

Bodleian Libraries

UNIVERSITY OF OXFORD

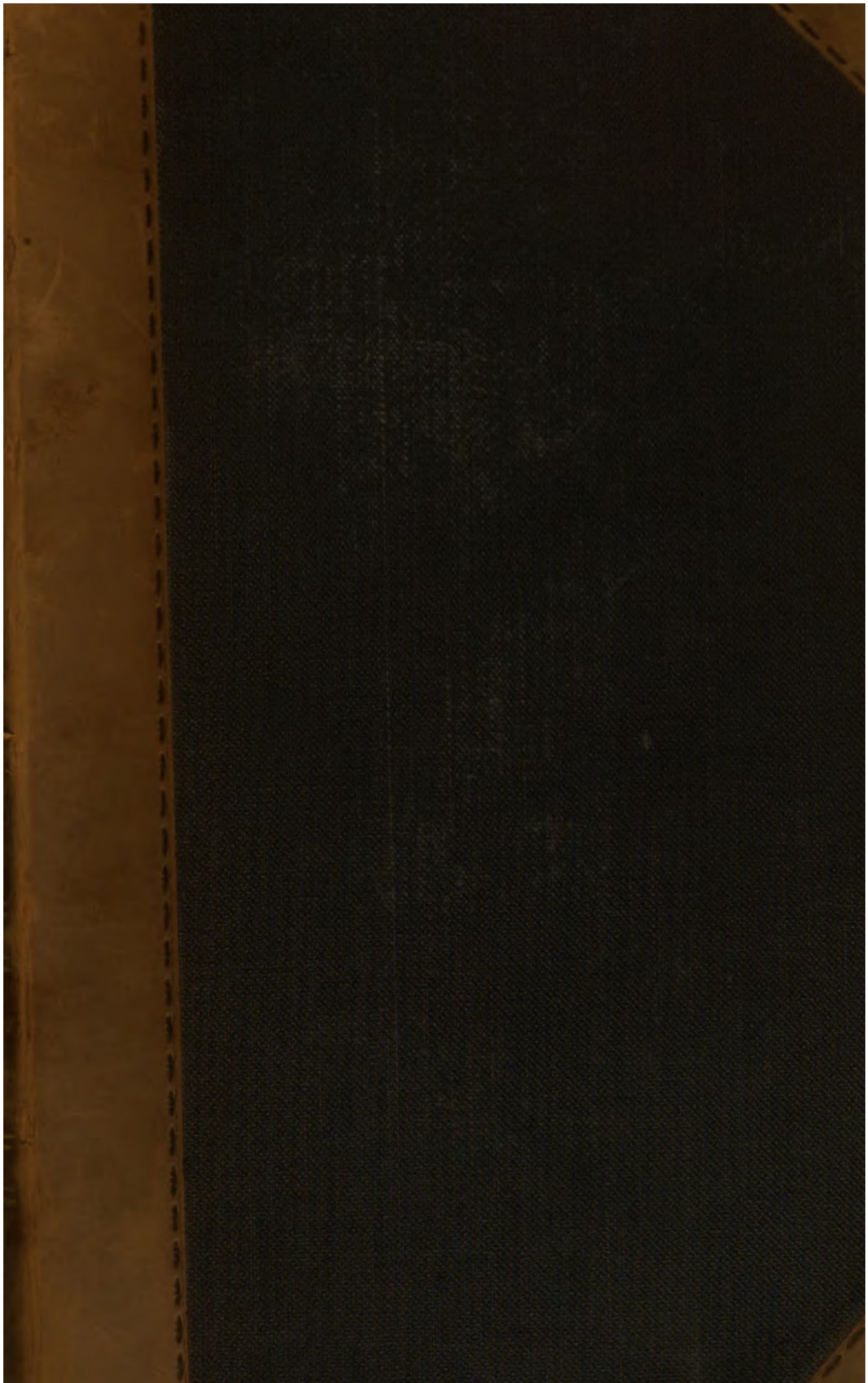
This book is part of the collection held by the Bodleian Libraries and scanned by Google, Inc. for the Google Books Library Project.

For more information see:

<http://www.bodleian.ox.ac.uk/dbooks>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 2.0 UK: England & Wales (CC BY-NC-SA 2.0) licence.

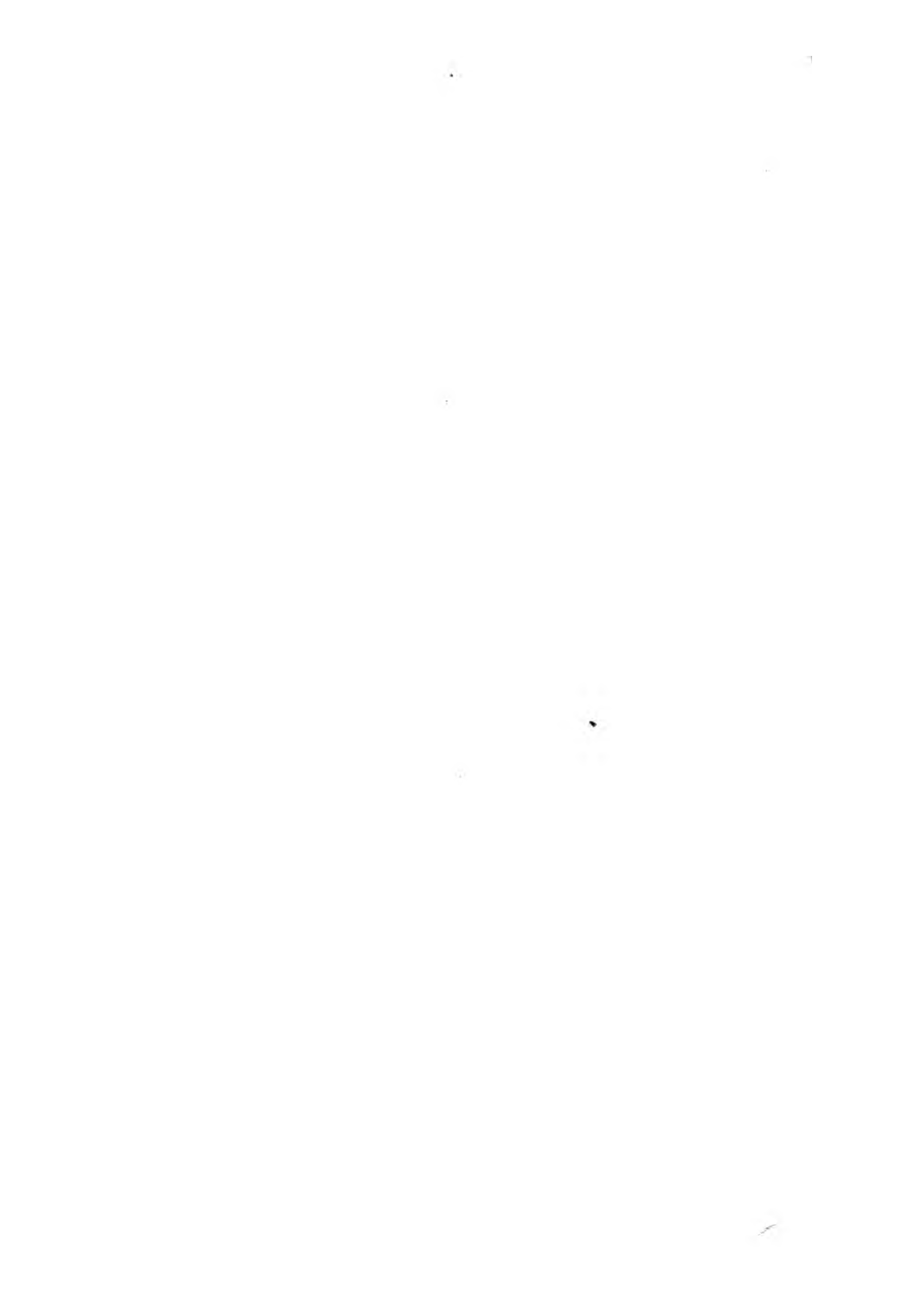
XXXV

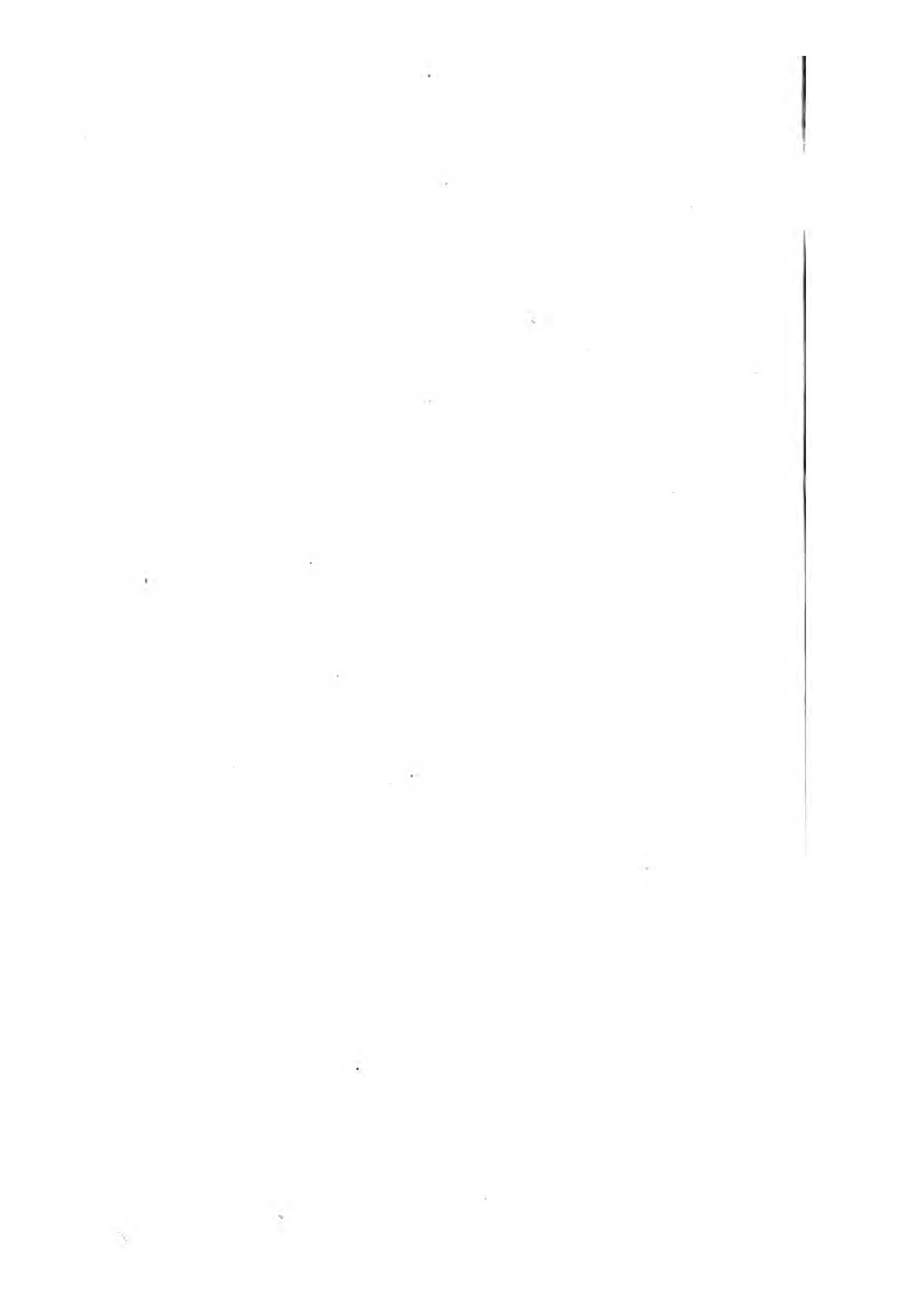
Bill. Ind. I. 35

BIBLIOTHECA INDICA :

A

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED BY THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

NEW SERIES, Nos. 170, 175, 177, 179, 182, 188, 190,

191, 199 and 206.

TĀNDYA MAHĀBRĀHMAṆA

WITH THE

COMMENTARY OF SĀYANA ĀCHĀRYA,

EDITED BY

ĀNANDACHANDRA VEDĀNTAVĀGĪŚĀ.

VOL. I.

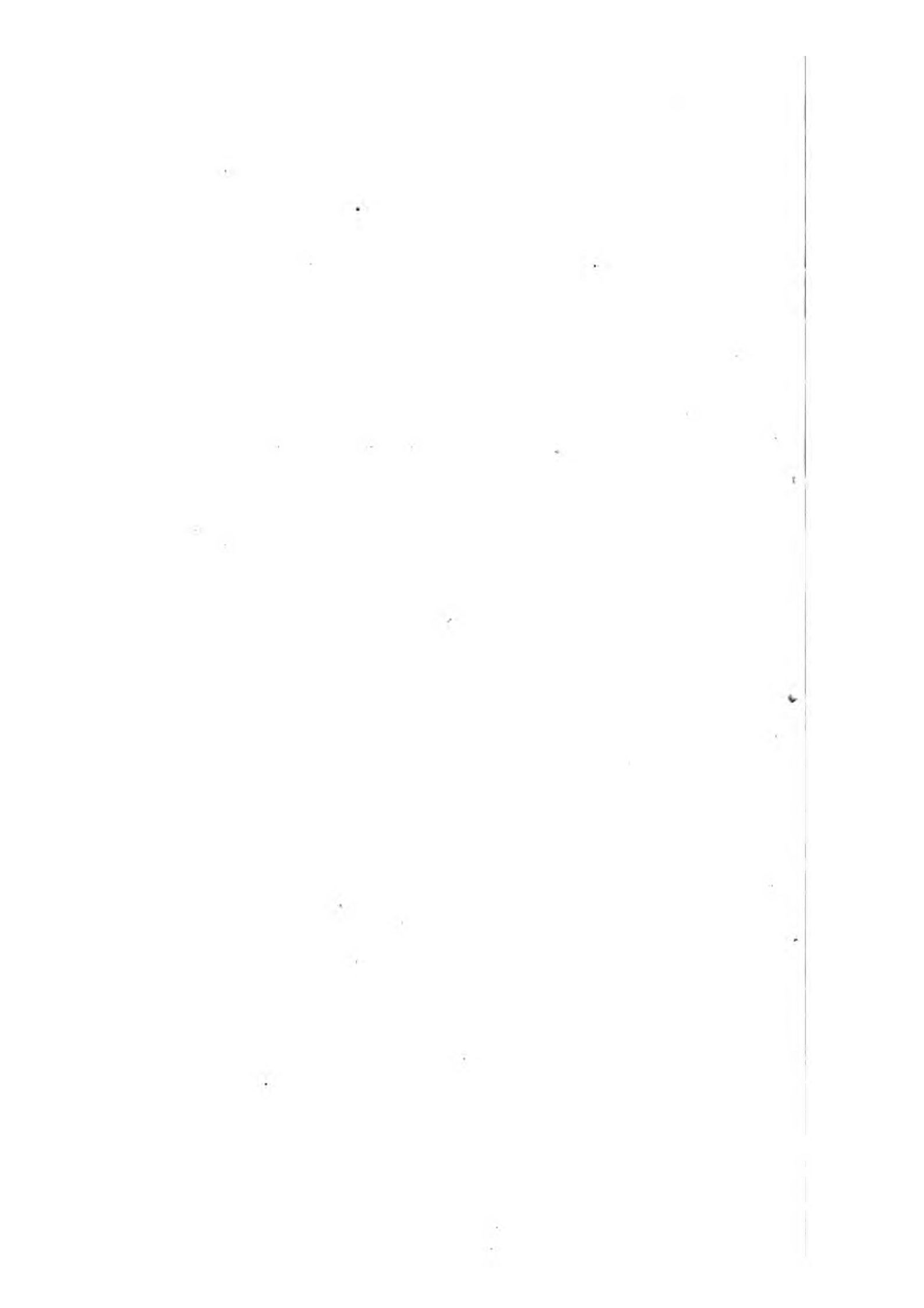
CALCUTTA.

PRINTED BY H. M. MOOKERJEA AT THE NEW SANSKRIT PRESS.

1870.

Veda

PREFACE.

This, the first volume of the Tāṇḍya Mahā Brāhmaṇa, comprises the first twelve Chapters (*adhyāya*) together with the commentary of Sāyaṇa Āchārya, the Vedārtha-Prakāśa.

In carrying it through the press the principal object I kept in view was to give a correct text, and to restore an authentic reading of Sāyaṇa's commentary. The former proved by far the easier task. All the manuscripts that I consulted, had almost invariably the same reading, and where one differed from the others, its reading was, obviously, erroneous. Letters, words, and *mantras* were found sometimes omitted and sometimes misplaced; but those inaccuracies did not occur in more than one manuscript at a time. Besides the manuscripts of the texts which I had at my disposal were generally correct, and seldom offered any remarkable divergence. But the two manuscripts of the commentary which I could procure, contained many obvious mistakes and doubtful passages: One of them (C), however, had been revised and corrected with care. It is by carefully collating the two that I have attempted to produce an eclectic edition. Occasionally I have added a few words and passages which, though they rested on the authority of a single manuscript, seemed to be useful or explanatory.

The manuscripts which I have used for this edition, are as follow :—

A. Belonging to the Sanskrit College of Calcutta. It contains the text, and is a very old and valuable manuscript. Dated Samvat 1660.

B. Belonging to Paṇḍit Rādhānātha Vidyāsāgara, in-

habitant of Bhátpárá. The manuscript is valuable, but difficult to read, and contains only the text. It is also an old manuscript, dated Samvat 1672.

C. Belonging to the Sanskrit College of Calcutta. It contains both the text and the commentary. It is a revised and corrected codex, but still has many omissions. It bears no date.

D. Belonging to the Sanskrit College of Banares. It contains both the text and the commentary, and is a beautifully written manuscript, but has many mistakes. Dated Samvat 1919.

I obtained two other manuscripts from the Sanskrit College, of Calcutta. But they were so blotted, so inaccurate and sometimes so distorted that I could make little use of them.

I have retained the Sandhi as they stood in the manuscripts, but as regards the final nasals ङ्, ञ्, ण्, न्, म्, when they were followed by consonants in the middle of words, they had been, for the sake of more expeditious writing, replaced by *anusváras* in the manuscripts. Though the pronunciation remains unaffected by this style of writing, I have altered them in accordance with the rules of the Sanskrit Grammar; thus I have changed प्रयुक्ते into प्रयुक्ते, प्राञ्जलः into प्राञ्जलः, ताञ्च into ताञ्च, उच्यन्ते into उच्यन्ते, कथं पुनः into कथम्पुनः, &c.

Adi Bráhma Samáj,
15th September, 1870.

तारुडग्रमहाब्राह्मणम् ।

सायणाचार्यविरचितवेदार्थप्रकाशनामधेय-
भाष्यसहितम् ।

श्रीध्यानन्दचन्द्रवेदान्तवागीशेन

परिशोधितम् ।

अत्र

प्रथमावधिद्वादशाध्यायपर्यन्तः

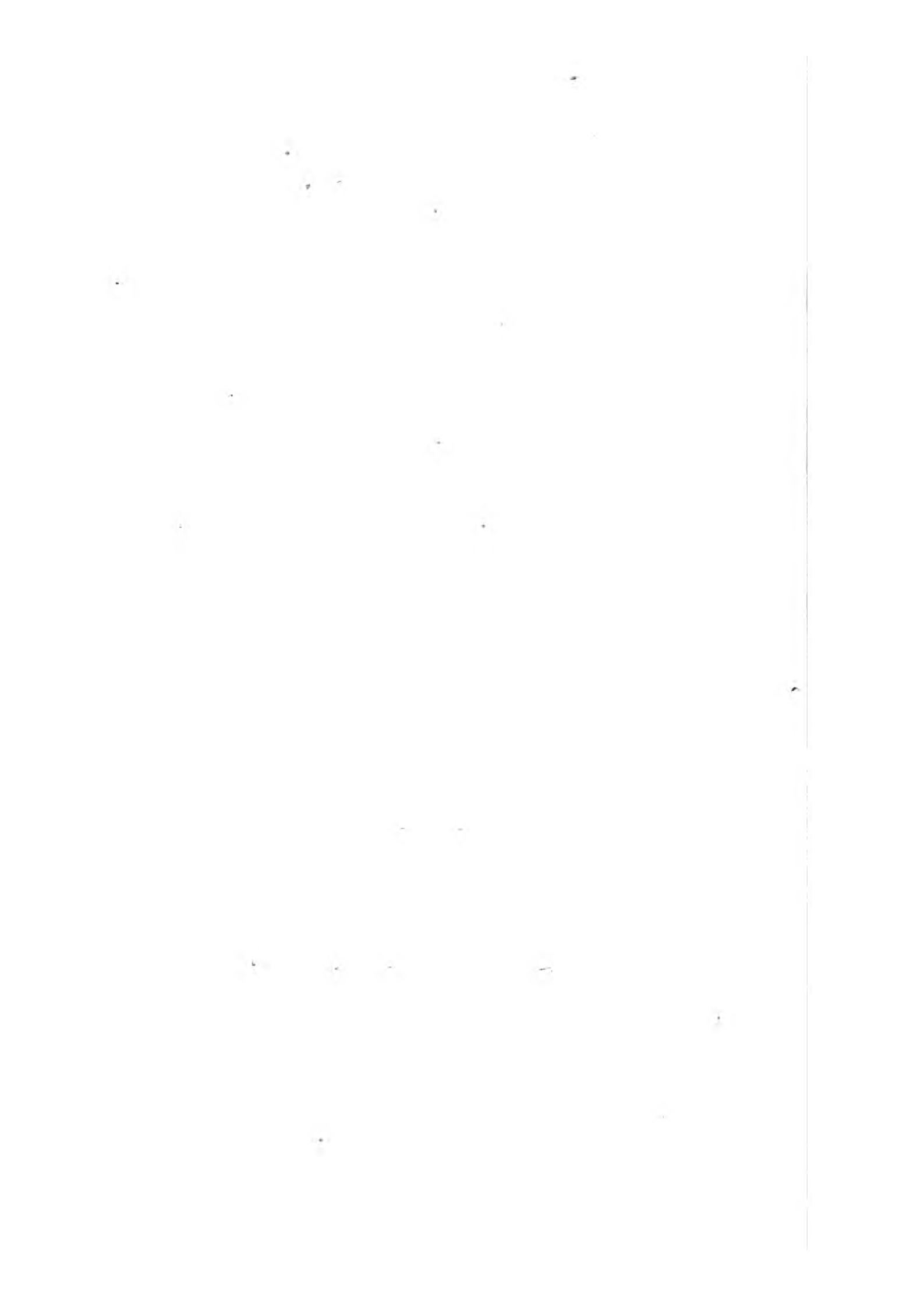
पूर्वभागः ।

कलिकाताराजधान्याम्

नूतन-संस्कृत-यन्त्रे श्रीहरिमोहन-मुखोपाध्यायेन

मुद्रितम् ।

संवत् १९२७ । खः १८७० ।

विज्ञापनं ।

ब्राह्मणानि हि यान्यष्टौ सरहस्यान्यधीयते इत्युक्तेः सामवेदे ताण्ड्यमहा-
 ब्राह्मणपञ्चविंशब्राह्मणसामविधानब्राह्मणार्षेयब्राह्मणदेवताध्यायब्राह्मणोपनिषद्-
 ब्राह्मणसंहितोपनिषद्ब्राह्मणवंशब्राह्मणनामान्यष्टौ ब्राह्मणानि विद्यन्ते । तेषां
 सर्वेषां साधारणं नाम छान्दोग्यब्राह्मणं । तेषु स्वाध्यायैकदेशो मन्त्रब्राह्म-
 णात्मकः शास्त्रेत्युक्तलक्षणां कौथुमिप्रभृतीनां सर्वासं शास्त्रानामत्र प्रायशः
 समसमन्वायां विनियोजनात् सर्वसामशाखिनामुपयोगित्वाच्चेदं ताण्ड्यमहा-
 ब्राह्मणं सर्वेषां ब्राह्मणानामादित्वेन गृह्यते । ताण्ड्यनामकः कश्चित्
 सामगाचार्य आसीत् तेन लोके प्रचारितत्वादिदं ताण्ड्यमुच्यते, तथाचोक्तं
 सामविधानब्राह्मणे, अथास्य सामविधानस्य सम्प्रदायप्रवर्त्तकानाचार्यान्तुक्रमेण
 सङ्कीर्त्तयति, सोऽयं प्राजापत्यो विधिः, तमिसं प्रजापतिर्बृहस्पतये प्रोवाच
 बृहस्पतिर्नारदाय नारदोविष्वक्सेनाय विष्वक्सेनो व्याषाय पाराशर्याय व्यासः
 पाराशर्यो जैमिनये जैमिनिः पौष्पिण्याय पौष्पिण्ड्यः पाराशर्यायणाय
 पाराशर्यायणो वादरायणाय वादरायणस्ताण्ड्यशास्त्रायनिभ्यां ताण्ड्यशास्त्र-
 यनिनौ ब्रुवन् इति । अतिबृहत्त्वाच्चेदं महाब्राह्मणं प्रौढब्राह्मणञ्चेत्यभिधी-
 यते, तथाचोक्तं, अष्टौ हि ब्राह्मणमन्याः प्रौढं ब्राह्मणमादिमं । षड्विंशत्त्वं
 द्वितीयं स्यात् ततः सामविधिर्भवेत् । आर्षेयं देवताध्यायं भवेदुपनिषत्ततः ।
 संहितोपनिषद्वंशो मन्या अष्टावितीरिता इति । इदं पञ्चविंशतिभिरध्यायै-
 र्विभक्तत्वात् षड्विंशब्राह्मणमित्याख्यायते च, तथाचास्यैव प्रथमाध्यायप्रथम-
 खण्डभाष्ये षड्विंशतिरध्याया महति ब्राह्मणे स्थिताः । आद्येऽध्याये ऋता
 मन्वा उक्तात्तर्यजुरात्मका इति । तथा षड्विंशतिः षड्विंशतिरध्यायैरेकैका षड्विंशतिः
 भवतीत्यतस्तत् षड्विंशतिः षड्विंशतिः षड्विंशतिः षड्विंशतिः षड्विंशतिः षड्विंशतिः
 विभागा वर्त्तन्ते तेनात्र सप्तविंशदधिकविंशतखण्डा दृश्यन्ते ।

तत्र प्रथमेऽध्याये सोमयागाङ्गभूतामन्वा उक्ताः, द्वितीयतृतीयाध्याय-

योर्वहुधा स्तोमप्रकाराः कथिताः, चतुर्थादिष्वध्यायेषु च गवामयनिकादि-
 क्रतुविधयः स्तोभक्तिनिधनादयः सामगानप्रकारभेदाश्च प्रदर्शिताः । ब्राह्म-
 णार्थमजानतो याजनाध्यापनादावनधिकारादेतत् सर्वसामशास्त्रिनामादरण्यं
 ज्ञातव्यञ्च, तथाचार्षब्राह्मणे, योवा अविदित्वार्षेयच्छन्दोदैवतब्राह्मणेन मन्त्रेण
 याजयति वाध्यापयति स्थानुं वर्च्छति गर्तं वापद्यते प्रवा भोवते पापीयान्
 भवति यातयामान्यस्य च्छन्दांसि भवन्तीति ।

अस्य रचनकालो न निरूपितोऽस्ति । बुद्धभूपालसाम्राज्यकाले तदमात्रः
 सायणाचार्यो वेदार्थप्रकाशार्थं तेन राज्ञास्तुज्ञातोऽभूत् किन्तु सचाचार्यस्तदा
 राजकार्यनिष्पादने नियुक्तोनावसरं प्राप्नोऽतस्तस्य सहोदरः परमहंसपरि-
 ब्राजकः सर्वज्ञकल्पो माधवाचार्यः सर्वेषां वेदानामर्थं कृत्वा तन्नाम्ना प्रकाशी-
 कृतवान् तदवसरे एतस्यापि भार्ग्यं चकार तथाच मोक्षमूलरत्नतन्त्रे*, श्रीमती
 जननी यस्य सुकीर्त्तिर्मायणः पिता । सायणो भोगनाथश्च मनोबुद्धी सहोदरौ ।
 यस्य बौधायनं सूत्रं शाखा यस्य च याजुषी । भारद्वाजं कुलं यस्य सर्वज्ञः
 सहि माधव इति ।

इदानीमस्य ग्रन्थस्य विरलप्रचारत्वात् प्रायशः शोधितपुस्तकं न प्राप्तु-
 मर्हति । तथापि मया बहुयत्नेनान्वेषणेन च भिन्नभिन्नस्थानात् चत्वारि पुस्त-
 कानि संगृहीतानि किन्तु तेषु यादृशः पाठसौशोडशो दृश्यते तेन एकं पुस्तक-
 मादर्शीकृत्य क्रमश एतानि लिखितानीत्यनुमीयते । एकस्मिन् यत्र यादृशः
 पाठो दृश्यते अपरस्मिन्नपरस्मिन्नपि तत्र तादृश एव प्रायशो न विशेषोऽस्ति अत-
 स्तदनुसारेण मया तत्रतत्राविकल एव पाठो रक्षित इति तेनाहं चन्द्रमहं इति ।

आदिब्राह्मणसमाज
 कलिकाता }

श्रीअनन्दचन्द्रवेदान्तवागीशस्य ।

* मोक्षस्य निःश्रेयसस्य मूलं निदानं ज्ञानं सुद्राकार्यतो वेदादिप्रचारणेन
 रात्रि ददातीति विग्रहः तेन कृते प्राचीनसंस्कृतसाहित्यविषयके इंग्लण्ड्सीमे, पन्थे ।

श्रीगणेशाय नमः ।

ताराङ्गमहाब्राह्मणं ।

प्रथमोध्यायः ।

—०(०)—

अथ प्रथमः खण्डः ।

वागीशाद्याः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे ।
यन्त्रत्वा कृतकृत्याः स्युस्तन्मामि गजाननम् ॥ १ ॥
यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योखिलञ्चगत् ।
निर्मामे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥ २ ॥
तत्कटाक्षेण तद्रूपं दधद्भुक्कमहीपतिः ।
आदिशत्सायनाचार्यं वेदार्थस्य प्रकाशने ॥ ३ ॥
ये पूर्वोत्तरमीमांसे ते व्याख्यायातिसंग्रहात् ।
कपालु माधवाचार्यो वेदार्थं वक्तुमुद्यतः ॥ ४ ॥
व्याख्याताष्टम्यजुर्वेदौ सामवेदेपि संहिता ।
व्याख्याता ब्राह्मणव्याख्याङ्करोम्यौज्ञातबुद्धये ॥ ५ ॥
पञ्चविंशतिरङ्गाया महति ब्राह्मणे स्थिताः ।
आद्येध्याये श्रुता मन्वा उद्गातुर्यजुरात्मकाः ॥ ६ ॥

ये तु मन्त्राः स्तोत्ररूपा उत्तरासु त्वेषु ते ।
 योनिवद्गानमूहित्वा पठ्यन्ते तद्विधेर्वशात् ॥ ७ ॥
 यद्योन्यां गानमान्नातं तदेवोत्तरयोर्द्वयोः ।
 गायेदिति स्तोत्रकृष्ट्यै सान्नामूहोविधीयते ॥ ८ ॥
 आट्टित्तियुक्तं तत्सामस्तोम इत्यभिधीयते ।
 द्वयो रध्याययोः स्तोमप्रकारा बद्धा श्रुताः ॥ ९ ॥
 चतुर्थाध्यायमारभ्य गवामयनिकादयः ।
 क्रतूनां विधयः प्रोक्ता एषोऽस्मिन् ब्राह्मणे क्रमः ॥ १० ॥
 प्रथमाध्यायगामन्त्रा विनियोगपुरःसरं ।
 व्याख्यायन्ते सर्वसोमयागेष्वेतेङ्गताङ्गताः ॥ ११ ॥

ननु प्रथमाध्याये समान्नातानाम्ब्रह्मन्नेवोच इत्यादीनां
 मन्त्राणाङ्गत्वङ्गत्वमयुक्तम्, क्रतुप्रकरणमध्ये पाठाभावात् ।
 चतुर्थाध्यायप्रभृतीनि हि क्रतुप्रकरणानि भविष्यन्ति । चतुर्थ-
 पञ्चमाध्यायौ गवामयननामकस्य सम्बत्सरसत्रस्य प्रकरणम् ।
 गावो वा एतत्सत्रमासतेत्यारभ्य तयोरध्याययोरान्नातत्वात् ।
 षष्ठाध्यायेऽग्निष्टोमप्रकरणं प्रजापतिरकामयत बद्ध स्यां प्रजा-
 येयेति स एतमग्निष्टोममपश्यदित्यारभ्य तस्याध्यायस्यान्नात-
 त्वात् । एवमुत्तराण्यपि क्रतुप्रकरणान्यवगन्तव्यानि ।

नन्वेवमप्रथमाध्यायगता मन्त्रा द्वितीयतृतीयाध्यायगता
 विष्टुतयश्च न कश्चित् क्रतुमारभ्यान्नाताः, अतो नैतेषां क्रत्व-
 ङ्गत्वं युज्यत इति चेत् । मैवं, अनारभ्याधीतानां प्रकृति-
 गामित्वमिति न्यायेन क्रत्वङ्गत्वावगमात् । स च न्यायसृतीया-

ध्याये षष्ठपादस्य प्रथमाधिकरणे पर्णवाक्यमुदाहृत्याभिहितः ।
 प्रकृतौ विकृतौ वा स्याद्यस्य पर्णत्वसौ विधिः । प्रकृतावेव वा
 तुल्याद्वचनादुभयोरसौ । जुह्वमाश्रित्य पर्णत्वविधिः प्रकृति-
 मात्रगः । चोदकेनोभयप्राप्तेर्विकृतौ विधिनात्र किं । अनारभ्य
 श्रूयते यस्य पर्णमयी जुह्वर्भवति न स पापश्लोकं शृणोतीति ।
 तत्राव्यभिचरितक्रतुसम्बन्धवतीं जुह्वमाश्रित्य तद्धेतुः पर्णवृत्तो
 वाक्येन विधीयते । या जुहुः सा पर्णमयीति वाक्यञ्च प्रकृति-
 विकृत्योस्तुल्यमेव प्रवर्त्तते । उभयत्राश्रयभूताया जुह्वाः सत्वात् ।
 तस्मात्प्रकृतिविकृत्योरुभयोरप्ययं विधिरिति प्राप्ते ब्रूमः ।

किमयं विधिर्विकृतौ चोदकात्पूर्वम्विधिशते, पश्चाद्वा ।
 नाद्यः, आश्रयभूताया जुह्वाः चोदकमन्तरेणासम्भवात् ।
 द्वितीये तु पर्णत्वमपि जुह्वा सहैव चोदकेनातिदिश्यते, तत्र
 पुनर्विधिवैयर्थ्यादयं विधिः प्रकृतिमात्रगः । एवं यस्य खादिरः
 सुवो भवतीत्युदाहरणीयं । ननु का प्रकृतिः का विकृतिरिति
 चेत्, उच्यते, यत्र कर्त्तव्यं सर्वं प्रकर्षेण कर्म्मन्तरनैरपेक्षेणो-
 पदिश्यते सा प्रकृतिः, यत्र विशेषरूपमेव कर्त्तव्यं श्रुत्योप-
 दिश्यते, इतरत्सर्वं कर्म्मन्तरादतिदिश्यते, सा विकृतिः, सचा-
 तिदेशः प्रत्यक्षश्रुतिवचनाद्वा साम्याद्वा लिङ्गाद्वावगन्तव्यः ।
 तत्सर्वं सप्तमाष्टमाध्यायाभ्यां ब्रह्मधाविचारितं ।

प्रकृतिश्च द्विविधा मूलप्रकृतिरवान्तरप्रकृतिश्चेति । सर्वा-
 त्मना कर्म्मन्तरनिरपेक्षा मूलप्रकृतिः, कतिपयेष्वङ्गेषु कर्म्म-
 न्तरं चापेक्षते, स्वयञ्च कैश्चित् कर्म्मभिरपेक्षणीया भवति

वेयमवान्तरप्रकृतिः । तत्र तिस्रोभूलप्रकृतयः, ताञ्चाष्टमा-
ध्यायस्य प्रथमपादे तृतीयाधिकरणस्य द्वितीयवर्णके विचा-
रिताः । इष्ट्यग्निहोत्रसोमानां मूलप्रकृतिता न हि । अस्ति वा
नालौकिकत्वादियत्तानवधारणात् । लोकवत् सन्निपात्यारा-
दुपकारिद्वयश्रुतेः । इयत्ताया निश्चितत्वान्मूलप्रकृतिता त्रिषु ।
अलौकिकत्वेनैतावद्भिरङ्गैः सम्पूर्ण उपकार इति निश्चेतुमश-
क्यत्वात् इष्ट्यादीनां नास्ति मूलप्रकृतित्वमिति चेत्, मैवं,
लौकिकसदृशत्वात् । यथालोके भुजिक्रियायामोदनः करणं
तस्य सन्निपत्योपकारिणः शाकसूपपादय आरादुपकारिणः
पीठप्रदीपादयः । तथाभावनायां यागः करणं, अवघाता-
दयः सन्निपातिनः, प्रयाजादय आरादुपकारिणः, अतो
नात्यन्तिकमलौकिकत्वं । इयत्ता तु लौकिके यथा प्रत्यक्षेण
निश्चीयते तथा श्रौते श्रुत्या निश्चीयतां, तस्मादिष्ट्यग्नि-
होत्र सोमानां मूलप्रकृतित्वमस्ति । तासु प्रकृतिष्वेव सहन्-
से वोच इत्यादि मन्वाणामङ्गत्वेन प्रवेशोऽवगन्तव्यः । प्रकृति-
त्वस्य तत्रैवमुख्यत्वात् । तास्वप्येते मन्वाः सोमयागे नेतुं योग्याः
सोमं गमेयमित्यादि लिङ्गसम्भवात् नानाविधब्राह्मणगता-
नामेतदीयविनियोगानामृषिभिः सूचितत्वाच्च । ते च विनि-
योगा अस्माभिस्तन्मात्रव्याख्यानावसरे प्रदर्शयिष्यन्ते । यस्य तु
मतं सोमयागप्रकरणमिदं तस्य न कोपि सन्देहः ।

सोमयागे चार्धत्विजोवरणीयाः, तथाच्यापस्तस्वेनोक्तं सोमेन
यक्ष्यमाणो ब्राह्मणानार्धेयादृत्विजो वृणीत इति । आश्वलाय-

नोपि दर्शपूर्णमासेष्टिपूर्वकत्वं सोमयागस्योक्त्वा पश्चान्तरोपन्या-
सपूर्वकमेवमाह । प्रागपि सोमेनैके, तस्यर्त्विजः, चत्वारस्त्रि-
पुरुषाः, तस्य तस्योत्तरे त्रयः, होता मैत्रावरुणोच्छावाकोग्रा-
वस्तुद्वयर्थुः प्रतिप्रस्थातानेष्टोन्नेता ब्रह्मा ब्राह्मणाच्छंस्याग्नीध्रः
पोतोज्ञाता प्रस्तोता प्रतिहर्त्ता सुब्रह्मण्य इति, एतेऽहीनैकाहै-
र्याजयन्ति, एत एवाहिताग्नय इष्टप्रथमयज्ञागृहपतिसप्तदशा-
दीक्षित्वा समोष्याग्नींस्तन्मुखाः सत्राण्यासते इति । अस्याय-
मर्थः, दर्शपूर्णमासाभ्यामिष्ट्वा पश्चाद्वा तद्यजमानः पुरस्ताद्वा
सोमेन यजेत तस्य सोमयागस्य होताध्वर्युर्ब्रह्मोज्ञातेति चत्वारः
ऋत्विजोमुख्याः ते च प्रत्येकं त्रिभिः पुरुषैरुपेता अतस्तस्य तस्य
एकैकस्योत्तरे त्रयः पुरुषा भवन्ति, तएते होतादिनामकाः
षोडशर्त्विजोद्विरात्रादिभिरहीनसंज्ञकैरग्निष्टोमादिभिरेकाह-
संज्ञकैर्याजयन्ति । एतएव होतादयः षोडशर्त्विजः स्वय-
मप्याहिताग्नयः प्रथमयज्ञेनाग्निष्टोमेनेष्ट्वा गृहपतिसंज्ञकेन सप्त-
दशसंख्यापूरकेण सहिता द्वादशाहादिसत्रार्थं दीक्षित्वा स्वस्व-
सम्बन्धिनोऽग्नीनेकत्र स्थापयित्वा तत्प्रधानाः सत्राण्युत्तिष्ठेषुरि-
त्येकाहाहीनसत्रात्मकाय एते सोमयागास्तदीयस्यर्त्विजोहोत्रा-
दिरूपस्य सामान्यलक्षणं द्राह्यायणाभिधो महर्षिश्चन्द्रोगसूत्र-
कार आह, ऋत्विगार्षेयोऽनूचानः साधुचरणो वाग्यन्यूनाङ्गे-
नतिरिक्ताङ्ग इति ।

तादृशऋत्विजं वरीतुं यजमानः सोमप्रवाकं प्रेषयेत् । सोम
यागवृत्तान्तऋत्विजे प्रकर्षेण वक्तीति सोमप्रवाकः । स च वरी-

प्यमाणस्य समीपं गत्वा प्रब्रूयात् अस्यदीयो यजमानः सोमेन
 यजते सत्वां प्रत्यार्विज्यमर्थयत इति, एवमुक्ते इतरो यद्या-
 र्विज्यं कर्तुंनेच्छेत् तदानीं सोमन्नमस्कृत्यार्विज्यं परिहरेत्
 तत्परिहारनिमित्तं प्रत्यवायमपनेतुन्नमस्कारः, प्रत्यवायश्चैवं श्रू-
 यते, यशसा वा एषोभ्येति यद्भार्विज्येन चरति तद्यः प्रति-
 रुन्धे यशसा प्रतिरुन्ध इति । अथासावार्विज्यं कर्तुमिच्छेत्तदा
 सोमप्रवाकं प्रति सोमयागविषयं कुशलं सर्वं पृष्ट्वा स्वकीयं हृषं
 द्योतयन्महन्मेवोचइति मन्त्रं जपेत् । तदेतद्राक्षायणः सूत्रयामास
 अकरिष्यन्नमः सोमाय राक्ष इत्युक्त्वा प्रत्याचक्षीत महन्मे वोच
 इति करिष्यन् प्रतिमन्त्रयेतेति । आपस्तम्बोपि सूत्रितवान्, ऋत्विजो
 वृणीते यूनः स्यविरान्वाऽनूचानानूर्ध्वं वाचो नङ्गहीनांस्तेभ्यः
 सोमं सोमं पृच्छन्ति क ऋत्विजः के याजयन्ति कञ्चिन्नाहीनः
 कञ्चिन्नन्यस्तमामार्विज्यं कञ्चित् कल्याण्यो दक्षिणा इति
 छन्दोगब्राह्मणं भवत्यथ जपति महन्मेवोच इति यद्यप्यापस्तम्ब
 एतन्मन्त्रजपं सर्वेषामृत्विजां साधारणमवोचत् तथाप्यत्र
 द्राक्षायणः स्वकीय परिभाषानुसारेणोद्गातारमभिलक्ष्य तस्य
 सोमप्रवाकविषयं प्रतिमन्त्रणं विधत्ते । परिभाषा चैवमुक्त्वा
 एकश्रुतिविधानान्मन्त्रान् कर्माणि चोद्गातैव कुर्यादनादेश इति ।
 अस्ययमर्थः, महन्मे वोचइत्यादिमन्त्रानथ कर्माणि च साम-
 वेदोक्तान्युद्गातैवानादेशे कुर्यात् कुतः एकश्रुतिविधानात्
 एकस्य कर्तुः श्रवणेन निर्देशेन विधानात् । प्रतिमन्त्रयेते-
 त्येकवचनविधानमुद्गातलिङ्गत्वेनात्र परिमाध्यत इति ।

ननुज्ञात्पुरुषाः प्रस्तोतप्रतिहर्त्तुसुब्रह्मण्या अपि साम-
वेदोक्तकर्माधिकारिणो नतु केवल उज्ञातैव । वाढं, तथापि
न तेषां वरणन्नियतं किं तु होतध्वर्युब्रह्मोऽज्ञातृणां चतु-
र्णामेव नियतं, तदाहापस्तम्बः, तान्वृणीते चतुरः सर्वान्वै-
कैकश् इति तथा सति प्रस्तोतादीनां वरणाभावमाश्रित्य
द्राह्यायण उज्ञातुरेवेदं प्रतिमन्त्रणमन्यते । यदि तेषामपि
वरणमङ्गीकुर्यात् तदा स्वकीयपरिभाषानुसारेण प्रस्तोता
प्रतिमन्त्रयेतेत्येवमादिशेत्, तदादेशाभावादुज्ञातुरेव वरणं
प्रतिमन्त्रणं च तन्मतमित्यवगम्यते । ननु तस्य मन्त्रस्य महन्म
इत्येष आदिरिति प्रतीकग्रहणादेवावगम्यते अन्तन्तु कथमव-
गम्यत इति चेत्, उत्तरमन्त्रस्यादिग्रहणादिति ब्रूमः । उत्त-
रादिः पूर्वान्तलक्षणमिति सूत्रकारेण परिभाषितत्वात् ।
अत्र सूत्रकारो देवोदेवमेत्वित्युत्तरमन्त्रादि ग्रहीष्यति, तस्मा-
द्भुक्षिषीयेत्यसौ पूर्वमन्त्रस्यान्त इति द्रष्टव्यं । मन्त्रपाठस्तु,

ॐ महन्मे वोचो भर्गो मे वोचो यशो मे
वोचः स्तोमं मे वोचो भुक्तिं मे वोचः सर्वं मे वोच-
स्तन्मावतु तन्माविशतु तेन भुक्षिषीय ॥१॥

हे सोमप्रवाक 'मे' मत्सुज्ञाते यजमानस्वामात्विज्यायार्थयत
इति यद्वचनं प्रायौचस्तत् 'महत्' पूज्यं सर्वोत्कृष्टमेव 'अवोचः'

उक्तवानसि, न खल्वेतस्मात्पूज्यतमवचनं लोकेति । तैत्तिरीयेषु
 वाजपेयफलत्वेनार्त्विज्यप्रशंसा कृता, तस्माद्वाजपेय याज्यः
 ऋत्विगधीनः सर्वाह्यस्य वाचोवर्द्धा इति । महाभाष्य-
 कारेणापि व्याकरणाध्ययनफलतयात्त्विज्यं प्रशंसितुमिदं वाक्य-
 मुदाहृतं, यो वा इमां पदशः स्वरशोवर्णशोऽचरशो वा
 वाचं विदधाति स आर्त्विजीनो भवतीति, तस्मान्महदुक्त-
 वानसि । तथा त्वं 'भर्गः' भर्जनं पापस्य विदारकं दीप्तं वा
 वचनं 'मे' मच्चं 'अवोचः' । तथा 'यशः' यशस्करं वचनं 'मे'
 मच्चं 'अवोचः' । सोमार्त्विज्यस्य यशस्करत्वं प्रसिद्धं श्रूयते च
 सोमो वै यशः स एवं विद्वान् सोममागच्छति यश एवैनमृच्छति
 इति । तथा 'स्तोमं' स्तुतिसाधनं त्रिवृदादिकं 'मे' मच्चं 'अवोचः'
 उद्गाहवरणस्य त्रिवृदादिप्रयोगार्थत्वादेवमुक्तं । तथा 'भुक्तिं'
 भोगसाधनमेव वचनं 'मे' मच्चं 'अवोचः' आर्त्विज्यकरणेन हि
 भोगसाधनं गवादिद्रव्यं लभ्यते, अतएवोद्गाहादिवरणसमये
 कञ्चित्कल्याण्यो दक्षिणा इति पृच्छते । तथा 'सर्वम्वोचः'
 किमनया महद्भर्ग इत्यादि परिगणनया यद्यदस्मदभीषितं
 तत्सर्वमपि मच्चमवोचः । त्वयोक्तमहत्वभर्गत्वादिगुणविशिष्टं
 यदात्त्विज्यमस्ति 'तन्मावतु' मां रक्षतु, रक्षार्थं 'तत्' आर्त्विज्यं
 'मा' मां 'विशतु' । 'तेन' अनुष्ठितेनार्त्विज्येन 'भुक्षिषीय' भुक्षीय
 भोगान् भुक्षीय । भुजिधातोराशीर्लिङि बद्धलामिति सिप्
 इडागमः, उकारादेशश्चान्दसः ॥१॥

अथ द्राक्षायणो द्वितीयमन्त्रस्य विनियोगमित्यमाह

स्वयं व्रजेत् क्रय उपवसथ्येवोदडेव तु गृहेभ्यः प्रथमन्देवो
 देवमेत्विति । यः सोमक्रयस्य दिवसो यश्चोपवसथाख्यः सुत्या-
 दिवसात्पूर्वोदिवसस्तयोरन्यतरस्मिन्दिवसे उद्गाता स्वयमेव देव-
 यजनदेशं गच्छेत्, नत्वन्यं प्रहिणुयात्, गमने त्वस्ति कश्चित्
 विशेषः, यद्यपि स्वगृहाहृत्त्रिणतो देवयजनं स्यात्तथापि देवो
 देवमेत्विति मन्त्रेण स्वगृहेभ्यो निर्गच्छन् प्रथमं कतिचित्
 पदान्यदृष्टार्थमुदङ्मुख एव गत्वा पश्चाद्देवयजनाभिमुखो भवेत् ।
 ऋत्विग्वरणसोमक्रययोर्न्मध्यवर्त्तिनमाध्वर्यवं प्रयोगं क्रतुसंग्रह-
 कारः सूचयामास स ग्रन्थोत् बुद्धिसमाधानायोदाह्रियते ।
 अथाग्निष्टोमसंस्थेन ज्योतिष्टोमेन याजयेत् । स पूर्वमृत्विजो
 वृत्वा देवभूमिविनिश्चये । दीक्षणीयां निर्वपेत्सोपि पत्नी संयाज-
 संस्थितिः । कृते प्राचीनवंशेऽथ संस्कारावपनादयः । ऊत्वा
 दीक्षाऊतीः कार्या दीक्षा कृष्णाजिनादिभिः । दीक्षितो
 नियमैर्युक्तो भवेत् क्षीरव्रतादिभिः । द्वादशाहं दीक्षितोऽथ
 भिक्षित्वा द्रव्यमानयेत् । सोमञ्चर्म्मण्यवस्थाप्य विवशेत्सोमवि-
 क्रयी । श्वन्ता प्रायणीया स्याद्गृहीयात्क्रयणीपदं । क्रीत्वा
 सोमं रथे क्षिप्त्वा प्राग्वंशाग्रे समानयेदिति । मन्त्रपाठस्तु,

देवो देवमेतु सोमः सोममेत्वृतस्य पथा ॥ २ ॥

‘देवः’ द्योतमानः सोमः ‘देव’ दानादिगुणयुक्तं इन्द्रादिकं
 ‘ऋतस्य’ यज्ञस्य ‘पथा’ मार्गेणादावाङ्गतिप्राणाद्याद्या ‘एतु’
 प्राप्नोतु । यद्वा दीव्यतिस्तुतिकर्म्मकादेव सोतोद्गाता ।

अथवा पर्जन्यो मरुद्गातेति वरणमन्त्रे श्रवणात् पर्जन्याख्यदेवतारूप उद्गाता देवं दीप्यमानं फलप्रकाशकं वातयज्ञमृतस्य सम्बन्धिना पथा देवयजनमार्गेषु गच्छतु । 'सोमः' अभिषवादिसंस्कृतो रसात्मकः 'सोमं' देवतारूपममृतं द्युस्थानं स्वमूर्त्यन्तरं 'एतु' प्राप्नोतु रसात्मकः सोम एवामृतमयोद्युस्थानः सोमो भवत्वित्यर्थः । तमेव खलु देवा उपजीवन्ति यमचितिमः क्षितयः पिवन्तीति श्रुतेः ॥२॥

द्राक्ष्यायणः, दूरं व्रजित्वा विहाय दौष्कृत्यमितीति । यदि दूरमध्वानं व्रजेत् तदानीमप्रयतदेशातिक्रमणादिकमवर्जनीयं स्यात् ततो यत्किञ्चिद्दुष्कृतमवश्यं भवेत्, तच्छान्तये विहाय दौष्कृत्यमित्येवं मन्त्रं जपेत् ।

विहाय दौष्कृत्यं ॥३॥

दुष्कृतस्य भावः 'दौष्कृत्यं' तत् 'विहाय' मनसा परिहृत्य देवयजनं गच्छामीति मन्त्रार्थः ॥ ३ ॥

द्राक्ष्यायणः, बद्धानामासीति पथ्यानमापद्येति । देवयजनस्य समीपवर्त्तिनं पथ्यानमासाद्य बद्धेति मन्त्रं जपेत् । मन्त्रपाठस्तु,

बद्धानामासि सृतिः सोमसरणी सोमं गमेयं ॥४॥

हे देवयजनमार्गं त्वं 'बद्धानामासि' नामा शब्दः प्रसिद्धः प्रसिद्धार्थः, बद्धस्थैर्ये इति धातोरन्येभ्योपि दृश्यन्ते इति

वनिप् । बद्धा स्थिर इतरस्मान्नीकिकान्मार्गादुत्तर इति
प्रसिद्धो भवति, स्थिरफलप्राप्तिहेतोर्यज्ञस्य साधनत्वात् ।
यद्वा बद्धेत्येषा देवयजनमार्गस्य वैदिकी संज्ञा एतत्संज्ञो
भवसीत्यर्थः । अथवा बवर्णस्य व्यत्ययेन यकारस्य स्थाने
वकारः । यद्वा नामेत्येव सूत्रं, तदाहापस्तम्बः, यद्वा देव-
यजनं प्रति गन्ता एतत्संज्ञस्वमसि । 'सोमसरणी' सोमस्य
प्राप्तिसाधनभूता 'दृतिः' मार्गो भवति । तथा दृत्या 'सोमं'
सोमयागं 'गमेयं' प्राप्नुयां, गमिधातो लिङ्ग्याशिष्यङित्यङ् । ४।

द्राह्यायणः, उत्तरवेद्यन्तमाक्रम्य दक्षिणमीचमाणः
पितरोभूरिति । देवयजनं प्रविश्यमाणः महावेदिपार्श्व-
माक्रम्य पितरोभूरिति मन्त्रेण पितृनुपतिष्ठेत् । तथा चाप-
स्तम्बः, पितरोभूरिति दक्षिणावृत्तः पितृनुपतिष्ठेत् इति ।
मन्त्रपाठसु,

पितरो भूः पितरो भूः पितरो भूः ॥५॥

हे 'पितरः' इयं 'भूः' दक्षिणवेद्यंतलक्षणा भूमिर्युष्माकन्नि-
वासायेति शेषः, कर्मसमाप्तिपर्यन्तमत्र निवसतेति भावः ।
त्रिरुक्त्तिरादरातिशयद्योतनार्था, पितृपितामहप्रपितामहानां
त्रित्वापेक्षया वा । ५ ।

द्राह्यायणः, यूपमुच्छ्रीयमाणमनुमन्त्रयेरन्मण ऊर्ध्वम-
रसं त्वेतीति । अद्वय्युत्थं यदोच्छ्रयेत् तदानीमुद्गातारो-
चमण इत्यनुमन्त्रयेरन् । अत्रापि पूर्ववत्कृतुसंग्रहः । क्रीत्वा

सोमं रथे चिह्ना प्राग्वांशाग्रे समानयेत् । आतिथ्यां निर्वपे-
 त्सोममासं द्यामुपसादयेत् । आतिथ्येष्टि रिडान्तास्यान्तानू-
 नप्रमवद्यति । दीक्षामवांतरामेति प्रवर्ग्योपसदोः कृतिः ।
 दिनत्रये तत्कृतं स्याद्देदिर्न्मध्यंदिने भवेत् । षट्तिंशत्पददीर्घेषा
 प्राग्वांशात्पूर्वतः स्थिता । प्रातः प्रवर्ग्यमुद्रास्य पश्चादुत्तरवेदितः ।
 शकटे द्वे हविर्द्वाने हविर्द्वानञ्च मण्डपं । पश्चात्सदस्तस्य मध्ये
 निखातौडुम्बरीमिता । दक्षिणस्थानसोषस्तात् गत्तानुपर-
 वान् खनेत् । विषाय फलकास्यान्तानग्रे कुर्यात् मृदाखरं ।
 निर्वपेष्टिष्णाग्नानग्नीषोमीयं पशुमाचरेत् । प्रयुज्योचितपा-
 ताणि दर्शवत्सर्वमाचरेत् । आज्यमासादिते वेद्या अन्ते यूपं
 समुच्छयेदिति । पाठस्तु,

नृमण ऊर्ध्वभरसं त्वोर्ध्वभरा दृशेयं ॥६॥

हे 'नृमण' वृषु यज्ञस्य नेष्टु यजमानेषु मनोनुग्रहबुद्धि-
 र्यस्य विष्ण्वात्मनो यूपस्य सोयं नृमणः एतादृशं विष्णुरूपं यूपं
 'ऊर्ध्वभरसं त्वा' ऊर्ध्वमुपरिभागेध्वर्युभिर्भियमाणं त्वामहं 'ऊर्ध्व
 भराः' सन् 'दृशेयं' अनुग्राहकेण त्वया ऊर्ध्वमुन्नतगुणोयमिति
 धार्यमाण ऊर्ध्वभराः, दृशि धातोर्लिङ्गाशिषि अदिप्राप्ते तदप-
 वादत्वेन दृशेरग्वक्तव्य इत्यक् । अदितुसतिन्नदृशोडि गुणः
 इति गुणः स्यात् । ६ ।

द्राक्ष्यायणः, होता प्रातरनुवाकमनूच्याभूदुषा इति
 यदा ब्रूयादथ वेदिमाक्रामेयुः मृदाशिथिरेतीति । उपवसथ-

दिवसस्य मध्यरात्रादूर्ध्वं होता प्रातरनुवाकं ब्रूते, तदाहा-
 खलायनः । अथैतस्यारात्रिर्विवासकाले प्राम्बयसां प्रवादा-
 त्प्रातरनुवाकायामन्वितो वाग्यतस्तीर्थेन प्रपथेत्यादि । अध्व-
 र्युष्णामन्वितो होता प्रातरनुवाकमनूच्य तस्यावसानगतामभू-
 दुषा इत्येतामृचं यदा ब्रूयात्तदानीमुद्गात्प्रस्तोत्प्रतिहर्तारो
 मृदेति मन्त्रेण वेदिमाक्रामेयुः । क्रतुसंग्रहस्तु, यूपस्योच्छ्रय-
 णादूर्ध्वं समापथ्य पशुं ततः । वैसर्ज्जनानि ऊत्वाग्निं सोमं ग्रावा-
 दि चानयेत् । हविर्द्वानि स्थापयित्वा गृह्णीयाद्वसतीवरीः ।
 प्रयुञ्ज्यात्सोमपात्राणि महारात्रे खरादिषु । ग्रावस्तुत् स्थापिते
 सोमे पक्षिणां ध्वनितः पुरा । स्यात्प्रातरनुवाकार्थमुपाकरण-
 मादरादिति । वेद्याक्रमणमन्त्रपाठस्तु,

मृदा शिथिरा देवानां तीर्थं वेदिरसि मा मा
 हिंसीः ॥ ७ ॥

हे वेद्यात्मिके भूमि 'मृदा' यज्ञायुधेन खाता या मृत्तन्मया
 'शिथिरा' प्रशिथिलावयवा त्वं 'देवानां' उद्गातादीनामृत्विजां
 देवानामेव वा 'तीर्थं' एव तरणस्थानं असि तथा 'वेदिरसि'
 असुरैरपहृतानां धनानां लम्भयित्वसि । यत्तद्विन्नं वेद्यम-
 सुराणां वेद्यमविन्दन्त तदेकं वेद्यैर्वेदित्वमिति श्रुत्यन्त-
 रात् । उक्तलक्षणां त्वां अधितिष्ठन्तं 'मा' 'माहिंसीः' मा
 बाधस्व ॥ ७ ॥

द्राक्ष्यायणः, हविर्द्वानं प्रवेक्ष्यमाना वसतीवरीरनुप्रविशेद्यु-
स्तस्य रराद्यामालभ्य विष्णोः शिर इतीति । अर्च्युणा प्रात-
रनुवाक उपाकृते प्रतिप्रस्थात्वा सवनीयपुरोडाशेषु निरुत्तेषूप-
पन्ने जनानामिकास्वप्नु पत्नीसहितासु वसतीवरीनामिका
अपोध्वर्युर्हविर्द्वानमण्डपं प्रवेशयति । तदानीमुद्गात्वादय-
स्त्रयो विष्णोः शिर इति मन्त्रेण रराद्यां हस्तस्पर्शं कृत्वा हवि-
र्द्वानमण्डपं पूर्व्या द्वारा प्रविशेद्युः । रराटीनाम हविर्द्वान-
स्योपरि स्थिता काचित् काशमयी यष्टिरिति सत्याषाढ आह ।
पाठसु,

विष्णोः शिरोसि यशोधा यशोमयि धेहि ॥ ८ ॥

हविर्द्वानमण्डपो विष्णुदेवताकत्वात् विष्णुदेवता विष्णुत्वे-
नोपचर्यते, वैष्णवं हि देवताया हविर्द्वानमिति श्रुतेः ।
विष्णुदेवत्वेनोपचरितस्य हविर्द्वानस्य पूर्वस्मिन् द्वारे तिर्यग्-
वस्थिता यष्टिर्ललाटवद्वर्त्तते, अतएव तदवस्थानकरणभूतो
मन्त्रोध्वर्युशाखायामेवमान्नायते विष्णोरराठमसीति ललाटस्य
शिरोभागवर्त्तित्वं प्रसिद्धं अतो रराटीं प्रति 'विष्णोः शिरोसि'
इत्युच्यते । हे रराटि त्वमचेतनापि सती 'यशोधा' असि विष्णु-
शिर इत्येवम्भूतस्य यशसो धारयित्री भवसि तस्मात्त्वदीयस्पर्शं
कुर्वन्ति 'मयि' 'यशः' उद्गाते कुशल इति तादृशन्धेहि धारय
सम्पादय ॥ ८ ॥

द्राक्ष्यायणः, इषऊर्ज इति प्रविशन्त इति उद्गातारोह-

विद्वानं प्रविशन्त इषजर्ज इति मन्त्रं जपेयुः । पाठसु,

इषजर्ज आयुषे वर्चसे च ॥ ६ ॥ १ ॥१॥

इडन्तं, जर्गसः क्षीराज्यादिः, आयुः प्रसिद्धं, वर्चो वेदशास्त्राणि विद्वत्तत्त्वं रूपं ब्रह्मवर्चसं चकारात् पुत्रपौत्रादयः, सर्वसम्पत्त्यर्थं हविर्द्वानं प्रविशामीति शेषः । ६।१।१।

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे प्रथमाध्यायस्य

प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

द्राक्ष्यायणः, अन्तरेणेषे बाह्वनवहृत्य पाष्णीरितुद्यच्छन्तो युनयमीति राजानमभिसृशेयुर्यः प्रातःसवनीयाविभक्तश्चेत् सर्वं न चेत्याप्नु युर्देशेनैवेति । हविर्द्वानमण्डपे दक्षिणशकटस्याधस्तात् पश्चिमभागेभिषवार्थं सोमोवस्थापितो वर्त्तते । तं सोमं हस्तैः स्पृष्टमुद्गात्वादयो मण्डपं प्राविशन् प्रविश्य शकटस्य ये द्वे ईषे दीर्घकाष्ठे विद्येते तयोर्न्मध्य उद्गात्वादयः स्वकीयदक्षिणबाह्व-
नधःप्रसार्य सोमं स्पृशेयुः, तदर्थोऽयं युनयमीति मन्त्रः । यदा शकटस्योन्नतत्वेनाधःप्रसारितानां बाह्वनां दैर्घ्यं पर्याप्तं स्यात्

तदानीं स्वपादानां पाष्णिभागानुद्यम्य पादाग्रैर्भूमाववस्थानं
 प्रसज्यते, तन्माभूदिति पाष्णीरनुद्यच्छन्त इत्युक्तं । ससोमः प्रातः-
 सवनाय विभक्तश्चेत्तदा तावन्तमेव स्पृशेद्युः, अविभागे तु
 सर्वस्यापि सोमस्य स्पर्शः । स्पृशन्नप्राप्तुयुश्चेत्तदा देशप्राप्तिमा-
 त्त्रेषैवालम्भः स्पर्शे विवक्षितः । पाठस्तु,

युनयिम ते पृथिवीमग्निना सह युनयिम वाचः
 सह सूर्येण युक्तोवातोन्तरिक्षेण ते सह युक्तास्ति-
 स्त्रोविभृजः सूर्यस्य ॥ १ ॥

हे सोम आहवनीयादिरूपेण 'अग्निना सह' वेदिरूपा-
 मिमां 'पृथिवीं' 'ते' त्वदर्थं 'जुनयिम' यकारञ्छान्दसार्थः,
 युनयमीत्येवं शाखान्तरपाठः, त्वया संयुक्तां करोमि । अग्नि-
 वेद्योस्वसंयोगे सति तद्विषयो यागो न निष्पद्यते । तथा 'सूर्येण
 सह' 'वाचं' मन्त्ररूपां 'युनयिम' योजयामीति अन्तर्भवित-
 र्यर्थो युजिधातुर्द्रष्टव्यः । सूर्यसंयोगकालसापेक्षे प्रातःसवना-
 दावुपयुज्यते वाक्ययोगेन स्तोत्रशस्त्रादिसिद्धिः । तथा
 'अन्तरिक्षेण सह' 'वातः' वायुः 'ते' त्वदर्थं 'युक्तः'
 योजितः, वायुसङ्गेन वह्निः प्रज्वाल्यते अन्तरिक्षसंयोगेन
 प्रवर्ग्यज्वालादेरवकाशः सम्पद्यते । यथा 'सूर्यस्य' सम्ब-
 न्धित्यः 'विभृजः' विशेषेणान्धकारस्य भर्जने विनाशने समर्था-

‘स्त्रिस्तः’ लोकत्रयप्रकाशिकाः, यद्वा त्रीणि वा आदित्यस्य तेजांसि वसन्ते प्रातः ग्रीष्मे मध्यन्दिने शरदपराह्णे इति श्रुत्यन्तरोक्ता- स्त्रिस्तोदीप्तयो ‘सुक्ताः’ योजिताः । यद्यप्येतत्सर्वं लोके स्वतएव सिद्धं तथाप्युद्गातृणां मन्त्रपूर्वकानुस्मरणेन सोमः संस्कृतो भवति ॥ १ ॥

द्राक्ष्यायणः, दक्षिणस्य इविर्द्धानस्य पश्चात् सव्याहत उपविशेयुर्ऋतस्य सदन इति । सव्याहतः सव्येन पार्श्वेनावर्त्त- मानाः । पाठस्तु,

ऋतस्य सदने सीदामि ॥ २ ॥

‘ऋतस्य’ सोमस्य अवश्यं फलसाधनत्वात्सोमः सत्यः, सत्यसम्बन्धिनि ‘सदने’ समीपवर्त्तिस्थाने ‘सीदामि’ उपवि- शामि ॥ २ ॥

द्राक्ष्यायणः, अभिषुते राजन्यृतपात्रमसीति द्रोणकलश- मालभ्येति । राजनि सोमे ग्रावभिरभिषुते सत्युद्गातादयः ऋतपात्रमसीत्यनेन मन्त्रेण द्रोणकलशमुपसृश्य प्रोहेयुरिति वक्ष्यमाणेनान्वयः ।

ऋतपात्रमसि ॥ ३ ॥

हे द्रोणकलश त्वं ‘ऋतपात्रं’ सोमपात्रम् ‘असि’ इति मन्त्रार्थः ॥ ३ ॥

द्राक्ष्यायणः, वानस्पत्य इति प्रोहेयुरिति । शकटगता-
क्षस्य पञ्चादवस्थितं द्रोणकलशं त्वय उज्ञात्वादयः स्वहस्रैर-
धोदेशे तस्मादक्षात् प्राञ्चं प्रोहेयुः, प्राग्देशे यथावस्थितो
भवति तथा कुर्युः । पाठस्तु,

वानस्पत्योसि वार्हस्यत्योसि प्राजापत्योसि प्रजा-
पतेर्मूर्द्धास्यत्यायु पाचमसीदमहं मां प्राञ्चं प्रोहामि
तेजसे ब्रह्मवर्चसाय ॥ ४ ॥

हे द्रोणकलश त्वं 'वानस्पत्योसि' त्वं वृक्षसम्बन्धी भवसि
काष्ठविशेषनिर्म्मितत्वात् । तथा 'वार्हस्यत्योसि' वृहस्पतेः
सम्बन्धी भवसि चतुर्विंशतिरात्रकन्नाम सोमयागरूपं सव-
मनुतिष्ठता वृहस्पतिना सम्पादितत्वात् सम्बन्धो द्रष्टव्यः ।
तदनुष्ठानं चाध्वर्युशाखायामान्नातं । वृहस्पतिरकामयत
सम्भोद वादधीर गच्छेयुः पुरोधामिति स एवं चतुर्विंशति-
रात्रमपश्यत्तमाहरत्तेनायतेति, यद्वा देवानां यज्ञे वृहस्पते-
रुज्ञात्वात्तत्सम्बन्धः, वृहस्पतिर्देवानामुज्ञाता तदेव तद्युन-
क्तीति । 'प्राजापत्योसि' प्रजापतेः सम्बन्धी भवसि, तत्सम्बन्धश्चा-
ध्वर्योर्द्रोणकलशाभिमर्शनमन्त्रेवगम्यते, तथा चाध्वर्युशा-
खायामान्नायते । उपयामगृहीतोसि प्रजापतये वेति द्रोण-
कलशमभिमृशेदिति । प्राजापत्योक्षेण देवतया यत् द्रोण-
कलश इति ब्राह्मणं । 'प्रजापतेर्मूर्द्धासि' अस्य तन्मूर्द्धत्वं ब्राह्मणे

समान्नातं । प्रजापतिरकामयत बद्ध स्यां प्रजायेयेति सोऽशोच-
 त्तस्य शोचत आदित्यो मूर्ध्नि सृज्यत सोस्य मूर्ध्नि मुदहरन् स
 द्रोणकलशोऽभवत् इति, अन्योर्थवाङ्मत्येनागच्छति सोमो-
 स्मिन्द्रोणकलशपात्रे ततस्त्वं 'अत्यायु' नान्नाऽभिषेयं 'पात्रमसि'
 'इदं' सर्वेषां प्रत्यक्षं यथा 'अहं' उक्ताता इदं द्रोणकलशं
 'प्राञ्चं' पूर्वदिग्गामिनं तन्वा 'प्रोहामि' । तच्च प्रोहणं मम
 'तेजसे' शारीरकान्तये 'ब्रह्मवर्चसाय' श्रुताध्ययनसम्पत्तये च
 भवतु ॥ ४ ॥

द्राह्यायणः, तानभिमृश्य जपेयु मरुत इतीति । अभि-
 षवसाधनभूता ग्रावाण उक्तात्वादिभि रेकत्र योजितत्वेन प्राक्त-
 नत्वात्तच्छब्देन परामृश्यन्ते । तान् ग्रावाणो हस्तैरभिमृश्यो-
 क्तात्वादयो मरुत इत्यादिकं मन्त्रं जपेयुः । पाठस्तु,

मरुतो नपातोऽपाङ्क्षयाः पर्वतानाङ्गकुभः श्येना-
 अजिरा एन्द्रं वग्नुना वहत घोषेणामीवां चातयध्वं
 युक्तास्य वहत ॥ ५ ॥

हे ग्रावाणः यूयं मरुद्वलात् 'नपातः' नपततीति नपात् तस्य
 बद्धवचनं नपात इति । यथा वृक्षगतपर्णादीनि वायुबलेन
 पात्यन्ते न तथा ग्रावाणः । यद्वा मरुतो मितराविणः
 नपातो यज्ञस्य नपातयितारो रक्षकाः । 'अपां' जलानां
 'क्षयाः' निवासस्थानभूताः नदीमध्ये घर्षकालेपि तत्र

पाषाणानां सन्धिषु जलन्निवसति । तथा 'पर्वतानाङ्गकुभः'
 षड्भूताः, ककुभं षड्के विदुः प्रधानेपि च निषण्ठे ।
 'श्वेनाः' एतन्नामकपक्षिसदृशाः शंसनीयगमनाद्वा । 'अजिराः'
 क्षिप्रनामैतत् क्षिप्रगमनाः 'एन्द्रं' 'वहत' उक्तलक्षणा यूयं
 सोमयागार्थमिन्द्रमाह्वयत, केन साधनेन 'वग्नुना' वचनेन
 वाक्यसदृशेन ध्वनिनेत्यर्थः, ग्रावाणां सोमाभिषवध्वनिं श्रुत्वा
 इन्द्र आह्वत इव शीघ्रमागच्छति । 'घोषेण' भवदीयेनोग्र-
 ध्वनिना 'अमीवान्' रोगवदुपद्रवकारिणोऽसुरान् 'चातयध्वं'
 पराभूतान् कुरुध्वं, अतएव तैत्तिरीया आमनन्ति, अद्वा
 देवस्य यजमानस्यासुरघ्नीवाक्रतुः यन्नायुधेषु प्रविष्टासीत्,
 तेसुरायादन्तो यन्नायुधानामुद्वहतामुपाश्लवन् ते परा भव-
 न्ति । 'युक्तास्य वहत' इन्द्रमाह्वयासुरांश्च पराभाव्य ततो
 द्रोणकलशं वोढुम्परस्परं संयुक्ता भवत संयुज्य च कलशं
 वहत ॥ ५ ॥

द्राक्ष्यायणः, पञ्चादक्षिणतो वा द्रोणकलशमध्युहेयुरिद-
 महममुमितीति । युक्तानां ग्रावाणामुपरिष्टाद्रोणकलशं पञ्चा-
 दारभ्य प्राञ्चं दक्षिणत आरभ्योदञ्चं वा स्थापयेयुः । पाठस्तु,

इदमहममुं यजमानं पशुष्वध्युहामि पशुषु च
 मां ब्रह्मवर्चसे च ॥ ६ ॥

'इदं' प्रत्यचं यथा भवति तथा 'अहं' उद्गाता 'अमुं' परतो

दृश्यमानं, इममिति केषाञ्चित्पाठः । 'यजमानं' 'पशुषु' गोषु
'अध्वूहामि' उपरि स्थापयामि । कलशाध्वूहनप्रसादात् मया
यजमानेन च पशवो लभ्यन्तामित्यर्थः, न केवलं पशुलाभः
किन्तु ब्रह्मवर्चसनिमित्तमप्येतदध्वूहनं भवतु ॥ ६ ॥

द्राक्ष्यायणः, पवित्रेण द्रोणकलशसंमृज्यादसवस्वेति
बुध्नो रुद्रास्वेति मध्यमादित्यास्वेति बिलमितीति । दशाप-
वित्तनामको यो, वस्त्रखण्डस्तेनोद्गाता द्रोणकलशमूलमध्यवि-
लभागान् मन्त्रगतैस्त्रिभिः भागैः शोधयेत् । पाठस्तु,

वसवस्त्वा गायत्रेण छन्दसा संमृजन्तु रुद्रास्त्वा
त्रैष्टुभेन छन्दसा सम्मृजन्त्वादित्यास्त्वा जागतेन
छन्दसा संमृजन्तु ॥ ७ ॥

स्यष्टार्थः ॥ ७ ॥

द्राक्ष्यायणः, अवधूय पवित्तमुद्गदशमवाङ्नाभिर्वितनुयुः
पवित्तन्त इतीति । दशापवित्तस्य मध्ये शुक्ला पूर्णा स्तुवं
सोमधाराश्रावणार्थं यजमान अवघ्नाति, सा नाभिरित्युच्यते ।
उदीचीनदशमवाचीननाभि च दशापवित्तं कृत्वा द्रोण-
कलशस्योपरिष्ठादुद्गातादय स्त्रयो वितनुयुः, वितन्त्य च दशा-
पवित्तस्य कोणान् धारयेयुः । तथाच ब्राह्मणं पवित्तं विमृ-
ह्यतीति । पाठस्तु,

पवित्रन्ते वित्तं ब्रह्मणस्पते प्रभुर्गात्राणि पर्येषि

विश्वतोत्सतनूर्न तदामो अश्रुते श्रुतासद्द्वहन्तः
सन्तदाशत ॥ ८ ॥

हे 'ब्रह्मणस्पते' मन्त्रस्य स्वामिन् सोम 'ते पवित्रं' शोधक-
मन्त्रं 'विततं' सर्वत्र विस्तृतं सः 'प्रभुः' प्रभविता त्वं 'गात्राणि'
गातुरङ्गानि 'पर्येषि' परिगच्छसि 'विश्वतः' सर्वतस्तव 'तत्'
पवित्रं 'अतप्ततनूः' पयोव्रतादिना असन्तप्तगात्रः । 'आमः'
अपरिपक्वः 'न अश्रुते' न व्याप्नोति । 'श्रुतास इत्' श्रुता एव
परिपक्वा एव 'वहन्तः' 'तत्' पवित्रं 'आशत' व्याप्नुवन्ति ॥८॥

द्राक्ष्यायणः, सन्ततायां धारायामुद्गाता जपेत् प्रशुक्रै-
त्विति । दशापवित्रस्योपरि सोमरसस्य धारा तन्तता आव्यते
तदानीमुद्गाता प्रशुक्रैत्विति मन्त्रं जपेत् । पाठस्तु,

प्र शुक्रै तु देवो मनीषास्मद्रथः सुतष्टो न वाज्या-
युषे मे पवस्व वर्चसे मे पवस्व विदुः पृथिव्या दिवो
जनिचाकृण्वन्त्वापोधः क्षरन्तीः सोमेहोद्गाय ममा-
युषे मम ब्रह्मवर्चसाय यजमानस्यर्द्धा अमुष्य रा-
ज्याय ॥६११२॥

'शुक्रा' शुद्धा निर्मला 'देवी' द्योतनात्मिका 'मनीषा' सुतिः
'अस्मत्' अस्मत्तः 'प्रैतु' प्रगच्छतु सोमं । तत्र दृष्टान्तः, 'रथेन'
रथइव कीदृशः 'सुतष्टः' सुष्टु तक्षणक्रियया निष्पादितः ।
'वाजी' वेगवान् उग्रबुद्धिं परित्यज्य 'मे' ममोद्गातुः 'आयुषे'

आयुर्बृद्ध्यर्थं 'पवस्व' पूतो भव तथा 'मे वर्चसे' ब्रह्मवर्चस-
 निमित्तं पूतो भव । 'यद्यिव्या द्विवः' च 'जनित्वात्' याग-
 द्वारेण उत्पादकाद्दशापवित्रात् 'अधः चरन्तीः' चरन्त्यः
 'आपः' सोमरसात्मिकाः 'विदुः' अस्मदीयां मनीषां जानन्तु
 तदर्थं 'श्वखन्तु' चे 'सोम' त्वं 'इह' अस्मिन्कर्माणि 'उद्गाय'
 उद्गानं कृत्वा उरुधारया पूयमानस्य सोमस्य शब्द उद्गीय-
 त्वेन स्तूयते । श्रूयते हि एष वै सोमस्योद्गीथो यत्पवन
 इति । यदुद्गात्त्व' त्वया कृतं तत्र 'मम' उद्गातुरायुर्बृद्ध्यर्थं
 सम्पद्यते । तथा 'मम' ब्रह्मवर्चसार्थं सम्पद्यते । तथा यज-
 मानस्य धनधान्यादि सम्पद्भ्यै सम्पद्यते । 'अमुष्य राज्याय'
 अमुष्य राज्ञो राज्याय अमुष्येत्यस्य स्थाने तस्य राज्ञो नाम
 निर्द्देश्यं । तत्र बुद्ध्यन्तरस्यां सोमस्य राज्ञो राज्यायेति इत्येव
 निर्द्देश्यमिति सिद्धान्तितत्वात् सूत्रकार आह, अमुष्य राज्या-
 येति, प्रियञ्जानमादिशेद्राज्ञो राज्यायेति वा यजमानस्य
 राज्ञो राज्यायेति वा सोमस्य राज्ञो राज्यायेति वा सोमस्येत्येवं
 ब्रूयात्सोमराजानो हि ब्राह्मणा इति । क्षत्रियवैश्ययोरपि
 दीक्षया ब्राह्मणत्वात् सोमस्येत्येव तयोरपि निर्देशः । ब्रह्मणो
 वा एष जायेत यो दीक्षित इति श्रुतेर्ब्राह्मणत्वमवसीयते,
 अतएव सूत्रान्तरं तस्माद्राजन्यवैश्यावपि ब्राह्मण इत्येवावेद-
 यतीति ॥६।१।२॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे प्रथमाध्यायस्य

द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

द्राक्ष्यायणः, अध्वर्युणा ऊते प्रवृत्तहोमौ जुहुयुर्गत्यानु-
पूर्वेण बेकुराणामासि सूर्योमेतीति । अध्वर्युणा वै पशुहोमेषु
ऊतेषूजातारस्त्रयोपि प्रवृत्तहोमौ जुहुयुः । प्रस्तोता प्रथमं
ततः उद्गाता ततः प्रतिहर्त्तेति एवं प्रसर्पणक्रमेण जुहुयुः प्रथम-
मन्त्रो वाग्देवत्यः । तत्पाठस्तु,

बेकुरा नामासि जुष्टा देवेभ्यो नमोवाचे नमोवा-
चस्पतये देवि वाग्यत्ते वाचो मधुमत्तस्मिन्माधाः
सरस्वत्यै स्वाहा ॥ १ ॥

हे सरस्वति त्वं 'बेकुरा' विकिर्व्याह्विकर्मा नामशब्दः
प्रसिद्धौ सर्वत्र व्यापनात् बेकुरेति प्रसिद्धा भवसि । 'देवेभ्यः'
तेषामर्थाय 'जुष्टा' स्तोत्रभिः स्तुता 'असि' तस्यै 'वाचे' वाग्देव-
तायै 'नमः' अस्तु 'वाचस्पतये' ब्रह्मणे 'नमः' अस्तु । हे 'देवि'
द्योतमाने हे वाग्देवते 'ते' तव 'वाचः' शब्दराशेः 'यत्' 'मधु-
मत्' अतिशयेन माधुर्योपेतं वस्त्विति तत् 'तस्मिन् माधाः'
निधेहि स्थापय तस्यै 'सरस्वत्यै' स्वाहा इदं हविस्त्यजामि ।
स्वाहेति हविस्त्यागार्थो निपातः ॥ १ ॥

द्वितीयमन्त्रपाठस्तु,

सूर्यो मा दिव्याभ्यो नाद्राभ्यः पातु वायुरन्तरि-
क्षाभ्योग्निः पार्थिवाभ्यः स्वाहा ॥ २ ॥

‘सूर्यः’ सर्वस्य प्रेरको द्युस्थानो देवः ‘मा’ मां ‘दिव्याभ्यः’
दिवि भवाभ्यः ‘नाद्राभ्यः’ नाशकारिभ्यो रक्षोजातिभ्यः ‘पातु’
‘वायुः’ अन्तरिक्षस्थानः ‘अन्तरिक्षाभ्यः’ तत्रोत्पन्नाभ्यः नाद्राभ्यः
‘पातु’ । तथा ‘अग्निः’ भूस्थानः ‘पार्थिवाभ्यः’ नाद्राभ्यः ‘पातु
स्वाहा’ । तेभ्यः सूर्यादिभ्यो हविस्त्यजामीति ॥ २ ॥

द्राक्ष्यायणः, सव्यैः पाणिभिः पृथग्दक्षिणा तृणानि निर-
स्येद्युर्योद्य सौम्य इतीति । वहिष्यवमानस्तोत्रार्थं अध्वर्युमनु-
चात्वालसमीपे प्रसर्पन्तस्त्रयोपि स्वकीयैर्वा महस्तेन्मार्गस्थि-
तानि तृणानि दक्षिणस्यां दिशि निरस्येयुः । दक्षिणैस्तृणै-
रन्नारंभविधानात् सव्यैरित्युक्तं । पाठस्तु,

योद्य सौम्यो वधोघायूनामुदीरते विषूकुहस्य
धन्वनाप तान् वरुणो धमत् ॥ ३ ॥

‘अद्य’ अस्मिन्नहनि ‘अघायूनां’ अघं हिंसामाय तस्य
‘धन्वना’ मार्गेण अन्यैरविज्ञायमानेन नोद्गच्छतीत्यर्थः । ‘तान्’
वचनव्यत्ययः इच्छतां सम्बन्धी ‘सौम्यः’ सोमविषयः ‘वधः’ हिंसा
तत्साधनं वा दूषणात्मकः ‘उदीरते’ उद्गच्छति ईरगतौ अदा-
दिकः वज्रं कन्दसीति शपोलुगभावः । वधप्राप्तिसाधनमाह

‘विषूकुहस्य’ विषू विष्वक् सर्वतः कुहना वद्धना यस्य स
तथोक्तः तादृशस्य ‘वरुणः’ दुष्कृतात्तारको देवः ‘अपधमत्’
धमतिर्वधकम्भा अपहन्वित्यर्थः ॥ ३ ॥

द्राक्ष्यायणः, चात्वालदेशं प्राप्याध्वर्यावुपविष्टे तस्मात् प्रत्य-
शुपविष्टोद्युर्योम आत्मेति स्पष्टार्थः । पाठस्तु,

योमआत्मा या मे प्रजा ये मे पशवस्तैरहं मनो-
वाचं प्रसीदामि ॥ ४ ॥

‘मे’ ममोद्गातुः सम्बन्धी ‘यः आत्मा’ शरीरस्थितो जीवोऽस्ति,
‘वा’ च मदीया ‘प्रजा’ पुत्रभृत्यादिरूपा ‘ये’ च मदीयाः
‘पशवः’ गोमहिष्यादयः ‘तैः’ सर्वैः सहितः ‘अहं’ ‘मनोवाचो’
समाधाय ‘प्रसीदामि’ प्रसन्नोभूत्वोपविशामि ॥ ४ ॥

द्राक्ष्यायणः, प्रस्तरं प्रतिगृह्य प्रस्तोता ब्रह्मन् स्त्रोष्यामः
प्रशास्तरित्युद्गाते प्रयच्छेत्तेन दक्षिणाञ्जङ्गामुपहत्य युञ्ज्यात्
स्तोममग्नेस्तेजसेतीति । उपवेशनानन्तरमध्वर्युणा दत्तं प्रस्तरं
प्रतिगृह्योद्गाते प्रस्तोता प्रयच्छेत् तेन प्रस्तरेण स्वकीयां जङ्गां
उपस्पृश्य उद्गाता स्तोमं युञ्ज्यात् । भन्वोच्चारणमेव स्तोम-
योगः । तत्पाठस्तु,

अग्नेस्तेजसेन्द्रस्येन्द्रियेण सूर्यस्य वर्धसा दृह-
स्यतिस्त्वा युनक्तु देवेभ्यः प्राणायाम्निर्युनक्तु तपसा

स्तोमं यज्ञाय वोढवे दधात्विन्द्र इन्द्रियसत्याः
कामा यजमानस्य सन्तु ॥ ५ ॥

हे स्तोम त्रिवृदादिलक्षणं त्वां 'वृहस्पतिः' देवः 'देवेभ्यः'
तेषामर्थायाग्नीन्द्रसूर्याणां सम्बन्धिभिस्तेजइन्द्रियवर्चोभिः 'युनक्तु'
योजयतु । तेज आदिशब्दैरग्न्यादिदेवतानां सामर्थ्यानि
विवक्षितानि । तथा 'प्राणाय' ऋत्विम्यजमानप्राणरक्षणार्थं
'अग्निस्तपसा' प्राणघातिवैरिसन्तापसामर्थ्येन 'स्तोमं' योजयतु
किमर्थं 'यज्ञाय वोढवे' यज्ञं वोढुं तथा 'इन्द्रोऽपि इन्द्रियं'
सामर्थ्यं दधतु स्तोमं स्थापयतु उक्तद्वयं सूर्यवर्चसा युनक्ति-
त्यस्याप्युपलक्षणं । 'यजमानस्य कामाः' काम्यमानाः आग्निषः
'सत्याः सन्तु' यथार्था भवन्तु ॥ ५ ॥

द्राह्यायणः, अन्नङ्करिष्यामीति जपेदिति स्तोमयोगादूर्ध्व-
मेतस्य मन्त्रस्य जपः । पाठस्तु,

अन्नङ्करिष्याम्यन्नं प्रविष्याम्यन्नञ्जनयिष्यामि ॥६॥

अनेन स्तोत्रेणाहमुज्ञाता ब्रह्मप्राण्युपकाराय प्रसूतं 'अन्न-
ङ्करिष्यामि' तच्च 'अन्नमप्रविष्यामि' भूतिः समृद्धिः समृद्धं करि-
ष्यामि । तत् 'अन्नञ्जनयिष्यामि' जनने व्रीह्यादिरूपेण पुनः
पुनः प्ररोहणे हेतुत्वेन करिष्यामि ॥ ६ ॥

द्राह्यायणः, अन्नमकरमिति स्तुत्वा जपेत् । बहिष्पवमान-
स्तोत्रादूर्ध्वं अयं जपः । पाठस्तु,

अन्नसकरमन्त्रमभूदन्नमजीजनं ॥ ७ ॥

स्तोत्रसामर्थ्यमन्नसमृद्धेर्निश्चितत्वाद्भूतार्थप्रयोगः ॥ ७ ॥

द्राह्यायणः, श्येनोसीति प्रस्तरे यजमानं वाचयेदिति ।
प्रस्तरे प्रस्तरे स्पर्शं कारयित्वेति शेषः । पाठस्तु,

श्येनोसि गायत्रच्छन्दा अनु त्वारभे स्वस्ति मा
संपारयामा स्तोत्रस्य स्तोत्रं गम्यादिन्द्रवन्तो वनेमहि
भक्षीमहि प्रजामिषं ॥ ८ ॥

हे बहिष्पवमान त्वं गायत्रग्राह्यं छन्दोविशिष्टः सन् 'श्येनः'
श्येनाख्यपक्षिसदृशः 'असि' तथा प्रबलासीत्यर्थः । 'त्वा' तथा-
विधं त्वां 'अन्वारभे' आनुकूल्येन स्पृशामि 'स्वस्ति' क्षेमो विघ्ना-
भावरूपो यथा भवति तथा 'मा' मां 'सम्पारय' सम्यग्यज्ञस्य
पारन्नय । 'स्तोत्रस्य' बहिष्पवमानरूपस्य यतः स्तोत्रमात्रमाज्य-
पृष्ठादिकमनन्तरभावित्वेन संबन्धमस्ति, यद्वा 'स्तोत्रस्य स्तोत्रं'
प्रशस्तं स्तोत्रं बहिष्पवमानादिकं तन्मा 'मागम्यात्' आगच्छतु
'इन्द्रवन्तः' बहिष्पवमान देवतारूपेणोद्रेण तद्वन्तो वयं 'वने-
महि' सर्वाः स्तोत्र देवताः संभजेमहि । तत्प्रसादात् 'प्रजां'
पुत्रादिरूपां 'इषं' इष्यमाणमन्नं च 'भक्षीमहि', नतु भजे-
महि ॥ ८ ॥

द्राह्यायणः, संवर्चसेतीक्ष्णान् सहकारिणश्च प्रेक्षमाणो
जपेदिति । स्तोत्रप्रयोगं द्रष्टुमागता ईक्ष्णः प्रस्तोत्रादयः

उपगातारः सहकारिण स्तान् सर्वान् प्रेक्ष्यमाण उद्गाता
संवर्चसेति मन्त्रं जपेत् । पाठस्तु,

संवर्चसा पयसा सन्तपोभिरगन्महि मनसा सऽशिवे-
नेन संविज्ञानेन मनसश्च सत्यैर्यथावोहं चारुतमं
वदानीन्द्रो वो दृशे भूयासऽ सूर्यश्चक्षुषे वातः प्रा-
णाय सोमो गन्धाय ब्रह्म क्षत्राय ॥ ६ ॥

हे ईक्षकाः प्रस्तोतादय उपगातारश्च 'वर्चसा' ब्रह्मवर्च-
सेन 'समगन्महि' वयं सङ्गता अभूम तथा 'पयसा' दक्षिणा-
रूपाणां गवां हि क्षीरेण समगन्महि तथा कर्म्मालुष्ठानरूपै-
'स्तपोभिः' समगन्महि तथा 'शिवेन' मङ्गलेन आस्तिक्ययुक्तेन
समगन्महि । तथा 'मनसा' सम्बन्धिभिः 'सत्यैः' यथार्थभूतैः
संकल्पैश्च । किञ्च यथा 'वः' युष्माकं 'चारुतमं' अतिशयेन
रमणीयं 'वदानि' तथा वचसो विवृत्या युज्ये । 'वः' युष्माकं
'दृशे' दर्शनाय । 'इन्द्रः' इति लुप्तोपमं इन्द्रं इन्द्र इवाहं दर्श-
नीयो 'भूयासं' 'सूर्यः' इव 'चक्षुषे' तेजसे 'वातः' वायुरिव
'प्राणाय' प्राणनाय जीवनाय 'सोमो गन्धाय' सोम इव गन्धाय
सोमो रसात्मको गन्धाय भवति शुष्काणां गन्धानुपलब्धेः
'ब्रह्म' इव ब्राह्मणइव पुरोहितः 'क्षत्राय' बलाय क्षत्रियाय
वा भूयासमिति सर्वशेषः ॥६॥

द्राक्ष्यायणः, नमो गन्धर्वायेत्यादित्यमिति प्रेक्षमाणो जपे-
दिति तत्रानुषज्यते । पाठस्तु,

नमो गन्धर्वाय विष्वग्वादिने वर्चोधा असि वर्चो
मयि धेहि ॥१०॥

‘गन्धर्वाय’ गावो वृष्ट्युदकानि रश्मयो वा तान् धार-
यतीति गन्धर्वः आदित्य स्तस्यै ‘नमः’ अस्तु । गविवांशिशेव
इति गोशब्द उपपदेध्रिञो धातो र्घप्रत्यये उपपदस्य च गम्भावे
गन्धर्वशब्दोऽव्युत्पन्नः । कथं भूताय च ‘विष्वग्वादिने’ वा
तिर्गतिकर्म्मा विष्वक् सर्वाङ्गा वादित्ते ईदृशस्त्वं ‘वर्चोधाः’ च
वर्चस स्तेजसो धारयिता ‘असि’ अतो ‘मयि’ उद्गातरि ‘वर्चः’
तेजः ‘धेहि’ निधेहि ॥१०॥१॥३॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे प्रथमाध्यायस्य

तृतीयः खण्डः ।

—०()०—

अथ चतुर्थः खण्डः ।

सवनीयपशो र्वपायाः ऊतायां सदः प्रविशन्तो धिष्णा-
नुपतिष्ठेरन् । अध्वनामिति सूत्रकारेण रौरुकिशाखोक्तानि
यजूषि यदा प्रयुञ्जीरन् तदाऽनेन मन्त्रेण आदित्योपस्थान-

मिति विकल्पेनोक्तं । अन्ये तु ताण्ड्यशाखाधीतानां यजुषां प्रयोगेपि आम्नान सामर्थ्यात् जैमिनिना तथैव विनिवृत्तत्वाच्च अनेनादित्यमुपस्थाय इत्याहुः । पाठसु,

अध्वनामध्वपते स्वस्ति मेद्यास्मिन् देवयाने षधि
भूयात् ॥ १ ॥

हे 'अध्वनामध्वपते' हे मार्गाणां मध्यमः प्रशस्तोन्तरिक्ष-
मार्गः तस्य स्वामिन्, यद्वा एकोध्वशब्दोऽनुवादः अध्वनां
पातरित्यर्थः । वसूयत्रो वसुपते वसूनामिति वत् 'मे' मम
'अस्मिन् देवयाने' देवान् येन यज्ञाख्येन मार्गेण यान्ति
प्राप्नुवन्ति तस्मिन् यज्ञाख्ये 'षधि' मार्गे अद्येदानीं 'स्वस्ति'
चेमः 'भूयात्' ॥ १ ॥

द्राह्यायणः, सम्नाडसीत्वाहवनीयमुपस्थायेति उत्तरवेदेः
पञ्चादवस्थायोत्तरवेदिक्रमादाहवनीयमुपस्थायेति । उत्तरवेदेः
पञ्चादवस्थायोत्तरवेदिक्रमादाहवनीयमुपतिष्ठेरन् । पाठसु,

सम्नाडसि वृशानुः ॥ २ ॥

हे आहवनीय त्वं 'सम्नाट्' सम्यग्राजमानो दीप्यमानः
सन् 'वृशानुः' सर्वस्य कर्षयिता तनूकर्त्ता दाहको भवसि
वृश तनूकरणे अस्मात् उणादिको अनुक् प्रत्ययः ॥ २ ॥

द्राह्यायणः, उदञ्चोगत्वाऽस्ताव चात्वाल ग्रामितान् उद-
ञ्चखसुथो नमोऽसंमृष्ट इति । उदञ्चुखाः तिष्ठन्तः ततः

आस्तावदेशं चात्वालं शामितं सुत्यादिभिर्भन्तै र्यथाक्रम-
मुपतिष्ठेरन् । पाठस्तु,

तुयोसि जनधायो नभोसि प्रतक्काऽसंमृष्टोसि
हव्यसूदनः ॥ ३ ॥

हे आस्तावदेश त्वं 'जनधायः' जनानां धारकः 'तुयः'
तुद्यतेर्वधकर्माणस्तुयः रक्षःप्रभृतीनां हन्ता यद्वा तु क्षिप्रं
थर्वति गच्छति देवानिति तुयः थर्वतिर्गतिकर्मा एतत् संज्ञो-
सि । हे चात्वाल त्वं, 'नभः' चात्वालादुत्तरवेद्यादिकान् धि-
ष्णानुपयान्ति तेन गतमृत्तिकत्वाद्दवकाशरूपत्वेनान्तरिक्षमसि,
'प्रतक्का' प्रकर्षेण तक्का स्वावयवैः पांशुभिः सर्वान् धिष्णान्
प्रविशन्नसि तक्तिर्गतिकर्मा । हे शामित देश त्वं 'हव्यसूदनः'
हव्यानां हविषां हृदयाद्यंगानां सूदकः अतएव 'असंमृष्टः'
हविःसंस्कारत्वेन स्वत एव शुद्धत्वात् सम्भार्जनसंस्कार-
निरपेक्षोऽसि ॥ ३ ॥

द्राक्ष्णायणः, विभुरसीत्याग्नीधीयमुपतिष्ठेरन् । पाठस्तु,

विभुरसि प्रवाहणः ॥ ४ ॥

हे आग्नीधीय त्वं 'विभुः' विभविता होत्रीयादिधिष्णयप्राप्त्या
विभुतिमानसि । आग्नीधीयादिधिष्णेष्वग्नयो विप्रियन्ते
आग्नीधीयाद्विष्णियान्निर्हरतीति श्रुत्यन्तरं ॥ ४ ॥

अतएव प्रवाहणः, प्रकर्षेण वोढा तैर्यज्ञस्य वा धारकोसि ।

अत्र सूत्रं, पूर्वस्याऽ सदसोद्धारि प्रत्यङ्मुखास्तिष्ठन्तो वङ्गि-
रिति होतुर्धिष्ण्यमिति उपतिष्ठेरन्निति शेषः ।

वह्निरसि हव्यवाहनः ॥ ५ ॥

इति पाठः ।

हे होत्रीय वह्निर्वोदासि एतदेव विदुषोति, हव्यवाहनो
हविषां चरुपुरोडाशसोमानां वोदाऽसि होत्रीयसमीपेऽवस्थि-
तस्य होतुर्वषट्कारेण हि सर्वाणि हवीऽपि ह्वयन्ते ॥ ५ ॥

अत्र सूत्रं, श्वात् इति मैत्रावरुणस्येति ।

श्वात्सोसि प्रचेताः ॥ ६ ॥

इति पाठः ।

हे मैत्रावरुणधिष्ण्य त्वं प्रचेताः प्रकृष्टज्ञानासि मित्रा-
वरुणोहि तत्कर्म स्वपजानन् सर्वाऽन्वित्विजः स्वे स्वे कर्मणि
प्रशास्ति ॥ ६ ॥

अत्र सूत्रं, तुथ उशिगङ्गारिरवस्युरिति ब्राह्मणाऽहसि
प्रभृतीनामुदञ्च इति उदङ्मुखाः सन्तः तुथोसि विश्ववेदा
इति ब्राह्मणाऽहसिधिष्ण्यं, उसिगसि कविः पोतुरिति होतु-
र्धिष्ण्यं, अङ्गारिरसि बंभारिरिति नेष्टुः, अवस्युरसि दुवस्वानि-
त्यच्छावाकस्य ।

**तुथोसि विश्ववेदा उशिगसि कविरङ्गारिरसि
बंभारिरवस्युरसि दुवस्वान् ॥ ७ ॥**

अक्षरार्थस्तु, हे ब्राह्मणाहंसि धिष्ण्य त्वं विश्ववेदाः सर्व-
 ज्ञस्तुयनामकोसि, हे पोटधिष्ण्य त्वं उशिक् कमनीयः कविः
 क्रांतदर्शी प्राज्ञोसि, हे नेष्टृ धिष्ण्य त्वं अङ्गारिः आङ् अधेरूप-
 स्पृष्टस्य घृक्षरणदीप्तोरिति अस्य रूपमेतत् आसमन्ताहीप्तसंज्ञः
 सोमपालोसि । बंभारिरिति विभर्त्तः रूपं बन्भारि सर्वस्याति-
 शयेन भर्त्ता एतत् संज्ञः सोमपालोसि । हे अच्छावाकधिष्ण्य
 त्वमवस्युः अवोरक्षणं यजमानानामिच्छतीति अवस्युस्ताड-
 शोसि । दुवस्वान् दुवः परिचरणं तद्वाञ्छासि ॥ ७ ॥

अत्र सूत्रं, शुन्ध्युरसि मार्जालीय तत्रैव तिष्ठन्त इति ।
 सदसो द्वार्यैव तिष्ठन्तो दक्षिणाभिमुखा मार्जालीयमुपतिष्ठेरन् ।

शुन्ध्युरसि मार्जालीय ॥ ८ ॥

इति पाठः ।

हे 'मार्जालीय' त्वं 'शुन्ध्युः' शोधयिता एतन्नामकोसि
 अतएव मार्जालीयभक्षितानां ग्रहचमसादीनां मार्जालत्वेन
 प्रक्षालितत्वाधिकरणत्वेन शोधकोसि ॥ ८ ॥

अत्र सूत्रं, ऋतधामेत्यौडुम्बरीमिति । सदसो द्वार्यैव
 तिष्ठन्तः प्रत्यङ्मुखा औडुम्बरीमुपतिष्ठेरन् ।

ऋतधामासि स्वर्ज्योतिः ॥ ९ ॥

इति पाठः ।

हे 'औडुम्बरी' त्वं 'ऋतधामा' ऋतं सत्यं यज्ञो वा धामा-

वस्थानं यस्याः सा ऋतधामा ईदृश्यासि । स्वर्ज्योतिः उन्न-
तत्वेन स्वर्गस्य प्रकाशिका भवसि ॥ ९ ॥

अत्र सूत्रम्, समुद्र इति ब्रह्मसदनद्वार्यैव तिष्ठन्तः ।
पाठस्तु,

समुद्रोसि विश्वव्यचाः ॥ १० ॥

हे ब्रह्मसदन त्वं 'समुद्रः' समुद्रवत् पूर्णोसि वेदत्रयोक्तै-
र्मन्त्रैः 'विश्वव्यचाः' सर्वत्र व्याप्तोसि ॥ १० ॥

सूत्रं, उत्तरेण सदो गत्वान्तर्वेदि प्रत्यङ्मुखासिष्ठन्तोहि-
रिति प्रजहितमिति । प्रजहितशब्देन पुराणो गार्हपत्योभि-
धीयते, तमुपतिष्ठेरन् ।

अहिरसि बुध्यः ॥ ११ ॥

इति पाठः ।

'अहिरसि' हन्ता रक्षःप्रभृतीनां बुध्यो बुध्ने मूले आदौ
आधानकाले प्रथमञ्जातोसि हे प्रजहित इति ॥ ११ ॥

सूत्रं, अज इति गार्हपत्यमिति । यः पुरातन आह-
वनीयः स इदानीमौत्तरवेदिकप्रणयनादूर्ध्वं गार्हपत्यसम्पन्न-
स्तमुपतिष्ठेरन् ।

अजोस्येकपात् ॥ १२ ॥

हे नूतनगार्हपत्य त्वं 'अजः' गमनशीलः सन्नस्य क्षामिः

उत्तरवेदिं प्रति गच्छति । नतु प्रजहितेन सह तस्यादेकपा-
दसि ॥ १२ ॥

तत्र सूत्रं, सगरा इति दक्षिणाग्नेरायतनमिति उप-
तिष्ठेरन् इति शेषः । पाठस्तु,

सगरा असि बुध्यः ॥ १३ ॥

‘सगरा’ गरसा गरणेन हविर्भक्षणेन सहितः ‘बुध्यः’ मूले
भवञ्चासि । हे दक्षिणाग्न्याश्रयेति ॥ १३ ॥

सूत्रं, कव्य इति दक्षिणवेद्यंतमिति महावेदेर्दक्षिणं
पार्श्वं दक्षिणमुखा उपतिष्ठेरन् । पाठस्तु,

कव्योसि कव्यवाहनः ॥ १४ ॥

हे वेदिदक्षिणपार्श्वं त्वं ‘कव्योसि’ सुत्योसि तथा ‘कव्य-
वाहनः’ कव्यं पितृभ्यो देयं हविः तस्य वोढा चासि दक्षि-
णाभिमुखेन पितॄन् हविः प्रयुज्यते ॥१४॥

अत्र सूत्रं, तत्रैव तिष्ठन्तः सर्वान् समन्वीक्ष्यमाणः
पातमेतीति । उपस्थितः सर्वानेव धिष्णियान् पुनः पुनः
समीक्ष्यमाणाः पातमेति संहत्योपतिष्ठेरन् । पाठस्तु,

पात माग्नेयो रौद्रेणानीकेन पिष्टत मा नमो
वोस्तु मा माहिंसिष्ठ ॥ १५ ॥

उपस्थिताः हे अग्नेयो धिष्णोऽश्वस्थिता युष्मदीयेन रौद्रेण

अस्रद्विरोधिविनाशकेन क्रूरेण अनीकेन तेजसा मा मां पात
 रक्षत । तथा मा पिष्टत ममापेक्षितैर्भोगैः पूरयत ष्टपालन-
 पूरणयोः वो युष्मभ्यं नमोस्तु मां यूथं माहिँसिष्ट । अथापरं
 विधानं आहवनीयादीन् धिष्णाग्रान् स्वैः स्वैरुपस्थानमन्त्रैरुप-
 स्थाय तदानीमेव तं तं धिष्णाग्र समन्वीक्ष्यमाणाः पातमेति मन्त्रं
 ऊहेन एकवचनोपेतं कृत्वा ब्रूयुः । ततोच्यते हि एकैकमुप-
 स्थायैतद्ब्रूयुरिति शाण्डिल्यो वज्रशब्दादेकवत्कुर्वन्त इति
 तद्यथा । सूच्यतेहि एकैकमुपस्थाय याहिमाग्ने रौद्रेणानीकेन
 पिष्टतमा नमस्तेस्तु मामाहिँसीरिति ॥१५॥१॥४॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे प्रथमाध्यायस्य

चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

अत्र सूत्रं, ऋतस्य द्वारौस्थ इत्यपरौ द्वारवाह संमज्य
 मा मा सन्ताप्तमिति प्रविशेयुरिति ।

ऋतस्य द्वारौस्थो मा मा सन्ताप्तं ॥ १ ॥

हे सदसः पश्चाद्ये द्वारशाखे ऋतस्य यन्नस्यैव द्वारवाह
 भवथ युवावतिऋस्य प्रविशन्तं मा मां मासन्ताप्तं सन्तापयुक्तं
 मा कुरुत ॥ १ ॥

अत्र सूत्रं, दक्षिणेनौडुम्बरीं गत्वा तस्या उत्तरत उपवि-
शेयुः नमः सखिभ्यः इतीति । पाठस्तु,

नमः सखिभ्यः पूर्वसङ्घो नमोपरसङ्घः ॥ २ ॥

ये सखाय ऋत्विजः पूर्वदेशे सीदन्ति उपविशन्ति ये वा
परदेशे सीदन्ति । यद्वा उद्गाहसर्पणात्पूर्वं ये सदस्या उपवि-
शन्ति ये चोत्तरकालं तेभ्यो द्विविधेभ्यः प्रत्येकं नमोस्तु ॥ २ ॥

अत्र सूत्रं, दक्षिणमनुबाहुं दण्डं कृत्वा श्येन इत्य-
वेक्ष्येतेति । उपवेशानन्तरं भक्षणार्थं सोमचमसम्प्रति गृह्य
आत्मनो दक्षिणं बाहुं अनु चमसस्य दण्डं कृत्वा तच्चम-
सन्तिर्यञ्चं धारयित्वा श्येन इति मन्त्रेण तं चमसमवेक्ष्य भक्षये-
दिति वक्ष्यमाणपदेनान्वयः । पाठस्तु,

श्येनो नृचक्षा अग्नेष्टा चक्षुषावपाश्यामि ॥ ३ ॥

चमसस्थित हे सोम त्वा त्वामहसुज्ञाता श्येनः एतन्ना-
मकपक्षिवत् प्रबलः सूक्ष्मदर्शी वा भूत्वा नृचक्षा वृणां द्रष्टा
सन् अग्नेः सस्वधिना चक्षुषा प्रतिहतवर्जितेनाऽवाङ्मुखः
पश्यामि ॥ ३ ॥

सूत्रमत्र, इन्द्रविति द्विरल्प भक्षयेदिति । सङ्गन्मन्त्रेण
सङ्गत् तूष्णीमिति द्विर्भक्षणं स्पष्टमन्यत् ।

**इन्द्रविन्द्रपीतस्य त इन्द्रियावतो गायत्रकृन्दसः
सर्वगणस्य सर्वगण उपहृत उपहृतस्य भक्षयामि ॥४**

तव सम्बन्धिनमहमुद्गाता अल्पं भागं भक्षयामि । कीदृ-
शस्य तव इन्द्रपीतस्य इन्द्रेण पीत्वाऽवशेषितस्य इन्द्रियावतः
चक्षुरादीन्द्रियपाठवहेतुत्वेन तद्वतः गायत्रकृन्दसः प्रातःसवने
तद्योग्यकृन्दोविशेषोपेतस्य सर्वगणस्याध्वर्युप्रभृतिचतुर्भिर्ऋत्विजां
मणैरुपेतस्य उपहृतस्य मदीयपानार्थं अन्यैर्ऋत्विग्भिः सह
भक्षैरनुजातस्य । कीदृशोऽहं सर्वगणः सर्वैः पुत्रभृत्यादिगणैः
ऋत्विग्गणैर्वोपेतः उपहृतः अन्यैर्ऋत्विग्भिरनुज्ञातः ॥ ४ ॥

अत्र सूत्रं, ऊर्ध्वं इति मुख्यान् प्राणानभिमृशेतेति । भक्ष-
णानन्तरं ऊर्ध्वः सप्तऋषीनिति सप्तमुख्यान् प्राणान् चक्षुषी
नासिके श्रोत्रे मुखं चाभिमृशेत् । पाठस्तु,

ऊर्ध्वं सप्त ऋषीनुपतिष्ठस्वेन्द्रपीतो वाचस्यते सप्त-
त्विजोभ्यश्च यस्व जुषस्व लोकन्मा वाङ्मवागाः ॥ ५ ॥

हे भक्षितसोम त्वं ऊर्ध्वः शिरोभागं प्राप्तः सन् सप्त
ऋषीन् सप्तसंख्येयेतच्छिद्रर्त्तिनः चक्षुरादीन्द्रियरूपान् उपति-
ष्ठस्व प्राप्तुहि । तानाप्याययितुं दर्शनसाधनत्वादेशामृषि-
त्वं ऋषिर्दर्शनादिति हि निरुक्तं । यद्वा गौतमादि ऋषि-
रूपेण सुखावस्थितच्छिद्राणां मुखस्थत्वाद्दृषित्वं । एतच्च दृष्टदा-
रण्यके तस्याः सप्त ऋषयः सप्ततीरे इति मन्त्रेणोभावेव गौतम-
भरद्वाजाविति ब्राह्मणेन स्पष्टीकृता । हे वाचस्यते मदीय-
स्रोत्ररूपाया वाचः पालकसोम त्वं इन्द्रदेवतया पीतः सन्
सप्तत्विजो होतृप्रभृतीनभिलक्ष्य उच्छ्रयस्व तानाप्याययितुमु-

च्छितो भव । ततो लोकं स्थानं स्वकीयञ्छठरलक्षणं जुषस्व
 सेवस्व अवाक् अर्वाचीनः सन् मा वां अवगाः नाभेरधोन-
 गच्छेः । शिवो मे सप्त ऋषीनुपतिष्ठस्व मामेवावाङ्महिमातिगा
 इति हि निगमान्तरं ॥ ५ ॥

अत्र सूत्रं, सोम रारंधीति हृदयमिति अभिसृशेदित्य-
 नुषङ्गः ।

सोम रारंधिनो हृदि पिता नोसि मम तन्मा
 माह्विसीः ॥ ६ ॥

हे सोम नो अस्माकं हृदि हृदये रारन्धि रमस्व हे भग-
 वन् ऐश्वर्यादिगुणविशिष्ट त्वं नो अस्माकं पिता पालयितासि
 मां उद्गातारं मा ह्विसीः । वमनरेचनरूपं हिंसां मा
 कार्षीरित्यर्थः ॥ ६ ॥

अत्र सूत्रं, सोम गोर्भिरिति नाभिमिति अभिसृशेदित्य-
 नुषङ्गः । पाठस्तु,

सोम गोर्भिद्वा वयं वर्द्धयामो वचोविदः सुमृडी-
 को न आविश ॥ ७ ॥

हे सोम वाचोविदः मन्त्रामिज्ञा वयमुद्गातारः गोर्भिः
 स्तुतिभिः त्वा त्वां वर्द्धयामः अभिट्ट्वं कुर्माः । त्वच्च सुमृडीकः
 सुखकरो भूत्वा नो अस्मान् आविश ॥ ७ ॥

तं सञ्चाप्याययेद्भिमिष्टश्चाप्यायस्वेत्येतया गायत्र्येति । यः प्रतिहर्त्ता पञ्चादभक्षयत सः तद्धमसमभिमिष्टश्चाप्याययेत् द्रोण-कलशात् सोमरसमादाय तेन वर्द्धनमाप्यायनं मन्त्रेणाभिमर्शन-मात्रं वा । पाठस्तु,

आप्यायस्व समेतु ते विश्वतः सोम दृष्णाग्न्मवा
वाजस्य सङ्गथे ॥ ८ ॥

हे सोम त्वं आप्यायस्व वर्द्धस्व ते तव दृष्णियं सेचन-समर्थं बलं विश्वतः सर्वतः सर्वाभ्यो दिग्भ्यः समेतु सम्यक् प्राप्नोतु । त्वं च अस्मार्कं वाजस्य अन्नस्य बलस्य वा सङ्गथे सङ्गमे हेतुर्भव ॥ ८ ॥

अत्र सूत्रं, तेषामनवेक्ष्य भक्षणमवमैरिति प्रातःसवन-ज्वैरिति माध्यन्दिने काव्यैरिति तृतीयसवनेपि तृभिरिति सर्व-त्वानुसंहरेदिति । नाराशुसाभिधचमसान् प्रकृत्य तच्छब्दः प्रयुज्यते । यथेतरचमसभक्षणं श्येनो वृचक्षा इत्यनेन मन्त्रेणा-वेक्ष्य पञ्चात्क्रियते, न तथा तेषान्नाराशुसचमसानां किंत्वनवे-क्ष्यैव भक्षणं अवमैरित्यादिभिस्त्रिभिर्मन्त्रैस्त्रिषु सवनेषु नारा-शुसभक्षणं, न पुनः इन्दविन्द्रपीतस्येति त्रिष्वपि मन्त्रेषु पितृ-भिरित्यादिवाक्यशेषोनुषज्यते । पाठस्तु,

अवमैस्त ज्वैस्ते काव्यैस्त पितृभिर्भक्षितस्य मधु-

मतो नाराशास्य सर्वगणस्य सर्वगण उपहृत उप-
 ङ्गतस्य भक्षयामि ॥ ९ ॥

त्रिविधाः पितरः अथवा ऊर्वाः काव्याश्चेति, एते अनु-
 सवनं नाराशंसदेवताः । हे सोम अथभैः अथतेरौणादि-
 कोऽयमच प्रत्ययः रक्षकैः एतत्संज्ञकैः पितृभिः प्रातः सवने
 भक्षितस्य ते तव मधुमतो माधुमता माधुर्योपेतस्य नाराशंसस्य
 नरैः सन्तानभूतैः शस्यन्त इति नाराशंसाः पितरः तत् सम्ब-
 न्धाच्चमसो नाराशंसः तस्य किञ्चिद्भागं भक्षयामि, सर्वगण-
 स्येत्यादि पूर्ववत् एवं और्वैस्ते काव्यैस्त इति मन्त्रयोर्योजना ।
 ऊर्वां षष्ठी तस्यां सञ्चरन्तः ऊर्वाः काव्यास्तुत्यर्थाः एतत्-
 संज्ञैः पितृभिः भक्षितस्येतेतावान् विशेषः ॥ ९ ॥

अत्र सूत्रं, तथैव जङ्घामुपहत्य युञ्ज्यात् स्तोमं दीक्षायै
 तपसो मनसो वाच इतीति । यथा पुरा प्रस्तरेण स्वकीयां
 जङ्घामुपसृश्य स्तोमो युक्तः तथैवेदानीमपि स्तोमयोगमुपक-
 रणदर्भाभ्यां जङ्घाष्यशोत्र विशेषः । पाठस्तु,

दीक्षायै वर्णेन तपसो रूपेण मनसो महिम्ना
 वाचो विभूत्या प्रजापतिस्त्वा युनक्तु प्रजाभ्यो पानाय
 ॥ १० ॥

आदितः पद्दद्यात्मकाश्चत्वारो मन्त्राः एतद्देवाभिप्रेत्य
 दीक्षातपो मनोवाक् शब्दैश्चतुर्भिः प्रतीकग्रहणं कृतं । प्रजा-

पतिस्वेत्ययं भागः चतुर्ष्वपि मन्त्रेष्वनुषज्यते । तदाह सूत्र-
 इत्, अन्तः सर्वेषां प्रजापतिस्वेतीति । एतैश्चतुर्भि रपि
 मन्त्रैरेकस्मिन्नेव स्तोत्रे स्तोमयोग इत्येकः पक्षः । यत्र नैर-
 न्तर्येण आहतस्तोत्राणि चत्वारि लभ्यन्ते तेषु चतुरो मन्त्रान्
 क्रमेण पृथग्विभज्य स्तोमयोगः नत्वेकस्मिन्नेव स्तोत्रे इत्य-
 परः पक्षः । इवपि पक्षौ सूत्रकारो दर्शयति, नाना-
 धानञ्जयो यत्रानन्तराणि चत्वारितीति । मन्त्रार्थस्तु, हे
 स्तोम प्रजापतिः प्रजापालको देवः प्रजाभ्यः प्रजोपका-
 रार्थं दीक्षायै वर्षेन यजमानानुष्ठितनियमरूपायाः साम-
 र्थ्येन त्वा युनक्तु त्वां योजयतु । तथा अपानाय अपाननाय
 बहिर्गतायाः प्राणवृत्तेरन्तःप्रवेशनमपाननं तेन हि प्राण-
 वायुः शरीरे धीयते । अपानेन ह्ययं यतः प्राणो न परां
 भवतीति श्रुत्यन्तरं । तदर्थमपि प्रजापति स्त्वां युनक्तु । एव-
 मुत्तरेष्वपि त्रिषु मन्त्रेषु योज्यं । हे स्तोम तपसो यजमा-
 नानुष्ठितस्य पयोव्रतादि लक्षणरूपेण प्रजापति स्त्वां युनक्तु
 इति द्वितीयस्य विशेषः । मनसो मनस्तत्त्वस्य महिम्ना सर्व-
 विषयावगाहनशक्त्या प्रजापति र्युनक्ति तृतीयस्य विशेषः ।
 तथा वाचो विभूत्या विभवनेन सर्वपदार्थप्रकाशनसामर्थ्येन
 प्रजापति र्युनक्ति चतुर्थस्य । एतस्य जप एव स्तोम-
 योगः । त्रितृत् पञ्चदशसप्तदशैकविंशदयोद्वितीयतृतीया-
 ध्यायोक्तलक्षणा स्तोमाः । तेषु बहिष्पवमानस्तोत्रे त्रितृत्-
 स्तोमो विहितः । तस्मात् पूर्वत बहिष्पवमानांगत्वेनाग्ने-

स्तेजसेति मन्त्रः चिदृत्स्तोमयोगेभिहितः । तथा चतुर्ष्वर्ज्येषु
 स्तोत्रेषु पञ्चदशस्तोमो विहितः पञ्चदशान्याज्यानीति श्रुतेः ।
 अतोत्रान्यास्तोत्रांगत्वेन पञ्चदशस्तोमयोगे दीक्षापै वर्णेत्यादि-
 मन्त्रोभिहितः । आज्यस्तोत्रेभ्य ऊर्हुं प्रातःसवनं समाप्यते ।
 अत्र क्रतुसंग्रहः, वसतीवर्यपां प्राप्तौ प्रचारस्याहधिग्रहे ।
 उपांशु अदाभ्यौ ऊत्वा महाभिषवमाचरेत् । उपांशु मन्तर्या-
 मश्च ऊत्वा रिक्नु सादयेत् । अथेन्द्रवायवं पात्रे गृहीत्वा
 सादयेत् खरे । योमैत्रावरुणं तत्त श्रीणाति पयसाग्रहं ।
 शुक्रः श्रुतो हिरण्येन श्रुतो मन्यी तु सक्तुभिः । गृहीत्वा
 ग्रयणं गृह्णात्यतिग्राह्याभिधग्रहान् । गृहीत्वौथ्यं भ्रुवो ग्राह्यः
 पवमानग्रहास्त्रयः । पूतगृह्णकलशोपरश्चाधवनीयकः । ते
 बहिष्पवमानाय प्रश्रुयन्त्यत्र पञ्च ते । गृहीत्वाश्विनमाग्नेयपशोः
 कुर्यादुपाहृतिं । सवनीयपुरोडाशैश्चरित्वा ह्येन्द्रवायवं । ऊत्वा
 ग्रहं द्वयो र्मैत्रावरुणाश्विनयोर्हृतिः । शुक्रमन्यादिकान् ऊत्वा
 चमसानवि जुहति । संरक्ष्यर्तुग्रहेन्द्राग्नसोमप्रतिगरस्ततः ।
 आज्यस्तोत्रेभ्य ऊर्हुं हि प्रातःसवनसंस्थितिरिति । अथ माध्यंदि-
 नसवने पवमानस्तोत्रार्थं स्तोमयोगो बहिष्पवमानवत् अग्नेस्तेज-
 सेति मन्त्रेण कार्यः । अतएव द्राह्यायणो माध्यंदिनाभवपवमा-
 नयोः पूर्वोक्तमतिदिशति, एतत्सर्वं कुर्यादुत्तरयोः पवमानयो-
 रिति अग्ने स्तेजसेति मन्त्रेण पूर्वभागं तथैवोद्गानस्योत्तरभागे
 किञ्चिद्विशेषं द्राह्यायण आह, स्तोमयोगेग्निर्युनक्ति एतस्य
 स्थाने वासुर्युनक्तु सूर्योयुनक्ति, प्रचिपेदिति शेषः ॥ १० ॥

तयोर्मध्ये माध्यन्दिनसवने स्तोमयोगमन्त्रस्योत्तरभाग एव
मान्नाते,

वायुर्युनक्तु, मनसा स्तोम यज्ञाय वोढवे दधा-
त्विन्द्र इन्द्रियसत्याः कामा यजमानस्य सन्तु ॥ ११ ॥

वायुर्देवोऽनुग्राहकेण मनसा स्तोमं पञ्चदशाख्यमाध्यन्दि-
नपवमानस्तोत्रार्थं युनक्तु योजयतु । यज्ञाय इत्यादि पूर्व-
वद्द्व्याख्येयं ॥ ११ ॥

यजमानेन वाचनीयस्य श्येनोसीत्येतस्य मन्त्रस्य स्थाने
द्राक्ष्यणो मन्त्रद्वयमुत्तरयोः सवनयोर्दृश्यति । वृषकोसि स्वरो-
सीति यजमानवाचन इति । तत्र प्रथम मन्त्रएव मान्नायते,

वृषकोसि त्रिष्टुप् छन्दा अनुत्वारभे स्वस्ति मासं
पारयामास्तोत्रस्य स्तोत्रं गम्यादिन्द्रवन्तो वनेमहि
भक्षीमहि व्रजामिषं ॥ १२ ॥

हे मध्यन्दिन पवमान त्वं त्रिष्टुवाख्यं छन्दोविशिष्टः सन्
वृषकः कामाभिवर्षणसमर्थ इन्द्रोसि । अन्यत् सर्वं श्येनमन्त्र-
वद्द्व्याख्येयं ॥ १२ ॥

इन्द्रविन्द्रपीतस्येत्यादिचमसभक्षणमन्त्रः, तं मन्त्रं द्राक्ष्या-
यणः प्रातःसवनसम्बन्धविनियोगावसरएव तद्विशेषकथनेनार्था-
दित्यं विनियुक्तवान्, इन्द्रव इति द्विरल्पं भक्षयेद्यथासवनं

छन्दाऽस्यादिशन्निति । प्रातः सवने गायत्रछन्दस इति पाठः,
माध्यन्दिने त्रिष्टुप् छन्दस इति, तृतीयसवने जगतीछन्दस
इत्येतावानेव विशेषः । पाठस्तु,

इन्द्रविन्द्रपीतस्य त इन्द्रियावतस्त्रिष्टुप् छन्दसः
सर्वगणस्य सर्वगण उपहृत उपहृतस्य भक्षयामि ॥१३

पूर्ववद्ब्राह्मण्यं । अथ क्रतुसंग्रहः, माध्यन्दिने तु सवने
पुरोडाशः पशोर्भवेत् । ग्रहो मरुत्वतीयः स्यात् पवमानेन
संस्तुतिः । दधिघर्मो ङ्गते दद्याद्दक्षिणास्ते यथायथं । मरु-
त्वतीयां स्तान् ङ्गत्वा माहेन्द्रेण समाप्यत इति ॥ १३ ॥

अथ तृतीयसवने, यदिदमार्भवपवमानाख्यं स्तोत्रं तद-
र्थमग्ने स्तेजसेति मन्त्रेण स्तोमयोगः कर्त्तव्यः, तस्य मन्त्रस्यो-
त्तरत्र भागे यः पाठशेषः स एवमान्नायते,

सूर्योऽयुनक्तु वाचा स्तोमं यज्ञाय वोढवे दधा-
त्विन्द्र इन्द्रियं सत्याः कामा यजमानस्य सन्तु ॥१४॥

सूर्यो देवो वाचा मन्त्ररूपया स्तोमं सप्तदशाख्यं युनक्तु
योजयतु अन्यत् पूर्ववत् ॥ १४ ॥

श्वेनोसीत्यस्य स्थाने तृतीयसवने यजमानेन वाचनीयो
मन्त्र एव आम्नायते,

स्वरोसि गयोसि जगच्छन्दा अनु त्वारभे स्वस्ति
मासं पारयामास्तोत्रस्य स्तोत्रं गम्यादिन्द्रवन्तो वने-
महि भक्षीमहि प्रजामिषं ॥ १५ ॥

हे आर्भवपवमानाभिमानिन् सूर्यं त्वं जगच्छन्दाः जग-
त्याख्येन छन्दसा युक्तः सन् स्वरः स्वरणीयः स्तुत्योसि । तथा
गयः फलार्थिभिर्गन्तव्योसि अन्यत् पूर्ववत् ॥ १५ ॥

तृतीयसवने चमसभक्षणमन्त्र एवमान्नायते,

इन्द्रविन्द्रपोतस्य त इन्द्रियावतो जगच्छन्दसः
सर्वगणस्य सर्वगण उपहृत उपहृतस्य भक्षयामि ॥ १६ ॥

पूर्ववद्याख्येयं ॥ १६ ॥

द्राक्ष्यायणः, सौम्यमाहृतमुद्गाता वेचेतायुर्मे प्राण इति
पुनरस्मासु दध्युसीत्यन्त इति । सौम्यं चरुं अद्वयुभिराहृतं
उद्गाता आयुर्मा इति मन्त्रेण यजुषा यन्मे मन इत्यनुवादाना-
र्वागादावेचेत तस्य मन्त्रस्य दध्युसीत्यवसानं स्यात् । यन्मे मन
इत्येतद्वक्ष्यमाणं वैकल्पिकं मन्त्रान्तरं नत्वेतेन सह तस्यैक-
मन्त्रत्वमस्ति तयोरुभयोस्तुल्यार्थेन विकल्पितत्वात् । तदेतद्वि-
शदीकर्तुं मन्त्रावसानमुक्तं । पाठस्तु,

आयुर्मे प्राणे मनसि मे प्राण आयुपत्नयाम्यचि

यन्मे मनोयमं गतं यद्वा मे अपरागतं राज्ञा सोमेन
तद्वयं पुनरस्मासु दध्मसि ॥ १७ ॥

मे मदीयमायुर्जीवनं प्राणसमाश्रितं, यावद्दृष्टिच्छरीरे
प्राणो वसति तावदायुरिति कौषीतकिश्रुतेः । तथा मे मनसि
अन्तःकरणे सप्राणो पञ्चदत्तिर्वायुः समाश्रितः, सप्राणो
मदीयं मन उद्गाने शक्तं कुर्यादित्यर्थः । अतएव आयुपत्रां
आयवो मनुष्याः तेषां पालयिव्यामृचि सान्न आधारभूतायां
सप्राणो वर्त्ततां ऋचां तदाश्रयाणां सान्नां चाहं धारयिता
भूयासमित्यर्थः । किञ्च मे मदीयं यदुक्तप्राणविशिष्टम्नो
मानसं यमं गतं मृत्युं प्राप्तं यद्वा यदि वा मे मनः अपरागतं
पुनरावर्त्तयितुमशक्यं गतं नैरन्तर्येण लौकिकेणैव विषये आसक्तं
तदुभयविधं मनः राज्ञा राजमानेन ईश्वरेण वा सोमेन अवस्य
वो वयं अस्मास्वैव पुनर्दध्मसि धारयामः ॥ १७ ॥

यस्तु वैकल्पिक उत्तरो मन्त्रः स एवमान्नायते,

यन्मे यमं वैवस्वतं मनो जगाम दूरगास्तन्म-
आवर्त्तया पुनर्जीवातवेन मर्त्तवेथो अरिष्टता-
तय ॥ १८ ॥

अविवाक्ये दशमेऽहनि या पूर्वा यन्मे मन इत्येषा ऋक्
अष्टुपुत्राया वसिष्ठहनि निषिद्धा, दशमेहनि परोक्षमनु-

दुभमुपयन्ति यत्प्रत्यक्षमुपेयुः प्रजापतिमृच्छेयुरिति ब्राह्मणान् ।
 ततः अस्या अनुदुभस्थाने एषा पङ्क्तिः प्रयोक्तव्येति केचि-
 दिति, सूच्यते हि यन्मो मनः स्थाने यन्मो यमिति एक इति,
 सूत्रकारस्तु दशमेहन्यपि पूर्वस्था ऋचश्चतुर्थं पादमभ्यस्य
 सैवात्र प्रयोक्तव्या एषा चेति विकल्पिते चोक्तत्वात् यथैव
 सूत्रान्तरं दशमेहन्यभ्यस्येदिति । मन्तार्थस्तु, मे मम मनो
 मानसं वैवस्वतं विवस्वतः सूर्यस्य पुत्रं यमं जगाम शरी-
 रान्निष्क्रम्य प्राप्नोत् हे सोम त्वं दूरगाः दूरगामी यम-
 सद्वनं प्राप्तः सन् मे मदीयं तन्मनः आवर्त्तय मदीय-
 देहं प्रत्यावृत्तं कुरु किमर्थं पुनर्जीवातवे जीवनायतयेपि
 जीवितुं न मर्त्तवे मरणाभावार्थं अथोपि च अरिष्टतातये
 रिष्टं हिंसा तद्विरुद्धं सुखेनावस्थानं अरिष्टं तस्य तातये
 विस्ताराय ॥ १८ ॥

द्राह्यायणः तस्मिन्नङ्गुष्ठानामिके अवधायान्निष्णी विमार्जी-
 त येनाह्याजिमितीति । तस्मिन्नङ्गुली अवधायान्निष्णी विमार्जी-
 त येनाह्याजिमितीति, तस्मिन् सौम्य-
 चरोर्ये केचित् द्वे अङ्गुली अङ्गुष्ठानामिके वा अवधाय ताभ्या-
 मन्निष्णी विमार्जीत । पाठस्तु,

येनाह्याजिमजयद्विचक्ष्य येन श्येनः शकुनः
 सुपर्णं यदाङ्ग अक्षुरदितावनन्तः सोमो नृचक्षा
 मयि तद्दधातु ॥ १९ ॥

येन आहीति पदच्छेदः, हि शब्दो वाक्यालङ्कारे, उप-
सर्गसु व्यवहिताच्चेति व्यवहितेन विडन्तेन सम्बध्यते । येन
हि चक्षुषा चक्षुरिन्द्रियेण दूरदर्शिना कश्चिद्वातुश्च आजिं
वेधनीयां मर्यादां विचक्ष्य विशेषेण वालाग्र आसंजयेत् अभि-
जयेत् छन्दसि लङ् लङ् लिट्, तथा येन चक्षुषा सुपर्णं शोभन-
पतनं एतत् संज्ञं अभिजयेत् श्वेनोपि सूक्ष्मदर्शीति प्रसिद्धः
तमपि सूक्ष्मदर्शित्वेनाभिजयेदित्यर्थः । अदितौ पृथिव्यां
अन्यदीयं तच्चक्षुरनन्तं अन्तरहितं वेश्म दिवि प्रकष्टदर्शन-
समर्थमाङ्गरभिन्नाः कथयन्ति, यद्वा पृथ्वीं सप्तमी तथैवाश्व-
लायनः दीर्घं यच्चक्षुरदितेरनन्तमिति । अदिते देवमातुः सम्ब-
न्धि यच्चक्षुरनन्तमवस्थानरहितमाङ्गः वेदाभिन्नाः । तदुक्तगुण-
विशिष्टं चक्षुः दृणां द्रष्टा सोमः मयि दधातु स्थापयतु ॥१६॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे प्रथमाध्यायस्य

पञ्चमः खण्डः ।

—०()०—

अथ षष्ठः खण्डः ।

अत्र सूत्रं, सत्र एव ग्रहस्य भक्षयेयुरैन्द्रो सह इतीति
द्विविधो हि दशरात्रः सत्रमहीनश्चेति तयोर्मध्ये सत्ररूप एव
दशरात्रे यः षोडशग्रहोक्ति तमनेन मत्वेण भक्षयेयुः । पाठसुः

ऐन्द्रं सहोसर्जि तस्य त इन्द्रविन्द्रपीतस्येन्द्रिया-
वतोऽनुष्टुप् छन्दसो हरिवतः सर्वगणस्य सर्वगण
उपहृत उपहृतस्य भक्षयामि ॥ १ ॥

हे इन्द्रो सोम ऐन्द्रं इन्द्रसम्बन्धि सहो बलं असर्जि
त्वया सृष्टं तस्य तादृशस्य नवांशं भक्षयामीति सम्बन्धः, शिष्टं
पूर्ववत् । अनुष्टुप्छन्दस इति अनुष्टुप् छन्दस्यासृष्टु षोडशि-
सान्ना सुवते होता चानुष्टुभ एव शंसति अतोऽनुष्टुप् छन्दो
यस्मिन् षोडशग्रहे स तथोक्तः तस्य हरिवत इति षोडशि-
सान्न आधारभूतासृष्टु हरिशब्दसङ्गावादेवमुक्तं यदि हरि
शब्द हरितासु सुवीरन् तदा हरिवत इत्यस्य पदस्यो-
द्धारः ॥ १ ॥

तथैव सूत्रं उदस्य हरिवदहरिकासु चेत् सुवीरन्निति त्रिष्टुप्
छन्दस्यां वाजपेयसान्नि भक्षयेदिति गौतमोऽनुष्टुप् छन्दसेति
धानंजशांण्डिरन्याविति सूत्रं । पाठस्तु,

इन्द्रविन्द्रपीतस्य त इन्द्रियावतोऽनुष्टुप् छन्दसः
सर्वगणस्य सर्वगण उपहृत उपहृतस्य भक्षयामि ॥२॥

उक्तोर्यः ॥ २ ॥

आवृतस्तोत्रेषु परिसमाप्तेषु सुतस्य सुतमसीति यजमानं
वाचयेत् । पाठस्तु,

स्तुतस्य स्तुतमस्यूर्जस्वत्पयस्वदामास्तोत्रस्य स्तोत्रं
गथ्यादिन्द्रवन्तोवनेमहि मत्तोमहि प्रजामिषं ॥ ३ ॥

हे आन्व्य आदिस्तोम स्तुतस्य स्तोत्रस्य स्तोत्राणामपि
स्तुतं प्रकृतं स्तोत्रमसि, तथा ऊर्जस्वत् बलवत् स्तुत्यानां
देवानां बलकरमसि, पयस्वत् पयसादिकस्य रसस्य हेतु-
त्वेन तद्वदसि, गतमन्यत् ॥३॥

अत्र सूत्रं, इष्टयजुष इति पूर्वस्मिन् वाक्ये पृथक् त्वचे-
भ्यः सन्धौ हिं कुर्युरिति उक्तत्वात्सन्धिस्तोत्रं तत्र प्रकृतं
तस्मिन् सन्धिस्तोत्रे इष्टयजुष इति मन्त्रेण चमसभक्षः
कार्यः । पाठस्तु,

इष्टयजुषस्ते देव सोम स्तुतस्तोमस्य शस्तो-
क्यस्य तिरोह्यस्य योष्वसनिर्गोसनि भक्ष स्तस्योप-
हृत उपहृतस्य भक्षयामि ॥ ४ ॥

हे सोम देव ते तव सम्बन्धी यो भक्षो भक्षणीयो ऊत-
शेषो रसोऽस्ति तस्य भक्षस्याल्पं भागं भक्षयामि कीदृशस्य तव
इष्टयजुषः इष्टं प्रयुक्तं यजुर्यस्मिन् स तथोक्तः तस्य यजुर्मन्त्रेण
हि सोमो गृह्यते तस्य स्तुतस्तोमस्य प्रयुक्तस्तोत्रस्य शस्तोक्यस्य
उच्चारितशस्त्रस्य तिरोह्यस्य राव्या तिरोहितोऽहन्यभिषुतस्य
पूर्वेद्युरभिषुतस्येत्यर्थः, उपहृतस्य सभक्षैरन्यै र्ऋत्विग्भिरनु-

ज्ञातस्य कीदृशो भक्षः अश्वसनिः अश्वानां सनिर्हीता गोसनि-
र्गवां दाता वा कीदृशोऽहं उपहृतोऽन्यैरनुज्ञातः ॥ ४ ॥

सूत्रं, तृतीयसवने सर्वेषु स्तोत्रेषु समाप्तेषु भक्षयित्वा स्तोमं
विमुञ्चेयु ऋतस्य त्वेतीति । पाठस्तु,

ऋतस्य त्वा देव स्तोम पदे विष्णोर्द्वीमनि विमु-
ञ्चाभ्येतत्त्वं देव स्तोमानवकरमगन्तशीमहि वयं
प्रतिष्ठां ॥ ५ ॥

हे स्तोम त्रिवृदादिनामक त्वा त्वां ऋतस्य यज्ञस्य पदे
स्थाने विष्णो देवस्य धामनि तेजसि विमुञ्चामि विह्वजामि हे
स्तोम देव त्वं अनवकरं अवकर उपहृतिः तद्रहितमेतत् स्थानम-
गन् प्राप्तोसि गमेलुंठि मन्त्रे घसेति से लुक् हल्ङ्गाभ्यइति सि-
लोपः मोनोधातोरिति नत्वं वयं च प्रतिष्ठां नैश्चित्यभावं स्थितिं
अशीमहि व्याप्नुयामः एतस्य मन्त्रस्य जपएव स्तोमविमोकः ॥ ५ ॥

द्राक्ष्यायणः, वषट् कृते हारियोजनस्य यथेतपरया द्वारा
निष्क्रामंतोजपेयुः सोमेहीति ।

सोमे ह्यनुमेहि सोम सहसदस इन्द्रियेण ॥ ६ ॥

हे सोम त्वमिह सदसो देशात् हे सोम त्वमिन्द्रियेण
बलेन सहानुमेहि मामनुगच्छ ॥ ६ ॥

सूत्रं, सुभूरसीत्यादित्यमुपतिष्ठेरन्निति अस्तमितसेद्गार्ह-
पत्यं चन्द्रमसं नक्षत्राणि वेति ।

सुभूरसि श्रेष्ठारश्मि देवानां ससद्देवानां यातु-
र्यया तन्वा ब्रह्म जिन्वसि तथा मा जिन्व तथा मा
जनय प्रकाशं मा कुरु ॥ ७ ॥

हे आदित्य त्वं सुष्टु भावयिता वृष्ट्यादिद्वारेण सर्वजगत
उत्पादयितासि श्रेष्ठः सर्वेभ्यो देवेभ्यः प्रशस्यतमः रश्मिः वज्र-
रश्मिकानां देवानां संसत् संसदनस्थानं तथा देवानां यातुः
यातयिता प्रवर्त्तयिता ईदृशः त्वं यया अनुगृहीत्या तन्वा ब्रह्म
ब्राह्मणजातिं जिन्वसि प्रीणयसि मा मान्तया तन्वा जिन्व
प्रीणय जिन्विप्रीणनार्थः तथा मां जनय प्रादुर्भावय प्रकाशं
प्रकाशवन्तं मा मां कुरु कुशलोसावौज्ञाने कर्माणीत्येवं प्रसिद्धं
कुरु ॥ ७ ॥

सूत्रं, आग्नीध्रीये द्वे आङ्गती जुङ्गयुरपां पुष्पमिति पूर्वा
स्वाहाकारेणोत्तरामिति ।

अपां पुष्पमस्योषधीनां रस इन्द्रस्य प्रियतम
हविः स्वाहा ॥ ८ ॥

हे सोम त्वं अपां पुष्पं सारभूतोसि प्रशस्तरसोपेतत्वात्
ओषधीनां रसः सारश्वासि सोमो वा ओषधीनां राजेति
श्रुतेः, तथा इन्द्रस्य प्रियतममतिशयेन प्रियं हविश्वासि तस्मै
तुभ्यं स्वाहा इदमाज्यं हविस्त्वजामि ॥ ८ ॥

उन्नेतर्युपहवमिष्टा हारियोजनस्य त इति द्विरुपघ्राय पश्चाद्
दाहवनीयस्थान्तः परिधिं निवपेयुरिति उन्नेत उद्धयस्तेत्यनु-
च्चाय मन्त्रेण धानाः द्विरुपघ्राय पश्चाद्दौत्तरवेदिकस्याग्नेरन्तं
परिधिधानाः निवपेयुः ।

हारियोजनस्य ते देव सोमेष्टयजुषः स्तुतस्तोमस्य
शस्तोक्थस्य योष्वसनिर्गोसनिर्मत्त स्तस्योपहृत उप-
हृतस्य भक्षयामि ॥ ६ ॥

हे देव द्योतमान सोम अवश्रेयाणां धनानामेव सोमसम्ब-
न्धात् सोमेत्यामन्त्रणं, हारियोजनस्य हरी इन्द्रस्य वाहो येन
सोमेन रथे युज्येते सहाय्योजनस्तत्सम्बन्धी हारियोजनः तस्य
धानाख्यद्रव्यस्य ते तव एकदेशं भक्षयामोति सम्बन्धः । अन्यत्
पूर्ववद्वाख्येयं ॥ ६ ॥

सूतं, अपउपसृष्ट्याष्टावष्टौ शकलान्याहवनीये प्रहरेयुर्देव-
कृतस्येत्येतत्प्रभृतिभिरिकारान्तैरिति अवयजनमसीत्येवमन्तैः न
तत्र स्वाहाकार इत्यर्थः ।

देवकृतस्यैनसोऽवयजनमसि पितृकृतस्यैनसोऽवय-
जनमसि मनुष्यकृतस्यैनसोवयजनमस्यस्यत्कृतस्यैन-
सोवयजनमसि यद्दिवा च नक्तं चैनश्चकृतम तस्यावयजन-
मसि यत् स्वपन्तश्च जाग्रतश्चैनश्चकृतम तस्यावयजनमसि

यद्द्विद्वाऽसञ्जाविद्वाऽसञ्चैनञ्चकम तस्यावयजनमस्ये-
नसएनसोवयजनमसि ॥ १० ॥

हे अग्नौ प्रक्षिप्यमाण शकल त्वं देवकृतस्य देवैः कृतस्यैन-
सः पापस्य कृतापराधेष्वस्मासु देवैः यत् कृतं पापं तस्य अवय-
जनं अपगमनसाधनमसि एवमुत्तरत्रापि योज्यं अस्मत्कृतस्य
अस्याभिरेव कृतस्य यद्द्विवाचेत्याद्यास्त्रयोमन्वाः स्पष्टार्थाः एनस-
एनस इति वीष्मया सर्वोपराधो निर्द्दिश्यते सर्वस्याप्येनसो
विनाशकमिति ॥ १० ॥

द्राह्यायणः, अप्सुषोमानाम चमसाञ्चात्वालदेशेद्भिः पूर्णा-
स्तेषु हरितानि तृणाणि प्रास्तानि भवन्ति ते स्वं चमसं पर्यु-
पविश्याप्सुधौतेत्यवमृश्य जपेयुरिति । अप्सु षोमसंज्ञकेषु जल-
पूर्णेषु चमशेषु उद्गातृणा यत् चमसोस्ति तस्य परितः उपविष्टा
स्तिस्त्र उद्गातारो मन्त्रेण चमसं स्पृष्ट्वा तन्मन्त्रञ्जयेयुः । पाठस्तु,

अप्सु धौतस्य ते देव सोम नृभिः सुतस्य ॥ ११ ॥

हे सोम देव नृभिः ऋत्विग्भिः सुतस्याभिषुतस्याप्सु चम-
सेषूदकेषु धौतस्य शोधितस्य ते तव भक्षं करोमीत्युत्तरत्र सम्बन्धः
यद्वा स्पर्शङ्करोमीत्यत्रैवाध्याहारः ॥ ११ ॥

द्राह्यायणः, मधुमन्तमिति पाणीनुपजिघ्रेरन्निति, स्प-
ष्टोर्थः । पाठस्तु,

मधुमन्तं भक्षं करोमि ॥ १२ ॥

मधुमन्तं रसवन्तं उक्तस्य सोमस्य रसं भक्षं भक्षितं
करोमि ॥ १२ ॥

द्राक्ष्यायणः, शमद्भ्य इत्युदञ्चं चमसन्निनयेयुरिति, परासि-
ञ्चेयुरित्यर्थः । पाठस्तु,

शमद्भ्य ओषधीभ्यः ॥ १३ ॥

अद्भ्य ओषधीभ्यश्च शं शान्तिरस्तु ॥ १३ ॥

द्राक्ष्यायणः, कामेत्यध्यात्ममावर्त्तयेयुरिति, स्वात्माऽभिसु-
ख्येन चमसानावर्त्तयेत् । पाठस्तु,

काम कामं म आवर्त्तय ॥ १४ ॥

हे कामसंज्ञकदेव मे मदीयं कामं काम्यं जलजातं आव-
र्त्तय ॥ १४ ॥

द्राक्ष्यायणः, उर्गित्युरः सु पाणीन्निदधीरन्निति । पाठस्तु,

उर्गस्यूर्जन्मयि धेहि ॥ १५ ॥

हे सोमपीथ त्वं उर्कं बलकरमन्नमसि अत उर्कं बलकर-
मन्नम्मयि धेहि स्थापय ॥ १५ ॥

द्राक्ष्यायणः, प्राण सोमेति मुख्यान् प्राणानभिसृशेर-
न्निति । पाठस्तु,

प्राण सोमपीथे मे जागृहि ॥ १६ ॥

हे प्राण मे मम सोमपानार्थं जागृहि प्रबुध्यस्व ॥ १६ ॥

द्राक्ष्यायणः, आग्नीध्रीयं गत्वा दधिभक्षं भक्षयेत्पुरसमुपह्वय
दधिक्राव इति, अत्र यद्यप्यस्मिन् मन्त्रे दधिक्रावेति अश्वरूपो-
ग्निविशेष एव देवतात्वेनाभिधीयते, तथापि दधिशब्दयोगा-
त्सामान्येन दधिभक्षणे विनियोग इति द्रष्टव्यं । पाठस्तु,

दधिक्रावो अकारिपञ्चिष्णोरश्वस्य वाजिनः सु-
रभि नो मुखा करत्प्रन आयुषि तारिषत् ॥ १७ ॥

दधि दधद्वारयन् क्रामतीति दधिक्रावा क्रमेर्वनिषि विद्ध-
नोरनुनासिकः स्यादिति मकारस्याकारः, तस्य दधिक्राव एतत्
संज्ञकस्याश्वरूपस्य देवस्य अकारिषं परिरक्षणं कृतवानस्मि
कीदृशस्य जिष्णोर्जयशीलस्य वाजिनो वेगवतो वाजिनवतो वा
अश्वस्य अन्तोतेरश्वः क्षिप्रं सर्वं व्याप्नुवतः, स च दधिक्रावा देवः
सुरभि सुपांसुसुगिति शैलुक् सुरभीणि सुगन्धीनि नोऽस्माकं
मुखा मुखानि करत् करोत् नोऽस्माकमायुषि च प्रतारिषत् ।

अथ क्रतुसंग्रहः ।

तृतीयसवनारम्भमादित्यग्रहमाचरेत् ।

आर्भवेण सुवीताथ पश्वङ्गैः प्रचरत्ययं ॥

सावित्र वैश्वदेवाख्यौ ग्रहौ सौम्यचरस्तथा ।

पात्नीवतग्रहादूर्ध्वं यज्ञा यज्ञाय संस्तवः ॥

आग्निमारुतशस्त्रं स्यात् गृह्णीयाद्धारि योजनं ।

समाप्ते सवने पश्चात् कुर्याद्दवभ्यं ततः ॥

कुर्याद्दुह्यनीयेष्टि मनुबन्धां यजेत गां ।
 देविका निर्वपेद्देवसुवासापि यजूष्यथ ॥
 उपोष्य वेदिमाग्नेयमिष्ट्वाग्निष्टोमसंस्थितिः ॥ १७ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे प्रथमाध्यायस्य

षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

अथ दक्षिणानां प्रतिग्रहाय तदङ्गभूतामन्त्रासूच्यन्ते, सर्वेषु
 प्रतिग्रहमन्त्रेषु देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इत्यारभ्य वरुणास्त्वा
 नयतु देवि दक्षिण इत्यन्तमुक्त्वा वरुणायाश्चंद्राय गां इति
 तत्तत्प्रतिग्राह्यद्रव्यानुसारेणातिदिश्य तेनामृतत्वमशीय तैरमृ-
 तत्वमशीयेति यथार्थमुक्त्वा वयोदात्र इत्यादि मन्त्रं प्रति ग्रहीत्वे
 इत्यन्तं ततः क इदं कस्मा अदादि कामैतत्ते इत्यन्तं जपेत्
 एतत्सर्वमुत्तरत्र वक्ष्यते ।

द्राह्यायणः, अश्वरथं चेद्दद्यात् पूर्वैणाग्नीधीयमवस्थाप्य
 पुरस्ताज्जपं जपित्वा दर्भमुष्टिनाऽश्वमुखानि सम्मृज्य द्वाभ्यां द्वा-
 भ्यामश्वनामभ्यामेकैकस्याश्वोसीत्येतत् प्रभृतिभिरुदक् सञ्च-
 मिति । पुरस्ताज्जपो देवस्य त्वेत्यादिः तं जपित्वा प्रतिगृहीता
 रथसम्बन्धिनश्चतुरोऽश्वान् चतुर्भिर्नामसुभैर्दक्षिणमश्वमारभ्य
 उदगपवर्गं मुखेषु सम्मृज्यात् । पाठसु,

अश्वोस्यत्योसि मयोसि ह्योसि वाज्यसि सप्तिर-
स्यर्वासि वृषासि ॥ १ ॥

एतान्यष्टावश्वनामानि तेषान्निर्वचनं प्रदर्शयते, अश्वोतेर्व्या-
प्तिकर्माणोश्चः हे अश्व त्वं शीघ्रं व्यापनशीलोसि, अत्यः सतत-
गाम्यसि अत सातत्यगमन इति धातुः, मयतिः शब्दकर्म्या
हेषाशब्दकार्यसि, ह्यो गन्तासि हि गताविति धातुः, वाजी-
वेगवान् तादृशस्त्वमसि, सप्तिः सर्पणशीलः अर्वाङ्गमनशीलः
तादृशोसि ऋगताविति धातुः अन्यैभ्योपि दृश्यन्त इति वनिष्,
वृषा वर्षणकारी सेचनसमर्थोसि ॥ १ ॥

अत्र सूत्रं, आदित्यानामिति रथशिर आलभ्य जपेदिति,
आलम्भ उपसर्गः । पाठस्तु,

आदित्यानां पत्मान्विहि नमस्तेस्तु मा मा हिष्-
सीः ॥ २ ॥

एत्वान्विहीति शाखान्तरपाठः । हे रथ आदित्यानां
द्वादशसंख्यानां प्रतिमासं दिवि सञ्चरतां अरुणसूर्य्यादीनां यत्
पत्न पदं सङ्गमनमस्ति तदन्विहि अनुगच्छ अप्रतिहतगतिर्भवे-
त्यर्थः, स्पष्टमन्यत् ॥ २ ॥

द्राक्ष्यायणः, यद्रथ्यस्यद्वायोरिति चर्माण्यं प्रतिगृह्णी-
यान्नक्षत्राणामित्यस्थिमयं सूर्य्यस्येत्यथोलोहे हिरण्यस्येति, तत्र
च यद्रथ्यं रथं चर्माण्योऽहिरण्यादिनिर्मितं स्थानं तत्र वायो-

रिति चर्मविकारं प्रतिगृह्णीयात् अस्थिमयं गजदन्तादिनि-
र्मितम् अयोलोहे हिरण्येति आयसं ताम्रं सौवर्ण्यञ्चेत्यर्थः ।
पाठस्तु,

वायोद्वा तेजसा प्रतिगृह्णामि नक्षत्राणां त्वां
रूपेण प्रतिगृह्णामि सूर्यस्य त्वा वर्चसा प्रतिगृह्णा-
मि ॥ ३ ॥

चर्मगतदौर्गन्ध्याऽपनयनक्षमं वायोर्यद्दसाधारणं तेजः
तेन चर्मण्यं त्वां प्रतिगृह्णामि अस्थिमयस्य धवलत्वेन नक्षत्राणां
रूपेणेत्युक्तं अयोमयादीनां तैजसत्वात् सूर्यस्य वर्चसेत्युक्तं,
स्पष्टमन्यत् ॥ ३ ॥

द्राक्ष्यायणः, दक्षिणेन रथं गत्वा रथन्तरमसीति, दक्षिण-
चक्रमालभेत वामदेव्यमसीत्यधिष्ठानं वृहद्दसीत्युत्तरं चक्रमिति
अधिष्ठानं रथोपवेशनस्थानं ।

रथन्तरमसि वामदेव्यमसि वृहद्दसि ॥ ४ ॥

हे दक्षिणचक्र त्वं रथन्तरमसि रथन्तरसामवत् स्वकार्य-
कुशलमिति, हे अधिष्ठान त्वं वामदेव्यमसि यथा वामदेव्यं
साम शान्तिकरत्वेन रक्षकं तथा त्वमपि उपरिष्ठानामधःपतना-
द्रुचकमसि, वृहद्दसीति रथन्तरवत् योज्यं ॥ ४ ॥

अत्र सूत्रं, अङ्गान्यङ्ग इति रथचक्रे एव सम्भृज्यादिति,
ये पूर्ववाताग्रचक्रे तएव नत्वधिष्ठानं । पाठस्तु,

अङ्गान्यङ्ग अभितो रथ यौ ध्वान्तं वाताग्रमभि-
सञ्चरन्तौ दूरे हेतिरिन्द्रियवान् पतत्री ते नोमनयः
पप्रयः पारयन्तु ॥ ५ ॥

अङ्गान्यङ्गौ गन्तारौ अङ्गोचातरिति यास्कः । न्यङ्गु नितरा-
मञ्चन्तौ गच्छन्तौ न्यदश्चेरिति निपूर्वोदञ्चतेः कुप्रत्ययः न्यङ्गा-
दीनां चेति कुत्वं । यौ वक्ररूपौ पदार्थयुक्तौ रथमभितः रथस्य
पार्श्वयोर्वर्त्तते ध्वान्तमन्धकारं वाताग्रं वायोः पुरोभागं चाभि-
तः सञ्चरन्तौ प्रकाशमपेक्ष्यान्धकारेपि गच्छतः शीघ्रगामिनौ
वा वायोरपि शीघ्रं गच्छत इत्यर्थः यच्च दूरे हेतिः इननसाधन-
मायुधं हेतिः तद्दूरे विप्रकष्टप्रदेशे यस्य रथमध्यभागस्य स-
तथोक्तः परैः प्रयुक्तान्यायुधानि दूरतएव प्रतिहन्यन्त इत्यर्थः,
इन्द्रियवान् वीर्यवान् पतत्री पतत्रे पक्षसी तवान् ईदृश उप-
देशनार्थो यो रथमध्यभागः अग्नयोग्रं नयन्तः यद्वाऽग्निवद्दी-
र्योपेतास्ते पप्रयः पालयितारः पूरयितारो वा सन्तो नोऽस्मान्
पारयन्तु गन्तव्यं प्रापयन्तु प्रापूरण इत्यस्मात् तृपालनपूरणयो-
रित्यस्माद्वा आहृगमहनजनः किप्रत्यये प्रप्रीतिरूपं ॥ ५ ॥

अत्र सूत्रं, वैश्वानर इति दक्षिणेन पादेनारोहेदिति,
रथमिति शेषः । पाठस्तु,

वैश्वानरः प्रत्नथा नाकमारुह दिवः पृष्ठे मन्द-
मानः सुमन्मभिः सपूर्ववज्जनयञ्जन्तवे धनं समान-
मयमन् पर्येति जागृविः ॥ ६ ॥

रथप्रतिग्रहीता आत्मानं वैश्वानरात्मना ध्यायन्नारोहेत्
दक्षिणां प्रतिग्रहीष्यन् न सप्तदशकृत्वो व्यावृत्य प्रतिगृह्णीया-
दिति श्रुत्यन्तरात् व्यावृत्यात्मानं देवतारूपेणात्मानं ध्यात्वेति
हि तस्य व्याख्यानं, वैश्वानरः विश्वेषाम्नराणां हितः एतदा-
त्मक उद्गाता प्रत्नथा प्रत्नइव पुराण इव अतीतेषु युगेष्विव
अस्मिन्नपि युगे नाकं दुःखराहित्येन सुखकरं रथं आरुह
आरोहेति इन्द्रसि लुङ्लङ्लिट इति वर्तमाने लुङ् कृष्टहेभ्य-
इति ज्ञेः परटादेशः दिवोद्योतमानस्य पृष्ठे उपरि भागे सुम-
न्मभिः शोभनस्तुतिकै स्तोत्रभिर्मन्दमानः सूर्यमानः मदिस्तुतौ
कर्माणि यकि प्राप्ते व्यत्ययेन शप् किञ्च स वैश्वानरात्मोद्गाता
पूर्ववत् पूर्वेषां यजमानानामिव तत्र तस्यैवेति षष्ठ्यर्थे वतिः
जन्तवे जनाय अस्मा अपि यजमानाय समानं सदृशं यावद-
न्येभ्यः पूर्वं प्रादात् तत्परिमाणं धनं स्तोत्रेण जनयन् उत्पा-
दयन् अनित्यमागमशासनमिति तुमभावः अयमन् अयमनि
गमनसाधने रथे उपविष्टो जागृविः जागरूकः सन् पर्येति
तेन रथेन परितो गच्छति ॥ ६ ॥

अत्र सूत्रं, आरुह्य जपेत्गिदैषत इति । पाठस्तु,

गिद्वैष ते रथ एष वामश्विना रथोरिष्टो विश्व-
भेषजः ॥ ७ ॥

गिदो नाम रथपालकः कश्चिद्देवः हे गिद ते त्वदीयसस्त्रा-
देनं पालयेत्यभिप्रायः हे अश्विना अश्विनौ एष रथः वां युवयोः
सम्बन्धी अतोऽयं अरिष्टो अहिंसितः अभग्नः विश्वभेषजः
विश्वैः सर्वैर्भवदीयैर्युक्तश्च भवतु ॥ ७ ॥

अत सूत्रं, कथंति सव्यानभीशूनायच्छेदिति, अभीशवो
अश्वबन्धनरज्जवः ।

कशानो सव्यानायच्छ ॥ ८ ॥

कशानुर्नाम सव्यपार्श्वस्थानां रश्मीनां धारयिता हे
कशानो सव्यान् वामभागस्थितान् अश्वबन्धकान् पाशानायच्छ
आकर्षेण नियच्छ ॥ ८ ॥

अत सूत्रं, दासेति दक्षिणानवगृह्णीयादिति ।

दासनो दक्षिणानवगृहाण ॥ ९ ॥

दासनुर्देवविशेषो दक्षिणभागस्थितानां रश्मीनान्नियमिता
पूर्ववत् योजना ॥ ९ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे प्रथमाध्यायस्य

सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

अत्र सूत्रं, सर्वासां देवस्य त्वेति पुरस्ताज्जप इति, सर्वासां दक्षिणानां प्रतिग्रहे प्रथमतो देवस्य त्वेति मन्त्रं जपेत् । पाठस्तु,

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेश्विनोर्बाहुभ्यां पूषणो
हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि ॥ १ ॥

सवितुः प्रेरकस्य देवस्य प्रसवे प्रेरणे अनुज्ञायां सत्यां त्वा त्वां दक्षिणां प्रतिगृह्णामि तत्र बाहू च हस्तौ च साधनं असमणिवन्धनयोर्मध्यवर्ती दीर्घो भागो बाहुः मणिवन्धस्याग्रेऽवस्थितः सांगुलिर्भागो हस्तः, अश्विनोबाहोरभिमानिदेवो हस्तयोस्तु पूषा, ततस्तयोस्तत्सम्बन्धोभिधीयते ॥ १ ॥

अत्र सूत्रम्, वरुणस्त्वेति यथादेवतं प्रतिगृह्णीयादिति, यस्य द्रव्यस्य या देवता प्रतिग्रहमन्त्रे पठिता तामादिश्य तत् द्रव्यं प्रतिगृह्णीयात् वरुणायार्षं अग्नये हिरण्यं वायवे मृगमित्यादि । पाठस्तु,

वरुणस्त्वा नयतु देवि दक्षिणे वरुणायार्षम्
तेनामृतत्वमशीय वयोदात्ते भयान्मयो मह्यं प्रतिगृ-
हीत्वे ॥ २ ॥

हे दक्षिणे एतत्संज्ञे देवि त्वा त्वां वरुणो देवो गृहं

नयतु वरुणप्रीत्यर्थमश्वमर्हं प्रतिगृह्णामि तेनानुगृहीतेनाश्वेन
अमृतत्वं देवत्वमहमशीय प्राप्तवान् दाते यजमानाय वयोन्नं
भूयात् मर्हं प्रतिगृहीते मयः सुखं भूयात्, यद्वै शिवं तन्मय-
इति श्रुत्यन्तरं ॥ २ ॥

अश्वप्रतिग्रहे मन्त्र उक्तः गोप्रतिग्रहे मन्त्रमाह ।

वरुणस्त्वा नयतु देवि दक्षिणे रुद्राय गां तथा-
मृतत्वमशीय वयो दाते भूयात् मयो मर्हं प्रति-
गृहीते ॥ ३ ॥

रुद्रप्रीत्यर्थं गां प्रतिगृह्णामि तथा रुद्रानुगृहीतया गवा
रुद्रस्य पशुपतित्वात् गोस्तत्सम्बन्धः, अन्यत्पूर्ववत् ॥ ३ ॥

अथ अजप्रतिग्रहे मन्त्रमाह ।

वरुणस्त्वा नयतु देवि दक्षिणे अग्नयेऽजं ॥ ४ ॥

अस्मिन् मन्त्रे तेनामृतत्वमित्यादेरुत्तरभागस्यानुषङ्गो द्रष्ट-
व्यः, प्रजापतिमुखादग्नेरजस्य च सहोत्पत्तेः तत्सम्बन्धः, अन्यत्
पूर्ववत् ॥ ४ ॥

अथ हिरण्यस्य प्रतिग्रहे मन्त्रमाह ।

अग्नये हिरण्यम् ॥ ५ ॥

अस्मिन् मन्त्रे वरुणस्त्वेत्यादेः पूर्वभागस्य तेनेत्यादेरुत्तरभा-
गस्यानुषङ्गः कार्यः, हिरण्यस्य अग्निरेतोरूपत्वात् सम्बन्धः ॥ ५ ॥

अजायाः प्रतिग्रहे मन्त्रमाह ।

अग्नीषोमाभ्यामजान्तयाभृतत्वमशीय वयो दात्वे
भूयान्मयो मद्भ्यं प्रतिगृहीत्रे ॥ ६ ॥

अस्मिन् मन्त्रे वरुणस्वेत्यादेः पूर्वभागस्यैवानुषङ्गः, आ-
ग्नेयी वा एषा यदजेति श्रुत्यन्तरादजायाः अग्नेः सम्बन्धः,
लताभृतस्य सोमस्य ओषधिषु सारभृतत्वेन अजया उपजीव्य-
त्वात्तत्सम्बन्धः, तथा चोक्तम् श्यामलास्ता तु निष्पन्ना सोमाख्य
च्छागभोजनमिति ॥ ६ ॥

अन्नस्येति मन्त्रो लिङ्गादन्नप्रतिग्रहे विनियोज्यः, सूत्र-
कारस्तु अवेः प्रतिग्रहे अयमन्त्रोऽधिक इति दर्शयति, अन्न-
स्येति प्राग्वारुणादवेः प्रतिग्रहे अयमन्त्रोऽधिक इति दर्श-
यति, अन्नस्येति प्राग्वारुणादवेः प्रतिग्रहे वरुणस्वेत्यतः पूर्वं
वा अयं मन्त्रो जप्यः । तत्पाठस्तु,

अन्नस्यान्नपतिः प्रादादनमीवस्य शुष्मिणो नमो
विश्वजनस्य क्षामाय भुञ्जति मा मा हिंसीः ॥ ७ ॥

अन्नस्येति कर्माणि शेषविवक्षायां षष्ठी, अन्नस्य पतिः
अन्नानां पालयिता अन्नस्यान्नं मद्भ्यं प्रादात् दत्तवानन्नं
विशेष्यते अन्नमीवस्य अमीवा रोग स्तद्रहितस्वारोग्यकरस्य
शुष्मिणो बलवतो बलहेतुभूतस्य इमे अपि कर्माणि षष्ठी तस्मा-
अन्नपतये अग्नये नमोस्तु कथंभूताय विश्वजनस्य सर्वप्राणि-
जातस्य क्षामाय क्षमकारिणे वैजैचैचये तस्मात् क्रोधिकरणे

चेति कर्त्तरि निष्ठा चायोमः इति तकारस्य मकारः ईदृशाग्नये
इत्यर्थः, हे भुञ्जति उपभोग्यत्वेन पालयति तदुपभोक्तारं मां
मा हिंसोः ॥ ७ ॥

अवेः पश्चन्तरोपभोगसाधनत्वेन अन्नत्वेन संस्तावकन्तत्-
प्रतिग्रहमन्त्रैकदेशमुक्त्वा तच्छेषमन्त्रमाह ।

वरुणस्त्वा नयतु देवि दक्षिणे त्वष्ट्रेऽविं तयाऽतत्व-
मशीय वयो दात्रे भूयान्मयो मद्भ्यं प्रतिग्रहीत्रे ॥ ८ ॥

त्वष्टा हि रूपाणां कर्त्ता त्वष्टा वै पशूनां मिथुनानां रूप-
कृद्दिति श्रुत्यन्तरात्, नानारूपा अवयो भवन्तीति त्वष्टुरवेश्च
सम्बन्धः, शिष्टं पूर्णवत् ॥ ८ ॥

अत्र सूत्रं, ग्नास्वा कृन्तन्निति वसनस्येति, वस्त्रप्रतिग्रहे
ग्नास्वा कृन्तन्निति प्राग्वारुणात्पुरस्ताज्जपाद्वा जपेत् यदि
तत् वस्त्रमतन्नुनिर्भितं वल्कलादिजं स्यात्तत्रायं मन्त्रो न
प्रयोज्यः । तत्र सूत्रं, तदुदस्येदतान्तव इति । पाठस्तु,

ग्नास्वाकृन्तन्नपसोतन्वत वयित्रोवयन् ॥ ९ ॥

गच्छन्ति पुमांस एनामिति ग्नास्त्रियः हे वस्त्र त्वा त्वां
अकृन्तन् निष्पादनानन्तरं कर्त्तनेन छेदनेन सम्पादितवन्तः
अपसः अपः कर्म तद्वन्तो वा तन्नुग्रथनकुशलाः पुरुषाः अत-
न्वत तन्तवः पठस्य दीर्घाणि सूत्राणि तान्यकुर्वन्नित्यर्थः ता

वयित्व्यः वेञ् तन्नुसन्ताने वयनकर्त्तव्यो योषितः अवयन् तिरस्त्री-
नानि सूत्राणि समयोजयन् ॥ ९ ॥

अथ वस्त्रप्रतिग्रहमन्त्रविशेषः ।

वरुणस्त्वा नयतु देवि दक्षिणे वृहस्पतये वासस्ते-
नामृतत्वमशीय वयो दात्रे भूयान्मयो मह्यं प्रतिग्र-
हीत्रे ॥ १० ॥

स्यथोर्यः ॥ १० ॥

आसनशय्यादेरचेतनवस्तुनः प्रतिग्रहे मन्त्रमाह ।

वरुणस्त्वा नयतु देवि दक्षिण उत्तानायाङ्गिर-
सायाप्राणत् तेनामृतत्वमशीय वयोदात्रे भूयान्मयो
मह्यं प्रतिग्रहीत्रे ॥ ११ ॥

द्वयं वा उत्तान आङ्गिरस इति श्रुत्यन्तरात्, उत्तान
आङ्गिरस इति शब्दाभ्यामुच्यते, ऊर्ध्वमुखत्वादुत्तानः आङ्गिर-
सस्तपसा लब्धत्वादाङ्गिरसः लोकाभिप्रायेण पुल्लिङ्गता, अप्रा-
णतो भूमेश्च निष्कृत्यत्वसाम्यात्सम्बन्धः, अन्यत्पूर्ववत् ॥ ११ ॥

उष्ट्रप्रतिग्रहमन्त्रमाह ।

वरुणस्त्वा नयतु देवि दक्षिणे पूषण उष्ट्रं ॥ १२ ॥

तेनेत्यादेर्वाक्यशेषस्यानुषङ्गः ॥ १२ ॥

ऋगप्रतिग्रहमाह ।

वायवे ऋगं तेनाऋतत्वमशीय वयोदात्रे भूयान्मयो मर्ह्यं प्रतिग्रहीत्रे ॥ १३ ॥

वरुणस्त्वेति पूर्वभागस्यानुषङ्गः, ऋगस्य शीघ्रगामित्वात् तद्वाहनत्वाद्वायुसम्बन्धः, उष्ट्रादीन्यपि सर्वदक्षिणे देयानि ॥१३॥

पुरुषहस्तिवराहव्रीहीणां प्रतिग्रहे चतुरो मन्वानाह ।

वरुणस्त्वा नयतु देवि दक्षिणे प्रजापतये पुरुषं, प्रजापतये हस्तिनं, प्रजापतये वराहं, प्रजापतये व्रीहियवाः सैरऋतत्वमशीय वयोदात्रे भूयान्मयो मर्ह्यं प्रतिग्रहीत्रे ॥ १४ ॥

अत्र पुरुषमन्त्रे तेनेत्याद्युत्तरभागानुषङ्गः, हस्तिमन्त्रे पूर्वोत्तरयोर्द्वयोरप्यनुषङ्गः, तथा वराहमन्त्रे व्रीहियवमन्त्रे तु पूर्वभागस्यैवानुषङ्गः, यत्र पुनर्व्रीहियवयोरेकएव दीयते तत्र मन्त्रो विभज्य प्रयोक्तव्यः, प्रजापतये व्रीहीन् प्रजापतये यवानिति, प्रजापतिना ऋष्टत्वात् पुरुषादीनां तत्सम्बन्धः ॥ १४ ॥

तिलमाषप्रतिग्रहे मन्त्रमाह ।

वरुणस्त्वा नयतु देवि दक्षिणे क्षेत्रपतये तिलमाषाः सैरऋतत्वमशीय वयोदात्रे भूयान्मयो मर्ह्यं प्रतिग्रहीत्रे ॥ १५ ॥

तिलमाषादीनां क्षेत्रजन्यत्वान्तत्त्वामिना सम्बन्धः ॥ १५ ॥
अश्वगर्दभसङ्करजस्य प्रतिग्रहे मन्त्रमाह ।

वरुणस्त्वा नयतु देवि दक्षिणे सवितेश्वतरं
वाऽश्वतरीं वा तथाऽतत्वमशीय वयोदात्रे भूया-
न्मयो मर्ह्यं प्रतिग्रहीत्रे ॥ १६ ॥

प्रेरकस्य सवितुः प्रेरणाद्विलक्षणमातापितृभ्यां विजातीय-
स्याश्वतरस्योत्पत्तिः ॥ १६ ॥

अत्र सूत्रं, तेन क इदमित्युपरिष्ठाज्जप इति, यस्मिन् मन्त्रे
तेनाऽतत्वमित्यादि प्रतिग्रहीत्र इत्यन्त उत्तरभागो नाम्नातः
तस्मिन् मन्त्रे तं भागमनुषज्य जपेत् । पाठस्तु,

क इदं कस्माच्चदात्कामः कामायादात्कामो दाता
कामः प्रतिग्रहीता कामः समुद्रमाविशत्कामेन त्वा
प्रतिगृह्णामि कामैतत्ते ॥ १७ ॥

क शब्दाभिधेयः प्रजापतिरिदं दक्षिणाद्रव्यं कस्मै प्रजा-
पतये अदात् दत्तवान् प्रजापतिरेव सर्वात्मा दानप्रतिग्रहयोः
कर्त्तेति भावः एवमनेन मन्त्रेण स्मृते सति दातृप्रतिग्रहीतोः
फलं पापराहित्यञ्च भवति । तथा कामः कामाय दातृस्वर्गा-
दिफलकामनया यजमानो दातृऽत्विजश्च धनकामनया प्रति-
गृह्णन्ति अत उभयत्र कामस्यैव प्रयोजकत्वं, प्रतिग्रहीतृत्वं

च कामस्यैवेत्येतल्लोके प्रसिद्धमिति, कामो दाता कामः प्रति-
ग्रहीता इत्युच्यते न हि निष्कामे परिव्राजकादौ तदस्ति स च
कामः समुद्रमाविशत् मां परित्यज्य यत्र क्वापि गच्छत्वित्यर्थः,
कस्यावस्थितौ तेन कामेन हेतुना त्वां प्रतिगृह्णामि ततो हे
काम एतद्धनं ते तवैव तिष्ठतु नात्मानं मे स्पृशत्वित्यर्थः । सोयं
मन्वोर्ध्वर्युशाखायामान्नातः तदीयब्राह्मणान् नीत्वा व्याख्या-
तश्च क इदं कस्मादित्याह प्रजापते वैकः स प्रजापतये
ददाति कामः कामायेत्याह कामेन हि ददाति कामेन प्रति-
गृह्णाति कामो दाता कामः प्रतिग्रहीतेत्याह कामो हि दाता
कामः प्रतिग्रहीता कामः समुद्रमाविशेत्याह समुद्र इव
कामयते न हि कामस्यान्तोस्ति न समुद्रस्य कामेन त्वा प्रति-
गृह्णामीत्याह येन कामः प्रतिगृह्णाति स एवैनममुष्मिल्लोके
दक्षिणामिच्छति न प्रतिग्रहीतुरिच्छति ॥ १७ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे प्रथमाध्यायस्य

अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

अत्र सूत्रं, रश्मिरसीत्येतावनुवाकौ स्तोमभागास्तौः पृथग-
नुपूर्वस्तोत्रान्यनुमन्त्रयेत ब्रह्मन् स्तोष्यामः प्रशस्तेरित्युक्त इति
रश्मिरसीत्येकोनुवाकः तन्नुरसीत्यपरः तयोरनुवाकयोरान्ना-

ता ये मन्वास्तेषां सोमविभाग इति नामधेयं त्रिष्टदादि-
 सोमान् भजन्वेते मन्वा इति तच्छब्दव्युत्पत्तिः, उद्गातारो
 ब्रह्माणं प्रत्येवमनुज्ञां प्रार्थयन्ते ब्रह्मन् स्तोष्यामः प्रशास्तरिति,
 इदानीं वहिष्प्रवमानादीन्यतिरिक्तस्तोत्रपर्यन्तानि यानि त्रय-
 स्त्रिंशः स्तोत्राणि सन्ति तानि तैः सोमभागे शावत्संख्यैः
 क्रमेण ब्रह्मा पृथगनुमन्त्रयेत्, आपस्तंबोप्याह ब्रह्मन् स्तोष्याम
 इत्युच्यमाने देव सवितरेतत्ते प्राहेत्यगुद्रुत्व रश्मिरसि क्षयाय
 त्वा क्षयश्चिन्वस्तुतेति स्तौति, सर्वस्तोत्राणामेष कल्प उत्तर-
 सुत्तरं सोमभागानां दधाति, द्वादशाग्निष्टोमे पञ्चदशोक्ते
 षोडशषोडश्रिणि सप्तदशवाजपेये एकोनत्रिंशदतिरात्रे त्रय-
 स्त्रिंशदशोर्थाग्नि इति । तत्रायं प्रथमस्तोमभागमन्त्रः,

**रश्मिरसि क्षयाय त्वा क्षयं जिन्व सवितृप्रसूता-
 वृहस्पतये स्तुत ॥ १ ॥**

तैत्तिरीयाणां पञ्चमकाण्डोक्तब्राह्मणे रश्मिरिति मन्त्राणा-
 मादित्यादिदृष्टिहेतुत्वाभिधानादादित्यादिपरतया रश्यादि-
 शब्दाव्याख्येयाः तत्तु ब्राह्मणमुत्तरत्वेदाहरिष्यते । हे आदित्य
 त्वं रश्मिरसि रश्मियुक्तोसि देवा यस्मिन् क्षियन्ति निवसन्ति
 इति स्तोत्रसम्बन्धः क्षयः तस्मै क्षयाय तत्सङ्घाय तत्प्राप्त्यर्थं हे
 आदित्य त्वां स्मरामीति शेषः ततः क्षयं देवसङ्घश्चिन्व प्रीणय
 क्षयशब्दस्य देवविषयत्वं तैत्तिरीयासूतीयकाण्डोक्तब्राह्मणे

समामनन्ति रश्मिरसि क्षयाय त्वा क्षयं जिन्वेत्याह देवे क्षय
इति यद्वा बहिष्पवमानादिकं स्तोत्रमेव सम्बोध्यं हे स्तोत्र
त्वं रश्मिर्वस्वन्धकोसि यज्ञस्य तादृशं त्वां क्षयाय यजमानस्य
निवासार्थं प्रयोजयामीति शेषः क्षयनिवासः यजमानस्य गृहं
वा जिन्व प्रीणय हे उद्गातारो यूयं सवितृप्रसूताः सविता प्रेर-
केणादित्यरूपेणान्तर्यामिणा प्रेरिताः सन्तो वृहस्पतये बृहत्
परिवृढं ब्रह्म तस्य पत्यै स्तोत्रदेवतायै तत्प्रीत्यर्थं स्तुत स्तुतिं
कुरुत ॥ १ ॥

अथ द्वितीयस्तोमभागमन्त्रः ।

प्रेतिरसि धर्माणो त्वा धर्मं जिन्व सवितृप्रसूता-
वृहस्पतये स्तुत ॥ २ ॥

हे धर्माभिमानिन् देव त्वं प्रेतिरसि प्रेतिर्गतिः सा च
प्रकृष्टा शास्त्रार्थानुरूपत्वात्प्रकृष्टा गति र्यस्येति विग्रहः धर्माणो
धर्माय तदनुष्ठातमनुष्यार्थं मनुष्यावै धर्म इति श्रुत्यन्तरे
तत्सन्तोषार्थं त्वां स्मरामि त्वमपि धर्मं तदनुष्ठातमनुष्यम् जिन्व
प्रीणय यद्वा अत्रापि पूर्ववत् स्तोत्रपरतया योज्यं, अन्यत्पू-
र्ववत् ॥ २ ॥

अथ तृतीयः,

अन्वितिरसि दिवे त्वा दिवं जिन्व सवितृप्रसू-
तावृहस्पतये स्तुत ॥ ३ ॥

हे सोम त्वं अन्विति अनुशूलनतिवृत्तोसि तं त्वां दिवे
दुलोकार्थं प्रयोजयामि त्वं च दिवं दुलोकं जिन्व प्रीणय ॥३॥

अथ चतुर्थः ।

सन्धिरस्यन्तरिक्षाय त्वांतरिक्षं जिन्व सवितृ-
प्रसूताष्टहस्यतये स्तुत ॥ ४ ॥

हे स्तोत्रविशेष त्वं सन्धिरसि उभयतः स्थिताभ्यां स्तोत्राभ्यां
सन्धिः सन्धीयमानोसि तादृशं त्वां अन्तरिक्षाय अन्तरिक्ष-
लोकार्थं प्रयोजयामि त्वं चान्तरिक्षं प्रीणय ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमः ।

प्रतिधिरसि पृथिव्यै त्वा पृथिवीञ्जिन्व सवितृ-
प्रसूताष्टहस्यतये स्तुत ॥ ५ ॥

हे स्तुतिविशेष त्वं प्रतिधिः प्रतिमुखं धीयते प्रातस्सवन-
समाप्त्यर्थमिति प्रतिधिः तादृशोसि, अन्यत् पूर्ववद्वोज्यं ॥ ५ ॥

अथ षष्ठः ।

विष्टम्भोसि वृष्ट्यै त्वा वृष्टिं जिन्व सवितृप्रसूता-
ष्टहस्यतये स्तुत ॥ ६ ॥

हे माध्यन्दिनसवनपवमान त्वं विष्टम्भो यज्ञस्य विशेषेण
सम्भविता धारकोसि तं त्वां वृष्ट्यै यज्ञमूलभूतायै प्रयोजयामि
त्वं च वृष्टिर्यथाभवति तथा तां प्रीणय ॥ ६ ॥

अथ सप्तमः ।

प्राचोस्यहे त्वाहर्जिन्व सवितृप्रसूता वृहस्पतये
स्तुत ॥ ७ ॥

हे स्तोत्रविशेष त्वं प्राचः प्रकर्षेण रक्षकोसि त्वामह्वे अह-
रथं प्रयोजयामि त्वं चाहर्जिन्व प्रीणय ॥ ७ ॥

अथाऽष्टमः ।

अन्वासि रात्रौ त्वा रात्रिञ्चिन्व सवितृप्रसविता
वृहस्पतये स्तुत ॥ ८ ॥

हे स्तोत्रविशेष त्वं अन्वा अनुगन्तासि अनुपूर्वाद्वातेर्वा
एतद्रूपं त्वां रात्रौ रात्र्यर्थं प्रयोजयामि त्वं च रात्रिं प्रीणय,
इत्यमष्टभिः सोमभागैरादित्याना सृज्यमानां प्रीतिः प्रतिपा-
दिता ॥ ८ ॥

अतः परमग्निष्टोमस्य चत्वारि स्तोत्राणि तदीयैश्चतुर्भिः
सोमभागैः प्रजापतिना सृज्यमानान् वसून् रुद्रानादित्यान्
प्रीणयति ।

अथ नवमः ।

उशिगसि वसुभ्यस्त्वा वसून् जिन्व सवितृप्र-
सूता वृहस्पतये स्तुत ॥ ९ ॥

हे स्तोत्रविशेष त्वं उशिक् कमनीयोसि त्वं वसुभ्यः वसूनां
प्रीत्यर्थं त्वां प्रयोजयामि त्वं च वसून् प्रीणय ॥ ९ ॥

अथ दशमः ।

प्रकेतोसि रुद्रेभ्यस्त्वा रुद्राञ्जिन्य सवितृप्रसूता
वृहस्पतये स्तुत ॥ १० ॥

हे स्तोत्रविशेष त्वं प्रकेतः प्रकृतं केतः ज्ञातासि, अन्यत्
पूर्ववत् योज्यं ॥ १० ॥

अथैकादशः ।

सुदीतिरस्यादित्येभ्यस्त्वादित्याञ्जिन्य सवितृप्र-
सूता वृहस्पतये स्तुत ॥ ११ ॥

हे स्तुतिविशेष त्वं सुदीतिः सुदीप्तिरसि त्वामादित्यानां
प्रीत्यर्थं प्रयोजयामि त्वं चादित्यान् प्रीणय ॥ ११ ॥

अथ द्वादशः ।

ओजोसि पितृभ्यस्त्वा पितृञ्जिन्य सवितृप्रसूता
वृहस्पतये स्तुत ॥ १२ ॥

हे स्तोत्र त्वमोजःसारभूतोसि सारो ह्यग्निष्टोमसाम त्वां
पितृणां प्रीत्यर्थं प्रयोजयामि त्वं च पितृन् प्रीणयेति ॥ १२ ॥

इति ताण्ड्यब्राह्मणम् प्रथमाध्यायस्य

नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

अथ त्रयोदशः ।

तन्तुरसि प्रजाभ्यस्त्वा प्रजा जिन्व सवितृप्रसूता
वृहस्पतये स्तुत ॥ १ ॥

हे स्तुतिविशेष त्वं तन्तुः सन्तानहेतुरसि अतस्त्वां प्रजार्थं
प्रयोजयामि त्वं च प्रजाः प्रीणय ॥ १ ॥

अथ चतुर्दशः ।

रेवदस्योषधीभ्यस्त्वौषधीर्जिन्व सवितृप्रसूता
वृहस्पतये स्तुत ॥ २ ॥

हे स्तोत्र त्वं रेवत् रयिमत् धनसुक्तं धनप्रदमसि अतः औष-
ध्यर्थं त्वां प्रयोजयामि ॥ २ ॥

अथ पञ्चदशः ।

घृतनाषाडसि पशुभ्यस्त्वा पशून्जिन्व सवितृप्रसूता
वृहस्पतये स्तुत ॥ ३ ॥

हे स्तुतिविशेष त्वं घृतनाषाट् घृतनानां शात्रवीनां
सेनानां सोढा अभिभूतासि अतः पशुभ्यः शत्रुसम्बन्धिभ्यः
तद्ग्लामार्थं त्वां प्रयोजयामि त्वं च तान् पशून् मह्यं प्रदाय
प्रीणय ॥ ३ ॥

अथ षोडशः ।

अभिजिदसि युक्ताग्रावेन्द्राय त्वेन्द्रञ्चिन्व सवितृ-
प्रसूता वृहस्ततये स्तुत ॥ ४ ॥

हे षोडशस्तोत्र त्वमभिजित् अभिजयहेतुरसि तथा युक्तया
अभिषवार्थं युक्ता ग्रावाणो येन स तथोक्तः तादृशश्चासि सर्वदा
सोमवद्वासीत्यर्थः, अतस्त्वां इन्द्रायेन्द्रार्थं प्रयोजयामि त्वं चेन्द्रं
प्रीणय ॥ ४ ॥

अथ सप्तदशः ।

अधिपतिरसि प्राणाय त्वा प्राणञ्चिन्व सवितृ-
प्रसूता वृहस्ततये स्तुत ॥ ५ ॥

हे स्तोत्रविशेष त्वं अधिपतिः रात्रिपर्यायगतानां स्तोत्रा-
णां मुखोसि अतस्त्वां प्राणाय मुख्यप्राणवृत्त्यर्थं प्रयोजयामि,
गतमन्यत् ॥ ५ ॥

अथाष्टादशः ।

धरुणोऽपानाय त्वाऽपानञ्चिन्व सवितृप्रसूता
वृहस्ततये स्तुत ॥ ६ ॥

हे स्तुतिविशेष त्वं धरुणोसि सर्वस्य धारकोसि अपानेन,
प्राणवायोः शरीरे धारयिता अपानः, तदर्थं त्वां प्रयोजयामि
त्वं च तादृशमपानं प्रीणय ॥ ६ ॥

अथैकोनविंशः ।

सृसर्पोसि चक्षुषे त्वां चक्षुर्जिन्व सवितृप्रसूता
वृहस्पतये स्तुत ॥ ७ ॥

हे स्तुतिविशेष त्वं सृसर्पः सम्यक् सर्पणशीलः आदित्योसि
अतस्त्वां चक्षुषे चक्षुरर्थं प्रयोजयामि आदित्योहि त्वं चक्षु-
र्जिन्व प्रीणय ॥ ७ ॥

अथ विंशः ।

वयोधा असि श्रोत्राय त्वां श्रोत्रं जिन्व सवितृ-
प्रसूता वृहस्पतये स्तुत ॥ ८ ॥

हे स्तोत्रविशेष त्वं वयोधाः वयसोन्नस्य आयुषो वा धारयि-
तासि त्वां श्रोत्राय श्रवणेन्द्रियार्थं प्रयोजयामि, गतमन्यत् ॥८॥

अथैकविंशत्याद्याश्चत्वारो मन्त्राः ।

त्रिवृदसि त्रिवृते त्वा, सवृदसि सवृते त्वा, प्रवृदसि
प्रवृते त्वानुवृदस्यनुवृते त्वा सवितृप्रसूता वृहस्पतये
स्तुत ॥ ९ ॥

मध्यमरात्रिपर्यायगतानां चतुर्णां स्तोत्राणामनुमन्त्रण-
मन्त्रा एते सवितृप्रसूता इत्यादि सर्वशेषः । हे स्तुतिविशेष त्वं
त्रिभिः पञ्चकैर्निवृत्तत्वेन त्रिवृदसि त्वां त्रिवृते स्तोत्राय प्रयो-

जयामि, सवत् अन्यैः सह वर्त्तत इति सवत्, प्रवर्त्तते त्वकार्यं
प्रति प्रवत्, मध्यमपर्यायगतेभ्यस्त्रिभ्यः स्तोत्रेभ्यः अनु पचात्
वर्त्तत इत्यनुवत्, शिष्टं स्पष्टार्थं ॥ ९ ॥

अथोत्तमपर्यायस्य स्तोत्रचतुष्टयस्य अनुमन्त्रणाश्चत्वारो-
मन्त्राः ।

निरोहोसि निरोहाय त्वा, स॒रोहोसि स॒रो-
हाय त्वा, प्ररोहोसि प्ररोहाय त्वानुरोहोस्यऽनुरोहाय
त्वा, सवितृप्रसूता वृहस्पतये स्तुत ॥ १० ॥

उत्तमपर्यायस्य यज्ञारोहणसामत्वान्तस्य स्तोत्राणि रोह-
इत्युच्यते हे स्तुतिविशेष त्वं निरोहोसि नितरां रोहहेतुरसि
अतो नितरां रोहार्थं त्वां प्रयोजयामि । एवमन्येष्वपि योजना
कार्या । पदार्थस्तु संरोहः सम्यक् रोहणहेतुः, अनुरोहः अनु
पचाच्चरमभावी सन् रोहणहेतुरिति ॥ १० ॥

अथ सन्धिस्तोत्रस्य त्रिदेवत्यत्वात् त्रैधाऽनुमन्त्रणं कर्त्तव्यं
तन्मन्त्रोऽयं ।

वसुकोसि वस्यष्टिरसि वेषश्रीरसि सवितृप्रसूता
वृहस्पतये स्तुत ॥ ११ ॥

हे सन्धिस्तोत्र त्वं वसुको वासविता अग्निस्तादृशोऽसि
तथा वस्यष्टिः वसनेन तमसां विवासनेन अश्रुते व्याप्नोति विश्व-

मिति वक्ष्यामिः उवा साहशोसि वेषत्रीः वेषो रूपं तद्वन्ता-
वश्चिन्नौ तावेव वेषत्रीः वेषस्य अयितासि ॥ ११ ॥

आक्रमोसीत्याद्याः अप्तोर्यामस्य यन्नस्यातिरिक्तसोता-
याश्चतुर्णामनुमन्त्रणमन्त्राः । तेषां पाठस्तु,

आक्रमोस्याक्रमाय त्वा, संक्रमोसि संक्रमाय
त्वोत्क्रमोस्युत्क्रमायत्वोत्क्रान्तिरस्युत्क्रान्त्यै त्वा स-
वित्प्रसूता वृहस्यतये स्तुत ॥ १२ ॥

हे सोलविशेष त्वं आक्रमः यन्नफलस्याक्रमणाय त्वां
योजयामि, स्थानात् स्थानान्तरप्राप्तिः संक्रमस्तद्धेतुरसि, ऊर्ध्वं
स्वर्गं प्रत्युत्क्रमणमुत्क्रमः तद्धेतुरसि, उत्क्रमणरूपा वा क्रिया
सा उत्क्रान्तिः तद्रूपोसि, अतउत्क्रान्त्यै स्वर्गं प्रति उत्क्रमणार्थं
त्वां योजयामि, गतमन्यत् । १२ । १ । १० ।

अत्र विनियोगसंग्रहः ।

ब्राह्मणप्रथमाध्यायमन्त्राणां विनियोजनं ।

अत्नादौ वृत् उद्गाता महद्वित्यादिकं जपेत् ॥ १ ॥

देवो ऋहाद्विनिर्गत्य दूरङ्गत्वा विहाय जपेत् ।

यागभूम्यन्तिके बद्धा पितरः पितृपस्थितिं ॥ २ ॥

वृम यूपोच्छ्रितो मन्त्रो ऋदा वेद्याक्रमं जपेत् ।

रराटीस्पर्शनं विष्णोर्हविर्धानमिमे विशेत् ॥ ३ ॥

नदात्त मन्त्राः प्रथमे खण्डे सम्यगुदीरिताः ।

इत वाङ्मन्त्रवेत्सोमे अतस्तेषुपवेशनं ॥ ४ ॥

ऋत सृष्टेद्रोणकुम्भं वान प्रोहेदमुं पुरः ।
 मरु ग्राव सृष्टेदेषु द्रोणस्य धूहनं त्विदं ॥ ५ ॥
 मज्याद्वस्त्राद्वस द्रोणं पवि द्रोणे पटं क्षिपेत् ।
 प्रशु धारां जपेदत्र नव मन्वा उदीरिताः ॥ ६ ॥

कुर्युः प्रवृत्तं होमौ द्वौ वेकु सूर्य्य इति ज्ञयात् ।
 तृणापसरणं योद्य योम स्वादुपवेशनं ॥ ७ ॥
 अग्नेरिति स्तोमयोगो ह्यन्नमन्नं जपेद्वयं ।
 स्वामिनं वाचयेद्येनः सम्बर्चसा प्रेक्ष्य जपेत् ॥ ८ ॥
 उपस्थानं नमः सूर्य्ये दशमन्वा इहेरिताः ।

अध्वादित्ये ह्युपस्थानं सन्नाडाहवनीयके ॥ ९ ॥
 तुथोस्यास्तावदेशी स्यान्नात्वाले तु नभोसि हि ।
 असन्मृष्टोसि शामित्र आग्नीध्रीये विभूरसि ॥ १० ॥
 होतुर्द्विष्ये वङ्गिरसि श्वा मैत्रावरुणीयके ।
 तु ब्राह्मणाच्छंसिके स्याद्दृशिकस्यात् पोटधिष्ण्यके ॥ ११ ॥
 नेष्टकेद्धारिरच्छावाककेवस्युरसीत्यथ ।
 शुन्धुर्माज्जालीय औदुम्बर्यां स्याद्दतधेति हि ॥ १२ ॥
 समुद्रो ब्रह्मणः स्थाने अहिः प्रजहिते भवेत् ।
 स्याद्गार्हपत्योजोसीति सगरा दक्षिणाग्निके ॥ १३ ॥
 कव्योदक्षिणवेद्यन्ते पातमाः सर्वसंहतौ ।
 चतुर्थखण्डे मन्वाणां विद्युशतिः समुदीरिताः ॥ १४ ॥
 ऋतमज्याद्वारवाङ्ग मामेत्यन्तः प्रवेशनं ।
 नम इत्युपविस्थाय श्वेनश्चमसवीक्षणं ॥ १५ ॥

इन्दो विर्भञ्जयेदूर्ध्वो मुखच्छिद्राणि संस्पृशेत् ।
 सोमरा हृदयस्पर्शः सोमगीर्नाभिमामृशेत् ॥ १६ ॥
 चमसं पूरयेदाप्याऽवमैरद्यात्त्रिमन्त्रतः ।
 दीक्षायै स्तोमभागोर्यं भवेन्मन्त्रचतुष्टयात् ॥ १७ ॥
 वायुर्माध्यन्दिने योगो वृषकः स्वामिवाचनं ।
 इन्दो भक्षस्तोमयोगः सूर्योऽयु सवने भवेत् ॥ १८ ॥
 खरोसि वाचयेदिन्दो कुर्याच्चमसभक्षणं ।
 आयुः सौम्यं चरुं पश्येद्यन्ते तत्र विकल्पयते ॥ १९ ॥
 येन सौम्यं च संस्पृष्टाङ्गुलिभ्यामक्षिमार्जनं ।
 पञ्चविंशति मन्त्रास्युः पञ्चमे खण्डेऽरिताः ॥ २० ॥
 ऐन्द्रमन्त्रे सोमभक्षं सुतस्य स्वामिवाचनं ।
 इष्ट सन्धौ सोमभक्षं ऋतस्य स्तोममोचनं ॥ २१ ॥
 सोमे हि निर्गमः सूर्यस्योपस्थानं सुभूरिति ।
 अपां द्वाभ्यामाहुती द्वे धानाभक्षोहारियोजने ॥ २२ ॥
 देवाष्टौ शकले होमा अशुधौ चमसं स्पृशेत् ।
 मधु प्राणीनुपघ्राय चमसोत्सेचनं शमत् ॥ २३ ॥
 कामाभ्यावर्त्तयेदेतत् ऊर्गस्तत् उरसि क्षिपेत् ।
 प्राणैति मुखसंस्पर्शोदधीति दधि भक्षयेत् ॥ २४ ॥
 चतुर्विंशति मन्त्रासु षष्ठे खण्डे प्रकीर्त्तिताः ।
 साखं रथं दक्षिणार्थं प्रतिगृह्णाति चेत्तदा ॥ २५ ॥
 मज्जादश्वमुखान्यश्वनामयुग्मचतुष्टयम् ।
 रथोर्ध्वस्पर्शं आदित्या वायोश्चर्म्मप्रतिग्रहे ॥ २६ ॥

अस्त्रप्रतिग्रहे नक्ष सूर्यं लोहप्रतिग्रहे ।
 रथेति दक्षिणे चक्रे स्पर्शो वामेत्यधिष्ठितौ ॥ २७ ॥
 दृष्टदित्युत्तरे चक्रे चक्रावन्केति संस्पृशेत् ।
 वैश्वानरं समारोहेद्भिदेत्यत्र स्थितो जपेत् ॥ २८ ॥
 कृशा यच्छेत्स्यरञ्जुं स्पृशेद्वासेति दक्षिणां ।
 मन्त्रास्तु सप्तमे खण्डे षोडशेत्यवगम्यतां ॥ २९ ॥
 पुरस्तात्सर्वमन्त्राणां देवस्य त्वेत्यमुञ्चयेत् ।
 वरुणोत्यादयो मन्त्रान् क्रमात्तत्प्रतिग्रहे ॥ ३० ॥
 अश्वो गौरपयजः स्वर्णमजाऽविर्वसनां गिराः ।
 उष्ट्रो ऋगश्च पुरुषो हस्तिवरात्रीच्यादयः ॥ ३१ ॥
 तिला अश्वतरो मन्त्रं क इत्यन्तं जपेदथ ।
 अष्टादशात्र मन्त्राः स्युरष्टमे खण्डे ईरिताः ॥ ३२ ॥
 रश्मिरित्यादयस्तोमभागास्तैरनुमन्त्रणं ।
 कुर्यात्क्रमेण स्तोत्राणां ते त्रयस्त्रिंश ईरिताः ॥ ३३ ॥
 वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहार्हं निवारयन् ।
 पुमर्थाश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ ३४ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकबुक्क-
 भूपालसाम्राज्यधुरन्धरेण सायनाचार्येण विरचिते माधवीये
 सामवेदार्थप्रकाशे ताण्ड्यमहाब्राह्मणे प्रथमाध्यायस्य दशमः
 खण्डः ।

प्रथमाध्यायः समाप्तमगमत् ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

—३४—

अथ प्रथमः खण्डः ।

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलञ्जगत् ।

निर्निर्मे तमर्ह वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

प्रथमाध्यायगा मन्त्रा व्याख्याताः क्रतुगामिनः ।

अध्यायान्ते स्तोमभागा उक्ताः स्तोमान् ब्रवीम्यथ ॥

अस्मिन् ब्राह्मणे प्राधान्येन गवामयनं प्रतिपाद्यते प्राय-
णीयादिभिर्म्हाव्रतान्तैः पञ्चविंशतिसंख्यैरहोभिर्निष्पद्यते
प्रायेण एतान्येवाहानि अन्येषामपि एकाहाहीनसत्रात्मकानां
सोमयागानां प्रकृतीनि द्वादशाहश्चाहर्गणानां प्रकृतिः अतः
प्राधान्यात्प्रायणीयोदयनीयौ उक्ता मध्ये यानि दशाहानि
तेषां विष्टुतयः एवं च सति गवामयनिकानामपि त्रिवृदादयः
स्तोमाः प्रदर्शिताः ये स्तोमास्त्रिवृदादयस्तेषां विष्टुतयः क्रमेण
द्वितीयतृतीयाभ्यामध्यायाभ्यां प्रदर्श्यन्ते तत्र वहिष्पवमान-
साधनस्य त्रिवृत्स्तोमस्य तिस्रोविष्टुतयः उद्यती परिवर्तिनी
कुलायिनीति, आदितस्त्रिभिरनुवाकैस्ताः प्रदर्श्यन्ते, तत्र तावत्
उद्यत्याः स्वरूपमाह ।

तिसृभ्योहिङ्करोति सप्रथमया, तिसृभ्योहिङ्क-
रोति समध्यमया, तिसृभ्योहिङ्करोति स उत्तमयो-
द्यती त्रिटतो विष्टुतिः ॥ १ ॥

एकैकस्य सान्नः पञ्च विभक्तयः हिङ्कार प्रस्तावोद्गीथ प्रति-
हारोपद्रव निधनाख्याः, तत्र हिङ्कारस्त्रिभिरुद्गातृभिः कर्त्तव्यः
अतएव सूत्रकतोच्यते सान्ने सान्ने हिङ्कुर्युरिति तिसृभ्य इति
क्रियार्थोपपदस्य च कर्म्मणि स्थानिन इति कर्म्मणि चतुर्थो तिस्र
ऋचो गातुं हिङ्कुर्यात् एकवचनमन्त्रं उक्तादेव हेतोः अत-
स्त्रयोपुद्गातारो हिङ्कुर्युरित्यर्थः । एवमुत्तरत्रापि हिङ्कार-
विधायकेषु वाक्येषु योजना । स हिङ्करोति सहिङ्कर्त्ता मध्यमया
त्रिरक्तया गायेत् अयं द्वितीयः पर्यायः, पुनरपि तिसृभ्यो
हिङ्करोति सहिङ्कर्त्ता तृचस्योत्तमया अन्त्या तथा त्रिरक्तया
गायेत् एषः तृतीयः पर्यायः, अनेन पर्यायेण त्रिटत्सोमः
सम्पद्यते उक्तप्रकारेण त्रिधा वर्त्तत इति त्रिटत्सोम तस्य
विष्टुतिरेषा उद्यती ऊर्द्धं गच्छन्ती उक्तेषु पर्यायेषु प्रथममध्य-
मोत्तमक्रमेण ऊर्द्धगमनादन्वर्थसंज्ञेयमेषा त्रिटतः प्रथमा
विष्टुतिः ॥ १ ॥

एतस्यां विष्टुतौ अधिकारिणमाह ।

ज्येष्ठो ज्यैष्ठिनेयस्तुवीत ॥ २ ॥

यो वज्रमावो भ्रातृणाम्भ्ये स्वयं ज्येष्ठो भवति सपत्नीनां

मध्ये या ज्येष्ठा तस्याः पुत्रश्च भवति स यजमानः एतया
विष्टुत्या सुवीत स्तौति तत्रान्तर्णीतख्यर्थः स्तावयेत् तस्य यज-
मानस्य एतया विष्टुत्या सुयुरित्यर्थः ॥ २ ॥

एतां विष्टुतिं अग्रप्राप्त्यादिफलसाधनतया प्रशंसति ।

अग्रादग्रं रोहत्यभिक्रामन्ती विष्टुतिरभिक्रा-
न्त्या एवाभिक्रान्तेन हि यज्ञस्यर्धोति तस्मादेतया
स्तोतव्यं मृध्या एव ॥ ३ ॥

अग्रादग्रं उत्कर्षादूर्ध्वं पुनरप्युत्कर्षं रोहति प्राप्नोति उत्त-
रोत्तराभिरुद्विर्भवति तस्यै तथा विष्टुत्या सुवते, तथा इयं
विष्टुतिभिरभिक्रामन्ती त्रिषु पर्यायेषु प्रथममध्यमोत्तमानुपूर्व-
ऽणाभिमुखमाक्रामन्ती उपर्युपरि गन्ती अत एषा प्रयुज्यमाना
यज्ञस्याभिक्रमणायैव उपर्युपरि प्राप्तये एव भवति ततश्च किमि-
त्यत आह यज्ञस्याभिक्रान्तेन भावे निष्ठा अभिक्रमणेन आरो-
हणेन परिसमापनेन ऋध्नाति यजमानः समृद्धो भवति हि
शब्दो हेतौ यस्मादेवं तस्मादेतया विष्टुत्या स्तोतव्यं ॥ ३ ॥

ऋद्ध्या एव तत् स्तवनं यजमानस्य समृद्ध्या एव भवति पुन-
रपि नानाविधफलसाधनत्वेन प्रशंसति ।

पापवसीयसो विष्टुतिर्विपाप्मना वर्त्तते यएतया
स्तुते नावगतोपरुध्यते नापरुद्धोवगच्छति न श्रेयाः-

सं पापीयानभ्यारोहति न जनता जनतामभ्येति
नान्योन्यस्य प्रजा आददते यथा चेतं कल्पन्तेऽवर्षु-
कस्तु पर्जन्यो भवतीमे हि लोकास्तृचस्तान् हिंका-
रेण व्येति ॥ ४ ॥

पापन्निवृष्टं वसीय उत्तमं पापञ्च वसीयश्च पापवसीयसी
तयोरुभयोर्विधरणी असांकर्यकरणी इयं विष्टुतिः एवं जानन्
यएतया विष्टुत्या सुते स्तौति सः पाप्मना पापेन निवर्त्तते
पाप्मनः पृथग्भवतीत्यर्थः यत्र देशे विधरणी एषा विष्टुतिः
प्रयुक्ता तत्र अवगतः कर्त्तरि निष्ठायां अवगन्ता ज्ञाता नापर-
ह्यते अज्ञानेनापरह्यः अनाक्रान्तो भवति यस्त्वपरह्य अज्ञाने-
नापहतः सनावगच्छति न जानाति ज्ञानाज्ञानेन तस्मिन्निधि-
करणे सह न तिष्ठत इत्यर्थः, तथा श्रेयाःसं प्रशस्यतमं उत्त-
मजातिं ब्राह्मणादिकं पापीयान्निवृष्टतमः शूद्रादिर्नाभ्या-
रोहति नाभिक्रामति न श्रेयाःसः पापीयाःसश्च विभक्ताएव
वर्त्तन्त इत्यर्थः तथा जनता जनसमूहो जनतां अन्यजनसमूहं
नाभ्येति नाभिगच्छति जनपदो जनपदान्तरं दौर्भिक्षादिका-
रणेन न प्रविशतीत्यर्थः । प्रजाश्च अन्योन्यस्य धनादिकं नाद-
दते न स्वाकुर्वन्ति अपि तु यथा चेतं स्वं स्वं चेतं अनति-
क्रम्य स्वचेत्रे कल्पन्ते, इत्यमस्याविष्टुतेर्बद्धनि फलानि
दर्शितानि, एकस्तु दोषो भवति कोऽसौ दोषः उच्यते

पर्जन्यो वृष्ट्यभिमानी देवः अर्षुको अर्षणशीलो भवति
 तस्मिन् देशे वृष्टिर्नस्यादित्यर्थः यस्मिन् देशे एतया विष्टुत्या
 सुवते कुत इत्यत आह इमे भूरादय स्वयो लोकाः
 त्वचस्त्रिस्तः ऋचो भूरादिलोकस्थानीयास्तान् लोकान् हिङ्गा-
 रेण प्रतृचं हतेन व्येति विगमयति विद्युक्तान् करोति
 वयतिरत्नान्तर्नीतण्यर्थः परस्परोपकारार्थोपकारकभावं विक्षेप-
 यतीत्यर्थः । सति हि तस्मिन्नन्तरिक्षात्पृथिव्या उपकारात्मिका
 वृष्टिर्भवति नान्यथा । हि यस्मादेवं तस्मादवर्षुकः पर्जन्यो
 भवति ॥ ४ ॥

अथैतां प्रतिष्ठाफलतया प्रशंसति ।

एषा वै प्रतिष्ठिता विष्टतो विष्टुतिः प्रतितिष्ठति
 यएतया स्तुत ॥ ५ ॥

एषा वै एषा खलु उद्यती विष्टतो विष्टुतिः प्रतितिष्ठिता
 एकैकस्यामृचि एकैकस्य पर्यायस्य परिसमापनात् अस्यां प्रति-
 स्थिता भवति । अन्नादिभिः समृद्धो भवतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे द्वितीयाध्यायस्य

प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

अथ परिवर्त्तिनीं विष्टुतिं दर्शयति ।

तिसृभ्यो हिङ्करोति सपराचीभि स्तिसृभ्यो
हिङ्करोति सपराचीभि स्तिसृभ्यो हिङ्करोति सप-
राचीभिः परिवर्त्तिनीं त्रिविष्टुतिः ॥ १ ॥

तिसृभ्यस्त्रिंशत् ऋचो गातुं हिङ्कुर्यात् । स हिङ्कुर्यात् परा-
चीभिरनाटत्ताभिस्त्रिंशद्भिर्ऋग्भिर्गायेत् । एवमुत्तरयोरपि
पर्याययोर्योजना । एषा त्रिवृत् स्तोमस्य विष्टुतिः परि-
वर्त्तिनी आवर्त्तिनी । यथा प्रथमे पर्याये अनाटत्ताभिर्गानं
तथोत्तरयोरपीति अस्या आवर्त्तिः ॥ १ ॥

अथैतां बद्धविधफलसाधनत्वेन प्रशंसति ।

प्रपरीवर्त्तमाप्नोति यएतया स्तुते सन्तता विष्टुतिः
प्राणोऽपानो व्यानस्त ऋच स्तान् हिङ्कारेण सन्त-
नोति सर्वमायुरेति न पुरायुषः प्रमीयते यएतया
स्तुते वर्षुकः पर्जन्यो भवतीमे हि लोकास्तृच स्तान्
हिङ्कारेण सन्दधाति ॥ २ ॥

यो यजमान एतया विष्टुत्या स्तुते स परीवर्त्तं परिवृत्त्य परि-

दृश्य पुनः पुनर्द्वानादिकं प्राप्नोति । परिपूर्वाहृतेराभीक्ष्णोण
 मुखेतीति णमुल् प्रत्ययः । यद्वा परिवर्त्तन इति परिवर्त्तन् धनं
 पचाद्यच् । तथा इयं विष्टुतिः सन्तता पूर्ववत् च मध्ये
 हिङ्काराभावेनाविच्छिन्ना मुख्यप्राणस्य मुखप्रदेशवर्त्तिनी या
 प्राणरूपा वृत्तिः सप्राणः अपानरूपा अधोगामिनी सोपानः
 तयोर्भयोर्मध्यवर्त्तिनी विविधं सर्वं शरीरं व्याप्य वर्त्तमाना
 या वृत्तिः सव्यानः । तदेतत् त्रितयं त्वचः एतास्त्रिस्रः ऋचः
 प्राणादिस्थानीया इत्यर्थः । तथा सति ऋचो हिङ्कारेण सन्त-
 न्वन् तान् प्राणादीनेव आदौ सकृत् प्रयुक्तेन हिङ्कारेण सन्त-
 नोति सन्ततानविच्छिन्नान् करोति व्यवच्छेदकस्य हिङ्कार-
 रस्य मध्ये प्रयोगाभावात् अतएव प्राणवृत्तीनामवच्छेदात्
 सर्वं शतवर्षलक्षणमायुरेति प्राप्नोति । एतदेव व्यतिरेकेणाह
 आयुषः क्रमात् शतवर्षलक्षणादेश पुरा च न प्रमीयते न
 म्रियते य एतया विष्टुत्या स्तुते स यजमान उक्तविधइत्यर्थः ।
 किञ्चास्य पर्जन्यो वर्षको वर्षणशीलो भवति य इमे तयो
 लोका स्ते त्वचः ऋक्त्रयस्थानीयत्रित्वसाम्यात्, तथा सति
 आदौ प्रयुक्तेन हिङ्कारेण अविच्छेदेन तिस्र ऋचः सन्तन्वन्
 इमानेव लोकान् सन्धधातीति उपकार्योपकारकभावेन संयु-
 क्तान् करोति ॥ २ ॥

अथास्यामपि विष्टुतौ एको दोषो विद्यत इत्याह ।

सृष्टौ तु वा ईश्वरा पशून्निर्मृजः सैषा च पराचोत

श्रेयान् भवत्युत यादृङ्गेव तादृङ् नेत्तु पापीयान् ॥ ३ ॥

एषा परिवर्त्तिनी विष्टुतिः । इच्छेव तु वै इव शब्दोवधारणे तुशब्दो वैलक्षण्यद्योतकः श्लक्ष्णा मध्ये हिङ्काराभावेन तु श्लिष्टैव खलु ततः किं पम्बून् यजमानसम्बन्धिनो गवादीन् निर्म्मृजो निर्म्मार्ष्टुमपगमयितुं विनाशयितुं ईश्वराः समर्थाः भवन्ति ईश्वरेतोसुन् कसुनाविति मृजेस्तुमर्थे कसुन् प्रत्ययः । अयमेको दोषः । किञ्च सैषा विष्टुतिः आच परा चोभिमुखी च भवति कथं यथैकस्मिन् पर्याये तथैवोत्तरयोरप्यावर्त्तत इत्यभिमुखीत्युच्यते । तथैकस्मिन् पर्याये पराचीभिस्तिष्ठभिर्द्धग्भिस्तवनात् पराङ्मुखीति च । अस्वेवमुभयरूपता किन्तत इत्यत आह, उतेति, उत शब्दो वा शब्दस्यार्थे, ईदृशीं विष्टुतिं प्रयुञ्जानः श्रेयान् यज्ञफलप्राप्त्या वा प्रशस्ततमो वा भवति । उत अथवा । यादृङ्गेव तादृङ् एवकारोभिन्नक्रमः यागानुष्ठानात्पूर्वं यादृङ् रूपो भवति अनुष्ठितेपि यागे तादृङ्गेव तादृङ् एव भवति प्रयोगकृतोऽतिशयस्तस्मान्न भवतीत्यर्थः । नेत्तु इच्छब्दोवधारणे नैव तु पापीयान् पूर्वरूपान्निष्ठे भवति ॥ ३ ॥

एषा विष्टुतिर्भाङ्गविशाखिनां नित्येति दर्शयति ।

ताभेताम्भाङ्गवय उपासते तस्मात्ते प्रतिगृह्णन्तः
परीवर्त्तिन् च्यवन्ते ॥ ४ ॥

तामेतां परिवर्त्तिनीं विष्टुतिं भाल्लविशाखिनः उपासते
 त्रिष्टुत् सोमे प्रयुञ्जते । अतस्ते धनादिकं प्रतिगृह्णन्तः परीवर्त्तात्
 परिवर्त्तमानात् तस्मात् धनात् न च्यवन्ते न वियुज्यन्ते ॥ ४ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे द्वितीयाध्यायस्य

द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

अथ कुलायिनीं विष्टुतिन्दर्शयति ।

तिसृभ्यो हिङ्करोति सपराचीभिस्तिसृभ्यो हिङ्क-
 रोति यामध्यमा सा प्रथमा योत्तमा सा मध्यमा या
 प्रथमा सोत्तमा तिसृभ्यो हिङ्करोति योत्तमा सा
 प्रथमा या प्रथमा सा मध्यमा या मध्यमा सोत्तमा
 कुलायिनी त्रिवृतो विष्टुतिः ॥ १ ॥

परिवर्त्तिनी प्रथमः पर्य्यायः द्वितीये पर्य्याये पराचीभिः
 प्रयुक्तस्य तृचस्य या मध्यमा प्राक् सा प्रथमा कार्य्या । योत्तमा
 सा मध्यमा कार्य्या । या प्रथमा सोत्तमा कार्य्या । तृतीयः
 पर्य्यायः निगदसिद्धः । कुलायिनी कुलायो नीडं पद्भिणां

निवासस्थानं तद्यथा व्यस्तवृणादिनिर्मितं एवं व्यत्यास-
युक्ता ऋचः कुलायास्तैस्तद्वती कुलायिनी एतत् सन्ना त्रिटत्-
स्तोमस्य विष्टुतिरियं ॥ १ ॥

अस्यां विष्टुतौ कोधिकारीत्यत आह ।

प्रजाकामो वा पशुकामो वा स्तुवीत प्रजा वै
कुलायम्पशवः कुलायङ्कुलायमेव भवति ॥ २ ॥

प्रजानाम्पशूनाञ्च कुलायवदवस्थितिहेतुत्वात् कुलायत्वेन
स्तुतिः । कुलायिन्या स्तुवानोपि प्रजानां पशूनाञ्च कुलायमेव
आश्रयभूतो भवत्येव ॥ २ ॥

पुनरप्यधिकारिविशेषं दर्शयति ।

एतामेवानुजावराय कुर्यादेतासामेवाग्रं परि-
यतीनां प्रजानामग्रमपर्य्येति ॥ ३ ॥

अनु पञ्चाज्जायत इत्यनुजः कनीयान् सद्भिः निहृष्टः तस्मा-
दप्यवरो निहृष्ट आनुजावरस्तादृशाय यजमानायेति अग्रं परि-
यतीनां लोके याः प्रजाः अग्रं वयोगुणादिभिः श्रेष्ठपदं परि-
यन्ति परितो गच्छन्ति एतासामेव श्रेष्ठं परिगच्छन्तीनां प्रजा-
नाम्मध्ये सयजमान अग्रं श्रेष्ठं पदं पर्य्येति परिगच्छति सर्वो-
त्कृष्टो भवतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

सत्रेष्वहीनेषु च बहूनां यजमानानां फलसाभ्यात् कुला-
यिनीं विधत्ते ।

एतामेव बह्व्यो यजमानेभ्यः कुर्यात् यत्सर्वा
अग्रिया भवन्ति सर्वा मध्ये सर्वा उत्तमाः सर्वाने-
वैनान् समावद्वाजः करोति नान्योन्यमपन्नते सर्वे
समावदिन्द्रिया भवन्ति ॥ ४ ॥

एतामेव कुलायिनीन्विततो विष्टतिं बह्व्यो यजमानेभ्यः
उद्गाता कुर्यात् यत् यस्माद्धेतोः तृचगताः सर्वा ऋचः अग्रिया
मुख्याः प्रथमा भवन्ति सर्वासु मध्ये वर्त्तमाना भवन्ति सर्वा-
श्चोत्तमा भवन्ति तद्यथा प्रथमे पर्याये प्रथमैव प्रथमा भवति ।
मध्यमे तु मध्यमा प्रथमा भवति । उत्तमे उत्तमा प्रथमा
भवति । एवञ्च सर्वासां प्राथम्यं जातं । तथा प्रथमपर्याये
मध्यमैव मध्यमा द्वितीये पर्याये उत्तमैव मध्यमा तृतीये पर्याये
प्रथमैव मध्यमा । एवं सति तिस्रोपि मध्यमाः सम्पन्नाः ।
तथा प्रथमे पर्याये उत्तमोत्तमा भवति । द्वितीये पर्याये
प्रथमैवोत्तमा भवति । तृतीये पर्याये मध्यमैवोत्तमा भवति ।
एवं सर्वा अप्युत्तमाः सम्पन्नाः । यस्माद्देता सर्वा ऋचः
समानरूपाः ततो हेतोरनया विष्टुत्या सर्वानेवैनान् यजमा-
नानुद्गाता समावद्वाजः समावच्छब्दः पर्यायः समं फलं
भजन्त इति समावद्वाजः साभ्येन फलभाजः करोति । अतएव

नान्योन्यमपन्नते परस्परन्न हिंसन्ति । तथा सर्वे यजमानाः
समावदिन्द्रियाः समावद्दीर्घ्याः समानसामर्थ्या भवन्ति ॥ ४ ॥

फलान्तरमाह ।

वर्षुकः पर्जन्यो भवतीमे हि लोकास्तृचस्तान्
हिङ्कारेण व्यतिषजति ॥ ५ ॥

लोकस्थानीयानां तिसृणाम्चामादौ प्रयुक्तेनैकेनैव हिङ्कारेण व्यतिषज्जनात् संयोजनात् । तयाणां लोकानां परस्पर-मुपकार्योपकारकभावो न बाधित इति पर्जन्यो वर्षणशीलो भवतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

अस्यामपि विष्टुतौ बद्धदोषाः सम्भवन्तीत्याह ।

पापवसीयसन्तु भवति ॥ ६ ॥

तुशब्दः फलवैलक्षण्यद्योतनार्थः । पापं प्रसिद्धं वसीयः पुण्यं तदुभयमेकाश्रयं भवति । इतरत् उद्यतीवाक्यशेषवत् व्याख्येयं । नञः भावोत् विशेषः । इत्यं विष्टुतयस्त्रिसो विष्टिताः, तिसृष्वपि तासु फलविशेषश्रवणान्निन्दादर्शनाच्च समान-फलत्वात्सर्वानित्याः, यत्र विशेषादेशः क्रियते निमित्तं वा कामो वा श्रूयते ततोऽन्यत्र नित्यप्रयोगे आद्याभिरेताभिरेव स्तुतिभिः स्तोमसम्पादनं कार्यं, तदाह सूत्रज्ञत् । प्रथमा-

भिर्विष्टुतिभिः स्तोमविधानमनादेशे ताः पक्षाः सर्वाभिप्राया-
 च्चेति । पुनरपि यथाशिषं वा विदध्यादित्यादिना खण्डशे-
 षेण बहवः पक्षाः सूत्रकृतोपन्यस्ताः ते तत्रैव वोच्यन्ते ।
 नन्वेतास्वपि प्रत्येकं निन्दादर्शनात् कथमासां नित्यत्वं । नैष
 दोषः, उद्यत्प्रान्तावत् यो दोष उक्तः अर्घुकः पर्जन्यो
 भवतीति, स कुलायिनीपरिग्रहे परिह्रियते । तत्र हि अर्घुकः
 पर्जन्यो भवतीत्याम्नातं । यत्तु कुलायिन्यां दोषदर्शनं पाप-
 वसीयसन्तु भवत्यधरोत्तरमित्यादि तदुद्यतीप्रयोगेण विहृतं
 तन्न हि पापवसीयसो विष्टुतिरिति सा श्रूयते लक्षणेन तु पाप-
 वसीयसन्तु भवति ॥ ६ ॥

अधरोत्तरमपावगतो रुध्यतेवगच्छत्यपरुद्धः पा-
 पीयान् च्छ्रयां समभ्यारोहति जनता जनतामभ्येत्य-
 न्योन्यस्य प्रजा आददते न यथा क्षेत्वं कल्पन्ते ॥७॥

प्रथमाया मध्यमायाश्चान्ते प्रयोग इति यदस्ति तदेतद-
 धरोत्तरमनुष्ठानं यस्मिन् देशे क्रियते तत्र वा ईश्वरा पशून्नि-
 र्मज इति परिवर्त्तिन्यां यदपशुलक्षणं दोषदर्शनं तदुद्यत्यां
 परिहृतं भवति । एषा वै प्रतिष्ठिता विष्टुतिरिति, तत्र हि
 वाक्यशेषः प्रजापशुसमृद्ध्या हि प्रतिष्ठितो भवतीति ॥ ७ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे द्वितीयाध्यायस्य

तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चदशस्तोमस्य तिस्रो विष्टयः । तत्र प्रथमं पञ्च-
पञ्चिन्याख्यां विष्टुतिं दर्शयति ।

पञ्चम्यो हिङ्करोति स तिसृभिस्स एकया स
एकया, पञ्चम्यो हिङ्करोति स एकया स तिसृभिस्स
एकया, पञ्चम्यो हिङ्करोति स एकया स एकया स
तिसृभिः, पञ्चपञ्चिनी पञ्चपञ्चदशस्य विष्टुतिः ॥१॥

चतुर्ष्वान्यस्तोत्रेष्वेकैकं तृचालकं सूक्तं तस्मिन्तृचे पञ्चदश-
संख्या ऋचः सम्पादनीयाः । तच्च सम्पादनं आट्टत्तिमन्तरेण
न सम्भवतीत्याट्टत्तिप्रकार इहोपदिश्यते त्रिभिः पर्यायैः स्तोत्र-
मावर्त्तनीयं । अग्न आयाहीत्येषा सूत्रेण प्रथमा ऋक् तन्वा
समिङ्गिरिति द्वितीया सनः पृथ्विति तृतीया तासु प्रथमानृचं
प्रथमे पर्याये त्रिरावर्त्तयेत् इतरे द्वे सकृत् सकृत् । द्वितीये
पर्याये मध्यमां त्रिरभ्यस्येत् तृतीये पर्याये अन्तिमां त्रिरभ्य-
स्येत् । एवं सत्येकैकस्य आट्टत्तिः पञ्चधा सम्पद्यते । एषा
पञ्चपञ्चिनी एकैकस्मिन् पर्याये पञ्चचोर्णो भवन्तीति । पञ्च-
पञ्चिन्येतत् संज्ञा पञ्चदशस्तोमस्यैषा विष्टुतिः ॥ १ ॥

अथैतां पुरुषपश्वादिप्राप्तिसाधनत्वेन प्रशंसति ।

पाङ्क्तः पुरुषः पाङ्क्ताः पशवस्तया पुरुषञ्च
 पशुञ्चाप्नोति वज्रो वै पञ्चदशो यत्पञ्चपञ्च व्यूहति
 वज्रमेव तद्व्यूहति शान्त्या एषा वै प्रतिष्ठिता पञ्चद-
 शस्य विष्टुतिः प्रतितिष्ठति य एतया स्तुते ॥ २ ॥

पाङ्क्त्याख्ये क्वन्दसि पञ्चसंख्या विद्यते तस्य पञ्चभिः पदै-
 रुपेतत्वात्, पुरुषेपि द्वौ हस्तौ द्वौ पादौ शिरश्चेति पञ्चसंख्या
 विद्यते, पशुष्वपि चत्वारः पादाः पुञ्चैति पञ्चसंख्यास्ति ।
 अतः संख्याद्वारा पुरुषस्य पशूनाञ्च पाङ्क्तं विष्टुतेरपि पञ्चसं-
 ख्यायोगात्पाङ्क्तत्वमस्ति तस्मादेतया विष्टुत्या पुरुषञ्च पशुञ्चा-
 प्नोति यजमानः, तथा प्रजापतेरुरसः सकाशात् पञ्चदशस्तोम
 इन्द्रश्च सहोत्पत्तौ वज्रश्चेन्द्रसम्बन्ध इति तद्वारा वज्रत्वेनास्य
 स्तुतिः, योयं पञ्चदशस्तोमोऽसौ वज्रो वै वज्र एव ईदृशं
 वज्रं यत् यस्मात्कारणात् पञ्च पञ्च पञ्चशः पञ्चशः स्तोमेन व्यूह-
 ति विभजति । ततो वज्ररूपस्य पञ्चदशस्य त्रेधा शकलीकर-
 णात् वज्राभावेन यजमानस्य शान्त्यै उपद्रवशमनायैव एषा
 विष्टुतिः सम्पद्यते । उक्तप्रकारेण प्रजापशुहेतुत्वात् पञ्चसंख्यया
 विभागाच्च एषैव पञ्चदशस्तोमस्य प्रतिष्ठिता विष्टुतिः य एतया
 स्तुते सप्रतिष्ठां लभते ॥ २ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे द्वितीयाध्यायस्य

चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

अथ पञ्चदशस्तोमस्यापरा विष्टतिः प्रदर्श्यते ।

पञ्चम्यो हिङ्करोति स तिसृभिस्सु एकया स एकया,
तिसृम्यो हिङ्करोति स पराचीभिस्सप्तम्यो हिङ्क-
रोति स एकया स तिसृभिः स तिसृभिः ॥ १ ॥

स्यष्टोर्धः ॥ १ ॥

अस्यामधिकारिणमाह ।

वीन् स्तोमान् प्रति विहिता ब्रह्मवर्चसकामः
स्तुवीत ॥ २ ॥

एषा विष्टतिः पञ्चदशतिष्ठत् सप्तदशसंख्यकान् स्तोमान्
प्रति विहिता स्तोमत्रयप्रतिनिधित्वेन सम्पादिता तथा ब्रह्मवर्च-
सकामः ब्रह्मवर्चसं श्रुताध्ययनजन्यन्तेजस्तत्कामः स्तुवीत ॥ २ ॥

कथमस्याः स्तोमत्रयप्रतिनिधित्वमित्यत आह ।

पञ्चभिः पञ्चदशं तिसृभिस्त्रिष्टत् सप्तभिः सप्त-
दशं ॥ ३ ॥

प्रथमपर्यायगताभिः पञ्चभिर्ऋग्भिः पञ्चदशं स्तोमं प्रति-

विहिता पञ्चदशस्य द्वि प्रथमे पर्याये पञ्चर्चो भवन्ति । द्वितीय-
पर्यायगताभिस्तिसृभिर्ऋग्भिस्त्रिष्टुप् स्तोमं प्रति विहिता त्रिष्टुप्
स्तोमस्य ह्येकस्मिन् पर्याये तिस्र ऋचो भवन्ति । तथा तृतीय-
पर्यायगताभिः सप्तभिर्ऋग्भिः सप्तदशं स्तोमं प्रति विहिता ।
तस्य ह्येकैकस्मिन् पर्याये सप्तर्चो भवन्ति । एवमस्याः स्तोम-
त्रयसाम्यं सम्पन्नं ॥ ३ ॥

अतः किं ज्ञातमित्यत आह ।

वीर्यं वै स्तोमा वीर्यमेव तदेकधा समूहते ब्रह्म-
वर्चसस्यावरुध्यै तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति य एतया
स्तुते ॥ ४ ॥

ये उदाहृतास्त्रयः स्तोमा वीर्यात्मकाः पृथक् पृथक् जनन-
हेतुत्वात्तथा सति पर्यायत्रयेण स्तोमत्रयसदृशां एतां प्रयु-
ञ्जानः वीर्यमेव एकधा एकप्रकारेण समूहते स्तोमत्रयसा-
मर्थ्यं समूहीकरोतीत्यर्थः । एतच्च वीर्यसमूहनं ब्रह्मवर्चसस्याव-
रुध्यै अवरोधनाय सम्पादनाय भवति । अन्योपि यजमानः
एतया स्तुते स्तौति स तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति । शारीरं
लौकिकं सामर्थ्यं तेजः श्रुताध्ययनादिजन्यं ब्रह्मवर्चसं ॥ ४ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे द्वितीयाध्यायस्य

पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

अथ पञ्चदशस्यापरामुद्यत्याख्यां विष्टुतिं दर्शयति ।

तिसृभ्यो हिङ्करोति स पराचीभिः, पञ्चभ्यो हिङ्करोति स एकया स तिसृभिस्सु एकया, सप्तभ्यो हिङ्करोति स तिसृभिस्सु एकया स तिसृभिरुद्यती पञ्चदशस्य विष्टुतिः ॥ १ ॥

त्रिषु पर्यायेषूत्तरोत्तरसंख्योत्कर्षमेतीत्युद्यती पञ्चदशस्य विष्टुतिरिति । त्रिषु पर्यायेषूत्तरोत्तरसंख्योत्कर्षमेतीत्युद्यतीत्युच्यते ॥ १ ॥

तस्याः फलमाह ।

एतया वै देवाः स्वर्गं लोकमायन् स्वर्गकामः
स्तुवोत स्वर्गस्य लोकस्य समष्टौ स्वर्गाल्लोकान्न च्यवते
तुष्टुवानः ॥ २ ॥

यस्माद्देतया विष्टुत्या स्तुत्वा देवाः स्वर्गमायन्नगमन्
तस्मादन्योपि यः स्वर्गं कामयते स एतया स्तुवीत । स स्तुवन्
यजमानः स्वर्गलोकस्य समष्टौ* सम्यक् व्यापनायावकल्पते स

* समाष्टौ इति पाठान्तरं पुस्तकान्तरे ।

च स्वर्गं प्राप्य तस्मात्पुनर्न प्रच्यवते नाधः पतति यतोयन्तुष्टुवानः
 तिसृभ्यः पञ्चभ्यः सप्तभ्य इत्यानुपूर्वात् स्तौति अतोयं न
 परावर्त्तत इत्यर्थः । लक्षणहेत्वोः क्रियाया इति हेतोः शानच्
 प्रत्ययः लुकि प्राप्ते व्यत्ययेन स्युः ॥ २ ॥

यद्वा फलान्तरमाह ।

अभिक्रामन्ती विष्टुतिरभिक्रान्त्या एवाभिक्रा-
 न्तेन हि यन्नस्यर्धोति तस्मादेतया स्तोतव्यमृध्या
 एव ॥ ३ ॥

विष्टत् उद्यत्यामेतत् सर्वं व्याख्यातं । तद्वदत्रापि व्या-
 ख्येयं ॥ ३ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे द्वितीयाध्ययस्य

षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

अथ सप्तदशस्तोमस्य दशसप्ताख्या विष्टुतिः । सा द्विःप्र-
 कारा । सप्तास्थितेत्यपरा सा च द्विःप्रकारा । ततः पञ्चभ्य-
 स्तिसृभ्यो नवभ्यश्चेत्येकः । तत उद्यती ततो भस्त्रेति दशसप्त-
 सप्तास्थितयोर्मैदेन सहेत्येवं सप्तविष्टुतयः । तत्राद्यां दशसप्ताख्यां
 विष्टुतिं दर्शयति ।

पञ्चभ्यो हिङ्करोति स तिसृभिः स एकया स
 एकया, पञ्चभ्यो हिङ्करोति स एकया स तिसृभिः
 स एकया, सप्तभ्यो हिङ्करोति स एकया स तिसृभिः
 स तिसृभिर्द्दशसप्ता सप्तदशस्य विष्टुतिः ॥ १ ॥

स्यष्टार्थः । आदितो द्वाभ्यां पञ्चर्चाभ्यां हिङ्करोति
 पर्यायाभ्यां दश । उत्तरे सप्तेति दश च सप्त चास्यां विष्टुत्या-
 मिति दशसप्तैयं सप्तदशस्तोमस्य विष्टुतिः ॥ १ ॥

एतं प्रश्नसति ।

एतया वै देवा असुरानत्यक्रामन्तिपापमानं
 भ्रातृव्यं क्रामति य एतया स्तुते ॥ २ ॥

एतया दशसप्तया विष्टुत्या खलु देवाः पूर्वं असुरानत्य-
 क्रामत् अतिक्रान्तवन्तः तिरस्कृतवन्त इत्यर्थः । तस्माद्-
 न्योपि यो यजमान एतया स्तुते सोपि पापानं पापरूपं
 भ्रातृव्यं शत्रुं अतिक्रामति अतिक्रान्तो भवति ॥ २ ॥

पुनरपि प्रकारान्तरेण प्रश्नसति ।

अभिक्रामन्ती विष्टुतिरभिक्रान्त्या एवाभिक्रान्ते-
 न यज्ञस्यर्धोति तस्मादेतया स्तोतव्यमृद्ध्या एव ॥ ३ ॥

उद्यत्या वाक्यशेषवदेतत् व्याख्येयं ।३॥

तथा प्रजापशुसाधनत्वेनैतां प्रशंसति ।

गर्भिणी विष्टुतिः प्रप्रजया प्रपशुभिर्जायते य
एतया स्तुते ॥ ४ ॥

यद्येयं विष्टुतिः गर्भिणी अस्यां हि मध्यमेषु विष्टावेषु तिस्र-
एकैका वेति पञ्च भवन्ति, उत्तमेषु एकैका तिस्रश्चेति पञ्च,
एवं द्वयोः पञ्चकयोर्मध्ये सप्तभवन्त्यधिकसंख्यया प्रविष्टत्वात्
अस्याविष्टुतेर्गर्भिणीत्वं । तस्या अपि गर्भावस्थानप्रदेशो मध्य-
कायस्थलो भवति तस्मान्मान्येन गर्भिणी स्तुतिः । अतो यो यज-
मान एतया स्तुते सः प्रजया प्रजापतेः पुत्रपौत्रादिभिः प्रष्टव्यो
भवति, तथा पशुभिश्च प्रजापतेः गवाश्वादिभिश्च प्रष्टव्यो
भवति ॥ ४ ॥

पुनरपि प्रकारान्तरेण प्रशंसति ।

विड्वै सप्तदशस्तस्या राजा गर्भोविशएव तद्रा-
जानङ्गर्भङ्करोति ॥ ५ ॥

योऽयं सप्तदशस्तोमः सविद्वैश्च एवेति परिजन एव
उभयोः प्रजापतेर्मध्यभागादुत्पत्तेः सम्बन्धः । तस्याः परिजन-
भूताया विशः राजा गर्भः गर्भवन्मध्ये वा स्थितो भवति विट्वेन
संस्तुतस्य सप्तदशस्तोमस्य मध्ये प्रजायतनभूता मध्यमा स्तो-

तीया भवति गर्भङ्करोतीति यत् तत् राजानं क्षत्रियमेव
विशो गर्भङ्करोति । मध्यस्तोतीयायाश्च क्षत्रिजायतनत्वमुत्तर-
त्वान्नास्यते ॥ ५ ॥

ब्रह्मणो वा आयतनमग्रथमा क्षत्रस्य मध्यमेति विवृत उद्य-
त्था इव ज्ञानाज्ञानयोर्विवेकवदस्याः फलमित्याह ।

नावगतोपरुध्यते नापरुद्धोवगच्छति ॥ ६ ॥

पूर्ववद्वाख्येयं ॥ ६ ॥

तथा अन्नस्य साधनत्वेन क्षुन्निवारिकैषा विष्टतिरिति
प्रशङ्कसति ।

अन्नं वै सप्तदशो यत्सप्तमध्ये भवन्ति पञ्चपञ्चा-
भितोन्नमेव तन्मध्यतो धीयतेऽनशनायुको यजमानो
भवत्यनशनायुकाः प्रजाः ॥ ७ ॥

अयं सप्तदशस्तोमः, अन्नं वै अन्नमेव, दशसंख्याया ऊर्ध्वं
सप्तसंख्यातिरिच्यते । तथा सप्तसंख्यया सप्त श्याम्या ओषधयः
सप्तारण्या इति श्रुतिप्रतिपादितं अन्नञ्च स्मार्थ्यते । एवं पर-
म्परया सप्तदशस्यान्नत्वं । यद्वा प्रजापतेरन्नायतनादुदरात्
वृष्टत्वात् सप्तदशस्यान्नत्वं । शाखान्तरे सप्तदशस्योत्पत्तिं
प्रस्तुत्य स्तूयते हि तस्मात् आद्या अन्नधनाद्यवृजन्तेति ।
विष्टावसन्निवेशनमध्यमविष्टावे स्थिताः यत् सप्तमध्यमा भवन्ति,

अभितः प्रथमेषूत्तमेषु च विष्टावेषु पञ्चपञ्चर्षो भवन्ति । तत्तेन पञ्चसंख्यया युक्तस्य पाङ्कस्य पुरुषस्य मध्यतो मध्ये उदरे अन्नमेव धीयते । सप्तसंख्योपेतं ग्राम्यारण्यादिकं अन्नमेव धीयते । अतएवं ततः कारणात् सप्तदशस्तोमस्य प्रयोक्ता यजमानः अनशनायुको अशनाया अशने वा क्षुत्पीडा तत् रहितो भवति । तद्देशवर्त्तिन्यो अन्या अपि प्रजाः अनशनायुकाः अशनायारहिता भवन्ति ॥ ७ ॥

तथा पशुसाधनत्वेनैतां प्रशंसति ।

वैराजो वै पुरुषः सप्त ग्राम्याः पशवोयद्दशपूर्वा भवन्ति सप्तोत्तमा यजमानमेव तत् पशुषु प्रतिष्ठापयति ॥ ८ ॥

पर्यायद्वयगताः दशसंख्याः पूर्वोत्तमा भवन्ति, प्रथम-
तृतीयपर्यायगता ऋचो भवन्तीति, यत् तत्तेन यजमानमेव
पशुषु प्रतिष्ठापयति । कथमेतत् यतो वैराजः पुरुषः विराट्
पादेन च दशसंख्या विद्यते । नव वै पुरुषे प्राणा दशमी
नाभिरिति श्रुत्यन्तरात् पुरुषेष्वस्ति दशसंख्या । अतो वैराजः
पुरुष इति आद्यस्य दशर्चस्य स्तुतिः । सप्तसंख्याका ग्रामे
भवाः पशवो गवाश्वाद्या अवशिष्टसप्तर्चस्थानीयाः । अतो
यजमानं पुरुषं उद्गाता सप्तसंख्याकेषु स्थापयतीत्येतदुपपन्नं ॥८॥
एवमुक्तेन प्रकारेण इयं विष्टुतिः प्रतिष्ठाहेतुरिति दर्शयति ।

एषा वै प्रतिष्ठिता सप्तदशस्य विष्टुतिः प्रतिति-
ष्ठति य एतया स्तुते ॥६॥

सप्तोर्थः ॥६॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे द्वितीयाध्यायस्य

सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

उक्ताया एव दशसप्ताया विष्टुतेर्विधान्तरमाह ।

एष एव व्यूहः सप्तैकमध्या ॥ १ ॥

दशसप्तायाविष्टुत्याय सृतीयः पर्यायः । सप्तभ्यो द्विङ्करोति
स एकया स तिसृभिस्स तिसृभिरित्युक्तः एष एव पर्यायो
व्यूहः व्यूहे विभजनीयः । कथमिति तदुच्यते । उत्तम-
पर्यायगतो यः सप्तर्चः सा एकमध्या कुर्यात् । स एकया स
तिसृभिस्स तिसृभिरिति पूर्वमुक्तः स तिसृभिस्स एकया स
तिसृभिरिति कुर्यात् । आद्यां तृतीयां च तिरावर्त्तयेदित्यर्थः । १
एतां प्रश्नुंसति ।

ब्रह्मणो वा आयतनं प्रथमा क्षत्रस्य मध्यमा
विश्वत्तमा, यत् प्रथमा भूयिष्ठा भाजयति ब्रह्मण्येव

तदोजोवीर्य्यन्दधाति ब्रह्मण एव तत् क्षत्रञ्च विश-
ञ्चानुगे करोति क्षत्रस्येवास्य प्रकाशो भवति य
एतया स्तुते ॥ २ ॥

प्रथमा स्तोत्रीयतृचस्याद्या या सा ब्रह्मणोब्राह्मणजातेराय-
तनं स्थानं, उभयोः प्राथम्येन सम्बन्धात् । या मध्यमा द्वितीया
सा क्षत्रियस्य क्षत्रियजातेः । योत्तमा तृतीया सा विशोवैश्यजा-
तेरायतनं । तथा सति प्रथमां ब्राह्मणजातेरायतनभूतां आद्या-
मृचं भूयिष्ठा वज्रतरा संख्या भाजयति प्रापयति । तत् कथमि-
त्युच्यते । पूर्वस्यां विष्टुतौ द्वयोः पर्याययोः सा प्रथमा एकैका
आटत्त्या तिस्रश्चेति पञ्चसंख्यायुक्ताऽभूत् । सैवेदानीं तृती-
येऽपि पर्याये त्रिरावर्त्तनात् सप्तसंख्योपेता भवति । मध्यमोत्तमे
तु पञ्चसंख्योपेते एवं प्रथमामधिकसंख्यां करोतीति यत् तत्
तेन ब्रह्मणि ब्राह्मणजातावेव ओजो बलं वीर्य्यं परप्रेरणसा-
मर्थ्यं दधाति स्थापयति । अपिच तत्तेन क्षत्रियवैश्यस्थापनभू-
तयोर्द्वितीयतृतीययोर्जनसङ्ख्योपेतत्वकरणेन क्षत्रं च क्षत्रियजातिं
च विशं च वैश्यजातिं च ब्रह्मणो ब्राह्मणजातेरेव अनुगे अनु-
गत्यौ उपक्षीणे करोति स्तोता तस्मादन्योपि यो यजमानः
एतया स्तुते क्षत्रस्येव क्षत्रियजातेरिवास्य यजमानस्य प्रकाशः
कीर्त्तिर्भवति ॥ २ ॥

उक्ता विष्टुतिः त्रिखर्वशाश्विनान्नित्ये त्याह ।

तामेतान्त्रिखर्ब्वा उपासते तस्मान्ने स्पृह्यमाना न
वृीयन्ते ॥ ३ ॥

तामेतां दशसप्ताख्यां विष्टुतिं त्रिखर्ब्वाशाखिन उपासते
प्रयुञ्जते । तस्मादुपासनात् ते कदाचिदपि स्पृह्यमानाः सन्तो
न वृीयन्ते नहिंस्यन्ते वृीनाऽति हिंसाकर्म्मा ॥ ३ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वितीयाध्यायस्य

अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

अथ सप्तदशस्तोमस्य सप्तास्थिताख्यां विष्टुतिमाह ।

सप्तम्यो हिङ्करोति स तिसृभिस्स तिसृभिस्स
एकया, तिसृम्यो हिङ्करोति सपराचीभिस्सप्तम्यो
हिङ्करोति स एकया स तिसृभिस्स तिसृभिस्सप्ता-
स्थिता ॥ १ ॥

सप्तसंख्या प्रथमे पर्याये स्थिता सा सप्तास्थितेति नाम
सम्पन्नं । स्पष्टमन्यत् ॥ १ ॥

अस्यामधिकारिणमाह ।

भ्रातृव्यवां स्तुवीत यथा सप्तास्थितेन मत्येन मती
करोत्येवं पाप्मानं भ्रातृव्यं प्रव्रजति ॥ २ ॥

भ्रातृव्यः शत्रुः तद्वान्यजमानः एतया सप्तास्थितया विष्टु-
त्या स्तुवीत स्तावयेत् । यथा लोके सप्तास्थितेन सप्तभिरन-
डुङ्गिः सप्तभि स्तीक्ष्णभागैः शङ्कुभिर्व्या अधिष्ठितेन मत्येन
मत्यन्नाम दृष्टस्य चेतस्य समीकरणादिसाधनफलकं तेन
समीकरोति समीकरणार्थं कर्षकः प्रव्रजति चेतं एवं पाप्मानं
पापकर्षणहेतुं भ्रातृव्यं शत्रुं अनया प्रथमतः सप्तसंख्यया
विष्टुत्या स्तुवानः प्रव्रजति प्रभुनक्ति रुजो भङ्ग इति धातुः ॥२॥

फलसाम्यहेतुत्वेन वज्रयजमानकेष्वपि प्रयोगेषु प्रयोक्तव्ये-
त्याह ।

एतामेव वज्रभ्यो यजमानेभ्यः कुर्याद्यः प्रथमो
हिङ्गारः स प्रथमाया यत्तां सप्तभ्यो हिङ्गरोति तेन
सा सप्तभजते यत्सप्तैव मध्ये सम्पद्यन्ते ते नो सा सप्त
भजते य उत्तमो हिङ्गारः स उत्तमाया यत्तां सप्त-
भ्यो हिङ्गरोति तेन सा सप्त भजते सर्वानेवैनान्
समावद्भाजः करोति नान्योन्यमपन्नते सर्वे समावदि-
न्द्रिया भवन्ति ॥ ३ ॥

वज्रयजमानार्थं सतां विष्टुतिङ्कुर्यात् । तथा सति त्रिच-

गतानां तिसृणामृचां समसंख्यात्वसम्पादनात् सर्वे यजमानाः
समानफला भवन्तीति समुदायार्थः । कथं सप्तदशे तिसृणा-
मृचां प्रत्येकं सप्तसंख्यायोग इत्याशंक्य तत् प्रकारं सम्पत्त्या दर्श-
यति, यः प्रथमो हिङ्गारः सप्रथमाया ऋचः स्थाने भवति
उभयोः प्राथम्यात् तां प्रथमामुद्दिश्य सप्तभ्यो हिङ्गरोति हि-
ङ्गृत्य स्तौतीति यत् तत् तेन ऋक्स्थानीयेन हिङ्गारद्वयेन सहसा
प्रथमपर्यायविष्टावसन्निवेशेन पञ्चधा आवर्त्यमाना सती
सा सप्तसंख्या भजते प्रथमपर्याये प्रथमविष्टावे तिस्रः इतरयो-
स्तु पर्याययोः प्रथमविष्टावगता एकैकेति तस्याः पञ्चधा आ-
वृत्तिः यत्सप्तैव मध्ये सम्पद्यते त्रयाणामपि पर्यायाणाम्मध्यमेषु
विष्टावेषु क्रमेण तिस्र एका तिस्र इति सप्तानां सम्पत्तिः तेन
तेनैव सा मध्यमा सप्तसंख्या भजते य उक्तमस्तृतीयपर्याय-
गतोहिङ्गारः स उक्तमायास्तृतीयास्थाने उभयोस्तृतीयत्वसा-
भ्यात् यत्तामुत्तमामुद्दिश्य सप्तभ्यो किङ्करोतीति हिङ्गृत्य
स्तौतीति यो द्वितीयो हिङ्गारस्तोपि तस्याः स्थाने भवति यदे-
तत् हिङ्गारद्वयमृक्स्थानीयं यत् तेन हिङ्गारद्वयेन सह पर्याय-
त्रये उक्तमविष्टावेषु क्रमेणैकैके तिस्रश्चेत्यावर्त्यमाना पञ्चेति
सप्तसंख्यां भजते । इत्यन्तिसृणां सप्तसंख्यासाम्यसम्पत्तेः
सर्वानेवैनान्यजमानान् समावद्भाजः समानफलयुक्तान् करोति
उद्भाता ॥ ३ ॥

एषापि केषाञ्चिन्नित्येत्याह ।

तामेतामाभिप्रतारिणा उपासते तस्मात्तत्रोजिष्ठा
खानाम् ॥ ४ ॥

अभिप्रतारी नाम कश्चिद्राजर्षिं सप्तोत्तजाः अभिप्रतारिणः
तेन आभिप्रतारिणा तामेतां सप्तास्थितां विष्टुतिसुपासते कर्मसु
नित्यं प्रयुञ्जते । अतस्ते खानां ज्ञातीनां मध्ये ओजिष्ठाः ओजसि
स्थिता भवन्ति । स्वशब्दस्य ज्ञातिवचनत्वेन खं ज्ञातिधना-
ख्यायामिति सर्वनामसंज्ञां पर्युदस्य ग्रामः सुउ भावः । ४।

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वितीयाध्यायस्य

नवमः खण्डः ।

—३४—

अथ दशमः खण्डः ।

सप्तदशस्तोमस्य सप्तास्थिताया विष्टुतेर्व्यूहनप्रकारान्तर-
माह ।

एष एव व्यूह उभयस्त्रुपैकमध्या निर्माध्या ॥ १ ॥

उक्तायाः सप्तास्थिताया एष वक्ष्यमाणोव्यूहो विभाग-
प्रकारः । कथमिति तदुच्यते प्रथमोत्तमयोः पर्याययो-
र्विद्यमाना उभयः उभयविधाः सप्तर्च एकमध्याः कार्याः
स तिसृभिः स तिसृभिश्च एकयेति हि प्रथमे पर्याये समा-
प्ताः । स एकया स तिसृभिः स तिसृभिरिति स्युत्तमे ततो-

भयोः पर्याययोः स तिसृभिः स एकया स तिसृभिरिति मध्य-
मा एकैव यथा स्यात् तथा कुर्यादित्यर्थः । एवं सति तथा
सति त्रिष्वपि पर्यायेषु मध्यमायाः स्तोत्रायाया ऋच आदृत्य-
मावाद्देषां निर्न्मथा निर्गतमध्यस्थौल्या तनुमध्येत्यर्थः ॥ १ ॥

अस्यामधिकारिणमाह ।

आनुजावरस्तुवीतालोको वा एष यदानुजावरो
यत् सप्तप्रथमास्तुतोत्तमास्तिस्त्रोमध्ये त्वक्षरः पुरु-
षो लोकमेवास्मै तन्मध्यतः करोति तस्मिंल्लोके
प्रतितिष्ठति ॥ २ ॥

एतया विष्ट्या आनुजावरेति कनिष्ठो यजमानः सुवीत
यत् त्वय आनुजावरः स एष अलोको वै लोकः स्थानं तत्
रहितः खलु जनैरपरिगृहीतत्वात् तथा सति यद्यस्मात्प्रथमाः
प्रथमपर्यायस्थाः सप्तर्चः उत्तमाः उत्तमपर्यायगताश्च सप्तर्चः
मध्ये मध्यमपर्याये तिस्रः यद्वा त्रिषु पर्यायेषु प्रथमोत्तमविष्टा-
वगताः सप्तसप्तर्चो भवन्ति । मध्यमविष्टावगास्तु तिस्रः पुरुषस्तु
त्वक्षरवाच्यो भवत्यानुजावरोपि पुरुषः यस्मादेवं तस्मात् त्वक्ष-
राभिधेयपुरुषस्थानीयमृचत्रयमध्ये प्रयुञ्जानः स्तोता अस्मा-
दानुजावराय लोकं स्थानमेव मध्यतो मध्यं करोति । अनया
विष्ट्या तस्य लोको लभ्यत इत्यर्थः । तस्मिंल्लोके प्रतितिष्ठति च
भवति ॥ २ ॥

अधिकार्यन्तरमाह ।

एतामेव प्रजाकामाय कुर्यान्मध्यतो वा एष
संरूढो यः प्रजान् विन्दते लोकमेवास्मै तं मध्यतः
करोति तं लोकं प्रजया च पशुभिश्चानुप्रजायते ॥३॥

एतामेव विष्टुतिं प्रजां पुत्रभृत्यादिकां कामयमाना-
योक्ता कुर्यात् । यः प्रजान् विन्दते न लभते, एषः पुत्र-
पश्वादीनां मध्यतो मध्यदेशात् संरूढः सम्यगुत्थितः प्रजावान् हि
पुत्रभृत्यादीनां मध्ये तिष्ठति तत्तथा ततोस्मै प्रजाकामाय
तिस्रो मध्ये प्रजुञ्जानः स्तोता मध्यतो मध्ये लोकं स्थानं करो-
त्येवं तल्लोकमनुलोकं सम्यक्तेरूढं प्रजया पशुभिश्च प्रजायते
प्रष्टुवो भवति अतः पशुकामोष्यत्वाधिकारीत्युक्तं भवति ॥ ३ ॥

पुनरप्यधिकारिविशेषं दर्शयति ।

एतामेवापरुद्धराजन्याय कुर्याद्विष्टुः सप्तदशस्तस्या
राजा गर्भो विश्वेव तद्राजानन्निर्हन्त्यपावगतो रुध्य-
तेवगच्छत्यपरुद्धः ॥ ४ ॥

एतामेव विष्टुतिं अपरुद्धः परिजनैर्निरुद्धस्तादृशाय राज-
न्याय अभिषिक्ताय राज्ञे एतामेव विष्टुतिं प्रयुञ्जीत योयं सप्त-
दशस्रोम उक्तः सविष्टुः राज्ञः परिजनभूता वैश्यजातिरेव ।

अनयोः प्रजापतेर्न्मध्यदेहादुत्पत्तेः परस्परं सम्बन्ध इति पूर्व-
मेवोक्तं । तस्य विशो राजा गर्भस्थानीयो भवति गर्भवन्मध्ये-
वस्थानात्तथा सति सप्तकयोर्न्मध्ये तिस्रः प्रयुञ्जान उद्गाता
विशो वैश्यजातेरेव मध्ये पुरुष इति व्यचराभिधेयं राजानं
निर्हन्ति अपराधकारिणन्निकृष्य हन्ति गमयति स्थापयतीत्यर्थः
अन्यत् पूर्ववद्वाख्येयं ॥ ४ ॥

पुनरप्यधिकार्थान्तरमाह ।

एतामेवाभिचर्यमानाय कुर्यात्प्रजापतिर्वै सप्त-
दशः प्रजापतिमेव मध्यतः प्रविशत्यस्तृत्यै ॥ ५ ॥

यो यजमानोभिचर्यमाणो द्वेष्टृभिः कृतमभिचारं प्राप्तो
भवति तस्मै एतामेव विष्टुतिं कुर्यात् योयं सप्तदशस्तोमः स
प्रजापतिर्वै प्रजापतिरेव उभयोः सप्तदशसंख्यासाम्यात् ।
प्रजापतेः सप्तदशत्वं ऐतरेयके समान्नातं । द्वादशमासाः
पञ्चर्त्तवो हेमन्तशिशिरयोः समासेन तावान् संवत्सरः संवत्-
सरः प्रजापतिरिति । तथासति प्रजापत्यात्मनः सप्त-
दशस्य मध्ये यास्तिस्रः प्रयुञ्जते तेन व्यचरवाच्यः पुरुषोभि-
चर्यमाणः प्रजापतिमेव मध्यतः प्रजापतेरेव मध्यदेशे प्रवि-
शति अस्तृत्यै अहिंसायै स्तृज्जहिंसायामिति धातुः ॥ ५ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे द्वितीयाध्यायस्य

दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

तस्य सप्तदशस्तोमस्यैवापरा विष्टुतिः प्रदर्शयते ।

पञ्चम्यो हिङ्करोति स तिसृभिः स एकया स एक-
या, तिसृम्यो हिङ्करोति स पराचीभिर्नवम्यो हिङ्क-
रोति स तिसृभिः स तिसृभिः स तिसृभिः ॥ १ ॥

स्पष्टार्थः ॥ १ ॥

उक्तां विष्टुतिं स्तोमचतुष्टयरूपेण प्रशंसन् ब्रह्मवर्चसकाम-
स्यैवेत्याह ।

चतुरस्तोमान् प्रतिविहिता ब्रह्मवर्चसकामः
स्तुवीत पञ्चभिः पञ्चदशं तिसृभिस्त्रिष्टतन्नवभिस्त्रि-
णवꣳ स्वयꣳ सप्तदशः सम्पन्नो वीर्यं वै स्तोमावीर्य-
मेव तदेकधा समूहते ब्रह्मवर्चसस्यावरुध्यै तेजस्वी
ब्रह्मवर्चसी भवति यएतया स्तुते ॥ २ ॥

क्रमेण त्रिभिः पर्यायैः पञ्चदशादिस्तोमत्रयपर्याय-
साम्यात्स्वस्य च सप्तदशत्वाद्वियं विष्टुतिः स्तोमचतुष्टयप्रतिनिधि-
त्वेन कृतया एतया ब्रह्मवर्चसकामः स्तुवीत । कुत एतत् य-
एते चत्वारः स्तोमास्तद्वीर्यं वै वीर्यं खलु स्तूयमानाया देव-

ताया वीर्यहेतुत्वात् तत् तथा सति वीर्यमेव एकधा समूहते
 एकत्र समूहीकरोति तच्च समूहनं ब्रह्मवर्चसस्य लाभाय
 भवति । अन्योपि यो यजमान एतया सुते तेजस्वेप्रव सन्
 ब्रह्मवर्चसी भवति ॥ २ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वितीयाध्यायस्य

एकादशः खण्डः ।

अथ द्वादशः खण्डः ।

अथोद्यत्वाख्यां सप्तदशस्थापरां विष्टुतिमाह ।

तिसृभ्यो हिङ्करोति स पराचीभिः पञ्चभ्यो हिङ्क-
 रोति स एकया स तिसृभिः स एकया नवभ्यो हिङ्क-
 रोति स तिसृभिस्सु तिसृभिस्सु तिसृभिरुद्यती सप्त-
 दशस्य विष्टुतिः ॥ १ ॥

तिसृभ्यः पञ्चभ्यो नवभ्य इति क्रमेण सङ्ख्याया ऊर्ध्व-
 गमनादुद्यती ऊर्ध्वं गच्छन्ती एतत्सञ्ज्ञा एषा सप्तदशस्तोमस्य
 विष्टुतिः ॥ १ ॥

अथैतां स्वर्गादिसाधनतया प्रशंसति ।

एतया वै देवाः स्वर्गं लोकमायं स्वर्गकामः स्तुवीत
स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै स्वर्गाल्लोकान्न च्यवते तुष्टुवा-
नोभिक्रामन्ती विष्टुतिरभिक्रान्त्या एवाभिक्रान्तेन
हि यज्ञस्यर्धोति तस्मादेतया स्तोतव्यमृद्ध्याएव ॥ २ ॥

एतया वा इत्यादि तुष्टुवान इत्यन्तं पञ्चदशस्तोम-
स्योद्यत्यां व्याख्यातं सर्वमन्यत् त्रिष्टुद्यत्यां । तद्वदत्रापि
व्याख्येयं ॥ २ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे द्वितीयाध्यायस्य
द्वादशः खण्डः ।

अथ त्रयोदशः खण्डः ।

सप्तदशस्यैव भस्त्राख्यापरा विष्टुतिः प्रदर्शयते ।

सप्तभ्यो हिङ्करोति स तिसृभिः स तिसृभिस्स
एकया पंचभ्यो हिङ्करोति स एकया स तिसृभिस्स
एकया पंचभ्यो हिङ्करोति स एकया स एकया स
तिसृभिर्भस्त्रावाचीनविला ॥ १ ॥

प्रथमे पर्थ्याये सप्त इतरयोः पञ्चपञ्चेति हीनसंख्योत्तरत्वा-
दवाचीनविलोदवाङ्मुखद्वारा भस्त्रा तत्साम्यात् भस्त्रा

एतत्संज्ञा एषा सप्तदशस्तोमस्य विष्टुतिः । अतएवावाचीन-
विलत्वादेवानिकृष्टा ॥ १ ॥

अस्यां विष्टुतावधिकारिणमाह ।

यं द्विष्यात्तस्य कुर्याद्यथावाचीनविलया भस्त्र-
या प्रधूनुयादेवं यजमानस्य पशून् प्रधूनोत्यपक्रा-
मन्ती विष्टुतिस्तया यजमानस्य पशवोपक्रामन्ति पा-
पीयान् भवति य एतया स्तुते ॥ २ ॥

यं यजमानमुद्गाता द्विष्यात् तस्य यजमानस्यैतां भस्त्राख्यां
विष्टुतिं कुर्यात्, तथा सति अवाचीनविलया भस्त्रया स्तुत्या
यथा अयस्कारः प्रधूनुयात् प्रकम्पयेत् प्रधमयेदित्यर्थः एव-
मेवैतया विष्टुत्या यजमानस्य पशून् प्रधूनोति प्रगमयति ।
तथेयं विष्टुतिरपक्रामन्ती उत्तरोत्तरहीनसंख्यात्वेन अपग-
च्छन्ती तथा विष्टुत्या यजमानस्य पशवोपक्रामन्ति यज-
मानान्निर्गच्छन्ति यो यजमान एतया स्तुते यस्यैतयोद्गाता
स्तौतीत्यर्थः स यजमानः पापीयान् अन्यैरपि फलैर्विहीनो
भवति ॥ २ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे द्वितीयाध्यायस्य

त्रयोदशः खण्डः ।

अथ चतुर्दशः खण्डः ।

एकविंशस्तोमस्य चतस्रो विष्टुतयः । तत्र सप्तसप्तिन्याख्यां
प्रथमां विष्टुतिं दर्शयति ।

सप्तम्यो हिङ्करोति सतिस्मिस्सु तिस्रिस्मिस्सु एकया
सप्तम्यो हिङ्करोति स एकया स तिस्रिभिः स तिस्रिभिः
सप्तम्यो हिङ्करोति स तिस्रिस्मिस्सु एकया स तिस्रिभिः
सप्तसप्तिन्येकविंशस्य विष्टुतिः ॥ १ ॥

स्यथोर्धः ॥ १ ॥

अथैतां स्तौति ।

सप्त ग्राम्याः पशवस्तानेतया स्पृणोति सप्त शिरसि
प्राणाः प्राणा इन्द्रियाणीन्द्रियाण्येवैतयाप्नोति ॥ २ ॥

पुरुषो गौरविरजो गर्हमोश्वोश्वतर इति ग्राम्याः सप्त पश-
वस्तानेतया स्पृणोति प्राप्नोति । स्पृ प्रीतिचलनयोरत्र प्राप्स्यर्थः
धातूनामनेकार्थत्वात् । किञ्च सप्तशीर्षण्याः प्राणाः सुखनासिके
अक्षिणी कर्णाविति इन्द्रियाणि तदधिष्ठानत्वात् । अत इन्द्रि-
याण्येवैतया सप्तसप्तिन्याप्नोति ॥ २ ॥

अथैतां पुनरपि स्तौति ।

एषा वै प्रतिष्ठितैकविंशस्य विष्टुतिः प्रतितिष्ठति
य एतया स्तुते ॥ ३ ॥

त्रिष्वपि पर्यायेषु समसंख्यासङ्गावात् अस्याः प्रतिष्ठितत्वं ।
तथा सति एतां प्रबुद्धानः पश्वादिभिः प्रतिष्ठितो भवति ॥३॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वितीयाध्यायस्य

चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चदशः खण्डः ।

अथास्यैव सोमस्य उद्यत्याख्यां द्वितीयां विष्टुतिमाह ।

पञ्चभ्यो हिङ्करोति स तिसृभिः स एकया स
एकया सप्तभ्यो हिङ्करोति स एकया स तिसृभिः स
तिसृभिर्नवभ्यो हिङ्करोति स तिसृभिः स तिसृभिः
स तिसृभिरुद्यत्येकविंशस्य विष्टुतिः ॥ १ ॥

स्यष्टोर्यः ॥ १ ॥

एतां विष्टुतिं प्रशंसति ।

एतया वै देवाः स्वर्गं लोकमायन् स्वर्गकामः स्तु-
वीत स्वर्गस्य लोकस्य समष्टौ स्वर्गलोकान् च्यवते

तुष्टुवानोभिक्रामन्ती विष्टुतिरभिक्रामन्त्या एवाभिक्रान्तेन हि यज्ञस्यभ्रोति तस्मादेतया स्तोतव्यमृद्ध्या-
एव ॥ २ ॥

एतत्सर्वं पूर्ववद्योज्यं ॥ २ ॥

प्रकारान्तरेण प्रशंसति ।

सैषा त्रिष्टुत्प्रायणा त्रिष्टुदुदयना यत्त्रिष्टुद्वहिष्पव-
मानं भवति नवैता एकविंशस्योत्तमा भवन्ति
प्राणावै त्रिष्टुत्प्राणानेव तदुभयतो दधाति तस्मादय-
मर्द्धभागवाक्प्राण उत्तरेषां प्राणानां सर्वमायुरेति
न पुरायुषः प्रमीयते य एतया स्तुते ॥ ३ ॥

अग्निष्टोमसंस्थस्य यज्ञायज्ञीयस्तोत्रे अस्या विष्टुतेः
प्रयोज्यत्वादेकविंशस्तोमस्याग्निष्टोमत्वमारोष्य स्तूयते सैषा
विष्टुतिः त्रिष्टुत्प्रायणा त्रिष्टुत् ऋक्नवकं प्रायणे प्रारम्भे
यस्याः सा तथोक्ता । तथा त्रिष्टुदुदयना त्रिष्टुत् ऋक्नवक-
मुदयने समाप्तौ यस्याः सा उक्तरूपा । कुतइत्यत आह ।
यद्यस्माद्वहिष्पवमानस्तोत्रं त्रिष्टुत् ऋक्नवकं आदौ भवति ।
यस्मादेकविंशस्य स्तोमस्य उत्तमास्तृतीयपर्यायगता एता-
नवर्चो भवन्ति । अत एषा विष्टुतिः त्रिष्टुत्प्रायणा त्रिष्टु-

दयनेति किमतो भवति उच्यते । त्रिवृत् स्तोम इति यदस्ति तत्प्राणा वै प्राणाः खलु प्राणा नवसंख्यकाः सप्त शीर्षण्या द्वौ मूत्रपुरीषश्चेति । त्रिवृदपि ऋक्नवात्मकः तथा सति उभयत्र संख्यासाम्यात्त्रिवृत् प्राणरूपतैतत् स्तुतिः । तत्तथा सति प्राणानेव तत् उभयतः शिरस्याधोभागे च दधाति धारयति । तस्मादयमाद्यन्तयोः प्राणस्थानीयं ऋक्नवकं प्रयुक्तवान् तस्मादयमवाग्वर्त्तौ प्राणः उत्तरेषां उपरि वर्त्तमानानां शीर्षण्यानां प्राणानां यावत् कार्यमस्ति शरीरस्थितिहेतुभूतं अर्द्धभाक् अर्द्धभागवान् तावत् कार्यवान् भवति यावत् कार्यं कर्माणां शरीरं म्रियते तद्वर्द्धं शीर्षण्याः प्राणाः कुर्वन्ति । शिष्टमर्द्धमवाञ्चौ प्राणावित्यर्थः तयोः कार्यं हि मूत्रपुरीषयोर्विसर्जनं । तदभावे उदवर्त्ताख्येन रोगेण म्रियत इति तयोर्द्धभाक्त्वं । एवं सति च य एतया विष्टुत्या स्तुते स सर्वमायुरेति प्राप्नोति आयुषः पुरा क्लृप्ताच्छतवर्षलक्षणादायुषः पूर्वं न म्रियते ॥ ३ ॥

एषा विष्टुतिः केषाञ्चिन्नित्येत्याह ।

तामेताङ्करद्विष उपासते तस्मात्ते सर्वमायुर्यन्ति ॥ ४ ॥

करद्विषो नाम गोत्रभेदा शाखिभेदा वा ते तामेतामुद्यती-

मेकविंशस्य विष्टुतिं उपासते नित्यं प्रयुञ्जते । तस्मान्ते सर्वं
शतवर्षलक्षणं कृत्स्नमायुर्थ्यन्ति प्राप्नुवन्ति ॥ ४ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वितीयाध्यायस्य

पञ्चदशः खण्डः ।

अथ षोडशः खण्डः ।

अथास्यैव सोमस्य प्रतिष्टुतिर्नाम तृतीया विष्टुतिः प्रद-
र्शयते ।

नवभ्यो हिङ्करोति स तिसृभिः स तिसृभिः स
तिसृभिः, पञ्चभ्यो हिङ्करोति स एकया स तिसृभिः
स एकया, सप्तभ्यो हिङ्करोति स तिसृभिः स एकया
स तिसृभिः प्रतिष्टुतिः ॥ १ ॥

त्रिवृदादिस्तोमचतुष्टयप्रतिरूपकत्वात् अस्याः प्रतिष्टुति-
रिति संज्ञा यौगिकी ॥ १ ॥

एतदेव दर्शयति ।

नवभिस्त्रिवृतं प्रतिष्टौति पञ्चभिः पञ्चदशं
सप्तभिः सप्तदशं स्वयमेकविंशः सम्पन्नः ॥ २ ॥

अस्या विष्टुतेः प्रथमपर्यायगताभिर्नवभिर्द्विभिस्त्रिष्टुतं
स्तोमं प्रतिष्ठौति त्रिष्टुत् स्तोमेन स्तुतवान् भवतीत्यर्थः एवमुत्त-
रत्रापि योज्यं ॥ २ ॥

एतां विष्टुतिं प्रश्ंसति ।

य एव स्तोमा यज्ञं वहन्ति तानुत्तमे स्तोत्रे सन्त-
र्पयति यथानडुहो वाश्वान्वाश्वतरान्वोऽङ्गः सन्तर्प-
येदेवमेतदुत्तमे स्तोत्रे स्तोमान् सन्तर्पयति तृष्यति
प्रजया पशुभिर्य एतया स्तुते ॥ ३ ॥

य एव स्तोमास्त्रिष्टुत् पञ्चदश सप्तदशैकविंशाख्ययज्ञम-
ग्निष्टोमं वहन्ति तान् स्तोमान् सर्वान् तर्पयति अन्तिमे यज्ञाय-
त्रीयस्तोत्रे अनया विष्टुत्या स्तुवन्नुद्गाता सन्तर्पयति उक्तक्रमेण
ताननुस्मरन् संलभान् करोति एतदेव दृष्टान्तेन समर्थयते ।
ऊङ्गः वहेः कसिप्रत्यये शसि रूपमेतत् । ऊङ्गः ऊदवत ऊद-
भारान् अनडुहादीन्यथा सन्तर्पयेत् उत्तमे स्तोत्रे स्तोमान् सन्त-
र्पयति यत् एवमेतत् य एतया स्तौति अयं तर्पयतीत्यन्वयः ॥३॥

पौरोहित्यकामयमानस्यैषा विष्टुतिः प्रयोज्येत्याह ।

एतामेव पुरोधकामाय कुर्याद्ब्रह्म वै त्रिष्टुत्
क्षत्रमेकविंशो यत्त्रिष्टुतैकविंशं प्रतिपद्यते ब्रह्म

तत् क्षत्रस्य पुरस्तान्निदधाति गच्छति पुरोधान्
पुरोधायान् च्यवते य एतया स्तुते ॥ ४ ॥

पुरोधा पौरोहित्यं तत्कामः यजमानो यस्तस्मै यजमानाय
एकविंशस्यैतामेव विष्टुतिं कुर्यात् । योयं त्रिवृत् स्तोमः
ब्रह्म वै ब्राह्मणजातिः खलु उभयोः प्रजापतिमुखजन्यत्वात् ।
एकविंशस्तोमः प्रतिष्ठाहेतुत्वात् क्षत्रं क्षत्रियजातिः एवं सति
त्रिवृता ऋक्नवके एकविंशस्तोमं प्रतिपद्यते प्रारभत इति
यत्तत्तेन क्षत्रस्य क्षत्रियजातेः पुरस्ताद्ब्रह्म ब्राह्मणजातिन्निद-
धाति अतः कारणात् स यजमानः पुरोधां पौरोहित्यं गच्छति
प्राप्नोति कदाचिदपि तस्याः पुरोधायान् न च्यवते न प्रच्युतो
भवति ॥ ४ ॥

एषापि केषाञ्चिन्नित्येति दर्शयति ।

तामेतां प्रावाहण्य उपासते तस्मात्ते पुरोधायान्
न च्यतन्ते ॥ ५ ॥

प्रावाहण्यः प्रवाहणो नाम कश्चित् ऋषिः तस्य सन्तान-
भूताः प्रावाहण्यः स्पष्टमन्यत् ॥ ५ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वितीयाध्यायस्य

षोडशः खण्डः ।

अथ सप्तदशः खण्डः ।

अथास्यैव सोमस्य सूर्याख्याच्चतुर्थो विष्टुतिं दर्शयति ।

नवम्यो हिङ्करोति स तिसृभिः स तिसृभिः स
तिसृभिस्तिसृभ्यो हिङ्करोति स पराचोभिर्नवम्यो
हिङ्करोति स तिसृभिः स तिसृभिः स तिसृभिः
सूर्यभयत आदीप्ता ॥ १ ॥

उभयत आद्यन्तयोः पर्याययोर्ऋक्नवकान्तेन त्रिवृत्त्वाद्-
भयतः आदीप्ता, त्रिवृत्तश्चाग्रेषु प्रजापतिमुखात् सहोत्पत्तेरा-
दीप्ता, सूर्यो ऋशा मध्ये स्थलेतरा तत्सादृश्यादस्या अषेषा
संज्ञा । अस्या अपि मध्यमपर्यायस्य ऋक्त्वात्कत्वेन ऋक्-
नवकाभ्यामल्पत्वात् ॥ १ ॥

अस्यामधिकारिणमाह ।

ब्रह्मवर्चसकामः स्तुवीत तेजो वै त्रिवृत् त्र्यक्षरः
पुरुषो यत् त्रिवृतावभितो भवतस्त्रिस्रो मध्ये यथा
हिरण्यं निष्टपेदेवमेनं त्रिवृतौ निष्टपतस्तेजसे ब्रह्म-
वर्चसाय ॥ २ ॥

अनया ब्रह्मवर्चसकामः स्तुवीत यः त्रिवृत् सोमोस्ति स
तेजोवै तेजोरूपः खलु पुरुषो यजमानोपि त्र्यक्षरः पुरुषः इति

व्यचरैर्वाच्यस्तथा सति यत् यस्मात्त्रिवृतौ तेजोरूपावुभयतः
 प्रथमद्वितीयपर्याययोर्भवतः मध्ये मध्यमपर्याये तिस्रस्त्यचरा-
 त्कपुरुषस्थानीयास्तिस्रः ऋचो भवन्ति तस्य यथा हिरण्य-
 मग्निमध्ये वर्णोत्कर्षाय निष्टपेत् नितरां तापयति स्वर्णकारः
 एवमेनं अक्षरत्रयाभिधेययजमानं एतौ त्रिवृतौ उभयतः स्त्रि-
 वृतौ निष्टपतः निःशेषं दीपयतः एवं सति यजमानस्तेजसे
 ब्रह्मवर्चसाय भवति ॥ २ ॥

अस्यां विष्टुतौ दोषद्वयमप्यस्ति ।

अपशव्येव तु वा ईश्वरा पशून्निर्द्दहः किलासत्त्वा-
 न्नुभयमति हि निष्टपतः ॥ ३ ॥

तुशब्दः फलवैलक्षण्यद्योतनार्थः । अपशव्येव वै पशूनां
 दृष्टिविधातिनी खलु अतएवैषा पशून्निर्द्दहोनिर्द्दग्धुमीश्वरा
 समर्था ईश्वरेतोसुन्ऋसुनाविति दहेः कसु तथा किलासत्वात्
 किलासः सिद्धः त्वक्रोगविशेषः तद्धेतुत्वात् चैषा दुष्टा उभ-
 यत्र हेतुः उभयमति हीति । हि हेतौ यस्माच्चाद्यन्तयोः
 प्रयुक्तौ त्रिवृतौ त्रिवृतौ व्यचराभिधेयस्य पुरुषस्य यजमान-
 स्योभयपार्श्वद्वयन्निष्टपतः निःशेषेण दहतः अत ऊर्ध्वं दोषद्वयं
 सम्पद्यत इत्यर्थः ॥ ३ ॥

अधिकार्यन्तरमाह ।

एतामेवाभिश्चस्यमानाय कुर्याच्छमलं वा एतद-

च्छति यमस्त्रीला वागृच्छति यैवैनमसावस्त्रीलं वाग्व-
दति तामस्य त्रिष्टतौ निष्टपतस्तेजस्वी भवति य
एतया स्तुते ॥ ४ ॥

एतामेव सूर्याख्यां विष्टुतिं अभिशस्यमानाय परैर्निन्द्यमा-
नाय यजमानायोद्गाता कुर्यात् यं यजमानमस्त्रीला निन्दारूपा
वाक् ऋच्छति प्राप्नोति एनं यजमानं शमलं पापमेव ऋच्छति
प्राप्नोति । यैव सा वाक् एनमस्त्रीलमश्रीकरन्निन्दारूपं वदति
अस्य यजमानस्य अस्त्रीलवादिनीं वाचं अस्यां विष्टुतौ प्रयुज्यमा-
नाबुभयतस्त्रिष्टतौ निष्टपतो निर्द्दहतः अस्त्रीलवादिन्योवाचो
निर्द्दहो यजमानो निर्द्दोषो जायत इत्यर्थः । अन्योपि यो
यजमान एतया स्तुते स्तावयति सोपि तेजस्वी भवतीति ।

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहार्द्धं निवारयन् ।

पुमर्याञ्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ ४ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवक्तकवुक्क-
भूपालसाम्राज्यधुरन्धरेण सायनाचार्य्येण विरचिते माधवीये
सामवेदार्थप्रकाशे ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वितीयाध्यायस्य सप्त-
दशः खण्डः ।

द्वितीयाध्यायः समाप्तमगमत् ।

तृतीयोऽध्यायः ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्गमे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥ १ ॥
द्वितीये दशरातस्य चतुर्णां विष्टतिक्रमः ।
प्रदर्शितस्तृतीयेषु वक्ष्यन्ते त्रिणवाद्यः ॥ २ ॥

त्रिणवस्य स्तोमस्य द्वे विष्टुती प्रतिष्ठिता उद्यती चेति
तत्र प्रतिष्ठितां विष्टुतिं प्रदर्शयति ।

नवभ्यो हिङ्करोति स तिसृभिः स पञ्चभिः स
एकया, नवभ्यो हिङ्करोति स एकया स तिसृभिः
स पञ्चभिर्नवभ्यो हिङ्करोति स पञ्चभिः स एकया
स तिसृभिः ॥ १ ॥

सर्वस्य स्तोमस्य तयस्त्रयः पर्यायास्तत्र प्रथमपर्यायस्य या
प्रथमा सा त्वचभागेत्यन्वर्थसंज्ञका अतस्तस्यास्त्रिर्वचनं कार्यं

तस्यैव पर्यायस्य या मध्यमा स्तस्या आवापस्थानमिति संज्ञा
 अतस्त्रिर्वचनावशिष्टाः प्रथमपर्यायसम्बन्धिनो येभ्यासा अन्य
 वर्जितास्तेषां तेषामियमावापस्थानभूतेत्यर्थः । या तृतीया
 सा परिचरासंज्ञका सङ्गद्वचनेनैव प्रायेण परितः सर्वतश्चरणा-
 त्तन्नाम सम्पन्नं तथा मध्यमपर्याये ता एव तिस्रः स्तोत्रीया
 परिचरान्तृचभागा आवापस्थानमिति क्रमेण संज्ञां लभन्ते ।
 उत्तमे पर्याये आवापस्थानं परिचरान्तृचभागेति संज्ञां लभन्ते
 अत स्तोमद्वौ तृचभागायाः सर्वत्र त्रिर्वचनमेव अनादत्तैकैव
 परिचरा यावताभ्यासेन पर्याये संख्यापूर्यते तावत्कृत्वोमध्य-
 मायावर्त्तनीयेत्यर्थः । तदुक्तं सूत्रकारेण, वर्द्धमानेषु स्तोमेषु
 प्रथमस्य पर्यायस्य प्रथमा तृचभागा तस्यास्त्रिर्वचनं मध्यमा-
 वापस्थानमुत्तमा परिचरा तृचभागावापस्थानमिति मध्यमे
 आवापस्थानं परिचरा तृचभागेत्युत्तम इत्यादिना, अतोस्यां
 विष्टुतौ अपि पर्यायत्रये तृचभागा परिचरयोः पूर्वोक्तसंख्यैव
 आवापस्थानभूता तु पञ्चकृत्वोभ्यस्यते । एषैव संख्याभिधेयत्वेन
 स्तोतव्या ॥ १ ॥

तं प्रशंसिष्यन्नुक्तं व्यूहनं प्रशंसति ।

वज्रो वै त्रिणवो वज्रमेव तद्व्यूहति शान्त्यै ॥ २ ॥

तयो हि त्रिटत् स्तोमा मिलित्वा त्रिणवः तस्य त्रिटत्-
 एकैकस्य पर्यायस्य त्रित्वसंख्योपेतत्वात् वज्रस्य चेन्द्रो वृताय

वज्रं प्राहरत् स त्रेधा व्यभजदिति श्रुत्यन्तरात् त्रेधा भावदर्शनात् तदुभयत्र संख्यासाम्येन त्रिवृतोवज्रत्वं तत्समुदायात्मकः त्रिणवोपि वज्रमेव वज्रवृद्धिं संक्रमेव तथा सत्युक्तप्रकारेण यद्ब्रूह्मं त्रित्वसंख्याविभजर्नं तत्तेन वज्रमेव तद्ब्रूह्मिति वज्रमेवापनयतीत्यर्थः तद्ब्रूह्मं यजमानस्य शान्त्यै उपद्रवसमनाय भवति ॥ २ ॥

अथ विहितां पञ्चसङ्ख्यां प्रशंसति ।

पञ्चभिर्विहितैका परिचरा पाङ्क्ताः पशवो यजमानः परिचरा यत्पञ्चभिर्विदधात्येका परिचरा भवति यजमानमेव तत्पशुषु प्रतिष्ठापयत्येषा वै प्रतिष्ठिता त्रिणवस्य विष्टुतिः प्रतितिष्ठति य एतया स्तुते ॥ ३ ॥

एषा विष्टुतिः पञ्चभिर्ऋग्भिर्विहिता विशेषेणोपदिष्टा आवापस्थानगतायाः पञ्चता एव विधेया अप्राप्तत्वात् परिचरा तृचभागयोस्तु सङ्ख्यानियमस्योक्तेन प्रकारेण सर्वतः प्राप्ते-स्तस्मादावापस्थानभूता पञ्चसङ्ख्योपेता परिचराश्चैकापशव-श्चत्वारः पादाः पुच्छश्चैति च त्वङ्मांसं स्नायुचास्थिमज्जेत्येवं वा पञ्चसम्बन्धात् पाङ्काः अत आवापस्थानीयाः पञ्चर्चः पशव-इत्युपचर्यते परिचरा च यजमानस्थानीया एकत्वसाम्यात् एवं

स यत् पञ्चभिर्ऋग्भिरावापस्थानगताभिरिमां विष्टुतिं विद-
धाति परिचरा चैका भवति तत्तेन यजमानमेव पशुष्ववस्था-
पयति एषा तु त्रिणवस्य विष्टुतिः प्रतिष्ठिता उक्तप्रकारेण
पशुषु यजमानस्यावस्थितिहेतुत्वात् अतो य एतया स्तुते सः
प्रतितिष्ठति ॥ ३ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे तृतीयाध्यायस्य

प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

अथ त्रिणवस्योद्यत्याख्यां द्वितीयां विष्टुतिमाह ।

सप्तभ्यो हिङ्करोति स तिसृभिस्सु तिसृभिस्सु
एकया नवभ्यो हिङ्करोति स एकया स तिसृभिस्सु
पञ्चभिरेकादशभ्यो हिङ्करोति स पञ्चभिः स तिसृ-
भिः स तिसृभिरुद्यती त्रिणवस्य विष्टुतिः ॥ १ ॥

तत्र सप्तभ्यो नवभ्य एकादशभ्यः प्रतिसंख्यारोहणं, उद्य-
त्येषा विष्टुतिस्त्रिणवस्य ॥ १ ॥

अथैतां प्रशंसति ।

एतया वै देवाः स्वर्गं लोकमायन् स्वर्गकामः स्तु-

वीत स्वर्गस्य लोकस्य समष्टौ स्वर्गलोकान्न च्यवते
 तुष्टुवानोभिक्रामन्ती विष्टुतिरभिक्रान्त्या एवाभि-
 क्रान्तेन हि यज्ञस्यध्नोति तस्मादेतया स्तोतव्यमृध्या
 एव ॥ २ ॥

त्रिष्टुप् च दशमो रुद्यत्यर्थवादवदेतत्सर्वज्ञेयं ॥ २ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे तृतीयाध्यायस्य

द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

तयस्त्रिंशस्त्रोमस्य विष्टुतयः, पञ्च तत्राद्यां समव्यंशाख्यां
 दर्शयति ।

एकादशभ्यो हिङ्करोति स तिसृभिस्स सप्तभिस्स
 एकयैकादशभ्यो हिङ्करोति स एकया स तिसृभिस्स
 सप्तभिरेकादशभ्यो हिङ्करोति स सप्तभिस्स एकया
 स तिसृभिः ॥ १ ॥

तयाणां पर्यायाणां समसङ्घात्वात् समव्यंशैषा विष्टुतिः ॥१

अथैतां विष्टुतिं स्तौति ।

अन्तो वै त्रयस्त्रिंशः परमो वै त्रयस्त्रिंश-
स्तोमानां सप्तभिर्विहितैका परिचरा सप्त ग्राव्याः
पशवो यजमानः परिचरा यत् सप्तभिर्विदधात्येका
परिचरा भवति यजमानमेव तदन्ततः पशुषु
प्रतिष्ठापयत्येषा वै प्रतिष्ठिता त्रयस्त्रिंशस्य विष्टुतिः
प्रतितिष्ठति य एतया स्तुते ॥ २ ॥

यस्त्रयस्त्रिंशस्तोमोस्ति एष अन्तो वै चरमः खलु पृथ्व्यपडह-
स्तोमापेक्षयास्थान्तत्वं तदेवमाह परमो वै अयं त्रयस्त्रिंशः
परमो वै पृथ्व्यानामुत्तमः खलु । शिष्टं त्रिणवस्याद्यविष्टुत्यर्थ-
वादवद्याख्येयं अन्तत इति पडहस्यान्तत इत्यर्थः ॥ २ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे तृतीयाध्यायस्य

तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

अथैवानेदीयः संक्रमाख्यां द्वितीयां विष्टुतिमाह ।

एकादशभ्यो हिङ्करोति स तिसृभिः स पञ्चभिः
स तिसृभिरेकादशभ्यो हिङ्करोति स तिसृभिः स

तिसृभिः स पञ्चभिरेकादशभ्यो हिङ्करोति स पञ्च-
भिः स तिसृभिः स तिसृभिर्नेदीयः संक्रमा ॥ १ ॥

नेदीयसि अन्तिकतमे संख्याविशेषे संक्रामतीति नेदीय-
स्यङ्कमा तथाहि प्रथमे पर्याये आरोहावरोहाभ्यां तिसृभ्यः
पञ्चसु पञ्चभ्यः तिसृष्वित्येवमन्तरिताः अयुक् संख्यास्तीषां संक्रा-
मति द्वितीयतृतीययोरपि यथासंख्यमारोहावरोहाभ्यां अन्तिक-
तमामेवायुक् संख्यां क्रामति यथा पूर्वा विष्टुतिः तिसृभ्यस्यप्तसु
सप्तभ्य एकस्यामिति व्यवहितसंक्रमा तद्वैलक्षण्यादेशा नेदीयः
संक्रमा ॥ १ ॥

अथोक्ता विष्टुतिस्त्रयस्त्रिंशेन संगतेत्याह ।

अन्तो वै त्रयस्त्रिंशो यथा महादृक्षस्याग्रं सृप्त्वा
नेदीयः संक्रमात् संक्रामत्येवमेतन्नेदीयः संक्रमया
नेदीयः संक्रमात् संक्रामति ॥ २ ॥

षडहस्तोमापेक्षयास्यान्तत्वं कश्चित् पुरुषो महादृक्षस्याग्रं
अन्तिकतमां शाखामालम्ब्यारुह्य ततो नेदीयः संक्रमात्सं-
क्रामति एवमेतया विष्टुत्या नेदीयः संक्रमाख्यया नेदीयस्य-
न्तिकतमे संख्याविशेषे संक्रामति ॥ २ ॥

अथैनां प्रतिष्ठाहेतुत्वे न प्रशंसति ।

पञ्चभिर्विहिता तिस्रः परिचराः पाङ्क्ताः पशव-

एतावान् पुरुषो यदात्मा प्रजा जाया यत्पञ्चभिर्च्चिन्द-
धाति तिस्रः परिचरा भवन्ति यजमानमेव तत् पशुषु
प्रतिष्ठापयति पशुमान् भवति य एतया स्तुते ॥ ३ ॥

त्रिणवस्य प्रथमविष्टु त्वर्थवाद्दद्यात्ख्येयं । अत्र त्वयं विशेषः
परिचरास्तिस्रश्च यजमानपुत्रपत्नीस्थानीयाः तथा सति प्रजया
जायासहितं यजमानमेव पशुषु स्तोता स्थापितवान् भवति ॥३॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे तृतीयाध्यायस्य

चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

अथास्यैव स्तोमस्योद्यत्याख्यां विष्टुतिमाह ।

नवभ्यो हिङ्करोति स तिसृभिः स पञ्चभिस्सु
एकयैकादशभ्यो हिङ्करोति स एकया स तिसृभिस्सु
सप्तभिस्त्रयोदशभ्यो हिङ्करोति स सप्तभिस्सु तिसृ-
भिस्सु तिसृभिरुद्यती त्रयस्त्रिंशस्य विष्टुतिः ॥ १ ॥

स्यष्टार्थः ॥ १ ॥

स्वर्गकामस्यैषा विष्टुतिरिति प्रदर्शयन्निमां प्रशङ्ति ।

एतया वै देवाः स्वर्गं लोकमायन् स्वर्गकामः स्तुवीत

स्वर्गस्य लोकस्य समर्थ्यै स्वर्गाल्लोकान्न च्यवते तुष्टुवा-
नोग्रादग्रं रोहत्यभिक्रामन्ती विष्टुतिरभिक्रान्त्या
एवाभिक्रान्तेन हि यन्नस्यभ्रोति तस्मादेतया स्तोत-
व्यमृद्धा एव ॥ २ ॥

पूर्ववद्वाख्येयं ॥ २ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे तृतीयाध्यायस्य

पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

अथास्यैव विष्टुत्यन्तरमाह ।

त्रयोदशभ्यो हिङ्करोति स तिसृभिः स पञ्चभिः
स पञ्चभिरेकादशभ्यो हिङ्करोति स पञ्चभिस्त
तिसृभिः स तिसृभिर्नवभ्यो हिङ्करोति स तिसृभिः
स तिसृभिः स तिसृभिः प्रत्यवरोहिणी त्रयस्त्रिं-
शस्य विष्टुतिः ॥ १ ॥

त्रयोदशभ्य एकादशभ्यो नवभ्य इति संख्याया उत्तरो-
त्तरमवरोहनादेषा प्रत्यवरोहिणी ॥ १ ॥

एतदेव सदृष्टान्तमुपपादयति ।

यथा महावृक्षस्याग्रं सृष्ट्वा शाखायाः शाखा-
मालम्भमुपावरोहे देवमेतयेमं लोकमुपावरोहति
प्रतिष्ठायै ॥ २ ॥

यथा कश्चिदुन्नतस्य वृक्षस्याग्रमारुह्योपरितनायाः शाखायाः
शाखामालम्भमवलम्ब्यावलम्ब्य पृथिव्यामुपावरोहेत् एवमेव
त्रिवृदादिक्रमेणानुष्ठाय षष्ठेऽहनि त्रयस्त्रिंशोनाधिकसंख्येन
स्वर्गमारुह्यैतया विष्टुत्येमं लोकमुपावरोहति प्रतिष्ठायै अस्मिन्
लोके चिरावस्थानार्थं ॥ २ ॥

अथैनामायुर्हेतुत्वेन प्रश्नसति ।

त्रिवृता प्रैति त्रिवृतोदेति प्राणो वै त्रिवृत् प्राणो-
नैव प्रैति प्राणमभ्युदेति सर्वमायुरेति न पुरायुषः
प्रमीयते य एतया स्तुते ॥ ३ ॥

पृथ्यषडहस्य प्रथमेहनि त्रिवृत् प्रयुज्यते षष्ठेऽहनि त्रयस्त्रिं-
शः उत्तमे पर्याये नवभ्यो हिङ्करोतीति विधानादन्ते च त्रिवृत्
प्रयुज्यते अतस्त्रिवृता प्रैति प्रक्रमते त्रिवृतैवोदेत्युद्गच्छति परि-
समापयति प्राणापानव्यानरूपेण वृत्तितयात्मको यः प्राणोस्ति
स त्रिवृत्स्थानीयो भवति तथा सति प्राणेनैव प्रक्रमसमाप्ती
कृते भवतः एवं प्राणस्य त्यागात् यजमानः सञ्चं सम्पूर्णमायु-
रेति ततः पूर्वम् न्नियते ॥ ३ ॥

एषा केषाञ्चिन्नित्येत्याह ।

तामेताङ्करद्विष उपासते तस्मात्ते सर्वमा-
युर्यन्ति ॥ ४ ॥

करद्विषो नाम केचित् शाखिविशेषा गोलविशेषावा ॥ ४॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे तृतीयाध्यायस्य

षष्ठः खण्डः ।

—३३६—

अथ सप्तमः खण्डः ।

अथ तस्यैवान्यां विष्टुतिमाह ।

पञ्चदशभ्यो हिङ्करोति स तिसृभिः स सप्तभिः
स पञ्चभिरेकादशभ्यो हिङ्करोति स पञ्चभिस्स
तिसृभिस्स तिसृभिस्सप्तभ्यो हिङ्करोति स तिसृभिः
स एकया स तिसृभिः ॥ १ ॥

स्यष्टोर्थः ॥ १ ॥

अथैतां प्रश्ंसति ।

यो वै त्रयस्त्रिंशमेकविंशे प्रतिष्ठितं वेद प्रति-
तिष्ठति प्रतिष्ठा वा एकविंशः स्तोमानां यदेताः सप्त

त्रयस्त्रिंशस्योत्तमा भवन्ति सप्तविधैकविंशस्य
विष्टुतिरेकविंश एव तत् त्रयस्त्रिंशं प्रतिष्ठापयति
प्रतितिष्ठति य एतया स्तुते ॥ २ ॥

यः खलु त्रयस्त्रिंशमेकविंशे प्रतितिष्ठितं जानाति स प्रतितिष्ठति कथं तस्य प्रतिष्ठालाभः य एकविंशस्तोमानाम्मध्ये प्रतिष्ठाहेतुः खलु सर्वप्रकृतिभूतो ह्यग्निष्टोम एकविंशेन सन्तिष्ठत इति तस्य प्रतितिष्ठितत्वं त्रयस्त्रिंशस्य कथमेकविंशे प्रतिष्ठानमित्यत आह अस्यां विष्टुतौ त्रयस्त्रिंशस्योत्तमे पर्याये सप्तम्य इति विहिता एताः सप्तर्चो उत्तमा भवन्ति एकविंशस्य विष्टुतिः सप्तविधा एकैकस्मिन् पर्याये सप्तर्चो भवन्ति यत् यस्मादेवं तस्मादेकविंश एव त्रयस्त्रिंशं प्रतिष्ठापयति अतो य एतया स्तुते स यजमानः प्रतितिष्ठति ॥ २ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे तृतीयाध्यायस्य

सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

इत्यनु पृथ्यपडहस्य त्रिवृदादयः षट् स्तोमाः क्रमेण विहिताः, अथ छन्दोमानां चतुर्विंशच्चत्वारिंशोष्टचत्वारिंश इति त्रयस्तोमाः, तत्र प्रथमस्य स्तोमस्यैका विष्टुतिः सा प्रदर्शयते ॥

अष्टाभ्यो हिङ्करोति स तिसृभिः स चतसृभिः
 स एकयाष्टाभ्यो हिङ्करोति स एकया स तिसृभिः स
 चतसृभिरष्टाभ्यो हिङ्करोति स चतसृभिः स एकया
 स तिसृभिः ॥ १ ॥

स्यष्टोर्थः ॥ १ ॥

अथैतां प्रशंसति ।

पशवो वै छन्दोमा यदष्टाभ्योष्टाभ्यो हिङ्करोति
 अष्टाशफाः पशवः शफशस्तत्पशूनाप्नोति ॥ २ ॥

पशुसाधनत्वाच्छन्दोमानां पशुत्वमेवं भवति त्रिष्वपि
 पर्ययिष्वष्टाभ्यो हिङ्करोतीति यत्तत्तेन पशवश्चाष्टाशफास्तत्
 पशून् शफशः शफद्वारेणाप्नोति ॥ २ ॥

अथैतां प्रकारान्तरेण स्तौति ।

चतसृभिर्विहितैका परिचरा चतुष्पादाः पशवो
 यजमानः परिचरा यच्चतसृभिर्विदधात्येका परिचरा
 भवति यजमानमेव तत्पशुषु प्रतिष्ठापयत्येषा वै प्रति-
 ष्ठिता चतुर्विंशस्य विष्टुतिः प्रतितिष्ठति य एतया
 स्तुते ॥ ३ ॥

एतत्पञ्चभिर्विहितैका परिचरेत्यादिवद्वाख्येयं । ३ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे तृतीयाध्यायस्य

अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

अथ चतुश्चत्वारिंशस्य तिस्रो विष्टुतयः तत्र प्रथमामाह ।

पञ्चदशभ्यो हिङ्करोति स तिसृभिः स एकाद-
शभिः स एकया, चतुर्दशभ्यो हिङ्करोति स एकया
स तिसृभिः स दशभिः, पञ्चदशभ्यो हिङ्करोति स
एकादशभिः स एकया स तिसृभिः ॥ १ ॥

स्यष्टोर्थः ॥ १ ॥

अथैतां प्रश्नुसति ।

ब्रह्मणो वा आयतनं प्रथमा क्षत्रस्य नध्यमा विश्व
उत्तमा यत् पञ्चदशिन्यौ पूर्वे भवतश्चतुर्दशोत्तमा
ब्रह्मणि चैव तत् क्षत्रे चौजो वीर्यं दधाति ब्रह्मणे
चैव तत् क्षत्राय च विश्वमनुगां करोति क्षत्रस्येवास्य
प्रकाशो भवति य एतया स्तुते ॥ २ ॥

तद्वचनगतास्त्रिस्तः स्तोत्रीयाः क्रमेण ब्रह्मक्षत्रविशामायतन-

भूताः, एवं सति तिसृष्वपि पर्यायेषु विष्टावगणनया पूर्वं प्रथममध्यमोत्तमे स्तोत्रीये पञ्चदशिन्यौ पञ्चदशसंख्योपेते भवत उत्तमा तृतीया चतुर्दशविष्टावगणनया चतुर्दशसंख्याका तत्तेनोक्तप्रकारेण ब्रह्मक्षत्रायतनभूतयोरधिकसंख्यात्वात् ब्रह्मक्षत्रयोरेवौजोवीर्यं च दधाति तत्तथा ब्रह्मक्षत्रार्थं विश्वमनुगामनुगन्त्रीङ्करोति विश्वायतनाया उत्तमाया हीनसंख्यात्वात् अस्यां विष्टुतौ क्षत्रस्याधिक्यात् य एतया स्तुते तस्य क्षत्रियजातेरिव कीर्त्तिर्भवति ॥ २ ॥

तां पुनः प्रश्नसति ।

अस्तोमा वा एते यच्छन्दो मा अयुजोहि स्तोमा युग्मन्ति छन्दांसि यदेषा युजिनी चतुश्चत्वारिंशस्य विष्टुतिस्तेन स्तोमाः ॥ ३ ॥

छन्दोभिर्गायत्रीत्रिष्टुप्जगतीभिर्गीयन्त इति छन्दोमाश्चतुर्विंशदादयः यत् य इमे छन्दोमा एते अस्तोमा वै स्तोमलक्षणरहिताः खलु कथं अयुज अयुक् संख्या हि अन्ये प्रसिद्धाः त्रिष्टुदादयः स्तोमा उक्तानि गायत्र्यादीनि छन्दांसि युग्मन्ति युक् संख्यावन्ति तैर्गीयमानाश्चतुर्विंशदादयोपि युक् संख्यावन्त इति स्तोमलक्षणराहित्यं एवमस्तोमवत्त्वे प्राप्ते समाधत्ते यस्मादेतेषां मध्ये चतुश्चत्वारिंशस्य स्तोमस्य विहितैषा विष्टुतिरयुजिनी अयुक् संख्योपेता द्वयोः पर्याययोः पञ्चदशसंख्या-

योगात् अतस्तोमलक्षणसङ्गावाच्चतुर्विंशतीनामपि स्तोमत्वं
सिद्धं ॥ ३ ॥

अथैतां पुनः प्रश्नसति ।

एषा वै प्रतिष्ठिता चतुश्चत्वारिंशस्य विष्टुतिः
प्रतिष्ठिति य एतया स्तुते ॥ ४ ॥

आद्यन्तयोः पर्याययोः पञ्चदशसंख्यासाम्यादस्याः प्रति-
ष्ठितत्वं ॥ ४ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे तृतीयाध्यायस्य

नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

अथास्यैव द्वितीया निर्माध्याख्या विष्टुतिः ।

चतुर्दशभ्यो हिङ्करोति स तिसृभिस्स दशभिस्स
एकया, पञ्चदशभ्यो हिङ्करोति स एकया स तिसृ-
भिः स एकादशभिः, पञ्चदशभ्यो हिङ्करोति स एका-
दशभिस्स एकया स तिसृभिर्निर्मध्या ॥ १ ॥

अत्र प्रथमोत्तमे ऋचौ विष्टावे पञ्चदशिन्यौ मध्यमा चतु-
र्दशसंख्याकेति हीनमध्यत्वान्निर्मध्या भवति ॥ १ ॥

अथैतां प्रशंसति ।

अस्तीव वा अयं लोकोस्तीवासौ छिद्रमिवेदमन्तरि-
चं यदेषा निर्मध्या भवतीमानेव लोकाननु प्रजा-
यते प्रप्रजया प्रपशुभिर्जायते थ एतया स्तुते ॥ २ ॥

अयम्भूर्लोकोस्तीव वै प्राणिनामाश्रयभूतः सन् स्पष्टमुपल-
भ्यमानोवतिष्ठते, तथासौ द्युलोकश्चास्तीव ग्रहनक्षत्रादिभिः
प्रकाशमानत्वात्, उभयोर्मध्येवस्थितमिदमन्तरिचं छिद्रमिव
सुषिरमिव निरात्मकं भवति, एवं सति लोकत्रयानुगुण्येन
स्थिताभि र्ऋग्भिरुपेतेवैषा निर्मध्या भवतीति यत्तेन यजमानः
इमानेव लोकाननु इमांस्तीन् लोकाननु प्रजायते त्रिष्वपि
लोकेषु समृद्धो भवतीत्यर्थः, उक्तस्यैव विवरणं प्रप्रेति ॥ २ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे तृतीयाध्यायस्य

दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

अथ तृतीया विष्टतिः ।

पञ्चदशम्यो हिङ्गरोति स तिसृभिस्स एकाद-
शभिस्स एकया, पञ्चदशम्यो हिङ्गरोति स एकया

स तिसृभिस्सु एकादशभिश्चतुर्दशस्यो हिङ्करोति स
दशभिः स एकया स तिसृभिः ॥ १ ॥

स्यष्टोर्धः ॥ १ ॥

अथोक्तानां तिसृणां विष्टुतीनां प्रयोगस्यानियमे प्राप्ते
सवनत्रयभेदेन व्यवस्थामाह ।

आज्यानां प्रथमा पृष्ठानां द्वितीयोक्त्यानां तृ-
तीया ॥ २ ॥

आज्यानां प्रातःसवनिकानां स्तोत्राणां प्रथमया विष्टुत्या
चतुश्चत्वारिंशस्तोमकृप्तिः, पृष्ठानां पृष्ठस्तोत्राणाम्नाध्यन्दिनग-
तानाञ्चतुर्णां चतुश्चत्वारिंशस्य द्वितीया विष्टुतिः तथोक्त्यानां
च अत्रोक्त्यशब्दस्तृतीयसवनगतस्तोत्रोपलक्षणार्थः तेनाग्निष्टोम-
साम्योप्युक्तशब्देन ग्रहणात् तत्सहितानां चतुर्णां स्तोत्राणां
चतुश्चत्वारिंशस्य तृतीया विष्टुतिः कार्य्या ॥ २ ॥

अथ प्रकारान्तरेणासां व्यवस्थामाह ।

याज्यानां सा होतुर्य्या पृष्ठानां सा मैत्रावरु-
णस्य योक्त्यानां सा ब्राह्मणाच्छुसिनो यैव होतुः
साक्षावाकस्य या पृष्ठानां सा होतुर्य्योक्त्यानां सा
मैत्रावरुणस्य याज्यानां सा ब्राह्मणाच्छुसिनो यैव

होतुः साक्षावाकस्य योक्थानां सा होतुर्याज्यानां
 सा मैत्रावरुणस्य या पृष्ठानां सा ब्राह्मणाच्छिनो
 यैव होतुः साक्षावाकस्य, सर्वा आज्येषु सर्वाः पृष्ठेषु
 सर्वा उक्थेषु ॥ ३ ॥

या आज्यानामुक्ता प्रथमा विष्टुतिः सा होतुराज्यस्य
 कार्य्या यत्प्रथमं आज्यस्तोत्रं तत् हि होता प्रयोगशस्त्रेणानु-
 शंसति अतः तत्सम्बन्धात्तदाज्यत्वं एवं मैत्रावरुणादीनामथनु-
 शंसित्वेन तत्स्तोत्रसम्बन्धः पृष्ठानां पृष्ठस्तोत्रानां या द्वितीया
 विहिता सा मैत्रावरुणस्याज्यस्य कार्य्या योक्थानां विहिता
 तृतीया विष्टुतिः सा ब्राह्मणाच्छिन आज्यस्य कार्य्या यैव
 होतुराज्यस्य प्रथमा विष्टुतिः सा साक्षावाकस्य कार्य्या, एवं सर्वा
 अपि विष्टुतयः प्रातःशवने उपयुक्ताः, तथा माध्यन्दिनसव-
 नेपि या पृष्ठानां विष्टुतिर्द्वितीया सा होतुः पृष्ठस्य कार्य्या
 योक्थानां विहिता तृतीया सा मैत्रावरुणस्य पृष्ठे कार्य्या आ-
 ज्यानां विहिता प्रथमा सा ब्राह्मणाच्छिनः पृष्ठे कार्य्या यैव
 होतुः पृष्ठे विहिता द्वितीया साक्षावाकस्य पृष्ठे कार्य्या एवं
 माध्यन्दिनसवनेपि सर्वा विष्टुतयः प्रविष्टाः, योक्थानां विहि-
 ता तृतीया विष्टुतिः सा होतुरग्निष्टोमस्य साम्नः कार्य्या
 आज्यानां विहिता या प्रथमा सा मैत्रावरुणस्योक्थे कार्य्या या
 पृष्ठानां विहिता द्वितीया सा ब्राह्मणाच्छिन उक्थे कार्य्या

यैव होतुरुक्त्यस्य विहिता साक्षावाकस्योक्थे कार्या, एवं तृतीयसवने सर्वाः प्रविष्टाः । एवं व्यतिसङ्गे सति सर्वा विष्टुतयः आज्येषु सर्वाः पृष्ठेषु सर्वाञ्चोक्थेषु विनियुक्ता भवन्ति ॥ ३ ॥

उक्त्यवस्थां प्रशंसति ।

पशवो वै समीषन्ती यदेषा सर्वाणि सवनान्यनुसञ्चरत्यनुसवनमेवैनं पशुभिः समद्वयति पशुमान् भवति य एतया स्तुते ॥ ४ ॥

समीषन्ती समित्येकीभावे सवनत्रयेऽप्येकीभूय ईषति गच्छतीति समीषन्ती एषा विष्टुतिः पशवो वै पशुहेतुत्वात्, सा एषा सर्वाणि सवनान्यनुसर्वेषु सवनेषु सञ्चरतीति यत् तेन एनं यजमानं अनुसवनं सवनएव पशुभिः समद्विं करोति, यच्चैतया स्तुते सोऽपि पशुमान् भवतीति ॥ ४ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे तृतीयाध्यायस्य

एकादशः खण्डः ।

अथ द्वादशः खण्डः ।

अथाष्टाचत्वारिंशस्य द्वे विष्टुती तयोः प्रथमामाह ।

षोडशभ्यो हिङ्करोति स तिसृभिस्स द्वादशभिः
स एकया, षोडशभ्यो हिङ्करोति स एकया स तिसृ-
भिस्स द्वादशभिः, षोडशभ्यो हिङ्करोति स द्वादश-
भिस्स एकया स तिसृभिः ॥ १ ॥

स्यष्टार्थः ॥ १ ॥

अथैतां प्रशंसति ।

अन्तो वा अष्टाचत्वारिंशः पशवश्छन्दोमा यत्
षोडशभ्यः षोडशभ्यो हिङ्करोति षोडशकलाः पशवः
कलाशस्तत् पशूनाप्नोति ॥ २ ॥

योयमष्टाचत्वारिंशस्तोमः असावन्तो वै अत ऊर्ध्वं सोमा-
न्तरस्यानुक्तत्वात् त्रिवृदादीनामवसानभूतः खलु, पशुसाधन-
त्वात् छन्दोमाश्च पशवः, ते च पशवः षोडशकलाः अष्टौ श-
फाश्चत्वारः पादाः शिरो ग्रीवा आत्मा पुच्छमिति एवं सति
त्रिष्वपि पथ्यायेषु यत् षोडशभ्यः षोडशभ्यो हिङ्करोति तत्
तेन कलाशः अवयवश्च एव पशून्ततः प्राप्नोति ॥ २ ॥

प्रकारान्तरेण स्तौति ।

द्वादशभिर्विहितैका परिचरा द्वादशमासास्सुम्ब-
त्सरो यजमानः परिचरा यद्वादशभिर्विदधात्येका

परिचरा भवति यजमानमेव तदन्ततस्सम्बत्सरे पशुषु
प्रतिष्ठापयत्येषा वै प्रतिष्ठिताष्टाचत्वारिंशस्य वि-
ष्टुतिः प्रतितिष्ठति य एतया स्तुते ॥ ३ ॥

त्रिषु पर्यायेष्वावापस्थानगताभिर्द्वादशभिः स्तोत्राभिरेषा
विष्टुतिर्विशेषतो विहिता त्वचभागयोस्त्रिर्वचनं परिचराया
एकत्वञ्च न्यायतः प्राप्तं । सम्बत्सरश्च द्वादशमासात्मकः परि-
चरा यजमानस्थानीयाः एवं सति द्वादशभिः स्तोत्राभिरा-
वापस्थानगताभिरिमां विष्टुतिं विदधाति परिचरा चैका भव-
तीति यत् तेनान्ततः स्तोमानामवसाने यजमानमेव सम्बत्सरे
पशुषु प्रतिष्ठापयति । समपर्यायत्वाद्देसा खलु विष्टुतिः प्रति-
ष्ठिताऽष्टाचत्वारिंशस्य, अतो य एतया स्तुते स प्रतितिष्ठति ॥३॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वितीयाध्यायस्य

द्वादशः खण्डः ।

अथ त्रयोदशः खण्डः ।

अथान्यां विष्टुतिं दर्शयति ।

षोडशम्यो हिङ्करोति स तिसृभिसु दशभिसु
तिसृभिः, षोडशम्यो हिङ्करोति स तिसृभिसु

तिसृभिस्स दशभिः, षोडशभ्यो हिङ्करोति स दशभिः
स तिसृभिः स तिसृभिर्नेदीयः संक्रमा ॥ १ ॥

पर्यायात्पर्यायान्तरं संक्रामन्ती समानसंख्यास्वेव संक्रम-
णान्नेदीयः संक्रमैषा ॥ १ ॥

अथैतां स्तौति ।

अन्तो वा अष्टाचत्वारिंशो यथा महाष्टक्षस्या-
ग्रं सप्तौ नेदीयः संक्रमात् संक्रामत्येवमेतन्नेदीयः
संक्रमया नेदीयः संक्रमात् संक्रामति ॥ २ ॥

त्रयस्त्रिंशस्य नेदीयः संक्रमार्थवादवदिदमपि व्याख्येयं
॥ २ ॥

प्रकारान्तरेण स्तौति ।

दशभिर्विहिता तिस्रः परिचरा दशाक्षरा विरा-
डेतावान् पुरुषो यदात्मा प्रजा जाया यहशभिर्विद-
धाति तिस्रः परिचरा भवन्ति यजमानमेव तत् वि-
राज्यन्नाद्येन्ततः प्रतिष्ठापयत्यन्नादो भवति य एतया
स्तुते ॥ ३ ॥

यत् या विष्टुतिर्दशभिरावापस्थानगताभिः स्तोत्रीयाभि-
र्विहिता तिस्रः परिचराः परिचरस्थाने तिस्रो भवन्तीत्यर्थः ।

अत्राद्यरूपा विराडपि प्रतिपादं दशाक्षरा, आत्मा प्रजा
पुत्रपौत्रादिरूपा जाया चेति यदेतन्नितयमस्ति एतावान् हि
पुरुषः एवं सति आवापस्थाने यद्दशभिर्विदधातीमां विष्टुतिं
तिस्रः परिचरा भरन्ति तत्तेन प्रजया जायया च सहितं यज-
मानमेवान्नाद्ये अन्नाद्यरूपे विराजि अन्ततः स्तोमसमाप्तौ
प्रतिष्ठापयति स्तोता, अतो य एतया स्तुते सोऽन्नादो भवति
अदनीयान्नवाङ्गल्योपेतो भवति ।

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहार्दं निवारयन् ।

पुमर्थाञ्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ ३ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्त्तकबुद्ध-
भूपालसाम्राज्यधुरन्वरेण सायनाचार्य्येण विरचिते माधवीये
सामवेदार्थप्रकाशे ताण्ड्यमहाब्राह्मणे तृतीयाध्यायस्य त्रयो-
दशः खण्डः ।

तृतीयाध्यायः समाप्तमगमत् ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्म्लमे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥ १ ॥
सोमानां दशरातस्य प्रोक्ता विष्टुतयः क्रमात् ।
गवामयनिकानां च ता एवेत्यवगम्यते ॥ २ ॥
शतानि त्रीणि षष्टिश्च विषुवांश्च चतुर्थके ।
प्रोक्तानि गव्यसतस्य सुत्याहानि क्रमादिह ।
तानि संगृह्य वक्ष्यन्ते बुद्धिव्युत्पत्ति सिद्धये ॥ ३ ॥

द्विविधं गवामयनं दशमाससाध्यं द्वादशमाससाध्यञ्च तस्य
द्वादशमासनिर्वर्त्यस्य प्रायणीयोतिरातः प्रथममहस्ततश्चतुर्विंशः
उक्थ आरम्भाणीयः ते उभे अहनी अनुष्ठाय ज्योतिर्गौरायुर्गै-
रायुर्ज्योतिरित्यभिन्नविकः षडहः स चतुर्वारमावर्त्तनीयः तत-
स्त्रिवृदादिसोमषट्कसाध्यः षष्ठ्यः षडहः एवं पञ्चभिः षडहैरेको
मासः पूर्यते एतस्यैवावर्त्तनेन पञ्चमासाः सम्पाद्याः तत्र षष्ठे
मास्यादौ तयोभिश्चवाः षडहाः कार्याः ततः एकः षष्ठ्यः षडहः

ततोभिजिदेकमहः तयः स्वरसामान इत्येवमष्टाविंशत्यहानि
 आद्याभ्यां प्रायणीयचतुर्विंशाभ्यां षष्ठमासपूर्णं इत्यं पूर्व-
 पक्षे अशीत्युत्तरशतं संख्यान्यहानि सम्पन्नानि ततो विषु-
 वमेकमहः सोस्य सतस्य प्रधानभूतः सप्तमे मास्यादौ तयः
 स्वरसामानः प्रतिलोमाः कार्य्याः ततो विश्वजिदावृत्तः पृथ्यः
 षडहस्त्रयस्त्रिंशारम्भस्त्रिवृत्तमः ततस्त्रयोभिष्ववाः षडहाः आ-
 वृत्ताः एवमष्टाविंशत्यहानि स्युः अस्य च मासस्य महाव्रताति-
 रात्रौ च ततोभिधास्यमानः पूरकः स सप्तमो मासः ततः पृथ्यः
 षडहः पूर्वकैश्चतुर्भिराभिष्ववकैः प्रतिलोमक्रमेणानुष्ठितैरष्टमो
 मासः स एवावृत्त्या नवमदशमैकादशा अपि सम्पाद्याः द्वादश-
 मासस्यादौ तयोभिष्ववः षडहः ततो गोरायुषि द्वे अहनी
 द्वादशाहस्य दशाहानि चेति त्रिदशाहानि स द्वादशो मासः
 ततो महाव्रतमुपान्त्यमहः तेन उदयनीयोतिरात्रइत्यपि सप्तम-
 मासस्य पूरकाविति तदेतद्भवामयनसत्वं विधास्यन् तन्नामनिर्व्व-
 चनप्रदर्शनायादावाख्यायिकामाह ।

गावो वा एतत् सत्रमासत ताषां दशसु मास्यु
 ष्टङ्गाण्यजायन्त ता अब्रुवन्नरास्मोत्तिष्ठामोपशा नो
 ऽज्जतेति ता उदतिष्ठन् ॥ १ ॥

पुरा खलु गावः एतत्सम्बत्सरसत्रमासत अन्वतिष्ठन्
 असिचोदना अपायचोदना च तत्र लिङ्गमिति मीमांसकाः,

अत्रासिरूपपूर्वतिथे चानुष्ठाने ये वर्त्तन्ते अत इति तदङ्गैरनु-
ष्ठितं अत इदं गवामयनमित्याचक्षते तासां सवस्थितानां
मध्ये कासाञ्चिद्गवां दशसु माःसु मासेषु यदन्ते मासि
इत्यादिना मासशब्दस्य माःसुभावः तेष्वनुष्ठितेषु शृङ्गा-
यज्यायन्त ता जातशृङ्गा अब्रुवन् परस्परमुक्तवत्यः किमिति
अरास्त्रा अमृद्धा अभूम अतोवायसुत्तिष्ठामासत्वं समायाम
अरास्त्रेति यदुक्तं तर्ह्याचष्टे उपशाः आ अभितः शिरः प्रदेश-
सुपेत्याशरन्ति इत्योपशाः शृङ्गाणि तानि नोस्त्राकं अन्नता
जातान्यभूवन्निति सम्बन्धः अन्नतेति जनीप्रादुर्भाव इत्यस्मात्
लुङि बद्धवचने मन्त्रेभ्यसेत्यादिना वृत्तुकि गमहनजनेत्युपधा-
लोपे रूपं, एवमुक्त्वा ता गावः सत्वादुदतिष्ठन् । ता एवं दश-
भिर्मासैः फलप्राप्तैर्दशमासनिर्वर्त्यमपि गवामयनमस्तीत्युक्तं
भवति ॥ १ ॥

अथ द्वादशमासनिर्वर्त्यमप्यस्तीति दर्शयति ।

तासान्वेवाब्रुन्नासामहा एवेमौ द्वादशौ मासौ सः
सम्बत्सरमापयामेति तासान्द्वादशसु माःसु शृङ्गाणि
प्रावर्त्तन्त ताः सर्वमन्नाद्यमाप्नुवन्स्ता एतास्तूप-
रा स्तस्मात्ताः सर्वान्द्वादशमासः प्रेरते सर्वं हि ता
अन्नाद्यमाप्नुवन् ॥ २ ॥

तुशब्दो वैलक्षण्यद्योतनार्थः, तासामेव गवां मध्ये काश्चिद्ब्रुवन् किमित्युच्यते, यौ द्वादशौ द्वादशसंख्यापूरका-
 वेव शिष्टावेकादशद्वादशौ मासौ इमौ आसामहा एवं अनु-
 ष्ठायैवं अनुष्ठाय प्रारब्धं सम्बत्सरसाध्यं समापयामेति व्यव-
 हिताच्चेति समित्यस्य व्यवहितेन सम्बन्धः, तासां गवां जा-
 तानि शृङ्गाणि द्वादशसु माःसु मासेषु पूर्णेषु प्रावर्तन्त प्राप-
 यत् दशभिर्मासैः शृङ्गप्राप्तिलक्षणफले सिद्धेपि पुनरश्रद्धया यतो
 मासद्वयमन्वतिष्ठन् अतो चातानामपि शृङ्गाणां पुनःपतनमि-
 त्यभिप्रायः, तथा चैतरेयकं, अथ समापयिष्यामः सम्बत्सर-
 मित्यासत तासामश्रद्धया शृङ्गाणि प्रावर्तन्तेति एतास्तूपरा
 इति ताः पतितशृङ्गाः गावः सर्व्वर्त्तुभवमन्नाद्यमदनीयमन्नं
 प्राप्नुवन् ता गावस्तूपराः शृङ्गहीनाः दृश्यन्ते तस्मात्ताः सर्व्वान्
 द्वादशमासो मासान् प्रेरते प्रगच्छन्ति ईर गतौ सीतवाता-
 तपेषु सर्व्वदा पुष्टाङ्गा एव यथायथं गच्छन्ति शृङ्गिण्यो महि-
 ष्यादयस्तु कृशा भवन्ति, तस्मादित्युक्तं कस्मादित्याह हि
 यस्मात्ता गावः सर्व्वमन्नाद्यमाप्नुवन् तस्मात्सर्व्वर्त्तुषु पुष्टाङ्गा
 भवन्ति तथा चैतरेयकं ऊर्द्धत्वमसमन्वत तस्मादुताः सर्व्व-
 भूतान्तरमुत्तिष्ठन्तीति ॥ २ ॥

उक्तार्थं जानतः फलमाह ।

सर्व्वमन्नाद्यमाप्नोति य एवं वेद ॥ ३ ॥

स्यष्टोर्षः ॥ ३ ॥

तदेवं दशमासनिर्वृत्यं द्वादशमासनिर्वृत्यं चेति द्विविधं गवामयनं प्रतिपादितं, तयोज्योतिष्टोमदर्शपूर्णमासादिवदेत-त्काम एतत्कुर्व्यादिति कामफलसम्बन्धफलविशेषश्रवणाद्विश्व-जिन्नप्रायेनात्यन्ताश्रुतस्य स्वर्गस्य कल्पनायाञ्चन्याय्यत्वाद्द्रात्रिस-त्वन्यायेनार्थवादिकस्य समृद्धिफलस्य वाक्यशेषे श्रुतत्वाद्श्रुतत्वा-च्छ्रुतङ्गरीय इति समृद्धिकामा एतत्सप्तमासीरन्निति विधिर-न्नेतव्यः । तैत्तिरीयके समृद्धिफलकत्वं स्पष्टमान्नातं, य एवं विद्वान् सम्बत्सरमुपयन्त्याब्रुवन्त्येवेति । अथास्य सत्रस्य पूर्वो-क्तान्यहानि क्रमेण विधास्यन्नतिरात्रसंस्थं प्रथममहर्विधातुमा-ख्यायिकामाह ।

प्रजापतिर्वा इदमेक आसीत् सो कामयत बज्र-स्यां प्रजायेयेति स एतमतिरात्रमपश्यत्तमाहरत्ते-नाहोरात्रे प्राजनयत् ॥ ४ ॥

यदिदं दृश्यमानं जगत् सृष्टेः पूर्वं प्रजापतिरेकएवासीत् प्रलयावस्थायामव्याकृते कारणे कार्यप्रपञ्चस्य लीनत्वात् सृष्टौ द्विण्यधर्म एक एवासीदित्यर्थः स एकलः प्रजापतिरकामयत कामनामकरोत् किमिति बज्रं स्रष्टव्यगिरिनदीसमुद्रादिभेदे-नानेकविधः स्यां भवेयं, तदर्थमहं प्रजायेय अहमेव कार्येण रूपेण परिणतो भवेयमिति, स एवं कामयमानः प्रजापतिः सृष्ट्युपायत्वेन एतं गवामयनस्याद्यमतिरात्रमपश्यत् दृष्टवान्

दृष्ट्वा च तमाहरत् तदन्वतिष्ठत् तेनानुष्ठितेनाहोरात्रे अहश्च
रात्रिं च प्राजनयत् उदपादयत् सर्वकारणभूतः प्रजापतिः
अहोरात्रप्रमुखं कृत्स्नं जगत् यज्ञरूपेणैव साधनेन ससर्जेति
संग्रहार्थः ॥ ४ ॥

अथेदानीन्तमतिरात्रम्बिधत्ते ।

यदेषोतिरात्रोभवत्यहोरात्रे एव प्रजनयन्त्यहो-
रात्रयोः प्रतितिष्ठन्त्येतावान्वाव सम्बत्सरो यदहश्च
राविश्वाहोरात्राभ्यामेव तत्सम्बत्सरमामुवन्ति ॥ ५ ॥

एषः प्रजापतिना दृष्टोतिरात्रः गवामयनस्य प्रथममहर्भ-
षतीति यत् तेन सत्वाननुतिष्ठन्तो यजमाना अहोरात्रे एव प्रज-
नयन्ति उत्पादयन्ति स्वाधीने कुर्वन्तीत्यर्थः । तथा सति तयोः
स्वाधीनयोः प्रतितिष्ठन्ति प्रतितिष्ठा भवन्ति तत्र यद्यपि यदुक्त-
योगासिद्धवदनुवादता प्रतिभाति तथापि यदाग्नेयोष्ठा-
कपाल इतिवदप्राप्तत्वादतिरात्रस्य विधेयता द्रष्टव्या । न
केवलमहोरात्रयोः प्रतितिष्ठा किन्तु तत्सम्पाद्यात्मकं प्रतितिष्ठतं
सम्बत्सरमपि प्राप्नुवन्तीत्याह एतावानित्यादिना । ५ ॥

अथैनमतिरात्रमवयुज्य प्रशंसति ।

यज्ज्योतिष्टोमो भवति यज्ञमुखन्तदुभुवन्ति यदु-
क्त्यो यज्ञक्रतोरनन्तरयाय यद्रात्रिः सर्वस्याप्तैः ॥ ६ ॥

अथ षोडशिकोऽयमतिरात्र इत्युक्तं, क्लृप्तो ज्योतिष्टोमोऽति-
रात्रः स षोडशिक इति । अथ तद्यतिरिक्ताभिस्त्रिष्टुभिः संस्था-
भिरवबुज्य स्तूयते । यद्यपि सर्वेषामपि ज्योतिष्टोमत्वमस्ति
तथापि उक्थातिरात्रसंस्थयोः पृथग्वक्ष्यमाणत्वाद्दग्निष्टोमसं-
स्थैव ज्योतिष्टोमशब्देनोच्यते । ज्योतींषि त्रिवृदादयः स्तोमा
यस्य स ज्योतिष्टोमः । तथाच तैत्तिरीयकं त्रिवृत्पञ्चदशसप्त-
दश एकविंश एतानि ज्योतींषि यत एतस्य स्तोमा इति ।
वज्रोतिष्टोमोऽग्निष्टोमो द्वादशस्तोत्रात्मको भवति ज्योतिष्टो-
मस्य हि अग्निष्टोमसंस्थ्या मुख्या, एष वाव प्रथमो यज्ञाना-
मिति श्रुतेः । तत्तेन यज्ञमुखं यज्ञानां मुखभूतमग्निष्टोमं
प्राप्य आर्भुवन्ति सत्रिणः समृद्धा भवन्ति तथा तस्मिन्नतिरात्रे
उक्थः पञ्चदशस्तुतशस्त्रसाध्यः क्रतुरन्तर्भवतीति यत् तत् यज्ञ-
क्रतोः संपूर्णस्य यज्ञस्य अनन्तरयाय अपरित्यागाय भवति ।
उक्थसंस्थायां हि क्रतुः संपूर्णा भवति यथापूर्वयोः सवनयोः
पञ्चदशपञ्चदशस्तोत्राणि तथा तृतीयेपि स्तोत्रपञ्चकसङ्गावात् ।
अग्निष्टोमस्त्वसंपूर्णः क्रतुः उक्तहेतोरभावात् । अपिच त्रिष्वपि
सवनेषु प्रस्थिता याज्यादेवताः शस्त्रैः प्रशस्यन्ते, यथा हि प्रातः-
सवने मैत्रावरुणस्य प्रस्थितयाज्या देवता मित्रावरुणौ शस्त्रे-
पि तावेव प्रशस्येते ब्राह्मणाच्छंसिन इन्द्रप्रस्थितयाज्या देवता
सैव तदीयशस्त्रेण स्तूयते तथा माध्यन्दिनसवनस्य सर्वेन्द्रत्वात्
प्रस्थितयाज्यासु शस्त्राणि चेन्द्राण्येव तथा तृतीयसवने मैत्रा-
वरुणस्येन्द्रावरुणा सुतपा इति । ऐन्द्रवारुणी प्रस्थितयाज्या

इन्द्रश्च सोमं पिबन्तं वृहस्पतिः ऐन्द्रावार्हस्यत्या ब्राह्मणा-
 छत्सिनः प्रस्थितयाज्या इन्द्राविष्णुपि पिबतमित्यच्छावाकस्य
 चैन्द्रा वैष्णवी । यदि तृतीयसवनएतद्देवत्यानि शस्त्राणि
 नशस्येरन् प्रस्थितयाज्यदेवतास्तुत्यभावेन क्रतुरपूर्णः स्यात्
 चक्षुषु च प्रथमशस्त्रमैत्रावरुणं द्वितीयमैन्द्रावार्हस्यत्वं तृती-
 यमैन्द्राविष्णवं एतेषु तृतीयसवने सवनान्तरवत् प्रस्थितयाज्य-
 देवतानां प्रशंसा जातेति यन्नक्रतुः संपूर्णो भवति । इत्यमन्त-
 भूतेन संख्याद्वयेन प्रशस्त्रविहितयातिरात्रसंख्ययापि प्रशंसति
 यदित्यादिना । अत्र रात्रिशब्देन त्रयः पर्यायाः सन्धिः स्तोत्रं
 तच्छस्त्राणि च लक्ष्यन्ते । रात्रिर्भवतीति यत् तत् सर्वेषां
 स्तुतशस्त्राणां परिगृहीतत्वात् सर्वस्य संपूर्णस्य यन्नस्य प्राप्यै
 भवति । न च यदेषोतिरात्रो भवतीति च यज्जगोतिष्टोमो
 भवति यदुक्तो भवति यद्रात्रिरित्यादिवाक्यत्रयेण पृथक्पृथक्
 कर्माविधिरिति मन्तव्यं । वैश्वानरं द्वादशकपालन्निर्वपेत् पुत्रे
 जात इति विहितायां जातेष्ट्यां यदष्टाकपालो भवति यन्नव-
 कपालो भवतीत्यादिवदयुक्तानुवादत्वेन स्तुतिपरत्वात् ॥ ६ ॥

क्रमप्राप्तस्य चतुर्विंशस्य बद्धवक्तव्यसङ्गावात् पृथग्वद्ध-
 कामः इदानीमभिन्नवष्टयोरङ्गां संग्रहेण कृप्तिमभिदधान-
 घादावभिन्नविकपूर्वं व्यहं विधातुं प्रस्तौति ।

स एतान् स्तोमानपश्यत् ज्योतिर्गौरायुरितीमे वै

लोका एते स्तोमा अयमेव ज्योतिरयन्मध्यमो गौर-
सावत्तम आयुः ॥ ७ ॥

स पूर्वोक्तः प्रजापतिः एतान् स्तोमान् स च स्तोमशब्देन
त्रिवृदादि स्तोमवन्त्यहानि लक्ष्यन्ते । तानि ज्योतिर्गौरायुरिति
एतन्नामकान्यपश्यत् । तत्र ज्योतिरग्निष्टोमसंस्थः गौरायुषी
उक्तसंस्थे ज्योतिष इयं स्तोमकृप्तिः । त्रिवृद्वह्निष्ववमानं पञ्च-
दशान्याज्यानि पञ्चदशो माध्यन्दिनः पवमानः सप्तदशानि
शृष्ठानि सप्तदश आर्भवं एकविंशोऽग्निष्टोमसामेति । अथ
गोष्टोमस्य पञ्चदशो बह्निष्ववमानः त्रिवृदाज्यानि सप्तदशमाध्य-
न्दिनं सवनमेकविंशं तृतीयसवनं । अथायुष्टोमस्य त्रिवृ-
द्वह्निष्ववमानं पञ्चदशान्याज्यानि सप्तदशमाध्यन्दिनं सवन-
मेकविंशं तृतीयसवनमिति । एते उक्ताः स्तोमा इमे लोका
वै भूरादिकाः खलु कः कतमोलोक इति बुभुक्षायामाह
अयमेव लोकोज्योतिः अयन्मध्यमो अन्तरिक्षलोको वै असा-
वुत्तमस्तृतीयः स्वर्लोक आयुः स्तोमत्रयस्य लोकत्रयेण सह
संख्यासाम्यात् तत् शब्दता एतैः त्रिभिः स्तोमैः साधनै स्त्रीन्
लोकान् प्राजनयदिति शेषः ॥ ७ ॥

अथैतान् विधत्ते ।

यदेते स्तोमा भवन्तीमानेव लोकान् प्रजनयन्त्येषु
लोकेषु प्रतितिष्ठन्ति ॥ ८ ॥

यदेषोतिरात्रो भवतीति वाक्यवदेतत्सर्वं व्याख्येयं ॥ ८ ॥

अभिष्ववषडहस्योत्तरं व्यहं विधातुमाह ।

स एतन्वग्रहं पुनः प्रायुङ्क्त तेन षडह्येन षट्-
क्रतून् प्राजनयत् ॥ ९ ॥

स प्रजापतिरेतं पूर्वोक्तं व्यहं पुनः प्रयुक्तवान् । गौरायु-
ज्योतिरिति क्रमोत्रावगन्तयः । तथा चापस्तम्बः । ज्योतिष्टोम-
मग्निष्टोमं रथन्तरसामानङ्गामुक्थं वृहत्सामानमायुषमुक्थं-
रथन्तरसामानं ज्योतिष्टोमं वृहत्सामानमिति । तेन षडह्येन
षट्क्रतून्वसन्तादीन् प्राजनयत् सृष्टवान् ॥ ९ ॥

अथार्थवादानुगुणाय पूर्वविहितेन व्यह्येन संयुज्य इम-
सुत्तरं व्यहं विधत्ते ।

यदेष षडह्यो भवति ऋतूनेव प्रजनयन्ति ऋतुषु
प्रतितिष्ठन्ति ॥ १० ॥

स्यष्टार्थः ॥ १० ॥

अथ द्वितीयं षडह्यं विधातुमाह ।

स एतं षडह्यं पुनः प्रायुङ्क्त ताभ्यां द्वाभ्यां
षडहाभ्यां द्वादशमासः प्राजनयत् ॥ ११ ॥

पूर्वप्रयुक्तमेव षडहं पुनरपि प्रयुक्तवान् तैर्मिलितैर्दशभि-
रहोभिर्द्वादशमासो मासान् प्राजनयत् ॥ ११ ॥

पूर्ववदर्थवादानुगुणाय विहितेन षडहेन सह द्वितीयं
षडहं समुच्चित्य विधत्ते ।

यदेतौ द्वौ षडहौ भवतो मासानेव प्रजनयन्ति
मासेषु प्रतितिष्ठन्ति ॥ १२ ॥

पूर्ववद्व्याख्येयं ॥ १२ ॥

तृतीयचतुर्थौ षडहौ विधातुमाह ।

स एतौ द्वौ षडहौ पुनः प्रायुङ्क्त तैश्चतुर्भिः
षडहैश्चतुर्विंशतिमर्द्धमासान् प्राजनयत् ॥ १३ ॥

एतौ पूर्वप्रयुक्तावेव षडहौ पुनः प्रयुक्तवान् तदेवं प्रयुक्तैश्च-
तुर्भिः षडहैश्चतुर्विंशतिसंख्यान्यहानि सम्पन्नानि । तैश्च
तत्संख्याकानर्द्धमासान् प्रजापतिः सृष्टवान् ॥ १३ ॥

अथ पूर्ववद्विहितेन षडहद्वयेन सह अर्थवादानुगुणाय
इमं तृतीयचतुःषडहद्वयं विधत्ते ।

यदेते चत्वारः षडहा भवन्त्यर्द्धमासानेव प्राजन-
यन्त्यर्द्धमासेषु प्रतितिष्ठन्ति ॥ १४ ॥

स्यष्टोर्थः ॥ १४ ॥

इत्थं षडहचतुष्कं विधाय पञ्चमषष्ठषडहं विधातुमाह ।

स इदं भुवनं प्रजनयित्वा पृष्ठेन षडहेन वीर्य-
मात्मन्यधत्त ॥ १५ ॥

स प्रजापतिः इदमहोरात्रादिरूपं भुवनं सर्वं जगत् प्रक-
र्षणोत्पाद्य निर्वीर्यः सन् प्रयुक्तेन पृष्ठेन षडहेन त्रिवृदादि-
स्तोमकेन वीर्यं सृष्टस्य जगतो भागरक्षणाद्यर्थं सामर्थ्यमात्मनि
स्वस्मिन्नधत्त पुनर्हृतवान् ॥ १५ ॥

तमिमं पृष्ठषडहं विधत्ते ।

यदेष पृष्ठः षडहो भवति वीर्यं एवान्ततः प्रति-
तिष्ठन्ति ॥ १६ ॥

यस्मात्प्रजापतिरिमं षडहं वीर्यधारणार्थं प्रयुक्तवान् तस्मा-
दिमं षडहं प्रयुञ्जानः सत्रिणः अन्ततो मासावसाने वीर्यं
एव प्रतिष्ठिता भवन्तीत्युक्तं । इत्थमनुष्ठितषडहपञ्चमात्म-
केन मासेन तत्संघात्मकं संवत्सरं प्रजापतिः सृष्टवान् । स-
त्रिणोपि षडहपञ्चकानुष्ठानेन मासद्वारा संवत्सरमेव स्वभोग-
साधनमुत्पादयन्ति तस्मिन् च प्रतिष्ठिता भवन्ति इति ॥ १६ ॥

तस्य स्मृतिः ।

तेन मासान् संवत्सरं प्राजनयद्यदेष मासो भवति

संवत्सरमेव प्रजनयन्ति संवत्सरे प्रतितिष्ठन्ति ॥१७॥

स्यष्टोर्थः ॥ १७ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे चतुर्थाध्यायस्य

प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

प्रायणीयातिरात्रानन्तरमनुष्ठेयं चतुर्विंशमन्यद्वितीयमहः
बहुवक्तव्यत्वेन पञ्चाद्विधास्यत इति यदवादि अतस्तदहर्वि-
दधाति ।

प्रायणीयमेतदहर्भवति ॥ १ ॥

एतद्वक्ष्यमाणमहः प्रायणीयं प्रकर्षेण यान्ति गच्छन्ति
स्वर्गमनेनेति व्युत्पत्तिः । एतत्संज्ञकं गवामयनस्य द्वितीयमह-
रनुष्ठेयं भवति । यद्यपि श्रुत्यन्तरे प्रथमविहितस्यातिरात्रस्यैव
प्रायणीय इति संज्ञा प्रसिद्धा तथापि प्रथमोत्तमयोरतिरात्रयोः
सर्वत्र साधारणत्वादस्यैवाह्नोगवामयने असाधारणं प्राथम्य-
मिति कृत्वा एतदादिकङ्गवामयनस्वरूपमित्यस्मिन् द्वितीयेऽहनि
प्रायणीयशब्दोऽत्र प्रयुज्यते ॥ १ ॥

उक्तमहर्नामनिर्वचनद्वारा प्रशंसति ॥

प्रायणीयेन वा अह्ना देवाः स्वर्गं लोकं प्रायन्वत्
प्रायस्त्वात्प्रायणीयस्य प्रायणीयत्वम् ॥ २ ॥

पुरा देवाः प्रायणीयेन प्रायणीयाख्येन खल्वह्ना स्वर्गं लोकं
प्रायन् प्राप्ताः यद्यस्मात्प्रायन् स्वर्गं प्रागमन् तस्मादस्याहः
प्रायणीयत्वं प्रायणीयसाधनत्वात्प्रायणीयमिति नाम सम्पन्नं
॥ २ ॥

अथैतस्याह उक्तरूपेण प्रशस्तत्वात् सतिभिरस्मिन्नहनि
अवश्यमस्त्विग्भिर्भाव्यमित्यन्वयव्यतिरेकाभ्यामाह ।

तस्मात्प्रायणीयस्याह ऋत्विजा भवितव्यमेतद्वि
स्वर्गस्य लोकस्य नेदिष्टं य एतस्यत्विङ्ग भवति हीयते
स्वर्गाल्लोकात् ॥ ३ ॥

यस्मादेतदहः स्वर्गप्राप्तिसाधनं तस्मादस्याहः प्रयोगाय
ऋत्विजा जातावेकवचनमस्त्विग्भिर्भवितव्यं, एतत् खलु द्विती-
यमहः स्वर्गलोकस्य नेदिष्टतममन्तिकतमं साक्षात् प्राप्ति-
साधनत्वात् । अतो य एतस्यत्विक् न भवति अस्त्विज्यन्न
करोति स स्वर्गाल्लोकात् हीयते हीनो विद्युक्तो भवति ॥ ३ ॥

अथैतस्मिन्नहनि स्तोमं विधत्ते ।

चतुर्विंशं भवति ॥ ४ ॥

इदमहर्कथसंस्थन्तत्र सर्वेषु स्तोत्रेषु चतुर्विंश एव सोमः
कार्यः ॥ ४ ॥

तदेतत् प्रशंसति ।

चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री तेजोब्रह्मवर्चसङ्गायत्री
तेजएव ब्रह्मवर्चसमारभ्य प्रयन्ति ॥ ५ ॥

अथ च सोमश्चतुर्विंशतिसंख्याकः गायत्री चतुर्विंशत्य-
क्षरा सा च गायत्री तेजः प्रजापतिमुखाद्गिना सहोत्प-
न्नात् अस्यास्तेजोरूपं ब्रह्मवर्चसं च तेजोऽवान्तरभेदइति
तेजोब्रह्मवर्चसरूपा गायत्री एवं सति चतुर्विंशतिसोम-
मतः प्रयुञ्जानाः साक्षादेव प्रत्यक्षमेव संवत्सरं प्रारभन्ते
अस्मिन्नहनि प्रयुञ्जानाः संख्याद्वारेण तेजो ब्रह्मवर्चसञ्चारभ्य
अवष्टभ्य स्वर्धन्ति स्वर्गं गच्छन्ति ॥ ५ ॥

पुनरपि विहितं स्तोमं अनूद्य प्रशंसति ।

चतुर्विंशं भवति चतुर्विंशो वै संवत्सरः साक्षा-
देव संवत्सरमारभन्ते ॥ ६ ॥

चतुर्विंशत्यर्द्धमासात्मकत्वात् संवत्सरस्य चतुर्विंशत्वं
तथा सति चतुर्विंशस्तोमं प्रथमतः प्रयुञ्जानाः साक्षादेव
प्रत्यक्षमेव संवत्सरमारभन्ते ॥ ६ ॥

अथेमं स्तोमं स्तोत्रियागतसंख्याद्वारेण प्रशंसति ।

यावत्यञ्चतुर्विंशस्योक्थस्य स्तोत्रीयास्तावत्यः सं-
वत्सरस्य रात्रयः स्तोत्रीयाभिरेव तत् संवत्सरमाप्नु-
वन्ति ॥ ७ ॥

पञ्चदशस्तोत्रे अस्मिन्नहनि पञ्चदशस्तोत्रेषु प्रत्येकं चतु-
र्विंशस्तोत्रीयायुक्तेषु परिगणनायां मिलित्वा षष्ठ्युत्तरत्रिं-
शस्तोत्रीया भवन्ति । तथा सति चतुर्विंशस्तोमकस्य या-
वत्यः स्तोत्रीयाः संवत्सरस्यापि तावत्योरात्रयः एवं प्रयुञ्जानाः
सत्रिणस्तेन चतुर्विंशेन स्तोत्रीयाभिरेव संवत्सरं प्राप्नुवन्ति
॥ ७ ॥

स्तोत्रसंख्ययापीदमहः प्रशंसति ।

पञ्चदशस्तोत्राणि भवन्ति पञ्चदशार्द्धमासस्य
रात्रयोर्द्धमासश्च एव तत् संवत्सरमाप्नुवन्ति ॥ ८ ॥

स्यष्टोर्यः ॥ ८ ॥

अथ स्तोत्रशस्त्राणि समुच्चित्य तत्संख्ययापीदमहः प्रशं-
सति ।

पञ्चदश स्तोत्राणि पञ्चदश शस्त्राणि समासो
मासश्च एव तत् संवत्सरमाप्नुवन्ति ॥ ९ ॥

स्यष्टोर्यः ॥ ९ ॥

अथास्याङ्ग उक्थपक्षे किञ्चिद्दोषमाशङ्क्य तत्परिहाराय सामद्वयं विधन्ते ।

तदाङ्गरीर्म्भ इव वा एषा होत्रा यदच्छावाक्या यदच्छावाकमनुसन्तिष्ठत ईश्वरेर्म्भा भवितोरिति यदुक्थं त्रैककुम्भञ्चोद्वंशीयञ्चान्ततः प्रतिष्ठाप्ये वीर्यं वा एते सामनी वीर्यं एवान्ततः प्रतिष्ठन्ति ॥ १० ॥

तत्तस्मिन् उक्थपक्षमाङ्गर्द्भवादिनः किमिति तदुच्यते होत्वव्यतिरिक्तानां होत्रकाणां किमहो यत् वा अच्छावाक्या अच्छावाकसम्बन्धिनी होत्रा शंसनादिरूपा क्रिया एषा ईर्मेति व्रणमुच्यते, तद्रणमनुतिष्ठते अच्छावाकमनुलक्ष्य सन्तिष्ठते अच्छावाकशस्त्रेण समाप्यते नाच्छावाकसमापनेन ईर्म्भयज्ञस्य दुष्टतां भवितो भवितुमीश्वराः समर्थाः भवन्तीत्याङ्गरित्यन्वयः । अतो यदीयमुक्थं उक्थसंस्थं स्यात् उक्तदोषपरिहाराय त्रैककुम्भं चोद्वंशीयं चोभे सामनी अन्ततस्तृतीयसवनस्यान्ते प्रतिष्ठाप्य त्रैककुम्भं ब्रह्मसाम उद्वंशीयमच्छावाकसामेत्येवं कर्त्तव्येत्यर्थः । शाक्यायनेन स्पष्टमान्नातं, ईर्म्भ इव वा एषा होत्राणां यदच्छावाको यदच्छावाकमनुसन्तिष्ठेतेर्म्भ इव तुष्टवानाः स्युरिति । तस्य त्रैककुम्भं ब्रह्मसाम भवत्युद्वंशीयमच्छावाकसामेति य एक इद्विदयते इति त्वचे गेयं उद्वंशीयं एते सामनी

वीर्यं वै वीर्यरूपे एव कथमनयोवीर्यवत्त्वमुच्यते ककुभमिति
 ऋग्वदुन्नतस्याभिमानं तीणि ककुभानि यस्य तत् तिककुभं
 तत्सम्बद्धं तैककुभं अतस्त्युन्नतसम्बन्धादेते सामनी वीर्यमि-
 त्युच्यते उन्नतं हि लोके वीर्यवद्भवति उद्वृणोयस्य चोद्वृणो-
 मिव येमिर इत्युद्यमनश्रवणादुच्छ्रायप्रतीतेर्वीर्यत्वं, एवं सति
 वीर्यरूपयोः साम्नोः प्रयोगात् अन्ततस्तृतीयसवनस्यान्ते
 वीर्येण यजमानाः प्रतितिष्ठन्ति अतोऽच्छ्रावाकसमापन-
 दोषो न भवतीत्यर्थः ॥ १० ॥

अथास्त्रैवाहो विकल्पेन अग्निष्टोमसंस्था कार्येत्याह ।

अथो खल्व्वाहुरग्निष्टोममेव कार्यमेव वै यज्ञः
 स्वर्गो यदग्निष्टोम ऊर्ध्वोहि होतारमनुसन्तिष्ठते
 ॥ ११ ॥

अथो शब्दः पक्षव्याप्यर्थः । अभिज्ञाः खल्व्वाहुरः किमिति
 इदमहुरग्निष्टोमं अग्निष्टोमसंस्थमेव कार्यं न तु अग्नि-
 ष्टोम इति यत् एष खलु यज्ञः स्वर्गः स्वर्गाय हितः तत् कुतो
 हेतोः हि यस्माद्ूर्ध्वस्त्रिष्टदादिक्रमेण ऊर्ध्वभिमुखः सन् अय-
 मग्निष्टोमो होतारमनुलक्ष्य सन्तिष्ठते होता हि स होतीणां
 मुखस्तदीयेनाग्निमारुतशस्त्रेणाग्निष्टोमः परिसमाप्यते अतोस्य
 स्वर्गत्वं ॥ ११ ॥

उक्त्यत्वे संवत्सरावाप्तिरूपं यत् फलमुक्तं तदप्यत्रापि
 विद्यत इत्याह ।

द्वादश स्तोत्राण्यग्निष्टोमो द्वादश मासाः संवत्सर-
स्तेन संवत्सरसम्मितो द्वादश स्तोत्राणि द्वादश श-
स्त्राणि तच्चतुर्विंशतिश्चतुर्विंशतिरर्द्धमासाः संवत्सर-
स्तेन संवत्सरसम्मितः ॥ १२ ॥

योयमग्निष्टोमः स द्वादश स्तोत्राणि द्वादशानां स्तोत्राणां
सङ्घातकः संवत्सरश्च द्वादशमासात्मकस्तेनायमग्निष्टोमसंस्थः
संवत्सरसम्मितः संवत्सरसदृशस्तेन संवत्सरमेवाप्नुवन्तीत्यर्थः ।
किंचाग्निष्टोमे द्वादश स्तोत्राणि द्वादश शस्त्राणि भवन्ति तदु-
भयम्भिलित्वा चतुर्विंशति सम्पद्यन्ते संवत्सरश्च चतुर्विंश-
त्यर्द्धमासात्मकः तेनाप्ययं संवत्सरसम्मितः ॥ १२ ॥

एवमग्निष्टोमसंस्थायः सिद्धान्तत्वाशङ्कायामुक्त्यसंस्थैव
सिद्धान्तइति निगमयति ।

अथो खल्व्वाङ्गुक्त्यमेव कार्यमहः समृद्धौ ॥१३॥

अथो इति पूर्वपक्षव्यावृत्त्यर्थः । उक्त्यसंस्थमेवैतदहः
कार्यः, किमर्थमहः समृद्धौ सम्पूर्णताया इति ब्रह्मवादिन-
श्चाहुः । अग्निष्टोमे हि पूर्वयोः सवनयोः पञ्चपञ्च स्तोत्राणि
तृतीये तु द्वे एवेत्यहः समृद्धिर्न भवति, उक्त्ये तु तृतीयसवने
पञ्च स्तोत्राणीत्यहः समृद्धं भवति ॥ १३ ॥

उक्त्यसंस्थाङ्गीकारे युक्त्यन्तरमाह ।

सर्वाणि रूपाणि क्रियन्ते सर्वं ह्येतेनाह्रा-
प्यते ॥ १४ ॥

उत्तरेषामङ्गां सम्बन्धीनि यानि रूपाणि स्तोमपृष्ठविभ-
क्त्यादीनि तान्यस्मिन्नुक्त्ये क्रियन्ते अतः सर्वं हि यन्नसम्बन्धिरूपं
तेनाङ्गा उक्त्यसंस्थेन आप्यते प्राप्यते तत उक्त्यसंस्थैव कार्यै-
त्यर्थः । सर्वरूपकरणञ्च सर्वावाप्तिञ्च सम्पादनद्वारेणेति
निदानकारेणैवमुच्यते, अथो खल्लाङ्गः सर्वाणि रूपाणि
क्रियन्त इति आचार्याः एतेष्वेव सर्वान् स्तोमान् सर्वाणि
पृष्ठानि सर्वाणि विभक्तीर्दशरात्ररूपाणीति विभक्तिमात्रेण
कल्पयन्त इति संगृह्योक्त्वा पुनस्त्रिवृत्पञ्चदशौ चतुर्विंशः
सम्पाद्यत इत्यादिना एतान्येव स्तोमपृष्ठादीनि प्रत्येकं क्रमेण
विविच्य प्रदर्शितानि तत्सर्वं तत्रैवावगन्तव्यं ॥ १४ ॥

अस्मिन्नहनि बहिष्पवमानस्य आद्यां स्तोत्रीयां पूर्वपक्षतया
विदधाति ।

पवन्ते वाजसातये सोमाः सहस्रपाजस इति
सहस्रवती प्रतिपत्कार्या ॥ १५ ॥

प्रतिपद्यते प्रक्रम्यते बहिष्पवमानस्त्रोत्रे एषा प्रतिपत् सा
सहस्रवती सहस्रशब्दोपेता एषा कार्या ॥ १५ ॥

एतां प्रशंसति ।

संवत्सरस्य रूपं सर्वानेवैनानेतया पुनाति
सर्वानभिवदति ॥ १६ ॥

अस्यां हि बद्धत्वसंख्या सहस्रपदेन प्रतीयते । संवत्सरश्च
बद्धदिवसात्मकः अत एषा सहस्रवती संवत्सरस्य बद्धदिवसा-
त्मकस्य रूपं अनुरूपं अनुगुणेत्यर्थः, अपि चैतान् यजमानान्
सर्वानेव एतया प्रतिपदा पुनाति स्तोता शोधयति, कथमिति
तदुच्यते यस्माद्देवा पवन्ते इत्यनेन बद्धवचनेन सर्वानभिवदति
प्रतिपादयति अत इत्यर्थः यद्यपि तत्र बद्धवचनेन स्तोमबद्धत्व-
मेव प्रतीयते तथापि बद्धत्वश्रुतिसामान्यात् सर्वान् यजमानाने-
तया पुनातीति श्रुतिः ॥ १६ ॥

इत्थं ब्राह्मणाभिप्रेतं पञ्चमभिधाय स्वाभिमतं पञ्चं दर्श-
यति ।

अथो खल्लाङ्गः पवस्व वाचो अग्रिय इत्येव कार्यां
मुखं वा एतत् संवत्सरस्य यद्वाचोग्रमुखतएव तत्
संवत्सरमारभन्ते ॥ १७ ॥

अथो खल्लिति पञ्चान्तरव्यावृत्त्यर्थः । पवस्व वाच इत्येवैव
बहिष्पवमानस्य प्रतिपत्कार्येति ब्रह्मवादिनआङ्गः । अस्य
प्रायणीयस्याह एषाभिरूपेति स्तोति मुखं वा एतत् संवत्सरस्य
यद्वाचोग्रं मुखतएव तत् संवत्सरमारभन्त इति । वाचः स्तोत्र-

शस्त्रालिकायाः अय्यं प्राथम्यं प्रथमयोगइति यत् एतत् संव-
त्सरस्य सत्रस्य गवामयनस्य सुखं वै भवति, अस्याञ्च प्रतिपदि
पवस्व वाचो अग्रिय इति अग्रशब्दो विद्यते । अनेन च
श्रुतिसामान्येन च स्तुतशस्त्रादिवाङ्मिथुनाद्यस्य गवामयनस्य सुख-
भूतमग्रं प्रतीयते । एवं सत्येषा प्रतिपद्भवतीति यत्नेन संव-
त्सरसत्रं मुखतएव आरभन्ते यजमानाः प्रक्रमन्ते अस्यामृच्यग्रि-
यशब्दसङ्गावात् अग्रियस्य चतुर्विंशस्य रूपेत्यभिप्रायः ॥१७॥

एषा प्रजननहेतुत्वादपि प्रशस्तेत्याह ।

मिथुनमिव वा एषा व्याहृतिः पवस्वेति पुंस्वो
रूपं वाच इति स्त्रियाः सोमेति पुंस्वो रूपञ्चित्राभि-
रिति स्त्रिया मिथुनमेवैभ्यो यज्ञमुखे दधाति प्रजन-
नाय ॥ १८ ॥

एषा मन्त्रगता व्याहृतिरुक्तिर्मिथुनमिव वै इत्यवधारणे
मिथुनरूपैव भवति तदेव दर्शयति पवस्वेति यत् पवनं
प्रतिपाद्यते तत् पुंस्वः पुरुषस्य रूपं प्रायेण स्तोमस्य
पवनं पुरुषएव करोति यद्वा पवनकर्तुः सोमस्य पुंस्वत्वादस्य
पुंरूपत्वं वाच इति स्त्रीलिङ्गत्वात् स्त्रियारूपं तथा सोमेति यदा-
मन्त्रितं तत् पुंस्वो रूपं चित्राभिरिति स्त्रियाः एवं सति एषा
प्रतिपद्भवतीति यत् तेन एभ्यो यजमानेभ्यो यज्ञमुखे मिथुनमेव
दधाति किमर्थं प्रजननाय यजमानानां प्रजोत्पत्तये ॥ १८ ॥

अथास्याह्ण अग्निष्टोमसोते ब्राह्मणान्तरसिद्धं किञ्चित्
साम विदधाति ।

अग्ने युङ्क्त्वा हियेत वेति जराबोधीयमग्निष्टोम
साम कार्यं युक्तेनैव संवत्सरेण प्रयन्ति चतुर्विंश-
त्यक्षरासु भवति चतुर्विंशस्य रूपं ॥ १६ ॥

अग्ने युङ्क्त्वा हीत्यस्मिंस्तृचे गायत्रे जराबोधीयं जराबोधेत्य-
स्यामृच्युत्पन्नं साम यद्यपि नाधीमहे तथाप्यूहेन अस्मिन्नहनि
अग्निष्टोमसामत्वेन तत्कार्यं । एवं सति युङ्क्तेति मन्त्रे युक्तत्व-
लिङ्गदर्शनात् उक्तेनैव परस्परसम्बन्धेनैव संवत्सरसत्वेण प्रयन्ति
गच्छन्ति सत्रस्य पारं प्राप्नुवन्तीत्यर्थः । किञ्च एतत्साम
चतुर्विंशत्यक्षरासु गायत्रीषु भवति, एतच्चाहश्चतुर्विंश-
स्तोमकं तथा सति संख्यासामान्यात् तत्साम अस्याह्नोऽनु-
रूपं भवति ॥ १६ ॥

अथ स्वाभिमतं सिद्धान्तमाह ।

अथो खल्व्वाङ्ग्यञ्जायञ्जीयमेव कार्यं ॥ २० ॥

स्यष्टार्थः ॥ २० ॥

इमं पद्यं प्रशंसति ।

पन्था वै यञ्जायञ्जीयं पथ एव तन्न यन्ति ॥ २१ ॥

यञ्जायञ्जीयमग्निष्टोमसामेति यदेतत् एष खलु पन्था

यज्ञस्य न्यायोमार्गः यज्ञायज्ञीयमग्निष्टोमसाम कुर्वन्तीति
यत् तत्तेन पथः मार्गादेव एतान् न यन्ति न गच्छन्ति प्रच्युता न
भवन्ति ॥ २१ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे चतुर्थाध्यायस्य

द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

अथास्मिन्नेवाहनि माध्यन्दिनसवने ब्राह्मणाच्छंसिनः
पृष्ठस्तोत्रनिवर्त्तकमेकं साम विधत्ते ।

अभीवर्त्तो ब्रह्मसाम भवति ॥ १ ॥

तच्चोदञ्चमतीवहमित्यस्मिन् योनावुत्पन्नं साम अभीव-
र्त्ताख्यं एतत् साम ब्राह्मणाच्छंसीयपृष्ठस्तोत्रमनुशंसति, तत्र
वक्ष्यमाणामु ऋचु कर्त्तव्यं ॥ १ ॥

अथैतन्नामनिर्वचनेन प्रशंसति ।

अभीवर्त्तेन वै देवाः स्वर्गं लोकमभ्यवर्त्तन्त यदभी-
वर्त्तो ब्रह्मसाम भवति स्वर्गस्य लोकस्याभिवृत्त्यै ॥ २ ॥

अभीवर्त्ताख्येन साम्ना देवाः स्वर्गं लोकमभ्यवर्त्तन्त अग-
च्छन् अतएवास्याभिवृत्तिसाधनत्वादस्य साम्नोऽभीवर्त्तइति

संज्ञा निष्पन्ना अतएव शाब्दायनकं यदभ्यवर्त्तन्त तदभीवर्त्तस्या-
भीवर्त्तत्वमिति, अभिपूर्वाद्भूतवर्त्तन इत्यस्मात्करणे घञ्
उपसर्गस्य घञ्यमनुष्यवज्जलमिति पूर्वपदस्य दीर्घः । एवं सति
अस्मिन्नहनि अभीवर्त्तो ब्रह्मणः पृथ्यसाभ भवतीति यत् तत्
स्वर्गस्य लोकस्याभिवर्त्तयै अभिवर्त्तनायाभिगमनाय सतिष्णां
सम्पद्यते ॥ २ ॥

अस्य च सान्नः इन्द्रं गोभिर्हवामह इति पादस्थान्यं हे
इत्येतत् हा इति विकृतं निधनं तदेतदनुद्य प्रशंसति ।

एकाक्षरणिधनो भवत्येकाक्षरा वै वाग्वाचैव
तदारभ्य स्वर्गं लोकं यन्ति ॥ ३ ॥

अयमभीवर्त्त एकाक्षरणिधनः हे इत्येकमक्षरनिधनं
यस्य तादृशो भवति वाग्येकाक्षरा इति तत्तेन एकाक्षरनि-
धनप्रयोगेण एकाक्षरया वाचैव यज्ञमारभ्य स्वर्गं लोकं यान्ति
यजमाना गच्छन्ति । एतदभीवर्त्ताख्यं साम पूर्वस्मिन् पक्षसि
विद्यमानानामभिष्टविकानामङ्गां स्वरसान्नां च माध्यन्दिने
सवने वक्ष्यमाणासु ऋक्षु ब्रह्मणः पृष्ठस्तोत्रतया कर्त्तव्यं तथा
उत्तरस्मिन् पक्षसि इन्द्रक्रतुन्न आभरेत्येक एव प्रगाथः ब्रह्म-
सामाश्रयः कर्त्तव्यः । प्रत्यहं तस्मिन् प्रगाथे अन्यदन्यत्साम
ब्रह्मणः पृथ्यस्तोत्रार्थं कर्त्तव्यं ॥ ३ ॥

तदेतदुभयं विधत्ते ॥

सान्नातो यन्तृचा पुनरायन्ति ॥ ४ ॥

सान्ना अभौवर्त्ताख्येन पूर्वस्मिन् पक्षसि विद्यमानेषु पूर्वो-
क्तेष्वहःसु प्रत्यहं प्रयुज्यमाने इतो अस्माल्लोकाद्यन्ति गच्छन्ति
स्वर्गं तथा ऋचा सामान्याभिप्रायमेकवचनमिन्द्रक्रतुन् आभ-
रेति त्वचेनेत्यर्थः उत्तरस्मिन् पक्षसि पुनः पुनः प्रयुज्यमानेनैतेन
त्वचेन पुनरायन्ति इमं लोकमभिलक्ष्य स्वर्गात्पुनरावर्त्तन्ते,
अत उभयलोकप्राप्त्यर्थत्वादुभयोः पक्षसोरेतदुभयं कर्त्तव्यमि-
त्यर्थः ॥ ४ ॥

तदेव कथमित्यत आह ।

साम वा असौ लोक ऋग्यं यदितः सान्ना यन्ति
स्वर्गं लोकमारभ्य यन्ति यदृचा पुनरायन्त्यस्मिन्
लोके प्रतितिष्ठन्ति ॥ ५ ॥

यदिदं साम तदसौ स्वर्लोकः ऋग्यजुरपेक्षया साम तृतीयं
भवति स्वर्लोकश्च ष्ठिव्यन्तरिक्षापेक्षया तृतीयः अनयोः
स्थानसाम्यादिभेदेन व्यपदेशः, येयमृक् सा अयं लोकः उभ-
योः प्राथम्यात् किमतो भवति तदुच्यते इतः सान्ना यन्तीति
यत्तत् स्वर्गं लोकमेव साक्षादारभ्य यन्ति । तथा ऋचा ऋग्भि-
स्तृचेन पुनरायन्तीति यत् तेन अस्मिन्नेव लोके पुनः प्रतिष्ठा
भवति ॥ ५ ॥

विहितं साम त्वचरूपमुभयं व्यतिरेकत्वेन प्रशंसति ।

यत्सामावसृजेयुरव स्वर्गाल्लोकात्पदोरन्यद्वचमनु-
सृजेयुर्नश्येयुरस्माल्लोकात् ॥ ६ ॥

यद्यदि पूर्वं विहितं साम अचरुज्येयुः परित्यज्येयुः स्वर्गा-
ल्लोकादवपदोरन् अधः पतेयुः यद्यदि ऋचमनुसृजेयुः रस्माङ्ग-
ल्लोकान्श्चेरन् प्रचवेरन् स्वर्गस्थितिसाधनं साम अस्मिन्
लोके प्रतिष्ठाहेतुः ऋगिति उभयमुक्तं भवति ॥ ६ ॥

तदुभयमनूद्य प्रशंसति ।

समानं साम भवत्यन्योन्यः प्रगाथोन्यदन्यद्वि-
चित्रमध्वानमवगच्छन्नेति ॥ ७ ॥

पूर्वपक्षेऽस्मिन् पक्षसि उक्तेष्वहःसु समानमेकमेवाभीवर्त्ता-
स्थं ब्रह्मसाम भवति प्रगाथः प्रग्रथनीयस्तदाश्रयस्तृचस्वन्योन्यः
प्रत्यहं विलक्षणो भवति लोकेपि हि दीर्घध्वनि अन्यदन्यत्परस्पर-
विलक्षणं चित्रं चायनीयलब्ध्व्यं धनं अवगच्छन् प्राप्नुवन् अध्वान-
नम्नहापथमिति पुरुषः प्राप्नोति एवमेवैते सत्रिणोन्यमन्यं
प्रगाथमेव गच्छन्तो विप्रवत्पर्यन्तं यज्ञमार्गं यन्ति ॥ ७ ॥

एतत् प्रजननहेतुत्वेन प्रशंसति ।

दृषा वा एष रेतोधा यदभीवर्त्तः प्रगाथेषु रेतो
दधदेति यदितः समानं साम भवत्यन्योन्यः प्रगाथो

रेत एव तद्दधति यत्परस्तात् समानः प्रगाथो भव-
त्यन्यदन्यत्साम रेत एव तद्धितं प्रजनयन्ति ॥ ८ ॥

अभीवर्त्त इति एव वृषा वर्षणशीलः सेचनसमर्थो युवैव
अतएव रेतोधाः रेतसो वीर्यस्य निधाता स प्रगाथेषु प्रगाथः-
स्यास्वृक्षु रेतो दधत् एति गच्छति यत् इतश्चतुर्विंश-
दारभ्य सामानमेवाभीवर्त्तार्यं ब्रह्मसाम भवति प्रगाथ-
स्तदाश्रयोन्योन्यः प्रत्यहं भिन्नो भवतीति तदेतदुभयं तत्तेन
सत्रिणो रेतएव दधति प्रजोत्पादनाय रेतसएव धारणां
कुर्वन्ति परस्तात् परस्मिन्नुत्तरस्मिन् पक्षसि समानः एकः
प्रगाथ इन्द्रक्रतुमित्यादिको भवति ब्रह्मसाम तु प्रत्यहमन्यदन्य-
द्विलक्षणमेव भवतीति यत् तत्तेन हितं पूर्वस्मिन् यच्चस्या-
हितरेतएव प्रजनयन्ति बद्धविधस्य साम्नः प्रयोगेण बद्ध-
विधकार्यं रूपेणोत्पादयन्ति ॥ ८ ॥

प्रकारान्तरेण प्रशंसति ।

साम्नेतः प्रगाथां दुग्धे प्रगाथेन परस्तात्सामानि
दुग्धे सलोमत्वाय ॥ ९ ॥

इतश्चतुर्विंशदारभ्य साम्नैकेन सर्वां प्रगाथां दुग्धे
पूर्वस्मिन् पक्षसि वद्धनि फलानि प्रगाथेभ्यः चारयति युक्तात्
परस्मिन् पक्षसि प्रगाथेन पूर्वोक्तेन सामानि दुग्धे यान्यस्मिन्

प्रगाथे प्रयुज्यन्ते तेभ्यः फलानि चारयति एवं क्रियमाण-
मेतदुभयं सलोमत्वाय अनुलोमत्वाय भवति ऋचो हि साम्नां
आधारतया प्रथमसिद्धाः सामानि तु तदाश्रितत्वात् पश्चाद्भा-
वीति तेनैवानुपूर्वेण फलोत्पादनमेवानयोः सलोमत्वं ॥ ९ ॥

पूर्वस्मिन् यच्चसि तृचां चैषामनावृत्तिः उत्तरस्मिंस्तु साम्नां
तदुभयं प्रशंसति ।

ये वा अध्वानं पुनर्निवर्त्तयन्ति नैनं ते गच्छन्ति
येऽपुनर्निवर्त्तं यन्ति ते गच्छन्ति ॥ १० ॥

ये खलु पात्र्याः अध्वानं पुनर्निवर्त्तयन्ति पुनः पुनर्निवृत्ता
गच्छन्ति ते एनमध्वानं न गच्छन्ति अध्वनः पारं न प्राप्नु-
वन्ति, ये तु अपुनर्निवर्त्तं पुनः पुनर्निवृत्तिराहित्येनाध्वानं यन्ति
ते गच्छन्ति अध्वानं एवमेव सत्रिणोपि सकृत्प्रयुक्तान् पुन-
रपि प्रयुञ्जानाः संवत्सरसत्रस्य पारं प्राप्नुवन्ति ॥ १० ॥

प्रयुक्तस्य पुनः प्रयोगे दोषमाह ।

य आस्ततं कुर्वते यथा दुग्धामुपसीदे देवन्तत् ॥११॥

आस्तुतं पूर्वस्तुतं प्रगाथं ये कुर्वते ते पुनः प्रयुञ्जते यथा
दुग्धामुपसीदेत् दोग्धा दोग्धुमुपविशेत् एवमेव तद्भवति ॥११॥

एतदेव व्यतिरेकमुखेन द्रढयति ।

ये नास्तुतं यं कामं कामयन्ते तमभ्यश्नुवते ॥१२॥

ये तु आस्तुतं सकृत्प्रयुक्तं न कुर्वन्ते न पुनः प्रयुञ्जते यं कामं कामयन्ते तं प्राप्नुवन्ति ॥ १२ ॥

उक्तमर्थं विचारपूर्वकं नियमयति ।

ब्रह्मवादिनो वदन्ति यातयामाः संवत्सरा इ अ-
यातयामा इ इति ते नायातयामेति वक्तव्यं पुनरन्यानि
स्तोत्राणि निवर्त्तन्त ऊर्द्धमेव ब्रह्मसामेति ॥ १३ ॥

अस्मिन् गवामयनसत्वे ब्रह्मवादिनः परस्परमाहुः, कि-
मिति अयं संवत्सरः सत्वात्मकः किं यातयामो गतरसः
उतायातयाम इति विचार्यमाणानामिति संशये स्तुतिः ।
पक्षद्वयोक्त्यान्स्य का शङ्का उच्यते, बृहद्रथन्तरयोरेव पुनः
पुनः प्रयोगात् वामदेव्यकाले ययोश्च नित्यशः प्रयोगात्
ब्रह्मसाम्नाश्चाभीवर्त्तः च सर्वान्वयित्वात् प्रयुक्तानां पुनः पुनः
प्रयोगेण यातयामत्वाशङ्का तथा ब्रह्मसाम्नः पुनः पुनः प्रयुज्य-
मानस्यापि तदाश्रयाणां प्रगाथानां प्रत्यहं विभिन्नत्वाद्यातया-
मत्वमित्युभयदर्शनाद्विशेषाग्रहणाच्च संशये इत्यं निर्णेतव्यं
अयातयाम एव संवत्सर इति वक्तव्यमभिज्ञैस्तत् कस्य हेतोः
यतः अन्यान्यभीवर्त्तव्यतिरिक्तानि स्तोत्राणि साश्रयाणि निवर्त्त्य
तत्स्थाने साश्रयाण्यप्रयुक्तानि स्तोत्राणि पुनरावर्त्तन्ते ब्रह्म-

सामैकमेव ऊर्ध्वमनिवृत्तिमितरस्याप्याश्रयभेदो तिद्यते अतो
हेतोः संवत्सरस्यागतरसत्वं ॥ १३ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे चतुर्थाध्यायस्य

तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

तदेवं चतुर्थेऽहनि ब्रह्मसाम विधाय प्रसङ्गात् संवत्सरस्यापि
ब्रह्मसाम निरूपितं, चतुर्विंशस्य पुनरन्यानि स्तोत्राणि तानि
सर्वाणि आर्षेयकल्पेनैव बोद्धव्यानि, तदेवं पूर्वस्मिन् पक्षसि
चतुर्विंशाभिन्नविकस्वरसामस्वहःसु एकमेवाभीवर्त्तसाम पुनः
पुनरावर्त्तनीयं, प्रगाथस्तु प्रत्यहं भिन्न इति स्थितं, तत्रादौ
पञ्चमासाश्चतुरभिन्ना इति तेषु विंशतिशतमहान्यभिन्नवि-
कानि भवन्ति षष्ठे तु तयोभिन्ना इत्यष्टादशः त्रयः स्वरसा-
मान इत्येकविंशतिः तदुभयम्भिलित्वा एकचत्वारिंशच्छत-
महानि भवन्ति एतेष्वहःसु प्रगाथभेदस्योक्तत्वात् के ते
स्तोत्राः प्रगाथास्तृचाश्चेत्याकांक्षायामह ।

पञ्चसु माःसु बार्हताः प्रगाथा आप्यन्ते ॥ १ ॥

पूर्वस्मिन् पक्षसि पञ्चसु माःसु मासेषु बार्हताः प्रगाथाः
आप्यन्ते समाप्यन्ते प्रगाथमुपलक्षणं बार्हतास्तृचाश्च समा-

प्यन्त इत्यर्थः, कथमेतदुच्यते चतुःशतं क्षैन्द्राबार्हताः प्रगा-
था द्वाशतय्यां विद्यन्ते तेषु चत्वारः प्रगाथा ऊर्द्धायाः बृहद्रथ-
न्तरकाले यस्तोतीया इन्द्रक्रतुन्न आभरेत्युत्तरपक्षीयस्यैक इति
कुतस्तेषामुद्धारः बृहत् स्तोतीयस्य चतुर्विंशोऽहनि प्रयुक्त-
त्वात् अभिज्ञवेषु वा युग्मेष्वहःसु प्रयुक्तत्वात् रथन्तरस्य
स्तोतीयस्य युग्मेषु प्रयुक्तत्वात् कालेयस्तोतीयस्य अन्वहं
प्रयुक्तत्वात् इन्द्रक्रतोश्चोत्तरस्मिन् पक्षसि पृथग्विधास्यमान-
त्वात् पूर्वस्मिन् पक्षयोग इति ते उध्रियन्ते ततः शतं भवति
तेषु चतुर्विंशो कार्य्य इत्येकोनशतं सप्ताशीतिस्तृचः सतो बृह-
त्याद्वाशतय्यामान्नाताः ते चैकोनत्रिंशस्तृचो भवन्ति अष्टाविंश-
शतिशतं प्रगाथत्चसमुदायो भवति तत्र विंशतिशतं पञ्चा-
नाम्नासानामपेक्षितं एकोनशतमेव प्रगाथा विद्यन्ते इत्येकै-
कस्मिन् अभिज्ञवे तृतीयेष्वभिज्ञवेषु तृतीयेष्वहःसु सतो बृहतो-
स्तृचाः कार्य्याः इतरेषु प्रगाथा एव कार्य्याः एवं कृते पञ्च-
मस्य मासस्योत्तमेभिज्ञवे चत्वार एव प्रगाथा लभ्यन्ते तत्र
तृतीयेऽहनि सतो बृहतीः कृत्वा पञ्चापि सतो बृहत्यः कार्य्याः
एवं पञ्चसु बार्हताः प्रगाथा आप्यन्ते सतो बृहतास्तृचाः अष्टौ
परिशिष्यन्ते षष्ठे च मासे एकविंशतिसंख्यान्यहानि तत्राद्येषु
षष्ठेष्वहःसु एते अवशिष्टास्तृचाः कार्य्याः ॥ १ ॥

ततस्त्रयोदशस्वहःसु कथं प्रगाथलाभ इत्याशङ्क्याह ।

तेष्वाप्तेषु छन्दसी संयुज्यैतव्यं ॥ २ ॥

तेषु बार्हतेषु प्रगाथेषु तृचेषु चोक्तप्रकारेण परिसमाप्तेषु
सत्सु अवशिष्टेष्वहःसु द्वे छन्दसी संयुज्य तृचीकृत्य एतव्यं
ब्रह्मसाम्न आश्रयत्वेन प्रयोक्तव्यं ॥ २ ॥

के ते छन्दसी इत्यत आह ।

तिस्र उष्णिहः स्युरेका गायत्री तास्त्रिस्रोष्टृह-
त्यो भवन्ति ॥ ३ ॥

तिस्रभिरुष्णिग्भिरेकया च गायत्र्या तिस्रो बृहत्यः सम्प-
द्यन्ते उष्णिहस्त्रायौ पादावष्टाचरौ तृतीयो द्वादशकः तथा
सति तिस्रुष्णिग्भ्यु एकैकस्य गायत्रपादस्य संयोजने प्रत्येकं
बृहती भवति एवं छन्दोद्वयं संयुज्यैतव्यमित्यर्थः । तथाच
सूत्रकृतोक्तं, षष्ठे मासि गायत्रीपादमेकैकमुष्णिहामुपरिष्ठा-
त्कुर्व्याद्विष्ठावानुपपत्तिर्ह्यन्यथेति उष्णिहा गायत्री चेति, या
एता ऐन्द्रश्चतस्रः अवशिष्टानां प्रथमेऽहनि प्रयुज्यन्ते तेभ्यो अन्या
एवोत्तरेष्वहःसु प्रयोक्तव्याः य आस्तुतं कुर्वते यथा दुग्धामुप-
सीदेदिति प्रयुक्तं पुनः प्रयोगे निन्दादर्शनात् ॥ ३ ॥

अथ पदान्तरं विवक्षुश्छन्दस्ययोगे पूर्वोक्तदोषमाह ।

तदाङ्गः सश्र इव वा एष छन्दसां यत् द्वे छन्द-
सी संयुञ्जन्तीति ॥ ४ ॥

संशीर्यते शिथिलीभवत्यनेनेति सञ्शरः यत् द्वे छन्दसी
संयुञ्जन्तीति एष छन्दसां संशर इव वै शिथिलीभाव एवेति
तत्तस्मिन्विषये ब्रह्मवादिन आहुः ॥ ४ ॥

कथं तर्हि न्यूनाहः पूरणमिति चेत्तत्राह ।

चतुरत्तरैरेव छन्दोभिरेतव्यं ॥ ५ ॥

गायत्र्यादिभिर्जगत्यन्तैश्चतुरत्तरैः पूर्वस्मात्पूर्वस्मात् छन्दसः
उत्तरोत्तरं चतुर्भिरत्तरैरधिकैश्छन्दोभिरेतव्यं गायत्रीव्यतिरि-
क्तानामेव षष्ठाच्चतुरत्तरत्वं गायत्र्याः प्रथमत्वात् पशूनाञ्चतु-
ष्पात्त्वात्पशुत्वेन स्तुतिः । स्पष्टमन्यत् ॥ ५ ॥

चतुरत्तरप्रायन्तमिमं पक्षं प्रशंसति ।

पशवो वै चतुरत्तराणि छन्दांसि पशुभिरेव
तत् स्वर्गं लोकमाक्रममानयन्ति ॥ ६ ॥

चतुरत्तरेषु छन्दःसु चतुःसंख्यायोगात् पशूनाञ्च चतुष्पात्-
त्वात् पशुत्वेन स्तुतिः । स्पष्टमन्यत् ॥ ६ ॥

चतुरत्तरस्य प्रयोगस्य स्थानान्याह ।

एकाङ्गायत्रीमेकाहमुपेयुरेकामुष्णिहमेकाहमे-
कामनुष्टुभमेकाहं बृहत्या प्रञ्चमास इयुः पङ्क्तिमे-

काहमुपेयुस्त्रिष्टुभा षष्ठं मासमियुः श्वो विषुवान्
भवितेति जगतीमुपेयुः ॥ ७ ॥

एकाङ्गायत्रीछन्दसः प्राधान्यादेकवचनं एकाङ्गायत्रीतृचं
एकाहं एकस्मिन्नहनि आदिभूते चतुर्विंशोऽहनि ब्रह्मसामा-
श्रयं उपेयुः उपगच्छेयुः कुर्युरित्यर्थः, एवमुत्तरेष्वपि संख्यैकत्वं
द्रष्टव्यं । एकासुष्णिहमेकमौष्णिहं तृचं एकाहं एकस्मिन्नहनि
प्रथममासस्य प्रथमस्याभिभवस्य प्रथमेऽहनि अभीवर्त्तस्याश्र-
यत्वेन कुर्युः । तस्यैव द्वितीयेऽहनि एकामनुष्टुभं एकमानुष्टुभं
तृचं ब्रह्मसामाधारत्वेनोपेयुः । ततो बृहत्या बार्हतैः प्रगाथै-
स्तृचैश्च पञ्च मासः पञ्च मासान् प्रथमद्वितीयाभ्यामहोरात्राभ्यां
वर्जितान् इयुः प्राप्नुयुः तेषु मासेषु बार्हतेषु तृचेषु च ब्रह्म-
सामाभिवर्त्तं कुर्युरिति । अस्मिन्नपि पक्षे आभिभवविकेषु तृती-
येष्वहःसु बार्हतास्तृचामन्यत्र प्रगाथा इति द्रष्टव्यं । एवं पञ्च
मासेषु पूर्णेषु द्वौ प्रगाथौ नव तृचाश्च शिष्यन्ते । षष्ठे महाप्रथ-
माभिभवे द्वितीयस्य पञ्चाहे चैतान् प्रयुज्य एकाहमेकस्मिन्नहनि
द्वितीयाभिभवविकस्य षष्ठेऽहनि एकां पङ्क्तिमेकं तृचं ब्रह्मसामा-
र्थमुपेयुः । ततस्त्रैष्टुभेन तृचेन षष्ठं मासं षष्ठमासस्य अवशि-
ष्टानि यान्यभिभवविकान्यहानि षट्संख्याकानि यौ च प्रथमद्वि-
तीयौ स्वरसामानौ एतद्दहरष्टकं उपेयुः, षष्ठमासशब्देन
उक्तान्येवाहानि लक्ष्यन्ते, तत्राह श्वो विषुवान् भवितेति
जगतोमुपेयुरिति, श्वः विषुवान् भविता भविष्यतीति यत्पूर्व-

महस्तृतीयस्वरसामाख्यं तत्र जगतीञ्जागतं त्वचं ब्रह्मसामा-
धारतयोपेयुः ॥ ७ ॥

इममपि पक्षं निन्दित्वा पक्षान्तरं दर्शयति ।

तदाङ्गरनवक्लृप्तानि वा एतानि क्ण्डाऽसि मध्य-
न्दिने बृहत्या चैव त्रिष्टुभा चैतव्यं ॥ ८ ॥

तत्तत्र विषये ब्रह्मवादिन आहुः । एतानि क्ण्डाऽसि
चतुरत्तराणि मध्यन्दिने सवने अनवक्लृप्तानि अवक्लृप्तिसामर्थ्यानि
यद्यथत्र सप्तानामनवक्लृप्तिः समानैवेति प्रतीयते तथापि
माध्यन्दिने पवमाने गायत्री बृहतीत्रिष्टुब्जतिरिक्तानामेव
चतुर्णामनवक्लृप्तिर्वर्ण्यते यद्येतान्यवक्लृप्तानाम्मध्ये केन क्ण्डसै-
तव्यन्तवाह बृहत्या चेति, बार्हतैः प्रगाथैस्तृचैश्च त्रैष्टुभैरेतव्य-
मित्यर्थः । ८ ।

ननु त्रीणि क्ण्डाऽसि मध्यन्दिने अवक्लृप्तानि तेषु गायत्रीं
परित्यज्य इतरयोर्ग्रहणे किं कारणन्तवाह ।

एते वै क्ण्डसी वीर्यवती एते प्रत्यक्षं मध्यन्दि-
नस्य रूपं ॥ ९ ॥

एते वै बृहतीत्रिष्टुभौ क्ण्डसी वीर्यं वै वीर्यरूपे एव वोच्यं
वै त्रिष्टुविति श्रुतेः त्रिष्टुभोवीर्यत्वं बृहत्याश्रयमित्याङ्गरन्यानि

छन्दांसि वर्षीयांसि कस्माद्बृहत्या मध्यन्दिने सुवन्तीत्यादिना
 छन्दोन्तरेभ्यो वैषिष्यप्रतीतेर्वीर्यवत्त्वं । ननु गायत्र्याश्च सोमा-
 हरणादौ छन्दोन्तरेभ्यो वैशिष्यदर्शनात् माध्यन्दिने पवमाने
 चान्वयित्वात्मापि वीर्यरूपैवेति प्रयोज्या चेत्तेन एते एव बृहती-
 त्रिष्टुभौ छन्दसी प्रत्यक्षं असाधारणं मध्यन्दिनस्य रूपङ्गायत्री
 तु त्रिष्वपि मध्यन्दिनेषु प्रयुज्यते इति सवनत्रयसाधारणं त्रिष्टुप्-
 बृहत्योश्च माध्यन्दिनएव प्रयोग इत्यसाधारणं । ९ ।

किमनयोरनियमेन प्रयोगः उत नियमेनेति जिज्ञासाया-
 माह ।

राथन्तरेऽहनि बृहती कार्यैतद्वै रथन्तरस्य स्वमा-
 यतनं यद्बृहती स्वएव तदायतने रथन्तरं प्रतिति-
 ष्ठति बार्हतेऽहनि त्रिष्टुप् कार्यैतद्वै बृहतः स्वमाय-
 तनं यत् त्रिष्टुप् स्वएव तदायतने बृहद्रथन्तरे प्रति-
 तिष्ठन्ती इतः ॥ १० ॥

चतुर्विंशत्तद्विषु यस्मिन्नहनि रथन्तरं प्रयुज्यते तस्मिन्नहनि
 अभीवर्त्तस्य बृहती आश्रयत्वेन कार्य्या बार्हताः प्रगाथा इत्यर्थः
 बृहतीति यत् एतद्वि रथन्तरस्यायतनं स्थानस्माध्यन्दिनसवने
 बृहती पूर्वं प्रयुज्यते अतस्तदायतनत्वं एवं सति तत्तेन बार्ह-
 तेऽहनि बृहत्याः करणेन स्वकीयएव स्थाने रथन्तरं प्रतिष्ठितं
 भवति उक्तेष्वहःसु अस्मिन्नहनि बृहत्त्वाम प्रयुज्यते तस्मिन्वा-

हृतेऽहनि त्रिष्टुप् कार्या त्रैष्टुभे त्वचे अभीवर्त्तो ब्रह्मसाम कर्त्तव्यं
 बृहत्त्रिष्टुभोर्द्वितीयप्रयोज्यत्वात् त्रिष्टुभो बृहदायतनत्वं तत्तेन
 त्रिष्टुभः प्रयोगेण बृहत्साम स्वएवायतने प्रतितिष्ठतीति शेषः,
 अत्रापि त्रैष्टुभबार्हते त्वचानां यो यः पूर्वं प्रयुज्यते तत उत्त-
 रमन्योन्य एव उत्तरेष्वहःसु प्रयोक्तव्यः आस्तुतं कुर्वते इति
 प्रयुक्तस्य पुनः प्रयोगे निन्दाश्रवणात् । एवं व्यवस्था बृहती-
 त्रिष्टुभोः प्रयोगे क्रियमाणे बृहद्रथन्तरे सामनी प्रतितिष्ठ-
 न्तीति शतन्तस्य द्विवचनान्तस्य रूपमेतत् स्वे स्वे एवायतने
 प्रतितिष्ठते सती इतो गच्छतः इत्स्वमहर्व्याप्तुतः । एतदुक्तं भवति
 चतुर्विंशोऽहनि वृते रथन्तरे उभे अपि प्रयुज्यते आभिन्नविकेषु
 तु प्रथमतृतीयादिष्वयुक्ष्वहःसु रथन्तरं प्रयुज्यते द्वितीयादिषु
 युग्मेष्वहःसु बृहत्साम अतश्चतुर्विंशोऽहनि प्रथम आभिन्नविके
 च बृहत्यामभीवर्त्तं कुर्यात् द्वितीये त्रिष्टुभि एवमत ऊर्द्धं
 विन्यासेनोभयोश्चन्दसोः प्रयोगः । यद्वा चतुर्विंशोऽहनि त्रि-
 ष्टुभि अभीवर्त्तः कार्यः बार्हतश् च्योतदहः अत ऊर्द्धं
 बृहतीत्रिष्टुभोः क्रमेण प्रत्यहं विन्यासेन प्रयोग इति । निदान-
 कारस्तु एतत् पञ्चद्वयमभिधाय पुतरपि पञ्चान्तराण्यभ्यधात्
 बृहत्या चैतव्यं त्रिष्टुभा चैतव्यमिति प्रतीकमुपादाय त्रिष्टुभि
 चतुर्विंशोऽभीवर्त्तः कुर्यात् बृहत्यां प्रथम आभिन्नविके त्रिष्टुभि
 द्वितीये एवमनुपूर्वं चन्दसोः प्रयोगो भवति तत उर्द्धं विन्यसेत्
 इत्यादिना तत्सर्वं तत्रैव द्रष्टव्यं इत्यं तयः पक्षा गताः, प्रगा-
 थेषु प्राप्तेषु चन्दसी संयुज्यैतव्यमिति प्रथमः चतुरत्तरैः चन्दो-

भिरेतव्यमिति द्वितीयः बृहत्या चैव त्रिष्टुभा चैतव्यमिति
तृतीयः ॥ १० ॥

अथान्ये सप्त पक्षाः प्रदर्शन्ते ।

त्रयस्त्रिंशता प्रगाथैरेतव्यं त्रयस्त्रिंशद्देवता
देवतास्त्रेव प्रतितिष्ठन्तोयन्ति, चतुर्विंशत्यैतव्यं चतु-
र्विंशतिरर्द्धमासाः संवत्सरः संवत्सरएव प्रतिति-
ष्ठन्तो यन्ति, द्वादशभिरेतव्यं द्वादशमासाः संवत्सरः
संवत्सरएव प्रतितिष्ठन्तोयन्ति, षड्विंशत्यैतव्यं षड्विं-
शत्यैतव्येव प्रतितिष्ठन्तोयन्ति, चतुर्भिरेतव्यञ्चतु-
ष्पादाः पशवः पशुष्वेव प्रतितिष्ठन्तोयन्ति, त्रिभिरे-
तव्यन्वय इमे लोका एष्वेव लोकेषु प्रतितिष्ठन्तोयन्ति,
द्वाभ्यामेतव्यन्दिपाद्यजमानः स्वर्गस्य लोकस्याक्रान्त्या
अन्येनान्येन हि पदा पुरुषः प्रतितिष्ठन्नेति ॥ ११ ॥

चतुर्विंशप्रभृतिषु तृतीयस्वरसामान्तेष्वहःसु त्रयस्त्रिं-
शता त्रयस्त्रिंशतिसंख्याकैर्बाह्वितैः प्रगाथैरेतव्यं आदित-
स्त्रयस्त्रिंशत्स्वहःसु त्रयस्त्रिंशत् प्रगाथामभिवर्त्तस्य क्रमेण
स्तोत्रीयत्वेन प्रयुज्य पुनरपि तैरेवावृत्तैस्तृतीयस्वरसामान्तं
ब्रह्मसाम कर्त्तव्यं तथा सति त्रयस्त्रिंशद्देवता अष्टौ वसव-
एकादशरुद्रा द्वादशादित्या इन्द्रश्च प्रजापतिश्चेति तास्त्रेव प्रति-

तिष्ठन्तः सन्तो यजमाना यन्ति एवमुत्तरत्रापि व्याख्येयं ॥ ११ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे चतुर्थाध्यायस्य

चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

इत्थं पूर्वस्मिन् *पक्षस्यभीवर्त्तं ब्रह्मसामत्वेन विधाय तत् प्रगाथाञ्च निरूपिताः । अथाभिजित् तयः स्वरसामानोद्दिवा-
कीर्त्यमहस्त्रयः स्वरसामानो विश्वजिदिति नवरात्र इति नव-
रात्रो विधातव्यः, षष्ठे मासि त्रीनभिष्वान् एकं षष्ठञ्च
कृत्वा अभिजिदनुष्ठेयः ततस्त्रयः स्वरसामानः ततो विष्णु-
वानिति तत्राभिजिद्विष्णवतोर्मध्यगतान् स्वरसान्त्रो विधत्ते ।

स्वरसामान एते भवन्ति ॥ १ ॥

यज्ञा यथा अपूर्वैत्यस्यां योनावुत्पन्नानि चत्वारि स्वरसं-
ज्ञकानि सामानि येषु भवन्ति ते स्वरसामानः तानि चत्वारि
आर्भवेषु पवमानेष्वनुष्टुप्सु कर्त्तव्यानि प्रसुत्वानायान्धसः अयं
पूषा रयिर्भगः सुतासो मधुमत्तमा इति आनुष्टुभास्तृच एतेषु
कर्त्तव्या इति अपरे तु स्वराणि षष्ठानीति वर्णयन्ति, तदुक्तं
स्त्रवकता स्वरषष्ठान्चेत् समसामिकेषु षष्ठस्तोत्रेणैष्विति ।

* प्रवक्षीत्यसंस्कृतः पाठः । पक्षे इति साधुः । यद्यप्यत्र लिपिकरप्रमादो-
न्निधीयते, तथाप्युभयपुस्तकएवानेकत्रैवं दर्शनात्तथैव रक्षितः ।

यदि स्वरसामानः स्वरष्टाः स्युः तदा स्वरसामसम्बन्धि बृहद्रथन्तरष्टस्तोत्रीयेषु कल्पकारोक्तेषु यज्ञा यथा अपूर्वामत्यपायितेमहः प्रत्यक्षौ पिपीषत इत्येतेष्वेव स्वराणि ष्ठानि कुर्यादिति सूत्रार्थः । एवं विधान् स्वरसान् अभिजित ऊर्ध्वमुपेयुरित्यर्थः तेषां स्वराख्यानां साम्नां स्वराणि पराणीति च अन्ये द्वे संज्ञे भवतः ॥ १ ॥

तत्र स्वरसंख्यापूर्वकं स्तौति ।

स्वर्भानुर्वा आसुर आदित्यन्तमसाऽविध्यत्तं देवाः
स्वरैरसृग्वन्यत् स्वरसामानो भवन्त्यादित्यस्य सृत्यै
॥ २ ॥

आसुरो असुरजातीयः स्वर्भानुर्नाम अन्धकारात्मकः आदित्यं तमसा स्वशरीरभूतेनान्धकारेणाविध्यत् अवाधत आवृतवानित्यर्थः तं आदित्यन्देवाः स्वरैः सामभिः असृग्वन् तस्य तमसोऽपनयनेन अबलयन् सृ प्रीतिबलनयोः बलिनं कृतवन्त इत्यर्थः । तथा सति स्वरसामानो भवन्तीति यत् तत् आदित्यस्य आदित्यात्मना संस्तुतस्य विषुवतः सृत्यै बलनाय प्रवलीकरणाय भवति धातूनामनेकार्थत्वात् सृणोती रक्षाकर्मा, देवाः स्वरैः सामभिररक्षन् इदानीमपि सतिभिः क्रियमाणानि स्वराणि विषुवदान्मन आदित्यस्य रक्षायै भवन्ति अतः स्वरणसाधनत्वात् एतेषां स्वराणीति संज्ञा सम्पन्ना तथाच तैत्तिरीयकं यदस्यारणं तत् स्वराणां स्वरत्वमिति ॥ २ ॥

अथैतेषां परसंज्ञान्तद्वेतुकथनेन प्रशंसति ।

परैर्वै देवा आदित्यं स्वर्गं लोकमपारयन्त्यद-
पारयं स्तत्पराणां परत्वं ॥ ३ ॥

परशब्दाभिधेयैरेतैः स्वरैः देवा आदित्यं स्वर्गं लोकमपा-
रयन् प्रापयन् । स्पष्टमन्यत् ॥ ३ ॥

वेदनं प्रशंसति ।

पारयन्त्ये नं पराणि य एवं वेद ॥ ४ ॥

एतत् स्वरसंज्ञायामप्युपलक्षणं स्वराणि पराणीति संज्ञेयः
इत्यं वेद एनं वेदितारं स्वर्गं लोकं पारयन्ति सामानि प्राप-
यन्ति संज्ञावेदनेन स्वर्गप्राप्तिर्भवतीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथैतेषां स्वरसाम्नां स्तोमं विधत्ते ।

सप्तदशा भवन्ति ॥ ५ ॥

सर्वेषु स्तोत्रेषु सप्तदश स्तोमो भवतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

तदेतत्प्रशंसति

प्रजाप्रतिर्वै सप्तदशः प्रजापतिमेवोपयन्ति ॥ ६ ॥

संवत्सरो हि प्रजापतिः सप्तदशो भवति द्वादशमासाः
पञ्चर्त्तव इति एवं सति सप्तदश प्रयुञ्जानाः प्रजापतिमेवोप-
यन्ति ॥ ६ ॥

अनुष्टुप् छन्दसो भवन्त्यानुष्टुभो वै प्रजापतिः
साक्षादेव प्रजापतिमारभन्ते ॥ ७ ॥

प्रजापतिः सवनछन्दांश्चि गायत्र्यादीनि सवनदेवताभ्यो
विभज्य आनुष्टुभं स्वं छन्दोऽकल्पयदिति ऐतरेयादिषु श्रवणात्
प्रजापतेरानुष्टुभत्वं एवमनुष्टुभां प्रयोगे सति साक्षात्प्रत्यक्षमेव
आरभन्ते अवलम्बन्ते ॥ ७ ॥

एते स्वरसामानः कुत्रानुष्ठेया इति तेषां स्थानमाह ।

त्रयः पुरस्तात् त्रयः परस्ताद्भवन्ति ॥ ८ ॥

विषुवतः पुरस्तादभिजित ऊर्ध्वमुपेतव्याः परस्ताद्विषुवत-
ऊर्ध्वं विश्वजितः प्राक् एतएव प्रतिलोममनुष्ठेया भवेयुः ॥ ८ ॥

अथैतान् प्रशंसति ।

देवा वा आदित्यस्य स्वर्गाल्लोकादवपादादवि-
मयुस्तमेतैः स्तोमैः सप्तदशैरदृष्ट्यदेते स्तोमा-
भवन्त्यादित्यस्य धृत्यै ॥ ९ ॥

देवाः पुरा आदित्यस्य स्वर्गाल्लोकादवपादात् अधःपातनात्
अविमयुर्भीता आसन् तमादित्यमेतैः स्तोमैः सप्तदशकैः
स्वरसामभिः अभितः स्थितैः अदृष्ट्यन् अदृढयन् यदेते

स्तोमाः स्तोमयुक्ताः स्वरसामानोऽभितो भवन्ति तदादित्यस्य
धृत्यै धारणाय स्थैर्याय भवति ॥ ९ ॥

प्रकारान्तरेण प्रशंसति ।

चतुस्त्रिंशा भवन्ति वर्षा वै चतुस्त्रिंशो
वर्षा यैवैनं सम्मिमते ॥ १० ॥

तेषु स्वरसामसु प्रयुज्यमानाः सप्तदशस्तोमाः द्वौ द्वौ सम्प-
द्य चतुस्त्रिंशा भवन्ति चतुस्त्रिंशच्च वर्षा वै उच्छ्रितं स्थानं
वर्षा तद्रूपः खलु । ननु यत्र षड्विंश एव स्तोमानि तददाद्यपे-
क्षया उच्छ्रितस्थानगताः न चतुस्त्रिंशाः कथन्तस्योच्छ्रित-
स्थानत्वं, नैषदोषः, त्रयस्त्रिंश एव एकाधिकश्चतुस्त्रिंशो
भवतीति तद्रूपपत्तेः एवं सति चर्षाणा उच्छ्रितेन स्थानेन
सहैव एनमादित्यं विषुवदात्मकं सम्मिमते सतिणः स्थापयन्ति
स्वरसामभ्यः पुरस्तादभिजित्कार्यः आटत्तेभ्यस्तेभ्य ऊर्ध्वं विश्व-
जित् तयोर्विधिरर्थवादेनोन्नेय इति ॥ १० ॥

तस्य पराचीनातिपादादविभयस्तु सर्वैः स्तो-
मैः पर्यारिषन्विश्वजिदभिजिद्ग्रां वीर्यं वा एतौ
स्तोमौ वीर्यैशैव तदादित्यं पर्युषन्ति धृत्यै ॥ ११ ॥

तस्यादित्यस्य पराचीनातिपादात्पराचीनेन अनाभिसुख्येन
अतिपादादत्यूर्ध्वगमनात् शङ्कमानात् अविभयः भीताः देवाः

स्तः सर्वैः सोमैस्त्रिवृदादिभिस्त्रयस्त्रिंशान्तैः पर्यार्षन् परि-
गता आसन् ऋषी गतौ परितोदृष्टीश्चक्रुरित्यर्थः कथं विश्व-
जिदभिजिद्ग्रां सर्वसोमाभ्यामूर्ध्वं विश्वजिता अधस्तादभि-
जितेत्यर्थः वीर्यं वा एतौ सोमौ सोमवन्तौ विश्वजिदभि-
जितौ यदेतौ भवतः तत्तेन वीर्येणैव आदित्यं विषुवदाख्यं
पर्युषन्ति सत्रिणः परिगच्छन्ति दृढीकुर्वन्ति किमर्थं धृत्यै स्थिर-
त्वाय ॥११॥

अथ विश्वजिदभिजिद्ग्रां कृतैषा धृतिः आदित्यात्मना
संस्तुतस्य विषुवतः अनवपादायानतिपादाय न भवतीत्युक्तं
उपसंहरति ।

अनवपादायानतिपादाय ॥ १२ ॥

एवं स्वरसाम्ना विश्वजिदभिजितोश्च प्रयोगेण धृतत्वात्
आदित्यात्मनो विषुवतोऽधःपतनमूर्ध्वगमनञ्च न भवतीत्यर्थः ॥१२॥

तदेवं षष्ठे मासि त्रयोऽभिज्ञवाः षडहाः पृथ्यः षडह अभि-
जित् स्वरसामान इत्यनुपूर्वं कर्त्तव्या इत्युक्तं तत्र कश्चिद्दोष-
माशङ्क्य पक्षान्तरमुपन्यस्यति ।

तदाहुः कर्त्तप्रस्कन्द इव वा एष यत् त्रयस्त्रिं-
शत् सप्तदशमुपयन्तीति पृष्ठोन्तरः कार्यः ॥ १३ ॥

तत्र विषये ब्रह्मवादिन आहुः, किमिति अभिजितो
ह्यग्निष्टोमसाम त्रयस्त्रिंशत्सोमकं तदनन्तरं यत् सप्तदशं

स्तोमं स्वरसाम प्रापयन्ति एषः कर्त्तृप्रस्कन्द इव वै कर्त्तुं अवरे
प्रपात इव भवति उभयोर्मध्ये त्रिणवैकविंशौ विद्यमाना-
वतिक्रम्य अवाचीने सप्तदशे प्रवृत्तिरिति तस्य दोषस्यायं परि-
हारः । अभिजित् स्वरसाम्नोर्मध्ये षष्ठ्यः षडहः अन्तरः मध्यतः
कार्यः ॥ १३ ॥

ननु तत्रापि षष्ठस्य यत् षडहस्तस्मात् त्रयस्त्रिंशमुपेत
इति उक्तदोषोऽपरिहृतो भवति तत्राह ।

तस्य यत्सप्तदशमहस्तदुत्तमं कार्यं सलोमत्वाय
॥ १४ ॥

तस्य षष्ठ्यषडहस्य सप्तदशं तृतीयमहस्तदुत्तमं षष्ठं कार्यं
तथा सति सप्तदशात् सप्तदशमुपेतो भवति तत् सलोमत्वाय
अनुरूपत्वाय भवति । एतदेव शाक्यायनमुनिभिर्विस्मृष्टमा-
न्नातं, तदाहुः स्तोमत्वं सत्रमिव वा एतत् स्तोमा यन्ति
यत्रयस्त्रिंशात् सप्तदशमुपयन्तीति । पुरस्तादेव षष्ठस्य षड-
हस्याभिजितमुपेत्याषष्ठस्यैव षडहस्य तस्य यन्मध्ये सप्तदश-
स्तदुपरिष्ठात् त्रयस्त्रिंशस्य पर्य्यहेयुः तत्सप्तदशात् सप्तदशमुप-
यन्ति ॥ १४ ॥

समात्ममं स्तोमकृत् तत्र स्तोमा यन्तीति तमिमं पञ्चं
निरस्यति ।

तदाहुः कृदरं वा एषः स्तोमानां यत् सप्तदशो

यत् सप्तदशममध्यतो निर्हरेयुरशनायवः प्रजाः स्युर-
शनायवः सत्रिणः ॥ १५ ॥

तत्रान्ये ब्रह्मवादिन आहुः । स्तोमानां मध्ये सप्तदश इति
यत् एष यन्नस्योदरं वै उदरस्थानीयः अतो यत् यदि सप्तदशं
मध्यतः षडहस्य मध्यात् निर्हरेयुः बहिः कुर्युः अन्नाद्यस्थान-
स्योदरस्य निर्हारान्न देशवर्त्तिन्यः प्रजाः अशनायवो बुभु-
क्षिताः क्षुधात्ताः स्युर्भवेयुः ततः सत्रिणोपि अशनायवो
भवेयुरिति ॥ १५ ॥

कथं तत्र कर्त्तव्यमिति तदाह ।

त्रयस्त्रिंशदेव सप्तदश उपेत्यो वर्षं वै त्रय-
स्त्रिंशो वर्षं सप्तदशो वर्षेण एव तद्वर्षाभिसंक्रा-
मन्ति ॥ १६ ॥

त्रयस्त्रिंशात् स्तोमात् पूर्व्वद्युः क्रियमाणादेव अनन्तरं
सप्तदश एव स्तोम उपेत्यः उपगन्तव्यः । नन्वेवं सति कर्त्त-
प्रस्कन्दलक्षणो दोष उक्त इति चेत् मैवं त्रयस्त्रिंशः स्तोमो
वर्षं अधिकसंख्यत्वात् श्रेष्ठः खलु सप्तदशोपि प्रधानभूतानां
ष्टस्योतासां निर्वर्त्तकत्वात् वर्षं श्रेष्ठः । एवं सति यत् त्रय-
स्त्रिंशात्सप्तदशमुपयन्ति तद्वर्षेण एव श्रेष्ठादेव वर्षं श्रेष्ठम-
भिसंक्रामन्ति अतः सदृशात्सदृशसंक्रान्तेः कर्त्तप्रस्कन्दलक्षणो
दोषो न भवतीत्यर्थः ॥ १६ ॥

अथैतेषां स्वरसाम्नां संख्यानिर्णयाय ब्रह्मवादिनां विचारं दर्शयति ।

तानाङ्गकथाः कार्याः३ अग्निष्टोमाः३ इति
यद्युक्थाः स्युः ॥ १७ ॥

केषुचिद् ब्राह्मणेषु स्वरसाम्नां उक्तत्वं श्रुतं केषुचिद् अग्नि-
ष्टोमत्वं तदुभयदर्शनात् संशये ब्रह्मवादिभिर्विचार्यते तान्
स्वरसाम्नोऽधिष्ठत्यैवमाङ्गः किमुच्यते उक्त्यसंस्थाः कार्याः उता-
ग्निष्टोमसंस्था इति विचार्यमाणानामिति वाक्यद्वये श्रुतिः ॥१७॥

उक्त्यत्वपक्षे तावदयं गुणइत्याह ।

पशवो वा उक्त्यानि शान्तिः पशवः शान्तेनैव
तद्विषुवन्तमुपयन्ति ॥ १८ ॥

तदुक्थाः स्युः स्वरसामानः तदा शान्तेनैव कर्मणा विषु-
वन्तं आदित्यात्मना संस्तुतमुपयन्ति परितापाभावायेति शेषः
कथमुक्त्यस्य शान्तत्वमुच्यते पशवो वा उक्त्यानि तत्साधनत्वात्
शान्तिश्च पशवः पशुप्रभावेन क्षीरादिनोत्पाद्यत्वात् अत उक्त्यस्य
शान्तत्वं ॥ १८ ॥

अग्निष्टोमाख्यं विधास्यन्निमं पचन्तूपयति ।

तदाङ्गर्विवीवधमिव वा एतद्यदग्निष्टोमो विषु-

वानग्निष्टोमौ विश्वजिद्भिजितावथेतर उक्थाः
स्युरिति ॥ १६ ॥

तत् स्वरसामविषये ब्रह्मवादिन आहुः । उभयतः शिष्य-
गतभारद्वयोपेतं स्कन्धेन वोढव्यं काष्ठं विवधं विषमं विवधं
विवीवधं तद्विव चोतत् यत्त्वविषुवान् विश्वजिद्भिजिताविति
तयोऽग्निष्टोमाः अथेतरे स्वरसामान उक्थाः स्युः अग्निष्टोमानां
द्वादशस्तोत्रशस्त्रत्वादल्पत्वं उक्त्यानां पञ्चदशस्तोत्रशस्त्रत्वा-
द्गुरुत्वं न हि गुरुलघू भारौ वीवधेन वोढुं शक्यौ अतो वैषम्या-
देतदवीवधम् ॥ १६ ॥

अग्निष्टोमा एव सर्वे कार्य्याः ॥ २० ॥

सर्वेपि स्वरसामानोऽग्निष्टोमसंस्था एव कार्य्याः ॥ २० ॥

अथैतत्प्रशंसति ।

वीर्यं वा अग्निष्टोमो वीर्यं एव मध्यतः प्रति-
तिष्ठन्ति नव संस्तुता भवन्ति नव प्राणाः प्राणेष्वेव
प्रतितिष्ठन्ति ॥ २१ ॥

योऽयमग्निष्टोमः स वीर्यं वै सर्वप्रकृतित्वाद्दीर्यरूप एव तथा
सति स्वरसान्नोऽग्निष्टोमसंस्थान् कुर्वन्तः सतिणः मध्यतो गवा-
मयनस्य मध्ये वीर्यं एव प्रतितिष्ठन्ति किञ्च संस्तुता एते षट् स्वर-

सामानो भवन्ति नवसंख्यायाविभागे समाप्यन्ते तथाहि एकैक-
महर्षाद्दशस्तोत्रं सर्वेषु च स्तोत्रेषु सप्तदश एव स्तोमः तत्रैक-
स्मिन्नहनि चतुरधिकद्विशतस्तोत्राभ्या भवन्ति एवं षट्सु स्वर-
सामसु सप्तदशं चतुर्विंशत्युत्तरद्विशतञ्च स्तोत्राभ्या भवन्ति
ताञ्च षट्त्रिंशद्दधिकशतं नवका भवन्ति किमतो भवति
उच्यते नवसंख्या हि पुरुषे प्राणाः सप्त शीर्षण्याः द्वाववाञ्चाविति
तथा सति नवसंख्याकेषु प्राणेष्वेव सत्रिणः प्रतिष्ठिताः भवन्ति
दीर्घायुषोभन्तीत्यर्थः ॥ २१ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे चतुर्थाध्यायस्य

पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

गवामयनस्य मध्यवर्तिनि नवरात्रे अष्टावहान्युक्तानि अथ
पूर्वोत्तरयोः पक्षसोर्मध्येऽनुष्ठेयं गवामयनस्य प्रधानभूतं विष्णु-
वदाख्यमहः प्रदर्शयति ।

विष्णुवानेष भवति ॥ १ ॥

एष विष्णुवान् संवत्सरस्य सत्रस्य मध्यतो भवति ॥ १ ॥

अथेमं स्तौति ।

देवलोको वा एष यद्विषुवान्देवलोकमेव तद-
भ्यारोहन्ति ॥ २ ॥

यत् यो विषुवान् एष देवलोको वै देवानां लोकस्थानभूत
आदित्यात्मको हि विषुवान् तत्तेन विषुवतः प्रयोगेण देवलोक-
मेव यजमाना अभ्यारोहन्ति ॥ २ ॥

अथ तस्मिन्नहनि स्तोमं विधत्ते ।

एकविंशो भवत्येकविंशो वा अस्य भुवनस्या-
दित्य आदित्यलोकमेव तदभ्यारोहन्ति ॥ ३ ॥

तस्मिन्नहनि सर्वेषु स्तोत्रेष्वेकविंश एव स्तोमो भवति ।
अस्य भुवनस्य लोकस्य आदित्य एकविंशो वै अत आदित्या-
त्मकस्य विषुवत एकविंशस्तोमत्वमुचितं एकविंशस्तोममुप-
यन्तीति यत् तेन आदित्यलोकमेवाभ्यारोहन्ति ॥ ३ ॥

कथमादित्यस्यैतल्लोकापेक्षयैकविंशत्वमिति तत् दर्शयति ।

द्वादशमासाः पञ्चर्त्तवस्त्रय द्रुमे लोका असावादि-
त्य एकविंशः ॥ ४ ॥

हेमन्तशिशिरयोः समासेनैकत्वात् ऋतूनां पञ्चसंख्या

एकविंशस्तोम प्रयुक्तं फलं दर्शयति ।

मध्यत एव यज्ञस्य प्रतितिष्ठन्ति ॥ ५ ॥

एकविंशो वै स्तोमानां प्रतिष्ठा अतो यज्ञस्य संवत्सरस-
त्स्य मध्यतोमध्य एवास्मिंल्लोके प्रतितिष्ठन्ति यद्वा द्वादशमासा
इत्यादिना ये अनुक्रान्ता एषु सर्वेषु प्रतितिष्ठन्ति, तथाच
शाक्यायनकं, एकविंशो विषुवान् भवति एकविंशो वा
अस्य भुवनस्य विषुवान् द्वादशमासाः पञ्चर्त्तवस्त्वय इमे लोका
असावादित्य एकविंशः सर्वस्मिन्वा एषोति प्रतितिष्ठतः यद्य-
स्मिन्नेष सर्वस्मिन्नधिप्रतितिष्ठन्तीति तस्मिन् सर्वस्मिन्नधिप्रति-
ष्ठामेति ॥ ५ ॥

अस्मिन्नहनि बहिष्पवमानस्य प्रतिपदं विधत्ते ।

वायो शुक्रो अयामित इति शुक्रवती प्रतिपद्भव-
त्यादित्यस्य रूपं ॥ ६ ॥

प्रतिपदिति प्रथमस्तृच उच्यते अयन्तृचो विषुवति बहिष्पव-
मानस्य प्रतिपद्भवति प्रतिपच्छब्दस्य स्त्रीलिङ्गत्वात् शुक्रवती
स्त्रीलिङ्गता भास्वरवाचकशुक्रशब्दोपेतत्वात् एष आदित्यस्य
रूपं आदित्यात्मकस्य विषुवतोऽनुरूपं ॥ ६ ॥

ननु सर्वेष्वहःसु पावमान्या गायत्र्या हि प्रतिपदा भाव्यं,
तत्र कस्माद्वायवित्यनुष्टुप् विधीयत इति तत्राह ।

वायुर्वा एतन्देवतानामानशेऽनुष्टुप् छन्दसां यद-
तोऽन्या प्रतिपत् स्यात्प्रदहेत् ॥ ७ ॥

देवतानां देवानां मध्ये वायुरेवैनमादित्यमानशे व्याप्नोति,
छन्दसाम्मध्ये अनुष्टुवेनमानशे नान्यच्छन्दः यद्यपि अतो वा-
यव्याया अन्या अन्यदेवत्या प्रतिपत्स्यात् तदा यजमानान् प्रद-
हेत् ॥ ७ ॥

अथैतां वायव्यां प्रशंसति ।

यन्ति वा एते प्राणादित्याङ्गर्थे गायत्र्याः प्रति-
पदो यन्तीति यद्वायव्या भवन्ति तेन प्राणान्न यन्ति
प्राणो हि वायुः ॥ ८ ॥

ये यजमानाः गायत्र्याः प्रतिपदो यन्ति अपगच्छन्ति गायत्री-
प्रतिपदं न प्रयुञ्जते एते प्राणापानव्यानरूपेण गायत्री-
संस्तुतान् प्राणादेव यन्त्यपगच्छन्तीति अत एते प्राणविरहात्
सद्यएव म्रियेरन् इति ब्रह्मवादिन आहुः, तत्रायं परिहारः
वायव्या वायुदेवत्या प्रतिपद्भवतीति यत् तेन प्राणान्न यन्ति
नापगच्छन्ति तत्कुतो हेतोः प्राणो हि वायुरतस्तद्देवत्या प्राण-
लाभोयुक्त एवेत्यर्थः ॥ ८ ॥

अथानया अपरोपि गुणो भवतीत्याह ।

अथो श्मयन्त्येवैनमेतया शान्तिर्हि वायुः ॥ ९ ॥

अथो अपिच एनं तपन्तमादित्यं एतया वायव्यया शमय-
न्त्येव वायुशान्तिर्हि तापशान्तिकरो भवति ॥ ९ ॥

पवमानस्तोत्रस्य सोमदेवत्यत्वात् वायव्यानुपपन्नेत्याशं-
क्याह ।

आयाहि सोमपीतय इति सौमो पावमानी ॥ १० ॥

वायो शुक्रो अयामित इत्यस्यामृचि अनेन तृतीयपादेन
सोमकीर्तनात् सोम एव पवमानो भवति । एषा सौमी पाव-
मानी च भवति अत उपपन्नेषा पवमानस्तोत्रे ॥ १० ॥

तथैषा शान्तिहेतुश्चेति प्रशंसति ।

नियुत्वती भवति पशवो वै नियुतः शान्तिः
पशवः शान्तेनैव तदादित्यमुपयन्ति ॥ ११ ॥

स्याहौ देव नियुत्वतेति नियुच्छब्दास्यां दृश्यते, नियुतश्च
वायवोहि वडवास्ताश्च पशवः पशवश्च शान्तिरूपा एवश्च
नियुत्वती एषा प्रतिपद्भवतीति यत् तेन शान्तेनैवानुष्ठानेन
आदित्यप्रदाहाय । ११ ।

अथास्मिन्नहनि सामानि विधत्ते ।

द्विवाकीर्त्यसामा भवति ॥ १२ ॥

द्विवाकीर्त्यानि सुक्रियाणि सामानि अस्मिन् प्रयुञ्जन्त इति

द्विवाकीर्त्यसामा । अयं विसुवान् द्विवाकीर्त्यसामा कार्यः ।
कानि पुनस्तानि द्विवाकीर्त्यानि, भ्राजाम्राजे इत्यादिना अग्रे
वक्ष्यमाणानि ॥ १२ ॥

अथैतद्विवाकीर्त्यसामत्वं प्रशंसति ।

स्वर्भानुर्ष्वी आसुर आदित्यन्तमसाविध्यत्तस्य
देवा द्विवाकीर्त्यैस्तमोपापन्नन्यद्विवाकीर्त्यानि भवन्ति
तम एवास्मादपन्नन्ति रश्मयो वा एत आदित्यस्य
यद्विवाकीर्त्यानि रश्मिभिरेव तदादित्यं साक्षादा-
रभन्ते ॥ १३ ॥

आसुरेण स्वर्भानुना तमसाविध्यस्यादित्यस्य वाधकं तमो-
न्धकारं देवा द्विवाकीर्त्यैः सामभिरपापन्नन् व्यनाशयन् अतो
यद्विवाकीर्त्यान्यस्मिन् भवन्ति तेन तमएवास्मादादित्यादप-
न्नन्ति । कथमेषां साम्नां तमसोहननसामर्थ्यमिति चेत्,
उच्यते, द्विवाकीर्त्यसामानीति यत् एते आदित्यस्य रश्मयो वै
रश्मिरूपा एव अत एषां युक्तमेव तमसोनाशकत्वं तत्तथा
सति रश्मिभिरेवादित्यं साक्षात् प्रत्यक्षमारभन्ते, ये सत्रिणो
विषुवति द्विवाकीर्त्यानि प्रयुञ्जत इत्यर्थः ॥ १३ ॥

द्विवाकीर्त्यसामभिस्तमसोपहननं सामान्येनोक्तं तदेव
विवृणोति ।

भ्राजाभ्राजे पवमानमुखे भवतो मुखत एवास्य
ताभ्यां तमोपघ्नन्ति ॥ १४ ॥

पवमानमुखे माध्यन्दिनार्भवयोः पवमानयोर्मुखे प्रमुखे
भ्राजाभ्राजे सामनी भवतः गायत्रस्य नित्यत्वात् ततः पर-
स्तात् क्रमेण भवत इत्यर्थः । अस्य प्रत्नामनुद्यूतमिति त्वचे गा-
तव्यं साम भ्राजं तन्माध्यन्दिने पवमाने मुखे परिस्वानो गिरिष्ठा
इत्यस्मिनोऽयं साम भ्राजं तद्दार्भवपवमानमुखे यद्यप्यत्र पव-
मानमुख इति सामान्यसम्बन्ध एव दृश्यते ये गायत्रे ते गायत्री-
पूत्तरयोः पवमानयोरिति विशेषावगतेरेवं व्याख्यातं, स्पष्टम-
न्यत् । अनेन भ्राजाभाजयोः साम्नोः स्थाननियमोऽर्थादुक्तो-
भवति ॥ १४ ॥

तथान्येषामपि त्रयाणां साम्नां स्थानविशेषं प्रदर्शयन् पूर्वोक्तं
तमोपघ्ननमेव तत्साध्यं प्रदर्शयति ।

महाद्दिवाकीर्त्यञ्च विकर्णञ्च मध्यतो भवतो
मध्यत एवास्य ताभ्यां तमोपघ्नन्ति भासमन्ततो भव-
ति पत्तएवास्य तेन तमोपघ्नन्ति ॥ १५ ॥

विभ्राड् दृहत्यवत् सोम्यमध्विति त्वचे जागते गेयं साम
महाद्दिवाकीर्त्यं । इन्द्र क्रतुन्न आभरेति प्रगाथे गेयं विकर्णं ।
एते सामनी मध्यतोऽस्य विषुवतो मध्ये पृष्ठस्तोत्रेषु भवतः । महा-

द्विवाकीर्त्यं होतृसाम इतरद्ब्रह्मसाम । तथाच तैत्तिरीयकं,
महाद्विवाकीर्त्यं होतुः षष्ठं विकर्णं ब्रह्मसामेति । एवं सति
ताभ्यामस्यादित्यस्य मध्यतो मध्यदेशात् एव तमो विनाशयन्ति ।
तथा अन्ततोऽन्तोऽवसाने भासमग्निष्टोमसाम कार्यं । प्रत्यक्ष-
स्येत्यस्यामृच्युत्पन्नं दशस्तोभं सामभासं तन्मूर्ध्वानं दिव त्वचेऽत्र
गातव्यं । तेनान्ततः क्रियमाणेनैव भासेन पत्तः पादप्रदेशादेव
तमोपपन्नन्ति ॥ १५ ॥

अग्निष्टोमसामत्वेन विहितं भासं प्रशंसति ।

दशस्तोभं भवति दशाक्षरा विराट् विराज्येव
प्रतिष्ठन्ति ॥ १६ ॥

इदं भासं दशस्तोभं भवति आद्यन्तयोः प्रयुज्यमान हाउ-
हावादयो भासान्ता दशस्तोभास्तैर्युक्तमेतत् विराट् दशाक्षरा
सा चान्नरूपा अन्नं वै विराडिति श्रुतेः तथा सति दश-
स्तोभेन साम्ना विराज्येव सत्रिणः प्रतिष्ठिता भवन्ति ॥ १६ ॥

भासस्य स्तोत्रियद्वारेण स्तुतिं चिकीर्षुः कश्चित्प्रश्नमुपक्षि-
पति ।

यत्त्वित्याहुः षड्भिरितो मासरध्वानं यन्ति
षड्भिः पुनरायन्ति क्व तर्हि स्वर्गोलोको यस्य
कामाय सत्वमासत इति ॥ १७ ॥

इतोऽस्माकंकात् षड्भिः पूर्वपक्षसि भवैर्मासैः अध्वानमेव
यन्ति स्वर्गप्राप्तिसाधनमार्गमेव यन्ति । पुनरुत्तरपक्षैः षड्भिः
मासैरायन्ति इममेव लोकं प्रत्यागच्छन्ति । तर्हि तथा सति
स्वर्गलोकः क्व भवति यस्य स्वर्गस्य कामाय काममाप्तुं इमे
यजमानाः सत्रमासत इति । यत्तु यत् खल्लाङ्गः कथयन्ति
ब्रह्मवादिनः ॥ १७ ॥

तत्रेदमुत्तरमाह ।

मूर्ध्वानन्दिव इति स्वर्गं लोकमारभन्ते ॥ १८ ॥

विषुवतोऽग्निष्टोमसान्नि मूर्ध्वानन्दिव इति स्वर्गलोकवाचक-
शब्दप्रयोगात् प्रयोगफलभूतं स्वर्गं लोकमारभन्ते प्राप्नुवन्ति
॥ १८ ॥

तर्हि व्याप्तत्वात् सत्रावसानएव म्वियेरन् तत्राह ।

अरतिं पृथिव्या इत्यस्मिन् लोके प्रतितिष्ठन्ति
॥ १९ ॥

अत्र पृथिव्या इति कीर्तनात् एषामस्मिन्लोके प्रतिष्ठा भव-
तीत्यर्थः ॥ १९ ॥

अथ तस्यैतस्य स्तोत्रीयस्य तृचो विषुवतो रूप इत्याह ।

वैश्वानर मृत आज्ञातमग्निमिति विषुवत एव-
तद्रूपं क्रियते ॥ २० ॥

ऋतमित्यादित्यनाम विषुवानप्यादित्यसंस्तुतः । अत ऋत-
शब्दस्य कीर्तनं विषुवतोरूपमित्यर्थः इत्थं प्रथमायाः स्तोत्री-
यायाः पादद्वयेन प्रशंसा कृता ॥ २० ॥

अथ तृतीयपादे अतिथिशब्देनान्नाद्यप्राप्तिर्भवतीत्याह ।

कविः सम्राजमतिथिञ्जनानामित्यन्नाद्य मेवोप-
यन्ति ॥ २१ ॥

अतिथिर्ह्यन्नेन तर्पणीयः अतस्तद्वाचकेनातिथिशब्देन तत्
सम्बन्धिनोऽन्नस्य प्रतीतेः सत्रिणोऽन्नाद्यमेवोपगच्छन्ति ॥ २१ ॥

चतुर्थपादे जनयन्तेति पदप्रयोगेण फलं दर्शयति ।

आसन्नः पात्रञ्जनयंत देवा इति जायन्त एव
॥ २२ ॥

जनिघातोः प्रयोगात् विशिष्टेन संस्कृतरूपेण पुत्रपौत्रा-
दिना वा जायन्ते एवैते ॥ २२ ॥

विहितमहः प्रशंसति ।

तत्त्रिष्टुब्जगतीषु भवति त्रैष्टुब्जागतो वा आदि-
त्यो यदतोऽन्यासु स्यादव खगाल्लोकात्पद्येरन् ॥ २३ ॥

तदेतद्विषुवदहस्त्रिष्टुब्जगतीषु च भवति अत चाहःशब्द-

परामर्शकेन तच्छब्देन तस्मिन् प्रधानभूतं पृष्ठस्रोत्रमग्निष्टो-
मेति तदेतत्त्रिष्टुब्जगतीषु कर्त्तव्यं पृष्ठं हि महाद्दिवाकीर्त्यं
तद्विम्बाद्बृहदिति जागते तृचे गातव्यं मूर्ध्निमिति तृचे त्रैष्टुभे
अग्निष्टोमसामभासं कार्यं तच्चात्र तच्छब्देन प्रकृतं भासमेवैकं
साम परामृश्यते । तत् त्रिष्टुब्जगतीषु त्रैष्टुभजागतरूपयुक्तासु
कार्यं तथाहि मूर्ध्नि दिवोऽरतिं पृथिव्या इत्यस्मिन् या देव्या
इत्यत्र ऋचो व्यूहेन द्वादशाक्षरत्वात् एषा जागतरूपा स्वत-
स्त्रिष्टुप्त्वादेव त्रैष्टुभरूपापि तिस्रोपि ऋचः त्रिष्टुप्जगत्यो-
भवन्ति निदाने त्वेतद्वाक्यमुदाहृत्य त्रिष्टुब्जगतीष्विति पदं
बहुधा व्याख्यातं तत्सर्वमनुसन्धेयं, आदित्यश्च त्रैष्टुब्जागतः
कथं, गायत्रो वा अयं लोकः त्रैष्टुभान्तरिक्षलोकः जागतोऽसौ
लोकः दिवश्चान्तरिक्षस्य मध्ये सच्चरतीत्यादित्यस्त्रैष्टुब्जागतो
भवति विषुवांश्चादित्यस्तुतः अतो विषुवतोऽग्निष्टोमस्य साम
त्रैष्टुब्जागतमेव स्यादित्यर्थः । ननु शाक्यायनकादिषु अनुष्टुप्सु
भासं कार्यमिति दृश्यते तत्कथं त्रिष्टुब्जगतीष्विति चेत् नैवं
अतस्त्रिष्टुब्जगतीभ्यामन्यासु अन्यहृन्दस्कासु यद्यदि भासं
स्यात् स्वर्गल्लोकात्पद्योरन् अधः पतेयुः सत्रिणः ॥ २३ ॥

तथा प्रकारान्तरेण एता ऋचः प्रशंसति ।

सम्नाड्वतीषु भवति साम्राज्यं वै स्वर्गो लोकः
स्वर्गएव लोके प्रतितिष्ठन्ति ॥ २४ ॥

सम्नाट् शब्दवतीषु ऋचु भासमग्निष्टोमसाम भवति यत्

स्वर्गस्तत् साम्राज्यं वै साम्राज्य ईश्वरस्य कर्माख्यं तथा सति
कविःसाम्राजमिति सन्नाट् शब्दप्रयोगात् साम्राज्ये स्वर्ग-
लोके प्रतिष्ठिता भवन्ति ॥ २४ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे चतुर्थाध्यायस्य

षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

पूर्वमवादिष्ण इन्द्र क्रतुन्न आभर इत्यस्मिन् प्रगाथे विषु-
वति विकर्षं ब्रह्म साम कार्यामिति तं प्रगाथं माध्यन्दिने पव-
माने अभीवर्त्ताख्यं साम च विधास्यन्नाह ।

आत्मा वा एष संवत्सरस्य यद्विषुवान् पक्षावेता-
वभितो भवतो येन चेतोऽभीवर्त्तेन यन्ति यश्च परस्तात्
प्रगाथो भवति तावुभौ विषुवति कार्थ्यौ पक्षावेव
तद्यज्ञस्यात्मन् प्रतिदधति स्वर्गस्य लोकस्य समञ्च्यै
॥ १ ॥

यत् यो विषुवान् एष संवत्सरस्य गवामयनस्यात्मा
मध्यमौ यौ द्वौ षण्मासौ एता विषुवन्तमभितः क्रियमाणौ
पक्षावेव भवतः । तत्र पूर्वस्मिन् पक्षसि येनाभीवर्त्तेन यन्ति यश्च

परस्तादुत्तरस्मिन् पक्षसि इन्द्रकुतुमिति प्रगाथो भवति एतौ
विषुवतः पक्षभूतौ अतो विषुवति कार्यैः प्रगाथे विकर्षादयः
कार्याः अभीवर्त्तस्य माध्यन्दिने पवमाने कार्यैः एतत्तेनैतयोः
करणेन यज्ञस्य गवामयनस्यात्मनि पक्षौ प्रतिदधति यजमानाः
एतच्च पक्षयोः प्रतिनिधानं स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै सम्यक् प्रति
कल्पते पक्षवाह्नि पतितुं शक्नोति ।१।

कोसौ प्रगाथ उत्तरपक्षे यो यस्मिन् विकर्षणं भवति तमाह ।

इन्द्रकुतुन्न आभरेति प्रगाथो भवति ॥ २ ॥

स्यथोऽर्थः ।२।

अस्य प्रगाथस्य प्रयोगः प्रजातिहेतुरित्याख्यानमुखेन
दर्शयति ।

वसिष्ठो वा एतं पुत्रहतोऽपश्यत् सप्रजया पशुभिः
प्राजायत यदेष प्रगाथो भवति प्रजात्यै ॥ ३ ॥

पुत्रहतो हतपुत्रः सौदास अग्नौ प्रक्षेपात् शक्त्याख्ये पुत्रे
हते इमं प्रगाथं वसिष्ठोऽपश्यत् सतेन प्रगाथेन प्रजया च पशु-
भिश्च प्राजायत यदेष प्रगाथो भवति गवामयने तत् सतिष्णां
प्रजात्यै पुत्रादिरूपेण यजमानाय भवति ॥ ३ ॥

अस्मिन् प्रगाथे जीवा ज्योतिरशीमहीति जीवनप्रतिपा-
दनात् संवत्सरस्य क्षेमेण सन्तरणमेव प्रार्थयित्वाह ।

जीवा ज्योतिरशीमहीति ये वै स्वस्ति संवत्सरं
सन्तरन्ति ते जीवा ज्योतिरश्रुवते ॥ ४ ॥

ये स्वस्ति यजमानाः स्वस्ति स्वस्ति क्रमेण संवत्सरं सन्तरन्ति
ते जीवाः जीवन्तः सन्तो ज्योतिरश्रुवते एतत् पादेन जीव-
तामेव सतां संवत्सरसत्रसंपूर्त्या तेजसः प्राप्तिः भवतीत्यर्थः । ४।

तथास्मिन् प्रगाथे विद्यमानं दुराध्य इति पदं व्याचष्टे ।

मानो अज्ञाता वृजना दुराध्यो माशिवासो
वक्रमुरिति ये वै स्तेना रिपवस्ते दुराध्यस्तानेव तद-
तिक्रामन्ति ॥ ५ ॥

स्तेनाः तस्करा रिपवो बाधकाश्चेति दुराध्यः दुष्टाध्यानाः
तानेव तत्तेन पदातिक्रामन्ति अशिवासोऽश्विकरा अस्मात्
प्रतिक्रमिषुरिति मन्त्रवर्णात् । उत्तरा ग्रन्थे ऋचः सर्वा-
व्याख्याता अस्माभिरिति पुनरत्र न व्याख्यायन्ते ॥ ५ ॥

पुनरपि प्रगाथशेषमुदाहृत्य प्रशंसति ।

त्वया वयं प्रवतः शश्वतीरपोऽति शूरतरामसोति
संवत्सरो वै प्रवतः शश्वतीरपस्तमेव तत्तरन्ति ॥ ६ ॥

शश्वतीः वह्नीः प्रवतः प्रवणगामिनीः अपोऽतितराम इति
अतितरणं श्रूयते । अत्र प्रवतः शश्वतीरप इति त्रिभिरपि शब्दै-

बहुष्ठानेन दुस्तरत्वात् संवत्सरएवोच्यते एतत् एतेन प्रार्थ-
नेन तं संवत्सरमेव यजमानास्तरन्ति ॥ ६ ॥

अथोत्तरस्मिन् पक्षसि विकल्पे तयः प्रगाथाः इन्द्रक्रतुमि-
त्यस्य स्थाने कर्त्तव्या इत्युपन्यस्यति ।

अद्याद्याश्वःश्वस्त्वामिदा ह्यो नरो वयमेनमिदा
ह्य इति सन्तनयः प्रगाथा भवन्ति तेषामेकः कार्य्यः
सलोमत्वाय श्वस्तनमेवाभिसन्तन्वन्ति ॥ ७ ॥

एषु प्रगाथेषु अद्याद्याश्वः श्वः इदानीं इदानीं ह्यः पूर्वोद्यु-
रिति अहर्द्वयसम्बन्धदर्शनात् एते प्रगाथाः सन्तनयः सन्ता-
नस्य अहर्द्वयसम्बन्धस्य बाधका भवन्ति । अत उत्तरस्मिन्
पक्षसि तेषामेकः प्रगाथः कार्य्यः सच सलोमत्वायानुलोमतायै
भवति एवं कुर्वन्तो यजमानाः श्वस्तनं आगाम्यहरेव वर्त्तमाने-
नाह्ना अभिसन्तन्वन्ति सन्ततं सम्बद्धं कुर्वन्ति ॥ ७ ॥

इमं पक्षं निरस्यं पूर्वोक्तमेव प्रगाथं विदधाति ।

अथो खल्वाङ्गरिन्द्र क्रतुन्न आभरेत्येव कार्य्यं
समृद्धौ ॥ ८ ॥

अथो खल्विति पक्षान्तरपरिग्रहे समृद्धौ समृद्धयर्मिन्द्र-
क्रतुन्न आभरेत्येव प्रगाथं कार्य्यमाङ्गर्ब्रह्मवादिनः । वसिष्ठो वा
एतं पुत्रहत इत्यादिना समृद्धिहेतुत्वं चास्योक्तं ॥ ८ ॥

अथोत्तरस्मिन् पक्षसि अहःकृप्तिं विदधाति ।

प्रत्यवरोहिणोमासा भवन्ति ॥ ९ ॥

पूर्वस्मिन् पक्षसि ये मासा अनुकान्ता उत्तरस्मिन् पक्षसि प्रत्यवरोहिणः कार्याः प्रथमं तावत् स्वरसामानः तृतीयो द्वितीयः प्रथम इति क्रमेण प्रथममनुष्ठेयाः पृथञ्च त्रयस्त्रिंशत्शारम्भण-स्त्रिटदुन्नतः कार्यः । अभिषवा अपि प्रतिलोमा भवेद्युः ॥ ९ ॥

इममेव प्रत्यवरोहं लौकिकदृष्टान्तेन स्तौति ।

यथा वा इतो वृक्षं रोहन्त्येवमेनं प्रत्यवरो-
हन्ति स्वर्गमेव तल्लोकं रूढास्त्रिल्लोके प्रतिति-
ष्ठन्ति ॥ १० ॥

यथा खलु लोके पुरुषा इतो मूलादारभ्य उन्नतं वृक्षं रोहन्ति रूढा च पुनरग्रादारभ्य मूलमवरोहन्ति एवमेव तत् षड्भि-
र्मासैरारुह्य एनं यज्ञं यजमानाः प्रत्यवरोहन्ति तत्तेनारोहा-
वरोहयोः करणेन स्वर्गमेव लोकं रूढा षड्भिः मासैरारुह्य
पुनः षड्भिर्मासैरवरोहणेनास्त्रिल्लोके प्रतितिष्ठता भवन्ति ॥ १० ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे चतुर्थाध्यायस्य

सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

एवमुत्तरस्मिन् पक्षसि स्वरसामप्रभृति प्रत्यवरोहणमासा-
नुपयन्ति उत्तरे मासि त्रीनभिष्ववान् कुर्युः ततो गो आयुषी
द्वे अहनी कर्त्तव्ये तत्र विधीयते ।

गौञ्चायुश्च स्तोमौ भवतः ॥ १ ॥

गोष्टोम आयुष्टोमश्चेति द्वे अहनी उक्त्यसंस्थे कर्त्तव्ये ॥१॥

अनयोर्द्वित्वसङ्ख्यां प्रशंसति ।

द्विपाद्यजमानः प्रतिष्ठित्यै ॥ २ ॥

यस्मादिमौ गोष्टोमायुष्टोमौ द्वौ अतो द्विपाद्यजमानः
प्रतिष्ठित्यै प्रतिष्ठानाय भवति ॥ २ ॥

स्तोत्रीयासंख्याद्वारेणैतौ प्रशंसति ।

अनातिरिक्तौ भवत अनातिरिक्तं वा अनु प्रजाः
प्रजायन्ते प्रजात्यै ॥ ३ ॥

तत्र गोष्टोमस्य पञ्चदशं बहिष्पवमानं त्रिष्टदाज्यानि सप्त-
दशं माध्यन्दिनं सवनं एकचत्वारिंशदधिकद्विशतास्तोत्रीया
भवन्ति । आयुष्टोमस्य तु त्रिष्टद्वहिष्पवमानं पञ्चदशान्याज्यानि
शेषं गोष्टोमवदिति स्तोमकृप्तौ सत्येकोनषष्ट्यधिकद्विशतस्तोत्रीया
भवन्ति । उभयत्र दशसंख्याया विराट् संपादने सति एतौ

गोष्टोमायुष्टोमौ जनातिरिक्तौ भवतः । गोष्टोम एकया स्तो-
 तीययातिरिक्त इतरञ्चैकया न्यूनः किमितो भवति उच्यते ऊनं
 वातिरिक्तं यदाहि पुंसो हि वीर्यमतिरिक्तं स्त्रिया न्यूनं अथवा
 स्त्रिया अतिरिक्तं पुंसो न्यूनं एतदूनातिरिक्तं युगलमनुलक्ष्य
 ईदृशे युगले प्रजाः प्रजायन्ते स्त्रीपुंसरूपा उत्पद्यन्ते । यदा
 तु स्त्रीपुंसयोरपि वीर्यं समं भवति तदा नपुंसकमेव जायते
 उक्तं हि पुमान् पुंसोधिके शुक्रे स्त्री भवत्यधिके शोणिते स्त्रियाः,
 तथाच यास्कः, शुक्रातिरेके पुमान् भवति, शोणितातिरेके
 स्त्री भवति, द्वाभ्यां समेन नपुंसको भवतीति । एवं न्यूनातिरिक्तं
 करणं सत्रिणां प्रजात्यै पुत्रादिरूपेण प्रजननाय भवति ॥ ३ ॥

अथैतौ संयुज्य स्तौति ।

वैराजौ भवतोऽन्नं विराडन्नाद्य एव प्रतिति-
 ष्ठन्ति ॥ ४ ॥

एतौ गोष्टोमायुष्टोमौ विराजौ विराजमभिसम्पन्नौ भवतः
 दशाक्षरा विराडिति श्रुतेः, दशसंख्यया अनयोः स्तोतीयाणां
 विभागे सति विराट् संपत्तेर्वैराजत्वं, स्पष्टमन्यत् ॥ ४ ॥

इत्यमुत्तरस्मिन् पक्षे षष्ठे मासि त्रिंशत्संख्यान्यहानि
 विहितानि तत ऊर्ध्वं द्वादशाहस्य मध्यतो यो दशरातः स
 कर्त्तव्य इति विदधाति ।

द्वादशाहस्य दशाहानि भवन्ति ॥ ५ ॥

प्रायणीयोदयनीयौ मुक्त्वा यानि मध्ये दशाहानि तानि
कर्त्तव्यानीत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथैतानि स्तौति ।

विराड्वा एषा समृद्धा यद्दशाहानि विराज्येव
समृद्धायां प्रतितिष्ठन्ति ॥ ६ ॥

सर्वस्तोमसर्वपृष्ठसंयोगात् एषा समृद्धा विराट् यत् यान्ये-
तानि दशाहानि तेन विराज्येव समृद्धायां सत्विणः प्रतितिष्ठा-
भवन्ति ॥ ६ ॥

अथ विहितानि दशाहान्यवयुज्य स्तौति ।

पृष्ठानि भवन्ति वीर्यं वै पृष्ठानि वीर्यं एव प्रति-
तिष्ठन्ति छन्दोमा भवन्ति पशवो वै छन्दोमाः पशु-
ष्वेव प्रतितिष्ठन्त्यथैतद्दशममहराप्तस्तोममाप्तछन्द-
आप्तविभक्तिकमनिरुक्तं प्राजापत्यं ॥ ७ ॥

पृष्ठं षडहे क्रमेण रथन्तरद्वैरूपवैराजशाक्तरैव-
तानि सामानि पृष्ठानि पृष्ठस्तोत्रनिर्वाहकाणि भवन्ति तानि
च सर्वसाधकत्वाद्वीर्यमित्युच्यते तथा सति वीर्येणैव प्रति-
तिष्ठन्ति षडहानन्तरं त्रयस्छन्दोमा भवन्ति ते च पशुसाधन-
त्वात् पशवो वै तदनुष्ठानेन पशुष्वेव प्रतितिष्ठन्ति अथ छन्दो

मानन्तरं एतद्दशममहरविवाक्यनामकं भवति तदेवाहराप्तस्तो-
मादि विशेषणैर्विशेष्यते एकोहि गणो द्वादशाहिकोदशरात्रः
तत्र पूर्वेष्वहस्सु त्रिष्टदादयोऽष्टाचत्वारिंशान्ताः स्तोमाः क्रमेण
प्रयुज्यमाना आप्यन्ते समाप्यन्त इत्याप्तस्तोमकमेतत् । तथा
आप्तकन्दविभक्तयश्च सः तं तेन तस्मै तस्मात् तस्य तस्मिन्निति
सप्त आमन्वितविभक्तिरष्टमी ताश्च पूर्वेष्वेवाहस्सु समाप्ता
इति । इदमहराप्तविभक्तिकं अनिरुक्तं देवतावाचिनः पदस्य
षष्ठस्तोत्रे अभावादनिरुक्तं अत्र हि कयानञ्चित्र आभुवदिति
कवतीषु रथन्तरं षष्ठस्तोत्रस्य चेन्द्रो देवता सा चात्र न
निरुच्यते । आज्येष्वपि यदद्य सूर उदित इति त्वचस्योक्ते
अनिरुक्ते उवा मन्दन्विति त्वचस्याद्ये अनिरुक्ते इत्येवं
अस्मिन्नहनि अनिरुक्तदेवता द्रष्टव्या अत एवैतदहः प्राजा-
पत्यं अनिरुक्तं प्रजापतिरिति श्रुतेः अतएवङ्गुणविशिष्टमहः
सत्रिणां फलावाप्तैः सम्पद्यत इत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथैतस्मिन् दशमेऽहनि किञ्चिद्ब्रह्मं विधत्ते ।

यदध्याङ्गरतितद्रेचयन्ति तस्मान्न व्युच्यं ॥ ८ ॥

अस्मिन्नहनि यत् यदध्याङ्गः विक्रवन्ति । अज्ञानं शंस-
यितुं चानुष्ठेयं पदार्थं स्तुतशस्त्रादिषु तादृशं शब्दं वा इदमेते-
नायथाकृतं इदमेतेन यथोक्तमिति क्रियमाणविरोधिवचनं यदि
कुर्वन्ति विभक्तारः तस्मात् न व्युच्यं अस्मिन्नहनि विरुद्धवचनं न
कर्त्तव्यं अविवाक्यमहरिति ह्येतदाचक्षते ॥ ८ ॥

अथास्मिन्नहनि अनुष्टुप्छन्दसः प्रयोगं परोक्षेण विधत्ते ।

परोक्षमनुष्टुभमुपयन्ति प्रजापतिर्वा अनुष्टुप्
यत् प्रत्यक्षमुपेयुः प्रजापतिश्छेयुः ॥६॥

अनुष्टुभं छन्दः परोक्षं अप्रत्यक्षमुपयन्ति उपेयुः कुर्युः ।
अष्टाक्षरैश्चतुर्भिः पादैः प्रत्यक्षमनुष्टुप् भवति अतोऽन्या द्वात्रिंश-
शदक्षरा परोक्षानुष्टुप् सैवास्मिन्नहनि कार्य्या न प्रत्यक्षा आर्भवे
श्यावा श्वान्धोगवे अनुष्टुप्सु प्रकृतौ भवतः ते एव पर्येषु प्रधन्वेति
पिपीलिकमध्यासु कार्य्ये इति ईदृशं अनुष्टुभं परोक्षमुपयन्त्य-
तिरेके निन्दामुखेन पुरोच्यते यदिदमनुष्टुप् छन्दः स प्रजापति-
र्वै तदीयत्वात् तद्रूप एव तदीयत्वञ्च पूर्वमेवोक्तं एवं सति यत्
यदि प्रत्यक्षमनुष्टुभमुपेयुः प्रजापतिश्छेयुः प्राप्नुयुः सत्त्वान्तरे
अस्माङ्गोकात्प्रच्युता भवेयुरित्यर्थः । इह लोके चिरं स्थित्वा
देहान्ते प्रजापतेः सायुज्यं सतिभिः काम्यते ॥ ६ ॥

अथैतस्याङ्गोऽग्निन्नरोदीधितिभिररण्योरिति विराडग्नि-
ष्टोमसाम वामदेव्यं तयस्त्रिंशस्तोमकं कार्य्यमिति विधित्सु-
रर्थवादेनैतद्विधिसुन्नयति ।

योवै सत्रस्य सडेद सङ्गवति वामदेव्यं वै साम्नां
सदग्निर्देवतानां विराट् छन्दसान्वयस्त्रिंशः स्तो-
मानां तान्येव तदेकधा संभृत्योत्तिष्ठन्ति ॥ १० ॥

यः खलु सत्रस्य सत् सारं वेद सत् सारभूतः श्रेष्ठः स्वानां भवति किं तत् सत्रस्य सारमित्युच्यते, सान्नां मध्ये वामदेव्यं वामदेवेन दृष्टं साम सत् सत्रसम्बन्धिं सत्रात्मकं, देवानां मध्ये अग्निः छन्दसां मध्ये विराट् स्तोमानां मध्ये तयस्त्रिंशः, एवं सति वामदेव्यादीन्येकधा सम्भृत्योत्तिष्ठन्ति सत्रादुत्थिता भवन्ति आग्नेयीषु विराट्सु वामदेव्यमग्निष्टोमं तयस्त्रिंश-स्तोमकं कुर्युरित्यर्थः ॥१०॥

अथ वामदेव्यस्तुत्यर्थं ब्रह्मवादिनां विचारं दर्शयति ।

ब्रह्मवादिनो वदन्ति यतः सत्रादुदस्थाता ३ स्थिता ३ दिति ॥ ११ ॥

यतो गच्छतः सत्रात् किमेते सत्रिण उदस्थाता उत्तिष्ठन्ति उत स्थितात् सत्रादिति ब्रह्मवादिन आहुः उभयत्र विचार्य-माणानामिति श्रुतिः तिष्ठतेर्लुङ्लङिति वर्तमाने लुट् प्रत्ययेन मध्यमः ॥११॥

तत्र केचन यतः सत्रादुत्तिष्ठन्ति केचित् स्थितादिति तदु-भयं विविच्य दर्शयन् फलमपि तयोः दर्शयति ।

ये रथन्तरेण स्तुत्वोत्तिष्ठन्ति ते यत उत्तिष्ठन्ति तान् ब्रूयादप्रतिष्ठाना भविष्यन्तीति ये वृहता स्तुत्वो-त्तिष्ठन्ति ते स्थितादुत्तिष्ठन्ति तान् ब्रूयात् स्यायु-

कौषां श्रीर्भविष्यति न वसीयां सो भविष्यन्तीति ॥१२

ये रथन्तरमग्निष्टोमसाम कृत्वा तेन स्तुत्वोत्तिष्ठन्ति ते यतो यतः गच्छतः सत्वात् उत्तिष्ठन्ति रथन्तरं हि माध्यन्दिने सवने वृहतः पूर्वं प्रयुज्यते तस्मिन् समये गच्छत्येव यज्ञो न समाप्यत इति गच्छत एव सत्वाद् उत्तिष्ठन्ति तान्यदि कश्चिद्ब्रूयात् अप्रतिष्ठानाः प्रतिष्ठारहिताः एते सत्रिणो भविष्यन्ति तथैव तेषां फलं स्यादिति शेषः । ये वृहदग्निष्टोमसाम कृत्वा तेन स्तुत्वोत्तिष्ठन्ति रथन्तरप्रयोगावस्थायां वृहता स्थितत्वात् ते स्थितादेव सत्वाद् उत्तिष्ठन्ति तान्यदि कश्चिद् ब्रूयात् स्थायुका स्थितिशीलास्य श्रीर्भविष्यति नोत्तरोत्तरं वर्द्धते अतो न वसीयांसः श्रेयांसो भविष्यन्तीति तदपि फलं तथैव स्यादित्यर्थः । तस्माद्बुभयमग्निष्टोमसाम न कार्यमित्युक्तं भवति अतो वामदेव्येन स्तुत्वोत्थेयमिति ॥१२॥

पूर्वोक्तामेव पक्षं निगमयति ।

ये वामदेव्येन स्तुत्वोत्तिष्ठन्ति ते सतः सदय्युत्तिष्ठन्ति पूर्णात्पूर्णमायतनादायतनमन्तरिक्षायतना हि प्रजा ॥ १३ ॥

ये वामदेव्येन स्तुत्वोत्तिष्ठन्ति ते सतः सारात् सारमभिलक्ष्योत्तिष्ठन्ति वामदेव्यादिकात् पूर्वोक्तात् सतः सारात् उत्तिष्ठन्तः सत्फलं लभन्त इत्यर्थः । तथा पूर्णाञ्चास्माद् उत्तिष्ठन्तः

पूर्णफलं प्राप्नुवन्ति तथा अन्तरिक्षं वै वामदेव्यमिति श्रुतेः
वामदेव्यमन्तरिक्षात्मकमायतनं प्रजाश्चान्तरिक्षायतना अत्रकाश-
मन्तरेण सञ्चरणानुपपत्तेस्तासां तदायतनत्वं तथा सति आय-
तनभूताद् वामदेव्यादुत्तिष्ठन्त आयतनं प्रजानामायतनं स्थानं
अन्तरिक्षात्मकं अभिलक्ष्योत्तिष्ठन्ति प्रजानामायतनत्वं लभन्त
इत्यर्थः ॥१३॥

अथ सोतीयाक्षरसंख्यया प्रशंसति ।

त्रयस्त्रिंशदक्षरासु भवति त्रयस्त्रिंशद्देवता-
स्वेव प्रतिष्ठायोत्तिष्ठन्ति ॥ १४ ॥

अग्निं नर इत्याद्यासु त्रयस्त्रिंशदक्षरासु वामदेव्यं भवति
देवतासु त्रयस्त्रिंशत्, तथा सति सोतीयाक्षरसंख्यया देव-
तास्वेव प्रतिष्ठायोत्तिष्ठन्ति ॥ १४ ॥

अथ वामदेव्यं बद्धधा प्रशंसति ।

प्राजापत्यं वै वामदेव्यं प्रजापतावेव प्रतिष्ठायो-
त्तिष्ठन्ति पशवो वै वामदेव्यं पशुष्वेव प्रतिष्ठायोत्ति-
ष्ठन्ति ॥ १५ ॥

वामदेव्यं हि कयानश्चित इत्यनिरुक्तदेवतायां तस्या-
मृच्युत्पन्नं अनिरुक्ता च प्राजापत्या अतस्तातोत्पन्नं वामदेव्य-

मिति प्राजापत्यमित्युच्यते पशुसाधनत्वात् शान्तिहेतुत्वाच्च
वामरुव्यस्य तच्छब्दत्वं, स्पष्टमन्यत् ॥ १५ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे चतुर्थाध्यायस्य

अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

अहर्गणेष्वन्यान्यहान्युदवर्णनीयान्तानि पत्नीसंयाजा-
न्तानीतराणि अस्मिन् दशमेऽहनि पत्नीसंयाजेभ्य ऊर्ध्वमपि
मानसस्तोत्रादयः केचित् धर्मा अनुष्ठेयाः तानत्र विधास्यन्
आदावाहवनीयोपस्थानं विधत्ते ।

पत्नीः संयाज्य प्राञ्च उदेत्यायुः सहस्रमानव
इत्यतिछन्दसाहवनीयमुपतिष्ठन्ते ॥ १ ॥

पत्नीसंयाजान् कृत्वा प्राञ्चः प्रङ्गुखादेत्य प्राग्वंशान्निर्गम्य
मानसेन स्तोष्यतः अयुः सहस्रमानव इति अतिछन्दसा अति-
छन्दस्युचि गीतेन गोरिति निधनवता उद्गातारः तत्र आहवनी-
यमुपतिष्ठन्ते । नन्वत्रातिछन्दसेति ऋच एव करणता श्रूयते न
सान्नः, अतः कथं सान्नोपस्थानमुच्यते, यस्मात् सूत्रकारएव-
मुक्तवान् आहवनीयं गत्वाऽयुःसहो हा इति त्रिरुद्गाता गाये-
न्निधनमितरावनूपेयातामिति, अतः सान्नैवोपस्थानमवगम्यते

इति गानविशिष्टयैवच्चोपस्थानं पत्नीसंयाज्येति क्ताप्रत्ययश्च पूर्व-
कालतामात्रेण समानकर्तृकत्वेपि उद्गातृणां पत्नीसंयाजेन
सम्बन्धाभावात् ॥ १ ॥

एतदतिछन्दसोपस्थानं स्तौति ।

इमे वै लोका अतिछन्दा एष्वेव लोकेषु प्रति-
तिष्ठन्ति ॥ २ ॥

गायत्र्यादीनां छन्दसां भूराद्येकैकलोकसम्बन्धिनां अति-
छन्दास्तु इमे त्रय एव लोकाः तत्र गायत्रीतिष्टुजगतीनामन्त-
र्भावित्वात् अतस्तत्करणकोपस्थानेन एष्वेव भूरादिलोकेषु
सत्विणः प्रतितिष्ठन्तीति ॥ २ ॥

तदीयं निधनमनूद्य प्रशंसति ।

गोरिति निधनं भवति विराजो वा एतद्रूपं
यद्गौरिविराज्येव प्रतितिष्ठन्ति ॥ ३ ॥

यत् एतद्विराट्छन्दसोरूपं गौः गोमान् हि लोके विराजति
यद्वा गोप्रभवं यदेतत् क्षीरादिकमेतत् विराडर्न वै विराडिति
श्रुतेः अतोऽनेन विधानेन अन्नरूपे विराज्येव प्रतितिष्ठन्ति ॥ ३ ॥

अथ मानसं स्तोत्रं विधत्ते ।

प्रत्यञ्चः प्रपद्य सर्पराज्ञया ऋग्भिस्तुवन्ति ॥ ४ ॥

आहवनीये यत् प्रत्यञ्चः प्रत्यङ्मुखाः सदः प्रपद्य सर्प-
राज्ञ्या सर्पराज्ञी ब्रह्मवादिनी तथा दृष्टाभिः ऋग्भिः आयङ्गौः
ष्टन्निरक्रमीदित्यादिभिः स्तुवन्ति आसु गायत्रसान्ना स्तुवन्ती
त्यर्थः ॥ ४ ॥

अथैताः प्रशंसति ।

अर्घ्वुदः सर्प एताभिर्म्मृतान्त्वचमपाहत ऋतामे-
वैताभिस्त्वचमपन्नते ॥ ५ ॥

अर्घ्वुदो नाम काद्रवेयः एताभिः ऋग्भिर्म्मृतां शीर्णान्त्वच-
मपाहत अपागमयत् सत्रिणोप्येताभिर्म्मृतां पापात्मिका-
न्त्वचरूपामपन्नते अपगमयन्ति ॥ ५ ॥

प्रतिष्ठाहेतवश्चैता इति प्रशंसति ।

इयं वै सर्पराज्ञप्रस्थामेव प्रतितिष्ठन्ति ॥ ६ ॥

इयं वै दृश्यमाना भूमिः सर्पराज्ञी सर्पणशीलानां प्राणिना-
मीश्वरी ये तु तद्दृष्टाभिः ऋग्भिः स्तुवन्ति ते नास्यामेव भूमौ
प्रतितिष्ठन्ति ॥ ६ ॥

अस्य च स्तोत्रस्य त्रिकएव स्तोम इति तत्संख्यया प्रशं-
सति ।

तिसृभिः स्तुवन्ति त्रय इमे लोका एष्वेव लोकेषु
प्रतितिष्ठन्ति ॥ ७ ॥

स्तोत्रियासु त्रिसंख्यायोगात् त्रिष्वपि लोकेषु प्रतितिष्ठ-
न्तीत्यर्थः ॥ ७ ॥

अध्वर्युणा स्तोत्रोपाकरणं मनसा कर्तव्यमिति विधत्ते ।

मनसोपावर्त्तयति ॥ ८ ॥

असर्जसर्जीत्यादिकमुपावर्त्तध्वमित्यन्तं स्तोत्रोपाकरणं
मन्वम्नसा जपेदित्यर्थः ॥ ८ ॥

तथोद्गातृणामपि हिङ्कारप्रस्तावादिकमपि मनसैव कर्त्त-
व्यमिति विधत्ते ।

मनसा हिङ्करोति मनसा प्रस्तौति मनसोद्गा-
यति मनसा प्रतिहरति मनसा निधनमुपयन्त्य-
समाप्तस्य समाप्तैः ॥ ९ ॥

सर्वे निधनइति वचनादत्र निधनमुपयन्तीति बद्धवचनं
एतच्च मनसा करणं यज्ञे यत्किञ्चिदसमाप्तमनुष्ठानेनानवाप्त-
मस्ति तस्य सर्वस्य समाप्त्यै समापनाय भवति ॥ ९ ॥

असमाप्तसमापनं लोके प्रसिद्धमित्याह ।

यद्वै वाचा न समाप्नुवन्ति मनसा तत्समापयन्ति
॥ १० ॥

यत् खलु वाचा वाक्येन लौकिकाः पुरुषाः समाप्नुं न शक्नु-
वन्ति मनसैव तत्समापयन्ति ॥ १० ॥

स्तोत्रस्थानस्य परिश्रयणं विधत्ते ।

परिश्रिते स्तुवन्ति ब्रह्मणः परिगृहीत्यै ॥ ११ ॥

परिश्रिते कटादिभिरावेष्टिते स्थाने स्तुयुः तच्च परिश्रयणं ब्रह्मणः स्तोत्रात्मकस्य परिगृहीत्यै परिग्रहणाय वहिर्गमनाभावाय भवति ॥ ११ ॥

अथ ब्रह्मोद्यं विधत्ते ।

ब्रह्मोद्यं वदन्ति ब्रह्मवर्चस एव प्रतितिष्ठन्ति ॥१२॥

अथ सूत्रकारः गायत्रीं त्रिब्रूयुरिति धानञ्जप्यश्चतुर्होतारमभिप्रेत्यैतदिति गौतमः, तर्कं वा कथयेयुर्यथाश्वतिरात्र इति पाण्डिः, तत्प्रवितुर्वरेण्यमित्येषा गायत्री साक्षाद्ब्रह्मणः प्रतिपादिका तस्यास्त्रिर्वचनं ब्रह्मोद्यमिति धानञ्जप्यस्य मतं, चित्तिसृक्चित्तमाज्यमित्यादिकाः पञ्चानुवाकाः चतुर्होतारोऽध्वर्युभिः समान्नाताः तेषामाद्यं स्तुत्यनुशंसनाय होता व्याचक्षत इति विधास्यते तदेवाख्यानं ब्रह्मोद्यमिति गौतमः, यथा त्रिरात्रेऽश्वमेधे वादिप्रतिवादिरूपेण तर्कप्रश्नप्रतिवचने कुर्वन्ति किञ्चिद्विदासीदित्यादिभिर्मन्त्रैस्तथैवात्वापि कर्त्तव्यमिति शाण्डिल्यः, एवं ब्रह्मवादे कृते सति ब्रह्मवर्चस एव यजमानाः प्रतितिष्ठन्ति ॥ १२ ॥

स्तोत्रानुशंसनार्थं होतुश्चतुर्होतृमन्त्रं विधत्ते ।

चतुर्होतारो होता व्याचष्टे स्तुतमेव तदनुशंसति
नहि तत् स्तुतं यदननुशस्तं ॥ १३ ॥

मानसस्तोत्रानन्तरं स्तोत्रीया ऋचो मनसा शस्वा चतु-
र्होतृणां आद्यश्चित्तिस्त्वगित्यनुवाकं व्याचक्षीत व्याख्यानमध्व-
र्युस्वरेण कथनं तत्तेन व्याख्यानेन स्तुतस्य स्तोत्रस्यानुशंसनं
कृतं भवति यद्यपि स्तोत्रीयाभिरेव अनुशंसनं कृतं तथापि ताः
पराच्यः शस्यन्त इति नैतावता स्तोमाभिश्चंसनं निष्प्रयते
तदर्थमेव तद्याख्यातमित्यर्थः, अनुशंसनाभावे कृतमपि स्तोत्र-
मकृतसमं स्यादित्ययमर्थो न हि तदित्यादिनोच्यते ॥ १३ ॥

अथ प्रजापतिपरिवादः कर्त्तव्यइति विधत्ते ।

प्रजापतिं परिवदन्त्याप्तुवैनं तद्याचक्षते ताव-
दापामैनमिति ॥ १४ ॥

हे प्रजापते त्वं दुर्लभः दुराराध्यश्च तथापि त्वां दृशमेनाह्ला
गृहीतवन्तः क्लेदानीं गमिष्यतीत्येवं परिवादं कुर्युरित्यर्थः,
यद्वा अत्यन्तरप्रसिद्धोऽकुशलोवायं प्रजापतिः यो दंशमशकान्
असृजत् यस्तेनानित्यादिकं, अथ वा प्रजापतिर्वै स्वां दुहित-
रमभ्यधावदित्यादिकं यत्पापं कर्म तस्य कीर्त्तनं परिवादः, तथा
च सूत्रितं प्रजापतिं परिवदन्ति पापैः कर्मभिरित्येके नत्वधीमहे,
अपि वाध्वर्युवहृचानां न किञ्चित्यादिति किमर्थः प्रजापतेः
परिवादः उच्यते यथा महारण्ये मत्तगजं उपायेन गृहीत्वा

सन्नुष्टाः परिवदन्ति क्लेदानीं दुर्ग्रहो मूढचारी दुश्चरितः
 त्वं गमिष्यसीति परिवदन्ति, एवमेव प्रजापतिं प्रत्यक्षत उपलभ्य
 हर्षातिशयेन परिवादः क्रियते तदेतदुच्यते, एनं प्रजापतिं
 वयन्तावदापाम प्राप्तवन्त इति बुद्ध्वा एनं प्रजापतिमाह्वयैव
 प्राथैव तद्याचक्षते तस्य भर्तृनाय प्रजापतिकृतं तत् पापं
 कर्म कथयन्ति ॥ १४ ॥

अथ गृहपतिकर्तृमौदुम्बरीधारणं विधत्ते ।

गृहपतिरौदुम्बरीं धारयति गृहपतिर्वा ऊर्जा
 यन्तोर्जमेवैभ्यो यच्छति ॥१५॥

सत्रिणां मध्ये यो गृहपतिरसावौदुम्बरीं सदसो मध्ये
 निखातां धारयति समन्वारभत आनक्षत्रदर्शनात् नोत्सृजेत्,
 ऊर्जा ऊदुम्बर इति श्रुतेः उग्रूपैवौदुम्बरी, गृहपतिः खलु
 ऊर्जांस्य यन्ता नियन्ता प्रदातेत्यर्थः तस्मादौदुम्बरीधारणेन
 ऊर्जमन्नमेव एभ्यः सत्रिभ्यो यच्छति ददाति ॥ १५ ॥

अथ सर्वेषां वाग्यमनं विधत्ते ।

वाचं यच्छन्ति ॥१६॥

आनक्षत्रदर्शनादेतद्वाग्यमनं ॥१६॥

अथैतत् स्तौति ।

दुग्धानीव वै तर्हि छन्दांसि यातयामान्यन्त-
गतानि तान्येव तद्रसेनाप्याययन्ति ॥ १७ ॥

तर्हि तस्मिन् काले पूर्वेष्वहःसु दुग्धानि इव वै दुग्धान्येव
छन्दांसि अतोऽन्तगतानि यातयामाति गतरसानि तत्तथा
सति अनेन वाग्यमनेन तान्येव छन्दांसि रसेनाप्याययन्ति पुनः
सारयुक्तानि कुर्वन्ति ॥ १७ ॥

प्रकारान्तरेण स्तौति ।

अथो श्वस्तनमेवाभिसन्तन्वन्ति ॥ १८ ॥

अथो अपि च श्वस्तनं परस्मिन् दिवसे कर्त्तव्यं कर्मैवाभि-
सन्त्य वाचं सन्तन्वन्ति श्वस्तने कर्मणि वाचा निष्पाद्यं स्तुतशस्त्रा-
दिकं कुर्वन्ति वाग्यमनेन सम्पादयन्तीत्यर्थः ॥ १८ ॥

अथ गवामयनस्य सत्रत्वेनादक्षिणत्वाद्दक्षिणाभावाद्यं
स्तुतशस्त्रादिकं कुर्वन्ति इतं वा समृद्धभावमाशंक्य तां सम्पा-
दयति ।

आत्मदक्षिणं वा एतद्यत्सत्रम् ॥ १९ ॥

आत्मैव दक्षिणा यस्य तादृशमेव तत् यदेतत्सत्रं सत्रयागः
न यज्ञान्तरवत् गवादिदक्षिणं अतो दक्षिणासङ्गावात् समृद्धि-
रस्येवेत्यर्थः ॥ १९ ॥

एतत् स्तौति ।

यदा वै पुरुष आत्मनोऽवद्यति यं कामं कामयते
तमभ्यश्नुते ॥२०॥

यदा खलु पुरुष आत्मनः स्वशरीरात् अवद्यति देवेभ्यः
प्रदातुं तदा यं कामं कामयते तमभिप्राप्नोति ॥ २० ॥

आत्मनोऽवदानप्रकारं दर्शयति ।

द्वाभ्यां लोमावद्यति द्वाभ्यां त्वचं द्वाभ्यां मांसं
द्वाभ्यामस्थि द्वाभ्यां मज्जानं द्वाभ्यां पीवञ्च लोहि-
तञ्च ॥ २१ ॥

संवत्सरसत्रस्य आदितो द्वाभ्यान्मासाभ्यां आत्मनः सम्बन्धि
यल्लोम शरीरगतं लोम तदवद्यति देवेभ्यो दातुं स्वशरी-
रात् पृथक् करोति, द्वाभ्यां लोमान्तर्गतां त्वचमवद्यति, अथ
द्वाभ्यान्त्वगन्तर्गतां मांसमवद्यति, पुनर्द्वाभ्यां मांसान्तर्गतमस्थि-
वद्यति, ततो द्वाभ्यान्मज्जानं अस्थ्यन्तर्गतमज्जाख्यं रसमव-
द्यति, पुनरन्याभ्यां मासाभ्यामवशिष्टं पीवोमेदो लोहितञ्चाव-
द्यति, एवं द्वादशभिर्मासैः पुरुष आत्मानमेव कृत्स्नमवदाय
देवेभ्योदत्तवान् भवति किमत्र वाह्यया दक्षिणयेति आत्म-
दक्षिणं सत्रमित्युक्तं ॥ २१ ॥

अथ सत्रिणां सशिखं उपनं विधत्ते ।

शिखा अनु प्रवपन्ते पाप्मानमेव तदपन्नते लघी-
याः स्वर्गं लोकमयामेति ॥ २२ ॥

सर्वे सत्रिणः शिखाः शिरसि विद्यमानान् सर्वान् केशान्
अनुक्रमेण दीक्षानुपूर्व्यां प्रवपन्ते प्रकर्षेण वापयेयुः, तत्तेन
वपनेन पाप्मानमेवापन्नते अपहतपाप्मानो भवन्ति, सशिखं
वपनं कुर्वतः कोऽभिप्राय इति चेत् लघीयांसोलघुतमाः केश-
भारराहित्येन स्वर्गोत्पतनाय लघुतमगाताः सन्तः स्वर्गं
लोकमयाम प्राप्नुवामेति ॥ २२ ॥

प्रकारान्तरेण वपनं प्रशंसति ।

अथो गवामेवानुरूपा भवन्ति सर्वस्यान्नाद्यस्या-
वरुध्यै ॥ २३ ॥

एतत्सत्रानुष्ठानेन गावः शृङ्गहीना भूत्वा सर्वमन्नाद्यं
प्राप्नुयुरिति आदावुक्तं अतः सत्रिणोपि सर्वस्यान्नाद्यस्यावरो-
धाय अनुष्ठितसत्राणां गवां शृङ्गहीनानामनुरूपा भवन्ति सशिख-
वपनेन सदृशा भवन्ति ॥ २३ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे चतुर्थाध्यायस्य

नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

दशमस्याङ्ग ऊर्ध्वमहाव्रताख्यं गवामयनस्योपान्त्यमहरनु-
ष्ठेयं तद्विवक्षुराख्यानमुखेन तन्नाम निर्व्यक्ति ।

प्रजापतिः प्रजा असृजत सोऽरिच्यत सोऽपद्यत तं
देवा अभिसमगच्छन्त तेऽब्रुवन्महदस्मै व्रतं संभ-
राम यदिमन्धिनवदिति तस्मै यत्संवत्सरमन्नं पच्यते
तत्समभरंस्तदस्मै प्रायच्छंस्तद्व्रजयत्तदेनमधिनो-
न्महन्मर्या व्रतं यदिममधिन्वीदिति तन्महाव्रतस्य
महाव्रतत्वं ॥ १ ॥

सर्वकारणभूतः प्रजापतिः इमाः सर्वाः प्रजा असृजत
आदौ सृष्टवान्, ततो वङ्गकार्यसृष्टेः स प्रजापतिः अरिच्यत
रिक्तः क्षीणोऽभवत्, ततोऽपद्यत आन्त्यातिशयेन अशेत, तमभि-
लक्ष्य देवाः समगच्छन्त, ततस्ते इदमब्रुवन्, अस्मै रिक्ताय
प्रजापतये महद्गतमन्नं संभराम, यद्गतमिमन्धिनवत् प्रीणयेत्तर्प-
येदिति, इधिः प्रीणतार्थः अस्माञ्छेति रूपसेतत् । एवमुक्त्वा
यदन्नं संवत्सरं पच्यते समस्तेन संवत्सरेण निष्यद्यते तत्तस्मै
तदर्थं तदन्नं समभरन् सम्पादितवन्तः सम्पाद्य चास्मै तत्प्राय-
च्छन् तदन्नं स प्रजापतिः अव्रजयदभक्षयत् व्रजिरत् भक्षणार्थः,
भक्षितं तदन्नं एनं प्रजापतिमधिनोत् अतर्पयत्, तदनन्तरं

देवा इदमब्रुवन् हे मर्या मर्याः एतन्महद्गतं यदेनं प्रजापति-
मधिन्वीत् अताप्तीदिति यदिदं महद्गतमित्युक्तं तन्महाव्रतस्य
महाव्रतत्वं महाव्रतप्रवृत्तिनिमित्तं संवत्सरान्ते कर्त्तव्यमिद-
महः प्रजापतेरन्वत्वेन स्तूयतइति कर्मणोपि महाव्रतनाम
सम्पन्नं ॥१॥

प्रकारान्तरेण निर्वचनं दर्शयति ।

प्रजापतिर्वाव महाऽस्तस्यैतद्गतमन्नमेव ॥ २ ॥

स प्रजापतिः खलु सर्वेभ्यो महान् तस्यैतद्गतं कर्म अन्नमेव
अन्नवत् षष्टिकरमेव अतो महतः सम्बन्धि व्रतमिति कृत्वा महा-
व्रतमित्युच्यते अस्मिन् पक्षे वैयधिकरण्यात् आन्महतः समाना-
धिकरणेनेति विधीयमानत्वं व्यत्ययेनेति द्रष्टव्यं ॥२॥
इदमहर्विषुवतस्थाने कर्त्तव्यमिति पूर्वपक्षेणोपन्यस्यति ।

**तदाङ्गमध्यतः संवत्सरस्योपेत्यं मध्यतो वा अन्नं
जग्धं धिनोति ॥ ३ ॥**

जग्धं भक्षितमन्नं मध्यत उदरमध्यस्थं सत् धिनोति तर्पयति
अतोन्नस्थानीयमिदमहः संवत्सरस्य मध्यतो मध्ये उपेत्यं उपे-
तव्यमनुष्ठेयमित्यर्थः तत्तत्र महाव्रतविषये केचिदाङ्गः, अपरे-
ऽभिन्नाः संवत्सरस्यान्तएवोपेत्यमित्याङ्गरिति ॥ ३ ॥

सिद्धान्तयति ।

तद्वाङ्गं यन्मध्यत उपयन्त्यर्द्धमन्नाद्यस्यामुवन्त्यर्द्धं सं
वट्कुर्वन्तीत्युपरिष्ठादेव संवत्सरस्योपेत्य् संवत्सरे
वा अन्नं सर्वं पच्यते ॥ ४ ॥

तद् तत्रैव विषये अभिज्ञा ब्रह्मवादिन आङ्गः यत् यदि
मध्यतः संवत्सरस्य मध्ये इदमह्वरुपयन्ति तर्हि संवत्सरसाध्यस्या-
न्नाद्यस्यार्द्धमेवाभुवन्ति अर्द्धं सं वट्कुर्वन्ति व्यथं कुर्वन्तीति
अतः संवत्सरस्योपरिष्ठादेव इदमह्वरुपेत्यं संवत्सरे संपूर्ण एव हि
सर्वमन्नं पच्यते अतः सर्वस्यान्नस्य प्राप्तयेऽवकल्पत इत्यर्थः ॥४॥

अथास्याङ्गः पञ्चविंशः सोमः स्यादिति विधित्सुराह ।

चतुर्विंशं भवति चतुर्विंशो वै संवत्सरोऽन्नं
पञ्चविंशं ॥ ५ ॥

इदमह्वरुचतुर्विंशतिसोमकं भवति संवत्सरो हि चतु-
र्विंशत्यर्द्धमासात्मकः तस्यैतदनुगुणं अतस्तत्साध्यमन्नं पञ्च-
विंशं पञ्चविंशतिसंख्यापूरकं भवति ॥५॥

प्रकारान्तरेण प्रशंसति ।

यद्वा अदश्चतुर्विंशं प्रायणीयन्तदेतदुदयनीयं ॥६॥

सर्वसत्साधारणावाद्यन्तावतिरात्ताविति कृत्वा उपाद्यं
प्रायणीयमुपान्त्यं प्रायणीयमिति उच्यते । यद्वा यत् खलु

अदः पूर्वमुक्तं चतुर्विंशस्तोमकं प्रायणीयमुपाद्यमहः तदेवैत-
दिदानीमुच्यमानं महाव्रतमुदयनीयं एवं सति उपक्रमोपसं-
हारौ समानरूपौ भवतः ॥६॥

ननु महाव्रतमहः पञ्चविंशस्तोमकं तस्य कथं चतुर्विंश-
स्तोमकेन प्रायणीयेन साम्यमित्यत आह ।

यत् संवत्सरमन्त्रं संभरन्ति सैषा पञ्चविंश्युप-
जायते ॥७॥

संवत्सरं संवत्सरपर्यन्तं संवत्सरे चतुर्विंशत्यर्द्धमासात्मके
समाप्ते देवा यदन्त्रं संभरन्ति तेषां तदन्त्रमेव पञ्चविंशी
पञ्चविंशतिसंख्यापूरणी स्तोत्रीयोपजायते सम्पद्यते अतः फल-
रूपैषा षष्ठ्यं भूतेति प्रायणीयेन साम्यं एवं सति अस्मिन्नहनि
सर्वस्तोत्रेषु पञ्चविंशस्तोमः कर्त्तव्य इति विधिरुन्नतव्यः ।

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहाहं निवारयन् ।

पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ ७ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्त्तकश्रीवीर-
बुद्धभूगलसाम्नाज्यधुरन्धरेण सायनाचार्य्येण विरचिते माध-
वीये सामवेदार्थप्रकाशे ताण्ड्यमहाब्राह्मणे चतुर्थाध्या-
यस्य दशमः खण्डः ।

चतुर्थाध्यायः समाप्तमगमत् ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्द्वामे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

उक्तं महाव्रतस्याङ्गः सर्वेषु स्तोत्रेषु पञ्चविंशः स्तोमः
कार्यः इति शिरः पक्षौ पुच्छ आत्मेति पञ्चविधं होतुः शृष्टस्तोत्रं
तच्च महाव्रताख्यं, महाव्रतमित्युच्यते ।

वामदेव्यं महाव्रतं कार्यं ॥१॥

स्पष्टोर्थः ॥ १ ॥

तस्मिंश्च स्तोत्रे आत्मेव पञ्चविंशः स्तोमः, शिरःप्रभृतिषु
स्तोमान्तरं, तत्र शिरसस्त्रित्स्तोमं विधत्ते ।

विष्टच्छिरो भवति ॥ २ ॥

त्रिभिस्तृचैर्वर्त्तत इति त्रित् स एव स्तोमः शिरोभागश्च
भवति ॥२॥

तस्य सोमस्य शिरसा सहानुरूपं दर्शयति ।

त्रिवृद्धोव शिरोलोमत्वगस्थि ॥ ३ ॥

लोके प्राणिनां शिरः लोम त्वक् अस्थीति भेदेन त्रिवृद्धोव त्रिगुणमेव खलु अतः शिरसस्त्रिवृतः सोमो युक्तः ॥ ३ ॥

शिरोव्यतिरिक्तस्य पाङ्गत्वप्रतिपादनेन शिरसस्त्रिवृत्त्वं व्यतिरेकेन दर्शयति ।

पाङ्क्त इतर आत्मा लोम त्वङ्गांसमस्थि मज्जा ॥ ४ ॥

इतरः शिरोव्यतिरिक्त आत्मा देहः पाङ्क्तः पङ्क्तियुक्तः पञ्चसंख्योपेतः, कथमित्युच्यते लोमत्वङ्गांसमस्थिमज्जेति भेदेन, एवं शिरः पाङ्क्तन्न भवति अपि तु त्रिवृदेवेत्यर्थः ॥ ४ ॥

शिरसा त्रिवृत्सोमकेन स्तवनं विधत्ते ।

सहद्विद्धृतेन शिरसा पाराचा स्तुवते ॥ ५ ॥

अनेन आदौ सहत् द्विद्धृत्य पाराचा अनादत्तेन शिरसा स्तुवते उद्गातारः ॥ ५ ॥

तदेतदनादत्तस्तवनं प्रशंसति ।

तस्माच्छिरोङ्गानि मेद्यन्ति नानुमेद्यति न दृश्यन्त्यनुदृश्यति ॥ ६ ॥

तस्माद्नाटत्तस्तवनात् अविज्ञतरूपं एकरूपमेव शिरो
भवति अत इतराण्यङ्गानि मेद्यन्ति वर्द्धमानान्यनुवर्द्धन्ते इतरे-
ष्वङ्गेषु वर्द्धमानेष्वपि शिरएकमेवावतिष्ठते तथा कृष्यन्ति कृशी
भवन्ति अङ्गानि अनु न कृष्यति नाल्पीभवति इतरेष्वङ्गेष्वपची-
यमाणेष्वपि स्वयन्नापचीयते ॥ ६ ॥

नन्वितरेषामपि वृद्धिकाश्चै कथं स्यातां तत्राह ।

पुनरभ्यावर्त्तमितरेणात्मना स्तुवते तस्मादितर
आत्मा मेद्यति च कृष्यति च ॥ ७ ॥

इतरेण पक्षपुच्छादिरूपेणात्मना पुनरभ्यावर्त्तं पुनः पुनर-
भ्यावृत्त्य एकमेव त्वचमावर्त्त्य स्तुवते तस्मादावृत्त्या विकृतत्वात्
इतर आत्मा शिरोऽत्यतिरिक्तो देहो मेद्यति च कृष्यति च कदा-
चिद्वर्द्धते कदाचित् कृशी भवति ॥७॥

शिरसो गायत्रीसाम्नः स्तोत्रीयां विधत्ते ।

अर्कवतीषु गायत्रीषु शिरो भवति ॥ ८ ॥

अर्कशब्दोपेतासु गायत्रीकन्दस्कासु इन्द्रमिद्गाथिनो वृह-
दिन्द्रो दधीचो अस्यभिरुद्देदभिश्चुतामघमिति त्वचं तयात्मका-
सु नवस्वृक्षु शिरो भवति ॥ ८ ॥

अथासामर्कत्वं गायत्रत्वञ्च प्रशंसति ।

अन्नं वा अर्को ब्रह्मवर्चसं गायत्रान्नाद्यं चैवैभ्यो-
ब्रह्मवर्चसञ्च मुखतो दधाति ॥ ९ ॥

अर्चते पूज्यते अनेनेति व्युत्पत्त्या अन्नमेवार्कः गायत्री च
तेजोरूपेणाग्निना सह प्रजापतिमुखादुत्पन्ना ब्रह्मवर्चसं
तेजोविशेष इति गायत्री ब्रह्मवर्चसमित्युच्यते एवमुभयोः स्तो-
त्रादौ करणेन एभ्यो यजमानेभ्यः अन्नाद्यञ्चैव ब्रह्मवर्चसञ्च
मुखतः प्रमुखे दधाति विदधाति उद्गातेत्यर्थः ॥ ९ ॥

अथ पक्षौ स्तोमविशिष्टौ विधत्ते ।

पञ्चदशसप्तदशौ पक्षौ भवतः पक्षाभ्यां वै यजमा-
नो वयो भूत्वा स्वर्गं लोकमेति ॥१०॥

पञ्चदशस्तोमं रथन्तरं दक्षिणपक्षतया कार्यं सप्तदश-
स्तोमं वृहदुत्तरपक्षत्वेन एवं कृताभ्यां पक्षाभ्यामेव यजमानो
वयः पक्षी भूत्वा स्वर्गं लोकमुत्पतनेन प्राप्नोति एवमेकः पञ्चदशः
पक्षः इतरः सप्तदश इत्युक्तं ॥१०॥

अधुनोभावपि समानस्तोमौ स्यातामिति केषाञ्चिन्मत-
सुपन्यस्यति ।

तावाङ्गः समौ कार्यौ पञ्चदशौ वा सप्तदशौ वा
सवीवधत्वाय ॥ ११ ॥

तौ पक्षौ पञ्चदशस्तोमकौ सप्तदशस्तोमकौ वा समौ समा-
नावेव कार्य्याविति केचिदाहुः किमर्थं सवीवधत्वाय समान-
वीवधत्वाय इतरथा हि वैषम्यमेव दोषः स्यादिति ॥ ११ ॥

इमं पक्षं निराकृत्य पूर्वोक्तमेव पक्षं परिगृह्णाति ।

तद्वाहुर्त्यत्समौ भवत एकवीर्यौ तर्हि भवत
इति पञ्चदशसप्तदशावेव कार्य्या साचीव वै वयः
पक्षौ कृत्वा पतीयः पतति ॥ १२ ॥

तत् उ आहु रिति पदच्छेदः, उ इति पक्षान्तरपरिग्रहे ।
तत्र आहुर्ब्रह्मवादिनोऽभिज्ञाः किमिति यद्यदि समौ समान-
स्तोमौ भवतः तर्हि तदा एकवीर्यौ समानवीर्यौ भवत इति,
अस्वेकवीर्यत्वं को दोष इति चेत् पतनासामर्थ्यं इति ब्रूमः वयः
पक्षौ साचीव वै तिर्यगिव पक्षौ कृत्वा पतीयः पतति अतिशयेन
पतनं करोति पक्षयोः साम्ये तु साचीभावो न स्यात् अतः
पञ्चदशसप्तदशावेव कार्य्या ॥ १२ ॥

दृष्टद्वयन्तरयोः किं दक्षिणतः कार्य्यं किमुत्तरत इत्याकां-
क्षायामाह ।

दक्षिणतो दृष्टत्कार्य्यं दक्षिणोवा अर्द्धं आत्मनो
वीर्यवत्तरः ॥ १३ ॥

दक्षिणतो दक्षिणपक्षे दृष्टत्साम कार्य्यं इन्द्रादिभिः सह
प्रजापतेरुरसउत्पत्तेः वीर्यवद्दृष्टत् आत्मनो देहस्य दक्षिणोऽर्द्धो

भागः वीर्यवत्तरः अतिशयेन वीर्यवान् अतस्तत्र वृहत्साम प्रयो-
गार्हमित्यर्थः परिशेषात् रथन्तरमुत्तरमिति गम्यते ॥ १२ ॥

तमिमं पक्षं निरस्य सिद्धान्तमाह ।

अथो खल्वाङ्गुत्तरत एव कार्यं ब्राह्मणाच्छुसि-
नोऽर्धात् त्रैष्टुभं वै वृहत्त्रैष्टुभो ब्राह्मणाच्छुसो
त्रैष्टुभः पञ्चदशस्तोमः ॥ १४ ॥

अथो खल्विति पक्षान्तरपरिग्रहे । उत्तरत एव वृहत्साम-
कार्यमिति ब्रह्मवादिन आङ्गुः ब्राह्मणाच्छुसिनोऽर्धात्
समीपात् होतुरुत्तरो ब्राह्मणाच्छुसी उत्तरस्मिन् पक्षे क्रिय-
माणं वृहत्साम ब्राह्मणाच्छुसिनः समीपवर्तिः भवति नान्यथा
तस्मादुत्तरतः कार्यमिति कथनं, अनयोः सम्बन्धः वृहत्साम
त्रैष्टुभं त्रिष्टुभा सह प्रजापतेरुरसउत्पत्तेः ब्राह्मणाच्छुसी च
होत्रकाणां द्वितीयत्रिष्टुप्कृन्दसां द्वितीयेति संख्यासाम्यात्
त्रैष्टुभत्वं उभयोस्त्रिष्टुप् द्वारा सम्बन्धात् सामीप्यमुचितं यद्य-
प्यनेन न्यायेन त्रैष्टुभः पञ्चदशस्तोम इति पञ्चदशस्यापि
त्रिष्टुभत्वश्रवणात् उत्तरपक्षे प्रयोगः प्रसक्तः तथापि रथन्तरेण
पञ्चदशेन सुवीरन् वृहता सप्तदशेन सुवीरन्निति प्रयोग-
वचनकाले वक्ष्यमाणत्वात् अत्र पञ्चदशस्तोमत्वं पूर्वपक्षा-
भिप्रायेणेति ज्ञायते ॥ १४ ॥

तथा दक्षिणपक्षे रथन्तरं कार्यमित्याह ।

दक्षिणतो रथन्तरं कार्य्यमैत्रावरुणस्यार्धाज्ञा-
यत्वं वै रथन्तरं गायत्रो मैत्रावरुणो गायत्रः सप्तदश
स्तोमः ॥ १५ ॥

पूर्ववद्याख्येयं, गायत्र्या सह रथन्तरस्य प्रजापतिमुखादुत्प-
न्नत्वाद्गायत्रत्वं मैत्रावरुणस्य च होत्रकाणां प्रथमत्वात्
प्रथमरुन्दसा गायत्रेण सम्बन्धः सप्तदशस्तोमस्य गायत्रत्वमेवं
सम्पाद्यं सप्तदशस्तोमो जगती च प्रजापतेः मध्यकायादुत्पन्न-
त्वात् जगती च द्वे गायत्र्याविति जगती द्वारा सप्तदशस्य गाय-
त्रत्वं ॥ १५ ॥

एकविंशत्प्रश्नात्मकं पुच्छं कार्य्यमिति विधत्ते ।

एकविंशं पुच्छं भवति ॥ १६ ॥

स्यष्टोर्यः ॥ १६ ॥

तदेव प्रशंसति ।

एकविंशो वै स्तोमानां प्रतिष्ठा तस्माद्द्वयः
पुच्छेन प्रतिष्ठायोत्पतति पुच्छेन प्रतिष्ठाय निषी-
दति ॥ १७ ॥

स्तोमानां त्रिष्टदादीनां मध्ये एकविंशः प्रतिष्ठाहेतुः
तस्मात्प्रतिष्ठाहेतोरेकविंशस्य पुच्छे करणात् वयः पक्षी पुच्छेन

प्रतिष्ठाय आश्रयमवष्टभ्य पक्षाभ्यामुत्पतति तथा पुच्छेनैव प्रति-
ष्ठाय स्वाश्रयमालम्ब्य निषीदति उपविशति ॥ १७ ॥

अथ पुच्छत्वेन यज्ञायज्ञीयं पुच्छे कार्यमिति कुत एतदि-
त्यत आह ।

यज्ञायज्ञीयं पुच्छं कार्यं यज्ञायज्ञीयं ह्येव
महाव्रतस्य पुच्छं ॥ १८ ॥

हीति प्रसिद्धौ यज्ञायज्ञीयं साम हि महाव्रतस्य पुच्छतया
प्रसिद्धं वृहद्रथन्तरे पक्षौ यज्ञायज्ञीयं पुच्छमिति मन्त्रवर्णा-
देतच्च यज्ञायज्ञीयमैन्द्रीषु कार्यं शृष्टस्तोत्रस्यैन्द्रत्वात् ॥ १८ ॥

अथैतं पक्षं निरस्य पक्षान्तरमाह ।

अथो खल्वाङ्गरतिशयं वै द्विपदां यज्ञायज्ञीयं
भद्रमेव कार्यं समृद्धौ ॥ १९ ॥

अथो खल्वभिज्ञा ब्रह्मवादिन आङ्गः चतुष्पदास्वृक्षं हि
यज्ञायज्ञीयं गीयते द्विपदां यजमानानां तदतिशयं अतिशयित-
मतिरिक्तमिति अतो भद्रं साम पुच्छतया कार्यन्तद्वि द्विपदासु
गीयते तथा सति तत्साम द्विपदां यजमानानां समृद्धौ समृद्धर्थं
भवति ॥ १९ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे पञ्चमाध्यायस्य

प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

महाव्रतस्तोत्रस्य पञ्चिरूपेण क्लृप्तस्य शिरःप्रभृतीनां
स्तोमा उक्ताः सामानि च विहितानि अथ तस्यैवापरं कल्पं
दर्शयति ।

वामदेव्यन्महाव्रतं कार्यन्तस्य गायत्रं शिरो-
वृहद्रथन्तरे पक्षौ यज्ञायज्ञीयं पुच्छं ॥ १ ॥

यद्यपि पञ्चानां समुदाय एव महाव्रतशब्दवाच्यः वाम-
देव्यं कथानञ्चित्कृत्यामुत्पन्नं साम अतस्तस्यात्मत्वेन कार्य-
मित्यर्थः, गतमन्यन् ॥ १ ॥

इत्थं पञ्चविधे महाव्रते एकैकस्यां विधायां सहस्रप्रोतत्वं
वक्ष्यति तत्समुदायवेदनमादौ प्रशंसति ।

यो वै महाव्रते सहस्रं प्रोतं वेद प्र सहस्रं पशू-
नाप्नोति ॥ २ ॥

शिरःपञ्चादिरूपेण पञ्चावयवे महाव्रते सहस्रं प्रोतं वस्त्रं
वेद जानाति सहस्रं सहस्रसंख्यानं पशूनाप्नोति ॥ २ ॥

तस्य पञ्चावयवाः किमात्मकाः तेषु किं सहस्रं प्रोतमिति
तदुभयं क्रमेण दर्शयति ।

तस्य प्राची दिक् शिरस्तच्छन्दोभिः साहस्रमसा-
वन्यतरः पक्षः सनक्षत्रैः साहस्रोऽयमन्यतरः पक्षः स
ओषधिभिश्च वनस्पतिभिश्च साहस्रोऽन्तरिक्षमात्मा
तद्वयोभिः साहस्रं प्रतीची दिक् पुच्छन्तदग्निभिश्च
रश्मिभिश्च साहस्रं प्र साहस्रं पशूनाप्नोति य एवं
वेद ॥ ३ ॥

तस्य महाव्रतस्य प्राची दिक् शिरः तदात्मकमित्यर्थः तत्
छन्दोभिर्गायत्र्यादिभिः साहस्रं सहस्रसम्बन्धी यद्यप्यसावन्यत-
रोऽयमन्यतर इति पक्षयोः सम्बन्धविशेषो न श्रुतः तथापीयं
वै रथन्तरमसौ वै वृहदिति श्रुतेः विशेषोऽवगम्यते अन्तरिक्षं
अन्तरिक्षलोक आत्मा तद्वयोभिः पक्षिभिः साहस्रं अन्तरिक्ष-
चारित्वात् पक्षिणां प्रतीचीदिगात्मकं पुच्छं तत् अग्निभिश्च
रश्मिभिश्च साहस्रं वेद यजमानस्य प्रतीच्यां हि गार्हपत्यादि-
रूपेण भूयाः सोऽग्नयो भवन्ति उदितस्य चादित्यस्य रश्मयः
प्रतीच्यां प्रसरन्तीति प्रतीच्यात्मकं पुच्छं अग्निभिश्च रश्मिभिश्च
सहस्रसम्बन्धीत्यर्थः एवं प्राच्याद्यात्मकेषु महाव्रतावयवेषु सह-
स्रयोगित्वं यो वेद दशसहस्रं पशूनाप्नोति आदावुक्तस्यैवोप-
संहारः ॥ ३ ॥

अस्मिन् कल्पे वामदेव्यमात्मत्वेन कार्यमित्युक्तं तन्निरस्यति ।

तदाङ्गरपृष्ठं वै वामदेव्यमनिधनं होति ॥४॥

तत्र महाव्रते ब्रह्मवादिन आहुः अत्र पृष्ठमिति होतु-
रेव पृष्ठस्तोत्रं विवक्षितं वामदेव्यं होतुः पृष्ठत्वे अयोग्यं कुतः
अनिधनं हि तदृचो वहिर्भूतन्निधनं यतोऽस्य नास्ति तत इत्यर्थः
॥ ४ ॥

अनिधनत्वं कथमपृष्ठत्वे हेतुः तत्राह ।

अनायतनं वा एतत् साम यदनिधनं ॥ ५ ॥

सान्ना निधनमायतनं यस्य नास्ति तदनायतनं आयतन-
रहितमप्रतिष्ठितं ततो वामदेव्यस्य पृष्ठानर्हतेत्यर्थः ॥ ५ ॥

तर्हि किम्महाव्रतस्यात्मत्वेन कार्यं तदाह ।

राजनम्महाव्रतं कार्यं ॥ ६ ॥

इन्द्रन्नरोनेमधितेत्यस्यामुत्पन्नं राजनाख्यं साम तदासेति
तृचे अस्य स्तोत्रस्यात्मत्वेन कार्यं ॥ ६ ॥

तदेतत्प्रशंसति ।

एतद्वै साक्षादन्नं यद्राजनं पञ्चविधं भवति
पाङ्क्तं च्यन्नं ॥ ७ ॥

एतत् खलु साक्षात्प्रत्यक्षमन्नं यद्राजनं साम स्तोभादिभिः
शोभमानमन्नवत् प्रीतिकरं भवति, महाव्रतं चान्नत्वेन संस्तुतं
अतस्तत्तैतत्प्रयोगार्हमित्यर्थः, अपि चैतत्साम पञ्चविधं भवति

महाप्रस्तावादिभक्तीनां प्रत्येकं प्रयोज्यत्वात् पञ्चवारं तथा
 चैतरेयकोपनिषदि श्रूयते, पञ्चकृत्वः प्रस्तौति पञ्चकृत्वोद्गायति
 पञ्चकृत्वः प्रतिहरति पञ्चकृत्वोपद्रवति पञ्चकृत्वोनिधनमुपय-
 न्तीति । यद्वा हुं हुं हुं हुं हुं हो हो हो हो हो इत्यादि
 पञ्चस्तोभयोगात् वागिडासुवोटहङ्गा इति पञ्चनिधनयोगाद्वा
 पाञ्चविध्यं, अन्नं हि पाङ्क्त् पङ्क्तिसम्बद्धं अश्वं खाद्यं
 चोष्यं लेह्यं पेयमिति, अतो राजनस्य पञ्चविधत्वात् पञ्चवि-
 धान्नरूपत्वं ॥ ७ ॥

ननु वामदेव्यस्याकरणे तत्कृतं फलन्न स्यादित्यत आह ।

हिङ्गारवद्भवति तेन वामदेव्यस्य रूपं ॥ ८ ॥

यदेतत्साम हिङ्गारवद्भवति तेन वामदेव्यस्य रूपमस्मिन्
 सामान्तरभूतं अत एतत्करणेन तत्कार्यमपि लभ्यत इत्यर्थः
 ॥ ८ ॥

नन्वस्यापि पृष्ठस्तोत्रे योग्यता कथमित्यत आह ।

निधनवद्भवति तेन पृष्ठस्य रूपं ॥ ९ ॥

निधनवत्त्वेन प्रतिष्ठितत्वात् इदं साम पृष्ठस्तोत्रमित्यर्थः
 अस्य पञ्च निधनानि पूर्वमेव प्रदर्शितानि ॥ ९ ॥

अथ ब्राह्मणाच्छंसिनः पृष्ठस्तोत्रनिवर्त्तकमेकं साम वि-
 धत्ते ।

अतिछन्दःसु पञ्च निधनं वामदेव्यं ब्रह्मसाम
कार्यं ॥ १० ॥

कयानश्चित्तेत्यस्यामुत्पन्नं इह प्रजां रायस्योषाय आग-
न्नाम इदं वामं चराचरायेत्यादिभिः पञ्चभिर्निधनैरूपेतं वाम-
देव्यं साम अतिछन्दःसु त्रिकद्रुकेषु मद्दिषोयवाशिर इत्या-
दिषु ब्रह्मसामत्वेन कार्यं ॥ १० ॥

तदेतदतिछन्दस्सु गानं स्तौति ।

अति वा एषान्यानि छन्दांसि यदतिछन्दा
अत्येतदन्यान्यहान्यहर्यन्महाव्रतं ॥ ११ ॥

अतिछन्दा अतिछन्दस्का यत् या ऋक् एषा अन्यानि
गायत्र्यादीनि छन्दांसि अति वै अतीत्येव वर्त्तते यन्महाव्र-
ताख्यमहः एतदस्यान्यान्यहान्यतिवर्त्तते अतोस्मिन्नहनि अति-
छन्दः प्रयोगोयुक्त इत्यर्थः ॥ ११ ॥

तत्र विहितं ब्रह्मसाम प्रशंसति ।

ब्रह्मसाम्नैव तदन्यान्यहान्यतिमेदयति ॥ १२ ॥

ततः स्वतएव वृत्तन्महाव्रतमहर्ब्रह्मसाम्नैव तदन्यान्यहा-
न्यतिमेदयति आत्मानं वर्द्धयति स्वतोऽहमपि पुनः राजनेन
साम्ना वर्द्धत इत्यर्थः ॥ १२ ॥

निधनद्वारेण प्रशंसति ।

पञ्च निधनं भवति पाङ्क्तं च्यन्नम् ॥ १३ ॥

पञ्च निधनानि पूर्वं प्रदर्शितानि तद्युक्तमेतत् ब्रह्मसाम भवति
अन्नस्य पाङ्क्तं पूर्वमुक्तं अतो अन्नसंस्तुते महावतेऽहनि पञ्च
निधनं साम प्रयोगार्हमित्यर्थः ॥ १३ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे पञ्चमाध्यायस्य

द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

अथेलान्दं सामाग्निष्टोमसामत्वेन कर्त्तव्यमिति विधत्ते ।

इलान्दमग्निष्टोम साम कार्यं ॥ १ ॥

अग्निरस्मिजन्मनेत्यस्यामुत्पन्नं अग्ने तव अबोवय इति
षडृचे इलान्दमग्निष्टोम साम कार्यं ॥ १ ॥

तदेतत्साम प्रशंसति ॥

एतद्वै साक्षादन्नं यदिलान्दमिरान्नं वा एतदि-
रायामेवान्नाद्योऽन्ततः प्रतितिष्ठन्ति ॥ २ ॥

इलान्दमिति यत् एतत् प्रत्यक्षमन्नं कुतः इरान्नं वा एत-
दिरायामेव इरा भूमिरन्नञ्च तत् उभयमिरान्नं इरान्नशब्दवाच्य-

मेवैतत्साम इत्यान्दिमित्युच्यते रलयोरेकत्वस्मरणात् लकारस्य
च व्यत्ययेन रकारः, इतरायां भूमौ अन्नाद्ये च अन्ततः
सत्त्वस्यावसाने यजमानाः प्रतिष्ठिता भवन्ति ॥ २ ॥

यत्पूर्वमुक्तं अग्ने तव अवो वय इत्यादिके षडृचे इत्यान्दि-
कार्यमिति ता ऋचोविधास्यन् तदीयं छन्दो विधत्ते ।

समुद्रो वा एतच्छन्दः सलिलं लोमशं समुद्र इव
खलु वै स भवति सलिल इव लोमश इव यो भवति
॥ ३ ॥

एतद्विद्यान्दिस्थाधारभूतं छन्दः समुद्रो वै समुद्र इव अप-
ष्टथं सत् समुद्रनामकं भवति अग्ने तव अव इत्यादिषु द्वयो-
र्द्वयोर्ऋचोः साम समाप्यते प्रत्युचं चत्वारिंशदक्षराणि मिलित्वा
अशीत्यक्षराणि सम्पद्यन्ते एवमेकैका स्तोत्रीया अशीत्यक्षरा
भवति अशीत्यक्षरस्य छन्दसः सिन्धुरिति संज्ञा समुद्रशब्दश्च
सिन्धुपर्याय इति असावपि छन्दसः संज्ञा कुतोऽस्य छन्दसः
संज्ञा कुतोऽस्य छन्दसः समुद्र इव प्रष्टथ्यत्वं सलिलं सर्वतो ले-
लायती चेदं साम लोमशं नानाविधा स्तोमा आवर्त्तमाना अस्य
साम्नो लोमत्वं निरूप्यन्ते लोमभिर्युक्तमेवं विशिष्टस्य साम्न
आधारत्वात् छन्दः समुद्र इत्युच्यते लोकेपि यः पुरुषः सलिल
इव सर्वतो लेलायमान इव लोमश इव लोमस्थानीयैः पुत्र-
पौत्रादिभिरुपेत इव भवति इव शब्दोऽवधारणे उक्तविशेषण-

विशिष्ट एव हि स खलु समुद्रवदप्रष्ट्य एव भवति यद्वा
 सलिलमुदकं तद्यथा व्याप्नोति एवं कृत्स्नं विषयं व्याप्नुवन्
 यथा च लोमशः पुरुषो आपादमस्तकं लोमभिरावेष्टितो भवति
 तथा परिजनैरावेष्टितो यो भवति समुद्रवदप्रष्ट्य इत्यर्थः
 एवमस्यापि साम्नः सलिलत्वात् लोमशत्वाच्च तदाश्रयं कन्दः
 समुद्रवदप्रष्ट्यमित्युक्तं ॥ ३ ॥

अथैतच्छन्दस्का ऋचः सामाधारतया विधत्ते ।

तस्मादेतासु कार्य्यं ऽ समृद्धैः ॥ ४ ॥

यस्मादेतच्छन्द उक्तप्रकारेण समुद्रः तस्मादेतासु च्छन्दस्का-
 खृद्यु इलान्दं कार्य्यं तच्च यजमानानां समृद्धैः सम्पत्त्यै
 भवति ॥ ४ ॥

अस्य च साम्नस्त्रीणि निधनानि एवतम् एसुवः एशकुन
 इति तानि प्रत्यकमनूद्य प्रशंसति ।

व्रतमिति निधनं भवति महाव्रतस्यैव तद्रूपं क्रि-
 यते स्वरिति भवति स्वर्गस्य लोकस्य समञ्चैः शकुन
 इति भवति शकुन इव वै यजमानो वयो भूत्वा
 स्वर्गं लोकमेति ॥ ५ ॥

व्रतमिति निधनमस्य साम्नो भवतीति यत् महाव्रतस्यैव
 तद्गुणं रूपं क्रियते महाव्रतेऽपि व्रतशब्दसङ्गावात् स्वरिति

द्वितीयं निधनं स्वर्गं साधयति अतः स्वर्गलोकस्य संप्राप्त्यै भवति
शकुन इति तृतीयं निधनं भवति तेन शकुन इव पक्षीव यज-
मानो वयः पक्षी भूत्वा स्वर्गं लोकं प्राप्नोति इतीलान्दमग्नि-
ष्टोम साम कार्यमित्युक्तं ॥ ५ ॥

अथ यज्ञायज्ञीयं वा कार्यमिति विधत्ते ।

यज्ञायज्ञीयमग्निष्टोमसाम कार्यं ॥ ६ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ६ ॥

तदेतत् स्तौति ।

यद्वा अन्या वाङ्मातिवदेत्तद्मग्निष्टोमसाम कार्यन्
वै वाग्वाचमतिवदति वाग्यज्ञायज्ञीयं वाच्येवान्ततः
प्रतितिष्ठन्ति ॥ ७ ॥

यत् साम अन्या वाङ्मातिवदतीत्योक्तृष्टं न वदेत् तदेव
सामोक्तृष्टविधिभूतं तदेवाग्निष्टोमसाम कार्यं न खलु वागेव
स्वयं वाचमतिवदति यज्ञायज्ञीयं च वाङ्निधनत्वात् वागेव
तस्मादिति वा तद्द्रष्टितस्य वाग्रूपस्य यज्ञायज्ञीयकरणात्
अन्ततः सत्वावसाने वाच्येव सत्विणः प्रतितिष्ठन्ति ॥ ७ ॥

अथ वारवन्तीयं वा अग्निष्टोमसाम कर्त्तव्यमिति दर्शयति ।

वारवन्तीयमग्निष्टोमसाम कार्यं ॥ ८ ॥

स्यष्टोऽर्थः । ८ ।

इदं श्रौति ।

अग्निर्वा इदं वैश्वानरो दहनैतस्माद्देवा अवि-
भयुस्तं वरणशाखयाऽवारयन्त यदवारयन्त तस्माद्वा-
रवन्तीयं ॥ ९ ॥

अग्निर्वैश्वानरः पूर्वमिदं जगत् दहन् ऐत् प्रागच्छत
तस्माद्गनेर्देवाभीता आसन् दहन्तं तमग्निं वरणो वृक्षविशेषः
तस्य शाखयाऽवारयन्त अशमयन् तस्माद्वरणशाखया वार्यमा-
णाग्निस्तावकत्वात् अस्य साम्नो वारवन्तीयन्नाम सम्यन्तं ॥ ९ ॥

प्रसङ्गादन्यदपि किञ्चिदाह ।

तस्माद्वरणो भिषज्य एतेन हि देवा आत्मानम-
जायन्त ॥ १० ॥

तस्मादुपशमहेतुत्वात् वरणो वृक्षो भिषज्यो भिषजि भेषजे
साधुः एतेन हि वरणेन हि देवा आत्मानं दहतोग्नेः सका-
शाद्दरचन् अतो युक्तमेवैतस्य भेषजसाधुत्वं ॥ १० ॥

अन्यदपि किञ्चित्प्रासङ्गिकं रूपं विदधाति ।

तस्माद्ब्राह्मणो वारणेन न पिवेद् वैश्वानरन्ने-
च्छमया इति ॥ ११ ॥

तस्माद्दरण्यदक्षस्याग्न्यपशमनहेतुत्वात् अग्न्यपासको ब्राह्म-
णः वरणविकारेण पात्रेण न पिबेत् वैश्वानरमुपास्यमानम-
ग्निन्नेत् नैव शमयै शान्तं करवाणीति बुद्ध्या ॥ ११ ॥

प्रकृतमेव वारवन्तीयं स्तौति ।

पशवो वै वारवन्तीयं शान्तिः पशवः शान्तादेव
तत्संवत्सरादुत्तिष्ठन्ति ॥ १२ ॥

पशूनां पोषकत्वात् वारवन्तीयं पशवो वै पशवः खलु पश-
वश्च शान्तिः शान्तिहेतवः तत्तस्माच्छान्तिरूपस्य वारवन्तीय-
स्यान्ततः करणात् शान्तादेव संवत्सरादुत्तिष्ठन्ति सत्रिणः ॥ १२ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे पञ्चमाध्यायस्य

तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

एवं महाव्रतस्तोत्रस्य स्वरूपमभिधाय प्राणेन पुरस्ताद्दि-
त्वादिना आसन्दीमारुह्योद्गायतीत्यन्तेन तत् प्रयोगप्रकार-
उच्यते पक्षिरूपस्य तस्य महाव्रतस्य लोमनखस्थानीयानां विधा-
स्यमानानां प्राणादिसान्नां परिमादइति सन्ना तैश्चाहवनीया-
दिकमुपस्थेयमित्यस्मिन् खण्डे विधीयते, अस्य चोपस्थानस्य
कालादिकं सूत्रकारो विशदीकृतवान्, महाव्रतस्य पृष्ठ उपा-

कृते युक्तं स्तोमं परिमादो गायेदिति भाडितायनः, प्रतिगृह्य
 तृणे अयुक्तेति गौतमशाण्डिल्यौ, धानञ्जयश्च प्रागेव स्तोत्रोपा-
 करणादित्येक इति, तत्र प्राणसान्ना आहवनीयोपस्थानं
 विधत्ते ।

प्राणेन पुरस्तादाहवनीयमुपतिष्ठन्ते प्राणमेव
 तज्जयन्ति ॥ १ ॥

इन्द्रं नर इत्यस्यां हाउ३ आयुः३ सात्यं३ इति गीयमानं
 साम प्राणः तेन सान्ना पुरस्तात् पूर्वस्यां दिश्यवस्थाय आह-
 वनीयमुपतिष्ठन्ते सदसो निर्गत्य दक्षिणेनाग्नीधीयं गत्वा
 चित्याग्निमुत्तरेण आहवनीयस्य पूर्वभागं प्राप्य उपस्थानमि-
 त्यर्थः । यद्यपि परिमादो गायेदित्येकवचनेन एकस्यैव गान-
 कर्त्तृत्वात् तत्करणके उपस्थानेऽप्येक एवेति उपतिष्ठन्त इति बद्ध-
 वचनमनुपपन्नं तथापि सर्वाण्युद्गाता सकृत् सकृद्गायेत् निधन-
 मितरानुपेयातामपि मध्ये निधनेष्विति सूत्रकारेण इतरयोर-
 पि निधनभागेऽन्वयस्योक्तत्वात् तयोप्युपस्थाने कर्त्तार इति बद्ध-
 वचनमुपपद्यते एवमुत्तरत्रापि द्रष्टव्यं तत्तेन प्राग्दिक् सम्ब-
 न्धिनाहवनीयोपस्थानेन प्राणमेव पञ्चहत्यात्मकं शरीरे वर्त्तमा-
 नस्य प्राणवायोः या प्राणाख्या प्रथमा वृत्तिः तामेव जयन्ति
 लभन्त इत्यर्थः प्राणवृत्तिरपि नासिकातो निर्गत्य प्राग्गामिनी
 भवति अतः प्राक् सम्बन्धिनोपस्थानेन तज्जययुक्तः ॥ १ ॥

अथ चित्थाग्नेः पुच्छस्य अपानसान्नोपस्थानं विधत्ते ।

अपानेन पश्चात्पुच्छमुपतिष्ठन्ते अपानमेव तज्ज-
यन्ति ॥ २ ॥

यथेतं प्रत्याव्रज्य पश्चादवस्थाय इन्द्रं नर इत्यस्यामेव
हाउ३ आनोहिय३ मनदोहम्३ इति, गीयमानं साम
अपानः तेन पुच्छमुपतिष्ठेरन् तत्तेन प्रत्यग्दिक्सम्बन्धिनोप-
स्थानेन प्रत्यग्गाभिर्नीं अपानवृत्तिमेव जयन्ति ॥ २ ॥

व्रतपक्षौ नाम द्वे सामनी इन्द्रं नर इत्यस्यामेवोत्पन्नं
ताभ्यां चित्थाग्नेः पक्षयोरुपस्थानं विधत्ते ।

व्रतपक्षाभ्यां पक्षावुपतिष्ठन्ते दिश एव तज्ज-
यन्ति ॥ ३ ॥

व्रतपक्षयोः पूर्वेण दक्षिणं पक्षमिति सूत्रकारेण व्यव-
स्थाया दर्शितत्वात् पूर्वेण व्रतपक्षेण दक्षिणं पक्षमुत्तरेणोत्तरं
चोपतिष्ठेरन् एते अपि सामनी इन्द्रं नर इत्यस्यां उत्पन्ने
हाउ३ हे७३ ह७३ इन्द्रं नरो इति गीयमानं साम पूर्वो-
व्रतपक्षः हाउ३ इहा३ ह७३ इन्द्रं नरो इति गीय-
मानं सामोत्तरः तत्तेन दिक्सम्बन्धः पक्षयोरुपस्थानेन दिशां
जयो भवति ॥ ३ ॥

पुनरन्यदुपस्थानं विधत्ते ।

प्रजापतेर्हृदयेनापिकक्षमुपतिष्ठन्ते ज्यैष्ठ्यमेव
तज्जयन्ति ॥ ४ ॥

अपिकक्षं पक्षमूलमुत्तरमपि कक्षमुपतिष्ठेरन् प्रजापतेः
ज्यैष्ठ्यत्वात् तत्तेनोपस्थानेन ज्यैष्ठ्यमेव जयन्ति ॥ ४ ॥

अथ चात्तालस्योपस्थानं विधत्ते ।

वशिष्ठस्य निहवेन चात्तालमुपतिष्ठन्ते स्वर्गमेव
तल्लोकमाप्त्वा श्रियं वदन्ते ॥ ५ ॥

असावि देवमित्यस्यामुत्पन्नं साम वशिष्ठस्य निहवः तेन
चात्तालमुपतिष्ठेरन् आद्रहो३ एद्विया उ२३४वा ह्राद्र असावि
देवगोरुजीता३क्षां धाड इत्येतदादिकं तत्साम विश्वे देवा
मम शृण्वन्वित्यस्यामृचि कर्त्तव्यमूहेन वक्ष्यति तस्यामृचि
सुन्नेष्विद्धो अन्तमा मदेमेति विद्यते तस्य चायमर्थः हे देवाः
वः शुष्माकं अन्तमाः अन्तिकतमाः सन्तः सुन्नेषु सुखेषु मदेम
इति अतएवं रूपस्यार्थस्य दर्शनात् एतत् करणकोपस्थाने
स्वर्गमेव लोकमाप्त्वा लब्ध्वा श्रियं सम्पदं अभिवदन्ते ॥ ५ ॥

अथैतस्य साम्न आधारभूतामृचं विधाय प्रशंसति ।

वैश्वदेव्यामृचि भवति विश्वरूपं वै पशूनां
रूपं पशूनेव तज्जयन्ति ॥ ६ ॥

वैश्वदेव्यामृचैतत् साम भवतीति विश्वरूपं बद्धरूपं हि
पशूनां रूपं तत्तेन वैश्वदेव्या करणेन पशूनेव जयन्ति ॥ ६ ॥

अथान्यदुपस्थानं विधत्ते ।

सत्रस्यर्द्धाग्नीध्रमुपतिष्ठन्त ऋद्धावेव प्रतिति-
ष्ठन्ति ॥ ७ ॥

धौहोवा३ अगन्म ज्योतिः इति सत्रस्य ऋद्धिस्तेन साम्ना
आग्नीध्रं आग्नीध्रमण्डपस्थमग्निमुपतिष्ठेरन् अगन्म ज्योति-
रमृता अभूमेत्यादिना ऋद्धेः सूचितत्वात् ऋद्धौ समृद्धावेव
प्रतितिष्ठन्ति ॥ ७ ॥

अस्य च साम्नो निधनं स्वर्ज्योतिरिति तत्र वर्णव्यूहेन
चतुरक्षरनिधनं भवति तदनूद्य प्रशंसति ।

चतुरक्षरणिधनं भवति चतुस्पादाः पशवः पशुष्वेव
प्रतितिष्ठन्ति ॥ ८ ॥

सष्टोऽर्थः ॥ ८ ॥

यावत् प्राणस्य विरामो भवति तावन्तं कालं एतन्निधन-
मावर्त्तयेयुरिति विधत्ते ।

आतमितोर्निधनमुपयन्त्यायुरेव सर्वमाप्नुवन्ति
॥ ९ ॥

आतमितोतमुग्लाने भावलक्षणेस्थेण्कञ्चद्विचरिञ्जतमिर-
जनिभ्यस्तोऽसुन् इत्यसुन् प्रत्ययः । आतमनात् प्राणवायोः याव-
न्तमनं ग्लानं समो भवति तावत्पर्यन्तं स्वर्ज्योतिः स्वर्ज्योति-
रिति अनुच्छसन्तः पुनःपुनरावर्त्तयेयुः एवं प्राणस्थान्तर्निरो-
धेन सर्वं सम्पूर्णमेवायुः प्राप्नुवन्ति ॥ ९ ॥

तथा हविर्द्वािनयोरुपस्थानं विधत्ते ।

श्लोकानुश्लोकाभ्यां हविर्द्वािने उपतिष्ठन्ते कीर्त्ति-
मेव तज्जयन्ति ॥ १० ॥

हाऊ स्वरता ब्रह्मणा इति गीयमानं साम श्लोकः, आन-
वस्ते रथमश्वयाता १२३४ इत्यस्यां गीयमानं हाऊ स्वरता
स्वरतस्वरा २ ३ ता इत्यादिकं साम अनु श्लोकः । तत्र पूर्वेण
श्लोकस्य साम्ना हविर्द्वािनयोः पुरस्तात्प्रत्यङ्मुखाः स्थित्वा हवि-
र्द्वािने उपतिष्ठेरन्, हविर्द्वािनयोः पश्चात् स्थित्वा अनुश्लोकेन
हविर्द्वािने एवोपतिष्ठेरन्, तदुक्तं सूत्रकारेण, पुरस्तात्प्रत्यङ्-
मुखाः पश्चादितरेणेति, तत्तेन सामद्वयोपस्थानेन कीर्त्तिमीयुः
एते पुण्यश्लोकाः एतैः सम्यक् सत्रमनुष्ठितमित्येवं रूपं यशः
प्राप्नुवन्ति ॥ १० ॥

अथ अन्यदुपस्थानं विधत्ते ।

यामेन मार्जालीयमुपतिष्ठन्ते पितृलोकमेव त-
ज्जयन्ति ॥ ११ ॥

इन्धेषु सामसु नाके सुपर्णमित्यस्यां यत्पठितं यामं औ
होर्द् इया हाऊ अहो होश्वा नाके सुपा इत्यादि, तेन मा-
र्जालीयन्धिष्णमुपतिष्ठेरन् वेदेर्दक्षिणभागे हि मार्जालीयं पितृ-
लोकश्च दक्षिणत इति, तत्तेन मार्जालीयोपस्थानेन पितृलोक-
मेव जयन्ति ॥ ११ ॥

अथ सदसउपस्थानं विधत्ते ।

आयुर्नवस्तोभाभ्यां सद उपतिष्ठन्ते ब्रह्म चैव
तत् क्षत्रञ्च जयन्ति ॥ १२ ॥

हाऊ३ आ विश्वतो दावन्विश्वतो न आ भर इत्यायुः,
विश्वतो दावन्विश्वतो न आ इति नव स्तोमः, सदसः पुरस्तात्
स्थित्वा पूर्वेण आयुःसाम्नोपतिष्ठन्ते पश्चात् स्थित्वोत्तरेण आयु-
र्नवस्तोभेन साम्ना, उक्तं हि सूत्रकारेण, यथा हविर्द्वीने तथा
इति, तत्र ज्योतिःशब्देन समृद्धिवचनेन ब्रह्म च क्षत्रञ्च कीर्त्यत
इति, तत्तेन सामद्वयोपस्थानेन ब्रह्म च ब्राह्मणजातिं क्षत्रं
क्षत्रियजातिञ्च उभयमपि जयन्ति ॥ १२ ॥

अथ गार्हपत्योपस्थानं विधत्ते ।

ऋश्यस्य साम्ना गार्हपत्यमुपतिष्ठन्ते ॥ १३ ॥

हरीत इन्द्र श्मश्रूणीति गीयमानं ऋश्यस्य साम तेन गार्ह-
पत्यं शालामुखीयमुपतिष्ठेरन् ॥ १३ ॥

अथैतत्त्वाम स्तौति ।

इन्द्रं सर्वाणि भूतान्यस्तुवन्स्तस्यैकमङ्ग-
मस्ततमचायत्तदस्यैतेनास्तौत्तेनास्य प्रियं धामोपाग-
च्छत्प्रियमेवास्यैतेन धामोपगच्छन्ति ॥ १४ ॥

पुरा इन्द्रं फलकामनया सर्वाणि भूतान्यस्तुवन् तस्यैकमङ्गं
गुह्यरूपमस्तुतं न केनापि स्तुतमासीत् ऋषे तदङ्गमचायत्
अजानत् ज्ञात्वा च स तस्येन्द्रस्य तदङ्गमेतेन सान्नाऽस्तौत्
तेनास्य प्रियं धामोपागच्छत् अतएतेनोपतिष्ठमाना अपि
अस्येन्द्रस्य प्रियमेव धाम स्थानमुपगच्छन्ति, अस्मिन् सान्नि-
भुडिति प्रभुडितीन्द्रस्तसरेति स्तोभवदेनं भोगसाधनं गुह्यमङ्गं
प्रतीयते, इन्द्रस्तसरपूता इत्यत्र च सरशब्देन तदेवोच्यते, तत्र
शाब्दायनकं ऋष्यास इन्द्र भुडिति मघवन्निन्द्र भुडिति प्रभुडि-
तीन्द्रस्त सरपूता २३४५ इति पुनः पुनस्तसरस्थिरगित्येत इत्या-
दिकमनुसंधेयं । अतो गुह्यस्य स्तुतिरधिगन्तव्या ॥ १४ ॥

अस्य च निधनं प्रत्यक्षमुपेतव्यं न परोक्षेणेति विधत्ते ।

यत् परोक्षं निधनमुपेयुर्द्वीतमुखं प्रतिमुञ्चेरन्
प्रत्यक्षमुपयन्ति द्वीतमुखमेवापजयन्ति ॥ १५ ॥

यत् यदि अस्य सान्नो निधनं इन्द्रस्तसरपूता इत्येतत् परोक्ष-
मुपेयुरुपगच्छेयुः द्वीतमुखं लज्जाविष्टमुखं कारं पुत्रं प्रतिमुञ्चे-

रन् स्वात्मनि संयोजयेरन् यत् यदि प्रत्यक्षमुपयन्ति तदोङ्गीत-
मुखमेवमपरो निर्देशः हीतमुखत्वं पुत्रादिगतमापजयन्ति
तिरस्कुर्वन्ति, किमिदंनिधनस्य परोक्षं किंवा प्रत्यक्षमिति
चेत् तदुभयं विविच्य प्रदर्शितं निदाने, ऋष्यं प्रत्यक्षज्ञापितं
परोक्षमपि वेन्द्रेति प्रत्यक्षं इन्द्र इति परोक्षमित्यादिना ऋष्यास
इन्द्र भुङ्क्षीतीन्द्रपदमित्युपरि सर्वाणीन्द्रवाचकानि पदानि
सम्बुध्यन्तानि प्रयोज्यानि तेनेन्द्रस्तसरूपता इति प्रथमान्तमपो-
क्ष्य इन्द्रस्तसरूपतेति संयोज्य यथा ऋष्यास इन्द्रमघवन्निन्द्रेति
त्रोणि सम्बुध्यन्तानि एवं हीन्द्रः सम्बुध्यत्वात् प्रत्यक्षज्ञतो भवति
अतस्तद्वाचकं निधनमपि प्रत्यक्षं भवति । प्रथमान्तत्वे तु परोक्ष-
ज्ञतत्वेन निधनस्य परोक्षता स्यात्, तदुक्तं सूत्रज्ञतापि, इन्द्र-
प्रभृति प्रत्यक्षं निधनमुपेयुरिति ॥ १५ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे पञ्चमाध्यायस्य

चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

एवं महाव्रतस्तीव्रस्याङ्गभूता लोमनखस्थानीयास्त्रयोदश
परिमादो गताः, एतेषाञ्च लोमनखस्थानीयत्वं तैत्तिरीये समा-
न्नातं, यदित इतो लोमानि इतो नखात्परिमादः क्रियन्ते
तान्येव तेन प्रत्युप्यन्त इति, अथ महाव्रतस्तीव्रं पञ्चविधं अत्रा-

ध्व्युः शिरसोद्गायेन्मैतावरुणो दक्षिणेन पक्षेण ब्राह्मणाळंस्यु-
त्तरेण गृहपतिः पुच्छेनोद्गातात्मनेत्येवं कर्तृविशेषसम्बन्धं वक्ष्य-
ति तत्रोद्गातुरुद्गानकाले कश्चिद्विशेषं विधत्ते ।

आसन्दीमारुह्योद्गायति देवसाक्ष्य एव तदुपरि-
पद्यं जयति ॥ १ ॥

उद्गाता आसन्दीमारुह्य आत्मना राजनेन साम्ना उद्गा-
यति तत्तेन भूमिं परित्यज्य आसन्द्या उपर्यारोहणेन देव-
साक्ष्ये देवानां दर्शन एव उपरि पद्यं उपरि सदनं उच्छ्रिते
स्वर्गादाववस्थानं जयति लभते ॥ १ ॥

आसन्द्या औदुम्बरीत्वं विधाय प्रशंसति ।

औदुम्बरी भवत्यूर्गुदुम्बर ऊर्जमेवावरुन्धे ॥ २ ॥

औदुम्बरविकार औदुम्बरैः काष्ठैर्निर्मितो भवति योऽयमु-
दुम्बरः स ऊर्ग्वै बलकरमन्त्रमेव ऊर्ग्विभागसमये तस्योत्पत्तेः
तथा च तैत्तिरीयकं देवावा ऊर्जं व्यभञ्जत तत उदुम्बर उद-
तिष्ठदिति अत औदुम्बर्यासन्द्यपवेशनेन ऊर्जमेव साक्षात्प्रा-
प्नोति, यदुक्तं सूत्रकारेण, प्रादेशमात्राः पादा अरत्निमात्रा-
णीतराण्यङ्गानीति ॥ २ ॥

तदेतद्विधाय प्रशंसति ।

प्रादेशमात्री भवत्यस्य लोकस्यानुद्धानाय ॥ ३ ॥

प्रादेशमात्रपादत्वात् प्रादेशमात्री आसन्दी एवं पादानां
हस्वीयस्त्वं अस्य लोकस्य अस्मात् लोकादनुष्ठानाय भवति ॥३॥

अथ तस्यारोहणं विधाय प्रशंसति ।

छन्दोभिरारोहति स्वर्गमेव तल्लोकमारोहति ॥४

गायत्रेण त्वा छन्दसा रोहामि त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसा रो-
हामि जागतेन त्वा छन्दसारोहामि आनुष्टुभेन त्वा छन्दसा
रोहामि वैराजेन त्वा छन्दसा रोहामि इति वैराजपञ्चमैः
गायत्र्यादिभिश्छन्दोभिरासन्दीमारोहति, छन्दोविकल्पश्च सूत्र-
कारेणोक्तः, चतुर्भिरिति धानञ्जयस्त्रिभिः इति शाण्डिल्य इति,
तत्तेन रोहणेन स्वर्गं लोकमारोहति ॥ ४ ॥

उपावरोहणकाले एतैरेव प्रतिलोमैश्छन्दोभिरुपावरो-
हणं विधत्ते ।

छन्दोभिरुपावरोहत्यस्मिन् लोके प्रतितिष्ठति ॥५

एतेषामेव छन्दसां प्रतिलोम आरोहणे इति गायत्रस्य
प्रथमत्वेन भूर्लोककाल्पकत्वात् अस्मिन् लोके पुनः प्रतितिष्ठतीति,
तदुक्तं सूत्रज्ञता, आह्वयमाणे भक्षे प्रतिलोमैः आरोहणीयैः
अवरुह्य जपेन्मही द्यौः पृथिवी चनेति सर्वे सह सुवीरन्निति,
यद्यध्यर्ष्युं प्रभृतयः शिरःप्रभृतिभिरुद्गानं कुर्युः तदा एकैकया
सोत्रीयान्वया असुतया उद्गाता अभिसमेवुरिति वक्ष्यति ॥ ५ ॥

उद्गातुस्तासामुद्गानं विधत्ते ।

सर्वेणात्मना समुद्भृत्योद्गयेषु लोकेषु नेद्या-
हितोऽसानीति ॥ ६ ॥

अध्वर्युप्रभृतिभिः परिशेषिताः स्तोत्रियाः समुद्भृत्य संगृह्य
सर्वेण स्तोत्रियेण आत्मना आत्मभूतेन राजनेन उद्गयेमुद्गानं
कार्यं एषु लोकेषु स्थानेषु शिरःप्रभृतिषु नेत् नैव व्याहितोऽन्त-
रितोऽसानि भवानीति बुद्ध्या अतः प्रभृतिषु सर्वेषूद्गातृषु स्तुतं
भवतीत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथोद्गातुरासन्द्यासकाशात्पादयोरोरवरोहणं विधत्ते ।

एकस्यां स्तोत्रियायामस्तुतायां पादावुपाव-
हरति ॥ ७ ॥

पञ्चविंशस्तोमस्य राजनस्य एकस्यां स्तोत्रियायां अन्या-
यामस्तुतायां प्रस्तूयमानायां उद्गाता पादावुपाहरति भूमेरासन्नं
स्थापयति ॥ ७ ॥

अथ तयाणामप्युद्गातृणां पादयोर्भूमौ स्थापनकालं विधत्ते ।

सह निधनेन प्रतिष्ठामुपयन्त्येष्वेव लोकेषु प्रति-
तिष्ठन्ति ॥ ८ ॥

उत्तमे निधने राजनस्य वाजीडासु दृष्टद्गा ३४५ इत्य-
न्तेन सह प्रतिष्ठामुपयन्ति भूमौ पादौ प्रतिष्ठापयन्ति एवं
भूमौ स्थापनेन एष्वेव लोकेषु प्रतिष्ठिता भवन्ति, अत्र वल्लवच-

नेन प्रसोढप्रतिहर्षोस्तस्मात् प्रष्टिरूपादासनात् भूमौ पाद-
प्रतिष्ठापनं कर्त्तव्यमित्यवगम्यते ॥ ८ ॥

अथ प्रसङ्गात् होतुरप्यासनविशेषं विधाय प्रशंसति ।

प्रेङ्गुमारुह्य होता शंसति महस एव तद्रूपं
क्रियते ॥ ९ ॥

होता प्रेङ्गुं दोलामारुह्य तत्रैवासीनो निष्कैवल्यं वृहती-
सहस्रात्मकं शस्त्रं शंसति तत्तेन महसस्तेजस एवैश्वर्यरूपमेत-
त्क्रियते ॥ ९ ॥

कथं प्रेङ्खारोहणेन महसो रूपं कृतं भवति तत्राह ।

यदा वै प्रजा मह आविशति प्रेङ्गास्तर्ह्यारो-
हन्ति ॥ १० ॥

यदा खलु प्रजाः जनान् महस्तेज ऐश्वर्यमाविशति तर्हि
तस्मिन् काले प्रेङ्गान् आरोहन्ति ॥ १० ॥

तथाध्वर्योराशंसनं विधत्ते ।

फलकमारुह्याध्वर्युः प्रतिगृणाति ॥ ११ ॥

औदुम्बरं फलकमारुह्याध्वर्युः निष्कैवल्यं शस्त्रं प्रतिगृ-
णाति ॥ ११ ॥

अन्येषामपि ऋत्विजामासनानि विधत्ते ।

कूर्चानितरेऽध्यासत ऊर्द्धा एव तदुत्क्रामन्तो
यन्ति ॥ १२ ॥

उक्तेभ्यो येऽन्ये मैत्रावरुणादयस्तो कूर्चान् वृसीरध्यासते,
तथा ह्यैतरेयकं वृसीः होत्रकाः समधिरोहन्ति सव्रह्मका इति,
एवं सर्वेषामृत्विजामूर्ध्वोपवेशनात् ऊर्द्धा एव ऊर्द्धाभिमुखा एव
सन्त उत्क्रामन्त ऐहिकभोगावसाने स्वर्गं प्रत्युत्क्रामन्तः यन्ति
इदानीमुच्चिक्रमिष्येव तेष्व्वासनेषूपविशन्तीत्यर्थः ॥ १२ ॥

ब्राह्मणञ्च शूद्रञ्च सत्रिणां प्रशंसनं निन्दनञ्च क्रमेण कुर्या-
तां तदेतद्विधत्ते ।

अभिगरापगरौ भवतो निन्दत्येनानन्यः प्रान्धः
शंसति यएनान्निन्दति पाप्मानमेषां सोऽपहन्ति
यः प्रशंसति यदेवेषां सुष्टुतं सुशस्तं तत् सोऽभि-
गृणाति ॥ १३ ॥

अभिगरः स्तोता अपगृणाति अपवदतीति अपगरो नि-
न्दिता तावुभौ आनीतौ भवतः तयोरन्यः शूद्रः एनान् सत्रिणो
निन्दति एतैः सम्यङ्गानुष्ठितमित्यपवदति तथा अन्यो ब्राह्मणः
एनान् प्रशंसति एषां सत्रिणां सम्बन्धि सुष्टुतं शोभनं स्तवनं
सुशस्तं सुशंसनं च यदस्ति तदेवासावभिगृणाति ॥ १३ ॥

अथ चर्मानिमित्तं ब्राह्मणशूद्रयोर्विवादं विधत्ते ।

शूद्रार्थौ चर्माणि व्यायच्छेते तयोराय्यं वर्णमु-
ज्जापयन्ति ॥ १४ ॥

शूद्रश्चार्थ्यश्चोभौ चर्माणि परिमण्डलेष्वेते आदित्यप्रति-
रूपे निमित्ते व्यायच्छेते व्यायमनं विविधमाकर्षणस्मदीयमिति
तत् कुरुतस्तयोर्मध्ये आर्थ्यं वर्णं ब्राह्मणजातिमुज्जापयन्ति
यथा ब्राह्मणो जयेत् तथा कुर्युरित्यर्थः ॥ १४ ॥

तदेतत् स्तौति ।

देवाश्च वा असुराश्चादित्ये व्यायच्छन्तस्तन्देवा
अभ्यजयन्स्ततोदेवा अभवन् परासुरा भवत्यात्मना
परास्य भ्रातृव्यो भवति य एवं वेद ॥ १५ ॥

पुरा वै देवाश्चासुराश्चासावादित्योऽस्माकमेवेति तस्मिन्
आदित्ये विषये व्यायच्छन्तः विवादं कृतवन्तः तमादित्यं देवा
अभ्यजयन् असुराः जयं न प्राप्नुवन् स्पष्टमन्यत् ॥ १५ ॥

ब्राह्मणस्य जयो यथा स्यात् तथा कर्त्तव्यमित्युक्तं तदेव
प्रशंसति ।

यदार्यं वर्णमुज्जापयन्त्यात्मानमेव तदुज्जापयन्ति
॥ १६ ॥

आर्थ्यं ब्राह्मणं वर्णमुज्जापयन्तीति उत्कर्षणायं प्रापयन्तीति
यत् तत्तेन सत्विण आत्मानमेव उज्जापयन्ति जयतेर्गिच्क्वीड्-

जीनाणावित्यात्वे अर्त्तिं ह्रीञ्जीत्यादिना नुमागमः ॥ १६ ॥

व्यायमनहेतुभूतस्य चर्म्मणः किञ्चिद्गुणं विधाय पश्यंसति ।

परिमण्डलञ्चर्म भवत्यादित्यस्यैव तद्रूपं क्रियते

॥ १७ ॥

तच्चर्म परितः कृतमण्डलाकारं भवति तत्तेन आदित्यस्यैव रूपं अस्मिन् चर्म्मणि क्रियते आदित्ये हि पुरा देवानां व्यायमनं कृतमित्युक्तं अतएवैतच्चर्म आदित्यप्रतिरूपकं भवति ॥ १७ ॥

अथास्मिन् स्तोत्रे गीयमाने दुन्दुभीनां वादनं विधत्ते ।

सर्वासु स्रक्तिषु दुन्दुभयो वदन्ति या वनस्पतिषु वाक् तामेव तज्जयन्ति ॥ १८ ॥

सर्वासु स्रक्तिषु वेद्याः कोणेषु दुन्दुभयो वदन्ति शब्दं कुर्युस्तदेवं यथा वदन्ति तथा तान्वादयतीत्यर्थः वाद्यपूर्वं देवेभ्यो निष्क्रम्य वनस्पतीन् पृथिवीञ्च प्राविशत् तत्र वनस्पतिषु या वाक् प्रविष्टा तामेव वाचं तत्तेन दुन्दुभिश्चब्देन जयन्ति प्राप्नुवन्ति ॥ १८ ॥

अथ भूमिदुन्दुभिर्वादनं विधत्ते ।

भूमिदुन्दुभिर्भवति या पृथिव्यां वाक्तामेव तज्जयन्ति ॥ १९ ॥

आग्नीध्रीयस्य पञ्चादद्भिमन्तर्वैद्यं वहिर्वैदिभूमाववटं

खात्वा सवनीयस्य ऋषमचर्म्भणापिदधाति स भूमिदुन्दुभि-
र्भवति तां वादयन्तीति शेषः, स्पष्टमन्यत् ॥ १९ ॥

अन्यासामपि वाचां प्रयोगं विधत्ते ।

सर्वा वाचो वदन्ति येषु लोकेषु वाक्तामेव
तज्जयन्ति ॥ २० ॥

सर्वाः संस्कृताश्चासंस्कृताश्च ग्राम्यवाचश्च वदन्ति प्रेक्षकाः
सर्वे जना इत्यर्थः, गतमन्यत् ॥ २० ॥

अथ राजपुरुषाणां देवयजनस्य परितो गमनं विधत्ते ।

सन्नद्धाः कवचिनः परियन्तीन्द्रियस्यैव तद्रूपं क्रि-
यतेऽथो महाव्रतमेव महयन्ति ॥ २१ ॥

सन्नद्धाः सखद्वहस्तत्राणादिकाः कवचिनः कवचयुक्ताश्च
राजपुरुषाः रथमारुह्य गृहीतचापशराः सन्तः परियन्ति देव-
यजनं परितो गच्छेयुः इन्द्रियस्यैव बलस्यैव तद्रूपं क्रियते यदे-
तत् कवचिनां परिगमनं अथो अपि च महाव्रतमेव महाव्रता-
ख्यमेवाहर्महयन्ति ॥ २१ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे पञ्चमाध्यायस्य

पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

एवं पञ्चविधमहाव्रतस्तोत्रस्य शिरःप्रभृतिगान् पञ्चावयवान्-
नध्वर्यादयः पञ्च सहोपक्रम्य युगपदुद्गायेयुरित्येकः पक्षः, उद्गा-
तैव कृत्स्नस्तोत्रमुद्गायेदित्यपरः, तत्र प्रथमं पक्षं विदधाति ।

सर्वे सहर्त्विजो महाव्रतेन स्तुवीरन् ॥ १ ॥

महाव्रतेन शिरश्चादिभिः पञ्चविधेन स्तोत्रेण ऋत्विजः
सर्वे युगपत् स्तुवीरन् ॥ १ ॥

कतमः कतमेनावयवेन स्तुवीत इत्यत आह ।

अध्वर्युः शिरसोद्गायेन्मैत्रावरुणो दक्षिणेन प-
क्षेण ब्राह्मणाङ्गुत्तरेण गृहपतिः पुच्छेनोद्गाता-
त्मना ॥ २ ॥

शिरसा शिरस्त्वेन परिकल्पितेन त्रिवृता स्तोमेन गायत्रेण
साम्ना अध्वर्युः शिरसोद्गायेत्, तथा मैत्रावरुणो दक्षिणेन पक्षेण,
तथा तेन परिकल्पितेन रथन्तरसाम्ना पञ्चदशस्तोमेनोद्गायेत्,
तथा ब्राह्मणाङ्गुत्तरेण पक्षेण तदात्मना परिकल्पितेन
सप्तदशस्तोमेन वृहत्साम्ना स्तुवीत, गृहपतिर्यजमानः भद्रं
यज्ञायज्ञीयं च विकल्पितेन परिकल्पितेनान्यतरेण एकविं-
शस्तोमकेनोद्गायेत्, स्वयमुद्गाता आत्मनो मध्ये आत्मा तद्रूपतया
परिकल्पितेन राजनसाम्नोद्गायेत्, अथाध्वर्युः शिरसोद्गायेदि-

त्प्रादिना अध्वर्युप्रभृतीनामुद्गाहकार्ये विधानात्प्रस्तोहप्रति-
हर्त्तारावपि तस्य तस्य कल्पनीयौ, तत्राध्वर्योरग्रे द्वितीयः
प्रस्तोता तृती यः प्रतिहर्त्ता कार्यः पक्षयोस्तु द्वितीययोरुद्गाह-
त्वात् तदनन्तरभाविनौ तृतीयचतुर्थावेव प्रस्तोहप्रतिहर्त्तारौ
कार्यौ पुच्छे तु अविनियुक्तौ सुब्रह्मण्योन्नेतारौ प्रस्तोहप्रति-
हर्त्तारौ कर्त्तव्यौ नह्यत्र गत्यन्तरमस्तीत्येकः पक्षः । अध्वर्यु-
प्रभृतीनामेवोद्गाहत्वविधानान्नेतरयोर्विधे इति उद्गाहवर्गौ
यौ प्रस्तोहप्रतिहर्त्तारौ तावेव सर्वत्र क्रमेण प्रस्तोहप्रतिहर्त्तारौ
कुर्यातामित्यपरः पक्षः, इममेव पक्षं सूत्रकारः सर्वे सह-
र्त्विजो महाव्रतेन सुवीरन्नित्युद्गाहविकार एव स्यादित्यादिना
दर्शितवान् ॥ २ ॥

यद्यध्वर्युप्रभृतयः सर्वे महाव्रतेन सुवीरन् तत्र किञ्चिद्वि-
शेषमाह ।

तद्यद्येवं कुर्युरेकैकया स्तोत्रीययास्तुतयोद्गाता-
रमभिसमेयुः ॥३॥

तत्तत्र महाव्रते यद्येवं कुर्युः तदा स्त्रीयेषु स्तोत्रेषु शिरः-
प्रभृतिषु अस्तुतया एकैकया स्तोत्रीयया उद्गातारमभिसमेयु-
रभिगच्छेयुः इयमस्तुतेत्युद्गाते निवेदयेयुरित्यर्थः ॥ ३ ॥

अथैतर्हि निवेदितानां स्तोत्रीयानां क्रमेणोद्गाता विनि-
योगप्रकारमाह ।

तिसृभिरुद्गातात्मन उद्गीयाथ या शिरसः स्तोत्री-
या तां दध्यादपराभिस्तिस्त्रिसृभिरुद्गीयाथ या दक्षिणस्य
पक्षस्य स्तोत्रीया तान्दध्यादपराभिस्तिस्त्रिसृभिरुद्गीयाथ
योत्तरस्य पक्षस्य स्तोत्रीया तान्दध्यात्तिसृभिर्वैकया वा
स्तुतं स्यादथ या पुच्छस्य स्तोत्रीया तान्दध्यात् ॥४॥

आत्मनः राजनस्यादितस्तिस्त्रिसृभिः स्तोत्रीयाभिरुद्गीय उद्गानं
कृत्वा अथानन्तरं या शिरसः स्तोत्रीया अध्वर्युणावशेषितामु-
द्गाता दध्यात् प्रथमपर्यायस्य प्रथमविष्टावानन्तरं तथा सुवीते-
त्यर्थः एवमुत्तरत्वादि योज्यं यदा राजनस्य सान्नः पञ्चविंश-
स्तोमस्य अन्याभिस्तिस्त्रिसृभिः स्तोत्रीयाभिरेकया वा अस्तुतं
स्यात् स्तुतिः कृता न भवेत् अथास्मिन् स्थाने गृहपतिनोच्छेषितां
पुच्छस्य स्तोत्रीयाम्प्रत्येतत् न त्वेकैकस्या उच्छेषणं ॥ ४ ॥

आत्मनि प्रतिधानञ्च किमर्थमित्यत आह ।

आत्मन्येव तदङ्गानि प्रतिदधति स्वर्गस्य लोकस्य
समष्टौ ॥ ५ ॥

तन्नेन उक्तक्रमेण स्तोत्रीयाणां प्रक्षेपणेन आत्मनि मध्य-
कायएव शिरःप्रभृतीन्यङ्गानि प्रतिदधति संयोजयति सम्पूर्णाङ्गो
हि गन्तुं शक्नोति प्रतिधानं स्वर्गस्य लोकस्य समष्टौ सम्प्राप्त्यै
भवति ॥ ५ ॥

अथ सर्वे महाव्रतेन स्तुवीरन्नित्युक्तं पक्षं निरस्य उद्गातैव
शिरःप्रकृतिकेन सर्वेण स्तोत्रेण स्तुवीतेत्यमुं पक्षं दर्शयति ।

अथो खल्वाङ्गः कथमध्वर्युर्वहृचः साम गाये-
दित्युद्गातैव सर्वेणोद्गायेत्तदेव समृद्धं समृद्धावेव
प्रतिष्ठन्ति ॥ ६ ॥

अध्वर्युर्वहृचोर्वेदाध्यायी मैत्रावरुणोऽपि वहृचः ऋग्वेदा-
ध्यायी अनित्यं हि तयोः सामाध्ययनं ततः कथं साम गायेता-
मिति ब्रह्मवादिन आङ्गः अथो खल्विति पक्षान्तरपरिग्रहे
एवमुक्त्वा तदनन्तरमेव निश्चितवन्तः उद्गातैव सर्वेण कृतस्तेन
शिरःप्रकृतिकेन महाव्रतस्तोत्रेणोद्गायेत् तदेव समृद्धं स्वशाखा-
त्वेन सम्यगधीतत्वात् स्वरादिविकल्पाभावेन सम्यक् प्रयुक्तत्वात्
तदेव स्तोत्रं समृद्धं संपूर्णं भवति तथा च सत्रिणोऽपि समृद्धा-
वेव प्रतिष्ठिता भवन्ति ॥ ६ ॥

अथास्मिन् पक्षे स्तुतिप्रकारमाह ।

हविर्द्वाने शिरसा स्तुत्वा सर्वाग्धाः प्रत्यञ्च एयु-
स्ते दक्षिणेन धिष्णागन् परीत्य पश्चान्मैत्रावरुणस्य
धिष्णागस्योपविश्य रथन्तरेण पञ्चदशेन स्तुवीरुस्त
उदञ्चः सर्पेयुर्जघनेन होतुर्धिष्णां पश्चाद्ब्राह्मणा-
च्छसिनो धिष्णागस्योपविश्य वृहता सप्तदशेन स्तुवी-

रुस्ते येनैव प्रसर्पेयुस्तेन पुनर्निःसृष्योत्तरेणाग्नीध्रं
 परीत्य पश्चाद्गार्हपत्यस्योपविश्य पुच्छेनैकविंशेन
 सुवीरुस्ते येनैव निःसर्पेयुस्तेन पुनः प्रसृष्य यथा-
 यतनमुपविश्यासन्दीमारुह्योद्गातात्मनोद्गायति ॥७॥

हविर्द्वाने हविर्द्वानमण्डपे उद्गातारः शिरसा स्तुत्वा सृ-
 रब्धाः समन्वारब्धाः प्रत्यञ्चः प्राङ्मुखाः सन्त एयुः हविर्द्वाना-
 द्गच्छेयुः अपरया द्वारा हविर्द्वानान्निष्क्रम्य माज्जालीयादीनां
 धिष्णागानां दक्षिणतः परीत्य पूर्व्या द्वारा सदः प्रविश्य मैत्रा-
 वरुणधिष्णास्य पश्चादुपविश्य रथन्तरेण पञ्चदशेन सुवीरन्
 ततस्तु उद्गातारः उदञ्चः उदङ्मुखाः प्रसर्पेयुः होतुर्धिष्णागमप-
 रेण ब्राह्मणांसिधिष्णास्य पश्चादुपविश्य वृहता सप्तदशेन
 सुवीरन् ते पुनर्येनैव पथा प्रसर्पेयुः तेनैव पुनर्निःसृष्य निर्गत्य
 दक्षिणेन धिष्णागान् परीत्य पूर्व्या द्वारा सदो निर्गत्य अपरया
 द्वारा हविर्द्वाने प्रपद्य पूर्व्या द्वारा हविर्द्वानान्निष्क्रम्येत्यर्थः
 तत उत्तरेणाग्नीध्रं आग्नीध्रीयं धिष्णां परीत्य गार्हपत्यस्य
 पश्चादुपविश्य एकविंशस्तोमकेन पुच्छेन सुवीरन् त उद्गा-
 तारो येनैव पथा निःसर्पेयुः सदसो निष्क्रान्ताः तेनैव पुनः सदः
 प्रसृष्य प्रपद्य यथायतनमुपविशेयुः तत उद्गाता आसन्दीमारुह्य
 आत्मनोद्गानं कुर्यात् अत्रोपविशेति पूर्वकालतामात्रे क्रा-
 मत्ययो द्रष्टव्यः ॥ ७ ॥

अत्रोद्गाने पत्नीनां वीणाविशेषैरुपगानं विधत्ते ।

तं पत्नोऽपघाटिलाभिरुपगायन्त्यार्त्विज्यमेव त-
त्पत्नयः कुर्वन्ति सह स्वर्गं लोकमयामेति ॥ ८ ॥

तमुद्गातारं अपघाटिलाभिर्वीणाविशेषैरुपगायन्ति उप-
गानं कुर्युः तदुपगानं आर्त्विज्यमेव पत्नयः कुर्वन्ति यजमानैः
सह स्वर्गं लोकं प्राप्नुयामेति बुद्ध्वा, अपघाटिलाशब्दस्यार्थं सूत्र-
कारो विस्पष्टमेवोक्तवान्, पश्चिमेनोपगातृन्देहे एकैका पत्नी
काण्डवीणां पिछोलां व्यत्यासं वादयेदुपमुखं पिछोलावाद्-
नेन काण्डमयी अपघाटिला इत्याचक्षत इति, उपमुखं स्थाप-
यित्वा मुखमारुतेन वाद्यमाना वीणापघाटिला इत्याचक्षत-
इति पिछोरा वादनदण्डेन वाद्यमाना काण्डमयी काण्डवीणा
इतरयोरेव अपघाटिलासंज्ञेत्यर्थः ॥ ८ ॥

अस्मिन्नहनि सर्वेषामपि यजमानानां गृहेषु ब्राह्मणभो-
जनार्थं पाकः कर्त्तव्य इति विधत्ते ।

कुले कुलेऽन्नं क्रियते तद्यत्पृच्छेयुः किमिदं कुर्व-
न्तीतीमे यजमाना अन्नमन्स्यन्तीति ब्रूयुः ॥ ९ ॥

अन्येष्वहःसु गृहपतिप्रधानाः एव सर्वे ब्राह्मणान् भोज-
यितुमन्नानि कामयन्ते अस्मिन् अहनि कुले कुले यजमानानां
गृहे गृहे अन्नं क्रियते पृथक् पृथक् ब्राह्मणान् भोजयितुमन्नं

कर्त्तव्यं तत्तत्र एवं क्रियमाणे यद्यदि षच्छ्रेयुः प्रेक्षका जनाः
किमिदं कुले कुले कुर्वन्तीति तदैवं प्रतिब्रूयुः इमे यजमाना
अन्नमत्स्यन्तीति अस्मिन् लोके बद्धलमन्नं प्रदाय अमुष्मिन्
लोके बद्धलमेते भोक्ष्यन्तीति ॥ ९ ॥

अथैतत्प्रशंसति ।

यो वै दीक्षितानां पापं कीर्त्तयति तृतीयमेषां
पापमनोहरत्यन्नादस्तृतीयं पिपीलिकास्तृतीयं ॥१०॥

यः खलु दीक्षितानां दीक्षणीयेषु संस्कृतानां पापमशुभं
कीर्त्तयति सपुरुषः एषां पापस्य तृतीयमंशं हरति, यो दीक्षिता-
नामन्नमत्ति सोऽन्नादस्तृतीयमंशं हरति, आज्येष्वन्नेषु च बद्धेषु
सत्सु बह्वः पिपीलिकास्तद्गच्छणार्थमागच्छन्ति तास्तृतीयमंशं
पापं हरन्ति, अत आज्यादिषु पिपीलिकापतने दोषाशंका न
कार्येत्यर्थः ॥ १० ॥

परिमादः पूर्वमुक्ताः ता अन्नस्य प्रशंसति ।

परिमाद्भिश्चरन्ति त्वक्च वा एतल्लोम च महा-
व्रतस्य यत् परिमादस्त्वचञ्चैव तल्लोम च महाव्रतस्था-
मृावरुन्वते ॥ ११ ॥

याः पूर्वमुक्ताः परिमादस्तामहाव्रतस्य त्वक्लोमस्थानी-
यास्ततस्ता आह्वा प्राप्य अवरुन्वते स्वयमपि त्वचं लोमच लभन्त

इत्यर्थः, यदेतान् ह वै पुरुषो देवेभ्यः करोति तादृगस्मै देवाः
कुर्वन्तीति श्रुतेः ॥ ११ ॥

अथ वीणाविशेषस्य वादनं विधत्ते ।

वाणं वितन्वन्त्यन्तो वै वाणोऽन्तो महाव्रतमन्ते-
नैव तदन्तमभिवादयन्ति ॥ १२ ॥

वाणं महावीणान्तं वितन्वन्ति तं त्रीभिः संयोज्य वाद-
यन्तीत्यर्थः, वाणो वीणानामन्तः परमः श्रेष्ठइत्यर्थः, वाणः
खलु सर्वेषां वाद्यविशेषाणां अन्तोऽवसानभूतः महाव्रतमङ्गामन्तः
तत्तेनान्तेनैवान्तमभिलक्ष्य वादयन्ति ॥ १२ ॥

तस्य वाणस्य तन्त्रीसंख्यां विधाय प्रशंसति ।

शततन्त्रीको भवति शतायुर्वै पुरुषः शतवीर्यः
॥ १३ ॥

सर्वमायुर्यन्तीति शेषः अर्थो निगदसिद्धः ॥ १३ ॥

वाणस्योल्लेखनं विधाय प्रशंसति ।

तमुल्लिखेत्प्राणाय त्वापानाय त्वा व्यानाय त्वेति
प्राणापानव्यानानेव तदाप्तावरुन्धते ॥ १४ ॥

प्राणाय त्वेत्यादिना मन्त्रेण औदुम्बर्याः शाखया वाणमुप-

लिखति हे वाण त्वां प्राणाद्यर्थमुल्लिखामीति मन्त्रार्थः तत्तेन प्राणादीनि चाह्वा प्राप्य निरुन्वते इति ॥ १४ ॥

अथ यजमानप्रेष्यास्त्रियः उदकुम्भं धारयन्त्यो नयेयुरिति विधत्ते ।

परिकुम्भिन्यो माज्जालीयं यन्तीदं मध्विदम्भ-
ध्विति सघोषा एव तद्वयो भूत्वा सह स्वर्गं लोकं
यन्ति ॥ १५ ॥

इदं मध्विदं मध्विति मन्त्रं शंसन्त्यः पुनः पुनर्गायन्त्यः
कुम्भिन्योदास्यः माज्जालीयं धिष्णां परियन्ति परितो नृत्यन्ती-
त्यर्थः तत्तेन एवं सशब्दं परिवर्त्तमानेन यजमानाः सघोषा एव
सन्तः वयः पक्षिण इवान्तरिक्षगा भूत्वा सह संघशः स्वर्गं लोकं
प्राप्नुवन्ति देहावसान इत्यर्थः ॥ १५ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे पञ्चमाध्यायस्य

षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

इत्थं गवामयनस्योपान्त्रमहविस्तरैणोक्तं तथा पूर्वस्मिन् पक्ष-
स्याभिन्नविकेष्वहःसु स्वरसामसु च अन्वहं एकमेव ब्रह्मसामा-
भीवर्त्तस्तोत्रीया त्वन्या अन्या, उत्तरस्मिन् पक्षसि ब्रह्मसाम-

स्तोत्रीया एका एव इन्द्रक्रतुन्न आभरेति सामनि अन्वहं
अन्यदन्यदिति च सर्वस्य गवामयनस्य साधारण्येनोक्तं, अथ
तस्मिन् प्रकृते गवामयने सर्वेष्वहः सु आर्भवे पवमाने अनुष्टुप्सु
गौरीवितं साम कार्यमिति विधित्सुराह ।

देवा वै वाचं व्यभजन्त तस्या यो रसोऽत्यरिच्यत
तद्गौरीवितमभवदनुष्टुभमन परिश्रवते वागनुष्टुवा-
चो रसोगौरीवितं ॥ १ ॥

देवाः खलु पुरा वाचं छन्दोरूपां व्यभजन्त गायत्रीं प्रातः-
सवने अग्नये वसुभ्यो व्यभजन्त त्रिष्टुभं माध्यन्दिने सवने इन्द्राय
रुद्रेभ्यो व्यभजन्त जागतं तृतीयसवने विश्वेभ्यो देवेभ्य आदि-
त्येभ्यो व्यभजन्त एवं विभज्यमानायास्तस्या वाचः यो रसः
सारोऽत्यरिच्यत तद्गौरीवितन्नाम सामाभवत् तच्च अनुष्टुभमनु-
लक्ष्य परिश्रवते सञ्चरति कुतएतत् यदिदमनुष्टुप् छन्दः सा वाक्
गौरीवितं च वाचो रसः अतो अनुष्टुप्छन्दस्कामेवञ्च आधा-
रतया गृह्णाति ॥ १ ॥

एवं विशिष्टछन्दस्येतत्साम विधाय प्रशंसति ।

यद्गौरीवितेनान्वहं स्तुवते वाच्येव तद्वाचा रस-
न्दधति ॥ २ ॥

अभि प्र गोपतिं गिरेत्यस्यां योनावुत्पन्नं साम गौरीवितं

तच्चानुष्टुभमूहते एवमूहेनानुष्टुभे त्वचे गेयेन तेन सान्ना अन्वहं
गवामयने अहन्यहनि सर्वेष्वहःसु आर्भवे पवमाने सुवते इति
यत् तत्तेन वाच्येव वाचा रसं सारं दधति निदधति ॥ २ ॥

एतवेदनं प्रशंसति ।

रसवद्वाचा वदति य एवं वेदेति ॥ ३ ॥

एवमर्थं यो वेद जानाति स वाचा रसवत् रसयुक्तमेव
वदति वचनस्य सारवत्त्वेन ग्राह्या वाग्भवतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

अस्मिन् सान्नि विद्यमानं किञ्चिदनूद्य प्रशंसति ।

द्वुदासम्भवति स्वर्गस्य वा एतौ लोकस्यावसान-
देशौ पूर्वेष्वैव पूर्वमहः संस्थापयन्त्युत्तरेणोत्तरम-
हरभ्यतिवदन्ति ॥ ४ ॥

द्वावुदासावुत्क्षेपावस्मिन् सान्नि भवत इति द्वुदासं उत्-
क्षेपोनाम दीर्घविशेषः एतावुत्क्षेपौ स्वर्गस्य लोकस्यावसानदेशौ
पारदर्शिनौ तत्र पूर्वेष्वैवोदासेन पूर्वं वर्त्तमानमहः संस्थापयन्ति
उत्तरेणोदासेन उत्तरमागम्यहः अभि उद्दिश्य अतिवदन्ति
इदमहरतीत्य प्रतिपादयन्ति ॥ ४ ॥

गौरीवितसामगतावुदासावुपजोव्य प्रशस्य तद्द्व्यतिरेके
वाधोपन्यासेन प्रशंसति ।

एतद्वै यज्ञस्य श्वस्तनं यज्ञौरीवितं यज्ञौरीवितम-
नुसृजेयुरश्वस्तना अप्रजसः स्युः ॥ ५ ॥

यज्ञौरीवितं साम एतत् खलु यज्ञस्य यज्ञसम्बन्धि श्वस्तनं श्वः
परस्मिन् दिने भवं पूर्वापरयोरङ्गोः सन्धायकमित्यर्थः, यद्यदि
तज्ञौरीवितमनुसृजेयुः परित्यजेयुः तदा सत्रिणोऽश्वस्तनाः
उत्तरकाले सम्बन्धरहिताश्च अप्रजसः प्रजारहिताः स्युर्भवेयुः
अतोऽन्वहं कर्त्तव्यमित्यर्थः ॥ ५ ॥

प्रकारान्तरेण प्रशंसति ।

सं वा अन्यो यज्ञस्तिष्ठत इत्याहुर्वागेव न सन्ति-
ष्ठत इति यत् गौरीवितमन्वहं भवति वाचमेव तत्पुनः
प्रयुञ्जते ॥ ६ ॥

अन्यो वाग्रहितो यज्ञः सन्तिष्ठते वै परिसमाप्तएव भव-
तीति ब्रह्मवादिन आहुः तथा अन्येषु सन्तिष्ठमानेष्वपि वागेव
न सन्तिष्ठत इत्याहुः यस्मादेवं तस्माद्गौरीवितं वाचः स्वरा-
त्मकं सामान्वहं भवति तत्तेन असंस्थितां वाचमेव पुनः प्रयुञ्जते
श्वस्तनाभावाय गौरीवितं साम प्रत्यहमनुष्टुप्सु कर्त्तव्यमित्युक्तं
भवति अत एतत् आद्यन्ते अहनी मुक्त्वा अन्येषु मध्यवर्त्तिष्व-
हःसु कर्त्तव्यमिति ज्ञायते । ६ ॥

अथ सुज्ञानाख्यं सामान्वहं कार्यमिति विधित्सुस्तस्य
निधनं विदधाति ।

स्वर्णिधनमन्वहं भवति ॥ ७ ॥

सोमः पुनान ऊर्म्मिणोत्यस्यां योनावुत्पन्नं सुज्ञानं तस्योपे-
ति निधनं तस्य स्थाने स्वरिति निधनं कर्त्तव्यमित्यर्थः तथा च
सूत्रज्ञतोक्तं उपास्थानेष्वन्यानि निधनानि स्वरानादेशे तथा
स्वराणि स्युरिति प्रकृत्य स्वरसकाशात्ते दैवोदाससुज्ञानयो-
चेति ॥ ७ ॥

अथैतत् प्रशंसति ।

देवक्षेत्रं वा एतेऽभ्यारोहन्ति ये स्वर्णिधनमुप-
यन्ति सउ वै सत्रिणः सत्रमुपनयेदित्याहुर्न्य एनान्दे-
वक्षेत्रमभ्यारोहयेदिति न वै देवक्षेत्रं आसीन आ-
र्त्तिमाच्छति यत् स्वर्णिधनमन्वहं भवति नैव का-
ञ्चनार्त्तिमाच्छन्ति ॥ ८ ॥

ये स्वर्णिधनमुपयन्ति उपगच्छन्ति प्रयुञ्जत इत्यर्थः एते
देवक्षेत्रं देवानां स्थानं स्वर्गशब्दवाच्यमेवाभ्यारोहन्ति अपि
च य उक्तातादि एतान् यजमानान् देवक्षेत्रं स्वर्णिधनेनाभ्या-
रोहयेत् इति हेतौ अतः कारणात् स एव सत्रिणो यजमानान्
सत्रमुपनयेत् फलप्रदानशब्दं सम्पूर्णप्रयोगं प्रापयेदित्याहुः

ब्रह्मवादिनः किञ्चन वै खलु देवक्षेत्रे देवानां स्थाने आसीनः
 पुरुषः आर्त्तिमार्च्छति कदाचिदपि तस्मान्तिर्न भवतीत्यर्थः एवं
 सति यत् स्वर्णिधनमन्वहमनुष्ठितं भवति तेन काञ्चनार्त्तिं
 काममपि हिंसां नैवार्च्छन्ति न प्राप्नुवन्ति ॥ ८ ॥

अस्मिन् स्वर्णिधने किञ्चिद्दोषमाशङ्क्य परिहरति ।

च्यवन्ते वा एतेऽस्मात् लोकादित्याङ्ग्ये स्वर्णि-
 धनमुपयन्तीति यदृचा स्वरूपं यन्त्यस्मिंल्लोके प्रति-
 तिष्ठन्ति यदेकारोऽन्तरिक्षे यत्सान्नामुष्मिन् सर्वेषु
 लोकेषु प्रतितिष्ठन्ति स्वर्णिधनेन तुष्टुवानाः ॥९॥

अन्वहं स्वर्णिधनमुपयन्तः सद्यएवैते स्वर्गं गच्छन्ति अतो-
 ऽस्माल्लोकात् च्यवन्त इत्याहुः ब्रह्मवादिनस्तस्यायं परिहारः
 यदृचा स्तोत्रीयया स्वरूपं यन्ति स्वर्णिधनमुपगच्छन्ति ऋचि हि
 स्वर्णिधनं गीयते तेनास्मिन् लोके प्रतितिष्ठन्ति ऋगालको हि
 भूलोकः एषुवरिति यदेकारस्तत्र विद्यते तेनान्तरिक्षलोके
 प्रतितिष्ठन्ति यत् सान्ना स्वर्णिधनमुपयन्ति तेनानुस्मिन् स्वर्गे
 प्रतितिष्ठन्ति एवं च स्वर्णिधनेन तुष्टुवानाः सुवन्तः सत्रिणः
 सर्वेषु लोकेषु प्रतितिष्ठिता भवन्ति ॥ ९ ॥

अथ सुज्ञानं विधत्ते ।

सुज्ञानं भवति ॥ १० ॥

सष्टोऽर्थः ॥ १० ॥

सोमः पुनान इत्यस्यां उत्पन्नं साम शोभनज्ञानहेतुत्वात्
सुज्ञानं एतदेव आख्याहिकामुखेन प्रदर्श्य सत्रिणामपि अनेन
साम्ना शोभनज्ञानप्राप्तिर्भवतीत्याह ।

देवा वै स्वर्गं लोकं यन्तो ज्ञानादविभयुस्त एतत्
सुज्ञानमपश्यंस्तेन ज्ञात्वमगच्छन्वत् सुज्ञानमन्वहं
भवति ज्ञात्वमेव गच्छन्ति ॥ ११ ॥

देवाः पुरा स्वर्गं लोकं गच्छन्तः शङ्कमानाः अज्ञाना-
दविमयुः भीता आसन् तदेतत्सुज्ञानं साम दृष्ट्या प्रायुञ्जत
प्रायुङ्क्त न तेन ज्ञातं संज्ञानमगच्छन् प्राप्ताः तथा सति इदा-
नीमपि सत्रे अन्वहं सुज्ञानं क्रियत इति यत् तेन ज्ञातं ज्ञान-
मेव गच्छन्ति सर्वे यजमानाः ॥ ११ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे पञ्चमाध्यायस्य

सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

अथ श्यावाश्वन्निहवञ्चैते द्वे सामनी अन्वहं भवेतामिति
विधित्सुराह ।

ये वै वाचमन्त्रमादयन्त्यन्नादाभवन्ति ये वित-
र्षयन्ति रूक्षाभवन्ति ॥ १ ॥

ये खलु पुरुषाः वाचमन्नमादयन्ति वागन्नमन्त्रितां प्रयु-
ञ्जत इत्यर्थः ते अन्नादा अन्नस्यान्तारो भवन्ति ये वाचस्वित-
र्षयन्ति निरभिलाषां कुर्वन्ति अन्नादं न कुर्वन्तीत्यर्थः ते
रूक्षा अन्नराहित्येन पुरुषा अस्त्रिग्धा भवन्ति ॥ १ ॥

किञ्च यद्वाचोऽन्नन्तर्द्श्यति ।

गौरीवित् श्यावाश्वन्निहव एतानि वै सामानि
वाचोऽन्नमेतेषां वागन्नं यदेतानि न च्यवन्ते वाच-
मेव तदन्नमादयन्ति तेन सर्वेऽन्नादा भवन्ति ॥ २ ॥

पूर्वं विहितस्यापि गौरीवितस्य पुनः सम्पादनं एतत्-
स्तुत्यर्थं इतरे एवाप्राप्तत्वात् विधित्सिते एतानि सामानि
त्रीणि वाचो ऋगात्मिकाया अन्नं वागक्षराभिव्यक्तिद्वारा
अन्नवदुपकारकं तथा एषाञ्च साम्नां ऋगात्मिका वागन्नं
साधारणत्वेन तावदुपकारकं एवम्परस्पररोपकारकत्वात् साम्नां
वाचश्चान्नत्वं एवं सति एतानि सामानि अन्वहं न च्यवन्ते न
गच्छन्ति प्रत्यहं प्रयुज्यन्त एवेति यत् तत्तेन वाचमेवादयन्ति
साम्नां प्रयोक्तारः तेन सर्वे सत्त्रिणोऽन्नादा भवन्ति ॥ २ ॥

अथैतानि प्रकारान्तरेण प्रशंसति ।

अभिक्रान्तापक्रान्तानि भवन्त्यभिक्रान्तापक्रान्तं
वै वाचो रूपं ॥ ३ ॥

अभिक्रान्तमारोहः अपक्रान्तमवरोहः तदुभयमेतेषु सामसु
भवति किमतो भवतीति उच्यते लोके भद्रां वाचं पुरुषा अभि-
क्रामन्ति तद्विपर्ययां वाचं पुरुषाः अपक्रामन्ति अतो अभि-
क्रान्तापक्रान्ता एव अभिक्रान्तापक्रान्तान्येवैतानि सामानि
वाचो रूपमनुरूपं भवति ॥ ३ ॥

अथ माध्यन्दिने पवमाने वृहतीष्वन्वहं भवः कार्य्य इति
विधत्ते ।

स्रवोऽन्वहं भवति ॥ ४ ॥

पुनानः सोमधारयेत्यस्यां योनावुत्पन्नं साम भवः तत्
प्रतिदिवसं कर्त्तव्यमित्यर्थः ॥ ४ ॥

तदेतत् लौकिकभ्रवसाध्येन स्तौति ।

समुद्रं वा एते प्रस्नान्ति ये संवत्सरमुपयन्ति यो
वा अस्रवः समुद्रं प्रस्नाति न स तत उदेति यत् स्रवो
भवति स्वर्गस्य लोकस्य समर्थ्यै ॥ ५ ॥

ये संवत्सरं संवत्सरसाध्यं गवामयनमुपयन्ति एते समुद्र-
मेव प्रस्नान्ति अवगाहन्ते समुद्रवदस्य सतस्यातिगाम्भीर्यात्
यः खलु अस्रवः उडुपरहितः सन् समुद्रमवगाहते स ततः
समुद्रान्नोदेति नोद्गच्छति निमग्न एव भवति यस्तु भवात् समुद्रं
प्रस्नाति सतु ततः सकाशादुदेत्येव एवं सति समुद्रकल्पे

संवत्सरसत्वे अन्वहं ष्वो भवतीति यत् तेन ष्वेन संवत्सरा-
ख्यं सत्रन्तीर्त्वा स्वर्गलोकस्य सम्प्राप्तौ यजमाना भवन्ति ॥ ५ ॥

अत्रत्यन्निधनमनूद्य प्रशंसति ।

अतिविश्वानि दुरिता तरेमेति यदेवैषां दुष्टुतं
दुःशस्तं तदेतेन तरन्ति ॥ ६ ॥

अस्य सान्नो निधनं अतिविश्वानि दुरिता तरेमेति,
अस्मिन्निधने विश्वानि दुरितानि अतितरेमेत्याशासनं दृश्यते
एषां सत्रिणां यद्दुष्टुतं अयथाशास्तं स्तुतं यच्च दुःशस्तं अयथा-
शंसनं स्तवनं कृतं एतेनातितरणप्रार्थनेन तदुभयन्तरन्ति ॥ ६ ॥

अथाभिष्ववषडहस्य प्रथमेऽहनि अनुष्टुप्स्वोकोनिधनाख्यं
साम कर्त्तव्यमिति विधत्ते ।

ओको निधनं षडहमुखे भवति ॥ ७ ॥

तमु अभिप्रगायत आजामि रक्ते अव्यत इत्येतस्यां योना-
वुत्पन्नं साम ओकोनिधनं तत्र हि ओक इति निधनं दृश्यते तत्
साम षडहस्य मुखे षडहस्य प्रमुखे प्रथमेऽहनि कार्यं ॥ ७ ॥

तदेतत् स्तौति ।

परां वा एते परावतं गच्छन्ति ये षडहस्यान्तं

गच्छन्ति यदोकोनिधनं षडहमुखे भवति प्रज्ञात्यै
॥ ८ ॥

ये सत्रिणः षडहस्य अन्तं गच्छन्ति प्रथममहरारभ्य यावत्
षष्ठमहस्तावत् पर्यन्तन्नैरन्तर्यैणानुतिष्ठन्ति ते पराम्भरावतं
अतिदूरं गच्छन्ति अतिदूरं हि गच्छतां मार्गज्ञानमपे-
क्षितं यत् षडहमुखे ओको निधनं भवति तत् यज्ञस्य प्रज्ञात्यै
भवति ॥ ८ ॥

कथमोकोनिधनेन प्रज्ञातिर्भवति तत्राह ।

यदा वै पुरुषः स्वमोक आगच्छति सर्वं तर्हि
प्रजानाति सर्वमस्मै दिवा भवति ॥ ९ ॥

यदा वै खलु पुरुषः स्वं स्वकीयं ओको गृहं स्थानमा-
गच्छति प्राप्नोति तर्हि तस्मिन् काले सर्वं प्रजानाति स्वगृह-
प्राप्तेः पूर्वं समाधिक्येन किञ्चिन्न ज्ञायते गृहप्राप्तौ सत्यां सम-
पनोदे सति ज्ञानवान् भवतीत्यर्थः सर्वञ्च विद्यमानं वस्तु अस्मै
गृहप्राप्ताय दिवा दिवे प्रकाशाय भवति प्रज्ञातं भवतीत्यर्थः
अत ओको निधनेन तस्य प्रज्ञातिर्युक्तेत्यर्थः ॥ ९ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे पञ्चमाध्यायस्य

अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

उक्तं गवामयनं अथ तस्य दीक्षाकालमाह ।

एकाष्टकायां दीक्षेरन् ॥ १ ॥

माघशुक्लाष्टमी एकाष्टका उक्तं हि आपस्तम्बेन माघ्याः पौर्णमास्या उपरि षडष्टका तस्यामष्टमी ज्येष्ठा या सम्पद्यते तामेकाष्टकेत्याचक्षत इति ॥ १ ॥

अथ तस्यामेकाष्टकायां संवत्सरसत्राय दीक्षेरन् ।

एषा वै संवत्सरस्य पत्नी यदेकाष्टकैतस्यां वा गताः रात्रिं वसति साक्षादेव तत् संवत्सरमारभ्य दीक्षन्ते ॥ २ ॥

यत् या इयमेकाष्टका एषा खलु संवत्सरस्य प्रजापत्यात्मकस्य पत्नी स्त्री तथा सति एकस्यामेवैकाष्टकायां एताः रात्रिं अत्यन्तसंयोगे द्वितीया वसति संवत्सरात्मकः प्रजापतिः श्रेते लोके पत्न्या समीपे हि पतीरात्रौ वसति एवं चैकाष्टकायां दीक्षमाणाः साक्षात् प्रत्यक्षमेव संवत्सरं प्रजापत्यात्मकं आरभ्य गीत्वा दीक्षन्ते ॥ २ ॥

अस्मिन् पक्षे एको दोषः स्यादित्याह ।

तस्य सानिर्थ्या यदपोऽनभिनन्दन्तोऽभ्यवयन्ति ॥३॥

तस्यैकाष्टकायां दीक्षितस्य सानिर्या दोषः अनभिनन्दन्तः
प्रीतिहरिताः सन्तः अपोऽभ्यवयन्तीति यदेकाष्टकायां दीक्ष-
माणानां शिशिर अवभृशः स्यात् तदा आपः सूर्यरश्मिभिः
शेषितत्वेन अल्पीयस्वात् तद्विषयाभिलाषरहिता एवावभृशं
गच्छन्ति योयमभिनन्दनाभावः सोऽस्मिन् पक्षे दोष इत्यर्थः ॥३॥

अपरोऽप्ययं दोषः स्यादित्याह ।

विच्छिन्नं वा एते संवत्सरस्याभिदीक्षन्ते य-
एकाष्टकायां दीक्षन्तेऽन्तनामानादृतू भवते ॥ ४ ॥

संवत्सरस्य विच्छिन्नं विच्छेदमभिसुखीकृत्यैते दीक्षन्ते
यएकाष्टकायां दीक्षन्ते दीक्षिताः कुर्वन्ति कुत एतत् उच्यते
मधुश्च माधवश्च वासन्तिकादृतू इत्यादाविव अत्रापि चतुश-
ब्देन मासएवोच्यते यावेतौ माघफाल्गुनौ मासौ चतुशब्द-
वाच्यौ एतावन्तनामानौ शिशिरर्तुः संवत्सरान्त इति ॥ ४ ॥

तौ मासावन्तशब्दवाच्यौ तयोर्हि संवत्सरः समाप्यते तथा
चैवास्मिन् संवत्सरे सत्वारम्भः अपरस्मिन् यजत इत्यत आह ।

अर्चिं वा एते संवत्सरस्याभिदीक्षन्ते येऽन्तनामा-
नादृतू अभिदीक्षन्ते ॥ ५ ॥

ये अन्तनामानौ अन्तशब्दवाच्यौ चतू मासावभिलक्ष्य
दीक्षन्ते एते संवत्सरस्यान्तं हि अन्तमेवाभिलक्ष्य दीक्षन्ते ॥५॥

एवं दौषग्रस्तत्वादयं पक्षो न कार्य इत्याह ।

तस्मादेकाष्टकायान्न दीक्ष्यं ॥ ६ ॥

यस्मादेते पूर्वोक्ता दोषाः प्रसज्येरन् तस्मादेकाष्टकायान्न
दीक्ष्यं दीक्षणं न कार्यं ॥ ६ ॥

एवं प्रथमपक्षं निन्दित्वा पक्षान्तरमाह ।

फाल्गुने दीक्षेरन् ॥ ७ ॥

यस्मिन् मासे फाल्गुनी पौर्णमासी युज्यते स फाल्गुनः
तस्मिन् दीक्षा कार्य्या ॥ ७ ॥

तदेतद्गुणकथनेन प्रशंसति ।

मुखं वा एतत् संवत्सरस्य यत् फाल्गुनो मुखत-
एव तत् संवत्सरमारभ्य दीक्षन्ते ॥ ८ ॥

यत् फाल्गुनो मास एतत् संवत्सरस्य मुखं यदुत्तरे फाल्-
गुनो मुखतएव तत् संवत्सरस्याग्निमाधायेति एतदुक्तं भवति
यदा फाल्गुनी पौर्णमासी उत्तरफाल्गुनीयुक्ता तदा फाल्गुन-
मासः संवत्सरस्यादिर्भवतीति तत्तथा सति मुखत एव प्रथमत
एव संवत्सरमारभ्योपक्रम्य दीक्षन्ते ॥ ८ ॥

अस्मिन् पक्षसि दोषो विद्यत इत्याह ।

तस्य सानिध्या यत्सन्धे विषुवान् सम्पद्यते ॥ ९ ॥

तस्य फाल्गुने दीक्षणस्य सानिर्यादोषः यत् संमेघे मेघ-
संघयुक्ते शत्रे [विषुवान् मध्यमहः सम्पद्यते] आदित्यस्तुतो हि
विषुवान् तस्य मेघैरन्तर्द्धानं सम्भाव्यते इति यत् स दोषः
स्यादित्यर्थः ॥ ९ ॥

तर्हि सर्वदोषविनिर्मुक्तो दीक्षायाः कालः क इत्याश-
ङ्कयाह ।

चित्रापूर्णमासे दीक्षेरन् ॥ १० ॥

चित्रायुक्तः पौर्णमासः चित्रापूर्णमासः तस्मिन् दीक्षेरन्
॥ १० ॥

तदेतत् स्तौति ।

चक्षुर्वा एतत् संवत्सरस्य यच्चित्रापूर्णमासो मुख-
तो वै चक्षुर्मुखत एव तत् संवत्सरमारभ्य दीक्षन्ते
तस्य न निर्य्यास्ति ॥ ११ ॥

चित्रापूर्णमास इति यत् एतत् संवत्सरस्य चक्षुर्वै जाय-
मानस्य हि प्रथमं मुखञ्जायते तत्रापि चक्षुरेव प्रथममावि-
र्भवति अतस्तत्सादृश्यादस्य चक्षुषः उक्तक्रमेण मुखतो
मुखप्रदेशे एव चक्षुः अतो मुखत एव तत् संवत्सरमारभ्य
गृहीत्वा दीक्षन्ते यः फाल्गुनगुणउक्तः सोऽप्यत्र विद्यत इत्युक्तं
भवति तस्य न निर्य्यास्ति कश्चिदपि दोषो न विद्यते ॥ ११ ॥

इत्थं चित्रापौरुषमास्यां दीक्षितव्यमित्युक्तं अथ तस्मिन्नेव मासे शुक्लैकादश्यां दीक्षितव्यमित्याह ।

चतुरहे पुरस्तात् पौरुषमास्या दीक्षेरन् ॥ १२ ॥

चैव्याः पौरुषमास्याः पुरस्ताच्चतुरहे चतुर्णामह्नां समाहारश्चतुरहस्तस्मिन्विद्यमाने गवामयनस्य दीक्षा कार्या ॥ १२ ॥

एवं दीक्षणस्य गुणमाह

तेषामेकाष्टकायां क्रयः सम्पद्यते तेनैकाष्टकान्न संवट् कुर्वन्ति ॥ १३ ॥

सर्वेषां सत्राणां द्वादश दीक्षा भवन्ति तत एकादशी-प्रभृति द्वादशसु गतासु रात्रिषु त्रयोदशीरात्रिरष्टमी स्यात् एकाष्टका च बज्जलाष्टमीति अस्यामेकाष्टकेत्युपचारः तस्याः क्रयः सम्पद्यते प्रथमे ह्युपसर्जने राजक्रयस्तस्मिन् दिने प्रातः-काले प्रायणीयाद्या यच्चावयवाः प्रक्रम्यन्ते तेन प्रक्रमेण एकाष्टकां न संवट् कुर्वन्ति क्रियानुपयोगेन व्यर्थं न कुर्वन्ति अतएव एकाष्टकाप्रारम्भज्ञतो गुणश्चास्मिन् पक्षेऽन्तर्भवति इत्यर्थः ॥ १३ ॥

अन्येऽपि गुणा अस्मिन् पक्षे सन्तीत्याह ।

तेषां पूर्वपक्षे सुत्या सम्पद्यते पूर्वपक्षे मासाः सन्तिष्ठमाना यन्ति पूर्वपक्ष उत्तिष्ठन्ति तानुत्तिष्ठतः

पशव ओषधयोऽनुत्तिष्ठन्ति तान्कल्याणी वाग्भि-
वदत्यरात्सुरिमे सत्रिणा इति ते राध्नुवन्ति ॥१४॥

तेषामेकादश्यां दीक्षमाणानां सुत्या सोमयागः पूर्वपक्षे
सम्पद्यते सत्राणां सर्वेषां द्वादशोपसदः तत्राष्टमीप्रभृति
द्वादशसु गतासु तयोद्दशी शुक्लपक्षपञ्चमी तस्यां प्रथमोऽति-
रात्र इति पूर्वपक्षे सुत्या प्रारभ्यत इत्यर्थः त्रिंशता त्रिंशता
ऽहोभिर्मासेषु सन्तिष्ठमानेषु पूर्वपक्षे एव सर्वमासाः सन्तिष्ठ-
माना यन्ति वर्त्तन्ते एवं द्वादशसु मासेषु गतेषु पूर्वपक्षे एव
सत्तादुत्तिष्ठन्ति तानुत्तिष्ठतः सत्तादुत्यानं कुर्वन्तो यजमाना-
ननु पश्चात् पशव ओषधयश्चोत्तिष्ठन्ति उर्ध्वं रोहन्ति तान्य-
जमानान् कल्याणी शोभना वाक् यशस्कारी वाक् वदति
किमिति इमे सत्रिणो यजमानाः अरात्सुः समृद्धा अभवन्निति
तदनन्तरन्ते सत्रिणो राध्नुवन्ति समृद्धा भवन्ति ॥ १४ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे पञ्चमाध्यायस्य

नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

उक्तो गवामयनस्य दीक्षाकालः अथ तस्मिन्नेव गवामयने
विकल्पेन मासि मास्येकमहत्सृजेयुरिति विधास्यन्माह ।

आ वा एते संवत्सरं प्याययन्ति य उत्सृजन्ति ॥१॥

ये अहान्युत्सृजन्ति एते संवत्सरमाप्याययन्ति छिद्रवान्
हि देहो रसादिभिरायत्तो भवति एवमेव संवत्सरमध्ये
एवमनुशिष्टः संवत्सरेपि तदन्तर्भवति ततः केषाञ्चिदङ्गा-
मुत्सर्गस्य संवत्सरच्छिद्रवत्त्वेनाप्यायितो भवति ॥ १ ॥

अनुत्सर्गे वाधमाह ।

यथा वै हतिराध्मात एव् संवत्सरोऽनुत्सृष्टोय-
न्तोत्सृजेयुरमेहेन प्रमायुकाः स्युः ॥ २ ॥

यथा चर्म्मामयी हतिराध्मातः छिद्रराहित्येन वायुना
पूरितः एवमङ्गामुत्सर्जनाभावे संवत्सरोऽप्याध्मातो भवति
एवं स्थिते यद्यदङ्गानि नोत्सृजेयुः अमेहेन आध्मानकृतेन
उदावर्त्ताख्येन रोगेण प्रमायुकाः सरणशीलाः स्युर्भवेयुः
शत्रिणः अतोऽहरत्सर्गः कर्त्तव्य इत्यर्थः ॥ २ ॥

तथा प्रकारान्तरेणैतत् प्रशंसति ।

प्राणो वै संवत्सर उदाना मासा यदुत्सृजन्ति
प्राण एवोदानान्दधति यो दोक्षितः प्रमोयते या
संवत्सरस्थानुत्सृष्टस्य शुक्ला तमृच्छति ॥ ३ ॥

देहधारकः प्राणएव संवत्सर उदानाः ऊर्ध्वगमनादि-

प्रवृत्तिहेतवः तस्य वृत्तयः उदाना मासः एवं स्थिते मासे
अहानि यदुत्सृजन्ति तेन उदानान् स्तिमितान् प्राणाएव
दधति धारयन्ति अनुत्सर्गे तु ऊर्ध्वगमनेन स्तिमित्यभा-
वात्प्राणसकाशादुदाना निर्गताःस्युः अपिच अहोभिरनुत्-
सृष्टस्य संवत्सरस्य या शुक् शोकः सा तस्यच्छति प्राप्नोति यो
दीक्षितः सत्रमध्ये प्रमीयते न्वियते तस्मादह्नामुत्सर्जनं कार्य-
मित्युक्तं भवति ॥ ३ ॥

अथ किं कृत्स्नमहरत्सृज्यं उत किञ्चिदनुत्सृज्यमिति
जिज्ञासायां ब्रह्मवादिनां विचारं दर्शयति ।

तदाङ्गरुत्सृज्या ३ नोत्सृज्या ३ मिति ॥ ४ ॥

तत्र तत्र गवामयनविषये ब्रह्मवादिन आहुः किमिति
किं कृत्स्नमहरत्सृज्यं उताह्नः किञ्चिदेवोत्सृज्यं अहस्तु नोत्-
सृज्यमिति श्रुत्यन्तरे तु पञ्चद्वयदर्शनाद्ब्रह्मवादिनां विचारः
विचार्यमाणानामिति षुतिः ॥ ४ ॥

तत्र न सर्वमुत्सृज्यं अपि तु किञ्चिदेवोत्सृज्यमिति पञ्च-
मवलम्ब्याह ।

यद्युत्सृजेयुर्कथान्युत्सृजेयुस्तदेवोत्सृष्टं तदनुत्-
सृष्टं ॥ ५ ॥

यद्यहान्युत्सृजेयुः यदीति वचनादयमुत्सर्गपक्षो वैकल्पिक-

इति गम्यते तस्मिन् पक्षे उक्थसंस्थेष्वहःसु उक्थान्य-
ग्निष्टोमसान्नः पराणि स्तोत्राणि शस्त्राणि चोत्सृजेरन्
तदेवाह उत्सृष्टमग्निष्टोमसान्नः परस्य प्रयोगस्य परित्या-
गात् उत्सृष्टं भवति तत्पर्यन्तस्यानुष्ठानात् अनुत्सृष्टञ्च
भवति ॥ ५ ॥

अथास्मिन् पक्षे प्रकारान्तरेणोत्सृजनानुत्सृजने दर्श-
यति ।

अथो खल्वाङ्गरेकत्रिकं कार्यन्तदेव साक्षादुत्-
सृष्टमभ्युत्पुण्वन्ति ॥ ६ ॥

अथो खल्विति पक्षान्तरपरिग्रहे अहवत्सर्गपक्षे एकत्रिक-
मेव स्तोमं कार्यं उत्सृष्टव्येऽहनि विषुवान् स्तोत्रेष्वेकैव स्तोत्री-
येष्वार्षवेषु च तिस्र इत्यर्थः तत्तत्र साक्षादेव स्वीयस्य स्तोम-
स्योत्सर्गः विषमेषु स्तोत्रेषु एकैव स्तोत्रीया स्यात् समेषु च-
तस्रः इत्यर्थः कुतइत्युत्सृष्टं स्तोममभित्यज्यमभ्युत् पुण्वन्ति
सवनादुपरि सुन्वन्ति अभिषवं कुर्वन्तीत्यर्थः एवं स्तोममात-
स्योत्सृजनादन्येषां स्तुतशस्त्राणां अनुत्सृजनाच्च तदहवत्सृष्ट-
मनुत्सृष्टञ्च भवति ॥ ६ ॥

अथ पक्षान्तरविधित्सयेमं पक्षं दूषयति ।

छिद्रो वा एतेषां संवत्सर इत्याङ्गर्थ्ये स्तोम-
मुत्सृजन्तीति ॥ ७ ॥

ये उक्तं प्रकारान्तरेण स्तोममुत्सृजन्ति एतेषां संवत्सरः
संवत्सरसाध्योयागः छिद्रो वै छिन्नावयव एव भवतीति
ब्रह्मवादिनः आहुः अतः अहरेवोत्सृज्यमिति अयमेव पक्षः
आदरणीयः ॥ ७ ॥

अस्मिन् पक्षे छिद्रपिधानाय कर्त्तव्यं सम्पूर्णप्रयोगमाह ।

पशुमालभन्ते स्तोममेव तदालभन्ते स्तोमोहि
पशुः ॥ ८ ॥

यदहरुत्सृष्टुं कामयन्ते तस्याहः सवनीयं पशुमेवा-
लभन्ते तत्तेन स्तोममेवालभन्ते स्तोमग्रहणं शस्त्रादीनामन्ये-
षामप्युपलक्षणाद्यं स्तोमो हि पशुः पशुवत् देवताप्रीतिकरत्वात्
अतः पश्वनुष्ठानेनैव स्तोमादिकं सर्वमनुष्ठानं भवतीत्यर्थः ॥ ८ ॥

अथ तस्मिन्नेवाहनि प्रातःसवनयोगमाह ।

श्व उत्सृष्टाः स्म इति वत्मानपाकुर्वन्ति प्रातः
पशुमालभन्ते तस्य वपया प्रचरन्ति ततस्सुवनीये-
नाष्टाकपालेन तत आग्नेयेनाष्टाकपालेन ततो-
दग्नैन्द्रेणा ततश्चरुणा वैश्वदेवेन तत्प्रातःसवनं
सन्तिष्ठते ॥ ९ ॥

श्वः परेद्युरहः उत्सृष्टाः स्मः अहरुत्सृष्टुं करिष्याम इति
बुध्वा पूर्वस्मिन्नेवाहनि वत्मानपाकुर्वन्ति सायन्दोहार्थं माह-

भ्यः पृथक्कुर्युः उत्सृष्टाः स्म इति सृजेयुः लुडुत्तमवज्जवचने
रूपमेतत् अनेन विहितस्य ब्रह्मापाकरणस्य दोहार्थत्वात्
सायं दुग्ध्वा तत्पयोदधि कुर्वन्ति इत्युक्तं भवति ततः प्रातःकाले
उत्सृष्टव्यस्याङ्गोयः सवनीयः पशुस्तमालभन्ते आलम्बनस्य
यागार्थत्वाद्दालम्बनादीन् संस्कारान् कुर्युरित्यर्थः ततस्तस्य
पशोर्वपया प्रचर्य ततः सवनीयेनाष्टाकपालेन अष्टसु कपालेषु
संस्कृतेन पुरोडाशेन प्रचरन्ति ततो अन्येनाग्नेयेनाग्निदैवत्ये-
नाष्टाकपालेन तत ऐन्द्रेण दध्ना ततो वैश्वदेवेन चरुणा प्रच-
रेयुः तत्तेनानुष्ठानेन प्रातःसवनं सन्तिष्ठते समाप्यते ॥ ९ ॥

अथ माध्यन्दिनसवनस्य प्रयोगमाह ।

ततः पशुपुरोडाशेनैकादशकपालेन ततः सव-
नीयेनैकादशकपालेन ततो मरुत्वतीयेनैकादश-
कपालेन ततश्चरुणैन्द्रेण तन्माध्यन्दिनं सवनं
सन्तिष्ठते ॥ १० ॥

ततो माध्यन्दिनसमये पशुपुरोडाशेन यद्देवत्यः पशुस्त-
द्देवत्येनैकादशसु कपालेषु संस्कृतेन पुरोडाशेन प्रथममिष्ट्वा
ततः सवनीयेनैन्द्रेणैकादशकपालेन प्रचर्य ततो मरुत्वतीयेन
मरुत्वत्गुणविशिष्टेनैन्द्रदेवत्येनैकादशकपालेन प्रचर्य ततः
केवलेन्द्रदेवत्येन चरुणा प्रचरेयुः तत्तावतैव माध्यन्दिनं
सवनं परिसमाप्यते ॥ १० ॥

अथ तृतीयसवनकृत्यमाह ।

पशुना प्रचरन्ति ततः सवनीयेन द्वादशकपालेन
ततो वैश्वदेवेन द्वादशकपालेन ततश्चरुणाग्निमारु-
तेन तत्तृतीयसवनं सन्तिष्ठते ॥ ११ ॥

पशुना पशवयवैः हृदाद्यङ्गैः प्रथमं प्रचरन्ति ततः सव-
नीयेनैन्द्रेण पुरोडाशेन द्वादशकपालेन प्रचर्य्य ततो वैश्वदेवेन
विश्वदेवदेवत्येन द्वादशकपालेन प्रचर्य्य ततोऽग्निमरुद्देवत्येन
चरुणा प्रचरेयुः तत्तावतैव तृतीयसवनं परिसमाप्यते ॥११॥

एवं सवनत्रये परिसमाप्ते यत् सायं काले कर्त्तव्यं तद्दर्शयति ।

पृषदाज्येन प्रचर्य्य पत्नीस्यं याजयन्ति ॥ १२ ॥

दधिभिश्चमाज्यं पृषदाज्यं तेनानुयाजान् इष्ट्वा ततः पत्नीः
संयाजयन्ति पत्नीसंयाजान्तमहः समापनोय इत्यर्थः ।

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहाट्टं निवारयन् ।

पुमर्थांश्चतुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १२ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्त्तकश्रीवीर-
बुक्कभूपालसाम्नाज्यधुरन्वरेण सायनाचार्य्येण विरचिते माध-
वीये सामवेदार्थप्रकाशे ताण्ड्यमहाब्राह्मणे पञ्चमाध्या-
यस्य दशमः खण्डः ।

पञ्चमाध्यायः समाप्तमगमत् ।

इति प्रथमा पश्चिका ।

अथ षष्ठोऽध्यायः ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्न्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

चतुर्थे पञ्चमे चैव गवामयनमीरितं ।

सर्वप्रकृतिभूतोऽयमग्निष्टोमइहोच्यते ॥

तमेतमग्निष्टोमं विवक्तुराह ।

प्रजापतिरकामयत बद्ध स्यां प्रजायेयेति स एत-
मग्निष्टोममपश्यत्तमाहरत्तेनेमाः प्रजा असृजत ॥१॥

प्रजापतिर्ब्रह्मा हिरण्यगर्भः अकामयत कामितवान् कि-
मिति उच्यते बद्ध स्यां इदानीमेकएव सन् नानारूपो भवेयं
तदर्थं प्रजायेयेति स्वरूपानुपमर्देनैव प्रकर्षेण नानारूपेणोत्प-
द्येयमिति, स एवं कामयमानः एतमग्निष्टोमं प्रजननसाधन-
रूपमपश्यत् दृष्टवान् यन्नायच्चीयदत्यस्यामाग्नेय्यामुत्पन्नेना-
ग्निष्टोमसाम्ना समाप्तेरस्याग्निष्टोम इति नाम सम्पन्नं तम-
ग्निष्टोममाहरत् अन्वतिष्ठत तेनाहृतेन इमा दृश्यमानाः प्रजाः
असृजत दृष्टवान् अत्र यस्मात् प्रजापतिराहरत् तस्माद-

न्यैरयमग्निष्टोमोऽनुष्ठातव्य इति विधिरुद्रैः यत् सूयते तद्वि-
धीयत इति न्यायात् ॥ १ ॥

कथं प्रजाः सृष्टवानिति तत्राह ।

एकादशेन च वै सता स्तोत्रेणाग्निष्टोमस्यासृज-
तैकादशेन च मासा संवत्सरस्य ता द्वादशेन च स्तोत्रे-
णाग्निष्टोमस्य पर्यगृह्णात् द्वादशेन च मासा संवत्स-
रस्य ॥ २ ॥

सन्त्यग्निष्टोमे द्वादश स्तोत्राणि द्वादशाग्निष्टोमस्य स्तोत्रा-
णीति श्रुतेः तत्रैकादशेन वै स्तोत्रेणाग्निष्टोमस्य सम्बन्धिना
तथा संवत्सरस्य गवामयनसत्रस्य सम्बन्धिना एकादशेन च
मासा मासेनोभाभ्यां सिद्धुः प्रजापतिः ताः प्रजा असृजत
पूर्वं गवामयनप्रस्तावे गवामयनेन सर्वमसृजतेति वर्णितत्वात्
तदवयवभूतेन एकादशेन मासेन सह इदानीं सृष्ट्यभिधान-
एकादशस्य स्तोत्रस्य सुत्यर्थं एवमुत्तरत्रापि द्रष्टव्यं ताः
सृष्टाः प्रजाः अग्निष्टोमस्य द्वादशेन स्तोत्रेण सम्बत्सरस्य
गवामयनस्य द्वादशेन मासेन पर्यगृह्णात् आत्मसात् कृतवान्
लोके एकादशद्वादशयोर्मासयोरनतिक्रमेण प्रसवः प्रजायते ॥२॥

उक्तलक्षणानुष्ठानेन तदेव लभ्यत इति प्रशंसति ।

तस्मात्प्रजा दशमासो गर्भं भृत्वैकादशमनु प्रजा-
यन्ते तस्मात् द्वादशन्नाभ्यतिहरन्ति द्वादशेन हि परि-

गृहीतास्तद्य एवं वेद परिजाताः प्रजा गृह्णाति
प्रजाता जनयति ॥ ३ ॥

यस्मात् प्रजापतिरेकादशेन प्रजा असृजत तस्मान्म्लोके
प्रजास्त्रियः दशमासो दशमासान् गर्भं भृत्वा धारयित्वा
एकादशमनु एकादशे मासि प्रजायन्ते प्रजनयन्ति यस्मात्
द्वादशेन प्रजापतिः पर्यगृह्णात् तस्माद् द्वादशमासं अभिलक्षी-
कृत्य नातिहरन्ति गर्भं धारयन्ति अनतिक्रमणे कारण-
माह हि यस्मात् द्वादशेन स्तोत्रेण परिगृहीताः प्रजाः
गृह्णाति परिग्रहं करोति न कदाचित्तं परित्यजतीत्यर्थः
किञ्च जाता अनुकृत्य ताः प्रजाः प्रजनयति उत्पादयति ॥३॥

अथ प्रजापतेः सृष्टिप्रसङ्गे किञ्चिदर्थमाह ।

तासां परिगृहीतानामश्वतर्यत्पक्रामत्तस्या अनु-
हाय रेत आदत्ता तद्दडवायान्यमाड्यस्माद्दडवादि-
रेतास्तस्मादश्वतर्यं प्रजा आत्तरेता हि ॥ ४ ॥

तासां प्रजापतिना परिगृहीतानां प्रजानाम्मध्ये अश्वत-
र्यत् पक्रामत् अतिक्रम्यागच्छत तामनुहायानुगम्य तस्यारेतः
प्रजोत्पादनसाधनं वीर्यं आदत्त स्वीकृतवान् आदाय वड-
वायां न्यमाट् निमार्जनं स्थापनमकरोत् यस्मादेवन्तस्माद्दडवा-
दिरेता स्वकीयरेतसा सह द्विरेता अभूत् अश्वमश्वतरश्च रेतोद-
यसामर्थ्यात् प्रसूतइत्यर्थः रेतस आहृतत्वात् अश्वतर्यंप्रजा
अनपत्याभूत् अश्वतर्याः कदाचिदश्वतरोऽन्योऽश्वोवा न जायत

इत्यर्थः सा आत्तरेता हि परित्यक्तप्रजननसमर्था खलु अय-
मर्थः सर्वोपि तैत्तिरीयके स्पष्टमान्नायते, अग्निष्टोमेन वै
प्रजा, असृजत ता अग्निष्टोमेनैव पर्यगृह्णात् तासां परिगृही-
तानामश्वतर्यत्पक्रामत्तस्या अनुहाय रेत आदत्तेत्यादिना ॥४॥

अथास्या दक्षिणाऽनर्हतां विषयविशेषे तदर्हताञ्चाह ।

तस्माद्दक्षिणीयाति हि सा यज्ञमरिच्यताति-
रिक्तस्य दक्षिणा स्यात्सलोमत्वाय षोडशिनः स्तोत्रे
देयातिरिक्तो वै षोडश्यतिरिक्त एवातिरिक्तां द-
दाति ॥ ५ ॥

तस्माद् तस्मादेव हेतोरश्वतरी अदक्षिणीया दक्षिणायाम-
नर्हा तस्मादित्युक्तं विदुषोति हि यस्मात् सा यज्ञं यष्टव्यं प्रजा-
पतिः अत्यरिच्यत अतिक्रम्यागच्छत यज्ञो वै प्रजापतिरिति श्रुतेः
अत एषा यज्ञे यदतिरिक्तं तस्य दक्षिणा स्यात् अतिरिक्ताया
दक्षिणाकल्पनं सलोमत्वाय आनुलोम्याय सादृश्याय भवति
कोसावतिरिक्तः प्रदेशः यस्मिन् सा दीयते तमाह षोड-
शिनो यज्ञस्य स्तोत्रे सा देया दातव्यैषा तस्मिन् यागे पञ्च-
दशभिः स्तोत्रैः क्लृप्तेभ्य उक्थादिभ्य एकं षोडशिस्तोत्रम-
तिरिक्तं भवति तदेवाह यत् षोडशं अस्तोत्रमतिरिक्तं तत्ताश्वत-
रीन्दृष्टजमान अतिरिक्तवति षोडशिनि अतिरिक्तामिमां
ददाति प्रयच्छति ॥ ५ ॥

इत्थं प्रासङ्गिकं परिसमाप्य प्रकृतमनुसरति प्रजापतिः, प्रजा-
सृष्टिसाधनत्वेनाग्निष्टोममपश्यत् तेन प्रजा असृजतेति योऽग्नि-
ष्टोम उक्तस्तस्य त्रिवृदादिभिः स्तोमैर्गायत्र्यादिभिश्छन्दोभि-
रग्न्यादिभिर्देवैरन्यैर्ब्राह्मणादिभिः साध्यत्वान्तेषां सृष्टिं क्रमेण
विवक्षुरादौ त्रिवृद्गायत्र्यादिसम्पाद्यां सृष्टिमाह ।

सोऽकामयत यच्च ७ सृजेयेति समुखत एव
त्रिवृतमसृजत तं गायत्रीछन्दोऽन्वसृज्यताग्निर्देवता
ब्राह्मणोमनुष्यो वसन्त ऋतुस्तस्मात्त्रिवृत् स्तोमानां
मुखं गायत्री छन्दसामग्निर्देवतानां ब्राह्मणो मनु-
ष्याणां वसन्त ऋतूनां तस्माद्ब्राह्मणो मुखेन वीर्य-
ङ्करोति मुखतोहि सृष्टः ॥ ६ ॥

सः प्रजापतिरकामयत किमिति सर्वसाधकं यच्च सृजेयेति
स एतमग्निष्टोममपश्यत् तमाहरदित्युक्तस्यैवेदं विवरणं सः
प्रजापतिः सुखत आत्मनो मुखादेव त्रिवृतं त्रिवारमावृत्ति-
त्रयसाध्यमेतन्नामकं स्तोममसृजत तं त्रिवृतमनु पञ्चाङ्गायत्री-
छन्दः गायत्रं नाम छन्दोऽसृज्यत तदनु अग्निर्देवताऽन्वसृज्यत
तमनु मनुष्यो ब्राह्मणोऽन्वसृज्यत तथा तमनु वसन्ताख्यश्च ऋतु-
रसृज्यत यस्माद्यदेते सुखतएव सृष्टाः तस्मादेते त्रिवृदादयः
स्वस्वजातीयानां मध्ये मुख्या अभवन् त्रिवृदादीनां मुख्यानां

मध्ये ब्राह्मणस्य मुख्यत्वप्रयुक्तं वीर्यं लोकसिद्धं दर्शयति
तस्मान्मुखसृष्टत्वेत मुख्यत्वात् ब्राह्मणो मुखेनेदानीमपि
वीर्यं स्वाध्यायप्रवचनादिजन्यं सामर्थ्यं कुरोति तस्मादित्युक्तं
विदुषोति हि तस्माद्ब्राह्मणो मुखतः सृष्टस्तस्मादित्यर्थः ॥ ६ ॥

उक्तार्थविदुषः फलमाह ।

करोति मुखेन वीर्यं य एवं वेद ॥ ७ ॥

एवमुक्तमर्थं यो वेद सोऽपि मुखेन वीर्यं कुरोति मुख-
साध्येन स्वाध्यायप्रवचनादिनैवाभीष्टं साधयति इत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथ पञ्चदशस्तोमस्त्रिष्टुभादीनां सृष्टिमाह ।

स उरस्तएव बाहुभ्यां पञ्चदशमसृजत तं
त्रिष्टुप् छन्दोऽन्वसृज्यतेन्द्रो देवता राजन्यो मनुष्यो
ग्रीष्म ऋतुस्तस्माद्राजन्यस्य पञ्चदश स्तोमस्त्रिष्टुप्
छन्द इन्द्रो देवता ग्रीष्म ऋतुस्तस्माद् बाहुवीर्यो
बाहुभ्यां हि सृष्टः ॥ ८ ॥

सः प्रजापतिरुरस्त एव तस्यैव च व्याख्यानं बाहुभ्यामिति
पञ्चदशस्तोमं तृचगतानां तिसृषाम्बुजां त्रिष्वपि पर्यायेषु
पञ्चवारावृत्तिसाध्यं पञ्चदशस्तोममसृजत एवमुत्तरत्र सप्त-
दशादीनामावृत्तिप्रयुक्तसंख्यावत्त्वमिति द्रष्टव्यं तमनु त्रिष्टुप्-

इन्द्र इत्यादिः ग्रीष्मऋतुरित्यन्तः पूर्व्वद्योज्यः तस्माद्यस्मात्
 पञ्चदशादीनां राजन्येन सहोत्पत्तिः तस्माद्राजन्यस्य पञ्च-
 दशादयो भवन्ति तेषां पञ्चदशादीनां राजन्यसम्बन्धः श्रुतिषु
 प्रसिद्धः वसन्ते हि ब्राह्मणमुपनयीत ग्रीष्मे राजन्यः अग्नीना-
 दधोत ग्रीष्मे राजन्य इत्यादिना राजन्यसम्बन्धः एवं प्रथमेऽपि
 पर्याये ब्राह्मणस्य त्रिवृद्गायत्र्यादीनां विशेषसम्बन्धोऽवगतः
 तस्माद् ब्राह्मणवीर्यं इत्यादि स्पष्टं ॥ ८ ॥

अथ विदुषः फलमाह ।

करोति ब्राह्म्यां वीर्यं य एवं वेद ॥ ९ ॥

ऋज्वर्थः ॥ ९ ॥

अथ सप्तदशादिसृष्टिमाह ।

स मध्यत एव प्रजननात्सप्तदशमसृजत तच्च-
 गतीऋन्दोऽन्वसृज्यत विश्वे देवा देवता वैश्यो
 मनुष्यो वर्षा ऋतुस्तस्माद्वैश्योऽद्यमानो न क्षीयते
 प्रजननाद्वि सृष्टस्तस्माद् ब्रह्मपशुर्वैश्वदेवो हि जागतो
 वर्षा ह्यस्यर्तुस्तस्माद्ब्राह्मणस्य च राजन्यस्य चाद्वो
 ऽधरोहि सृष्टः ॥ १० ॥

सः प्रजापतिः मध्यतो मध्यदेशादेव तस्यैव व्याख्यानं प्रजन-

नात् सप्तदशं स्तोममसृजत तमनु जगतीछन्दोऽन्वसृज्यत तद-
 नु क्रमेण विश्वे देवा देवता वैश्यो मनुष्यो वर्षा ऋतुश्चान्वसृ-
 ज्यत तस्मात्प्रजोत्पादकप्रजननादुत्पन्नत्वात् वैश्यजातीयोऽद्य-
 मानो भक्ष्यमाणो राजादिभिर्धनैरपत्तियमाणोऽपि न क्षीयते
 किन्तु पशुपालनादिना समृद्धो भवत्येव तत्र हेतुः प्रजननाद्वि-
 सृष्ट इति तस्माद् तस्मादेव कारणात् स वैश्यो बद्धपशुर्भवति
 तत्रोपपत्तिरुच्यते वैश्वदेवो हि जागतो विश्वैर्देवैः सह सृष्ट-
 त्वात् असावपि वैश्वदेवस्तस्मादित्यर्थः वैश्वदेवत्वमस्य बद्ध-
 पशुत्वे हेतुः जागतः जगत्या सहोत्पन्नत्वात् असौ जगती-
 सम्बन्धो भवति वर्षा ह्यस्यर्तुरित्ययमपि बद्धपशुत्वे हेतुः एतत्
 स्तोमसम्बन्धस्योपलक्षणं अनेन वैश्यस्य सप्तदशस्तोमजगती-
 छन्दःप्रभृतीनां च विशेषसम्बन्ध उक्तो भवति तस्मादयं पूर्व-
 सृष्टस्य ब्राह्मणस्य च राजन्यस्य चाद्योऽदनीय उपजीवनीयो
 भवति तस्मादिति हेतुं विवृणोति हि यस्मादधरः पश्चाद्भावी
 निवृष्टः सृष्टस्तस्मादित्यन्वयः ॥ १० ॥

अथैकविंशस्तोमादिसृष्टिमाह ।

स पत्त एव प्रतिष्ठाया एकविंशमसृजत त-
 मनुष्टुप् छन्दोऽन्वसृज्यत न काचन देवता शूद्रो मनु-
 ष्यस्तस्माच्छूद्र उत बद्धपशुरयज्ञियो विदेवो हि न
 हि तं काचन देवताऽन्वसृज्यत तस्मात् पादावनेज्य-

न्नाति वर्द्धते पत्तोहि सृष्टस्तस्मादेकविंशस्तोमानां
प्रतिष्ठा प्रतिष्ठाया हि सृष्टस्तस्मादनुष्टुभं छन्दांसि
नानु व्यूहन्ति ॥ ११ ॥

सः प्रजापतिः पत्त एव प्रतिष्ठायेति परस्परं सामानाधि-
करण्यं पादयोः प्रतिष्ठाहेतुत्वं स्पष्टं प्रतिष्ठारूपाभ्यां पादाभ्यां
एकविंशं स्तोममसृजत तमनु अनुष्टुप् छन्दोन्वसृज्यत तदनु
इतरेष्विव चात्र काचन देवता न सृष्टा किन्तु शूद्रो मनुष्योऽन्व-
सृज्यत तस्मात्पूर्वं देवसृष्ट्यभावात् शूद्र उत बज्रपशुः पशुबज्र-
त्वोपेतोऽपि अयन्नियो यन्नानर्होऽभूत् तस्माच्छूद्रो यज्ञेऽनवल्लभ
इति हि श्रुत्यन्तरं तस्मादित्यक्तं कस्मादित्याह विदेवो देवर-
हितः खल्वयमेतदपि कुत इत्यत आह तं शूद्रमनु न हि काचन
देवतासृज्यत यस्मात् विदेवः तस्माच्छूद्रः पादावनेज्यं त्रैवर्णि-
कानां पादप्रक्षालनरूपं कर्मातिक्रम्य न वर्द्धते, एतदितर-
शुश्रूषोपलक्षणं द्विजातिशुश्रूषातिरिक्तं किञ्चिदपि धर्मज्ञान-
तिष्ठेदित्यर्थः तथा च स्मर्यते शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा परमो धर्म
उच्यते । अन्यथा कुरुते किञ्चिद्भवेत्तत्तस्य निष्कलमिति ततो-
पपत्तिरुच्यते हि यस्मादयं पत्तः सृष्टः किञ्च तस्मात्प्रजापतिः
प्रतिष्ठारूपपादतः सृष्टत्वादयमेकविंशस्तोम इतरस्तोमाना-
न्मध्ये प्रतिष्ठा भवति एकविंशस्तोमकेन यज्ञायज्ञीयेना-
ग्निष्टोमस्य समाप्तेरस्य प्रतिष्ठात्वं हि यस्मादेकविंशः प्रति-
ष्ठाया सृष्ट अत इत्यर्थः, तस्मात्पादतो निष्कष्टप्रदेशादुत्पन्न-

त्वात् अनुष्टुप् छन्दस्यनु तृतीयार्थमित्यर्थः अनोः कन्मप्रवचनीय-
त्वात् छन्दांसीति द्वितीया अनुसवनप्रयुक्तैर्गायत्र्यादिछन्दोभिः
सह न व्यूहन्ति घृष्ट्यादिषु छन्दसां व्यूहे क्रियमाणे स्वस्थान-
एवानुष्टुभं प्रयुञ्जते न तस्य स्थानेऽन्यज्ञायत्र्यादिकं छन्दः तेषां
वा स्थानेऽनुष्टुभं प्रयुञ्जत इत्यर्थः ॥ ११ ॥

किमर्थमेवमिति तत्राह ।

पापवसीयसोविष्ट्यै ॥ १२ ॥

पापं अधरस्थानादुत्पन्नं अनुष्टुप्छन्दः वसीयः पुण्यं मुखा-
द्युत्तमस्थानोत्पन्नं गायत्र्यादिकं तदुभयस्य विष्ट्यै विधरणाय
असाङ्ग्यार्थित्यर्थः ॥ १२ ॥

अथ वेदितुः फलमाह ।

विष्टतिः पापवसीयसो भवति य एवं वेद ॥१३॥

यदुक्तमर्थज्ञानातिसयाय पुण्यद्वयस्य विष्टतिः विवेचनको
भवति तस्मिन्नुभे समानाश्रयणे स्त इत्यर्थः ॥ १३ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे षष्ठाध्यायस्य

प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

तदेवमग्निष्टोमोक्थस्य ज्योतिष्टोमस्य प्राधान्येन त्रिवृदा-
दिस्तोमचतुष्टयस्य च सृष्टिरुक्ता इदानीं तेष्वेव हि तत् ज्ञात-
व्यमित्याह ।

यो व स्तोमानुपदेशनवतोवेदोपदेशनवान् भवति
॥ १ ॥

वै शब्दो वाक्यालङ्कारे यः पुमान् स्तोमान् त्रिवृदा-
दीन् उपदेशनवतो वक्ष्यमाणोपदेशेन युक्तान् वेद जानाति
सोऽप्युपदेशनवान् भवति वक्ष्यमाणेन प्राणादिदेवतावान्
भवति ॥ १ ॥

के ते उपदेशा इति तानाह ।

प्राणो वै त्रिवृद्विंशतिमासः पञ्चदशः संवत्सरः सप्त-
दश आदित्य एकविंश एते वै स्तोमा उपदेशनवन्त
उपदेशनवान् भवति य एवं वेद ॥ २ ॥

यस्तु त्रिवृत्स्तोमोऽस्ति प्राणो वै त्रिवृदिति व्याख्या नवर्चः
सम्पद्यन्ते मुख्यः प्राणोऽपि शीर्षण्यैः सप्तप्राणैः अर्वागृत्तिभ्यां
प्राणद्वयाभ्यां सह नव प्राणात्मकः अतो नवभेदसाम्यात् त्रिवृ-

त्प्राण इति स्तूयते यथा पञ्चदशस्तोमोऽप्यर्द्धमासात्मकः पञ्चदश-
भिरहोमिर्युक्तत्वात् तत् संख्यासाम्येन स्तुतिः । योऽयं सप्त-
दश स्तोमः सः संवत्सरः द्वादशमासाः पञ्चर्त्तवोहेमन्तशिशि-
रयोः समासेन तावान् संवत्सर इति श्रुतेः सप्तदशसंख्यासा-
स्यादसौ सप्तदश इत्युच्यते योऽयमेकविंशस्तोमः स आदित्य
एव द्वादशमासाः पञ्चर्त्तवस्त्रय इमे लोका असावादित्यइत्येक-
विंश इति श्रुतेरादित्यस्यैकविंशत्वात् तत्संख्यासाम्येनास्या-
दित्यत्वं एते स्तोमा उक्तास्त्रिवृदादय उपदेशमवन्तः त्रिवृदा-
दीनां प्राणाद्यात्मादिकथनमेवोपदेशनं तद्वन्तः सिष्टं गतं ॥२॥

अथोक्तस्तोमचतुष्टयस्य प्रसङ्गेन त्रिणवस्त्रयस्त्रिंशयोरप्युप-
देशनवत्त्वमाह ।

इमे वै लोकास्त्रिणवस्त्रिणवस्य वै ब्राह्मणेनेमे
लोकास्त्रिषु नर्नवा भवन्ति ॥ ३ ॥

त्रिणवस्वरूपस्य त्रिवृत् तयात्मकत्वविधानेन इमे भूरा-
दयो लोकाः त्रिः पुनर्नवा भवन्ति त्रित्वसंख्यापेताः सन्तः
पुनर्नवसंख्याका भवन्ति तयो वा इमे त्रिवृतो लोका इति
श्रुतेः एकैकस्य त्रिवृत्त्वान्मिलित्वा नवसंख्याकत्वं लोकत्रयस्या-
श्रयस्य स्तोमस्य त्रैलोक्यात्मकत्वमेवोपदेशनवत्त्वं ॥ ३ ॥

अथोक्तार्थविदुषः फलमाह ।

एषु लोकेषु प्रतितिष्ठति य एवं वेद ॥ ४ ॥

स्पष्टोऽर्थः । यदा त्रिणवस्य वा इत्यादिकमेवं वेदेत्यन्तं वेदि-
तुः फलं त्रिणवस्य वै ब्राह्मणेनेमे वै लोकास्त्रिणव इति ध्यान-
ज्ञानेन इमे लोकास्त्रिणवर्णनवेषु प्रतिष्ठितो भवति ॥ ४ ॥

अथ त्रयस्त्रिंशस्योपदेशनवत्त्वमुच्यते ।

देवता वाव त्रयस्त्रिंशोऽष्टौ वसव एकादश रुद्रा
द्वादशादित्याः प्रजापतिश्च वषट्कारश्च त्रयस्त्रिंशौ
॥ ५ ॥

अयं त्रयस्त्रिंशस्तोमः देवता वाव देवता एव उक्ते स्तोमे
देवतासु च एकत्वापादकं संख्यासाम्यमुपपादयति अष्टौ वसव
इत्यादिना । ५ ॥

अथ विदुषः फलमाह ।

स देवेन यज्ञेन यजते य एवं वेद ॥ ६ ॥

यः पुमानेवं जानाति स देवेन सन्निहितदेवकेन यज्ञेन
यजते उक्तदेवतात्मकत्वमेवास्य स्तोमस्योपदेशनवत्त्वं ॥ ६ ॥

अथ प्रकारान्तरेण त्रयस्त्रिंशं स्तोतुमाह ।

यो वा अधिपतिं वेदाधिपतिर्भवति त्रयस्त्रिंशो
व स्तोमानामधिपतिः पुरुषः पशूनां ॥ ७ ॥

त्रयस्त्रिंशो वै त्रयस्त्रिंशः खलु सोमानामधिपतिः उक्तसो-
मेभ्योऽधिकसंख्योपेतत्वात् पुरुषस्यापि अधिपतित्वोपन्यासः
सोमदृष्टान्तत्वेन तस्यैव स्तुत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथ पुरुषस्याधिपतित्वमेवोपपादयति ।

तस्मात्न्यञ्चोऽन्ये पशवोऽदन्त्यङ्घ्रिः पुरुषोऽधिप-
तिर्हि सः ॥ ८ ॥

अस्मात्पुरुषस्याधिपतित्वात् अन्ये पुरुषव्यतिरिक्ता गवाश्वा-
दयः पशवो न्यञ्चोऽवाङ्मुखाः सन्तः अदन्ति भक्षयन्ति तृणानि
पुरुष ऊर्ध्वमुखः सन् भुङ्क्ते ऊर्ध्वत्वे हेतुं विदृणोति सः पुरुषः
अधिपतिः खलु ॥ ८ ॥

अथ विदुषः फलमाह ।

अधिपतिः समानानां भवति य एवं वेद ॥ ९ ॥

स्पष्टोऽर्थः ॥ ९ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे षडाध्यायस्य

द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

अथ संख्याक्रमेणाग्निष्टोमं प्रथमं विवक्षुस्तं वङ्गफल-
साधनत्वेन प्रशंसति ।

एष वाव यज्ञोयदग्निष्टोमः ॥ १ ॥

एष वाव एष एव मुख्यो यज्ञः यदग्निष्टोमः अग्निष्टोमइति सर्व्वफलसाधनत्वेन मुख्यत्वाद्देष्ट एव यज्ञः इतरे त्वेकैकफलसाधनत्वाज्जघन्या इत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ तदेवाह ।

एकस्मा अन्यो यज्ञः कामायाद्वियते सर्व्वेभ्योऽग्निष्टोमः ॥ २ ॥

अन्य उक्थादिकः एकस्मै कामाय एकं फलमुद्दिश्याद्वियते अनुष्ठीयते तथा उक्थेन पशुकामो यजेत षोडशिना वीर्य्यकामो यजेत वाजपेयेनाधिपत्यकामो यजेतेति अग्निष्टोमस्तु सर्व्वेभ्य आद्वियते अतोऽयमेव मुख्यो यज्ञः ॥ २ ॥

अथ सर्व्वकामसाधनोऽग्निष्टोम इत्युक्तं तत्र पशोरपि फलसाधनत्वेनायं समृद्ध इत्याह ।

द्वादश स्तोत्राण्यग्निष्टोमो द्वादशमासाः संवत्सरः
संवत्सरं पशवोऽनु प्रजायन्ते तेन पशव्यः समृद्धः ॥३॥

द्वादशानां स्तोत्राणामाहारोऽग्निष्टोमः द्वादशमाससमुदायात्मकश्च संवत्सरः अतः संख्यासाहस्रादग्निष्टोम एव संवत्सरः अतः संवत्सरे हि पशवो गर्भन्धृत्वा प्रजायन्ते अतः

संवत्सरः पशव्यस्तेन संवत्सरेणास्याभेदादयमपि पशव्यः
पशुभ्योऽहितो भवति अत एव समृद्धः ॥ ३ ॥

अथास्य प्रकारान्तरेण पशव्यत्वमाह ।

द्वादश स्तोत्राणि द्वादश शस्त्राणि तच्चतुर्विं-
शतिश्चतुर्विंशतिरर्द्धमासाः संवत्सरः संवत्सरं पश-
वोऽनु प्रजायन्ते तेन पशव्यः समृद्धः ॥ ४ ॥

अग्निष्टोमे यज्ञे द्वादश स्तोत्राणि द्वादश शस्त्राणि तदुभयं
मिलित्वा चतुर्विंशतिसंख्या सम्पद्यते संवत्सरश्चतुर्विंशति-
रर्द्धमासात्मकः तथा सत्यं संख्यासाम्यात् संवत्सरात्मकः, शिष्टं
पूर्ववत् ॥ ४ ॥

अथ ब्रह्मवर्चसफलसाधनत्वेन प्रशंसति ।

अग्नौ स्तोत्रमग्नौ शस्त्रं प्रतितिष्ठति तेन ब्रह्म-
वर्चस्यः ॥ ५ ॥

अस्य स्तोत्रमन्त्रिमं यज्ञायज्ञीयमग्नौ प्रतितिष्ठति तत्राग्नेयं
तथास्य शस्त्रं चान्तिममाग्निमारुतं अग्नावेव प्रतितिष्ठति
समाप्नोति अग्निमारुतेऽपि अग्निः स्तूयते अतस्तदुभयोपेतोऽग्नि-
ष्टोमो ब्रह्मवर्चस्यो भवति ब्रह्मवर्चसस्य तेजोविशेषरूपत्वात्
अग्नेरपि तेजोविशेषसङ्गावात् अस्योक्तफलसाधनत्वं ॥ ५ ॥

अथास्याग्निष्टोमस्य ज्योतिष्टोमत्वव्यपदेशः किन्निबन्धन
इति प्रश्नमाक्षिष्योत्तरमाह ।

किञ्चोतिष्टोमस्य ज्योतिष्टोमत्वमित्याहुर्विराजं
संस्तुतः सम्पद्यते विराड्वै छन्दसां ज्योतिः ॥६॥

अस्य ज्योतिष्टोमस्य किञ्चोतिष्टोमत्वं किं कारणकत्वमि-
त्याहुर्वैष्णवादिनः अयं यज्ञस्त्रिवृदादिभिः संस्तुतः सन् विरा-
जं सम्पद्यते दशाक्षरा विराडिति श्रुतेः दशसंख्या सम्पद्यत
इत्यर्थः तथा सति विराजत इति विराडिति व्युत्पत्त्या छन्दसां
मध्ये विराट् ज्योतिः एवं च स्तोमानां मध्ये विराट् द्वारा सम्प-
त्तेरयं ज्योतिष्टोम इत्युच्यत इति विराजेन दशसंख्याधिक्य-
कृप्तिश्चेत्यमवगन्तव्या प्रातःसवने वहिष्पवमानस्त्रिवृदतो नव-
स्तोत्रीया भवन्ति आज्यस्तोत्राणि चत्वारि तानि पञ्चदशानि
षष्ठिस्तोत्रीया भवन्ति तदुभययन्मिलित्वा एकोनसप्तति स्तोत्री-
या भवन्ति माध्यन्दिने सवनेऽपि पञ्चदश माध्यन्दिनः वपमानः
षष्ठस्तोत्राणि चत्वारि अपि सप्तदश स्तोमानि मिलित्वा
अशीतिस्तोत्रीया भवन्ति तृतीयसवनेऽपि सप्तदश आर्भवः पव-
मानः एकविंशस्तोममग्निष्टोमस्तोत्रं मिलित्वा अष्टत्रिंशस्तो-
त्रीया भवन्ति सवनत्रयं मिलित्वा नवत्यधिकं शतस्तोत्रीया
भवन्ति अतश्च दशशोभागे सति अन्ते दशावशिष्यन्ते एवं दश-
संख्योपेतविराट्त्वसम्पत्तेस्तत्सम्बन्धादस्य ज्योतिष्टोमत्वं ॥६॥

अथ विदुषः फलमाह ।

ज्योतिः समानानां भवति य एवं वेद ॥ ७ ॥

ऋज्वर्थः । ७ ।

अथाग्निष्टोममेव प्रकारान्तरेण प्रशंसति ।

ज्येष्ठयज्ञो वा एष यदग्निष्टोमः ॥ ८ ॥

अग्निष्टोम इति योऽस्ति एष ज्येष्ठयज्ञः खलु देवानां ज्येष्ठः
प्रजापतिर्हिरण्यगर्भः समवर्त्तताग्र इत्यादिऋतेः तत्सम्बन्धादस्य
ज्येष्ठत्वं प्रजापतिर्वा एष यज्ञो यदग्निष्टोम इति ऋतेः ॥ ८ ॥

अथामुमेव पक्षं प्रजापतेः श्रेष्ठत्वसम्पादनद्वारा पुनः प्रशं-
सति ।

प्रजापतिः प्रजा असृजत ता अस्यै श्रेष्ठाय नाति-
ष्ठन्त स एतमग्निष्टोममपश्यत्तमाहरत्ततोऽस्यै प्रजाः
श्रेष्ठायान्तिष्ठन्त ॥ ९ ॥

पूर्वं प्रजापतिना सृष्टाः प्रजाः अस्यै सृष्टे प्रजापतये
श्रेष्ठाय श्रेष्ठभावाय नातिष्ठन्त अमुं श्रेष्ठमिति नान्नासिष्टः
इतरत् सुज्ञानं ॥ ९ ॥

अथ विदुषः फलमाह ।

तिष्ठन्तेऽस्यै समानाः श्रेष्ठाय य एवं वेद ॥ १० ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ १० ॥

पूर्वस्मुखत एव त्रिवृतमसृजत तं गायत्रीछन्दोऽन्वसृज्यते-
त्यादिना छन्दश्चतुष्टयस्य सृष्टिरुक्ता तत्रादितस्त्रयाणामेव सवन-
त्रयसम्बन्धो दृश्यते कथन्तुरीयस्य तत्सम्बन्धइति ब्रह्मवादिनः
शङ्कामुपक्षिपति ।

यत्त्वित्याहुर्गीयत्वं प्रातःसवनं त्रैष्टुभं माध्य-
न्दिनं सवनञ्जागतं तृतीयसवनं क्व तर्हि तुरीयं
छन्दोऽनुष्टुविति ॥ ११ ॥

यद्यदि तु इदानीमिति वक्ष्यमाणप्रकारेणाहुर्ब्रह्मवा-
दिनः तेषामुक्तिप्रकारमाह गायत्वं गायत्र्या सम्बद्धं प्रातःसवनं
प्रातःसवने गायत्र्या सम्बद्धो दृश्यत इत्यर्थः एवमुत्तरयोरपि
योज्यं तर्हि एवं सति तुरीयश्चतुर्थमनुष्टुप् छन्दः क्व कुतः सवने
सम्बध्यत इत्येवं यद्वाहुर्इति समन्वयः तदा वक्ष्यमाणमुत्तरं
ब्रूयादिति शेषः ॥ ११ ॥

अनुष्टुप्सम्बन्धः किमर्थं पृच्छत इति तत्राह ।

छन्दसां वा अन्ववल्गुप्तिं यजमानोऽन्ववल्गुष्यते ॥१२॥

छन्दसां गायत्र्यादीनां चतुर्णाम्मध्ये यस्यापि छन्दसोऽव-
ल्गुप्तिं नाशमनु यजमानोऽप्यनुक्रमेणानुलुष्यते नश्यति अत उक्तः
प्रश्नो युक्त इत्यर्थः ॥ १२ ॥

अथ तस्योत्तरमाह ।

अष्टाक्षरा गायत्री हिङ्गारो नवम एकादशा-
क्षरा त्रिष्टुब्द्वादशाक्षरा जगती छन्दोभिरेवानुष्टुभ-
माप्नोति यजमानस्यानवलोपाय ॥ १३ ॥

गायत्र्याः पादस्य स्वतोऽष्टावक्षराणि हिङ्गारो वहिष्यव-
मानस्याद्योऽक्षरः तेन सह नव सम्पद्यन्ते माध्यन्दिनस्य पवमान-
स्यान्त्यायां त्रिष्टुभि एकादशाक्षराणि आर्भवपवमानस्यान्त्यायां
जगत्यां द्वादशाक्षराणि सहिङ्गारछन्दस्त्रयगताक्षराणि
मिलित्वा द्वात्रिंशतिः सम्पद्यते अनुष्टुवपि । द्वात्रिंशदक्षरा
तथा सति त्रिभिरेव छन्दोभिः सहिङ्गारैरनुष्टुभमाप्नोति
स्तोताऽसावनुष्टुप् स्वावयवैस्त्रिभिः सहिङ्गारैः अष्टाक्षरादि-
रूपैश्छन्दस्त्रयं व्याप्य तद्वारा सवनत्रयमथाप्नोतीत्युक्तं भवति
असावाप्तिर्यजमानस्यानवलोपायाविनाशाय भवति एवन्तुरीयस्य
छन्दसः सवनत्रयसम्बन्धन्तूत्तरं ब्रूयुरित्यभिप्रायः ॥ १३ ॥

उक्तार्थविज्ञानं सङ्कोचविस्तराभ्यां प्रशंसति ।

योवा अनुष्टुभं सर्वत्रापि सवनान्यन्वायत्तां
वेद सर्वत्रास्यापि भवत्येषा वा अनुष्टुप् सर्वत्रापिः
सवनान्यन्वायत्ता तद्य एवं वेद सर्वत्रास्यापि भवति
॥ १४ ॥

योवा यः कश्चिदपि पुरुषः अनुष्टुभं सर्वत्रापि सर्वत्र
यज्ञे व्याप्तिः तां वेद जानाति कथन्तस्या व्याप्तिरिति तामाह
सवनानि त्रीण्यपि अनुक्रमेणायत्तां गायत्र्याद्यक्षरद्वारेण
संख्याप्राप्तां वेद अस्य वेदितुः सर्वत्र अपि व्यापनं अप्रति-
हतसञ्चारो भवति का सा अनुष्टुप् एषा वै ह्रन्तोऽक्षरसमाहा-
रसिद्धा खल्वनुष्टुप् उक्तलक्षणोपेता तद्वय एवमित्यादेरुपसंहा-
रार्थत्वात्पुनरुक्तिः ॥ १४ ॥

अथ पूर्वविहितं स्तोमचतुष्टयं यज्ञनिर्व्वाहकत्वेन प्रश-
सति ।

यद्वै राजानोऽध्वानं धावयन्ति येऽश्वानां वीर्य-
वत्तमास्तान्युञ्जते त्रिष्टयञ्चदशः सप्तदश एकविंश
एते वै स्तोमानां वीर्यवत्तमास्तानेव युङ्क्ते स्वर्गस्य
लोकस्य समष्टौ ॥ १५ ॥

यद्वै यदा वा खलु राजानः संग्रामकर्तारः अध्वानं आजि-
मार्गं धावयन्ति गमयन्ति रथान् तदा ते ये अश्वानाम्मध्ये वीर्य-
वत्तमा अतिशयेन वीर्योपेता अश्वः सन्ति तान् युञ्जते योज-
यन्ति रथेषु अयं दृष्टान्तः, एवमुद्गाता स्तोमानाम्मध्ये त्रिष्ट-
दादयोऽतिशयेन वीर्यवत्तमाः अतस्तानेव युङ्क्ते स्वर्गप्राप्तिसा-
धने यज्ञे तत्तेषां योजनं स्वर्गस्य लोकस्य समष्टौ सम्यक् प्राप्तये
सम्पद्यते ॥ १५ ॥

एवं प्रशस्य सोमचतुष्टयमग्निष्टोमस्य प्रतिष्ठासाधनं
विधत्ते ।

चतुष्टोमो भवति प्रतिष्ठा वै चतुष्टोमः प्रतिष्ठित्यै
॥ १६ ॥

अग्निष्टोमश्चतुष्टोमो भवति विहितत्विष्टदादिसोमचतु-
ष्टयं निर्व्वर्त्य कर्त्तव्यः स चतुष्टोमः प्रतिष्ठा वै प्रतिष्ठारूपः खलु
यथा पादचतुष्टयोपेतोऽश्वादिः प्रतिष्ठितो भवति तद्वदयम-
पीति भावः, सा चतुष्टोमकृप्तिः प्रतिष्ठित्यै यजमानस्य स्यैर्याय
भवति ॥ १६ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे षष्ठाध्यायस्य
तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

अथोद्गातुर्व्यापारात्मकं प्रथमं कर्म ज्ञापनार्थं औदुम्बर्यु-
क्त्वायान्तद्विवक्षुस्तस्योत्पत्तिमाह ।

प्रजापतिर्देवेभ्य ऊर्जं व्यभजत्तत उदुम्बरः सम-
भवत्प्राजापत्यो वा उदुम्बरः प्राजापत्य उद्गाता यदु-
द्गातौदुम्बरीं प्रथमेन कर्मणान्वारभते स्वयैव तद्देव-
तयात्मानमात्विज्याय वृणीते ॥ १ ॥

देवानामूर्ध्वभागे उदुम्बरोत्पत्तिस्तैत्तिरीये श्रूयते देवानामूर्ज्ज्म्यभजत् ततः उदुम्बर उदतिष्ठदिति यस्मादेवं तस्मादुदुम्बरः प्राजापत्यो वै प्रजापतिदेवताकः खलु उद्गाता प्राजापत्यामौदुम्बरीं प्रथमेन कर्मणा निमित्तेनान्वारभत इति यत् स्वयैव तद्देवतया प्रजापतिनात्मानमार्त्विज्याय वृणीते वृतवान् भवति । अथ वक्ष्यमाणमन्त्राणां विनियोगं सूत्रकार आह अग्रेणौदुम्बरीङ्गत्वोदङ्मुखस्तिष्ठन्नध्वर्युणा सहोच्छ्रयेत् दक्षिणोत्तराभ्यां पाणिभ्यां द्युतानस्वेत्यायोरिति श्वभ्रैव दध्यादवधाय जपेन्नमः समुद्रायेति ॥ १ ॥

अथ समन्त्रकमौदुम्बर्युच्छ्रयणं विधत्ते ।

तामुच्छ्रयति द्युतानस्त्वा मारुत उच्छ्रयतूद्दिवं
स्तभानान्तरिक्षं पृण दृष्ट्वा पृथिवीं ॥ २ ॥

तामुच्छ्रयति ऊर्ध्वं स्थापयति मानार्थन्द्युतानस्त्वा मारुत इत्यादिमन्त्रेण, मन्त्रस्थायमर्थः, हेशाखे त्वा त्वान्द्युतानो द्योतमान एतन्नामको मरुतां पुत्रो मारुतो देव उच्छ्रयतु ऊर्ध्वं स्थापयतु तथा दिवं द्युलोकं उत्स्तभान उपरि स्थितमपतनाय स्तम्भान्ङ्कुरु तवोच्छ्रयणेन तथान्तरिक्षन्तव स्थौल्येन पृण पूरय तव मूलेन पृथिवीं दृष्ट्वा दृढां कुरु ॥ २ ॥

अथाध्वर्युणा निधीयमानायाः शाखाया उद्गातृन्वारम्भमन्त्रं विधत्ते ।

तामन्वारभत आयोष्वा सद्ने सादयाभ्यवतच्छा-
यायां समुद्रस्य हृदय इति ॥ ३ ॥

हे उदुब्धरि त्वां आयोः दूणगतौ यजमानस्य स्वर्गप्राप-
कस्य सवनत्रयगामिनो वा देवान् प्रति गच्छतो वा यज्ञस्य
सद्ने स्थाने सादयामि तथा अवतच्छायायां रक्षकस्य यज्ञस्य
छायायां सादयामि तथा समुद्रस्यान्तरात्मनोऽन्तरिक्षस्य
यद्वा समभिप्रयन्त्येनमृत्विगादयइति समुद्रः सद्ः तस्य हृदये
मध्यदेशे सादयामि इतिशब्दोमन्त्रसमाप्तियोतनार्थः अनेन
मन्त्रेण तां शाखामन्वारभते अनुक्रमेण सृशेत् ॥ ३ ॥

मन्त्रगतमायुःशब्दं व्याचष्टे ।

यज्ञो वा आयुस्तस्य तत्सदनं क्रियते ॥ ४ ॥

य आयुः स यज्ञो वै अत्रायुःशब्देन यज्ञोऽभिधीयत इत्यर्थः
अस्य व्युत्पत्तिर्मान्त्रव्याख्यानावसरे प्रदर्शिता तत्तेन मन्त्रेण
आयुःशब्दप्रयोगेण तस्य यज्ञस्यैव सदनं क्रियते ॥ ४ ॥

अथावतच्छायायामिति मन्त्रभागं व्याचष्टे ।

यज्ञो वा अवति तस्य सा च्छाया क्रियते ॥ ५ ॥

योऽयं यज्ञः स खलु अवति रक्षति यजमानं अतोऽवनात्
यज्ञस्यैव च्छाया कृता भवति ॥ ५ ॥

समुद्रस्येति भागस्य सदोरूपतां दर्शयति ।

मध्यतो वा आत्मनो हृदयन्तस्मान्मध्ये सदस
अदुम्बरी मीयते ॥ ६ ॥

आत्मनो यजमानस्य हृदयन्मध्यतो वै मध्ये खलु तस्मात्त-
दानुरूप्याय सदसोमध्यदेशे अदुम्बरी मीयते प्रक्षिप्यते । मन्त्रे
समुद्रशब्दाभिधेयस्य ब्राह्मणे सदःशब्देन व्यवहारात्तस्य सदश-
एवार्थो विवक्षित इत्युक्तं भवति ॥ ६ ॥

अथौदुम्बर्यनुमन्त्रणे योऽयं मन्त्रः नमः समुद्राय नमः समु-
द्रस्य चक्षुसे मामा यून्वर्वाहासीदूर्गस्यूर्जोदा ऊर्जम्ने देह्य-
र्जम्ने धेह्यन्नम्ने देह्यन्नम्ने धेहीत्यादि मन्त्रोक्ति तत्र नमः
समुद्रायेति वाक्यद्वयं व्याचष्टे ।

नमः समुद्राय नमः समुद्रस्य चक्षुस इत्याह
वाग्वै समुद्रो मनः समुद्रस्य चक्षुस्ताभ्यामेव तन्नम-
स्करोति ॥ ७ ॥

वाचोनिरवधिकत्वात्समुद्रइत्युच्यते, वाग्रूपसमुद्रस्य मनसः
पूर्वरूपत्वात् समुद्रचक्षुरित्यनेन मन उच्यते, मनः पूर्वरूपं वागु-
त्तररूपमिति हि श्रुतिः कौषीतकिनः, तत्तथा सत्यमुं भागं
पठन्नुज्ञाता वाचो मनसश्च नमस्कारं कृतवान् भवति ॥ ७ ॥

मामा यून्वैत्यमुं भागं व्याचष्टे ।

मामा यून्वर्वाहासीदित्याह साम वै यून्वर्वा साम्न
एव तन्नमस्करोत्यार्त्विज्यं करिष्यन् ॥ ८ ॥

यून्वर्वा यून्वर्वाः पुरुषं यून्वर्वा प्राप्नोतीति यून्वर्वा साम वै
तत्तथा सत्येतत् पाठेन साम्नएव नमस्करोति ॥ ८ ॥

आर्त्विज्यं करिष्यन्नुद्गाता एतदेव विष्टणोति ।

योवा एवं साम्ने नमस्कृत्य साम्नार्त्विज्यं करोति
न साम्नो हीयते नैनं सामापहते ॥ ९ ॥

यः पुमान् एवं उक्तरीत्या साम्ने नमस्कृत्य साम्ना साम-
गाननिमित्तेनार्त्विज्यं करोति स साम्नः सकाशान्न हीयते न
वियुक्तो भवति एनं उद्गातारं साम न अपहते न परित्यजति
सामाप्यनेन न दुष्टं भवति तच्चैवं परार्थं प्रयुक्तवानिति न
हिनस्तीत्यर्थः ॥ ९ ॥

न केवलमस्य सामकृतवाधाभावः किन्तु अन्यदीयनिन्दापि
न प्राप्नोतीत्याह ।

य एनमनुव्याहरति स आर्त्तिमार्च्छति ॥ १० ॥

योऽन्यः पुमानेनमुक्तप्रकारेणार्त्विज्यकारिणमनुव्याहरति
अधिच्छिपति स एवार्त्तिमधिच्छेपप्रयुक्तामार्च्छति सर्वतः प्रा-
प्नोति ॥ १० ॥

अधोर्गसीत्यादि मन्त्रभागमुपादाय तत्तात्पर्यमाह ।

ऊर्गसूर्जोदा ऊर्जं मे देहूर्जं मे धेह्यन्नं मे
देह्यन्नं मे धेहि प्रजापतेर्वा एतदुदरं यत्सद् ऊर्गु-
दुम्बरो यदौदुम्बरी मध्ये सदसोमीयते मध्यत एव
तत्प्रजाभ्योऽन्नमूर्जन्दधाति ॥ ११ ॥

मन्त्रभागस्थायमर्थः हे उदुम्बरि त्वं ऊर्गसि अन्नमसि देवा-
नामन्नविभागे उत्पन्नत्वादत ऊर्जोदा अन्नस्य दात्री भवसि,
ऊर्जं मे मद्यं देहि तथाच मे मयि ऊर्जन्धेहि स्थापय मे
इति सुपांसुलुगित्यादिना सप्तम्याः शोभावे रूपसिद्धिः उक्त-
एवार्थः अन्नं मे देहीति शब्दान्तरेणोच्यते, सदइति यतएतत्
प्रजापतेः उदरं खलु उदुम्बर इति यत्तत् ऊर्गं अन्नमेवातएव
मध्यदेश उदरएव प्रजननात् अन्नसिद्ध्यर्थमन्नं ऊर्जं दधाति
स्थापितवान् भवतीत्यर्थः तथा सति यदौदुम्बरी सदसोमध्ये
मीयते तत् मध्ये ऊर्गस्थापनमेव प्रजानां जीवनाय तेषा-
मुदरे अन्नं स्थापितं भवतीत्यर्थः अन्नमित्यूर्जमित्यस्य व्या-
ख्यानं ॥ ११ ॥

एतदेव व्यतिरेके दोषप्रदर्शनेन वृढयति ।

तस्माद्यत्रैषा यातयामा क्रियते तत् प्रजा अश-
नायवो भवन्ति ॥ १२ ॥

तस्मान्मन्त्रेण स्थापनादन्नं दधाति यस्मादेवं अतः यत्तैषा
 औदुम्बरी यातयामा मन्त्रराहित्येन गतरसा सती क्रियते तत्तत्र
 देशे प्रजा अशनायवः क्षुधिता भवन्ति यस्मादेवं तस्मान्मन्त्रेण
 स्थापनादन्नं दधातीति अस्वन्धः ॥ १२ ॥

मध्यतोऽन्नं दधातीत्युक्तं किं तन्मध्यमत्र विवक्षितं कथं वा
 ततान्ननिधाने प्रजानां तृप्तिर्भवतीति तत्राह ।

साम देवानामन्नं सामन्येव तद्देवेभ्योऽन्न
 ऊर्ज्जन्दधाति स एव तदूर्ज्जि श्रितः प्रजाभ्य ऊर्ज्जं
 विभजति ॥ १३ ॥

तस्य सामोपजीवनं प्रायच्छदिति सामविधाने उक्तत्वा-
 दन्नवत् प्रीतिकरत्वाद्वा देवानामन्नं साम तत्तथा सति साम-
 न्येव देवानामन्नभूते सामनि ऊर्ज्जमन्नन्दधाति किमर्थं देवेभ्यः
 देवांस्तर्पयितुं स इति श्रित इति च लिङ्गव्यत्ययः तत्तथा स
 एव तदेव देवानामन्नभूतं ऊर्ज्जि अन्ने श्रितं साम प्रजाभ्य
 एषामर्थाय ऊर्ज्जं विभजति प्रयच्छति ॥ १३ ॥

अथौदुम्बरिप्रसङ्गात् उद्गातादीनां स्वस्वप्रयोगादिव्यव-
 स्थामाह ।

उदङ्ङासीन उद्गायत्युदीचीन्तद्दिशमूर्जा भाज-
 यति प्रत्यङ्ङासीनः प्रस्तौति प्रतीचीन्तद्दिशमूर्जा

भाजयति दक्षिणासीनः प्रतिहरति दक्षिणान्तद्दिश-
मूर्जा भाजयति प्राञ्चोऽन्य ऋत्विज आर्त्विज्यं कुर्व-
न्ति तस्माद्देवा दिशां वीर्यवत्तमेतां हि भूयिष्ठाः
प्रीयन्ति ॥ १४ ॥

योदुम्बरी पूर्वं गानार्थं निर्मिता तस्या उदङ्ङासीनः
उदग्देशे स्थित्वा उद्गाता गानभागङ्गायति तत्तेन उदीचीन्दिशं
ऊर्जा अन्नेन भाजयति वहन्नाङ्करोति एवं प्रसूता प्रत्यङ्ङा-
सीनः प्रसूति तत्तेन प्रतीचीन्तद्दिशमूर्जा भाजयति एवं दक्षि-
नाभिमुखः प्रतिहर्त्ता दक्षिणान्तद्दिशमूर्जा भाजयति अन्ये
होतादिसप्तर्त्विजः प्राञ्चः प्राङ्मुखाः आर्त्विज्यं कुर्वन्ति तस्मा-
द्ब्रह्मभिः स्वाभिमुखमनुष्ठितत्वाद्देवा प्राची दिक् दिशामन्या-
साम्मध्ये वीर्यवत्तमा अतिशयेन वीर्यवती तस्मादित्यस्य विव-
रणमेतां हीत्यादि ॥ १४ ॥

अत ब्रह्मवादिनः प्रश्नमवतारयति ।

ब्रह्मवादिनो वदन्ति कस्मात्सत्यात्प्राञ्चोऽन्य
ऋत्विज आर्त्विज्यं कुर्वन्तीति विपरिक्रभ्योद्गातार
इति दिशाममीष्ट्यै दिशामभिप्रीत्या इति ब्रूयात्तस्मा-
त्सर्वासु दिक्ष्वन्नं विद्यते सर्वा ह्यभीष्टाः प्रीताः ॥१५॥

ब्रह्मवादिनो वदन्ति कस्मात्सत्यात् कुतो हेतोरिति तत्रो-

त्तरमाह दिशामभीष्ट्यै दिशामभिप्रीत्या इति ब्रूयादित्यस्मात्
 सर्वासु दिक्षुषु विद्यते सर्वा अभीष्टाः प्रीता इति सर्वासु
 दिक्षु पूर्वरीत्या आर्त्विज्यकरणन्दिशामभीष्ट्यै तिसृणामपि
 दिशामभितो यागाय पूजनायाभिप्राप्तये वा भवति तथा दिशां
 सर्वासामभिप्रीत्यै अभिप्रीणनाय भवति एकामपि दिशमनति-
 हाय सम्भावनायेत्यर्थः एवमुत्तरं ब्रूयात् यस्मादेवं तस्मात्
 सर्वासु दिक्षु अन्नं विद्यते लभ्यत इत्यर्थः उक्तार्थस्यैवोपपादनं
 सर्वा इति यस्मात् सर्वा अपि दिशः अभीष्टाश्च प्रीताश्च
 तस्मात्सर्वासु दिक्षु अन्नं विद्यत इति युक्तं ॥ १५ ॥

इति ताण्ड्यमहाम्नास्ये षष्ठाध्यायस्य

चतुर्थः खण्डः ।

अथ षष्ठमः खण्डः ।

अथ समन्त्रकं द्रोणकलशस्य प्रोक्षणं विवक्षुस्तस्योत्पत्ति-
 माह ।

प्रजापतिरकामयत बज्रं स्यां प्रजायेयेति सोऽशो-
 चत्तस्य शोचत आदित्यो मूर्धोऽसृज्यत सोऽस्य मूर्धा-
 नमुदहन् स द्रोणकलशोऽभवत्तस्मिन् देवाः शुक्रम-
 गृह्णत तां वै स आयुषार्त्तिमत्यजोवत् ॥ १ ॥

प्रजापतिरकामयतेत्युक्तार्थं तस्य शोचतः आदित्यो मूर्ध्नि-
 ऽसृज्यत सृष्टोऽभूत् सः सृष्ट आदित्यः तस्य प्रजापतेर्मूर्ध्नि
 मस्तकप्रदेशं स्वोत्पत्यर्थं उदङ्गु ऊर्ध्वं घातितवान् सभिन्नो-
 मूर्ध्ना द्रोणकलशोऽभवत् तस्मिन् कलशे देवाः शुक्रं शुक्लं दीप्तं
 सोमरसं प्रत्यगृह्यत गृहीतवन्तः स प्रजापतिः आयुषा शिरो-
 भङ्गात् क्षीणेनायुष्येण या आर्त्तिरभूत् तामार्त्तिमत्यजीवत्
 अतिक्रम्य चिरकालं जीवितवान् स्वशिरोभागकपाले चाप्याय-
 कस्य सोमरसस्य धारणेन आर्त्तिं पर्यहरदित्यर्थः ॥ १ ॥

अथोक्तार्थवेदनं प्रशंसति ।

आयुषार्त्तिमतिजीवति य एवं वेद ॥ २ ॥

योऽन्यएवमुक्तमर्थं जानाति स आयुषा नैमित्तिकायुः-
 क्षयेण जनिता या आर्त्तिः तामतिजीवति अतिक्रम्य शतवर्षं
 जीवति ॥ २ ॥

इदानीं समन्त्रकं द्रोणकलशप्रोक्षणं विधत्ते ।

तं प्रोहेद्दानस्यत्योसि बार्हस्पत्योऽसि प्राजाप-
 त्योसि प्रजापतेर्मूर्ध्नास्यत्यायुषात्रमसीदमहन्मां प्राञ्चं
 प्रोहामि तेजसे ब्रह्मवर्चसायेति ॥ ३ ॥

तं प्रजापतिशिरस्त उत्पन्नं कलशं वानस्पत्य इत्यादिना
 मन्त्रेण प्राञ्चं प्रोहेत् प्रेरयेत् एतत्प्रोक्षणमध्वर्यादिभिस्त्रिभि-

रपि कर्त्तव्यं तथाच सूत्रं ऋतमसीति द्रोणकलशमालभ्य वान-
स्यत्योऽसीति प्रोहेयुरिति अयं मन्त्रः पूर्वं व्याख्यातः ॥ ३ ॥

अथ मन्त्रस्य प्रथमभागस्य तात्पर्यं व्याचष्टे ।

यदाह वानस्यत्य इति सत्येनैवैनं तत्प्रोहति ॥४॥

मन्त्रे उद्गाता वानस्यत्य इति यदाह तत्तेन एनं द्रोण-
कलशं सत्येनैव प्रोहति वस्तुतो द्रोणकलशस्य वनस्पतिविकार-
त्वात् सत्य इति वृहस्पतिर्वै देवानामुद्गाता तमेव तद्युनक्तिति
एतेन मन्त्रभागेनैव प्रोहणं कृतवान् भवति ॥ ४ ॥

अथ द्वितीयभागस्य तात्पर्यमाह ।

यदाह वार्हस्यत्य इति वृहस्पतिर्वै देवानामुद्गाता
तमेव तद्युनक्ति ॥ ५ ॥

तं वृहस्पतिमेव युनक्ति प्रेरयति ॥ ५ ॥

अथ तृतीयचतुर्थभागयोस्तात्पर्यमाह ।

यदाह प्राजापत्य इति प्राजापत्यो ह्येष देवतया
यद्द्रोणकलशो यदाह प्रजापतेर्मूर्ध्विति प्रजापतेर्ह्येष
मूर्ध्नुं उदहन्यत ॥ ६ ॥

द्रोणकलशस्य प्रजापतेर्भूर्ध्वरूपत्वमुक्तप्रकारेण स्पष्टन्तत्-
सम्बन्धादेव स प्राजापत्य इत्युच्यते ॥ ६ ॥

अथ पञ्चमस्य तात्पर्यमाह ।

यदाहात्यायुपात्रमित्यति ह्येतदन्यानि पात्राण्य
यत् द्रोणकलशो देवपात्रं द्रोणकलशः ॥ ७ ॥

मन्त्रे अत्यायु पात्रमिति यदाहोद्गाता तद्युनक्ति इति शेषः,
तत्कथं युनक्ति इति तत्राह द्रोणकलश इति यत् पात्रमसि
एतत् पात्रं अन्यानि मनुष्याणां पात्राणि अति हि अतीत्य
वर्त्तते खलु अथवा मनुष्यास्तेषां पात्राण्यतीत्य वर्त्तन्त इति
व्युत्पत्त्या अत्यायुपात्रत्वात् तेनान्येषामतिक्रमणं युक्तमि-
त्यतिक्रमणमेव दर्शयति अयं द्रोणकलशो देवपात्रं देवानां
पानसाधनं पात्रं अत्रत्योहि सोमस्तद्देवार्थं गृह्यते तस्माद्देव-
पात्रत्वात् नरपात्रातिक्रमणेनात्यायुपात्रमिति मन्त्रभागोयुक्त-
इत्यर्थः ॥ ७ ॥

इति विदुषः फलमाह ।

देवपात्री भवति य एवं वेद ॥ ८ ॥

य उक्तार्थज्ञः स देवपात्री देवपात्रं द्रोणकलशस्तदा
भवति सोमयागानुष्ठाता भवतीत्यर्थः ॥ ८ ॥

अथ प्रासङ्गिकं किञ्चिदाह ।

ब्राह्मणं पात्रे न मीमांसेत यं ब्राह्मणमिव मन्येत
प्र देवपात्रमाप्नोति न मनुष्यपात्राच्छिद्यते ॥ ९ ॥

ब्राह्मणं पात्रे पात्रभावे अयं पात्रं भवति न वेति न
मीमांसेत विचारन्न कुर्यात् किं ब्राह्मणब्रुवमात्रेण न मीमां-
सितव्यं, नेत्याह यं पुरुषं ब्राह्मणमिव मन्येत इव शब्दएव-
कारार्थः जात्या ब्राह्मणमेव यदि निश्चिनुयात् तदा तद्विषयं
वृत्तविद्यादिस्वभावासङ्गावन्न मीमांसेतेत्यर्थः, तथाच स्मृतिः
न पृच्छेद्भोत्रचरणे न स्वाध्यायं श्रुतं तथा । हृदये कल्पयेदेवं
सर्वदेवमयोद्विज इति एवं यस्मिन्विचारमकृत्वा पात्रमेवेति
योनिश्चयं करोति तस्य तदेव पात्रमन्वेति विद्यातपोयुक्ते यत्फलं
भवति तत्तस्मिन्नपि भवतीत्यर्थः, किञ्च सपुमान् मनुष्यपात्रान्न
च्छिद्यते मनुष्याणां पात्रं भवतीत्यर्थः ॥ ९ ॥

उक्तं द्रोणकलशप्रोक्षणं हविर्द्वानादधः कर्त्तव्यं तत्राच-
गतवागवरोधनायेति वक्ष्यति अतो वागक्षरसम्बन्धं वक्तुमाख्या-
यिकामाह ।

वाग्वै देवेभ्योऽपक्रामत्सापः प्राविशत्तां देवाः
पुनरयाचंस्ता अब्रुवन्त्यत्पुनर्दद्याम किन्नस्ततः स्या-
दिति यत्कामयध्व इत्यब्रुवंस्ता अब्रुवन्त्यदेवास्मासु
मनुष्या अपूतं प्रवेशयांस्तेनासंष्टा असामेति
॥ १० ॥

पुरा देवेभ्यः सकाशात् स्वयमात्मानं प्रकाशयन्ती वाक्
 अपक्रामत् आत्मानमप्रकाश्यापगताभूत् वैशब्दः श्रुत्यन्तरप्रसि-
 द्ध्यर्थः तथाच तैत्तिरीयकं वाग्वै देवेभ्योऽपक्रामत् यज्ञायातिष्ठ-
 मानेत्यादि । सापगता अपः प्राविशत् तां वाचं पुनर्यज्ञार्थम-
 याचन् प्रार्थयन् ताश्च पुनरब्रुवन् किमिति यत्पुनर्दद्याम य-
 च्छाम नोऽस्माकं ततः किं फलं स्यादिति पृष्टास्ते देवाः तर्हि
 यत्फलं कामयध्व इत्यब्रुवन् ताश्च पृष्टाः पुनरब्रुवन् हे देवाः
 अपूतमपुत्रादिकं अस्मासु मनुष्याः तदुपलक्षिताः सर्वे प्राणिनः
 प्रवेशयान् प्रवेशयेयुः लोड्बज्जवचनस्येदं रूपं तेनापूतेन असं-
 खृष्टाः संसर्गरहिताः असाम भवेम ॥ १० ॥

उक्तार्थब्रह्मविदः फलमाह ।

शुद्धा अस्मा आपः पूता भवन्ति य एवं वेद ॥११॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ११ ॥

अथाप्राप्ताया वाचोवनस्यतीन् प्रवेशमाह ।

सा पुनर्त्तयक्रामत् सा वनस्यतोन् प्राविशत्ता-
 न्देवाः पुनरयाचंस्तान् पुनरददुस्तानशपन् स्वेन वः
 किष्कुणा वजेण वृश्चानिति तस्माद्वनस्यतीन् स्वेन
 किष्कुणा वजेण वृश्चन्ति देवशप्ता हि ॥ १२ ॥

पुनर्त्ता अङ्गिः पुनर्हता सा अत्यक्रामत् अतिक्रम्य सा वन-

स्यतीन् वृक्षान् प्राविशत् प्रविष्टान्तां देवाः इत्यादि अशप-
न्नित्यन्तः स्पष्टः । शापप्रकारमाह वीणुष्मान् खेन स्वसम्बन्धिना
वानस्पत्येन किष्कुणा दण्डेन युक्तेन वज्रेण परश्व्यादिना
वृक्षान् वृक्षेषुरिति यस्मादेवन्तस्मादिदानीमपि खेन किष्कुणा
वज्रेण वृक्षन्ति हि यस्माद्वनस्पतयो देवैः शप्ताः अत इत्यभि-
प्रायः ॥ १२ ॥

इदानीमत्रसम्बन्धं वक्तुं प्रविष्टाया वाचश्चतुर्धा विभाग-
माह ।

तां वनस्पतयश्चतुर्धा वाचं विन्यदधुर्दुन्दुभौ वीणा-
यामक्षे तूणवे तस्मादेषा वदिष्ठेषा वल्गुतमा वाग्या
वनस्पतीनां देवानां ह्येषा वागासीत् ॥ १३ ॥

तान्तेषु प्रविष्टां वाचं वनस्पतयश्चतुर्धा चतुःप्रकारं वि-
न्यदधुः विभज्य निधनमकुर्वन् केष्विति उच्यते दुन्दुभौ मेर्यां
वीणायां वेणुनिर्मिततन्तुसम्बद्धायां विपञ्चरां अक्षे रथादि-
चक्रयोर्मध्यवर्तिनि तिर्यग्दण्डे तूणवे धनुषि गुणे तस्मादुक्त-
पदार्थप्रवेशादेषैव वाक् वदिष्ठा अतिशयेन वक्त्री अतएषैव
वल्गुतमा चारुतमा वाक् या श्रोत्रमनोह्लादिनीत्यर्थः, एषे-
त्युक्तं केत्याह या वनस्पतीनां वनस्पतिविकाराणां दुन्दुभ्या-
दीनां सम्बन्धिनी उक्तस्यैव विवरणं देवानां हीति यस्मात् दुन्दु-
भ्यादिषु प्रविष्टा वाक् वदिष्ठा वल्गुतमा च अतः खलु देवानां
योग्यासीत् ॥ १३ ॥

इदानीमक्षस्थवागवरोधनाय तदधः कलशप्रोहणान्तदु-
परि दशापवित्रस्थापनञ्च विधत्ते ।

अधोऽधोऽक्षं द्रोणकलशं प्रोहन्ति तस्या वाचोऽव-
रुध्या उपर्युपर्यक्षं पवित्रं प्रयच्छन्त्युभयत एव वाचं
परिगृह्णन्ति ॥ १४ ॥

अक्षमधोऽधः अक्षस्याव्यवहितेऽधःप्रदेशे द्रोणकलशं प्रोह-
न्त्युद्गातारः, तच्च प्रोहणं तस्या अक्षप्रविष्टाया वाचोऽवरुध्या
अवरोधनाय भवति, तथा उपर्युपर्यक्षं अक्षस्याव्यवहिते
उपरि भागे पवित्रं प्रयच्छन्ति, तथा सति उभयतएव वाचम-
क्षस्यां परिगृह्णन्ति स्वायत्तां कुर्वन्ति ॥ १४ ॥

अथाक्षस्पर्शननिन्दापूर्वकं तस्यास्पर्शं विधत्ते ।

यस्य कामयेतासुर्यमस्य यज्ञं कुर्यां वाचं वृञ्जी-
येति द्रोणकलशं प्रोहन्वाङ्गम्यामक्षमुपसृशेदसुर्य-
मस्य यज्ञङ्करोति वाचं वृञ्जे योऽस्य प्रियः स्यादनुप-
सृशन्नक्षं प्रोहेत्प्राणा वै द्रोणकलशः प्राणानेवास्य
कल्पयति ॥ १५ ॥

अस्य यजमानस्य यज्ञं असुर्यमसुरेभ्योहितं देवानाम-
प्रीतिकरं कुर्यान् अस्य वाचञ्च वृञ्जीय जयेयं प्रतिहतकचनं

करोमीति यस्य यज्ञे यजमानाय कामयेतोद्गाता तस्यै द्रोण-
 कलशं प्रोहन् वाङ्मयामक्षमुपसृशेत् तथा सति अस्य यज्ञम
 सुर्थं करोति अस्य वाचं वृद्धे वर्ज्जयति अथाऽक्षोपस्पर्शनं तत्र
 निसिद्धमित्यभिप्रायः अथोक्तवैलक्षण्येन यो यजमानोऽस्योद्गातुः
 प्रियः स्यात्तस्योक्तदोषद्वयाभावायाचमनुपसृशन् प्रोहेत् तथा
 सति योऽयं द्रोणकलशः सः प्राणो वै प्राणाख्योऽभूत् प्रजापतेः
 शिरस्त उत्पन्नत्वात् अतः अनुपसृशन् द्रोणकलशं प्रोहन्नुद्गाता
 अस्य यजमानस्य प्राणानेव कल्पयति यजमाने स्थापितवान्
 भवति अतोऽक्षस्पर्शनमकृत्वा प्रोहेदिति तात्पर्यं । नन्वक्षस्पर्शा-
 भावेन यजमाने वा स्थापनमुचितं तदकृत्वा कथं प्राणकल्पनं
 विरुद्धमिति, नैषदोषः, यजमाने प्राणेन वा धीयते यदा च
 प्राणस्य तदतोऽप्यप्रियते तथा च तैत्तिरीयकं यत्रैतदधीते वा
 भाषते वा वाचि तदा प्राणो भवति वाक् तदा प्राणं रेदि अथ
 यत्र तूष्णीं वा भवति स्वपिति वा प्राणे तदा वाग्भवति प्राण-
 सदा वाचं रेदीति नत्वितरेषामिवोद्गातृषाम्बन्धेण वरणा-
 भावात् ॥१५॥

कथमेवामात्विज्यकरणमिति ब्रह्मवादिनः प्रश्नमुपक्षिपति ।

यन्नित्याङ्गर्वाचान्यानुत्विजो वृणते कस्माद्-
 ज्ञातारोवृता आत्विज्यं कुर्वन्तीति ॥ १६ ॥

यन्नु वदन्त्याङ्गरेव साक्षेयं यदि ब्रूयुः वचनप्रकार-

मेव प्रदर्शयति वाचा इन्द्रं होत्रात् मरुतः पोत्रादित्यादि-
रूपया अन्यान् होत्रादीन् ऋत्विजो वृणते, अध्वर्यवो वा,
कक्षादित्यादि स्पष्टं ॥ १६ ॥

तेषामेवमुत्तरं ब्रूयादित्याह ।

यत् द्रोणकलशमुपसीदन्ति तेनोद्गातारो वृताः
॥ १७ ॥

यस्मादेते द्रोणकलशमुपसीदन्ति प्रोहन्ति तेन ते वृता-
एवमात्विज्यं कुर्वन्ति ॥ १७ ॥

कथं द्रोणकलशेनैषां वृत्तिरिति तत्राह ।

प्राजापत्या वा उद्गातारः प्राजापत्यो द्रोणकलशो
द्रोणकलश एवैनानात्विज्याय वृणोते ॥ १८ ॥

यज्ञात्मकप्राजापतिसम्बन्धाद्वा प्राजापतिः सामेति ऋतेः
तत्सम्बन्धाद्वा उद्गातारः प्राजापत्याः द्रोणकलशश्च तन्मूर्द्धत उत्-
पत्तेः प्राजापत्यः तथा सत्युभयोः समानसम्बन्धात्तेन तेषां
वरणमिति ॥ १८ ॥

अथ द्रोणकलशस्य प्राङ्मुखप्रोहणस्यायमाशय इत्याह ।

प्राञ्च उपसीदन्ति प्राञ्चो यज्ञस्याग्ने करवा-
मेति ॥ १९ ॥

इतः पूर्वमेतेषामुद्गातृणाङ्गाने प्राङ्मुखत्वासम्भवात् द्रोण-
कलशप्रोहणे प्राङ्मुखा एवोपसीदन्ति कथा बुद्धेति यन्नस्याग्रे
आदौ प्रथमं कर्त्तव्यं प्राङ्मुखः सन्तः करवामेति । १९ ॥

अथ कलशं प्राङ्मुखः प्रोहयेत्प्राच्यादिशोऽभिजयावेत्याह ।

अनभिजिता वा एषोद्गातृणां दिग्गत्प्राची यत्
द्रोणकलशं प्राञ्चं प्रोहन्ति दिशोऽभिजित्यै ॥ २० ॥

प्राच्या अनभिजितत्वमौदुम्बरे गाने उद्गातृणां प्राङ्मुख-
गानाभावाभिप्रायकं स्पष्टं न तु रथादिकमश्वादयो युक्ता
वहन्ति । २० ॥

कथमुद्गातृणां यन्ने योगइति प्रश्नमवतार्य द्रोणकलशोप-
सम्पत्तिरेव तेषां योग इत्याह ।

यन्निवत्याङ्गरन्तराश्वः प्रासेवौ युज्यतेऽन्तरा शस्य
अनङ्गान्क उद्गातृणां योगइति यत्द्रोणकलशमुपसी-
दन्ति स एषां योगस्तस्माद्युक्तैरेवोपसद्यन्न ह्ययुक्तो
वहति ॥ २१ ॥

प्रासेवौ रथद्वयस्य सुधिरमतोभयपार्श्वरज्जू तयोर्मध्ये अश्वो
युज्यते, शस्ये शकटद्वयस्योभयपार्श्वकीलके तयोर्मध्येऽनङ्गान्,
तथा सति यन्त्राख्ये रथे कथमुद्गातृणां योग इति प्रश्नः, यदेते

द्रोणकलशं हविर्हानाच्चाधः स्थितमुपसीदन्ति सएवैषां योग
इति, तस्योत्तरं तस्माद्युक्तेरेवानन्यचित्तेरेव उपसद्यं कलशो-
पसदनं कर्त्तव्यं तथा सति न ह्ययुक्तोवहत्ययमुद्गात्तर्गः ॥ २१ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे षष्ठाध्यायस्य

पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

अथ ग्रावामुपरि द्रोणकलशाभ्यूहनं विधत्ते ।

ग्रावः संसाद्य द्रोणकलशमभ्यूहन्ति विद्धै
ग्रावानोऽन्नं सोमोराष्ट्रं द्रोणकलशो यद्ग्रावसु
द्रोणकलशमभ्यूहन्ति विश्वेव तद्राष्ट्रमभ्यूहन्ति ॥ १ ॥

द्रोणकलशाभ्यूहनकर्त्तृभिरुद्गात्तभिः प्रथममभिषवसाधनान्
ग्रावः संसाद्य पश्चात् द्रोणकलशाभ्यूहनं कर्त्तव्यं तथा सति ये
ग्रावानः सन्ति ते विद्धै बद्धत्वसंख्यायोगात् तेषां विद्धवहारः
सोमस्थान्तत्वं प्रसिद्धं यो द्रोणकलशः स राष्ट्रं राष्ट्रमिति राजेति
केचिद्राज्यमित्यपरे तथा सति यद्ग्रावसु सोमरसाधारं द्रोण-
कलशमभ्यूहन्ति तत्तेन विश्वेव राष्ट्रं अन्नस्येदमभ्यूहन्ति स्थापित-
वन्तो भवन्ति ॥ १ ॥

अथ यजमानस्य पापं कामयमान उद्गाता एवं कुर्यादि-
त्याह ।

यं द्विष्याद्विमुखान् ग्रावूः कृत्वेदमहममुष्याय-
णाममुष्याः पुत्रममुष्याविशोऽमुष्मादन्नाद्यां निरूहा-
मीति निरूहेद्विश एवैनमन्नाद्यनिरूहति ॥ २ ॥

उद्गाता यं यजमानं द्विष्यात् द्वेष्टि तस्मै ग्रावूः अभिषवोप-
लाभिमुखान् परस्परनिवृत्तमुखान् कृत्वा इदमिदानीमहमसुं
द्वेष्यं यजमानं अमुमित्यत्र तन्नामनिर्द्देशात् कथममुष्यायणं
अमुष्य गोतोत्पन्नं अमुष्याः पुत्रं अमुष्या विशः सक्राशादता-
प्यमुष्या इति पञ्चम्या विशो नाम निर्द्देशात् एवमहमसुं द्वेष्यं
यजमानं विशोऽन्नाद्याच्च निरूहामि नाशयामि इत्येव मन्त्रमु-
च्चार्य निरूहेत् एवं कुर्वन्नुद्गाता विशोऽन्नाद्याच्चैनं यजमानं
निरूहति ॥ २ ॥

अथ यजमानस्य भद्रं कामयमान एवं कुर्यादित्याह ।

योऽस्य प्रियः स्यात्सन्मुखान् ग्रावूः कृत्वेदमह-
ममुष्यायणाममुष्याः पुत्रममुष्याविश्यमुष्मिन्नन्नाद्ये-
ऽध्युहामीत्यध्युहेद्विश्ये वैनमन्नाद्येऽध्युहति ॥ ३ ॥

पूर्ववाक्येनैव व्याख्यातप्रायमिदं ॥ ३ ॥

द्वेष्यस्य च प्रियस्य चोभयस्य प्रयोगमनाहत्यात्मनएव श्रेयः-
कामयमान आह ।

अथो तदुभयमनादृत्येदमहं मां तेजसि ब्रह्म-
वर्चसेऽध्युहामीत्यध्युहेत्तेजस्येव ब्रह्मवर्चस आत्मान-
मध्युहति ॥ ४ ॥

अथो तदुभयं द्वेष्यस्य प्रियस्य चाप्रियभूतं श्रेयश्चानादृत्ये-
त्यर्थः । मामित्यत्वात्मनो नाम निर्दिशेत् तेजः शरीरकान्तिः
ब्रह्मवर्चसं श्रुताध्ययनजन्यतेजः इतरत् सुज्ञानं ॥ ४ ॥

अथ द्वेष्यविषयं प्रयोगान्तरमाह ।

यः कामयेत विशा राष्ट्रं हन्यामिति व्यूह्य
ग्रावोऽधो द्रोणकलशं सादयित्वा उपांशुसवनमुप-
रिष्टादभिनिदध्यादिदमहममुया विशाऽदोराष्ट्रं
हन्मीति विशैव तद्राष्ट्रं हन्ति ॥ ५ ॥

यः उद्गाता कामयेतेति किमिति परिजनेनासुं राजानं
हन्यां इति स ग्रावानो व्यूह्य पृथक् पृथक् स्थापयित्वा अधः
भूमावेव द्रोणकलशं सादयित्वा उपांशुसवनं उपांशुग्रहार्थं
स्तूयते येन तं ग्रावाणं द्रोणकलशस्य उपरिष्टादभिनिदध्यात्
इदमिदानीमहममुया विशा अमूभिः परिजनैः अदोराष्ट्रमसुं
राजानं हन्मीति अमुयाद् इत्युभयतः परिजनानां राज्ञश्च
नाम गृह्णीयात्, शिष्टोऽयं कल्पः अन्यस्मिन् अपि यजमाने
तद्देशराज्ञोऽप्रियस्य पापचिकीर्षायां कार्य्यइति केचित्, यज-

मानस्यैव रात्र इत्यपरे, तदेवं पञ्च कल्पा उपन्यस्ताः, तत्र
प्रथमो नित्यप्रयोगार्थः शिष्टास्तत्प्रतिपादितकामनार्था इति
मन्तव्यं ॥ ५ ॥

वसवस्त्वेत्यादिभिर्मन्त्रैर्द्रोणकलशसम्भार्जनं वक्ष्यति, तत्र-
त्येषु गायत्र्यादिछन्दःसु किञ्चिद्देदिव्यमित्याह ।

यो वै दैवानि पवित्राणि वेद पूतोयज्ञियो भवति
छन्दांसि वै दैवानि पवित्राणि तैर्द्रोणकलशं पाव-
यन्ति ॥ ६ ॥

यानि दैवानि देवसम्बन्धीनि पवित्राणि शोधकानि तानि
छन्दांस्येव खलु तैस्तल्लिङ्गैर्मन्त्रैरित्यर्थः द्रोणकलशं सोमरस-
धारणाय पावयन्ति पावनं कर्त्तव्यमित्यर्थः ॥ ६ ॥

अथ देवपवित्राख्यछन्दोभिर्युक्तपावनसाधनमन्त्रानाह ।

वसवस्त्वा गायत्रेण छन्दसा पुनन्तु रुद्रास्त्वा
त्रैष्टुभेन छन्दसा पुनन्त्वादित्यास्त्वा जागतेन छन्दसा
पुनन्त्वेतानि वै दैवानि पवित्राणि पूतो यज्ञियो
भवति य एवं वेद ॥ ७ ॥

सिद्धा मन्त्रार्थाः, सम्भृजन्त्विति मन्त्राम्बाने सिद्धे पुनन्तु
इदानीं वर्णनं सम्भृजन्त्वित्यस्य व्याख्यानार्थमिति मन्तव्यं,

अथवा मन्त्रपाठादेव तस्मिन् सिद्धे पुनन्विति वा प्रयोक्तव्य-
मिति वैकल्पिकत्वबोधनार्थं मन्त्रब्राह्मणयोरप्युभयोरपि प्रमा-
णत्वाविशेषात् यथेन्द्रं गोभिर्हवामह इत्येव स्वाध्याये सिद्धे
इन्द्रं गोभिर्हवामह इत्यनुवर्णनं हवामह इति वा प्रयोक्तव्य-
मित्येवमर्थमिति तद्वदिहापीति मन्त्रव्यं एवं जातीयकेषु विक-
ल्पो द्रष्टव्य इति निदाने निर्णीतत्वात् ॥ ७ ॥

अपूर्वमेव दशापवितस्य शुक्लत्वं विधातुमाख्यायिकामाह ।

स्वर्भानुर्वा आसुर आदित्यन्तमसाविध्यत्तं देवा न
व्यजान्स्तेऽत्रिमुपाधाव् स्तस्यात्रिर्भासेन तमोपा-
हन्यत् प्रथममपाहन् सा कृष्णाविरभवद्यद्वितीयं
सा रजता यत्तृतीयं सा लोहिनी यया वर्णमभ्य-
टणत् सा शुक्लासीत् ॥ ८ ॥

पूर्वं स्वर्भानुर्नामकोऽसुर आदित्यं तमसान्वकारेणाविध्यदा-
ततवान् तं सर्वे देवा नाञ्चासिषुः ते देवा अत्रिं महर्षिसुपाधाव-
नादित्यस्यावरणान्वकारमपजहीति तस्य तमोऽत्रिर्भासेनापा-
हन्नपजघान तत् यत्तमोभागं प्रथममपाहन् सा कृष्णा कृष्ण-
वर्णाविरभवत् यद्वितीयं सा रजतवर्णा आविरभवत् यत्त-
तीयं सा लोहिनी लोहिताविरभवत् यया अन्त्योपादेयलिङ्गेन
स्त्रीलिङ्गता येन प्रयोगेणेत्यर्थः वर्णमत्र रोहितं अभ्यटणत्
प्रकाशं चकार अत्र तदिः प्रकाशनकर्मणा तस्मादुपपत्तिका यत्र

क्व च स्वनति तद्पाभित्दन्तीत्यादिषु तथा दर्शनात् सा शुक्ला
मेध्यासीत् ॥ ८ ॥

इदानीं तद्विधत्ते ।

तस्माच्छुक्लं पवित्रं शुक्रः सोमः स शुक्रत्वाय
॥ ९ ॥

तस्मात्तिरोहितवर्णस्यैव शुक्लावीरूपेण परिणतत्वात् शुक्लं
शुक्लावीरोममयं दशापवित्रं कर्त्तव्यं तथापि सोमोऽपि शुक्रः
सोमः निर्मालः अतः स शुक्रत्वाय शुक्लसोमानुगुण्याय भवति
॥ ९ ॥

एवं पवित्रस्य शुक्रत्वं विधाय तदेवान्वयव्यतिरेकाभ्यां हृद-
यति ।

यं द्विष्यात्तस्यैतेषां वर्णानामपि पवित्ते कुर्या-
त्प्राप्नून्नैवैनं तमसा विध्यति कृष्णमिव हि तमोयो-
ऽस्य प्रियः स्यादासक्तिशुक्लं कुर्याज्ज्योतिर्वै हिरण्यं
ज्योतिरेवास्मिन्धाति ॥ १० ॥

यं यजमानसुज्ञाता द्विष्यात्तस्य प्रयोगः एतेषां शुक्लव्यति-
रिक्तानामन्यतमवर्णमपि पवित्ते कुर्यात् तथा सति कृष्णादि-
त्तस्यस्यापि प्रापरूपत्वात् प्राप्नून्नैवैनं यजमानं तमसा विध्यति

पापभूयिष्ठं करोतीत्यर्थः कृष्णमिव हि कृष्णं तमः शुक्लव्यति-
रिक्तवर्णमिव हि पापमिव हि वर्त्तते विरोधित्वसाम्यात् यच्च
यजमानोऽस्योद्गातुः प्रियः स्यात्तस्य प्रयोगे पवित्रमाशक्तिशुक्लं
कृष्णवर्णान्तरस्य लेशतोऽपि संसर्गाभावेन शुक्लवर्णं कुर्यात्
हिरण्यशब्देनात्र तत्रत्यं तेजो लक्ष्यते पवित्रगतं यत्तेजः तत्
ज्योतिर्वै साक्षात् ज्योतिरेव तथा सति ज्योतिरेवास्मिन् यज-
माने दधाति ॥ १० ॥

अथ पवित्रस्य शुक्लवर्णत्वप्रसङ्गेन किञ्चित् पूर्वनिदानं विधत्ते ।

तस्मादात्वेयं चन्द्रेणेच्छन्त्यत्रिर्हि तस्य ज्योतिः

॥ ११ ॥

तस्मात्कारणादात्वेयं अतिगोतोत्पन्नं ब्राह्मणं चन्द्रेण
हिरण्येनेच्छन्ति संयोजयितुं अनेन विधिरुन्नेयः हिरण्यमात्वे-
याय ददातीत्यन्यत्र विधानात् ॥ ११ ॥

तस्मादित्युक्तं विवृणोति ।

अभ्यवृणोत्यविवृतं विगृह्णन्ति हस्तकार्यमेव तद्-
यज्ञस्य क्रियत एतद्वा उद्गातृणां हस्तकार्यं यत्पवि-
त्रस्य विग्रहणं ॥ १२ ॥

अत्रिर्हि तस्यादित्यज्योतिरेभ्यवृणोत् प्रकाशितवान् अथो-
द्गातृणां दशापवित्रं साधारणं विधत्ते पवित्रं शुक्लवर्णं विष्ट-

हन्ति विस्तारयेयुः तथा सति यन्नस्योद्गाहभिः यद्धस्तेन हतं
भवति तदेव हतं भवति तदेव विट्णोति एतद्वा उद्गातृणामिति ।
इतो अन्यस्याध्वर्वादिवदेतेषां हस्तकार्यस्याभावादित्यर्थः ॥१२॥

अथोक्तार्थज्ञानस्य फलमाह ।

न हस्तवेष्ट्यान्निर्ऋच्छति य एवं वेद ॥ १३ ॥

हस्तवेष्ट्यान् हस्तेन व्यापारान् कर्मणो न निर्ऋच्छति
सर्वदास्य यागदानाद्यनुष्ठानाय हस्तो व्यापारयतीत्यर्थः ॥ १३ ॥

अथोक्तप्रसारणं व्यतिरेकेण वृद्धयति ।

योऽपि न विगृह्णाति प्राणादेनमन्तर्यन्ति ॥१४॥

सष्टं ॥ १४ ॥

पवित्रप्रसारणे तत्सङ्कोचाभावाय किञ्चिद्वक्तव्यमित्याह ।

तं ब्रूयाद्वेपमानः प्रमेथ्यस इति वेपमान एव
प्रमीयते ॥ १४ ॥

तं उद्गातारं पवित्रं प्रसारयन्तं ब्रूयात्किमिति उच्यते वेप-
मानः कम्पमानः प्रमेथ्यसे नित्यमपि वेपमान एव प्रमीयते स
इति तथा सप्रियोऽत उक्तं पवित्रविग्रहणं सूत्रकार आह,
अवधूय पवित्रमुद्गदशमवाङ्गभि वितनुयुः पवित्रन्त इति
अथैक इति ॥ १५ ॥

अथोद्गातुर्द्वारानुमन्त्रणं समन्त्रैकैकदेशोपादानं विधत्ते ।

प्र शुक्रैतु देवी मनीषास्मद्रथः सुतष्टोन वाजीत्यु-
द्गाता धारामनुमन्त्रयते ॥ १६ ॥

मन्त्रैकदेशः पूर्वं व्याख्यातः, इत्यनेन मन्त्रेण शोध्यमान-
सोमधारामनुमन्त्रयते ॥ १६ ॥

अथानुमन्त्रणमन्त्रशेषं आयुष इत्यादिभागस्य पूर्वपठितस्य
विकल्पपाठमाह ।

आयुषे मे पवस्व वर्चसे मे पवस्व विदुः पृथि-
व्यादिवो जनिवाच्छुश्वन्त्वापोधः क्षरन्तोः सोमे-
होद्गायेत्याह मर्ह्यं तेजसे ब्रह्मवर्चसायेति ॥ १७ ॥

आयुषेत्यादिकं इहोद्गायेत्यन्तः पूर्ववदेवोक्तः, पश्चाद्वैक-
ल्पिकं मन्त्रशेषमाह मर्ह्यं तेजसे ब्रह्मवर्चसायेति ॥ १७ ॥

अथ पवमानानुमन्त्रणप्रसङ्गात् पवनांस्तौति ।

एष वै सोमस्योद्गीथो यत्पवते सोमोद्गीतमेव साम
गायति ॥ १८ ॥

यत् सोमः शब्दायमानः पवते एष सोमस्योद्गीथः तथा सति
सोमेनोद्गायेति ब्रुवन् यजमानः सोमोद्गीतमेव साम गायति ॥ १८ ॥

अथ सोमशोधने नियममाह ।

अच्छिन्नं पावयन्ति यज्ञञ्चैव प्राणाञ्च सन्त-
न्वन्ति सन्ततं पावयन्ति यज्ञस्य सन्तत्यै ॥ १६ ॥

अच्छिन्नं धाराविच्छेदादित्येवं यथा तथा पावयन्ति तद्यज-
मानस्य यज्ञस्य प्राणानाञ्च सन्तानाय सन्ततं प्रबन्धं पावयन्ति
यज्ञस्य सन्तत्यै प्रबन्धाय सन्ततिः यज्ञस्य प्रारब्धस्याविच्छेदे-
न समाप्तिः सम्प्रबन्ध उत्तरोत्तरं यज्ञस्य सिद्धिरिति विनि-
योगः ॥ १६ ॥

इति ताण्ड्यमहामाह्वये षष्ठाध्यायस्य

धठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

अथ प्रवृत्तहोमस्य यौ सूर्यो मा बेकुरेत्यादिकौ मन्त्रौ
तयोर्द्वितीयमन्त्रसाध्यहोमं विधातुमाख्यायिकामाह ।

वृहस्पतिर्वै देवानामुद्गायत्तं रक्षाञ्चस्यजि-
घाञ्चसन् स य एषां लोकानामधिपतयस्तान् भागधेये-
नोपाधावत् ॥ १ ॥

वृहस्पतिर्मन्वाभिमानी एतन्नामको देवः देवानां यज्ञे
पूर्वमुद्गायत् उद्गातमकरोत् तं तथा कुर्वाणं रक्षाञ्चस्यजि-

घाण्डसन् इन्नुमैच्छत् स वृहस्पतिः एषां पृथिव्यादीनां लोकानां येऽधिपतयोऽभ्यायंस्तान् भागधेयेन वक्ष्यमाणमन्त्रसाध्य-
होमलक्षणैर्न भागधेयेनोपाधावत् अप्रीणयदित्यर्थः ॥ १ ॥

इदानीं समन्त्रकं होमं विधत्ते ।

सूर्योऽमा दिव्याभ्योनाष्ट्राभ्यः पातु, वायुरन्तरि-
क्षाभ्योऽग्निः पार्थिवाभ्यः स्वाहेति जुहोति ॥ २ ॥

मन्त्रस्तु पूर्वमेव व्याख्यातः, उक्तमन्त्रोभागत्रयेण कर्त्तव्यः ॥२॥

अथ मन्त्रस्य तात्पर्यमाह ।

एते वा एषां लोकानामधिपतयस्तान् भागधेये-
नोपासरत् ॥ ३ ॥

य एषां भूरादीनां लोकानामधिपतयः त एते वै निर्दिष्टाः
सूर्यादयः खलु तथाहि तिस्र एव देवताः क्षित्यन्तरिक्षद्यु-
स्थानाः अग्निर्वायुः सूर्य इति तान् भागधेयेन तदुचितभाग-
प्रदानेन उपासरत् अनुसृतवान् भवति यतस्ते प्रीतारक्षः-
कृतोपद्रवं पर्याहरन् अत इदानीमप्युद्गाहभिरेतत्कर्त्तव्यमित्य-
भिप्रायः ॥ ३ ॥

वेदितुः फलमाह ।

करोति वाचा वीर्यन्न सदस्यामार्त्तिमार्कति य एवं
वेद ॥ ४ ॥

वाचा वीर्यकरणन्वाम वेदशास्त्रादिना स्वसामर्थ्यप्रक-
टनं ॥ ४ ॥

अथ बेकुरेत्यनेनाप्युक्तं प्रवृत्तहोमं विधातुमाख्यायिका-
माह ।

वाग्वै देवेभ्योऽपाक्रामत्तां देवा अन्वमन्त्रयन्त सा
ऽब्रवीद्भागस्मि भागधेयन्मोऽस्त्विति कस्ते भागधेयं
कुर्यादित्युद्गातार इत्यब्रवीदुद्गातारो वै वाचे भाग-
धेयं कुर्वन्ति ॥ ५ ॥

पुरा वाग्देवता देवेभ्यः सकाशात् अपाक्रामत् मन्वात्मिका
वाक् देवान् गुणैः प्रकाशयन्ती अपगताभूदित्यर्थः तां वाचं
देवा अन्वमन्त्रयन्त अनुमन्त्रमाह्वानमकुर्वन् सा आह्वता वाग-
ब्रवीत् किमिति अभागास्मि यथा भवतां यच्चे भागोऽस्ति तद्वत्
मह्यन्नास्ति इति तथोक्ता देवास्तर्हि ते कः भागधेयं कुर्यादि-
त्यब्रुवन् सा च पुनरुद्गातार इत्यब्रवीत् तेषां तद्भागप्रदान-
योग्यतोच्यते उद्गातारः खलु वाचे देव्यै भागधेयं कुर्वन्ति तेषा-
मध्वर्यादिवद्वस्तव्यापारलक्षणाक्रियाया अभावाद्वागेकव्यापार-
त्वाच्चेत्यभिप्रायः ॥ ५ ॥

इदानीं समन्त्रकहोमं विधत्ते ।

तस्यै जुहुयाद् बेकुरानामासि जुष्टा देवेभ्यो न

मो वाचे नमो वाचस्पतये देवि वाग्यत्ते वाचो मधु-
मत्तस्मिन् माधाः सरस्वत्यै स्वाहेति ॥ ६ ॥

अयमन्त्रः पूर्वं व्याख्यातः अनेन यो यः सर्पति स स जज्ञ-
यात् ॥ ६ ॥

मन्त्रगतयोर्वाक्सरस्वतीशब्दयोरैकार्यमाह ।

वाग्वै सरस्वती तामेव तद्भागधेयेनारमते ॥ ७ ॥

आलम्बते उद्गात्रादिकमित्यर्थः ॥ ७ ॥

अद्वेष्यस्य वाग्ध्यानात्मकप्रयोगकथनव्याजेन अद्वेष्ययजमान-
प्रयोगे वाग्ध्यानमात्रप्रयोगेण नालं किन्तु मन्त्रपाठः कर्त्तव्य-
इत्याह ।

यं द्विष्यात्तस्यैतामाहुतिञ्जुह्वदाचं मनसा ध्याये-
दाचमेवास्य वृङ्क्ते ॥ ८ ॥

यं यजमानं द्विष्यादुद्गाता तस्य प्रयोगे एतामाहुतिं जुह्व-
होमं कुर्वन् वाचमनसा ध्यायेन्मन्त्रं ब्रूते कुतः अद्वेष्यस्य प्रयोगे
मन्त्र उच्चारयितव्य इत्यभिप्रायः अत्र मन्त्रसमान्नाये बेकुराना-
मासीति मन्त्रः प्रथमं समान्नातः सूर्योमेति पश्चात् अत्र क्रम-
विपर्ययासः किमर्थः मन्त्रेषु स्तुतिमात्रमेव विवक्षितं न क्रम इति
केचित् अपरे तु स्तुतिमात्रविवक्षायामपि क्रमविलङ्घनस्यान्या-
य्यत्वादेवं वा क्रमः स्वादिति क्रमविकल्पार्थमिति ॥ ८ ॥

अथ बहिष्पवमानार्थं प्रसर्पणं विधत्ते ।

बहिष्पवमानः सर्पन्ति स्वर्गमेव तल्लोकः सर्प-
न्ति ॥ ९ ॥

ये अध्वर्युप्रमुखाः बहिष्पवमानार्थं सदः सकाशाच्चात्वालं
प्रति सर्पन्ति तत्तेन स्वर्गं लोकमेव प्रति सर्पन्ति यजमानस्य एतत्
कर्तृकप्रसर्पणमात्रे स्वर्गसिद्धेस्तस्य स्वर्गार्थमेवैते प्रसर्पन्ति ॥ ९ ॥

प्रसर्पणे किञ्चिन्नियमद्वयं विधत्ते ।

प्रक्वाणा इव सर्पन्ति प्रतिकूलमिव हीतः स्वर्गो
लोकः त्सरन्त इव सर्पन्ति ऋगधर्मा वै यज्ञो यज्ञस्य
शान्त्या अप्रवासाय ॥ १० ॥

बहिष्पवमानस्य स्वर्गत्वेनोपन्यासात्तदर्थं प्रसर्पणं प्रक्वाणै-
रिव कर्तव्यं, यद्यपि स्वर्गः सर्वान् प्रत्यविशिष्टत्वादनुकूल एव
तत्तथापि ऋगदृश्यनन्तरभावित्वात्प्रतिकूलमिवोच्यते, किञ्च
त्सरन्त इव त्सरच्छ्रुतौ तथा पादप्रसारणध्वनिर्नात्यद्यते तथा
ऋदुपदन्त्यासैर्गन्तव्यं यथा ऋगग्राहिभिस्तद्वत् त्सरद्गमने का-
रणमाह यो यज्ञः स ऋगधर्मो वै ऋगस्य यः पलायनधर्मः स
वृद्धर्मयुक्तः खलु किमर्थमेवं कतिरिति चेदुच्यते यज्ञस्य शान्त्यै
शमनाय स्वैर्ध्याय तदेवाह अप्रवासाय प्रसर्पणे हि तासो
भवति ॥ १० ॥

अथ तत्र वाङ्मयमं तद्भावे दोषं कथयन् विधत्ते ।

वाचं यच्छन्ति यज्ञमेव तद्यच्छन्ति यद्यववदेयु-
र्यज्ञं निर्ब्रूयुस्तस्मान्न व्यववद्यं ॥ ११ ॥

तदेतत् प्रसर्पकाः वाचं यच्छन्ति नियमयन्ति तत्तेन यज्ञमेव
यच्छन्ति यज्ञस्य मन्त्रादिलक्षणवाक्पूर्वकत्वाद्वागेव यज्ञः यद्यपि
व्यवहारेषु विविधं दुष्टं वाचं ब्रूयुस्तर्हि यज्ञमेव निर्ब्रूयुः नितरां
ब्रूयुः अयमिति प्रकाशयेयुरित्यर्थः तस्मात्तैर्न व्यववद्यं ॥ ११ ॥

अथाध्वर्युप्रभृतिब्रह्मन्तानां पञ्चत्विजां तत्र समारम्भणं
विधत्ते ।

पञ्चत्विजः सर्वाः सर्पन्ति पाङ्क्तो यज्ञो या-
वान् यज्ञस्तमेव सन्तन्वन्ति ॥ १२ ॥

यजमानवर्जिताः पञ्चत्विजः सर्वाः सम्यक् परस्परं
सङ्गताः सर्पन्ति, तत्रत्यपञ्चसंख्यां स्तूयते पाङ्क्ते यज्ञः यज्ञस्य
पाङ्कत्वं तैत्तिरीये प्रश्नमुखेन स्पष्टीकृतं, नेच्चां न यजुषा पङ्क्ति-
राप्यते यत्किञ्च यज्ञस्य पाङ्कत्वमिति धानाः करम्भः परिवापः
पुरोडाशः पयस्यातेन पङ्क्तिरुच्यते तेन यज्ञस्य पाङ्कत्वमिति ।
एतैरेव तु इविष्मङ्गप्रचरपङ्क्तिनराशंसपङ्क्तिसवनपङ्क्तीनां प्रदर्शनेन
यज्ञस्य पाङ्कत्वमुपवर्णितं ॥ १२ ॥

यो वै यज्ञहविष्मङ्गिं वेदेत्यत्र समारभ्य प्रसपताम्मध्ये प्रस्तो-
तविच्छेदे प्रयोगमाह ।

यदि प्रस्तोतावच्छिद्यते यज्ञस्य शिरश्छिद्यते
ब्रह्मणे वरन्दत्वा स एव पुनर्वर्त्तव्यश्छिन्नमेव तत्प्रति
दधाति ॥ १३ ॥

यदि प्रस्तोता अध्वर्योरन्वारम्भादवच्छिद्यते तदा यज्ञस्य
शिरएव छिद्यते तस्य शिरोहि तन्मुख्यस्य प्रथमभागस्य गाढत्वा-
त्तस्य प्रायश्चित्तार्थं ब्रह्मणे वरङ्गां दत्वा स एव ब्रह्मा पुनर्व-
र्त्तव्यो वरणीयः तत्तेन छिन्नमपि शिरः प्रति दधाति ॥ १३ ॥

अथोद्गातावच्छेदे प्रयोगमाह ।

यद्युद्गातावच्छिद्यते यज्ञेन यजमानो वृध्यतेऽद-
क्षिणः स यज्ञक्रतुः सस्याप्योऽथान्य आहृत्यस्तस्मि-
न्देयं यावहास्यन् स्यात् ॥ १४ ॥

यदि उद्गातावच्छिद्यते प्रस्तोतन्वारम्भणात्तदा वृध्येन
जटेन यजमानो वृध्यते गतसमृद्धो नष्टो भवति तस्माद्यज्ञ एव
क्रतुर्यज्ञक्रतुः सप्रवृत्तः अदक्षिणो दक्षिणाविहीनः समाप-
नीयः अथानन्तरं अन्यस्तत्संस्थोयाग आहृत्यः पुनरनुष्ठेयः
तस्मिन् पुनः कृते यज्ञे देयं दातव्यं किं द्रव्यमन्यदिति नेत्याह

यावद्धनं पूर्वस्मिन् यज्ञे दास्यन् स्यात् यजमानस्तदेव धनं
तस्मिन् यज्ञे तेन देयं ॥ १४ ॥

अथ प्रतिहर्त्तवच्छेदमाह ।

यदि प्रतिहर्त्तावच्छिद्यते पशुभिर्यजमानो वृध्यते
पशवो वै प्रतिहर्त्ता सर्ववेदसन्देयं यदि सर्ववेदसन्न
ददाति सर्वज्यानिञ्जीयते ॥ १५ ॥

यदीत्यादि स्पष्टं, प्रतिहारमानभागे पशुसमृद्धेस्तद्भागगता
अपि पशव इत्युच्यते पशुनाशाभावाय सर्ववेदसं देयं सर्वमपि
धनं दातव्यं यदि सर्वं धनं न दद्यात् तदानीं यजमानः सर्व-
ज्यानिं जीयते सर्वपुत्रपशुधनादिरूपां हानिं हीयते अपरोधा-
त्वर्थोऽनुवादः सर्वाभिः समृद्धिभिर्विहीनो भवतीत्यर्थः अत्राव-
च्छेदप्रकरणे एकैकावच्छेदे प्रतिनियतप्रायश्चित्तानुष्ठानान् कदा-
चित्प्रतिपत्तिः उद्गातृप्रतिहतोः सहावच्छेदे कथमित्याशंका
पूर्वतन्त्रेऽधिकाराध्याये प्रायश्चित्तपादे अत्रोक्त उद्गातृप्रतिह-
र्त्तोरवच्छेदवाक्यद्वयं विषयीकृत्य सहावच्छेदे कथमित्याहास्ति
प्रायश्चित्तं तच्च विकल्पितमिति विचारद्वयं तयोरेव क्रमावच्छेदे
उत्तरावच्छेदः प्रवक्तव्यः सचोद्गातृसम्बन्धी चेत् सर्वस्वमेव
दातव्यं न द्वादशत् शतमिति द्वितीय इति विचारद्वयं कर्तं ।
ते चत्वारो विचाराः क्रमेणात्र निर्णयाय प्रदर्शयन्ते । तत्र प्रथमं
दर्शयति, उद्गातुः प्रतिहर्त्तुश्च सहावच्छेदनेऽस्ति न । प्रायश्चित्त-

सुताख्यत्र तन्निमित्तविघाततः । एकैकस्यैव विच्छेदकर्तृत्वान्न
निहन्यते । कालमात्रं तु तत्रैकंप्रायश्चित्तमतो भवेत् । ज्योति
ष्टोमस्तु श्रूयते तद्यद्युक्तातावच्छिद्येत अदक्षिणो यज्ञः समा-
प्योऽथान्य आहृत्य तत्र तद्दद्याद्यद्दास्यन् स्यात् यदि प्रतिहर्त्ता-
वच्छिद्यते सर्वस्वं दद्यादिति अस्यायमर्थः प्रातःसवनेन वहि-
ष्पवमानेन स्तोष्यमाना ऋत्विजः शालाया वहिः प्रसर्पन्ति तदा-
नीमेकस्य पृष्ठतोऽन्य इत्येवं पिपीलिकावत् पङ्क्याकारेण गन्तव्यं
तत्र पुरतो गन्तुः कर्कं गृहीत्वैव पृष्ठतोऽन्योगच्छेत् एवं सति यदि
प्रमादादुक्ताता गृहीतं कर्कं मुञ्चेत्तदा दक्षिणामदत्त्वा प्रक्रान्तो
यज्ञः समापनीयः तं समाप्य पुनरपि स यज्ञः प्रयोक्तव्यः तस्मिन्
प्रयोगे यदीप्सितं द्रव्यं तद्यात्, यदा प्रतिहर्त्ता मुञ्चेत् तदा
तस्मिन्नेव प्रयोगे सर्वं दद्यादिति, तत्र यद्युक्तात्प्रतिहर्त्तारौ
द्युगपत् मुञ्चेतां तदानीमुक्तं प्रायश्चित्तनिमित्तं विहन्येत, एकै-
ककर्तृकोऽवच्छेदो निमित्तत्वेन श्रुतः, अयं तूभयकर्तृकत्वान-
न्वैकेन व्यपदेष्टुं शक्यते, तस्माच्छ्रूयमाणस्य निमित्तस्य वि-
हितत्वान्नास्ति प्रायश्चित्तमिति प्राप्ते ब्रूमः द्वौ ह्यत्रावच्छेदौ
तयोरेकैकस्यैक एव कर्त्तृति निमित्तस्य नास्ति विघातः, काल-
मात्रैक्यात्तु एकत्वभ्रान्तिः तस्मान्निमित्तविघाताभावादस्ति
प्रायश्चित्तं, द्वितीयं दर्शयति, समुच्चयो विकल्पो वा प्राय-
श्चित्तद्वयेऽग्रिमः । अदक्षिणं पूर्वमस्मिन् प्रयोगेऽन्यत्तु पश्चिमं ।
प्रयोगे पश्चिमे नास्ति निमित्तं तेन तद्वयं । प्राप्तमेकप्रयोगेऽतो
विरुद्धत्वाद्विकल्पिते । अदक्षिणत्वं सर्वस्वदानं चेति यत्प्राय-

चित्तद्वयनिमित्तभेदेन श्रुतं तन्निमित्तद्वयसन्निपाते समुच्चैतव्यं
 यद्यदक्षिणत्वसर्वस्वदानयोरन्योन्यविरोधः तर्हि प्रयोगभेदेन
 व्यवस्थापनीयं अवच्छेदयुक्ते प्रथमप्रयोगे दक्षिणा न दातव्या
 उत्तरप्रयोगे सर्वस्वं दातव्यं सत्यपि प्रयोगभेदे कर्म्मण एक-
 त्वात् समुच्चय इति प्राप्ते ब्रूमः न च उत्तरप्रयोगे दक्षिणा
 दातव्या विच्छेदो विद्यते न च सति निमित्ते प्रायश्चित्तं युक्तं
 तस्मात्प्रथमप्रयोगे एव निमित्तद्वयवशात्प्रायश्चित्तद्वयं प्राप्तं
 तच्चान्योन्ये विरुद्धाविरुद्धत्वाद्विकल्पते । तृतीयं दर्शयति, अव-
 च्छेदक्रमे पूर्वः प्रबलः स्यादुत्तरः । असंजातविरोधेन पूर्व-
 णोत्तरसेधनं । निरपेक्षोत्तरज्ञानं जायते पूर्वबाधया । न
 बाधकान्तरं तस्य तेन प्रबलमुत्तरं । उद्गाहप्रतिवर्तकयोरव-
 च्छेदयोर्व्यौगपद्ये समानबहुलत्वादस्य प्रायश्चित्तयोर्विकल्पः
 यदा तु क्रमेणावच्छेदौ स्यातां तदानीमसंजातविरोधित्वेन
 पूर्वस्य प्रबलत्वात् श्रुतिलिङ्गादाविवोत्तरस्य प्रवृत्तिर्निरुध्यत
 इति चेत् मैवं श्रुतिलिङ्गादावुत्तरस्य सापेक्षत्वात् पूर्वोण विरोधे
 सत्युरस्योत्पत्तिरेव नास्ति इह तु ज्ञानद्वयमन्योन्यनिरपेक्षं वाक्य-
 द्वयादुत्पद्यत इति नास्युत्पत्तिप्रवन्धे उत्पद्यमानं चोत्तरज्ञानं
 स्वविरुध्यस्य पूर्वज्ञानस्य बाधेनैवोत्पद्यते न तु निरपेक्षत्वस्य
 समानत्वात् पूर्वं ज्ञानमेवोत्तरस्य बाधकमस्त्विति चेत् न पूर्व-
 ज्ञानोत्पत्तिदशायामविद्यमानस्योत्तरज्ञानस्य बाध्यत्वायोगात्
 उत्तरकालेतु स्वयं बाधितं पूर्वज्ञानं कथमुत्तरस्य बाधकं भवेत्
 नचान्यत्किञ्चिदुत्तरस्य बाधकं पश्यामः तस्मादुत्तरकालीनाव-

च्छेदनिमित्तं प्रायश्चित्तमनुष्ठेयं । चतुर्थं दर्शयति, उद्गातुः पश्चिमे
 च्छेदे पुनर्यागस्य दक्षिणा । शतं द्वादशयुक्तं स्याद्यदि वा सर्व-
 वेदसं । तद्दद्याद्यत्पुरादिष्टमित्युक्ते शतदक्षिणा । प्रतिहर्तुः
 पुरा च्छेदात्सर्ववेदसवाधितं । शतदानं पूर्व्यागे सर्ववेदसद-
 क्षिणा । प्राप्ते व्यृह्यं प्रयोगे तु दातव्यं सर्ववेदसं । यद्यद्गाता
 पश्चादवच्छेद्येत तदा तस्यावच्छेदस्य प्रबलत्वेन तन्निमित्तं
 प्रायश्चित्तमनुष्ठेयं. तच्च प्रायश्चित्तमीदृशं प्रथमप्रयोगं दक्षिणा-
 रहितमनुष्ठाय द्वितीयप्रयोगे पूर्वन्दिक्षुना दक्षिणा दातव्या
 इति पूर्वं गां द्वादशाधिकं शतं तत्प्रतिहर्तवच्छेदनिमित्त-
 सर्वस्वेन वाधितं नचोद्गात्रवच्छेदेन पश्चाद्गाविना सर्वस्वन्दिक्षा
 बाध्यत इति शङ्कनीयं वाधकस्य दक्षिणान्तस्य तत्रानुक्तत्वात्
 यद्विहितं तदुत्तरप्रयोगे देयमित्येतावदेव ततोऽतोच्यते दिक्षि-
 तञ्च सर्वस्वमित्युक्तं अत उत्तरकालीनोद्गातेऽवच्छेदनिमित्ते
 ऽपि पुनः प्रयोगे पूर्वकालीनप्रतिहर्तवच्छेदप्रयुक्तं सर्वस्वमेव
 दातव्यं ॥ १५ ॥

अथ बहिष्प्रवमाने प्रसर्पणसमयेऽध्वर्योः प्रस्तरप्रतिहरणं
 विधत्ते ।

अध्वर्युः प्रस्तरं हरति ॥ १६ ॥

प्रस्तरोदर्भमुष्टिः ॥ १६ ॥

प्रस्तरं प्रशंसति ।

यजमानो वै प्रस्तरो यजमानमेव तत् स्वर्गं
लोकं हरति ॥ १७ ॥

प्रस्तरस्य हविरासनादिद्वारा यागसाधनत्वात् यजमानोऽपि साक्षाद्यज्ञसाधनमिति साधनत्वसाम्यात् प्रस्तरो यजमानत्वेन सूयते तत्तथासति बहिष्पवमानस्य स्वर्गत्वेन पूर्वं प्रतिपादित्वात् प्रस्तरं प्रहरन् अर्ध्व्युर्थ्यजमानमेव स्वर्गं लोकं प्रति हरति प्रापयति । इदमेव वाक्यं विषयीकृत्य प्रथमाध्यायस्य चतुर्थपादे प्रस्तरइति कर्मनामधेयं वा गुणो वा प्रस्तरस्य स्तुतिर्वेति त्वेधा संशय्य स्तुतिरिति सिद्धान्तितं, तथाहि, यजमानः प्रस्तरोऽत्र गुणो वा नाम वा स्तुतिः । सामानाधिकरण्येन स्यादेकस्यान्यनामता । गुणो वा यजमानस्तु कार्यप्रस्तरलक्षिते । अंशांशित्वाद्यभावेन पूर्ववन्नात्र संस्तुतिः । अर्थभेदादनामत्वं गुणश्चेद्विक्रियेत सः । यागसाधकताद्वारा विधेयप्रस्तरस्तुतिः । इदमाम्नायते यजमानः प्रस्तर इति तत्र यजमानस्य प्रस्तरशब्दो नामधेयं प्रस्तरस्य वा यजमानशब्दो नामधेयं कुतः उक्त्वा यागेनेत्यादाविव सामानाधिकरण्यादित्येकः पक्षः, गुणविधिरेष इत्यपरः पक्षः, तदापि यजमानकार्ये जपादौ प्रस्तरस्याचेतनस्य सामर्थ्याभावात् प्रस्तरकार्ये सम्यग्धारणादौ यजमानस्त्वशक्तत्वात् यजमानरूपो गुणो विधीयते एवं सति पञ्चाक्षुतस्य प्रस्तरशब्दस्य कार्यलक्षकत्वेन प्रथमश्रुतो यजमानशब्दो मुख्यवृत्तिर्भविष्यति न चात्र पूर्वन्यायेन स्तुतिः सम्भवति

अष्टाकपालद्वादशकपालयोरिव प्रस्तरयजमानयोरंशांशित्वा-
 भावात् वायुर्वै क्षेपिष्ठा देवता ऊर्जोऽवरुध्या इत्यादिवत्
 स्तुतिरिति चेत् न क्षिप्रत्वादिधर्मावत्कस्यचिदुत्कर्षस्याप्रतीतेः
 तस्मान्नामगुणयोरन्यतरत्वप्राप्ते ब्रूमः गोमहिशयोरिवार्थभेद-
 स्यात्यन्तप्रसिद्धत्वान्नामत्वन्न युक्तं गुणपक्षे त्वग्नौ प्रहरणस्य
 प्रस्तरविषयत्वात् यजमाने प्रहृते सति कर्म्मलोपः स्यात् तस्मा-
 द्दोषः प्रस्तरो यजमानशब्देन स्तूयते यथा सिंहो देवदत्त इत्यत्र
 सिंहगुणेन शौर्यादिनोपेतो देवदत्तः सिंहशब्देन स्तूयते तथा
 यजमानगुणेन यागसाधकत्वेन युक्तः प्रस्तरो यजमानशब्देन
 स्तूयते एवं यजमान एककपाल इत्यादिषु द्रष्टव्यं ॥ १७ ॥

अथ प्रकारान्तरेण प्रस्तरं प्रशंसति ।

यज्ञो वै देवेभ्योऽश्वोभूत्वापाक्रामत्तं देवाः प्रस्त-
 रेणारमयन्स्तस्मादश्वः प्रस्तरेण सम्मृज्यमान उपा-
 वरमते यदध्वर्युः प्रस्तरं हरति यज्ञस्य शान्त्या
 अप्रनासाय ॥ १८ ॥

यज्ञः ऽश्वसु पूर्वं देवेभ्यः सकाशादश्वो भूत्वा अपाक्रामद-
 पगतवान् तदा देवाः अश्वस्य घासः प्रस्तर इति मत्वा तमश्वं
 प्रस्तरेण प्रदर्शितेनारमयन् तस्मादिदानीमपि अश्वः प्रस्तरेण
 तृणमुष्टिना सम्मृज्यमान उप समीपेनारमते क्रीडति तस्माद्-

ध्व्युः प्रस्तरं हरति यन्नस्य शान्त्या अप्रतासाय अपलापनाय
च भवति ॥ १८ ॥

अथ प्रकारान्तरेण स्तौति ।

प्रजापतिः पशूनसृजत तेऽस्मात् सृष्टा अशनाय-
न्तोऽपाक्रमंस्तेभ्यः प्रस्तरमन्नं प्रायच्छत्त एनमुपा-
वर्त्तन्त तस्माद्ध्वयुणा प्रस्तर ईषदिव विधूयो विधू-
तमिव हि तृणं पशव उपावर्त्तन्ते ॥ १९ ॥

पूर्वं प्रजापतिना सृष्टाः पशवः अशनायन्तो अशनमि-
च्छन्तः सृष्टुः सकाशात् अपाक्रामन् अपसृत्यागच्छन् तेभ्यः
प्रस्तरं दर्भमुष्टिमन्नत्वेन प्रायकृत् ततोलब्धान्नास्ते प्रजापति-
मुपावर्त्तन्त तस्मात् पशूनामन्नत्वादध्वयुणा प्रस्तर ईषदिव
विधूयश्चालनीयः तथा सति विधूतमिव हि तृणं ईषद्विधूतं
तृणमपेक्ष्य पशवो यजमान उपावर्त्तन्ते यजमानस्य शान्त्यै
पशवः समृद्धा भवन्तीत्यर्थः ॥ १९ ॥

अथ विदुषः फलमाह ।

उपैनं पशव आवर्त्तन्ते य एवं वेद ॥ २० ॥

सष्टोऽर्थः ॥ २० ॥

अथ प्रस्तरं भूमौ स्थापयित्वा गानं विधत्ते ।

प्रस्तरमासद्योज्ञायेद्विषोऽस्कन्दाय ॥ २१ ॥

उद्गाता प्रस्तरमपि हरन् आसद्य भूमावासञ्जनं कत्वोद्गायेत्
तथा सति प्रस्तरस्य हविरासादनार्थत्वात्तदपरित्यज्यासञ्जनं
हविषोऽस्कन्दायाप्रच्युत्यै भवति ॥ २१ ॥

एवमुक्तप्रकारेण गुणसङ्गावेऽपि दोषोऽप्यस्तीत्याह ।

यजमानन्तु स्वर्गाल्लोकादवगृह्णाति ॥ २२ ॥

तुशब्दो वैलक्षण्यद्योतनार्थः तु किन्तु यजमानो वै प्रस्तर
इत्युक्त्वाद्यजमानमेव स्वर्गाल्लोकादवगृह्णाति निरुध्य भूमौ
स्थापितवान् भवति ॥ २२ ॥

प्रस्तरं भूमावासञ्जयन्नुद्गाता तर्हि क उपाय इति चेत्ता-
नाह ।

अष्टीवतोपसृशतोद्गेयन्तेनास्य हविरस्कन्तं भवति
न यजमानं स्वर्गाल्लोकादवगृह्णाति ॥ २३ ॥

अष्टीवता जानुनोपसृशता तत्तासञ्जयता प्रस्तरमुद्गेयं आ-
सञ्जनाद्विषोऽस्कन्दः भूमेः उपरि स्थापनात् स्वर्गादनवग्रहश्च
भवति ॥ २३ ॥

अथ वहिष्मवमानस्य स्तोत्रस्य चात्वालसम्बन्धं सार्थवाद्-
माह ।

चात्वालमवेक्ष्य वहिष्मवमानं स्तवन्त्यत्र वा

असावादित्य आसीत्तं देवा वहिष्मवमानेन स्वर्गं
लोकं महरन्यच्चात्वालमवेक्ष्य वहिष्मवमानं स्तुव-
न्ति यजमानमेव तत् स्वर्गं लोकं हरन्ति ॥ २४ ॥

उद्गातारश्चात्वालदेशमवेक्ष्य वहिष्मवमानं स्तुवन्ति तत्र
स्थित्वा स्तोतव्यमित्यर्थः तत्किमर्थमित्याह पूर्वं अत्र चात्वाल-
देशे खल्लसौ दिवि दृश्यमान आदित्य आसीत् तमादित्यं
देवाः वहिष्मवमानेन स्तोत्रेण स्वर्गं लोकमहरन् तथा सति
यच्चात्वालावेक्षणपूर्वकं वहिष्मवमानस्तवनं भवति तत् यजमा-
नस्य स्वर्गलोकहरणाय भवति ॥ २४ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे षष्ठाध्यायस्य

सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

अथास्मिन् खण्डे वहिष्मवमानएव स्तूयते नवभिः स्तोत्री-
याभिः द्विङ्कारे दशमीभिः स्तोतव्यमिति विवक्षुराह ।

स तु वै यज्ञेन यजेतेत्याहुर्व्यस्य विराजं यज्ञमुखे
दध्युरिति ॥ १ ॥

यस्य यजमानस्य यज्ञमुखे यज्ञस्य मुखस्थानीये वहिष्मव-
माने वाग्व्यापारे वहिष्मवमानस्य प्राथम्याद्यज्ञमुखत्वं तस्मि-

न्विराजं दध्युः प्रक्षिपेयुर्गायेयुरित्यर्थः स एव खलु यजमानो
यज्ञेन यजेत यष्टवानित्याहुर्ब्रह्मवादिनः ॥ १ ॥

इदानीं विराट्प्रदर्शनद्वारेण तद्विधत्ते ।

नवभिः स्तुवन्ति हिङ्कारो दशमो दशाक्षरा वि-
राड्विराजमेवास्य यज्ञमुखे दधति ॥ २ ॥

नवभिः स्तोत्रीयाभिस्त्रिष्टुप्तोमगताभिः स्तुवन्ति स्तुवुरि-
त्यर्थः तासां हिङ्कारो दशमो भवति तथा सति दशसङ्ख्या
सम्पद्यते विराडपि दशाक्षरा तद्वारा अस्य यजमानस्य यज्ञमुखे
बहिष्पवमाने विराजमेव दधति स्थापयन्त्युद्गातारः ॥ २ ॥

अथ स्तोत्रीयाणां दशसंख्यामेव प्रशंसति ।

नवभिः स्तुवन्ति नव प्राणाः प्राणैरेवै नः समर्द्ध-
यन्ति हिङ्कारो दशमस्तस्मान्नाभिरनवतृष्णा दशमी
प्राणानां ॥ ३ ॥

नवभिः स्तुवन्ति स्तुयुः नव प्राणाः सप्तशीर्षण्या द्वावर्वाश्चा-
विति तेषान्नवसङ्ख्याः तथा सति षट्क्षैः प्राणैरेवै नः समर्द्धयन्ति
यतो हिङ्कारो दशमो भवति तस्मात्प्राणानान्नवानां दशमी
सती नाभिरनवतृष्णा भवति इतरप्राणवदच्छिद्रा भवति ॥ ३ ॥

अथ हिङ्कारं विद्युज्य स्तौति ।

नवभिः स्तुवन्ति नवाध्वर्युः प्रातःसवने ग्रहान्
गृह्णाति तानेव तत्पावयन्ति तेषां प्राणानुत्सृजन्ति
॥ ४ ॥

यन्नवभिः स्तोत्रीयाभिः स्तुवन्ति अध्वर्युश्च प्रातःसवनेन
नवग्रहान् गृह्णाति तथा सति तत्तेन स्तवनेन तानेव ग्रहान्
पावयन्ति शोधयन्ति क्रिञ्च तेषां ग्रहाणां प्राणानुत्सृजन्त्यूर्ध्व-
मुखान् कल्पयन्ति ग्रहाणान्नवसंख्येयं पूर्वाचार्यैः संग्रहीतं,
उपांशुरन्तर्यामश्च वायव्यसेन्द्रवायवः । ततश्च मैत्रावरुणाः
शुक्रोमन्यौ ततःपरः । तत आग्रयणो नाम ध्रुवो नवम इत्यत
इति ॥ ४ ॥

अथवा बहिष्पवमानं प्रजननसाधनत्वेन स्तौति ।

प्रजापतिर्वै हिङ्गारस्त्रियो बहिष्पवमान्यो यद्वि-
ङ्कृत्य प्रस्तौति मिथुनमेवास्य यज्ञमुखे दधाति प्रज-
ननाय ॥ ५ ॥

हिङ्गारस्य प्राथम्यात् प्रजापतिरपि कृत्स्नस्यापि प्रथम
इति हिङ्गारस्य प्रजापतित्वं बहिष्पवमानसम्बन्धिन्यः स्तोत्रीयाः
स्त्रियः स्त्रीस्थानीयाः तथा सति यद्विङ्कृत्वा स्तौति तेनास्य
यजमानस्य यज्ञमुखे मिथुनमेव दधाति किमर्थं प्रजननाय यज-
मानस्यापत्याद्युत्पत्त्यर्थं ॥ ५ ॥

अथ हिङ्गारपूर्वकं बहिष्प्रवमानं स्तौति ।

एष वै स्तोमस्य योगो यद्विङ्गारो यद्विङ्गृत्य प्र-
स्तौति युक्तेनैव स्तोमेन प्रस्तौति ॥ ६ ॥

हिङ्गारगानं यदस्ति एषः स्तोमयोगः तथा सति यद्विङ्गृत्य
हिङ्गारमुच्चार्य स्तौति तदा युक्तेनैव स्तोमेन प्रस्तौति ननु
स्तोमयोगः पूर्वमेवोक्तः किमर्थमत्र पुनर्विधीयत इति नैषदोष
अत्र हिङ्गारस्तुत्यर्थत्वात् ॥ ६ ॥

पुनर्हिङ्गारं प्रशंसति ।

एष वै साम्नां रसो यद्विङ्गारो यद्विङ्गृत्य प्रस्तौ-
ति रसेनैवैता अभ्युद्य प्रस्तौति ॥ ७ ॥

रसः सारः साम्नामादौ प्रयुज्यमानत्वात् रसरूपत्वं
यद्यदि हिङ्गृत्य रसरूपं हिङ्गारमुच्चार्य स्तौति गायति स्तोत्री-
याः रसेनैव एताः स्तोत्रीयाः तृचा अभ्युद्याभिवन्दनं कृत्वा
प्रस्तौति गायति ताः सरसाः करोतीत्यर्थः ॥ ७ ॥

बहिष्प्रवमानस्तोत्रीयाः सर्वाः समानदेवताः समानवन्द-
स्काश्च भवन्ति तत् स्तौति ।

आरण्येभ्यो वा एतत् पशुभ्यः स्तुवन्ति यद्वहि-

ष्वमानमेकरूपाभिः स्तुवन्ति तस्मादेकरूपा आ-
रण्याः पशवः ॥ ८ ॥

बहिष्प्रवमानं स्तोत्रमेकरूपाभिः स्तोत्राभ्याभिः स्तुवन्तीति
यत् समानदेवताकत्वं समानछन्दस्कात्वञ्चैकरूप्यन्तासां खलु
प्रवमानः सोमोदेवता गायत्री छन्दः एतदेतेनैकरूपस्तवनेन
आरण्येभ्यः पशुभ्यः एकरूपेभ्यस्तेषां लाभार्थं स्तुवन्ति तस्मात्
स्तोत्राभ्याणामैकरूप्यादारण्याः पशवः गोमायुर्गौर्द्विगो गवय-
उष्ट्रः शरभो हस्ती मर्कट इति सप्तसंख्यकाः सर्वे एकरूपाः
एकवर्णा भवन्ति ॥ ८ ॥

अथ स्तोत्राभ्याणामनावृत्तिं स्तौति ।

पराचीभिः स्तुवन्ति तस्मात् पराञ्चः प्रजायन्ते
पराञ्चो वितिष्ठन्ते ॥ ९ ॥

पराचीभिरनावृत्ताभिः स्तुवन्ति तिसृभ्यो द्विङ्करोति स परा-
चीभिरिति द्वि पूर्वमुक्तं तस्मात्पराञ्चोऽधोमुखाः प्रजायन्ते सम्भ-
वन्ति अधोमुखाः पराञ्च एव द्वि मनुष्या जायन्ते किञ्च परा-
ञ्चोवितिष्ठन्ते स्वर्गादिप्राप्तौ पराञ्चुखा एव द्वि लोकात्प्रततीति
निवृत्तमुखा एव प्रयतन्ते ॥ ९ ॥

बहिष्प्रवमानस्यापवृत्त्यभावं प्रशंसति ।

अपरिश्रिते स्तुवन्ति तस्मादपरिगृहीता आर-
ण्याः पशवः ॥ १० ॥

परिश्रयणन्तृणपर्णादिभिरपवरणं तद्रहिते अपरिश्रिते
बहिर्वैदिदेशे स्तुवन्ति तस्मादारण्याः पशवः अपरिगृहीता
भवन्ति ॥ १० ॥

अथ बहिष्प्रवमानमन्तःशंसनद्वारेण प्रशंसति ।

बहिः स्तुवन्त्यन्तरनुशंसन्ति तस्माद्ग्राममाह-
तैर्भुञ्जते ॥ ११ ॥

बहिर्वैदि स्तुवन्त्यन्तर्वैदि स्तुतमनुशंसन्ति होतारः सामा-
न्यविवक्षया बद्धवचनं यस्मादेवं तस्माद्ग्रामं प्रत्याहृतैर्यवत्री-
द्यादिभिर्मानुष्याः भुञ्जते ॥ ११ ॥

अथ प्रसङ्गादाज्यस्रोत्राणि विषयीकृत्याह ।

ग्राम्येभ्यो वा एतत् पशुभ्यः स्तुवन्ति यदाज्यैर्ना-
नारूपैः स्तुवन्ति तस्मान्नानारूपा ग्राम्याः पशवः ॥ १२ ॥

नानारूपैराज्यस्रोत्रैर्नानादेवत्यैः स्रोत्रैरित्यर्थः तथाहि
अग्रियं होतुराज्यं मैत्रावरुणं मैत्रावरुणस्यैन्द्रं ब्राह्मणाच्छं-
सिन ऐन्द्राग्नमच्छावाकस्येति नानारूपाणि तस्मादाज्यानां
वैरूपाद्ग्राम्याः पशवो नानारूपाः तथाहि पुरुषोऽश्वो

गौरविरजोर्गर्भोऽश्वतर इति सप्तापि पशवः प्रत्येकं) नाना
रूपाः ॥ १२ ॥

अथ आज्यस्तोत्राणामावृत्तिं प्रशंसति ।

पुनरभ्यावर्त्तं स्तुवन्ति तस्मात्प्रेत्वर्थ्यः प्रेत्य पुन-
रायन्ति ॥ १३ ॥

पुनः पुनरभ्यावृत्त्याभ्यावृत्य स्तुवन्ति अनेन पर्यायेष्टत्वमा-
वृत्तिद्योतकेन विज्ञातं शिष्टर्चांमपराक्तं पर्यायेषु प्रत्येकं चावर्त्त-
नत्वमित्युभयमप्युक्तं भवति तस्मात्पराक्तात् प्रेत्यर्थ्यः प्रगमनशीला
गावः प्रातः काले भवन्ति तस्माद्भ्यावृत्तेः सङ्गावाञ्च प्रेत्य
ग्रामार्थं गत्वा पुनरायन्ति सायंकाले, गोरपेक्षया प्रेत्यर्थ्य इति
स्त्रीलिङ्गता ॥ १३ ॥

अथाज्यस्तोत्राणां परिश्रितप्रदेशसम्बन्धं प्रशंसति ।

परिश्रिते स्तुवन्ति तस्मात् परिगृहीता ग्राम्याः
पशवः ॥ १४ ॥

आज्यैः परिश्रिते सदसि स्तुवन्ति इतरत् सुज्ञानं । अत्र
सर्वत्र तत्तत् स्तुत्या तत्तद्विधयोऽवगन्तव्याः ॥ १४ ॥

अथ बहिष्पवमानएवापक्रम्याह ।

अमुष्मै वा एतल्लोकाय स्तुवन्ति यद्बहिष्पवमा-

नः सद्यद्विंशताभिः पराचीभिः स्तुवन्ति सद्यद्वीतो
ऽसौ पराङ्लोकः ॥ १५ ॥

बहिष्पवमानेन स्तुवन्तीति यत् एतत् अमुष्मै स्वर्गायैव
स्तुवन्ति अत आदौ सद्यद्विंशताभिः पराचीभिः स्तोत्रीयाभिः
स्तुवन्ति इतो अस्माल्लोकादसौ स्वर्गो लोकः सद्यद्वि नद्विर्हि
गम्यते पराङ् पराङ्मुखः खलु हिङ्कारस्य सद्यत्त्वं स्वर्गस्य सद्यत्त्वे
प्रयोजकं तथा स्तोत्रीयाणां पराङ्त्वं स्वर्गस्यास्माल्लोकात्परा-
ग्रूपत्वे ॥ १५ ॥

अथाज्येषूक्तवैपरीत्यं दर्शयति ।

अस्मै वा एतल्लोकाय स्तुवन्ति यदाज्यैः पुनर-
भ्यावर्त्तः स्तुवन्ति तस्मादयं लोकः पुनः पुनः प्रजा-
यते ॥ १६ ॥

यत् पुनरभ्यावर्त्तमाज्यैः स्तुवन्ति एतदस्मै भूर्ल्लोकाय स्तुवन्ति
तस्मादभ्यावर्त्त्या स्तुतत्वादयं लोकः पुनः पुनः प्रजायते अस्मिन्
लोके प्राणिनः पुनः पुनर्जायन्ते स्वर्गे यथा सद्यदेव जायन्ते न
तथात्रेत्यर्थः अस्य कर्मभूमित्वादित्यभिप्रायः अमुष्मा इति वाक्ये
स्तुतिप्राधान्याद्बहिष्पवमानकर्मत्वेन निर्देशः अत तु स्तोत्रीया-
समुदायस्य स्तुतिसाधनत्वविवक्षया आज्यैरिति करणत्वेन नि-
र्देश इति विवेकः ॥ १६ ॥

बहिष्पवमानस्य अच्चासमुद्रमिन्द्रव इत्युत्तमायां अगन्तृ-
तस्य योनिमेत्यत्र य आकारोऽस्ति तं स्तोति ।

पराञ्चो वा एतेषां प्राणाभवन्तीत्याहुर्ग्ये परा-
चीभिर्बहिष्पवमानीभिः स्तुवत इत्यावतीमुत्तमां गा-
येत्प्राणानान्धृत्यै ॥ १७ ॥

बहिष्पवमानीभिः स्तुवत इत्याहुरिति सम्बन्धः स्तोत्री-
यान्ते आ इत्युच्चारणेनादृत्तिः सूच्यते अतः प्राणाः पुनर्धृता
भवन्ति ॥ १७ ॥

बहिष्पवमानस्योत्तमायां रथन्तरवर्णां गायेदिति सप्रयो-
जनमाह ।

च्यवन्ते वा एतेऽस्माल्लोकादित्याहुर्ग्ये पराचीभि-
र्बहिष्पवमानीभिः स्तुवत इति रथन्तरवर्णामुत्तमा-
ङ्गायेदियं वै रथन्तरमस्यामेव प्रतितिष्ठति ॥ १८ ॥

ये पराचीभिर्बहिष्पवमानीभिः स्तोत्रीयाभिः स्तुवते ते अ-
स्माल्लोकात् च्यवन्त एवेत्याहुः कः परिहार इति उच्यते उत्त-
मां बहिष्पवमानस्यान्तिमां स्तोत्रीयां रथन्तरवर्णां रथन्तरोपे-
तवर्णां भकारां उद्गीथोपक्रमेण तद्वदिमां गायेत् तथा च सूत्रं
रथन्तरवर्णायां चत्वार्यर्चराण्यभिष्टोभेद्गामा इति शाण्डिल्यो-
भमइति धानञ्जय इतीति एवमपि कथं प्रच्युत्यभाव इति चेत्

तत्राह रथन्तरं साम तद्दिदं वै पृथिव्येव तथा सति तत् वर्ण-
करणेनास्यामेव पृथिव्यां प्रतितिष्ठति ॥ १८ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे षष्ठाध्यायस्य

अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

अथ स्तोत्राणां प्रतिपत् विचार आरभ्यते, तत्र ग्रामकामस्य
प्रतिपदं विधत्ते ।

उपास्मै गायता नर इति ग्रामकामाय प्रतिपदं
कुर्यात् ॥ १ ॥

ग्रामार्थिने उपवर्तीं प्रतिपदं कुर्यात् प्रतिपदिति प्रथमतः च-
मेव स एव स्तोत्रीय इति वोच्यते इयं प्रतिपत् यद्यपि नित्या-
ग्निष्टोमप्रकरणे स्तोत्रीयासु समाह्वानाता तथापि कामसम्बन्धात्
तत्रैव ग्रामार्थापि भवति ततो न पृथक्कामभेदेन प्रयोगापेक्षास्ति
तथा पयःसाधनके नित्याग्निहोत्रप्रयोगे पयसा पशुकामस्य
जुहुयादिति पशुफलसाधनत्वं तद्वदिहापि । ननु प्रकरणादस्या-
नित्यत्वावगतिः काम्यत्वं तु ग्रामकामाय प्रतिपदमिति वाक्येन
अतः प्रकरणस्य दुर्बलत्वात् कथं नित्येन काम्यसिद्धिरिति, सत्यं
तथापि नित्यप्रयोगार्थप्रतिपदन्तराभावेन गत्यभावाद्वाक्यादपि
प्रकरणमेव प्रबलमिति मन्तव्यं, केचिदिदं त्वत्त्वं काम्यप्रयोगं
एवेत्याहुः ॥ १ ॥

उक्तप्रतिपदि नर इत्यस्य सङ्गावात् ग्रामकामायोचितेत्याह ।

नरो वै देवानां ग्रामो ग्राममेवास्मा उपाकः ॥२॥

नरो मनुष्याः खलु देवानां ग्रामः अत्र नर इति यजमान-
नरो ऋत्विज उच्यन्ते ग्राम इति निवासाश्रयः अतो देवानां
यागनिष्पादनद्वारा नरो ग्रामस्तथा सति नरशब्दोपेतां उपा-
स्मा इत्येतां प्रतिपदं युञ्जन् उद्गाता अस्मै यजमानाय ग्राम-
मेवोपाकः उपानीयः कृतवान् भवति ॥ २ ॥

उपेति पदस्य परम्परया ग्रामार्थत्वादपि तत्कामस्येयमु-
चितेत्याह ।

उप वा अन्नमन्नमेवास्मा उपाकः ॥ ३ ॥

अत्तुः समीपे नियतमन्नस्यावस्थानात्समीपवाचिनोपशब्देन
समीपस्यमन्नमुच्यते तदपि ब्रीह्यादिरूपमन्नं ग्रामः समीप एव
केदारादौ जायत इति वा पक्कमन्नं ग्रामावयवभूतेषु गृहेषु
वर्त्तत इति वान्नमिति ग्रामः तथा च सति तदुक्तप्रतिपत्प्रयो-
गेणास्मा अन्नमेव ग्राममेवोपाकः समीपे कृतवान् भवति ॥ ३ ॥

अथ प्रजाकामस्य प्रतिपदमाह ।

**उपोषु जातमप्सुरमिति प्रजाकामाय प्रतिपदं
कुर्यात् ॥ ४ ॥**

स्पष्टं ॥ ४ ॥

तत्र प्रजालिङ्गं दर्शयति ।

उप वै प्रजा तां जातमित्येवाजीजनत् ॥ ५ ॥

लोके जनयिता उप समीपे प्रजानां प्रजां पुत्रादिरूपां
जातमित्येवं खल्वजीजनदुत्पादयति तस्माज्जातशब्दोपेता प्रजा-
कामस्योचितेत्यर्थः उपास्मै इति प्रतिपन्नित्यकास्योभयार्थमि-
त्युक्तं उपोषु जातमप्पुरमित्यादीनां स्पष्टं तत्काम्यप्रयोगार्थत्वं
यथा च कल्पकारः उपोषु जातमिति प्रतिपत्तृचं प्रकृतिज्योति-
ष्टोमादन्यस्मिन् प्रजाकामप्रयोगे विदधाति प्रजाकामस्योपोषु
जातमप्पुरमिति स्तोत्रीय इत्यादिना समानमितरज्योतिष्टोमेने-
त्यन्तेन एवमुत्तरासामपि कास्ये प्रतिपदं कल्पोऽवगन्तव्यः ॥५॥

अथ पश्वादिभेषजकामप्रयोगे प्रतिपदमाह ।

सनः पवस्व शङ्गव इति प्रतिपदं कुर्यात् ॥ ६ ॥

स्पष्टं ॥ ६ ॥

अत्र पशुभेषजस्याद्यः पादे उचित इत्याह ।

यां समां महादेवः पशून् हन्यात्सनः पवस्व
शङ्गव इति चतुष्पदे भेषजं करोति ॥ ७ ॥

यां समां यस्मिन् संवत्सरे सनः पवस्वेति पादे गवादिका-
माय भेषजं करोति तस्मिन् हि पादे सोमं सम्बोध्य गवेशं पव-
स्वेति प्रार्थ्यमानत्वात् ॥ ७ ॥

अथ द्वितीयपादो द्विपदामेकशफानाञ्च भेषजप्रयोगे युक्त
इत्याह ।

शञ्जनायेति द्विपदे शमर्ष्वत इत्येकशफाय ॥८॥

द्विपात् मनुष्यो जनः अर्ष्वञ्च एकशफः ताभ्यां भेषजं
करोतीति ॥ ८ ॥

तृतीयपादोऽपि पशुभेषजायोचित इत्याह ।

विषेण व तां समाप्शोधयोक्ता भवन्ति यां
समाम्महादेवः पशून् हन्ति यच्छं राजन्प्रधीभ्य
इत्याहोषधीरेवास्मै स्वदयत्युभयोऽस्मै स्वदिताः प-
च्यन्तेऽहृष्टपच्याश्च हृष्टपच्याश्च ॥ ९ ॥

यस्मिन् संवत्सरे महादेवः पशून् हन्ति तां समां तस्मिन्
संवत्सरे सर्वा अप्रोधयो विषेण युक्ता भवन्ति यच्छं राजन्
अप्रोधीभ्य इत्याहोक्ता तदस्मै यजमानाय अप्रोधीरेव स्वद-
यति स्वादं करोति उभय उभयविधाः अहृष्टपच्याश्च हृष्ट-
पच्याश्च कर्षणादिरहिता नीबारादयः तद्युक्ता व्रीह्यादयश्चास्मै
यजमानाय स्वदिताः स्वादुभवाः पच्यन्ते स्वयमेव परिणता
भवन्ति तासां लक्षणात् पशवः सर्वे निरुजा भवन्तीत्यर्थः
शंराजन्निति पाठे हे राजन् सोम अप्रोधीभ्यः शम्पवस्वेति

प्रार्थनाप्रतीतेरोषधोनां निर्व्विषत्वात् तद्गच्छकाणां पशूनामपि
भेषजप्राप्तिरुचितैव ॥ ९ ॥

अथ श्रेष्ठकामाय प्रयोगे प्रतिपदमाह ।

पवस्व वाचो अग्रिय इति प्रतिपदं कुर्याद्यं काम-
येत समानानां श्रेष्ठः स्यादिति ॥ १० ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ १० ॥

तस्यामग्रियशब्दसङ्गावादेशा तस्योचितेत्याह ।

पवस्व वाचो अग्रिय इत्यग्रमेवैनं परिणयति ॥११॥

यतः पवस्व वाचो अग्रिय इति भागे अग्रिय इत्यस्ति अत-
स्तत्प्रयोगेण एनं यजमानं अग्रं पुरोभागं परिणयति परि-
गमयति ॥ ११ ॥

अग्रपरिणयने श्रियां कः सम्बन्ध इति तत्राह ।

श्रीर्व्वे वाचोऽग्रं श्रियवामेस्मिन् दधाति ॥१२॥

वाचः अभिवदनस्य यदग्रं पुरोभागः स श्रीर्व्वे श्रीरेव खलु
बह्वनान्मध्ये यस्य वाक् प्रथमं प्रवृत्ता स शोभते तथा सति एतत्
पाठेनास्मिन्यजमाने श्रियमेव दधाति ॥ १२ ॥

बह्वर्थप्रयोगे प्रतिपदमाह ।

एते असृग्रमिन्दव इति बह्व्यः प्रतिपदं कुर्यात्
॥ १३ ॥

बहवो दीक्षिता एकाहाहीनैर्यजन्ते तत्र एते असृग्रमिति
तृचं प्रतिपदं कुर्यात् ॥ १३ ॥

अथ बह्वर्थप्रयोजनयोम्यतामाह ।

एत इति सर्वानेवैनानृद्धै भूत्या अभिवदति ॥१४॥

एते इति बहुवचनान्तेन सर्वानेवैनान् यजमानान् अभि-
वदति ऋद्धौ तस्य व्याख्यानं भूत्या इति । ननु एत इतीन्दव
इत्यस्य विशेषणं तच्च प्रकृतान् सोमरसान् वक्ति कथं यजमा-
नानभिवदतीति उच्यते ब्राह्मणेषु श्रुतिसामान्यमात्रेण सर्वत्र
श्रुतिप्रवृत्तेः ॥ १४ ॥

अस्याः प्रतिपदः प्रजापतेः सृष्टिसाधनत्वेन प्राशस्त्यमाह ।

एत इति वै प्रजापतिर्देवानसृजतासृग्रमिति
मनुष्यानिन्दव इति पितृं स्तिरःपवित्र इति ग्रहा-
नाशव इति स्तोत्रं विश्वानीति शस्त्रमभि सौभगे-
त्यन्याः प्रजाः ॥ १५ ॥

एत इत्यनेन पदेन प्रथमेन बुद्धिस्थेन सृष्ट्यादौ प्रजापतिः
पूर्वसृष्ट्यनुरूपेण देवानसृजत तथा असृग्रमिति पदेन मनु-

ध्यान् इन्द्रव इति पितृन् एतेषां पदानां देवादिदृष्ट्यनुकूलत्वं
उत्तरस्मिन् ब्राह्मणे वक्ष्यामः, तिरःपवित्तमिति पदेन ग्रहान-
सृजत तिरःपवित्त्रेण शोधितेन रसेन ग्रहा गृह्यन्ते अत एत-
दिह दृष्ट्यनुकूलं आश्रव इति पदेन स्तोत्रमसृजत अश्रुवते
व्याश्रुवन्ति स्तुत्या देवानिति स्तोत्राण्याश्रवः तथा विश्वानीत्य-
नेन शस्त्रमसृजत विशन्ति देवानां हृदयानीति विश्वानि श-
स्त्राणि अभिसौभगेत्यन्याः प्रजा असृजत सौभगानि धनाति
अभि उद्दिश्येति देवमनुष्यादीनां भोगभूता अन्या गोविलक्षणाः
प्रजा असृजत ॥ १५ ॥

अथैत इति पदस्य दृष्टौ संगतिरित्याह ।

यदेत इति तस्माद्यावन्त एवाग्रे देवा स्तावन्त
इदानीं ॥ १६ ॥

ननु एतच्छब्दः सर्वनामवाची सन्निहितपरामर्शकः देवा-
स्त्वसन्तः विप्रकृष्टाः अथ कथमेतच्छब्देन ते परामृश्यन्त इति
नायं दोषः न केवलं पुरोवर्तिवस्तुसन्निधिरेव सन्निधिः किन्तु
बुद्धिसन्निधिरपि सन्निधिरेव तस्माद्बुद्ध्या सन्निहितत्वादेत
इति पदेन परामृष्टव्या एव अतो यद्यस्मात्प्रजापतिना देवाः
एत इति पदेनालोचितास्तस्माद्यावन्त एवाग्रे दृष्ट्यादौ देवाः
स्यापिताः दृष्टा इत्यर्थस्तावन्त एवेदानीमपि न पुनर्म्मनुष्या-
एव तेभ्योऽन्ये दृज्यन्ते ॥ १६ ॥

तर्हि इदानीमपि सृष्ट्यभावे कथन्तेषां वर्तमानभाविका-
लयोः सम्बन्ध इति तत्राह ।

सर्वान्ष्टद्विमाभुवः स्थितेव क्षेपा व्याहृतिः ॥१७॥

उ शब्दो वैलक्षण्यार्थः उ किन्तु सर्वान् सर्वकालसम्ब-
न्धिनीं ऋद्धिं आयुरादिलक्षणमाभुवन् समृद्धा अभवन् अतः
पूर्वसृष्टा एव सर्वसमृद्धा नित्या वर्तन्ते इत्यर्थः उक्तार्थस्योपप-
त्तिरुच्यते स्थितेव हीत्यादिना हि यस्माद्देवा देवसृष्टिसाधना
व्याहृतिः एत इत्युक्तिः स्थितेव वर्तन्ते एत इत्यस्यार्थपरामर्शात्
सर्वदा सन्निहिता एव हि प्रतीयन्ते ॥ १७ ॥

अथासृग्रमिति पदं मनुष्यसृष्टौ सङ्गतमित्याह ।

**यदसृग्रमिति तस्मान्मनुष्याः श्वः श्वः सृज्यन्ते
॥ १८ ॥**

यद्यस्मादसृग्रमिति पदं सृष्ट्यभिधायकं तस्मान्मनुष्याः श्वः
श्वः परस्मिन्नहनीत्येवं सर्वदा सृज्यन्ते ॥ १८ ॥

इन्द्रव इति पदं पितृसृष्टौ सङ्गतमित्याह ।

यदिन्द्रव इतीन्द्रव इव हि पितरः ॥ १९ ॥

इन्द्रव इति पदं स्मृत्वा पितरोऽसृज्यन्त तस्मादिन्द्रव इव
हि सोमा इव खलु पितरो भवन्ति ॥ १९ ॥

कथं तेषां सोमसाम्यं तत्राह ।

मनइव ॥ २० ॥

मनसा हि केवलं सृज्यन्ते न चक्षुर्विषया भवन्ति अतो मन इवेत्युच्यते सोमनामाप्यन्नविशेषरूपत्वाद्दन्मयं हि सौम्य मन इति श्रुतेर्मानःसम्बन्धः यद्वा बल्यात्मकस्य सोमस्याधिदैवसोमेन चन्द्रेणाभेदात् तस्य च मनस उत्पन्नत्वात् मनःसम्बन्धः तस्मादिन्द्रव इति पदं पितृसृष्टौ सङ्गतमित्यर्थः ॥ २० ॥

उक्तार्थानुसन्धानपूर्वकञ्चैत इत्यस्याः प्रतिपत्करणं समष्टि-साधनमित्याह ।

**यान्ताः प्राजाः सृष्टा ऋद्धिमाभ्रुवन्स्तामृवन्ति
येषामेवं विद्वानेतां प्रतिपदं करोति ॥ २१ ॥**

ताः प्रजापतिना सृष्टा देवादिरूपाः प्रजा यां ऋद्धिं समष्टिं आभ्रुवन् प्राप्ताः तां समष्टिं ऋभ्रुवन्ति, के प्राभ्रुवन्ति तान् दर्शयति येषां यजमानानामेवं विद्वान् उक्तसृष्टिसाधनत्वं जानन् एते असृष्टमित्येतां प्रतिपदं करोति ॥ २१ ॥

एवं कृत्स्नामृचं प्रशस्याद्यं पादमाख्यायिकामुखेन प्रशंसति ।

**छन्दांसि वै सोममाहरन्तं गन्धर्वोविश्व-
वसुः पर्य्यमुष्णात्तेनापः प्राविशत्तं देवता अन्वैकृ-**

स्तं विष्णुरप्सुपर्यपश्यत् स व्यकाङ्क्षदयन् ३ ना ३
इति तं पदा प्राप्फुरत्तस्मात् पृथगिन्दवोऽसृज्यन्त स
देवताभ्योऽभितस्तिष्ठन्तीभ्य एते असृग्रमिन्दव इति
प्राब्रवीद्बहिष्पवमानेन वै यज्ञः सृज्यते यदेते असृ-
ग्रमिन्दव इति प्रस्तौति यज्ञमेव तत् सृष्टन्देवताभ्यः
प्राह ॥ २२ ॥

पूर्वं गायत्र्यादीनि छन्दांसि द्युलोकात्सोममाहरन् तदा-
क्षियमाणं सोमं गन्धर्वो विश्वावसुः पर्यमुष्णात् परिमुषित-
वान् तेन परिमुषितेन सोमेनापः प्राविशत् तं प्रविष्टं देवताः
सर्वाः अन्वैच्छन् अन्वेष्टुं तं विष्णुरप्सु पर्यपश्यत् परिदृष्टवान्
स विष्णुर्व्यकाङ्क्षत् विचिकित्सत् कथमिति उच्यते अयन् ३ ना
३ इति न्विति वितर्के अयं सोमापहर्ता भवेन्नावेति ततः सत-
मवगत्य तं पदा स्वेन प्राप्फुरत् प्रावधीत् तस्मात् पीडितात्
गन्धर्वात् पृथक् प्रत्येकमिन्दवोऽसृज्यन्त उद्गाता अभवत् स
विष्णुः सृष्टान् सोमान् अभितस्तिष्ठन्तीति यो देवताभ्यः
प्राब्रवीत् किमिति एते असृग्रमिन्दव इति एते सोमाः सृज्यन्त
इति तस्यार्थः ततः किमिति तत्राह यज्ञोऽग्निष्टोमो बहि-
ष्पवमानेन वै खलु सृज्यतेऽस्य प्राथम्यात्तद्व्यतिरेकेण यज्ञा-
भावात्तथा सति यदेते असृग्रमिति पदं प्रस्तौति प्रस्तावभाग-

त्वेन गायति तत्तेन यन्नमेव सृष्टं देवताभ्यः प्राहोज्ञाता अतो-
ऽवश्यमेषा प्रतिपत् कर्त्तव्येत्यभिप्रायः ॥ २२ ॥

अस्य प्रतिपत्त्वं च स्थान्यपादः यदिडापदं तत्प्रशंसति ।

व्यृद्धं वा एतदपश्यं यत्प्रातःसवनमनिडं हि
यदिडामस्मभ्यं संयतमित्याह प्रातःसवनमेव तदि-
डावत्पशुमत्करोति ॥ २३ ॥

प्रातःसवनमिति यदस्ति एतत् व्यृद्धं वै असमृद्धं खलु
अपश्यं पशुभ्योऽहितं पशुविरोधि तदपि कुतः अनिडं हि
इडा शब्देऽनिधनादिषु प्रातःसवने नास्ति तथा सति यदिडा-
मस्मभ्यं संयतमप्याहोज्ञाता तेन वचनेन प्रातःसवनमिडावत् कृत-
मेव ततश्च तत् पशुमत्करोति । इडेति गो नाम इडेरन्ते इत
इत्युपक्रम्य एतानि गोनामानीति श्रुतत्वात् ॥ २३ ॥

अथ समूहार्थप्रतिपदमाह ।

द्विद्यूतत्यारुचेति ब्राताय प्रतिपदं कुर्यात् ॥२४॥

स्पष्टोऽर्थः । ननु एते अष्टमिति ब्रह्मभ्यः प्रतिपदं कुर्या-
दिति विहितेन वा अलं किमर्थं पुनर्विधानमिति नैषदोषः
ब्रह्म इत्यत्रासखीनां यजमानानां प्रतिपद्विधानात्, अत्र तु
ब्रातायेति सखीनामेव यजमानानां प्रतिपद्विधानात्, न हि
ब्रातशब्दब्रह्मशब्दौ समानार्थौ ब्रह्मशब्दो यजमानब्रह्मत्वमा-

त्रमपेक्षते ब्रातशब्दस्तु परस्परसखिभूतयजमानसमुदायं अतो
न पुनरुक्तिस्तथा च कल्पकारः पूर्वस्मिन् प्रयोगेषु बद्धनाम-
सखीनां यजमानानामेते अष्टग्रामिति सस्वार अत तु सखीनां
यजमानानां दविद्युतत्यारुचेति स्तोत्रीय इति ॥ २४ ॥

उक्तप्रतिपत् ब्रातप्रयोगे सङ्गतेत्याह ।

दविद्युतत्यारुचेति वै गायत्र्या रूपं परिष्टोभन्त्येति
त्रिष्टुभः कृपेत्यनुष्टुभः सोमाः शुक्रा गवाशिर इति
जगत्याः सर्वेषां वा एषा छन्दसां रूपं छन्दांसीव
खलु वै ब्रातोपदेषा प्रतिपङ्गवति खेनैवैनां स्तद्रू-
पेण समर्द्धयति ॥ २५ ॥

दविद्युतत्येति पादे दीप्तिवाचिपदद्वयं अयते दीप्तिश्च
तेजश्च तेजो वै ब्रह्मवर्चसं गायतीति श्रुतेः । अयं पादो गा-
यत्र्या रूपं परिष्टोभन्त्येत्यत्र स्तोभशब्दः श्रूयते त्रिष्टुभ्यपि स्तोभ-
शब्दः अतो अयं भागस्त्रिष्टुभोरूपं कृपेति वाङ्नाम वागनु-
ष्टुविति श्रुतेरेतत्पादमनुष्टुमो रूपं सोमाः शुक्रा इति पादे
गोशब्दः श्रूयते जगत्यामपि गच्छतीति जगतीति व्युत्पत्तिः अत
उभयत्र गमिधातुसाम्यादयं पादो जगत्या रूपं एवमेषा प्रति-
पत् सर्वेषां हि छन्दसां रूपं छन्दांसीव उक्तानि चत्वारि छन्दां-
स्येव खलु ब्रातशब्दः समुदायवाची अत्रापि छन्दःसमुदायोऽस्ति

एवं सति यदेषा प्रतिपद्भवति एतान् यजमानान् तेनैव स्वेन
रूपेण समर्चयति एषा प्रतिपत् स्वस्मिन् गायत्र्यादिछन्दोद्वारै-
र्हीष्ट्यादिरूपैः समृद्धान् करोतीत्यर्थः ॥ २५ ॥

पुनरेषा समृद्धिसाधनत्वेन ब्रातयोम्येत्याह ।

दृष्ट्वा वा एत इन्द्रियेण वीर्येण यद्ब्रात इन्द्रियं
वीर्यं छन्दांसीन्द्रियेणैवैनान्वीर्येण समर्चयति ॥२६॥

यत् यो ब्रातोऽस्मिन् एते ब्रातावयवभूताः सखायो गजमाना
इन्द्रियवीर्याभ्यां दृष्ट्वा विहीना वै ब्रातात्मकत्वादेव असमर्थाः
खलु लोके परस्परसङ्घातानपेक्षन्ते छन्दांसि तु इन्द्रियवीर्यं
तत्समत्वाद्देषा सर्वछन्दोरूपा प्रतिपदेतान् यजमानान् इन्द्रि-
येण वीर्येण च समर्चयति ॥ २६ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे षष्ठाध्यायस्य

नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

अथ दीक्षितानां मध्ये यः कश्चिद्दीक्षितः प्रमीयते एतत्तेषां
प्रयोगे प्रतिपदमाह ।

अग्न आयूँषि पवस इति प्रतिपदं कुर्यादेषां
दीक्षितानां प्रमीयेत ॥ १ ॥

स्पष्टम् ॥ १ ॥

अस्य तद्योग्यतामाह ।

अपूता इव वा एते येषां दीक्षितानां प्रमीयते
यद्देष्वाग्निपावमानी प्रतिपङ्गवत्यग्निरेवैनान्निष्टपति
पवमानः पुनाति ॥ २ ॥

येषां दीक्षितानां मध्ये यः कश्चित्प्रमीयते स एते सर्वेऽप्य-
पूता इव वै अपूता एव खलु सहाधिकारात्तथा सति यत् यद्ये-
ष्वाग्निपावमानी अग्निपावमानीदेवताका अग्न आयूंषीत्येषा
प्रतिपङ्गवति तदाग्निरेव एनान् यजमानान्निष्टपति निःशेषेण
सन्तापयत्युद्यापनार्थं तान्निष्टप्तान् पवमानो देवः पुनाति
शुद्धान् करोति ॥ २ ॥

तत्र आयुःशब्दोऽपि तेषामुचित इत्याह ।

यदायूंषीत्याह यएव जीवन्ति तेष्वायुर्दधाति ॥३॥

यद्यस्मादायूंषीति प्रत्याहोज्ञाता अतो यएव जीवन्ति यज-
मानास्ते सर्वेष्वपि यजमानेष्वायुः शतसंवत्सरलक्षणं दधाति ॥३॥

तत्पदपाठेन दीर्घरोगिणः प्रयोगे प्रतिपदमाह ।

आनो मित्वावरुणेति ज्योगामयाविने प्रतिपदं
कुर्यात् ॥ ४ ॥

सष्टोऽर्थः ॥ ४ ॥

अस्याः तद्योम्यतामाह ।

अपक्रान्तौ वा एतस्य प्राणापानौ यस्य ज्योगा-
मयति प्राणापानौ मित्रावरुणौ प्राणापानावेवास्मि-
न्दधाति ॥ ५ ॥

यस्य यजमानस्य ज्योगामयति दीर्घरोगो भवति एतस्य
प्राणापानावपक्रान्तौ प्राणापानयोर्हि साम्ये आरोग्यं भवति
तथा सति यदेषा मैत्रावरुणी प्रतिपद्भवति तेन प्राणापानावे-
वास्मिन् आमयाविनि दधाति मित्रावरुणयोः प्राणापानयोश्च
कः सम्बन्ध इत्युच्यते मैत्रमहर्षीरुणी रात्रिरिति श्रुत्यन्तरात्
मित्रावरुणयोरहोरात्ररूपत्वं अहरेव प्राणो रात्रिरपान इति
श्रुत्यन्तरात्तयोः प्राणापानात्मकत्वं एवं परम्परया मित्रावरुणौ
प्राणापानौ अतस्तद्युक्ता प्रतिपत्तस्योचितेत्यर्थः ॥ ५ ॥

अवृताभिश्शस्तस्य प्रतिपदमाह ।

अपन्नं पवते षडधोपसोमो अराव इत्यनृतमभि-
शस्यमानाय प्रतिपदं कुर्यात् ॥ ६ ॥

स्पष्टं ॥ ६ ॥

कथमनेन स्तोत्रेण यजमानस्याभिश्ंसनमपहतं भवतीत्य-
त्ताह ।

अरावाणो वा एते येऽनृतमभिश्ंसन्ति तानेवा-
स्मादपहन्ति ॥ ७ ॥

अनृताभिश्ंसका एवारावाणो अरावतः अरावः अपन्न-
पवते ऋधोपसोम इति श्रूयमाणप्रतिपत्तित्वं प्रयुञ्जान उद्गाता
अस्माद्यजमानात् तानेवारातीनेवापहन्ति ॥ ७ ॥

तृतीयपादोऽपि तस्यानुगुण इत्याह ।

गच्छन्निन्द्रस्य निष्कृतमिति पूतमेवैनं यन्निय-
मिन्द्रस्य निष्कृतं गमयति ॥ ८ ॥

अस्मिन् पादे इन्द्रस्य निष्कृतं संस्कृतस्थानं गच्छन् परावत
इति श्रूयते अतोऽभिश्ंसनात् पूतं यन्नियं यन्नाहं एनं यजमा-
नमेव निष्कृतमिन्द्रस्य स्थानं गमयत्युद्गाता ॥ ८ ॥

अथ चतुर्थस्य प्रयोगे प्रतिपदमाह ।

वृषा पवस्व धारयेति राजन्याय प्रतिपदं कुर्यात्
वृषा वै राजन्यो वृषाणमेवैनं करोति ॥ ९ ॥

राजन्याय अभिषिक्तचतुर्थ्याय यजमानाय अत्र वृषेति श्रूय-
ते राजन्योऽपि अभिमतवर्षणाद्दृषैव अत एतत्प्रयोगेनैवं वृषाणं
करोति ॥ ९ ॥

अथ द्वितीयपादस्यानुकूलतामाह ।

मरुत्वते च मत्सर इति मरुतो वै देवानां विशो
विशमेवास्मा अनु नियुनक्तानपक्रामुकास्माद्विड्भ-
वति ॥ १० ॥

अस्मिन् पादे मरुच्छब्दः श्रूयते मरुतश्च देवानां विशः
तथा सति तत् पाठेन विशमेवास्मै यजमानायानुनियुनक्ति अनु-
क्रमेण नियोजयति तेनास्माद्यजमानाद्विड् जातिरनपक्रामुका
अनपक्रमणशीला भवति ॥ १० ॥

तृतीयपादस्यानुकूलतामाह ।

विश्वो दधान ओजसेत्योजसैवास्मै वीर्येण विशं
परस्तात्परिगृह्णात्यनपक्रामुकास्माद्विड्भवति ॥११॥

अत्रोजसेति पदं भवति तद्वीर्यमभिधत्ते अतस्तात्पाठेनो-
सैव वीर्येण विशमस्मै यजमानाय पुरस्तात्परिगृह्णाति गतमन्यत्,
पूर्वमनपक्रमणमभिमुखप्राप्त्यर्थमतत्र तु प्राप्ताया विशो परित्या-
गार्थमित्यनपक्रामयोर्भेदः ॥ ११ ॥

अथ राष्ट्रकामयमानस्य प्रतिपदमाह ।

पवस्वेन्दो वृषासुत इति प्रतिपदं कुर्याद्यः काम-
येत जने म ऋध्येतेति ॥ १२ ॥

जने जनपदे मे मद्यं ऋध्येत ऋद्धिः स्यादिति सुज्ञानम-
न्यत् ॥ १२ ॥

किमत लिङ्गन्तदाह ।

कृधीनो यशसो जनइति जनतायामेवास्मा ऋ-
ध्यते ॥ १३ ॥

अत्र जने जनसमूहतो यशसो यशः कृधीति श्रूयते एतत्
समृद्धिः लिङ्गं तथा सति जनतायां जनसमूहे अस्मै यजमानाय
ऋध्यते समृद्धिर्भवति ॥ १३ ॥

द्वियजमानके प्रयोगे प्रतिपदमाह ।

युवः हि स्थः स्वः पती इति द्वाभ्यां प्रतिपदं कु-
र्यात्समावद्भाजावेवैनौ यज्ञस्य करोत्युनौ यज्ञयशसे-
नार्पयति ॥ १४ ॥

अत्रेन्द्रः सोमश्रोतौ श्रूयेते अत एतत्प्रतिपत्करणेन यज्ञस्य
समावद्भाजौ समानफलभागिनौ करोति यजमानाबुद्धाता कि-
ञ्चोभौ यज्ञयशसेन यज्ञोपि श्रूयते तेन यशसा स्वर्गलक्षणेनार्प-
यति तत्र स्वर्गतीति श्रुतत्वात् इत्यभिप्रायः ॥ १४ ॥

अथ वृष्टिकामाय प्रतिपदमाह ।

प्रास्य धारा अक्षरन्निति वृष्टिकामाय प्रतिपदं
कुर्यात् ॥ १५ ॥

सष्टं ॥ १५ ॥

अत्र वृष्टिलिङ्गं दर्शयति ।

प्रास्य धारा अक्षरन्निति दिवो वृष्टिञ्चावयति
वृष्णः सुतस्यौजस इत्यन्तरिक्षात् ॥ १६ ॥

प्रास्येति पादे धारारक्षरणलिङ्गात् द्युलोकसकाशाद्दृष्टि-
ञ्चावयत्युक्ता द्वितीयपादे वृष्णइति वर्षणलिङ्गात् द्युलोका-
दागतां वृष्टिमन्तरिक्षात् चावयति ॥ १६ ॥

तृतीयपादे स्थितिहेतुरित्याह ।

देवां अनु प्रभषत इत्यस्मिन् लोके प्रतिष्ठाप-
यति ॥ १७ ॥

अत्र पादे देवां अनु प्रभूषत इति वा प्रभवति इति वा
सोमस्य कीर्त्तनमस्ति तच्च देवानां पूजनं भूर्लोके एकोचितमिति
अस्मिन्लोके प्रतिष्ठायुक्तं ॥ १७ ॥

अथ पुनरोजस इति पदं वृष्टिलिङ्गमित्याह ।

ओजसा वा एतद्वीर्येण प्रदीयते यदप्रत्तं भवति
यद्वृष्णः सुतस्यौजस इत्याहौजसैवास्त्रै वीर्येण दिवो
वृष्टिं प्रयच्छति ॥ १८ ॥

लोके यदप्रत्तं आदायाप्रदत्तं भवति धनं एतदोजसा
वीर्येण खलु प्रदीयते ओजसेत्यस्य व्याख्यानं वीर्येणेति

तस्माद्यद्वृष्णः सुतस्यौजस इत्याहोज्ञाता तेनौजसैव वीर्येण स्व-
प्रयोगे सामर्थ्यादस्मै यजमानाय दिवो वृष्टिं प्रयच्छति ॥ १८ ॥

वैरिगोकामस्य प्रयोगे प्रतिपदमाह ।

तथा पवस्व धारया यथा गाव इहागमञ्जन्यास
उप नो गृहमिति प्रतिपदं कुर्याद्यः कामयेतोप मा
जन्या गावो नमेयुर्विन्देत मे जन्यागा राष्ट्रमिति य-
देषा प्रतिपद्भवत्युपैनञ्जन्यागावो नमन्ति विन्दतेऽस्य
जन्यागा राष्ट्रं ॥ १९ ॥

उक्तं कृत्स्नमपि फलं कृत्स्नयैवर्चा प्रतीयत इत्यभिप्रायेण
कृत्स्नाम्बक् प्रतीकत्वेनोपात्ता अत्र जनशब्दः शत्रुजनसंवादी
जन्यास्तत्सम्बन्धिनो गावो मे नमेयुः प्राप्नुयुरिति उपनयता गाः
मे राष्ट्रं विन्देतेति च यो यजमानः कामयेत तस्मै तथा पव-
स्वत्येतत्प्रतिपदं कुर्यात् अत्र हि जन्या गाव इह नो गृह-
मागमन्निति श्रूयते जन्यस्य कृत्स्नमपि राष्ट्रं गृहं अत्र उक्त-
फलसिद्धौ एतद्विज्ञं एवं सति यद्यज्ञस्य यजमानस्यैषा प्रतिप-
द्भवति उपैनमित्यादिसिद्धप्रायं इति ।

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहाहं निवारयन् ।

पुमयाञ्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १९ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्त्तकश्रीवीर-
बुक्कभूपालसाम्बान्यधुरन्वरेण सायणाचार्य्येण विरचिते माध-
वीये सामवेदार्थप्रकाशे ताण्ड्यमहाब्राह्मणे षष्ठाध्यायस्य दशमः
खण्डः ।

षष्ठाध्यायः समाप्तमगमत् ।

सप्तमोऽध्यायः ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्गमे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥
अग्निष्टोमविधिस्तोमस्तुतिप्रासङ्गिकाः परे ।
उक्ताः प्रतिपदः काम्याः स्युर्बहिष्पवमानगाः ॥

अथ बहिष्पवमानादीनां सामानि स्तुतिप्रकाराञ्च विधी-
यन्ते, गायत्र्यां प्रातःसवने स्तोत्राणीति स्थितं तस्य गायत्रसान्नः
स्तुतिप्रकारं संस्तुतिकमाह ।

इमे वै लोका गायत्रं आष्टङ्गेयन्त्वयोहीमे लोका
यत्त्राष्टङ्गायत्येभिरैवैनं लोकैः सन्निमीते ॥ १ ॥

यद्गायत्रं सामास्ति तदिमे लोकाः वै भूरादित्यो लोकाः
खलु अतस्त्याष्टङ्गेयं आष्टङ्गिति गानक्रियाविशेषणं आष्टतो
गीतिखण्डाः तिस्र आष्टतो यस्मिन् तत्त्राष्टत्तद्यथा भवति
तथा गेयं तस्य आष्टत्प्रकारं सूत्रकार आह पावमानायेन्दा-
वा २ इत्येकाष्टदभिदेवां इया इत्यपरा चात इत्यपरा इति
एतत्त्राष्टत्त्वं प्रस्तावव्यतिरिक्तभागाभिप्रायं गायत्रस्य लोक-

सामापेक्ष्य त्प्रावृत्तं विहितं तेषां कथं त्रैविध्यमिति तदुच्यते
त्रयो ङीमे इत्यादिना एवं सति यद्यदि व्यावृत्तायति गायतं
एभिस्त्रिभिर्ल्लौकैः एतत् यजमानं सम्मिमीते समानं कृतवान्
भवति ॥ १ ॥

अथोक्ते सामनि अवनर्दनं विधत्ते ।

द्विरवनर्देद्विं कुर्यात् तृतीयं ॥ २ ॥

द्विरवनर्दनं कुर्यात् द्विङ्कुर्यादुत्तमायामावृतः पूर्वं तेन
तृतीयमेवावनर्दनं भवति अवनर्दनस्वरूपं सूत्रकारो बद्धधा
विकल्पितवान् यद्यथा पूर्वा वावनर्दा इति धानञ्चष्य इति
अस्यायमर्थः आवर्गौ इति खण्डौ व्यवनर्दौ अवनर्दनीयौ अव-
खरेदित्यर्थः पूर्वखण्डयोरन्त्याक्षरमुच्चैः कृत्वा नीचैरवस्थापये-
दित्यर्थः तथैव हि सावित्यं साम गीयते मध्यमायामावृति द्वौ
स्तोभौ कुर्यात्तावनर्द्वीविति गौतमः अस्यायमर्थः मध्यमे गीति-
भागे तदन्यस्वरसदृशौ द्वौ स्तोभौ कुर्यात् तौ च द्विरवनर्दनी-
यावितिगौतम इति तावेव गानेन दर्शयति अभिदेवां इया
१२१२ इति अत्र द्वावाकारान्त्याक्षरसदृशौ प्रत्येकमवनर्दिता-
वित्यर्थः सर्वत्रौकारावित्येके स्तोभधर्मात्वादिति सर्वास्वपि
ऋचु सावित्तीयोनिं दृष्ट्वा स्त्रोकारावेव मध्यमगीतिखण्डे स्तोभौ
कुर्यात् न पुनस्तदन्याक्षरसदृशावित्यर्थः कुतः स्तोभधर्मात्वात्
योऽभिदृष्टेः स्तोभोऽन्यत्र प्रवर्त्तत इति स्तोभानां धर्मोऽयं तदेत-
न्निराकरोति यथर्चमाचार्यास्तथर्कसदृशदृष्टान्तात् स्तोभा-

नैकान्त्याच्चेति अस्यायमर्थः मध्यमे गीतिखण्डे यादृशमन्त्यमार्चिकाक्षरं तत्सदृशौ स्तोभौ कार्यावित्याचार्याः कुतस्तत्रैवर्कशलिङ्गयोरार्चिकाक्षररूपयोरेव स्तोभयोर्योनौ दर्शनात् तथाहि धियोयोनः प्रचोदयादिति मध्यमे गीतिखण्डे षष्ठः स्वरञ्कारोऽन्यः तत्सदृशावोकारावेव तत्र स्तोभौ विवक्षितौ तत्रार्थादोकारत्वं संज्ञातं अतः सर्वत्रान्त्याक्षरसदृशावेव स्तोभौ कुर्यादिति किञ्च सावित्यामोकारयोर्न स्तोभत्वैकान्त्यमस्ति एकान्त्येन स्तोभाविति निश्चेतुम् शक्यावित्यर्थः द्विरवनर्ददिति ऋगक्षरस्यैवावनर्दनविधानोपपत्तेर्न स्तोभत्वे किञ्चित् प्रमाणमस्तीति यावत् तेन स्तोभधर्मत्वादित्यसिद्धो हेतुरित्यभिप्रायः ॥ २ ॥

अथोक्तवैलक्षण्येन हिंकाराभावेन मुख्यावनर्दत्रयकरणे दोषमाह ।

यत्त्रिरवनर्दत्यति तद्गायत्रं रेचयति ॥ ३ ॥

यत् यदि हिंकारेण विनैव त्रिरवनर्दति तेन गायत्रमतिरेचयति द्वौ स्तोभौ कुर्यात्तावनर्दाविति पक्षस्य नूनं ब्राह्मणमनुकूलं दृश्यत इति बोद्धव्यं ॥ ३ ॥

गायत्रसान्नः प्रतिहारो नास्ति हिंकार एव तत्स्थानीयः इत्याह ।

यो वै गायत्रेणाप्रतिहृतेनोद्गायत्यप्रतिष्ठानो भवति हिंकारो वै गायत्रस्य प्रतिहारः ॥ ४ ॥

यो वै गायत्रेण प्रतिहाररहितेनोद्गायति सोऽप्रतिष्ठानः
प्रतिष्ठारहितो भवति ॥ ४ ॥

अतो हिंकारस्तत्स्थानीयो द्रष्टव्यस्तस्य मानसत्वमाह ।

स मनसा ध्येयः प्रतिहृतेन गायत्रेणोद्गायति प्र-
तितिष्ठति ॥ ५ ॥

स हिंकारो मनसा ध्येयः उच्चारणीयः प्रतिहृत्वा शेषं
स्पष्टं । अत्र सूत्रं ऊर्ध्वं रेतस्याया ह्यक्षरं शिष्टा हिङ्कारं ब्रूयाद्-
ब्रुम् आर इति तं रेतस्यायां प्रतिहृत्ता मनसा ध्यायेन्न परा-
स्विति गौतमः परास्वेवेति धानञ्जप्यशाण्डिल्यावितीति ऊर्ध्वं
रेतस्याया इत्यादेरयमर्थः बहिष्पवमानस्य प्रथमा रेतस्या तदू-
र्जासुत्तरास्वेव ह्यक्षरं शिष्टा हिङ्कारं ब्रूयात् कुतः षड्विंश-
ब्राह्मणे रेतस्याया हिङ्कारनिषेधादिति अनन्तरं ब्राह्मणं
यो वै गायत्रेणाप्रतिहृतेनोद्गायतीत्यादि समनसा ध्येय इत्यन्तं
हिङ्कारस्य मनसा ध्यानं विधत्ते रेतस्यायामेव तं हिङ्कारं प्रति-
हृत्ता मनसा ध्यायेत् न परासु इति यो वै गायत्रेणाप्रतिहृते-
नोद्गायतीति प्रतिहारभक्तिलोपो मनसा ध्यानस्य निमित्तत्वे-
नावगम्यते तद्भक्तिलोपश्च रेतस्यायामेव नान्यत्वेति तत्रैव तु ध्या-
नमिति गौतमो मन्यते परास्वेवेत्यादेरयमर्थः परास्वेव मन-
सा ध्यानं न रेतस्यायां कुतः न प्रतिहारलोपो निमित्तं किं तु
प्रतिहृत्तुः प्रतिहारवचने प्राप्ते तं विहायोद्गातुः प्रतिहार-

वचनं निमित्तं तथाहि यो वै उद्गाता गायत्रेण प्रतिहर्त्ता अप्रतिहृतेन स्वयमेव प्रतिहारं कृत्वा गायति सोऽप्रतिष्ठः स्यादिति ब्राह्मणार्थः ततश्चोद्गातुः प्रतिहारवचनमुत्तरास्वेवेति तत्रैव ध्यानमिति धानञ्चप्यशाण्डिलौ मन्येते इति ॥ ५ ॥

अथ प्रातःसवनस्य मन्द्रस्वरत्वाद्बहिष्पवमानस्य कृत्स्नस्यापि तत्प्राप्तौ प्रथममध्यमोत्तमास्वृचः प्रथममध्यमोत्तमस्वराः क्रमेण कर्त्तव्या इति विधित्सुराह ।

यो वा एभ्यो लोकेभ्यो गायत्रं गायति नैभ्यो लोकेभ्य आष्टञ्चत इम एनं लोका ऊर्जाभिसंवसते ॥ ६ ॥

गायत्रस्य लोकत्रयात्मकत्वमुक्तं यः खलूद्गाता एभ्य स्त्रिभ्यो लोकेभ्य उपादाय गायत्रं गायति स एव इतो लोकेभ्यो नाष्टञ्चते न विच्छिद्यते किं तु इमे लोका एनमूर्जान्नेनाभिसंवसते समाच्छादयन्ति ॥ ६ ॥

कथमेभ्यो लोकेभ्यो गायत्रं गीतं भवति तथा दर्शयति ।

मन्द्रमिवाग्र आददीताथ तारतरमथ तारतमन्तदेभ्यो लोकेभ्यो ऽगासीत् ॥ ७ ॥

संग्रहेण तावच्चतुर्विधः स्वरः उपांशु मन्द्रो मध्यम उत्तम इति समीपगैः श्रोतुमयोग्याउपांशुमन्द्रादयस्त्रयोऽपि तद्योग्याः

तेऽप्युत्तरोत्तरमुच्चभूता भवन्ति तेष्वग्रे प्रथममन्द्मिव ईषदु-
च्चैरिवाददीत उपक्रमेण अथ मध्यभागे तारतरं ब्रूयात् पूर्व-
स्मादप्यधिकमुच्चैर्ब्रूयादथ तारतमन्ततोऽप्यन्त्यभागेऽत्यन्तमुच्चै-
र्ब्रूयात् तत्तेन एभ्यो लोकेभ्योऽगासीद्गायति छन्दसि लुङ्लड्-
लिठ इति वर्त्तमाने लट् ॥ ७ ॥

अथ गायत्रसाम्नो निरुक्तगाने दोषं सङ्कीर्त्याऽनिरुक्तगानं
विधत्ते ।

अनिरुक्तङ्गेयमेतद्वै गायत्रस्य क्रूरं यन्निरुक्तं यद-
निरुक्तं गायति क्रूरमेवास्य परिदृणक्ति ॥ ८ ॥

अनिरुक्तमव्याकृताच्चरङ्गेयं निरुक्तं गानं यदस्ति एतदेव
खलु गायत्रस्य क्रूरं गानं तस्माद्यद्यदि अनिरुक्तं गायति अस्य
गायत्रस्य क्रूरमेव परिदृणक्ति परिवर्ज्जयति ॥ ८ ॥

अथास्य मध्ये अनवानव्यतिरेकेण दोषसंकीर्त्तनं विधत्ते ।

प्राणो गायत्रन्न व्यवान्यात्प्राणस्याविच्छेदाय यदि
व्यवानिति प्रमायुको भवति यदि न व्यवानिति सर्व-
मायुरेति ॥ ९ ॥

गायत्रे सामनि नवस्तोत्रायाः प्राणाश्च सप्तशीर्षण्या द्वाव-
र्षाश्चौ तत्र नव्यवान्यत् गायत्रमध्ये निश्वासं न कुर्यात् द्वावे-
तान् कुर्यात् सुव्यक्तमन्यत् ॥ ९ ॥

अथ निःश्वासेन विना गानसमापनाशक्तस्याह ।

यदि व्यवान्यान्मध्यच्छूचो व्यवान्यात्प्राणो वै
गायत्रं प्राणः स्वरः प्राणमेव तन्मध्यत आत्मन्दधाति
स सर्वमायुरेति ॥ १० ॥

यद्यनवानं गातुमशक्तः सन् व्यवान्यात् तर्हि ऋद्ध्यध्वे व्यवान्यात् तत्र मध्ये व्यवानं श्रूयते गायत्रं प्राणः स्वरोऽपि तन्निष्पाद्यत्वात् प्राणएव स्वरमध्ये कुर्वन्नुज्ञाता प्राणमेव यजमानस्यात्मनि दधाति स्थापयति सर्वमायुरेति ॥ १० ॥

अथ कामभेदे निधनान्याह ।

इडां पशुकामाय निधनं कुर्यात्स्वः स्वर्गकामाय
यशोब्रह्मवर्चसकामायायुरामयाविने ह्सीत्यभिचरते ॥ ११ ॥

उत्तमच्चाकारो गायत्रस्य निधनन्तस्य स्थाने यत् कामयते तस्य प्रयोगे तदानुसुख्येन तत्तन्निधनं कुर्यात् सर्वत्र चतुर्थीश्रुतेः यजमानफलान्येतानि नित्ये क्रियमाणानि तत्तत् फलं क्रतुफलव्यतिरेकेण साधयतीति केचित् पशुकामादियन्नेष्वपीत्यपरे ॥ ११ ॥

अथैतानि स्तौति ।

एते वै गायत्रस्य दोहाः ॥ १२ ॥

दुह्यन्ते एभिरिति दोहाः एतदपेक्षया निधनानि एत इति
पुंलिङ्गत्वेन निर्दिष्टाः ॥ १२ ॥

वेदितुरप्येतत्फलं भवतीत्याह ।

ब्रह्मवर्चसी पशुमान् भवति य एवं वेद ॥ १३ ॥

उक्तफलद्वयमितरेषामप्युपलक्षणं अत्र श्रुतानि सर्वाण्यप्या-
प्नोति ॥ १३ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे सप्तमाध्यायस्य

प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

तदेवमुक्तो बहिष्पवमानः, अथाज्यस्रोत्राणां देवता विव-
शुराख्याविकामाह ।

प्रजापतिर्ह्वेभ्य आत्मानं यज्ञं कृत्वा प्रायच्छते-
ऽन्योन्यस्मा अग्राय नातिष्ठन्त तानब्रवीदाजिमस्मि-
न्नितेति त आजिमायन्यदाजिमायंस्तदाज्याना-
माज्यत्वं ॥ १ ॥

पूर्वं प्रजापतिर्देवेभ्यः इन्द्रादिभ्यो भोगार्थमात्मानं यज्ञ-
सग्निद्योमं कृत्वा प्रायच्छत् ते देवा अन्योन्यस्मै अग्राय प्रथम-
भोगाय नातिष्ठन्त न समजानन् तद्दृष्ट्वा प्रजापतिस्तान् देवा-
नेवमब्रवीत् अस्मिन्मग्नभागे एतान् कुर्वन्वितेति आजिं मर्या-
दामितो गच्छतेति तदेवाजिमायन् अगमयन् यद्यस्मादाजि-
मान् तत्तस्मादाज्यानामाज्यत्वं आजिमानेवाज्यस्तोत्रमरचय-
दित्यर्थः ॥ १ ॥

इदानीमाज्यस्तोत्राणां देवताकल्पनमाह ।

स इन्द्रोऽवेदग्निर्वा इदमग्र उज्जेष्यतीति सोऽब्र-
वीद्यतरोनाविदमग्र उज्जयात्तन्नौ सहेति सोऽग्निरग्र
उदजयद्य मित्वावरुणावधेन्द्रोऽथैषैकाहोचानुज्जि-
तासीत्स इन्द्रोऽग्निमब्रवीद्यत्सहावोचावहीयन्नौ तदि-
ति सैषैन्द्रान्यध्यर्द्धमग्नेस्तोत्रमध्यर्द्धमिन्द्रस्य ॥ २ ॥

स इन्द्र अवेत् अजानत् अग्नेरेवेदं धावनं अग्रे इतरेभ्यः
पूर्वं उज्जेष्यतीति एवं विदित्वा स इन्द्रः अग्निमब्रवीत् नावा-
वयोर्मध्ये यतरोऽपि इदमग्र उज्जयात् पूर्वमुत्कृष्टं जयेत् तत्फलं
नावावयोः सह भवत्विति अग्निरपि तथास्त्वित्यङ्गीकृतवान् इति
शेषः अथ सोऽग्निरग्रे इतरेभ्यः पूर्वमाजिसुदजयत् अथ पञ्चा-
न्मितावरुणावधेन्द्रः उज्जयत्क्रमेणैव तेषामाज्यानि भवन्ती-
त्यभिप्रायः अग्न आयाहि वीतय इत्याग्नेयं होतुराज्यं आ-

नोमितावरुणेति मैत्रावरुणमितावरुणस्य आयाहि सुषमाहित
 इत्यैन्द्रं ब्राह्मणाच्छंसिनः एवं चतुर्णामाज्यानां मध्ये त्रीण्यु-
 ज्जितानि अथैषा अक्षावाकस्यैका होता केनचिदनुज्जिता-
 सीत् मुख्यव्यतिरिक्तानामृत्विजामात्विज्यं होत्रेति व्यपदिश्यते
 अनुज्जितविषये स इन्द्रः अग्निमब्रवीत् यद्यस्मात् सह फलं
 समानं इत्यवोचावहि उक्तवन्तौ आवां तत्तस्मादियं होता नौ
 आवयोः स्यादित्यथैवास्त्विति सोऽप्यङ्गीकृतवानिति शेषः सैषो-
 भयार्था होता ऐन्द्राग्नीन्द्राग्निदेवताका इन्द्राग्नीं आगतं
 सुतमित्यक्षावाकस्याज्यं तथा सति अर्ध्वर्द्धमर्द्धाधिकमग्नौ स्तोत्रं
 भवति एतत्कृतृत्वाभिप्रायं प्रथममेकं चतुर्थर्द्धमित्यग्नेरर्ध्वर्द्धं
 स्तोत्रं तथा इन्द्रस्याप्यर्ध्वर्द्धं ब्रह्मसामैकं चतुर्थे द्वितीयमर्द्धमि-
 त्यर्द्धं ॥ २ ॥

उक्तविभागं संमृच्छानुवदति ।

चत्वारि सन्ति षड् देवत्यानि ॥ ३ ॥

पूर्वोक्तानि चत्वारि वाक्यानि षड् देवत्यानि भवन्ति अग्नि-
 र्मित्रावरुणौ इन्द्र इति चतस्रो देवताः पुनश्च द्वाविन्द्राग्नी इति
 षड् देवत्यत्वं तदिदं स्तौति ॥ ३ ॥

आज्यानां षड् देवतात्वं प्रशंसति ।

षड्धा विहितो यज्ञो यावान्यज्ञस्तमेवारभते ॥४॥

उक्थ्यषोडशिनोरन्यतमान्तर्भावेन षट्प्रकारः विहितः खलु
अतस्तद्देवत्याज्यस्य प्रातःमवनप्रयोगेण यन्नोज्योतिष्टोमो यत्
परिमाणोऽस्ति तमेव तं सर्वमपि यन्नमारभते आरब्धवान्
भवति ॥ ४ ॥

उक्तदेवतानानात्वभाज्यस्य जामित्वसाधनेन स्तौति ।

सर्वाणि स्वाराण्याज्यानि तज्जामि नानादेवत्यैः
स्तुवन्त्यजामितायै ॥ ५ ॥

सर्वाण्यप्याज्यानि गायत्रत्वात् स्वाराणि स्वरैरेव वक्तुं प्रा-
प्तानि अतस्तज्जामि अतिरेकोऽयं जाम्यतिरेकनामेति निरुक्तं
यद्वा तन्द्रीकरणं अतो नानादेवत्यैस्तृचैः स्तुवन्ति उक्तदोषाभा-
वाय ॥ ५ ॥

अथाज्यानामभ्यावृत्तगानं स्तौति ।

ग्राम्येभ्यो वा एतत्पशुभ्यः स्तुवन्ति यदाज्यैः पुन-
रभ्यावर्त्तुं स्तुवन्ति तस्मात्पराञ्चः प्राज्यन्ते प्रत्यञ्चः
प्रजायन्ते तस्माद्दु प्रेत्य पुनरायन्ति ॥ ६ ॥

यदाज्यैः स्तुवन्ति एतदेतेन सवनेन ग्राम्येभ्यः एव पशुभ्य-
स्तुल्लाभार्थमेव स्तुवन्ति तस्मात्पराक्तस्य प्रत्यक्तस्य च विद्यमा-
नत्वात्पराध्वः प्राज्यन्ते प्रसिच्यन्ते प्रत्यञ्चः प्रतिमुखाः प्रजायन्ते

तस्मादेवाभ्यावर्त्तस्तवनादेव पशवः प्रातःसञ्चरन्ति प्रेत्य सायं
पुनरायन्ति ॥ ६ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे सप्तत्रिंशोऽध्यायः

द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

प्रातःसवनमुक्त्वा माध्यन्दिनं सवनं विवक्षुर्माध्यन्दिनम्यव-
मानं स्तौति ।

एतावता वाव माध्यन्दिनं सवनं पुपुवे ॥ १ ॥

एतावता वक्ष्यमाणानामाज्यानां परिमाणेन पदार्थेनैव
कृत्स्नमपि माध्यन्दिनं पवमानं पुपुवे पूयते एतावतेत्यनेन पाव-
कद्रव्यपरिमाणं तद्योग्यं द्रव्यञ्च सामान्येन निर्द्दिष्टं भवति ॥ १ ॥

एतावतेत्युक्तमेव विशदयति ।

त्रिभिश्च छन्दोभिः पञ्चभिश्च सामभिः ॥ २ ॥

त्रिभिर्गायत्रीत्रिष्टुब्जार्हतैर्वृहतीभिश्च सामभिश्च गायत्री
महीयव रौरव यौधाजय श्रीशनसञ्ज्ञैः पञ्चभिश्च ॥ २ ॥

किमेतावता भवतीत्याह ।

यन्माध्यन्दिनेन पवमानेन स्तुवन्ति माध्यन्दिन-
मेव तत्सवनं पावयन्ति ॥ ३ ॥

यन्माध्यन्दिनं पवमानं स्तुवन्ति तत्तेन माध्यन्दिनं सवनं
पावयन्ति पवमानस्तवनेन स्तुवन्तमपि विष्टुवन्तीत्यर्थः सवनेन
पूतं भवतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

पवमानस्तवनेन सवनं पूतं भवतीत्युक्तं तदुभयोः पवमानसव-
नयोः सान्नात्मवैषम्यमाह ।

एतावन्ति वाव सर्वाणि सामानि यावन्ति माध्य-
न्दिने पवमाने ॥ ४ ॥

यावन्ति माध्यन्दिने पवमाने सामानि सन्ति एतावन्त्येव
खलु तत्सवनगतानि सामान्यपि ॥ ४ ॥

येषु पवमानेषु सामसु सवनान्यन्तर्भवन्ति तान्याह ।

गायत्रिनिधनवदनिधनमैडं ॥ ५ ॥

गायत्रं साम प्रसिद्धं निधनवदिति बहिर्निधनस्यगच्छरतो
बहिर्भूतनिधनं यथा आसहीयवं अनिधनं बहिर्भूतं निधन-
रहितं यथा यौधाजयौशने ऐडं इडानिधनं यथा रौरवमिति
एवं मैत्रावरुणशृष्टं वामदेव्यं गायत्रीछन्दस्कात्वात् ॥ ५ ॥

होतुः शृष्टं रथन्तरं बहिर्निधनं नौघसं ब्रह्मसाम निधन-
काले यमैडमच्छावाकशृष्टमिति पुनरुपसंहरति ।

यन्माध्यन्दिनेन पवमानेन स्तुवन्ति सर्वैरेव तत्-
सामभिः स्तुवन्ति ॥ ६ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ६ ॥

अथ गायत्र्यां गायत्रं साम प्रशंसनद्वारेण विधत्ते ।

आत्मा वै यज्ञस्य पवमानोमुखं गायत्री प्राणो
गायत्रं यज्ञायत्र्यां गायत्रेण स्तुवन्ति मुखत एव तत्प्रा-
णान्दधति ॥ ७ ॥

यज्ञस्याग्निष्टोमस्य पवमान एवात्मा स्वरूपं तत् स्तुतिरूप-
त्वात् माध्यन्दिनपवमानोऽप्यात्मा तस्य मुखं गायत्री प्रथम-
प्रयोज्यत्वात् तत्राश्रितत्वाद्गायत्रं प्राणः एवञ्च सति ये गायत्रेण
स्तुवन्तीति यत् तत्तेन मुखतएव तत्प्राणान्दधति ॥ ७ ॥

त्रिभिश्छन्दोभिरित्युक्तं तत् छन्दस्त्रयं प्रशंसति ।

प्राणापाना वा एतानि छन्दांसि प्राणो गायत्री
व्यानो बृहत्पानस्त्रिष्टुब्धदेतैश्छन्दोभिः स्तुवन्ति
प्राणापानानामविच्छेदाय ॥ ८ ॥

तानि त्रीणि छन्दांसि प्राणापाना वै अपानशब्देन व्याना-
पानाबुच्येते देहान्तर्बर्त्तित्वसाम्यात् तदपेक्षयैव प्राणापाना
इति बह्वचनं कः किं छन्दोरूप इति विभज्य दर्शयति प्राण-

इत्यादिना एक एव मुख्यः शरीरधारकः प्राणवायुर्बहिर्दृष्टि-
रुच्छासाख्यः प्राण उच्यते स गायत्रीस्थानीयः व्यानः प्राणा-
पानयोर्विधारकः स बृहत्या अपानो बहिर्दृष्टेरन्तःप्रवेशको
निःश्वासाख्यस्त्रिष्टुभः श्रेष्ठं स्पष्टं ॥ ८ ॥

तदेतच्छन्दस्त्रयं प्रकारान्तरेण प्रशंसति ।

इमे वै लोका एतानि छन्दाःस्यमेव गायत्ययं
मध्यमो बृहत्यासावुत्तमस्त्रिष्टुब्यदेतैश्छन्दोभिः स-
हितैः स्तुवन्त्येषां लोकानामविच्छेदाय ॥ ९ ॥

अयं भूर्लोकएव गायत्री लोकेषु छन्दःसु चानयोः प्राथम्या-
दुक्तरूपत्वमेवसुत्तरत्वापि द्रष्टव्यं संहितैरिति छन्दोऽन्तरानन्त-
र्हितैरित्यर्थः शिष्टं स्पष्टं ॥ ९ ॥

संहितैः स्तुवन्तीत्युक्तं तद्यतिरेके दोषमाह ।

यदन्यछन्दोऽन्तरा व्यवेषादिमां लोकान्विच्छि-
न्द्यात् ॥ १० ॥

यद्यदि अन्यस्त्रिभ्यः उक्तेभ्योऽन्यछन्दः अन्तरा त्रयाणामु-
क्तानां छन्दसां मध्ये व्यवेषाद्यवहितं कुर्यात् तेनेमान् भूरा-
दिलोकान्विच्छिन्द्यात् परस्पररोपकार्योपकारकभावरहितान् कु-
र्यादित्यर्थः ॥ १० ॥

एवं हृन्दः प्रशस्य सामानि प्रशंसति ।

गायत्रेण स्तुत्वा निधनवता स्तुवन्तीयं वै गायत्र-
स्यामेव तदायतनं क्रियते ॥ ११ ॥

उच्चात इत्यादिषु गायत्रीषु गायत्रसाम्ना स्तुत्वा तास्त्रेव
गायत्रीषु निधनवता आमहीयवेन साम्ना स्तुयुस्तथा सति एता-
स्तुत्तु या गायत्र्यस्ति सा इयं वै भूरेव तत्तेन गायत्रीषु आयतन-
रूपं निधनवदामहीयवगानेनास्यां भूमावेवायतनं क्रियते यज-
मानाय ॥ ११ ॥

एतदेव व्यतिरेकनिन्दया स्तौति ।

यदनिधनेनाग्रे स्तुयुरनायतनो यजमानः स्यात् ॥१२

अग्रे बहिष्पवमानस्यादौ यद्यपि गायत्रमन्तरेण निधनवता
निधनवदामहीयवव्यतिरिक्तेन केनचित्साग्ना स्तुयुरनायतनो
यजमानः स्यात् तस्मान्निधनवदामहीयवेनाग्रे स्तौतव्यं ॥ १२ ॥

पुनस्तदेव प्रशंसति ।

निधनवता स्तुवन्ति वीर्यं वै गायत्री वीर्यं नि-
धनं वीर्येणैव तद्वीर्यं समर्द्धयति ॥ १३ ॥

गायत्रीषु उच्चात इत्यादिषु निधनवता बहिर्निधनेनामही-
यवेन स्तुवन्ति गायत्री इतरच्छन्दोभिरशक्यस्त सोमाहरणस्य

कर्त्रीति वीर्यमेव निधनमपि वीर्यं आयतनवानिह वीर्यं करोति
तथा सति तत्तेन गायत्रीषु निधनवत् प्रयोगेण पूर्वं विद्यमानं
वीर्यं वीर्यान्तरेणैव समर्हयति उक्ते गायत्रीषु गायत्रमामही-
यवं च सामनी ॥ १३ ॥

अथ वृहतीषु पुनानः सोमेत्यादिषु रौरवं तावत् विदधाति ।

ऐडेन बृहतीमारभन्ते ॥ १४ ॥

ऐडेन इडानिधनेन रौरवेण साम्ना बृहतीच्छन्द आरभन्ते
गृह्णाति ॥ १४ ॥

अथ तत्प्रशंसति ।

**पशवो वा इडा पशवो बृहती पशुष्वेव तत्प्रशं-
न्दधाति ॥ १५ ॥**

इडेरन्ते इत्यादि गोपथ्यायेष्विडायाः पशुरूपत्वादिडा वै
मानवी घृतपदी इडायास्वापदे इडायास्पदं घृतवदित्यादिषु
गोरूपेण सुतेरिडेति पशवः खलु बृहत्यप्ययन्मध्यमो बृहतीत्यु-
क्त्वादन्तरिक्षस्थानीया अन्तरिक्षे पशवः सञ्चरन्तीति पशव
इत्युच्यते शिष्टं स्पष्टं ॥ १५ ॥

अथ बृहतीष्वेव यौधाजयं विधित्सुस्तां स्तौति ।

वृहत्यां भूयिष्ठानि सामानि भवन्ति ॥ १६ ॥

एकाहानीनशत्रेषु माध्यन्दिने पवमाने वृहत्यां हि भूकि-
ष्ठानि सामानि भवन्ति अतो भूयिष्ठवीर्या वृहती ॥ १६ ॥

इदानीं वृहतीषु यौधाजयं विदधाति ।

तत्रापि त्रिणिधनं * ॥ १७ ॥

तेषु भूयिष्ठवीर्येषु सामसु त्रिणिधनं निधनत्रयोपेतं यौधा-
जयं ज्योतिष्टोमे द्वितीयं भवतीति तद्विधिरवगन्तव्यः ननु पूर्वं
गायत्रं निधनवदनिधनमित्यत्र यौधाजयमनिधनशब्देन व्यव-
हारः इदानीन्तु त्रिणिधनमित्युच्यते अतो व्याहृतमिति नैत-
दस्ति पूर्वं यौधाजयं वहिर्निधनाभावादननिधनमित्युक्तं इह तु
षासीत्येकं निधनं १ दासीत्यपरं २ ख्याया ३ इत्युत्तममिति
निधनत्रयसङ्गावात्त्रिणिधनमित्युक्तं ॥ १७ ॥

अथ तत् प्रशंसति ।

अबलिष्ठ इववा अयन्मध्यमो लोकस्तस्यैव तदा-
यतनं क्रियते ॥ १८ ॥

मध्यमोऽन्तरिक्षलोकः अबलिष्ठइव वै अत्यन्तमप्रबलइव
प्रतिभाति इतरलोकद्वयवदनाश्रयत्वात् तस्यैवाबलिष्ठस्यैवान्त-
रिक्षस्य तत्तदानीं यदा यौधाजये त्रिणिधनं प्रयुज्यते तदाय-
तनं क्रियते कृतं भवति केचिद्वरिष्ठ इवेत्यभिधीयते ॥ १८ ॥

तदेव पुनः प्रशंसति ।

* त्रिनिधनमिति दन्वप्रथमः पाठः पुस्तकान्तरे वर्त्तते ।

त्रिणिधनं भवति त्रीणि सवनानां छिद्राणि
तानि तेनापि धीयन्ते ॥ १९ ॥

कतमानि छिद्राणीति पवमानदेवतास्तुतयः तानि छिद्रा-
णि अथाप्यन्तरेण पवमानं आटत्तीनि च हविर्भिः प्रचरन्ति
तानि छिद्राणीति । अयमर्थः पवमानव्यतिरिक्तानि सोत्राणि
यजनीयदेवतास्तुतिरूपाणि नैवं पवमान इति त्रयः पवमानाः
सवनानां छिद्राणि अथाप्यन्तरेण पवमानमित्यादिना प्रकारा-
न्तरेण सवनछिद्राण्युच्यन्ते तस्यायमर्थः आटत्तिसोत्राणि नि-
रन्तरा भवन्ति पवमानेभ्यः परं पुरस्तादाटत्तिसोत्रेभ्यो हविर्भिः
प्रचरन्ति यथा सवनीयैः पुरोडाशैर्द्भिर्देवत्वैर्ग्रहैः सवनीयमुखीयै-
र्ऋतुयाजैरिति प्रातःसवने चरन्ति दधिघर्मापांशुपुरोडाशेन
सवनमुखीयैः पुरोडाशैः सवनमुखीयैर्नरुत्वत्ग्रहेणेति माध्य-
न्दिने पश्वङ्गैः सवनमुखीयैः पुरोडाशैः सवनमुखीयैः सावित्त-
ग्रहेण सौम्यचरुणा पत्नीवत् ग्रहेणेति तृतीयसवन इत्येवमपि
सवनछिद्राणीति ॥ १९ ॥

प्रकारान्तरेण स्तौति ।

त्रिणिधनं भवति त्रय इमे लोकाएष्वेव लोकेषु
प्रतितिष्ठति ॥ २० ॥

सष्टोऽर्थः ॥ २० ॥

उक्तं त्रिणिधनं प्रतिष्ठाहेतुरिति तद्यतिरेकेण अप्रतिष्ठित-
त्वसंकोत्तनेन प्रशंसति ।

त्रिणिधनं भवत्येतेन वै माध्यन्दिनं सवनं प्रति-
ष्ठितं यत्त्रिणिधनं यत्त्रिणिधनन्न स्यादप्रतिष्ठितम्मा-
ध्यन्दिनं सवनं स्यात् ॥ २१ ॥

त्रिणिधनं प्रतिष्ठाहेतुरिति पूर्वमुक्तं शिष्टं सुज्ञानं ॥ २१ ॥

इदानीं निधनगताक्षरसङ्ख्यायापि स्तौति ।

द्व्यक्षराणि निधनानि भवन्ति द्विपाद्यजमानो
यजमानमेव यज्ञे पशुषु प्रतिष्ठापयति ॥ २२ ॥

निधनेष्वक्षरद्वयं यजमानोऽपि द्विपात् उभयोरपि प्रतिष्ठा-
रूपत्वाद्निधनप्रयोगेण यजमानमेव यज्ञे पशुषु च प्रतिष्ठाप-
यति ॥ २२ ॥

तदेवं रौरवयौधाजये उत्कौशनसाह ।

अनिधनमन्ततो भवति स्वर्गस्य लोकस्यानति-
पादाय ॥ २३ ॥

अनिधनद्विधनहीनमौशनमन्ततो भवति तच्च स्वर्गस्य लोक-
स्यानतिपादायानाशाय भवति न कदाचिद्यजमानं स्वर्गाय
युज्यत इत्यर्थः ॥ २३ ॥

व्यतिरेके वाधमाह ।

यन्निधनवत्स्याद्यजमानः स्वर्गात् लोकान्निर्ह-
न्यात् ॥ २४ ॥

अन्ततो यदि निधनवत् साम भवेत् स्वर्गात् लोकान्निर्हन्त्यात्
निधनं हि प्रतिष्ठा प्रतिष्ठायामतीव पश्वन्नादिसमृद्धिः अतः क्रतु-
फलेन स्वर्गं प्राप्तोप्यन्ततोनिधनप्रयोगात् प्रतिष्ठा पश्वन्नाद्यर्थं
स्वर्गादिकमेव लोकं यजमानः पुनरागच्छेदित्यभिप्रायः ॥२४॥

अनिधनमन्ततो भवतीत्युक्तं अतिधनमौशनमनुवदति सुत्यर्थं ।

स्वारं भवति ॥ २५ ॥

अन्त्यखरेण खरितेन यत्सामाप्यते तत्स्वारं सर्वत्र तावत्
चत्वारण्यव सामान्ताः स्वारो निधनमिडावागिति अत्र अन्त्य-
मक्षरं खरयित्वा समापितं हायिकारश्च द्वयमपि रूढ्या खर-
इति व्यपदिश्यते अत्र हार्दकारप्रसंगादुक्तार्थनिश्चयः ॥ २५ ॥

स्वरं प्रशंसति ।

खरेण वै देवेभ्योऽन्ततोऽन्नाद्यं प्रदीयते खरेणैव
तद्देवेभ्योऽन्ततोऽन्नाद्यं प्रयच्छति ॥ २६ ॥

अन्ततो मन्वाणां स्वाहान्ते खरितभूते देवेभ्योऽन्नाद्यं
हविः प्रदीयते तत्तस्मात्तेन खरप्रयोगेण देवेभ्योऽन्ततः सामान्ते
अन्नाद्यं प्रयच्छति दत्तवान् भवति ॥ २६ ॥

माध्यन्दिनपवमानगतानामाद्यन्तसामनी स्तोतुमद्युवदति ।

गायत्रं पुरस्ताद्भवति स्वारमन्ततः ॥ २७ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ २७ ॥

अथ स्तौति ।

प्राणो वै गायत्रं प्राणः स्वरः प्राणानेव तदुभयतो
दधाति तस्मादुभयतः प्राणाः पशवः ॥ २८ ॥

गायत्रस्य प्राणरूपत्वं गायत्र्याः प्रायश्चेन सुखजन्यत्वेन
तद्रूपत्वं पूर्वमेवोक्तं स्वरस्यापि प्राणनिरोधमन्तरेणाद्युत्पत्तेः
प्राणत्वं तत्तेन प्राणानेवोभयत आद्यन्तयोरुपर्यधश्च दधाति
तस्मात्पशव उभयतः प्राणा उपर्यूर्ध्ववृत्तिः प्राणः अधस्तात्
अधोवृत्तिरपान इत्युभयतः प्राणाः पशवः ॥ २८ ॥

पुनः प्रशंसति ।

यद्गायत्रं पुरस्ताद्भवति स्वारमन्ततः प्राणैरेव
प्रैत्यपाने प्रतितिष्ठति ॥ २९ ॥

पुरस्ताद्गायत्रस्य करणात्पुरोगमनहेतुना प्राणेन प्रैति
प्रगच्छति अन्तःप्रतिष्ठायां स्वरस्य करणात् प्रतिष्ठाहेतुना अपा-
नेन प्रतितिष्ठति ॥ २९ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे सप्तमाध्यायस्य
तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

अथास्मिन् खण्डे बृहत्याख्यं मध्यमं छन्दः सूयते आदौ
तावत्स्वर्ग्यत्वेन दक्षिणा योज्येति प्रशंसति ।

एतद् वै यज्ञस्य स्वर्ग्यं यन्माध्यन्दिनं सवनम्मा-
ध्यन्दिनस्य पवमानः पवमानस्य बृहती यद्बृहत्याः
स्तोत्रे दक्षिणा दीयन्ते स्वर्गस्यैव तल्लोकस्थायतने
दीयन्ते ॥ १ ॥

माध्यन्दिनं सवनं यदस्ति एतद्वै एतदेव यज्ञस्यावयवेषु मध्ये
स्वर्ग्यं यदि एवं तन्माध्यन्दिनसवनस्यावयवेषु मध्ये माध्यन्दिनः
पवमानः स्वर्ग्यः तद्वच्छन्दसां मध्ये बृहती स्वर्ग्या तथा सति
यद्यदि बृहत्याः स्तोत्रे रौरवयौधाजययोगानसमये दक्षिणा
दीयन्ते यजमानैः सिद्धमन्यत् अनेन माध्यन्दिनपवमानस्य मध्ये
दक्षिणा दातव्येत्युक्तं तच्चासन्नेषु नाराशंसेषु दक्षिणा दातव्ये-
त्यनेन सह विकल्पते यद्वा बृहत्याः स्तोत्रे निरुक्ते दक्षिणा
देयेति व्याख्येयं यथोक्तेन सह विरोधो न भवति ॥ १ ॥

अथ प्रकारान्तरेण तां प्रशंसति ।

देवा वै छन्दांस्यब्रुवन्युष्माभिः स्वर्गं लोकमया-
मेति ते गायत्रीं प्रायुञ्जत तथा न व्याप्नुवन्स्त्रिष्टुभं

प्रायुञ्जत तथा न व्याप्नुवञ्जगतीं प्रायुञ्जत तथा न
 व्याप्नुवन्ननुष्टुभं प्रायुञ्जत तथाल्पकादि न व्याप्नुवत्स्त
 आसान्दिशां रसान् प्रवृह्य चत्वार्यर्चराण्युपादधुः
 सा बृहत्यभवत्तयेमान् लोकान् व्याप्नुवन् ॥ २ ॥

ते देवा गायत्रीं प्रायुञ्जत लोकव्याप्यर्थं प्रयुक्तवन्तः तथा
 न व्याप्नुवन् लोकान् एवं त्रिष्टुभं जगतीं च प्रयुज्य ताभ्यां न
 व्याप्नुवन् ततोऽनुष्टुभं प्रायुञ्जत तथाल्पकादि न देशान् व्याप्नु-
 वन् ते पश्चात् अस्यामेव वीर्यमाधाय व्याप्नुयामेति बुद्ध्वा
 आसान्मुख्यदिशां रसान् प्रवृह्य उच्युत्य चत्वार्यर्चराणि कृत्वा
 अनुष्टुभ्युपादधुः सा अक्षरचतुष्टयोपेता अनुष्टुप् बृहत्यभवत् तथा
 इमान् भूरादिलोकान् व्याप्नुवन् ॥ २ ॥

अथ बृहत्या बृहत्त्वं उक्तव्याप्तिप्रवृत्तिनिमित्तकमित्याह ।

बृहती मर्या ययेमान् लोकान् व्यापामेति तद्-
 बृहत्या बृहत्त्वं ॥ ३ ॥

हे मर्याः मर्याः बृहत्येषा ययेमान् लोकान् व्यापाम
 व्याप्ताः स इति तस्माद्बृहत्या बृहत्त्वं महत्त्वं ॥ ३ ॥

पशु रूपाक्षरचतुष्टयसम्बन्धादपि बृहती स्वस्रोत्रे दक्षिणा-
 योग्येत्याह ।

पशून्वा अस्यान्तानुपादधुः पशवो वै बृहती यद्
बृहत्याः स्तोत्रे दक्षिणा दीयन्ते स्व एव तदायतने
दीयन्ते ॥ ४ ॥

तान् तानि दिशां सारभूतानि चत्वार्यक्षराणि पशून्
वै पशुरूपाख्येवास्यां बृहत्यां येनाक्षरोपाधानेन बृहती भवति
तस्यामुपादधुः तस्माद्बृहती पशवएव तस्याः स्तोत्रे दक्षिणा-
दानं स्वकीयएवायतने दत्तं स्यात् ॥ ४ ॥

अथ बृहतीत्वं प्रश्नप्रतिवचनरूपेण प्रशंसति ।

यन्निवत्याङ्गरन्यानि छन्दांसि वर्षीयांसि क-
स्माद्बृहत्युच्यत इत्येषा हीमान् लोकान् व्याप्नोन्ना-
न्यछन्दः किञ्चन यानि सप्तचतुरक्षराणि छन्दांसि
तानि बृहतीमभिसम्पद्यन्ते तस्माद्बृहत्युच्यते ॥५॥

अन्यानि पङ्क्तिप्रभृतीनि छन्दांसि वर्षीयांसि चतुरक्षराणि
बृहत्क्षराणि तानि परित्यज्य कथमेषा बृहत्युच्यत इति यथा
ब्रह्मवादिन आङ्गस्तत्रेदमुत्तरं एषेत्यादि तच्च स्पष्टं किञ्चितानि
सप्तचतुरक्षराणि गायत्र्यादीनि जगत्यन्तानि छन्दांसि सन्ति
तानि बृहतीमभिसम्पद्यन्ते कथं उच्यते एका गायत्री जगती
चैका तयोरक्षराणि मिलित्वा द्वासप्तति भवन्ति तानि द्वेषा
विभागे सति षट्त्रिंशदक्षरात्मिके द्वे बृहत्यौ भवतः एवमुष्णिक्

त्रिष्टुभौ द्वे बृहत्यौ तथानुष्टुप्पङ्क्ती द्वे बृहत्यौ स्वयञ्च बृहतीति
एवं सर्वाण्यपि छन्दांसि बृहतीमभिसम्पद्यन्ते अतो बृहतीत्यु-
च्यत इति प्रशंसा ॥ ५ ॥

अथ माध्यन्दिने बृहत्यस्तित्वविषये ब्रह्मवादिन आचोपम-
वतारयति ।

यन्निवत्याङ्गर्गायत्रं प्रातःसवनं त्रैष्टुभन्माध्यन्दिनं
सवनञ्जागतं तृतीयसवनञ्जस्माद् बृहत्या मध्यन्दिने
स्तुवन्तीति ॥ ६ ॥

सप्तोऽर्थः ॥ ६ ॥

तस्योत्तरमाह ।

वह्निष्पवमानेन वै देवा आदित्यं स्वर्गं लोक-
महरन् स नाधियत तं बृहत्या मध्यन्दिने स्तम्बुवन्
स्तस्माद् बृहत्या मध्यन्दिने स्तुवन्त्यादित्यं ह्येषा
मध्यन्दिने दाधार ॥ ७ ॥

पूर्वं देवाः वह्निष्पवमानेनादित्यं स्वर्गं लोकमहरन्गमयन्
सनाधियत तेन पवमानेन तत्र अतो नाभूत् तन्माध्यन्दिने पव-
माने बृहत्याः स्तोत्रेण स्तम्बुवन् अधः प्रच्युतितः स्तम्भितवन्तः
यस्मादेवं तस्मान्माध्यन्दिने स्तुवन्ति हि यस्मादेषा मध्यन्दिने

दाधारादित्यमित्येतदुत्तरं एतावता बृहत्या मध्यन्दिने प्रसङ्ग-
मुक्तं ॥ ७ ॥

कथं माध्यन्दिनसवनस्य त्रैष्टुभत्वप्राप्तिरिति तत्प्रकारमाह ।

यैश्च कञ्च छन्दोभिर्माध्यन्दिने स्तुवन्ति तानि
त्रिष्टुभमभिसम्पद्यन्ते तस्मात्त्रिष्टुभो नयन्ति माध्य-
न्दिनात्सवनात् ॥ ८ ॥

उ शब्दोऽप्यर्थे यैः कौञ्चापि छन्दोभिर्माध्यन्दिने सवने माध्य-
न्दिनपवमाने षष्ठेषु चतुर्षु स्तुवन्ति तानि त्रिष्टुभो न गच्छन्ति
समवेतानि छन्दांसि त्रिष्टुभमभिसम्पद्यन्ते तस्मात् माध्यन्दि-
नात् सवनात् त्रिष्टुभः सकाशात्प्रयन्ति त्रिष्टुप् सम्पत्तिप्रकारं
छन्दसामित्युन्नेतव्यं कथम्माध्यन्दिने पवमाने उच्चात् इति
गायत्रे ढचे गायत्र्यामहीयवे द्वे सामनी गातव्ये तदर्थं ढचस्य
द्विराष्टत्तया षट् गायत्र्यो भवन्ति तथा मैत्रावरुणे षष्ठे कया
न इति गायत्रढचोत्पन्ने वामदेव्यसप्तदशस्तोमत्वात् सप्तदश
गायत्र्यस्ताः संहतास्त्रयोविंशति गायत्र्यो भवन्ति पुनश्च पवमाने
पुनान इति बार्हते ढचे रौरवयौधाजयसामद्वयार्थं द्विराष्टत्तेः
षट् बृहत्यो भवन्ति तथा होतुः षष्ठे अभित्वा श्रूरेति प्रगाथे
ककुबुत्तराकारं गानात् प्रथमे पर्याये प्रथमविष्टावात्तिस्त्रो
ढहत्यः इतरयोः पर्याययोरेकैकेति मिलित्वा पञ्च ढहत्यः शिष्टा
द्वादशककुभः स्युः यद्वा रथन्तरमकृत्वा त्वामिद्वीति बृहत्साम-

पक्षेपि पञ्चैव बृहत्यो द्वादशककुभः स्युः तथा ब्राह्मणाङ्गसिनः
 षष्ठेऽपि तच्चोदस्ममिति प्रगाथे नौधसः प्रयोगे सप्तदशस्तोमत्वात्
 सप्तदश बृहत्यः एवमच्छावाकषष्ठे तरोभिरिति प्रगाथे कालेये
 सप्तदश बृहत्य इति द्वयोर्मेलने चतुस्त्रिंशद्भवन्ति पूर्वोक्तैः षड्भिः
 पञ्चभिश्च मिलित्वा सर्वाः पञ्चचत्वारिंशद्बृहत्यः पूर्वोक्तस्थ-
 न्तरबृहतोऽनन्यतरस्मिन् प्रयोगे अवशिष्टा द्वादशककुभस्त्रयो-
 विंशतिषु गायत्रीषु मध्ये चतसृभिर्गायत्रीभिर्मिलित्वा द्वादश-
 बृहत्यो भवन्ति तन्मेलनमेवं स्वत एकैकस्याः ककुभोऽष्टाविंशत्य-
 चराणि गायत्र्याश्चैकस्मिन् पादे अष्टावचराणि तानि मिलि-
 त्वा षड्विंशदक्षरैरेका बृहती सम्पद्यते एवं द्वादशबृहत्योऽपि
 योजनीयाः तदेवं पञ्चचत्वारिंशद्बृहतीभिः सप्तपञ्चाशद्बृहत्यो
 भवन्ति एता अवशिष्टैकोनविंशतिः गायत्रीणां सप्तपञ्चाशत्पादै-
 र्मिलित्वा तावत् संख्याकास्त्रिष्टुभः स्युः पवमाने प्रतुद्रवेति तृचे
 अशने तिस्रः सिद्धा तिस्रस्त्रिष्टुभ इति माध्यन्दिनसवनगतानि
 सर्वाणि छन्दांसीत्यष्टषष्टिष्टुभो भवन्ति अयं त्रिष्टुप् सम्पत्ति-
 प्रकारो भगवता कात्यायनेनोपग्रन्थे दर्शितः तद्यथा यैश्च कैश्च
 छन्दोभिरिति षष्टिष्टुभः आसां सिद्धिस्त्रयोविंशति गायत्र्यः
 पञ्चचत्वारिंशतं बृहत्यो द्वादश ककुभश्चतसृभिर्गायत्रीभिस्ता
 बृहत्यस्ताः सप्तपञ्चाशतं तावन्यचराणि गायत्र्यस्तैस्त्रिष्टुभस्त्रिष्वा-
 स्त्रौशने इतीति ॥ ८ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे सप्तमाध्यायस्य

चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

अस्मिन् खण्डे गायत्र्यतिरिक्तानि चत्वारि सामानि स्तूयन्ते क्रमेण, तत्रादावामहीयवं स्तौति ।

प्रजापतिरकामयत बद्ध स्यां प्रजायेयेति स शोच-
न्नमहीयमानोऽतिष्ठत्स एतदामहीयवमपश्यत्तेनेमाः
प्रजा असृजत ताः सृष्टा अमहीयन्त यदमहीयन्त
तस्मादामहीयवं ॥ १ ॥

पूर्वं प्रजापतिरेकाकी सन् अकामयत बद्ध स्यां प्रजायेयेति
स तस्यामवस्थायां स्वव्यतिरिक्तस्य कस्यचिद्भावादमहीयमानः
अपूज्यमानः शोचन् अतिष्ठत् स प्रजोत्पत्युपायत्वेनैतदामहीय-
वन्नाम सामापश्यत् तेन प्रयुक्तेन साम्ना इमा देवमनुष्यादि-
रूपाः प्रजा असृजत ताः सृष्टाः प्रजा अमहीयन्त अपूज्यन्त
स्वाभिः प्रजाभिः यदमहीयन्त येन साम्ना सृष्टास्तस्मादामही-
यवमिति शब्दसामान्येन स्तुतिः अमहीयुना प्रजापतिना दृष्ट-
त्वात् आवहीयवमिति तन्नाम सम्पन्नमित्यर्थः ॥ १ ॥

अथोक्तसाम्नः स्तौषे इति निधनं प्रजापतेः अथसाधनत्वेन
प्रशंसति ।

ता अस्मात्सृष्टा अपाक्रामंस्तासान्दिविसङ्गुभ्या-

दद इति प्राणानादत्त ता एनं प्राणेष्व्वात्तेषु पुनरुपा-
वर्त्तन्त ताभ्य उग्रं शर्म महिश्चव इति पुनः प्राणान्
प्रायच्छत्ता अस्मादुदेवाऽयोधं स्तासां स्तौष इति
मन्यूनवाश्टणात्ततो वै तस्मै ताः श्रेष्ठयायातिष्ठन्त ॥२॥

ताः सृष्टाः प्रजाः अस्मात् सृष्टुः सकाशात् अपाक्रामन्-
पागच्छन् स प्रजापतिस्तासामपगतानां प्राणान् दिविसदिति
पादेनादत्त आत्तवान् ताः स्वीयेषु प्राणेषु चक्षुरादिषु आत्तेषु
प्रजापतिना स्वीकृतेषु पुनरेनमुपावर्त्तन्त उपागमन् ताभ्यः
उपादत्ताभ्यः उग्रं शर्मति पादेन पुनः प्राणान् प्रायच्छत् ता
लब्धप्राणाः अस्मात्पूर्वं प्राणापहारात्कारणादुदयोधन्नेव उन्मु-
खा एवायुध्यन्त केचिदस्मा इति पठन्ति अस्मा एनं प्रजापति-
मुद्दिश्येति अस्यार्थः स प्रजापतिरेषां प्राणापहारजन्योमन्युः
सञ्जात इति बुध्वा स्तौष इति स्तुतिप्रकाशेन निधनेन तासा-
मन्यूनवाश्टणात् निकृष्टं हिंसितवान् ततः खलु कारणात्
मन्यूपगमाद्सै प्रजापतये श्रेष्ठयायातिष्ठन्त समजानत ॥ २ ॥

अथ विदुषः फलमाह ।

तिष्ठन्तेऽस्मै समानाः श्रेष्ठ्याय य एवं वेद ॥ ३ ॥

स्पष्टोऽर्थः ॥ ३ ॥

पुनस्तदेव प्रशंसति ।

प्रजानाञ्च वा एषा सृष्टिः पापवसीयसञ्च विधृ-
तिर्य्यदामहीयवं ॥ ४ ॥

बदेतत् आमहीयवमिति एषां प्रजानाञ्च सृष्टिर्वै सृष्टि-
कर्त्तृसृष्टिसाधनभूता च सृष्टेः स्त्रीलिङ्गमपेक्ष्य एषेति साम्नः
स्त्रीलिङ्गनिर्देशः किञ्च आमहीयवमेव पापवसीयसञ्च पापस्य
पुण्यस्य च विधृतिः विधरणी विवेचनीत्यर्थः ॥ ४ ॥

अथ विदुषः फलं ।

विधृतिः पापवसीयसो भवति य एवं वेद ॥ ५ ॥

सष्टं ॥ ५ ॥

एवमामहीयवं प्रशस्य रौरवयौधाजयौशनानि प्रशंसितु-
माख्यायिकामाह ।

देवा वै यशस्क्रामाः सत्रमासताग्निरिन्द्रो वायुर्म-
खस्तेऽब्रुवन्यन्तो यशःकृच्छात्तन्नः सहासदिति तेषा-
न्मखं यश आर्च्छत्तदादायापाक्रामत्तदस्य प्रासहा-
दित्सन्त तं पर्य्ययतन्त स्वधनुः प्रतिष्टम्यातिष्ठत्तस्य
धनुरार्तिरूर्द्धापतित्वा शिरोऽच्छिनत्सु प्रवर्ग्योऽभवद्य-
ज्ञो वै मखो यत् प्रवर्ग्यं प्रष्टञ्चन्ति यज्ञस्यैव तच्छिरः
प्रतिदधति ॥ ६ ॥

पूर्वमग्न्यादयश्चत्वारो देवा यशोऽर्थं सत्रमासत तस्मिन् समये ते देवा एवमब्रुवन् यद्यशो नोऽस्माकमध्ये प्रथमं ऋच्छात् प्राप्नुयान्तद्यशः नो अस्माकं सह साधारणमासङ्गवत्विति समयं कृत्वा सत्रमासत तेषाम्मध्ये मखो द्वैवं यश आर्च्छत् प्राप्नोत् स तद्यश आदायापाक्रामत् अस्यापगतस्य तद्यशः प्रासह्यं प्रसहेन बलात्कारेणादित्सन्त तदर्धन्तं पर्ययतन्त परितो बुध्वन् स धन्वी धनुः प्रतिष्ठभ्य शिर आततज्यं कृत्वा अतिष्ठत् तस्य धनुर्ज्यां वल्मीका भूमावुत्पतिता अखादन्त ततो धनुरार्त्तिर्धनुषः कोटिः ऊर्द्धापतित्वा तस्य मखस्य शिरोऽच्छिनत् । उपदीकानां धनुर्ज्याच्छेदः शाखान्तरतोऽवगन्तव्यः तथाहि तैत्तिरीयकं स धनुः प्रतिष्ठभ्यातिष्ठत्ता उपदीका अब्रुवन् वरं वृणीमहे अथ वरमिमं रन्धयाम यत्र क्व च खानां तदपोऽभितृणदामेति तस्मादुपदीकाद्यत्र क्व च खनन्ति तदपोऽभितृन्दन्ति वरे वृते च्यासां तस्य ज्यामप्यादन् तस्य धनुर्विप्रमाणं शिर उदवर्त्तयदिति । सतच्छिरः प्रवर्गोऽभवत् यज्ञो वै मख उच्यते यत् प्रवर्ग्यं प्रवृञ्चन्ति यजमानस्य तत्तेन यज्ञस्य छिन्नं शिरः प्रतिदधति स तत् कुर्वन्ति एतत् प्रासङ्गिकं अयमर्थः सर्वोपध्वर्यु-ब्राह्मणे स्पष्टमान्नायते देवा वै सत्रमासत ऋद्धिपरिमितं यशस्वामासोऽब्रुवन्त्यन्नः प्रथमं यश ऋच्छात् सर्वेषां नसत्सहासदित्यादिना ॥ ६ ॥

अथ रौरवं स्तूयते ।

तद्देवा यशो व्यभजन्त तस्याग्नीरौरवं प्राबृ-
हत् ॥ ७ ॥

तद्यशो देवा व्यभजन्त तस्याग्नी रौरवं प्राबृहतेति तद्य-
शो देवा व्यभजन्त तस्य विभक्तस्य रौरवं भागं अग्निः पृथक्
चकार ॥ ७ ॥

एतावता किं यशोलब्धमित्यत आह ।

तद्वै स पशुवीर्यं प्राबृहत् पशवो वै रौरवं ॥ ८ ॥

तत्तेन रौरवविभागेनैव सोऽग्निः पशुवीर्यं पशुलक्षणं सामर्थ्य-
मेव प्राबृहत् तदपि कुत इत्याह रौरवं साम पशवः खलु तत्र
पशुवाचकेडानिधनोपेतत्वादित्यभिप्रायः ॥ ८ ॥

पशुमान् भवति य एवं वेद ॥ ९ ॥

विदुषः स्तुतिः ॥ ९ ॥

अथ रौरवस्याग्निसम्बन्धं दर्शयति ।

अग्निर्वै रूरस्तस्यैतद्रौरवं ॥ १० ॥

रूर इति शब्दायमानो दहतीति रूरोऽग्निसत्सम्बन्धाद्रौ-
रवं साम ॥ १० ॥

प्रकारान्तरेण रौरवसंज्ञां विब्रुवन् स्तौति ।

असुरा वै देवान् पर्ययतन्त ततएतावग्नीरूरो

विष्वञ्चौ स्तोभावपश्यत्ताभ्यामेनान् प्रत्यौषत्ते प्रत्यु-
ष्यमाणा अरवन्त यदरवन्त तस्माद्रौरवं ॥ ११ ॥

पूर्वम् हि देवानसुराः पर्ययतन्त परितोऽयुध्यन्त ततोऽग्नेः
एतौ कुरौ विष्वञ्चौ सर्वतो व्याप्तौ ऊहो ३ ऊवाऽण्यया औ ३
होवा इति द्वौ स्तोभावपश्यत्ताभ्यामेनान् प्रत्यौषत् दृष्टत् ते
प्रत्युष्यमाणा अरवन्त शब्दमकुर्वन् यदरवन्त तत्तस्माद्रौरवन्नाम
सम्पन्नं कुरवयोऽभयत्र रेफसाभ्यात् कुरसम्बन्धात् रवसम्ब-
न्धाच्च रौरवमिति नाम भवति ॥ ११ ॥

इन्द्रस्य यौधाजयाख्ययशःसम्बन्धमाह ।

अथेन्द्रो यौधाजयं प्राष्टहत तद्वै स वज्रं प्राष्टहत
वज्रोवै यौधाजयं ॥ १२ ॥

अथेत्यानन्तर्यार्थे इन्द्रो यौधाजयं यौध्यान् अजयन्त वज्र-
भावकल्पनमेवं वज्रस्यैव परिकुर्वन्निः तेन तत्कार्यसिद्धेः यौधा-
जयस्य वज्रकारणत्वमेव वज्रं वाक् इत्यनेनोच्यते ॥ १२ ॥

अथ विदुषः फलमाह ।

वज्रं भ्राष्टव्याय प्रहरति यएवं वेद ॥ १३ ॥

स्पष्टोऽर्थः ॥ १३ ॥

अथ निर्दिष्टनद्वारा तदेव प्रशंसति ।

इन्द्रो वै युधाजित्तस्यैतद्यौधाजयं ॥ १४ ॥

युधा युद्धेन शत्रून् जयतीन्द्र एव युधाजित् तस्य सम्बन्धि तत्
साम यौधाजयं ॥ १४ ॥

अथ निर्ळचनान्तरप्रदर्शनेन प्रशंसति ।

युधा मर्या अजैष्मोति तस्माद्यौधाजयं ॥ १५ ॥

हेमर्याः मर्याः युधा अजैष्म असुरानिति इन्द्रोऽब्रवीदिति
शेषः तस्माद्युधाजयस्य हेतुत्वात् यौधाजयमिति नाम सम्पन्न-
मिति श्रुतिः ॥ १५ ॥

अथ वायुरौशनसम्बन्धमाह ।

अथ वायुरौशनं प्राट्कृत ॥ १६ ॥

स्यष्टं ॥ १६ ॥

औशनस्वीकार एव प्राणाख्यवीर्यस्वीकार इत्याह ।

तद् स प्राणवीर्यं प्राट्कृत प्राणावा औशनं ॥ १७ ॥

औशनसामभागपृथकरण एव प्राणाख्यस्य वीर्यस्य पृथक्-
कारः तत्र हेतुः औशनं साम प्राणाः खलु तस्मिन् स्वरनिधन-
सद्भावात् स्वरस्य प्राणनिरोधमन्तरेणोच्चारणानुपपत्तेः ॥ १७ ॥

विदुषः श्रुतिः ।

सर्वमायुरेति य एवं वेद ॥ १८ ॥

स्यथोऽर्थः ॥ १८ ॥

औशनसं चान्निर्व्वक्ति ।

वायुर्वा उशंस्तस्यैतदौशनं ॥ १९ ॥

उशन् वशकान्तावित्यस्य कर्मणि रूपं काय्यते सर्वैः प्राण-
रूपत्वेनेत्युशन् वायुरेव तस्य सम्बन्धित्वादौशनमिति साम्नो
नाम सम्पन्नं ॥ १९ ॥

उशन् सम्बन्धादौशनमित्युक्त्वा उशनसः सम्बन्धादौशन-
माह ।

उशना वै काव्योऽसुराणां पुरोहित आसीत्तं
देवाः कामदुघाभिरुपामन्त्रयन्त तस्मा एतान्यौश-
नानि प्रायच्छन् कामदुघा वा औशनानि ॥ २० ॥

पूर्वं उशनानामकवेः पुत्रः असुराणां विरोचनादीनां पुरो-
हित आसीत् तं देवाः कामदुघाभिर्गोभिरुपामन्त्रयन्त कथन्ता-
भिरनुमन्त्रणं तत्राह असौ उशनसे एतान्यौशनानि सामानि
कामधेनुसदृशानि प्रायच्छन् तेषां कामधुक्तप्रसिद्धिरुच्यते
कामदुघा इत्यादिना ॥ २० ॥

अथ विदुषः स्तुतिः ।

कामदुघा एनमुपतिष्ठन्ते य एवं वेद ॥ २१ ॥

य एवं जानाति एवं कामदुघागाव उपतिष्ठन्ते समीपं
प्राप्नुवन्ति दोहनशीलवज्जगोयुक्तो भवतीत्यर्थः ॥ ३१ ॥

इति साण्ड्यमहाब्राह्मणे सप्तमाध्यायस्य

पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

एवं माध्यन्दिनं पवमानमुक्त्वा बृहद्रथन्तरं विवक्षुः प्रजा-
पतेर्मनसि बृहतः प्रादुर्भावमाह ।

प्रजापतिरकामयत बज्ज स्यां प्रजायेयेति सतूष्णीं
मनसा ध्यायत्तस्य यन्मनस्यासीत्तद्बृहत्समभवत् ॥ १ ॥

बज्जभावाय प्रकर्षोत्पत्तिं कामयमानः स प्रजापतिस्तूष्णी-
न्निर्व्यापारम्भनसाद्येण यत् अचिन्तयत् तस्य ध्यातुर्मनसि यदा-
सीत् तद्बृहत्साम समभवत् सम्भूतं सामत्वेन परिणतमित्यर्थः ॥१

अथान्तःस्थितगर्भस्य प्रजननार्थं प्रजापतेर्ध्यानमाह ।

स आदीधीत गर्भो वै मेऽयमन्तर्हितस्तं वाचा
प्रजनया इति ॥ २ ॥

स प्रजापतिरादीधीत आध्यायत् ध्यानप्रकार उच्यते मे

अन्तः अर्थं गर्भो निहितः तं खलु गर्भं वाचा साधनेन प्रजन-
नाय उत्पादयामीति ॥ २ ॥

अथ वाक्सृष्टिमाह ।

स वाचं व्यसृजत सा वाग्रथन्तरमन्वपद्यत ॥ ३ ॥

स ध्यायन् प्रजापतिर्वाचं व्यसृजत सा च सृष्टा वाक् रथ-
न्तरमनु रथन्तरसामानु सृज्य पश्चाद्पद्यतागच्छत् उत्पन्ना-
सीत् ॥ ३ ॥

अथ वाक्सम्बन्धेन रथन्तरशब्दनिर्वक्ति ।

रथन्मर्थ्याः क्षेप्तातारीदिति तद्रथन्तरस्य रथ-
न्तरत्वं ॥ ४ ॥

हेमर्थ्याः मर्त्याः रथन्तरवद्देवानां वाहनभूतां वाचमिदं
साम क्षेप्ता चितभावेनातारीत् अगच्छदिति इन्द्रोऽब्रवीत् तत्तेन
रथन्तरस्य रथन्तरत्वभायातं इन्द्रस्योक्तप्रकारकवचनमेव तच्छब्द-
प्रवृत्तिनिमित्तभूतमित्यर्थः ॥ ४ ॥

अथ बृहत् उत्पत्तिं सनिर्वचनान्दर्शयति ।

ततो बृहदनु प्राजायत बृहन्मर्थ्या इदं स ज्योग-
न्तरभूदिति तद्बृहतो बृहत्त्वं ॥ ५ ॥

ततो रथन्तरसृष्टेरनु पश्चाद् बृहत्त्वाम प्राजायत सविज्ञव्य-

त्ययः तदिदं बृहत्साम हेमर्याः ज्योक् चिरकालं रथन्तरोत्प-
त्त्यनन्तरकालपर्यन्तमतः प्रजापतेर्मनसि अभूत् स्थितमासी-
दिति यत् इन्द्रोऽब्रवीत् तद्बृहत्साम्नो बृहत्त्वं सम्पन्नं ॥ ५ ॥

अथ बृहत्प्रजापतेर्ज्येष्ठपुत्रत्वेन प्रशंसति ।

यथा वै पुत्रो ज्येष्ठ एवं बृहत्प्रजापतेः ॥ ६ ॥

यथा ज्येष्ठपुत्रो मनुष्याणां एवं बृहत्प्रजापतेर्ज्येष्ठपुत्रस्या-
नीयं भवति ॥ ६ ॥

ननु रथन्तरात्पश्चाद् बृहदुत्पन्नं कथं ज्येष्ठपुत्रत्वमस्येति
तत्राह ।

ज्येष्ठब्राह्मणं वा एतत् ॥ ७ ॥

ज्येष्ठं प्रथमं ब्राह्मणं यस्य बृहतएतत् ज्येष्ठब्राह्मणं तथाहि
रथन्तरसृष्टिप्रकाशकात्मवाचं व्यसृजत सा वाग्रथन्तरमन्वपद्यत
तद्रथन्तरं मर्या इत्यादिकाद्ब्राह्मणात्प्रथमं बृहत्सामप्रकाशकं
तस्य यन्मनस्यासीत्तद्बृहत् समभवदिति ब्राह्मणं पूर्वभावि-
त्वात् ज्येष्ठं अतः पश्चादुत्पन्नस्यापि बृहतो रथन्तरादपि ज्येष्ठ-
पुत्रत्वं युक्तं ॥ ७ ॥

अथ विदुषः फलं ।

प्रज्येष्ठमाप्नोति य एवं वेद ॥ ८ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ८ ॥

एवं बृहतो ज्येष्ठत्वं सिद्धं कथं रथन्तरस्य पूर्वप्रयोगप्राप्ति-
रिति कश्चिद् ब्रह्मवादिनां प्रश्नमवतारयति ।

यन्निवत्याज्जबृहत्पूर्वं प्रजापतौ समभवत्कस्माद्रथ-
न्तरं पूर्वं योगमानश इति ॥ ९ ॥

यद्यदि तु अथ इति एवं वक्ष्यमाणप्रकारेणाज्जब्रह्मवा-
दिनः इति शब्दनिर्दिष्टमर्थं विवृणोति बृहत्साम पूर्वं प्रजापतौ
सम्भूतं कस्मात्कारणाद्रथन्तरं सामोभयसामसु अहःसु पृथ्यः
षडहादिषु सर्वेषु पृथ्येषु पूर्वं योगमानश इति प्रयोगं प्रा-
प्नोति ॥ ९ ॥

तस्य परिहारमाह ।

बृहदेव पूर्वं समभवद्रथन्तरन्तु पूर्वं सृष्ट्या-
सृजत तस्मात् पूर्वं योगमानशे ॥ १० ॥

यद्यपि बृहदेव पूर्वं प्रजापतेर्मनसि समभवत् न पितुर्विश्वे-
षोऽस्ति रथन्तरं पूर्वं सृष्ट्या उत्पत्त्या असृजत सृष्टमभूत् तस्मा-
दिति तस्यैवोपसंहारः ॥ १० ॥

अथ ज्योगामयाविनः प्रयोगे उभे अपि कार्ये इति विव-
क्षुराह ।

तयोः समानन्निधनमासीत्तस्मिन्नातिष्ठेतान्ते आ-

जिमैतां तयोर्हसिति बृहत्प्राणमुदजयदसिति रथ-
न्तरमपानमभिसमवेष्टत ॥ ११ ॥

पूर्वं द्वयोर्बृहद्रथन्तरयोः समानं निधनमासीत् तस्मिन्नेक-
स्मिन्निधने नातिष्ठेतां न समजानतां ममैवेदम् ममैवेदमिति
कलहमकुरुतां तदर्थं ते सामनी आजिं संग्रामं मम ऐतां सम-
गच्छतां तयोर्मध्ये बृहत् स्वेन निधनेन हसित्यनेन प्राणमुदजयत्
जितवत् रथन्तरं तु स्वेन असिति निधनेनापानमन्तरमभिसम-
वेष्टत समाट्णोत् अनेनोभयत्रानुगतं सकारमेव पूर्वन्निधनमुभ-
योरासीदिति मन्तव्यं ॥ ११ ॥

ज्योगामयाविने ते उभे विदधाति ।

प्राणापानौ वै बृहद्रथन्तरे ज्योगामयाविन उभे
कुर्यादपक्रान्तौ वा एतस्य प्राणापानौ यस्य ज्योगा-
मयति प्राणापानावेवास्मिन्दधाति ॥ १२ ॥

हसिति निधनस्य प्राणमुदजयहेतुत्वात्तन्निधनं बृहत्त्वा-
मापि प्राण एव अपानसंवेष्टनहेतुत्वादसिति निधनस्य तद्युक्तं
रथन्तरमपानं तथा सति यस्य ज्योगामय इति एतस्य प्राणा-
पानौ अपक्रान्तौ खलु अतस्तस्य प्रयोगे उभे बृहद्रथन्तरे कुर्यात्
तेनास्मिन् रोगिणि प्राणापानावेव दधाति पुनः स्थापयति
माध्यन्दिने पवमाने बृहतीषु रथन्तरं कार्यं बृहत्त्वामष्टुं कार्य-
मिति तयोर्व्यवस्था ॥ १२ ॥

अथ बृहद्रथन्तरप्रसङ्गात्तद्विषयं कश्चित्प्रश्नसुपक्षिपति ।

यन्निवत्याङ्गरुभे बृहद्रथन्तरे वह्निर्निधने कस्माद्
बृहद्वह्निर्निधनानि भजतेऽन्तर्निधनानि रथन्तरमि-
ति ॥ १३ ॥

हस् अस् इति बृहद्रथन्तरयोरुभयोर्वह्निर्निधनत्वात् कथं
बार्हतेष्वहःसु श्यैतादीनि वह्निर्निधनानि प्रयुज्यन्ते रथन्तरे-
ष्वन्तर्निधनानि प्रयुज्यन्ते ॥ १३ ॥

रथन्तरेष्वन्तर्निधनानि नौधसादीनि यदि विरुद्धमित्यादि-
पेयुस्तेषामुत्तरं ।

प्राणो बृहत्तस्माद्वह्निर्निधनानि भजते वह्निर्हि
प्राणोऽपानो रथन्तरं तस्मादन्तर्निधनानि भजतेऽन्त-
र्ह्यपानः ॥ १४ ॥

बृहतः प्राणरूपत्वाद्वह्निर्निधनभाक्त्वं युक्तं तत्र हेत्वभि-
धानं वह्निर्हि प्राण इति रथन्तरं त्वपान एव तस्मादन्तर्वर्त्यपान-
रूपत्वादन्तर्निधनभाक्त्वं तस्मादित्यस्य विवरणमन्तर्ह्यपान इति
॥ १४ ॥

निधनवैषम्ये हेत्वन्तरमाह ।

महाष्टक्षौ वै बृहद्रथन्तरे निधनेन समर्प्ये ॥१५॥

बह्वाश्रयत्वाद् बृहद्रथन्तरे महावृक्षत्वेन निरूप्येते अतस्ते
निधनेन विषमेण समर्थे सङ्गमयितव्ये ॥ १५ ॥

निधनसाम्ये दोषमाह ।

यद्वै महावृक्षौ समृच्छेते वज्रं तत्र विभग्नं प्रभ-
ग्नं शते ॥ १६ ॥

यद्यत्र खलु महावृक्षौ समृच्छेते तत्र वज्रशाखास्वङ्गादिकं
परस्परसंघर्षणाद्विभग्नं प्रभग्नं च समृच्छेते भूमौ वैषम्ये तु
नोक्तदोष इत्यर्थः ॥ १६ ॥

अथ बृहद्रथन्तरयोरन्यतरप्रयोगेऽप्यन्यतरस्यापि फलसिद्ध्यर्थं
तयोर्द्वयोर्माहात्म्यं मनसा ज्ञातव्यमित्याह ।

ऐरं वै वृहद्वैडं रथन्तरम्भनो वै बृहद्वाग्रथन्त-
रं साम वै बृहद्वाग्रथन्तरं प्राणो वै बृहदपानो रथ-
न्तरमसौ वै लोको बृहदयं रथन्तरमेतानि मन-
सान्वीक्ष्योद्गायेत् क्लृप्ताभ्यामेवाभ्यामुद्गायति ॥ १७ ॥

यद्बृहत्साम तदैरं वै इरा अन्नं तत् सम्बन्धि तत्साधनमि-
त्यर्थः यद्रथन्तरं तद्वैडं वै पशुसाधनं खलु शिष्टं सुन्नानं, एतानी-
रादिरूपाणि एतयोः सम्बन्धीनि मनसान्वीक्ष्य सम्भाव्य पश्चा-
देते उद्गायेत्, एवं कुर्वन् उद्गाता अन्यतरप्रयोगेऽपि क्लृप्ताभ्यां

प्रयुक्ताभ्यामुभाभ्यामुद्गायति उभयोरुद्गाने यत् फलं तदन्यतरे-
णापि लभत इत्यर्थः एतेषां मनसान्वीक्षणस्यान्यतरप्रयोगेऽपि
कर्त्तव्यत्वं सूत्रकारोऽप्याह बृहता रथन्तरेण वा स्तोत्र्यमाणः
प्राक् स्तोमयोगाद्गृह्य व्याहृतीर्मनसा ध्यायेद्दैरमैडमितीति ॥१७॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे सप्तमाध्यायस्य

षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

बृहद्रथन्तरयोः स्तुतिप्रकारं समुच्चित्य दर्शयति ।

पशवो वै बृहद्रथन्तरे अष्टाक्षरेण प्रथमाया
ऋचः प्रस्तौत्यष्टा शफान् प्रस्तुत्यशूनवरुन्धे ॥ १ ॥

बृहद्रथन्तरे उभे अपि पशवो वै तयोरनुष्ठानात् सिद्धेः
अत उभयोः प्रथमाया ऋचः अभित्वा त्वामिद्धीत्यनयोर्ऋचोरि-
त्यर्थः अष्टाक्षरेणादितः अष्टाक्षरैः प्रस्तौति प्रस्तावभागं गायेत्
अष्टाक्षरसंख्या ऋगक्षरमात्रविषया न स्तोत्रादिविशिष्टविषया
अभित्वाशूरनोनुमो वा इति रथन्तरे औ हो ईत्त्वामिद्धि
हवामहा३ए इति बृहतीति विभागसंज्ञेनाष्टाक्षरप्रस्तावेनाष्टा-
शफान् पशून् प्राप्नोति यजमानः ॥ १ ॥

अथोत्तरयोर्ऋचोः प्रस्तावभागमाह ।

द्यक्षरेणोत्तरयोर्ऋचोः प्रस्तौति द्विपाद्ययजमा-
नो यजमानमेव यज्ञे पशुषु प्रतिष्ठापयति ॥ २ ॥

रथन्तरस्योत्तरयोर्ऋचोः ईशानमस्य जगतः न जातो न
जनिष्यते इत्यनयोर्ऋचोः ईशो वा न जीवेति द्यक्षरेण प्रस्ताव-
भागं गायेत् तथा च बृहति औ हार्द्रं तु वा३ मे औहोर्द्रं
महा३ ए इति द्यक्षरेण प्रस्तौति द्यक्षरस्योक्ताष्टाक्षरं मिलित्वा
प्रशस्यते यजमानोऽपि द्विपात् तमेव यज्ञे यज्ञफलभूतेषु पशुषु
प्रतिष्ठापयति प्रस्तोता ॥ २ ॥

अथ प्रस्तावमुक्त्वा रथन्तरस्य प्रतिहारभागनियममाह ।

पञ्चाक्षरेण रथन्तरस्य प्रतिहरति पाङ्क्तान्-
स्तत्पशूनवरुन्धे ॥ ३ ॥

आ ईशानमा३ ईन्द्रा३ इति प्रथमायां न जातो ना३ ३
जा३ इति मध्यमायां गव्यन्नस्वार ३हा३इत्युत्तमायामिति रथ-
न्तरस्य तिसृष्वपि प्रतिहारनियमात्तत्तेन पञ्चाक्षरप्रतिहारेण
पाङ्क्तानवयवगतपञ्चसंख्यायोगेन पङ्क्तिसम्बन्धान् पशूनवरुन्धे यज-
मानः रोमाणि त्वङ्गांसास्थिमज्जेति पशूनां पञ्चावयवास्त्र-
त्वारः पादा आत्मा चेति वा ॥ ३ ॥

अथ बृहतः प्रतिहारभागमाह ।

चतुरक्षरेण बृहतः प्रतिहरति चतुष्पदस्तत्प्रश्न-
वरुन्धे ॥ ४ ॥

बृहतः प्रथमायां त्वां काष्ठा ४ औ होवा इति मध्यमायां
महस्तवा ३ ४ औहो वा इति उत्तमायां सत्तावाजा ३ ४ औहो
वा इति ॥ ४ ॥

अथ बृहद्रथन्तरयोः ककुभुत्तरागानं विदधाति ।

न वै बृहन्न रथन्तरमेकञ्छन्दो यच्छततः ककु-
भावुत्तरे उपादधुस्तस्माद्बृहती प्रथमा ककुभावु-
त्तरे तस्माद्बृहद्रथन्तरे एकञ्चैन कुर्वन्ति न हि ते
एकञ्छन्दोऽयच्छत् ॥ ५ ॥

बार्हते प्रगाथे बृहद्रथन्तरे गीयेते तत्र पूर्वा बृहती उत्तरा
विष्टारपङ्क्तिः एवञ्च सत्युक्ते प्रगाथे एकां बृहतीं द्वे ककुभे च
सम्पादयितुमाह बृहत्साम रथन्तरं वा एकं छन्दो न खल्वय-
च्छत् नियन्तुन्न शक्नोत् ततः कारणात् उत्तरे ऋचौ ककुभौ
सम्पाद्य उपादधुः पूर्वं ऋचः यत् यस्मादेवं तस्मादिदानीन्तनै-
रपि बृहती प्रथमा कार्या क्रकुभावुत्तरे तत्प्रकार एव बृहती
तत एव सिद्धा तस्याश्चतुर्थं पादं पुनरावर्त्य विष्टावपंत्योश्च
पादद्वयं मिलित्वा एकाङ्गकुभङ्गुर्यात् तस्या एव द्वितीयपादं
पुनरावर्त्य अविष्टपादद्वयेनान्याङ्गकुभमिति तस्मादेव बृह-

द्वयन्तरे एकञ्चैकच्छन्दस्कोन कुर्वन्ति तस्मादित्युक्तविवरणं ॥५॥

न हि त इत्यादि बृहज्ज्ञाने कश्चिद्विशेषमाह ।

नव बृहतो रोहान् रोहति नव प्राणाः प्राणाने-
वावरुन्धे ॥ ६ ॥

बृहतः साम्नः नव रोहान् आरोहणानि उक्त्वायानारो-
हति आरोहत् प्राणानां नवत्वमसकृदुक्तं सध्यासाव्यात् नव
प्राणान् यजमान आत्मनि तद्दधाति ॥ ६ ॥

अथ त्वचे तान् विभज्य दर्शयति ।

तीन् प्रथमायां रोहति भूतं भवद्भविष्यत्तानेवा-
वरुन्धे तीन् मध्यमायां रोहत्यात्मानं प्रजां पशू-
स्तानेवावरुन्धे तीनुत्तमायां रोहति त्रय इमे लोका
एष्वेव लोकेषु प्रतितिष्ठति ॥ ७ ॥

प्रथमायाम्चि तीन् रोहति द्वितीयायां तृतीयायाञ्च
तीनिति नव रोहाः स्युः प्रथमायां रोहत्वयेण भूतवर्त्तमानभवि-
ष्यत्कालीनाभोगाः सन्ति तानेव यजमानोऽवरुन्धे शिष्टं सु-
ज्ञानं ॥ ७ ॥

उक्तार्थवेदनपूर्वकारोहणफलमाह ।

सर्वान् कामानवरुन्धे य एवं विद्वान् बृहतो रो-
हानो हति ॥ ८ ॥

सष्टोऽर्थः ॥ ८ ॥

रथन्तरे उद्गातृप्रस्तोतृभागयोर्मध्ये व्यवधानायोद्गातुः क-
श्चिद्यवधानं विधत्ते ।

वज्रेण वा एतत्प्रस्तोतोद्गातारमभिप्रवर्त्तयति
यद्रथन्तरं प्रस्तौति समुद्रमन्तर्द्वायोद्गायेद्वागित्यादेयं
वाग्वै समुद्रः समुद्रमेवान्तर्दधात्यहिंसायै ॥ ९ ॥

प्रस्तोता रथन्तरं तत्प्रस्तावभागं प्रस्तौतीति यत् एतद्वज्रे-
णैव प्रस्तोता उद्गाता च प्रवर्त्तयति प्रेरयति, अतस्तत्परिहाराय
समुद्रमन्तर्द्वाय व्यवधायोद्गायेद्गुद्गाता समुद्रस्थान्तर्धातुमशक्य-
त्वात् तदुपाय उच्यते वागिति वागेवेदं इत्यादेयं मनस्याधानं
कर्त्तव्यं ध्यातव्यमित्यर्थः । वाचः समुद्रस्य च कः प्रसङ्ग इत्य-
त्राह यः समुद्रः सवाग्वै समुद्रवत् सर्वपदार्थानां स्वान्तर्नि-
धानाद्वाक् समुद्र इत्युच्यते तथा च वाङ्निधानेन समुद्रमेवान्त-
र्निहितवान् भवत्यहिंसायै ॥ ९ ॥

अथोक्तदोषपरिहाराय तत्र कश्चिद्विशेषमाह ।

बलवद्भेयं वज्रमेव प्रवृत्तं प्रत्युद्गृह्णाति ॥१०॥

वल्लवदिति स्पष्टाक्षरमुद्गात्वा गातव्यं तथा सत्यस्य दौर्बल्या-
भावात्प्रस्तावरूपं वज्रमेवोद्गृह्णाति ऊर्ध्वमेव स्तम्भाति ॥ १० ॥

तत्रैवोपायान्तरमाह ।

वल्लला कुर्वता गेयमभिलोभयतेव वज्रमेवाभिलो-
भयति ॥ ११ ॥

वल्लला कुर्वता गेयं स्तोभवता गेयं अभिलोभयता इवेति
अभिलोभनं हिंसनं वज्रमभिलोभयामीति ध्यायता गेयमित्यर्थः
तथा सति वज्रमेवाभिलोभयति हिंनस्ति ॥ ११ ॥

रथन्तरगाने नियमविषेष्टमाह ।

क्षिप्रङ्गेयं स्वर्गस्य लोकस्य समर्थै ॥ १२ ॥

क्षिप्रमविलम्बेन गातव्यं तच्च स्वर्गस्याविलम्बेन समर्थै
संप्राप्त्यै भवति ॥ १२ ॥

अत्रैव नियमविशेषमाह ।

देवरथो वै रथन्तरमक्षरेणाक्षरेण प्रतिष्ठाप-
यतोङ्गेयमरेणारेण हि रथः प्रतितिष्ठति ॥ १३ ॥

रथन्तरं साम देवानां वै रथः तदक्षरेणाक्षरेण प्रतिष्ठाप-
यतोङ्गेयं हि यस्माद्रथः अरेणारेण रथाङ्गस्य शङ्खो नेम्याधार-
भूताः अराः प्रत्यरं हि रथः प्रतितिष्ठति ॥ १३ ॥

अथ तस्य भूस्पर्शं गानं विधत्ते ।

यो वै देवरथमनन्वालभ्यातिष्ठत्यवास्मात्पद्यत इयं
वै देवरथ इमामालभ्योद्गायेन्नास्मादवपद्यते ॥ १४ ॥

यो हि देवरथं रथन्तरमन्वालभ्यालम्बनं स्पर्शनमकृत्वा
आतिष्ठत्यारोहति सोऽस्माद्देवरथादवपद्यते अघःपतति यथा
लौकिकरथमनवलम्ब्य आरोहन्नावपद्यते तद्वत् अतस्तदवलम्ब-
नस्य क उपाय इत्युच्यते इयं पृथिव्येव हि देवरथः इयं वै
लोको रथन्तरमित्युक्तत्वात्तस्मादिमामालभ्योद्गेयं ॥ १४ ॥

पुनस्तत्रैव कचिन्नियममाह ।

ईश्वरं वै रथन्तरमुद्गातुञ्चक्षुः प्रमथितोः प्रस्तूय-
माने सम्मीलेत्स्वर्दृशं प्रतिवीक्षेत नैनञ्चक्षुर्जहाति
॥ १५ ॥

रथन्तरं साम स्तूयमानं उद्गातुञ्चक्षुः प्रमथितोः प्रमथितुं
ईश्वरं वै समर्थं खलु अतस्तस्मिन् प्रस्तूयमाने चक्षुः सम्मीलेत्
मुकुलितं कुर्यात् पुनः स्वर्दृशं स्वर्दृशमिति पदं गीयमानं प्रति-
वीक्षेतावलोकयेत् एवं सति एनमुद्गातारं चक्षुर्न जहाति नान्वो
भवति ॥ १५ ॥

रथन्तराश्रयभूतायामृच्यध्ययनप्राप्तं तस्युष इति पदं नि-
न्दित्वा प्रकारान्तरेण पठितव्यमित्याह ।

प्रजननं वै रथन्तरं यत्तस्युष इत्याह स्यायुकोज्ञा-
तुर्वाग्भवत्यपि प्रजननं हन्त्यस्युष इति वक्तव्यं
सुस्युष इति वा स्यायुकोज्ञातुर्वाग्भवति न प्रजनन-
मपि हन्ति ॥ १६ ॥

रथन्तरं साम प्रजननस्यापत्याद्युत्पादनस्य हेतुत्वात् स्वय-
मपि प्रजननमेव तथा च यद्वयदि तस्युष इत्याहोज्ञाता न हि
तस्य वाग्रथन्तरात्मिका स्यायुका स्थितिस्वभावा भवति न प्रसृता
अतएव प्रजननमुद्गातुः प्रजाद्युत्पादनसामर्थ्यमपि हन्ति कथं
तस्य परिहार इति तत्राह अस्युष इति वक्तव्यं तथोक्ते वाचा-
मस्यायुकदोषः परिहृतो भवति अथ वा सुस्युष इति वक्तव्यं
तेनास्य रथन्तररूपाया वाचः शोभनस्यायुकत्वं भवति प्रजनन-
मपि नापहन्ति अयमभिप्रायः तस्युष इत्युक्तेरुद्गातुः रथन्तर-
रूपा वाक् प्रसृता भवति रथन्तरगानस्य फलरूपं प्रजननमपि
सुस्युष इत्युक्तौ सुशब्दश्रवणात् प्रजननक्षयाभावेन सुप्रजननं
भवति ॥ १६ ॥

अथ रथन्तरगानात्पूर्वं व्यस्ते गोष्वित्ययं मन्त्रो जप्तव्य इति
विधित्सुराह ।

पृष्ठानि वा असृज्यन्त तैर्द्देवाः स्वर्गं लोकमाय-
स्तेषां रथन्तरम्प्रहिन्ना नाशक्रोदुत्पतत् ॥ १७ ॥

पूर्वं देवा रथन्तरादीनि षट् पृष्ठानि सृष्ट्वा रथन्तरव्यति-
रिक्तैरितरैः प्रयुक्तैः सह स्वर्गं लोकमायन् तेषां मध्ये रथन्तरपृष्ठं
महिम्ना प्रवृद्धेन माहात्म्येन निमित्तेन तत्र तत्र विप्रकीर्णत्वे-
नेत्यर्थः तेनोत्पत्तदपि रथन्तरं स्वर्गं गन्तुं नाशक्नोत् ॥ १७ ॥

इदानीं स्वर्गसाधनत्वेन विदधाति ।

तस्य वशिष्ठो महिम्नो विनिधाय तेन स्तुत्वा
स्वर्गं लोकमैत्तान् संभृत्योद्गायेत् ॥ १८ ॥

तस्य रथन्तरस्य महिम्नो माहात्म्यानि विप्रकीर्णानि विनि-
धाय विशेषेणैकत्र स्थाप्य तेन स्तुत्वा वशिष्ठः स्वर्गं लोकमैद्ग-
च्छत् तस्मात्तन्महिम्नः संभृत्योद्गेयमितीतरैरपि ॥ १८ ॥

अथ गातव्यं संभृतमहिमानं मन्त्रं दर्शयति ।

यस्ते गोषु महिमा यस्ते अप्सु रथे वा ते स्तन-
यित्वा य उ ते यस्ते अग्नौ महिमा तेन सम्भव रथ-
न्तर द्रविणवत् न एधि ॥ १९ ॥

अस्यायमर्थः हे रथन्तर योयो महिमा ते तव सम्बन्धी
गवादिषु अग्न्यन्तेषु विप्रकीर्णो वर्त्तते तेन सर्वेण सम्भव
समर्च्चति प्रवृद्धं भव तथा भूतं सत् द्रविणवत् बद्धद्रविणोपेतं
सत् नोऽस्मदर्थं एधि भव समागच्छ वा ॥ १९ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे सप्तमाध्यायस्य

सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

अथाष्टमनवमयोर्वामदेव्यं स्तूयते तत्रादौ निर्वचनद्वारा
तत्प्रशंसति ।

अपो वा ऋत्वामाच्छ्रितासां वायुः पृष्ठे व्यवर्त्तत
ततो वसु वामं समभवत्तस्मिन् मित्रावरुणौ पर्यप-
श्यतां तावब्रूतां वामं मर्या इदं देवेष्वजनीति तस्मा-
द्दामदेव्यं ॥ १ ॥

ऋत्विजः क्रतुसंवन्धि प्रजननसामर्थ्यं अपः उदकानि खल्ला-
च्छ्रद्दगच्छत् तासां प्राप्तत्विजानामपां वायुः पृष्ठे देशे व्यवर्त्तत
अनुप्रवृत्तोऽभूत् ततः अद्भ्यः सकाशात् वामं वमनीयं वसु धनं
समभवत् तत्सम्भूतं धनं मित्रावरुणौ पर्यपश्यतां दृष्टवन्तौ दृष्ट्वा
च तावब्रूतां किमिति उच्यते हे मर्याः वाममिदं धनं साम-
लक्षणं देवेष्वजनि उदभूदिति तस्मादेवं ताभ्यामुक्तत्वादाम-
देव्यमिति तन्नाम सम्पन्नं ॥ १ ॥

अथोत्पन्नं वामदेव्यं सर्वदेवतासम्बन्धद्वारेण प्रशंसति ।

तत्परिगृह्णन्तावब्रूतामिदमविदावेदन्नौमाभ्यर्त्ति-
द्वमिति तत्प्रजापतिरब्रवीन् मद्वा एतदद्भ्यजनि मम
वा एतदिति तद्ग्निरब्रवीन्मां वा एतदन्नजनि मम

वा एतदिति तदिन्द्रोऽब्रवीच्छ्रेष्ठस्या वा एतदहं वः
 श्रेष्ठोऽस्मि मम वा एतदिति तद्विश्वे देवा अब्रुवन्-
 स्मद्देवत्यं वा एतद्वदङ्गोऽधि समभूद्स्माकं वा एत-
 दिति तत्प्रजापतिरब्रवीत्सर्वेषान्न इदमस्तु सर्व इद-
 मुपजीवामेति तत्पृष्ठेषु न्यदधुः सर्वदेवत्यं वै वाम-
 देव्यं ॥ २ ॥

तत् वसु परिगृह्णन्तौ मित्रावरुणौ अब्रूतां इदं वस्वविदाव
 आवां लब्धवन्तौ स्वः अतः इन्द्रं नो आवाभ्यामेव अतो हे देवाः
 अभ्यर्त्तिद्वं नो अतिवाधध्वं इत्यब्रूतां एवमुक्ते तद्वसु प्रजापतिर-
 ब्रवीत् एतद्वसु मदधि मत्तोऽजनि प्रादुरभूत् अतो ममैव खल्वे-
 तदिति तदेव धनं प्रत्यग्निरेवाब्रवीत् एतद्वसु मामनु खल्वजनि
 अग्नेराप इति श्रुतेः अग्न्यनन्तरमाप उत्पन्नाः ताभ्योऽस्योत्पन्न-
 त्वादित्यभिप्रायः ममैवैतदिति तथा तद्वनमिन्द्रो ब्रवीत् एतद्वनं
 श्रेष्ठस्या वै श्रेष्ठे तिष्ठतीति श्रेष्ठस्या तिष्ठतेः सर्वधातुभ्योऽसुन्नित्यसुन्
 प्रत्ययः व्यत्ययेन पुल्लिङ्गता श्रेष्ठविषयं ह्येतद्वामदेव्यं अहश्च वो
 युष्माकन्मध्ये श्रेष्ठोऽस्मि अतो ममैवैतदिति तदेव धनं विश्वे देवा
 अपां सर्वदेवत्यत्वात् ततोत्पन्नं धनमस्मद्देवत्यं अतो अस्माकमे-
 वेत्युक्तवान् एवं वसुविषयं विवदमानेषु सत्सु प्रजापतिरब्रवीत्
 इदं धनन्नः सर्वेषां अस्तु अतः सर्वमिदं साधनं उपजीवामेति

एवमुक्ते तद्वामदेव्यं धनं पृष्ठेषु रथन्तरादिषु न्यदधुः देवाः अत
इदं वामदेव्यं सर्वदेवत्यं वै ॥ २ ॥

एतदेव विभज्य दर्शयितुमादौ प्रजापतेर्भागं दर्शयति ।

यत्कवतीषु तेन प्राजापत्यं को हि प्रजापतिर्यद्-
निरुक्तासु तेन प्राजापत्यमनिरुक्तो हि प्रजापतिः ॥३॥

यत् कवतीषु कश्चोपेतासु कया न इत्यादिषु तिसृषु गायति
तेन तत्साम प्राजापत्यं उक्तस्यैव समर्थनं कोहीति यः प्रजा-
पतिः स कोहि कश्चिद्वाच्यः खलु कोऽहं स्यामिति को ह वै नाम
प्रजापतिरिति तैत्तिरीयकं तथा अनिरुक्तासु अस्यष्टदेवता-
विशेषासूक्तास्वेवर्चुं गीयते अतोऽप्येतत्प्राजापत्यं तत् समर्थितं
अनिरुक्तो हि प्रजापतिरनिरुक्तत्वं सर्वरूपत्वेनावशिष्टविशेष-
रूपत्वाभिप्रायं ॥ ३ ॥

अग्नेर्भागं दर्शयति ।

यद्गायत्रीषु तेनाग्नेयं गायत्रच्छन्दा ह्यग्निः ॥ ४ ॥

यत् कयान इत्यादिषु गायत्रीषु गीयते तेन तदाग्नेयं
भवति ॥ ४ ॥

यत् पृष्ठेषु न्यदधुस्तेनैन्द्रं सर्वाणि हि पृष्ठानी-
न्द्रस्य निष्केवलानि ॥ ५ ॥

यद्यस्माद्दामदेव्यं पृष्ठेषु न्यदधुः तेनैतद्वैन्द्रं भवति कुत
इत्याह सर्वाणि हि पृष्ठानि चत्वारि इन्द्रस्य निष्केवल्यानि
असाधारणानि ॥ ५ ॥

अथास्य मैत्रावरुणयोर्भागमाह ।

यन्मैत्रायरुणोऽनुशंसति तेन मैत्रावरुणं ॥६॥

यद्यस्मात् मैत्रावरुणदेवत्यशस्ते वामदेव्यमनुशंसति तेन
मैत्रावरुणमिति तेन वामदेव्यं अग्नेर्गायत्यभवदिति श्रुतेः ॥६॥

अथेन्द्रस्य भागं दर्शयति अथैतस्य वैश्वदेवत्वमाह ।

यद्ब्रह्मदेवत्यमुत्तमं पदं तेन वैश्वदेवं सर्वेष्वेव रूपेषु
प्रतितिष्ठति ॥ ७ ॥

यद्यस्मादुत्तमं पदं वामदेव्यदृचस्यान्तिमं शतं भवा स्युतय
इत्येतत् पदं ब्रह्मदेवत्यं तेन तद्वैश्वदेवं उत इत्यमुक्तरीत्या सर्व-
ेष्वेव रूपेषु सर्वदेवतासम्बन्धिषु प्रतितिष्ठति प्रतितिष्ठितं भवति ॥७॥

अथ वामरेव्याद्रथन्तरादिहृष्टिं विवक्षुस्तत्साधनत्वेन वाम-
देव्ययोनिभूतां गायत्रीमुपदिशन्नाह ।

प्रजापतिर्वा एतां गायत्रीं योनिमपश्यत् स आ-
दीधोतास्माद्योनेः पृष्ठानि सृजा इति ॥ ८ ॥

प्रजायति; खलु एतां कथाम् इतीमां गायत्रीं योनिं वाम-

देव्यस्य योनिभूतामपश्यत् दृष्ट्वा च स प्रजापतिरादीधीताभ्या-
यत् किमिति अस्माद्गायत्रीरूपाद्योनेः पृष्ठानि षडपि सृजे
इति सृजानीति ॥ ८ ॥

अथोक्तसाधनाद्रथन्तरसृष्टिमाह ।

स रथन्तरमसृजत तद्रथस्य घोषोऽन्वसृज्यत ॥९॥

स प्रजापतिः गायत्रीभ्य उत्पन्नाह्वामदेव्याद्वा रथन्तरं
पृष्ठं प्रथममसृजत तत् पृष्ठमनु रथस्य घोषोऽन्वसृज्यत नचानर्थ-
कोऽयं रथघोषसृष्ट्युपन्यास इति मन्तव्यं सप्रयोजनत्वात् तथै-
हि रथन्तरमनुसृत्योत्पन्नत्वात् पृष्ठस्य प्रथमेऽहनि रथन्तरं रथ-
घोषेणोपाकुर्वन्ति वामदेव्ययोने रथन्तरपृष्ठोत्पत्तिप्रकार इत्थं
ज्ञातव्यः रथन्तरस्य बार्हतप्रगाथो योनिस्तत प्रथमायां त्रयो
गायत्र्याः पादाः एकश्च जागतः द्वितीयायां विष्टारपङ्क्तौ द्वौ
गायत्रौ पादौ द्वौ च जागतौ अतो वामदेव्याधारायामृचि
गायत्रोपादसङ्गात्राङ्गायत्र्यामुत्पन्नमित्युच्यते सान्नः सान्नोत्पत्ति-
पक्षेऽपि स्तोत्रियद्वारा पूर्वोक्तएव सम्बन्धः ॥ ९ ॥

अथ बृहद्वै रूपयोर्गायत्रीयोनेः सकाशात् सृष्टिमाह ।

स पृहदसृजत तत् स्तनयित्त्रोर्घोषोऽन्वसृज्यत स
वैरूपमसृजत तद्वा तस्य घोषोऽन्वसृज्यत ॥ १० ॥

बृहद्वैरूपयोरपि बार्हतप्रगाथाभ्यामेवोत्पत्तेस्तयोः पूर्ववद्गा-

यत्तीपादसङ्गावाङ्गायव्या एवोत्पत्तिस्तनयित्नुघोषेण बृहतः सु-
त्प्रशक्यत्वात्तत्समानेन दुन्दुभिघोषेणोपाकरणं तथा वा तद्घोषस्य
रूपानन्तरं सृष्टत्वादुपवाजयमाना वैरूपेण सुवीरन्तुपवाज्य-
माना वा ॥ १० ॥

अथोक्तसाधनाद्वैराजसृष्टिमाह ।

स वैराजमसृजत तदग्नेर्घोषोऽन्वसृज्यत ॥११॥

राजगानासम्भवाद्ग्निसन्धनघोषएव तत्र घोषः वैराजस्य
गायत्रीसम्बन्धः एवं वैराजस्य प्रथमापि वा सोममिन्द्रमन्त्रो उक्ते-
ति त्रिंशदक्षरा उत्तरे त्रयस्त्रिंशदक्षरेति तदस्य षण्णवति अक्ष-
राणि ताश्चतस्रो गायत्र्यः सम्पद्यन्ते अतस्तस्य तत उत्पत्तिः ॥११॥

अथ ततः शाक्करसृष्टिमाह ।

स शक्करीरसृजत तदपाङ्गोषोऽन्वसृज्यत ॥१२॥

शक्करीशब्दस्य स्त्रोत्रिङ्गत्वात्तच्छब्दपरामर्शाय शक्करीसाधं
पृष्ठं सामैवानु पञ्चाङ्गवां घोष इति व्याख्येयं अपां घोषेण सह
शाक्करस्योत्पन्नत्वात्तदाश्रयमहानान्नी गानसाधिका अप उप-
निद्धुः ध्वनिसम्बन्धस्तु यो यः साम गायति स स उदकघोषं
आतयतीत्येवं ज्ञातव्यः गायव्या अस्योत्पत्त्युपचारः प्रायशो महा-
नान्नीषु उपसर्गाव्यतिरिक्तासु शिञ्जाशचीनामित्यादिषु गाय-
त्रीपादानां प्रायशः सम्भवादुपपद्यते ॥ १२ ॥

अथ ततो रैवतोत्पत्तिमाह ।

स रेवतीरसृजत तद्गवां घोषोऽन्वसृज्यत ॥ १३ ॥

नन्वत्र रेवतीनामैव सृष्टिराम्नायते उत्तरं वारवन्तीयमेव वारवन्तीनां स्तोत्रीयासु विधास्यति सूत्रकारेणापि वारवन्तीयस्य स्तोत्रे धेनुः सम्भासयेयुरित्याह नैष दोषः अत्र रेवतीवारवन्तीययोर्विकल्पमेके ब्रुवते अन्ये तु रेवतीशब्देन स्तोत्रीया उच्यन्त इत्याहुः निदानञ्च षष्ठेऽहनि रेवतीषु वारवन्तीयं पृष्ठं भवतीति रेवतीनां गायत्रीत्वात्ततो रैवतसृष्टिसम्बन्धः ॥ १३ ॥

उक्तमर्थं संग्रहेण दर्शयति ।

एतैर्वा एतानि सह घोषैरसृज्यन्त ॥ १४ ॥

एतैर्वा उक्तैः खलु घोषैः रथादिसम्बन्धिभिः सहैतानि रथान्तरादीन्यसृज्यन्तीति घोषाणां सह सृष्टिप्रयोजनं पूर्वमुक्तं ॥ १४ ॥

उक्तार्थवेदनफलमाह ।

सर्वेऽस्मिन् घोषाः सर्वाः पुण्यावाचो वदन्ति य एवं वेद ॥ १५ ॥

अस्मिन् वेदितरि एनं विषयीकृत्येत्यर्थः सर्वाः पुण्या इत्युक्तस्य विवरणं पुण्यावाच एनमुच्चरन्तीत्यर्थः ॥ १५ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे सप्तमाध्यायस्य

अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

अथोक्तसम्बन्धमपेक्ष्य पृष्ठानां वामदेव्यपुत्रत्वेन तदेव प्रशंसति ।

पिता वै वामदेव्यं पुत्राः पृष्ठानि ॥ १ ॥

स्यष्टं ॥ १ ॥

कुत इति तदुपपादयति ।

एतस्माद्वा एतानि योनेरसृज्यन्त ॥ २ ॥

एतस्माद्द्वामदेव्ययोनेः सकाशात् भवत्येवं ॥ २ ॥

किं तत इत्याह ।

तस्मात् पृष्ठानां स्तोत्रं वामदेव्येनानुष्टुवन्ति शान्त्यै ॥ ३ ॥

यस्मादेवं तस्मात् षष्ठामपि पृष्ठानां स्तोत्रं वामदेव्येन स्तुवन्ति पृष्ठस्तोत्रवैगुण्यनिबन्धनाया अशान्तेरपनयनाय ॥ ३ ॥

एवमपि शान्तिः कथमिति तत्राह ।

यद्वि पुत्रोऽशान्तं चरति पिता तच्छमयति ॥४॥

एवं लोकसिद्धत्वात् स्यष्टं ॥ ४ ॥

अथ वामदेव्यमन्तरिक्षस्थानीयत्वञ्चाह ।

अयं वै लोको मध्यमो वामदेव्यमेतस्माद्वा इमौ
लोकौ विष्वञ्चावसृज्येतां बृहच्च रथन्तरञ्च ॥ ५ ॥

इयं वामदेव्यमयं मध्यमो लोकोऽन्तरिक्षं खलु एतस्माद्-
न्तरिक्षाद्विष्वञ्चौ अभितोऽतो विद्यमानावयं च भूर्लोकोऽसौ
द्युलोकश्चावसृज्येतां यद्बृहच्च रथन्तरं चास्ति ॥ ५ ॥

अस्वेवं त्रयाणां लोकत्रयात्मकत्वं कथमनेन वामदेव्यस्य
स्तुतिरिति तत्राह ।

यद्रथन्तरेण स्तुवन्ति ये रथन्तराः पशवोऽन्त-
रीक्षन्त उपश्रयन्ति यद्बृहता स्तुवन्ति ये वार्हताः
पशवोऽन्तरीक्षन्त उपश्रयन्ति ते वामदेव्यस्य स्तोत्रे-
णावरुद्धाः ॥ ६ ॥

यद्दि रथन्तरेण स्तुवन्ति ये राथन्तराः पशवः सन्ति ते
सर्वेऽप्यन्तरिक्षमुपश्रयन्ति एवं बृहत् स्तुत्यापि वार्हताश्च पशवो-
ऽन्तरिक्षमेवोपश्रयन्ति बृहद्रथन्तरयोरुभयोरपि पशुहेतुत्वात्त-
दुभयफलभृताः पशवोऽप्यन्तरिक्षमेवोपश्रयन्ति एवमेकैकस्तोत्र-
प्रयोगे वामदेव्यस्य स्तोत्रप्रयोगे तु उभयेऽपि पशवोऽवरुद्धाः स्युः
यद्वा यदुभयविधपशूनामन्तरिक्षाश्रयणं तदन्तरिक्षरूपवामदेव्य-
स्तुतिप्रसादाद्ब्रह्ममित्यर्थः ॥ ६ ॥

अथ वामदेव्यगाननियममाह ।

ध्रुवआसीनो वामदेव्येनोद्गायेत्यशूनामप वृत्त्यै ॥७

ध्रुवोनिश्चल आसीन उपविष्टः नियमगानं पशूनां सञ्चरतां
पुनरुपावर्त्तनाय भवति ॥ ७ ॥

अथ वेदितुः फलमाह ।

उपैनं पशव आवर्त्तन्ते यएवं वेद ॥ ८ ॥

सुस्पष्टं ॥ ८ ॥

अथ ध्रुव आसीनोगायेदित्युक्तमेव नियमं वाक्यद्वयेन प्रप-
ञ्चयति ।

अन्तरिक्षं वै वामदेव्यमधून्वतेवोद्गेयमधूतमिव
ह्यन्तरिक्षं पशवो वै वामदेव्यमहिंसते वोद्गेयं पशू-
नामहिंसायै ॥ ९ ॥

अधून्वतेव अज्ञान्यकम्पतेव अहिंसतेव अज्ञान्यपीडतेव सु-
ज्ञानमन्यत् ॥ ९ ॥

अथ वामदेव्यगाने प्रकारविशेषविषयं ब्रह्मवादिनः प्रश्नं
तदुत्तरञ्चावतारयति ।

कथमिव वामदेव्यं गेयमित्याहुः ॥ १० ॥

वामदेव्यं कथं केन प्रकारेण गेयमित्यस्येत्याहुरित्यभिज्ञा-
वामुत्तरं ॥ १० ॥

इतिशब्दोक्तेन प्रकारविशेषं दर्शयति ।

यथांकुली पुत्रान् सन्दश्यासन्मिन्दती हरति
यथा वातोऽप्सु शनैर्वाति ॥ ११ ॥

यथा अंकुली माज्जारी स्वपुत्रान् सन्दश्यासन्मोदं कुर्वती
हरति यथा वा वायुः पर्वताग्रादिवैलक्षणेनाप्सु शनैर्वात्येव-
ङ्गयमिति ॥ ११ ॥

अथ नियमान्तरमाह ।

स्वधूर्वामदेव्यङ्गेयं ॥ १२ ॥

अत्र धूरिति प्रकार उच्यते स्वैवानन्यसाधारणी धूर्यइतिः
स्वधूः तथा वामदेव्यं गेयं ॥ १२ ॥

अथोक्तप्रकारेण गानफलमाह ।

यो वै स्वधूर्वामदेव्यङ्गायति स्वधूर्भवति ॥ १३ ॥

अनन्याधीतो भवतीत्यर्थः ॥ १३ ॥

स्वधूरित्वेतद्विरणोति ।

यात्यस्यान्यो नियानेन नान्यस्य नियानेन याति
॥ १४ ॥

अस्योक्तातुर्नियानेन निगमनेन मार्गेणान्य उद्राता याति
नायमन्यस्य नियानेन मार्गेण याति ॥ १४ ॥

स्वधूर्गेयमित्युक्तं तत् विदुषोति ।

न बृहतो न रथन्तरस्थानुरूपङ्गेयः स्वनैवायत-
नेन गेयमायतनवान् भवति ॥ १५ ॥

बृहतो रथन्तरस्य न यदसुरूपं अनुकूलं तेनैव तन्न गेयं
किन्तु वामदेव्यस्य यत् स्वमायतनं नियता गीति स्तस्यां गान-
मेवास्य रूपे स्थितिः य एवं गायति सोऽथायतनवान् भवति
अथ वामदेव्यं स्वस्तोत्रियाणामनिरुक्तत्वस्य पूर्वमुक्तत्वात् स्वय-
मप्यनिरुक्तं भवति ॥ १५ ॥

तद्रूपत्वं स्तोत्रकाम आह ।

देवा वै पशून् व्यभजन्त ते रुद्रमन्तरायः स्ता-
न्वामदेव्यस्य स्तोत्र उपेक्षते ॥ १६ ॥

पूर्वं देवाः प्रजापतिना सृष्टान् पशून् व्यभजन्त परस्परं
विभागमकुर्वन् ते विभजमानाः विभागात् रुद्रमन्तरायन्त-
रितवन्तः तान् वामदेव्यस्य स्तोत्रे क्रियमाणान् उपेक्षते उपेत्य
पश्यति पशून् घातुकामो रुद्रः ॥ १६ ॥

उक्तदोषपरिहाराय तस्यानिरुक्ततामाह ।

अनिरुक्तज्ञेयं ॥ १७ ॥

तस्माद्दिदानीन्तनैरपि अनिरुक्तं देवतायाः फलस्य वा कस्य-
चिन्निर्वचनमकृत्वा वामदेव्यं गातव्यं अनिरुक्तकवतीष्वतिरिक्ता-
स्वेतन्न गातव्यमित्यर्थः ॥ १७ ॥

उक्तवैपरीत्ये दोषमाह ।

यन्निराह रुद्राय पशूनपि दधाति रुद्रस्तां समां
पशून् घातुको भवति ॥ १८ ॥

यद्यपि हि निराह निर्ब्रूते तां समान्तस्मिन् संवत्सरे
रुद्राय पशूनपि दधाति स्थापितवान् भवति स रुद्रः तां
समां पशून् घातुको भवति तस्मात् कवतीष्विव गातव्यमिति
तस्य स्तुतिः ॥ १८ ॥

अथ पशुकामस्य निरुक्तमपि स्तोत्रियान्तरं वामदेव्यस्य
ग्राह्यमित्याह ।

रेवतीषु वामदेव्येन पशुकामः स्तुवीत ॥ १९ ॥

रेवतीर्न इत्याद्या रेवत्यः ॥ १९ ॥

अथ तासां गोसम्बन्धमाह ।

आपो वै रेवत्यः पशवो वामदेव्यमङ्गा एवास्मै
पशून् प्रजनयति ॥ २० ॥

अङ्गोधान्यादिसमृद्धिं स्तद्वारा रयिर्द्धनं भवतीति रेवत्य
आपः वामदेव्यस्थान्तरिक्षरूपत्वात् पशुसम्बन्धः पूर्वमुक्तः तथा
सति रेवतीषु वामदेव्यगानेनाङ्गयः समुद्रात् पशूनेवास्त्रौ यजमा-
नाय प्रजनयति ॥ २० ॥

अथोक्तप्रयोगे किञ्चिद्दोषमाह ।

अनवर्त्तिः पशुतो भवति प्रजा त्वस्य मोलितेव
भवति ॥ २१ ॥

अवर्त्तिर्ह्यरिद्व्यन्तद्राहित्यमनवर्त्तिः पशुतः पशुभिरनवर्त्ति-
रदरिद्रो भवति यदि तथापि अस्य प्रजा पुत्रादिलक्षणा मीलि-
तेव सङ्कुचितेव भवति रेवतीनामुदकरूपत्वात् बह्वदकप्रदेशे
प्रजासमृद्ध्यभावादित्यभिप्रायः ॥ २१ ॥

उक्तदोषपरिहाराय कवतीभ्य एव निर्वक्तव्यमित्याह ।

कवतीभ्यो ह्येति प्रजापतेः ॥ २२ ॥

हि यस्मात् पूर्वस्मिन् दोषोऽस्ति अतः कश्चिद्वाचप्रजा-
पतेः सम्बन्धिनीभ्यः कवतीभ्य एति एतद्व्यं वामदेव्यं यद्वा उक्त-
दोषपरिहाराय कवतीभ्यो वामदेव्यमिति हीत्यनुवादः ॥ २२ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे सप्तमाध्यायस्य

नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

उक्तं सर्वेषु पृष्ठेषु द्वितीयन्नियमेन मैत्रावरुणसामेति अधुना
रथन्तरपृष्ठेनौधसं कार्यं बृहत् पृष्ठे श्यैतमिति विवक्षुराह ।

इमौ वै लोको सहास्तान्तौ वियन्तावब्रूतां वि-
वाहं विवहावहै सह नावस्त्विति ॥ १ ॥

पूर्वमिमौ भूर्लोकद्युलोकौ सहास्तां तौ पञ्चाद्वियुज्यमानौ
इत्यब्रूतां किमिति विवाहं विवधं पृथग्वहनं विवहावहै करवा-
वहै आख्यातगतो विवाहशब्देऽनुवादः परस्परौपकार्यौपका-
रकभावं करवावहा इत्यर्थः तदेवाह सह नावस्त्विति यदेकेन
लब्धं नहुभयोरस्त्वित्युक्त्वा तथा कुरुतामित्यर्थः ॥ १ ॥

अथ विवाहप्रकारं दर्शयति ।

तयोरयममुष्मै श्यैतं प्रायच्छन्नौधसमसावस्मै ॥२॥

तयोर्मध्ये अयं भूर्लोकोऽमुष्मै द्युलोकाय स्वस्वभूतं श्यैतं
साम प्रायच्छत्तथाऽसौ द्युलोकोऽस्मै भूर्लोकाय नौधसं प्राय-
च्छत् ॥ २ ॥

ततः किञ्जातमित्यत्राह ।

तत एनयोर्निधने विपर्यक्रामतां देवविवाहो
वै श्यैतनौधसे ॥ ३ ॥

ततः परस्परविवाहादेतयोः श्वैतनौधसयोर्निधने विपर्य-
क्रामतां विपरिवृत्त्या श्रयतां व्यत्यस्ते अभूताभित्यर्थः श्वैतनौधसे
सामनीयं परस्परं विवाहं कृतवती असौ देवविवाहो देवेभ्यः
कृतो विवाहः खलु अतो नातिक्रमणीयइत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथोक्तार्थवेदनफलमाह ।

प्रवसीयांसं विवाहमाप्नोति य एवं वेद ॥ ४ ॥

प्राप्नोतीति सम्बन्धः ॥ ४ ॥

अथ रथन्तरबृहतोरन्यतरस्यापि प्रयोगे लोकत्रयप्राप्ति-
फलं वक्तुमुभयोः प्रयोगेन कृप्तिं दर्शयति ।

इतो वा इमे लोका ऊर्द्धाः कल्पमानायन्त्यमुतो-
र्वाञ्चः कल्पमाना आयन्ति ॥ ५ ॥

रथन्तरं षष्ठं कुर्वते यजमानाय इतोऽस्मालोकादारभ्य
ऊर्द्धाः उपर्युपरि वर्त्तमानाः भूरादिलोकाः कल्पमानाः स्वं
स्वं भोगं प्रयच्छन्तो यन्ति तथा बृहत् षष्ठं कुर्वतोऽमुतः स्वर्गा-
दारभ्य स्वं स्वं भोगं कल्पमानाः अर्वाञ्चः अवाप्नुवा आयन्ति
तयोऽपि लोकाः ॥ ५ ॥

तयोरन्यतरानुष्ठानेऽपि लोकत्रयात् कृप्तिं दर्शयति ।

यद्रथन्तरेण स्तुवन्तीमं लोकां तेन युनक्तान्तरिच्चं

वामदेव्येन नौधसेनामुं यद् बृहता स्तुवन्त्यमुं लोकं
तेन युनक्तान्तरिक्षं वामदेव्येन श्यैतेनेमं ॥ ६ ॥

यत् रथन्तरेण स्तुवन्त्युजातारः तेन द्रुमं भूर्लोकं युनक्ति
भोगसाधनत्वेन यजमानः तस्य तल्लोकरूपत्वात् वामदेव्येना-
न्तरिक्षलोकं युनक्ति तल्लोकभोगं प्राप्नोति तेन यजमानः अयं वै
लोको मध्यमो वामदेव्यमित्युक्तत्वात् नौधसेनामुं लोकं युनक्ति
यजमानः एवं बृहत् पृष्ठविषयेऽपि व्याख्येयं ॥ ६ ॥

अथोक्तार्थवेदनफलं दर्शयति ।

क्लृप्तानिमान् लोकानुपास्ते य एवं वेद ॥ ७ ॥

स्व स्व भोगभरितान् लोकानाप्नोतीत्यर्थः ॥ ७ ॥

पूर्वत्र नौधसेनामुं श्यैतेनेममिति यदुक्तं तत्स्यष्टं दर्शयति ।

बृहद्रथन्तरे वै श्यैतनौधसे यद्रथन्तराय नौधसं
प्रति प्रयुञ्जन्ति बृहदेवास्मै तत्प्रति प्रयुञ्जन्ति बृहद्धो-
तत्परोक्षं यन्नौधसं यद् बृहते श्यैतं प्रति प्रयुञ्जन्ति
रथन्तरमेवास्मै तत्प्रति प्रयुञ्जन्ति रथन्तरं ह्येतत्प-
रोक्षं यन्नौधसं ॥ ८ ॥

अल्पान्तरमिति बृहतोऽल्पत्वेन पूर्वनिपातनाद्रथन्तरं वै

श्वेतं बृहद्वै नौधसमिति क्रमोऽवगन्तव्यः अथाग्निर्मूर्द्धा भूवो
यन्नस्य हविषो याज्यानुवाक्ये इत्युक्ते अग्निर्मूर्द्धेत्येषानुवाकानु-
वाक्या भूवो यन्नस्येत्येषा याज्याः तद्वदत्रापि एवं सति अनेन
रथन्तरबृहतोः श्वेतनौधसरूपत्वप्रतिपादनेन श्वेतनौधसयोर्द्यु-
लोकभूर्लोकयोः सम्बन्ध उक्तो भवति यद्येनं रथन्तराय नौधसं
साम प्रति प्रयुञ्जन्ति प्रतिनिधित्वेन योजयन्ति तत्तेनास्मै रथ-
न्तराय बृहदेव प्रतिप्रयुञ्जन्ति रथन्तरप्रयोगपक्षे बृहद्रूपनौधस-
प्रयोगेण बृहद्रथन्तरे उभे अति प्रयुक्ते भवतः उक्तस्य नौधसस्य
बृहत्त्वसमर्थनं बृहद्वेतदित्यादि एवमुक्तवैपरीत्येनोत्तरवाक्यं
व्याख्येयं ॥ ८ ॥

उक्तार्थवेदनपूर्वकं प्रयोगं प्रशंसति ।

उभाभ्यां बृहद्रथन्तराभ्यां स्तुते य एवं वेद ॥९॥

य एवं विद्वान् बृहता वा रथन्तरेण स्तुते उभाभ्यामपि
स्तुतवान् भवति ॥ ९ ॥

अथ नित्यमपि नौधसं कामनाभेदेन ब्रह्मवर्चसफलार्थमपि
विधित्पुराह ।

देवा वै ब्रह्म व्यभजन्त तान्नोधाः काचीवत आ-
गच्छत्तेऽब्रुवन्नुषिर्न आग्ंस्तस्मै ब्रह्म ददामेति
तस्मा एतत् साम प्रायच्छन्यन्नौधसे प्रायच्छंस्तस्मा-
न्नौधसं ब्रह्म वै नौधसं ॥ १० ॥

पूर्वन्देवा ब्रह्म सामलक्षणं वेदभागं व्यभजन्त मक्ष्यमयं
 मक्ष्यमयमिति विभज्य लब्धवन्तः तान्विभज्यमानान्नोधा ऋषिः
 काचीवतः कचीवत्पुत्रः आगच्छत् ते देवा अत्रुवन् किमिति
 ऋषिर्नोऽस्मानागन्तगात् तस्मै नोधसे ब्रह्म सामभागं किञ्चि-
 हृदामेति एवमुक्त्वा तस्मै एतत् साम प्रायच्छन् यद्रोधसे प्राय-
 च्छन् तस्मात्तत्सम्बन्धादेतत्साम नोधसमभवत् अतोऽस्य ब्रह्म-
 भागरूपत्वादेतत् ब्रह्मसाम खलु ॥ १० ॥

अथ ब्रह्मवर्चसायैतद्विधत्ते ।

ब्रह्मवर्चसकाम एतेन स्तुवीत ब्रह्मवर्चसी भ-
 वति ॥ ११ ॥

सष्टं ॥ ११ ॥

नोधसमुक्त्वा श्यैतं विधास्यामीति प्रतिजानीते ।

अथैतत् श्यैतं ॥ १२ ॥

वक्ष्यतीति वाक्यशेषः ॥ १२ ॥

अथ नित्यमपि श्यैतमभिसन्धिभेदेन पशुकामप्रयोगार्थ-
 मपि विधित्सुस्तस्य पशुसम्बन्धं दर्शयति ।

प्रजापतिः पशूनसृजत तेऽस्मान् सृष्टा अपाक्रा-
 म्स्तानेतेन सान्नाभिव्याहरत्तेस्मा अतिष्ठन्त ते-

शेत्या अभवन् यच्छेत्या अभवत्स्तस्माच्छैतं पशवो
वै श्यैतं ॥ १३ ॥

पूर्वं प्रजापतिना सृष्टाः पशवस्तस्मै भोगायानवकल्पमाना-
स्ततोऽपाक्रामन् तानेतेन श्यैतेन सान्ना अभिव्याहरत् आभि-
मुख्येनाह्वयत् तस्योत्तमे पादे ऊम् इति पशुघोषानुकरणस्य
विद्यमानत्वात्ते आह्वता अस्मै प्रजाप्रतये भोगायातिष्ठन्त
समजानत अतस्ते श्यैता अभवन् श्यैतशब्दश्च श्वयतेर्गतिकर्म-
णोऽन्नातेर्व्याप्तिकर्मण उत्पन्नः अतः शेत्याः शेत्या अभवन्नि-
त्यर्थः अतस्तद्वेतुत्वेन श्यैतत्वं सामान्याचरयकारमादौ सम्बन्धः
श्यैतमिति प्रयुक्तं ब्राह्मणे अतः पश्वाह्वानसाधनत्वात् श्यैतं
पशव एव ॥ १३ ॥

अथ पशुकामाय विधत्ते ।

पशुकाम एतेन स्तुवीत पशुमान् भवति ॥ १४ ॥

स्यष्टं ॥ १४ ॥

अथ श्यैतस्यान्वपादे ऊंमा इत्येतस्य विद्यमानत्वात् प्रजानां
ष्टद्विसाधनमेतत्सामेति प्रशंसति ।

प्रजापतिः प्रजा असृजत ताः सृष्टा अशोचत्स्ताः
श्यैतेन हुंमा इत्यभ्यजिघत्ततो वै ताः समैधन्त समेध-
न्ते तां समां प्रजा यत्नैव विद्वाञ्छ्यैतेनोद्गायति ॥१५॥

पूर्वं प्रजापतिना सृष्टाः प्रजाः अनभिरुद्ध्या अशोचन् ताः
 प्रजाः श्यैतेन तत्र ह्येता ऊं मा इत्यनेनाभिजिघ्रत् शिर आघ्रात-
 वान् ततः खलु ताः समैधन्त सम्यगवर्द्धन्त अतो यत्नैवमुक्ता-
 र्थाभिन्नः श्यैतेनोद्गायति तां समां तस्मिन् संवत्सरे प्रजा समे-
 धन्ते सम्यग्वर्द्धन्ते ॥ १५ ॥

अथ उद्गाता श्यैतेनोद्गायति प्रजासम्बर्द्धको भवतीति तद्-
 शयति ।

एष वै यजमानस्य प्रजापतिर्यदुद्गाता यश्यैतेन
 हिङ्करोति प्रजापतिरेव भत्वा प्रजा अभिजिघति
 ॥ १६ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ १६ ॥

तत्रत्ववसुनिधनं प्रशंसति ।

वसुनिधनं भवति पशवो वै वसु पशुष्वेव प्रति-
 तिष्ठति ॥ १७ ॥

पशूनां निवाससाधनत्वेन धनरूपत्वं प्रसिद्धं अतस्तत्र-
 योगेण पशुषु प्रतिष्ठितो भवति यजमानः ।

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोर्हाईं निवारयन् ।

पुमर्थाञ्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १७ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्त्तकश्रीवोर-
बुक्कभूपालसाम्बान्यधुरन्धरेण सायणाचार्येण विरचिते माध-
वीये सामवेदार्थप्रकाशे ताण्ड्यमहाब्राह्मणे सप्तमाध्यायस्य
दशमः खण्डः ।

सप्तमाध्यायः समाप्तिसप्तम् ।

अष्टमोऽध्यायः ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्गमे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

उक्तो माध्यन्दिनस्तस्मिंश्च पवमानश्च सप्तमे वरुणहोता-
दीनाञ्च पृष्ठानि त्रीण्युक्तानि यथाक्रमं तस्मिन् ब्रह्मसामानि
काव्यानि कालेयतः आर्भवं यज्ञायज्ञीयमुख्यानि प्रवक्ष्यन्तेऽ-
धुनाष्टमे श्वेतनौधसे उभे अपि नित्य एवाग्निष्टोमे विकल्पेन
प्रयुज्यमाने अभिसन्धिभेदात्काव्ये अपि भवत इत्युक्तं अथाभि-
चारप्रयोगार्थं ब्रह्मसाम विदधाति ।

आष्कारणिधनं काण्वं वषट्कारणिधनमभि-
चरणीयस्य ब्रह्मसाम कुर्यादभिनिधनम्माध्यन्दिने
पवमाने ॥ १ ॥

अभिचरणीयस्याभिचारसम्बन्धिनस्तत्प्रयोजनस्य यागस्य
ब्रह्मसाम ब्राह्मणाच्छस्त्रिनः साम वषट्कारनिधनं कुर्यात्
अभित्वा पूर्वपीतय इत्यत्र ब्रह्मसाम कार्यं तत्र उपानिधनमस्ति

तत् स्थाने वाषाडिति निधनं कुर्यादित्यर्थः पवमाने तु माध्य-
न्दिने बृहतीषु मध्यमायामभिनिधनं कार्यं औ हो हो वा ई
आ ई ही ज न् साः आ २३४ भी इति अत्र कल्पा अथातो
ब्रह्मसामिका क्लृप्तौ श्यैतनौधसौ ब्रह्मसामानावभिचरतः श्यै-
तस्य प्रतिपत्तया आज्यानि च पुनानः सोम धारयेति रौरवमे-
कस्यामभिनिधनं काखमेकस्यां वैश्रवसमेकस्यामुदत्प्राजापत्यं वा
यौधजयन्तिस्त्वु वषट्कारनिधनं ब्रह्मसामैष ब्रह्मा य ऋत्विज
इति कालेयमभिचरणीया विष्टुतयः समानमितरं ज्योतिष्टो-
मेनेति ॥ १ ॥

अथोभे सामनी प्रशंसति ।

देवेषुर्वा एषा यद्वषट्कारोऽभीति वा इन्द्रो वृ-
त्राय वज्रं प्राहरदभीत्येवास्मै वज्रं प्रहृत्य देवेष्वाव-
षट्कारेण विध्यति ॥ २ ॥

वषट्कार इति यत् एषा देवेषुर्वै देवसम्बन्धी वाण एव
इषुशब्दापेक्षयैषेति स्त्रीलिङ्गता तथा अभीत्युक्त्वा खलु वृत्राय
तद्वधार्थं वज्रमिन्द्रः प्राहरत् अभीत्यस्याभिसुख्य इत्यर्थः तेन
शत्रोरभिसुखं गच्छतीत्यर्थः सूच्यते अतस्तदुभयोः प्रयोगेन भी-
त्येवास्मै स्वविरोधिने वज्रं प्रहृत्य देववाणरूपेण विध्यति तं
विरोधिनं केवलनिधनयोरप्रयोगात्तदाधारयोः साम्नोरेव
[प्रयोग इति मन्तव्यं ॥ २ ॥

अथ पशुकामप्रयोगे ब्रह्मसामार्थं त्रैककुभं विदधाति ।

त्रैककुभं पशुकामाय ब्रह्मसाम कुर्यात् त्वमङ्ग-
प्रशंसिष इत्येतासु ॥ ३ ॥

त्वमङ्ग इत्येतासूत्पन्नं त्रैककुभाख्यं साम पश्वर्थिप्रयोगे
ब्राह्मणाच्छंसिसाम कार्यं ॥ ३ ॥

अथ विहितं साम निर्वचनद्वारा प्रशंसति ।

इन्द्रो यतीन् शालाटकेभ्यः प्रायच्छत्तेषां त्रयउ-
दशिष्यन्त रायो वाजो बृहद्गिरिः पृथुरग्निस्तेऽब्रुवन्
कोनः पुत्रान् भरिष्यतीत्यहमितीन्द्रोऽब्रवीत्तांस्त्रि-
ककुवधिनिधायाचरत्स एतत्सामापश्यद्यत्त्रिककुवप-
श्यत्तस्मात्त्रैककुभं ॥ ४ ॥

पूर्वमिन्द्रो यतीन् वेदविरुद्धनियमोपेतान् यतीन् तान्
शालाटकेभ्योऽरण्यश्वभ्यः प्रायच्छत् वधार्थं तेषां मध्ये रायो वाज
प्रभृतयस्त्रय उदशिष्यन्त तेभ्यः उद्गताः शिष्टा अभवन् ते चा-
सतिका एवं अब्रुवन् कोमहान्नोऽस्मान् पुत्रान् पुत्रवद्रक्षणीयान्
कृत्वा भरिष्यतीति तदिन्द्रोऽहं रक्षिष्यामीत्यब्रवीत् तानव-
शिष्टांस्त्रिककुप् व्युच्छ्रितप्रदेश आसन् स्वककुप्सु वधिनिधाया-
चरत् स तदेतत्सामापश्यत् यत्त्रिककुप् सन्नपश्यत्तस्मादेतत्
संज्ञकमभवत् अस्यास्यत् ॥ ४ ॥

कथं तेषां जीवनकल्पनमिति तत्राह ।

स आत्मानमेव पुनरूपाधावत्त्वमङ्ग प्रशंसिषो
 देवः शविष्टमर्त्यन्नत्वदन्योमघवन्नस्ति च मर्डितेन्द्र व्र-
 वीमिते वच इति स एतेन च प्रगाथेनैतेन साम्ना स-
 हस्रं पशूनसृजत तानेभ्यः प्रायच्छत्ते प्रत्यतिष्ठन् ॥५॥

स इन्द्रः स्वव्यतिरिक्तस्य एतेषां प्रतिष्ठानात् वहिः कस्यचि-
 द्दयभावादात्मानमेव पुनरूपाधावत् त्वमङ्गेति प्रगाथेन अय-
 मुत्तरग्रथे एवास्माभिव्याख्यातः स एवमात्मानमेव प्रशस्य
 एतेनोक्तेन प्रगाथेन एतेन त्रैककुभेन साम्ना च पशुसहस्रम-
 सृजत तान् सृष्टानिन्द्रेण लब्ध्वा ते प्रतिष्ठिता अभवन् ॥ ५ ॥

एवमस्य साम्नः पशुरूपप्रतिष्ठासाधनत्वं समर्थोऽक्तकाम-
 नायोग्यत्वाभिधानद्वारेणोपसंहरति ।

यः पशुकामः स्याद्यः प्रतिष्ठाकाम एतस्मिन् प्र-
 गाथ एतेन साम्ना स्तुवीत प्रसहस्रं पशूनाप्नोति प्रति
 तिष्ठति ॥ ६ ॥

ननु केवलं उपक्रमे पशुकामनैव चोदिता उपसंहारे तु
 प्रतिष्ठापि चोद्यते अतः कथन्तयोरविरोधः निर्णयस्योपक्रमोप-
 संहारैकवाक्यताधीनत्वादिति नायं विरोधः तैर्वाक्यादौ भर-

णस्यैव प्रार्थ्यमानत्वात् पश्चादिद्वारमन्तरेण केवसप्रतिष्ठाया
अभावात् पशुरूपप्रतिष्ठैकैवोक्तेति बोद्धव्या निगद्व्याख्यान-
मेतत् ॥ ६ ॥

तदेव पुनः प्रशंसति ।

त्रिवीर्यं वा एतत्साम त्रीन्द्रियमैन्द्राङ्गं च ऐन्द्रं
सामैन्द्रेति निधनमिन्द्रिय एव वीर्यं प्रतिष्ठति ॥ ७ ॥

एतत्त्रैककुभं साम त्रिवीर्यं वै वीर्यत्रयोपेतं खलु तदेव
विविच्य दर्शयति ऋचोऽप्यैन्द्रः सामाप्यैन्द्र निधनमप्यैन्द्रमिति
अतस्त्रीन्द्रियं य एतेन सूयात् स इन्द्रिय एव तस्य विवरणं
वीर्यं इति तत्र प्रतिष्ठितो भवति ॥ ७ ॥

अथ दीर्घरोगिणः प्रयोगे ब्रह्मसाम विदधाति ।

त्रैशोकं ज्योगामयाविने ब्रह्मसाम कुर्यात् ॥ ८ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ८ ॥

अथ शब्दनिर्वचनद्वारेण तत्प्रशंसति ।

इमे वै लोकाः सहासंस्तेऽशोचंस्तेषामिन्द्र
एतेन साम्ना शुचमपहन्यत्त्रयाणां शोचतामपाहंस्त-
स्मात्त्रैशोकं ॥ ९ ॥

पर्वमिमे भूरादिलोकाः सहैकस्मिन्नवस्थाने अतिष्ठन् ते इति

इविलर्भाभट्टिप्रदानादिपरस्परपकारादिभावेनाशोचन् तेषां
शुचं दुःखं एतेन त्रैशोकेन साम्ना अपाहन् यद्यस्माच्छोचतां
त्वयाणां शोकमपाहन् तस्मात् शोकत्वयापनोदेन त्रैशोकसंज्ञा-
मलभत ॥ ९ ॥

अथापगतानां शुचामन्यत्र प्राप्तिं दर्शयति ।

यामस्मादपाहन् सा पुंश्चलीं प्राविशद्यामन्त-
रिच्छात्सा क्लीवं याममुष्मात्सैनखिनं ॥ १० ॥

यां शुचमिन्द्रोस्माद्भूर्लोकादपाहन् सा पुंश्चलीं अन्यान्
पुरुषान् प्रति चलन्तीं व्यभिचारिणीमित्यर्थः एवमुत्तरत्रापि
योज्यं क्लीवः पण्डः एनस्वी महापातकदोषग्रस्तः ॥ १० ॥

अथैतेषु धनादीच्छामन्वयव्यतिरेकाभ्यां प्रसङ्गान्निन्दति ।

तस्मात्तेषान्नाशैतव्या य एषामाशामेति तस्माएव
शुचोऽपभजते ॥ ११ ॥

तस्मात्प्राप्तशोकत्वात्तेषामाशा पुंश्चल्यादीनां, सम्बन्धिनी
धनादीच्छा नैतव्या न प्राप्तव्या यस्तु मोहादाशां प्राप्नोति तस्मा
एव शुचः तामेव शुचमपभजते कष्टं प्राप्नोति ॥ ११ ॥

अथ प्रकृतेऽसङ्गत्वं दर्शयन्नुपसंहरति ।

शुचा वा एष विद्धो यस्य ज्योगामयति यत्त्रै-

शोकं ब्रह्मसाम भवति शुचमेवास्मादपहन्ति ॥ १२ ॥

यस्य यजमानस्य चिरकालो रोगः प्राप्नोति एष शुचा विद्धो
ऽपहतः खलु, अनेन विध्यर्थवाद्गतयोगामयशोकयोर्वैयधिकरणं
परिहृतं भवति, शिष्टं स्पष्टं ॥ १२ ॥

तत्रत्यनिधनमप्युक्तविषयेऽनुकूलमित्याह ।

दिवेति निधनमुपयन्ति व्युष्टिर्वै दिवा व्येवास्मै
वासयति ॥ १३ ॥

तत्र सान्नि दिवेति निधमुपयन्ति इह गातारः सा दिवा
व्युष्टिर्वै उच्छीविवासे विवासस्तमोऽपवर्जनं प्रकाश इत्यर्थः
अतस्तत्प्रयोगेन अस्मै ज्योगामयाविने आमयाख्यं तमो विवा-
सयति परिहरत्येव ॥ १३ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे अष्टमाध्यायस्य

प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

अथ प्रतिष्ठार्थिनः प्रयोगे ब्रह्मसाम विधत्ते ।

आष्कारणिधनं कारुवं प्रतिष्ठाकामाय ब्रह्म-
साम कुर्यात् ॥ १ ॥

आप् इतिकरणमुच्चारणमाष्कारः तन्निधनोपेतं कारुवं कारुवेन
दृष्टं ब्रह्मसाम तच्चोदस्मन्मतीष्वहमित्यादिषु कुर्यात् ॥ १ ॥

अथ निधनद्वारैतत्प्रशंसति ।

कारुवो वा एतत्सामर्त्तं निधनमपश्यत् स न प्रत्य-
तिष्ठत्स दृषदंशस्यापिति क्षुवत उपाशृणीत्स तदेव
निधनमपश्यत्ततो वै स प्रत्यतिष्ठद्ददेतत्साम भवति
प्रतिष्ठित्यै ॥ २ ॥

कारुः पूर्वमेव तत्साम निधनरहितं केवलमपश्यत् सनिध-
नस्य प्रतिष्ठारूपत्वात्तदभावेनाप्रतिष्ठितोऽभूत् स किन्निधनं प्रति-
ष्ठासाधनत्वेन करवाणीति चिन्तयन् तदा दृषदंशस्य मार्जा-
रस्य आपिति क्षुवतः शब्दमुपाशृणीत् स एतदेवोपश्रयणन्निधनं
भविष्यतीत्यवगत्य तदेव प्रयुक्तवान् ततश्च प्रतिष्ठितोऽभूत् अतो
यत्साम एतन्निधनकं भवेत् तच्च प्रतिष्ठित्यै भवति ॥ २ ॥

अप्रजार्थिनः प्रयोगे ब्रह्मसाम विदधाति ।

वसिष्ठस्य जनित्वं प्रजाकामाय ब्रह्मसाम कुर्यात्
॥ ३ ॥

तच्चोदस्ममित्यादि वसिष्ठस्य जनित्वं ॥ ३ ॥

अस्य प्रजासम्बन्धमाह ।

वसिष्ठो वा एतत्पुत्रहृतः सामापश्यत्स प्रजया
पशुभिः प्राजायत यदेतत्साम भवति प्रजात्यै ॥ ४ ॥

पूर्वं हतपुत्रोवसिष्ठः प्रजात्यर्थमेतत्सामापश्यत्तदेव प्रयुज्य
प्रजापशुसमृद्धोऽभूत् अतः प्रजार्थिभिरेतत्कर्त्तव्यं ॥ ४ ॥

स्वर्गार्थिनः प्रयोगे ब्रह्मसामाह ।

अथर्वणं लोककामाय ब्रह्मसाम कुर्यात् ॥५॥

अत्र यद्यपि लोकसामान्यं श्रूयते तथापि अर्थवादे अमर्त्यं
लोकमिति विशेषश्रुतेरत्रापि स एवेति निश्चयः अत्र कल्पः
लोककामस्य नौधसस्य स्थाने अथर्वणं ब्रह्मसामोद्यत्वोर्विष्टु-
तयः समानमितरत् ज्योतिष्टोमेनेति ॥ ५ ॥

एतत्साम प्रशंसति ।

अथर्वणो वा एतल्लोककामाः सामापश्यन्स्ते-
नामर्त्यं लोकमपश्यन् यदेतत्साम भवति स्वर्गस्य लो-
कस्य प्रजात्यै ॥ ६ ॥

एतत्सामापश्यन्निति सम्बन्धः अमर्त्यं दिव्यं लोकं स्वर्ग-
मित्यर्थः यदेतदित्यादिरुपसंहारः ॥ ६ ॥

भ्रातृव्यवतो यजमानस्य तदपमानार्थप्रयोगे ब्रह्मसाम
विदधाति ।

अभीवर्त्तं भ्रातृव्यवते ब्रह्मसाम कुर्यात् ॥ ७ ॥

स्पष्टं ॥ ७ ॥

अथैतन्निर्वचनद्वारा प्रशंसति ।

अभीवर्त्तन वै देवा असुरानभ्यवर्त्तन्त यदभी-
वर्त्तो ब्रह्मसाम भवति भ्रातृव्यस्याभिष्ट्यै ॥ ८ ॥

देवानामसुरवधार्थं अभिसुखावर्त्तनसाधनत्वादेतत्सामाभो-
वर्त्तमभवत् सुज्ञानमितरत् ॥ ८ ॥

यज्ञविम्बटाय ब्रह्मसाम विधत्ते ।

आयन्तीयं यज्ञविम्बटाय ब्रह्मसाम कुर्यात् ॥ ९ ॥

औद्गात्रावच्छेदसोमापहृतवित्तसामातिपवनादिक्रतुविलो-
पनिमित्तं यस्य जायते सयज्ञविम्बटः तस्यैतत्प्रायश्चित्तं ॥ ९ ॥

श्रीणातेः पाकार्थात् आयन्तीयमित्यर्थान्निर्वचनमिति
विवक्षुराह ।

प्रजापतिरुषसमध्येत् स्वां दुहितरं तस्य रेतः
परापतत्तदस्यांन्यषिच्यत तदश्रीणादिदं मे मादुष-
दिति तत्सदकरोत्यशूनेव ॥ १० ॥

पूर्वं प्रजापतिः स्वदुहितरमेवोषसमध्येदध्यगच्छत् तस्य रेतः

परापतत् तदस्यां ष्ठिव्यान्निषिच्य च तदश्रीणात् अपचत्
केनाभिप्रायेण मादुषदिति दुष्टम्भाभूदिति तत्प्रकं रेतः सदक-
रोत् तदेव विवृणोति पशूनकरोदिति एतत् आयन्तीयमभव-
दिति शेषः ॥ १० ॥

एवं प्रशस्य प्रकृतमुपसंहरति ।

यच्छायन्तीयं ब्रह्मसाम भवति श्रीणाति चैवैनं
सञ्च करोति ॥ ११ ॥

यद्यस्य प्रयोगे एतद्ब्रह्मसाम भवति तत एनं यज्ञविस्मष्टं
श्रीणाति पवति शुद्धं करोति ततः सञ्च यज्ञसाधकञ्च करोति ॥ ११

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे अष्टमाध्यायस्य

द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

उक्ताः कामनाभेदेन ब्रह्मसामविशेषाः अथास्मिन् खण्डे
कालेयं स्तूयते तत्र तावत्कालेयन्नामनिर्वचनेन प्रशंसति ।

देवाश्च वा असुराश्चैषु लोकेष्वस्पृहन्त ते देवाः
प्रजापतिमुपाधावुस्तेभ्य एतत्साम प्रायच्छदेतेनैनान्
कालयिष्वद्विमिति तेनैनानेभ्यो लोकेभ्योऽकालयन्त
यदकालयन्त तस्मात्कालेयं ॥ १ ॥

पूर्वं देवाश्चासुराश्च एतेषां लोकानामाधिपत्याय अस्यर्द्धन्त
अस्माकमेव भूयासुरस्माकमेवेति तेषु मध्ये देवाः स्वपितरं प्रजा-
पतिमनुप्राप्ताः तेभ्य एषामाधिपत्याय एतत्साम प्रायच्छत् कि-
मिति एतेन सान्ना एनानसुरान् कालयिष्यद्धं अपनयथेति
सुज्ञानमन्यत् ॥ १ ॥

विदुषः फलमाह ।

एभ्यो वै लोकेभ्यो भ्रातृभ्यं कालयते य एवं वेद ॥२

य एवमवगच्छति सोऽपि स्ववैरिणं लोकत्रयान्निःसार-
यति ॥ २ ॥

अथास्य स्तोत्रियगततरोभिरिति पादद्वारेण एतत्साम
प्रश्नं सति ।

स्तोमो वै देवेषु तरो नामासीद्यज्ञोऽसुरेषु विद-
द्वसुस्ते देवास्तरोभिर्वो विदद्वसुमिति स्तोमेन यज्ञ-
मसुराणामष्टञ्जत ॥ ३ ॥

पूर्वं देवेषु तरोनाम सोम आसीत् असुरेषु विदद्वसुमिति
नाम यज्ञ आसीत् एवं सति तरोभिर्वो विदद्वसुमिति पादेन
देवाः स्तोमसाधनमसुराणां यज्ञमष्टञ्जत अवर्जयत् अच्छि-
न्दन्नित्यर्थः यद्यप्यन्यार्थावेतौ तथापि श्रुतिसामान्यमात्रेण
च स्तुतिर्द्रष्टव्या ॥ ३ ॥

अथ विदुषः फलमाह ।

स्तोमेन यज्ञं भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते य एवं वेद ॥ ४ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ४ ॥

एतत्त्वाम तृतीयसवनस्य सन्ततिरूपमिति प्रशंसति ।

साध्या वै नाम देवा आसुस्तेऽवच्छिद्य तृतीयसव-
नन्माध्यन्दिनेन सवनेन सह स्वर्गं लोकमायुस्ते-
द्देवाः कालेयेन समतन्वन्यत्कालेयं भवति तृतीयसव-
नस्य सन्तत्यै ॥ ५ ॥

पूर्वं साध्या नाम देवा आसन् ते तृतीयसवनमवच्छिद्याननु-
ष्ठाय माध्यन्दिनेन सवनेन सह तदनुष्ठानात् ते स्वर्गमायन्
अगच्छन् ते देवा अतः साध्यास्तृतीयसवनस्य विच्छेदमवगत्य काले-
येन साम्ना समतन्वन् तत्सवनमविच्छिन्नमकुर्वन् अतस्तृतीय-
सवनाविच्छेदायैतद्भवतीति स्तुतिः ॥ ५ ॥

अथ तृतीयसवनकालेययोः कः सम्बन्ध इति तं दर्शयति ।

विद्वसु वै तृतीयसवनं यत्तरोभिर्वो विद्वसु-
मिति प्रस्तौति तृतीयसवनमेव तदभ्यति वदति ॥ ६ ॥

तृतीयसवनं विद्वसु वै लब्धधनं खलु तस्मिन् हि सम्पूर्णे
ऋतुसमाप्तेर्वस्वादिष्यणफललाभात् अतः कालेये यत्तरोभि-

वो विद्वद्भूमिति पठत्युद्गाता तत्तेन तृतीयसवनमेवाभिलक्ष्याति
वदति अतीति धात्वर्थानुवादः ॥ ६ ॥

अथैतत्साम सर्वष्टस्वरूपत्वेन प्रशंसति ।

सर्वाणि वै रूपाणि कालेयं यत्पदप्रस्तावन्तेन
राथन्तरं यद्बृहतो रोहान् रोहति तेन वार्हतं यत्
स्तोभवान् प्रतिहारस्तेन वार्हतं यद्रवदिडन्तेन राथ-
न्तरं सर्वेष्वेव रूपेषु प्रतितिष्ठति ॥ ७ ॥

यत्कालेयमस्ति तद्रथन्तरबृहतोरुभयोरपि पानिपादप्रस्ता-
वादिलक्षणानि रूपाणि सन्ति तान्येव खलु तेषां तस्मिन्विद्य-
मानत्वात् तथा हि यत्पदप्रस्तावं भवति पादान्ते प्रस्तावभाग-
परिसमाप्तिर्भवति तेन राथन्तरं रूपं रथन्तरस्य पादप्रस्तावः
पूर्वमुक्तस्तथा यद्बृहतस्त्रीनोहान्नोहति तेन वार्हतमपि रूपं
तत्रापि बृहत्ष्टेऽपि रोहतयस्योक्तत्वात् यत्कालेयस्य प्रति-
हारस्तोभवान् तेन वार्हतं रूपं तथाहि कालेये ऊ वा
ई म रौ वा ३ ४ ३ औ ३ ४ वा इति प्रतिहारस्तोभवान्
बृहत्यपि त्वां काष्ठा ३ ४ औ हो वा इति तत्र स्तोभो
विद्यते अतस्तद्रूपत्वं युक्तं तथा हो ५ ईडा इति कालेयं द्रव-
दिडं कालेयं भवति अतो राथन्तरं रूपं तथा हि निदानं
द्रवदिडारथन्तरष्टेति ऊर्द्धा बृहत्ष्ट इति वैरूपशाक्तर-
थोरथन्तरकार्यत्वात् वैराजरैवतयोश्च बृहत्कार्यत्वात् कारण-

भूतोभयरूपत्वप्रतिपादनं अत इदं कालेयं सर्वेष्वेव पक्षा-
ष्टानां रूपेषु प्रतितिष्ठति ॥ ७ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे अष्टमाध्यायस्य

तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

उक्तस्माध्यन्दिनं सवनं अथ तृतीयसवनस्यादौ गायत्री-
सम्बन्धं विवक्षुराख्यायिकामाह ।

साध्या वै नाम देवा आसुस्ते सर्वेण यज्ञेन सह
खगं लोकमायुस्ते देवाश्छन्दास्यब्रुवन्सोममाहर-
तेति ते जगतीं प्राहिणवन्सा चीण्यक्षराणि हित्वै-
काक्षरा भूत्वागच्छन्निष्टुभं प्राहिणवन् सैकमक्षरं
हित्वा त्र्यक्षरा भूत्वागच्छन्नायत्रीं प्राहिणवन्श्चतु-
रक्षराणि वै तर्हि छन्दास्यासन् सा तानि चाक्ष-
राणि हरन्त्यागच्छदष्टाक्षरा भूत्वा त्रीणि च सव-
नानि हस्ताभ्यां हे सवने दन्तैर्हृद्वा तृतीयसवनं
तस्माद्दे अशुमती सवने धीतं तृतीयसवनं दन्तैर्हि
तद्द्वा धयन्त्यहरत्तस्य ये द्वियमाणस्याश्वः परा-

पतंस्ते पूतीका अभवन् यानि पुष्पाण्यवाशीयन्त ता-
न्यर्जुनानि यत्प्रोथत्ते प्रोथास्तस्मात्तृतीयसवन
आशिरमवनयन्ति यमेव तं गावः सोममदन्ति तस्य
तं रसमवनयन्ति ससोमत्वाय ॥ १ ॥

पूर्वं साध्याख्यादेवा आसन् ते सर्वेण यज्ञेन सोपकरणेन
सोमादिसाधनमादायैव स्वर्गं लोकमायन्नगमन् ते प्रसिद्धाः
वसादयो देवाः आदौ स्वर्गसाधनयज्ञार्थसोमाहरणाय छन्दां-
सि गायत्र्यादीनि यूयं सोमं द्युलोकात् आहतेत्युक्तवान् तान्यपि
तथैवाङ्गीचक्रुरिति शेषः तथोक्तास्ते जगतीं प्राहिण्वन्नप्रेरयन् सा
ततत्यैः सोमपालैः सह युद्धा तीण्यक्षराणि हित्वा एकाक्षरा
भूत्वा पुनर्देवानागच्छत् चतुरक्षराणि वै तर्हि छन्दांसि
वक्ष्यति तदभिप्रायकमिदं पुनस्ते त्रिष्टुभं प्राहिण्वन् सापि पूर्व-
वत् सोमपालेष्वेकमक्षरं हित्वा व्यक्षरा भूत्वा पुनरागच्छत्
ते पुनर्गायत्रीं प्राहिण्वन् छन्दांसि सर्वाणि चतुरक्षराण्यासन्
अतः सा गायत्री द्युलोके सोमरक्षकैः दृष्ट्वाप्रभृतिभिर्जितानि
जगतीत्रिष्टुभोश्चतुरक्षराणि हरन्ती अष्टाक्षरा भूत्वा आग-
च्छत् पुनः किं कुर्वत्यागच्छदित्युच्यते तीणि च सवनानि सव-
नत्रयपर्याप्तानि सोमद्रव्याण्यादायेति तद्विच्योच्यते हस्ताभ्यां
द्वे सवने धृत्वा दन्तैः तृतीयसवनं दंष्ट्रागच्छत् यस्मादेवं
तस्माद्द्वस्ताभ्यां धृते द्वे सवने प्रातर्माध्यन्दिनसवनयोग्ये सोम-
द्रव्ये पीडाभावात् अंशुमती अभूतां तृतीयसवनं धीतं पीत-

सारभूतं तत्र हेतुमाह दन्तैर्हि तद्द्रव्यं दृष्ट्वा धयन्ती पिवन्ती
 अहरत् द्वियमाणस्य सोमस्य पतिताः अंशवः पूतीका अभवन्
 तस्य सोमस्य यानि पुष्पाण्यवाशीयन्त अवशादितानि प्रब्रष्टा
 न्यासन् शदेः पात्रेत्यादिना शीयादेशः तान्यर्जुनानि हरित-
 तर्षाणि अभवन् यत् प्राप्रोथत् अधनुताङ्गानि प्रप्रोथाख्या
 ओषधय आसन् तस्मात्सोमाभावे पूतीकादीनां प्रतिनिधित्वेन
 स्वीकर्त्तव्यतामभिधातुं प्रासङ्गिकानामेषां उपन्यासः तस्माद्बृ-
 तत्वात्तृतीयसवने आशिरं दधिपयोद्रव्यमवनयन्ति यमेव तं
 सोममोषधीनां सारं गावोऽदन्ति भक्षयन्ति तस्य सोमस्य तं रसं
 अवनयन्ति आशिरावनयने हेतुः ससोमत्वाय सरसत्वाय ॥ १ ॥

एवं गायत्रीं प्रशस्येदानीं सवनसम्बन्धमाह ।

ते त्रिष्टुब्जगत्यौ गायत्रीमब्रूतामुप त्वायावेति सा-
 ब्रवीत् किं मे ततः स्यादिति यत्कामय स इत्यब्रूताः
 साब्रवीन्मम सर्व्वं प्रातःसवनमहमुत्तरे सवने प्रणया-
 नीति तस्माद्गायत्रं प्रातःसवनं गायत्रुत्तरे सवने प्र-
 णयति ॥ २ ॥

ते गायत्र्यपहृताक्षरचतुष्टये त्रिष्टुब्जगत्यौ गायत्रीमब्रूतां
 किमिति त्वा त्वां उपायावेति उपगच्छावेति सा पुनरब्रवीत्
 मे मत्तं ततो युष्मदुपगमनात्किं फलं स्यादिति ते पुनरब्रूतां
 तर्हि यत् फलं कामय स इति सा ते प्रत्यब्रवीत् किमिति उच्यते

मम तावत् प्रथमं प्रातःसवनं अहमुत्तरेऽपि सवने प्रणयानिः
प्रापयानोति ते तथाऽस्वित्यङ्गीचक्रतुरिति शेषः यस्मादेवं तस्मात्
पूर्वं गायत्रं प्रातःसवनं उत्तरे अपि सवने गायत्री प्रणयति
अयमर्थस्तैत्तिरीयके ऋद्रुश्च वै सुपर्णी चेत्यनुवाके प्रतिपादितः
॥ २ ॥

अथ तयोर्गायत्रीप्राप्तिप्रकारं दर्शयति ।

तां त्रिष्टुप् त्रिभिरक्षरैरुपैत्सैकादशाक्षरा भूत्वा
प्राजायत ताञ्जगत्येकेनाक्षरेणोपैत्सा द्वादशाक्षरा
भूत्वा प्राजायत ॥ ३ ॥

तां गायत्रीं त्रिष्टुववशिष्टैस्त्रिभिरक्षरैरुपैत् अन्तः प्रावि-
शत् ततो गायत्र्या अष्टाक्षरेण सह एकादशाक्षरा भूत्वा
प्राजायत प्रकृष्टाभूत् तथैकाक्षरा जगत्यपि गायत्रीसंयुक्ता
द्वादशाक्षरा प्राजायत ॥ ३ ॥

अथ गायत्र्याः सर्व्वछन्दोव्याप्तिरुक्तार्थनिबन्धनेत्याह ।

तस्मादाङ्गर्गायत्री वाव सर्वाणि छन्दांसि गा-
यत्री ह्येतान् पोषान् पुष्यन्त्यैदिति ॥ ४ ॥

तस्मात्त्रिष्टुब्जगत्योः स्वरूपप्रदानादसाधारणसोमापह-
रणाच्च गायत्री वाव गायत्रैव सर्वाणि छन्दांसि गायत्री हि

एतान् प्रागुक्तैकादशाक्षरद्वादशाक्षररूपात्मनः पोषान् पुष्यन्ती
प्राप्नुवन्ती एतद्यज्ञमगच्छत् तदेवं तृतीयसवने गायत्रं कर्त्तव्य-
मिति प्रतिपादितं ॥ ४ ॥

अथार्भवपवमानगतानि गायत्रसंहितादिसामानि विधास्य-
न्नादौ स्वादिष्टयेति त्वचं गायत्रसंहितायाधारभूतं सस्तुतिकं
विदधाति ।

इन्द्रस्तृतीयसवनाद्दीभत्समान उदक्रामत्तद्देवाः
स्वादिष्टयेत्यस्वदयन्मदिष्टयेति महदकुर्वन् पवस्व सोम
धारयेत्यपावयन्निन्द्राय पातवे सुत इति ततो वै त-
दिन्द्र उपावर्त्तत यत् स्वादिष्टया मदिष्टयेति प्रस्तौति
तृतीयसवनस्य सेन्द्रत्वाय ॥ ५ ॥

पूर्वमिन्द्रस्तृतीयसवनात् पीतत्वेन गतसाराद्दीभत्समानः अ-
योग्यत्वेनापेक्ष्यमाण उदक्रामदुङ्गतवान् तत्सवनं देवाः स्वादिष्ट-
येति खादुतमवाचिना पदेनास्वदयन् स्वादमकुर्वन् मदिष्टयेति
द्वितीयपदेन महत्तुष्टिमदकुर्वन् पवस्व सोमधारयेति द्वितीय-
पादेनापावयन् पूतमकुर्वन् एवं सवनं तद्योग्यं सम्पाद्य इन्द्राय
पातवे सुत इति पादेनैन्द्रमुपावर्त्तयन्निति शेषः तत्र पादे तत्र
इन्द्राय पातवे पातुमिति इन्द्रस्य पानाद्यश्रवणात्स्वार्हतामवग-
त्येन्द्रः तत्सवनमुपावर्त्तते अभिमुखमगच्छत् शिष्टं सुज्ञानं ॥५॥

अथ असुरपशुविनाशकत्वद्वारेणैतत्प्रशंसति ।

खादिष्टा वै देवेषु पशव आसन् मदिष्टा असुरेषु ते देवाः खादिष्टया मदिष्टयेति पशूनसुराणाम-
दृञ्जत ॥ ६ ॥

पूर्वं खादिष्टाः पशवो देवेष्व्वासन् मदिष्टा असुरेषु तत्त-
द्भागस्यैव तैस्तैः प्रयुक्तत्वात् तदा देवाविदित्वा असुराणां
प्रात्युपायं खादिष्टया मदिष्टयेति पादं पठित्वा तानपि स्वय-
मलभन्त अतस्तेषां पशूनदृञ्जतेत्युच्यते ॥ ६ ॥

विदुषः फलमाह ।

पशून् भ्रातृव्यस्य दृङ्क्ते य एवं वेद ॥ ७ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ७ ॥

अथोक्ते च त्वचे संहितमपि विधत्ते ।

तासु संहितं ॥ ८ ॥

गेयमिति शेषः ॥ ८ ॥

अथैतदन्वर्थनामत्वेन प्रशंसति ।

साध्या वै नाम देवा आसुस्तेऽवच्छिद्य तृतीय-
सवनम्प्राध्यन्दिनेन सवनेन सह स्वर्गं लोकमायत्

स्तद्देवाः संहितेन समदधुर्यत्समदधुस्तस्मात्सं-
हितं ॥ ९ ॥

सन्धानहेतुत्वात्संहितमिति नामाभूत्, शिष्टं कालेयार्थव-
द्योज्यं ॥ ९ ॥

अथैतन्माध्यन्दिनसवनान्तेन कालेयेन सह स्तौति ।

कालेयं पुरस्ताद्भवति संहितमुपरिष्टादेताभ्यां
हि तृतीयसवनं सन्तायते ॥ १० ॥

कालेयस्य पूर्वं तृतीयसवनं सन्तत्यर्थमुक्तं अस्यापि तदर्थ-
त्वमिदानीमुच्यते अत उभयोर्भिलित्वा माध्यन्दिनतृतीयसव-
नयोः सन्तानसाधकत्वं ॥ १० ॥

अथ कालेयवदस्यापि सर्वपृष्ठत्वमिति स्तौति ।

सर्वाणि वै रूपाणि संहितं यत्प्रस्तावन्तेन
राथन्तरं यद्बृहतो रोहानो हति तेन वार्हतं यत्प्रद-
निधनन्तेन राथन्तरं सर्वेष्वेव रूपेषु प्रतितिष्ठति
॥ ११ ॥

उक्तमिदं पूर्वं ॥ ११ ॥

इति ताण्ड्यमहाराजस्य अष्टमाध्यायस्य

चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

अथ सफपौष्कले विधातुं तयोश्छन्दसी विदधाति ।

उष्णिक्कुकुभावेते भवतः ॥ १ ॥

अत्राप्यभ्यर्हितमित्युष्णिक्शब्दस्य पूर्वनिपातः अतः पवस्व मधुमत्तमइन्द्रमथ सुताइत्येते ककुबुष्णिहौ भवत इत्यर्थः ॥१॥

अथैतत् स्तौति ।

उष्णिक्कुकुब्ध्यां वा इन्द्रो वृत्राय वज्रं प्राहरत्क-
कुभि पराक्रमतोष्णिहा प्राहरत्तस्मात् ककुभो म-
ध्यमं पदं भूयिष्ठाक्षरं पराक्रमणं हि तदभि समौ-
हत्तस्मादुष्णिहउत्तमं पदं भूयिष्ठाक्षरं पुरो गुरुरिव
हि वज्रः ॥ २ ॥

उष्णिक्कुकुब्ध्यां खलु पूर्वमिन्द्रो वृत्रवधार्थं वज्रं प्राचि-
पत तद्विभज्य दर्शयति ककुभि पराक्रमत शत्रोरभिसुखं लङ्घित-
वान् तत उष्णिहा छन्दसा प्राहरत् वज्रं यस्मादेवं कृतवान्
तस्मात् ककुभछन्दसो मध्यमं पदं पादो भूयिष्ठाक्षरं प्रकृत-
द्वादशाक्षरो भवति मध्यमाश्च ककुविति हि ककुभो लक्षणं
पराक्रमणसाधने पवस्व मधुमत्तम इति ककुभि मध्यमपादे
द्वादशाक्षराणि सन्ति तदक्षराधिक्यमेव खलु पराक्रमणं अभि-

तः उभे प्रार्थ्वे समौहत् अष्टाचरौ पादौ सम्यगवहत् तद्वा तत्
 ककुभ्छन्दः इन्द्रस्य पराक्रमणं खल्वभिसमौहत् अभिसमवहत्
 अतो मध्यमपादाधिक्यं युक्तमेव तस्मादेव वज्रप्रहरणसाधन-
 त्वादेव उष्णिहं उत्तमं पदं भूयिष्ठाचरमष्टाचरपादद्वयापे-
 क्षया अधिकाचरमुष्णिक् त्रिपदान्तो द्वादश इति हि लक्षणं
 वज्रोऽपि पुरो गुरुरिवाप्रभागे स्थूल इव खलु वज्रः ॥ २ ॥

उक्तार्थस्य फलकथनं ।

वज्रं म्वाह्व्याय प्रहरति य एवं वेद ॥ ३ ॥

स्पष्टं ॥ ३ ॥

पुनस्ते प्रशंसति ।

नासिके वा एते यज्ञस्य यदुष्णिक्ककुभौ तस्मात्
 समानं छन्दः सती नानायज्ञं वहतस्तस्मात् समानाया
 नासिकायाः सत्या नाना प्राणावुच्चरतः ॥ ४ ॥

यस्मादेते छन्दसी यज्ञस्य नासिके तस्मात्समानमेकं छन्दः
 सती सत्यौ नाना पृथक्भूते एव ते यज्ञं वहतः यस्मादेवमभूत्
 तस्मादिदानीमपि लोके समानाया एकस्या एव नासिकायाः
 सत्याः सकाशाद्दिवसभेदेन प्राणावुच्छासौ नाना पृथगेवोच्चरत
 उद्गच्छतः ॥ ४ ॥

अथ प्रासङ्गिकमनयोर्नियमविशेषमाह ।

प्राणा वा उष्णिक्कुभौ तस्मात्ताभ्यान् वषट्-
कुर्वन्ति यद्वषट्कुर्युः प्राणानग्नौ प्रदध्युः ॥ ५ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ५ ॥

पूर्वतानयोः प्राणोद्गमनसाधननासिकात्वेनोक्तं इदानीं
सामद्वयं विधत्ते ।

तासु सप्तं विफमिव वै तृतीयसवनं तृतीयसव-
नस्य सप्तत्वायाथैतत्पौष्कलमेतेन वै प्रजापतिः पुष्क-
लान् पशूनसृजत तेषु रूपमदधाद्यदेतस्याम भवति
पशुष्वेव रूपं दधाति ॥ ६ ॥

पौष्कलं कुर्वन् एतेन वै पुष्कलान् समग्रान् पशूनसृजत
तेष्वेव सृष्टेषु पुनरेतेनैव रूपेण अपत्योत्पादनलक्षणां पुष्टिं
अदधात् स्यापितवान् एवं पशुपौष्कल्यहेतुत्वात् पुष्कलमिति
निर्वचनद्वारा स्तुतिः ॥ ६ ॥

अथ श्यावाश्वान्धीगवे उभे अपि सामनी विधित्सुस्तयो-
रुभयोः समानं स्तोत्रियं प्रशंसति ।

पुरोजिती वो अन्धस इति पद्या चाक्षर्या च वि-
राजौ भवतः पद्यया वै देवाः स्वर्गं लोकमायन्नक्षर्याया
ऋषयो नु प्राजानन्यदेते पद्या चाक्षर्या च विराजौ
भवतः स्वर्गस्य लोकस्य प्रज्ञात्थै ॥ ७ ॥

अस्मिन् त्वचे प्रथमानुष्टुप्त्तरे गायत्र्यौ एवं सति पद्या
पाद्वैः सम्पन्ना अक्षर्या च अक्षरपरिगणनया सम्पन्ना च द्वे
विराजौ भवतः दशाक्षरा विराडिति श्रुतेः विराजि दशसंख्या-
सङ्गावाद्वापि मिलित्वा दशपादानां सम्भवात् त्वचस्य मि-
लित्वा अशीत्यक्षराणि तानि विराट् संख्यया विभक्तानि समा-
न्येव भवन्ति इति पद्याक्षर्या च विराजौ भवत इत्युक्तं यद्वा प्रथ-
मायावृत्ति दशपदानि सन्ति ततः पद्या विराट् ऋचाक्षर्या
विराडिति विज्ञेयं अस्त्वेवं किं ततः स्यादिति चेदतो भवतीत्याह
पूर्वं पद्यया हि विराजा देवाः स्वर्गं लोकमायन् पदस्याक्रमण-
साधनत्वादेतदुचितं अक्षर्याया तु विराजा च ऋषयः अनुक्रमेण
स्वर्गं प्राजानन् अक्षरविराट् प्रयोगेण यज्ञं तद्वारा तत्फलभूतं
स्वर्गं चेति क्रमः अत इदानीन्तनैरपि पद्या चाक्षर्या च विराजौ
कर्त्तव्ये भवतः किमर्थं स्वर्गस्य प्रज्ञात्यै परिज्ञानाय ॥ ७ ॥

अथास्मिन् त्वचे प्रथमम् श्यावाश्वं विधत्ते ।

तासु श्यावाश्वं ॥ ८ ॥

स्यष्टं ॥ ८ ॥

तासु पुरोजितीव इत्याद्यासु तिसृषु ऋक्षु एतत्प्रशंसति ।

श्यावाश्वमार्वनानसं सत्रमासीनं धन्वोदवहन् स
एतत्सामापश्यत्तेन वृष्टिमसृजत ततो वै स प्रत्यतिष्ठ-
त्ततो गातुमविन्दत गातुविद्वा एतत्साम ॥ ९ ॥

आर्चनानसं अर्चनानसः पुत्रं श्यावाश्वमृषिं सत्रमासीनमि-
तरे सत्रिणः क्रोधात् धन्व निरुदकप्रदेशं उद्वहन् उदगमयन्
स तृषार्त्तः सन् एतत्सामापश्यत् स वृष्टिमसृजत ततः खलु वृष्ट्यां
सत्यां सस्योत्पत्तौ वृष्टिभ्यां प्रत्यतिष्ठत् ततो गातुं यज्ञानुष्ठान-
मार्गमविन्दत इत्थं गातुविन्मार्गलम्भनं खल्वेतत्साम मार्गलिप्सु-
ना श्यावाश्वेन वृष्टत्वादपि श्यावाश्वमभूदिति ज्ञातव्यं ॥ ९ ॥

अथ विदुषः फलमाह ।

विन्दते गातुं प्रतितिष्ठत्येतेन तुष्टुवानः ॥ १० ॥

एतेन साम्ना तुष्टुवानोऽपि यजमानः गातुं लौकिकवैदिक-
विधयं मार्गं विन्दते प्रतितिष्ठति ॥ १० ॥

अथैतत्सामगतं स्तोभद्वयं प्रशंसति ।

इन्द्रस्तृतीयसवनाद्दीभत्समान उदक्रामत्तं देवाः
श्यावाश्वेनैहायि एहियेत्यन्वद्वयं स उपावर्त्तत यदे-
तत्साम भवति तृतीयसवनस्य सेन्द्रत्वाय ॥ ११ ॥

ऋजीषदोषदुष्टत्वेनापगतमिन्द्रं देवाः पूर्वं श्यावाश्वेन
साम्ना एहायि एहियो इत्याह्वयन् एहीत्यस्य विकारः एहा २
इ एवभाङ्गतः सवनं प्रत्युपागच्छत् इतरत्सु ज्ञानं ॥ ११ ॥

अथान्धीगवं विधत्ते ।

अथैतदान्धीगवमन्धीगुर्वा एतत्पशुकामः सामा-
पश्यत्तेन सहस्रं पशूनसृजत यदेतत्साम भवति
पशूनां पुष्ट्यै मध्ये निधनमैडम्भवत्येतेन वै तृतीय-
सवनं प्रतिष्ठितं यन्मध्ये निधनमैडन्न स्यादप्रतिष्ठितं
तृतीयसवनं स्यात् ॥ १२ ॥

अथ श्वावाध्वेवं प्रतिष्ठितं यन्मध्ये निधनमैडमिति ऐडं
इडासम्बन्धि मध्ये निधनमेतत्साम कर्त्तव्यं किं ततस्तत्राह एतेन
खलु मध्ये निधनेन तृतीयसवनं हि प्रतिष्ठितं निधनं हि प्रतिष्ठा
तन्मध्ये भवति तेन प्रतिष्ठासिद्धिः तथा इह मध्येन हि प्रति-
पुरुषादृढाः सन्तः प्रतितिष्ठन्ति भूमौ इडाशब्दः पशुवाची पशु-
वच्च प्रतिष्ठाहेतुरिति इडानिधनत्वादपि तृतीयसवनं प्रतिष्ठितं
अतएवास्य साम्नः पशुपोषहेतुत्वं उक्तमर्थं व्यतिरेकेण वृढयति
यन्मध्ये निधनमैडन्न स्यादिति स्पष्टं ॥ १२ ॥

अथ मध्ये निधनमेव पुनः प्रशंसति ।

दशाक्षरं मध्यतो निधनमुपयन्ति दशाक्षरा वि-
राड्विराज्येव प्रतितिष्ठति ॥ १३ ॥

अपः श्वानं अधिष्टना २३४५ इति दशाक्षरनिधनं साम
मध्यत उपयन्ति स्तोतारः विराडपि दशाक्षरा तेन विराज्येव
यजमानः प्रतितिष्ठति ॥ १३ ॥

अथ कावं साम विदधाति ।

अभिप्रियाणि पवत इति कावं प्राजापत्यं
साम ॥ १४ ॥

अभिप्रियाणीति त्वे गीयमानं कावं कविना भार्गवेन
दृष्टं प्राजापत्यं साम भवति अनिरुक्तासु ऋचु गीयमानत्वात्
दृष्टं प्राजापत्यं यथा वामदेव्यं कयान इत्यनुक्तासु गीयमानं
तद्वत् ॥ १४ ॥

अथैतत् स्तौति ।

प्रजा वै प्रियाणि पशवः प्रियाणि प्रजायामेव
पशुषु प्रतितिष्ठति ॥ १५ ॥

लोके प्रजा पशवः प्रियाणि अत्रापि प्रियाणीति अतत्वाच्च
तत्प्रयोगेन प्रजायां पशुषु च प्रतितिष्ठितो भवति यजमानः ॥१५॥

अथौशनकावे सह स्तौति ।

रश्मी वा एतौ यज्ञस्य यदौशनकावे देवकोशो
वा एष यज्ञमभिसमुज्जितो यदेते अन्ततो भवतो
यज्ञस्यारिष्ट्यै ॥ १६ ॥

यदौशनकावे एतौ यज्ञस्य रश्मी वै वन्धनरञ्जू रश्मिशब्दा-
पेक्षया एतावति पुल्लिङ्गनिर्देशः यदेते उक्ते सामनी अन्ततो

भवतः एष यज्ञमभिसमुजितः यज्ञमुद्दिश्य देवकोशोदेवानां
निधानागारं खलु समुजितः तच्च यज्ञस्यारिष्यै अहिंसायै
भवति ॥ १६ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मण्ये अष्टमाध्यायस्य

पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

उक्त आर्भवः पवमानः अथ यज्ञायज्ञीयं विधातुं तदुत्प-
त्तिमाह ।

देवा वै ब्रह्म व्यभजन्त तस्य योरसोऽत्यरिच्यत
तद्यज्ञायज्ञीयमभवत् ॥ १ ॥

पूर्वं देवाः ब्रह्म वेदराशिं व्यभजन्त ममायं भागो ममायं
भाग इति विभागमकुर्वन् तस्य विभज्यमानस्य ब्रह्मणोरसोऽत्य-
रिच्यत तद्यज्ञायज्ञीयं सामाभवत् ॥ १ ॥

अथैतद्विधत्ते ।

ब्रह्मणो वा एष रसो यद्यज्ञायज्ञीयं यद्यज्ञाय-
ज्ञीयेन स्तुवन्ति ब्रह्मण एव रसे यज्ञं प्रतिष्ठाप-
यन्ति ॥ २ ॥

अत एतद् यज्ञायज्ञीयं ब्रह्मणो रसः खलु शिष्टं स्पष्टं
यद्यपि यच्छब्दयोगादनुवादत्वं तथाप्यपूर्वत्वाद्विधिरेवाभ्युपग-
न्तव्यः ॥२॥

अथैतन्निर्वचनद्वारा प्रशंसति ।

योनिर्वै यज्ञायज्ञीयमेतस्माद् वै योनेः प्रजापति-
र्यज्ञमसृजत यद्यज्ञं यज्ञमसृजत तस्माद्यज्ञा-
यज्ञीयं ॥ ३ ॥

एतत् यज्ञायज्ञीयं साम योनिर्वै उत्पत्तिहेतुः तदेव साध-
यति एतस्मात् खलु यज्ञायज्ञीयाद्योनेः प्रजापतिर्यज्ञमसृजत,
यज्ञमिति जात्यभिप्रायेणैकवचनं यद्यस्मादेतस्मात् साम्नो यज्ञं
यज्ञं वीष्मया सर्वोऽपि यज्ञः परिमृह्यते क्वचं यज्ञजातमसृजत
तस्माद्यज्ञयज्ञसम्बन्धाद्यज्ञायज्ञीयमिति नामास्य सम्पन्नं ॥३॥

अथैतत्सामप्रयुक्तं प्रशंसति ।

तस्माद्वा एतेन पुरा ब्राह्मणा वहिष्मवमानमस्तो-
षत योनेर्यज्ञं प्रतनवा महा इति यज्ञन्ततः स्तु-
वन्ति योनौ यज्ञं प्रतिष्ठापयन्ति ॥ ४ ॥

तस्मादेव कारणात् पुरा ब्राह्मणाः अनुष्ठातारः यज्ञस्या-
दिभूतं वहिष्मवमानं अस्तोषत स्तोत्रं अरुषत कया बुद्ध्या योने-

रेतस्य साम्नः सकाशाद्यज्ञं प्रतनवा महा इति बुद्ध्या अतोऽप्यस्य
योनित्वं सिद्धं अतो यद्यप्यन्ततः सुवन्ति योनावेव यज्ञं समाप-
यन्तोति ॥ ४ ॥

अथैतत्सर्वयज्ञात्मकत्वेन प्रशंसति ।

असुरेषु वै सर्वोयज्ञ आसीत्ते देवा यज्ञायज्ञीय-
मपश्यन्स्तेषां यज्ञायज्ञावो अग्नय इत्यग्निहोत्रम-
दृञ्जत गिरा गिरा च दक्षस इति दर्शपूर्णमासौ
प्रप्रवयममृतञ्जातवेदसमिति चातुर्मास्यानि प्रिय-
म्नित्वन्नशुसिप्रमिति सौम्यमध्वरं ॥ ५ ॥

पूर्वमसुरेष्वेव सर्वो यज्ञ अग्निहोत्रादिचतुर्भेदभिन्नः सर्वो
यज्ञ आसीत् न देवेषु ते देवाः स्वाधीनकरणोपायत्वेन यज्ञा-
यज्ञीयमपश्यन् दृष्ट्वा च तेषां सम्बन्ध्याग्निहोत्रमदृञ्जत यज्ञा-
यज्ञाव इति पादेन अत्राग्नय इति श्रूयमाणत्वात् अग्निहोत्र-
वर्जनस्यायमुचितः अग्निहोत्रं तेभ्यः सकाशाद्वियुज्य स्वयमल-
भतेत्यर्थः यद्वा क्रमोऽत्र सम्बन्धहेतुः अग्निहोत्रदर्शपूर्णमासौ
चातुर्मास्यानि सौम्याध्वर इति क्रमः अतस्तत्राग्निहोत्रप्राथ-
म्यात् स्तोत्रीयायामपि यज्ञायज्ञा इत्यस्य प्रथमपादत्वात्तेन
तद्वर्जनमुचितं एवमुत्तरत्रापि तत्तत्सादृश्यानुक्रमाद्वा सम्बन्धेवाव-
गन्तव्यः द्वितीयपादे दक्षस इति दकारः श्रूयते अतो दर्शपूर्ण-
मासौ प्रादृञ्जत तृतीयपादे प्रकर्षवाचि प्रशब्दः श्रूयते अतस्तेना-

अथसुहृतफलानि चातुर्मास्यान्यष्टञ्जत चातुर्मास्यानामक्षय-
सुहृतसाधनत्वं अक्षय्यं ह वै चातुर्मास्ययाजिनः सुहृतं भवतीति
श्रुतिः प्रियन्मितन्नेति चतुर्थपादे प्रियशब्दः श्रूयते सोमयागश्च
देवानामतिशयेन प्रियः अतस्तेन पादेन सौम्याध्वरमष्टञ्जत ॥५॥

अथैतत् स्वसोतीयगतपदवीश्याद्वारेण प्रशंसति ।

यज्ञावो अग्नये गिरा च दक्षसे प्रवयमभृतञ्जात-
वेदसम्प्रियन्मितं नशुसिप्रमिति वै तर्हि छन्दा-
स्यासुस्ते देवा अभ्यारम्भमभिनिवर्त्यं छन्दोभिर्य-
ज्ञमसुराणामष्टञ्जत ॥ ६ ॥

पूर्वमसुराणां यज्ञे विनापि वीश्याया यज्ञावो अग्नये गिरा
च दक्षसे प्रवयमिति खलु छन्दासि छन्दोऽवयवभूताः पादाः
अक्षराणि वा आसन् ते देवा एतदवगत्याभ्यारम्भमभ्यस्य
पदं ते देवाहमभिनिवर्त्तय अरिभ्यः सकाशात् यज्ञं छन्दोभिः
प्राष्टञ्जत ॥ ६ ॥

अथ वेदितुः फलमाह ।

छन्दोभिर्यज्ञं भ्रातृव्यस्य वृङ्क्ते य एवं वेद ॥७॥

स्पष्टं ॥ ७ ॥

अत्र गिरागिरेति पादे गकारमकृत्वा इरा इरेति पठि-
तव्यमिति विवक्षुराह ।

एतद्दृष्ट्वा वा आह कूशाम्बः स्वायवो ब्रह्मा लातव्यः
कस्विदद्य शिशुमारी यन्नपथेऽप्यस्ता गरिष्यति ॥ ८

एतद्दृष्ट्वाह वक्ष्यमाणमिदमुवाच खलु आहेत्यस्य भूतका-
लसम्बन्धनापनायं स्मेति प्रयोगः क आह कूशाम्ब एतन्नामा
आचार्यः स्वायवः स्वायोः पुत्रः ब्रह्मा श्रुतादिना परिवृष्टः
लातव्यः एतद्भोतसम्बन्धकथनं एतदिति उक्तमर्थं विदुषोति
अद्यास्मिन् दिने कस्वित् कं वा शिशुं शिशुमारी यन्नपथेऽप्यस्ता
प्रक्षिप्ता सती गरिष्यतीति ॥ ८ ॥

का शिशुमारी कथं गरिष्यतीति तदुभयं दर्शयति ।

एषा वै शिशुमारी यन्नपथेऽप्यस्ता यन्नायन्नीयं
यद्गिरागिरेत्याहात्मानं तदुद्गातागिरति ॥ ९ ॥

यन्नायन्नीयं सामेति यत् एवैव शिशुमारी शिशुवत्प्रयोगा-
नभिन्नानां घातिनी यन्नपथे यन्नस्य मार्गं औद्गातरूपे
अप्यस्ता अभिप्रास्ता तथा सति यत् गिरा गिरेति वृथादुद्गाता
तेनात्मानमेव गिरति ॥ ९ ॥

कः परिहार इति तमाह ।

एरङ्कृत्वोद्गेयमिरायां यन्नं प्रतिष्ठापयत्यप्रमा-
युक उद्गाता भवति ॥ १० ॥

एरं इरासम्बन्धं कृत्वा गेयं गिरा गिरेत्यधीतमपि इरा

इरेति कृत्वा गातव्यमित्यर्थः तेन यज्ञमिरायां भूमावेव प्रतिष्ठा-
 पयतीति अत उद्गातुरपि मरणदोषो नास्ति इदमेव वाक्यं
 विषयीकृत्य नवमस्य प्रथमपादे अध्ययनगतो गिराशब्दः
 ब्राह्मणविहित इराशब्दश्च विकल्पेन प्रयोगे प्रयोक्तव्यौ उत
 इराशब्द एवेति, न विकल्प इराशब्दएव प्रयोक्तव्य इति
 सिद्धान्तितं, सोऽपि इराशब्दो न गातव्यो गातव्यो वेति विचार्य
 गातव्य एवेति सिद्धान्तितं, तद्विचारद्वयं अत्रार्थनिर्णयाय प्रद-
 र्श्यते तत्र प्रथमं दर्शयति, इरा गिरा विकल्पः स्यादुतेरैवा विशेष-
 षतः । आद्ये मैवं वाधपूर्वमिरायाविहितत्वतः । ज्योतिष्टोमे
 श्रूयते यज्ञायज्ञीयेन सुवीतेति यज्ञायज्ञेत्यनेन शब्देन युक्ता-
 याम्बुत्पन्नं साम यज्ञायज्ञीर्यं तस्याम्बुचि गिराशब्दः पठ्यते
 यज्ञायज्ञावो अग्नये गिरा गिरा च दक्षस इति तत्र
 सामगा योनिगानमधीयानाः सदैव गकारेण गायन्ति गा
 इरा गिरा इति, ब्राह्मणे तु गकारलोपपूर्वकमाकारयकारा-
 दिकं गानं विधीयते ऐरं कृत्वोद्गेयमिति गिराशब्दे गकारलो-
 पादि भवति इरायाः सम्बन्धि गानमैरं तादृशं कृत्वा प्रयोग-
 काल उद्गानं कर्त्तव्यमित्यर्थः, तत्र योनिगानब्राह्मणयोः
 समानवलत्वेन विशेषाभावात् विकल्पेन प्रयोक्तव्यमिति प्राप्ते
 ब्रूमः, न गिरागिरेति ब्रूयात् यद्गिरागिरेति ब्रूयादात्मानमेव
 तदुद्गाता गिरेदिति गकारसहितगाने वाधमुक्त्वा गकार-
 रहितं इरापदं गेयत्वेन विधीयते तत्तदादेरिकारस्य गाना-
 र्थमाकारो यकार इकारश्चेति त्रीन् वर्णान् प्रयुज्यते तत्र

वा ईरा इरेत्येव मन्तव्यं, अथ द्वितीयं दर्शयति, इरा पद-
 न्नगेयं स्याद्गेयं वा गीत्यनुक्तितः । न गेयं गीयमानस्य स्थाने
 जाते प्रगीयते, ब्राह्मणेन विहित इराशब्दो न गातव्यः
 कुतः ऐरमिति शब्देन गीतेरनुक्तत्वात् पाणिनीयेन विमुक्ता-
 दिभ्योऽणिति सूत्रेणोराशब्दाद्गण् प्रत्ययो मत्वर्थीयो विहितः
 तथा सति इरापदोपेतं कृत्वत्येतावानेवार्थो भवति यदि प्रगी-
 तेरापदसम्बन्धस्तद्धि तेन विवक्ष्येत तदानीमाकारो यकार
 इकारोरेफ आकारश्चेत्येतैः पञ्चभिर्वर्णैर्निष्पन्नमाईरारूपं
 गीयमानेराशब्दप्रातिपदिकं भवति तादृशात् प्रातिपदिकात्
 पाणिनीयेन वृद्धाच्छ इति सूत्रेण प्रत्ययान्तरेण प्रत्ययान्तरे
 सति आ ईरीतं कृत्विति ब्राह्मणपाठो भवेत् तस्मान्न गेयमिति
 प्राप्ते ब्रूमः गीयमानस्य गिरापदस्थान इरापदं विधीयत इति
 पदमात्रस्य बाधः गार्मं तु न बाध्यते किञ्च विमुक्तादिसूत्रेण
 अण् प्रत्ययेऽपि पूर्वस्मात् मतौ स्थः सूक्तसान्भोरिति सूत्रात्सा-
 मानुवृत्तेरैरं सामेत्यर्थो भवति सामत्वञ्च गीतिसाध्यं तदा तु
 तस्य विकार इत्यस्मिन्नर्थे अण् प्रत्ययः तदानीं गिराया विकार
 इति विग्रहे यथोक्तं गानं लक्ष्यते तस्माद्गातव्यं ॥ १० ॥

अथैतस्य स्तोत्रोपात्ततीयपादे प्रप्रवयमित्येतस्मिन् प्रप्रेत्येवं
 निन्दित्वा प्रपीं वयमिति पठितव्यमित्याह ।

वैश्वानरे वा एतदुद्गातात्मानं प्रदधाति यत्प्र-

प्रवयमित्याह प्रप्रीं वयमिति वक्तव्यं वैश्वानरमेव
परिक्रामति ॥ ११ ॥

अस्याग्नेयत्वादेतदेतेनोद्गातात्मानं वैश्वानरे अग्नौ प्रद-
धाति प्रक्षिपति यद्येतत् प्रप्रवयमित्याह ब्रूयात् अताग्नौ प्रक्षे-
पवाचिनः प्रशब्दस्य सङ्गावात्तत्परिहार उच्यते प्रप्रीं वयमिति
वक्तव्यं तत्र परीत्यक्षरद्वयसङ्गावात् वैश्वानरमेव परि अतीत्य
क्रामतीति अतो नोक्तदोष इत्यर्थः ॥ ११ ॥

प्रियम्भितन्नेति चतुर्थपादेन शब्दं परित्यज्य प्रकारान्तर-
द्वयेन पठितव्य इत्याह ।

यो वै निहुवानं छन्द उपैति पापीयानुज्जगिवान्
भवत्येतद्वै निहुवानं छन्दोयन्त शंसिषमिति नु शं-
सिषमिति वक्तव्यं सुशंसिषमिति वा न निहुवानं
छन्द उपैति वसीयानुज्जगिवान् भवति ॥ १२ ॥

य उद्गाता निहुवानं क्रियमाणं कर्म निहुवानं छन्दः
निहुववाचिपादोपेतत्वात् छन्दोऽपि निहुवानं तदुपैति प्रा-
प्नोति स उद्गमिष्यन् उद्गाता पापीयान् भवति किं तद्वि-
हुवानं छन्द इति तद्दर्शयति न शंसिषमिति यत् तदेव
निहुवानं छन्दः शंसन् सुवन् अप्युद्गाता नुशंसिषमिति ब्रूते
अतोऽस्य निहुवरूपत्वं अतोऽनुशंसिषमिति वक्तव्यं तु इत्येतस्य

इदानीन्तनकालवाचित्वात् नापङ्गवदोषः यद्वा सुपंसिषमिति
वक्तव्यं तथा सति नोक्तदोषवद्वन्द्वःप्राप्तिः अतश्चज्जिवातुङ्गाता
वसीयान् प्रशस्यो भवति ॥ १२ ॥

अथ वाक्प्रकारनिधनं यज्ञायज्ञीयं तच्च न स्वरूपेण प्रयो-
ज्यात् किन्तु प्रथमाक्षरं प्रयोक्तव्यमित्याह ।

यस्य वै यज्ञा वागन्ता भवन्ति वाचश्छिद्रेण स्वव-
न्त्येते वै यज्ञा वागन्ता ये यज्ञायज्ञीयान्ता एतद्वाच-
श्छिद्रं यदनृतं यदग्निष्टोमयाज्यनृतमाह तदन्वस्य
यज्ञः स्ववत्यक्षरेणान्ततः प्रतिष्ठाप्यमक्षरेणैव यज्ञस्य
छिद्रमपिदधाति ॥ १३ ॥

यस्य यजमानस्य यज्ञा वागन्ता वागिति निधनान्ता भवन्ति
ते वाचश्छिद्रेण व्यवधानेन स्ववन्ति निष्फला भवन्ति वागन्ता-
नन्यान् दर्शयति एते खलु यज्ञा वागन्ता ये यज्ञाः यज्ञायज्ञीय-
सोत्रान्ताः स्युः कथमस्य वाचः छिद्रत्वसम्भव इति तदुपपादयति
यददृतं एतदेव वाचः छिद्रन्तदपि कथमत्र सम्भवतीति
तदत्र सम्भावयति यद्यदि अग्निष्टोमयाजी अदृतमाह
ब्रूते तददृतच्छिद्रमनु अस्य यजमानस्य यज्ञः स्ववति गलितो
भवति तस्य परिहार उच्यते अन्ततो अग्निष्टोमसामान्ते
अक्षरेण वागित्यक्षरद्वयेन वा इत्याद्याक्षरेणैव प्रतिष्ठाप्यं समाप्त-

नीयमेतत्क्षाम तथा सत्येकेनैवाक्षरेणैव यन्नस्य छिद्रमवृतवदन-
वृतवदनुरूपं अपिदधात्युज्ञाता ॥ १३ ॥

उक्तैकाक्षरस्तुत्यन्तरमाह ।

विराजो वा एतद्रूपं यदक्षरं विराज्येवान्ततः
प्रतिष्ठति ॥ १४ ॥

यदक्षरमस्ति एतद्विराजो अन्नस्य रूपं खल्वन्नीति अक्षरं
विराडित्यन्ननाम विराज इति व्युत्पत्त्या अन्नं विराडिति श्रुतिश्च
तस्यान्नस्य रूपं स्वयशसा लोके व्याप्तं भवति ततो अक्षरं विरा-
जो रूपमित्युच्यते अतोऽक्षरमन्ते सम्पादनेन स यज्ञोऽन्ततो
विराज्येव प्रतिष्ठितो भवति ॥ १४ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे अष्टमाध्यायस्य

षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

अथास्य प्रथमस्तोत्रीयायां सवनानि त्रीण्यपि छन्दांसुव-
रोद्देण सम्पाद्य प्रशंसति ।

इतो वै प्रातरूर्ध्वानि छन्दांसि युज्यन्तेऽमुतो-
ऽर्वाञ्चि यज्ञायज्ञीयस्य स्तोत्रे युज्यन्ते यज्ञावो अग्नये

गिरा च दक्षस इति द्वादशाक्षरं प्रवयममृतं जात-
वेदसमित्येकादशाक्षरं प्रियन्मित्वन्न शंसिषमित्य-
ष्टाक्षरं ॥ १ ॥

प्रातःसवने इतो गायत्रमारभ्य ऊर्ध्वानि छन्दांसि त्रिष्टु-
वादीनि युज्यन्ते प्रयुज्यन्ते तृतीयसवनान्ते यज्ञायज्ञीयसोते तु
अमुतो जागतादर्वाञ्चि अवरोहक्रमाणि छन्दांसि युज्यन्ते
तत्कथमिति स्वयमेव प्रदर्शयति आदितः पादद्वयेनाष्टतान्यक्ष-
राणि विहाय द्वादशाक्षराणि तज्जागतं छन्दः एवमुत्तरयो-
रपि द्रष्टव्यं ॥ १ ॥

अथोक्तछन्दस्त्रयमेकीकृत्यानुष्टुभं सम्पाद्य प्रशंसति ।

अनुष्टुभमुत्तमां सम्पादयतोयं वा अनुष्टुबस्यामेव
प्रतितिष्ठति ॥ २ ॥

उक्तप्रकारेण पादचतुष्टयाक्षरपरिगणनायामेकत्रिंशदक्ष-
राणि भवन्ति, न वा एकेनाक्षराणि छन्दांसि वियन्तीति
शास्त्रादनुष्टुप्छन्दो भवति ततश्च कथं प्राशस्त्यमिति तद्दर्शयति
एषानुष्टुविद्यं वै भूरेव खलु अनुष्टुभः समसंख्यारूपपादचतु-
ष्टयसङ्गावात्प्रतिष्ठात्मिका भूमिरपि सर्वेषां प्रतिष्ठा अतस्तद्रू-
पत्वेन स्तुतिः अतोऽनया स्तुवन् यजमानोऽस्यामेव भूमौ प्रति-
ष्ठितो भवति ॥ २ ॥

अथ सम्पादितमेवानुष्टुभं द्वेषा प्रशंसति ।

वाग्वा अनुष्टुब्वाच्चेव प्रतितिष्ठति ज्यैष्ठं वा अनु-
ष्टुब्जष्ट एव प्रतितिष्ठति ॥ ३ ॥

उक्तप्रकारेषुैव सर्ववागात्मिकानां जगतीतिष्टुब्गायत्रीणा-
मनुष्टुवन्तःपातित्वाद्नुष्टुब्वागिति उच्यते अतएव हेतोरनुष्टुभो
ज्यैष्ठत्वमपि शिष्टं स्पष्टं ॥ ३ ॥

अथ यज्ञायज्ञीयस्य गानं प्रश्नोत्तराभ्यां दर्शयति ।

कथमिव यज्ञायज्ञीयङ्केयमित्याङ्गुर्यथाऽनड्वान्
प्रस्तावयमाण इत्यमिव चेत्यमिव चेति ॥ ४ ॥

कथमिव यज्ञायज्ञीयं साम गेयमिति गानप्रकारविषयं प्रश्नं
कुर्वन्ति ब्रह्मवादिनः तत्रेदमुत्तरमभिज्ञा आङ्गुः कथं यथान-
ड्वान् प्रस्तावयमाणः मूत्रधारां सततं वक्रां भूमौ पातयमानः
इत्यमिव पृथक् पृथक् प्रकारमवृजु कुवन्नेति तद्वत् गेयमित्याङ्गुः
इतिशब्द अभिज्ञोत्तरसमाप्तिद्योतनार्थः ॥ ४ ॥

इत्यमिव चेत्यमिवेत्युक्तं विवृणोति ।

वैश्वानरं वा एतदुद्गातानु प्रसीदन्नेतीत्याङ्गु-
र्यद्यज्ञायज्ञीयस्यर्चं संप्रत्याहेति परिक्रामतेवोद्देयं
वैश्वानमेव परिक्रामति ॥ ५ ॥

यद्यदि यज्ञायज्ञीयस्य स्तोत्रीयामृचं सम्प्रतीदानीमाहा-
धीतेनैव पाठेन ऋजुनैवाहोद्गाता एतदेतेन वैश्वानरमेवानु-
आनुकूल्येन प्रसीदन् प्रकषेण सन्निधिं गच्छन्नेव एतीत्याहुः
तच्च गमनन्दाहाय भवति अतस्तत्परिहाराय परिक्रामते च
अध्ययनपाठमतिक्रम्य ब्राह्मणोक्तप्रकारेणोतरेभ्यो विलक्षणमित-
स्ततः क्रामतेवोद्गेयं तेन वैश्वानरमेव परिक्रामति अग्निसन्नि-
कर्षमप्राप्यैव लभ्यति ॥ ५ ॥

अथैतच्छिरः प्राट्य गतव्यमिति सार्धवादं विदधाति ।

वैश्वानरे वा एतदध्वर्युः सदस्यानभिसृजति यद्-
यज्ञायज्ञीयस्य स्तोत्रमुपावर्त्तयति प्राटतेनोद्गेयं वैश्वान-
नरेणानभिदाहाय ॥ ६ ॥

यज्ञायज्ञीयस्य स्तोत्रमुद्गातृनुपावर्त्तयति प्रेरयति अस्युर्जमु-
र्जिवागसर्जत्यादिनोपावर्त्तध्वमिति ह्यध्वर्युः स्तोत्रमुपाकरोति
एतदेतेन स्तोत्रोपाकरणरूपेण वैश्वानरेणैव खलु अध्वर्युः
सदस्यानभिसृजति अभिसंयोजयति अतस्तत्परिहाराय प्राट-
तेन वेष्टितेन वस्त्रेणोद्गातव्यं तच्च प्रावरणं अग्न्यनभिदाहाय
भवति ॥ ६ ॥

प्रावरणे किञ्चिद्विशेषमाह ।

न ह तु वै पितरः प्राटतञ्जानन्ति यज्ञायज्ञीयस्य

वै स्तोत्रे पितरो यथायथं जिज्ञासन्त आकर्षाभ्यां
प्राष्टत्यन्तदेव प्राष्टतन्तदप्राष्टतञ्जानन्ति पितरो न
वैश्वानरो हिनस्ति ॥ ७ ॥

तुशब्दो वैलक्षण्यार्थः पितरो यज्ञान्विताः स्वस्वसम्बन्धिन
ऋत्विजो जिज्ञासमानाः प्राष्टतं प्रकर्षेणापिहितशिरसं न ह
जानन्ति नैवाधिगच्छन्ति तेषां यज्ञसम्बन्धिऋत्विजाश्च जिज्ञा-
सा यज्ञायज्ञीयस्येत्यादिनोच्यते यथायथं स्व स्व वंशमनतिक्रम्ये-
त्यर्थः अतः पितृणां ज्ञानार्थमग्नेरदाहार्यश्च आकर्षाभ्यां कर्ष-
पर्यन्तं प्राष्टत्यं प्रावरणं कर्त्तव्यं अताभिविधावाकारः मर्यादा-
यामित्येके तथाचापस्तम्बः सकर्णप्राष्टता अकर्णप्राष्टता वा
सुवत इति एवङ्कृते तदेव प्राष्टतमप्राष्टतश्च भवति अतः पित-
रोऽपि जानन्ति वैश्वानरो न हिनस्ति ॥ ७ ॥

अथ पत्नीकर्त्तृकं अपासुपसर्जनं अपि वैश्वानरात्मकं यज्ञा-
यज्ञीयशान्त्यर्थमिति स्तौति ।

अपः पश्चात् पत्न्य उपसृजन्ति वैश्वानरमेव
तच्छमयन्त्यापोहि शान्तिः ॥ ८ ॥

पत्न्यः पश्चाद्गार्हपत्यायतनं अप उपसृजन्ति तेन वैश्वानरमेव
शमयन्ति अपां शान्तिरूपत्वं प्रसिद्धं ॥ ८ ॥

न केवलमनेन शान्तिः क्रियते किन्तु प्रजननहेतुरप्येवमिति
सौति ।

अथो रेत एव तत्सिञ्चन्त्यापोहि रेतः ॥ ९ ॥

अपां रेतस्त्वन्तमद्भिरभिषिञ्चन्ति रेतो वै आप इति तैत्तिरी-
यादिषु प्रसिद्धं ॥ ९ ॥

अत्रैव विशेषमाह ।

दक्षिणानूरूनभिषिञ्चन्ति दक्षिणतोहि रेतः
सिच्यते ॥ १० ॥

अर्थस्तु स्पष्ट एव, एतदेव दक्षिणतो रेतःसेकस्य भूलमिति
ज्ञातव्यं ॥ १० ॥

अथोरुसेचनार्थं अंशुकसङ्कोचमाह ।

महदिव प्रत्यूह्यन्मन एवास्य तज्जनयन्ति ॥ ११ ॥

महदिव अत्यन्तं प्रत्यूह्यं संवृतस्य विवरणं कार्यं वस्त्रस्यापो-
हनं कार्यमित्यर्थः तथाच तैत्तिरीयकं नग्नं कृत्वोरुमुपप्रवर्त्तय-
न्तीति तत्तत्र निर्लज्जमत्यन्तं वस्त्रप्रत्यूहनेनास्य ऊरुमध्यस्था-
पितोदकस्य रेतःसेकस्थानीयस्य तत्स्थानीयमुदकमित्यर्थः मन
एव जनयन्ति मनस्विनं पुत्रमुत्यादयन्तीत्यर्थः जनयन्तीति
प्रयोगवद्भवापेक्षया वज्जवचनं ॥ ११ ॥

अथाध्वर्युभिः कारयितव्यमुद्गात्कर्त्तृकं पत्नीसंख्यापनं
विधत्ते ।

उद्गात्रा पत्नीः संख्यापयन्ति रेतोधेयाय ॥ १२ ॥

प्रजापतिर्वा उद्गातेत्युक्तं अतोऽध्वर्युभिः क्रियमाणमुद्गात्रा
संख्यापनं रेतोधेयाय पत्नीषु रेतोधारणाय भवति अपः पश्चात्-
पत्न्य उपसृजन्तीत्यारभ्योद्गात्रा पत्नीः संख्यापयन्ति रेतोधेयाये-
त्यन्तस्यार्थस्तैत्तिरीयके वाक्यव्यत्यासेनेद्वा पत्नीमुद्गात्रा संख्या-
पयति प्रजापतिर्वा एष उद्गात्रा प्रजानां प्रजननाय उप-
प्रवर्त्तयति रेत एव तस्मिञ्चत् पूरणोपप्रवर्त्तयत्पूरणा हि
रेतः सिच्यत इत्यादिना प्रतिपादितः अत्र च्युद्गातुर्हिंकारसमये
षत्प्रवर्त्तयति अर्धं प्रैषं करोति ॥ १२ ॥

अत्र पत्नीसंख्यापनमाह ।

हिङ्कारं प्रति संख्यापयन्ति हिङ्कृताद्वि रेतो
धीयत ॥ १३ ॥

यन्नायज्ञीयस्य तिसृणामपि स्तोत्रियाणामादौ यदा उद्गा-
त्रारो हिङ्कुर्वन्ति तस्मिन् काले प्रतिसंख्यापयन्तीत्यर्थः हिङ्कृत-
रेतोधानस्यैतदेव ज्ञापकं अत्रापस्तम्बः हिङ्कृत्य वाग्यतः स्त्रिय-
मुपेयाह्याहरेद्वेति ॥ १३ ॥

संख्यापनस्य त्रिवारं विधत्ते ।

आहृतीयायाः संख्यापयन्ति त्रिष्टुप् रेतः ॥१४॥

हृतीयास्तोतीयापर्यन्तं हिङ्कारं प्रत्युद्गात्वा संख्यापयन्त्यध्व-
र्यवः शरीरेन्द्रियान्तःकरणरूपेण तत्रिष्टुप् रेत इत्युक्तं ॥१४॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे अष्टमाध्यायस्य

सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

उक्तोऽग्निष्टोमः अथ तस्यैव संस्याभेदेऽस्योक्तस्य स्तोत्राणि
विधातुमाख्यायिकामाह ।

देवा वा अग्निष्टोममभिजित्योक्त्यानि नाशक्नुव-
न्मभिजेतुं तेऽग्निमब्रुवन्स्त्वया मुखेनेदञ्जयामेति सो-
ऽब्रवीत् किम्मे ततः स्यादिति यत्कामयस इत्यब्रुवन्
सोऽब्रवीन्महेवत्यासूक्त्यानि प्रणयानिति ॥ १ ॥

देवा वा अग्निष्टोममभिजित्योक्त्यानि नाशक्नुवन् अशक्तास्ते
अग्निं त्वया मुखेन पुरोगन्वा इदमुक्त्वा स्तोत्रजपविषयमसुर-
संग्रामं जयामेत्यब्रुवन् एवमुक्तोऽग्निस्ततो जपात् मे किं फलं
स्यादित्यब्रवीत् ते च देवास्तर्हि यत् फलं कामयस इति अब्रु-

वन् सोऽग्निः महेवत्यासु स्तोत्रीयासु उक्त्यानि स्तोत्राणि प्रण-
यान् प्रणयेयुरित्यब्रवीन् तथाङ्गीचक्रुरिति शेषः ॥ १ ॥

इदानीं उक्त्यस्तोत्रीयास्वाग्नेयत्वं विधत्ते ।

तस्मादाग्नेयोषूक्त्यानि प्रणयन्ति ॥ २ ॥

तस्मादग्निना वृतत्वात् अत्रापूर्यत्वात् प्रणयेयुरिति विधि-
रवगन्तव्यः ॥ २ ॥

अथ तत्स्तोत्रीयाणां गायत्रीछन्दस्त्वं विधत्ते ।

तस्माद्गु गायत्रीषु गायत्रछन्दा ह्यग्निः ॥ ३ ॥

तस्माद्गु अग्निना वृतत्वादेव तर्ह्यस्वाग्नेयोषु उक्त्यानां
स्तवनं गायत्रत्वस्य कः सम्बन्ध इति उच्यते गायत्रछन्दा ह्यग्नि-
रिति प्रजापतेर्मुखात् सङ्घोत्पन्नत्वाद्गनेर्गायत्र्यभवदित्युक्तत्वा-
च्चाग्निर्गायत्रछन्दोऽभिमानी आग्नेयस्य वृतत्वादाग्नेयछन्दसो-
ऽपि सम्बन्ध इत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथोक्तानि साकमश्वेन विधित्सुः तत्साम निर्वचनद्वारा
प्रशंसति ।

तेऽग्निमुखं कृत्वा साकमश्वेनाभ्यक्रामन् यत्साम-
मश्वेनाभ्यक्रामंस्तस्मात् साकमश्वं ॥ ४ ॥

ते देवाः अग्निमेव मुखं पुरोगामिनं कृत्वा अश्वेणाश्व-

रूपेणाग्निना साकं सार्द्धं अभ्यक्रामन् शत्रूनत्यक्रामयन् यस्मा-
देवमकुर्वन् तस्मात्साकमखमिति तत् साम्नोनाम सम्पन्नं ॥ ४ ॥

इदानीं तस्माम विधत्ते ।

तस्मात्साकमश्वेनोक्त्यानि प्रणयन्त्येतेन हि ता-
न्यग्रेऽभ्यजयन् ॥ ५ ॥

तस्मादित्यादि स्पृष्टं तान्यक्षरसम्बन्धीन्युक्त्यान्त्येतेन साम्ना-
भ्यजयन्नित्येतस्मादित्यस्य विवरणं एतद्वि साकमश्वमेत्सूषु ब्रुवाणि
त इत्यादिष्वाग्नेयीषु गायत्रीषु क्रियते सर्वेषु स्तोत्रेषु स्वसमान-
देवत्यानि शस्त्राणि भवन्ति ॥ ५ ॥

उक्थेषु तु स्तोत्रोयानुरूपेभ्योऽनन्तरमन्या अन्या देवताः
कथं शस्यन्त इति तत्समाधत्ते तत्रैन्द्रावरुणत्वलक्षणं देवतावै-
लक्षण्यं परिहरति ।

स इन्द्रोऽब्रवीत्कश्चाहञ्चेदमन्ववैष्याव इत्यह-
ञ्चेति वरुणस्तं वरुणोऽन्वतिष्ठदिन्द्र आहरत्तस्मादै-
न्द्रावरुणमनुशस्यते ॥ ६ ॥

देवानां मध्ये स इन्द्र एवमब्रवीत् किमित्युच्यते कश्च को देवः
अहं चेन्द्रः इदं संग्राममुक्थजयार्थमनुक्रमेण अवैष्यावः अव-
गमिष्याव इति अहं च त्वं चान्ववैष्याव इति वरुणोऽब्रवीत्
तमिन्द्रं वरुणः अनु पश्चात् सहायत्वेनातिष्ठत् इन्द्रस्तु स्वयमेवा-

हरत् आनयत् उक्थानि यस्मादेवं तस्मादैन्द्रावारुणमिन्द्रवरुण-
देवताकं सूक्तं उक्थस्तुतमनुशस्यते अतो वैलक्ष्ण्यमित्यर्थः ॥ ६ ॥

एवमैन्द्रावार्हस्यत्यमैन्द्रावैष्णावयोरपि उक्थस्तोत्रस्यावैल-
क्ष्ण्यमिन्द्रेण प्रार्थितत्वादेवेत्याह ।

स एवाब्रवीत्कश्चाहं चेदमन्ववैश्याव इत्यहञ्चेति
वृहस्पतिस्तं वृहस्पतिरन्वतिष्ठदिन्द्र आहरत् तस्मा-
दैन्द्रावार्हस्यत्यमनुशस्यते । स एवाब्रवीत्कश्चाहं चेद-
मन्ववैश्याव इत्यहञ्चेति विष्णुस्तं विष्णुरन्वतिष्ठदिन्द्र
आहरत्तस्मादैन्द्रावैष्णावमनुशस्यते ॥ ७ ॥

पूर्ववद्योज्यं, अयमर्थस्तैत्तिरीयके समान्नायते ते देवा अ-
सुरा मैत्रावरुणस्योक्थमश्रयन्त सोऽब्रवीदिन्द्रः कश्चाहं चेमानि
तेऽसुरान्वैश्याव इत्यहं चेत्यब्रवीद्वरुण इत्यादिना ॥ ७ ॥

अथ नित्यानामेवोक्थानामभिप्रायभेदात् पशुकामनार्थत्व-
मप्यस्तीत्याह ।

पशून् वा एभ्यस्तानाहरत्यश्वो वा उक्थानि
पशुकाम उक्थेन स्तुवीत पशुमान् भवति ॥ ८ ॥

एभ्योऽसुरेभ्यः सकाशात्यान्युक्थान्याहरत् एतान् पशून्नेव

खल्वाहरत् कथमुक्थान्येव पशव इति तदुच्यते पशवो वा इति
अतः पशुकाम उक्थेन स्तुवीत स्तौति चेत् पशुमान् भवत्येव
तेषामुक्थरूपेण स्थितत्वादित्यभिप्रायः ॥ ८ ॥

एवं साकमश्वमुक्थमुक्ता सौभरं द्वितीयमुक्थं विधित्सुराह ।

बृहता वा इन्द्रो वृत्राय वज्रं प्राहरत्तस्य तेजः
परापतत्तत्सौभरमभवत् ॥ ९ ॥

पूर्वमिन्द्रो वृत्रवधार्थं बृहता साम्ना वज्रं प्राहरत् तस्य
पतितं तेजः सौभरं सामाभवत् ॥ ९ ॥

अथ सौभरप्रसङ्गादतिरात्रेऽपि ब्राह्मणाच्छंसिन उक्थं
सौभरमेव कार्यमिति विवक्षुः रथन्तरष्ट्रे तावदतिरात्रस्य
स्तुतिमाह ।

जामि वा एतद्यज्ञे क्रियत इत्याज्जर्यद्रथन्तरं
पृष्ठं रथन्तरं सन्धिर्नान्तरा बृहता स्तुवन्तीति यत्
सौभरेण स्तुवन्ति बृहतैव तदन्तरा स्तुवन्ति बृहतो
ह्येतत्तेजो यत्सौभरं ॥ १० ॥

ष्ट्रे सन्धिस्तोत्रे च रथन्तरस्य करणादन्तरा मध्ये बृहतैव
स्तुवन्ति तज्जामित्वदोषपरिहाराय भवति कथं वृहता स्तुतं
भवति सौभरादिति तदुच्यते बृहतो ह्येतदित्यादिना ॥ १० ॥

यद्येवं अजामितायै सौभरं क्रियते सर्वत्र रथन्तरपृष्ठे
स्यादृहत्पृष्ठे तु अतिरात्रे किं मध्यममुक्थं स्यादित्याशङ्क्य
तत्रापि सौभरमेवेत्याह ।

यदि बृहत्सामातिरात्रः स्यात्सौभरमुक्थानां ब्रह्म
साम कार्यं बृहदेव तत्तेजसा समर्द्धयति ॥ ११ ॥

यद्यतिरात्रे बृहत्साम स्यात्तस्मिन् पक्षे उक्थानां मध्ये ब्रह्म
साम ब्राह्मणाच्छंसिन उक्थं सौभरं कार्यं तथा कृते बृहदेव
साम स्वतेजोरूपं सौभरमेव स्वकीयेन तेजसा समर्द्धयति ॥ ११ ॥

एवं बृहत्सामपक्षे सौभरं ब्रह्मसामास्तु रथन्तरपक्षे किं
ब्रह्मसाम भवेदित्याकाङ्क्षायां तत्रापिदमेव सौभरं कर्त्तव्य-
मित्युक्तवन्तीति यत् सौभरेण सुवन्ति बृहता सुवन्ति बृहतो
स्येतत्तेजोयत् सौभरमित्याह ।

यदि रथन्तरसाम्ना सौभरं कुर्यादजामितायै
॥ १२ ॥

जामि वा इत्यादिनैवोक्तमित्यर्थः ॥ १२ ॥

अथ नित्यप्रयोगार्थमपि सौभरं तद्यतिरेकेण स्वर्गप्रतिष्ठा-
र्थयोः प्रयोगयोरपि भवतीत्याह ।

देवानां वै स्वर्गं लोकं यन्तां दिशो वीयन्त ताः सौभ-

रेणो इत्युदस्तम्बुवुस्ततो वै ता अदृहन्त ततः
 प्रत्यतिष्ठुस्ततः स्वर्गं लोकं प्राजानन्यः स्वर्गकामः
 स्याद्यः प्रतिष्ठाकामः सौभरेण स्तुवीत प्रस्वर्गं लोकं
 जानाति प्रतितिष्ठति ॥ १३ ॥

पूर्वं स्वर्गं गच्छतां देवानां सप्तम्यर्थे षष्ठी देवेषु स्वर्गं यत्सु
 सत्सु दिशो लोयन्त शिथिला आसन् तादिशो देवाः सौभरेण
 सौभरसम्बन्धिना ऊ इति निधनेन उत् स्तम्बुवन् उपरि स्तम्भि-
 तवन्तः ततः स्तम्भनात्स्वयमपि प्रतिष्ठिता आसन् तत एव स्वर्गं
 लोकं प्राजानन् स्वाधीनं चक्रुः अत उभयकामः सौभरेण स्तुवीत
 स्पष्टमन्यत् अस्य फलार्थविधानेनैव नित्यप्रयोगेऽप्येतद्विहितं
 भवतीत्यभ्युपगन्तव्यं ॥ १३ ॥

अस्य ऊ इति निधनभेदेन यथा स्वर्गार्थत्वमुक्तं तथा उर्गि-
 ति निधनभेदेनास्यान्वार्थत्वमपि विवक्षुराह ।

प्रजापतिः प्रजा असृजत ताः सृष्टा आशनायु
 स्ताभ्यः सौभरेणोर्गित्यन्नं प्रायच्छत्ततो वै ताः समै-
 धन्त ॥ १४ ॥

पूर्वं प्रजापतिना सृष्टाः प्रजाः यत् आशनायन्नशनमैच्छन्
 ताभ्यः सौभरेण साम्ना ऊर्गित्यन्नं प्रायच्छन् ततः खलु ताः
 समृद्धा अभवन् ॥ १४ ॥

इदानीं विधत्ते ।

समेधन्ते तां समां प्रजा यत्रैवं विद्वान् सौभरे-
णोद्गायति ॥ १५ ॥

यत् यस्मिन् संवत्सरे यस्य यजमानस्य प्रयोगे एवमूर्गिति
निधनमन्त्रद्वारा समृद्धिसाधनमिति विद्वान् सौभरेणोर्द्धिधने-
नोद्गायति तां समां तस्मिन् संवत्सरे तस्य यजमानस्य प्रजा
अन्नेन समेधन्ते ॥ १५ ॥

अथैतत्सामनिर्वचनद्वारा प्रशंसति ।

ता अब्रुवन्सभृतन्नोऽभार्षीरिति तस्मात्सौभरं
॥ १६ ॥

ता अन्नेन समृद्धाः प्रजाः प्रजापतिं यस्मान्नोऽस्मान्
सुभृतं अभार्षीत् भृतवानित्यस्तुवीत तस्मात् सौभरमिति नाम
सम्पन्नं ॥ १६ ॥

प्रजापतिर्यद्दन्नं ताभ्यः प्रायच्छत्तद्दृष्टिद्वारेत्याह ।

दृष्टिं वा अभ्यस्तां प्रायच्छदन्नमेव ॥ १७ ॥

यदन्नमेव प्रायच्छत् प्रजापतिस्तां दृष्टिमेव प्रायच्छदृष्टि-
शब्दापेक्षया तच्छब्दस्य स्त्रीलिङ्गता ॥ १७ ॥

एवमेतत् पृथक् पृथक् फलसाधनत्वेन विहितं समुच्चित्याह ।

यो वृष्टिकामः स्याद्योऽन्नाद्यकामोयः स्वर्गकामः
सौभरेण स्तुवीत ॥ १८ ॥

सद्योऽर्थः ॥ १८ ॥

अथ वृष्टिं वा आभ्यस्तां प्रायस्त्रुदित्यनेन सूचितस्य वृष्ट्यर्थ-
प्रयोगस्य निधनं पूर्वविहितस्वर्गान्नसाधननिधनेनापि निर्द्दिश्य
तस्मिन्नेव सामानि कामनाभेदेन व्यवस्थापयति ।

हीषिति वृष्टिकामाय निधनं कुर्याद्दूर्गित्यन्नाद्य-
कामायो इति स्वर्गकामाय ॥ १९ ॥

हीषित्येतद्वृष्ट्यनुकरणरूपत्वात्तत्कामाय उचितं जर्गित्येत-
त्साक्षादन्ननाम ऊ इत्येतद्दूर्ङ्गमनस्य सादृश्यात्स्वर्गायोचितं ॥१९

एवमस्य वज्रफलसाधनत्वमुचितं कोऽस्य विशेषस्तं दर्शयति ।

सर्वे वै कामाः सौभरं सर्वेष्वेव कामेषु प्रति-
तिष्ठति ॥ २० ॥

सर्वे कामा हि सर्वकामसाधनं सौभरमित्यर्थः; तत्र त्वामि-
थ्यवितारं वट्टमह इति श्रूयते सर्वैः कामैरक्षितारमिन्द्रं
वट्टमहे प्रार्थयाम इति तस्यार्थः अतोऽस्य सर्वकामार्थत्वं यो वृष्टि-
कामः स्याद्योऽन्नाद्यकाम इत्यादिवाक्यद्वयं विषयीकृत्य पूर्वतन्त्रे
द्वितीयस्य द्वितीयान्ते किं सौभरफलात् फलान्तरप्रतिपादकानि

हीषित्यादीनि वाक्यानि उत सौभरफलानामेव व्यवस्थापका-
नीति विचार्य सौभरफलस्यैव व्यवस्थापकानीति सिद्धान्तितं
तन्नप्रायोऽत्र संगृह्य प्रदर्श्यते, वृष्ट्यन्नस्वर्गकामानां सौभरस्तो-
त्रमरितं । निधनान्यपि हीषूगू इति वृष्ट्यादिकामिनां । फला-
न्तरं किं वृष्ट्यादि हीषादीनामुतोदिते । सौभरे फलसंभिन्ने
निधनं विनियम्यते फलान्तरं चतुर्थोक्तं वृष्टिकामाय हीषिति ।
सौभरस्य फलं हीषित्युक्त्या वृष्टिर्विवर्द्धते । नोस्व वृष्ट्यन्नकामा-
नामन्यत्वं प्रत्यभिज्ञया । नियमेऽपि चतुर्थ्यैषा तादर्थ्यादुपपद्यते ।
यो वृष्टिकामो योऽन्नाद्यकामो यः स्वर्गकामः सौभरेण सुवीत
सर्वे वै कामाः सौभरमिति समान्नायः पुनः समान्नातं हीषिति
वृष्टिकामाय निधनं सुर्यादूर्गित्यन्नाद्यकामाय ऊ इति स्वर्ग-
कामायेति सौभरं नाम सामविशेषः निधनं नाम पञ्चभिः
सप्तभिर्भागैरुपेतस्य सान्नोऽन्योभागः तस्मिन्निधने हीषादयो
विशेषाः सौभरसामसाध्यस्तोत्रफलेभ्यो वृष्ट्यादिभ्योऽन्यानि
वृष्ट्यादिफलान्यानयितुं विधीयन्ते कुतः हीषादिविधिवाक्ये
वृष्टिकामायेत्यादिना चतुर्थीश्रवणात् चतुर्थीति तादर्थ्यं
ब्रुवन्तीति हीषादीनां वृष्ट्यादिकामपुरुषशेषत्वं गमयति तच्छे-
षत्वं च पुरुषाभिलषितफलसाधनत्वे सत्युपपद्यते ततः सौभरस्य
हीषिति निधनविशेषणस्य च फलभूते द्वे वृष्टी भवतः तदुभयमे-
लनान्नाहती वृष्टिश्चेति प्राप्ते ब्रूमः सौभरविधौ यो वृष्ट्यादिकामः
स एव हीषादिविधौ प्रत्यभिधौ प्रत्यभिज्ञायते ततः सौभरस्य
फलभूता ये वृष्ट्यादयस्त एव हीषादिविधौ नूद्यन्त इति न

फलान्तरं अथोच्यते नूतनफलाभावाद्धीषादीनां वचनानां
शाखाध्ययनादेव सौभरप्राप्तत्वादनर्थकोऽयं विधिरिति तन्न फल-
तयकामानां तयाणामनियमेन हीषादिमध्ये यस्य कस्यचिन्नि-
धनस्य प्राप्तौ विधिनियमार्थत्वात्तदर्थन्तु फलान्तराभावेऽपीति
सौभरवाक्योक्तवृत्त्यादिफलसाधने सौभरे हीषादीनां नियम्य-
मानत्वाद्दुपपद्यते तस्मादयं निधनविशेषनियमो न विधिः ॥२०॥

एवं द्वितीयमुक्त्यमभिधायाथ तृतीयं विदधाति ।

अथैतन्नाम्नेधं ॥ २१ ॥

अथ सौभरानन्तरमेतद्विधीयमानं नाम्नेधं साम कार्यमिति
शेषः ॥ २१ ॥

अस्य प्रवृत्तिनिमित्तं प्रदर्शयन् प्रतिष्ठासाधनत्वमाह ।

नृमेधसमाङ्गिरसं सत्रमासीनं श्वभिरभ्याह्व-
यन् सोऽग्निमुपाधावत्याहि नो अग्न एकयेति तं वै श्वा-
नरः पर्युदतिष्ठत्ततो वै सप्रत्यतिष्ठत्ततो गातुमवि-
न्दत ॥ २२ ॥

अङ्गिरसः पुत्रं नृमेधानामानं सत्रानुष्ठायिनमितरे सत्र-
मासीना ऋत्विजः श्वभिर्हन्तुमभ्याह्वयन् सोऽग्निं पाहि नो
इत्युक्त्वा प्रगाथेन वा उपाधावत् पूर्वमवृषिभिः सत्रं यदृष्टेन

मन्त्रेणोपाधावत् प्रार्थयत् तं रक्षितुं मन्त्रदेवताग्निः पर्युदति-
ष्ठत् प्रादुरभूत् सोऽग्निरनेन सान्नेन्द्रमुपाधावेति प्रात्रवीदिति
शेषः ततः स वृमेधा एतेन सान्ना प्रत्यतिष्ठत् ततो गातुं स-
त्वाख्यं श्रेयोमार्गमविन्दत ॥ २२ ॥

तत इदातीन्तनैरपि प्रतिष्ठार्थिभिरेतत्कर्त्तव्यमित्याह ।

गातुविद्वा एतत्साम विन्दते गातुं प्रतितिष्ठत्ये-
तेन तुष्टुवानः ॥ २३ ॥

एतत्साम वृमेधसः प्रतिष्ठामार्गसाधनत्वाद्गातुविद्वै मार्ग-
लम्भकं खलु अत एतेन तुष्टुवानोऽपि गातुं मार्गं विन्दते प्रति-
तिष्ठति च ॥ २३ ॥

अथास्येतरवैलक्षण्येन नानाछन्दस्त्वमाह ।

विच्छन्दसऋचो भवन्त्यहोरात्रयो रूपं ॥ २४ ॥

तस्मिन्नाग्नेधे विच्छन्दसोनानाछन्दोयुक्ता ऋचो भवन्ति
कार्या इत्यर्थमेतद्विच्छन्दसस्तदहोरात्रयोरूपे अपि विलक्षणे अत-
स्तद्रूपसादृश्यं ॥ २४ ॥

कुतोऽहोरात्रयोरुपलृप्तिस्तत्वाह ।

नैव ह्येतदहोरूपं न रात्रेर्यदुक्त्यानां ॥ २५ ॥

यदुक्त्यानां रूपमस्ति एतन्नाङ्गोऽपि रूपं न रात्रेरपि

कुतस्तृतीयसवनस्याग्निष्टोमेनैव समाप्तेः पर्यायाणाञ्च रात्रे-
रूपत्वाद्दन्तराले स्थितानामुक्थानामन्यतरस्मिन्नप्यननुप्रवेशात्
॥ २५ ॥

उक्तं विच्छन्दस्व' दर्शयति ।

ककुभ्प्रथमाथोष्णिगथ पुरउष्णिगनुष्टुप्तेनानु-
ष्टुभो नयन्त्यच्छावाकसान्नः ॥ २६ ॥

अधीहीन्द्रगिर्वण इत्येषा ककुभ्प्रथमपादस्य द्वादशाक्षर-
त्वान्मध्यमस्येत्ककुविनि तल्लक्षणं अतोष्णिक् त्रिपदान्यो द्वादश-
क इति तल्लक्षणं अथ पुरउष्णिगनुष्टुप् प्रायुञ्जन्ति हरी इषि-
रस्येत्येषा प्रथमपादस्य द्वादशाक्षरत्वात् आद्यस्येत् पुरउष्णिगिति
तल्लक्षणं ननु पुरउष्णिगष्टाविंशत्यक्षरा अनुष्टुप् द्वात्रिंशद-
क्षरा कथमनयोः सामानाधिकरण्यमिति निदानकारणवैतत्स-
माधत्ते पुरउष्णिक् तृतीया द्वादशतय्यान्तां बह्वृचा अधीयन्ते
युञ्जन्ति हरी इषिरस्य गाथ पौरोरथउरुपुग इन्द्रवाहावचा
युञ्जन्ति तत्र वयं चत्वार्यक्षराण्युपाहरामः सुवर्चिदेति सा अनु-
ष्टुप् दृष्ट्यपरिष्ठात् ज्योतिरिति तेनानुष्टुप् सम्पादनेन अच्छा-
वाकसान्नः सम्बन्धिन्या अनुष्टुभो न यन्ति नोपगच्छन्ति आनुष्टुभो
ह्यच्छावाकं सर्वं गायत्रे प्रातःसवने अच्छावाको एनावो अग्नि
मव सा इत्यनुष्टुभानुवचनं प्रतिपद्यते उन्नीयमानं सूक्तं चतस्या-
नुष्टुभं प्रत्यस्मै पिपीषत इति अच्छावाकस्यानुष्टुप् सम्बन्ध एत-

रेयके श्रूयते अथास्य यच्छन्द आसीदनुष्टुप्तोमुदतमभ्यदौहृद-
च्छावाकीयामभीति ॥ २६ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे अष्टमाध्यायस्य

अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

साकमश्वं सौभरं नाम्नीधमिति त्रीण्युक्थानि उदंशोय-
माष्टादंष्ट्रयोरन्यतरद्वा अच्छावाकसाम करिष्यते हारिवर्णन्तु
ब्रह्मसान्नि सौभरेण विकल्पः अत्र कल्पकारः अथात उक्थानि
तस्यैव सत आष्टादंष्ट्राच्छावाकसान्नि इत्युपक्रम्य साकमश्वं हारि-
वर्णमाष्टादंष्ट्रमित्युक्थानीत्युक्तवान् तत्र ब्रह्मसामाह ।

हारिवर्णं भवति ॥ १ ॥

ब्रह्मसामेति शेषः ॥ १ ॥

एतत्प्रशंसति ।

असुरा वा एषु लोकेष्वसंस्तान्देवा हरिश्चिय-
मित्यस्मान्लोकात्प्राणुदन्त विराजसोत्यन्तरिक्षाद्दि-
वेदिव इत्यमुष्मात् ॥ २ ॥

तं ते मदमित्यौष्णिहेतुचे हारिवर्णाश्रयभूते तिसृणामष्ट-

ञ्चामन्ते क्रमेण हरिश्चियं विराजसि दिवेदिव इति श्रूयते
तैस्त्रिभिरंशैः पूर्वं देवा भुरादिलोकत्रयेषु स्वामित्वेन वर्त्तमा-
नानसुरान् अंशक्रमेणाप्राणुदन्त स्पष्टमन्यत् ॥ २ ॥

अथोक्तार्थवेदनफलमाह ।

तद्य एवमेदैभ्यो लोकेभ्यो भ्रातृव्यं प्रणुद्यमान्
लोकानभ्यारोहति ॥ ३ ॥

एवं स्तोत्रीयैस्त्रिभिः पदैर्लोकत्रयाद्देवकर्तृकमसुरापनो-
दनञ्जानाति सोऽप्येभ्यो लोकेभ्यो भ्रातृव्यं स्वशत्रुं प्रणुद्याप-
सार्थ्य इमान् क्षित्यन्तरिक्षद्युलोकानाभिसुख्येनारोहति ॥ ३ ॥

अथ प्रकारान्तरेण प्रशंसति ।

हरिवर्णो वा एतत्प्रशुकामः सामापश्यत्तेन सहस्रं
पशूनसृजत यदेतत्साम भवति पशूनां पुष्टै ॥ ४ ॥

निगदव्याख्यानमेतत् अनेन हरिवर्णेन दृष्टत्वाच्चरिवर्ण-
मित्यस्य प्रवृत्तिनिमित्तमित्युक्तं भवति ॥ ४ ॥

पश्वभिरुद्धैर्नैतत्प्रशस्य रक्षोपहृतिसाधनत्वेनापि प्रशंसति ।

अङ्गिरसः स्वर्गं लोकं यतो रक्षांस्स्यन्वसचन्त ता-
न्येतेन हरिवर्णोऽपाहन्त यदेतत्साम भवति रक्ष-
सामपहत्यै ॥ ५ ॥

पूर्वं स्वर्गं लोकं यतो गच्छतोऽङ्गिरसः रक्षांस्यन्वसचन्त
अन्वगच्छन्त तानि पक्षांसि हरिवर्ण एतेन सान्ना अपाहन्त
विनाशितवान् अत इदानीन्तनैरप्ये तद्रक्षसामपहत्यै भवति ॥५॥

अथोद्दंशोयमच्छावाकसान्नः सामविधित्सु स्तदुत्पत्तिं दर्श-
यति ।

पृष्ठानि वा असृज्यन्त तेषां यत्तेजो रसोऽत्यरिच्यत
तद्देवाः समभरन्स्तदुद्दंशीयमभवत् ॥ ६ ॥

पूर्वं प्रजापतिना पृष्ठानि रथन्तरादिरैवतन्तानि सृष्टान्य-
भवंस्तेषां सृज्यमानानां यत्तेजः सामर्थ्यङ्कोर्यः योरसः सारोऽशः
अत्यरिच्यत अतिरिक्तोऽभूत् तदतिरिक्तं सर्वपृष्ठसम्बन्धितेजः
समभरन्नेकीचक्रः तदेकोभूतन्तेज उद्दंशीयन्नामाभवत् ॥ ६ ॥

अथास्य सर्वपृष्ठतेजोरूपत्वेन प्रशस्तत्वं तत्पूर्वतनैः स्तो-
तभिर्ज्ञातिप्रयोगाविषयत्वेन समर्थयते ।

सर्वेषां वा एतत् पृष्ठानां तेजो यदुद्दंशीयं तस्मा-
द्वा एतत्पुरा सजाताय नाक्रन् पापवसीयसो विष्ट-
त्यै ॥ ७ ॥

उद्दंशीयमिति यदस्ति एतदुक्तरीत्या सर्वेषां पृष्ठानां तेजः
खलु तस्मादेव कारणादेतस्मात् पुरा सजाताय ज्ञाताय यज-
मानाय नाक्रन् नाकुर्युः किमर्थं पापपुण्ययोरसाङ्कर्याय यस्मा-

दुदंशीयं करोति स वसीयान् भवत्येव अतस्तथायं ज्ञातीनां
भवेदिति बृह्णेरभिप्रायः ॥ ७ ॥

अथ सजाताप्रयोगनिमित्तं प्राशस्त्यमस्य दर्शयति ।

एष ह्येव पृष्ठैस्तुष्टुवानो य उदंशीयेन स्तुते ॥ ८ ॥

उदंशीयस्तुतैः सर्वैः पृष्ठैः रथन्तरादिभिरपि स्तुतवान्
भवतीत्यर्थः अतोऽस्य प्राशस्त्यं ॥ ८ ॥

अस्य सर्वपृष्ठस्तोजोरूपत्वं प्रतिज्ञातं तत् कथमित्याशङ्क्य
तेषां रूपाण्यत्र सन्तीत्याह ।

सर्वाणि वै रूपाण्युदंशीयं ॥ ९ ॥

यानि रथन्तरादीनां रूपाणि सन्ति सर्वाण्येवोदंशीयं
तेषां समुदायात्मकमेतदित्यर्थः ॥ ९ ॥

रथन्तररूपं तावद्दर्शयति ।

गायन्ति त्वा गायत्रिण एति रथन्तरस्य रूपमेति
हि रथन्तरं ॥ १० ॥

गायन्ति त्वा गायत्रिणः इत्याकारान्तोऽत्र प्रस्तावभागः एत-
द्रथन्तरस्य रूपं तथाहि आ इति हि रथन्तरं रथन्तरस्य यो-
नावभि त्वा पुरेत्यत्र आभित्वेति हि गायन्ति अत उभयोराका-
रसादृश्यात्तद्रूपत्वं ॥ १० ॥

वृहतीरूपमत्र दर्शयति ।

आदिर्वृहत् ऊर्ध्वमिव हि वृहत् ॥ ११ ॥

आदिः उर्ध्वशीयस्याद्याच्चरमुकारः तद्वृहती रूपं तथा हि
यद्वृहत् सामास्ति तदूर्ध्वमिव उपरि वर्त्तते असौ वै लोको वृह-
दिति पूर्वमुक्तत्वात् ॥ ११ ॥

अथ वैरूपस्य रूपं दर्शयति ।

परिष्टोभो वैरूपस्य परिष्टुभं हि वैरूपं ॥ १२ ॥

परिष्टोभः स्तोभानां प्रसारो वज्रस्तोभत्वं स्तोत्रं उर्ध्वशीये
दृश्यते स वैरूपस्य वैरूपमपि वज्रस्तोभानां प्रसारो वज्र-
स्तोभत्वं स्तोत्रं उर्ध्वशीये दृश्यते स वैरूपस्य वैरूपमपि वज्र-
स्तोभत्वं अतस्तद्रूपं ॥ १२ ॥

वैराजस्य रूपं दर्शयति ।

अनुतोदो वैराजस्यानुतुन्नं हि वैराजं ॥ १३ ॥

अनुतोदोऽभ्यासः स च उर्ध्वशीये दृश्यते तथा हि उर्ध्वश-
मिव येमिर इत्ययं पादो द्विरभ्यस्तः स च वैराजस्य रूपं वै-
राजमप्यनुतुन्नं भवति तथा हि वैराजं पिवा सोममिन्द्रेत्येतत्
उदनुत्वादनुत्वेति अनुतोदयुक्तं भवति ॥ १३ ॥

अथ शाक्तरैवतयोः स्वरूपमत्र दर्शयति ।

अर्द्धेडा शक्करीणामतिस्वारोरेवतीनां ॥ १४ ॥

उक्ति याऽर्द्धेडा दृश्यते अर्धर्द्धेडा शक्करीषु विद्यते तथा
अत्र विद्यमानोऽतिस्वारो रेवतीनां रूपं ॥ १४ ॥

अथार्द्धेडातिस्वारौ स्तौति ।

अर्द्धेडया वै देवा असुरानवहत्यातिस्वारेण
स्वर्गं लोकमारोहन् ॥ १५ ॥

पूर्वं अर्द्धेडया खलु असुरान् स्वर्गगमनविरोधिनो अवहृत्य
अतिस्वारेण स्वर्गं लोकमारोहन् अर्द्धेडाया असुरहननहेतुत्वं
शास्त्रगम्यमेव अतिस्वारस्य तु ऊर्ध्वारोहात्मकत्वात् स्वर्गारो-
हणहेतुत्वं ॥ १५ ॥

उक्तार्थं प्रशंसति ।

तद्य एवं वेदार्द्धेडयैव भ्रातृव्यमवहत्यातिस्वा-
रेण स्वर्गं लोकमारोहति ॥ १६ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ १६ ॥

प्रकारान्तरेण प्रशंसति ।

अर्द्धेडया वै पूर्वं यज्ञं सञ्स्थापयन्त्यतिस्वारे-
णोत्तरमारभन्ते ॥ १७ ॥

उवित्यस्य अर्द्धेडायाः अतिस्वारात् पूर्वभावित्वात् प्रयो-
क्तारः पूर्ववृत्तमुक्थसंस्थं यज्ञं संस्थापयन्ति समापयन्ति उत्त-
रेणातिस्वारप्रयोगेण ऊर्ध्वरोहात्मकेन उत्तरमुपरितनं यज्ञं
षोडशिनमारभन्ते आरम्भवन्तो भवन्ति ननु उवित्यधीयते अर्द्धे-
डेति ब्राह्मणे सूयते कथमविरोध इति न विरोधः अध्ययने
उप् उपा इति तत्र तत्राधीयन्ते तत्तत्स्थाने ब्राह्मणे क्रमेण
अर्द्धेडा इडा अध्यर्द्धेडेति व्यवहारदर्शनात् तथैव प्रयोगकाले
उवित्यस्य स्थाने इडिति उपेत्यस्य स्थाने इडेति उपा इत्यस्य
स्थाने इट् इडेति प्रयुञ्जते ॥ १७ ॥

उक्तार्थवेदनं प्रशंसति ।

उपैनमुत्तरोयज्ञो नमति य एवं वेद ॥ १८ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ १८ ॥

अथैतत्साम पशुसाधनत्वेन प्रशंसति ।

पाङ्क्तं वा एतत्साम पाङ्क्तो यज्ञः पाङ्क्ताः पशवो
यज्ञ एव पशुषु प्रतितिष्ठति ॥ १९ ॥

उदंशमिवेत्यस्य चतुर्थपादस्य द्विरभ्यस्तत्वेन पादपञ्चकोपेत-
त्वादेतत्साम पाङ्क्तं अस्तु पाङ्क्तं किं तत इत्यत आह पाङ्क्तो यज्ञः
अग्निहोतदर्शपूर्णमासचातुर्मास्यपशुसोमभेदेन पञ्चविधत्वा-
द्यज्ञोऽपि पाङ्क्तः वहिष्पङ्क्त्याचरपङ्क्तादिकामे तैत्तिरेयब्राह्म-

णोदाहरणेन पूर्वत्र प्रदर्शितं ततश्च किमिति तत्राह पाङ्गाः
पशवः पशूनां पाङ्गत्वं लोमत्वङ्गांसास्थिमज्जाख्यैः पञ्चावयवै-
रूपेतत्वात् एवं सति पाङ्गोदंशीयसाम पांक्तो यज्ञे पशुषु च
प्रतिष्ठितो भवति ॥ १९ ॥

अथ सप्तद्विकामयमानस्य आष्टादंष्ट्रयोरन्यतरदच्छावाक-
साम कर्त्तव्यमाह ।

आष्टादंष्ट्रे ऋद्विकामाय कुर्यात् ॥ २० ॥

ऋद्विर्मास्यादिति कामयित्वा अनयोरन्यतरदिक्रिया कुर्यात्
॥ २० ॥

अथैते प्रशंसति ।

अष्टादंष्ट्रो वैरूपोऽपुत्रोऽप्रजा अजीर्यत्स इमान्
लोकान्विच्छिद्विवां अमन्यत स एते जरसि सा-
मनी अपश्यत्तयोरप्रयोगादविभेत्सोऽववीदध्रवद्योमे
सामभ्यां स्तवाता इति ॥ २१ ॥

वैरूपो विरूपस्य पुत्रोऽष्टादंष्ट्रोनाम ऋषिः अपुत्रः कोऽर्थः
अप्रजाः प्रजा सन्ततिः तद्रहितः सन् अजीर्यत् जीर्णोऽभूत् स
इमान् लोकान् सन्तत्यभावेन विच्छिद्विवान् लिटः कसोपां विच्छिन्न-
वान् अमन्यत स ऋषिः लोकविच्छेदाय जरसि जरावस्थायां
एते सामनी अपश्यत्ताभ्यां प्रजायतेतिशेषः स ऋषिः परमनयोः

साम्नोरप्रयोगाज्जीर्णं इमे ते सामनी अपश्यत् अत अनयोः
वर्त्तनाय अन्याननुष्ठातृन् प्रयोजयितुं च शक्नोमि अतोऽनयो-
चितः परमयोगे भविष्यतीति अविभेत् भीतवान् एवं भीतः सः
सर्वेषामनयोः प्रवृत्त्यर्थं एवमब्रवीत् यः कोऽपि मे सामभ्यां
मत्संबन्धिभ्यां स्ववातै स्तुयात् स ऋध्वत् ऋध्रुयादिति ऋद्धि-
फलसंकीर्त्तने सति तदर्थिनः प्रवर्त्तिष्यन्त इत्यभिप्रायः ॥२१॥

अतः समृद्धार्थिभिरेते प्रयोक्तव्ये इत्युपसंहरति ।

ऋषेर्वा एतत्प्राशोद्भूतं यदाष्टादंष्ट्रे भवत ऋध्या
एव ॥ २२ ॥

ऋषेः अष्टादंष्ट्रस्य प्राशोद्भूतं प्राशया पुत्रादित्तक्षणया
प्रकर्षेणया उद्भूतं एतत्सामद्वयं अतो यद्यदि अष्टादंष्ट्रे भवतः
तर्हि ते समृद्ध्या एव भवतः ॥ २२ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे अष्टमाध्यायस्य

नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

अथ वृद्धिकामनाप्रसङ्गादस्मिन् खण्डे कामनाभेदेन उ-
क्त्यानि विधास्यति तत्र प्रथमं ब्रह्मवर्चसकामायाह ।

गायत्रीषु ब्रह्मवर्चसकामायोक्त्यानि प्रणयेयु-

गायत्र्यां ब्रह्मसामानुष्टुभ्यच्छावाकसाम सैषा गायत्री
सम्पद्यते ॥ १ ॥

गायत्रीषु ऋक्षु उक्थानि प्रणयेयुः उपाक्रमेरन् ब्रह्मवर्चस-
कामाय नित्यार्था एव एह्यास्वेत्याद्यास्तिस्रो गायव्यः सौभराश्रय-
भूताः काम्यार्था अभिभवेयुः तथा गायव्यां गायत्रीछन्दसि गाय-
त्रीष्वित्यर्थः तास्वेवेह्यसि वीरसूरित्यादिषु सौभरं ब्रह्म साम
कार्यं तथा अनुष्टुप्छन्दस्कासु इन्द्रं विश्वा अवीरधन्नित्याद्यासु
नाभेधमच्छावाकसाम कार्यं सैषानुष्टुप् गायत्री सम्पद्यते तत्स-
म्पत्तिप्रकार इत्थं द्रष्टव्यः उक्थान्येकविंशस्तोमानि तत्र तिसृ-
ष्विति तिसृभिरनुष्टुप्भिस्रतस्रो गायव्यो भवन्त्येकविंशत्यनु-
ष्टुप्भिरष्टाविंशति गायव्यः सम्पद्यन्ते शिष्टास्तु स्वतएव गायव्यः
॥ १ ॥

अस्त्वेवं किं तत इति तत्राह ।

तेजो ब्रह्मवर्चसं गायत्री तेज एव ब्रह्मवर्चसमव-
रुन्धे ॥ २ ॥

ब्रह्मवर्चसं नाम तेजोविशेषः गायव्याश्चाग्नेयत्वात् गाय-
व्येव ब्रह्मवर्चसं तेजः अथवा गायत्रीजपाद्ब्रह्मवर्चसाभिरुद्धिः
श्रुतिस्रुतिपुराणादिषु प्रसिद्धा अतस्तत्प्रयोक्ता ब्रह्मवर्चसलक्ष-
णं तेजोऽवरुन्धे ॥ २ ॥

अथ पशुकामस्याह ।

गायत्रीषु पशुकामायोक्त्यानि प्रणयेयुरुष्णिहः
ब्रह्मसामानुष्टुभ्यच्छावाकसाम सैषोष्णिक्सम्पद्यते ॥३॥

गायत्रीषु नित्यास्वेवोक्त्यानि प्रणयेयुरुष्णिहः उष्णिक्-
च्छन्दस्कास्वृक्षु तं ते मदं गृणीमसीत्यादिषु सौभरं ब्रह्मसाम
कर्त्तव्यं अनुष्टुभ्यच्छावाकसाम पूर्ववदेव सैषा गायत्र्यनुष्टुप् सम्पत्या
उष्णिग्भवति सप्तगायत्र्याः षडुष्णिहा भवन्त्येव एकविंशतिस्तोम-
त्वादेकविंशतिगायत्रीभिराद्योक्त्यागभिरष्टादशोष्णिहः सम्प-
द्यन्ते अच्छावाकसान्नि तु सप्त सप्तानुष्टुभोऽष्टावष्टावुष्णिहो
भवन्तीति एकविंशत्यनुष्टुवभिश्चतुर्विंशतिरुष्णिहः सम्पद्यन्त
इत्युष्णिक्सम्पत्तिः ॥ ३ ॥

उष्णिक्सम्पत्तेः प्रयोजनमाह ।

पशवो वा उष्णिक् पशूनेवावरुन्धे ॥ ४ ॥

भूयिष्ठपञ्चाङ्गागाहि पशवो भवन्ति उष्णिगपि पञ्चाङ्गाग-
स्थान्त्यपाद्द्वादशाक्षरोपेतत्वान्तादृशी अत उष्णिक् पशव इत्यु-
च्यते स्पष्टमन्यत् ॥ ४ ॥

अथ पुरुषकामायाह ।

गायत्रीषु पुरुषकामायोक्त्यानि प्रणयेयुः ककुभि
ब्रह्मसामानुष्टुभ्यच्छावाकसाम सैषा ककुप् सम्पद्यते
॥ ५ ॥

नित्यास्वेव गायत्रीषु च्छन्दःप्रणयनं ककुप्सु तित्यास्वव वय-
सुत्वामपूर्व्याद्यादिषु ब्रह्मसामसौभरं अनुष्टुभ्यच्छावाकसाम पूर्वव-
देव सैषा उष्णिगेव मध्यपादद्वादशाक्षरा चेत्ककुवुच्यते अत
उष्णिक् ककुभौ स्तोत्रीयागताक्षरसंख्यावैषम्याभावादुष्णिक्-
सम्पत्तिरेव ककुप्सम्पत्तिः ॥ ५ ॥

तत्फलमाह ।

पुरुषो वै ककुप् पुरुषानेवावरुन्धे ॥ ६ ॥

पुरुषस्य मध्यभागस्थौल्यात् ककुभश्चोक्तप्रकारेण मध्यभागा-
धिक्यात्तत्साम्येन पुरुषः ककुवुच्यते अतस्तत्प्रयोगेण पुरुषा-
नेवावरुन्धे ॥ ६ ॥

अथान्नाद्यकामायाह ।

विराट्स्वन्नाद्यकामायोक्त्यानि प्रणयेयुरुष्णिहि
ब्रह्मसामानुष्टुभ्यच्छावाकसाम सैषा विराट् सम्पद्यते
॥ ७ ॥

विराट्स्वापः पुरन्नाभिर्नीमीमदीदेदित्यादिषु त्रिपात्सु
साकमश्वेनोक्त्यानि प्रणयेयुरूपक्रमेण उष्णिहि उष्णिक्-
छन्दस्कासु तं ते मद्मित्यादिषु सौभरं ब्रह्मसाम कुर्युः अनु-
ष्टुभि नाम्नाधमच्छावाकसाम पूर्ववदेव सैषा उष्णिगनुष्टुप् विराट्
सम्पद्यते उक्त्यान्विकविंशस्तोमानीत्युक्तं अत एकविंशत्युष्णि-

हस्तावत्य एवानुष्टुभस्त्रिपदाया विराजस्त्रिंशदक्षरत्वात् द्वयेनो-
नावुष्णिहः अक्षरद्वयाधिकात्स्वराडनुष्टुभश्च प्रत्येकं द्वे द्वे उष्णि-
गनुष्टुभौ मिलित्वा द्वे द्वे विराजौ भवत इत्येवं विराट्त्वस-
म्पत्तिः ॥ ७ ॥

अस्त्वेवं किन्तत इत्याह ।

अन्नं विराडन्नाद्यमेवावरुन्धे ॥ ८ ॥

अन्नस्य दर्शेन्द्रियतृप्तिहेतुत्वादनं विराडित्युच्यते विराट्सु
अपि दशसंख्यासङ्गावात्तथा च मन्त्रवर्णः सन्दाभाहे दशत-
यस्य धासेद्विर्यत्पञ्च विभ्रतो यत्पञ्चेति यद्वा लोके अन्नसम्बद्ध-
एव विराजतीत्यन्नं विराडित्युच्यते स्पष्टमन्यत् ॥ ८ ॥

अथ ज्येष्ठत्वकामायोकथान्याह ।

**अक्षरपङ्क्तिषु ज्यैष्ठ्यकामायोकथानि प्रणयेयु-
रुष्णिहि ब्रह्मसामानुष्टुभ्यक्षावाकसाम सैषानुष्टुप्
सम्पद्यते ॥ ९ ॥**

अक्षरपङ्क्तिषु पञ्चाक्षरात्मकपञ्चपादोपेतास्वग्ने तमद्येत्यादिषु
ज्यैष्ठ्यकामाय साकमश्वेनोकथानि प्रणयेयुरुष्णिहस्तनुष्टुप्सु च
सौभरनामैधौ ब्रह्माक्षावाकसामनी पूर्ववत् कर्त्तव्ये अक्षरपङ्क्तिषु
उष्णिक्सम्पत्त्या अनुष्टुभौ कर्त्तव्ये अत्राक्षरपङ्क्तीनामुष्णिहा-
द्यानुष्टुप्त्वसम्पादनमित्यं ज्ञातयं अक्षरपङ्क्तिषु अग्ने तमद्येत्या-

दिषु आद्यन्त्ये अग्ने तमद्येभिर्न अर्कैः इत्येते प्रत्येकं पञ्चविं-
 शत्यक्षरे मध्यमा अध्याह्न्यग्ने इत्येषा प्रथमे पादे ह्यक्षरस्य विभ-
 ज्य परिगणनायां षड्विंशदक्षरा भवति तथा सति कृतस्त्वस्य
 स्तोमस्य एकविंशत्वात् स्तोत्रीयास्तिस्रोऽपि प्रत्येकं सप्त सप्त
 भवन्ति तत्राद्यन्तयोः स्तोत्रीययोः सप्तवारावृत्तयोस्तु मिलि-
 त्वा पञ्चविंशत्यक्षरात्मकं चतुर्दशपदपङ्क्तयो भवन्ति तत्राद्य-
 न्तयोः स्तोत्रीययोः तासामक्षराणि परिगणितानि पञ्चविंश-
 दधिकत्रिंशदानि भवन्ति तानि च द्वात्रिंशदक्षरेण विभक्तानि
 दशानुष्टुभो भवन्ति त्रिंशदक्षराणि शिष्यन्ते तथा मध्यमायाः
 षड्विंशत्यक्षराया अधाग्ना इत्यस्याः सप्त मध्यावृत्तायाः
 द्यशीत्यधिकशताक्षराणि स्युः तेषामपि द्वात्रिंशदक्षरविभागे
 सति पञ्चानुष्टुभः स्युः द्वाविंशदक्षराणि शिष्यन्ते तानि
 पूर्वशिष्टैस्त्रिंशदक्षरैः सह एकानुष्टुप् कृत्वा विंशति शिष्यन्ते
 तथा सौभरस्य ब्रह्मसाम्ना उक्थस्यैकविंशस्तोमत्वादेकविंश-
 त्यष्टौ भवन्ति तासु मध्ये षोडशोष्णिहश्चतुर्दशानुष्टुभः
 स्युः शिष्टासु पञ्चसु उष्णिक्चत्वारिंशदधिकशताक्षराणि
 चतस्रोऽनुष्टुभो भूत्वा द्वादश शिष्यन्ते तान्यक्षरपंक्त्यवशिष्टैः
 विंशत्यक्षरैः सहैकानुष्टुप् सम्पद्यत इत्येवं पंक्त्यष्टौरनु-
 ष्टुपत्वसम्पत्तिः ॥ ६ ॥

अनुष्टुप्सम्पत्तेः फलमाह ।

ज्यैष्ठ्यं वा अनुष्टुप् ज्यैष्ठ्यमेवावरुन्धे ॥ १० ॥

ज्यैष्ठस्य प्रजापतेः छन्दस्त्वाद्नुष्टुभो ज्यैष्ठ्यत्वं यद्वा सहि-
ङ्काराया गायत्र्यास्त्रिष्टुप्जगत्योः स्वस्वपादाक्षरसंख्याद्वारे-
णानुष्टुभ्यन्तः प्रवेशाद्नुष्टुभो ज्यैष्ठ्यत्वं अयमर्थोऽष्टाक्षरा गायत्री
ह्रिङ्कारो नवम इत्युपक्रमस्य छन्दोभिरेवानुष्टुभमाप्नोतीत्येवमे-
वोक्तः ।

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोर्हाद्दं निवारयन् ।

पुमर्थाञ्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १० ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीर-
वुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरेण सायणाचार्येण विरचिते माध-
वीये सामवेदार्थप्रकाशे ताण्ड्यमहाब्राह्मणे अष्टमाध्यायस्य
दशमः खण्डः ।

अष्टमाध्यायः समाप्तमगमत् ।

नवमोऽध्यायः ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्द्दामे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥
ब्राह्मणाखंसिनः काम्यसामाद्युक्त्यान्तमष्टमे ।
वर्णितं नवमे क्षुण्णितिरात्रादिरुच्यते ॥

तत्र प्रथमखण्डे सप्तन्धिसामानस्त्रयोर्रात्रिपर्यायाः संग्र-
हेण प्रदर्श्यन्ते द्वितीये त एव विव्रियन्ते तत्रादौ रात्रिपर्या-
यान् विधित्सुराह ।

देवा वा उक्त्यान्वभिजित्य रात्रिन्नाशक्रुवन्-
भिजेतुन्तेऽसुरान्नात्रिन्तमःप्रविष्टान्नानुव्यपश्यं स्तए-
तमनष्टुप्शिरसं प्रगाथमपश्यन् विराजं ज्योतिस्तान्
विराजा ज्योतिषानुपश्यन्तोऽनुष्टुभा वज्रेण रात्रे-
र्निराव्रन् ॥ १ ॥

देवाः पूर्वमसुरेभ्यः सकाशादुक्त्यान्वभिजित्य रात्रिं रात्रि-
पर्यायानभिजेतुन्नाशक्रुवन् ते देवाः तमः तमोरूपां रात्रिं प्रवि-

एतानसुरान्नानुव्यपश्यन् अनुगम्य विविच्य द्रष्टुन्नाशक्नुवन् ते देवाः
 असुरदर्शनोपायत्वेनानुष्टुप्शिरसमनुष्टुवुपक्रमगायत्रीद्वयात्मकं
 पान्तमा इति प्रगाथमपश्यन्तु वार्हताः प्रगाथा इति प्रसिद्धं
 कथं गायत्र्याः प्रगाथत्वमिति नैवन्नियमः अत्र ह्युत्तर-
 भूते गायत्र्यौ पुत्रहतमित्यादिके अनुष्टुपप्रकारं सूयेते अथ
 प्रग्रथनसम्भवादयमपि गायत्रत्वं चः अनुष्टुप्सम्पत्तेः प्रगाथ इत्यु-
 च्यते तथा च निदानं अनुष्टुभा अपि प्रगाथा भवन्तीत्येके
 अनुष्टुप् प्रथमा गायत्र्या उत्तरे यथा पुरोजिती वो अन्वस आत्वा
 रथं यथोतये विशोवो अतिथिं पान्तमावो अन्वस इतीति तथा
 अयं प्रगाथ एव विराडाख्यं ज्योतिः अतः प्रगाथदर्शनमेव
 विराड्द्रूपज्योतिर्दर्शनं यद्यप्यसौ न विराट्छन्दस्कः तथापि
 पुरोजितीवो अन्वस इत्यत्र पद्या चाक्षर्याच विराजौ भवत इति
 पूर्वं प्रतिपादितत्वात् तद्वत् एकस्या अनुष्टुभो द्वयोरेव गायत्र्याः
 पादानां परिगणने दशसंख्यासङ्गावात् यथा विराडित्युच्यते
 अतएव तमःप्रविष्टानामसुराणां विराजनसाधनत्वात् ज्योति-
 ष्टमुपचर्य विराजं ज्योतिरपश्यदित्युक्तं तानसुरान् विराजा ज्योति-
 षा अनुक्रमेण दृष्ट्वा अनुष्टुभा वज्रेण रात्रेः सकाशान्निराग्नन्
 निरगमयन्नाग्निं वाग्वज्र इति श्रुत्यन्तराद्वाचो वज्ररूपत्वपत्वं
 वागनुष्टुविति श्रुतेश्चानुष्टुभो वाग्रूपत्वमित्यनुष्टुभो वज्रत्व-
 व्यपदेशः ॥ १ ॥

अत इदानीन्तनैरपि अयं प्रगाथः कर्त्तव्य इति विदधाति ।

यदेषोऽनुष्टुप्शिराः प्रगाथो भवति विराजव
ज्योतिषानुपश्यन्ननुष्टुभा वज्रेण रात्रेर्भाटव्यन्नि-
हन्ति ॥ २ ॥

व्याख्यातप्रायमेतत् ॥ २ ॥

रात्रेर्निराग्नन्निति सामान्येनोक्तं विटखन् पर्यायशब्दं
निर्वक्ति ।

तान् समन्तं पर्यायं प्राणुदन्त यत् पर्यायं प्राणु-
दन्त तत्पर्यायाणां पर्यायत्वं ॥ ३ ॥

यद्यस्मात् समन्तं रात्रेः सर्वतः पर्यायं यत्रयत्रासुराः परा-
भूतास्तिष्ठन्ति तन्तं देशं परीत्य परोत्य प्राणुदन्त प्रणोदन-
मकुर्वन् तत्पर्यायाणां पर्यायत्वं सम्यन्तं ॥ ३ ॥

प्रगाथमपश्यन्नित्युक्तं तस्य प्रथमपर्यायगतस्य प्रथमप्रकार-
माह ।

प्रथमानि पदानि पुनरादीनि भवन्ति प्रथमस्य
पर्यायस्य ॥ ४ ॥

प्रथमपर्यायस्य प्रथमानि पदानि गायत्र्योरुत्तरयोः ऋचोः
प्रथमपादगतानि पदानि पुरादीनि पुनरादीयन्तोऽभ्यस्यन्त इति
पुनरादीनि तादृशानि भवन्ति पुत्रहतं पुरुष्टुतमिति द्विरा-
वर्त्तयेदित्यर्थः ॥ ४ ॥

उक्तनियमविधिसिद्धार्थं देवैः पूर्वमनुष्ठितमिति दर्शयति ।

प्रथमैर्हि पदैः पुनरादाय प्रथमरात्रात्प्राणोदन्त ॥५॥

यतो देवाः पूर्वमसुराः प्राणोदनं प्रगाथगतं प्रथमपदानि
पुनरादाय प्रथमरात्रादकुर्वन् अतः इदानीन्तनैरप्येवं कर्त्तव्यं ॥५॥

अथास्य प्रस्तावभागमाह ।

पान्तमावो अन्वस इति प्रस्तौति ॥ ६ ॥

स्यष्टं ॥ ६ ॥

एतत्प्रशंसति ।

अहर्वै पान्तमन्धोरात्रिरह्वैव तद्द्रात्रिमारभन्ते

॥ ७ ॥

अतस्तु सामान्येन स्तुतिः क्रियते पाति रक्षत्यालोकेनेति
पान्तमहः अन्धीकरणादन्धोरात्रिः एवं सति पान्तमिति क्रमेण
बुद्ध्यन्ति तत्तेनाह्वैव रात्रिमारभन्त उपक्रमन्ते ॥ ७ ॥

प्रगाथं विधाय तत्र साम विधत्ते ।

तासु वैतह्व्यं ॥ ८ ॥

कर्त्तव्यमिति शेषः ॥ ८ ॥

अथैतस्य प्रवृत्तिनिमित्तं दर्शयन्नवगतिप्रतिष्ठयोर्हेतुत्वेन
प्रशंसति ।

वीतहृद्यः श्रावसो ज्योम्निरुद्ध एतत्सामापश्य-
त्सोऽवगच्छत्प्रत्यतिष्ठदवगच्छति प्रतितिष्ठत्येतेन
तुष्टवानः ॥ ९ ॥

श्रावसः श्रेयसः पुत्रो वीतहृद्यो नाम ऋषिः देविका-
शिंशपादित्यवाह्वार्धसत्रश्रेयसामादिति श्रेयःशब्दस्यादेराकारः
ज्योक् चिरकालं निरुद्धः शत्रुभिर्निरोधं प्रापितः तन्निर्गमनायैत-
त्सामं दृष्टवान् सचानेनावगच्छत् अवगतोऽभूत् अन्यत् स्पष्टं ॥९॥

अस्य साम्नो यदोको इति निधनं तत् प्रशंसति ।

तम इव वा एते प्रविशन्ति ये रात्रिमुपयन्ति य-
दोको निधनं रात्रेर्मुखे भवति प्रज्ञात्यै ॥ १० ॥

ये रात्रिं रात्रिपर्यायान् उपयन्ति प्रजुञ्जत उद्गातारः एते
तम इव प्रविशन्ति खलु रात्रौ तमःसङ्गावात् अतो रात्रेः प्रथमे
पर्याये ओकोनिधनप्रयोगः प्रज्ञात्यै अनुष्ठेयपदार्थज्ञानाय
भवति ॥ १० ॥

कथमस्य प्रज्ञातिहेतुत्वमित्याशङ्क्य तस्योक्तप्रसिद्धिवलेन
समर्थयति ।

यदा वै पुरुषः स्वमोक आगच्छति सर्वन्तर्हि
प्रजानाति सर्वमस्मै दिवा भवति ॥ ११ ॥

यदा कश्चित् पुरुषः दूरमध्वानं गत्वा स्वभोकः स्वकीयं
सद्म पुनरागच्छति प्राप्नोति स्वचित्तं सर्वं धनादिकं तर्हि
तदा प्रजानाति तदेवोच्यते अस्मै सर्वं दिवा भवति प्रकाशितं
भवतीत्यर्थः ॥ ११ ॥

एवं संग्रहेण प्रथमपर्यायं विधायाथ मध्यमं पर्यायं
विधातुमाह ।

ते मध्यमं पर्यायमश्रयन्त तेषामौर्ध्वसद्मनेन वाच-
मदृञ्जत ॥ १२ ॥

ते प्रथमेन पर्यायेण पूर्वरात्रात् प्रनुन्वा असुरा मध्यमं पर्या-
यमश्रयन्त आश्रयन् तेषां वाचमौर्ध्वसद्मनेन सान्ना अदृञ्जत
अवर्जयत् ॥ १२ ॥

उक्तार्थस्य फलमाह ।

वाचं म्नातृव्यस्य दृष्ट्वा य एवं वेद ॥ १३ ॥

सष्टोऽर्थः ॥ १३ ॥

अत्र त्रिणिधनं विधत्ते ।

त्रिणिधनं भवति ॥ १४ ॥

सुदृक्तिभिर्नृमादनं भरेषु वा १ इति निधनत्रयं ॥ १४ ॥

उक्तान्निधनत्रयं माध्यन्दिनसवनसाम्येन प्रशंसति ।

यथा वा अह्नो माध्यन्दिनं सवनं त्रिणिधनायतन-
मेवमेव रात्रेर्मध्यमः पर्यायस्त्रिणिधनायतनः सलो-
मत्वाय ॥ १५ ॥

अङ्ग एकाहसाध्यस्य ज्योतिष्टोमस्य माध्यन्दिनं सवनं यथा
त्रिणिधनायतनं निधनत्रयसङ्गावेनायतनत्रयोपेतं माध्यन्दिन-
सवने यौधाजये पुनान इत्यत्र सासीत्येकं दासीति द्वितीयं
ख्याया इति तृतीयं इति हि निधनत्रयं तत्र प्रदर्शितं एवमेव
रात्रेर्मध्यमः पर्यायस्त्रिणिधनायतनः तत्र प्रथमं त्रिणिधनत्वं
सलोमत्वायानुलोम्याय ॥ १५ ॥

अथ साम्नां श्लोत्रियासु अयं त इत्यादिषूत्तरयोरनुष्टुप्-
त्वाय मध्यमपादावृत्तिपूर्वं देवैस्तथा कृतत्वात् कर्त्तव्येति विधित्-
सुराह ।

मध्यमानि पदानि पुनरादीनि भवन्ति मध्यमस्य
पर्यायस्य मध्यमैर्हि पदैः पुनरादायन्मध्यमरात्वा-
त्प्राणुरुदन्त ॥ १६ ॥

इदं वाक्यद्वयं प्रथमपर्यायवाक्यद्वयेनैवोक्तप्रायं ॥ १६ ॥

अथोत्तमं पर्यायमाह ।

त उत्तमं पर्यायमश्नन्त तेषां घृतश्चुरन्निधनेन
पशूनवृञ्जत पशवो वै घृतश्चुरतः ॥ १७ ॥

दृतं पयः क्षरन्तीति पशव एव दृतश्चुतः अतएतन्निधनेना-
सुराणां पशुवर्जनं वृत्तं ॥ १७ ॥

उक्तार्थवेदितुः प्रशंसा ।

पशून् भाटव्यस्य वृष्ट्के य एवं वेद ॥ १८ ॥

इदं ह्यन्वित्वत्त माधुच्छन्दसं सामोत्तरस्मिन्विधास्यते ॥ १८ ॥

ततः स्तोत्रोत्तरयोरनुत्तरान्वयपादादृत्तिं देवैः कृत-
त्वात्कर्तव्यत्वेन विधत्ते ।

उत्तमानि पदानि पुनरादोनि भवन्त्युत्तमस्य
पर्यायस्योत्तमैर्हि पदैः पुनरादायमुत्तमरात्रात्प्राणु-
दन्त ॥ १९ ॥

स्पष्टं, अत्र त्रिष्वपि रात्रिपर्यायेषु होतुः सामान्येवोक्तानि
मैत्रावरुणादीनि सामानि उत्तरस्मिन् खण्डे निर्देशक्रमादेवा-
वगन्तव्यानि ॥ १९ ॥

एवं पर्यायत्रयमुक्त्वा सन्धिस्तोत्रस्य विधिमुक्तयति ।

तान् सन्धिनाभिपलायन्त ॥ २० ॥

तान् त्रिभ्यो रात्रिभागेभ्योऽपगत्याहोरात्रयोर्ब्यः सन्धिरस्ति
तमात्रितान् सन्धिना सन्धिस्तोत्रेणाभिपलायन्त अन्तर्णीतस्य-

योऽयं अग्निं अनुसृत्य पलायनमकारयन्त अतो यज्ञविघातिनां
सन्धेरपगमाय सन्धिसामेदानीन्तनैरपि कर्त्तव्यमिति विधि-
द्रष्टव्यः ॥ २० ॥

अथासुराणामसंघातायाश्चिनमाह ।

तानाश्चिनेनासंहाय्यमगमयन् ॥ २१ ॥

तान् सर्वतः पलायितानसुरानाश्चिनेन शस्त्रेणासंहाय्यं
संहर्त्तुमयोग्यमगमयन् यथा मिथो न संगच्छेयुस्तथा कुर्वन्नि-
त्यर्थः ॥ २१ ॥

उक्तार्थवेदितुः फलमाह ।

असंहाय्यं म्नाटव्यं गमयति य एवं वेद ॥१२॥

स्पष्टोऽर्थः ॥ २२ ॥

अथ रात्रिपर्यायमग्निष्टोमसामसम्पादनेन प्रशंसति ।

एषा वा अग्निष्टोमस्य सम्पा यद्रात्रिः ॥२३॥

संमा समिति साम्यमिति साम्यमित्यर्थः ॥ २३ ॥

साम्यं दर्शयति ।

द्वादशस्तोत्राण्यग्निष्टोमो द्वादशस्तोत्राणि रात्रिः

॥ २४ ॥

अथैवाज्यानि चत्वारि पृष्ठस्तोत्राणि मिलित्वाऽथै त्री-
ण्येकादशस्तोत्राण्येकं यन्नायत्रीयमिति मिलित्वा द्वादशाग्नि-
ष्टोमस्य स्तोत्राणि रात्रिपर्यायेष्वपि सन्धिव्यतिरेकेण पर्यायं
होत्रादीनि चत्वारि चत्वारि स्तोत्राणीत्येवं साम्यं ॥ २४ ॥

अत्राप्युक्तसाम्येन सन्धिं प्रशंसति ।

एषा वा उक्थस्य सम्मा यद्रात्रिः ॥ २५ ॥

अत्र रात्रिशब्देन तदनन्तरभावि सन्धिस्तोत्रं लक्ष्यते ॥ २५ ॥

अनयोः साम्यं दर्शयति ।

त्रीण्युक्त्यानि त्रिदेवत्यः सन्धिः ॥ २६ ॥

उक्थस्तोत्राण्यपि त्रीणि सन्धिस्तोत्राण्यपि अग्निरूषा
अश्विनाविति त्रिदेत्यं एवमुभयत्र त्रित्वात्साम्यं ॥ २६ ॥

समत्वसम्पादनेन उक्तस्याग्निष्टोमसमनन्तरभावि नवरात्रि-
समनन्तरभावि सन्धिसाम प्रशंसति ।

यथा वा अह उक्त्यान्वेवमेषरात्रेः सन्धिर्ना-
नारूपाण्यह उक्त्यानि नानारूपा एते तृचा भव-
न्ति ॥ २७ ॥

अहो ज्योतिष्टोमसमनन्तरभवान्युक्त्यानि यथा यादृशानि

एवं रात्रेः सन्धिरपि उक्थानां हृन्दोभेदान्नानारूपत्वं सन्धेस्तु
नानाभेदात् देवता नाना रूपा इत्युक्तं । २७ ॥

अथ कामनाभेदेन सन्धिस्रोत्रं विवचुरादौ प्रतिष्ठाका-
मायाह ।

रथन्तरं प्रतिष्ठाकाभाय सन्धिं कुर्यात् ॥ २८ ॥

एनावो अग्न प्रत्यदर्शि इमा उवामिति प्रगाथेषु कर्त्तव्यं
नित्यमेव रथन्तरे अभिसन्धिभेदात्प्रतिष्ठासाधनत्वमपि ॥ २८ ॥

एतत्प्रशंसति ।

द्वयं वै रथन्तरमस्यामेव प्रतितिष्ठति ॥ २९ ॥

स्पष्टं ॥ २९ ॥

अथ वृहत्स्वर्गायाह ।

वृहत् स्वर्गकामाय सन्धिं कुर्यात् ॥ ३० ॥

स्पष्टं ॥ ३० ॥

वृहत्स्वर्गयोः साम्यमाह ।

स्वर्गो लोको वृहत्स्वर्ग एव लोके प्रतितिष्ठति
॥ ३१ ॥

द्यावापृथिव्योः स्वर्गो द्वितीयः रथन्तरवृहतोर्मध्ये वृहत्-
द्वितीयमिति तस्य तत्स्थानीयत्वं ॥ ३१ ॥

पशुकामाय वैकल्पिकसन्धिसामानि दर्शयति ।

वारयन्तीयं वा वामदेव्यं वा शुद्धं वैतेषामेकं
पशुकामाय सन्धिं कुर्यात् ॥ ३२ ॥

विकल्पवाचिना वाशब्देनैव विकल्पे सिद्धेऽपि पुनरेतेषा-
मेकमिति वचनं विस्पष्टार्थं ॥ ३२ ॥

एतानि प्रशंसति ।

पशवो वा एतानि सामानि पशुष्वेव प्रतिति-
ष्ठति ॥ ३३ ॥

एतेषां प्रयोगे पशवो लभ्यन्त इत्येतानेव पशव उच्यन्ते ।
अत्राप्येकल्पः प्रतिष्ठाकामाय यत् क्लृप्तं रथन्तरसन्धिसामवत्
स्वर्गकामस्य वृद्धत्सन्धिसाम तेष्वेव प्रगाथेषु वारयन्तीयं वा
वामदेव्यं वा शुद्धं वैतेषामेकं पशुकामस्य सन्धिं कुर्यादेते-
ष्वेव प्रगाथेष्विति ॥ ३३ ॥

अथोक्तस्य सन्धिसाम्नोऽनुवचनरूपं होतुर्विधत्ते ।

आश्विनं होतानुशंसति ॥ ३४ ॥

आश्विनाख्यं सन्धिस्तुतं सन्धिस्तोत्रमनु होता शंसेत् यद्य-
थस्य विधानं बह्वृचब्राह्मण एवोचितं तथापि अस्य वक्ष्यमाण-
रूपप्रशंसया पवमानदेवत्वत्वेन होतस्य प्रशंसा भवतीति तदर्थ-

मत्वापि विधानं उत्तरत्र सर्वाः खलु देवताः शस्यन्त इति
वक्ष्यति अतो अस्य वैश्वदेवत्वं युक्तं ॥ ३४ ॥

कथमाश्विनमुच्यत इति तद्विचुराह ।

प्रजापतिर्वा एतत्सहस्रमसृजत तद्देवेभ्यः प्राय-
च्छत्तस्मिन्न समराधयंस्ते सूर्यं काष्ठाङ्गुत्वाजिम-
धावन् ॥ ३५ ॥

पूर्वं प्रजापतिरेतत्सहस्रं सहस्रसंवत्सरमसृजत तत्सृष्टं देवेभ्यः
प्रायच्छदिदं स्वीकुरुतेति तस्मिन् शस्त्रे न समराधयन् विभागं
कृत्वा संसिद्धा अभवन् ते क उपाय इति सञ्चिन्त्य सूर्यं काष्ठां
अवधिं कृत्वा आजिं अधावन्नगच्छन् ॥ ३५ ॥

इदानीमाश्विनसम्बन्धं दर्शयति ।

तेषामश्विनौ प्रथमावधावतान्तावन्ववदन् सह-
नोऽस्त्विति तावन्नूताङ्गिन्नो ततः स्यादिति यत्कामयेथे
इत्यब्रुवन्स्तावन्नूतामस्मद्देवत्यमिदमुक्थमुच्याता इति
तस्मादाश्विनमुच्यते ॥ ३६ ॥

तेषां देवानाम्मध्ये अश्विनौ प्रथमौ सन्तावधावतामाजिं
तौ प्रथमगामिनावनुगत्य देवा अवदन् किमिति तच्छस्त्रो-
ऽस्माकमपि सहास्त्विति एवं देवैरुक्तौ भागप्रदानेनास्माकं किं

फलमिति देवानुक्तवन्तौ किमपेक्षितमिति तैः प्रत्युक्तौ इदमु-
क्त्यमस्माद्देवत्वमिति सर्वैरुच्यतामिति देवानयाचतां यस्मादेवं
तस्मादिदं शस्त्रमाश्विनमुच्यते ॥ ३६ ॥

सहनोऽस्त्रित्युक्तं शस्त्रसम्बन्धं दर्शयति ।

सर्वाः खलु देवताः शस्यन्ते ॥ ३७ ॥

यस्माद्देवैः प्रार्थितं तस्मादाश्विनशस्त्रे सर्वा देवताः शस्यन्ते
तथा हि अग्निरुषा अश्विनौ सूर्यं इन्द्रो मित्रावरुणौ द्यावा-
पृथिव्यौ निर्वर्तितः वृहस्पतिरित्येतेऽत्र शस्यन्ते ॥ ३७ ॥

अथास्य शंसने किञ्चिन्नियमद्वयमाह ।

क्षिप्रं शस्यमाजिमिव ह्येते धावन्त्यासूर्यस्यो-
देतोः शंसेत्सूर्यं हि काष्ठामकुर्वत ॥ ३८ ॥

लोके आजिं धावन्तः क्षिप्रमेव धावन्ति एते ऋत्विजः
आजिं धावन्तीव यज्ञं समापयन्ति अतः एतसैः क्षिप्रमविलम्बेन
संशनीयं तच्च शंसनमासूर्यस्योदेतोः सूर्योदयकालपर्यन्तं क-
र्त्तव्यं शिष्टं स्पष्टं ॥ ३८ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे नवमाध्यायस्य

प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

उक्ताः संग्रहेण रात्रिपर्यायाः पूर्वस्मिन् खण्डे अत्र तानेव सप्रपञ्चमाह, यद्यनुष्टुप्शिरसं प्रगाथमपश्यत्तासु वैतहव्यमित्यादिना स्तोत्रीयसामनी अपि विहिते तथापि मैत्रावरुणादीनां पर्यायसम्बन्धीनि सामानि विहितानि अतस्तदर्थं पुनर्विहितमपि होतसामानूद्य प्रशंसति ।

पान्तमावो अन्वस इति वैतहव्यमन्यक्षेत्रं वा एते प्रयन्ति ये रात्रिमुपयन्ति यदोकोनिधनं रात्रिर्मुखे भवत्योकसो प्रच्यावाय ॥ १ ॥

वैतहव्येन निरोधपरिहारार्थं दृष्टत्वादस्य वैतहव्यत्वं पूर्वमुक्तं य ऋत्विजो रात्रिं रात्रिपर्यायानुपयन्ति एते अन्यक्षेत्रमुपगताः खलु प्रयोक्तृणामग्निष्टोमे दिवैव प्रयुज्यमानत्वात् प्रकृतित्वाच्च क्षेत्रं अतिरात्रस्तु तद्विलक्षणत्वादन्यक्षेत्रमेव यद्वा देवैः उक्थवद्रात्रावसुरेभ्योजितत्वादन्यक्षेत्रत्वं तत्र स्वक्षेत्रवत् आश्रयाभावात् अतो रात्रिर्मुखे पर्याये यदोको इत्येतन्निधनं भवति ओको इति निवासनाम तस्याप्रच्युत्यै भवति ॥ १ ॥

अथ मैत्रावरुणसाम विधत्ते ।

प्रव इन्द्राय मादनमिति गौरीवितं ॥ २ ॥

प्रव इति स्तोत्रीयात्रयस्य प्रतीकोपादानं एवमुत्तरत्र
प्रतीकं द्रष्टव्यं ॥ २ ॥

एतत्प्रशंसति ।

ब्रह्म यद्देवा व्यकुर्वन्त ततो यदत्यरिच्यत तद्गौरो-
वितमभवत् ॥ ३ ॥

पूर्वं देवाः यद्ब्रह्मसाम व्यकुर्वन्त व्यभजन् अतो विभागात्
परः योऽंशोऽत्यरिच्यत तद्गौरीवितमभवत् ॥ ३ ॥

एवमतिरिक्ततां सम्पाद्य रात्रिपर्याये योम्यतामाह ।

अतिरिक्तं गौरीवितमतिरिक्तमेतत् स्तोत्रं यद्वा-
त्रिरतिरिक्त एवातिरिक्तं दधाति ॥ ४ ॥

अस्य साम्नोऽतिरिक्तत्वमुक्तं रात्रौ कर्त्तव्यं पर्यायगतं मैत्रा-
वरुणस्तोत्रमपि सवनत्रयमतीत्य वर्त्तमानत्वादतिरिक्तं शिष्टं
सुन्नानं ॥ ४ ॥

अथ ब्राह्मणाच्छंसिनः साम विधत्ते ।

वयमुत्वा तदिदृथा इति काण्वं ॥ ५ ॥

स्यष्टं ॥ ५ ॥

एतत्प्रशंसति ।

एतेन वै कण्व इन्द्रस्य सांविद्यमगच्छदिन्द्रस्यै-
वैतेन सांविद्यं गच्छति ॥ ६ ॥

सांविद्यं समानविद्यत्वं सखित्वमित्यर्थः तत् स्तोत्रीये इन्द्र-
त्वायन्तः सखाय इति हि स्तूयते अतस्तत्प्रयोक्तापि इन्द्रस्य
सांविद्यं प्राप्नोति ॥ ६ ॥

अच्छावाकसाम विधाय प्रशंसति ।

इन्द्राय मद्दने सुतमिति श्रौतकक्षं क्षत्रसाम प्र
क्षत्रमेवैतेन भवति ॥ ७ ॥

श्रुतकक्षेण क्षत्रियेण दृष्टं श्रौतकक्षं अतः क्षत्रसामैतत्
तत्प्रयोगेण क्षत्रं बलं भवति ॥ ७ ॥

अथ मध्यमे पर्याये होतुः साम विदधाति ।

अयन्त इन्द्रसोम इति दैवोदासं ॥ ८ ॥

दैवोदासं दिवोदासेन दृष्टं साम ॥ ८ ॥

एतन्निधनद्वारा प्रशंसति ।

अग्निष्टोमेन वै देवा इमं लोकमभ्यजयन्तन्तरिक्ष-
मुक्थेनातिरात्रेणामुन्त इमं लोकं पुनरभ्यकामयन्त
त इहेत्यस्मिन् लोके प्रत्यतिष्ठन् यदेतत्साम भवति
प्रतिष्ठित्यै ॥ ९ ॥

पूर्वं देवाः अग्निष्टोमोक्थतिरात्रैः क्रमेण भूरादिलोक-
त्रयं जित्वा तएव पुनरिमं लोकमभ्यकामयन्त ते कामयित्वा
इहेति निधनप्रयोगसामर्थ्येन भूर्लोक एव प्रतिष्ठिता अभवन्
स्पष्टमन्यत् ॥ ९ ॥

होतुरेव वैकल्पिकं स्तोत्रमाह ।

ऊर्ध्वसङ्गनमपि सर्वरीषु प्रोहन्ति ॥ १० ॥

अपि सर्वरीष्वपि गतासु प्राप्तासु सर्वरीषु अतिरात्रेषु पर्या-
येष्वित्यर्थः प्रयोगवद्धत्वापेक्षया बहुवचनं तच्चोर्ध्वसङ्गनं साम
प्रोहन्ति कुर्युः अत्र प्रतीकान्तरस्याश्रवणात् अयं त इन्द्रेत्या-
द्या एवास्य स्तोत्रीया इति बोद्धव्यं ॥ १० ॥

एतत्प्रशंसति ।

असुरा वा एषु लोकेष्वसु स्तान्देवा ऊर्ध्वसङ्गने-
नैभ्योलोकेभ्यः प्राणुदन्त ॥ ११ ॥

स्पष्टार्थः ॥ ११ ॥

उक्तार्थवेदनं प्रशंसति ।

तद्यएवं वेदैभ्यो लोकेभ्यो म्नाटव्यं प्राणुद्य स्व
आयतने सत्वमास्ते ॥ १२ ॥

अत्र यो वेद आस्त इत्युभयत्रापि एकवचनमविवक्षितं ये

जानन्त्येवं ते सर्वे सत्तानुष्ठायिनो भवन्तीत्यर्थः अत्र दैवोदासौ-
 ष्वसद्भनयोः सान्नोः प्रयोगविषये निदानकार आह मध्यमस्य
 पर्यायस्य होतृषामणी विचारयन्ति दैवोदासं वा स्यादौष्व-
 सद्भनं वेति विकल्पो वा स्यादपि वा दैवोदासमहीने कुर्यात्
 पूर्वाध्यायं पूर्वं यज्ञस्थाने ऊर्ध्वसद्भनं सत्रेषूत्तराध्यायमुत्तरयज्ञ-
 स्थानेष्वप्यस्मिन् सत्रे वादरूपो भवत्यौर्ध्वसद्भनमपि सर्वरीषु
 प्रोहन्तीति अस्यायमर्थः मध्यमस्य पर्यायस्य सम्बन्धिनि विहिते
 होतृषामणी विचारयन्ति विचारप्रकार उच्यते दैवोदासं
 वा स्यादौर्ध्वसद्भनं वेति विकल्पो वा स्यादिति व्यवस्थया कल्पो
 विकल्पः येन यजमानेन यत् पूर्वं दैवोदासमहीन इति सत्तापे-
 क्षया यत् पूर्वं यज्ञस्थाने ते अहीने स्यादिति एतेनोत्तराध्या-
 यमित्याद्यपि व्याख्यातं अथाप्यस्मिन्नित्यादेरयमर्थः अस्मिन्नौर्ध्व-
 सद्भनविषये सत्रवादरूपो भवति प्रोहन्तीति बलवचनेनाभिधा-
 नमेव अथवा प्रतीकोपादानमिदं सत्रवादस्तु स्व आयतने सत्र-
 मास्त इत्ययमपि ॥ १२ ॥

अथ मैत्रावरुणसाम विधत्ते ।

आ तून इन्द्रक्षुमन्तमित्याकूपारं ॥ १३ ॥

स्पष्टं ॥ १३ ॥

तत् प्रशंसति ।

अकूपाराङ्गिरस्यासीत्तस्या यथा गोधायास्त्वगेवं

त्वगासीत्तामेतेन त्रिःसान्नेन्द्रः पूत्वा सूर्यत्वचसम-
करोत्तद्वाव सा तर्ह्यकामयत यत्कामा एतेन सान्ना
स्तुवते सएभ्य कामः समृध्यते ॥ १४ ॥

अकूपारनामाङ्गिरस्यासीत् तस्या यथा गोधायारस्वक् तथा
त्वगासीत् सा गोधेव दुष्टत्वा सतीन्द्रमस्तौषीत् सतुष्ट इन्द्रः
एनामेतेन सान्ना त्रिरारं रथच्छिद्रादिनापवारयित्वा सूर्यत्व-
चमकरोत् तथाच मन्त्रवर्णः यस्य खनसः खे युगस्य शतक्रतो
अपालामिन्द्रो पूत्वा ऽङ्गणोः सूर्यत्वचमिति एवमपगतत्वग्दोषा
सा तर्हि तदानीं तदेवाकामयतेन्द्रं किमिति तद्दर्शयति यत्का-
माः यादृक्कामोपेताः एतत्सान्ना स्तुवन्ति स काम एभ्यः स्तोत-
भ्यः समृध्यते समृद्धो भवति ॥ १४ ॥

अथ ब्राह्मणाच्छंसिसाम विधाय प्रशंसति ।

अभित्वा वृषभासुत इत्यार्षभं क्षत्रसाम क्षत्र-
मेवैतेन भवति ॥ १५ ॥

विश्वामित्रस्य पुत्र ऋषभः एतस्योत्पादनकाले स क्षत्रिय एव
अतस्तेन वृष्टत्वादेतदपि क्षत्रसाम स्पष्टमन्यत् । ॥ १५ ॥

अथाक्षावाकसाम विधाय प्रशंसति ।

इदं वसो सुतमन्व इति गारमेतेन वै गर इन्द्रम-
प्रीणात्प्रीत एवास्यैतेनेन्द्रो भवति ॥ १६ ॥

स्यष्टोऽर्घ्यः ॥ १६ ॥

अथ तृतीयपर्याये होतृसाम विधाय प्रशंसति ।

इदं ह्यन्वोजसेति माधुकन्दसं प्रजापतेर्वा एषा
तनूरयातयान्नी प्रयुज्यते ॥ १७ ॥

मधुकन्दसा इष्टं माधुकन्दसं एषा एतत् साम प्रजापतेः
शरीरं खलु अस्य त्वचे आद्ये द्वे अनिरुक्ते अतः प्रजापतेस्तनुत्वं
अतएव देवतान्तराश्रवणादेवायातयान्प्रगतसारा प्रयुज्यते ॥ १७

अथ मैत्रावरुणसाम विधत्ते ।

आत्वेता निषीदतेति दैवातिथं ॥ १८ ॥

स्यष्टं ॥ १८ ॥

तत् प्रशंसति ।

देवातिथिः सप्तोऽशनायं अरन्नरय उर्वाकृण्य-
विन्दत्तान्येतेन सान्नोपासीदत्ता अस्मै गावः पृश्नयो
भूत्वोदतिष्ठन् यदेतत्साम भवति पशूनां पुष्टैः ॥ १९ ॥

पूर्वं दुर्भिच्छे सञ्जाते देवातिथिर्नाम ऋषिः सपुत्रः अश-
नेच्छुः सञ्चरन् अरय्ये उर्वाकृणि कर्कटीफलान्यविन्दत् तानि
फलानि देवातिथिः सान्ना उपासीदत् उपासन्नाभूत् तास्तानि
फलानि पृश्नयो नानावर्णा गावोभूत्वा अस्मै उदतिष्ठन् प्रादुर-

भवन् तस्मा एतत्प्रश्नगुणाय भवति न वै तदसङ्गतमिति
मन्त्र्यं सामसामर्थ्यात्तथा भवत्येव अथवा विहितसाम्नः सुत्य-
र्थत्वादविरोधः ॥ १९ ॥

अथ ब्राह्मणाखंसिसामविधाय प्रशंसति ।

योगे योगे तवस्तरमिति सौमेधं रात्रिषाम*
रात्रेरेव समृद्धौ ॥ २० ॥

सौमेधं सुमेधसा दृष्टं रात्रिषामेति तस्य नाम ॥ २० ॥

अथ अक्षावाकसाम विधत्ते ।

इन्द्र सुतेषु सोमेष्विति कौत्सं ॥ २१ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ २१ ॥

एतत्प्रशंसति ।

कुत्सश्च लुशश्चेन्द्रं व्यह्वयेतां स इन्द्रः कुत्समुपाव-
र्त्तत तं शतेन वाङ्मूर्ध्निभिराण्डयोरबध्नात्तं लुशोऽभ्यव-
दत् प्रमुच्यस्व परि कुत्सादिहागहि किमु त्वावाना-
ण्डयोर्बद्ध आसाता इति ताः संच्छिद्य प्राद्रवत्स एतत्
कुत्सः सामापश्यत्तेनैनमन्ववदत्स उपावर्त्तत ॥ २२ ॥

* रात्रिषामेति दन्त्यमध्यः पुस्तकान्तरपाठः ।

कुत्सश्च लुशश्चोभाटपी पूर्वं यज्ञे समकालं एवेन्द्रं व्यह्वयेतां
 पृथक्पृथगाहृतवन्तौ तयोर्मध्ये सइन्द्रः कुत्सं प्रत्येवोपागच्छत्
 न पुनर्लुशं यज्ञगमनशङ्कया शतसङ्ख्याभिर्वाङ्घ्रिभिश्चर्ममयीभिः
 रज्जुभिः आण्डयोरवघ्नात्तमिन्द्रं लुशश्चागत्यैवमवादीत् हे इन्द्र
 प्रमुच्यस्वात्मानं कुतः सकाशात्तदुच्यते कुत्सात्परि परीति पञ्च-
 व्यर्थानुवादी कुत्ससकाशान्मुक्तस्त्वं इहास्मिन्यज्ञे आगच्छागच्छ
 किमु त्वावान् त्वत्सदृशः आण्डयोर्मुष्कयोर्बहुः सन् आसातै आ-
 सीत् अतो महानुभावस्य तव मुष्कवन्धनमनुचितं अतो मुच्य-
 स्वेत्यर्थः अस्य पूर्वार्द्धमदृजं हित्वेत्यादिकोऽप्रयोजनत्वादत्र न
 पठितः एवमुक्तः इन्द्रः ता वाङ्घ्रिः संखिद्य प्राद्रवत् प्रकर्षेण शीघ्रं
 लुशमगच्छत् स तु कुत्सः एतत्सामापश्यत् तेन सान्ना एनमिन्द्र-
 मन्ववदत् स्तुतवानित्यर्थः स स्तुतः कुत्समुपावर्त्तत अत एतत्
 इन्द्रस्य प्रियतममिति स्तुतिः ॥ २२ ॥

अस्त्वेवं किं तत इत्याह ।

यदेतत्साम भवति सेन्द्रत्वाय ॥ २३ ॥

स्यष्टं ॥ २३ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे नवमाध्यायस्य

द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

एवमुक्तो ज्योतिष्टोमः सर्वप्रकृतिभूतः स च यद्यपि चतुः-

संख्यः तथापि नवै शोडशी नाम यज्ञोऽस्तीत्यादि श्रुतिः षोडश-
 पृथक्त्वादत्र ब्राह्मणोऽग्निष्टोमादिसंख्यात्रयात्मकएवोक्तः अथा-
 वशिष्टेनाध्यायशेषेण सोमविषयं प्रायश्चित्तमुच्यते तत्रादौ सा-
 म्युत्त्वाने प्रायश्चित्तमाह ।

यदि सत्राय दीक्षेरन्नथ साम्युत्तिष्ठेत्सोममपभज्य
 विश्वजितातिरात्रेण यजेत सर्ववेदसेन सर्वस्मा एव
 दीक्षते सर्वमाप्नोति ॥ १ ॥

यदि सत्राय तदनुष्ठातारो बहवो यजमानाः सह दीक्षेरन्
 तेषु कश्चित् साभ्यमप्यनुष्ठायोत्तिष्ठेदसमाप्यैव केनचिद्वाध्या-
 दिना निमित्तेन सः सोमं क्रीतं स्वांशमपभज्य विभागं कृत्वा
 तेन सोमेन विश्वजिता अतिरात्रसंख्येन सर्वपृष्ठेन सर्ववेदसेन
 वेदइति धननाम सर्वस्वदक्षिणात्मकेन यजेत सत्रादुत्त्वाने
 अन्यं यं कश्चित् क्रतुमननुष्ठाय कथं सर्ववेदसोऽतिरात्रः क्रियत
 इति तत्राह सर्वस्मा एव सर्वकेऽस्यै फलाय सर्वाणि च पृष्ठानि
 सर्वांश्च स्तोमान् प्रयोक्तुं खलु सत्राय दीक्षन्ते अतोऽयं उचित-
 इत्यर्थः अनेनातिरात्रेण सर्वसत्रफलं प्राप्नोति ॥ १ ॥

अत्रत्यं सर्वस्वदक्षिणं सत्राददक्षिणाकादप्यधिकमेवेत्याह ।

याद्दक्षिणा ददाति ताभिरति प्रयुङ्क्ते ॥ २ ॥

या इत् या एव दक्षिणाः दिशति विश्वजिति क्रतौ ताभिः

सत्रमतीत्य प्रयुक्तवान् भवति एतेनापि सत्रादधिकं फलमनेन
 लभ्यत इत्युक्तं भवति अत्र सोममपभज्येति श्रवणात्सोमक्रयान-
 न्तरमुपसत्सु वा सुत्येषु वाहःसु स्थितस्य विवक्षितं स्यात् तदी-
 चासु स्थितस्येति शङ्कनीयं एतदुपग्रये विचार्य निर्णीतं यथा
 खलु विश्वजित्तदीचाभ्य उत्तिष्ठतः स्यादित्येके सोमापभागेन
 जानीमो क्रीतो हि दीचासु सोमो भवतीति अत्र साभ्युत्तिष्ठे-
 दित्येकवचनमविवक्षितं अनेकेषामप्युत्तिष्ठतामेतस्यानु साम्यत्या-
 नस्य निमित्तत्वात् एवं साम्यत्यानप्रायश्चित्तमुक्तं रात्रेरुपरिभागे
 रात्रिपर्यायाः कर्त्तव्याः तदनन्तरं सन्धिषाम ततो व्यष्टेरर्वागेव
 आश्विनशस्त्रं समापनीयं ॥ २ ॥

एवं सति प्रमादात् विलम्बेन पर्यायाः व्युष्टेः पूर्वं न समाप्नु-
 युरिति शङ्कते तस्योपायमाह ।

यदि पर्यायैरस्तुतमभिव्युच्छेत्पञ्चदशभिर्होत्रे
 स्तुयुः पञ्चभिः पञ्चभिरितरेभ्यः ॥ ३ ॥

यदि पर्यायैस्त्रिभिः सोममस्तुतमभिव्युच्छेत् प्रभातकालो
 भवेदिति शङ्केत तदा होत्रे होत्पञ्चदशभिर्ऋग्भिः स्तुयुः इत-
 रेभ्यो मैत्रावरुणादिभ्यस्त्रिभ्यः पञ्चभिर्ऋग्भिः स्तुयुः होत्षाम
 पञ्चदशस्तोमकं कार्यं इतराणि पञ्चस्तोमकानि कुर्युरित्यर्थः
 अत्रापस्तम्बो यद्यपि पर्यायत्रयस्य पर्यायद्वयस्यैकपर्यायस्य च
 स्तोत्राय कालविलम्बाभावे पृथक्पृथगेव शीघ्रप्रयोगमुक्तवान्

तथापि रात्रिपर्यायस्य त्रयस्याप्येतत्साधारणमिति मन्तव्यं
तथाचोपग्रन्थे पठ्यते यदि पर्यायैरस्तुतमभिव्युक्तेदिति सर्वान्
पर्यायानधिकृत्य भवति क्रत्वर्थसामान्यादथैकस्मिन् पर्याये प्रती-
केऽपि द्वयोरिति ॥ ३ ॥

अथ सन्धिस्तोत्रायाह ।

अग्ने विवस्वदुषस इति सन्धिना स्तुयुः प्राणा वै
त्रिवृत् स्तोमानां प्रतिष्ठा रथन्तरं सान्नां प्राणा-
श्चैवोपयन्ति प्रतिष्ठाञ्च ॥ ४ ॥

नवस्तोत्रायात्मकसन्धिस्तोत्रेण स्तोतुं मध्ये व्युष्टिः स्यादिति
शङ्का यदि उदियात् तदा अग्ने विवस्वदुषस इति प्रगाथे अग्नि-
देवत्ये सन्धिना स्तोत्रेण त्रिवृत् स्तोमेन स्तुयुः अत्र त्रिवृदिति
त्रिक एवोच्यते स्तोमानां मध्ये त्रिवृत् स्तोमः प्राणाः खलु त्रि-
वृत्ति त्रित्वसंख्यास्ति प्राणा अपि प्राणोऽपानो व्यान इति त्रिधा
यद्वा नासिकाच्छिद्रयोः मुखे च सञ्चारभेदेन त्रिरूपाः अतः
सङ्ख्यासाम्यात्त्रिवृदेव प्राणः तथा सान्नां मध्ये रथन्तरं सान्नः
प्रतिष्ठात्वं एवं सति यद्रथन्तरं सन्धिषाम त्रिकस्तोमं भवति तेन
प्राणान् च प्रतिष्ठाञ्च उभयमपि प्राप्नुवन्ति उक्तः सन्धिस्तोत्रेति-
हासः ॥ ४ ॥

अथाश्विनशस्त्रस्य ऋक्सहस्रात्मकस्य कालविलम्बाभावे
संख्यां विदधाति ।

अष्टिञ्च त्रीणि च शतानि होता शंसति ॥५॥

षष्ठ्युत्तरशतत्रयसङ्ख्याका होता ऋचोऽनुशंसेत् ॥ ५ ॥

तत्संख्यां स्तौति ।

तावत्यः संवत्सरस्य रात्रयः संवत्सरसन्मिताभि-
रेव तद्वृग्भिराश्विनमाप्नोति ॥ ६ ॥

उक्तसङ्ख्या एव हि संवत्सररात्रयः स्युरस्त्वेवं किन्तत इत्याह
उक्तसङ्ख्याया संवत्सरसंमानात् संमिताभिरेवाल्पसंख्याकाभि-
र्ऋग्भिः ऋक्सहस्रसम्पाद्यं मुख्यमाश्विनशस्त्रमाप्नोति अयम-
भिप्रायः संवत्सरो वै प्रजापतिरिति श्रुतेः उक्तसंख्यया संवत्सर-
द्वारा प्राजापत्यास्तैः स एव सर्वमिति तावदेव ऋक्सहस्रशस्त्रा-
वाप्तेरिति ॥ ६ ॥

एवं विवासशङ्कायां कर्त्तव्यतामुक्त्वा इदानीं यथाविहित-
स्तोताणां न्यूनातिरेके प्रायश्चित्तं वक्तुं सम्यक्स्मृतीति स्मृतानां
स्वरूपं दर्शयति ।

यदर्वाक् स्तुवन्ति तदस्मृतं यत्संप्रति स्तुवन्ति तत्
स्मृतं यदतिष्ठवन्ति तत्सुष्टुतं ॥ ७ ॥

यद्यदि विहितत्रिष्टुदादिस्तोत्रादर्वाक् स्तोत्रीयान् न्यूनत्वेन
स्तुवन्ति तदस्मृतमेव अस्मृतप्रायमेव क्रतुवैकल्येनापूर्वोत्पादना-

शक्तत्वात् यत् सम्प्रति यथावत् सुवन्ति तत् सुतं यदतिष्टुवन्ति
विहितस्तोममतिक्रम्याधिकेन सुवन्ति तत् सुष्टुतं तदत्र सुश-
ब्दोनिन्दार्थः अधिकस्य न्यूनवद्दृष्टत्वात् तेन क्रतुवैकल्यं भवत्येव
अविहितत्वाविशेषात् ॥ ७ ॥

विहितन्यूनसंस्तवे प्रायश्चित्तमाह ।

यद्यर्वाक् स्तुर्यावतीभिर्न स्तुयुस्तावतीभिर्वाति-
ष्टुयुर्भूयोऽक्षराभिर्वा ॥ ८ ॥

यदि विहितस्तुतितः अर्वाक् स्तोत्रीया न्यूनत्वेन स्तुयुः तदा
यावतीभिः स्तोत्रीयाभिर्न स्तुयुः ताः परिगण्य उत्तरे स्तोत्रे
अधिकत्वेन तावतीभिरधिकसंख्यकेन वा विहितस्तोत्रेण स्तुयुः
यद्वा भूयोऽक्षराभिः स्तुयुः यद्देवत्यं परस्तोत्रे तद्देवत्यास्वेव स्व-
स्तोत्रीयाभ्योऽधिकाक्षरासु स्तुयुः ॥ ८ ॥

अथातिष्टुतौ प्रायश्चित्तमाह ।

यद्यतिष्टुयुर्यावतोभिरतिष्टुयुस्तावतीभिर्वा न स्तुयुः
कनीयोऽक्षराभिर्वा ॥ ९ ॥

उक्तवैपरीत्येन व्याख्यातव्यं पूर्वस्मिन् स्तोत्रे यावत्योऽधिका
उत्तरस्मिन् तावत्यो न्यूनाः स्वरित्येकः कल्पः कनीयोऽक्षराभिर्वा
स्तुयुरित्यपरः एवमस्तुतेषु द्वौ कल्पावुक्तौ ॥ ९ ॥

अथास्तुतावन्यं कल्पमाह ।

यद्यर्वाक् स्तुयस्त्रीडमग्निष्टोमसाम कार्यं निधन-
मेकेडा ये हे ताभ्यामेव तत्समं क्रियते ॥ १० ॥

यद्यर्वाक् स्तुयुः तदा तत्परिहाराय त्रीडं महावैश्व-
मित्तमग्निष्टोमसाम कार्यं यज्ञायज्ञीयस्य कथमस्तुतस्य त्रीडं
परिहार इति तत्राह तासु तिसृष्विडासु मध्ये एकेडा
स्तोत्रीयस्य निधनं भवति इडाद्वयं तु न्यूनस्तोत्रं सम्पूर्णं क-
रोति ॥ १० ॥

अथातिष्टुतौ सामान्तरं सार्धवादमाह ।

यद्यतिष्टुयुः स्वारमग्निष्टोमसाम कार्यमूनमिव वा
एतत्साम्नोयत् स्वरस्तेनैव तत्समं क्रियते ॥ ११ ॥

अति स्तवने यज्ञायज्ञीयस्तोत्रीयास्वेव स्वारं दीर्घस्वसमग्नि-
ष्टोमसाम कार्यं कथं तेनाधिकस्य समतेति ऊनमिवेत्यादिनो-
च्यते यत्स्वरनिधनं सामास्ति एतत् साम अन्यस्मात् इडा-
दिनिधनवतः सकाशाद्ऊनमिव वै अन्यस्वरव्यतिरेकेण वहिर्णि-
धनाभावादतस्तेनैव तदाधिक्यं समं क्रियते अत्रार्वाक् स्तवा-
तिष्टवयोस्त्रयस्त्रयः कल्पा उक्ताः तेषामेवं व्यवस्था अग्निष्टोम-
साम्नः पुरस्ताच्चेद्वर्वाक् स्तवोऽतिष्टवो वा स्यान् तत्र त्रीडस्वरा-
भ्यामेवाग्निष्टोमसामभ्यां न्यूनाधिकदोषापगमः इष्टं चेदग्नि-
ष्टोमसाम्नोऽर्वाक् स्तवातिष्टवौ स्यातां तदा स्तोत्रीयाभिरक्षरै-

र्वा सम्पाद्यमिति उक्तान्वनाधिक्यप्रायश्चित्तव्यवस्था आर्षैककल्पी-
यग्रन्थे स्पष्टं प्रतिपादिता सा तद्द्रष्टव्या ॥ ११ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे नवमाध्यायस्य

तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

अथ संस्तवनिमित्तकं प्रतिपदादिकं विधास्यन् प्रसङ्गाद्ध-
युक्तकस्य प्रातरनुवाकोपाकरणस्य कालविशेषं विधत्ते ।

यदि सोमौ संसृतौ स्यातां महति रात्रेः प्रात-
रनुवाकमुपाकुर्यात् ॥ १ ॥

पृथक् प्रयोजनयोर्यजमानयोः परस्परं विद्विष्यमाणयोर्वा
युगपदेकस्मिन् देशे सोमौ संसृतौ सहाभिष्टुतौ यदि स्यातां
तदा रात्रेर्महति काले महारात्रेः प्रबुध्य प्रातरनुवाकं होतानु-
वक्तव्यं उपाकुर्यात् प्रातर्यावद्देवेभ्योऽनुब्रूहीति सम्प्रैषणं अध्वर्युः
प्रारम्भयेत् प्रकृतौ हि वयसां प्रवदनात् पूर्वं प्रातरनुवाकोपा-
करणं तदेव संसृतसोमे मध्यमरात्रेः कर्तव्यमित्यर्थः ॥ १ ॥

एवं सति को लाभस्तं दर्शयति ।

पूर्वोवाचं पूर्वच्छन्दांसि पूर्वादेवता वृङ्क्ते ॥ २ ॥

युगपदेकत्र बह्वयज्ञेषु प्रवर्त्तमानेषु पौर्वापर्याभावात् गाय-

व्यादिह्रन्दासां अग्न्यादीनां देवतानाञ्च क्वचिदेव सन्निधानं
 स्यात् नान्यत्रेति संसवे दोषः एवं सति मध्यरात्रे एव प्रातरनु-
 वाकस्य उपक्रमात् पूर्वं यजमानान्तरात् प्रथमभावी सन् वाचं
 मन्वरूपां वृद्धे यजमानान्तराद्दर्जयति स्वयमेव पूर्वं परिगृह्णा-
 तीत्यर्थः तथा ह्रन्दांसि गायत्र्यादीनि च पूर्वं यजमानान्तरात्
 वृद्धे वर्जयति प्रातरनुवाके हि गायत्र्यादीनि चतुरत्तराणि
 सप्तह्रन्दांस्यनूचन्ते अतस्तान्यपि यजमानान्तरात् पूर्वं स्वयमेव
 परिगृह्णाति तथा तस्मिन् प्रातरनुवाके अग्निरूषाश्विनौ चेति
 तिस्रो देवता आग्नेयोषस्यश्विनैस्त्रिभिः काण्डैः सुता ता अपि
 वृद्धे पूर्वं यजमानान्तराद्दर्जयति स्वकीयत्वेन परिगृह्णाति ॥२॥

अथोद्गातुर्बहिष्पवमाने काञ्चित्प्रतिपदं विदधानः इन्द्र-
 स्यापि यजमानान्तराद्दर्जनं दर्शयति ।

वृषण्वतीं प्रतिपदं कुर्यादिन्द्रो वै वृषा प्रातःसव-
 नादेवैषामिन्द्रं वृष्ट्ते ॥ ३ ॥

वृषण्वतीं पवस्वेन्द्रोवृषासुत इत्यादिकां वृषण्वतीं
 वृषण्वतीं मनुषि पदसंज्ञायां नलोपे आनो नुट इति नुट्
 प्रतिपद्यते प्रारभ्यते अयमिति प्रतिपत् तां वृषण्वतीं बहिष्पव-
 मानस्य प्रतिपदं कुर्यात् इन्द्रो वै इन्द्र एव वृषा वर्षणशील-
 त्वात् तच्छब्दाभिधेयः एवमनेन वृषण्वतीं प्रयोगेण एषां अन्येषां
 यजमानानां प्रातःसवनादेवेन्द्रं वृद्धे वर्जयति स्वकीये यज्ञ
 आगमयति ॥ ३ ॥

अथ पक्षान्तरं दर्शयति ।

अथोखत्वाद्ः सवनमुखे सवनमुखे कार्या सव-
नमुखात् सवनमुखादेवैषामिन्द्रं वृष्ते ॥ ४ ॥

अथो खल्विति पक्षान्तरपरिग्रहे सवनमुखे सवनमुखे सव-
नादौ सवनादौ त्रिष्वपि पवमानेषु एषा वृषण्वती प्रतिपत्कार्या
इति शब्दे अथाहर्त्तव्यः इति ब्रह्मवादिन आहुः तेषामयं
भावः यदि वृषण्वती बहिष्पवमान एव स्यात्तेन सिध्यति प्रातः-
सवनपरिग्रहः उत्तरयोः सवनयोः वृषण्वत्या अप्रयोगात् इन्द्रो-
ऽपरिगृहीतोऽभवदिति पूर्वस्मिन् पक्षे दोषः अस्मिंस्तु पक्षे
त्रिष्वपि पवमानेषु वृषण्वत्याः प्रयोगात् सवनमुखात् सवन-
मुखादेव त्रिभ्योऽपि सवनमुखेभ्य एव एषामिन्द्रं वर्जयति त्रि-
ष्वपि सवनमुखेषु इन्द्रः प्रथमतोयष्टव्यः तथा प्रवर्त्तते वृष्तेषु
यज्ञेषु युगपदनुष्ठीयमानेषु यस्मिन् यज्ञेऽस्य वाचकं वृषेति शब्दं
शृणोति तत्रैव गच्छति तान्यत्रेति ॥ ४ ॥

सर्वाप्तमपि देवतानां परिग्रहं दर्शयति ।

सुसमिद्धे होतव्यमग्निर्वै सर्वा देवताः सर्वाएव
देवताः पश्यन्नुहोति ॥ ५ ॥

सुसमिद्धे अतिशयेन दीप्ते होतव्यन्ततः किं अग्निः खलु
सर्वा देवताः सर्वदेवतान्तकः देवासुरा इ संयत्ता आसन् ते

देवाविभ्यतोऽग्निं प्राविशन् तस्मादाङ्गरग्निः सर्वादेवता इतीति
 श्रुत्यन्तरात् अग्नेः सर्वदेवतात्मकत्वं दीप्तस्याग्नेः सम्यक् दर्श-
 नात्तत्र प्रवर्त्तमानाः सर्वा एव देवताः पश्यन् इविःप्रतियोगि-
 त्वेन साक्षात् कुर्वन् जुहोति ॥ ५ ॥

अथास्मिन् संसुतसोमे प्रवृत्तहोमानन्तरं संवेशयेत्यादि-
 भिर्मन्त्रैः क्रमेणोद्गातव्यमिति विधत्ते ।

संवेशायोपवेशाय गायत्रैः छन्दसेऽभिभूतये स्वाहा
 संवेशायोपवेशाय विष्टुभे छन्दसेऽभिभूतये स्वाहा
 संवेशायोपवेशाय जगत्यै छन्दसेऽभिभूतये स्वाहेति
 जुहोति ॥ ६ ॥

अत्र च सूत्रकारेण संसुतसोमे त्वधिकमुद्गाता जुहुयात्
 संवेशायोपवेशायेति यथा सवनं छन्दांस्यादिशन्नित्यादिना
 तद्वतानुसन्धेयं प्रथमेन मन्त्रेण प्रातःसवने होमः द्वितीयेन
 माध्यन्दिने तृतीयेन तृतीयसवने तेषामयमर्थः संवेशाय संविशति
 सम्यगस्मद्यज्ञं विशतीति संवेशः संप्रविश्य चोपविशति तत्रैव
 निधीदति यज्ञान्तरं न गच्छतीत्युपवेशः ईदृशाय छन्दसे गायत्र्यै
 गायत्र्यात्मकाय अभिभूतये शत्रूणामभिभवित्ते यद्वा सोमाहरण-
 समये सोसरक्षकान् स्थानभाजादीनभिभूय हि गायत्री सोम-
 माहृतवती तदभिप्रायेणेदं विशेषणं तस्मै गायत्र्ये छन्दसे स्वाहा

इदं हविस्त्वजामि एवमुत्तरतापि योज्यं त्रिष्टुभे छन्दसे जगत्यै
छन्दसे इति विशेषः ॥ ६ ॥

अस्तु होमः किमतो भवति तदाह ।

छन्दांसि वा अभिभूतयस्तैरेवै नानभिभवति
उभे वृहद्रथन्तरे कार्य्ये ॥ ७ ॥

गायत्र्यादीनि इमानि छन्दांसि खलु अभिभूतयः पूर्वोक्त-
प्रकारेणाभिभवितारस्तैरेव एनानन्यान् विद्विष्टान्यजमानानभि-
भवति ये वृहद्रथन्तरे वृषस्तोत्रनिर्वचनकार्य्यक्यात् व्रीहियववत्
प्रकृतौ विकल्पते तयोः संसृतसोमेषु समुच्चयासम्भवेन विकल्प
इति सत्यं अत्र तावदुभे वृहद्रथन्तरे इति पुनर्विधानात् समुच्च-
यारम्भः प्रतीयते तत्र कथं प्रयोगप्रकार इत्याकाङ्क्षायां यन्वि-
त्याह्वर्तव्यत्वं प्रजापतौ समभवदित्यादिना तस्मात् पूर्वं योग-
मानश इत्यन्तेन ब्राह्मणेन वृहद्रथन्तरयोः सन्निपाते रथन्तरं
पूर्वं प्रयोक्तव्यं पञ्चाह्वदिति व्यवस्थितत्वात् माध्यन्दिनपवमाने
पुनानः सोमेति वार्हते प्रगाथे रथन्तरं कर्त्तव्यं ॥ ७ ॥

वृषस्तोत्रं वृहदिति उभयोः समुच्चयस्तदेतत्प्रशंसति ।

यत्र वा इन्द्रस्य हरी तदिन्द्र इन्द्रस्य वै हरी वृह-
द्रथन्तरे यदुभे वृहद्रथन्तरे भवतः पूर्वएवेन्द्रस्य हरी
आरभन्ते ॥ ८ ॥

यस्मिन् देशे खलु इन्द्रस्य हरी रथ्यावश्लौ भवतः तत्रेन्द्रस्ति-
ष्ठति वृहद्रथन्तरे सामनी इन्द्रस्य हरी अतो वृहद्रथन्तर उभे
अपि भवत इति सूत्रेण अन्येभ्यो यजमानेभ्यः प्रथमभाविन
एवैते इन्द्रस्य हरी आरभन्ते ते परिगृह्णन्ति ॥ ८ ॥

अन्यदपि सामद्वयं विधत्ते ।

तौरश्रवसे कार्ये ॥ ९ ॥

तुरश्रवा नाम कश्चिदृषिः तेन दृष्टे सामनी तौरश्रवसे ते च
यदि इशासो अव्रतमित्यस्यां उत्पन्ने प्रत्तं सधस्यमासदाष्ट्यं
धरणं वाज्यर्षसि त्वायो दीर्घजिह्वयोधारया पावकयेत्येतयोरेक-
र्चयोरुहेन गीयते तेचात्र लिङ्गा आर्भवे पवमाने कार्ये सा
सुतसोमे ॥ ९ ॥

अनयोः प्रयोगानुगुह्यं आख्यानप्रदर्शनेनाह ।

तुरश्रवसश्च वै पारावतानाञ्च सोमौ संसुतावा-
स्तान्तत एते तुरश्रवाः सामनी अपश्यत्ताभ्यामस्मा
इन्द्रः शलमलिनां यमुनाया हव्यं निरावहद्यत्तौर-
श्रवसे भवतोहव्यमेवैषां दृष्ट्ते ॥ १० ॥

परवा नाम कश्चित्त्वम्बन्धिनः पारावताः तेषां दीक्षितानां
तुरश्रवसश्च ऋषेः सोमौ संसुतौ सह सुतावास्तां संसवो जाग
इत्यर्थः ततोऽनन्तरन्तुरश्रवा ऋषिः एते सामनी अपश्यदृष्टवान्

दृष्ट्वा च ताभ्यां स्तुतवानिति शेषः तत्स्तुत्या प्रीत इन्द्रः अस्मै
 तुरश्रवसे यमुनायाः सम्बन्धि यमुनातटे वर्त्तमानं तेषां हृद्यं
 हविश्चरुपुरोडाशादिकं शल्मलिनां स्वकीयेनायुधविशेषेण नि-
 रावहत् निहृष्याभिप्रायत् पारावतानां हविरपहृत्य तुरश्रवसे
 दत्तवानित्यर्थः एवं सति तौरश्रवसे भवतः यत् तेन एषां यज-
 मानानां विद्विषाणां हृद्यं दृङ्क्ते वर्जयति ॥ १० ॥

अथ प्रसङ्गादध्वर्युकर्तृकमभिषवमपि अन्यदीयाभिषवात्
 पूर्वमेव कुर्युरिति विधत्ते ।

पूर्वेऽभिषुणुयुः ॥ ११ ॥

अध्वर्युप्रतिप्रस्थातादयश्चत्वारो अध्वर्यवः पूर्वे अन्यदीय-
 सोमाभिषवात् प्रथमभाविनः एतत्सोममभिषुणुयुः ॥ ११ ॥

किं तत इत्याह ।

या वै पूर्वाः प्रस्नान्ति ताः पूर्वास्तीर्थं जयन्ति पूर्वं
 एवेन्द्रमारभन्ते ॥ १२ ॥

याः खलु लोके प्रजाः पूर्वाः प्रथमभाविनः सत्यः प्रस्नान्ति
 नदीतडागादिषु स्नानं कुर्वन्ति पूर्वास्ता एव तीर्थन्तरन्ध्रवतर-
 न्धनेनेति अवतरणप्रदेशस्तीर्थे तज्जयन्ति लभन्ते पञ्चाङ्गावि-
 न्यस्तु प्रजा न लभन्ते एवमत्रापि पूर्वैरेवाभिष्टोतारः इन्द्रमार-
 भन्ते नान्ये ॥ १२ ॥

अथास्मिन् संसृतसोमे होतुः कृत्यं विधत्ते ।

विह्वयं शस्यं ॥ १३ ॥

विह्वो नाम कश्चिद्विधिः तेन हृष्टं ममाग्न इत्यादिकं सूक्तं विह्वयं तच्छस्यं होता वैश्वदेवसूक्तात्पुरस्ताच्छंसनीयं तदुक्तं भगवता आश्वलायनेन ममाग्न इति वैश्वदेवसूक्तस्येति पुरस्तादिति हि तत्र वर्त्तते ॥ १३ ॥

एतच्छंसनमपि स्वकीययज्ञे इन्द्रस्य वर्त्तते कारणमिति आख्यानं प्रदर्शयन्नाह ।

जमदग्नेश्च वा ऋषीणाञ्च सोमौ संसृतावास्तां तत एतज्जमदग्निर्विह्वयमपश्यत्तमिन्द्र उपावर्त्तत यद्विह्वयं होता शंसतीन्द्रमेवैषां वृङ्क्ते ॥ १४ ॥

पुरा जमदग्नेरन्येषामृषीणाञ्च सोमौ संसृतौ सहाभिषुतावास्तां भवेतां ततोऽनन्तरं जमदग्निरेतद्विह्वयं सूक्तमपश्यत् तं जमदग्निं इन्द्र उपावर्त्तत उपागच्छत् नान्याम् तत इदानीन्तनोऽपि होता संसृतसोमे विह्वयं शंसतीति यत् तेनेन्द्रमेवैषां वृङ्क्ते वर्जयति ॥ १४ ॥

अथास्य संसृतसोमस्य संस्थाभेदं पूर्वपक्षत्वेन दर्शयति ।

यदीतरोऽग्निष्टोमः स्यादुक्त्यः कार्योयद्युक्त्योऽति-

रात्रो यो वै भूयान्यन्नक्रतुः स इन्द्रस्य प्रियोभूयसैवैषां
यन्नक्रतुनेन्द्रं वृङ्क्ते ॥ १५ ॥

यदीतरो यजमानान्तरेण क्रियमाणः सोमयागः अग्नि-
ष्टोमः स्यात् अग्निष्टोमसाम्ना संस्थितो भवेत् तत्तदा उक्थः
उक्थसंस्थः स्वकीयो यन्नः कार्यः यदि परकीय उक्थसंस्थः
स्यात् तदानीमतिरात्रः कार्यः एवमधिसंस्थाकरणे को लाभः
उच्यते यो हि भूयान् बद्धतरः बद्धस्तुतश्चसाध्यः यन्नक्रतुः स
एवेन्द्रस्य प्रियदृष्टो भवति अतो भूयसा बद्धतरेष्वैव यन्नक्रतुना
एषामिन्द्रं वृङ्क्ते ॥ १५ ॥

तमिमं यज्ञं दूषयित्वा स्वामिमं पञ्चमाह ।

अथो खल्वद्वाङ्मुष्प्राप इव वै परः पन्था यमेवाग्रे
यन्नक्रतुमारभेत तस्मान्नेयादिति ॥ १६ ॥

अथो खल्विति पञ्चान्तरपरिग्रहद्योतनार्थः अथो खल्व-
भिन्ना ब्रह्मवादिनः आहुः किमिति दुष्प्राप इव वै इत्यवधारणे
प्राप्तुमशक्य एव हि परो दीर्घः पन्थाः महापथेन हि गच्छन्
चिरकालात् फलं प्राप्नोति अल्पेन तु सद्यः प्राप्नोति अतः परः
पन्था उत्तरोत्तरः संस्थात्मको यज्ञमार्गेदुष्प्राप इत्युक्तं भवति
यस्मादेवं तस्मादग्रे आदौ सङ्कल्पसमये यमेव यन्नक्रतुमारभेत
तस्मान्नेयादिति ॥ १६ ॥

अथ होतुः सूक्तवयं शस्यं विधत्ते ।

सजनीयं शस्यमगस्त्यस्य कयाशुभीयं शस्यं ॥१७

सजनास इन्द्र इति शब्दयुक्तं यो जात एवेति सूक्तं सजनी-
यन्तं निष्केवल्यशस्त्रे निविद्धानस्य सूक्तस्य पुरस्ताच्छंसनीयं
तथा कयाशुभासवयस इति सूक्तं अगस्त्येन दृष्टत्वात् अगस्त्यस्य
कयाशुभीयं तन्मरुत्वतीये शस्त्रे शंसनीयं तथाच सूत्रज्ञताश-
लायनेनोक्तं कयाशुभेति च मरुत्वतीये पुरस्तात् सूक्तस्य शंसे-
द्योजात एवेति निष्केवल्य इति ॥ १७ ॥

तदेतदुभयं शंसति ।

**अस्या अमुष्या अद्यश्वाग्निथुनादहोरात्राभ्यामे-
वैनान्निर्भजति ॥ १८ ॥**

शस्यमानयोः सूक्तयोः द्विसंख्यायोगात् अस्याः पृथिव्या
अमुष्यादिवश्च द्वाभ्यां लोकाभ्यामेव एतान् द्वेष्टुन् यजमानान्नि-
र्भजति निर्भक्तान् करोति वियोजयतीति यावत् तथा अद्येति
वर्तमानः कालः श्व इति भविष्यः कालः उभयस्मादपि कालात्
एतान्निर्भजति यद्वा उभे बृहद्रथन्तरे कार्ये इति विधिः पूर्व-
सुक्तः तच्छेषतया अयमर्थवादो योज्यः तथैव हि तैत्तिरीयके
समान्नातं उभे बृहद्रथन्तरे भवत इयं वाव रथन्तरमसौ बृह-
दाभ्यामेवैनमन्तरेत्यद्य वाव रथन्तरं श्वो बृहदद्यश्वादेवैनम-

न्तरे भूतं वाव रथन्तरं भविष्यद् बृहत् भूतत्वेनैव भविष्यतश्चान्तरेतीति ॥ १८ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे नवमाध्यायस्य

चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

उक्तं संसृतसोमे प्रायश्चित्तं अथ सोमापहरणे प्रायश्चित्तमुच्यते ।

यदि सोममक्रीतमपहरेयुरन्यः क्रीतव्यः ॥ १ ॥

दीक्षान्ते सोमः क्रोयते यदि ततः पूर्वं अक्रीतं सोमं अपहरेयुरन्ये शत्रवः तदानीं यद्यविज्ञाता सर्वं व्यापद्येतेति सामान्येन विहितं सर्वप्रायश्चित्तं कृत्वा अन्यः सोमः क्रीतव्यः गवादिद्रव्यकेण समन्त्रकक्रयेण प्राप्तव्यः ॥ १ ॥

यदि क्रयोत्तरकालं सोमोऽपहतः स्यात्तत्राह ।

यदि क्रीतं योऽन्योऽभ्याशं स्यात् स आहृत्यः सोमविक्रयिणे तु किञ्चिद्दद्यात् ॥ २ ॥

यदि क्रीतं क्रयप्राप्तं सोममपहरेयुः तदा योऽन्यः सोमः अभ्याशं अन्तिके स्यात् स आहृत्याभिषोतव्यः पुनः क्रयो न भवति यः सोममाहृत्य विक्रोषाति तस्मै सोमविक्रयिणे यत्कि-

द्विदल्पं धनं दद्यात् न शास्त्रीयं गवादिकं क्रयणद्रव्यं देयमित्यर्थः ॥ २ ॥

अथ सोमप्रतिनिधीनाह ।

यदि सोमं न विन्देयुः पूतीकानभिषुणुयुर्यदि न पूतीकानर्जुनानि ॥ ३ ॥

सोमं शास्त्रोक्तलक्षणं यदि न विन्देयुर्न लभेरन् तदा पूतीकान् लताविशेषान् पूतीकसञ्चकानभिषुणुयुः यदि पूतीकानपि न विन्देयुः तदानीं अर्जुनानि श्यामलानि तृणानि आहृत्याभिषुणुयुः ॥ ३ ॥

अथ पूतीकानां सोमप्रभवत्वेन सोमकार्ये शक्तिं आख्यानं प्रदर्शयन्नाह ।

गायत्री सोममहरत्तस्या अनु विसृज्य सोमरक्षिः पर्यामच्छिनत्तस्य योऽंशुः परापतत्स पूतीकोऽमवत्तस्मिन् देवा ऊतिमविन्दन्पूतीको वा एष यत्पूतीकानभिषुण्वन्त्युतिमेवास्मै विन्दन्ति ॥ ४ ॥

अस्य पूतीकस्य ऊतिं तृप्तिमेव विन्दन्ति लभन्ते देवा इति शेषः ॥ ४ ॥

अथास्मिन् पूतीकाभिषवयज्ञे गव्यादिसाहित्यं विधत्ते ।

प्रतिधुक् च प्रातःपूतीकाञ्च श्वेतञ्च मध्यन्दिने
पूतीकाञ्च दधि चापराह्णे पूतीकाञ्च ॥ ५ ॥

प्रातःसवने प्रतिधुक् सद्योदुग्धं पयश्च अभिषुताः पूतीकाञ्च
संहत्य सोमकार्यं कुर्वन्ति तथा मध्यन्दिने माध्यन्दिने सवने
शृतं पक्कं क्षीरञ्च पूतीकाञ्च सह सोमकार्यं शक्ताः अपराह्णे तृ-
तीयसवने दधि च पूतीकाञ्च सह सोमकार्यं कर्तुं शक्नुवन्ति ॥५॥

प्रतिधुगादेः पूतीकानाञ्च संहत्य सोमप्रतिनिधित्वमुपपा-
दयति ।

सोमपीथो वा एतस्मादपक्रामतीत्याहुयस्य सोम-
मपहरन्तीति स ओषधीञ्च पशूञ्च प्रविशति तमो-
षधिभ्यश्च पशुभ्यश्चावरुन्धे ॥ ६ ॥

ओषधिवनस्पतिभ्यः सकाशात् प्रतिधुगादिविशिष्टपूतीका-
भिषवणसोमपानं यजमानोऽवरुन्धे प्राप्नोति ॥ ६ ॥

अथ यत् पूर्वमुक्तं पूतीकाभावे अर्जुनानि तृणानि अभि-
षोतव्यानीति तेषामपि सोमसम्बन्धं दर्शयन् सोमकार्यं चम-
तामाह ।

इन्द्रो वृत्रमहंस्तस्य योनस्तः सोमः समधावत्ता-
नि बभ्रुतूलान्यर्जुनानि योवपाया उत्खिन्नाया स्तानि

लोहिततूलानि यानि बभ्रुतूलान्यर्जुनाति तान्य-
भिषुणुयादेतद्वै ब्रह्मणोरूपं साक्षादेव सोममभिषु-
णोति ॥ ७ ॥

पुरा खलु इतमावरकं इतसोमपानमसुरमिद्रोहतवान् तस्य
नस्तो नासिकाप्रदेशात् यः सोमः समधावत् वहिःप्रावर्त्तत
भूमौ प्रवृत्तोऽभूत् तानीति विधेयापेक्षया नपुंसकलिङ्गं बल-
वचनञ्च योवपाया उत्खिन्नायास्तानि लोहिततूलानि, यानि
बभ्रुतूलान्यर्जुनानि तूलसमबभ्रुवर्णमञ्जरीयुक्तानि अर्जुनानि
श्यामलानि तृणानि अभवन्त यश्च वपाया उत्खिन्नायाः सोमः
समधावत् तानि लोहिततूलान्यभवत्, उभयेषां मध्ये यानि
बभ्रुतूलान्यर्जुनानि तानि पूतोकाभावेऽभिषुणुयात् एतदेव हि
साक्षाद्ब्रह्मणो रूपं यद्वस्तुवर्णत्वं एवं सति साक्षात्प्रत्यक्षमेव
सोममभिषुणोति अभिषुतवान् भवति ॥ ७ ॥

तस्मिन्पहतसोमप्रयोगे सामानि विधित्सुः ब्राह्मणाच्छंसिनः
पृष्ठस्तोत्रनिवर्त्तकमेकं साम विधत्ते ।

आयन्तीयं ब्रह्मसाम कार्यं सदेवैनं करोति ॥८॥

आयन्त इव सूर्यमित्यस्यामुत्पन्नं साम आयन्तीयं तद्ब्रह्म
साम कर्त्तव्यं कृतेन च तेन एनं यज्ञं सदेव प्रशस्तमेव करोति ॥८॥

अथान्यत्सामद्वयं विधत्ते ।

यज्ञान्नीयमनुष्टुभि प्रोहेद्वाचैवैनं समर्द्धयति वार-
वन्तीयमग्निष्टोमसाम कार्यमिन्द्रियस्य वीर्यस्य परि-
गृहीत्यै ॥ ९ ॥

आर्भवपवमाने पुरोजितीवो अन्वस इति योऽयमानुष्टुभ-
स्तृचः तस्मिन्ननुष्टुभि आनुष्टुभे तृचे यज्ञायज्ञीयं साम प्रोहेत्
यद्यपि वेयगाने यज्ञायज्ञीयं यज्ञायज्ञावो अग्नय इत्यत्रैवान्नातं
तथापि अनुष्टुभि ऊहेन कर्त्तव्यमित्यर्थः तस्य हि यज्ञायज्ञी-
यस्य वागिति निधनं भवति तथा सत्येनं यज्ञं वाचैव समर्द्धयति
समृद्धं करोति अश्वं नत्वा वारवन्तमित्यस्यामुत्पन्नं साम वारव-
न्तीयं तदग्निष्टोमसामत्वेन यज्ञायज्ञाव इति प्रगाथे कार्यं तस्य
च साम्नो वारणहेतुत्वादपि वारवन्तीयमिति संज्ञा एवं सति
साम इन्द्रियस्य वक्तस्य वीर्यस्य च परिगृहीत्यै स्वीकरणाय
भवति ॥ ९ ॥

अथ दक्षिणां विधत्ते ।

पञ्च दक्षिणादेयाः ॥ १० ॥

दक्षिणाशब्देन गौरुच्यते पञ्च गावो दक्षिणात्वेन ऋत्विम्-
भ्यो देया इति ॥ १० ॥

तदेतत्प्रशंसति ।

पाङ्क्तो यज्ञीयावान्यज्ञस्तमेवारभते ॥ ११ ॥

यज्ञसावत्याङ्गस्त्रीणि सवनानि अवभृथोऽनुबध्या चेति
 यद्वा धानाः करम्भः परिवापः पुरोडाशः पवस्वेति पञ्च सवनीय-
 हवींषि तद्युक्तत्वात्पाङ्गः दक्षिणापि पञ्चसंख्यावती अतो यावा-
 न्यत्परिमाणको यज्ञस्यं तत्परिमाणकमेव यज्ञमारभते अनेन
 पञ्चदक्षिणाविधानेन संकल्पावसरे तृप्तानां दक्षिणानां बाध
 उक्तो भवति ॥ ११ ॥

अथैतं सोमयागं समाप्य प्रायश्चित्तार्थं पुनः सोमेन साङ्ग-
 मनुष्ठेयमिति विधत्ते ।

अवभृथादुदेत्य पुनर्दीक्षेत ॥ १२ ॥

अवभृथादकर्म्यं कृत्वा तदबन्तरं उदेत्य उदयनीवाद्यु-
 दवसानीयान्तं कृत्वा पुनस्तस्मात् एकं क्रतवे दीक्षेत दीक्षणीया-
 द्युदवसानीयान्तं सर्वं कर्त्तव्यं ॥ १२ ॥

तत्र तद्दद्याद्यहास्यं स्यात् ॥ १३ ॥

तत्र यस्मिन् यज्ञे दक्षिणाद्रव्यं दद्यात् पूर्वस्मिन् प्रयोगे
 यद्दक्षिणाद्रव्यं दास्यन् स्वाङ्गवेत् पूर्वस्मिन् यज्ञे या सप्तैकविं-
 शतिश्चादिका दक्षिणा सङ्कल्पिता तामस्मिन् द्वितीये प्रयोगे
 दद्यादित्यर्थः ॥ १३ ॥

इति ताण्ड्यब्रह्मसंहितायां नवमाध्यायस्य

पञ्चमः खण्डः ।

अथ द्रोणकलशस्य भेदने प्रायश्चित्तं विधत्ते ।

यदि कलशोदीर्यते वषट्कारणिधनं ब्रह्मसाम
कुर्यात् ॥ १ ॥

अत्र कलशशब्देन नामैकदेशेन द्रोणकलश एवोच्यते यथा
भीमसेनो भीमः सत्यभामा भामेति स यदि दीर्यते भिन्देत
तदानीं अभि त्वा पूर्वपीतय इत्यस्यासुत्पन्नं वषट्कारणिधनाख्यं
साम वक्ष्यमाणासृञ्च ब्रह्मसामत्वेन कुर्यात् ॥ १ ॥

किमतो भवति तदाह ।

अवषट्कृतो वा एतस्य सोमः परा सिच्यते यस्य
कलशोदीर्यते यद्वषट्कारणिधनं ब्रह्मसाम भवति
वषट्कृत एवास्य सोमो भवति ॥ २ ॥

यस्य यजमानस्य कलशो दीर्यते भिद्यवे एतस्य सोमः अव-
षट्कृतो वषट्काररहित एव परासिच्यते भूमौ प्रस्कन्द्यते
कलशो दीर्ये तत्रस्यः सोमः सर्वोभूमावेव स्रवति तदानीं वषट्-
कारो न प्रयुज्यत इत्यवषट्कृतत्वं तथा सति वषट्कारणिधनं
ब्रह्मसाम भवतीति यत् तेन अस्य यजमानस्य स्कन्धः सोमो
वषट्कृतोवषट्कारेण सोदिताधारे प्रक्षिप्त एव भवति ॥ २ ॥

तथास्य साम्नः आधारभूता ऋचो विधत्ते ।

विधुं दद्राण् समने बहूनामित्येतासु कार्य्यं ॥३॥

एतदाद्यास्वृष्टु ऊहेन कर्त्तव्यमित्यर्थः ॥ ३ ॥

कलशविदारणे अयं ऋचः प्रयोगार्ह इत्याह ।

एष हि बहूनां समने दीर्यते यत्कलशः ॥ ४ ॥

यत् यः कलशो द्रोणकलश एष खलु बहूनामृत्विजां सङ्ग-
मने दीर्यते भिद्यते तस्माद्द्राणं समने बहूनामिति उक्तार्थ-
प्रतिपादकेन शब्देन योगात् एताः ऋचः दीर्घे कलशे प्रयो-
गार्हा इत्यर्थः ॥ ४ ॥

तमिमं पक्षं दूषयति ।

तदाङ्गर्न वा आर्त्यार्त्तिरनूद्यार्त्या वा एष आ-
र्त्तिमनुवदति यः कलशे दीर्घे दद्राणवतीषु करो-
तीति ॥ ५ ॥

तत्तत्र विषये ब्रह्मवादिनः आङ्गः कथमिति तदुच्यते नख-
ल्वात्तौ सत्यामात्तेनैव वचनेन अनुवदितव्यं एवं सति उक्ताता
कलशे दीर्घे दद्राणवतीषु विदारणप्रतिपादकद्राणशब्दव-
तीषु वषट्कारणिधनं करोति एषः आर्त्या वै आर्त्तिप्रतिपादि-
कयैव वाचा आर्त्तिं कलशविदारणरूपामनुवदति अत एतन्म
सुक्तमिति ॥ ५ ॥

किं तर्हि कलशे दीर्घं कर्त्तव्यं तदाह ।

आयन्तीयमेव कार्यं ॥ ६ ॥

आयन्तीयमेव ब्रह्मसामत्वेन कर्त्तव्यं न वषट्कारणिधनं ॥६

अस्यैव साम्नः पूर्वोक्तदोषनिवर्त्तकत्वे सामर्थ्यं दर्शयति ।

प्रजापतिः प्रजा असृजत स दुग्धोरिरिचानो
ऽमन्यत स एतच्छ्रायन्तीयमपश्यत्तेनात्मानं समश्री-
णात्प्रजया पशुभिरिन्द्रियेण ॥ ७ ॥

पुरा सर्वकारणभूतः प्रजापतिः सर्वाः प्रजा असृजत स्वा-
त्मनि सूक्ष्मरूपेणावस्थितानि सर्वाणि कार्यजातानि स्थूलरूपेण
बहिःसृष्टवानित्यर्थः अतोऽन्तर्गतस्य कार्यस्याभावात् स प्रजा-
पतिर्दुग्धोरिरिचानोऽमन्यत यथा दुग्धा गौः अन्तरवस्थितपयसो
विसर्जनाद्रिक्ता भवति तथा प्रजापतिरपि सर्वं सृष्ट्वा आत्मना-
तिरिक्ततया आसीत् सर्वरिक्ततापरिहाराय एतच्छ्रायन्तीय-
मपश्यत्तेन च हृष्टेन साम्ना साधनेन प्रजया पुत्रपौत्रादिरूपया
पशुभिर्गवादिभिरिन्द्रियेण चक्षुरादिना वीर्येण वाचात्मना
समश्रीणात् समयोजयत् अतएव अयणसाधनत्वात्स्य च
आयन्तीयमिति संज्ञा ॥ ७ ॥

दुग्धद्वे वा एष रिरिचानो यस्य कलशो दीर्यते

यत् आयन्तीयं ब्रह्मसाम भवति पुनरेवात्मानं
संश्रीणाति प्रजया पशुभिरिन्द्रियेण ॥ ८ ॥

तथा सति यस्य कलशो दीर्यते एष दुग्ध इव रिरिचानो-
रिक्तो भवति यागस्य विकलशत्वेन फलप्राप्त्यभावात् अर्जि-
तस्य धर्मस्य च प्रहाणाच्च यच्छ्रायन्तीयमस्य यत्र ब्रह्मसाम
भवति तेनैष आत्मानं प्रजादिभिः फलैः पुनरेव संश्रीणाति
संयोजयति ॥ ८ ॥

अस्मिन् पक्षे वषट्कारणिधनस्याप्रयुक्तत्वात् भिन्नात् कल-
शात् पुनः सोमो अवषट्कृतः स्यात् तत्राह ।

यदि आयन्तीयं ब्रह्मसाम स्याद्वैष्णवीष्वनुष्टुप्सु
वषट्कारणिधनं कुर्यात् ॥ ९ ॥

यदि आयन्तीयं ब्रह्मसाम भवेत् तत्तदा वैष्णवीषु विष्णु-
सम्बधिनोष्वनुष्टुप्खन्दस्कास्वृक्षु पवस्व वाजसातय इत्यादिकासु
वषट्कारणिधनं कुर्यादिति उत्तरत्र हि वैष्णव्योऽनुष्टुभो भव-
न्तीति पवस्व वाजसातय इत्यादीनां विधिः दृश्यते अतोऽत्रापि
वैष्णव्योऽनुष्टुभस्ता एवेत्यवसीयते अत्र यदि आयन्तीयं ब्रह्म-
साम स्यादिति शब्दं प्रयुञ्जानः एष पक्षो विकल्पिक इति सूच-
यति अतोऽनयोः पक्षयोरन्यतरः कर्तव्य इत्यर्थः ॥ ९ ॥

वैष्णवीष्वनुष्टुप्सु तस्य साम्नः करणं प्रशंसति । .

यद्वै यज्ञस्य स्रवति वाचं प्रतिस्त्रवति वागनुष्टुप्
यज्ञो विष्णुर्वाचैव यज्ञस्य छिद्रमपि दधाति ॥ १० ॥

यज्ञस्य सम्बन्धि पदं स्रवति गच्छति अनुष्टुबेव सा वाक् अनु-
ष्टुप् च वै सप्तदश समभवतामित्यादिना सर्वेषां गायत्र्यादीनां
छन्दसां अनुष्टुभः सकाशात् सृष्टेर्वक्ष्यमाणत्वाद् अनुष्टुभो वाक्त्वं
विष्णुश्च यज्ञ एव भवति अनुष्टुभो विष्णोश्चास्मिन् तच्चे दर्श-
नात् यज्ञस्य छिद्रं द्रोणकलशविदारणात्मकं सुधिरं वाचैवापि-
दधाति आच्छादयति वषट्कारणिधनेन च भूमौ प्रस्तान्नः
सोमो वषट्कृतो भवतीत्यभिप्रायः ॥ १० ॥

सामान्तरं विधत्ते ।

यद्वै यज्ञस्य स्रवत्यन्ततः स्रवति वारवन्तीयमग्नि-
ष्टोमसाम कार्यं यज्ञस्यैव छिद्रं वारयते ॥ ११ ॥

यत् खलु यज्ञसम्बन्धि श्रवति अतोऽन्ते वारवन्तीयं वारण-
साधनमेतत्संज्ञं साम अग्निष्टोमसामतया कार्यं तेन यज्ञस्यैव
छिद्रं वारयते निवर्त्तयति समीकरोति यद्वारयन् तद्वार-
वन्तीयस्य वारवन्तीयत्वमिति हि तन्निर्वचनं दृष्टं ॥ ११ ॥

इति ताण्ड्यमहाराष्ट्रणं नवमाध्यायस्य

पठः सप्तः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

अथ सोमातिरेके प्रायश्चित्तमुच्यते अथ प्रथमं प्रातःसवने
दर्शयति ।

यदि प्रातःसवनात्सोमोऽतिरिच्येतास्ति सोमो अयं
सुत इति मरुत्वतीषु गायत्रेण स्तुयुः ॥ १ ॥

प्रातःसवनस्यान्ते चत्वार्याज्यस्तोत्राणि तत्र प्रतिस्तोत्रं
सोमपूर्णाश्चमसा होतव्या तत्रान्ये चमसगणे द्रोणकलशाधव-
नीयपूतभक्षु विद्यमानः सकलसोमरस आसेचनीयः तत्र
यदि अन्यस्य चमसगणस्य होमात्प्राक् सोमोऽतिरिक्तो दृश्येत
तं चमसेष्वेव पुनरानीय होतव्यं यद्यन्यचमसगणस्य होमादूर्ध्वं
दृश्येत तदिदं प्रायश्चित्तं अयमर्थः प्रातःसवनात् प्रातःसवन-
समाप्तेः ऊर्ध्वं यदि सोमोऽतिरिच्येत अतिरिक्तोऽधिको दृश्येत
तदा अध्वर्यवस्तं सोमं होतृचमसमुख्येषु चमसेष्वानीय स्तोत्र-
मुपाकुर्वन्ति तदोद्गातारः अस्ति सोमो अयं सुत इति मरुत्व-
तीषु मरुच्छब्दयुतासु गायत्रीष्वृक्षु गायत्रेण तत्प्रवितुर्वरेण्य-
मित्यस्यामुत्पन्नेन गायत्रसान्ना स्तुयुः स्तुवीरन् ॥ १ ॥

अथास्यामृषि मरुत्वच्छब्दवत्त्वं गायत्रत्वञ्च अतिरिक्तसो-
मानुगुणमिति स्तौति ।

माध्यन्दिनं वा एष सवनं निकामयमानोऽभ्यति-

रिच्यते यः प्रातःसवनादतिरिच्यते तस्मान्मरुत्वतीषु
स्तुवन्ति मरुत्वद्वि माध्यन्दिनं सवनं तस्माद् गाय-
त्रीषु गायत्रं हि प्रातःसवनं ॥ २ ॥

यः सोमः प्रातःसवनादतिरिच्यते अतिरिक्तो भवति एष
सोमो माध्यन्दिनं सवनं निकामयमानोनितरामभिलषन्नतिरि-
च्यते यस्मादेवं तस्मान्मरुत्वतीषु मरुच्छब्दयुक्तासु स्तुवन्ति कथ-
मेतावता माध्यन्दिनसवनप्राप्तिः तत्रोच्यते मरुत्वतीयं मरुद्वि-
र्युक्तं हि माध्यन्दिनं सवनं तत्र मरुत्वतीयग्रहणं मरुत्वतीय-
शस्त्रस्य च विद्यमानत्वात् अतो मरुत्वतीषु स्तवनेनातिरिक्तस्य
सोमस्य माध्यन्दिनसवनप्राप्तिः यस्मादेष सोमः प्रातःसवन-
सम्बद्धः तस्मादेव गायत्रीषु स्तुवन्ति गायत्रं गायत्रीछन्दस्कं
हि प्रातःसवनं ॥ २ ॥

अस्य चातिरिक्तसोमक्लिप्तिमाह ।

यस्मात् स्तोमादतिरिच्येत स एव स्तोमः कार्यः
सलोमत्वाय ॥ ३ ॥

यस्मात्प्रातःसवनान्तिमात् स्तोमात् त्रिवृत्यश्च दशादेरति-
रिच्येत सोमोऽतिरिक्तो भवेत् तन्निमित्तकस्य स्तोत्रस्य सवना-
न्तिमस्तोत्रघमः कार्यः तस्यैव करणं सलोमत्वाय सारूप्याय
भवति ॥ ३ ॥

अथ प्रसङ्गाद्धोतुरनुशंसनविशेषं विधत्ते ।

ऐन्द्राविष्णवं होतानुशंसति ॥ ४ ॥

इन्द्रश्च विष्णुश्चेन्द्राविष्णू तद्देवताकं शस्त्रं होतानुशंसति ऐन्द्रीभिर्वैष्णवीभिश्च स्तोत्रानुशंसनं कार्यमित्यर्थः तथा-
चोक्तं सूत्रकृताश्वलायनेन प्रातःसवनेऽस्ति सोमो अयं सुतेति गौर्द्वयति मरुतामिति स्तोत्रीयानुरूपौ मह्यं इन्द्रो य अोजसाऽतो देवा अवन्तु न इति ऐन्द्रीभिर्वैष्णवीभिश्च सोम-
मतिशंसति ॥ ४ ॥

उक्तमुभयदैवत्यत्वं प्रशंसति ।

वीर्यं वा इन्द्रो यज्ञो विष्णुर्वीर्यं एव यज्ञे प्रति-
तिष्ठति ॥ ५ ॥

वीर्यं वै वीर्यरूप एवेन्द्रः प्रजापतेः सकाशाद्वीर्यवतो बाहोरिन्द्रस्योत्पन्नत्वात् विष्णुश्च यज्ञएवमुभयदेवतासु शंसनेन वीर्यं वीर्ययुक्ते एव यज्ञे यजमानः प्रतितिष्ठतीति ॥ ५ ॥

अथ माध्यन्दिने सोमातिरेके प्रायश्चित्तं विधत्ते ।

यदि माध्यन्दिनात्सवनादतिरिच्येत वणमह्यं असि
सूर्येत्यादित्यवतोषु गौरीवितेन स्तुयुः ॥ ६ ॥

यदि माध्यन्दिनात् सवनात् यदि माध्यन्दिने सवनसमाप्ते-

रुद्धं सोमोऽतिरिच्येत माध्यन्दिनस्य अन्यत्रमसगणे ऊते सोमो-
ऽधिको दृश्येत चेत्तदा तं सोमं अध्वर्यवश्चमसेषून्नीय स्तोत्रमुपा-
कुर्वन्ति तत्रोद्गातारः वरुणमहां असि सूर्येत्यादित्यवतीषु
आदित्यशब्दयुक्तासृक्षु गौरीवितेन गौरीवितिना ऋषिणा दृष्टं
गौरीवितं अभि प्रगोपतिं गिरेत्यस्यामुत्पन्नं साम गौरीवितं
तेन साम्ना सुयुः तत्साम एतासु ऊहेन कर्त्तव्य इत्यर्थः ॥ ६ ॥

अस्यातिरिक्तसोमस्य सवनद्वयान्तरालवर्त्तित्वेन उभयरूप-
स्यादित्यवतीषु दृष्टीषु सूयमानं गौरीवितं अनुगुणमित्याह ।

तृतीयसवनं वा एष निकामयमानोऽध्यतिरिच्यते
यो माध्यन्दिनात्सवनादतिरिच्यते तस्मादादित्यव-
तीषु स्तुवन्त्यादित्यं हि तृतीयसवनं तस्माद्बृहतीषु
वाहृतं हि माध्यन्दिनं सवनं ॥ ७ ॥

यो माध्यन्दिनात् सवनात्सोमोऽतिरिच्यते एष तृतीयसवन-
मेव निकामयमानो नितरामिच्छन् अतिरिच्यते यस्मादेवं
तस्मादादित्यवतीषु वरुणमहां असीत्यादित्यशब्दयुक्तासु सुवन्ति
आदित्यदेवता हि तृतीयसवनं आदित्यग्रहणेन हि तृतीय-
सवनं प्रारभ्यते यस्मादेष माध्यन्दिनात् सवनादतिरिक्तः तस्माद्बु
तस्मादेव बृहतीषु सुवन्ति माध्यन्दिनं सवनं वाहृतं हि
पुनानः सोमधारया अभित्वा शूरेत्यादीनां बृहतीनां तत्र विनि-
सृज्यमानत्वात् ॥ ७ ॥

प्रातःसवनवदस्य सोमकृतं होतुरनुशंसनश्च सार्धवाद्
विधत्ते ।

यस्मात् स्तोमादतिरिच्येत स एव स्तोमः कार्यः
सलोमत्वायैन्द्रावैष्णवं होतानुशंसति वीर्यं वा इन्द्रो
यज्ञो विष्णुर्वीर्येण यज्ञे प्रतितिष्ठति ॥ ८ ॥

पूर्ववद्वाख्येयं एतावांस्तु विशेषः अथैन्द्रावैष्णवमिति
महां इन्द्रो त्वचं विष्णोर्नुकमित्येतदादिकमेव ऐन्द्रं वैष्णवं
शंसनीयं तथाचाश्वलायनसूत्रं माध्यन्दिने वसमहां असि
सूर्येत्यादित्ये दर्शितं वपुरिति प्रगाथौ स्तोत्रियानुरूपौ महां
इन्द्रो त्वचं विष्णोर्नुकमिति ॥ ८ ॥

अथ तृतीयसवने सोमातिरिक्ते प्रायश्चित्तं विधत्ते ।

यदि तृतीयसवनादतिरिच्येत विष्णोः शिपि-
विष्टवतीषु गौरीवितेन स्तूयः ॥ ९ ॥

यदि तृतीयसवनात्सोमोऽतिरिच्यते विष्णोः शिपिविष्टव-
तीषु स्तुवन्ति ॥ ९ ॥

कोऽतिशयः सामान्तरं परित्यज्य गौरीवितेन स्तुतौ किं
वा प्रयोजनमिति तदुभयं दर्शयति ।

यज्ञो वै विष्णुः शिपिविष्टो यज्ञएव विष्णौ प्रति-

तिष्ठत्यतिरिक्तं गौरीवितं अतिरिक्त एवातिरिक्तं
दधाति ॥ १० ॥

शिपयो रश्मयः तैराविष्टः शिपिविष्टः तथा च यास्कः शिप-
योऽत्र रश्मय उच्यते तैराविष्टो भवति यद्वा शिपयः पशवः तैरा-
विष्टः शिपिविष्टः यज्ञो वै विष्णुः पशवः शिपिरिति श्रुत्यन्तरात्
ईदृशो विष्णुः यज्ञो वै यज्ञ रूप एव अत एतद्देवत्यासु स्तुतेन
यज्ञात्मक एव विष्णौ प्रतितिष्ठति यदेतद्गौरीविताख्यं साम तद-
तिरिक्तं विभज्यमानाया वेदात्मिकाया वाचोऽधिकं देवा वै
वाचं व्यभजन्त तस्या यो रसोऽत्यरिच्यत तद्गौरीवितमभवदिति
श्रुतेः तथा सत्यतिरिक्ते सवनादधिक एव सोमे तदतिरिक्तं
साम दधाति निदधाति तेन साम्ना अतिरिक्तदोषं शमयतो-
त्यर्थः ॥ १० ॥

अथ तृतीयसवने सोमातिरेके पञ्चान्तरमाह ।

एतदन्यत् कुर्युरुक्थान्यत्प्रणयेयुरुक्थानि वा
एष निकामयमानोऽभ्यतिरिच्यते योऽग्निष्टोमादति-
रिच्यते यद्युक्थेभ्योऽतिरिच्येतातिरात्रः कार्यो
रात्रिं वा एष निकामयमानोऽभ्यतिरिच्यते य
उक्थेभ्योऽतिरिच्यते यदि रात्रेरतिरिच्येत विष्णोः
शिपिविष्टवतोषु बृहता स्तुरेष तु वा अतिरिच्यत
इत्याहुर्गो रात्रेरतिरिच्यत इति ॥ ११ ॥

अत्र पक्षान्तरद्योतको यदिशब्दोऽध्याहर्त्तव्यः, एतत्प्रवृत्त-
कर्माणोऽन्यत् संस्थान्तरं यदि कुर्युः तदा तृतीयसवनादतिरि-
क्तेन सोमेन अग्निष्टोमादन्यत् संस्थान्तरं कार्यं अतस्तमति-
रिक्तं सोमं उक्थस्तोत्राणि प्रणयेयुः यः सोमोऽग्निष्टोमादति-
रिच्यते एष उक्थस्तोत्राणि निकामयमानो नितरामभिलषन्न-
भ्यतिरिच्यते अभिप्राप्तयेऽतिरिक्तो भवति यद्युक्थेभ्योऽतिरिक्तः
स्यात् तदा अतिरात्रः कार्यः यः सोम उक्थेभ्योऽतिरिच्यते
रात्रावनुष्ठेयमानास्त्रयः पर्यायाः प्रत्येकं चतुष्टयः सुतशस्त्राः त
इमे रात्रिशब्देनोच्यते उक्थेभ्योऽतिरिक्त एष सोमो रात्रिमेव
निकामयमानोऽभ्यतिरिच्यते अतोऽतिरात्रः कार्यः इत्यर्थः यदि
रात्रे रात्रौ कर्त्तव्यात् पर्यायत्रयात् सन्धिस्तोत्राच्च सोमोऽतिरि-
च्येत तदा पूर्वोक्तासु विष्णोः शिपिविष्टवतीषु वृहत्साम्ना सुयुः
यः सोमो रात्रेरतिरिच्यते एष तु वै एष एवातिरिच्यत इत्य-
भिन्ना ब्रह्मवादिन आहुः यस्तु अग्निष्टोमादिकादतिरिच्यते
सोऽतिरिक्तो न भवति उत्तरोत्तरसंस्थायविद्यमानत्वात् तत्र
च तस्य सोमस्योपयोगसम्भवात् अतिरात्रादूर्द्ध्वं अन्यत् संस्था-
न्तरं नास्तीत्यतिरिक्तः सोम उपयोगाभावात् निरर्थको भवेत्
अतोऽत्रैव प्रायश्चित्तमिति विशेषद्योतनाय तुशब्दः ॥ ११ ॥

ननु पूर्वं तृतीयसवनात् सोमातिरेके गौरीवितं साम विहितं
तत्परित्यज्य कुतो वृहतो विधानमित्यत आह ।

अमुं वा एष लोकं निकामयमानोऽभ्यतिरिच्यते

यो रात्रेरतिरिच्यते बृहता स्तुवन्ति बृहदमुं लोक-
माप्तमर्हति तमेवाप्नोति ॥ १२ ॥

यः सोमो रात्रेः अतिरात्रसंस्थायाः अतिरिच्यते अमुं
स्वर्गाख्यमेव लोकं एष निकामयमानोऽभ्यतिरिच्यते अतिरात्रा-
दधिकस्य संस्थान्तरस्थाभावात् सान्नां मध्ये बृहत्सामैवामुं स्वर्गं
लोकं आप्तमर्हति नान्यत् इयं वाव रथन्तरं असौ वै लौको
बृहदिति श्रुतेरतः स्वर्गन्निकामयमानमतिरिक्तमेवासौ बृहता
प्राप्नोति ॥ १२ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे नवमाध्यायस्य

सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

अत्र सत्रमध्ये दीक्षितानां मरणे कर्त्तव्यं विधत्ते ।

यदि दीक्षितानां प्रमीयेत दग्ध्वास्थोन्युपनह्य
यो नेदिष्ठो स्यात्तं दीक्षयित्वा सह यजेरन् ॥ १ ॥

सत्रार्थं दीक्षितानां दीक्षणीयेष्या संस्कृतानां मध्ये यदि
कश्चित्प्रमीयेत न्नियेत तदा तन्निर्मन्येग्रन विधिवद्दग्ध्वा कृष्णा-
जिने अस्थोन्युपनह्य मार्जालोयेऽतिदध्यात् ततोऽस्य मृतस्य यो
नेदिष्ठो स्यात् अन्तिकतमः पुत्रादिः स्यात् तन्दीक्षयित्वा मृत-

प्रतिनिधित्वेन तं नेदिष्ठिनं दीक्षासंस्कृतेन तेन सह यजेरन्
प्रक्रान्तं सत्रमनुतिष्ठेरन् ॥ १ ॥

अथ यस्मिन् सुत्येऽहनि यजमानो मृतः स्यात् ततोद्गाढ-
कृत्यं विधत्ते ।

एतदन्यत् कुर्युरभिषुत्यान्यत्सोममगृहीत्वा ग्र-
हान्यासौ दक्षिणा स्वक्तिस्तद्वा स्तुयुर्माजर्जलीयेव ॥२॥

सुत्यामध्ये यजमाने मृते सति अभिषुतं सोमं परित्यज्य
अन्यत् लिङ्गव्यत्ययः अन्यं सोमं विधिवदभिषुत्य ग्रहस्यैन्द्र-
वायवादीन् अगृह्यत्वा अध्वर्यवो विरमेषुः तस्मिन् काले
यासौ वेदेर्दक्षिणा स्वक्तिः कोणः दक्षिणपूर्वा दिक् तत् तत्र वा
माजर्जलीयधिष्णोर् वोद्गातारः स्तुयुः स्तुवीरन् ॥ २ ॥

किं तत इत्याह ।

अपि वा एतस्य यज्ञे यो दीक्षितः प्रमीयते तमे-
तेन निरवदयन्ते ॥ ३ ॥

अपि वा वाक्यालङ्कारद्योतकौ निपातौ अपि खल्वेतस्य
सप्तम्यर्थे षष्ठी एतस्मिन् यज्ञे यो दीक्षितः प्रमीयते म्रियते
तमेतेन स्तोत्रेण निरवदयन्ते निर्गमयन्ति तर्पयन्ति दयदान-
गतिरक्षणहिंसादनेषु यद्वा एतस्यैवेति गृहपतिः कथ्यते एतस्य
वर्त्तमानस्य गृहपतेर्यज्ञ इत्यर्थः ॥ ३ ॥

स्तुतिमात्रं विहितं तत्केन साधनेनेत्याकाङ्क्षायामाह ।

यामेन स्तुवन्ति यमलोकमेवैनं गमयन्ति ॥ ४ ॥

यामेन साम्ना विहितं स्तोत्रमुद्गातारः कुर्युः तेन स्तोत्रेण
एनं मृतं यमलोकं पितृलोकमेव अमयन्ति ॥ ४ ॥

तस्य साम्न आधारभूतानां ऋचां संख्यां विधत्ते ।

तिसृभिः स्तुवन्ति तृतीये हि लोके पितरः ॥५॥

तिसृभिः स्तोत्रीयाभिः स्तोत्रं कार्यं तस्माद्भूर्लोकादारभ्य
तृतीये हि लोके स्वर्गाख्ये पितरो वर्तन्ते अतस्त्रिसंख्यया तत्र-
त्यान् पितृनेवैनं प्रापयन्ति ॥ ५ ॥

स्तोत्रान्तरे स्तोत्रीयस्य तृचस्य स्तोमसम्पत्त्यर्थमावृत्तिर्दृष्टा
तद्वदत्राप्यावृत्तिमाशङ्क्याह ।

पराचीभिः स्तुवन्ति पराङ्गीतोऽसौ लोकः ॥६॥

पराचीभिः स्तुवन्ति पराङ्गुलाभिरनावृत्ताभिः स्तुवन्ति
तत् कस्य हेतोः इतोऽस्माद्भूर्लोकादारभ्य असौ स्वर्गो लोकः
पराङ् हि पराङ्गुलः परावृत्तः ऊर्ध्वप्रदेशावस्थितो हि अत-
स्तत्प्राप्तये पराचीभिरेव स्तवनं युक्तमित्यर्थः तिसृभिरित्बृचां
संख्या विहिता ॥ ६ ॥

अथ काः पुनस्ता ऋच इति तत्राह ।

सार्पराज्ञा ऋग्भिः स्तुवन्ति ॥ ७ ॥

सर्पराज्ञी नाम ब्रह्मवादिनी तस्या ऋग्भिस्तया दृष्टाभिः
अयङ्गौः षञ्चिरक्रमीदित्यादिभिर्ऋग्भिः स्तुवन्ति एतासु यामं
साम कार्यमित्यर्थः ॥ ७ ॥

मृतस्यापनयने एता ऋचोऽनुकूला इति दर्शयति ।

अर्बुदः सर्प एताभिर्मृतां त्वचमपाहत मृतामेवै-
ताभिस्त्वचमपन्नते ॥ ८ ॥

अर्बुदः सर्परूपो अर्बुदऋषिः एताभिः सार्पराज्ञा दृष्टाभि-
र्ऋग्भिर्मृतां जीर्णां आत्मीयां त्वचमपाहत अपागमयत् अत
एताभिस्तुवाना अपि मृतं यजमानमपगमयन्तीत्यर्थः ॥ ८ ॥

अथैतस्मिन् स्तोत्रे समाप्ते एतासाम्ब्रह्मणुवचनं विधत्ते ।

ताऋचोऽनुब्रुवन्तस्त्रिर्माज्जलीयं परियन्ति सव्या-
नूरूनाघ्नानाः ॥ ९ ॥

अध्वर्युप्रभृतयः ऋत्विजः ताः पूर्वोक्ता ऋचो यमदेवत्याश्च
अनुब्रुवन्तः अनुवचनधर्मेनोच्चारयन्तः आत्मीयान् सव्यान् वाम-
भागस्थानूरून् ऊरुप्रदेशान् आघ्नानाः सव्यैः पाण्डिभिः ताड-
यन्तः माज्जलीयं धिष्णं त्रिस्त्रिवारं परियन्ति परितो गच्छ-
न्ति ॥ ९ ॥

अथैतासामनुशंसनं विधाय प्रशंसति ।

स्तुतमनुसंसत्यमुष्मिन्नेवैनं लोके निधुवन्ति ॥१०॥

स्तुतं स्तोत्रं होतृप्रभृतयोऽनुशंसति स्तोत्रीयास्ता ऋचोऽनु-
शंसेयुः तेनानुशंसनेन अमुष्मिन् स्वर्गे लोके एव एनं ऋतं
यजमानं निधुवन्ति प्रीणयन्ति धू विधूनने अतोपसर्गवशात्
प्रीणने वर्त्तते एतावत् कृत्वा ग्रहाग्रहीतव्याः ॥ १० ॥

तेषामेवैन्द्रवायवाग्रत्वं कर्त्तव्यमिति दर्शयति ।

यन्ति वा एते पथ इत्याहुर्ये ऋताय कुर्वन्तीत्यै-
न्द्रवायवाग्रान् ग्रहान् गृह्णते पुनः पन्थानमपियन्ति
॥ ११ ॥

ये ऋत्विजो ऋताय यजमानाय उक्तं क्रियाकलापं कुर्वन्ति
एते पथो मार्गान् वर्त्तमानयज्ञलक्षणान् यन्ति अपिगच्छन्ति
इति ब्रह्मवादिन आहुः तस्य चेदं समाधानं ऐन्द्रवायवाग्रान्-
ऐन्द्रवायवो ग्रहो अग्रे प्रथमतो येषां ते तथोक्ताः तथाविधान्
ग्रहान् गृह्णते गृह्णीयुः तदग्रत्वं हि प्राकृतं विकल्पितं यदि
रथन्तरसामा सोमं स्यादैन्द्रवायवाग्रान् ग्रहान् गृह्णीयात्
यदि वृहत्सामा शुक्राग्रान् यदि जगत्सामाग्रयणाग्रानिति
अतोऽत्र नित्यार्थं पुनर्बिधानं तथा च यस्मात्पथो यज्ञमार्गान्
पूर्वं प्रच्युताः तमेव पन्थानं पुनरपियन्ति अपिगच्छन्ति ॥ ११ ॥

अथास्मिन् यज्ञे बहिष्प्रवमानस्याग्निपावमानी प्रतिपत् कार्येति विधत्ते ।

अग्न आयूंषि पवस इति प्रतिपत्कार्य्या य एव जीवन्ति तेष्वायुर्दधाति ॥ १२ ॥

अग्न आयूंषि पवस इति बहिष्प्रवमानस्य प्रतिपत् कार्य्या यद्यप्यत्र ऋद्ध्यात् प्रतीयते तथापि त्वचसूक्तानामादिग्रहणेन विधेरनादेश इति सूत्रकारेण परिभाषितत्वात् एतदादिकसूत्र एव ग्राह्यः अग्न आयूंषि पवस इति आयुर्लिङ्गात् यएव दीक्षिता जीवन्ति तेष्वायुर्दधाति स्थापयति ॥ १२ ॥

इत्थं प्रवृत्तं सत्तं समाप्य पुनः संवत्सरान्ते कर्त्तव्यमिति दर्शयति ।

संवत्सरेऽस्थीनि याजयेयुः संवत्सरो वै सर्वस्य शान्तिर्यत्पुरा संवत्सराद्याजयेयुर्वाचमरुष्कृतां क्रूरामृच्छेयुः ॥ १३ ॥

यागानन्तरं संवत्सरे पूर्णे मृतस्य दीक्षितस्यास्थीनि याजयेयुः अपूर्णे संवत्सरे याजयेयुश्चेत् वाचमरुष्कृतां क्रूरामृच्छेयुः प्राप्नुयुः ॥ १३ ॥

तस्मिन्नस्थिकर्त्तृकयज्ञे स्तोत्रपरिमाणाभावं स्तोमपरिमाणञ्चाह ।

असन्मितं स्तोत्रं स्यादसन्मितो ह्यसौ लोकस्त्रि-
वृतः पवमानाः स्युः सप्तदशमितरत्सर्वं ॥ १४ ॥

तस्मिन्स्थिकर्तृके यच्चे स्तोत्रमसन्मितमपरिमितं स्याद्भ-
वेत् स्तोत्रपरिमाणनापेक्ष्यमित्यर्थः तत्कृतो हेतोः हि यस्मा-
दसौ स्वर्गो लोकोऽसन्मितोऽपरिमितस्तस्मात् तत्प्राप्तये अपरि-
मितं स्तोत्रं स्यादित्यर्थः एवमेव स्तोमस्याप्यपरिमितत्वे प्रसक्त-
मिदमुच्यते पवमानास्त्रिषु सवनेषु वर्त्तमानाः वहिष्यवमाना-
द्यास्त्रिवृतः स्त्रिवृतस्तोमयुक्ताः कार्याः इतरत् पवमानव्यतिरिक्तं
सर्वं स्तोत्रं सप्तदशं सप्तदशस्तोमकं कार्यं ॥ १४ ॥

तदेतदुभयं प्रशंसति ।

यत्त्रिवृतः पवमाना भवन्ति प्राणा वै त्रिवृत्प्राणा-
नेवोपयन्ति यत्सप्तदशमितरत् सर्वं प्रजापतिर्वै सप्त-
दशः प्रजापतिमेवोपयन्ति ॥ १५ ॥

स्यष्टमेतत् ॥ १५ ॥

अथास्मिन् अस्थिकर्तृकप्रयोगे प्रातिस्विकं ग्रहाग्रत्वं विधत्ते ।

प्राणापानैर्वा एते व्युध्यन्त इत्याहुर्नै मृताय कुर्व-
न्तीति मैत्रावरुणाग्रान् ग्रहान् गृह्णते प्राणापानौ
मित्रावरुणौ प्राणापानैरेव समुध्यन्ते ॥ १६ ॥

एते ऋत्विजः प्राणापानैः प्राणवायुभिरपानवायुभिश्च
विप्रयुञ्जन्ते इत्याहुर्ब्रह्मवादिनः ये मृताय यजमानाय आ-
र्त्विज्यं कुर्वन्तीति अत्रायं परिहारः प्रातःसवने विद्यमानान्
ग्रहान् मैत्रावरुणाग्रान् मित्रावरुणौ देवते यस्य मैत्रावरुणः
अग्रे प्रमुखे येषां ते तथोक्ताः तथाविधान् ग्रहान् मृह्यते
मृह्यीयुः मित्रश्च वरुणश्चेति यौ देवौ तावेव प्राणापानौ अत-
स्तद्देवत्यग्रहाग्रत्वेन प्राणापानैरेव एते समृध्यन्ते समृद्धा
भवन्ति चिरजीविनो भवन्तीत्यर्थः ॥ १६ ॥

इति ताण्ड्यमहाराज्ञयम् नवमाध्यायस्य

अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

अथ द्रोणकलशस्यस्य सोमस्य क्षये प्रायश्चित्तं विधित्सुस्तस्य
दोषमाह ।

यस्य कलश उपदस्यति कलशमेवास्योपदस्यन्तं
प्राणोऽनुपदस्यति प्राणो हि सोमः ॥ १ ॥

यस्य यजमानस्य कलशो द्रोणकलशस्यसोम उपदस्यति
क्षयं प्राप्नोति दस उपक्षये अस्य यजमानस्य उपदस्यन्तं क्षीय-
माणं कलशं अनु पश्चात् प्राण उपदस्यति यजमानस्य प्राणो-
ऽपि क्षयं प्राप्नोति हि यस्मात् सोमः प्राणः प्राणहेतुः तस्मात्

सोमस्योपदासे प्राणोपदासो युक्त इत्यर्थः अत एवं सति प्राय-
श्चित्तमपेक्षितं ॥ १ ॥

अथ शाखान्तरीयं मतं तावद्दर्शयति ।

तदाहुः पयो वनयेदिति ॥ २ ॥

तत्तत्र कलशे उपदासविषये आहुः केचिच्छाखिनः कि-
मिति पयो वनयेदिति द्रोणकलशस्थे सोम उपचीणं तत्र दुग्धं
पयोऽवनीय तेन सोमकार्य्याणि कर्त्तव्यानीति ॥ २ ॥

अथ स्वमतं दर्शयति ।

अथो खलवाहु रन्तर्हितमिव वा एतद्यत्पयो हि-
रण्यमेवापोऽभ्यवनयेद्विरण्यमभ्युन्नयेदिति ॥ ३ ॥

अथो खल्विति पक्षान्तरपरिग्रहे अभिन्ना ब्रह्मवादिन
आहुः कथयन्ति य इति यत् एतदन्तर्हितमिव वै अन्तर्हितं
असन्निकृष्टमप्रत्यक्षमेव दोहनादूर्वाक् गवामधसि वर्त्तमानस्या-
प्रत्यक्षत्वात् अतः सोमस्यान्तर्हिते अन्तर्हितस्य पयसोऽवनयन-
मयुक्तं किं तर्हि द्रोणकलशेऽवनेयन्तदुच्यते द्रोणकलशे हिरण्यं
निधाय अपोऽभ्यवनयेत् अभिपूरयेदित्याहुः सोमस्य वा अभि-
घूयमाणस्य प्रिया तनूरुदक्रामत् तत्र सुवर्णं हिरण्यमभवदिति
श्रुत्यन्तरात् सुवर्णं सोमस्य प्रियशरीरं अभि उपर्यर्थः सुवर्ण-
स्योपरि वसतीवर्याख्या आयङ्गवीनमिश्रिता अवनयेदासिञ्चेत्

चमसानां उन्नयनकाले तेषु च हिरण्यं निधाय अभ्युन्नयेदभि-
पूरयेदिति आहुः ब्रह्मवादिनः ब्रूयुः ॥ ३ ॥

अस्मिन् पक्षे प्रागुक्तस्य प्राणोपदासस्य परिहारो यथा भव-
ति तथा दर्शयति ।

प्राणा वा आपोऽमृतं हिरण्यममृत एवास्य प्रा-
णान् दधाति स सर्वमायुरेति ॥ ४ ॥

आपः प्राणा वै प्राणरूपा एव तद्धेतुत्वात् अन्नमयं हि
सोम्य मनः आपोमयः प्राण इति हि वयमधीमहे हिरण्यञ्च
अमृतं मरणरहितं तस्य तैजसत्वेनात्यन्ताग्निसंयोगेऽपि विना-
शाभावात् अत्र चापां हिरण्यस्य च समुच्चयविधानात् अस्य
यजमानस्य प्राणान् अमृते मरणाभाव एव दधाति निदधाति
स्थापयति अतः स यजमानः सर्वं सम्पूर्णं ब्राह्मणक्लिप्तं शत-
वर्षलक्षणं आयुरेति प्राप्नोति ॥ ४ ॥

अथ नाराशंसस्योपशोषणे प्रायश्चित्तं विधिम्बुः पूर्ववत्तस्य
शोषणमनर्थहेतुरिति दर्शयति ।

यस्य नाराशंस उपवायति नाराशंसमेवास्थोपवी-
यन्तं प्राणोऽनूपदस्यति प्राणो हि सोमः ॥ ५ ॥

सवनमुखेषु अग्नौ समुद्धृताः पुनर्भक्षिताः पुनर्वसतीवरीभिरा-
प्यायस्वेति मन्त्रेण पूरिताश्चमसा नाराशंसाः सामान्याभिप्राय-

मेकवचनं यस्य यजमानस्य नाराशंस उपवायति उपशुष्यति
 उपवै शोषणे भौवादिक उपवायन्तमुपशुष्यन्तं नाराशंसमनु
 पश्चात् अस्य यजमानस्य प्राण उपदस्यति उपशुष्यति चय-
 मुपगच्छति नाराशंसात्मकः शुष्यमाणः सोमो हि यस्मात्
 प्राणसंस्कृतः तस्मादित्यर्थः ॥ ५ ॥

तत्र कर्त्तव्यमाह ।

यमध्वर्युरन्ततो ग्रहं गृह्णीयात्तस्यासुमवनयेत् ॥६॥

यमध्वर्युरन्ततः समीपे नाराशंसशोषणे समीपकाले गृह्णी-
 यात् तस्यैकदेशमग्नौ ऊत्वा प्राणसंस्कृतं नाराशंसमाहुं प्राप्यथं
 ऊतशेषं चमसे च यथासिञ्चेत् तथा चाध्वर्युसूत्रं यदि नारा-
 शंस उपदस्येद्यमध्वर्युः पूर्वग्रहं गृह्णीयात्तं वषट्कते ऊत्वा
 चमसाध्वर्युवे प्रयच्छेत्तेनैनं स आप्याययतीति ॥ ६ ॥

तदेतद्ग्रहावनयनं प्रशंसति ।

**प्रायश्चित्त्यै वै ग्रहो गृह्यते प्रायश्चित्त्यैवास्म प्राय-
 श्चित्तिं करोति ॥ ७ ॥**

नाराशंसोपशोषणसमये ग्रहो गृह्यते स न केवलं होमार्थं
 तथैव गृह्यते अपि तु सन्निधानात् प्रायश्चित्त्यै प्रायश्चित्तार्थ-
 मपि अतः प्रायश्चित्तार्थं गृहीतेन ग्रहेणैव अस्मै यजमानाय

प्रायश्चित्तं प्रायोविनाशः तस्य समाधानं ज्ञानं चित्तिः गारा-
शंसोपशोषणजनितदोषस्योपशमनं करोति ॥ ७ ॥

भक्षिताभक्षितयोः सोमयोः संसर्गे प्रायश्चित्तमाह ।

यदि पीतापीतौ सोमौ सङ्गच्छेयातामन्तःपरिध्य-
ङ्गारान्निर्वर्त्य जुहुयाद्भुतस्य चाहुतस्य चाहुतस्य हु-
तस्य च पीतापीतस्य सोमस्येन्द्राग्नी पिवतं सुतं खा-
हेति सैव तस्य प्रायश्चित्तिः ॥ ८ ॥

ग्रहचमसादिस्थं सोमं प्रथममग्नौ हुत्वा पश्चात् सदसि
भक्षयन्ति अध्वर्युवषट्कर्तारौ होतादयोऽन्ये चमसिनश्च तत्र
यदि पीतापीतौ सोमौ सङ्गच्छेयातां संहजेयातां पीतशेषः
सोमोऽपीतेन अभक्षितेन सोमेन होमार्थमासादितेन वा यदि
संहृष्टो भवेत् तदा अन्तःपरिधि परिधीनामन्तर्मध्ये अङ्गारा-
न्निर्वर्त्य पृथक् हुत्वा हुतस्य चेति संहृष्टं सोमं अङ्गारेषु जुहु-
यात् सैषाहुतिरेव तस्य संसर्गदोषस्य प्रायश्चित्तिः मन्वार्थंस्तु
मन्त्रेण विलक्षणस्य अग्नौ हुतस्य च अनेन क्रमेण संहृ-
ष्टस्य पीतापीतस्य होमानन्तरं पीतेन पीतावशेषितेन संहृ-
ष्टस्य अपीतस्य सोमस्य एकदेशं एतदेव विपर्यस्योच्यते अहु-
तस्य हुतस्य चेति एवमुभयविधस्य पीतापीतस्य हुतशेषसोमः
पीतः अहुतः सोमोऽपीतः तदुभयात्मकस्य एकदेशं सुतमभिषुतं

रसं हे इन्द्राग्नी पीवतं तदर्थं स्वाहा अहं तं सोममग्नौ प्रक्षि-
पामीति ॥ ८ ॥

यदि भक्षणायानीतो ऊतश्लिष्टः सोमः केशकीटादिभि-
र्जुष्टः स्यात् तदा कर्त्तव्यमाह ।

प्रजापतये स्वाहेत्यभक्षणीयस्य जुहुयादुत्तरार्द्ध-
पूर्वार्द्धं उपरवः ॥ ९ ॥

प्रजापतये स्वाहेति मन्त्रेण अभक्षणीयस्य भक्षणानर्हस्य
केशादिभिर्दूषितस्य सोमस्य कर्मणि षष्ठी अभक्षणीयं सोमं
जुहुयात् प्रक्षिपेत् कुत्र होम इत्यपेक्षायामाह उत्तरार्द्ध-
पूर्वार्द्धं उपरव इति उपरवा नाम दक्षिणहविर्धानस्य अधस्तात्
परोक्षं खाताश्चत्वारो गर्त्ताः तत्रोत्तरार्द्धं भवौ द्वौ गर्तौ उत्त-
रार्द्धौ पूर्वार्द्धं पूर्वदिकस्थे ऐशान्यां दिशि वर्त्तमाने उपरवे
अभक्षणीयः प्रक्षेप्य अत्र यज्जुहोति तदाहवनीय इति जुहोति
चोद्माया आहवनीय एव होमाधारत्वेन प्राप्यते यद्यपि
तथापि पदे जुहोतीत्यत्र यथा आहवनीयस्य बाध एवमत्रापि
द्रष्टव्यः ॥ ९ ॥

अभिवृष्टस्य सोमस्य भक्षणमन्त्रं विधत्ते ।

इन्दुरिन्दुमवागादित्यवृष्टस्य भक्षयेत् ॥ १० ॥

इन्दुरित्यादिना मन्त्रेण अवृष्टस्य वर्षणेन दूषितस्य सोम-

स्य क्रियाग्रहणं कर्त्तव्यमिति कर्मणः सम्प्रदानत्वाच्चतुर्थ्यर्थे
बहुलमिति षष्ठी तं सोमं भक्षयेत् ॥ १० ॥

अस्य च मन्त्रस्य शेषं दर्शयति ।

तस्य तद्द्वन्द्विन्द्रपीतस्येन्द्रियावतः सर्वगणस्य सर्व-
गण उपहृत उपहृतस्य भक्षयामि ॥ ११ ॥

अयमर्थः इन्द्रुर्यं रसात्मकः सोमः इदममृतमयं द्युस्थानं
सोमं अवागात् अवाप्नोत् हे इन्द्रो तस्य तथाविधस्य ते तवांशं
अहं भक्षयामि ईदृशस्य तव इन्द्रपीतस्येन्द्रेण पीतस्येन्द्रियावतो
वीर्यवतः सर्वगणस्य सर्वैर्ऋत्विग्गणैरर्पितस्योपहृतस्याध्वर्युरुपहृ-
यस्वेत्यादिभिः कृतोपह्वानस्य भक्षयिता विशेष्यते सर्वगणः समा-
नभक्षैरन्यैर्ऋत्विग्गणैश्चक्षुरादीन्द्रियगणैर्वा युक्तः अन्यैर्ऋत्विग्-
भिर्मन्त्रेणानुज्ञातः चमसहोमानन्तरं तद्भक्षणं कर्त्तव्यं ॥ ११ ॥

कृते च तस्मिन् अध्वर्युणा स्तोत्रोपाकरणं कार्यं यद्यध्वर्युश्चमस-
भक्षणात्पूर्वं स्तोत्रमुपाकुर्वीत् तदा कर्त्तव्यं प्रायश्चित्तमाह ।

हिरण्यगर्मः समवर्त्तताग्र इत्याज्येनाभ्युपाकृत-
तस्य जुहुयादाग्नोधं परेत्य भूतानां जातः पतिरेक
आसोत्सदाधार पृथिवीं द्यामुतेमां तस्मै त इन्द्रो
हविषा विधेम स्वाहेति सैव तस्य प्रायश्चित्तिः ॥१२॥

अभ्युपाकृतस्य अभक्षितं चमसमभिलक्ष्य उपाकृतं प्रारब्धं

सोत्रं यस्य स तथोक्तः तादृशस्य यजमानस्य अनुपाकरणदोषा-
पगमनार्थं आग्नीध्रधिष्णं परेत्य प्राप्य तस्मिन् हिरण्यगर्भं
इति मन्त्रेणाज्येन द्रव्येण जुहुयात् भूतानां जात इत्यादिस्तस्य
मन्त्रस्य शेषः तस्य दोषस्य सैवाहुतिः प्रायश्चित्तिरुपशमहेतुः
मन्त्रस्यायमर्थः अत्र सर्वस्य भूतभौतिकप्रपञ्चस्य सृष्टेः पुरा हिर-
ण्यगर्भः हिरण्यमयस्याण्डस्य गर्भभूतः प्रजायतिः समवर्त्तत परस्मा-
द्ब्रह्माणः सकाशादजायत स च जातो जातमात्र एव भूतानां
स्वात्मनासृज्यानां सर्वेषां भूतजातानां एकोऽसाधारणः पति-
रासीत् अधिपतिरभवत् स च पृथिवीं विस्तीर्णां द्यामुत अपि
इमां भूमिं च दाधार धृतवान् तस्मै हिरण्यगर्भाय हे इन्द्रो
सोम ते तव सम्बन्धिना हविषा विधेम परिचरेम तस्मा इति
कर्मणि चतुर्थो ॥ १२ ॥

अथ सोमाभिषवार्थं ग्रावां भेदे कर्त्तव्यमाह ।

यदि ग्रावापि शीर्यते पशुभिर्यजमानो व्यृध्यते
पशवो वै ग्रावाणो द्युतानस्य मारुतस्य साम्ना स्तुयुः
॥ १३ ॥

यद्यभिषवसमये ग्रावापि शीर्यते अपि शीर्णो भिन्नो
भवेत् तदा यजमानः पशुभिर्गवादिभिर्वृध्यते पशवो हीयन्ते
ग्रावाणः पशव एव खलु पशवो यथा चीरादिरसप्रदाः एवं
सोमरसप्रदात्त्वात् ग्रावाणां पशुत्वं तथा च तद्भेदेन पशुहा-
निर्युज्यते तदैतत्प्रायश्चित्तं कर्त्तव्यं मारुतस्य मरुतसम्बन्धिनः

द्वृतानस्य एतत् संज्ञस्य ऋषेः साम्ना तत्साम च दृवस्य त्वा
चरथादित्यस्यासुत्पन्नं तेन साम्ना होतारः सुवीरन् ॥ १३ ॥

ग्रावो भेदे साम्नः सम्बन्धो योग्य इत्याह ।

मारुता वै ग्रावाणः खेनैवैनांस्तद्रूपेण समर्द्ध-
यति ॥ १४ ॥

मारुता मरुद्देवत्याः खलु ग्रावाणः प्ररुतो नशतोपाक्षया
इति हि ग्रावां योजनमन्त्रः तस्मान्मारुतस्य साम्नः करणेन
एनान् ग्राव्णः खेनैव रूपेण समर्द्धयति समृद्धान् पूर्णवियवान्
करोति ॥ १४ ॥

अथ सोमस्याभिदाहे प्रायश्चित्तं विधत्ते ।

यदि सोममभिदहेद्ग्रहानध्वर्युः स्याशयेत स्तो-
त्राण्युद्गाता शस्त्राणि होताथ यथापूर्वं यज्ञेन चरेयुः
पञ्च दक्षिणा देयाः पाङ्क्तो यज्ञोयावान्यज्ञस्तमेवा-
रभतेऽवभृथादुदेत्य पुनर्दीक्षेत तत्र तद्दद्याद्यहास्यं
स्यात् पुरा द्वादश्या दीक्षेत यद्द्वादशीमतिनयेदन्त-
र्द्दीयेत ॥ १५ ॥

यदि सदोहविर्द्धानादीनि प्रमादाद्गिना दक्ष्येरन् तदा
सोमादिकं सर्वं यज्ञसम्भारमादाय तत्समोपे पुनरन्यद्देवयज-

नमध्यवसाय यज्ञशेषोऽनुष्ठेयः यदि सोममपि हविर्द्वीनादिभिः
 सहाग्निरभिदहेत् तदाध्वर्युर्ग्रहानूर्ध्वपात्राणि वायव्यानि स्या-
 शयेत एतावदनुष्ठितमेतावतेति कृताकृतविभागं जानीयात्
 तथोद्गाता स्तोत्राणि होता च शस्त्राणि अथानन्तरमन्यद्देव-
 यजनमध्यवसाय यथा पूर्वं पूर्ववदन्यं सोममाहृत्याभिषुत्य पुन-
 रवशिष्टेन यज्ञेन चरेयुर्जयेयुः क्रतुसंकल्पावसरे यावत्यो दक्षि-
 णादातव्यत्वेन संकल्पितास्तासां स्थाने पश्चैव दक्षिणा गावो
 देयाः यज्ञस्य पाङ्कत्वं पूर्वमुक्तं तथा सति यावान् यत्परिमाण-
 को यज्ञः तत्परिमाणमेव यज्ञं पञ्चसंख्योपेतया दक्षिणया आ-
 रमते गृह्णाति ततोऽवभृथादनन्तरं उदेत्य उदयनीयाद्युदव-
 सानीयान्तं कृत्वा पुनस्तस्यैव क्रतोरनुष्ठानाय दीचेत यज्ञो हि
 यज्ञस्य प्रायश्चित्तिरिति श्रुतेः यद्दक्षिणाद्रव्यं पूर्वस्मिन् यज्ञे
 दास्यन् स्यात् तत्र तस्मिन् पुनः क्रियमाणे यज्ञे तद्दद्यात् यज्ञ-
 प्राप्तेरूर्ध्वं या द्वादशी द्वादशसंख्यापूरणी रात्रिः तस्या द्वाद-
 श्याः पुरा पुरस्ताद्दीचेत प्रायश्चित्तरूपस्य यज्ञान्तरस्य दीक्षा
 कार्या यद्यपि द्वादशीं रात्रिमतिनयेत् दीक्षया अतिक्रामयेत्
 द्वादशादूर्ध्वं दीचेतेत्यर्थः तदा स यज्ञोऽन्तर्हीयेत अन्तर्हितो-
 ऽदृश्यो भवेत् पुनरनुष्ठानेन प्राप्तुं न शक्यते इत्यर्थः ॥ १५ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे नवमाध्यायस्य ..

नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

प्रवर्ग्येण चरत्सु महावीरस्य भेदने प्रायश्चित्तं विधत्ते ।

यदि महावीरो भिद्येत तं भिन्नमभिसृष्टोद्यत्तते
चिदभिषिषः पुरा जत्रुभ्य आहृदः सन्धाता सन्धिं
मघवा पुरुवसुर्निष्कर्त्ता विहृतं पुनर्माभेम निध्या
इवेन्द्र त्वदरणा इव वनानि न प्रजहितान्यद्रिवो
दुरोषासो अमन्मह्यमन्महीत्तदाशवो नुग्राभश्च वृत्त-
हन्सकृत्सु ते महता शूर राधसानुस्तोमं मदेमहीति
महावीरं भिन्नमभिसृष्टोत् सैव तस्य प्रायश्चित्तिः ॥१॥

यदि प्रवृञ्जनसमये महावीरः त्रुष्टेत् प्राशमाले सन्धये तस्मिन्
पाले बद्धं वृत्तमानीय सन्तप्तं तस्मिन् आज्ये प्रथः आनीय
प्रवृञ्जते स प्रवर्ग्यपालविशेषो महावीरः स यदि भिद्येत भिन्नो
भवेत् तदा तं भिन्नं महावीरं यच्छते चिदभिषिष इति त्वचेना-
भिसृष्टोत् सैव तस्य भेदने प्रायश्चित्तिः पुनर्महावीरमभिसृष्टो-
दिति वचनमुपसंहारार्थं ऋचामयमर्थः अभिषिषः अभिसृष्टि-
यति वृद्धी भवति अनेनेति अभिसृष्टिदभिन्नस्य सन्धायकं द्रव्यं
रत्नयोरेकत्वस्मरणेण रेफः सन्धायकात् अन्यस्मात् द्रव्यात् ऋते
चित् ऋतेऽपि अन्यारादितरर्त्त इति पञ्चमी भिन्नस्य सन्धायकं
जतुप्रभृतिकं द्रव्यमन्तरेणापि यः मघवा इन्द्रः सन्धिं सन्धातव्यं

भिन्नं वस्तु सन्धाता स्वसामर्थ्येनैव भिन्नस्य पुनरेकीकर्त्ता कदा
जत्रुभ्यः आहृदः पुरा असमध्यदेहयोः सन्धयः जत्रूणि अत्र तत्
साहस्य्यात् महावीरस्योपरिभागो लक्ष्यते षष्ठ्यर्थे चतुर्थी वक्त-
व्येति जत्रूणां आहृदः आतर्दनाद्विसनाङ्गेदनात् पुरा पूर्वमेव
उहृदिरहिंसानादरयोः सपि हृदोः कसुन्निति कृत्यार्थे हृदोः
कसुन्प्रत्ययः क्त्वा लोऽसुन् कसुन इत्यव्ययत्वादव्ययादाप्सुप
इति पञ्चम्यालुक् मघवा इन्द्रः पुरुवसुर्बुध्नः विहृतं विनष्टं
पुनर्निष्कर्त्ता निःशेषेण कर्त्ता पुनरुत्पादयितेत्यर्थः हृ कौटिल्ये
हृ हरेर्हृदसीति निष्ठायां हृ भावः हे इन्द्र अरणा इव रणन्तीति
रणा स्तोतारः अस्रोतारो यथा त्वत्तो बिभ्यति एवं वयं निष्ठा
हिंसाया इव त्वत्तोभाभेम मीता माभूमह अद्रिवः अद्रिणात्य-
नेनेत्यद्रिर्वज्रः तद्वन्निन्द्र प्रजहितानि प्रकर्षेण हातव्यानि वना-
न्यरण्यानि त्वत्प्रसादादुरोषासः उषितुं दग्धुं बाधितुमशक्याः
सन्तो वयं नामन्महि न जानीमस्तत्प्रसिद्धं त्वदीयं रक्षणं अम-
न्महीत् इच्छब्दोऽवधारणे अज्ञासिष्य एव कथंभूता आश्वो
व्यापनशीला हे हृत्तहन् अनुग्राभः त्वया अनुमृत्तमाणाश्च
अपि वा हे शूर ते तव सम्बन्धिना महता प्रभूतेन हेतुना स्तोमं
त्वदीयं स्तोतमनु पश्चात् सकद्युगपत् एकहेलयैव सुष्टु मदेमहि
हृद्यः ॥ १ ॥

निखातस्य यूपस्य यज्ञमध्ये विरोहणकृतां हानिं दर्शयति ।

असुर्यं वा एतस्माद्वर्यं क्षत्वा तेज इन्द्रियं वीर्य-

मन्नाद्यं प्रजाः पशवोऽपक्रामन्ति यस्य यूपो विरोहति
स ईश्वरा पापीयान् भवितोः ॥ २ ॥

यस्य यजमानस्य यज्ञमध्ये यूपो विरोहति अष्टास्रत्वा-
द्युपात्पुनः शाखान्तरसुत्पद्यते एतस्माद्यजमानात् असूर्यं असु-
रस्य स्वभूतं मायामयं वर्णं रूपं कृत्वा तेज आदीन्यपक्रामन्ति
अपगच्छन्ति तेजः शरीरकान्तिः इन्द्रियं अक्षयोम्यं वीर्यं बल-
कर्म अन्नमद्यं प्रशस्तमन्नं प्रजाः पुत्रभत्यादयः पशवो गवाद्याः
एवमेतेषां अपक्रमणात् स यजमानः पापीयान् भवितोः ईश्व-
रा निहृष्टो भवितुं समर्थः स्यादीश्वरेतोसुन्कसुनाविति भवते-
सुमर्थे तोसुन् प्रत्ययः ॥ २ ॥

तत्र प्रायश्चित्तत्वेन पशुयागः कर्त्तव्य इत्याह ।

त्वाङ्गं पशुं बद्धरूपमालभेत त्वष्टा वै पशूनां रू-
पाणां विकर्त्ता तमेव तदुपधावति स एनन्तेजसेन्द्रि-
येण वीर्येणान्नाद्येन प्रजया पशुभिः पुनः समर्द्धयति
सैव तस्य प्रायश्चित्तिः ॥ ३ ॥

त्वाङ्गं त्वष्टृदेवत्यं बद्धरूपं नानारूपं पशुं छागं आलभेत
संज्ञपयेत् बद्धरूपेण पशुना त्वष्टारं यजेतेत्यर्थः नानारूपस्य
त्वष्टुश्च सम्बन्धयोग्यतामाह त्वष्टा खलु पशूनां गवादीनां याग्नि
परस्परं विभिन्नानि रूपाणि तेषां विकर्त्ता विविधं कर्त्ता तथा

अ तैत्तिरीयकं यावच्छ्रो वै रेतः सिक्तस्य त्वष्टा रूपाणि विक-
रोति तावच्छ्रो वै प्रजायत इति, तत्तेन बलरूपेण पशुना तं
त्वष्टारमेव उपधावत्युपगच्छति स च त्वष्टानेन पशुना प्रीतः सन्
एनं यजमानं तेज आदिभिः पुनः समर्द्धयति समष्टं करोति तस्य
अपविरोहस्य सैव प्रायश्चित्तिः ।

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोर्हाईं निवारयन् ।

पुमर्थाच्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ ३ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीर-
बुद्धभूपालसाम्राज्यधुरन्वरेण सायणाचार्येण विरचिते माध-
वीये सामवेदार्थप्रकाशे ताण्ड्यमहाब्राह्मणे नवमाऽध्यायस्य
दशमः खण्डः ।

नवमाध्यायः समाप्तमगमत् ।

दशमोऽध्यायः ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ व्यूढद्वादशाहविधातुकामः तदीयदशरात्रगतान् त्रिवि-
दादिस्तोमान् क्रमेण प्रशंसिष्यन् प्रथमं त्रिवृतं स्तौति ।

अग्निना पृथिव्यौषधिभिस्तेनायं लोकस्त्रिवृद्वायु-
नान्तरिक्षेण वयोभिस्तेनैष लोकस्त्रिवृद्योऽयमन्तरा-
दित्येन दिवा नक्षत्रैस्तेनासौ लोकस्त्रिवृदेतदेव त्रि-
वृत आयतनमेषास्य बन्धुता ॥ १ ॥

अयं पुरोवर्त्ती लोक अग्निना देवतया पृथिव्या औषधिभि-
स्तत्त्वात्मन्नाभिस्तेनैतत्त्रितयेन त्रिवृत् त्रिगुणः तथान्तरिक्षेण
वायुना तदधिष्ठात्वा देवतया वयोभिः पद्भिः तेनैतत्त्रितयेन
योऽयमन्तरा द्यावापृथिव्योर्मध्ये लोक एष भूसन्निहितस्त्रिवृत् त्रि-
गुणः तथा दिवा द्युलक्षणस्थानेनादित्येन तदधिष्ठात्वा देवतया
नक्षत्रैस्तत्त्वैरुडुभिस्तेनैतत्त्रितयेन एव उपरि दृश्यमानो लोकः
योऽयं अन्तरा स्वर्गञ्च पृथिवी चान्तरिक्षलोक इत्यर्थः तथा

सूर्येण दिवा स्वर्गेण नक्षत्रैश्चासौ स्वर्गो लोकस्तृष्टत् त्रिगुणः
 एवं त्रयाणां लोकानां प्रत्येकं त्रिष्ट्वान्नवसंख्याको यः समु-
 दायः एतदेव त्रिष्टतः ऋद्ध्वकालकस्य त्रिष्टत्सोमस्य आयतनं
 स्थानं एषैवास्य त्रिष्टतो बन्धुता बन्धुसमूहः त्रिगुणास्त्रयो
 लोकास्त्रिष्टतः परिजनभूता इत्यर्थः ग्रामजनबन्धुसहायेभ्यः
 सामूहिकस्तत् प्रत्ययः ॥ १ ॥

एतद्देदनमपि फलवदित्याह ।

आयतनवान् बन्धुमान् भवति य एवं वेद ॥ २ ॥

एवमुक्तप्रकारेण यस्त्रिष्टतं वेद सोऽपि आयतनवान् स्थान-
 वान् बन्धुमान् बान्धवैर्युक्तश्च भवति ॥ २ ॥

तस्यैव त्रिष्टतो ब्रह्मवादिभिः कृतां प्रतिष्ठारूपतां प्रदर्शयिष्य-
 यादयति ।

तमु प्रतिष्ठेत्याहुस्त्रिष्टद्वेषु लोकेषु प्रतिष्ठितः ॥ ३ ॥

तमु तमेव त्रिष्टतं प्रतिष्ठा प्रतिष्ठात्मक इति ब्रह्मवादिनः
 आहुः कुतो हेतोः त्रिष्टद्वेषु त्रिष्टत्सोमएव खलु एषु पूर्व-
 मुक्तेषु भूरादिषु प्रत्येकं त्रिगुणलोकेषु प्रतिष्ठितः तदायतनत्व-
 प्रतिपादनात् तत्रैवाश्रितो वर्त्तते ततस्तस्य प्रतिष्ठान्तं ॥ ३ ॥

अथ पञ्चदशस्तोमं पूर्ववत् प्रशंसति ।

अर्द्धमास एव पञ्चदशस्यायतनमेष्टास्य बन्धुता ॥ ४ ॥

मासस्यार्द्धमर्द्धमासः अर्द्धनपुंसकमित्येकादश समाप्तः
 अर्द्धमासेऽपि पञ्चदशसंख्या विद्यते अतः पञ्चदशस्य पञ्चदश-
 स्तोमस्यार्द्धमास एव आयतनं स्थानं एष एवार्द्धमासः अस्य
 पञ्चदशमुपपादयतीति बन्धुता बन्धुसमूहः निर्दिश्यमानयो-
 रेकतामापादतन्ति सर्वनामानि पर्यायेण वचनात् लिङ्गता-
 मुपाददत इति वचनात् तत्रातिनिर्दिश्यमानापेक्षया एषेति
 स्त्रीलिङ्गता ॥ ४ ॥

वेदनं प्रशंसति ।

आयतनवान् बन्धुमान् भवति य एवं वेद ॥ ५ ॥

सष्टं ॥ ५ ॥

अथास्य पञ्चदशस्य ओजोबलरूपत्वं अभिधायोपपादयति ।

तं वोजोबलमित्याहुर्द्धमासशो हि प्रजाः पशव
 ओजोबलं पुष्यन्ति ॥ ६ ॥

तं पञ्चदशस्तोमं ओजो रूपं बलरूपं चेत्याहुः ब्रह्मवादिनः
 बलहेतुः शरीरे वर्तमानो रसविशेष ओजो बलं प्रसिद्धं अर्द्ध-
 मासश्च अर्द्धमासेन हि क्षीरादिरसोपजीवनसहितेन प्रजाः
 मनुष्याः पशवश्च ओजो बलं च पुष्यन्ति पोषयन्ति वर्द्धयन्ति
 अतस्तदायतनोभयात्मकत्वमुपपन्नं ॥ ६ ॥

अथ सप्तदशस्तोमं प्रशंसति ।

संवत्सर एव सप्तदशस्यायतनं द्वादशमासाः पञ्च-
र्त्तव एतदेव सप्तदशस्यायतनमेषास्य बन्धुता ॥ ७ ॥

सप्तदशस्तोमस्य संवत्सर एवायतनं कथं तस्य सप्तदशसंख्या-
योगस्तदाह द्वादशमासाश्चैत्राद्याः हेमन्तशिशिरयोः समासेनै-
कत्वात् पञ्चर्त्तव एवं सप्तदशावयवः संवत्सरः तस्मादेतदेव सप्त-
दशस्यायतनमित्युक्तस्योपसंहारः गतमन्यत् ॥ ७ ॥

अथ पूर्ववहेदनं प्रशंसति ।

आयतनवान् बन्धुमान् भवति य एवं वेद ॥ ८ ॥

स्यष्टं ॥ ८ ॥

अथास्य सप्तदशस्य प्रजातिरूपत्वं विधायोपपादयति ।

तमु प्रजातिरित्याहुः संवत्सरं हि प्रजाः पशवो-
ऽनुप्रजायन्ते ॥ ९ ॥

तं सप्तदशस्तोमं प्रजातिः प्रजोत्पत्यात्मक इत्याहुर्ब्रह्मवा-
दिनः कुतः हि यस्मात् संवत्सरमनु सम्बत्सरानन्तरमेव गर्भरूपाः
प्रजाः पशवश्च प्रजायन्ते उत्पद्यन्ते अतः संवत्सरायतनसप्तदशस्य
प्रजात्यात्मकत्वमुपपन्नं ॥ ९ ॥

अथैकविंशस्तोमं प्रशंसति ।

आदित्यएवैकविंशस्यायतनं द्वादशमासाः पञ्च-

र्त्तवस्त्वय इमे लोका असावादित्य एकविंश एतदेवै-
कविंशस्यायनमेषास्य बन्धुता ॥ १० ॥

एकविंशस्य स्तोमस्य आदित्य एवायतनं आश्रयः मासाद्य-
पेक्षया तस्यैकविंशत्वेन उभयोः सादृश्यात् गतमन्यत् ॥ १० ॥

तद्वेदनं प्रशंसति ।

आयतनवान् बन्धुमान् भवति य एवं वेद ॥११॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ११ ॥

अथास्य स्तोमस्य देवतल्पत्वं विधाय तद्वेदनेन सह स्तौति ।

तमु देवतल्प इत्याहुः प्र देवतल्पमाप्नोति य एवं
वेद ॥ १२ ॥

स्यष्टं ॥ १२ ॥

अथ त्रिणवस्तोमं प्रशंसति ।

त्रिवृटेव त्रिणवस्यायतनमेषास्य बन्धुता ॥ १३॥

त्रिवृतः स्तोम एव त्रिणवस्तोमस्याश्रयः यतोऽयं त्रिवृत्-
त्रयः समुदायात्मकः समुदायस्य समुदायाश्रय एवेति प्र-
सिद्धं ॥ १३ ॥

अथैतद्वेदनं प्रशंसति ।

आयतनवान् बन्धुमान् भवति य एवं वेद ॥१४॥

स्पष्टोऽर्थः ॥ १४ ॥

तस्य च पुष्टरूपत्वं विधाय प्रशंसति ।

तमु पुष्टिरित्याहुस्त्रिष्टुष्टोवैष पुष्टः ॥ १५ ॥

तं त्रिणवस्तोमं पुष्टिः अभिष्टुष्टिः तद्रूप इत्याहुर्ब्रह्मवादिनः
हि यस्मादेष त्रिणवः पुष्टोऽभिष्टुष्टिः त्रिष्टुष्टेव त्रिणवस्तोम एव
त्रिरावृत्त्या पुष्टस्त्रिणव इति व्यपदिश्यते अतोऽस्य पुष्टरूपता
युक्ता ॥ १५ ॥

अथ त्रयस्त्रिंशस्तोमं प्रशंसति ।

देवता एव त्रयस्त्रिंशस्यायतनं त्रयस्त्रिंशद्देव-
ताः प्रजापतिश्चतुस्त्रिंश एतदेव त्रयस्त्रिंशस्याय-
तनमेषास्य बन्धुता ॥ १६ ॥

त्रयस्त्रिंशस्य स्तोमस्य देवतायतनं त्रयस्त्रिंशत्संख्याका
हि देवताः अष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्या इन्द्रश्चेति
द्वात्रिंशत् प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशत् संख्यापूरकः अतएव तत् एव
देवाः त्रयस्त्रिंशस्यायतनमित्युक्तोपसंहारः एषैवास्य स्तोमस्य
बन्धुता बन्धुसमूहः त्रयस्त्रिंशद्देवा एवास्य परिजनभूता इत्यर्थः
॥ १६ ॥

एतद्देदनं फलवदित्याह ।

आयतनवान् बन्धुमान् भवति य एवं वेद ॥१७॥

सष्टं ॥ १७ ॥

अथास्य सोमस्य नाकरूपत्वं उपपादयति ।

तमु नाक इत्याहुर्न हि प्रजापतिः कस्मैचनाकं ॥१८

तमु तमेव त्रयस्त्रिंशं सोमं नाकं कं सुखं अकं दुःखं
नास्यस्मिन् अकमिति नाकः दुःखलेशोनास्य संस्पृष्टः सुखात्मक
इत्याहुः न खलु प्रजापतिः सर्वं सृष्ट्वा कस्मैचन कस्मैचिदपि
पुरुषाय अकं दुःखहेतुर्भवति अतस्तदायतनोऽपि सोमः नाका-
त्मक इत्यर्थः नन्वाण्णपान्नवेदानासत्या इत्यादिना प्रकृति-
भावस्य निपातनात् नलोपो नञः इति नाक इत्यत्र नञो नका-
रस्य लोपो न भवति ॥ १८ ॥

अथ चतुर्विंशादयः सोमाः छन्दोमास्तान् प्रशंसति ।

छन्दांस्येव छन्दोमानामायतनमेषैषां बन्धुता ॥१९

छन्दोभिर्गायत्र्यादिभिर्मीयमानाश्चतुर्विंशादयः सोमाश्छं-
न्दोमास्तेषां छन्दांस्येव गायत्र्यादीन्वेवायतनं तत्र चतुर्विंशस्य
चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री चतुश्चत्वारिंशस्य द्वितीयस्य चतुश्चत्वा-
रिंशदक्षरात्मिका त्रिष्टुवायतनं अष्टाचत्वारिंशस्य तृतीयस्य

छन्दोमस्याष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती आयतनं एषां छन्दोमा-
नामेषैषां बन्धुता एषां गायत्र्यादय एव बन्धुसमूहः ॥ १९ ॥

एतद्वेदनं प्रशंसति ।

आयतनवान् बन्धुवान् भवति य एवं वेद ॥२०॥

स्पष्टं ॥ २० ॥

अथ तेषां छन्दोमानां पुष्टिरूपत्वं विधाय प्रशंसति ।

तानु पुष्टिरित्याहुः पशवो हि छन्दोमाः ॥२१॥

तानेतांचतुर्विंशादीन् पुष्टिः पुष्ट्यात्मका इत्याहुः हि यस्मात्
पशवश्छन्दोमाः पशुसाधनभूताः पशवश्च क्षीरादिप्रदानेन पुष्टि-
हेतव इति युक्तं छन्दोमानां पुष्टिरूपत्वम् ॥ २१ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे दशमाध्यायस्य

प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

अथ वादशाहं विधित्सुस्तत्प्रकृतिभूतस्याग्निष्टोमस्य ज्योति-
ष्टोमत्वन्निर्वक्तुमुपक्रमते ।

प्रजापतिः प्रजा असृजत सोऽताम्यत्तस्मै वाग्-
ज्योतिरुदग्रह्णात्सोऽब्रवीत्कोमेऽयं ज्योतिरुदग्रहीदिति

स्वैव ते वागित्यब्रवीत्तामब्रवीद्विराजं त्वा छन्दसां
ज्योतिष्कृत्वा यजान्ता इति ॥ १ ॥

पुरा प्रजापतिः सर्वकारणभूतः स्रष्टा स्रष्टव्याः प्रजाः
प्रजोपलक्षितं सर्वं जगद् असृजत सृष्टवान् सृष्ट्वा च सः प्रजा-
पतिरताम्यत् अश्राम्यत् व्यापारवाङ्मत्यात् एवं श्रान्तस्य तस्यै
षष्ठ्यर्थे चतुर्थी तस्य प्रजापतेर्ज्योतिस्तेजः वाग्देवता उत् अष्ट-
ह्यात् उत्कृष्टा गृहीतवती स प्रजापतिरब्रवीत् मे मदीयं
ज्योतिस्तेजः कोऽयमुदग्रहीदिति ततोऽर्वाक् प्रजापतिरब्रवीत्
किमिति तदुच्यते हे प्रजापते ते तव स्वैव स्वभूतैव वागहं
त्वदीयं ज्योतिरुदग्रहीषमिति ततस्तां वाचं प्रजापतिरब्रवीत् हे
वाक्ज्योतिः मदीयेन ज्योतिषा मुक्तां त्वा त्वां छन्दसां गायत्र्या-
दीनां मध्ये विराजं विराडात्मकं छन्दः कृत्वा यजान्तै यजमानाय
यजान्ता इति यजेत्सैटिलेटोऽडाटाविति आडागमः वैतोऽन्यत्
इत्यैत्वं नित्यं विराजो ज्योतिरात्मकत्वमुक्तं ॥ १ ॥

अथाग्निष्टोमस्य ज्योतिष्टोमत्वं निर्वक्ति ।

तस्माद्यो विराजं स्तोमः सम्पद्यते तं ज्योति-
ष्टोमोऽग्निष्टोम इत्याचक्षते विराड्ठि छन्दसां ज्यो-
तिः ॥ २ ॥

यस्मादुक्तप्रकारेण विराड् ज्योतिरात्मिका तस्मात् यः
स्तोमः अत्र स्तोमशब्देन स्तोमवान् याग उच्यते यः सोमयागो

विराजं सम्पद्यते यत्र संस्तुतानां सर्वासां स्तोत्रीयाणां दश-
संख्याविभागे अन्ततो दशसंख्यैव परिसमाध्यते तान्यवशिष्यते
स यागः विराजं सम्पद्यते दशाक्षरा विराडिति श्रुतेर्दशसंख्य-
यैव विराट् तत्प्रातः सङ्गावात् तं स्तोमं स्तोमवन्तं सोमयागं
ज्योतिष्टोमोऽग्निष्टोम इत्याचक्षते ज्योतीरूपविराट्सम्पत्तेः
ज्योतिष्टोमः अन्तिमे स्तोत्रे यज्ञायज्ञावो अग्नयः इत्यग्निष्टोम
इत्युभयथा अभिज्ञा ब्रह्मवादिनः कथयन्ति अस्य चाग्निष्टोमस्य
संस्तुतस्य विराड्सम्पत्तिः षोडशोऽध्याये तस्य नवतिशतं स्तो-
त्रीया इत्यत्रास्त्राभिः प्रदर्शिता पूर्वमाख्यायिकया यद्विराजो
ज्योतीरूपत्वमुक्तं तदेव विव्रियते छन्दसां गायत्र्यादीनां मध्ये
विराट्छन्दो हि ज्योतिः ज्योतिरात्मिका इति ॥ २ ॥

एतद्ब्राह्मणार्थं जानतोऽपि ज्योतिर्भवतीत्याह ।

ज्योतिः समानां भवति य एवं वेद ॥ ३ ॥

समानानां सदृशानां ज्ञातीनां मध्ये एवं वेदिता ज्योतिः
ज्योतिष्मान् तेजस्वी भवति इत्थं विराट्सम्पत्त्या ज्योतिष्टोमत्वं
प्राप्तो योऽग्निष्टोमः षष्ठाद्यध्यायैर्विस्तरेण विहितः स इह
द्वादशाहे प्रकृतितयाऽस्त्राभिरीरितः ॥ ३ ॥

अथ द्वादशाहमध्ये यो दशरात्रः तत्साधनभूतानां त्रिद-
दादिस्तोमानां गायत्र्यादिछन्दसाञ्च सृष्टिमाह ।

अनुष्टुप् च वै सप्तदशञ्च समभवतां सानुष्टुप् चतु-

रुत्तराणि छन्दांस्यसृजत षडुत्तरान् स्तोमान् सप्त-
दशस्तावेतान्मध्यतः प्राजनयतां ॥ ४ ॥

गायव्यादीनां मध्ये येऽयमनुष्टुप् सा वाग्वा अनुष्टुप्विति
श्रुतेः वाग्रूपत्वात् उत्पत्तिन्नापेक्षते सप्तदशस्य स्तोमस्य प्रजा-
पतिः प्रजापतिर्वै सप्तदश इति श्रुतेः अतस्तस्याप्युत्पत्त्यपेक्षा
नास्ति वाग्रूपा अनुष्टुप् च प्राजापत्यात्मकः सप्तदशश्च स्त्रीपुंसौ
समभवतां मिथुनीभूतयोस्तयोर्मध्ये सानुष्टुप् समानाकृतीनि
चतुरुत्तराणि उत्तरोत्तरं चतुःसंख्ययातिरिक्तानि छन्दांसि
गायव्यादीन्यसृजत सृष्टवती सप्तदशस्तोमस्तु स्वसमानजाती-
यान् षडुत्तरान् उत्तरोत्तरं षट्संख्ययाधिकान् स्तोमान् त्रि-
वृदादीन्यसृजत छन्दसाम्मध्ये गायत्री चतुर्विंशत्यक्षरा ततश्चतु-
राधिक्येनोष्णिगष्टाविंशत्यक्षरा भवरति पुनश्चतुराधिक्ये सति
द्वात्रिंशदक्षरानुष्टुप् सम्पद्यते ततोऽक्षरचतुष्टयेन षड्त्रिंशदक्षरा
वृद्धतीत्यादि चतुरुत्तरत्वं छन्दसां द्रष्टव्यं स्तोमेष्वपि त्रिवृत्
स्तोमो नवस्तोत्रीयात्मकः ततः षड्भिः स्तोत्रीयाभिराधिक्ये
पञ्चदशस्तोमो निष्पद्यते पुनः षडाधिक्ये एकविंशस्तोम इत्यादि
षडुत्तरत्वं स्तोमानामप्यहनीयं तावनुष्टुप् सप्तदशावेतान् पूर्वो
क्तान् विराजं मध्यतः उष्णिगनुष्टुभोर्मध्ये प्राजनयतां उत्पा-
दितवन्तौ त्रिंशदक्षरा हि विराट् द्वाभ्यामक्षराभ्यामधिका
उष्णिगेव विराट् भवति तथा चोक्तं द्वाभ्यां विराट् स्वाराजा-
विति ॥ ४ ॥

अथ सृष्टानां स्तोमानां मध्ये स्तोमद्वयस्य अहर्विशेषसम्बन्धं
प्रदर्शयन् तयोरङ्गोरहरन्तरात् पूर्वप्रयोज्यत्वमाह ।

त्रिवृच्च त्रिणवश्च राथन्तरौ तावजश्चाश्वश्चान्वसृ-
ज्येतां तस्मात्तौ राथन्तरं प्राचीनं प्रधूनुतः ॥ ५ ॥

त्रिवृच्च त्रिणवश्चेत्येतौ द्वौ स्तोमौ राथन्तरौ राथन्तरेऽहनि
प्रयोज्यौ षष्ठ्यषडहे प्रथमतोयपञ्चमानि त्रीण्यहानि राथ-
न्तराणि अन्यानि त्रीणि वार्हतानि तदुक्तं सूत्रकृताश्वलाय-
नेन अभिन्नवष्ट्याहानि राथन्तरष्ट्यान्ययुजानि वृहत् षष्ठानीत-
राणीति अतः एतौ स्तोमौ ततोयस्याङ्गः सप्तदशस्यावसृष्टत्वात्
प्रथमपञ्चमयोरङ्गोः प्रयोज्यत्वाद्वाथन्तरौ तौ स्तोमावनु पश्चात्
तयोः सृष्ट्यनन्तरं अजश्चाश्वश्चेत्येतौ पञ्च असृज्येतां सृष्टाव-
भूतां तस्मात्पश्चात् सृष्टत्वात् तावजाश्चौ राथन्तरमहः प्राचीनं
प्राक्तनं वार्हता द्वितीयादेरङ्गः पूर्वं प्रयोज्यं प्रधूनुतः प्रक्षिपतः
स्यापयत इत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथान्ययोः स्तोमयोरहर्विशेषसम्बन्धं दर्शयन् तस्याहर्वि-
शेषस्य पश्चाद्भाविनोऽपि दीप्तिर्भवतीत्याह ।

पञ्चदशश्चैकविंशश्च वार्हतौ तौ गौश्चाविश्चान्वसृ-
ज्येतां तस्मात्तौ वार्हतं प्राचीनं भास्करुतः ॥ ६ ॥

पञ्चदशश्चैकविंशश्चेति द्वौ स्तोमौ वार्हतौ वार्हतेऽहनि प्रयो-

ज्यौ तावनुपश्चात् गौश्च अविञ्चेत्येतौ पशू अश्ज्येतां सृष्टाव-
भूतां तस्माद्वाहृतयोः पञ्चदशैकविंशयोरनन्तरं सृष्टत्वात् तौ
पशू वाहृतं द्वितीयचतुर्थादिकमहः प्राचीनं प्राक्तनं अञ्चगति-
पूजनयोः यथा पूजितं भवति तथा भास्कुरुतः भासा दीष्ट्या
सुक्तं कुरुतः ॥ ६ ॥

एवं वाग्रूपानुष्टुभः सकाशात् प्रजापतिः आत्मनः सप्तदशा-
श्लोका सृष्टिं जानतः फलमाह ।

एवं वै विद्वांसमाहुरपि ग्राम्याणां पशूनां वाच
आजानाति ॥ ७ ॥

एवमुक्तां सृष्टिं विद्वांसं जानन्तं पुरुषं आहर्ब्रह्मवादिनः
किमिति ग्राम्याणां ग्रामे भवानाह्मवादीनां पशूनामपि च
वाचः अव्यक्तानि वाक्यानि आजानाति अभिजानातीति एवं
विद्वान् पुरुषः मनुष्यवाक्यस्यैव पशूनां वाक्यस्यापि आकारणा-
दिकमर्थञ्जानातीत्यर्थः ॥ ७ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे दशमाध्यायस्य

द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

अथ द्वादशाहसृष्टिफलकं विधित्पुराह ॥

प्रजापतिरकामयत वज्र स्यां प्रजायेयेति स आ-
त्मन्त्वमपश्यत्तत ऋत्विजोऽसृजत यद्वत्वादसृजत
तद्वत्विजामृत्विक्त्वं तैरेतं द्वादशाहमुपासीदत्सो-
ऽराध्नात् ॥ १ ॥

अस्य जगतः सृष्टेः प्रागवस्थायां प्रजापतिः सर्वस्य सृष्टा
अकामयत ऐच्छत् किमिति वज्र स्यां नानाविधकार्यार्थना अहं
वज्र भवेयं तदर्थं प्रजायेय प्रजारूपेणोत्पद्येयेति एवं कामय-
मानः स प्रजापतिः आत्मन् आत्मनि स्वस्मिन् ऋत्वं ऋतौ ऋतु-
काले भवद्गर्भस्य कारणं बीजमपश्यत् दृष्टवान् ततस्तस्मात् आत्मनि
ऋत्वात् प्रजापतिर्ऋत्विजोऽसृजत यद्यस्मात् ऋत्वात् सृष्टवान्
तस्मात् ऋत्विजां याजकानां ऋत्विक्त्वं ऋत्विगिति नाम सम्पन्नं
एवमृत्विजः सृष्ट्वा तैः सृष्टैः एतं द्वादशाहं अताहःशब्देन सव-
नत्रयात्मकः सोमयागः उक्तः तमेतं द्वादशाहसंज्ञं सोमयागं
उपासीदत् उपागच्छत् अत्यतिष्ठदित्यर्थः तदनुष्ठानेन स प्रजा-
पतिरराध्नात् प्रजादिभिः समृद्धोऽभवत् रुधसाधसंसिद्धाविति
धातुः एवं द्वादशाहः समृद्धिहेतुरित्युक्तं ॥ १ ॥

अथ तस्मिन् द्वादशाहे या द्वादशदीक्षा सापि समृद्धिहेतुः
किमु वक्तव्यं द्वादशाहस्य समृद्धिहेतुत्वमित्यभिप्रायेणाह ।

पिता नोऽरात्मीदिति मासा उपासीदुस्ते दीक्ष-
यैवाराभुवन्नुपसत्सु त्रयोदशमदीक्षयुः सोऽनुव्यमभव-

तस्मादुपसत्सु दिदीक्षाणोऽनुव्यं भवत्येव च हि त्रयो-
दशं मासञ्च जते नैव च ॥ २ ॥

“ संवत्सरात्मकः प्रजापतिः नोऽस्माकं पिता अरात्सीत् अनेन
द्वादशाहेन समष्टोऽभूदिति बुद्ध्वा मासाश्चैताद्या मासदेवता
अपि एनं द्वादशाहमुपासीदन् अनुष्ठानमुपागच्छन् ते दीक्षयैव
द्वादशदिवसनिष्पाद्येन दीक्षासंस्कारेणैव अराग्नवन् समष्ट्वा
अभवन् द्वादशभिर्दीक्षादिवसैरेव समष्ट्वा ते मासा उपसत्सु
द्वादशाहस्य द्वादशदीक्षा द्वादशोपसदो द्वादशप्रसुत इति
स्थितिः येषु दिवसेषु सायंप्रातःकालयोः प्रवर्षोपसद् अनुष्ठानं
ते दिवसा उपसद् इत्युच्यन्ते तेषूपसदिवसेषु त्रयोदशसंख्या-
पूरकं संसर्पां हि सत्याख्यं मासं अदीक्षयन् समष्ट्वा मासाः
तमपि दीक्षया समस्कुर्वन् स त्रयोदशोमासः अनुव्यं अनुपूर्वा-
द्वैतेर्गतिकर्म्मणः सम्पदादिलक्षणाभावे क्षिप् ततो द्वितीयै-
कवचने एरनेकाच इति यण् अनुव्यमनुगमनं प्रति अभवत्
अजायत द्वादशानाम्मासानामनुगन्ता त्रयोदशो मासो जात
इत्यर्थः यस्मात्ते पूर्वदीक्षया समष्ट्वाः अतः पश्चाद्भाविनो मासस्य
त्रयोदशस्य युक्तमनुगन्तृत्वं यस्मादेवं तस्मादुपसत्सु दिदी-
क्षाणो दीक्षां कृतवान् पुरुषोऽनुव्यं भवति अनुगमनं प्रति समर्थो
भवति सर्वेषां पूर्वदीक्षाणामनुयायी भवतीति तस्मादुपसत्सु
त्रयोदशेन न दीक्षितव्यं तथा चाध्वर्युस्त्वत्वं एको द्वादशाहेन
यजेत त्रयः षट् द्वादश त्रयोदश वा तेषामुपसत्सु त्रयोदशं

दीक्षयति तस्मात् द्वादशाहे त्रयोदशेन न ब्रह्मणा भवितव्य-
मित्येक इति अतएव मासान्तरवत् प्राधान्याभावात् कदा-
चिदेव त्रयोदशस्मासन्नैव चक्षते क्वचिदेव संवत्सरेऽस्तीति कथ-
यन्ति न चेनं सर्वस्मिन् संवत्सरे एवमुक्तेन प्रकारेण द्वादशा-
हेन समृद्धिकामो यजेतेति विधिरन्नेतव्यः ॥ २ ॥

अथ विहिते तस्मिन्नधिकारिविशेषानाह ।

एकोदीक्षेतैको हि प्रजापतिरराधोद्द्वादश दी-
क्षेरन् द्वादश हि मासा अराधुवञ्चतुर्विंशतिर्दीक्षे-
रञ्चतुर्विंशतिर्द्वादशमासा अराधुवन् ॥ ३ ॥

तस्मिन् द्वादशाहे एक एव दीक्षेत एकेनैव यजमानेन
द्वादशाहोऽनुष्ठेयः हि यस्मात् प्रजापतिः एकएव यजमानः
सन् अराधोत् तस्माद्द्यापि एकयजमानकर्तृको द्वादशाहः
द्वादशयजमानाः संहत्य द्वादशाहमनुष्ठाय समृद्धा अभूवन्निति
हि पूर्वमुक्तं अतः संहतानामपि द्वादशानामद्यापि अनुष्ठानं
गम्यते, अथवा चतुर्विंशतिसंख्याका यजमानाः द्वादशाहाय
दीक्षेरन् चतुर्विंशतिसंख्याका द्वादशमासाः सप्तदशानुष्ठानेन पूर्व-
मराधुवन् एकैकस्मिन् मासे द्वौ द्वादशमासाविति मासानां
समृद्धिरेव तदवयवानामर्द्वादशमासानामपि सैव समृद्धिरिति अभि-
प्रायेणोच्यं स्तुतिः ॥ ३ ॥

इतोऽधिकस्य दीक्षणं प्रतिषेधति ।

यदि पञ्चविंशोदीक्षेतेमे पञ्चमे पञ्चमे पञ्च-
मे पञ्चमे चत्वारोऽसावेक इति निर्दिशेयुर्यस्मा
अराद्विकामाः स्युस्तमेवाराद्विरन्वेति सर्वदूतरे रा-
ध्रुवन्ति ॥ ४ ॥

यदि चतुर्विंशतेरधिकः पञ्चविंशः पञ्चविंशतिसंख्यापूर-
कोऽन्यः पुरुषो दीक्षेत्तदा पञ्चशः पञ्चशः विंशतिसंख्यान्यजमा-
नाञ्चतुर्धा पृथक् कुर्यात् अश्विष्ठानां पञ्चानाम्मध्ये इमे चत्वार
इति चत्वारः पृथक् कर्त्तव्याः अथ यस्मै यजमानाय अराद्वि-
कामाः असमृद्धिकामाः स्युः असमृद्धिरस्मै भूयादिति कामये-
रन् तं असौ देवदत्त एकोऽस्माद्यो वहिर्भूत इति निर्दिशेयुः
विभजेयुः तमेव यजमानं अराद्विरसमृद्धिरन्वेति अनुगच्छति
इतरे सर्वे यजमानाराध्रुवन्ति संसिध्यन्ति तस्मात् पञ्चविंशो न
दीक्षितव्य इत्यर्थः यदि वहवो मिलित्वा द्वादशाहेन यजेरन्
तत्रैको गृहपतिः इतरे सह दीक्षिणो यजमानाः यजमान-
कर्मणाम्मध्ये यानि केवलं क्रत्वर्थानि यूपान्न चतुयाज्यादीनि
तानि गृहपतिरेव कुर्यात् नेतरे यानि पुरुषार्थानि क्रतुफल-
भोक्तृत्वयोग्यतासम्पादकानि च दीक्षासंस्कारादीनि तानि सर्वे
कुर्युः तथा च भवनापस्तम्बः सर्वे याजमाने स्थानिनः सर्वे
याजमानं कुर्युर्गृहपतिरेव परार्थानि यथा यूपान्नचतु-
याज्यानि गृहपतिरेव सामिधेनीकलोनावदानकल्पेनेति प्रका-
मेयुः यानि चान्यान्येवं रूपाणि स्युरिति ॥ ४ ॥

एवं सति स्वस्य गृहपतित्वं सह दीक्षिणोऽन्यांश्च यजमानान् यः कामयेत तस्य तत्प्राप्तुपायं दर्शयति ।

यो वै देवानां गृहपतिं वेदाश्रुते गार्हपतं प्रगार्हपतमाप्नोति ॥ ५ ॥

यो वै देवानां गृहपतिं सह दीक्षिणश्च वेद जानाति सगार्हपतं गृहपतित्वं सह दीक्षिणश्चाश्रुते एतस्त्रैव विवरणं गार्हपतमाप्नोतीति ॥ ५ ॥

कोऽसौ देवानां गृहपतिः केवा सह दीक्षिण इत्युभयं दर्शयति ।

संवत्सरो वै देवानां गृहपतिः स एव प्रजापतिस्तस्य मासा एव सह दीक्षिणः ॥ ६ ॥

संवत्सरः खलु देवानाम्मध्ये गृहपतिः काशात्मकस्य तस्य कथं गृहपतित्वं इत्याशङ्क्योच्यते स एव संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिरेव संवत्सरात्मना वर्त्तमानो गृहपतिर्जात इत्यर्थः तस्य संवत्सरात्मनः प्रजापतेः मासा एव सह दीक्षिणः सह दीक्षमाणा अन्ये यजमाना अभवन् ॥ ६ ॥

एतदेवोपसंहरति ।

विन्दते सह दीक्षिणोऽश्रुते गार्हपतं प्रगार्हपतमाप्नोति य एवं वेद ॥ ७ ॥

एवमुक्तमर्थं यो वेद जानाति सवेदिता सह दीक्षिणः सह
दीक्षमाणानन्यान् यजमानान् विन्दते लभते स्वयं च गार्हपतं
महपतित्वमश्नुते ॥ ७ ॥

अथ द्वादशाहं वृहत्यात्मना तुष्टुवानस्तस्य प्रथमं स्वाराज्य-
प्राप्तिहेतुतामाह ।

यो वै छन्दसां स्वराजं वेदाश्नुते स्वाराज्यं प्रस्वा-
राज्यमाप्नोति बृहती वाव छन्दसां स्वराड्श्नुते स्वा-
राज्यं प्रस्वाराज्यमाप्नोति य एवं वेद ॥ ८ ॥

यो वै यः छन्दसाङ्गायव्यादीनां मध्ये स्वराजं स्वयमेव राज-
मानां दीप्यमानां वेद स स्वाराज्यं स्वायत्तदीप्तिमन्तामश्नुते
तस्यैव त्रिवरणं प्रस्वाराज्यमाप्नोतीति का सौ छन्दसां स्वरा-
डुच्यते बृहती खलु छन्दसाम्नाथं स्वराट् स्वयमेव राजमाना
यन्वित्याङ्गरन्यानि छन्दांसि वर्षीयांसि कस्माद्वृहत्युच्यत इत्या-
दिना वृहत्याः सर्वलोकव्यापकस्य चान्येषां छन्दसां वृत्त्यन्तर्भा-
वस्य चोक्तत्वात् अति स्पष्टमन्यत् ॥ ८ ॥

अथ स्वाराज्यप्राप्तिहेतुभूतं वृहत्यात्मना द्वादशाहमग्रं-
सति ।

तां वा एतामन्नाद्याय व्यावृज्यासते यदेतं द्वाद-
शाहं द्वादश दीक्षा द्वादशोपसदो द्वादश प्रसुतः षट्-

त्रिंशदेता रात्रयो भवन्ति षट्त्रिंशदक्षरा बृहती ॥६॥

तां पूर्वोक्तां स्वराब् रूपांमेवैतां वृहतीमन्नाद्याय अन्नाद्य-
फलाय व्यावृज्य विभज्य आसते अनुतिष्ठन्ति यत् ये यजमाना
एतं द्वादशाहमासते कथं वृहत्या विभाग इत्युच्यते अथ द्वाद-
शाहस्य द्वादशरात्रयो दीक्षाः पयोव्रतादिनियमात्मकया युक्ता
भवन्ति ततो द्वादशरात्रयः उपसदः ततो द्वादशप्रसुतः सुत्या
एवं षट्त्रिंशत्सङ्ख्याका एता रात्रयो दिवसाः भवन्ति वृहती
च षट्त्रिंशदक्षरा ततो वृहतीमेवैवं तेषां विभज्य द्वादशाहं
कुर्वाणाः अन्नाद्यायानुतिष्ठन्तीत्यन्वयः अतः स्वराडालि-
कया वृहत्या संस्तुतत्वात् द्वादशाहोऽपि स्वाराज्यहेतुरित्युक्तं
भवति ॥ ६ ॥

अथोक्तं दीक्षादिकमवयुज्य प्रशंसति ।

जायते वाव दीक्षया पुनीत उपसद्भिर्देवलोकमेव
सुत्ययाप्येति ॥ १० ॥

ब्राह्मणो वा एष जायते यो दीक्षित इति श्रुत्यन्तरात्
द्वादशदिवसानुष्ठितया दीक्षितया पुनर्यजमानो जायते ततः
कृताभिरुपसद्भिः पुनीते शुध्यति ततः शुद्धः सन् सुत्यया द्वादश-
दिवसकृतया तत्साध्येन सोमयागेन देवलोकं देवानां लोकं
स्वर्गादिकं अप्येत्यपि गच्छति अनेन देवलोकप्राप्तिरपि द्वाद-
शाहस्य फलमित्युक्तं भवति ॥ १० ॥

अथानेन संवत्सरसम्बन्धीन्द्रियवीर्य्यप्राप्तिरपि भवतीत्याह ।

एतावद्वाव संवत्सरइन्द्रियं वीर्यं यदेतारात्रयो
द्वादश पौर्णमास्यो द्वादशैकाष्टका द्वादशामावास्या
यावदेव संवत्सर इन्द्रियं वीर्यं तदेतेनाप्त्वावरुन्धे
द्वादशाहेन ॥ ११ ॥

यदेता वक्ष्यमाणाः या रात्रयः एतावदेव संवत्सरे वर्त्त-
मानं बलं वीर्य्यं बलसाध्यं वीरकर्म च संवत्सरस्य सारभूता
रात्रयः इत्यर्थः का पुनरेताः द्वादश पौर्णमास्यः द्वादशमा-
सात्मके संवत्सरे द्वादशसंख्याकाः पौर्णमास्यो भवन्ति एकाष्ट-
काश्च द्वादश भवन्ति यद्यपि माघकृष्णाष्टम्येवैका तथाचाध्वर्यु-
सूत्रं यामाघ्याः पूर्णमास्याः उपरिष्टादष्टका तस्याष्टमी ज्येष्ठया
सम्पद्यते तासेकाष्टकेत्याचक्षत इति तथापि तत्सामान्यात्
चैत्रादिमासगताः सर्वाएव कृष्णाष्टम्योऽत्रैकाष्टकाशब्देनोच्यन्ते
तथामावास्याश्च द्वादश भवन्ति एवं संवत्सरे यावदेव षट्त्रिं-
शद्विंशत्सात्मकमिन्द्रियं तत्सर्व्वमेतेन द्वादशाहेन षट्त्रिंशद्विंश-
साध्ये आप्त्वा प्राप्यावरुन्धे स्वात्मनि निदधाति ॥ ११ ॥

अथ द्वादशाहस्य विराट्सम्पत्तिमाह ।

त्रिंशदक्षरा वा एषा विराट् षड्भुतव ऋतुष्वेव
विराजा प्रतितिष्ठत्यृतुभिर्विराजि ॥ १२ ॥

द्वादशाहस्य हि दीक्षोपसत्सुत्यानां मिलित्वा षट्त्रिंशद्-
हानि भवन्ति तत्र यानि त्रिंशत् सा विराट् त्रिंशद्क्षरा विराट्
इति श्रुतेः यान्यवशिष्टानि षट् ते षट्पदवः स्यष्टमन्यत् ॥ १२ ॥

पुनः षट्त्रिंशत्सङ्ख्यामवयुज्य स्तीति ।

द्वात्रिंशद्क्षरा वा एषानुष्टुब्बागनुष्टुप् चतुष्पादाः
पशवो वाचा पशून्दाधार तस्माद्वाचा सिद्धा वाचाह-
ता आयन्ति तस्माद् नाम जानते ॥ १३ ॥

अथ द्वादशाहस्य यान्यादितो द्वात्रिंशद्हानि एषा द्वात्रिंश-
द्क्षरानुष्टुवेव यान्यवशिष्टानि तानि चत्वारि तानि चतुष्पादाः
पशवः अनुष्टुप् च वाग्रूपा तथा पूर्वप्रयुक्तया वाचा चतुष्पादः
पशून् दाधारात्मनि धारयति यस्मादेवं तस्मादेव कारणात्
पशवो वाचा सिद्धाः वाग्व्यवहारे लब्धाः वाचा नामधेयात्मकेन
शब्देन आहताः आकारिताश्च सन्तः पशवः आयन्ति आग-
च्छन्ति यस्मादेव पशून् वाचा दाधार तस्मादेव कारणात्ते
पशवः स्वं स्वं नाम जानते अवगच्छन्ति ॥ १३ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे दशमाध्यायस्य

तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

एवं द्वादशाहं विधाय समुदायेन वज्रशः स्तुतिः कृता
अथ तस्य आद्यन्तयोर्यावतिरात्रौ तौ स्तुतिमुखेन विधत्ते ।

भूतं पूर्वोऽतिरात्रो भविष्यदुत्तरः पृथिवी पूर्वो-
ऽतिरात्रो द्यौरुत्तरोऽग्निः पूर्वोऽतिरात्र आदित्य उ-
त्तरः प्राणः पूर्वोऽतिरात्र उदानउत्तरः ॥ १ ॥

भूतं इतः पूर्वं सृष्टेरूर्ध्वं उत्पन्नं यावत्प्रदार्थजातमस्ति स
एव पूर्वः द्वादशाहस्य प्रथमातिरात्रः भविष्यदितः परमुत्पत्त्य-
मानं यावदस्ति विकारजातं स एवोत्तरः द्वादशाहस्यान्त्योऽति-
रात्रः तथा पृथिव्यग्निप्राणानां प्राथम्यात् प्रथमोऽतिरात्रस्तत्-
स्थानीयः द्यौरादित्य उदान इत्येतेषां स्वस्वपूर्वापेक्षयोत्तर-
त्वात् चरमातिरात्रस्य तदात्मकत्वं अतएवं विधायातिरात्रौ
आद्यन्तयोः कर्त्तव्याविति विधिरन्वीतो भवति ॥ १ ॥

अथ प्रथमादतिरात्रादूर्ध्वमुत्तमान्त्यपूर्वं अग्निष्टोमसंस्थे द्वे
अहनी कार्ये इति विधित्सुराह ।

चक्षुषी अतिरात्रौ कनीनिके अग्निष्टोमौ यस्मा-
दन्तरा अग्निष्टोमावतिरात्राभ्यां तस्मादन्तरे सत्यौ
कनीनिके भुङ्क्तः ॥ २ ॥

यावेतौ पूर्वोक्तावतिरात्रौ तौ चक्षुषी युञ्जस्य चक्षुषो गोलक-
स्थानीयौ उभयोः समीपेऽनुष्ठीयमानौ यावग्निष्टोमौ ते कनी-
निके नेत्रमध्ये वर्त्तमानकृष्णमण्डलस्थानीयौ एवं सति यस्मा-
दतिरात्राभ्यां अन्तरा मध्ये अग्निष्टोमावनुष्ठेयौ तस्मादन्तरे
चक्षुर्मण्डलस्य अन्तरा मध्ये सत्यौ वर्त्तमाने कनीनिके
भुङ्क्तुः पुरुषं पालयतः भुजपालनाभ्यवहारयोः भुजवचन इति
पर्युदासादात्मनेपदाभावः ॥ २ ॥

अथानयोरतिरात्रयोः शयनन्न कार्यमिति विधत्ते ।

संवत्सरस्य वा एतौ दंष्ट्रौ यदतिरात्रौ तयोर्न स्व-
प्नव्यं संवत्सरस्य दंष्ट्रयोरात्मानन्वेदपिदधानीति ॥ ३ ॥

यत् यौ पूर्वोक्तावतिरात्रौ एतौ संवत्सरस्य दंष्ट्रौ संवत्सर-
प्रतिमा वै द्वादशरात्रयः इति श्रुतेः संवत्सरस्य द्वादशाहस्य
दंष्ट्रस्थानीयौ तयोर्न स्वप्नव्यं स्वापो न कार्यः संवत्सरस्य
दंष्ट्रयोः स्वापान्नैवात्मानमपिदधानि अपिदध्यां प्रक्षिपेयमिति
बुद्ध्या ॥३॥

अथ पञ्चान्तरमाह ।

तदाहुः कोऽस्वप्नमर्हति यद्वाव प्राणो जागार त-
देव जागरितमिति ॥ ४ ॥

तत्तत्र विषये अभिन्ना ब्रह्मवादिन आहुः लोके को नाम

पुरुषः अस्मिन् स्वापमकर्तुमर्हति स्वापस्यावश्यम्भावितात् तर्हि
 कथं पूर्वोक्तदोषपरिहारः उच्यते यद्वा यदेव प्राणो देहे वर्त-
 मानः प्राणवायुर्जागर्ति कदाचिदपि न स्वपिति स हि जाग्रत्-
 स्वप्नसुषुप्तिषु तिष्ठेष्वप्यवस्थासु सर्वदा प्रब्रुह एव वर्तते तदेव
 प्राणकर्तृकं जागरणं अस्य यजमानस्य जागरितं जागरणमिति
 उक्तदोषो न भविष्यति ॥ ४ ॥

अथ पूर्वोक्तानां चतुर्णामहामन्तराले उक्थसंस्थान्यष्टाव-
 हानि कर्तव्यानीति विधित्सुराह ।

गायत्रीं वा एतां ज्योतिष्पक्षामासते यदेतं द्वाद-
 शाहमष्टौ मध्य उक्था अग्निष्टोमावभितो मासा
 स्वर्गं लोकमेत्याजरसं ब्रह्माद्यमन्नमत्ति दीप्यमानः
 ॥ ५ ॥

यत् य एतं द्वादशाहं आसते अनुतिष्ठन्ति ते एतां वक्ष्य-
 माणां ज्योतिःपक्षां गायत्रीमेवासते कैषा गायत्री किं वा
 तस्याः पक्षभूतं ज्योतिस्तदुभयमुच्यते ये द्वादशाहस्य मध्ये अष्टा-
 वुक्थाः उक्थसंस्थाः सैषा गायत्री अष्टाक्षरा च गायत्रीत्य-
 मयोरष्टसंख्यासाम्यात् अभितः पार्श्वयोः उक्थानां पुरस्तात्
 परस्ताच्च यावग्निष्टोमौ क्रियमाणौ तावेव अस्याः गायत्र्याः
 पक्षौ अग्निर्देवतानां ज्योतिर्विराट् छन्दसां ज्योतिरिति श्रुतेः
 तस्मिन् ज्योतिष्टोमसमाप्तत्वाद्ग्नष्टोमोऽपि ज्योतिः तस्मादेष्ट

गायत्री ज्योतिःपद्मा एवं ज्ञात्वानुतिष्ठन् देहावसाने भासा
दीप्तया सह स्वर्गं लोकमेति गच्छति अस्मिंश्च लोके आचरसं
थावज्जीर्यते तावत्पर्यन्तं ब्रह्माद्यं ब्राह्मणजात्या अदनीयं
प्रथस्तमन्नं अन्ति भुङ्क्ते दीप्यमानः मध्ये मध्ये ज्वरादिभिः
तप्यमानः सन् एतदुक्तं भवति द्वादशाहस्य प्रथममतिरात्रे
तत एकमहरग्निष्टोमः ततोऽष्टावुक्थाः ततोऽग्निष्टोमाति-
रात्राविति क्रमेण कर्त्तव्यानीति ॥ ५ ॥

अथैतेष्वहःसु आद्यन्तावतिरात्रौ मुक्त्वा यो मध्ये दशरात्रा-
तिक्रमेण कर्त्तव्यः तत्रादितस्त्रिष्वहःसु षष्ठस्तोत्रे विकल्पेन
रथन्तरं साम कार्थ्यमिति विधत्ते ।

त्रिष्पुरस्ताद्रथन्तरमुपयन्ति त्रयाष्टवै वाक् सर्वा-
मेव वाचमवरुध्य सर्वमन्नाद्यं द्वादशाहं तन्वते ॥६॥

पुरस्तात् पूर्वस्मिन् भागे दशाहस्यादितः त्रिष्वहःसु रथ-
न्तरं तिरुपयन्ति त्रिवारं प्रयुञ्जीरन् त्रयाष्टवै त्रिधा आवर्त्त-
माना खलु वाक् सुप् तिङ्कदन्तरूपेण यद्वा वेदलयरूपेण त्रिधा
वर्त्तमाना एव रूपावर्त्तनेन रथन्तरस्य तिरूपामनेन सर्वा
इत्स्नामेव वाचं सर्वमन्नाद्यश्चावरुध्य द्वादशाहं तन्वते विस्ता-
रयन्ति ॥ ६ ॥

अस्मिन् पक्षे रथन्तरस्य नैरन्तर्येण प्रयोगाज्जामितादोष-
भाशङ्क्य परिहरति ।

जामि वा एतद्यज्ञे क्रियते इत्याहुर्व्यत् त्रिष्पुर-
स्ताद्रथन्तरमुपयन्तीति सौभरमुक्त्यानां ब्रह्मसाम
भवति तेनैव तदजामि ॥ ७ ॥

पुरस्ताद्रथन्तरं पूर्वस्मिंस्त्व्यहे रथन्तरं साम नैरन्तर्थ्येणोपय-
न्तीति यत् एतद्यज्ञे जामि नीरसमेव क्रियते प्रयुक्तस्यैव पुनः
पुनः प्रयोगादिति ब्रह्मवादिन आहुः तत्रायं जामितादोष-
परिहारः उक्त्यानां तृतीयसवनगतानां स्तोत्राणां मध्ये ब्रह्म-
साम ब्रह्मणः स्तोत्रनिर्वर्त्तकं साम तत् सौभरं कार्यं तेन प्रयु-
क्तेन सौभरेणैव एतदहरजामित्वदोषरहितं सारवदेव भवति ॥ ७

ननु दशरात्रस्य प्रथमेऽहन्यग्निष्टोमसंस्थे तृतीयसवने उ-
क्त्यानि न सन्ति तत्र कथं अजामित्वमित्यत आह ।

प्रत्नवत्यः प्रायणीयस्याहुः प्रतिपदो भवन्ति तेनो
एव तदजामि ॥ ८ ॥

प्रतिपद्यन्ते प्रारभन्तेऽनेनाह्वेति प्रायणीयं पृथ्ममहस्तस्य
प्रायणीयस्याहुः प्रत्नवत्यः अस्य प्रत्नामनुद्युतमित्याद्या ऋचः
प्रतिपदो वहिष्पवमानस्य प्रारम्भार्था भवन्ति तेनो तेन उ तेनैव
प्रत्नवतीनां प्रतिपत्त्वेनैव तत् प्रायणीयमहरजामि तत्रत्यानां
प्रतिपदां प्रत्नवत्त्वलक्षणो विशेषणो योगात् अहरन्तरस्य
तद्योगाभावाच्च अस्याप्यङ्को जामित्वदोषो न भवतीत्यर्थः ॥ ८ ॥

अथ दशरात्रस्योपरिभागे अष्टमनवमदशमेष्वहः स्वपि
रथन्तरस्य तिरूपायनं विधत्ते ।

त्रिर्वेवोपरिष्टाद्रथन्तरमुपयन्ति तत्राष्टद्वै वाक्
सर्वामेव वाचमवरुध्य सर्वमन्नाद्यं द्वादशाहादुत्तिष्ठ-
न्ति ॥ ६ ॥

उपरिष्टाद्दशरात्रस्योपरितनेष्वपि त्रिष्वप्यहःसु एवमेव
रथन्तरं तिरूपयन्ति त्रिवारमुपगच्छेयुः अन्यत् पूर्ववद्याख्येयं
सर्वां वाचं सर्वमन्नाद्यञ्च प्राप्य द्वादशाहादनुष्ठिताद्या-
गादुत्तिष्ठन्ति उत्क्रामन्ति तं परिसमापयन्तीत्यर्थः अत्रापि
पूर्ववज्जामित्वाशङ्कापरिहारश्च पूर्ववद्योजनीयः दशमेऽहन्यपि
प्रत्नवत्यः प्रतिपद् इति विधास्यति अतः पूर्ववदजामित्वं ॥ ६ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे दशमाध्यायस्य

चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

अथास्मिन् द्वादशाहे आद्यन्तावतिरात्रौ दशममहद्यान्त-
र्मध्ये यो नवरात्रः तं स्तोतुं त्रेधा विभजति ।

त्रयो वा एते त्रिरात्रा यदेष द्वादशाहो गायत्र-

मुखः प्रथमो गायत्रमध्ये द्वितीयो गायत्रोत्तमस्त्रि-
तीयः ॥ १ ॥

अत्र द्वादशाहशब्दः तदवयवे नवरात्रे वर्त्तते यत् एष
द्वादशाहो द्वादशाहावयवो नवरात्रः एते त्रयस्त्रिंशद्रात्राः
तत्र त्रिरात्रो गायत्रमुखः गायत्रीकन्दस्कामहर्मुखे प्रथमतो
यस्य स तथोक्तः द्वितीयस्त्रिरात्रो गायत्रमध्यः तत्र मध्यमस्या-
हो गायत्रत्वात् तृतीयस्तु गायत्रोत्तमस्तृतीयमहर्चित्तत्र गायत्रं
अत्र प्रथमं पदशस्त्रं गायत्रीकन्दस्कात्वञ्चाभिप्रेत्य गायत्रमुख-
इत्यादि व्यपदेशः एतकन्दांसि वा अन्योन्यस्य लोकमभ्यध्याय-
न्निति कन्दसो व्यूहनविधानसमये विस्फटं दर्शयिष्यामः ॥ १ ॥

अस्त्वेवं ततः किं जातमत आह ।

यस्माद्गायत्रमुखः प्रथमस्तस्माद्ूर्ध्वोऽग्निर्दीदाय
यस्माद्गायत्रमध्ये द्वितीयस्तस्मात्तिर्य्यङ् वायुः पवते
यस्माद्गायत्रोत्तमस्तृतीयस्तस्मादूर्वाङ्गादित्यस्तपति ॥२॥

यस्मात्प्रथमस्त्रिरात्रो गायत्रमुखो भवति तस्मात्तेजो-
रूपाया गायत्र्याः प्रथमतः प्रयुक्तत्वात् तत्प्रदेशादारभ्य
ऊर्ध्वं ऊर्ध्वाभिमुखः सन् अग्निर्दीदाय ज्वलति यस्मात् द्वितीय-
स्त्रिरात्रो गायत्रमध्यः तस्माद्गायत्र्या मध्यतः प्रयोगात् द्यावा-
ष्टयिव्योर्मध्ये तिर्य्यङ्गिति तिरञ्चीनो वायुः पवते यस्मात्
तृतीयस्त्रिरात्रोत्तमः तस्माद्गायत्र्या उपरिस्थितत्वादादित्यो

द्युलोकस्योपर्य्वस्याय अर्वाक् अवाङ्मुखस्तपति प्रकाशयति ॥२॥
अथ प्रकारान्तरेण एतेषां तिरावाणाङ्गायतीसम्बन्धं
स्तौति ।

तेजसा वै गायत्री प्रथमं तिरात्रं दाधार पदैर्द्वि-
तीयमक्षरैस्तृतीयं ॥ ३ ॥

यैषा गायत्री चतुर्विंशत्यक्षरात्मिका अग्निना तेजसैव
प्रथमं तिरात्रं दाधार धारयति पदैः पादैर्द्वितीयं तिरात्रं अक्ष-
रैरात्मीयैश्चतुर्विंशत्यक्षरैस्तृतीयं तिरात्रं धारयति ॥ ३ ॥

किञ्च तस्यास्तेजः किं वा पादाः कियन्ति वा तदीयान्य-
क्षराणि कथं वा तैस्त्रयस्त्रिरात्रा धृता इति सर्वमेतद्दर्शयति ।

त्रिवृट् द्वै गायत्र्यास्तेजस्त्रिवृत्प्रायणीयमहस्तेन प्रथ-
मस्त्रिरात्रो धृत्स्त्रिपदा गायत्री त्रिरात्रो मध्ये
तेन द्वितीयस्त्रिरात्रो धृत्श्चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री
चतुर्विंशत् सप्तममहस्तेन तृतीयस्त्रिरात्रो धृतः ॥४॥

त्रिवृत्स्तोमो हि गायत्र्यास्तेजः प्रजापतिमुखात् अनयोः
सहोत्पत्तेः अग्निना सहोत्पन्नत्वाच्च त्रिवृत्स्तोमोरूपत्वं दश-
रात्रस्य प्रायणीयं प्रथममहस्त्रिवृत् त्रिवृत्स्तोमकं त्रिवृदेव
स्तोमो भवतीति विधास्यमानत्वात् तेन त्रिवृदात्मकेन गायत्र्या-
स्तेजसा प्रथमस्त्रिरात्रो धृतः त्रिवृत्सूचः त्रयात्मकत्वेन त्रि-

संख्यायुक्तत्वात् षष्ठाक्षराक्षयः पादा अस्यामिति त्रिपदा गायत्री संख्यासु पूर्वस्येति पादशब्दस्यान्यलोपः पादोऽन्यतरस्यामिति ङीपि प्राप्ते टाट्चीति टाप् पादः पत् इति पङ्कावः, मध्ये प्रथमतृतीययोस्त्रिरात्रयोरन्तराले त्रिरात्रस्त्रिसोरात्रयः तेनोभयोस्त्रिरात्रयोगेन गायत्र्याः पादैर्द्वितीयस्त्रिरात्रो धृत इति उच्यते चतुर्विंशत्यक्षरात्मिका एवं प्रथममध्यमोत्तमानां त्रिरात्रगतानामङ्गां गायत्रत्वं गायत्रो वा ऐन्द्रवायवो गायत्रं प्रायणीयमहरित्वादिना शाखान्तरे स्पष्टमान्नातं यद्वा प्रथमे त्रिरात्रे तीर्थ्यपि प्रातःसवनानि गायत्राणि मध्ये तु माध्यन्दिनसवनानि उत्तमे त्रिरात्रे तु तृतीयसवनानि गायत्राणि एतदेका गायत्री सप्तममहश्चतुर्विंशस्तोमकं अत एतदूद्वयं संख्याद्वारेण सम्बद्धं तेन सप्तमस्याङ्गः सम्बन्धेन तृतीयस्त्रिरात्रोऽचरैर्धृत इत्युच्यते ॥ ४ ॥

अथोक्तप्रकारेण गायत्र्यास्त्रिरात्रत्रयव्याप्तिं श्लोति ।

तेजसा वा एते प्रयन्ति तेजो मध्ये दधति तेजोऽभ्युद्यन्ति, ज्योतिषा वा एते प्रयन्ति ज्योतिर्मध्ये दधति ज्योतिरभ्युद्यन्ति, चक्षुषा वा एते प्रयन्ति चक्षुर्मध्ये दधति चक्षुरभ्युद्यन्ति, प्राणेन वा एते प्रयन्ति प्राणन्मध्ये दधति प्राणमभ्युद्यन्ति, ये गायत्र्या प्रयन्ति गायत्रीन्मध्ये दधति गायत्रीमभ्युद्यन्ति ॥५॥

ये यजमाना गायत्र्या गायत्रीछन्दसा प्रयन्ति प्रगच्छन्ति
 प्रथमं त्विरात्रमारभन्ते एते तेजसा वै तमसो निवर्त्तकमालो-
 कादिकं तेजस्तेनैव प्रयन्ति प्रारभन्ते, ये गायत्रीमध्ये दधति
 द्वितीयं त्विरात्रं माध्यन्दिनसवनेषु धारयन्ति एते तेजएव
 मध्ये दधति स्थापयन्ति ये गायत्रीमभिलक्ष्योद्यन्ति उद्गच्छन्ति
 गायत्रैस्तृतीयसवनैस्तृतीयं त्विरात्रं समापयन्ति एते पूर्वोक्तं
 तेजोऽभिलक्ष्योद्यन्ति उदयनं समापनं कुर्वन्ति एवमुत्तरेषु त्रिषु
 पथ्यायेषु योज्यं तेजसा तेजःशब्दाभिधेयेन अग्न्यादिना अग्न्यं
 प्रकाशो ज्योतिः चष्टेः पश्यतिकर्माणः चक्षुर्व्योतिरग्न्यं ज्ञानं
 चक्षुः प्राणापानादिपञ्चवृत्त्यात्मकः प्राणः गायत्र्याश्च तेज-
 आदिसम्बन्धस्तेजो वै गायत्री ज्योतिर्वै गायत्रीत्यादिवाक्यशेषै-
 रधिगन्तव्यः ॥ ५ ॥

अथैनं द्वादशाहं वस्त्रात्मकत्वेन रूपयन् विस्तार्यमाणस्य
 तस्य प्रान्तदार्ढ्यहेतुशङ्कुस्थानतयैतां गायत्रीं स्तौति ।

तन्त्रं वा एतद्विधायते यदेष द्वादशाहस्तस्यैते
 मयूखा यद्गायत्रसंव्याथाय ॥ ६ ॥

तायते विस्तार्यते इति तन्त्रं वस्त्रं एतदेव वै एतद्विधायते
 विस्तार्यते तनोतेत्येकीति अनुनासिकस्याकारः यत् यएष द्वाद-
 शाहस्तस्य विस्तारितस्य असंव्याथाय संव्याथः सञ्चलनं व्यथ-
 भयञ्चलनयोरिति धातुः चलनाभावाय दार्ढ्याय एते मयूखाः

प्रान्तेषु निखातव्याः शङ्खवः यत् यैषा गायत्री सर्वद्वादशाहं
व्याप्नुवती गायत्री क्तुस्त्वमेव द्वादशाहं द्रढयतीत्यर्थः ॥ ६ ॥

अथोक्तिप्रत्युक्त्या सदृष्टान्तं द्वादशाहो गायत्र्यां प्रतिष्ठित
इति प्रदर्शयति ।

गिरिच्छिदौञ्चामन्यवेति होवाचाभिप्रतारी काक्ष-
सेनिः कथं द्वादशाह इति यथारान्नेमिः पर्येत्येवमेनं
गायत्री पर्येत्यविस्रंसाय यथारा नाभौ धृता एवम-
स्थां द्वादशाहो धृतः ॥ ७ ॥

उञ्चामन्यपुत्रो गिरिच्छित् नामकः कश्चिदृषिः हे औञ्चाम-
न्यव गिरिच्छित् इति तं सम्बोध्य काक्षसेनिः कक्षसेनस्य पुत्रः
अभिप्रतारी नामकृषिः इति इ इति खलु पूर्वमुवाच इति
शब्दपरामृष्टमेव प्रदर्शयते कथं द्वादशाह इति कथं केन प्रका-
रेण स्थितोऽतो द्वादशाह इति उञ्चामन्यवं काक्षसेनिः पप्रच्छ
तस्योत्तरमेतत् यथा अरान् रथचक्रमध्यस्थान् कीलकान्
नेमिर्बहिर्वलयः पर्येति परितो व्याप्नोति एवमेनं द्वादशाहं
गायत्री पर्येति परितो व्याप्नोति किमर्थं अविस्त्रंसाय विस्त्रंसना-
भावाय शैथिल्याभावाय यथा वा अरा नाभौ चक्रमध्ये धृताः
सम्बद्धा एवमस्थां द्वादशाहो धृतः ॥ ७ ॥

अथैतन्ननुष्टुप् रूपेण स्तौति ।

अनुष्टुभं वा एतामन्नाद्याय व्यावृज्यासते यदेतं
द्वादशाहं ॥ ८ ॥

यत् यमेतं विहितं द्वादशाहमासते अनुष्टुभं द्वात्रिंशदक्ष-
रात्मिकामेवैतां व्यावृज्य विभज्य अन्नाद्याय अन्वञ्च तदाद्यञ्च
अन्नाद्यं तदर्थं आसते अनुतिष्ठन्ति ॥ ८ ॥

कथं द्वादशाहमनुतिष्ठद्विरनुतिष्ठतो विभागः क्रियत इति
तदर्थं तद्विभागमाह ।

अष्टाभिर्वा अक्षरैरनुष्टुप् प्रथमं द्वादशाहस्याह-
रद्यच्छत्येकादशभिर्द्वितीयं द्वादशभिस्तृतीयं ॥ ९ ॥

द्वात्रिंशदक्षरात्मिकानुष्टुप् अष्टाभिराक्षरैरक्षरैर्द्वादशा-
हस्य प्रथममहः उद्यच्छति उद्गृह्णाति व्याप्नोति तस्याङ्गो
गायतत्वात् तत एकादशभिराक्षरैरक्षरैर्द्वितीयमहरद्यच्छति
तस्याङ्गस्त्रैष्टुभत्वात् त्रिष्टुभश्च पादा एकादशाक्षरा इति तद्यो-
गः द्वादशभिरवशिष्टैरक्षरैस्तृतीयमहरद्यच्छति जागतं हि तदहः
अतो जागतपादयोगात्तदभिप्रायेणैदं अत्र प्रथमेऽङ्गि नियुक्ता-
नां अष्टानामक्षराणामन्यमक्षरमुपादाय तत्रप्रभृति पुनरेकाद-
शाक्षराणि द्वितीयेऽङ्गि विनियुज्यन्ते तत्रापि अन्यमक्षरमुपा-
दाय तदारभ्य द्वादशाक्षराणि तृतीये सम्बध्यन्ते एवमेकैकम-
क्षरमादाय विनियोगे सति तत्रक्षरमवशिष्यते ॥ ९ ॥

तान्येवाक्षराणि चतुर्थ्यादीनि तीण्यहानि व्याप्नुवन्तीत्याह ।

अक्षरं त्र्यक्षरमुच्छ्रियते तदेवोत्तरं त्रिरात्रम-
नुविदधाति ॥ १० ॥

उक्तप्रकारेण अन्यमक्षरमादाय परिगणनायां त्र्यक्षरमक्ष-
रत्रयमुच्छ्रियते अवशिष्यते तदेवाक्षरत्रयं द्वितीयत्रिरात्रमनु-
क्रमेण विदधाति करोति नत्वनुष्टुभि विद्यमानानि सर्वाण्यक्ष-
राणि गतानि ॥ १० ॥

अथ तृतीयस्य त्रिरात्रस्य कथमनुष्टुभा व्याप्तिः तत्राह ।

छन्दांस्येवास्यास्तृतीयं त्रिरात्रं वहन्ति ॥ ११ ॥

अस्याः अनुष्टुभः सम्बन्धीनि यानि गायत्रीतिष्टुब्जगत्या-
ल्लिकानि छन्दांस्येव तृतीयं त्रिरात्रं वहन्ति निर्वहन्ति अनुष्टुप्
च वै सप्तदशस्य समभवतामित्यादिना छन्दसामनुष्टुभः सका-
शात् सृष्टिरुक्ता तैश्च गायत्र्यादिभिश्छन्दोभिर्नीयमानानि सप्त-
मादीन्यहानि चतुर्विंशत्यक्षरा हि गायत्री सप्तममहश्चतुर्विंश-
स्तोमकं चतुश्चत्वारिंशदक्षरा तिष्टुप् अष्टममहश्चतुश्चत्वारिंश-
स्तोमकं अष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती अष्टाचत्वारिंशस्तोमश्च
नवममहः अतएतानि छन्दांसि तृतीयं त्रिरात्रं वहन्तीत्युच्यते
एतेषाञ्चानुष्टुप्प्रभवत्वात् अनुष्टुवेव व्याप्नोतीति कृत्स्नस्य नव-
रात्रस्य अनुष्टुप्प्रूपता अतो द्वादशाहमनुतिष्ठन्त एतामनुष्टुभं
एवं विभज्य आसत इति पूर्ववदन्वयः ॥ ११ ॥

अथोक्ते नवरात्रस्यानुष्टुभोव्यापने यत्प्रतित्रिरात्रव्याप्ति-
वैलक्षण्यं तत्प्रशंसति ।

तां वा एतां प्रतीचीं तिरश्चीं पराचीमासतेऽन्ना-
द्याय तस्मात्प्रत्यञ्चं तिर्यञ्चं पराञ्चं प्रजाः पशुमु-
पजीवन्ति ॥ १२ ॥

तां पूर्वोक्तामेतामनुष्टुभं प्रतीचीं प्रतिसुखं अश्नन्तीं प्रत्यचीः
भूतां प्रथमे त्रिरात्रे प्रयुञ्जते तत्र अष्टावेकादशद्वादशेति आ-
नुष्टुभाक्षरसंख्यया भूयस्त्वेनोपलम्भात् द्वितीये तु त्रिरात्रे तिर-
श्चीन्तिरोऽश्नतीं अन्तर्द्धानं प्राप्नुवन्तीं आसते तत्र हि त्रीण्येका-
क्षराणि विभज्य प्रत्यहं एकैकमक्षरमानुष्टुभं संयोजितं अतो-
ऽक्षरस्याल्पीयस्वात् तस्यास्तिर्यक्त्वं अथ तृतीये त्रिरात्रे परा-
चीं परावृत्तां परोक्षमेवानुष्टुभमासते तत्र हि अनुष्टुभः सका-
शादुत्पत्तेः कृन्दोभिर्गायत्रादिभिः स्तोमसंख्यासाम्यं अनुष्टुभो
व्याप्तिहेतुरिति वर्णितं आत्माभिमुखं तिर्यञ्चं तिरश्चीनं अन्य-
थावृत्तमुखं पराञ्चं परावृत्तं पारोक्षस्थितञ्चोपजीवन्ति ॥ १२ ॥

अथ कृन्दां व्यूहनप्रकारं विधित्सुराह ।

कृन्दांसि वा अन्योन्यस्य लोकमभ्यधायन् गाय-
त्रो त्रिष्टुभस्त्रिष्टुब्जगत्या जगतो गायत्रास्तानि
व्यौहन्यथा लोकां ततो वै तानि यं यं काममकाम-
यन्त तमसन्वन् ॥ १३ ॥

छन्दांसि वै गायत्रीत्रिष्टुब्जगत्यात्मकानि छन्दांसि पुरा-
ऽन्योन्यस्य लोकं स्थानं अभ्यधायन् एतेषां हि क्रमेण प्रातःसव-
नादीनि सवनानि स्थानतया क्लृप्तानि गायत्रं प्रातःसवनं* ॥१३

यत् कामो व्यूढच्छन्दसा द्वादशाहेन यजते सोऽ-
सौ कामः समृध्यते ॥ १४ ॥

* द्वादशाहेन यजते सकामः काम्यमानोऽर्थं अस्मै यजमानाय
समृध्यते एतदुक्तं भवति द्वादशाहखावत् द्विविधः सत्वात्मको-
ऽहीनात्मकश्च पुनरपि प्रत्येकं द्वेधा भवति समूढो व्यूढश्चेति-
यत्रोक्तं व्यूहनन्न क्रियते स समूढः इतरतस्तु व्यूढः सकामप्राप्ति-
हेतुरिति अस्मिन् ब्राह्मणे प्राधान्येन प्रतिपाद्यत्वात् श्रूयते ॥१४॥

अथैतं द्वादशाहं देवानां स्थानत्वेन स्तौति ।

ओको वै देवानां द्वादशाहो यथा वै मनुष्या इमं
लोकमाविष्टा एवं देवता द्वादशाहमाविष्टा देवता
व्रताह वा एतेन यजते य एवं विद्वान् द्वादशाहेन
यजते ॥ १५ ॥

योऽयं द्वादशाहः सदेवानामोकः स्थानं वै तदेवोपपाद्यते
यथा खलु मनुष्या इमं लोकमाविष्टाः एवं देवता द्वादशाहमा-

* अत्र पतितमनुमीयते ।

विष्टाः तथा सति य एवं विद्वाञ्छानन् द्वादशाहेन यजते स
देवतायुक्तेनैव एतेन द्वादशाहेन यजते ॥ १५ ॥

अथैतं गृहत्वेन प्रशंसति ।

गृहा वै देवानां द्वादशाहो नागृहताया भय्यं ॥१६

देवानां द्वादशाहो गृहस्थानीय एव सर्वदा तत्रैव वासात्
अतएवं जानता द्वादशाहेन यद्वा अगृहताया अगृहत्वात्
गृहराहित्यात् भय्यं न भेतव्यं भीतिस्तस्य न जायते सर्वत्र
गृहलाभादित्यर्थः भय्यप्रभय्येव कृन्दसीति विभेतेर्हेतुभये यत्
प्रत्यये निपात्यते ॥ १६ ॥

एवं द्वादशाहं बद्ध्वा प्रशस्य अथ तस्याग्निष्टोमसाध्यां
जानतः फलमाह ।

**यो वै द्वादशाहमग्निष्टोमेन कल्पमानं वेद क-
ल्पतेऽस्मै प्रातःसवनेनैव प्रथमस्त्रिरात्रः कल्पते माध्य-
न्दिनेन सवनेन द्वितीयस्तृतीयसवनेन तृतीयोऽग्नि-
ष्टोमसान्नैव दशममहः कल्पते ॥ १७ ॥**

यः खल्वेवं द्वादशाहमग्निष्टोमेन अग्निष्टोमसंस्थेन ज्योति-
ष्टोमेन कल्पमानन्निष्पाद्यमानं वेद जानाति अस्मै जानते
यजमानाय अग्निष्टोमस्य यत्प्रातःसवनं तेनैव द्वादशाहि-

कस्य दशरात्रस्य प्रथमस्त्रिरात्रः कल्पते क्लृप्तो न द्यतो भवति
अग्निष्टोमकेन माध्यन्दिनसवनेनैव दशरात्रस्य द्वितीयस्त्रिरात्रः
कल्पते तृतीयसवनेन तृतीयस्त्रिरात्रस्तस्मिन् तृतीयसवने यद्-
न्तिममग्निष्टोमसाम तेनाग्निष्टोमसाम्नैव दशममहरविवाक्याख्यं
कल्पते क्लृप्तो भवति ॥ १७ ॥

इदमुक्तमर्थं वेदितुरपि फलमाह ।

कल्पतेऽस्मै य एवं वेद ॥ १८ ॥

स्वष्टोऽर्थः ॥ १८ ॥

इति ताण्ड्यमहामाह्वयम् दशमाध्यायस्य

पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

द्वादशाहस्य दशरात्रस्य पञ्चभिरध्यायैः स्तोत्रीयाः सामानि
च विधाव्यन् तत्र पृथक्पृथक् या स्तोत्रीयाः सामानि च तेषाम-
साङ्ख्यार्थाय प्रत्यहं विभिन्नानि रूपाणि इतः परं षड्भिः खण्डैः
प्रदर्शयन्ते तत्रादितस्त्रिभिः स्तोत्रीयाणां रूपाणि ततस्त्रिभिः
साम्नां रूपाणीति विवेकः, एवं प्रदर्शितरूपैरूपेताः स्तोत्रीयाः
तद्युक्तानि सामानि च उत्तरत्र विधेयानि तद्योत्तरत्र गायत्र्यः
सत्यस्त्रिष्टुभो रूपेण त्रिष्टुभः सत्यो जगत्यो रूपेणेत्यादिना
छन्दसामपि प्रत्येकमसाधारणरूपवत्त्वं सिद्धवदान्नायते अतो

अनेन खण्डेन सहस्रोमकन्दः सान्नां साधारणानि रूपाणि
षडक्षरसम्बन्धीभ्योऽभिधीयन्ते तत्र प्रथमस्याङ्गस्तदीयसोमादेश्च
रूपाणि दर्शयति ।

एति प्रेत्याशुमद्दीतिमद्रुक्मत्तेजस्वद्युञ्जानं प्रथ-
मस्याङ्गोरूपं त्रिवृतः स्तोमस्य गायत्रस्य कन्दसो
रथन्तरस्य सान्नः ॥ १ ॥

आ इति प्र इति एवमेतदुपसर्गद्वयं प्रथमस्य त्रिवृतस्तोम-
कस्य प्रायणीयस्याङ्गोरूपं अहरन्तराद्यावर्त्तकं अतएव अग्न
आयाहि वीतय आनो मित्रावरुणं प्रसो मासो विपश्चितः प्रसो
मासो मदच्युत इत्यादिकं उक्तरूपद्वयोपेतं तस्मिन्नहनि प्रवृ-
ज्यमानस्य त्रिवृतस्तोमस्य गायत्रस्य कन्दसो रथन्तरस्य सान्नश्च
एतदेव रूपं अतएतेषामप्यसाधारणरूपत्वसिद्धिः एवमाशुम-
दित्यादावपि योज्यं आशुङ् व्याप्ताविति अस्माद्धातोर्निष्प-
न्नाशुशब्दः स चास्मिन्नहनि अश्वन्तवा वाजिनं अश्वायन्ती
अश्ववन्निन्द्रवाजिन इत्यादिषु दृश्यते तदभिप्रायेणैदमाशुमदिति
आशुमत् आशुधातुनिष्पन्नशब्दमुक्तं यद्वा आशुरश्वः अश्वपरो-
ऽयमाशुशब्दः आशुशब्दार्थयुक्तमित्यर्थं वीतिमत् वीगत्वादिषु
एतद्धातुनिष्पन्नेन शब्देन युक्तं तथा हि वीतयुक्तं दृश्यते अग्न
आयाहि वीतये प्रसोमदेव वीतये इति तथा रुक्मत् रुचि-
धातुयुक्तं तेजस्वत् तेजःप्रतिपादकशब्दीपेतं युञ्जानं युञ्जिधातु-

युक्तं एतान्यपि रूपाणि प्रथमेऽहनि विनियुज्यमानासु स्तोत्री-
यासु अन्यत्र विद्यमानायां गायत्र्यां दृष्टव्यानि अहरादिषु
साधारणत्वात् रूपाणां अतएवान्यत्र गायत्र्यां द्विव्युतत्वा-
रुचेति रुचिधातुयोगो दृश्यते अस्मिन्चाहनि अयं सूर्य्यइवो-
पहृगिति तेजःप्रतिपादकसूर्य्यशब्दश्रवणात् तदभिप्रायेण तेज-
स्वदिति रूपं ब्रह्माणस्वायुजावयं आत्मा ब्रह्म युजा इरी
इति युजिधातुयोगश्च दृष्टः एतदभिप्रायेण तेजस्वदिति रूपं
ब्रह्माणस्वायुजावयमित्युपन्यस्तं यद्वा युञ्जानं योजनत्वमेव कु-
र्वन्ति सखन्वा नियोगः लोटो लिटश्च मध्यमपुरुषप्रयोगः
एतावत् प्रथमस्याह्नो रूपं त्रिवृदादेश्च ॥ १ ॥

अथ षष्ठ्यपडहे द्वितीयस्याङ्गः तदीयस्तोमादीनाञ्च साधा-
रणानि रूपाणि दर्शयति ।

वृषवद्वृषवद्वयिमद्विष्ववदुपस्थितं द्वितीयस्या-
ह्नोरूपं पञ्चदशस्य स्तोमस्य त्रैष्टुभस्य छन्दसो वृहतः
सान्नः ॥ २ ॥

वृषवत् वृषिधातुनिष्पन्नशब्दयुक्तं द्वितीयस्य पार्थिकस्या-
ह्नोरूपं पञ्चदशस्तोमादेश्चैतदेव रूपं अतएव अस्मिन् द्वितीये-
ऽहनि वृषा पवस्व धारया वृषा शोण इत्यादिकाः वृषशब्दवत्यः
स्तोत्रीया विनियुज्यन्ते एवमुत्तरेष्वपि रूपेषु योज्यं वृषवत्
वृषवननलिङ्गयुक्तं तथा हि तत्र मन्त्रवर्णः इन्ति वृषाणि दा-

शुभे जग्मिर्द्वितममिति यमिति तथा रयिमत् रयिशब्दयुक्तं तथा च रयिं वीरवतीमिषमिति दृश्यते तथा विश्ववद्विश्वशब्दोपेतं अतएव तत्र दृश्यते अभि विश्वानि कार्येति उपस्थितमित्यनेन तिष्ठतिधातुर्निर्दिष्टः तद्युक्तमपि द्वितीयस्याङ्गोरूपं तथाहि तस्मिन्नहनि दृश्यते महिन्ने सोमतस्थिर इति यद्वा उपस्थितं प्राप्तं विद्यमानस्यैव कथनं वर्तमानकालापदेशिनो लटः प्रयोग इति यावत् ॥ २ ॥

अथ तृतीयस्याङ्गः सप्तदशस्तोमादेश्च रूपाणि दर्शयति ।

उदन्निवद्दिग्बद्धोमदृषभवत् तृतीयस्याङ्गोरूपं
सप्तदशस्य स्तोमस्य जागतस्य छन्दसो वैरूपस्य
साम्नः ॥ ३ ॥

उत् वत् उच्छब्दयुक्तं त्रिवत् त्रित्वसंख्यायोगश्च तृतीयस्य षाण्णिकस्याङ्गो रूपं तृतीयस्य सप्तदशस्तोमादेश्च तदेव रूपं अतएव तस्मिन्नहनि तिस्रो वाच उदीरत इति रूपद्वयं दृश्यते तथा दिक्शब्दवत्त्वच्चापरं रूपं तस्मादेव दिशं विशं हसिति दिक्शब्दयोगो दृश्यते तथा गोमत् गोशब्दवत्त्वच्चान्यद्रूपं गावो मिमन्ति धेनव इति हि तत्रत्यो मन्त्रवर्णः ऋषभवत् अर्थपरोऽयन्निर्देशः ऋषभशब्दार्थवत्त्वमपरं रूपं इन्द्रस्वष्टोववंसग इति तत्र दृश्यते यद्वा शोभनशब्दोववंसगः ववनीयगामी ऋषभ इव इन्द्रः कदास्यत्यन्नं प्राप्नोतीति ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थस्याङ्गः एकविंशस्तोमादेश्च रूपाणि दर्शयति ।

राजन्वज्जनद्वत्सूर्यवद्विराडनुतोदवच्चतुर्थस्याहो
रूपमेकविंशस्य स्तोमस्यानुष्टुभस्य छन्दसो वैराजस्य
साम्नः ॥ ४ ॥

राजन्वत् राजन्शब्दवत्त्वं यद्वा राजनिधातुयुक्तं एवमा-
दिकं चतुर्थस्य पाष्णिकस्याङ्गोऽसाधारणं रूपं एकविंशस्तोमा-
देश्च एतदेव रूपं तथा हि मन्त्रवर्णं दृश्यते राजानावनभिद्रुहा
पवमानो अजीजनदित्यादौ तथा सूर्यवत् सूर्यशब्दयोगो-
ऽप्यन्यत् रूपं उषः सूर्यो न रश्मिभिरिति हि तत्र मन्त्रवर्ण-
स्तथा विराट् छन्दसोऽनुतोदवत् अनुतोदयुक्तं अन्यद्रूपं तत्र
हि पिवा सोममिन्द्रमन्दतुत्वेत्यादिका विराट्मत्स्वाहावोजी-
हाउसहो हाउ वसं हाविन्द्रोहाउवयो हाउ दहतं हाउ
खर्हाउ ज्योतिर्हाउ दा ३ ध इत्यादिभिस्तोमैः प्रतिपाद्यमनु-
तोद्यते व्यवधीयते यद्वा अनुतोदोऽभ्यासः स च चतुर्थोऽहनि
विहिते महावैराजसामादौ दृश्यते तथा हि पिवा सोममिन्द्र-
मन्दतुत्वेत्यादिकं त्रिरभ्यस्यते ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमस्याह्वस्त्रिणवस्तोमादेश्च रूपाणि दर्शयति ।

चित्रवच्छिशुमत् पङ्क्तिः शक्करी द्यूनाक्षरा गो-
मदृषभवद्वज्यभिमत्पञ्चमस्याहोरूपं त्रिणवस्य स्तो-
मस्य पाङ्क्तस्य छन्दसः शक्करीणां साम्नः ॥ ५ ॥

चित्रवत् चित्रशब्दयुक्तं शिशुमत् शिशुशब्दयुक्तं एतदा-
दिकं पञ्चमस्याह्नोरूपं त्रिषवसोमादेशैतदेव रूपं शब्दार्थ-
इति एकस्यैव विदामघवनित्यस्यां गीयमानस्य साव्यः संज्ञा
स्वीत्वं वद्धत्वज्ञापेक्षया शब्दार्थात्रयस्य साव्य इत्यर्थः तथा
पङ्क्तिह्रन्दोऽप्यस्याह्नोरूपं अतएव इन्द्रोमदाय वाटघ इत्यादि-
का पङ्क्तिर्दृश्यते सप्तपदा शक्वरी सा च विदामघवनित्यादिका
पञ्चमेऽहनि विधित्विता तथा द्यूनाचरा द्वाभ्यामचराभ्यां द्यूना-
यन्या ऋक् अस्याह्नोरूपं गोमत् गोशब्दयुक्तं ऋषमवत् ऋषम-
शब्दयुक्तं अश्वे गोमान् गोभिरश्वा इत्यादिकमपि पञ्चम-
स्याह्नोरूपं तथा वज्जीवत् वज्वयुक्तं अभिमत् अभिशब्दयुक्तं
वज्वं हिन्वन्विषायकं अभिव्रतानि यवते पुनान इति हि
तवत्यौ मन्त्रवर्षौ एतावत्सर्वं पञ्चमस्याह्नोस्त्रिषवसोमादेश
रूपं ॥ ५ ॥

अथ षष्ठस्याङ्गस्त्रयस्त्रिंशत्सोमादेशासाधारणानि रूपा-
ख्याह ।

परिवत्प्रतिवत्सप्तपदा द्विपदा विनाराश्र्सा गो-
मदृषभवत् षष्ठस्याह्नो रूपं त्रयस्त्रिंशस्य स्तोमस्य
सर्वेषां छन्दसां रूपं रेवतीनां साम्नः ॥ ६ ॥

परिवत् परिशब्दयुक्तं प्रतिवत् प्रतीत्यनेन युक्तञ्च षष्ठ-
स्याह्नो अहरन्तराद्यावर्त्तकं रूपं अतएवैतदुभयं तस्मिन्नाहनि

दृश्यते भिन्दिविश्वे अपद्विषः परिवाधे इति प्रतिवां स्वर उदित
इति प्रतिशब्दस्य त्रयस्त्रिंशस्तोमस्य तस्मिन्नहनि प्रयुज्यमानस्य
तथा सर्वेषां गायत्र्यादीनां छन्दसां तथा रेवतीनां रेवतीर्नः
सधमाद् इति अस्यामुत्पन्नं साम रेवत्यः आपो वै रेवत्य इति
श्रुतेः अपत्वेन संस्तुतत्वात् अपिशब्दवत् अस्यापि स्तोत्रं
बद्धत्वञ्च रेवत्याख्यस्य साम्नोऽप्येतदेव रूपं एवमुत्तरेष्वपि यो-
जना सप्तपदा सप्तभिः पदैरुपेता सप्तपदया यजतीति ब्राह्मणे
विशेषदर्शनात्, होत्रा साम्ना योज्येत्यवगच्छति वृषन्निद्रवृष-
पाणास इन्द्रवः सुष्टुमायातमद्रिभिः अयं जायत धनुषोधारी-
त्यादिकाः सप्तपदाश्च अत्र विनियुज्यन्ते द्विपदा पादद्वयात्मिका
अग्ने त्वन्नो अन्तममानुकं भुवनासीषधेमेत्यादिका विनारा-
शंसाः नराः शस्यन्ते अनयेति नाराशंसाः स्तुतिः तद्रहिता
ऋक् अस्याहो रूपं तथा गोमत् गोशब्दयुक्तं ऋषभवत् ऋषभ-
युक्तञ्च गोभिरञ्जानो अर्षसि सुदुषामि गोदुह इत्यादिकं ॥ ६ ॥

अथोक्तानां षडहसम्बन्धिनां रूपाणान्नानात्वं स्तौति ।

यस्मादेषा समाना सती षडहविभक्तिर्नानारूपा
तस्माद्विरूपः संवत्सरः ॥ ७ ॥

यस्मादेषोक्ता षडहविभक्तिः षडहस्य विभक्तिर्विभागः स-
माना सती षडहविभक्तित्वेन सदृशीभवत्यपि नानारूपा उक्त-
प्रकारेण परस्परं विभिन्नरूपा तस्मात् संवत्सरो विरूपो विभि-

नरूपः उक्तप्रकारेण विलक्षणान्यहानि षडृतुस्थानीयानि अतो
वसन्तादीनां परस्परं विभिन्नधर्मात्वात् उक्तं संवत्सरस्य विरू-
पत्वं ॥ ७ ॥

एतद्वेदनं प्रशंसति ।

विरूपमेनमनुप्रजायते य एवं वेद ॥ ८ ॥

एनं वेदितारमनु पश्चात् विरूपं विविधरूपमपत्यादि प्रजा-
यते उत्पद्यते यएवमुक्तां विलक्षणां षडहविभक्तिं वेद जानी-
यात् ॥ ८ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे दशमाध्यायस्य

षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

अथास्मिन्नेव पृष्ठे षडहे अग्निविभक्तिवैचित्र्यं प्रदर्श्य सौति ।

**अग्नइति प्रथमस्याहोरूपमग्निविभक्तेरग्निमिति
द्वितीयस्याग्निनेति तृतीयस्याग्निरिति चतुर्थस्य ॥१॥**

अग्निविभक्तेः अग्निशब्दस्य या विभक्तयस्तासाम्मध्ये अग्ने
इति सम्बुध्यन्तं प्रथमस्याहोरूपं अग्न आयाहि वीतये इति
हि तस्मिन्महनि दृश्यते अग्निमिति द्वितीया विभक्तिः द्वितीय-

स्याङ्गोरूपं अग्निन्दूतं टणीमह इति हि तत्र मन्त्रवर्णः अग्नि-
नेति तृतीया तृतीयस्याङ्गोरूपं अतएव तत्रापि अग्निनाग्निः
समिध्यत इति दृश्यते अग्निरिति प्रथमेव चतुर्थस्याङ्गोरूपं
जनस्य गोपा अजनिष्ट आग्टविरग्निः सुदक्ष इति तत्र दर्श-
नात् ॥ १ ॥

अथ पञ्चमस्याङ्गोऽसाधारणाग्निविभक्तिं विवक्षुराह ।

देवा वै श्रियमैच्छन्स्तान् प्रथमेऽहन्यविन्दन् द्वि-
तीये न तृतीये ताञ्चतुर्थेऽहन्यविन्दन् विन्दते श्रियं
य एवं वेदाग्नेरिति पञ्चमस्य तेनो श्रीः प्रत्युपोदिते-
त्याहुः ॥ २ ॥

देवाः खलु पुरा श्रियं पश्यदम् ऐच्छन् तदर्थं द्वादशाह-
मन्वतिष्ठन् तत्र च तां श्रियं प्रथमेऽहनि नाविन्दन् नालभन्त
तथा द्वितीये चाहनि नाविन्दन् तृतीये चाहनि न अविन्दन्
एवं प्रथमे तिरात्ने अलब्धा तां चतुर्थेऽहन्यविन्दन् एवमुक्ता श्रियो-
लाभं यो वेद असौ श्रियं सम्पदं विन्दते लभते एवं चतुर्थेनाह्ना
श्रियः प्राप्तौ सत्यां अग्नेः इति विभक्तिः पञ्चमस्याङ्गो भव-
तीति यत् तेनो तेनैव सा प्राप्ता श्रीः प्रत्युपोदिता प्रत्याख्याते-
त्याहुर्ब्रह्मवादिनः तव श्रियो वर्षस्यैव विद्युतोऽग्नेश्चिकित्त्व
इति हि पञ्चमेऽहनि दृश्यते तत्र चाग्नेः श्रियः इति सम्बन्धः

प्रतीयते तस्मात् सम्बन्धः प्रत्याख्यात इति तेषां ब्रह्मवादिना-
मभिप्रायः ॥ २ ॥

एतद्वेदनस्य फलमाह ।

अप्रतिवाद्येनं भ्राह्म्यो भवति यएवं वेद ॥ ३ ॥

एवमुक्तं प्रतिवचनं यो वेद आह्वयः शत्रुः एनमप्रतिवादी
भवति अनेनोक्तं प्रतिवक्तुं न शक्नोति ॥ ३ ॥

आरम्भावसानयोः सारूप्यार्थं तमेव सम्बुध्य षष्ठस्याहो
रूपमित्याह ।

अग्न इति षष्ठस्य येनैव रूपेण प्रयन्ति तदस्यु-
द्यन्ति ॥ ४ ॥

अग्ने सख्ये मारिषामावयं तवेति षष्ठेऽहनि दर्शनात् अग्न
इत्येतदेव षष्ठस्याहो रूपं तथा च येनैव रूपेण प्रयन्ति षष्ठं
प्रारभन्ते तदेव रूपमभिलक्ष्य तेनैव रूपेण उद्यन्ति षष्ठं
समापयन्ति ॥ ४ ॥

उक्तविभक्तिनानात्वं प्रशंसति ।

यस्मादेषा समाना सत्यग्निविभक्तिर्नानारूपा
तस्माद्यथर्त्वादित्यस्तप्रति ॥ ५ ॥

एषोक्ताग्निविभक्तिः समाना अग्निविभक्तित्वेन सरूपा सती

यस्मान्नानारूपा सम्बुद्ध्यादिविभक्तिभेदेन परस्परं विलक्षणा-
कारा तस्माद्धेतोर्यथर्तुं ऋतावृतौ वसन्तादिके आदित्यो नाना-
रूपः सन् तपति सर्वं जगद्भासयति ॥ ५ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे दशमाध्यायस्य

सप्तमः खण्डः ।

अथ षटमः खण्डः ।

अथास्मिन् षडहे विभक्तेर्नानात्वं प्रदर्श्य स्तौति ।

इन्द्रेति प्रथमस्याहो रूपमिन्द्रविभक्तेरिन्द्रमिति
द्वितीयस्येन्द्रेणेति तृतीयस्येन्द्र इति चतुर्थस्येन्द्रादिति
पञ्चमस्येन्द्रेति षष्ठस्य येनैव रूपेण प्रयन्ति तदभ्यु-
द्यन्ति यस्मादेषा समाना सतीन्द्रविभक्तिर्नानारूपा
तस्माद्यथत्वोपधयः पच्यन्ते ॥ १ ॥

इन्द्रविभक्तेः इन्द्रशब्दस्य विभक्तीनां मध्ये इन्द्रेति सम्बुध्यन्तं
प्रथमस्याहो रूपं तथाच तत्रत्यो मन्त्रवर्णः आयाहि सुषमा-
हित इन्द्र सोममिति इन्द्रमिति द्वितीया विभक्तिर्द्वितीयस्याहो
रूपं इन्द्रमिन्द्राधिनो वृहदिति हि तत्र वृष्यते इन्द्रेणेति तृती-
यस्य इन्द्रेण सहिवृषस इति तत्र दर्शनात् इन्द्र इति प्रथमान्तं
चतुर्थस्य इन्द्रो दधीचो अस्यभिरिति हि तत्र मन्त्रो वृष्यते

इन्द्रादिति पञ्चमस्य इन्द्रात्परितन्वम्भम इति तत्रत्यान् मन्त्र-
वर्णान् इन्द्रेति सम्बन्धन्तमेव षष्ठस्य यद्दीडाविन्द्रतच्छिर इति
हि तत्र दृश्यते शिष्टं सिद्धप्रायं ॥ १ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे दशमाध्यःखस्य

अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

इत्थं स्तोत्रियागतानि रूपाणि दर्शयित्वा साम्नामपि
पृच्छपडहे विधास्यमानानां रूपाणि इत उत्तरं त्रिभिः खण्डैः
प्रदर्शयन्ते तत्र प्रथमं स्वराश्रयाणि रूपाणि षष्ठस्य दर्शयति ।

यदृचा प्रस्तौति तत्प्रथमस्याहो रूपं स्वरविभ-
क्तैर्यत्पुरस्तात् स्तोभन्तद्वितीयस्य यदुभयतः स्तोभ-
न्तत्तृतीयस्य यदनुतुन्नं तच्चतुर्थस्य यदभ्यारब्धन्तत्य-
ञ्चमस्य यदिहकारेणाभ्यस्तं तत् षष्ठस्याहोरूपं ॥१॥

स्वरविभक्तेः स्वराणां विभक्तयो विमज्जमाना एकदेशाः
स्वरविभक्तयः जातावेकवचनं स्वरविभक्तीनाममध्ये ऋचा स्तोभा-
दिवर्जितया केवल्यैवर्चा प्रस्तोता साम प्रस्तौतीति तत् प्रथ-
मस्याहो रूपं तथा हि प्रथमेऽहनि माध्यन्दिनसवने विधास्य-
मानानि आश्वं सोमसाम औशनदीनि ऋचैव प्रस्तूयन्ते यत्

पुरस्तात् ऋक्प्रारम्भात् पूर्वमेव स्तोभयुक्तं साम तत् द्वितीय-
 स्याङ्गो रूपं तथैव तस्मिन्निति योक्ताश्वमायास्यं वासिष्ठं वृह-
 दित्येवमादीनि सामानि पुरस्तात् स्तोभान्येव विधास्यन्ते
 यदुभयतः स्तोभं पादस्याद्यन्तयोः स्तोभयुक्तं साम तत् तृतीय-
 स्याङ्गोरूपं हावभिसोमास आयवो हाउ इत्यादिकमुभयतः
 स्तोभं गौतमस्य तत्र विधानात् यत् अनुतुन्नं अनुपादः स्तोभै-
 खुद्यमानं साम तच्चतुर्थस्याङ्गोरूपं खराडनुतोदवदित्यत्रैव
 एतत्साम प्रदर्शितं यत्सामाभ्यारब्धं अभि उपर्यधः एकस्या
 ऋच उपर्यभ्यारब्धव्यं भवति तत् पञ्चमस्याङ्गोरूपं सर्वाण्यपि
 सामानि एकैकस्याष्टचि समाप्यते शाक्करसाम तु तिस्रष्वृक्षु
 समाप्यत इत्यभिप्रायेण अभ्यारब्धव्यमित्युक्तं एवं तिस्रः तिस्र
 एकैका स्तोत्रीयेति पञ्चमेऽङ्गि षष्ठस्तोत्रे तथा चाश्वलायन-
 सूत्रं नवप्रकृत्या तिस्रो भवन्तीति यत्साम इहकारेणाभ्यस्तं
 पुनः पुनरिहकारेण इहशब्दोच्चारणेन स्तोभयुक्तेन दीदिही-
 चेति नवभिर्ऋग्भिः स्तोत्रीयासृचो निष्पद्यन्ते भद्रं दीदिश्रौषं
 इत्यादिकं तत् षष्ठस्याङ्गोरूपमुक्तं ॥ १ ॥

स्वरविभक्तेर्नानात्वं प्रशंसति ।

स्वराणां यस्मादेषा समाना सती स्वरविभक्ति-
 र्नानारूपा तस्माद्यथर्तु वायुः पवते ॥ २ ॥

स्वराणाम्मध्ये येषा स्वरविभक्तिरुक्ता सा समाना सती

सामावयत्वेन सदृशी भवन्ती यस्मान्नानारूपा उक्तप्रकारेण
प्रत्यहं विभिन्नरूपा तस्माद्यथर्तु ऋतादृती वीष्णालक्षणेऽर्थे
यथाशब्दस्याव्ययोभावः प्रत्यृतु वायुर्नानाकारः पवते मच्छति॥२

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे दशमाध्यायस्य

नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

अथ तस्मिन् षडहे निधनविभक्तेर्नानात्वं प्रदर्श्य स्तौति ।

पदनिधनं प्रथमस्याहो रूपनिधनविभक्तेर्वह्निर्णि-
धनं द्वितीयस्य दिङ्निधनं तृतीयस्येनिधनञ्चतुर्थस्या-
थकारणिधनं पञ्चमस्य यदिहकारेणाभ्यस्तन्तत् षष्ठ-
स्याहो रूपनिधनानां यस्मादेषा समाना सती निधन-
विभक्तिर्नानारूपा तस्मादिमे लोकाः सह सन्तोना-
नैव ॥ १ ॥

निधनानि तावत् द्विविधानि अन्तर्निधनानि वह्निर्निधनानि
च इहकार इडाथकारौ गीतञ्च निधनस्वरं हीषीस्वरञ्च ह्यचरं
देवताञ्चारण्ये गेयेषु तान्यन्तःसामनिधनानीत्यादिना सूत्रका-
रेण अन्तनिधनान्युक्तानि सर्वत्र तावच्चत्वार एव सामान्ताः
स्वरोनिधनमिडावागित्यादिना वह्निर्निधनान्यपि सूत्र एवो-

क्तानि तदुभयमत्रानुसन्धातव्यं अयमर्थः निधनविभक्तीनाम्मध्ये
 पदनिधनं पादे पादे क्रियमाणेन निधनेन युक्तं साम प्रथम-
 स्याङ्गोरूपं तथा यौधाजयं वहिर्निधनं ऋगक्षराहृभिर्भूतं नि-
 धनं यस्य तत् द्वितीयस्याङ्गोरूपं तथा यौक्ताश्वादिकं दिश इति
 निधनं यस्य तद्दिङ्निधनं तृतीयस्याङ्गोरूपं तथा चुल्लकवैष्टम्भ-
 म्महावैष्टम्भं ई इति निधनं यस्य तदीनिधनं चतुर्थस्याङ्गोरूपं
 तथामहावात्से प्रमहावैराजे अथकारः अथेति शब्दो निधनं
 यस्य तदथकारिणधनं पञ्चमस्याङ्गोरूपं इहकार इडाथकारौ
 गीतञ्च निधनस्वरमित्यादिना सूत्रकृता अथकारस्यान्तर्णिधनत्व-
 मुक्तं तच्च शाब्दरे साम्नि दृश्यते ईन्द्रा दून्नायना १ इषा इत्यादि
 तथा इडा इहा यत् साम भद्रं दीदिहा औषादिकं इह
 कारिणधनेनाभ्यस्तं तत् षष्ठस्याङ्गो रूपं निधनानां सम्बन्धिनी
 एषा निधनविभक्तिः समाना सती यस्मादुक्तप्रकारेण नानारूपा
 तस्मात् भूरादयस्त्रयोलाकाः सहसन्त एकरूपाः सन्तोऽपि
 नानैव नानारूपा एव भवन्ति ॥ १ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे दशमाध्यायस्य

दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

अथेडाविभक्तेर्नानात्वं प्रदर्श्य सौति ।

द्रवदिङ् प्रथमस्याङ्गो रूपमिडाविभक्तेरुङ्ङेडं

द्वितीयस्य परिष्टुब्धेडं तृतीयस्येडाभिरैडं चतुर्थस्या-
ध्यर्द्धेडं पञ्चमस्य यदिहकारेणाभ्यस्तं तत् षष्ठस्याहो
रूपमिडानां यस्मादेषा समाना सतीडाविभक्तिर्ना-
नारूपा तस्मात्समानाः सन्तः पशवो नानारूपाः ॥१॥

इडाविभक्तेः इडाविभक्तीनां इडाप्रभेदानाम्मध्ये द्रवदिति
हि क्षिप्रनाम द्रवन्तीडा यस्य तद्द्रवदिडं कालेयगौतमादिकं
तत्प्रथमस्याहोरूपं इडाभिरैडाभिश्चन्द्रेण युक्ता इडा यस्य षड्भि
सामादेः तत्तथोक्तं इडा २३ भा ३४३ तु २३४५ इ डा
इति ऊर्ध्वेडा यस्येति तत्माधुच्छन्दसादेः तद्द्वितीयस्याहोरूपं
*भा २३४५ ई डा अधिकमस्याः सा अर्ध्या अर्ध्या इट्
इडेत्येवं रूपा यस्य वार्ध्वान्मादेः तदध्यर्द्धेडं पञ्चमस्याहोरूपं,
यद्यपि वार्ध्वान्मादेरर्ध्वरूपा ऊ३२३४पा एवाध्ययने दृश्यते
तथापि सूत्रकारेण उपा स्थानेष्वन्यानि निधनानीत्युपक्रम्य
इडा परिष्टुब्धाइडा यस्य संज्ञैरवभ्याच्छावाकसाम भवती-
त्यादेः तद्गौरवादिपरिष्टुब्धेडं तत्र हिउप ३ होवा हो ५ इडा
२३ भा ३४३ पो २३४५ इ डा इति हि तत्र दृश्यतेऽना-
देशे इत्यादिना अर्ध्यात्वमध्यर्ध्यापानामित्येतेन अर्ध्यापा-
स्थाने इट् इडेत्येवं रूपा अर्ध्वेडा प्रयोगकाले प्रयोज्ये-
त्युक्तत्वात् वार्ध्वान्मयोरर्ध्वर्द्धेडत्वं यत्साम इहकारेणाभ्यस्तं

* अत्र पतितमनुमीयते ।

आवर्त्तमानेहकारयुक्तं वारवन्तीयादिकं तत् षष्ठस्याङ्गोरूपं
 इडानां सम्बन्धिन्येषा उदाहृतेडाविभक्तिः समाना सदृशी
 सत्यपि यस्मान्नानारूपा द्रवदूर्द्धतादिभेदेन विभिन्नाकारा
 तस्मात् पशवः समानाकृतयः सन्तोऽपि नानारूपाः ॥ १ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे दशमाध्यायस्य

एकादशः खण्डः ।

अथ द्वादशः खण्डः ।

अथास्य षडहस्य प्रत्यहं विशिष्टफलहेतुतां ब्रह्मवादिनां
 प्रश्नप्रत्युक्तिभ्यां दर्शयति ।

भारद्वाजायना वै सत्रमासत तानपृच्छन् किं
 प्रथमेनाह्ना कुरुतेति प्रैवैमेति किं द्वितीयेनेत्यवसमेवा-
 कुर्महीति किं तृतीयेनेति पर्यैवाप्तवामहीति किं
 चतुर्थेनेति सतैव सदप्यदधमेति किं पञ्चमेनेति प्रा-
 णानेव विच्छिन्दन्त ऐमेति किं षष्ठेनेतीदमेवाग-
 च्छामेति ॥ १ ॥

भारद्वाजायनाः भरद्वाजगोताः खलु पुरा ऋषयः सत्रं
 सत्रात्मकमेतं द्वादशाहमासत अन्वतिष्ठन् सत्रमासीनान् यज-
 मानान् अन्ये तु ब्रह्मवादिनोऽपृच्छन् हे ऋषयो यूयं प्रथमेन
 पार्थिकेनाह्ना तु किं कुरुत किं फलं प्राप्नुथेति तान् प्रत्येवम-

ब्रूवन् प्र एवैमेति पदच्छेदः एतेर्लटि लङि रूपमेतत् प्रैवैमैव
यज्ञस्य प्रायणमेव केवलमकार्षीति अथ द्वितीयेनाह्ना किं
कुरुष्वेति पुनस्ते ब्रह्मवादिनोऽपृच्छन् अवसं अन्नमेवाकुर्महि
निष्पादितवन्तो वयमिति प्रत्यवोचन्त अथ तृतीयेनाह्ना किं
कुरुष्वेति ब्रह्मवादिभिः पृष्टे तस्येदमुत्तरं परि सर्वत एवा-
न्नवामहि प्राप्तवन्तः स्य इति पुनश्चतुर्थेनाह्ना किं कुरुष्वेति
ब्रह्मवादिनां प्रश्नः तस्येदमुत्तरं सतैव विद्यमानेन निष्पन्नेन
एते सुपांसुलुगिति तृतीयाया आकारः अन्वादेशः विषयादे-
तादेशः एतेन चतुर्थेनाह्ना सत् विद्यमानं सर्वं फलमप्यदध्म
अपिहितवन्तः स्थापितवन्तः प्राप्तवन्तः वयमिति पञ्चमेनाह्ना
किं कुरुष्वेति ब्रह्मवादिभिः पृष्टे सत्येतान् विद्विषां प्राणा-
नेव विच्छिन्दन्तः वियोजयन्तः एतान् प्राणानेव प्राप्ताः स्य इति
प्रत्यब्रूवन् अथ षष्ठेनाह्ना किं कुरुष्वेति ब्रह्मवादिभिः पुनः पृष्टे
तस्येदमुत्तरं इदमेव स्थानं इहलोकावस्थानमेव प्राप्तवन्तः स्य
इति ॥ १ ॥

अथ यहचा प्रस्तौतीत्यादिना येषा स्वरविभक्तिः पूर्वं प्रद-
र्शिता तत्रैकैकमनूद्य स्तौति ।

यस्य पदेन प्रस्तौत्यथ स्वारमभि वाव तेन देवाः
पशून्पश्यन्त्यन् पुरस्तात् स्तोभमथ स्वारमुदेव तेना-
सृजन्त यदुभयतः स्तोभमथ स्वारमेव्य एव तेन
लोकेभ्यो देवाः पशुभ्योऽन्नाद्यं प्रायच्छन् यदनुत्तमथ

स्वारमुपैव तेनाशिन्नन्यस्य मध्ये निधनमथ स्वारं
गर्भांस्तेनादधत तानि हवतास्वारेण प्राजनयन् ॥२

यस्य प्रथमेऽहनि विहितस्य साम्नः पदेन ऋचः पादेनैव
स्तोभरहितेन प्रस्तौति प्रस्तोता प्रस्तावभागं ब्रूयात् अथानन्तरं
स्वारं स्वर्यमाणं स्वरिति विशिष्टं उद्गीथभागञ्चोद्गाता ब्रवीति
तेन साम्ना स्तूयमाना देवाः पशूनेवाभ्यपश्यन् यजमानाय दातु-
मभ्यजानन् यत् पुरस्तात् स्तोभं ऋचः पुरस्तात् क्रियमाणेन
स्तोभेन युक्तं अथानन्तरं स्वारं स्वर्यमाणं द्वितीयेऽहनि विनि-
योज्यं साम तेन स्तुता देवा उदसृजन्तैव पूर्वदृष्टान् पशून्
यजमानैः प्राप्तुं व्यसृजन् प्रायच्छन्नित्यर्थः यदुभयतः स्तोभं आद्य-
न्तयोः स्तोभं आद्यन्तयोः स्तोमयुक्तं अथानन्तरं स्वर्यमाणं स्वारं
तृतीयेऽहनि विनियोज्यं साम तेन साम्ना स्तुताः देवा एभ्य
एव भूरादिभ्यो लोमेभ्यः एव दृष्टेभ्यः पशुभ्यः सकाशादन्नाद्यं
क्षीरादिकं अदनीयमन्नं प्रायच्छन् प्रकर्षेण दत्तवन्तः यदनुतुन्नं
प्रथमं अनुतोदवत् अथानन्तरं स्वारं स्वरितयुक्तं चतुर्थेऽहनि
विनियोज्यं साम तेन स्तुता उपैवाशिन्नं शिचयितुमैक्यं
यजमानान् शक्तान् कर्तुमैक्यन्नित्यर्थः शिचते सनि मीमाद्युर-
भलभक्रमेत्यादिना सन् प्रत्यये परतः अत्र लोपोऽभ्यासस्येत्यभ्या-
सलोपः यद्वा शिच इति दानकर्म्मं यजमानैर्यद्यत्प्रार्थितं तत्तत्
प्राप्नुयुरित्यर्थः यस्य साम्नो मध्ये निधनं इडा अथेत्यादिकं अथा-
नन्तरं स्वारं स्वरितयुक्तं तेन साम्ना स्तूयमाना देवाः गर्भान्

दधन् प्रजासु गर्भाणां निक्षेपणमकार्षुः इहवताइ इहवताइ
इहकारवता स्वारेण स्वर्धमाणेन साम्ना तान् पूर्वमाहि-
तान् गर्भान् प्राजनयन् प्रकर्षेण उदपादयन् ॥ २ ॥

पदनिधनं प्रथमस्येत्यादिना येषान्निधनविभक्तिरुक्तास्ता-
नवयुज्य स्तौति ।

इमं वाव देवा लोकं पदनिधनेनाभ्यजयन्मं वहि-
र्णिधनेनान्तरिक्षं दिङ्निधनेनामृतत्वमीनिधनेना-
गच्छन् ब्रह्मवर्चसमथनिधनेनावारुन्धतास्मिन्नेव लो-
कइह निधनेन प्रत्यतिष्ठन् ॥ ३ ॥

देवाः खलु पुरा इममेव भूर्लोकं पदनिधनेन क्रियमाणेन
निधनेन तद्वता साम्ना अभ्यजयन् असुं स्वर्गं लोकं वहिर्णिधनेन
अगच्छन् ब्रह्मवर्चसमथनिधनेनावारुन्धतास्मिन्नेव लो-
कइह निधनेन प्रत्यतिष्ठन् चिरकालावस्थायिनोऽभवन् ॥ ३ ॥

अथ द्रवदिङ् प्रथमस्याहो रूपमित्यादिना येषा इहा
विभक्तिर्नानारूपोक्ता तामवयुज्यानुवादेन स्तौति ।

इमं वाव देवा लोकं द्रवदिडेनाभ्यजयन्तमूर्द्धेडे-
नान्तरिचं परिष्टुब्धेडेन प्रतिष्ठामिडाभिरैडेनावा-
रुन्धत प्रतिष्ठाध्यर्द्धेडेन व्यजयन्तास्मिन्नेव लोक-
इहेडेन प्रत्यतिष्ठन् ॥ ४ ॥

इममेव भूर्लोकं देवाः पुरा द्रवदिडेन हो इडा इति युक्तेन
साम्नाभ्यजयन् ऊर्द्धेडेन असुं द्युलोकमभ्यजयन् परिष्टुब्धेडेन
परितः स्तोमयुक्तेडाशब्दोपेतेन साम्ना अन्तरिचलोकमभ्यजयन्
इडाभिरैडेन साम्ना प्रतिष्ठां प्रतिष्ठानं अवरुन्धत प्राप्नुवन् प्रति-
ष्ठाय च अर्द्धेडेन अर्द्धाधिकयेडया युक्तेन साम्ना अजयन्त
ऊर्द्धमभ्यजयन्त अभितो जयन्त अभितो जयं प्राप्नुवन् अस्मि-
न्नेव भूर्लोके इहेडेन इहकारयुक्तषडहोपेतेन साम्ना प्रत्यतिष्ठन्
प्रतिष्ठिता अभवन् ॥ ४ ॥

अथैतामिडाविभक्तिं प्रकारान्तरेण स्तोष्यन् वाङ्निधनात्
इडानिधनस्यातिशयं दर्शयति ।

न वाक् संवत्सरमतिवदतीडैव संवत्सरमतिव-
दति गर्भेण संवत्सरे पर्याट्य प्रजायते तेनातिव-
दति ॥ ५ ॥

वाक् वाङ्निधनं संवत्सरं द्वादशमासात्मकं कालविशेषं
नातिवदति अतिक्रम्य न वदति किन्तु ततः पूर्वमेव वदति

जननादूर्ध्वं पञ्चसु मासेषु हि बालानां जल्पितं भवति इडैव
 इडानिधनमेव तु संवत्सरमतिवदति एतदेव विवियते गर्भे-
 ष्येति इडेति गोनामसु पाठात् पशवो वा इडेति श्रुतेः इडा-
 शब्देन पशुरेवोच्यते स च गर्भेण गर्भरूपेणावस्थितः सन् संव-
 त्सरे मासदशके सम्पूर्णं पर्याप्त्य योनिदेशं प्रति स्वकोयं शिरः
 प्रतिनिवृत्त्यर्थं प्रजायते उत्पद्यते तेन प्रकारेण इडानिधनं संव-
 त्सरमतिवदतीति ॥ ५ ॥

अस्त्वेवं ततः किमतमाह ।

ता वा एताश्चतस्रः षडहं पराच्य इडा अतिय-
 न्येषा नु नूतैषा विषूच्येषा प्रतीच्येतद्वीडं ॥ ६ ॥

एता ताः पूर्वोक्ताः पराच्यः पराक् उपरिभागे वर्त्तमाना-
 श्चतस्रः इडाः परिष्टुब्धेडाद्याः षडहतिवदादि षट् षष्टकं
 अतिशयं यन्ति अतीत्य गच्छन्ति प्राप्नुवन्तीत्यर्थः द्रवदिडोर्द्धे
 तु रथन्तरस्य वृहत्सोभयोः प्रकृतावेव सम्बन्धात् तद्विषये एवेति
 नताभ्यां षडहव्याप्तिः एषा नु एषा खल्विडा उता प्रोता
 षडहिकेषु सामसु सम्बद्धा तथैषा विषूची विश्वक् सर्वत्रा-
 च्छती साम्नामधस्तादुपरिष्ठाच्च वर्त्तमाना एषैव प्रतीची प्रत्य-
 च्छती प्रत्येकं सामानि प्राप्नुवती भवति एतदिदं परिदृश्यमानं
 जगत्सर्वं ऐडसु ऐडमेव इडा प्रभवमेव इडायाः पशुरूपत्वात्
 पशुभिश्च सर्वं गजत् पुष्टं भवतीति इडाजगतोः सम्बन्धः ॥ ६ ॥

यद्येवं इडानिधनमेव स्यात् न तर्हि वाङ्निधननिवन्धना-
शीर्भवेदित्याशङ्क्य सम्पत्त्या तदपि लभ्यत इत्याह ।

संवत्सरोऽग्निर्वाक् संवत्सरो यदग्निर्विभज्यते
वाचमेव तद्विभजन्ति ॥ ७ ॥

अग्निस्तावत् संवत्सरस्तन्निष्पाद्यत्वात् वाक् च संवसरा-
त्मिका संवत्सरे पूर्णं एव शिश्वो व्यक्तवर्णा वाचं प्राप्नुवन्ति
तस्मादेकहायना मनुष्या वाचं वदन्तीति श्रुत्यन्तरात् अतो
वाचः संवत्सरात्मकत्वं एवं परम्परया अग्निरेव वागित्युक्तं भव-
ति युक्तश्चैतत् अग्नेर्वाचोऽधिष्ठातृत्वात् श्रूयते हि अग्निर्वाग्-
भूत्वा मुखं प्राविशदिति एवं सति यदग्निर्विभज्यते अग्न इति
प्रथमस्याङ्गो रूपमित्यादिनोक्तेन प्रत्यहं अग्निशब्दो विभक्ति-
भेदेन भिद्यते तत्तेन वाचमेव तद्विमजन्ति वाग्विभक्तिरेव सा
एषा विभक्तिः अतो वाङ्निधनाश्रितमपि फलं सम्पद्यत
इत्यर्थः ॥ ७ ॥

तत्र विभज्यमानाग्निशब्दगतां संख्यामनूद्य प्रशंसति ।

हे हे अक्षरे विभजन्ति द्वौ द्वौ हि मासाष्टुरथो
मासानामेव तद्रूपं क्रियते ॥ ८ ॥

अग्निविभक्ताविभक्तौ च हे हे अक्षरे अग्निरिति द्व्यक्षरं
इन्द्र इति द्व्यक्षरञ्च विभजन्ति कुतः हि यस्मात् द्वौ द्वौ मासौ

चैत्रादिकौ सम्भूय ऋतुः वसन्तादिक ऋतुर्भवति अथो अपि च
तदक्षरद्वयविभजताम्नासानां द्वादशो वर्त्तमानागामेव रूपं
क्रियते ॥ ८ ॥

अथोक्तां षडहविभक्तिमनूद्य सौति ।

षडहानि विभजन्ति षडृतव ऋतूनां घृत्या ऋतू-
नां प्रतिष्ठित्या अथो ऋतूनामेव तद्रूपं क्रियते षडु
पुरुषा यानग्निरनुविद्धियते ॥ ९ ॥

दशरात्रस्यादितः षट्संख्यान्यहानि विभजन्ति एति प्रेत्या-
शुमदित्यादिना पूर्वोक्तेन साधारणरूपेण विभजन्ति विभ-
क्तानि कुर्वन्ति ऋतवश्च षट् सङ्घाक्ता भवन्ति यथा च तत्
षडहविभजनं ऋतूनां घृत्यै स्थैर्याय भवति तथा तेषामृतूनां
प्रतिष्ठित्यै प्रतिष्ठानाय च भवति अथोऽपि च तद्विभजनं ऋतू-
नामेव रूपं क्रियते ऋतवोऽपि परस्परं विभक्ताकारा विभज्य-
मानान्यहानि च परस्परं विलक्षणानि भवन्ति इति तद्वैलक्षण्य-
मेव ऋतुवैलक्षण्यकारणमित्यर्थः यस्मादेतानि विभज्यमाना-
न्यहानि षट्संख्यानि अतएव कारणात् सदसि निविष्टा होतृ
मैत्रावरुणाद्या वषट्कर्त्तारः पुरुषाः षट् षट्संख्याका भवन्ति
यान् होत्रादीनमुलक्ष्य समीपे अग्निर्विद्धियते होत्रीयादिषु
धिष्णोऽपु आग्नीध्रीयादाहृत्याग्निः प्रक्षिप्यते ॥ ९ ॥

ननु सर्वासां देवतानां मध्ये अग्नेरिन्द्रस्य चोमयोरेव विभ-
क्तिरुक्ता कुतो नान्यासामित्यत आह ।

यदिदं बद्धधाग्निर्विद्वियते यदसावादित्यः सर्वा
इमाः प्रजाः प्रत्यङ् तस्मादेते एव देवते विभक्तिमान-
शाते नातोऽन्या काचन ॥ १० ॥

यस्मात् इदमयमग्निर्बद्धधा बद्धप्रकारं विद्वियते यस्माच्च
असौ द्युलोकस्यः आदित्यः सर्वा इमाः भूर्लोकवर्तिनीः प्रजाः
प्रत्यङ् प्रत्यञ्चन् प्रत्येकं पूर्वस्थां दिश्युद्यन् भवति अत्यन्तरञ्च
भवति तस्मात् सर्वएव मन्यतेमां प्रत्युदगादिति इन्द्र एव
आदित्यः तस्माद्धेतोः एते एव अग्नेरिन्द्रश्चेति देवते विभक्तिं
षडहे प्रत्यहं विभागं आनशाते प्राप्तवत्यौ अतोऽन्या एतद्यति-
रिक्ता काचन काचिदपि देवता न प्राप्तवतीति ।

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहार्हं निवारयन् ।

पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १० ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीर-
बुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्वरेण सायणाचार्येण विरचिते माध-
वीये सामवेदार्थप्रकाशे ताण्ड्यमहाब्राह्मणे दशमाऽध्यायस्य
द्वादशः खण्डः ।

दशमाध्यायः समाप्तमगमत् ।

एकादशोऽध्यायः ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

द्वादशाहं विधाय समुदायशोऽवयवश्च तत्प्रशंसा कृता
तदवयवे षष्ठ्ये षडहे स्तोत्रीयाणां तदाश्रितानां सान्नाञ्च
रूपाणि प्रदर्शितानि, अथ तद्रूपविशिष्टाः स्तोत्रीयाः सामानि च
दाशरात्रिकाणि विधास्यन्ते द्वादशाहस्य यावाद्यन्तावतिरात्रौ
तौ पूर्वोक्तात् ज्योतिरतिरात्रान्न विशिष्येते अत स्तौ वर्णयित्वा
यानि मध्ये दशाहानि षष्ठ्यः षडहस्त्रयम्बन्दोमाः दशममहर-
विवाक्यञ्चेति तेषु प्रथमेऽहनि अग्निष्टोमसंस्थे सर्वेष्वपि स्तोत्रेषु
त्रिवृदेव स्तोमः द्वितीयादीन्यष्टौ अहान्युक्त्यसंस्थानि पञ्च-
दशसप्तदशैकविंशतिणवत्यस्त्रिंशचतुर्विंशचतुस्त्रिंशचतुश्चत्वारिं-
शाष्टचत्वारिंशस्तोमकानि दशममहसु चतुर्विंशस्तोमकं
अग्निष्टोमसंस्थं तत्राग्निष्टोमसान्नि तु त्रयस्त्रिंशस्तोमः अथैषा-
मह्नामतःपरं दशभिः प्रकरणैः स्तोत्रीयाः सामानि च विदधानः
प्रदर्शितान् स्तोमाञ्च क्रमेण विधत्ते, तत्र प्रथमेऽहनि वहिष्यव-
मानस्य स्तोमक्रमं विधित्सुराह ।

स्तोमोयुज्यते सत्रियेभ्योऽहर्भ्यः प्रत्नवतीभिश्चोप-
वतीभिश्च ॥ १ ॥

दशरात्रस्य प्रथमेऽहनि वहिष्मवमाने योऽयं विधास्यमान-
स्त्रिदशः स्तोमः सोऽसौ प्रत्नवतीभिः प्रत्नशब्दयुक्ताभिः अस्य
प्रत्नामनुद्युतमित्यादिभिः उपवतीभिः उपशिचायतस्थुष इत्या-
दिभिः स्तोत्रायाभिः प्रयुज्यते सम्बध्यते निष्पद्यत इत्यर्थः किमर्थं
सत्रियेभ्यः द्वादशाहप्रभृतिविश्वरूपजामयनं तानि सत्राणि
तत्सम्बन्धिभ्यः विधित्सितो दशरात्रश्च सर्वसत्रसम्बन्धी भवति तत्र
तत्र द्वादशाहस्य दशाहानीति विधिदर्शनात् ईदृग्भ्योऽहर्भ्यः
अहरर्थं एतच्च नव भवन्ति नवाहस्य युक्त्या इत्यनेन विशदी-
करिष्यते समिधो यजति तनूनपातं यजतीत्यादाविव ॥ १ ॥

प्रत्नवतीभिश्चोपवतीभिश्चेति पाठाद्योऽनुष्ठानक्रमोऽवगतस-
मनुद्य स्तौति ।

यत्प्रत्नवत्य उपवतीभ्यः पूर्वा युज्यन्ते ब्रह्म तत्पूर्वं
क्षत्राद्युज्यते ब्रह्म हि पूर्वं क्षत्रात् ॥ २ ॥

उपवतीभ्यः पूर्वं प्रत्नवत्यो युज्यन्ते सम्बध्यन्त इति यत् तत्तेन
ब्रह्म हि पूर्वं क्षत्रात् ब्राह्मणजातिरेव क्षत्रात् क्षत्रियजातेः
पूर्वं युज्यते सम्बध्यते युक्तश्चेतत् क्षत्रात् क्षत्रियजातेः पूर्वं हि
ब्रह्म ब्राह्मणजातिः सृष्टिसमये हि प्रजापतिमुखात् ब्राह्मण-
जातावुत्पन्नायां पश्चादुरसो वाङ्मयाश्च क्षत्रियस्योत्पत्तेः ॥ २ ॥

एतदेव पौर्वापर्यं प्रकारान्तरेण स्तौति ।

मनस्तत्पूर्वं वाचो युज्यते मनो हि पूर्वं वाचो
यद्वि मनसाभिगच्छति तद्वाचा वदति ॥ ३ ॥

उपवतीभ्यः एव प्रत्नवत्यः इति यत्तेन वाचः पूर्वं मन एव
युज्यते मनो हि मनः खलु वाचः शब्दात् पूर्वं प्रथमभावि
भवति यद्वि यत् खलु मनसा अभिगच्छति अभिप्राप्नोति विषयी-
करोति तदेव वाचा वदति न खलु कश्चित्प्रेचावान् मनसा
अविषयीकृतं वस्तु वक्तुं शक्नोति तस्मादेतयोः पौर्वापर्यनिय-
मात् अतत्येन पौर्वापर्येण तदेव क्रियत इत्यर्थः ॥ ३ ॥

अथ पुनः प्रकारान्तरेण स्तौति ।

बृहत्तत्पूर्वं रथन्तराद्युज्यते बृहद्वि पूर्वं रथन्त-
राद्विजित्या तु वै रथन्तरं पूर्वं योगमानशे ॥ ४ ॥

तत्तेन प्रत्नवतीनां पूर्वयोगेन रथन्तरात् पूर्वमुत्पन्नं बृह-
त्सामैव युज्यते बृहत्साम हि रथन्तरात् पूर्वं प्रजापतेरजायत
नन्वेवं बृहतः प्रथमभावित्वे प्रथमेऽहनि बृहत्सामैव षष्ठस्तोत्रं
स्यात् उभयसामसु च संस्रवादिषु बृहदेव पूर्वं सम्बध्येतेत्या-
शङ्कायामिदमुच्यते विजित्यात्विति तुशब्दः पञ्चव्याहृत्यर्थः
प्रजापतिरकामयत बद्ध स्यां प्रजायेयेति स तूष्णीम्नसा ध्या-
यदित्यादौ बृहत एव प्रथमभावित्वं प्रतीयते तथापि यन्नि-

त्याङ्गर्हत् पूर्वं प्रजापतेः समभवदित्यादिना कस्मात् पूर्वं
 रथन्तरं योगमानश इत्यन्तेन पूर्वं प्रजापतेर्मनसि समुद्भूतमपि
 वृहत्तिरस्कृत्य वृष्टिसमये रथन्तरस्यैव प्रथमसर्जनात् प्रथम-
 योग इति पूर्वमुक्तं तदेवात्र विजित्येत्युच्यते विजित्या
 विजयेनैव रथन्तरं वृहत्तः पूर्वं दशरातस्य प्रथमेऽहनि योगं
 सम्बन्धमानशे प्राप त्वचतयात्मको हि त्रिवृत्स्तोमस्तेषु तेषु
 प्रदेशेषु समान्नातां एकैकावृत्तमादाय त्वचीकृत्य ताः त्वचाः
 स्युरिति ॥ ४ ॥

संभार्यास्तृचा भवन्ति यथाशिष्ठान्वहिष्ठान् संभ-
 रेदेवमेवैतान् सम्भरन्ति गत्वै ॥ ५ ॥

एते त्वचाः सम्भार्याः सम्पाद्या भवन्ति यद्यपि तृतीय एव
 त्वचः सम्भार्यस्तथापि तद्योगात्प्राणभृतः प्रायेण सर्वेऽपि
 त्वचाः सम्भार्या इति व्यपदेशः यथा खलु लोके आशिष्ठान् भो-
 कृतमान् भक्षणसमर्थान् वहिष्ठान् वोढृतमांश्च अनडुह अन्विष्य
 एकत्र सम्भरेत् समूहीकरोति एवमेव एतांस्तृचान् परस्पर-
 भूतान् सम्भरन्ति समूहीकुर्वन्ति गत्वै गमनाय दशरातस्यान्त-
 प्राप्स्यर्थं ॥ ५ ॥

अथ सतियेभ्य इति यदुक्तं पूर्वं तत् स्तोत्रीयासङ्ख्यानुवादे-
 नोपपादयति ।

नव भवन्ति नवाहस्य युक्ताग ऋचर्चैर्वाह्युनक्ति

यथा प्रार्थस्य शम्या अवदध्यादेवमेवैतन्ववाहस्य शम्या
आवदधाति गत्यै ॥ ६ ॥

एवं त्रिवृत्सु त्वेषु नवस्तोत्रीया भवन्ति एतच्च नवाहस्य
अविवाक्यात् पूर्वभाविनो नवरात्रस्य युक्त्यै योजनाय भवति
एतदेव विव्रियते ऋचर्चैवाहयुनक्तीति अतत्यया एकैकया
ऋचा नवाहःसु एकैकमहयोजितवाम् भवति अपिच प्रार्थस्य
प्रकर्षेण इयन्ति गच्छतीति प्रार्थोऽनङ्गान् तस्य युजे योजनाय
यथा शम्या अवदध्यात् युगच्छिद्रेषु प्रक्षेप्यान् कीलकान् प्रोतान्
कुर्व्यात् एवमेव एतत् एतेन नवर्चैर्न नवाहस्य योजनाय शम्या
एवावदधाति तथा सति गत्यै समाप्तिपर्यन्तं गमनायैतत्सम्प-
द्यते ॥ ६ ॥

अथास्मिन्नहनि विधित्सितं स्तोमं वहिष्मवमानस्य विधाय
प्रशंसति ।

त्रिवृदेव स्तोमो भवति तेजसे ब्रह्मवर्चसाय ॥७॥

सिद्धप्रायमेतत् तेजः शरीरकान्तिः ब्रह्मवर्चसं श्रुताध्यय-
नादिजन्यं ब्राह्मं तेजः अग्निना सहोत्पन्नत्वात् त्रिवृत्स्तोमः
तस्योभयस्य कारणं भवतीत्यर्थः ॥ ७ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे एकादशाध्यायस्य

प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

प्रथमेऽहनि वहिष्मवमानस्य स्तोत्रीयाः स्तोमाश्च विहिताः
अथाज्यानां विधित्सुराह ।

उभाभ्यां वै रूपाभ्यां वहिष्मवमान्यो युज्यन्ते
यत्सामा स्तोमो भवति तदाज्येषु ॥ १ ॥

उभाभ्यां वृहद्रथन्तराभ्यां रूपाभ्यां खलु वहिष्मवमान्यः
स्तोत्रीयाः युज्यन्ते वृहत्तत् पूर्वं रथन्तरादिति हि पूर्वमुक्तं
अतः प्रत्नवत्यो वार्हतं रूपं उपवत्यो राथन्तरमिति रूपद्वययोगः
आज्येषु आज्यस्तोत्रेषु उत्तरस्यैव साम्नोरूपं भवति यत्सामा यत्
सामपृष्ठकस्तोमवान् योगो भवति प्रथमेऽहनि होतुः पृष्ठस्तोत्रे
यत्साम क्रियते तस्यैव साम्नोरूपमाज्येषु भवति नान्यस्येत्यर्थः
अतएव वक्ष्यति राथन्तरमेव तद्रूपं निर्द्योतयति स्तोमइति ॥१॥

अथाज्यानि लिङ्गविशेषयुक्तानि विधत्ते ।

निराहवन्त्याज्यानि भवन्ति युक्तमेव तैराह्व-
यति ॥ २ ॥

निराहवन्ति निष्कृष्य समूहान् पृथक्कृत्य संबुध्याभिमुखी
कृत्याह्वानं निराहवस्तद्वन्त्याज्यानि आज्यस्तोत्राणि भवन्ति
निराहवन्तीत्यत्र एकोवकारलोपश्छान्दसः तैराह्वानलिङ्गकै-
राज्यैर्बहिष्मवमान्यो युक्तं योजितमेव प्रथममह्वराह्वयति ॥२॥

कानि पुनस्तथाविधानीति तान्याह ।

अग्न आयाहि वीतय आनो मित्रावरुणायहि
सुषमाहित इन्द्राग्नी आगतः सुतमिति राधन्तर-
मेव तद्रूपनिर्द्योतयति स्तोमः ॥ ३ ॥

एते चत्वारस्तृचाश्चत्वार्य्याज्यस्तोत्राणि एषु च आकारो
दृश्यते एति प्रेत्याशुमदिति परिगणितत्वात्तच्च राधन्तरं रूपं
तदेकमेव राधन्तरं रूपं निर्द्योतयति प्रकाशयति स्तोम-
श्चान्येष्वपि त्रिवृदेव सचैकैकस्मिन्नाज्ये त्वचस्यावर्त्तनेन पूरणीय
इत्यर्थः एवं प्रातःसवनिकेषु पञ्चसु स्तोत्रेषु स्तोत्रीयाणामेव
विधानात् अत्र गातव्यं साम प्राकृतमेव गायत्वं ॥ ३ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे एकादशाध्यायस्य

द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

अथ माध्यन्दिनपवमानस्य सामानि विधास्यन् स्तोत्रीयां-
स्तावद्विधाय स्तौति ।

प्रसोमासो विपञ्चित इति गायत्री भवति प्रेत्या
अभिद्रोणानि वभ्रव इत्यभिक्रान्त्यै सुता इन्द्राय वायव

इति संस्कृत्यै प्रसोम देव वीतये इति प्रेत्यै प्रतुद्र-
वेति प्रेत्यै प्रवा एतेनाह्वा यन्ति ॥ १ ॥

प्रसोमास इति गायत्रीछन्दस्का प्रथमा स्तोत्रीया भवति
सा च प्रशब्दयोगात् प्रेत्यै प्रायणाय दशरात्रप्रारम्भायोचिता
अभिद्रोणानि वन्धव इत्यस्यां तु अभीत्यपसर्गो दृश्यते तेन चा-
भिक्रमणं स्मार्यते अतः सा अभिक्रान्त्यै अभिक्रमणाय दश-
रात्रस्याभितः आक्रमणाय भवति सुता इन्द्राय वायव इत्यस्य
सुतशब्देनाभिषुतसोमवाचिना अभिषवाख्यः संस्कारोबुद्ध्याप्यु-
पस्थाप्यते अतः सा संस्कृत्यै प्रकृतस्य दशरात्रस्य संस्कारगुणा-
तिशयाधानाय भवति प्रसोम देव वीतये प्रतुद्रवेत्यनयोः प्रशब्द-
योगात् प्रायणं बुद्धिस्यं भवति अतस्तदुभयं प्रेत्यै प्रायणाय
दशरात्रस्यारम्भाय योग्यं एतेन त्रिवृतः स्तोमकेन प्रथमेनाह्वा
प्रयन्ति वै प्रायणमेव कुर्वन्ति यजमानाः अतः प्रायणस्य प्रति-
पादिका स्तोत्रीया योग्याइति भावः ॥ १ ॥

अथ प्रसोमास इत्यस्यां स्तोत्रीयायां गातव्यं साम विधत्ते ।

गायत्रं भवति ॥ २ ॥

तच्चैकैर्मित्यतोत्तरग्रन्थे एकस्या ऋच एवाध्ययनादव-
सीयते ॥ २ ॥

अस्य च गायत्रस्य स्वप्रकारविधायकं ब्राह्मणं सार्थवाद्-
पूर्वकाम्नातं अत्राप्यतिदिशति ।

यदेव गायत्रस्य ब्राह्मणं ॥ ३ ॥

यदेव प्रकृतावग्निष्टोमविहितस्य गायत्रस्य ब्राह्मणं इमे
वै लोका गायत्रं व्यावृद्गेयमित्यादि तदेवास्यापि विहितस्य
गायत्रस्य ब्राह्मणं प्रकरणभेदाद्ब्राह्मणस्यासम्बन्धशङ्का स्यात्
तद्यावत्यर्थमयमतिदेशः ॥ ३ ॥

अथाभिद्रोणानीत्यस्याङ्गातव्यं साम विधत्ते ।

आश्वं भवति ॥ ४ ॥

सष्टं ॥ ४ ॥

एतदप्येकैर्चमथैतत् प्रवृत्त्युपन्यासेन प्रजातिहेतुरिति स्तौति ।

अश्वो वै भूत्वा प्रजापतिः प्रजा असृजत स
प्राजायत बहुरभवत्प्रजायते बहुर्भवत्याश्वेन तुष्टु-
वानः ॥ ५ ॥

पुरा खलु प्रजापतिः सर्वकारणभूतः स्रष्टा अश्वः अश्वतरी
भूत्वा प्रजाः स्रष्टव्या असृजत सृष्टवान् पुनरपि स प्राजायत
बहुरप्रजारूपेणोदपद्यत बहुरनेकविधोऽभवत् अतः आश्वेनाश्व-
सम्बन्धिना साम्ना तुष्टुवानः सुतवान् यजमानः प्रजायते पुत्र-
पौत्रादिरूपेणोत्पद्यते ततो बहुरनेको भवति ॥ ५ ॥

अथैतस्य निधनविभक्तिमनूद्य स्तौति ।

एकाक्षरन्निधनमुपयन्ति रथन्तरस्यानतिवादाय ॥६॥

रा २३४५ इति एकाक्षरं हि अस्य साम्नो निधनं तदुप-
बन्ति रथन्तरस्य साम्नोऽनतिवादायातिवादाभावाय भवति
असिति हि रथन्तरस्यैकमेवाक्षरन्निधनं यद्यत्नापि अनेकमक्षरं
निधनं स्यात् रथन्तरस्यातिवादो भवेत् अत उभयोरेकाक्षरत्वेन
साम्यात् अतिवादाभावः सिध्यतीत्यर्थः ॥ ६ ॥

एतद्वेदनं प्रशंसति ।

अनतिवाद्येनं म्नाटव्यो भवति य एवं वेद ॥७॥

य एवमुक्तमर्थं जानाति एनं वेदितारं म्नाटव्यः शत्रुरनति-
वादी अतीत्य वादी न भवति एतद्वचनस्योपरि म्नाटव्यवचनन्तो-
त्यद्यत इत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथ सुता इन्द्राय वायव इत्यस्याङ्गातव्यं साम विधत्ते ।

सोमसाम भवति ॥ ८ ॥

सोमेन दृष्टं साम सोमसाम तदप्यत्रैव कर्त्तव्यं ॥ ८ ॥

अथास्य साम्नः सोमसम्बन्धमेवाख्यानेन प्रदर्शयन् राज्या-
दिहेतुत्वेनेदं स्तौति ।

यथा वा इमा अन्या ओपधयएव० सोम आसो-
त्सतपोऽतप्यत स एतत्सोमसामापश्यत्तेन राज्यमा-
धिपत्यमगच्छद्यशोभवद्राज्यमाधिपत्यङ्गच्छति यशो
भवति सोमसाम्ना तुष्टवानः ॥ ९ ॥

यथा वा यथा खलु इमाः इदानीं दृश्यमानाः अन्या ओष-
धयः लतापुत्रमाद्याः एवमेव सोमः पुरा अविशिष्ट आसीत्
स सोमस्तपोऽतप्यत ईश्वरस्वरणात्मकं तपश्चक्रे तत ईश्वरानुप्र-
हात् स सामापश्यत् दृष्टवान् दृष्ट्वा च तेन सुत्वा राज्यं राज्ञः
कर्म्म आधिपत्यं ओषधोनामधिपतित्वञ्चागच्छत् प्राप्नोत् ततो
यशो यशस्वी अभवत् अतोऽन्योऽपि सोमसान्ना तुष्टुवानः सुत्वा
राज्यमाधिपत्यं च गच्छति यशो यशस्वी च भवति ॥६॥

प्रसोम देव वीतय इति त्वचे गातव्यसामविधायकं प्राकृतं
तद्ब्राह्मणं चातिदिशति ।

यौधाजयं भवति यदेव यौधाजयस्य ब्राह्मणं ॥१०

देवा वै सत्रमासताग्निरिन्द्रोवायुरित्युपक्रम्य अथेन्द्रो
यौधाजयं प्राट्टहतेत्यादि यदेव प्राकृतस्य यौधाजयस्य ब्राह्म-
णान्तदेवास्यापि ब्राह्मणं द्रष्टव्यं ततोक्तं सर्वस्यापि भवती-
त्यर्थः ॥ १० ॥

अथ प्रतुद्रवेति त्वचे गातव्यं साम विधाय पूर्ववत्तद्ब्राह्मण-
मप्यतिदिशति ।

औशनं यदौशनस्य स्तोमः ॥ ११ ॥

भवति ब्राह्मणमिति पदद्वयमनुषज्यते औशनं भवति यदेव
प्रकृतावौशनस्य ब्राह्मणमान्नातं अथवा पुरौशनं प्राट्टहते-

त्यादिना देवस्याप्यौशनस्य ब्राह्मणं भवति स्तोत्रीयाभिर्मध्य-
न्दिनस्य पवमानस्य त्रिवृत्स्तोमो निघ्नन् इत्यर्थः ॥ ११ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे एकादशाध्यायस्य

तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

होतृमैत्रावरुणब्राह्मणाकंस्यखावाकानां क्रमेण चत्वारि
ष्टस्तोत्राणि तेषां स्तोत्रीयाः सामानि च प्राक्तान्येव तत्र
होतुः षष्ठस्य स्तोत्रीयं प्रगाथविधिमनूद्य स्तौति ।

अभित्वा शूर नो नुम इत्यभीति रथन्तरस्य
रूपं राथन्तरं ह्येतदहः ॥ १ ॥

अभित्वा शूरेत्येषा हि रथन्तरस्य योनिः ततोऽभिश्चब्दस्यो-
त्पत्तावेव रथन्तरेण सम्बन्धादभिश्चब्दो रथन्तरस्य रूपं एत-
त्प्रायणीयमहश्च राथन्तरं रथन्तरष्टकं हि यस्मादेवं तस्माद-
भिश्चब्दयुक्तः प्रगाथोऽस्मिन्नहनि सम्बन्धयोग्यइत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयस्य षष्ठस्य स्तोत्रीयं तृचमुपादाय स्तौति ।

कथानञ्चित्र आभुवदिति कवत्यस्तेन प्राजापत्याः
कोहि प्रजापतिः प्रजापतेराप्तैः ॥ २ ॥

कयानञ्चित् इत्याद्याः कवत्यः कशब्दोपेतास्तिश्च ऋचो भवन्ति
यतः कवत्यस्तोन प्राजापत्याः प्रजापतिदेवताकाः कुत एतत् को
हि कशब्दाभिधेयः खलु प्रजापतिः एवं कवत्यो भवन्तीति यत्
तत् प्रजापतेराष्टौ प्राप्तये सम्पद्यते ॥ २ ॥

अथ तृतीयस्य षष्ठस्य स्तोत्रीयं त्वचमनूद्य स्तौति ।

तं वोदस्मानृतोषहन्वसोर्मन्दानमन्वसोऽभिवत्सन्
खसरेषु धेनव इत्यभोति रथन्तरस्य रूपं राथ-
न्तरं ह्येतदहः ॥ ३ ॥

तं वोदस्मामित्यस्मिन्तृचे अभिवत्समिति अभिशब्दे विद्यते
अभीत्येतद्रथन्तरस्य रूपमित्यादि पूर्ववद्याख्येयं ऋचसु उत्तरा-
खेव व्याख्याता इति न पुनर्व्याख्यायते ॥३॥

अस्मिन्नेव त्वचे कञ्चित्पादमादाय तदभिप्रायमाह ।

इन्द्रङ्गीभिर्हवामह इति हवन्त एवैनं ॥ ४ ॥

इन्द्रं गीभिर्हवामह इत्यनेन एनमिन्द्रं हवन्त एव आह-
यन्त एव ॥ ४ ॥

अथ चतुर्थस्य षष्ठस्य स्तोत्रीयं प्रगाथमनूद्य स्तौति ।

तरोभिर्बोविद्वसुमिति स्तोमो वै तरो यज्ञो

विद्वसुः स्तोमेन वै यज्ञो युज्यते यत्तरोभिर्वो
विद्वसुमित्याह यज्ञमेव तद्युनक्ति ॥ ५ ॥

स्तोमो वै देवेषु तरो नामासीदित्यादिना तरः शब्दस्य
स्तोमवाचकत्वं विद्वसुशब्दस्य यज्ञवाचकत्वं पूर्वमुक्तं तरत्यनेन
यज्ञमिति तरः स्तोमः वस्तूनां लम्बकत्वात् यज्ञो विद्वसुः अत्र
मन्ते यद्यपि शब्दद्वयमर्थान्तरपरं तथापि शब्दसामान्येन स्तुतिः
स्तोमेन च त्रिट्टदादिना यज्ञो युज्यते सम्बध्यत इति च प्रसिद्धं
तथा सति यथा तरोभिर्वोविद्वसुमिति तरोभिः करणैः सम्बन्धं
विद्वसुमाह तत्तेन यज्ञमेव विद्वसुवाच्यन्तरःशब्दवाच्येन
स्तोमेन युनक्ति सम्बद्धं करोति ॥ ५ ॥

अथ प्रथमे स्तोत्रीये प्रकृतमेव सामविधिमनूद्य स्तौति ।

रथन्तरं भवति ब्रह्म वै रथन्तरं ब्रह्म प्रायणीय-
महर्ब्रह्मण एव तद्ब्रह्माक्रम्य प्रयन्ति ॥ ६ ॥

ब्रह्म ब्राह्मणजातिरेव रथन्तरं प्रजापतिमुखात्सहोत्पत्तेः
प्रयन्त्यनेनेति प्रायणीयं प्रथममहस्तञ्च ब्रह्म तस्मिन्नहनि रथ-
न्तरस्य करणात् ब्रह्मण एव सकाशात् ब्रह्माक्रम्याधिष्ठाय
प्रयन्ति प्रायणमुपक्रमं कुर्वन्ति ॥ ६ ॥

प्रकारान्तरेण प्रशंसति ।

इयं वै रथन्तरमस्यामेव प्रतिष्ठाय सत्वमासते ॥७॥

इयं दृश्यमाना भूमिरेव रथन्तरं तथा सति अस्यामेव
पृथिव्यां प्रतिष्ठाय सत्रमासतेऽनुतिष्ठन्ति ॥ ७ ॥

अथ मैत्रावरुणपृष्ठस्तोत्रनिवर्त्तकं साम विधाय प्रशंसति ।

वामदेव्यं भवति पशवो वै वामदेव्यं पशूनामव-
रुथै प्राजापत्यं वै वामदेव्यं प्रजापतावेव प्रतिष्ठाय
सत्रमासते ॥ ८ ॥

शान्तिहेतोः तथा पशुसाधनत्वात् वामदेव्यस्य पशुत्वं
कथानश्चित इति वामदेव्याधारस्य त्वस्य प्राजापत्यत्वात्
तदाश्रितं सामापि प्राजापत्यमित्युक्तं स्पष्टमन्यत् ॥ ८ ॥

अथ तृतीयस्य पृष्ठस्तोत्रस्य साम विधाय स्तौति ।

नौधसं भवति ब्रह्म वै नौधसं ब्रह्म प्रायणीय-
महर्ब्रह्मण एव तद्ब्रह्माक्रमन्ते ॥ ९ ॥

नोधा नाम ऋषिस्तेन दृष्टं साम नौधसं तद्ब्रह्म परिवृढं यद्वा
बृहत् प्रतिरूपकत्वेन राथन्तरेऽहनि प्रयोज्यत्वात् ब्रह्मेति व्यप-
देशः प्रायणीयमहश्च परिवृढं मुख्यत्वात् एवं सति नौधसं
भवतीति यत्तेन ब्रह्मणः सकाशादेव ब्रह्माक्रमन्ते अवल-
म्बते ॥ ९ ॥

अथ चतुर्थस्य पृष्ठस्य साम प्रदर्श्य तच्च रथन्तरञ्चोभयं
संयुज्य स्तौति ।

कालेयं भवति समानलोके वै कालेयञ्च रथन्त-
रञ्चेयं वै रथन्तरं पशवः कालेयमस्याञ्चैव पशुषु
च प्रतिष्ठाय सत्रमासते ॥ १० ॥

कालेयं सामाच्छावाकष्टस्तोत्रं भवति कालेयञ्च रथन्तर-
ञ्चेते सामनी समानलोके समानायतने रथन्तरं यत्र प्रयुज्यते
तत्र कालेयमपि प्रयोज्यमित्यर्थः इयं खलु पृथिवी रथन्तरं
साम पशवश्च कालेयं तत्साधनत्वात् ईदृशयोरुभयोः प्रयोगात्
अस्याञ्चैव पृथिव्यां पशुषु गवादिषु च प्रतिष्ठाय चिरकालं
स्थित्वा सत्रमासते अनुतिष्ठन्ति ॥ १० ॥

अस्य साम्नो निधनस्य अहरानुरूप्यं दर्शयति ।

द्रवदिडं तथा ह्येतस्याहोरूपं स्तोमः ॥ ११ ॥

हो इडेति क्षिप्रगेयेन इडाशब्देन युक्तं एतत्साम तथाहि
तथा खसवेतस्य प्रायणीयस्याङ्गोरूपं पूर्वमुत्पन्नं तं द्रवदिडं
प्रथमस्याङ्गोरूपमिति एतेषु चतुर्षु षष्ठस्तोत्रेषु उक्तएव त्रितृत्
स्तोमोवेदितव्यः ॥ ११ ॥

इति शाण्डिल्यब्राह्मण्ये एकादशाध्यायस्य

चतुर्थः खण्डः ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

अथार्भवपवमानस्य स्तोत्रीया विधाय तत्र तासामानु-
रूप्यञ्च दर्शयति ।

प्रसोमासो मदच्युत इति गायत्री भवति मदवद्-
वै रसवत्तृतीयसवनम्मदमेव तद्रसं दधात्यया पवस्व
देवयुरित्येति रथन्तरस्य रूपं राथन्तरं ह्येत-
दहः पवतेऽह्यतो हरिरिति बृहतो रूपं बृहदेव
तदेतस्मिन्बहनि युनक्ति तद्युक्तं श्व आरभन्ते प्रसु-
न्वानायान्धस इति प्रवत्यो भवन्ति प्रणिनीषेण्यमिव
ह्येतदहरभिप्रियाणि पवते च नोहित इत्यभीति
रथन्तरस्य रूपं राथन्तरं ह्येतदहः ॥ १ ॥

प्रसोमास इत्येषा एका स्तोत्रीया गायत्री प्रथमा भवति
तत्तृतीयसवनं तन्मदवद्वै मदच्युक्तमेव रसवत् रसयुक्तं भवति
तत्र शिरावनयनेन मदकररसजननात् विश्वे देवाः सोमस्य
मत्सन् ऋभवोदेवाः सोमस्य मत्सन्नित्यादिनिविन्मन्त्रवर्णाञ्च
तृतीयसवनस्य मदहेतुत्वं गम्यते तत्तेन मदवत्या गायत्र्याः प्रयो-
गेन मदं मदकरमेव रसं तृतीयसवने दधाति, अथापवस्वेति
अपरा स्तोत्रीया तत्र चाकारो विद्यते आ इति च रथन्तरस्य
रूपं एतिप्रेत्याशुमादे इति परिगणनात् एतत्प्रायणीयमहञ्च

रायन्तरं अतो रथन्तररूपयुक्तमत्र प्रयोगार्हमित्यर्थः, पवते
 ह्यर्थत इति वर्त्तमानकालाभिधायिना पवनस्य स्थितिः प्रतीयते
 तच्च बृहतोरूपं उपस्थितं द्वितीयस्याङ्गोरूपमित्यादिना बृह-
 तस्तद्रूपत्वस्योक्तत्वात् तत्तेन स्तोत्रीयाकरणेन बृहत्सामैव एत-
 स्मिन् प्रथमेऽहनि युनक्ति पूर्वस्मिन्नहनि युक्तं सम्बद्धं तत्सामा-
 ख्या श्वःपरेद्युरारभन्ते प्रयोक्तुं परिगृह्णन्ति, प्रसुन्वानयेत्येषा
 परा स्तोत्रीया यद्यप्येकैवमेव गौरीवितं गौतमञ्चात् गीयते
 तथापि उत्तराभ्यां सह मिलित्वैतत्प्रशस्यते प्रवत्यः प्रशब्दयुक्ता
 भवन्ति तत्प्रायणीयमहः प्रणिनीषेण्यमिव हि प्रणेतव्यत्वेनेष्टं
 खलु, अभिप्रियाणीत्यपरः स्तोत्रीयसृचः अभीति रथन्तरस्य
 रूपं तद्योन्यामभित्वा शूरेति दृष्टत्वात् गतमन्यत् ॥ १ ॥

अथाग्निष्ठोमसान्नः स्तोत्रीयां दर्शयति ।

यज्ञायज्ञावो अग्नय इत्यग्निर्वै यज्ञो यज्ञएव
 तद्यज्ञं प्रतिष्ठापयति ॥ २ ॥

यज्ञा यज्ञाव इत्यस्मिन् प्रगाथे यज्ञायज्ञेति द्वौ यज्ञशब्दौ
 दृश्येते तयोरेकयज्ञशब्दो अग्निवाचकः अपरस्तु क्रियाया इत्य-
 भिप्रायेण व्याचष्टे अग्निर्वै यज्ञ इति योऽयं यज्ञः यज्ञशब्दाभि-
 धेयः क्रतुः सोऽग्निर्वै अग्निरेव तन्निष्पाद्यत्वात् यज्ञशब्दस्यो-
 परि पुनर्यज्ञशब्दोच्चारणात् यज्ञे यज्ञे संस्तुते अग्नावेव तत्तेन
 यज्ञं प्रतिष्ठापयति ॥ २ ॥

अथ प्रसोमास इत्याद्यायां स्तोत्रीयायां गायत्रं साम वि-
धाय इमे वै लोका गायत्रं व्यावृत्तेयमित्यादिकं तद्ब्राह्मणञ्चा-
तिदिशति ।

गायत्रं भवति यदेव गायत्रस्य ब्राह्मणं ॥ ३ ॥

व्याख्यातमेतत् ॥ ३ ॥

अथ तस्यामेव स्तोत्रीयायां सामान्तरं विधाय निधनद्वारा
तत्प्रतिष्ठाहेतुरिति स्तौति ।

संहितं भवति ह्यक्षरणिधनं प्रतिष्ठायै प्रतिष्ठा-
यैव सत्रमासते ॥ ४ ॥

गायत्रं संहितञ्चैते द्वे अपि च सामनी एकञ्चै तत्र संहितं
ह्यक्षरणिधनं द्वे अक्षरे निधनं यस्य तत्तथोक्तं क्रतुः इति हि तस्य
निधनमधीयते तच्च मनुष्यपदद्वयसाम्यात् प्रतिष्ठायै प्रतिष्ठानाय
भवति पवमानेन निधनेन प्रतिष्ठायैवानन्तरं प्रतिष्ठिताः यज-
मानाः सत्रमासते ॥ ४ ॥

अथा पवस्वेत्यस्यां गातत्र्यं साम विदधाति ।

सफं भवति ॥ ५ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ५ ॥

सफेन वै देवा इमान् लोकान् समाप्नुवन् यत्स-

माप्नुवन्स्तत्सफस्य सपत्वमिमानेवैतेन लोकान् स-
माप्य सत्वमासते ॥ ६ ॥

सफेन खलु सान्ना साधनेन देवाः पुरा इमान् ष्ठिव्यादि-
लोकान् समाप्नुवन् सम्यगाप्तवन्तः यद्यस्मात्समाप्नुवन् तत्तस्मात्
समाप्तिसाधनत्वात् सफस्य सान्नः सफत्वं सफमिति संज्ञा
सम्पन्ना संपूर्वादाप्नोतेः सफशब्दो व्युत्पादनीयः ष्ठोदरादि-
त्वाद्द्वर्णविकारः यस्मादेवं तस्माद्दिदानीन्तना अपि यजमानाः
एतेन सफेन सान्ना इमानेव लोकान् समाप्य सम्यगवाप्य
सत्वमासते ॥ ६ ॥

पवते ह्यर्थतो हरिरित्यस्यां गातव्यं साम दधाति ।

आक्षारं भवति ॥ ७ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ७ ॥

इदं साम भ्रातृव्यापनोदनहेतुरिति प्रतिपिपादयिषुराह ।

अष्टौ वा एताः कामदुघा आसन्स्तासामेका
समशीर्यत सा क्षप्रिभ्रवद्वध्यतेऽस्मै क्षप्रौ य एवं
वेद ॥ ८ ॥

पुरा खलु एता गायत्रीतिष्ठवाद्याः अष्टौ अष्टसंख्याः सत्यः
कामदुघाः कथमस्य काम्यमानस्याभिमतस्य सर्वस्य फलस्य
दोग्ध्रयो गोरूपा आसन् तासाम्मध्ये एका समशीर्यत संशी-

र्णा प्रद्वस्ताभूत् ततः सा कृषिः व्रीहियवादिहेतुः कर्षणक्रिया
अभवत् अत इदानीं गायत्र्यादीनि चतुरक्षराधिकानि कृन्दां-
स्युपलभ्यन्ते एवं कृषेरुत्पत्तिं यो वेद जानाति तस्मै जानते कृषौ
कर्षणक्रियायां ऋध्यते ऋद्धिः समृद्धिर्भवति ॥ ८ ॥

अथ प्रतिपित्स्मितं भ्रातृव्यापनोदनमेव दर्शयति ।

तासु देवासुरा अस्यर्द्धन्त ते देवा असुरान्
कामदुघाभ्य आक्षारेणानुदन्त नुदते भ्रातृव्यं काम-
दुघाभ्य आक्षारेण तुष्टवानः ॥ ९ ॥

तासु पूर्वोक्तासु कामदुघासु देवासुराः देवाश्चासुराश्चा-
स्यर्द्धन्त परस्परं अस्यर्द्धन्त स्यर्द्धा कृतवन्तः ते स्यर्द्धमाना देवाः
अनेनाक्षारेण सान्ना तानसुरान् कामदुघाभ्योऽनुदन्त प्रेरयन्
ताभिरसुरान्वियोजितवन्त इत्यर्थः यत एवं अतो हेतोरिदा-
नीमपि आक्षारेण तुष्टवान् इति स्तुतवान् यजमानो भ्रातृव्यं
शत्रुं कामदुघाभ्यः सकाशात् नुदते प्रेरयति निर्गमयति ॥ ९ ॥

अथ प्रसङ्गादिदं साम कस्यचिद्यजमानविशेषस्य ब्रह्मसा-
मत्वेन विधित्सुरन्वर्था आक्षारसंज्ञां निर्वक्ति ।

एभ्यो वै लोकेभ्यो रसोऽपाक्रामत्तं प्रजापतिरा-
क्षारेणाक्षारयद्यदाक्षारयत्तदाक्षारस्याक्षारत्वं ॥१०॥

एभ्यस्त्रिभ्यो लोकेभ्यः सकाशात् पुरा रसः क्षीराद्यात्मकः

अपाक्रामत् अपागच्छत् तमपक्रान्तं रसं प्रजापतिः प्रजानां
पालयिता देवः आचारेणानेन साधनेनाच्चारयत् आसमन्ता-
दासिक्तवान् यद्यस्मादनेनाच्चारयत् यत्तस्मादस्य साम्न आच्चा-
रत्वं आच्चारमिति नाम सम्पन्नं ॥ १० ॥

अस्वेवं किं ततइत्याह ।

तस्माद्यः पुरा पुण्यो भूत्वा पश्चात्पापीयान् स्या-
दाचारं ब्रह्मसाम कुर्वीतात्मन्येवेन्द्रियं वीर्यं रस-
माच्चारयति ॥ ११ ॥

यस्मात् चारणसाधनमेतत्साम तस्माद्योयजमानः पुरा पूर्व-
स्मिन् काले पुण्यः धनादिभिः श्रेष्ठो भूत्वा पश्चात्परस्मिन् काले
पापीयान् पापिष्ठो दरिद्रतमः स्यात् भवेत् आचारं साम
ब्रह्मसाम कुर्वीत कृतेन च तेन साम्ना आत्मनि स्वस्मिन्नि-
न्द्रियं इन्द्रस्य सम्बन्धि वीर्यं रसं पयःप्रभृतिकञ्च आच्चारयति
आसेचयति ॥ ११ ॥

अथ प्रकृतमेवानुसरन् सफमाच्चारञ्चोभयं संयुज्य धृति-
हेतुत्वेन स्तौति ।

जनुषैकञ्चैर्ी भवतोऽहो धृत्यै यद्वा एतस्याहोऽधृतं
तदेताभ्यान्दाधार ॥ १२ ॥

जनुषा जन्मना स्वभावतः एतौ सामविशेषौ एकञ्चैर्ी एक-

स्यामेवञ्चिं गेयौ भवतः तथा चोभयोः साम्यात् पादद्वयवत्
अस्य प्रायणीयस्याङ्गो धृत्यै धारणाय भवति एतदेव विब्रियते
यद्वा इत्यादिना यत् खलु एतस्य प्रायणीयस्याङ्गः अष्टतमधा-
रितं अनाश्रितं भवति तदेताभ्यां सामभ्यां दाधार स्तोता
धारयति ॥ १२ ॥

अथ प्रसुन्वानायेत्यस्यामृचि गौरीवितगौतमे गातव्ये तत्राद्यं
विदधाति ।

गौरीवितं भवति ॥ १३ ॥

स्यष्टं ॥ १३ ॥

अहीनेषु ऋतुषु पूर्वोत्तरयोरह्नोरिदं साम सन्धानहेतु-
रिति दर्शयिष्यन् तदर्थमस्य साम्नोऽतिरिक्ततामाह ।

गौरीवितिर्वा एतच्छाक्तो ब्रह्मणोऽतिरिक्तमप-
श्यत्तद्गौरीवितमभवत् ॥ १४ ॥

शाक्त्यः शक्तिगोत्रः गौरीवितिर्नामच्छपिः पुरा ब्रह्मणः शब्द-
ब्रह्मात्मिकाया वाचो विभज्यमानायाः एतत्सामातिरिक्तमपश्य-
त्तत्साम गौरीविताख्यं अभवत् देवा वै वाचं व्यभजन्त तस्या
यो रसोऽत्यरिच्यत तद्गौरीवितमभवदिति हि ब्राह्मणं ॥ १४ ॥

किमतस्तदाह ।

अतिरिक्तं वा एतदतिरिक्तेन स्तुवन्ति यद्गौरी-

वितेनाहीनाञ्क्षुस्तनवद्भवत्यपि प्रजाया उपक्लृप्तं ॥१५॥

एतद्गौरीवितं उक्तप्रकारेणातिरिक्तं वै अधिकमेव खलु
अतोऽतिरिक्तेनाधिकेन अत्र स्थित्वैव अहरन्तरं व्याप्तुं शक्तेन
साम्ना सुवन्ति अहीनानहःसमूहान् अह्नः समूहैरेव वक्तव्यः
यद्गौरीवितेन साम्नाऽहीनान् सन्तनोति तेन प्रजायाः पुत्र-
पौत्रादिरूपायाः उपक्लृप्तं उपकल्पितं सम्पादितं धनादिकं
श्वस्तनवत् श्वः परेद्युरपि वर्त्तमानं भवति सर्व्वदावस्थितं भवति
न कदाचित् क्षीयत इत्यर्थः ॥ १५ ॥

अथैतत्प्रजातिहेतुत्वेव स्तौति ।

वृषा वा एतद्वाजिसाम वृषभोरेतोधा अद्य सुवन्ति
श्वः प्रजायते ॥ १६ ॥

वाजि वेजनवान् बलवद्धान् एतत्साम वृषा वै वर्षणसमर्थः
पुङ्गवः स च वृषभो रेतोधा रेतसः पुत्रपौत्राद्युत्पत्तिहेतुभूतस्य
वीर्य्यस्याधाता भवति अतो वृषभः सुतेनानेन साम्ना अहीनेषु
अद्यास्मिन्नहनि सुवन्ति तेन च रेत एवाभिषिक्तं भवति श्वः
परेद्युः प्रजायते तदेव निहितं रेतः प्रजारूपेणोत्पद्यते ॥ १६ ॥

अथास्याधारभूताया ऋचञ्छब्दोद्वारा प्रजाहेतुत्वमाह ।

अनुष्टुभि छन्दसां क्रियतेऽनुष्टुभि छन्दसां योनिः
स्वायामेव तद्योनौ रेतोधत्ते प्रजात्यै ॥ १७ ॥

छन्दसां गायत्र्यादीनां मध्ये अनुष्टुभि अनुष्टुप्छन्दस्वाया-
 मृचि प्रसुन्वानायेत्यस्यां क्रियते तत्कस्य हेतोः हि यस्मात्
 छन्दसां गायत्र्यादीनामनुष्टुप् योनिर्भवति अनुष्टुप् च वै सप्त-
 दशञ्च समभवतामित्यादिना छन्दसामनुष्टुप्योनित्वञ्च पूर्वमेव
 प्रदर्शितं तत्तस्माच्छन्दसां योनावनुष्टुभि गौरीवितस्य करणात्
 स्वायां स्त्रीयायां आत्मीयायामेव योनौ रेतो धत्ते आधत्ते
 प्रजात्यै पुत्रादिरूपेणोत्पत्यै ॥ १७ ॥

एतद्वेदनं प्रशंसति ।

प्रजायते बह्वर्भवति यएवं वेद ॥ १८ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ १८ ॥

अधुनास्य सान्नोऽहःसमूहे प्रयुज्यमानस्य पूर्वोत्तरयोरङ्गोः
 सन्धायकत्वं दर्शयति ।

ह्युदासम्भवत्येतौ वा उदासौ स्वर्गस्य लोकस्याव-
 सानदर्शौ पूर्वेण पूर्वमहः संस्थापयन्त्युत्तरेणोत्तर-
 महरम्यतिवदन्ति ॥ १९ ॥

एतत्साम ह्युदासं वावुदासावुत्क्षेपौ यस्मिन् तथाविधं
 भवति ततश्च किं एतौ खलूदासौ स्वर्गस्य लोकस्यावसानदर्शौ
 पारहृषानौ तयोः पूर्वेण पूर्वमबुधीयमानमहः संस्थापयन्ति

परिसमापयन्ति उत्तरेणोदासेन उत्तरमागाम्यहरभिलक्ष्याति-
वदन्ति इदमहरतिक्रम्य वदन्ति ॥ १९ ॥

अथैतेनोदासद्वयेन यजमानानां स्वर्मलोकाध्यवसानं भव-
तीति दर्शयति ।

तद्यथाऽदः पूर्वद्युः स्पष्टं तृणोदकमन्ववस्यन्तो
यन्त्येवमेवताभ्यां स्वर्गं लोकमन्ववस्यन्तो यन्ति ॥२०॥

तदिति वाक्यालङ्कारे यस्यादेतावुदासौ स्वर्गस्य लोक-
स्यावसानदर्शौ दर्शिनौ अतोऽस्माद्धेतोः यथा पूर्वद्युः पूर्वस्मिन्
दिवसे यागकाले तृणोदकं समीपस्थानि तृणान्युदकानीति
चान्ववस्यन्तोयन्ति एवमेवैताभ्यामुदासाभ्यां यजमानाः स्वर्गं
लोकमन्ववस्यन्तः अनुक्रमेण पश्यन्तोयन्ति गच्छन्ति ॥ २० ॥

अथास्यामेव सोतीयायां सामान्तरं विधत्ते ।

गौतमं भवति ॥ २१ ॥

गौतमेन वृष्टं साम गौतमं एतदप्यतैकैर्घ्नः ॥ २१ ॥

तदेतत् स्वर्गे चिरकालस्थितिहेतुत्वेन स्तौति ।

सामार्षेयवत् स्वर्गाय युज्यते स्वर्गल्लोकान्न च्य-
वते तुष्टुवानः ॥ २२ ॥

आर्षेयवत् ऋषिसम्बन्धवत् साम स्वर्गाय युज्यते स्वर्गप्राप्त्यै

दुक्तं भवति ततोऽनेन तुष्टवानः सुतवान् स्वर्गात् लोकान्
च्यवते न प्रच्यतो भवति ॥ २२ ॥

अथ सामान्तरस्य पूर्वमुक्तं ब्राह्मणमत्राप्यतिदर्शयति ।

यदु चैवानुष्टुभस्य मध्ये निधनस्य ब्राह्मणं तदु
चैतस्य ॥ २३ ॥

प्रकृतौ हि पुरोजितीवो अन्वस इत्यस्मिन्नानुष्टुभे तच्चे श्या-
वाश्वान्धीगवे द्वे सामनी विहिते अत्रान्धीगवमध्ये निधनं
दशाक्षरमध्यतो निधनमुपयन्तीति तत्र स्ववणात् आनुष्टुभस्य
आनुष्टुभि क्रियमाणस्य मध्ये निधनस्यान्वीगवस्य यदु चैव यदेव
च ब्राह्मणं मध्ये निधनमैडम्भवत्येतेन वै तृतीयसवनं प्रतिष्ठित-
मित्यादिकं तदु तदेव चैतस्य गौतमस्यापि ब्राह्मणं तत्र प्रति-
पादितं सर्वं अनेनापि श्रेष्ठत्वेनान्वीयत इत्यर्थः ॥ २३ ॥

अथाभिप्रियाणीति तच्चे गेयं साम विदधाति ।

कावं भवति ॥ २४ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ २४ ॥

अथैतल्लोकप्राप्तिहेतुरित्याह ।

लोकविन्दु साम विन्दते लोकं कावेन तुष्टवानः ॥ २५ ॥

लोकविन्दु लोकस्य लम्भकं एतत्साम अतोऽनेन कावेन तुष्टु-

वानः सुतवान् लोकमभिलषितं स्थानं विन्दते विदलाभ इत्य-
स्माद्वातोः विन्दुरिच्छुरिति उपत्ययान्तो निपातितः ॥ २५ ॥

अस्य निधनं प्रदर्श्य स्तौति ।

स्वारमु स्वरेण स्वरेण हि देवेभ्योऽन्ततोऽन्नाद्यं
प्रदीयते स्वरेणैव तद्देवेभ्योऽन्ततोऽन्नाद्यं प्रयच्छति ॥२६॥

स्वरेण स्वरितेन स्वारं स्वरनिधनञ्चैतद्भवति ततः किमुच्यते
स्वरेण स्वर्यमाणेन वषट्कारेण स्वरितान्तेने स्वाहाकारेण वा
खलु देवेभ्यः अन्ततो मन्त्रावसानेऽन्नाद्यं अत्तुं योग्यञ्चरुपुरो-
डाशादिकमन्नं प्रदीयते तत्तस्मादत्रापि अन्ततः अहरवसाने
तृतीयसवने देवेभ्यः स्वरेणैव कावसम्बन्धिना क्रियमाणेनान्नाद्यं
देवेभ्यः प्रयच्छति एवमार्भकस्य त्रिवृत्सोमस्य नवसोतीया-
स्तत्रत्यानि सामानि च विहितानि ॥ २६ ॥

अथाग्निष्टोमसाम विधत्ते ।

यज्ञायज्ञीयं भवति ॥ २७ ॥

स्पष्टं ॥ २७ ॥

तदन्ततः स्तौति ।

वाग्यज्ञायज्ञीयं वाचि यज्ञः प्रतिष्ठितो वाच्येव
तद्यज्ञमन्ततः प्रतिष्ठापयन्ति तं वाचोऽधि श्व आर-
भन्ते ॥ २८ ॥

वाङ्निधनत्वाद्यज्ञायत्रीयं साम वागात्मकं वाचि च वेदा-
त्मिकायां यज्ञः प्रतिपाद्यत्वेन प्रतिष्ठितः यस्मादेवं तस्मादन्ततो-
ऽहरवसाने आश्रयभूतायां वाच्येव यज्ञं प्रतिष्ठापयन्ति निद-
धति पूर्वोद्युः प्रतिष्ठापितं यज्ञं वाचोऽधि वाचः सकाशादेव चः
परेद्युरारभन्ते पुनराददते ॥ २८ ॥

तस्याग्निष्टोमसाम्नः स्तोमकृप्तिं प्रदर्श्य स्तौति ।

त्रिष्टुप्तेव स्तोमो भवति तेजसे ब्रह्मवर्चसाय ॥२९॥

स्यष्टमुक्तं पूर्वं ॥ २९ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे एकादशाध्यायस्य

पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

त्रिष्टुप्तेग्निष्टोमस्य द्वाशरात्रिकस्य प्रथमस्याह्नः स्तोमकृप्ति-
र्विहिता अथ पञ्चदशस्तोमकस्य षष्ठस्य द्वितीयस्याह्नः स्तोम-
कृप्तिरभिधीयते तत्र वहिष्पवमानस्य प्रतिपत्तृचं विदधाति ।

पवस्व वाचो अग्रिय इति द्वितीयस्याह्नः प्रति-
पद्भवति ॥ १ ॥

स्यष्टं ॥ १ ॥

वृत्तवर्तिष्यमाणयोरङ्गोः सन्धानहेतुरित्येतत् स्तौति ।

पवस्वेति वै राथन्तरं रूपमग्रिय इति वार्हत-
मुभे रूपे समारभते द्विरात्रस्याविस्रंसाय ॥ २ ॥

अस्यास्यचि यत्पवस्वेति प्रेरणा प्रातिपदिकं पदं तत् खलु
राथन्तरं रथन्तरसम्बन्धिरूपं युञ्जानं प्रथमस्याह्नोरूपमित्या-
दिना तद्रूपस्योक्तत्वात् अग्रिय इति पदन्तु वार्हतं बृहतो रूपं
अतोऽग्रियः बृहच्च रथन्तरादग्रे जातत्वादग्रियं भवतीति शब्द-
सामान्येन तद्रूपता यथाच पवस्व वाचो अग्रिय इति प्रतिपदा
बृहद्रथन्तरयोः सान्धोः स्वभूते उभे द्वे अपि रूपे समारभते
परिगृह्णाति द्विरात्रस्य पूर्वमनुष्ठितस्याह्नोऽस्यानुष्ठास्यमानस्य
च द्विरात्रस्य ह्यहस्याविस्रंसाय अविस्रंसनायाशैथिल्याय
सन्धानायेत्यर्थः राथन्तरं हि पूर्वमहः अत्र च तद्रूपान्वयात्
सन्धानं भवति ॥ २ ॥

अथ तस्यैव बहिष्पवमानस्य द्वितीयं त्वचं विधत्ते ।

पवस्वेन्दो वृषासुत इत्यनुरूपो भवति वृषण्वद्वा
एतद्वैन्द्रं त्रैष्टुभमहर्त्यत् द्वितीयं तदेव तदभिवदति ॥३॥

पवस्वेन्दो वृषासुत इति त्वचोऽनुरूपाख्यो द्वितीयो भवति
तदेतत् द्वितीयमहस्तद्वैन्द्रं इन्द्रदेवत्यं त्रैष्टुभं त्रिष्टुप्छन्दस्कं वृष-
ण्वत् वृषण्वद्युक्तं च भवति वृषवह्वत्त्रयिमद्विष्ववदुपस्थित-
मिति रूपस्य द्वितीयेऽहनि परिगणितत्वात्तदेव वृषण्वद्रूपं तत्

पवस्वेन्दो वृषामुत इति मन्त्रवाक्यं अभिवदति अभिलक्ष्य
ब्रवीति ॥ ३ ॥

अथास्य त्वचस्यानुरूप इति संज्ञान्निर्वक्ति ।

पूर्वमु चैव तद्रूपमपरेण रूपेणानुवदति यत्पूर्वम्
रूपमपरेण रूपेणानुवदति तदनुरूपस्यानुरूपत्वं ॥४॥

पवस्व वाचो अग्रिय इति प्रथमतश्चेन प्रतिपाद्यं यदर्थरूपं
पूर्वमु च पूर्वभाषितमेतदेव च रूपं अपरेण द्वितीयत्वप्रतिपा-
द्येन पञ्चाङ्गाविना रूपेणानुवदति त्वचः प्रतिपादयति इत्य-
भावे तृतीया यद्यस्मात् पूर्व रूपं अपरेण रूपेणानुवदति तत्त-
स्मादनुरूपवाचकत्वादनुरूपस्य द्वितीयस्य त्वचस्यानुरूपत्वं
अनुरूप इति संज्ञा ॥ ४ ॥

एतद्वेदनफलमाह ।

अनुरूपेण पुत्रो जायते यएवं वेद ॥ ५ ॥

य एवमनुरूपत्वं वेद जानाति एनमनुरूपः अस्य अनुरूप
आत्मीयैर्गुणैः सहस्रः पुत्रो जायते ॥ ५ ॥

विहितं त्वचद्वयं सहानुरूप स्तौति ।

स्तोत्रीयानुरूपौ त्वचौ भवतः प्राणापानानामव-
रुध्यै ॥ ६ ॥

उक्तयोः स्तोत्रियानुरूपयोस्तृचयोः करणे प्राणापानानां प्राण-
वायूनामपानवायूनाञ्च ऊर्ध्वाधोवर्तिनामवरुध्यै अवरोधनाय
शरीरे निरोधनाय भवति ॥ ६ ॥

अथ विहितमनुरूपं तृचं अर्थवादसम्बन्धार्थं विधित्सुः तेन
तृचद्वयेन संयुज्य विधाय स्तौति ।

वृषाणवन्तस्तृचा भवन्तीन्द्रियस्य वीर्यस्यावरुध्यै ॥७

वृषा सोमः वृषा ह्यसीति द्वौ तृचौ, पूर्वोक्तः पवस्वेन्द्रो वृषा
सुत इति तृचश्चेत्येते वृषाणवन्तः वृषशब्दयुक्तास्तृचा भवन्ति वृष-
शब्दाच्च सेचनसामर्थ्यं प्रतीयते अतएव तृचत्रयं इन्द्रियस्य रेतो-
रूपवीर्यस्यावरुध्यै अवरोधनाय भवति ॥ ७ ॥

अथ पवमानस्य ते वयमिति वहिष्पवमानस्यान्त्यं तृचं
विधत्ते ।

तृच उत्तमो भवति ॥ ८ ॥

स्वष्टोऽर्थः ॥ ८ ॥

तदेतत् प्रतिपत्सारूप्येण स्तौति ।

येनैव प्राणेन प्रयन्ति तमभ्युद्यन्ति ॥ ९ ॥

येन प्राणेन प्रयन्ति प्रारभन्ते तमभिलक्ष्य उद्यन्ति समाप-
यन्ति प्रथमोत्तमयोस्तृचोः पवमानसोमदेवताकत्वात्तृचात्मनै-
वावस्थानाच्चोभयोः सारूप्यमित्यैक्यव्यपदेशः ॥ ९ ॥

अथास्य स्तोत्रस्य स्तोमकृप्तिं विदधाति ।

पञ्चदश एव स्तोमो भवति ॥ १० ॥

पञ्च तत्रा अनुक्रान्तास्ते पञ्चदशस्तोत्रास्तृचो भवन्तीति
पञ्चदश एव स्तोमोऽस्य भवति ॥ १० ॥

तदेतत्प्रतिष्ठाहृतुरित्याह ।

ओजस्येव तद्वीर्यं प्रतिष्ठित्योजो वीर्यं पञ्च-
दशः ॥ ११ ॥

तन्नथा सति पञ्चदशस्तोमे कृते सति ओजस्येव ओज इति
बलनाम बले बलात्मक एव वीर्यं प्रतिष्ठति प्रतिष्ठितो भवति
कुतः पञ्चदशः स्तोमोयत ओजः बलात्मकं वीर्यं वीर्यरूपः प्रजा-
यते वीर्यवतोऽङ्गादुत्पन्नत्वात् ॥ ११ ॥

इति ताण्ड्यब्रह्मसंहिते एकादशाध्यायस्य

षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

अथान्यानि विधित्सुराह ।

समास्यां वै रूपाभ्यां बहिष्पवमान्यो युज्यन्ते
यत् सामास्तोमो भवति तदाज्जेषु ॥ १ ॥

उभाभ्यां बार्हतरायन्तराभ्यां रूपाभ्यां खलु वहिष्पवमान्यः
 स्तोत्रीया युज्यन्ते पवस्येति वै रायन्तरं रूपमग्रिय इति बार्ह-
 तसुभे रूपे समारभते इति प्रायुक्तं आज्येषु आज्यस्तोत्रेषु
 तत्तस्यैव साम्नोरूपं भवति यत्सामा यत्सामष्टकः स्तोत्रकस्तो-
 मवान् यागो भवति अस्मिन् द्वितीयेऽहनि होतुः षष्ठस्तोत्रे
 यद्बृहत्साम क्रियते तस्यैव साम्नोरूपमाज्येषु भवति नान्यस्ये-
 त्यर्थः ॥ १ ॥

किं तद्रूपं यत् बृहतोऽसाधारण्येनाज्येषु भवेदित्याशङ्क्य
 तद्विशिष्टान्येवाज्यानि विधत्ते ।

निराहोपस्थितान्याज्यानि भवन्ति ॥ २ ॥

निराहो निराहावो निष्कृष्य सम्बोधाह्वानं तं उपस्थितं
 समीपे स्थितं अर्थकं न तु शब्दतएतत् येषु तानि निराहोप-
 स्थितानि तादृशान्याज्यस्तोत्राणि भवन्ति उपस्थितत्वलिङ्गञ्च
 बृहत एवासाधारणं न रूपं रथन्तरस्येति उपस्थितं द्वितीय-
 स्थाह्नौ रूपमित्यादिना प्रत्ययादिकानि पुनस्तथाविधान्याज्या-
 नीति ॥ २ ॥

तानि दर्शयति ।

अग्निन्दूतं वृणीमहे मित्वं वयं हवामह इन्द्र-
 मिद्गाथिनो बृहदिन्द्रे अग्ना नमो बृहदिति बार्हत-
 मेव तद्रूपन्निर्द्योतयति स्तोमः ॥ ३ ॥

एषु चतुर्ष्वपि उपस्थितात्मकं बार्हतं रूपं दृश्यते इन्द्रे
 अग्ना नमो बृहदिन्द्रमिन्द्रायिनो बृहदिति बृहच्छब्दो दृश्यते
 स च शब्दसामान्यात् बृहत्सामावगमयति तत्तेन बार्हतमेव
 रूपमिन्द्रोत्तयति प्रकाशयति स्तोमश्चामीषां युक्तः पञ्चदश एव
 भवति एवं प्रातःसवनिकेषु चञ्चसु स्तोत्रेषु उक्तासु स्तोत्रियासु
 प्राकृतमेव गायत्रं साम गातव्यं सामान्तरस्य विध्यभावात् ॥३॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे एकादशाध्यायस्य

सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

अथ माध्यन्दिनपवमानस्य त्रयः स्तोत्रियासूचा विधि-
 त्स्मिताः तत्र प्रथमं विदधाति ।

दृषा पवस्व धारयेति गायत्री भवत्यहो धृत्यै ॥१॥

दृषा पवस्व धारयेति गायत्री गायत्रच्छन्दस्का प्रतिपद्भवति
 प्रथमसूचो भवतीत्यर्थः धारयेति शब्देन धृञ् धारणे इत्यस्य
 धातोः प्रत्यभिज्ञानात् एषा प्रतिपत् अस्य द्वितीयस्याहो धृत्यै
 धारणाय स्थैर्याय भवति ॥ १ ॥

ननु गायत्रं वै प्रथममहस्त्रैष्टुभं द्वितीयं जागतं तृतीयमि-
 त्यादिना द्वितीयस्याहस्त्रैष्टुभत्वं प्रतीयते कुतस्तत्र गायत्रोवि-
 नियोज्यन्त इति तत्राह ।

वृषण्वत्यस्त्रिष्टुभोरूपेण त्रैष्टुभं च्येतदहः ॥२॥

इमा विहितागायत्र्यो वृषण्वत्यो वृषच्छब्दयुक्ता भवन्ति वृष-
ण्वत्वञ्च त्रिष्टुभो रूपं तस्मान्त्रिष्टुभो रूपेण युक्ता द्वितीयेऽहनि
विनियोगार्हाः एतदहस्य त्रैष्टुभं हि त्रिष्टुप्सम्बद्धं द्विशब्दः
प्रसिद्धौ सा च पूर्वमेव दर्शिता ॥ २ ॥

अथापरं स्तोत्रीयं त्वचं विदधाति ।

पुनानस्सोमधारयेति धृत्यै ॥ ३ ॥

पूर्ववद्योज्यं ॥ ३ ॥

अथान्यं स्तोत्रीयं त्वचं विधत्ते ।

वृषाशोणो अभिकानि क्रदन्ना इति ॥ ४ ॥

स्पष्टं ॥ ४ ॥

अस्य त्रैष्टुभे द्वितीयेऽहनि सङ्गतिमाह ।

वृषण्वत्यस्त्रिष्टुभोरूपेण समृद्धा वृषण्वद्वा एत-
दैन्द्रं त्रैष्टुभमहर्ष्यत् द्वितीयं तदेव तदभिवदति ॥५॥

यत् वृषा शोण इत्याद्या वृषण्वत्यो वृषण्वद्युक्ताः अतस्त्रिष्टु-
भोरूपेण समृद्धाः सम्पूर्णाः एतदहस्यैन्द्रं इन्द्रदेवत्यं त्रैष्टुभं
त्रिष्टुप्छन्दस्कं वृषण्वद्वा वृषण्वद्युक्तमेव वृषण्वत्तद्वदित्यादिना

वृषशब्दस्य तद्रूपत्वेनोक्तत्वात् दशरात्रस्य यत् द्वितीयमहः एत-
दिति सम्बन्धः तद्वृषा शोण इत्यादिकं मन्त्रवाक्यं तदेव वृषणव-
देव द्वितीयमहरभिवदति अभिलक्ष्य ब्रवीति ॥ ५ ॥

अथ वृषा पवस्वेति प्रथमे वृचे गातव्यं साम विधाय पूर्व-
मान्नातन्तत्तद्वाह्मणञ्चाति दिशति ।

गायत्रं भवति यदेव गायत्रस्य ब्राह्मणं ॥ ६ ॥

सिद्धमेतत् ॥ ६ ॥

अथास्मिन्नेव वृचे पुनरावृत्ते गातव्यं सामान्तरं दर्शयति ।

यौक्ताश्वं भवति ॥ ७ ॥

युक्ताश्वेन वृष्टं साम यौक्ताश्वं ॥ ७ ॥

अथास्य कामप्राप्तिहेतुतां विवक्षुराख्यायिकामाह ।

युक्ताश्वो वा आङ्गिरसः शिशू जातौ विपर्यहर-
त्तस्मान्मन्त्रोपाक्रामत्सतपोऽतप्यत स एतद्यौक्ताश्वम-
पश्यत्तं मन्त्र उपावृत्तं तद्वाव स तर्ह्यकामयत काम-
सनि साम यौक्ताश्वं काममेवैतेनावरुन्धे ॥ ८ ॥

पुरा युक्ताश्वो नामाङ्गिरसोऽङ्गिरागोत्रजातो जातमात्रौ
शिशू बालौ तनयौ विपर्यहरत् विपरिहृतवान् वाधितवान्

अकार्यस्य करणात् तस्माद्दृषेर्मान्त्रो वेदोपाक्रमदपागमत् स मन्त्र-
राहित्येन हीनः सन् पुनस्तत्प्राप्तये तपोऽतप्यत प्रायश्चित्तात्मकं
तपस्तेपे तेन च तपसा विशुद्धः स ऋषिः एतद्यौक्ताख्यं सामाप-
श्यत् एतस्य साम्नो द्रष्टारं तमपक्रान्तो मन्त्रः पुनरुपावर्त्तत तत्
ततोऽनन्तरं हि तस्मिन् काले स खल्वकामयत किमिति यदेत-
द्यौक्ताख्यं एतत्साम कामसनि कामप्रदं षणु दाने छन्दसि वन-
सनरक्षिमथमितीन्प्रत्ययः तस्माद्दनेन साम्ना यः स्तौति स कामं
काम्यमानमभिलषितमेव फलं एतेन साम्नावरुन्धे लभते ॥ ८ ॥

अथ पुनानस्योमधारयेति तृचे द्विरभ्यस्ते द्वे सामनी
क्रमेण गेये दर्शयति ।

आयास्ये भवतः ॥ ९ ॥

अयास्येन दृष्टे सामनी आयास्ये प्रथममिडानिधनमायास्यं
द्वितीयं त्रिणिधनमायास्यं ॥ ९ ॥

एतत्सामद्वयं निन्दितान्नोपजीवनजातस्य पापस्य निष्कृति-
हेतुरित्यभिप्रायेणाह ।

अयास्यो वा आङ्गिरस आदित्यानां दीक्षिताना-
मन्त्रमात्रात् शुगार्थत्सतपोऽतप्यत स एते आयास्ये
अपश्यत्ताभ्यां शुचमपाहतापशुचं ह त आया-
स्याभ्यां तुष्टुवानः ॥ १० ॥

पुरा खल्वयास्यो नामाङ्गिरसः अङ्गिरोगोत्तजऋषिः दीक्षितानां प्राप्तदीक्षाणां प्रारब्धवृत्तानामादित्वानां अदितेः पुत्राणां अन्नमाप्नात् अभुक्तं तं ऋषिं शुक् शोक आर्षत् प्राप्नोत् अमोज्यस्य भक्षणात् दीक्षितान्नं हि प्रतिषिद्धत्वादमोज्यं स्पर्श्यते न दीक्षितवसनं परिदधीत नास्य पापं कीर्त्तयेत् नान्नमन्नीयादिति शुगार्त्तः ऋषिः तपोऽतप्यत तत्तेन तपसा एते आयास्ये सामनी अपश्यन्ताभ्यां सामभ्यां अमोज्यभोजनवशादुपजातां शुचं शोकमपाहृत अवर्ज्यत् अत इदानीमपि आयास्याभ्यां तुष्टुवानः स्तुतवान् यजमानः शुचमपाहृते अपहन्ति अमोज्यभोजनादिजन्यं पापं विनाशयतीत्यर्थः ॥ १० ॥

अथैनयोः स्तवनं वृष्टिहेतुरपीति दर्शयति ।

एभ्यो वै लोकेभ्यो वृष्टिरपाक्रामत्तामयास्य आयास्याभ्यामच्यावयत् च्यावयति वृष्टिमायास्याभ्यां तुष्टुवानः ॥ ११ ॥

पुरा एभ्यः वृष्टिव्यादिभ्यस्त्रिभ्यो लोकेभ्यो वृष्टिः अपाक्रामदपागच्छत् त्रिष्वपि लोकेष्वनावृष्टिर्जातेत्यर्थः तामपक्रान्तां वृष्टिं अयास्य ऋषिः आयास्याभ्यामेताभ्यां सामभ्यां साधनभूताभ्यामच्यावयद्वर्षत् स्पष्टमन्यत् ॥ ११ ॥

अथान्नाद्यहेतुत्वेनैते स्तौति ।

अन्नाद्यं वाव तदेभ्यो लोकेभ्योऽपाक्रामत्तदयास्य
 आयास्याभ्यामच्यावयत् च्यावयत्यन्नाद्यमायास्यास्य
 तुष्टुवानः ॥ १२ ॥

तत्तत्र दृश्यप्रक्रमणसमयेऽन्नाद्यं वाव अदनीयमन्नमेवैभ्यो
 लोकेभ्योऽपाक्रामत् दृष्टिमन्तरेण तस्यानुत्पत्तेः निगदसिद्ध-
 मन्यत् ॥ १२ ॥

अथ वृषाशोण इति तृतीये तृचे गातव्यं साम विदधाति ।

वासिष्ठं भवति ॥ १३ ॥

वसिष्ठस्येदं वासिष्ठं ॥ १३ ॥

इममेव सम्बन्धं प्रदर्शयन् इदं वसिष्ठफलहेतुरित्याह ।

वसिष्ठो वा एतेन वैडवः स्तुत्वाञ्जसा स्वर्गं लोक-
 मपश्यत् स्वर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै स्वर्गाल्लोकान्
 च्यवते तुष्टुवानः स्तोमः ॥ १४ ॥

वैडवो वीडपुत्रो वसिष्ठः खलु पुरा एतेन साम्ना स्तुत्वा-
 अञ्जसा आर्ज्वेन ऋजुगामिनैव मार्गेण स्वर्गं लोकमपश्यत्
 सम्यग्द्राचीत् अत एतत्सामेदानीं प्रयुज्यमानं स्वर्गस्य लोक-
 स्यानुख्यात्या अनुख्यानार्थं सम्यग्दर्शनाय भवति अपिच तुष्टु-
 वानः स्तुतवान् स्वर्गाल्लोकात् सम्यग् दृष्टान्न च्यवते न प्रच्युतो

भवति सर्वदा तत्रैव तिष्ठत इत्यर्थः एवं ढचा आटत्या सह
पञ्च स्तोत्रीयास्तृचाः सम्पन्नाः अतः पञ्चदशस्तोमो निष्पन्न
इत्यर्थः ॥ १४ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे एकादशाध्यायस्य

अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

अथ होतुः षष्ठस्तोत्रीयं ढचं प्रदर्श्य तस्मिन्नहनि तदानु-
गुण्यं दर्शयति ।

त्वामिद्धि हवामह इति त्वमिति बृहतोरूपं
बार्हतं ह्येतदहः ॥ १ ॥

त्वामिद्धीत्ययं प्रगाथस्तोत्रीयो भवति प्रथमस्य षष्ठस्तोत्रस्य
त्वामिति युष्मच्छब्दरूपस्योपलक्षणं त्वामिद्धीति बृहतो योन्यां
त्वामिति युष्मच्छब्दः स्तूयते अतस्तद्बृहतो बृहत्त्वान्नो रूपं
उत्पत्तिविशिष्टत्वात् एतत् द्वितीयमहश्च बार्हतं बृहत्षष्ठत्वात्
अतोऽस्मिन्नहनि त्वामिद्धीति प्रगाथस्य करणं युक्तमिति
भावः ॥ १ ॥

अथ ब्रह्मणः षष्ठस्तोत्रस्याधारभूतं ढचं विधाय स्तौति ।

अभिप्रवः सुराधसमिति युञ्जते वै पूर्वेणाह्वाग्ये-
तेन प्रयन्ति ॥ २ ॥

पूर्वेण प्रथमेनाह्ना यज्ञं युञ्जते प्रारभन्ते यथा देशान्तरं
गच्छन् रथे अश्वान् युङ्क्ते एवं यज्ञसमाप्तिं गन्तुं तस्योपक्रम
एव क्रियते तेनाह्ना युक्तं यज्ञं एतेन अभिप्रयन्ति उद्दिश्य प्रक-
र्षेण गच्छन्ति अतोऽस्याहः प्रायणसाधनत्वाद्भिश्च युक्तोयं
तृचः सङ्गत इत्यर्थः ॥ २ ॥

अथाच्छावाकष्टस्य स्तोत्रीयं तृचं विधाय तस्य पूर्वोक्त-
रयोरहोः सन्धानहेतुतामाह ।

त्वामिदाह्योनर इत्यद्य चैव ह्यश्च समारभते दि-
रात्रस्याविस्त्रंसाय ॥ ३ ॥

त्वामिदाह्य इत्यस्मिन् तृचे इदाह्येति शब्दद्वयं श्रूयते
तयोरयमर्थः इदानीं ह्यः पूर्वोद्युरिति एवं कालद्वयवाचिना तेन
अद्यच अद्यतनञ्चैव द्वितीयमहः ह्यः पूर्वमहश्च समारभते समि-
त्येकीभावे एकीकृत्योभयं गृह्णातीति किमर्थं द्विरात्रस्याहर्द्वयस्य
अविस्त्रंसनाय विस्त्रंसनाभावार्थं सन्धानार्थमित्यर्थः ॥ ३ ॥

अथाद्ये तृचे साम विधाय तस्य द्वितीयेनाह्ना सङ्गतिमाह ।

वृहद्भवति वर्षा वै वृहद्वर्ष द्वितीयमहर्वर्षाण एव
तद्वर्षाक्रमते ॥ ४ ॥

यदेतद् बृहत्साम तद्वर्षा वै ब्रह्मणः शरीरभूतं द्वितीयम-

इच्च यज्ञस्य वर्षां शरीरं तत्तथा सति बृहतो द्वितीये सम्बन्धात्
वर्षाणएव सकाशात् वर्षाक्रमते ॥ ४ ॥

अथ द्वितीयस्मिन् ऋचे साम विधाय तस्य सन्तानहेतुता-
माह ।

श्वैतं भवति सान्नोर्विवाहो यज्ञस्य सन्तत्यै ॥५॥

अभिप्रवः सुराधसमित्यस्मिन् ऋचे श्वैतं ब्रह्मसाम भवति
श्वैतं हि रथन्तरप्रभवं नौधसं वृहत्प्रभवं अतो राथन्तरेऽहनि
श्वैतस्य वार्हतेऽहनि नौधसस्य प्रयोगे प्राप्ते इमौ वै लोकौ सहा-
स्तामित्यादिनाऽनयोः सान्नोर्विवाहो विविधं प्रायणं विपर्यस्य
प्रयोग उक्तः स च यज्ञस्य पूर्वोत्तरयोर्व्यासज्य वर्त्तमानस्य सन्त-
त्यै सन्तानाय भवति राथन्तरं हि पूर्वमहः बार्हतेमुत्तरं रथ-
न्तरपत्नीयस्य श्वैतस्यात्र प्रयोगात् सन्ततिरिति द्रष्टव्यं ॥ ५ ॥

अथ तृतीये प्रगाथे साम विधाय ऋधिसम्बन्धप्रतीतेस्तत्साम
चिरकालं स्वर्गावस्थितिहेतुरिति स्तौति ।

माधुच्छन्दसं भवति सामार्धेयवत्स्वर्गाय युज्यते
स्वर्गोल्लोकान् च्यवते तुष्टुवानः ॥ ६ ॥

सिद्धमेतत् ॥ ६ ॥

अस्मिन् सान्नि विद्यमानां ऊर्ध्वस्वरविशिष्टामिडामनूद्या-
स्मिन्नहनि तत्प्रकृतिमाह ।

ऊर्द्ध्वं तथा ह्येतस्याहोरूपं स्तोमः ॥ ७ ॥

और्यं ३४५ डा इत्येवं रूपा इडा यस्य तदूर्द्ध्वं साम तथा हि तथैव खर्वेतस्य द्वितीयस्याहो रूपमुपन्यस्तं द्रवदिडं प्रथमस्याहोरूपमित्यादिना अत्र त्रीणि षष्ठस्तोत्राण्यनुक्रान्तानि मैत्रावरुणषष्ठस्तोत्रान्तु चोदकृत एव प्राप्तं तेनैतेषु चतुर्षु स्तोत्रेषु पञ्चदश एव स्तोमो भवति ॥ ७ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे एकादशाध्यायस्य

नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

अथार्भवपवमानस्यैकं स्तोत्रीयं त्वचं विदधाति ।

यस्ते मदोवरेण्य इति गायत्री भवति ॥ १ ॥

गायत्रस्तृचो भवतीत्यर्थः ॥ १ ॥

अस्य त्वचस्य मदशब्दयुक्तत्वेन तृतीयसवनस्यानुरूप्यं दर्शयति ।

मद्वद्वै रसवत्तृतीयसवनं मदमेव तद्रसं दधाति ॥२

प्रसोमासो मदच्युत इति गायत्री भवतीत्यस्य वाक्यशेषवत् एतदपि व्याख्येयं ॥ २ ॥

अन्यां स्तोत्रीयां विधायास्मिन्नहनि तस्याः सङ्गतिमन्नाद्य-
हेतुताच्चाह ।

पवस्व मधुमत्तम इति पवन्त इव ह्येतेनाह्वा मधु-
मत्तम इत्यन्नं वै मध्वन्नाद्यमेव तद्यजमाने दधाति ॥३॥

पवस्व मधुमत्तम इत्यस्मिन् पुङ् पवन इत्यस्माद्धातोर्निष्पन्नस्य
पवस्वेति शब्दः श्रूयते एतेन द्वितीयेनाह्वा च पवन्त इव हि
एवेत्यवधारणे पवन्ते शोषयन्त्येव खलुनुष्ठातारः अतोऽस्मिन्नहनि
तत् पवत इति प्रतिपादकं मन्त्रवाक्यं सङ्गतं तथा मधुमत्तम
इति च पदं तत्र श्रूयते लोके च अन्नं वै अन्नमेव मधु मधुर-
मिति प्रसिद्धं अतोऽन्नवाचि मधुशब्दयुक्तेन तत्तेन मन्त्रवाक्येन
यजमाने अन्नाद्यं अदनीयमन्नमेव दधाति ॥ ३ ॥

अथापरान् स्तोत्रियान् विधाय वीर्यमाह ।

इन्द्रमच्छसुताइम इतीन्द्रियस्य वीर्यस्यावरुध्यै ॥४॥

अस्यामचीन्द्रशब्दः श्रूयते तेन च इन्द्रियसम्बन्धि च सम्प्रत्य-
भिज्ञायते अत इन्द्रियस्य इन्द्रेण सृष्टस्य दत्तस्य वा वीर्यस्या-
पत्यकारणस्य रेतोरूपस्यावरुध्यै अवरोधनाय प्राप्तये एको
भवति ॥ ४ ॥

अथापरं स्तोत्रियं व्रतं विदधाति ।

अयं पूषा रयिर्भग इत्यनुष्टुभः सत्यस्त्रिष्टुभोरूपेण
त्रैष्टुभ् ह्येतदहः ॥ ५ ॥

अनुष्टुभः सत्यः अनुष्टुप्छन्दस्काभवन्त्योऽप्येतास्त्रिष्टुभो
रूपेण रयिशब्दादिना युक्ताः रयिशब्दयोगञ्च त्रिष्टुभो रूप-
मिति वृषवह्वहवदित्यादिना प्रागुक्तं अतोऽस्मिन् त्रैष्टुभेऽहनि
सङ्गता इत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथान्यं जागतं व्रतं विधाय तस्यापि त्रैष्टुभरूपयोगात्
त्रैष्टुभेऽहनि सङ्गतिरित्याह ।

वृषामतीनां पवते विचक्षण इति जगत्यः सत्य-
स्त्रिष्टुभो रूपेण त्रैष्टुभ् ह्येतदहः ॥ ६ ॥

अत्र वृषशब्दस्त्रिष्टुभो रूपत्वं अन्यत् पूर्ववद्योज्यं ॥ ६ ॥

अथ प्रथमे वृषे एकं साम विधाय प्राकृतिकं तद्ब्राह्मण-
ज्ञातिदिशति ।

गायत्रं भवति यदेव गायत्रस्य ब्राह्मणं ॥ ७ ॥

व्याख्यातमेतत् ॥ ७ ॥

अथ पुनरावृत्ते तस्मिन्नेव वृषे सामान्तरं विदधाति ।

हाविष्मतं भवति ॥ ८ ॥

हविष्मता ऋषिणा वृष्टं साम हाविष्मतं ॥ ८ ॥

इममेव सम्बन्धं प्रदर्शयन् समद्विहेतुरेतत्साम इत्याह ।

हविष्माञ्च वै हविष्कृच्चार्ङ्गिरसावास्तां द्वितीये
ऽहनि हविष्मानराध्नोन्नवमेऽहनि हविष्कृत् ॥ ९ ॥

पुरा खलु हविष्माञ्च हविष्कृच्चेति द्वौ आङ्गिरसौ अङ्गिरो-
गोत्रावृषी आस्तामभवतान्तयोर्मध्ये हविष्मान् द्वादशाहमनु-
तिष्ठन् द्वितीयेऽहनि अनेन साम्ना स्तुत्वा अराध्नोत् समृद्धो-
ऽभवत् हविष्कृच्च नवमेऽहनि आत्मदृष्टेन हाविष्कृतेन साम्ना
अराध्नोदित्येतत् प्रासङ्गिकं ॥ ९ ॥

अथैतत्प्रकारान्तरेण स्तौति ।

अयञ् हविष्मानित्येव जातमहर्जातञ् सोमं
प्राह देवेभ्यः साम्नैवास्मा आशिषमाशास्ते साम हि
सत्याशीः ॥ १० ॥

अस्य साम्नोऽवसाने हविष्मान् इति पदं श्रूयते तद्विशिष्टं
जातमुत्पन्नमेतदहः अयं यजमानो हविष्मान् हविषा युक्त
एवेति जातमुत्पन्नं अभिषवादिभिः संस्कृतं सोमं देवेभ्यो हवि-
र्भाग्यः प्राह प्रब्रूते अपि वास्यै यजमानायानेनैव साम्नाशिष-
मप्राप्तस्य फलस्य प्राप्तिराशीः तामाशास्ते स्तोतेति शेषः सामा
हि साम खलु सत्याशीः सत्या अविद्यया आशीः फलप्राप्तिर्य-
स्मिन् तत्तथोक्तं ऋग्यजुःसाम्नाम्यथै सामैव फलहेतुः अतो
हेतोः साम्नैवाशिषमाशास्त इति ॥ १० ॥

अथ पवस्व मधुमत्तम इत्यस्यामृचि गातव्यं साम विधाय
शब्दसामान्येन तस्य घृतिहेतुतामाह ।

शङ्कुः भवत्यहो धृत्यै यद्वा अघृतं शङ्कुना तद्दा-
धार ॥ ११ ॥

शङ्कुः शङ्कुसंज्ञं साम पवस्व मधुमत्तम इत्यस्यां गातव्यं
भवति तत्रास्याहो धृत्यै धारणाय स्थैर्याय भवति अतः खलु
लोके अघृतं अधारितं चञ्चलं भवति तच्छङ्कुना दाढ्याय निखा-
तव्येन कीलकेन दाधार धारयति लौकिकः पुरुषः तद्वदिदमपि
साम शङ्कुशब्दवाच्यत्वाद्घृतिहेतुरित्यर्थः ॥ ११ ॥

अस्याहो ब्रह्मवादिभिः कृतां संज्ञां तस्य निर्वचनञ्च प्रदर्श-
यन् पृथिव्यादिलोकप्राप्तिहेतुरित्यादिसाम दर्शयति ।

तदु सीदन्तीयमित्याहरेतेन वै प्रजापतिरूर्ध्वं इमान्
लोकानसीदद्यदसीदत्तस्मीदन्तीयस्य सीदन्तीयत्वमूर्ध्वं
इमान् लोकान् सीदति सीदन्तीयेन तुष्टुवानः ॥ १२ ॥

तदु शङ्कुसाम सीदन्तीयशब्दवाच्यं एतदपि तस्य नामेति
ब्रह्मवादिन आहुः तस्यैतत् निर्वचनं एतेन खलु साम्ना
साधनेन प्रजापतिर्विधाता ऊर्ध्वं उत्यितः सन् इमान् लोकान्
दृश्यमानलोकानसीदत् अगच्छत् यद्यस्मात्कारणादनेन साम्ना-
सीदत् तत्तस्मादस्य सीदन्तीयशब्दवाच्यसाम्नाः सीदन्तीयत्वं

सीदन्त्यनेनेति व्युत्पत्त्या सीदन्तीयमिति नाम सम्पन्नं यश्च
इदानीं सीदन्तीयेनानेन तुष्टुवानः सुतवान् भवति सोऽप्यूर्ध्वमु-
त्थितः सब् इमान् लोकान् सीदति व्याप्नोति ॥ १२ ॥

इन्द्रमध्येत्यस्यां गातव्यं साम विदधाति ।

सुज्ञानं भवति ॥ १३ ॥

सुज्ञानार्थं साम कर्त्तव्यं ॥ १३ ॥

रथन्तरर्वाहृतयोरेतयोरङ्गोः सन्तानाय उभ्याभ्यां रूपा-
भ्यां भाव्यमित्यभिप्रायेणाह ।

स्वर्वद्वै राथन्तरं रूपं स्वर्णिधनं बार्हतं ॥१४॥

अस्मिन् सुज्ञाने सुवर्चिदए ३ उपा २३४५ इति समाप्तौ
दृश्यते स्वर्वत् स्वरशब्दवत्त्वं हि राथन्तरं रूपं ईशानमस्य
जगतः स्वर्दृशमिति तद्योन्यां दृश्यत्वात् स्वर्णिधनं स्वरिति
सुज्ञानस्य निधनमसौ लोको बृहदिति श्रुतेः बार्हतं बृह-
त्वम्बन्धिरूपं अतो रूपद्वययुक्तमेतत्साम द्विरात्रस्य सन्तत्यै
भवतीत्यभिप्रायः नन्वस्मिन् ऊपा इति निधनं दृश्यते अतः
स्वरिति कथं स्वर्णिधनत्वं नैषदोषः यतः सूत्रकारेण ऊपा-
स्थानेष्वन्यानि निधनानीति प्रकृत्य स्वःकारान्तो दैवोदास-
सुज्ञानयोश्चेत्यपास्थाने स्वरिति निधनस्य विहितत्वात् ॥ १४ ॥

एतद्देवाभिप्रेत्याह ।

स्वर्णिधनं भवति तथा ह्येतस्याहो रूपं ॥ १५ ॥

एतत्सुज्ञानं स्वरिति बहिर्णिधनयुक्तं भवति तथा खल्लेतस्य
द्वितीयस्याहो रूपं पूर्वमुक्तं पदनिधनं प्रथमस्याहोरूपं बहि-
र्णिधनं द्वितीयस्येति ॥ १५ ॥

अथ शङ्कसुज्ञाने संयुज्य भवात्मना रूपयन् घञ्जसा स्वर्ग-
प्राप्तिसाधनमित्याह ।

लवौ वा एतावुपोहन्ते स्वर्गस्य लोकस्य समर्थ्यै ॥१६॥

ये शङ्कसुज्ञाने सामनी विहिते एतौ भवापेक्षया पुंलिङ्गता
एते प्रयुञ्जाना उद्गातारः भवौ दुस्तरस्य यज्ञात्मकसमुद्रस्य
पारप्राप्त्यर्थं भवरूपावेवोपोहन्ते प्रेरयन्ति किमर्थं स्वर्गस्य लो-
कस्य समर्थ्यै यजमानस्य प्राप्त्यर्थं ॥ १६ ॥

अयं पूषेत्यस्य ह्यस्याद्यायामृचि गानं विधाय पूर्वमा-
न्नातं तद्ब्राह्मणञ्चातिदिशति ।

गौरीवितं भवति यदेव गौरीवितस्य ब्राह्मणं
॥ १७ ॥

गौरीवितिर्वा एतच्छाक्त्यो ब्रह्मणोऽतिरिक्तमपश्यदित्था-
द्विकं गौरीवितस्य प्रागान्नातं ब्राह्मणं यत् तदेवास्यापि
ब्राह्मणं ॥ १७ ॥

अथास्मिन्नेव ह्ये सामान्तरं विदधाति ।

क्रौञ्चं भवति ॥ १८ ॥

स्पष्टं ॥ १८ ॥

तदेतत् स्तौति ।

वाग्वै क्रौञ्चं वाग्द्वादशाहो वाच्येव तद्वाचा स्तुवते
यज्ञस्य प्रभूत्यै ॥ १९ ॥

वाचात्मकं खलु क्रौञ्चं साम द्वादशाहञ्च वाग्रूपः तस्मादेक-
हायना मनुष्या वाचं वदन्तीति वाग्वदनसाधनत्वात् संवत्सरस्य
तावद्वाचात्मना वाचञ्च ते संवत्सरप्रतिमा वै द्वादशरात्रय
इति श्रुतेः द्वादशाहस्य संवत्सरप्रतिरूपत्वात् वाचात्मकं द्रष्टव्यं
तत्तथा सति उभयोर्वाग्रूपत्वात् वाच्येव वाच संस्तुत एव
द्वादशाहे वाग्रूपेण क्रौञ्चेण स्तुवत उद्गातारः किमर्थं यज्ञस्य
प्रवृत्तस्य द्वादशाहात्मकस्य प्रभूत्यै प्रभूत्यर्थमाधिक्यार्थं स्वत एव
वाग्रूपयज्ञे पुनर्वाचा स्तवनात् प्रभूतिरतः ॥१९॥

अथ वृषामतीनां पवत इत्यन्तं ढचे गेयं साम विधत्ते ।

यामं भवति ॥ २० ॥

प्रो अयासीदित्यस्यामुत्पन्नं साम यामं तदस्मिंस्तृचे ऊहेन
कार्यं ॥ २० ॥

इदं स्वर्गलोकस्याधिपत्यहेतुरित्यभिप्रेत्याह ।

एतेन वै यमोऽनपजय्यममुष्य लोकस्याधिपत्यमा-
श्रुतानपजय्यममुष्य लोकस्याधिपत्यमश्रुते यामेन तुष्टु-
वानः ॥ २१ ॥

एतेन खलु सान्ना साधनेन पुरा धर्मो वैवस्वत अनपजय्यं
केनाप्यपजेतुमशक्यं अबाध्यममुष्य स्वर्गलोकस्याधिपत्यमधिप-
तित्वं आश्रुत प्राप्नोत् अत इदानीन्तनोऽपि यामेन तुष्टुवानः
श्रुतवान् अनपजय्यममुष्य लोकस्याधिपत्यमश्रुते प्राप्नोति ॥२१॥

तथेदं साम स्वर्गलोकावगतिहेतुः तत्र चिरकालावस्थिति-
हेतुश्चेत्याह ।

एतेन वै यमो यमं स्वर्गं लोकमगमयत् स्वर्गस्य
लोकस्यानुख्यात्यै स्वर्गात् लोकान्न च्यवते तुष्टुवानः
स्तोमः ॥ २२ ॥

एतेन खलु सान्ना पुरा यमी यमस्य पत्नी यमं स्वर्गं लोक-
मगमयदजयत् अत इदं साम स्वर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै अनु-
ख्यानाय संदर्शनाय भवति अपि च एतेन तुष्टुवानः तस्मात्
स्वर्गलोकान्न च्यवते उक्ते स्तोत्रीयाणां परिगणने सति पञ्चद-
शाख्यस्तोमो निष्पद्यते ॥ २२ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे एकादशाध्यायस्य

दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

अथास्याह उक्थसंस्थत्वादतः परं तीर्थ्युक्थस्रोत्राणि
कर्त्तव्यानि तत्र मैत्रावरुणोक्थस्य स्रोत्रीयमेवं विदधाति ।

एक्षुषु ब्रुवाणित इत्येहिवत्यो भवन्ति तृतीय-
स्याह उपहवाय सन्तत्यै ॥ १ ॥

एक्षुष्वित्याद्यास्तिस्र एहिवत्य एहीत्यनेन शब्देन युक्ताः
प्रथमस्योक्थस्य स्रोत्रीया भवन्ति ताश्च एहीत्यागमनप्रति-
पादनात् तृतीयस्यागामिनोऽङ्गः उपहवाय उपह्वानाय भवन्ति
उपहवः किमर्थं इति तत्राह सन्तत्या इति उभयोर्द्वितीय-
तृतीययोरङ्गोः सन्तानार्थं ॥ १ ॥

तदपि वा कस्मात्कारणादित्यत आह ।

अपच्छिदिव वा एतद्यज्ञकारणं यदुक्थानि
यदेति सलोमत्वाय ॥ २ ॥

उक्थान्युक्थस्रोत्राणीति यत् एतद्यज्ञकारणं यज्ञभागः
अपच्छिदिव वै अपरिच्छिन्नमेव खलु यज्ञायत्रीयेनैव प्रकृतस्याहः
परिसमाप्तत्वात् उत्तरस्य चानारब्धत्वात् अतोऽस्य संज्ञानार्थं
एक्षुषु ब्रुवाणित इत्यादीन्युक्थानि एति प्राप्नोति करोतीति
यत् सलोमत्वाय सारूप्याय अपच्छेदाभावेनैकरूप्याय भवति
अथवा एति आदिति आभिमुख्यवाची उपसर्गोऽस्मिंस्तृचे

दृश्यते ईदृश आकार इति यत् विच्छिन्नयोः परस्परामिमुख्य-
प्रतिपादनात् सलोमत्वाय सारूप्याय तद्भवति ॥ २ ॥

अथ द्वितीयस्योक्तस्य स्तोत्रीयं विदधाति ।

एवाह्यसि वीर्युरिति समानं वदन्त्य इदमित्य-
मसदिति ॥ ३ ॥

एवाह्यसि इति तच्चः स्तोत्रीयः कार्य्यस्तिस्त्रचः समानं
सदृशमेवार्थं वदन्ति प्रतिपादयन्ति इदमहमित्यमनेन प्रकारे-
णानसत् अभूदिति तत्र हि एवशब्दपर्यायः एवशब्दोबहुत्वो-
ऽभ्यस्यते तदभिप्रायेणेदमित्यमसदिति समानं वदन्तीति व्यप-
देशः ॥ ३ ॥

अथ तृतीयस्योक्तस्य स्तोत्रीयं तच्चं विदधाति ।

इन्द्रं विश्वा अवीदधन्वित्यवर्द्धन्त ह्येतर्हि यज-
मानमेवैतया वर्द्धयन्ति ॥ ४ ॥

इन्द्रं विश्वा इति तच्चः तृतीयस्योक्तस्य स्तोत्रीयाः तत्र
च अवीदधन्वर्द्धयन् इति तद्विधातोर्भुतकालसम्बन्धता दृश्यते
एतर्हि एतस्मिन् काले तृतीयोक्तसमये जेतव्यानसुरास्त्रित्वा
देवाः पुरा अवर्द्धन्त समृद्धा अभूवन् हि यस्यादेवं तस्याङ्गतका-
लसम्बन्धित्वविधातुयुक्तसृचः सङ्गत इत्यर्थः अपि चैतया तद्वि-
धातुयुक्तया ऋचा यजमानमेव वर्द्धयन्ति ॥ ४ ॥

अथ प्रथममेव मैत्रावरुणोक्थसाम विदधाति ।

साकमश्वं भवत्युक्थानामभिजित्या अभिक्रान्त्यै
॥ ५ ॥

साकमश्वनाम साम एक्षुष्विति ढचे गातव्यं किमर्थमुक्थानामुक्थस्तोत्राणामभिजित्यै अभिजयार्थं अभिजित्य चाभिक्रान्त्यै अभिक्रान्तिराक्रान्तिः शत्रूणामभिभवस्तदर्थं ॥ ५ ॥

कुतोऽस्य साम्नस्तदुभयहेतुतेत्यत आह ।

एतेन ह्यग्र उक्थान्यभ्यजयन्नेतेनाभ्यक्रामन् ॥६॥

एतेन खलु साम्ना अग्रे पुरा देवा उक्थान्यभ्यजयन् एतेनैवाभ्यक्रामञ्छत्रून् देवावा अग्निष्टोममभिजित्योक्थानि नाशक्रवन्नभिजेतुमित्यादि ब्राह्मणमनुसन्धेयं ॥ ६ ॥

अथ ब्रह्मण उक्थस्तोत्रं साम विदधाति ।

आमहोयवं भवति क्लृप्तिश्चान्नाद्यञ्च समानं वदन्तीषु क्रियत इदमित्यमसदिति ॥ ७ ॥

एवाक्षसीति ढचे आमहोयवं साम कार्यमिदमहरित्वमनेन प्रकारेणासदित्यमवदिति शब्दसामान्येन वदन्तीषु प्रतिपादयन्तीषु सुतिः सामर्थ्यं चान्नाद्यं अत्तुमर्हमन्नञ्च क्रियते तदुभयहेतुरेतत्सामेत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथ स्तोमछन्दोभ्यां संहताभ्यां ब्रह्मचत्रयोः सङ्गतिर्भवती-
त्याह ।

क्षत्रं वा एतदहरभिनिर्वदति यत्पञ्चदशं यज्ञाय-
त्रीषु ब्रह्मसाम भवति ब्रह्म चैव तत्क्षत्रञ्च सयुजी
करोति ब्रह्मैव क्षत्रस्य पुरस्तान्निदधाति ब्रह्मणे क्षत्र-
ञ्च विश्वानुगे करोति ॥ ८ ॥

यत्पञ्चदशं पञ्चदशस्तोमकं अहः एतदहः क्षत्रं क्षत्रिय-
जातिमेवाभिलक्ष्य निर्वदति निर्वक्ति गायत्रं छन्दो ब्राह्मण-
जातिः तेन सह प्रजापतिमुखादुत्पत्तेः एवं सति गायत्रीष्वृक्षु
पञ्चदशस्तोमकं ब्रह्मसाम भवतीति यत् तत्तेन ब्राह्मणजाति-
मेव च क्षत्रं क्षत्रियजातिमेव च सयुजी संयुक्ते करोति अपि च
गायत्रीणामृचां साम्ना आधारतया प्रथमभावित्वात् स्तोमस्य
च स्तोत्रीयासंघात्मकस्य पञ्चदशस्य पञ्चाङ्गावित्वात् क्षत्रस्य
क्षत्रियजातेः पुरस्तात् पूर्वस्मिन् भागे ब्रह्मैव ब्राह्मणजातिमेव
निदधाति न तावत् पुरस्तान्निधानमात्रं ब्राह्मणजातेः अपि तु
ब्रह्मणे षष्ठ्यर्थे चतुर्थी ब्रह्मणः क्षत्रञ्च विश्वञ्च क्षत्रियजातिं
वैश्वजातिञ्च अनुगे अनुगं करोति ॥ ८ ॥

अथास्मिन्नहनि गायत्रीषु ब्रह्मसामकरणं ब्राह्मणजाते-
रभिवृद्धिहेतुश्चेत्याह ।

ब्रह्म वै पूर्वमहः क्षत्रं द्वितीयं यज्ञायत्रीषु ब्रह्म-

साम भवति ब्रह्म तद्यशसाद्भवति ब्रह्म हि गायत्री ॥६

पूर्वं प्रायणीयमहर्ब्रह्म वै ब्राह्मणजातिरेव गायत्री रथन्तर-
सम्बन्धात् तयोश्च ब्राह्मणजातिसहोत्पन्नत्वात् द्वितीयमहः
क्षत्रं क्षत्रियजातितया सहोत्पन्नानां त्रिष्टुभादीनां अत्र सङ्गा-
वात् अतः क्षत्रसंस्तुते द्वितीयेऽप्यहनि गायत्रीष्वृषु ब्रह्मसाम
भवतीति यत् तत्तेन ब्रह्म ब्राह्मणजातिं यशसा कीर्त्यन् अर्द्ध-
यति समष्ट्वं करोति कुत एतत् हि यस्माद्ब्राह्मणजातिरेव
गायत्रीकन्दसां मध्ये गायत्र्याख्यं कन्दः ॥ ६ ॥

अथ त्वचस्यार्थद्वारा समष्ट्विहेतुतामाह ।

तदु समानं वदन्तीषु क्रियते समष्ट्वौ ॥ १० ॥

तदु तद्ब्रह्मसाम समानं वदन्तीषु एकरूपमेवार्थं प्रतिपादय-
न्तीषु एवाह्यसि एवा शूर एवा ते राधमित्यादिना एवशब्दे-
नैवं शब्दपर्यायेण सादृश्यार्थस्य तत्र प्रतिपादनात् तासु क्रियते
एतस्यैव शब्दस्य भूयोऽभ्यासात्तत्त्वाम समष्ट्वौ समष्ट्वर्थमेव भवति
॥ १० ॥

अथ तृतीये उक्थसोत्रे विकल्पेन सामनी विधत्ते ।

आष्टादंष्ट्रे भवतः ॥ ११ ॥

अष्टादंष्ट्रेण ऋषिणा दृष्टे सामनी आष्टादंष्ट्रे तयोरन्यतरत्
इन्द्रं विश्वा इत्यस्मिंस्तृचे अष्टावाकसामत्वेन गातव्यं ॥ ११ ॥

तयोः सान्धोराद्यौ स्तोभौ एतद्दहनसम्बन्धाविति प्रति-
पादयन् वीर्यवत्त्वं प्रतिपादयति ।

एयाहा इति वा इन्द्रो एतमहन्नैयादो हो वेति
न्यगृह्णाद्वात्सर्गं सामनी वीर्यवती ॥ १२ ॥

एयाहा इति पूर्वमाष्टादंष्ट्रे विद्यमानस्तोभः शब्दानुकरण-
मेतत् एवं शब्दं कुर्वन् खलु पुरा इन्द्रो एतमसुरमहन् इतवान्
एयादो हो वेति द्वितीयस्य स्तोभः एतदपि शब्दानुकरणं
एयादो हो वेति शब्दायमानस्तमसुरं न्यगृह्णात् निगृहीतवान्
अत एते सामनी वात्सर्गं एतद्दहनसाधने वीर्यवती वीर्यो-
पेते ॥ १२ ॥

किं तत आह ।

ओजएवैताभ्यां वीर्यमवरुन्धे ॥ १३ ॥

यस्मादुक्तप्रकारेण वीर्योपेते तस्मादेताभ्यां सामभ्यां ओजो-
बलरूपं वीर्यं शत्रुहननसामर्थ्यमवरुन्धे लभते ॥ १३ ॥

अथैषामुक्त्यानां पूर्ववत् स्तोमं विधाय तस्मात्प्रथममाह ।

पञ्चदश एव स्तोमो भवत्योजस्येव तद्वीर्यं प्रति-
तिष्ठत्योजो वीर्यं पञ्चदशः ॥ १४ ॥

पूर्वोक्तः पञ्चदश एवषां स्तोमो भवति तत्तेन ओजस्येव

ओजोरूपे बलात्मक एव वीर्यं प्रतितिष्ठति यजमानः प्रति-
ष्ठितो भवति यतः पञ्चदशः सोमः ओजो वीर्यं ओजोरूप-
वीर्यात्मकः प्रजापतिना हृष्टत्वात् अतः पञ्चदशसोमेन वीर्यं
प्रतिष्ठायुक्तेतिभावः ॥

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहार्द्रं निवारयन् ।

पुमर्थाञ्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ १४ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्तकश्रीवीर-
बुक्कभूपालसाम्नाज्यधुरन्वरेण सायणाचार्येण विरचिते माध-
वीये सामवेदार्थप्रकाशे ताण्ड्यमहाब्राह्मणे एकादशाध्यायस्य
एकादशः खण्डः ।

एकादशाध्यायः समाप्तिर्भवति ।

द्वादशोऽध्यायः ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरं ॥

अथ तृतीये द्वाशरात्रिकेऽह्नि बहिष्प्रवमानस्य सप्तदश-
स्तोमस्य प्रथमं त्वचं विदधाति ।

द्विद्युतत्यारुचेति तृतीयस्याहः प्रतिपद्भवति ॥ १

प्रतिपद्यते अनेनेति प्रतिपदाद्यसृचः तृतीयस्य सप्तदश-
स्तोमकस्योक्थसंस्थस्य पार्थिकस्याह्नो बहिष्प्रवमानस्य द्विद्युत-
त्येत्याद्यसृचः कार्यः ॥ १ ॥

अनुष्ठितयोरह्नोस्तृतीयस्य चाहः सन्धायकानि रूपाणि
द्विद्युतत्येत्यस्यां दर्शयन् त्रिरात्रसन्धानं दर्शयति ।

द्विद्युतती वै गायत्री परिष्टोभन्ती त्रिष्टुबावा-
शीर्ज्जगती त्रीणि रूपाणि समारभते त्रिरात्रस्या-
विस्वुसाय ॥ २ ॥

गायत्रीत्रिष्टुजगतीत्येतानि त्रीणि ह्यन्दांसि क्रमेणैतेषां

त्रयाणामङ्गां रूपाणि अत्र च दविद्युततीति गायत्र्यधीयते
दविद्युततीत्यर्थं दीप्यमानेति हि शब्दार्थः गायत्री च अग्निना
सहोत्पत्तेस्तेजोरूपत्वात् दीप्यमाना भवति अतः शब्द सामा-
न्येन दविद्युततीशब्देन गायत्र्येवोपस्थाप्यते परिष्टोभन्तोशब्देन
त्रिष्टुबच्चराधिकेन गायत्रपादेन स्तोभवतीति त्रिष्टुप् परितः
स्तोभवतीति परिष्टोभन्ती अनेन पादेन त्रिष्टुबेवोपस्थाप्यते
परिष्टोभन्त्या रूपेति ह्यत्र द्वितीयः पादः सोमाः शुक्रागवाशिर
इति तृतीयः जगती च गवाशीः गोविकारेण पयसा आशि-
रा आश्रयसाधनेन युक्ता तृतीयसवर्नं हि जगत्या आयतनं तत्र
चाशिरावनयनं रसवत्त्वाय क्रियते अतो गवाशिर इति पदेन
जगतीं सन्निधाप्यते एवमेषां त्रयाणां कन्दसामस्यामृचि प्रति-
पादनात् तानि त्रीणि रूपाणि त्रयाणामङ्गां रूपाणि समा-
रभते समूहीकृत्य प्रयुङ्क्ते किमर्थं तिरात्रस्य अनुष्ठितयोरनु-
ष्ठीयमानस्य त्रयाणामङ्गामविसंसाय संसनाभावाय पर-
सम्बन्धाय दाढ्यायेति यावत् ॥ २ ॥

अथानुरूपाख्यं त्वचं विधत्ते ।

एते अस्त्रमिन्दव इत्यनुरूपो भवति ॥ ३ ॥

अनुरूपाख्यो द्वितीयस्तृचो भवतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

एते अस्त्रमिन्दव इति पदत्रयेण देवमनुष्यपितृसृष्टिरूपो-
ऽर्थः पर्यवसाय इत्या प्रतिपाद्यत इत्याह ।

एतद्वृत्ति वै प्रजापतिर्देवानसृतासृग्रमिति मनु-
ष्यानिन्दव इति पितृंस्तदेव तदभिवदति ॥ ४ ॥

एवं ज्योतिष्टोमप्रकरण एव व्याख्यातं प्रजापतिस्त्वष्टिसमये
एतैः पदैर्यदेवार्थरूपं ससर्ज तदेवार्थरूपं तत् पादत्रयमभि-
वदति ॥ ४ ॥

अस्य त्वचस्यानु रूपसंज्ञान्निर्भूवन् तद्वेदनफलमाह ।

पूर्वमु चैव तद्रूपमपरेण रूपेणानुवदति यत्पूर्वं
रूपमपरेण रूपेणानुवदति तदनुरूपस्यानुरूपत्वम-
नुरूपेणं पुत्रो जायते य एवं वेद ॥ ५ ॥

एतत् पवस्व वाचो अग्रिय इति द्वितीयस्याहः प्रतिपद्भव-
तीति खण्डे व्याख्यातं ॥ ५ ॥

अथ विहितवेतो त्वचावमूद्य फलान्तरहेतुतामाह ।

स्तीत्रीयानुरूपौ त्वचौ भवतः प्राणापानानामव-
रुध्यै ॥ ६ ॥

एतदपि तत्रैव व्याख्यातं ॥ ६ ॥

अथ त्वचान्तरं विधत्ते ।

राजा मेधाभिरीयते पवमानो मनावध्यन्तरिक्षेण
यातव इति ॥ ७ ॥

राजा मेधाभिरिति बहिष्प्रवमानस्य तृतीयस्तृचः ॥ ७ ॥

तृतीयेऽहन्यस्य तृचस्य सङ्गतिं वक्तुं अवशिष्टपादद्वयस्यानु-
वादतामेव सङ्गतिं दर्शयति ।

अन्तरिक्षदेवत्यस्तृचो भवत्यन्तरिक्षदेवत्यमेतद-
ह्यर्थात्तृतीयं तदेव तदभिवदति ॥ ८ ॥

यत्तृतीयमहरन्तरिक्षदेवत्यं अन्तरिक्षदेवतार्थं अतो अन्त-
रिक्षेण यातव इति तन्मन्त्रवाक्यं तदेवान्तरिक्षदेवत्यत्वमभि-
वदति ॥ ८ ॥

अथ पञ्चर्चं साम बहिष्प्रवमानस्य विधत्ते ।

पञ्चर्चो भवति पञ्चपदा पङ्क्तिः पाङ्क्तमन्त्रम-
न्त्राद्यस्यावरुध्यै ॥ ९ ॥

तन्त्वा दम्णानीत्यादिकः पञ्चर्चः अन्त्राद्यस्यावरुध्यै सम्प-
द्यते ॥ ९ ॥

अथान्यं तृचं विधत्ते ।

तृच उत्तमो भवति येनैव प्राण्येन प्रयन्ति तम-
भ्युद्यन्ति ॥ १० ॥

द्वितीयस्याङ्को बहिष्प्रवमानविधावेतदपि व्याख्यातं ॥१०॥

अथास्य सोमस्य विहिताभिर्दग्भिः सिद्धां सोमकृतिं ब्रुवन्
विशिष्टफलहेतुतामाह ।

सप्तदशएव सोमो भवति प्रतिष्ठायै प्रजात्यै ॥११॥

सप्तदशसोतीयात्मक एवास्य सोमस्य सोमो भवति किमर्थं
प्रतिष्ठायै प्रतिष्ठार्थं द्वादशमासाः पञ्चत्तव इति संवत्सरात्मकः
सप्तदशः संवत्सरेणैव च पुरुषस्य प्रतिष्ठानात् सप्तदशस्य तद्धेतुत्वं
तथा प्रजात्यै प्रजात्यर्थं प्रजापतिर्वै सप्तदश इति श्रुतेः प्रजो-
त्पत्तिरपि सप्तदशसोमसाध्येत्यर्थः ॥ ११ ॥

इति तारुण्यमहामाह्वये द्वादशाध्यायस्य

प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

अथ होतुराज्यस्य सोतीयं त्वचं दर्शयति ।

अग्निनाग्निः समिध्यत इत्याग्नेयमाज्यं भवति ॥१॥

आग्नेयमग्निदेवत्वं होतुराज्यं सोमं अग्निनाग्निरित्यादि-
कस्तृचो भवतीत्यर्थः ॥ १ ॥

अस्त्रिंस्तृचे विद्यमानस्याग्निनाग्निरित्यग्निशब्दद्वयस्य पर्य-
वसितमर्थमाह ।

पूर्वे एव तदहनी समिद्धे तृतीयमहरभिचमिन्ने ॥२॥

तत्तेनाग्निनाग्निरितिशब्देन समिद्धे सम्यग्दीप्ते पूर्वे एवा-
हनी अभिलक्ष्य तृतीयमिदमहः समिद्धे सन्दीपयति अयमर्थः
अग्निनेति तृतीया तेन पदेन अग्न आयाहि वीतयेऽग्निं दूतं
वृणीमह इत्याद्याभ्यां यदनुष्ठितं पूर्वमहर्हयं तदेवोपलक्ष्य तेन
सह पुनरग्निशब्दामिधेयमहः समिध्यते ॥ २ ॥

अथ द्वितीयमाज्यस्तोत्रीयं त्वचं विधत्ते ।

मित्वं ऊवे पूतदक्षमिति राथन्तरमैत्रावरुणं ॥३

मित्वं ऊव इति त्वचा राथन्तरं रथन्तरसम्बन्धि मैत्रावरु-
णेन यदाज्यस्तोत्रमनुशस्यते तद्भवतीत्यर्थः ॥ ३ ॥

कुतोऽस्य सन्धितेत्यत आह ।

ऊवइति वै राथन्तरं रूपं ॥ ४ ॥

प्राकृतिके राथन्तरे प्रगाथे गव्यन्तस्त्वा इवामह इति
ह्यथतिधातुः श्रूयते तस्य च रथन्तरसम्बन्धान्तद्रूपत्वं अत्रापि ऊव
इति श्रूयते तच्चोक्तप्रकारेण राथन्तरमेव रूपं ॥ ४ ॥

गन्धस्त्रिन्नहनि वैरूपसामैव षष्ठस्तोत्रन्न रथन्तरं तत्कस्त्रिन्न-
हनि राथन्तरमाज्यं विधीयत इति तत्राह ।

**रथन्तरमेतत्परोक्षं यद्वैरूपं राथन्तरमेव तद्रूप-
न्निर्द्योतयति ॥ ५ ॥**

यद्वैरूपं साम एतत् परोक्षं पारोक्ष्येण वर्त्तमानरथन्तर-
मेव रथन्तरादस्योत्पत्तेः तथा चैतरेयके वृहच्च वाग्रे रथन्तर-
द्यास्तामित्युपक्रम्य तद्रथन्तरगर्भमाधत्ते तद्वैरूपमसृजतेत्याम्नातं
यद्यस्मात्परोक्षं रथन्तरमेव वैरूपं तत्तस्माद्रथन्तरमेव रूपं
निर्द्योतयति प्रकाशयति ॥ ५ ॥

अथ ब्रह्मण आज्यस्तोत्रं दर्शयति ।

इन्द्रेण संहि वृक्षुस इत्यैन्द्रं ॥ ६ ॥

इन्द्रेणेति त्वच् ऐन्द्रमिन्द्रदेवत्वं तृतीयमाज्यस्तोत्रं कार्य-
मित्यर्थः ॥ ६ ॥

संहि वृक्षुस इति शब्दार्थद्वारेण तृतीयेऽह्नयेतस्य त्वचस्य
सङ्गतिमाह ।

समिव वा इमे लोका दृष्टिशिरेऽन्तरिक्षदेवत्यम-
हृर्यत्तृतीयं तदेव तदभिवदति ॥ ७ ॥

दृष्टिधातोः कर्मणि मध्यमैकवचने व्यत्ययेन सेप्रत्यये वृक्षुस
इति रूपं भवति हि यस्मादतः संदृश्यते सम्यग्दर्शनेन विषयी-
क्रियत इति तस्यार्थः इमे पृथिव्यादयस्त्रयो लोकाः सन्दृष्टिर
इव वै संदृश्यन्त एव खलु तदन्तर्वर्त्तित्वादन्तरिक्षमपि संदृश्यते
एतदेवात्र संदृक्षुस इति पदेनोपस्थाप्यते एतदहरान्तरिक्ष-
देवत्वं अन्तरिक्षदेवताधिं यदेतत्तृतीयमहस्तदेवास्याङ्गोदैवतम-
न्तरिक्षं तत् संदृक्षुस इति पदमभिवदति ॥ ७ ॥

अथ चतुर्थमाज्यस्तोत्रं विधत्ते ।

ता ऊवे ययोरिदमिति राथन्तरमैन्द्राग्नं ॥८॥

ता ऊव इति तृचः राथन्तरसम्बन्धि ऐन्द्राग्नं इन्द्राग्नि-
देवत्वं चतुर्थमाज्यस्तोत्रं कार्यमित्यर्थः ॥ ८ ॥

प्रथमाज्यस्तोत्रवदत्वापि प्रथमतो राथन्तरं रूपं प्रदर्शयन्
वैरूपस्य च राथन्तरात्मकत्वमभिधाय राथन्तरस्य वैरूपेऽहनि
सङ्गतिमाह ।

ऊव इति वै राथन्तरं रूपं राथन्तरमेतत्परोक्षं
यद्वैरूपं राथन्तरमेव तद्रूपन्निर्द्योतयति स्तोमः ॥ ९ ॥

पूर्ववद्योज्यं अथैतेषु चतुर्ष्वामज्यस्तोत्रेषु उक्तएव सप्तदशः
स्तोमः कार्य इत्यभिप्रायेणोक्तं स्तोम इति ॥ ९ ॥

इति ताण्ड्यमहामाह्वये द्वादशाध्यायस्य
द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

अथास्मिन्नेव तृतीयेऽहनि माध्यन्दिनस्याद्यं स्तोत्रीयतृचं
दर्शयति ।

उच्चाते जातमन्वस इति गायत्री भवति ॥१॥

उच्चात इत्येषा गायत्री गायत्रछन्दस्का प्रतिपद्भवति इद-
मादिकः प्रथमतश्च इत्यर्थः ॥ १ ॥

तृतीयेऽहन्यस्य त्वस्य सङ्गतिमाह ।

उद्वा एतदह्यत्तृतीयं तदेव तदभिवदति ॥२॥

यत्तृतीयमहः एतदुद्वा उत्शब्दवदेव पूर्वाभ्यामहोभ्यामूर्ध्व-
मस्य वर्त्तमानत्वात् उर्ध्ववाचिन उच्छब्दस्य तद्रूपता युक्ता अत-
एव पूर्वं उवृत्तिवद्दिग्वादित्यादिना तृतीयेऽहनि रूपत्वेनोद्वात्त्वं
परिगणितं तदुद्वात्त्वलक्षणं रूपमेव तदुच्चात इति वाक्यं वदति
यच्चाप्यस्मिन् उदिति पृथक्पदान् श्रूयते तथाप्युच्चात इत्यत्र प्रथ-
मपदस्यावयवभूतो य उच्छब्दः तदपेक्षवैवेयं स्तुतिर्द्रष्टव्या ॥ २ ॥

अथैतस्मिन् त्वचे पदान्तरस्य श्रवणात् पवमानस्यारम्भ-
योग्यसूच इति दर्शयति ।

अन्धस्वती भवत्यहर्वा अन्धोऽह आरम्भः ॥ ३ ॥

अन्धस्वती अन्धशब्दयुक्ता उच्चाते जातमन्धस इत्येषा
भवति अन्धः इति सकारान्तमन्धनाम अत्र तु तत्साधनेऽहनि
वर्त्तत इत्याचष्टे अहर्वा अन्ध इति यदिदं दशरात्रस्य तृतीय-
महः एतदेवान्धःशब्दसामान्येन स्तुतिः तथा सत्यन्धःशब्दप्रयो-
गादह एव आरम्भ उपक्रमः कृतो भवति ॥ ३ ॥

अथान्यं प्रगाथं विधत्ते ।

अभिसोमास आयवदूति ॥ ४ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ४ ॥

वृहद्रथन्तरयोः प्रत्येकं असाधारणमन्यत्र सिद्धन्तद्रूपद्वयं
तदस्मिन्नहनि प्रदर्शयन् तयोः सान्न्वोरस्मिन्नहनि सम्बन्धमाह ।

अभोति रथन्तरस्य रूपं बृहदिति बृहत उभयोः
सह रूपमुपैत्यभौ हि वर्णावेतदहः ॥ ५ ॥

अभिसोमास इत्यत्र यो अभोति शब्दः एतद्रथन्तरस्य
रूपं अभित्वा श्रूरेति तद्योन्यां वृहत्वात् तथास्मिन् प्रगाथे
प्रहिव्यान ऋतं बृहदिति बृहच्छब्दः श्रूयते स च बृहत्सान्त्वो
वाचकत्वात्तस्यैव वृहतो रूपं एवं सत्युभयोर्बृहद्रथन्तरयोः सह
सहितं संहतं रूपमस्मिन् तृतीयेऽहन्युपैति हि यस्मात् एतत्तृती-
यमहरुभौ वर्णौ बृहद्रथन्तरयोरुभयोरपि यावाकारौ तादृगा-
कारद्वयात्मकमित्यर्थः सृष्टिसमये वृहद्रथन्तरे मिथुनीभूय पश्चा-
द्रथन्तराद्वैरूपस्योत्पत्तेः तत्पृष्ठकस्य तृतीयस्याहः उभय-
वर्णात्मके अत्र तैत्तिरीयकं सृष्टिप्रतिपादकं ब्राह्मणं पूर्वमेवो-
दाहृतं ॥ ५ ॥

अथ तृचान्तरं विधत्ते ।

तिस्त्रो वाच ईरयति प्रवहिरिति तृतीयस्याहो
रूपं तेन तृतीयमहरारभन्ते ॥ ६ ॥

तिस्रो वाच इत्ययमन्त्यस्तुचः कार्यः तत्र तिस्र इति त्रि-
शब्दः श्रूयते तच्च तृतीयस्याहो रूपं प्रत्यभिज्ञापकत्वात् अतएव
उद्वत्तिवद्दिग्बदित्यादिना पूर्वं त्रित्वयोगस्य तृतीयेऽहनि रूपत्व-
मुक्तं तेन कारणेन त्रित्वसंख्यावाचकेन तिस्र इत्यनेन तृतीयमेवा-
हरारभन्ते अवलम्बन्ते ॥ ६ ॥

ननु गायत्रं प्रथममहस्त्रैष्टुभं द्वितीयं जागतं तृतीयमिति
प्रसिद्धत्वात् कथमस्य त्रैष्टुभत्स्य जागतेऽहनि सङ्गतिरिति
तत्राह ।

त्रिष्टुभः सत्यो जगत्यो रूपेण जागतुं ह्येत-
दहः ॥ ७ ॥

तृतीयस्याह इव जागतच्छन्दसोऽपि त्रित्वं रूपं छन्दसाम्मध्ये
तस्य तृतीयत्वात् यस्मादेतास्त्रैष्टुभः सत्योऽपि रूपेण जगत्याः
सम्बन्धिना त्रित्वाद्धि तल्लक्षणेन युक्ताः तस्मादेता जगत्यः एत-
दहश्च जागतं अतोऽस्मिन्नहनि योगार्हा इत्यर्थः ॥ ७ ॥

अथोच्चात इति प्रथमे तृचे पूर्ववद्गायत्रं साम विधाय प्राक-
तिकं तद्गाह्यञ्चातिदिशति ।

गायत्रं भवति यदेव गायत्रस्य ब्राह्मणं ॥ ८ ॥

सिद्धमेतत् ॥ ८ ॥

अथ पुनरावृत्तेरस्मिन्नेव तृचे सामान्तरं विधत्ते ।

वैष्टम्भं भवति ॥ ९ ॥

यत् शुक्लकवैष्टम्भमिति सम्प्रदायप्रसिद्धन्तदस्मिन् तच्च
कार्यमित्यर्थः ॥ ९ ॥

अथास्यैतत् संज्ञानिर्वचनद्वारेण अहर्द्वाक्यहेतुतामाह ।

अहर्वा एतद्वीयत तद्देवा वैष्टम्भैर्व्यष्टम्बुवस्त-
द्वैष्टम्भस्य वैष्टम्भत्वं ॥ १० ॥

एतत्तृतीयमहः खलु पुरा अवीयत अहिंस्यत वीनातिहिंसा-
कर्मा शिथिलावयवं जातमित्यर्थः तत्तदवस्यमहः देवाः वैष्ट-
म्भैरस्य साम्नोऽवयवैर्व्यष्टम्बुवन् विष्टम्भं विशेषेण स्थिरमकुर्वन्
तत्तस्मात् विष्टम्भनसाधनत्वादस्य वैष्टम्भस्य साम्नो वैष्टम्भत्वं
वैष्टम्भमिति संज्ञा संजाता ॥ १० ॥

अथास्य निधनं दिशां धृतिहेतुरित्याह ।

दिश इति निधनमुपयन्ति दिशां धृत्यै ॥ ११ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ११ ॥

अभिसोमास आयव इति प्रगाथं तृतीकृत्य तत्राद्यायां
पौरुमद्गाथं साम गातव्यमिति विधत्ते ।

पौरुमद्गं भवति ॥ १२ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ १२ ॥

अथैतत्साम पापक्षयहेतुरिति प्रतिपिपादयिषुराह ।

अहर्वा एतद्वीयमानं तद्रक्षास्यसचन्त तस्मा-
हेवाः पौरुमङ्गेन रक्षास्यपाघ्नन्पपापमानं हते पौ-
रुमङ्गेन तुष्टवानः ॥ १३ ॥

वैष्टम्भेन विष्टम्भत्वात् अवीयमानमहिंस्यमानमेतदहः रक्षा-
स्यसचन्त समवायं प्राप्नुवन्नित्यर्थः सच समवाये इति धातुः
ततोऽनन्तरं देवाः पौरुमङ्गेनानेन साम्ना सङ्गतानि रक्षांसि
तस्मादहोऽपाघ्नन् अपहिंसिषुः यस्मादेवं तस्मादिदानीमपि
पौरुमङ्गेनानेन साम्ना सङ्गतानि रक्षांसि तुष्टवानः स्तुतवान्
यजमानः पाप्मानमपहते विनाशयति ॥ १३ ॥

अथास्य संज्ञानिर्वचनद्वारेण पापनिवृत्तिपुरःसरं शुद्धि-
हेतुतामाह ।

देवाश्च वासुराश्चास्यर्द्धन्त ते देवा असुराणां पौरु-
मङ्गेन पुरोऽमज्जयन्त्यत् पुरोऽमज्जयन् स्तस्मात्पौरुमङ्गं
पाप्मानमेवैतेन म्नाटव्यम्नज्जयति ॥ १४ ॥

देवाश्चासुराश्च पुरा अस्यर्द्धन्त स्यर्द्धामकुर्वन् तत्र ते स्यर्द्ध-
मानादेवाः पौरुमङ्गेनानेन साम्ना साधनेन असुराणां पुरः
पुराणि निवासस्थानानि अमज्जयन् असुरैर्व्ययोजयन्नित्यर्थः
यद्यस्मादनेन साम्ना पुरोऽमज्जयन् अपशोधयन् तस्मात्पौरुमङ्गं
एतत्त्वाम पौरुमङ्गसंज्ञं जातमित्यर्थः यत एवं ततो हेतोरिदा-

नीमपि एतेन साम्ना सुवन् पाञ्चानं पापरूपमेव स्वात्स्व्यं शत्रुं
मज्जयति शोधयति अपगमयतीत्यर्थः ॥ १४ ॥

अथैतस्मिन्नेवासोमास इति त्वचे सामान्तरं गेयमिति
विधत्ते ।

गौतमं भवति ॥ १५ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ १५ ॥

अस्य साम्नः पूर्वमान्नातं ब्राह्मणमप्यतिदिशति ।

यदेव गौतमस्य ब्राह्मणं ॥ १६ ॥

गौतमं भवति सामार्षेयवत् स्वर्गाय वृज्यत इत्यादिकं तदेव
चात्रापि द्रष्टव्यमित्यर्थः ॥ १६ ॥

अथास्मिन् साम्नि पादस्याद्यन्तयोः स्तोभमान्नायते हावभि-
सोमास आयवो हा ऊ इति तदेतदस्मिन्नहनि सङ्गतिमाह ।

उभयतः स्तोभं तथा ह्येतस्याहो रूपं ॥१७॥

उभयतः पादस्य आद्यन्तयोः स्तोभो यस्य तत्तथोक्तं तथैव
खल्वेतस्य तृतीयस्याहो रूपमुक्तं प्राक् यदुभयतः स्तोभं तत्तृ-
तीयस्येत्यादिना ॥ १७ ॥

अथास्मिन्नेवावृत्ते त्वचे सामान्तरं विधत्ते ।

अन्तरिक्षं भवति ॥ १८ ॥

पिवा सुतस्य रसिन इत्यस्यामुत्पन्नं सामान्तरिक्षं तत्तस्मिन्
वृचे गातत्र्यमित्यर्थः ॥ १८ ॥

साम्नाऽह्णश्च सकृतिं दर्शयति ।

अन्तरिक्षदेवत्यमेतदह्यर्थं तृतीयमन्तरिक्ष एव
तदन्तरिक्षेण स्तुवते प्रतिष्ठायै ॥ १९ ॥

यदेतत्तृतीयमहः अन्तरिक्षदेवत्यं अन्तरिक्षदेवतार्थं अन्त-
रिक्षमस्य देवतेत्यर्थः तत्तथा सति अन्तरिक्षदेवत्यत्वात् अन्त-
रिक्षे अन्तरिक्षात्मकएवैतस्मिन्नहनि अन्तरिक्षेण साम्ना स्तुवते
स्तुवन्ति निराधारेऽन्तरिक्षे स्तवनात् तच्च प्रतिष्ठायै प्रतिष्ठानाय
आस्यदाय भवति वृभिर्येमाण इति द्विपदाभिसोमास आयव
इत्यस्यावसान आम्नाता प्रहिन्वान इति ॥ १९ ॥

पूर्वेण पादेनाभ्यस्तायां तस्यामेकं साम गेयमिति विधत्ते ।

आष्कारणिधनं काणवं भवति ॥ २० ॥

आष्कार आष इति शब्दो निधनं यस्य तथाविधं काणवं
वृभिर्येमाण इत्यस्यां गातत्र्यं पूर्वयोरङ्गोः प्रयुक्तयोर्बृहद्रथन्तर-
योर्ये निधने तद्विलक्षणत्वमस्य प्रतीयते ॥ २० ॥

अतो निधनानां वृद्धत्वात्समृद्धिर्भवतीत्याह ।

असिति वै राथन्तरं रूपं हसिति बार्हतं तृतीय-
मेव तद्रूपमुपयन्ति समृध्यै ॥ २१ ॥

अस इति राथन्तरसम्बन्धिरूपं हसिति बार्हतं बृहतः सम्ब-
न्धि तयोर्ह्येते निधने एतदाष् इति रूपं तृतीयमेव उभयविल-
क्षणमन्यदेव तिसंख्यापूरकमुपयन्ति उपगच्छन्ति प्रयुञ्जते तथा
सति निधनबद्धत्वात्प्रादमेतत्तृतीयस्य निधनस्योपायनं समृध्यै
यजमानस्य पश्वादिभिः समर्द्धनाय अभिवृद्धौ सम्पद्यते ॥ २१ ॥

अथ तिस्रो वाच इत्यस्मिन् त्रैष्टुभेऽन्तिमे त्वचे एकं साम
विदधाति ।

अङ्गिरसां संक्रोशो भवति ॥ २२ ॥

अङ्गिरसां संक्रोश इति साम्नः संज्ञा तदस्मिन् त्वचे गेय-
मित्यर्थः ॥ २२ ॥

एतां संज्ञामर्थान्निर्ब्रुवन् अस्य स्वर्गप्राप्तिसाधनतामाह ।

एतेन वा अङ्गिरसः संक्रोशमानाः स्वर्गं लोकमा-
यन् स्वर्गस्य लोकस्थानुस्थ्यात्सै स्वर्गल्लोकान् च्यवते
तुष्टवानः स्तोमः ॥ २३ ॥

अङ्गिरसो नाम केचिद्वषयः पुरा एतेन खलु साम्ना साध-
नेन संक्रोशमानाः संहृत्य शब्दं परस्परान्तररूपं प्रियवाक्यं

वदन्तः स्वर्गं लोकमायन् अपि च तुष्टवानः स्तुतवानपि स्वर्गात्
लोकान्न च्यवते न प्रच्यतो भवति स्तोमञ्च पूर्वोक्तः सप्तदश एव
विहितेषु सामसु क्रियमाणेषु सम्पद्यत इत्यर्थः ॥ २३ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वादशाध्यायस्य

तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

अथ होतुः षष्ठस्य स्तोत्रीयं त्वर्चं विधत्ते ।

यद्याव इन्द्र ते शतमिति शतवत्यो भवन्ति ॥१॥

यद्यप्येष प्रगाथस्तथापि प्रग्रथनेन त्वचत्वात् शतवत्यः शत-
शब्दयुक्ता भवन्तीति बद्धवचनं ॥ १ ॥

किं तत इत्याह ।

शतवद्वै पशूनां रूपं सहस्रवत्पशूनामेवैता-
भीरूपमवरुन्धे ॥ २ ॥

पशूनां गवादीनां रूपं स्वरूपं शतवत् शतसंख्यायुक्तं तथा
सहस्रवत् सहस्रसंख्यायुक्तञ्च हि भवति पशूनान्नानारूपत्वात्
एताभिः शतवतोभि र्ऋग्भिः पशूनामेव तदपरिमितं रूपमव-
रुन्धे लभते ॥ २ ॥

अथ ब्रह्मणः षष्ठस्य स्तोत्रीयं त्वचं विदधाति ।

वयङ्गत्वा सुतावन्त इति सतो बृहत्यो वर्षीय-
श्छन्द आक्रमतेऽनपमंशाय ॥ ३ ॥

वयं घञ्चेत्वेतास्तिस्त्रः सतो बृहत्यः स्तोत्रीया भवन्ति यद्य-
थैतास्तिस्त्रो बृहत्यस्तृतीयपादस्य द्वादशाक्षरत्वात् अतो बृहत्या-
स्तु प्रथमतृतीयौ द्वादशाक्षरौ अथ तौ जगताविति हि तल्ल-
क्षणं तथाप्येतासां सतो बृहतीत्वं तथा सति बृहत्याः सकाशात्
वर्षीयो वृद्धतरं सतो बृहत्यात्मकं छन्द आक्रमते अवष्टम्बोति
किमर्थमनपमंशाय नूनस्य छन्दस आक्रमणं अपमंशः सामावय-
वस्य अंशोऽपगमः स्यात् तदभावार्थं ॥ ३ ॥

अथाक्षावाकषष्ठस्य स्तोत्रीयं त्वचं दर्शयन् तस्य प्रतिष्ठा-
हेतुतामाह ।

तरणिरित्तिषासति वाजं पुरन्था युजाव इन्द्रं
पुरुहूतन्न मे गिरेत्यावदक्षरमुद्धतमिव वै तृतीयम-
हृर्यदेतदावदक्षरं भवत्यहरेवैतेन प्रतिष्ठापयति ॥४॥

तरणिरित्तिषासतोति प्रगाथस्तृतीयतोऽक्षावाकषष्ठस्य स्तो-
त्रीयस्तत्र च आव इन्द्रं पुरुहूतन्न मे गिरेत्याम्नायते यद्यपि
आव इति उपसर्गो युष्मदादेशश्च पदद्वयं तथापि सादृश्यात्
आवदक्षरं भवति धातुनिष्पन्नं आव इत्येकं पदं बुद्धौ सन्नि-

धीयते तृतीयमहश्च उद्धतं उद्धतवातमिवाप्रतिष्ठितं यदेतत्
पूर्वोक्तमावदक्षरं भवति एतेनाहरेव प्रतिष्ठापयति अत्रतेर्हि
रक्षणमर्थः तेन च तत्कार्यस्थापनं लक्ष्यते अतोऽनेन प्रतिष्ठा-
प्रतिपादनमुपपन्नं ॥ ४ ॥

अथ प्रथमष्टस्तोत्रनिवर्त्तकं सामाहर्दशयति ।

पञ्चनिधनं वैरूपं षष्ठं भवति दिशां धृत्यै ॥ ५ ॥

दिशं विशं हस् इत्यादीनि पञ्चनिधनानि यस्य तत्पञ्च-
निधनं वैरूपं यद्याव इति त्वचे क्रियमाणं प्रथमं षष्ठस्तोत्रं
भवति दिशं विशं हस् अश्वाशिशुमतीति देवतावाचकं वाक्य-
द्वयं स्वाध्यायपाठे वैरूपं स्वयोनेरुपरिष्ठादान्नातं प्रयोगसमये
उत्तरार्द्धस्य प्रथमपादात् पूर्वं दिशं विशमिति प्रयोक्तव्यं
अश्वा शिशुमतीति द्वितीयपादात् पूर्वं एतत्पादद्वयं देवता-
वाक्यद्वयं मिलित्वा चत्वारिनिधनानि इट् इडेति पञ्चमं तदुक्तं
सूत्रकृता देवतापठं देवतापदमिति वैरूपे निधनानि इति तानि
पञ्चनिधनान्यस्मिन् सान्नि प्रयुज्यमानानि दिशां प्राच्यादीनां
अथदिक्सहितानां पञ्चानां धृत्यै धारणाय सम्पद्यते ॥ ५ ॥

अपि चान्नाद्यहेतुश्चैतत्सामेत्याह ।

पञ्चपदा पङ्क्तिः पाङ्क्तमन्त्रमन्नाद्यस्यावरुध्यै ॥६॥

पञ्चपदा पङ्क्तिः पाङ्क्तं अन्नं पङ्क्तिसम्बन्धं पञ्चसङ्ख्योपेतं आश्वं

पेयं खाद्यं लेह्यञ्चोष्यमित्यादिभेदेन एवं परम्परया पञ्चसंख्याद्वा-
रेण एतत्साम अन्नाद्यस्यावरुध्यै अवरोधनाय प्राप्तये भवति ॥ ६ ॥

प्रकारान्तरेणैतत् स्तौति ।

दिशां वा एतत्साम यद्वैरूपं दिशो ह्येवैतेनाभि-
वदति ॥ ७ ॥

दिशां सम्बन्धि ह्येतत् साम यद्वैरूपाख्यं तस्मादेतेन साम्ना
दिश एवाभिवदति दिशं विशमिति तच्च श्रवणात् ॥ ७ ॥

एवं साम द्विक्सम्बन्धेन प्रशस्य ऋतुसम्बन्धेनापि प्रशंसति ।

अथ यत्पञ्चनिधनं तेनतूनां पञ्च ह्यृतवः ॥ ८ ॥

अथशब्दः प्रकारान्तरद्योतनार्थः यद्यस्मात्पञ्चनिधनं पञ्चभि-
र्निधनैरुपेतं वैरूपं तेन कारणेन ऋतूनां सम्बन्धि तद्भवति ननु
वसन्ताद्याः षडृतवः कथं पञ्चसंख्याया ऋतुसम्बन्ध इति तत्राह
पञ्चेति हेमन्तशिशिरौ समासेनेति ॥ ८ ॥

श्रुतेः फलं दर्शयति ।

ऋतुभिश्च वा इमे लोकादिग्भिश्चावृतास्तेष्वेवो-
भयेषु यजमानं प्रतिष्ठापयति यजमानं वा अनु प्रति-
तिष्ठन्तमुद्गाता प्रतितिष्ठति य एवं विद्वान् वैरूपेणो-
द्गायति ॥ ९ ॥

प्राच्यादिभिर्दिग्भिरिमे लोका आहृता आवेष्टिताः अत
 ऋतवो दिशश्च प्राप्तव्याः तेष्वेवोभयेषु ऋतुषु दिक्षु च यज-
 मानं प्रतिष्ठापयति उद्गाता तेन साम्ना प्रतिष्ठितं करोति प्रति-
 ष्ठितं यजमानमनु पश्चादुद्गाता स्वयमपि प्रतितिष्ठति यउद्गाता
 एवं विद्वान् उक्तप्रकारं ब्राह्मणार्थञ्जानन् वैरूपेणोद्गायति
 उद्गानं करोति ॥ ९ ॥

दिक्शब्दवत्त्वमनूद्य स्तौति ।

दिग्ब्रुवति भ्रातृव्यस्यापनुत्यै ॥ १० ॥

दिग्ब्रुवति दिक्शब्दयुक्तमेतत्साम भवति भ्रातृव्यस्य शतोरप-
 नुत्यै दिग्भ्यः सकाशादपनोदाद्यं ॥ १० ॥

अथास्य प्रथमन्निधनमनुवदन् प्राक् प्रदर्शितं दिग्धारण-
 मनेन लभ्यमित्याह ।

दिशं विशमिति निधनमुपयन्ति दिशां धृत्यै ॥११॥

दिशं विशमिति प्रथमं निधनमुपयन्ति ब्रुवन्त्युद्गातारः दिक्-
 शब्देन सन्निधापितानां सर्वासां दिशां धृत्यै धारणायैतन्निधनं
 सम्पद्यत इत्यर्थः ॥ ११ ॥

अथ निधनान्तरं दर्शयति ।

हसित्युपरिष्ठादिशान्निधनमुपयन्ति तेन बार्हृतं
 ॥ १२ ॥

दिशामुपरिष्ठाद्दिशं विशमित्यस्माद्रूढं हस् इति निधन-
मुपयन्ति तेनैतत्त्वाम बार्हतं बृहतः सम्बन्धि भवति हसिति
हि तस्य निधनं रथन्तरादुत्पत्तेर्वैरूपस्य प्राग्दर्शितत्वात् राथ-
न्तरञ्च भवति ॥ १२ ॥

किमतस्तदाह ।

राथन्तरो वा अयं लोको बार्हतोऽसावुभे एव
तद्बृहद्रथन्तरयो रूपेणापराप्नोति ॥ १३ ॥

अयं भूर्लोको राथन्तरो वै रथन्तरसम्बन्धी असौ द्युलोको
बार्हतो बृहतः सम्बन्धी तत्तथा सति बृहद्रथन्तरयोः सम्बन्धि-
ना रूपेणास्मिन् सान्नि दृश्यमानेन उभे एव द्यावापृथिव्यौ
अपराप्नोति जयत्ययं वीत्यस्यार्थं व्यपराप्नोति लोकद्वये ससन्दि-
ग्धः समृद्धो भवति ॥ १३ ॥

रूपद्वयकरणस्य प्रयोजनान्तरमाह ।

अनङ्गाहौ वा एतौ देवयानौ यजमानस्य यद्
बृहद्रथन्तरे तावेव ब्रह्मनक्ति स्वर्गस्य लोकस्य सम-
र्थ्यै ॥ १४ ॥

अनङ्गाहौ अनङ्गाहाविव एतौ वाहनभूतौ यजमानस्य
देवयानौ देवलोकप्राप्तिसाधनौ यत् ये बृहद्रथन्तरे तत्तथा सति
बृहद्रथन्तरयोः सम्बन्धिना रूपेण वैरूपगतेन तावेव देव-

यानौ वाचौ युनक्ति योजयति किमर्थं स्वर्गस्य लोकस्य समष्टौ
सम्प्राप्त्यै ॥ १४ ॥

अथ निधनान्तरमनूद्य स्तौति ।

अश्ववद्भवति प्रजात्यै ॥ १५ ॥

अश्वा शिशुमतीत्यश्वशब्दयुक्तनिधनं भवति प्रजात्यै प्रजा-
तिरुत्पत्तिः पुत्रादीनामुत्पत्त्यर्थं अश्वा शिशुमतीति शिशुभिर्बा-
लैरश्वैरुपेता वडवा प्रतीयते अतः प्रजातिहेतुता युक्तेत्यर्थः ॥ १५ ॥

नन्वेतस्मिन् सान्नि बहूनान्निधनानां प्रयोगे नीरसत्वं
स्यादित्याशङ्क्याह ।

यथा मण्डूक आट् करोत्येवन्निधनमुपयन्त्ययात-
यामतायै ॥ १६ ॥

यथा खलु मण्डूको लोके दृश्यन्तरमाट् करोति आट्
आट् इत्येवं शब्दं स्वरभेदेन विलक्षणमेव करोति एवन्निधन-
मप्येते विभिन्नस्वरमेवोपयन्ति उपगच्छेयुः किमर्थं अयातया-
मतायै नीरसत्वाभावाय रसातिशयजननार्थमित्यर्थः ॥ १६ ॥

अथैतत्साम संवत्सरे प्रतिष्ठासाधनमित्याह ।

द्वादश वैरूपाणि भवन्ति द्वादशमासाः संवत्सरः
संवत्सर एव प्रतितिष्ठति ॥ १७ ॥

यद्वाव इत्यस्यात्चेव तद्वैरूपमुत्पन्नं तत्र च ऋगक्षर-
व्यतिरिक्तानि द्वादशसंख्यानि वैरूपाणि वैरूप्यापादकानि
रूपाणि भवन्ति तानि च तु वा हि है इत्यादीनि द्रष्टव्यानि
द्वादशसंख्याकामासाः संहताः संवत्सरो भवति द्वादशमासा-
त्मकः संवत्सरइत्यर्थः अतोऽस्मिन् सान्नि द्वादशसंख्यायोगात्
द्वादशमासात्मकसंवत्सर एव प्रतितिष्ठति यजमानः प्रतितिष्ठतो
भवति ॥ १७ ॥

अथानेन संवत्सरव्याप्तिद्वारेणान्नाद्यहेतुरप्येतत् सामेत्याह ।

विरूपः संवत्सरो विरूपमन्नमन्नाद्यस्यावरुध्यै ॥१८

उक्तप्रकारान्तरेण संवत्सरो विविधरूपः अन्नमपि विरूपं
व्रीहियवादिभेदेन विविधाकारं अतः संवत्सरान्नयोः साह-
स्र्यात् संवत्सरे प्रतियानेनाद्यस्य अत्तुं योग्यस्यान्नस्यावरुध्यै अव-
रोधाय भवति ॥ १८ ॥

अथ वयं घत्वेति त्वचे गातव्यं साम दर्शयति ।

महावैष्टम्भं ब्रह्मसाम भवत्यन्नाद्यस्यावरुध्यै ॥१९

महावैष्टम्भाख्यं साम ब्रह्मणः षष्ठस्तोत्रत्वेन कर्तव्यं तच्चा-
न्नाद्यस्यावरोधार्थं भवति ॥ १९ ॥

तत्कथमन्नेनाद्यस्यावरोधस्तदाह ।

यदा वै पुरुषोऽन्नमत्यथान्तरतो विष्टग्धः ॥ २० ॥

यदा वै यस्मिन् काले हि पुरुषो देही अन्नमन्ति भक्षयति
अथानन्तरमेव वैष्टम्भस्य सान्नो विष्टम्भहेतुभूतस्यान्नस्यावरोध-
कत्वं ॥ २० ॥

अथास्य निधनं प्रदर्शयन् तस्य प्रयोजनमाह ।

दिश इति निधनमुपयन्ति दिशां धृत्यै ॥ २१ ॥

दिश इति निधनद्वारा दिशां वैष्टम्भसम्बन्धात्तासां घृति-
द्वारणं नैश्चल्येनावस्थानं वैष्टम्भेन कृतं भवतीति ॥ २१ ॥

तथास्य सान्न आधारभूतानामृचां हृन्दोद्वारेण स्तौति ।

सतो बृहतीषु स्तुवन्ति पूर्वयोरङ्गोः प्रत्युद्यमाय ॥ २२

सतो बृहतीषु ऋचु स्तुवन्ति यस्याः प्रथमतृतीयौ पादौ
द्वादशाक्षरो द्वावष्टाक्षरौ सा सतो बृहती स्तवनं पूर्वयोः प्रथम-
तृतीययोरङ्गोः प्रत्युद्यमाय प्रतिरूपत्वेनोद्यमनाय उच्छ्रयणाय
भवति तत्र हि बृहतीषु ब्रह्मसाम भवति अस्मिन्नहनि तु सतो
बृहतीष्विति अधिकारत्वात् ताभ्यामहोभ्यामेतदहर्हृच्छ्रितं
भवति ॥ २२ ॥

अथ तरणिरित्सिषासतीति त्वचे गातव्यं साम विधत्ते ।

रौरवमच्छावाकसाम भवति ॥ २३ ॥

रौरवाख्यं साम अच्छावाकशृष्टस्रोत्रत्वेन तरणिरित्सिषा-
सतीति त्वचे कार्यं ॥ २३ ॥

अनेन साम्ना स्तवनस्य पश्वभिक्रमणहेतुत्वं विवक्षुस्तदर्थं
रौरवेणाग्नेः सम्बन्धमाह ।

अग्निर्वै रूरो रुद्रोग्निः ॥ २४ ॥ .

एतेन खलु साम्ना पुरा रूरोत्यत्यर्थं शब्दायमानो रुद्रस्ती-
क्ष्णो रुद्रात्मको वा अग्निः पशुलक्षणं वीर्यं प्राप्नोत् अतएवास्य
रौरवमिति संज्ञा अग्नेः पश्वाधिपत्यञ्च जातं ॥ २४ ॥

एतच्च तद्देवा पशो व्यभजन्त तस्याग्नी रौरवं प्राबृहतेत्या-
दिना प्रागाम्नातं किमतो भवति तदाह ।

अग्निर्वा एतस्य पशूनपक्रमयति यस्य पशवोऽप-
क्रामन्त्यग्निरेतस्य पशूनभिक्रमयति यस्य पशवोऽभि-
क्रामन्ति ॥ २५ ॥

यस्मादुक्तप्रकारेण रुद्रात्मकोऽग्निरनेन साम्ना पशून् प्रापत्
तस्माद्ग्निरैव एतस्य पशूनपक्रमयत्यपगमयति यस्य यजमानस्य
पशवोऽपक्रामन्त्यपगच्छन्ति यस्य च पशवोऽभिक्रामन्ति अभि-
मुखं प्राप्नुवन्ति तस्य यजमानस्याग्निरेव पशूनभिक्रमयति अप-
क्रमणाभिक्रमणयोरग्निरेव कारयिता इत्यर्थः ॥ २५ ॥

इत्यमग्नेः पशुस्वामित्वं जानतो रौरवेण स्तुवतः फलमाह ।

अभ्यभ्येवास्य पशवः क्रामन्ति य एवं विद्वान्
रौरवेण स्तुते ॥ २६ ॥

यो रौरवेण स्तौति अस्य पशवोऽभ्यभ्येव क्रामन्ति सर्वदा-
ऽभिमुखमेव प्राप्नुवन्ति ॥ २६ ॥

अस्मिन् सान्नि विद्यमानमिडाविशेषं प्रदर्श्य तृतीयेऽहनि
तस्यानुरूप्यमाह ।

परिष्टुब्धेडं तथा ह्येतस्याहो रूपं स्तोमः ॥२७॥

परिष्टुब्धा परितः स्तोमयुक्ता इडा औ २२ हो वा हो ५
इडा इत्येवं रूपा यस्य तत्परिष्टुब्धेडं इदं रौरवं तृतीयस्याहो
रूपं एतेषु षष्ठस्तोत्रेषु स्तोमः पूर्वोक्त एव सप्तदशः कार्यः ॥२७॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वादशाध्यायस्य

चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

अथास्मिंस्तृतीयेऽहन्यार्भवपवमानस्याद्यस्तोत्रोयं त्वचं दर्श-
यित्वा तस्य तत्रानुपूर्व्यमाह ।

तिस्त्रो वाच उदीरत इति तृतीयस्याहोरूपं तेन
तृतीयमहरारभन्ते ॥ १ ॥

तिस्त्रो वाच इत्ययमाद्यसृच आर्भवपवमानस्य एतच्च उच्छ-

द्विशब्दयोगात् तृतीयस्याङ्गो रूपं तेन तार्तीयरूपसुक्तेन
तृचेन तृतीयमहरारभन्ते गृह्णन्ति ॥ १ ॥

एतदेवोपपाद्यते ।

उद्बद्धा एतत् त्रिवदह्यर्थत् तृतीयं तदेव तदभि-
वदति ॥ २ ॥

एतदह उद्बद्धै उत्शब्दयुक्तमेव तथा त्रिवत् त्रिशब्दयुक्तं च
उद्बद्धिबद्धिग्वदित्यादिना तृतीयस्याङ्गो रूपं तथा परिसंख्या-
नात् तदेवाह तृतीयाहःसम्बद्धं रूपं तन्मन्त्रवाक्यमभिवदति
प्रकाशयति ॥ २ ॥

अथापरां स्तोत्रीयामृचं विदधाति ।

आसोता परिषिञ्चतेति परिवत्यो भवन्ति ॥ ३ ॥

आसोतेत्याद्यास्तिश्च ऋचः परिवत्यः परिशब्दयुक्ता भवन्ति
स्तोमातिरेकपरिहाराय तास्वेकस्यामेव यथाभ्यस्यमानं वाचः
साम गातव्यं अन्ये तु विकल्पिते इत्यर्थः ॥ ३ ॥

तदेव प्रशंसति ।

अन्तो वै तृतीयमहस्तस्यैताः पथ्याप्तैः ॥ ४ ॥

इदं तृतीयमहरन्तो वै अनेनैकस्य त्रिरात्रस्य परिसमा-
पनात्तस्याङ्ग एताः परिवत्य ऋचः परिसमाप्तिश्चकत्वात्
पथ्याप्त्यै परिसमाप्तैः भवन्ति ॥ ४ ॥

अथापरां स्तोत्रीयां विदधाति ।

सखाय आनिषीदतेत्युद्धतमिव वै तृतीयमहर्ष्य-
दाह निषीदतेत्यहरेवैतेन प्रतिष्ठापयति ॥ ५ ॥

सखाय आनिषीदतेत्येका स्तोत्रीया सा च निषीदतेति
निषदनलिङ्गात् अह्नः प्रतिष्ठाहेतुरित्याहोद्धतमित्यादिना उद्ध-
तमिव वा उत्खातमिव वै खल्वेतत् तृतीयमहर्षिनिषीदत निषसा
भवतेति यदुद्गाताह वदति एतेनाहरेव प्रतिष्ठापयति यथा-
स्थानं प्रतिष्ठितं करोति ॥ ५ ॥

अथापरां स्तोत्रीयां विधत्ते ।

सुतासो मधुमत्तमा इत्यनुष्टुभः सत्यो जगत्यो
रूपेण जागतः स्येतदहः ॥ ६ ॥

सुतासो मधुमत्तमा इति तिस्र ऋचः कार्याः अनुष्टुभः
सत्योऽपि रूपेण जगत्यो भवन्ति तथा हि मधुमत्तमा अति-
शयेन मधुरत्वं प्रतिपाद्यते तच्च तृतीयसवनस्य रूपं आशिराव-
नयेन रसातिशयस्य कारणात् तृतीयसवनञ्च जगत्याः स्थानं
अतः परम्परया अतिशयेन माधुर्यं जगत्या रूपमिति तद्वाचको
मधुमत्तमशब्दोऽपि जागतं रूपं भवति तद्युक्तत्वात् स्वभावतो-
ऽनुष्टुभोऽपि जगत्यो भवन्ति एतत्तृतीयमहश्च जागतं अत
आसामस्मिन्नहनि सङ्गतिः ॥ ६ ॥

अथ लचान्तरं विधत्ते ।

पवित्वन्ते विततं ब्रह्मणस्यत इति ॥ ७ ॥

स्पष्टोऽर्थः ॥ ७ ॥

विततशब्दसूचितां तृतीयस्य तृतीयेऽहनि सङ्गतिमाह ।

विततमिव वा इदमन्तरिक्षमन्तरेमे अन्तरिक्ष-
देवत्यमेतदहर्ष्यत्तृतीयं तदेव तदभिवदति ॥ ८ ॥

इमे द्यावाष्टयिव्यावन्तरा द्यावाष्टयिव्योर्मध्ये इदं दृश्य-
मानमन्तरिक्षं विततं विसृतमिव वै अतोऽनेन विततशब्देनान्त-
रिक्षमेव सूचितं भवति शिष्टं स्पष्टं ॥ ८ ॥

तिस्रो वाच इति प्रथमे लृचे गातव्यं साम विधाय प्राम्बदू-
ब्राह्मणञ्चातिदिशति ।

गायत्रं भवति यदेव गायत्रस्य ब्राह्मणं ॥ ९ ॥

सिद्धमेतत् ॥ ९ ॥

अथ तस्मिन्नेव लृचे पुनरावृत्ते सामान्तरं विधत्ते ।

पाठौहं भवति ॥ १० ॥

पठौहा ऋषिणा दृष्टं पाठौहं सामेत्यण्प्रत्यये भसञ्जायां
वाह उट् इत्युड्भावे एत्येधत्वूट्स्विति वृद्धिः ॥ १० ॥

अथैतत्साम निधनद्वारेण चतुर्थस्याङ्गः सम्बन्धहेतुरिति
दर्शयंस्तस्योक्तमेव निर्व्वचनमभिप्रेत्य पठवाहसम्बन्धमाह ।

पठवाद्वा एतेनाङ्गिरसश्चतुर्थस्याहो वाचं वदन्ती-
मुपाशृणोत्स होवागिति निधनमुपैत्तदस्याभ्युदितं
तदहरवसत् ॥ ११ ॥

पठवाह नामाङ्गिरसः पुरा एतेन साम्नो निधनेन चतुर्थस्य
वक्ष्यमाणस्याहः सम्बन्धिनीं वाचं सुतशस्त्रात्मिकां वदन्तीं
शब्दायमानां तृतीयेऽहनि स्थित्वा उपाशृणोत् श्रुतवान् तद-
नन्तरं स ऋषिः होवागिति तां वाचं सम्बोध्य तदेव शब्दरूपं
अस्य साम्नो निधनमुपैत् उपागच्छत् अस्य च पाष्ठौहस्य द्यव-
साने पुरा पठवाह एतन्निधनमेव हाऊ वा औ वा २३४५ इति
व्यासेन अन्यवर्णलोपेन चाधीयते तन्निधनं अस्य तृतीयस्याङ्गः
सम्बन्धि अभ्युदितं चतुर्थस्याङ्गो वाचमभिलक्ष्योदितं उच्चारितं
तच्चतुर्थमहरवसत् आवसयत् ॥ ११ ॥

आसोता परीत्यस्यां गातव्यं साम विधत्ते ।

वाचः साम भवति ॥ १२ ॥

वाचो वाग्देवतायाः सम्बन्धितया दृष्टं साम वाचःसाम
तदस्यां गेयं भवति ॥ १२ ॥

यन्नसम्बन्धिहेतुतामाह ।

वाग्वै द्वादशाहो वाच्येव तद्वाचा स्तुवते यज्ञस्य
प्रभृत्यै ॥ १३ ॥

द्वादशाहस्य वागात्मकत्वं प्रागुक्तं तत्तथा सति वाचि वागा-
त्मक एव द्वादशाहे वा दृष्टत्वात् सामापि वाक् वागात्मकेन
साम्ना स्तुवते स्तुवन्ति किमर्थं यज्ञस्यास्य प्रभृत्यै प्रभृतिः
समृद्धिः तदर्थाय ॥ १३ ॥

वाचः साम्नश्च उक्तमेव सम्बन्धं प्रदर्शयन् आख्यायिका-
मुखेनास्य साम्नो हेतुतामाह ।

निष्करीयाः सत्रमासत ते तृतीयमहर्न प्राजान्
स्तानेतत्साम गायमाना वागुपाभवत् तेन तृतीयमहः
प्राजान् स्तोऽब्रुवन्नियं वाव नस्तृतीयमहरदीदृश-
दिति तृतीयस्यैवैषाहो दृष्टिः ॥ १४ ॥

निष्करीयाः निष्करो नाम शाखाविशेषो गोत्रविशेषो
वा तत्सम्बन्धिनो यजमानाः पुरा सत्रं द्वादशाह्यं आसतान्वति-
ष्ठन् ते तत्रत्यं तृतीयमिदमहर्न प्राजानन् तान् तथाविधान्
यजमानानेतत्साम गायमानान् गाणं कुर्वन्तः वाक् उपाभवत्
उपागच्छत् सु गतौ भौवादिकः तेन वाचा गीयमानेन साम्ना
तृतीयमिदमह स्तो प्राजानन् प्रकर्षणानुष्ठानक्रममबुध्यन्त ज्ञात्वा
च तैः पुनरब्रुवन् इयं खलु वाक् नोऽस्मान् तृतीयमहरदीदृशत्

दर्शितवती दृशेर्ण्यन्तात् लुटि चङिति ऋकारादेशस्य विकल्पे प्राप्ते नित्यं छन्दसीति नित्यमृकारादेशे कृते च द्विर्वचनादिके कार्ये रूपमेतद्दीदृशदिति यस्मादेवमब्रूवन् तस्मात्तृतीयस्याह एषा दृष्टि दर्शनसाधनं चक्षुरिन्द्रियं ॥ १४ ॥

अथ सखाय आनिषोदतेत्यस्यां गातव्यं साम विधत्ते ।

शौक्तं भवति ॥ १५ ॥

शुक्तिना दृष्टं साम शौक्तं ॥ १५ ॥

इदमेव सम्बन्धं प्रदर्शयन् अस्य साम्न आर्जवेन स्वर्गप्राप्तिहेतुत्वं दर्शयति ।

शुक्ति वा एतेनाङ्गिरसोऽञ्जसा स्वर्गं लोकमपश्यत् स्वर्गस्य लोकस्यानुख्यात्यै स्वर्गल्लोकान्न च्यवते-
तुष्टवानः ॥ १६ ॥

शुक्तिर्नामाङ्गिरस ऋषिरेतेन साम्ना अञ्जसा ऋजुगामिना मार्गेण स्वर्गं लोकमपश्यत् अजानात् दृष्ट्वा च तं लोकं प्राप्य चिरकालमतिष्ठदित्यर्थः शिष्टं स्पष्टं ॥ १६ ॥

सुतासो मधुमत्तमा इति त्वचे एकं साम विधाय पूर्वमान्नातं तत्स्तावकं ब्राह्मणञ्चातिदिशति ।

गौरीवितं भवति यदेव गौरीवितस्य ब्राह्मणं ॥ १७ ॥

एतदपि सिद्धं प्राक् ॥ १७ ॥

अथास्मिन्नेवावृत्ते त्वे सामान्तरं विधीयते ।

त्वाष्ट्री साम भवति ॥ १८ ॥

त्वष्टुर्दुहितरस्वष्ट्रः ताभिर्दृष्टं साम त्वाष्ट्री साम तत् सुतासो
मधुमत्तमा इति त्वे गातव्यं ॥ १८ ॥

अस्य साम्नस्त्वाष्ट्रीसम्बन्धं प्रतिपादयन् कामप्राप्तिहेतुतां
विवक्षुराह ।

इन्द्रं वा अक्ष्यामयिणं भूतानि नास्वापयन् स्तमे-
तेन त्वाष्ट्र्योऽस्वापयन् स्तद्वाव तास्तर्ह्यकामयन्त ॥ १९ ॥

अक्ष्यामयिणं अक्ष्णोरामयोव्याधिरस्यास्तीत्यक्ष्यामयी तथा-
विधमिन्द्रं खलु पुरा अन्यानि भूतजातानि नास्वापयन् स्वापयि-
तुन्नाशक्नुवन् एवं स्थिते त्वाष्ट्रः त्वष्टुर्दुहितर एतेन साम्ना
अस्वापयन् यथा खलु लोके गानविशेषैः अक्षिरोगादिनिमित्तं
स्वापरहितान्वालान् स्वापयन्ति एवमेव त्वयेण तत्सामगानेन
अक्ष्यामयं विस्मार्थं स्वापमकारयन्नित्यर्थः तस्मिन्तस्मिन् काले
तद्वाव तदेव खलु स्वापनन्तास्त्वाष्ट्रः अकामयन्त अकामितञ्च
तत् एतेन साम्ना निष्पन्नं ॥ १९ ॥

किन्तत इत्याह ।

कामसनि साम त्वाष्ट्री साम काममेवैतेनाव-
रुन्धे ॥ २० ॥

यदिदं त्वाष्ट्री साम एतत्कामसनि यद्यत्कामयेत तस्य सर्वस्य
सनि दाह सकलकाम्यमानफलप्रदं साम तस्मादेतेन साम्ना
कामं काम्यमानमभिलषितं सर्वमेव फलजातं अवरुन्धे ल-
भते ॥ २० ॥

तथेदं सामोत्कृष्टवस्तुजन्महेतुरिति विवक्षयाह ।

इन्द्रो वृत्राद्विभ्यङ्गां प्राविशत्तं त्वाष्ट्रगोऽब्रूवञ्जनया-
मेति तमेतैः सामभिरजनयञ्जायामहा इति वै सत्र-
मासते जायन्त एव ॥ २१ ॥

इन्द्रः खलु पुरा वृत्रादसुराद्विभ्यत् भीतः सन् गां प्रविष्टवान्
तस्मिन् समये त्वाष्ट्र्यः त्वष्टुर्दुहितरोऽब्रूवन् तमिन्द्रं जनयाम प्रादु-
र्भूतं वृत्रस्य पुरस्तात् अवस्थाय योद्धुं शक्तं करवामेति तमि-
न्द्रमेतैस्त्वाष्ट्रीसामभिरजनयन् इदमेकं त्वाष्ट्रीसाम अन्यान्यपि
विद्यन्ते तदभिप्रायेण वज्रवचनं जायामहै उत्कृष्टरूपेण जाताः
प्रादुर्भूताः प्रशस्ताभवामेति खल्वभिप्रायेण सत्रमासते सत्रयागं
कुर्वन्ति अतोऽनेन साम्ना प्रयुक्तेन जायन्त एव उक्तप्रकार-
विशिष्टरूपा भवन्त्येव ॥ २१ ॥

अथ पवित्रं त इत्यान्वटचे गातव्यं साम विधत्ते ।

अरिष्टं भवति ॥ २२ ॥

सष्टं ॥ २२ ॥

एतस्य साम्नः करणमहिंसाहेतुरिति प्रतिपिपादयिषुस्तदर्थं
तावदरिष्टसंज्ञां विवक्षुराह ।

देवाश्च वा असुराश्चास्पृहन्त यं देवानामघ्नन् स
समभवद्यमसुराणां सꣳसोऽभवत्ते देवास्तपोऽतप्यन्त
तएतदरिष्टमपश्यꣳ स्ततोऽयं देवानामघ्नत् सꣳसोऽभ-
वद्यमसुराणान्न ससमभवदनेन नारिषामेति तदरि-
ष्टस्यारिष्टत्वमरिष्या एवारिष्टमन्ततः क्रियते ॥ २३ ॥

देवाश्च वा असुराश्च पुरा स्पृह्यमानाः अयुध्यन्त तत्र देवा-
नाम्यध्ये यमसुरा अघ्नन् आयुधैः प्राहरन् सहतः न सम-
भवत् संभूतः पुनरुत्थितो नाभूत् तथा असुराणाम्यध्ये यं देवा
अघ्नन् स पुनः समभवत् प्रहारं तिरस्कृत्य पुनरुत्थितोऽभूत् एवं
स्थिते देवास्तपोऽतप्यन्त अहिंसासाधनं किमिति यत्पर्यालोचनं
तदत्र तपःशब्दवाच्यन्तदकुर्वन्नित्यर्थः एवं तपस्तप्यमानास्ते देवा
एतदरिष्टं साम अहिंसासाधनमपश्यन्त अपश्यन् तत एतद्दर्श-
नानन्तरं देवानां मध्ये यमसुरा अघ्नन् स पुनः समभवत्तथा
असुराणां मध्ये यं अघ्नन् देवाः स पुनर्न समभवत् पुनरुत्थितो
नाभूत् एतस्मिन्नन्तरे अनेन खलु दृष्टेन साम्ना च यद्नारिषा-
मारिष्टा असुरैर्हिंसिता नभवामेत्यमन्वन्त तत्तस्मात् अरेषण-
साधनत्वात् अरिष्टस्य साम्नो अरिष्टमिति नाम सम्पन्नं रिष-

हिंसायामिति धातुः एवञ्चारिष्टा एव अरिष्टिः अहिंसा तदर्थ-
मेवारिष्टं साम अन्ततः पवमानस्यान्ते क्रियते ॥ २३ ॥

अपि चेदं साम निष्पद्यमानस्य प्रथमस्य तिरात्रस्य धृति-
हेतुरित्याह ।

वीडं भवति तिरात्रस्य धृत्यै ॥ २४ ॥

तिस्रः इडा यस्मिन्तत्तीडं तादृशमेव तत्साम भवति अस्य
ह्यवसाने हो इडा हो इडा हो २३४५ ईडा इति इडाशब्दः
तिरभ्यस्यते तच्च तिरात्रस्य पूर्वं द्वे अहनी इदमेकमिति तया-
णामङ्गां धृत्यै धारणाय भवति ॥ २४ ॥

तत्रोत्तमायामिडायां विद्यमानं किञ्चिद्ब्रह्मविशेषमनूद्य
तस्योत्तरेणाह्ना सन्तानहेतुतामाह ।

द्रवन्तीमिडामुत्तमामुपयन्ति चतुर्थस्याह्नः सन्तत्यै
स्तोमः ॥ २५ ॥

तासूत्तमामन्वामिडां द्रवन्तीं द्रुतमुच्चार्यमाणासुपयन्ति
उपगच्छन्त्युद्गातारः किमर्थं चतुर्थस्य वक्ष्यमाणस्याह्नः सन्तत्यै
सन्तानाय सम्बन्धार्थं स्तोमः पूर्वोक्तः सप्तदश एवैतत्सामसु
क्रियमाणेषु निष्पद्यत इत्यर्थः ॥ २५ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वादशाध्यायस्य

पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

अथ प्राकृतमेवाग्निष्टोमसाम तत्र न किञ्चिद्वक्तव्यमस्तीत्य-
भिप्रायेण तयाणामुक्तानां स्तोत्रीया त्वचः प्रदर्शन्ते तत्र
प्रथमस्योक्तस्तोत्रस्य स्तोत्रीयां त्वचमाह ।

प्रमहिष्ठाय गायतेति ॥ १ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ १ ॥

तदेतद्रूपं प्रशंसति ।

यद्गायतेति महस एव तद्रूपं क्रियते ॥ २ ॥

यद्गायतेति गातृणां बल्लवं तन्महसस्तेजस एव रूपं क्रियते
लोके हि तेजस्विनामेव रात्रां बहवो गायका भवन्तीति ॥ २ ॥

अथ द्वितीयस्योक्तस्तोत्रीयं त्वचं प्रदर्शयति तृतीयसवनयो-
न्यतां दर्शयति ।

तं ते मदङ्गुणीमसीति मद्वद्वै रसवत्तृतीयसवनं
मदमेव तद्रसं दधाति ॥ ३ ॥

व्याख्यातमेतत् ॥ ३ ॥

अथ तृतीयस्योक्तस्य स्तोत्रीयं त्वचं दर्शयति ।

शुधीह्वं तिरङ्गा इति श्रुत्या एव ॥ ४ ॥

शु अवणे इत्यस्मान्निष्पन्नस्य शुधीशब्दस्य कीर्तनात् अयं
तृचः श्रुत्यै अवणायैव वाधिर्याभावाय सम्पद्यते ॥ ४ ॥

अथ प्रथमे उक्त्यै यो विहितस्तृचस्तस्मिन् गेयं साम दर्शयति ।

प्रमं० हिठीयं भवति ॥ ५ ॥

प्रमं० हिठाय गायतेति योनावुत्पन्नं साम प्रमं० हिठशब्द-
योगात् प्रमं० हिठीयं तदत्र प्रमं० हिठेति तृचे कर्त्तव्यं ॥ ५ ॥

तदेतत् स्तौति ।

प्रमं० हिठीयेन वा इन्द्रो वृत्राय वज्रं प्रावर्त्तय-
त्तमस्तृणुत भ्रातृव्यवान् प्रमं० हिठीयेनोक्तानि प्रण-
येत स्तृणुते भ्रातृव्यं वसीयां० आत्मना भवति ॥ ६ ॥

प्रमं० हिठीयेनानेन साम्ना खलु पुरा इन्द्रो वृत्राय इन्द्रं
वज्रं प्रावर्त्तयत्तस्यायमभिप्रायः अहोरात्रव्यतिरिक्तकालोऽपि
नास्ति आर्द्रशुष्कविलक्षणं साधनमपि नास्ति तस्मिन् काले
तेन साधनेन मां हन्यादिति एतच्च तैत्तिरीयकेऽतिस्पष्टमान्नातं
इन्द्रो वृत्रं हत्वा असुरान् नमुचिमसुरन्नालभत तं शव्या-
गृह्णात् तौ समलभेतां सोऽस्मादभिभून्तरोऽभवत् सोऽववीत्
सन्धानं सन्धधावहै यत् वाचः स्रक्ष्यामि नमा शुष्केण
नार्द्रेण हनन्त दिवा न नक्तमित्यादिना एवं सन्धानानन्तर-
मिन्द्रः व्युष्टायामुषसि जातायां आदित्ये चानुदिते उदयमप्राप्ते
योऽन्तरालः कालः तस्मिन् तस्य नमुचेः शिर अयां विकारेण

फेनेन वञ्जीकृततेनास्मिन् द्वैधीकृतवान् अवधीदित्यर्थः एवं कृते पूर्वकृतस्य सन्धानस्याविहितरुच्यते एतद्वा इत्यादिना एतद् द्वै एतत् खलु न नक्तं न रात्रिं न दिवा यद्गुणायामुषसि जातायामादित्ये चानुदिते तच्च नाद्रौ न शुष्कः यदपां फेनः एवं पूर्वकृतसन्धानाविरोधेन नमुचौ कृते एतमिन्द्रमुपश्रुते तन्नमुचि-हननं पापीयं निज्जटां वाचं वदत् अकथयत् अवर्त्तयत् कासौ पापी वाक् उच्यते हे वीरहन् वीरस्य मित्तभूतस्य नमुचेर्हन्तुः अद्रुहो द्रुह इति वीष्पायां द्विर्वचनं द्रोहं कृतवानसि इति एव-माकथ्यमाण इन्द्रः तद्वचनं ऋगात्मकेन मन्त्रेण हन्तुं नाशक्रोत् यत्प्राक्षिपत् तदनन्तरं तं दृत्तमशृणुहि हंसोत् सृज् हिंसायां इति धातुः अत इदानीमपि भ्रातृव्यवान् विद्यमानान् शत्रून् यजमानः प्रमंहिष्ठीयेनानेन साम्ना उक्थानि प्रणयेत सामान्या-भिप्रायं बद्धवचनं प्रथममुक्थस्तोत्रं सुवीत ततो भ्रातृव्यं शत्रुं प्रयुक्तेनानेन साम्ना स्तृणुते हिनस्ति अपि च वसोयान् वसुम-त्तमः श्रेष्ठश्चात्मना स्वयमेव भवति * ॥ ६ ॥

अथ तं ते मदं शृणीमसीति विहिते त्वचे गातव्यं साम दर्शयति ।

हारिवर्णम्भवति ॥ ७ ॥

हरिवर्णेन ऋषिणा दृष्टं साम हारिवर्णं ॥ ७ ॥

* षष्ठमन्त्रस्य टीकायां सन्देहो जातः अष्टममन्त्रस्य टीका लिपिकर-ममादादागता इति ।

अथास्य साम्नो निधनं शोकापहतिहेतुरिति विवक्षुस्तदर्थ-
माख्यायिकामाह ।

इन्द्रश्च वै नमुचिञ्चासुरः समदधातान्न नौ नक्तान्न
दिवाहनन्नार्द्रेण न शुष्केणेति तस्य व्युष्टायामनुदित
आदित्येऽपां फेनेन शिरोऽच्छिनदेतद्वै न नक्तान्नदिवा
यत् व्युष्टायामनुदित आदित्य एतन्नार्द्रन्नशुष्कं यदपां
फेनस्तदेनं पापीयं वाचं वददन्ववर्त्तत वीरहन्नद्रुहो
द्रुह इति तन्नर्च्चा न साम्नापहन्तुमशक्नोत् ॥ ८ ॥

इन्द्रश्च नमुचिर्नामासुरश्च पुरा समदधातां सन्धानमकु-
र्वातां नावावयोरन्यतरोऽपि नक्तं रात्रौ न हनत् न हन्तव्यः
दिवा अहन्यपि माहन्तुं तथार्द्रेण च न हन्तुं नापि शुष्केण च
नीरसेन वज्राहिनेति एतत् उक्तं भवति इन्द्रः सर्वानसुरा-
ञ्जित्वा सर्वेभ्योऽसुरेभ्योऽधिकन्नमुच्याख्यमसुरं बलात् जग्राह
सचासुरः इन्द्रादधिकबलः सन् तमेव जग्राह गृहीत्वा च त्वां
विस्त्र्जामि यदि त्वं मां अहोरात्रयोः आर्द्रेण शुष्केण न
हन्यादिति एवमात्मकं सन्धायकं वाक्यमिन्द्रं प्रत्युक्तवानिति
तमिन्द्रो ऋचा तथा साम्ना गानविशिष्टेन मन्त्रेण अपहन्तुं
विनाशयितुन्नाशक्नोत् ॥ ८ ॥

तर्हि केनापहतवानिति तदाह ।

तद्धारिवर्णस्यैव निधनेनापाहत ॥ ९ ॥

हरिश्चियां इत्येवं रूपेण हारिवर्णस्यैव निधनेनैव तत्या-
पीयसां वाचं प्रकटयन्नमुचिहननं अपाहत सतेजस्वी श्रीमान-
भूत् ॥ ९ ॥

अतोऽद्याप्यनेन निधनेन एतत् फलम्भवतीत्याह ।

अपशुचं हते हारिवर्णस्य निधनेन श्रियञ्च
हरश्चोपैति तुष्टुवानः ॥ १० ॥

अथ तेनापि तुष्टुवानः सुवन् हारिवर्णस्य निधनेन हरि-
श्रियामित्यनेन प्रयुज्यमानेन शुचं शोकमपहते हरिश्चियामिति
पदद्वयेनोपस्थापितं श्रियं सम्पदञ्च हरस्तेजश्चेत्येतत् द्वयं उपैति
उपगच्छति प्राप्नोति ॥ १० ॥

अथ तृतीये त्वचे गेयं साम दर्शयति ।

तैरश्चम्भवति ॥ ११ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ११ ॥

आख्यायिकया अस्य साम्नः संज्ञां निर्ब्रूवन् पापापहति-
हेतुतामाह ।

अङ्गिरसः स्वर्गं लोकं यन्तो रक्षांस्यन्वसचन्त
तान्येतेन तिरश्चाङ्गिरसस्तिर्यङ् इर्यं वैद्यत्तिर्यङ् इर्यं वैत्त-

स्मात्तैरश्चं पाप्मा वावस तानसचत तन्तैरश्चेनापा-
पतापपापमान् हते तैरश्चेन तुष्टुवानः ॥ १२ ॥

पुरा कृतयागानुष्ठानात् स्वर्गं लोकं यन्तो गच्छन्तोऽङ्गि-
रसो रक्षांसि राक्षसा अन्वसचन्त अन्वगच्छन् समवेताः संसृष्टा
अभूवन् षच समवाय इति धातुः तानि रक्षांसि आङ्गिरस-
स्तिर्यङ् तिरोऽञ्चन् एतत्सञ्चः ऋषिः तिरसा तिरोऽञ्चता तिर्यक्
वर्त्तमानेनैतेन साम्ना पर्यवैत् परितोऽगच्छत् यत् यस्मादनेन
साम्ना पर्यवैत् परितोऽवगच्छत् तस्मात्तैरश्चं तिरश्चसम्बन्धा-
दस्य साम्नः तैरश्चमिति नाम सम्पन्नं अस्तु प्रकृते किमायातं
उच्यते पाप्मा वावस पापमवसः पूर्वोक्तरक्षोरूपेण वर्त्तमानः
तानाङ्गिरसोऽसचत समवेतः सङ्गतोऽभूत् पाप्मानं तैरश्चेन
साम्ना अपापत अपहतवन्तः तस्मादद्यतनोऽपि तैरश्चेन तुष्टु-
वानः पाप्मानमपहते ॥ १२ ॥

अथैतेषु त्रिष्टुप्ककुप्स्तोत्रेषु स्तोमकृप्तिं प्रदर्श्य विशिष्टफल-
हेतुतामाह ।

सप्तदश एव स्तोमो भवति प्रतिष्ठायै प्रजात्यै ॥१३

तथार्थमेतत् ॥ १३ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वादशाध्यायस्य

षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

अथ दशरातस्य चतुर्थेऽहनि सर्जेष्वपि स्तोत्रेषु एकविंशएव स्तोमः तत्र बहिष्पवमानस्य एकविंशतिसंख्या स्तोत्रीयाऋचः तस्याद्यं स्तोत्रीयं दर्शयति ।

प्रत आश्विनोः पवमानधेनव इति चतुर्थस्याहः प्रतिपद्भवति ॥ १ ॥

प्रत आश्विनोरिति ऋचः चतुर्थस्य दशरातिकस्याहः प्रतिपद्भवति प्रथमसृचो भवति बहिष्पवमानस्याद्यासृच इत्यर्थः ॥ १ ॥

अश्विन् चतुर्थेऽहनि तस्य तृचस्य सङ्गतिमाह ।

आप्ते त्रिरात्रे गायत्र्या रूपेण प्रयन्ति प्रेति वै गायत्र्या रूपं ॥ २ ॥

दशरात्रे दशममहर्विहाय त्रयस्त्रिरात्राः पूर्वं विभज्य स्मृताः तत्र प्रथमे त्रिरात्रे गायत्रीत्रिष्टुब्जगतिभिरेव अह्नां क्लृप्तत्वात् अत्रापि पूर्ववत् क्रमेणाह्नां कल्पयितव्यत्वात् विहितस्य तृचस्य जागतत्वात् तत्र मुख्यगायत्र्यसम्भवासम्भवात्तत्सङ्गावो भाक्त इत्यभिप्रायेणाह गायत्र्या रूपेणेति गायत्र्या गायत्री-
छन्दसा रूपेण द्वितीयं त्रिरात्रं प्रयन्ति प्रक्रमन्ते किं तद्गा-
यत्र्या रूपं यद्गावादस्य तृचस्य गायत्रत्वं स्यादिति तदुच्यते

प्र द्वययमुपसर्गः खलु गायत्र्या रूपं एति प्रेत्येत्यादिना गायत्र्या
सुमदित्यादिसद्रूपस्याभिहितत्वात् ॥ २ ॥

नन्वेवं मुख्यो गायत्रस्तृचः प्रथमं विधेयाः किमनया प्रबन्ध-
प्रयासकल्पनयेत्यत आह ।

जगती प्रतिपद्भवति जागतमेतद्दृश्यं तृतीयञ्ज-
गत्या एव तज्जगतीमभिसंक्रामन्ति ॥ ३ ॥

उक्ता जगतीछन्दस्कैव प्रतिपद्भवति किमर्थं जागतं जगती-
छन्दस्कमेतद्दृश्यं तृतीयमनुष्ठितमहः तत्तथा सति जगत्यां एव
पूर्वस्मिन्नहनि प्रयुक्ताज्जागतान् छन्दस एव जगतीं जागतमेव
छन्दोभिः संक्रामन्ति यथा वृक्षमानूढः पुरुषः कस्याश्चिच्छाखा-
यामवस्थितः उन्नतत्वेन सदृशीं शाखां अभिक्रामति नाधस्तनीं
नोपरितनीं एवमेव जगत्याः सकाशाज्जगतीमेवाभिक्रामन्ति ॥३

एतदेव व्यतिरेकमुखेन हृदयति ।

यदतोऽन्या प्रतिपत् स्यात् प्रतिकूलं वानुकूलं वा
स्यात् ॥ ४ ॥

अतोऽन्या जगत्या अन्यछन्दस्का गायत्र्यादिका यत् यत्प्रति-
पत्स्यात् तर्हि प्रतिकूलं वानुकूलं वा स्यात् छन्दोऽन्तरसंक्रमण-
पक्षे प्रातिकूल्यं भवेत् वानुकूल्यमपि पाक्षिकं यद्योन्नतायां
वृक्षस्याग्रशाखायां अवस्थितः पुमान् अवस्थां दूरे वर्त्तमानां

शाखां पादेनामुष्टध्वान् पादविह्वेषात्कदाचिद्धः पतति
कदाचित्तत्रैव तिष्ठति तद्वत्तस्माज्जगत्यैवास्याह्नः प्रतिपदा
भवितव्यमित्यर्थः ॥ ४ ॥

अथानुरूपाख्यं बहिष्प्रवमानस्य द्वितीयं त्वचं दर्शयति ।

पवमानो अजीजनदित्यनुरूपो भवति ॥ ५ ॥

अयं त्वचोऽनुरूपाख्यो द्वितीय इत्यर्थः नन्वयं गायत्रस्तृचः
स्तोत्रीयमुद्गायतः कथं तेनास्यानुरूप्यं देवताद्वारेति ब्रूमः
अतएवोत्तरतान्नास्यते पूर्वमुचैव तद्रूपमिति ननु पूर्वयोरङ्गोः
स्तोत्रीयानुरूपाणां छन्दसामपि सारूप्यं दृष्टं तद्वदत्तापि
भवितव्यं सत्यं भवितव्यं यस्य समूहद्वादशाहोऽभिहितः स्यात्
अस्मिंस्तु ब्राह्मणे व्यूढ एव द्वादशाहोविहितः अतस्तदीयस्यैव
दशरात्रस्य सोमकृत्स्निरत्र विधीयते तत्र द्वितीये विरात्रे जागतं
प्रातःसवनं गायत्रं माध्यन्दिनं तैष्टुभं तृतीयसवनं गायत्रमध्ये
द्वितीय इति हि प्रागान्नातं तस्मादवश्यं जगत्या भाव्यमित्यभि-
प्रायेण पूर्वं जागतस्तृचो विहितः एवं द्वितीयस्य त्वचस्य प्रथमेन
छन्दसा सारूप्यासम्भवात् देवतादारैवानुरूप्यमित्यभिप्रायेण
अजीजनदिति जनिधातुयोगात् ॥ ५ ॥

अयं त्वचश्चतुर्थोऽहनि सङ्गत इत्याह ।

जनद्वा एतदह्यश्चतुर्थमन्नाद्यञ्जनयति विरा-
जञ्जनयत्येकविंशं स्तोमञ्जनयति ॥ ६ ॥

यच्चतुर्थमहरेतत् जनद्वै जनिधातुनिषन्नशब्दयुक्तमेव खलु
 राजन्वज्जनदत्सूर्यवद्विराडनुतोदवदित्यादिना चतुर्थस्याहो
 रूपत्वेन तस्योपरि गतत्वात् यद्यपि इक् तिपौ धातुनिर्देश इति
 स्मरणात् जनिमदित्येव वक्तव्यं तथापि पवमानो अजीजन-
 दिति मन्त्रे दर्शनात्तदनुकरणात् जनद्वदिति निर्देशस्तस्माद्-
 स्मिंश्चतुर्थेऽहनि तल्लिङ्गयुक्तसृचः सङ्गत इत्यर्थः किञ्च जननेन
 जनिधातुयुक्तेन त्वचेन अन्नाद्यमन्नयोग्यञ्च चरुपुरोडाशादिकं
 वागपर्याप्तिं जनयति तथा एकविंशं एकविंशस्तोत्रात्मकं
 स्तोमं जनयति तथा विराजं विराट्छन्दसं अस्मिन्नहनि षष्ठ-
 स्तोत्रे चिकीर्षितं जनयति अयमर्थः पवमानः पूयमानः सोमो
 अजीजनत् अजनयदिति दृश्यते तच्च जननमपेक्षितं अन्नाद्या-
 दीनामेवेति अर्थादध्यवसीयत इति तत्प्रागवादिष्वा देवतासा-
 रूप्यात् अस्य स्तोत्रस्य त्वचस्य स्तोत्रोत्प्रेणानुरूपमिति ॥ ६ ॥

तत्प्रदर्शयन् अस्यानुरूपसंज्ञां निर्बुक्ति ।

पूर्वमु चैव तद्रूपमपरेण रूपेणानुवदति यत्पूर्वम्
 रूपमपरेण रूपेणानुवदति तदनुरूपस्यानुरूपत्वम-
 नुरूप एनं पुत्रो जायते यएवं वेद ॥ ७ ॥

एतदपि सिद्धं ॥ ७ ॥

अन्तिमौ त्वचौ संयुज्य स्तौति ।

स्तोत्रीयानुरूपौ षडौ भवतः प्राणापानानामव-
रुध्यै ॥ ८ ॥

गतमेतत् ॥ ८ ॥

अथ प्रयज्ञावः आशुरजेति षडृचद्वयं विदधाति ।

षडृचौ भवत ऋतूनां धृत्यै ॥ ९ ॥

पूर्वोक्तषडृचद्वयानन्तरं एतौ द्वौ षडृचौ भवतः षडृचौ
यस्मिन् स तथोक्तः ऋक्यूरब्धः पथामानक्षेत्र इत्यच्समासान्तः
तत इतरेतरसम्बन्धयोगे द्वन्द्वः एतच्च द्वितयं षट्संख्यायोगात्
ऋतूनां वसन्तादीनां षष्ठां धृत्यै धारणाय कल्पते एवं बहि-
ष्पवमानस्याष्टादशस्तोत्रीया गता ॥ ९ ॥

अथान्त्यं षट्पं विधत्ते ।

षट्प उत्तमो भवति येनैव प्राणोऽन प्रयन्ति तम-
व्युद्यन्त्येकविंश एव स्तोमो भवति प्रतिष्ठायै प्रति-
तिष्ठति ॥ १० ॥

हिन्वन्ति सूरमिति षट्पस्तिष्ठ ऋचो यस्मिन् सतथोक्तः
ऋचि त्वेत्तरपदादिलोपच्छन्दसीति त्रिशब्दस्य सम्प्रसारणं
समूह एकविंशस्तोमेऽविधिपञ्चदशाध्यर्चमिति एकविंशतिश-
ब्दाहं प्रत्येति विंशतेर्द्वितीति त्रिशब्दलोपः एवं स पवमानस्य

स्तोमो भवति किमर्थं प्रतिष्ठायै प्रतिष्ठार्थं अतएकविंशस्तोमो
भवति अतो यजमानः प्रतितिष्ठति ॥ १० ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे द्वादशाध्यायस्य

सप्तमः खण्डः ।

— — —

अथ अष्टमः खण्डः ।

अथ तस्मिन्नेव चतुर्थेऽहनि चत्वार्यंशज्यस्तोत्राणि तत्र
प्रथमस्याज्यस्तोत्रं तृचं विदधाति ।

जनस्य गोपा अजनिष्ट जागृविरित्याग्नेयमाज्यं
भवति ॥ १ ॥

जनस्य गोपा इति तृचे आग्नेयमग्निदैवत्यं आज्यं प्रथम-
माज्यस्तोत्रं भवति ॥ १ ॥

अजनिष्टेति जनिधातुयोगाच्चतुर्थेऽहनि जनद्वल्लिङ्गात् अयं
तृचः सङ्गत इति प्रतिपादयंस्तस्य विशिष्टफलजननहेतुता-
माह ।

जनद्वद्वा एतद्दृश्यं चतुर्थमन्नाद्यञ्जनयति विरा-
जञ्जनयत्येकविंशं स्तोमञ्जनयति ॥ २ ॥

पूर्ववद्वाख्येयं ॥ २ ॥

अथ द्वितीयमाज्यस्तोत्रं दर्शयति ।

अयं वाग्मित्रावरुणेति बार्हतम्भैत्रावरुणं ॥ ३ ॥

अयं वां मित्रा वरुणेति त्वचे बार्हतं बृहत्सामसम्बन्धि
मैत्रावरुणं मैत्रावरुणदेवताकं हि तृतीयमाज्यस्तोत्रं भवति
यदा ज्योतिष्टोमे षष्ठस्तोत्रे बृहत्साम क्रियते तदेवास्य
त्वचस्य प्रातःसवनप्रयोगात् बार्हतत्वं ॥ ३ ॥

नन्वेवमत वैराजं साम षष्ठस्तोत्रं कथमस्य त्वचस्य तेन
सङ्गतिरिति तत्राह ।

बृहदेतत्परोक्षं यद्वैरूपं बार्हतमेव तद्रूपं निर्हो-
तयति ॥ ४ ॥

यद्वैराजं साम एतत्परोक्षं पारोक्षेऽण रूपान्तरेण स्थितं
बृहत्सामैव तथा तैत्तिरीयके बृहच्च वा इदमग्ने रथन्तरञ्च
स्तोमेति प्रक्रभ्यते हे भूत्वा रथन्तरञ्च वैरूपञ्च बृहदन्यमन्येतां
तद्बृहद्गर्भमाधत्ते तद्वैराजमतिस्जतेति बृहतः सकाशाद्वैराज-
स्योत्पत्तिः श्रूयते तत्तस्माद्वैराजस्य बार्हतत्वाद्बार्हतं बृहत्साम-
न्धेव रूपन्निर्होतयति प्रकाशयति ॥ ४ ॥

अथ तृतीयस्याज्यस्तोत्रीयं त्वचं विधत्ते ।

इन्द्रो दधोचो अस्यभिरिति दाधोचस्तृचो भ-
वति ॥ ५ ॥

इन्द्रो दधीच इति दाधीचो दधीचः सम्बन्धो ढचः ऐन्द्री
ढतीय आज्यस्तोतीयः कार्यः दध्यङ् शब्दात्तस्येदमित्यर्थे अणि
भसं ज्ञायां अच इत्यकारलोपे चाविति दीर्घत्वम् ॥ ५ ॥

अत्रेन्द्रो दधीच इति शब्दसूचकं साध्यं फलमाह ।

दध्यङ्वा आङ्गिरसो देवानां पुरोधानीय आसी-
दन्नं वै ब्रह्मणः पुरोधान्नाद्यस्यावरुध्यै ॥ ६ ॥

दध्यङ्गाम आङ्गिरसाङ्गिरो गोत्र ऋषिर्देवानामग्न्यादीनां
पुरोधानीयः पुरस्ताद्धारणीय आसीत् अभवत् सचात्र दधीच
इति घञ्चन्तेन पदेन मन्त्रे प्रकाशितब्रह्मणो ब्राह्मणजातेः
अन्नं वै अन्नमेव पुरोधा पुरोधारणीयः तस्माद्दाधीच इत्यनेन
पुरोधाच स्मरणात् ब्राह्मणानां पुरस्ताद्धारणीयस्य अन्नाद्य-
स्यात्तुं योम्यस्यान्नस्यावरुध्यै अवरोधनाय प्राप्स्यथं एतत्तृचकरणं
भवति ॥ ६ ॥

अथ चतुर्थमाज्यस्तोत्रं दर्शयति ।

इयं वामस्य मन्मन इत्यैन्द्राग्नं ॥ ७ ॥

इयं वामस्येति ऋचः ऐन्द्राग्नं इन्द्रदेवताकं चतुर्थमाज्य-
स्तोत्रं भवति ॥ ७ ॥

तत्रत्यं किञ्चिद्विज्ञं मन्त्रमनूद्य चतुर्थेऽहनि सङ्गतिं प्रदर्शयन्
अन्नाद्यफलमेतदिति स्तौति ।

इन्द्राग्नी पूर्यस्तुतिरन्वाहृष्टिरिवाजनीत्यानुष्टुभी
वै वृष्टिरानुष्टुभमेतदह्यं चतुर्थं समीच्यौ विराजौ
दधात्यन्नाद्याय स्तोमः ॥ ८ ॥

अस्मिन् षडे अन्वाहृष्टिरिवाजनीति वृष्टिशब्दः श्रूयते सा च
वृष्टिरानुष्टुभी वागनुष्टुबिति श्रुतेरनुष्टुब्वाग्रूपा मध्यमभिसहाया
वाचः सम्बन्धित्वात् वृष्टेरानुष्टुभत्वव्यपदेशः एतदानुष्टुभमनु-
ष्टुप्लन्दस्कां चतुर्थसंख्यापूरकं दाशरातिकं तुरीयमहः अतो
वृष्टिद्वारा षडस्यानुष्टुप्लन्दस्कात्तत् सङ्गत इत्यर्थः अन्वाहृष्टि-
रित्यस्योपलक्षणायैवैन्द्राग्नी पूर्यस्तुतिरित्यादेरनुवादः गायत्री-
त्रिष्टुजगतीत्येतानि त्रीण्येव छन्दांसि पुरा आसन् तानि षट्-
संख्यान्यष्टान्यहानि प्राप्तुमसमर्थान्यभवन् ततो व्याप्तुपाय-
मालोच्य पुनरन्यानि त्रीणि छन्दांसि अजनयन् गायत्र्याः सका-
शादनुष्टुभः त्रिष्टुभः पङ्क्तिजगत्या अतिछन्दः एवं गायत्र्याद्याः
षट्संख्या भूत्वा षष्ठानि षडहानि क्रमेण व्याप्तुवन् अतश्चतुर्थ-
स्याह्नु अनुष्टुभत्वं ब्राह्मणञ्च भवति गायत्रं वै प्रथममहस्रैष्टुभं
द्वितीयं जागतं तृतीयमानुष्टुभं चतुर्थमिति छन्दसामुत्पत्ति-
स्रैत्रिरीयके समान्नायते सा गायत्री गर्भमधत्त सानुष्टुभमसृजत
त्रिष्टुब्गर्भमधत्त पङ्क्तिमसृजत जगती गर्भमधत्त सातिछन्द-
मसृजतेति अतएव चतुर्थस्याह्नु अनुष्टुभत्वं अत्र वृष्टिसम्बन्धि-
तया अहः सम्बन्धितया च अनुष्टुप् इयं प्रतीयते अनुष्टुपवत्
द्वात्रिंशदक्षरा तत्रान्तिमे द्वे द्वे अक्षरे अहोरात्रस्थानीवे तत्र

त्रिंशद्दक्षराथैव शिष्यते विराट् त्रिंशद्दक्षरा तथा सति अनु-
ष्टुप्द्वयसंयोजनेन द्वौ विराजाविव समीच्यौ सङ्गते दधाति
अन्नाद्यर्थं यद्यप्यत्र अनुष्टुभो विभागिनं विराट्त्वन्नोक्तं तथा-
प्यन्यत्र शाखान्तरे द्वात्रिंशद्देवता स्तोत्रीयास्त्रिंशत्त्रिंशद्दक्षरा-
विराडित्यादौ विभागः श्रूयते तत्सामान्यात् अत्राप्येवं विभज्य
विराट्त्वं द्रष्टव्यं एवमुक्तेषु चतुर्ष्वान्यस्तोत्रेषु प्रयुक्तश्चतु-
र्विंश एव स्तोमो भवति साम तु प्राकृतमेव गायतं नान्यत् ॥ ८

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे द्वादशाध्यायस्य

अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

अथास्मिन्नेवाहनि माध्यन्दिनपवमानस्य प्रथमं तृचं दर्श-
यति ।

पवस्व दक्षसाधन इति गायत्री भवति सिध्यै ॥१॥

गायत्ररुन्दस्का प्रतिपद्भवतीति स च दक्षसाधन इति सिधि
धातुनिष्पन्न इति अवणात् सिध्यै फलप्राप्त्यै सम्पद्यते ॥ १ ॥

अस्त्वेवं कासावस्याह्नः सङ्गतिरिति तत्राह ।

यत् पवस्वेति तद्वृद्धतो रूपम् वार्द्धित् छेत-
दहः ॥ २ ॥

पवस्व वाचो अग्रिय इति द्वितीयस्याङ्गः प्रतिपद्भवतीति
 वार्हतेऽहनि दृष्टत्वात् पवस्व दक्षसाधन इत्यत्र यत् पवस्वेति
 पदन्तद्बृहतो रूपं एतच्चतुर्थमहश्च वार्हतं बृहत एव वैराजाल-
 नावस्थानात् अतोऽस्मिन्नहनि त्वचस्य सङ्गतिः ॥ २ ॥

अथान्यदृचं विधत्ते ।

तवाह् ७ सोमरारण सख्य इन्दो दिवे दिवे पुरू-
 णि वम्भो निचरन्ति मामव परिधीरतिता ७ इही-
 ति ॥ ३ ॥

तवाहमित्यादिकसृचोऽन्यस्तोतीयः अतितां इहीति लिङ्ग-
 प्रदर्शनार्थं सर्वानुवादः ॥ ३ ॥

तस्य च लिङ्गस्य तात्पर्यं लिङ्गान्तरञ्च प्रदर्शयन् प्रयोजन-
 श्चाह ।

अति ह्यायञ्छकुना इव पश्चिमेत्यति ह्यपतत् ॥४॥

हि यस्मादस्मिन् चतुर्थेऽहनि त्विरात्रमत्यायन् अत्यक्रामन्
 तस्मादतिहीति अति पूर्वोगत्यर्थ इति धातुः यस्मिंसृचे सोत्र-
 सङ्गत इत्यर्थः तथा तस्मिंसृचे शकुना इव पश्चिमेति दृश्यते
 शकुनाः पश्चिण इव पश्चिमवयवमुत्पतनं कृतवन्तः स इति
 तस्यार्थः अस्मिंश्चाहनि वर्त्तमानः यजमानः अत्यपतद्भि
 त्विरात्रमतिक्रम्य इदमहरगच्छत् तस्मादप्यनेनाह्ना स त्वचः
 सङ्गच्छेदित्यर्थः ॥ ४ ॥

तृचान्तरं विधत्ते ।

पुनानो अक्रमीदभीति ॥ ५ ॥

स्योऽर्थः ॥ ५ ॥

ननु प्रकृतौ माध्यन्दिनपवमामस्यान्वसृचस्त्वैष्टुभस्तस्य
स्थाने कथमसौ गायत्रस्तृचः समगच्छत इति तत्राह ।

गायत्राः सत्यस्त्रिष्टुभो रूपेण तस्मात्त्रिष्टुभा लोके
क्रियन्ते ॥ ६ ॥

पुनानो अक्रमीदित्याद्याः गायत्राः सत्योऽपि त्रैष्टुभेन
रूपेण योगात् त्रिष्टुभो भवन्ति किञ्च त्रैष्टुभरूपं विश्वामधो
विचर्षणिरिति विश्वाशब्दः गमदिन्द्रो वृषासुत इति वृषशब्दश्च
वृषवहवहवद्रयिमद्विष्वकदिति हि वाक् त्रिष्टुभो रूपं परिग-
णितं तस्मात्त्रिष्टुभा तृचा लोके स्थाने क्रियन्ते ॥ ६ ॥

अथ प्रथमविहिते तृचे पूर्ववद्गायत्रं साम विधाय तदिति
कर्त्तव्यताबोधकं ब्राह्मणञ्चातिदिशति ।

गायत्रं भवति यदेव गायत्रस्य ब्राह्मणं ॥ ७ ॥

सिद्धमेतत् ॥ ७ ॥

अथ पुनरावृत्ते तस्मिंस्तृचे सामान्तरं विधत्ते ।

चतुर्णिधनमाथर्वणां भवति चतूरात्रस्य धृत्यै ॥८॥

चत्वारि निधनानि आवत् सूवः ज्योतिः ई २३४५ इत्येव-
मात्मकानि यस्य तच्चतुर्णिधनमाथर्वणा दृष्टं साम पवस्व दक्ष-
साधन इति अस्मिन्नेव त्वचे गेयं तच्चतुःसंख्यायोगाच्चतूरात्रस्य
अनेनाह्ना सहितस्य प्रायणादीनामङ्गां चतुष्कस्य धृत्यै धार-
णाय भवति ॥ ८ ॥

अथ चतुःसंख्यायोगादेव चतुर्थेऽहनि सङ्गतमेतदित्याह ।

चतुष्पदानुष्टुवानुष्टुभमेतदह्यञ्चतुर्थं ॥ ९ ॥

निधनगतचतुष्टयेन चतुष्पदाच्चतुष्टयोपेता अनुष्टुप् स्मार्थते
एतच्चतुर्थमहञ्चानुष्टुभं अनुष्टुप्कन्दस्वामिति प्रागुपपादितं अतो-
ऽस्मिन्नेहनि चतुर्णिधनं योग्यं ॥ ९ ॥

एवं कन्दोद्वारेण प्रशस्य ऋषिद्वारापि प्रशंसति ।

भेषजं वा आथर्वणानि भेषजमेव तत्करोति ॥१०॥

आथर्वणान्यथर्वसम्बन्धीनि कर्माणि मन्त्रजातानि च भेषजं
वै भेषज्यसाधनानि खलु तत्तस्मादथर्वसम्बन्धिना सान्ना भेषजं
रोगाद्युपशमनं भेषज्यमेव करोति ॥ १० ॥

अथास्मिन्नेव त्वचे सामान्तरं विधत्ते ।

निधनकामश्भवति ॥ ११ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ११ ॥

एतत्सर्वकामावाप्तिहेतुरिति स्तौति ।

एकं वा अन्येन निरुक्तेन निधनेन कामं सनो-
त्यथैतन्निधनकामं सर्वेषाङ्गामानामवरुध्यै ॥१२॥

निरुक्तेन निःशेषं सामसूक्तेनान्येन निधनेन वागिडेत्यादिना
एकमेव कामं सनोति सम्भजते अथशब्दस्तुशब्दार्थः एतत्साम
निधनकामं काम्यमाननिधनं अतएवास्यैषा संज्ञा तस्मात्काम्य-
माननिधनत्वात् पुरुषोऽयं कामं कामयते सर्वेषां कामानां काम्य-
मानानां फलानामवरुध्यै प्राप्तैर भवति ॥ १२ ॥

तवाहं सोमेति विहिते ढचे गातव्यं साम दर्शयति ।

आष्टादंष्ट्रं भवति ॥ १३ ॥

अष्टादंष्ट्रेण ऋषिणा दृष्टं सामाष्टादंष्ट्रं तच्च द्वयमस्ति ततो-
त्तरं तवाहं सोममित्यस्मिंस्तृचे गातव्यं ॥ १३ ॥

अस्य साम्नस्तावकं यद्ब्राह्मणमान्नातं सुत्यर्थं तदत्वाप्य-
तिदिशति ।

यदेवाष्टादंष्ट्रस्य ब्राह्मणं ॥ १४ ॥

इन्द्रो दृत्रमहन्नेयादौहोवेति न्यगृह्णादित्यादिकं यद्ब्राह्म-

णमाष्टादंष्ट्रस्य ब्राह्मणमान्नातं व्याख्यातञ्च तदत्रापि द्रष्टव्य-
मित्यर्थः ॥ १४ ॥

अथावृत्तेऽस्मिंस्तृचे सामान्तरं विधत्ते ।

आभीशवं भवत्यहो धृत्यै ॥ १५ ॥

द्वयोराभीशवयोर्मध्ये यदुत्तरमाभीशवन्तदस्मिन् तृचे गेयं
तच्चाहो धृत्यै धारणाय भवति ॥ १५ ॥

एतदेव लोकप्रदर्शनेनोपपादयति ।

यद्वा अधृतमभीशुना तद्धार ॥ १६ ॥

यत् खलु लोके अष्टतं अष्टं शिथिलं भवति तदभीशुना
शंकुना दधार पुरुषोधारयति एवमत्रापि अभीशुना साम्ना
अङ्गः सम्बन्धि यदष्टतमधारितं तद्धारयति ॥ १६ ॥

अथास्मिन् सान्नि दृश्यमानं गीतिविशेषमनुवदन्स्मिन्नहनि
सङ्गतिमाह ।

अनुतुन्नङ्गायति तथा ह्येतस्याहो रूपं ॥ १७ ॥

अनुतुन्नमनुतोदद्युक्तं अनुतोदोनामाभ्यासः सकृत्प्रवृत्तस्यैव
ऋगवयवस्य पुनः पुनरुत्पादनं सख्य इन्द्रो ३ दा इवे १ दिवा
इत्यादि तद्युक्तं गायति तथा खल्वेतस्याहो रूपशब्दोऽनुतो-
दवदिति हि चतुर्थस्याहो रूपं प्राग्दर्शितं ॥ १७ ॥

अथास्मिन्नेव त्वचे पुनरावृत्ते स्वःष्टाख्यं साम विधत्ते ।

चतुर्णिधनमाङ्गिरसं भवति चतूरावस्य धृत्यै ॥१८

आ २ वा २ ३ ४ औ हो वा ऊ २ ३ ४ पा ऊ २ ३ ४ पा
ई २ ३ ४ ही इति चत्वारि निधनानि यस्य चतुर्णिधनमाङ्गिरसं
अङ्गिरसा वृष्टं साम स्वःष्टाख्यं तवाहमित्यस्मिंस्तृचे गातव्यं
तच्च चतुःसंख्यायोगात् चतूरावस्य एतदस्याहश्चतुष्टयस्य वृत्तै
धारणाय भवति ॥ १८ ॥

अस्मिन्साम्नि विद्यमानं किञ्चिद्विद्विज्जमनूद्याङ्गा सङ्गतिमाह ।

स्वःष्टं तथा ह्येतस्याहोरूपं ॥ १९ ॥

अस्मिन् साम्नि उपाद्वयं दृश्यते तयोः स्थाने उपास्थानेष्व-
न्यानि निधनानीति प्रकृत्य स्वःष्टे च पूर्वं उत्तर इति गौतमधान-
ञ्जयावित्यन्यतरस्योपास्थाने स्वरिति अयमादेशो भवति अन्यतरस्य
स्थाने त्विडेति सूत्रकारेणोक्तं तत्र हि इडानादेशे स्वःकाशीत
इति उभयमनुवर्त्तते तस्मादेतत्साम स्वःष्टं ष्टशब्दो मध्यवचनः
स्वरिति ष्टे मध्ये यस्य तत् स्वःष्टं स्वरशब्दस्य ज्योतिर्मयः स्व-
र्गवाची इदमहश्च विराडात्मकेन कृन्दसा ज्योतिषा सम्बद्धं
तस्मादतैतत्सङ्गतं एतदेवाह तथाह्येतस्याहो रूपमिति ॥ १९ ॥

अथ पुनानो अक्रमीदित्यन्तिमे त्वचे गेयं साम विधत्ते ।

सनासाहीयं भवति ॥ २० ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ २० ॥

अस्य साम्नो भ्रातृव्याभिभवसाधनत्वं विवक्षुस्तदर्थमाख्या-
यिकया सत्रासाहीयसंज्ञां निर्वक्ति ।

यद्वा असुराणामसोढमासीत्तद्देवाः सत्रासाही-
येनासहन्त सत्वनानसच्छाहोति तत्सत्रासाहीयस्य
सत्रासाहीयत्वं ॥ २१ ॥

यद्वै यत् खलु असुराणां सम्बन्धि असोढं परैरनभिभूतं
आसीत् पुरा तद्देवाः सत्रासाहीयेन साम्ना साधनेनासहन्त
अभ्यभवन् षड् अभिभवे सोढमित्यस्मादेव धातोर्निष्ठायां तीष्
सह लुभेत्यादिनास्य विकल्पिते द्वात् यस्य विभाषे तीट् सहि
वहोरोदवर्णस्येत्यकस्योकारः तदनन्तरं देवानामसुरान् सत्रा
सह युगपदेव सर्वान् असच्छाहि अभ्यभूमेत्यमन्यन्त तत्तस्मात्
सत्रासाहीयस्यास्य साम्नः सत्रासाहीयत्वं सत्रासाहीय-
मिति संज्ञा संजाता ॥ २१ ॥

यस्मादेवं तस्माद्दद्यतनोऽपि स्तोता अनेन भ्रातृव्यमभि-
भवतीत्याह ।

सत्रा भ्रातृव्यं सहते सत्रासाहीयेन तुष्टवानः
॥ २२ ॥

स्तुतवान् यजमानः सत्रा साकं सत्रा समं सहेति निदानं

दुःसहं युगपदेव यत्तेनैव आढव्यं शत्रुं सहते अभिभवति ॥२२॥

अथाधारभूतानामृचां छन्दो द्वारेण स्तौति ।

गायत्रीषु स्तुवन्ति प्रतिष्ठायै ब्रह्मवर्चसाय येनैव
प्राणेन प्रयन्ति तमभ्युद्यन्ति ॥ २३ ॥

पुनानो अक्रमीदित्याद्यासु गायत्रीषु सत्वासाहीयेन स्तुव-
न्युद्गातारः त्रिपदाश्च गायत्र्यः लोके च त्रिपदाः षष्ठादयः प्रति-
ष्ठिता दृष्टाः अथैतत् स्तवनं प्रतिष्ठायै यजमानस्य प्रतिष्ठानाय
सम्पद्यते ब्रह्मवर्चसाय च तेजोविशेषो हि ब्रह्मरूपं गायत्री तु
तेजोरूपेणाग्निना सह प्रजापतिमुखादुत्पन्ना तस्मात्तेजोरूपेति
ब्रह्मवर्चसहेतुरित्यर्थः अपि च प्राणापानव्यानरूपेण वृत्तित्वय-
रूपः प्राणापानवायुरेव त्रिपदा गायत्री अत्र चाद्यन्तयोस्तृचयो-
र्गायत्रत्वात् येन प्राणेन गायत्रीरूपेण प्रयन्ति स्तोत्रं प्रारभन्ते
तमेवाभिलक्ष्योद्यन्ति समापयन्ति एवं सत्युपक्रमोपसंहारयोरै-
करूप्यं जायत इत्यर्थः ॥ २३ ॥

यदुक्तं प्राक् स्तोत्रीयाविधानसमये गायत्र्यः सत्यस्त्रिष्टुभो-
रूपेण तस्मान्नलोके क्रियन्त इति तदत्र विवृणोति ।

दृषण्वत्यो गायत्र्यो भवन्ति तदु त्रैष्टुभाद्रूपान्त्र-
यन्ति स्तोमः ॥ २४ ॥

गमदिन्द्रो दृषासुतमिति दृषण्वच्छब्दयुक्ता गायत्र्यो भवन्ति

तद् तस्मादेव कारणात्तैष्टुभान्नयन्ति नापगच्छन्ति पवस्व दक्ष-
साधनस्तवाहं सोमेत्यनयोस्तृचाटत्तयोः प्रत्येकं सामत्रयं विहितं
तत्रैकैकस्य साम्नस्त्रिस्त्रिस्तस्रः स्तोत्रीया इत्यष्टादश सम्पद्यन्ते
अन्तिमस्य सत्रासाहीयस्य तिस्र इत्येकविंशएव स्तोमो भवति
॥ २४ ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे द्वादशाध्यायस्य

नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

अथ पृष्ठानामाद्यस्य स्तोत्रस्य स्तोत्रीयं त्वचं दर्शयति ।

पिवा सोममिन्द्रमन्दतु त्वायन्ते सुषावहृर्यग्वाद्रिः
सोतुर्बाह्व्याः सुयतो नार्वेत्यायतमिव वै चतुर्थमह-
स्तस्यैव यत्यै ॥ १ ॥

प्रथमपृष्ठस्तोत्रस्य पिवा सोममिन्द्रेति वैराजस्तृचः स्तोत्रीयः
तत्र च सुयतो नार्वेति सुष्ठु यमनं प्रतीयते चतुर्थमहश्चायतमिव
वै अनियतमसम्बद्धमिव खलु प्रथमस्य तिरात्रस्य समाप्तत्वात्
तेन सह सम्बन्धानुपपत्तेः आगामिनश्चाङ्गोयत्यै नियमनाय
भवति ॥ १ ॥

प्राकृतमेव द्वितीयं पृष्ठमिति मन्वानो ब्रह्मणः पृष्ठस्य
स्तोत्रीयं त्वचं दर्शयति ।

विश्वाः पृतना अमिभूतरन्तर इत्यतिजगती
वर्षीयश्छन्द आक्रमतेऽनपम्रंशाय ॥ २ ॥

विश्वाः पृतना इत्यतिजगती द्वापञ्चाशदक्षरा अतिजगत-
स्तृचो ब्रह्मसामाधारतया कार्य्य इत्यर्थः एवं वर्षीयो वृद्धतरं
छन्दश्चतुर्थमहराक्रमते अवलम्बते किमर्थं अनपम्रंशाय अप-
म्रंशो अधःपतनं म्रंश अधःपतन इति धातुः ॥ २ ॥

अनधःपाताय एतदेव विवृणोति ।

अपम्रंश इव वा एष यज्ज्यायसश्छन्दसः कनी-
यश्छन्द उपैति यदेषा चतुर्थेऽहन्यतिजगती क्रियते
ऽनपम्रंशाय ॥ ३ ॥

तृतीयमहर्जागतं इदं चतुर्थमहरानुष्टुभं जगती चाष्टा-
चत्वारिंशदक्षरत्वात् ज्यायसी तथा सति ज्यायसो वृद्धतरा-
च्छन्दसः तृतीयेऽहनि नियुक्तात् कनीयोऽल्पीयोन्यतरमानु-
ष्टुभं छन्दश्चतुर्थेऽहन्यूपैत्युपगच्छति एषोऽपम्रंश इव वै अधःपात
इव खलु यथा खलूनतात् ध्वजाग्रात् अधोदेशे पतति तद्वत्
एवं सति चतुर्थेऽहनि अतिजगती जगत्या अपि चतुर्भिर-

क्षरैरधिकं छन्दः क्रियत इति यत् तदनपभंशाय अपभंशा-
भावार्थं ॥ ३ ॥

अथ चतुर्थस्य षष्ठस्तोत्रस्य स्तोत्रीयं त्वचं दर्शयति ।

यो राजा चर्षणीनामिति ॥ ४ ॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ ४ ॥

अत्र राजशब्देन सूचितं फलमाह ।

राज्यं ह्येतर्हि वाचोऽगच्छन् राज्यमेवैतया
यजमानं गमयन्ति ॥ ५ ॥

एतर्हि एतस्मिन्चतुर्थस्याङ्गोऽनुष्ठानसमये राज्ये जनपदे
खलु वाचः एतैर्द्वादशाङ्गोऽनुमीयत इति एवं रूपाणि वाक्यान्व-
गच्छन् एतया राजशब्दयुक्तया स्तोत्रीयया तद्राज्यमेव यज-
मानं गमयन्ति स्तोतारः ॥ ५ ॥

अथ खे राजं विधित्सुस्तस्य निधनं दुलोके सूर्यस्य हठाव-
स्थितिहेतुरिति स्तौति ।

छन्दोभिर्वै देवा आदित्यं स्वर्गं लोकमहरन्
सनाधियत तं वै राजस्य निधनेनाहं हं स्तस्मात्
पराङ् चार्वाङ् चादित्यस्तपति पराङ् च ह्यर्वाङ्चे-
कारः ॥ ६ ॥

छन्दोभिर्गायत्र्यादिभिः खलु पुरा देवाः आदित्यं सूर्यं
स्वर्गं लोकमहरन् प्रापयन् अस्यापयन् स आदित्यस्तत्र नाधि-
यते नावतिष्ठते षञ् अवस्थान इति धातुः एवमष्टतं तमादित्यं
वैराजस्य साम्नो निधनेन इत्येवं रूपेण अहं हन् हृदोक्त-
वन्तः हृदं स्थापितवन्त इत्यर्थः हि यस्मादयमीकारः पराङ् चा-
र्वाङ् च भवति अकारवत् कण्ठस्थानोऽपि न भवति उकारव-
न्नोश्चोऽपि भवति उभयोरन्तयोर्लब्धत्वादुभयोरन्तरां लब्धः
सन् उभयनिर्देशं लभत इति पराङ्त्वमर्वाङ्त्वं वेकारस्य तस्मा-
देव कारणादादित्योऽपि पराङ् च पराङ्मुखः स्वर्गादुपरित-
नानपि लोकान् अर्वाङ् च अर्वाङ्मुखः सन् अधस्तनानपि
लोकान् तपति प्रकाशयति ॥ ६ ॥

अथ तस्मिन् साम्नि प्रस्तावानन्तरं मत्स्वा हाज इत्यादि-
का ये दशविष्टम्भास्ताननुद्य सौति ।

प्रस्तावं प्रस्तुत्य विष्टम्भान्विष्टम्नोति मुखेण तद-
न्नाद्यं धत्ते मुखं हि साम्नः प्रस्तावः ॥ ७ ॥

होइ या होइ या होइ या ३४३ पिव इति प्रस्तावभागः
तं प्रस्तुत्य उच्चार्य मत्स्वा इत्यादिकान् विष्टम्नोति विष्टम्भसंज्ञ-
कानेतान् ब्रूयात् तत्तथा सति मुखतो मुखप्रदेशे आस्य एव
अन्नाद्यं धत्ते धारयति प्रस्तावभागः खलु साम्नोमुखं तत्र विष्ट-
म्भानां धारणात् ॥ ७ ॥

एतदेव विष्टणोति ।

दशकृत्वोविष्टम्नोति दशाक्षरा विराड् वैराज-
मन्मन्नाद्यास्यावरुध्यै ॥ ८ ॥

मत्स्वा हावोजो हाऊ स हीहाऊ बलं हावित्यादिभिर्दश-
कृत्वोदशवारं विष्टम्नोति एतदादिकान् दशसंख्यानं विष्टम्नान्
कुर्यात् विराड्दशाक्षरा दशेन्द्रियता किं तेन दशविधत्वाद्दश
वैराजं विराट्सम्बन्धि एवं संख्याद्वारेण दशकृत्वोऽविष्टम्न-
मन्नाद्यास्यावरुध्यै अवरोधनाय भवति ॥ ८ ॥

एवमुत्तरयोरपि पादयोः प्रारम्भे एते विष्टम्नाः कार्याः
इत्यभिप्रायेणाह ।

त्रिंशत्कृत्वोविष्टम्नोति भूयसोऽन्नाद्यास्यावरुध्यै ॥ ९ ॥

विराजो हि दशाक्षरास्त्रयः पादास्तत्र प्रतिपादं दशकृत्वो-
विष्टम्नने सति त्रिंशत्कृत्वः त्रिंशद्द्वारं विष्टम्नोति विष्टम्नः कृत-
वान् भवति तच्च भूयसो बहुतरस्यान्नाद्यास्यावरुध्यै भवति ॥ ९ ॥

एवं गुणविशिष्टं साम पिबा सोममिति त्वचे विधाय समु-
च्चित्त्य स्तौति ।

वैराजं साम भवति विराट्पु स्तुवन्ति वैराजा
विष्टम्नाः समीचीर्विराजो दधात्यन्नाद्याय ॥ १० ॥

वैराजाख्यं साम पिबासोममित्यस्मिन् त्वचे षष्ठस्तोत्रीया
कार्या अतः सामैका विराट् तथा विराट्सु विराट्कन्दस्का-
स्वृत्तु सुवन्ति विष्टम्भाश्च विराजाः दशसंख्यायोगादयमप्यन्या-
विराट् अतएता विराजः समीचीः सङ्गताः समूहीकृताः दधाति
विदधाति अन्नाद्यार्थं ॥ १० ॥

अथास्मिन् सान्नि दृश्यमानं गानविशेषं प्रदर्श्य स्तौति ।

अनुतुन्नङ्गायति रेतोधेयायानुतुन्नाद्वि रेतो धो-
यते ॥ ११ ॥

अनुत्वा अनुत्वेत्यादिकोऽभ्यासोऽनुतोदसद्युक्तङ्गायति किमर्थं
रेतोधेयाय रेतसः अपत्यहेतोर्वीर्यस्य आधानाय निषेकार्थं
कथमनुतोदाद्रेतस आधानमित्याशङ्क्य लोकप्रसिद्धिमेव तत्र
प्रमाणयति अनुतुन्नाद्वीति अनुतुन्नात् योन्यां रेतसः प्रक्षेपण-
प्रतिक्षेपणरूपादनुतोदनात् पुनः पुनरभ्यासात् खलु लोके रेतो
धीयते आधीयते निष्पद्यते अतोऽत्वापि क्रियमाणोऽनुतोदोरे-
तोधेयाय भवतीति ॥ ११ ॥

अथ वैराजस्तोत्राङ्गमग्निमन्थनं विधत्ते ।

दक्षिण ऊरावुद्गातुरग्निमन्थन्ति दक्षिणतो हि
रेतः सिच्यते ॥ १२ ॥

उद्गातुः दक्षिणे उरौ अधरारणिं तिरश्चीं स्थापयित्वा

तत उत्तरारण्या अग्निंमथ्यन्ति दक्षिणतः शरीरस्य दक्षिणाद्वा-
द्वैरेतः सिच्यते तस्माद्दीर्घवतो दक्षिणे ऊरुदेशे अग्निर्मान्य-
नीयः ॥ १२ ॥

तस्य कालं विधत्ते ।

उपाकृते हिङ्कृते मन्यन्ति जातमभिहिङ्करोति ॥१३

उपाकृते अध्वर्युणा स्तोत्रोपाकरणे कृते अहिङ्कृते हिङ्कारे
चाकृते मन्यन्ति जातमग्निरभिलक्ष्य हिङ्करोति एतस्याग्नेरुपरि
हिङ्कारं कुर्यात् वैराजस्य स्तोत्र उपाकृते पर्यन्तुरुशकलन्निधाय
दृष्टे च तस्योपरि तिरश्चीमरणिन्निधायाध्यात्मप्रजननं कृत्वा
तिः प्रदक्षिणमभिमथ्येदित्यादिकं सूत्रमत्रानुसन्धेयं ॥ १३ ॥

असु जातस्य तस्योपरि हिङ्कारः किन्तत इत्याह ।

तस्माज्जातं पुत्रं पशवोऽभिहिङ्कुर्वन्ति ॥ १४ ॥

यस्मादेवमुद्गाता जातमभिहिङ्कृतवान् तस्मादेव जातमुत्पन्नं
पुत्रमभिहिङ्कुर्वन्ति पशवः ॥ १४ ॥

जातस्याग्नेः कस्मिन्नग्नौ प्रहरणमिति ब्रह्मवादिभिः कृतां
मीमांसामाह ।

तस्मै जातायामीमांसन्त गार्हपत्ये प्रहरामा ३
आग्नीधा ३ आहवनीया ३ इति ॥ १५ ॥

तस्मै जातायाग्नये तदर्थं ब्रह्मवादिनोऽमीमांसन्त पूजित-
विचारवचनो मीमांसाशब्दः विचारितवन्त इत्यर्थः कथमिति
किमेतमग्निं गार्हपत्ये प्रहराम स हि सर्वेषामग्नीनां योनिः
किं वा आग्नीध्रे आग्नीध्रीयधिष्णागतेऽग्नौ प्रहराम प्रक्षिपाम
सोमे ह्याग्नीध्रीयोमुख्यः आहवनीय उद्गाने तत एवोद्गारात्
श्रूयते हि यदाहवनीय उद्गायेदाग्नीध्रादुद्धरेदिति अथवा
आहवनीये प्रहराम सहि सर्वासामाहुतीनामाधारतया
प्रधानभूत इत्येवं ब्रह्मवादिनः संशयापन्नाश्चासन् त्विष्वपि
वाक्येष्वविचार्यमाणानामिति स्तुतिः ॥ १५ ॥

एवं विदुषां संशयं दर्शयित्वा तत्र कर्तव्यं पक्षमाह ।

आहवनीये प्रहरन्त्येतदायतनो वै यजमानो
यदाहवनीयः स्वमेव तदायतनञ्ज्योतिष्मत्करोति ॥१६॥

तमग्निमाहवनीये प्रहरन्ति प्रक्षिपेयुः आहवनीयोऽग्नि-
रिति यत् एतदायतनो वै एतदायनं स्थानं यस्य तथाविधः
खलु यजमानः तत्तथा सति स्वं स्वकीयमेवायतनं प्रहीयमाणे-
नाग्निना ज्योतिष्मत् करोति अतिशयेन ज्योतिर्युक्तं विद-
धाति ॥१६॥

एतद्देदनं फलवदित्याह ।

ज्योतिष्मान् ब्रह्मवर्चसी भवति य एवं वेद ॥१७॥

स्यष्टोऽर्थः ॥ १७ ॥

प्रहृतस्याग्नेरुपरि आज्येन होमं विधत्ते ।

अभिजुहोति शान्त्या आज्येनाभिजुहोति तेजो
वा आज्यन्तेज एव तदात्मन्धत्ते ॥ १८ ॥

प्रहृतमग्निमभि आज्येन जुहोति तृतीया च होश्चन्दसीति
जुहोतेः कर्मणि तृतीया आज्यं जुहुयादित्यर्थः अग्नेस्तेजसो
दृष्टिहेतुत्वादाज्यं तेज एव तथा च यदा आज्येन जुहोति
तत्तेन तेज एवात्मन्धत्ते ॥ १८ ॥

तस्मिन् होमे मन्त्रं विधाय तस्य विशिष्टफलहेतुतां दर्शयति ।

प्रेद्धो अग्ने दीदिहि पुरो न इति विराजाभिजु-
होत्यन्नं विराडन्नाद्यस्यावरुध्यै ॥ १९ ॥

प्रेद्धो अग्ने इति विराजा विराट्छन्दसा ऋचा अभिजुहो-
ति गतमन्यत् ॥ १९ ॥

अथ तृतीयस्य पृष्ठस्रोतस्य विश्वाः पृतना इति यस्तृचो
विहितस्तत्र गातव्यं साम विधत्ते ।

त्रैशोकं ब्रह्मसाम भवति ॥ २० ॥

त्रिशोकेन दृष्टं साम त्रैशोकं तद्ब्रह्मसाम ब्रह्मणः स्रोतं
पृष्ठत्वेन कार्यम् ॥ २० ॥

अथास्याधारभूतानामृचां छन्दोद्वारेण स्तौति ।

अतिजगतीषु सुवन्त्यह उत्क्रान्त्या उद्वा एते-
नाह्वा क्रामन्ति ॥ २१ ॥

अतिजगतीषु द्वापञ्चाशदक्षरासु जगतीमतीत्य वर्त्तमानासु
ऋक्षु विश्वाः षट्पदा इत्यादिषु सुवन्ति किमर्थं अह्नोऽस्य चतु-
र्थस्य उत्क्रान्त्यै उत्क्रान्तिरूर्ध्वगतिः स्वर्गस्य प्राप्तिरिति यावत्
उत्क्रान्तिसाधनतया इत्यर्थः जगत्या अपूर्णगतेन छन्दसा
योगादनेन चतुर्थेनाह्वा उत्क्रामन्ति वै ऊर्ध्वङ्गच्छन्ति स्वर्ग-
प्राप्त्यर्थं ॥ २१ ॥

अथैतन्निधनद्वारा पापक्षयहेतुरिति स्तौति ।

दिवेति निधनमुपयन्ति पापमनोऽपहृत्या अप-
पाप्मानं हते त्रैशोकेन तुष्टुवानः ॥ २२ ॥

श्री इदी २३४ वा इति ह्यस्य निधनमुपयन्ति उपगच्छ-
न्त्युद्गातारः पाप्मानः पापस्यापहृत्यै अपक्षयार्थं तद्युक्तशब्दस्य
दीप्तिवचनत्वान्तमोविदारकत्वं पापं तेन विनाशयत इत्यर्थः
यस्मादेवं तस्मादनेन त्रैशोकेन साम्ना तुष्टुवानः सुवन् पाप्मान-
मपहृते अपहन्ति विनाशयति ॥ २२ ॥

अथ चतुर्थस्य षष्ठस्तोत्रस्य साम विधत्ते ।

भरद्वाजस्य षष्ठ्युक्त्वावाकसाम भवति ॥ २३ ॥

भरद्वाजस्य षष्ठीति पदद्वयसमुदायात्मिका सा सान्नः संज्ञा
तत्संज्ञं साम अच्चावाकसाम अच्चावाकस्य षष्ठस्तोत्रेण यो
राजा चर्षणीनामिति तृचे कार्य्यं ॥ २३ ॥

अथैनं स्तौति ।

अन्नं वै देवाः षष्ठीति वदन्यन्नाद्यस्यावरुध्ने
॥ २४ ॥

नानावर्णमन्नमेव देवाः षष्ठीति प्राप्तवर्णत्वात् षष्ठीशब्दा-
भिधेयमिति वदन्ति अत एतत् षष्ठी क्रियमाणं साम अन्नाद्यस्य
प्राप्तै भवति ॥ २४ ॥

अस्य सान्नोऽह्ना सङ्गतिमाह ।

इडाभिरैडन्तथा ह्येतस्याह्नोरूपं स्तोमः ॥२५॥

इडा २३ भा ३४३ औ २३४५ इडा इत्यनेन युक्तमिडाभि-
रैडं तथा हि तादृशमेव खल्वेतस्य चतुर्थस्याह्नो रूपमिडाभि-
रैडच्चतुर्थस्येति एतेषु षष्ठस्तोत्रेषु पूर्वोक्त एव एकविंशः स्तोमः
कार्य्यः ॥ २५ ॥

इति ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वादशाध्यायस्य

दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

अथार्भवपवमानस्य प्रथमं त्वचं दर्शयति ।

परिप्रियादिवः कविरिति परिवत्यो भवन्त्यन्तो
वै तदर्थमहस्तस्यैताः पर्याप्तै ॥ १ ॥

परिप्रियादिवः कविरित्याद्यास्तिस्रः स्तोत्रायाः परिवत्यः
परिशब्दयुक्ता भवन्ति चतुर्थमहस्तान्तो वै चतुरात्रापेक्षायान्त
एव अतस्तस्यान्त्यस्याहः पर्याप्तै परिसमाप्तै एताः परिवत्यो-
ऽनुगुण इत्यर्थः ॥ १ ॥

अथ द्वितीयं त्वचं दर्शयन् अनेनाह्वा सङ्गतिमप्याह ।

त्वञ् ह्यङ्ग दैव्येति त्वमिति बृहतो रूपं बार्हतञ्
ह्येतदहः ॥ २ ॥

त्वं ह्यङ्गैत्ययमार्भवस्य द्वितीयस्तृचः कथमस्याह्वा सङ्गति-
रित्युच्यते तत्र त्वमिति युष्मच्छब्दो दृश्यते तद्बृहतो बृहत्साम्नो
रूपं तद्योन्यां त्वामिद्वि हवामह इति युष्मच्छब्ददर्शनेन तद्रूप-
त्वावगतेः एतच्चतुर्थमहरपि बार्हतं बृहत्प्रभवेन वैराजेन साम्ना
युक्तत्वात् तमिति बृहतो रूपेण युक्तस्तृचश्चतुर्थेऽहनि सङ्गत
इत्यर्थः ॥ २ ॥

अथ त्वचान्तरं विधत्ते ।

सोमः पुनान ऊर्मिणा व्यवारं विधावत्यग्रे वाचः
पवमानः कनिक्रददिति ॥ ३ ॥

सोमः पुनान ऊर्मिणेत्ययमार्भवस्य तृतीयसूचः ॥ ३ ॥

अग्रे वाच इति पदद्वयसूचितमर्थमुपादाय स्तौति ।

अग्रं ह्येतर्हि वाचो गच्छन्ग्रमेवैतया यज-
मानङ्गमयन्ति ॥ ४ ॥

एतर्हि एतस्मिन् काले चतुर्थस्याहोऽनुष्ठानसमये अग्रं
प्रशस्तं वाचो गच्छन् अत एतया स्तोत्रीयया यजमानमेवाग्रं
श्रेष्ठ्यं गमयन्ति प्रापयन्ति ॥ ४ ॥

अथान्यं त्वचं विधत्ते ।

पुरोजितीवो अन्वस इति विराजौ वैराजं ह्येत
दहः ॥ ५ ॥

पुरोजितीवो अन्वस इत्यार्भवस्य चतुर्थसूचः तस्मिन् त्वचे
द्वे वैराजौ भवतः पद्याचाक्षय्या चेति उत्तरत प्रदर्शयिष्यते एत-
दहश्च वैराजं विराट्सम्बद्धं अतोऽस्मिन्नहनि अयं त्वचः सङ्गत
इत्यर्थः ॥ ५ ॥

अथानन्तरं त्वचं विधत्ते ।

सोमः पवते जनितामतोनामिति प्रातःसवने षोडशिनं गृहीतं तं तृतीयसवने प्रजनयन्ति ॥ ६ ॥

सोमः पवते जनितेति जनिधातुयुक्तसूचः पञ्चमः प्रातः-सवने धाराग्रहाणामुत्तमः षोडशी ग्रहो गृह्यते गृहीतं षोडशिनं तृतीयसवने प्रजनयन्ति होमयोश्च जनिधातुयुक्तेना-नेन तृचेनोत्पादयन्ति स हि षोडशी तृतीयसवने ह्यते तस्मा-द्धोमायोत्पादयन्तीत्यर्थः ॥ ६ ॥

ननु जागतं तृतीयसवनं अथ च त्रैष्टुभसूचः कथमसौ तत्र सङ्गच्छत इत्यत आह ।

त्रिष्टुभः सत्यो जगत्योरूपेण तस्माज्जगतीनां लोके क्रियन्ते ॥ ७ ॥

सोमः पवत इत्याद्यास्त्रिष्टुभः सत्योऽपि जागतेन रूपेण योगाज्जगत्यः तस्माज्जगतीनां स्थाने प्रयुज्यन्ते किन्तज्जात-रूपमित्युच्यते आतिष्ठति वृषभो गोषु जानन्निति गोशब्दवत्त्वं तथाहनि पूर्वं परिगणितं दिग्बद्धोमवृषभवत्तृतीयस्याहो रूप-मित्यादिना * ॥ ७ ॥

* अत्र सूत्र्यवत्त्वं अहुतोदवत्त्वं जनिधातुयोगश्च तथाहि पूर्वं परिगणितं राजन्वज्जनद्वत्सूत्र्यवद्विराडहुतोदवत्त्वं उर्थस्याहोरूपमित्यादिना अस्त्रिसूत्रे सूत्र्यस्य जनियोगः सप्तएव अत्र क्रियमाणे वात्सप्रे सान्नि सत्त्वादिपदानामहुतोदः प्रकटएव आतिष्ठतेत्यादि पाठः मामादिक एव ।

अथ परिप्रियेति प्रथमे त्वचे पूर्ववद्गायत्रं साम विधाय
तत्स्तावकं ब्राह्मणमप्यतिदिशति ।

गायत्रं भवति यदेव गायत्रस्य ब्राह्मणं ॥ ८ ॥

सिद्धमेतत् ॥ ८ ॥

अथावृत्ते तस्मिंस्तृचे सामान्तरं विधत्ते ।

अर्णायवं भवति ॥ ९ ॥

ऊर्णायुना वृष्टं साम अर्णायवं तदस्मिन् परिप्रियेति त्वचे
गातव्यं ॥ ९ ॥

इदं साम स्वर्गप्राप्तिसाधनमिति प्रतिपिपादयिषुस्तदर्थ-
माख्यायिकामाह ।

अङ्गिरसो वै सत्रमासत तेषामाप्तः स्पृतः स्वर्गो-
लोक आसीत्पन्थानन्तु देवयानन्तु प्राजानं स्तेषाङ्क-
ल्याण अङ्गिरसोऽध्यायमुद्वजन् स ऊर्णायुङ्गन्धर्वम-
रसरसाम्मध्ये प्रेङ्ख्यमाणमुपैत्स ईयामिति यां यामथ्य-
दिशत्सैनमकामयत तमथ्यवदत्कल्याणा ३ इत्याप्तो
वै वः स्पृतः स्वर्गोलोकः पन्थानन्तु देवयानन्तु प्रजा-
नीधेदं साम स्वर्ग्यं तेन स्तुत्वा स्वर्गं लोकमेष्यथ मा
तु वोचोहमदर्शमिति ॥ १० ॥

अङ्गिरसः खलु पुरा ऋषयः सत्रयागमन्वतिष्ठन्तेषामङ्गिर-
सान्तद्यागफलभूतः स्वर्गाख्यो लोक आप्तः पर्याप्तः सृतः
प्रियहेतुश्चासीत् स्पृशीतिचलनयोरिति धातुः देवयानं देवा
यान्वनेनेति स देवयानः देवयानन्तु पय्यानं स्वर्गस्य मार्गन्
प्राजानन् न चाबुध्यन्त एवमजानतां मध्ये कल्याणनामाङ्गि-
रसः ध्यायन् ध्यैचिन्तायामिति अस्मात् णसुट् प्रत्ययः ध्यात्वा
ध्यात्वा कोऽसौ देवयानः पय्या इति विचार्य विचार्य उद्व्रज-
दूर्द्धमगच्छत् स कल्याण आङ्गिरसः कियन्तं देशं गत्वा अन्त-
रिचलोके ऊर्णायुं एतत्संज्ञं गन्धर्वं अप्सरसां मध्ये प्रेङ्खयमाणं
दोलया विहरन्तं उपैत् उपागच्छत् स गन्धर्वं द्रुयां प्राप्नुयामिति
यां यां स्त्रियमभ्यदिशत् अभ्यध्यायत् सा सा एनं गन्धर्वमका-
मयत एवमप्सरोभिः सह क्रीडन् गन्धर्वसं कल्याणमाङ्गिरस-
मभिलक्ष्य अवददब्रवीत् कल्याणा ३ इति हे कल्याण इति
मन्बोध्य दूराद्ब्रूते चेति श्रुतः एवं सम्बोध्येदमब्रवीत् वो युष्माकं
यज्ञफलभूतः स्वर्गो लोक आप्तो वै प्राप्तः सृतः प्रीतिकरश्चाभूत्
देवयानन्तु पय्यानं यूयं न प्रजानीथ तत्तेदं साम स्वर्ग्यं स्वर्गाय
हितं स्वर्गप्राप्तिसाधनं तेन साम्ना खुत्वा स्वर्गं लोकमेष्यथ प्राप्-
स्यथ यदि त्वां कश्चिदप्राचीत् तस्मै अहमेवादर्शमिति अदर्शं
अज्ञासिषमिति मा त्ववोचः अपि तु ऊर्णायुः गन्धर्वः प्रावोच-
दिति ब्रूहीति ॥ १० ॥

एवं गन्धर्वोक्तः किं कृतवानिति तदाह ।

सएत्कल्याणः सोऽब्रवीदाप्तो वै नः स्यूतः स्वर्गो-
लोकः पयानन्तु देवयानन्तु प्रजानीम इद् साम
स्वर्गं तेन स्तुत्वा स्वर्गं लोकमेष्याम इति कस्तेऽवोच-
दित्यहमेवादर्शमिति तेन स्तुत्वा स्वर्गं लोकमायन्त-
हीयत कल्याणोऽनृतः हि सोऽवदत्स एषः श्वितः ॥११॥

एवं गन्धर्वोक्तः स कल्याणः ऐत् पुनरङ्गिरसः समीपमा-
गच्छत् आगत्य च सोऽब्रवीत् नो अस्माकं स्वर्गोलोक आप्तः
स्यूतश्च किल देवयानं पयानं न प्रजानीमो वयं इदमौर्णायवं
साम स्वर्गं स्वर्गसाधनं देवयानस्य पथोलम्भकं तेन स्तुत्वा वयं
स्वर्गं लोकमेष्यामो गमिष्याम इति एवं कल्याणेनोक्ते आङ्गिरसः
अष्टच्छन् ते तव कः पुरुषोऽवोचदुक्तवानिति न कश्चिदवोचत्
अहमेवैतत् साम स्वर्गसाधनत्वेनादर्शमन्नासिषमिति कल्याणः
प्रत्यब्रवीत् ततस्तेनौर्णायवेन स्तुत्वा स्वर्गलोकमायन्तङ्गिरसो-
ऽगच्छन् कल्याणस्वाङ्गिरसोऽहीयत हीनो भूमावेव परित्यक्तोऽ-
भूत् हि यस्मात् सोऽनृतं वितथमवदत् तस्मादहीयत स एषोऽ-
सत्यवादी श्वितः श्वेतकुष्ठी इश्यते ॥ ११ ॥

तस्मादेतेन साक्षा स्तवनं स्वर्गसाधनमित्युपसंहरति ।

स्वर्गं वा एतत्साम स्वर्गलोकः पुण्यलोको भव-
त्यौर्णायवेन तुष्टवानः ॥ १२ ॥

स्वर्गलोकः स्वर्गो लोको यस्य स तथोक्तः पुण्यः पुण्यात्मक
उत्तमः स्वर्गादन्योऽपि लोको यस्य स पुण्यलोकः और्णव्येन
तुष्टुवानः सुवन्नुभयविधो भवति गतमन्यत् ॥ १२ ॥

त्वं ह्यङ्ग दैव्येति पूर्वविहिते त्वचे गातव्यं साम विधत्ते ।

बृहत्कम्भवति ॥ १३ ॥

बृहत्को नाम ऋषिः तत्सम्बन्धि साम बृहत्कं तदस्मिंस्तृचे
गातव्यं ॥ १३ ॥

तदेतत् स्तौति ।

सामार्प्येण प्रशस्तं त्वं हीत्यन्नाद्यस्यावरुध्यै
हीति वा अन्नं प्रदीयते षोडशिनमु चैवैतेनोद्य-
च्छति ॥ १४ ॥

आर्प्येण ऋषिसम्बन्धेन युक्तं साम प्रशस्तमुत्कृष्टं अस्य च
स्तौतीयासु त्वं हीति शब्दः श्रूयमाणः अन्नाद्यस्यावरुध्यै अव-
रोधनाय भवति कथं लोके हीति हि इत्यनेन शब्देन खलु अन्नं
प्रदीयते बालानां भोजयितारः अन्नस्य विदारणार्थं हीति
शब्दमुच्चारयित्वा अन्नमाहयन्ति तस्मान्नाद्यादत्तापि हिशब्देना-
न्नाद्यस्यावरोधो भवति अपि च षोडशिनमेव ग्रहमेतेनोद्यच्छति
होमार्थमुद्गमयति त्वं ह्यङ्ग दैव्येत्यामिसुख्यकरणात् पूर्वयोः
सवनयोः शयानं अत्र होमायोद्बोधयतीत्यर्थः ॥ १४ ॥

अथ सोमः पुनान ऊर्म्मिणेति त्वचे गातव्यं साम विधत्ते ।

आतीषादीयं भवति ॥ १५ ॥

आतीषादीयाख्यं सामाख्यंस्तृचे गेयं ॥ १५ ॥

अथैतदायुर्हेतुरिति स्तौति ।

आयुर्वा आतीषादीयमायुषोऽवरुध्यै ॥ १५ ॥

तदेतदातीषादीयाख्यं साम तदायुर्वै आयुषोऽभिवृद्धिहेतु-
त्वादायुरेव अतएतत्साम आयुषोऽवरोधनार्धमत कार्थ्यं ॥ १६ ॥

यावति काले श्वासनिरोधः कर्तुं शक्यते तावन्तं कालं
अस्य सान्नो निधनमावर्त्तनीयमिति विधाय स्तौति ।

आतमितोर्निधनमुपयन्त्यायुरेव सर्वमाप्नुवन्ति
॥ १७ ॥

आतमितोः आतमनात् श्वासे निरुध्यमाने यावता कालेन
ग्लानिर्भवति तमुग्लान इति धातुः तावत्कालपर्यन्तं आतीषा-
दीयस्य निधनं क्रद्दे इत्येवं रूपं पुनः पुनः उपयन्त्युपगच्छन्ति
तथा च सर्वं सम्पूर्णमेव आयुः प्राप्नुवन्ति ॥ १७ ॥

अथ पुरोजिती इति त्वचे गातव्यं साम विधत्ते ।

नानदं भवति ॥ १८ ॥

नानदाख्यं सामासिंस्तृचे कार्यं ॥ १८ ॥

अथैतदहःसन्ततिहेतुरित्याह ।

ज्यायोऽभ्यारम्भमतिहाय पञ्चममहः षष्ठस्याह
आरम्भस्तेन षष्ठमहरेण भन्ते सन्तत्यै ॥ १९ ॥

अस्य साम्न आधारभूते तृचे प्रथममानुष्टुबुत्तरे गायत्र्यौ च
गानसमये पूर्वमानुष्टुभं पादमारभ्य अनुष्टुभौ कार्ये एवमेव
षष्ठेऽहनि पादमात्रस्यारम्भः पञ्चमेऽहनि जगत्या तृद्धतरं
पादात्मकं शक्न्याख्यं छन्दोऽभ्यारभ्यते एतदभिप्रेत्यात्र स्तुतिः
क्रियते ज्यायोऽभ्यारम्भं चतुर्थेऽहनि प्रयुज्यमानो विराट् छन्दसो
ज्यायः अभिव्यक्तं शक्न्याख्यं छन्दोऽभ्यारभ्यते गानार्थमुपादीयते
यस्मिंस्तादृशं पञ्चममहः परिहाय अतिक्रम्य षष्ठस्याहः पार-
मात्राभ्यासयुक्तस्य आरम्भोपक्रमो भवति तेन आनुष्टुभः प्रत्यये
करणेन षष्ठाहरेणारभन्ते सन्तत्यै सन्तानार्थाय अविच्छेदार्थं ॥ १९ ॥

अथास्य साम्नः प्रस्तावभागस्य परिमाणविशेषं विधाय
स्तौति ।

षोडशाक्षरेण प्रस्तौति षोडशिनमु चैवैतेनोद्य-
च्छति ॥ २० ॥

प्रथमतः षोडशभिरक्षरैः प्रस्तौता प्रस्तावभागं ब्रूयात्
एतेन प्रस्तावेन षोडशिनमेव ग्रहं होमायोद्यच्छति ॥ २० ॥

अथास्त्रिंस्तृचे सामान्तरं विधत्ते ।

आन्धीगवं भवति ॥ २१ ॥

स्पष्टोऽर्थः ॥ २१ ॥

अस्त्रिंस्तृचे विराट् सम्पादयन् अन्नाद्यहेतुरेतत्सामेति
स्तौति ।

पद्या वा अन्या विराडक्षर्यान्वास्माल्लोकात्पद्या
विराजान्नाद्यमवरुन्धेऽसुष्मादक्षर्ययोभयोरनयोर्लोक-
योरन्नाद्यमवरुन्ध आन्धीगवेन तुष्टवानः ॥ २२ ॥

अत्र पुरोजितो इत्याद्यानुष्टुबुत्तरे गायत्र्यौ अतो दशपदा
भवतीति तैर्निष्पद्यमाना पद्या अन्या विराट् एतासु, विद्यमाना-
क्षरपरिगणनायामशीतिसङ्ख्यान्यक्षराणि भवन्ति तत्र दशसंख्या-
याविभागे अन्ततो दशाक्षराण्येव तिष्ठन्ति तैरक्षरैर्निष्पद्य-
माना अन्या विराट् ततः पद्या विराजा अस्माद्भूर्लोकादेव
अन्नाद्यमवरुन्धे लभते असुष्मात् स्वर्गाल्लोकादक्षर्यया विराजा
अन्नाद्यमवरुन्धे तस्मादान्धीगवेन तुष्टवानः सुतवान् अनयो-
रुभयोर्द्वावाष्टयिष्योर्लोकयोरन्नाद्यं अदनीयं प्रशस्यमन्नमवरुन्धे
लभते ॥ २२ ॥

अथ सोमः पवते इति तृचे गेयं साम दर्शयति ।

वात्स्यप्रम्भवति ॥ २३ ॥

वात्स्यप्रेण दृष्टं साम वात्स्यप्रन्तत् सोमः पवत इति त्वचे
कार्यं ॥ २३ ॥

वैराजस्य साम्नस्तृचे अस्याप्यनुतोदवत्त्वात् साम्येनास्मिन्
वैराजं प्रतिष्ठितमित्यभिप्रेत्य स्तौति ।

एतस्मिन्वै वैराजं प्रतिष्ठितं प्रतितिष्ठति वात्स्यप्रेण तुष्टवानः ॥ २४ ॥

अयमभिप्रायः अनुतोदो नामाभ्यासः सच त्रित्वविशिष्टो
वैराजस्य त्रिष्टुप्पदान्तेऽप्यधीयते वात्स्यप्रेऽपि तथाधीयते
उभयत्र चतुष्कृतोऽभ्यासः सूत्रकृता विकल्पेनोक्तः तस्य पदान्तां-
श्चतुरभ्यस्येयुस्तथा चातुर्थिकस्य वात्स्यप्रस्येति तस्येति प्राकृतं
वैराजं परामृश्यते अत्र च निदानकारेण व्यवस्था दर्शिता तेन
वात्स्यप्रं सामादद्याद्यदि वैराजं अनुतोदं वात्स्यमपि अनुतो-
दं यदि चतुरनुतोदं वात्स्यप्रमपि चतुरनुतोदमिति सूत्रकृता-
प्युक्तं समाधिं त्विति वैराजवात्स्यप्रयोः समाधिं साम्यं कुर्या-
दिति तस्यार्थः एतदेवाभिप्रेत्य एतस्मिन् खलु वात्स्यप्रे वैराजं
साम प्रतिष्ठितमिति कथनं यस्मादेवं तस्माद्वात्स्यप्रेणानेन सुवन्
प्रतितिष्ठति ॥ २४ ॥

अथास्य साम्नः ऋषिसम्बन्धप्रदर्शनपुरस्कारं अद्वाफलं
स्तौति ।

वत्सप्रीर्भालन्दनःश्रद्धान्नाविन्दत सतपोऽतप्यत स
एतद्वात्सप्रमपश्यत्स श्रद्धामविन्दत श्रद्धां विन्दामहा
इति वै सत्रमासते विन्दते श्रद्धां ॥ २५ ॥

वत्सप्रीर्भालन्दनपुत्रः ऋषिः श्रद्धां नाविन्दत अविन्दत् ततः
तपस्तप्तवान् तेनच तपसा सऋषिरेतद्वात्सप्रं सामापश्यत् तेन
सान्ना साधनेन श्रद्धामप्यविन्दत श्रद्धां विन्दामहै लभामहा
इति खलु सत्रमासते द्वादशाहाख्यं यज्ञं कुर्वन्ति ते चैतद्वात्सप्रं
युञ्जानाःश्रद्धामभिरुचिं ऋचं सर्ववस्तुगोचरां तिन्दते लभते । २५

अथैतदीयस्य निधनस्य अह्ना सङ्गतिं दर्शयन् प्रशंसति ।

ईनिधनं तथा ह्येतस्याह्नोरूपन्निधनान्ताः पव-
माना भवन्त्यह्नो धृत्यै स्तोमः ॥ २६ ॥

ईइति निधनं यस्य तत्तथोक्तं वात्सप्रमपि ईकारनिधनं
तथाहि तथैव खल्वेतस्याह्नोरूपं पुराभिहितादिनिधनं तृती-
यस्येनिधनं चतुर्थस्येति किञ्च पवमानाः पवमानस्तोत्राणि
निधनान्ताः निधनं ऋगक्षरव्यतिरिक्तं इडावाक् ईइत्यादिकं
अन्ते येषां ते निधनान्ताः तादृशानि भवन्त्यह्नो धृत्यै पवमान-
स्तोत्रस्यैतस्याह्नोधारणार्थं स्तोत्रं हि पुरस्तात् क्रियमाणेन
शिङ्कारेण ऋगक्षरव्यतिरिक्तेनावसानप्रसुक्तेन निधनेन उभयतः
परिगृहीत्वाहृतं भवति तद्वारा अहरपि अन्यथापिधानस्थानेन
निधनेन वियोगात् इतमपि स्तोत्रं प्रशिक्षितं स्यादित्यह्नोऽपि-

शैथिल्यं भवेत् एवं सप्तसु सामसु त्वेषु क्रियमाणेषु
एकविंशतिः स्तोत्राया निष्पद्यन्ते तथापि एकविंशएवास्तु
स्तोत्रस्य स्तोमो भवति ॥ २६ ॥

इति ताण्ड्यनिरुक्तम् द्वादश्याध्यायस्य

एकादशः खण्डः ।

अथ द्वादशः खण्डः ।

अथोक्तानां प्रथमस्य स्तोत्रस्य त्वचं दर्शयति ।

अग्निं वो बृधन्तमिति ॥ १ ॥

अयं त्वचः प्रथमस्य मैत्रावरुणस्योक्तस्य स्तोत्रस्य इत्यर्थः ॥१

अस्मिंस्तृचे बृधन्तमिति बृधि धातुः अयते तत्स्मृचितमर्थ-
माह ।

अवर्द्धन्त ह्येतर्हि यजमानमेवतया वर्द्धयन्ति ॥२

एतर्हि एतस्मिन् काले तृतीयसवनावसाने अवर्द्धन्त हि
यस्माद्देवाश्चरुपुरोडाशादिभिर्बृद्धाः समृद्धाः अभूवन् यस्माद्दे-
तया बृधिधातुयुक्तयच्चा यजमानमेव वर्द्धयन्त्युद्गातारः ॥ २ ॥

अथ द्वितीयस्य ब्रह्मण उक्तस्य स्तोत्रस्य त्वचं दर्शयति ।

वयमु त्वामपर्व्यत्यपूर्वां ह्येतर्हि प्रजापतेस्तनू-
मगच्छन् पूर्वमेवैतया यजमानं गमयन्ति ॥ ३ ॥

वयमुत्वामिति त्वचे द्वितीयस्योक्थस्य स्तोत्रियः कार्यः
तत्सम्बन्धिना अपूर्वशब्देन सूचितोऽर्थः प्रतिपाद्यते एतर्ह्येत-
स्मिन् काले अदृष्टपूर्वां अपूर्वां खलु प्रजापतेः सर्वकारणभूतस्य
विधातुस्तद्वुं शरीरं अगच्छन् आप्नुवन् देवास्तस्मादपूर्वशब्द-
युक्त्यैतया स्तोत्रीयया अपूर्वं अद्भुतं दिव्यं फलमेव यजमानं
गमयन्ति प्रापयन्ति ॥ ३ ॥

अथ तृतीयमच्छावाकोक्थस्य स्तोत्रीयात्तत्त्वं विधत्ते ।

इममिन्द्र सुतम्यिव ज्येष्ठममर्त्यम्यदमिति ज्यै-
ष्ठ्यां ह्येतर्हि वाचोगच्छन् ज्यैष्ठ्यामेवैतया यजमानं
गमयन्ति ॥ ४ ॥

इममिन्द्र सुतं पिवेति तृतीयस्योक्थस्य स्तोत्रीयसूचः कार्यः
एतर्ह्येतस्मिन् अन्तरे ज्येष्ठमतिशयितं प्राशस्यं वाचो गच्छन्
सुतशस्त्ररूपाणां सर्वासां वाचां प्रयुक्तत्वादस्यै ज्यैष्ठ्यै लिङ्गयुक्त-
या स्तोत्रीयया यजमानं ज्यैष्ठ्यमतिशयितं प्राशस्यमेव गम-
यन्ति ॥ ४ ॥

अथाग्निं व इति प्रथमस्योक्थस्य विहिते त्वचे गेयं साम-
दर्शयति ।

सैन्धुक्षितं भवति ॥ ५ ॥

सिन्धुक्षिता दृष्टं सैन्धुक्षितं तत्साम तस्मिंस्तृप्ते कार्यं ॥५॥

अथोक्तमृषिसम्बन्धं दर्शयन् विशिष्टफलहेतुतयैतत् स्तौति ।

सिन्धुक्षिदै राजन्यर्षिर्ज्योर्गपरुद्धश्चरन् स एतत्
सैन्धुक्षितमपश्यत् सोऽवागच्छत् प्रत्यतिष्ठदवगच्छति
प्रतिष्ठति सैन्धुक्षितेन तुष्टवानः ॥ ६ ॥

सिन्धुक्षिन्नाम राजन्यो राजपुत्र ऋषिः ज्योक् चिरकालं
अपरुद्ध अज्ञानेनावृतश्चरन् सञ्चरणशीलश्चासीत् स ऋषिरेतत्
सैन्धुक्षितं सामापश्यत् तपसोबलात् दृष्टवान् तदनन्तरं अनेन
साम्ना साधनेन अवागच्छत् सर्वमजानत् तथा प्रत्यतिष्ठत् प्रति-
ष्ठातत्परोऽभवद्वाज्ये अतो अद्यतनोऽपि सैन्धुक्षितेन सुवन्नव-
गच्छति प्रतिष्ठति च ॥ ६ ॥

वयमु त्वामपूर्व्येति द्वितीयस्योक्तस्य विहिते त्वचे गेयं साम
दर्शयति ।

सौभरं भवति बृहत्स्तेजः ॥ ७ ॥

बृहती वा इन्द्रो वृत्राय वज्रं प्राहरत्तस्य तेजः परापतत्
तत् सौभरमभवदिति ब्राह्मणात् सौभरं साम बृहत्साम्ना-
स्तेजः एतस्मिन्वयमुत्वाजिति त्वचे कार्यं ॥ ७ ॥

अथैतत् स्तौति ।

पन्नमिव वै चतुर्थमहस्तदेतेन बृहतस्तेजसोत्त-
भ्रोति सौभरेण ॥ ८ ॥

पन्नं अधस्तात् पतितमिव खल्वेतत् चतुर्थमहरतीतेष्व-
हःसु बृहतीष्वेव षष्ठस्तोत्रं क्रियते बृहती च षट्त्रिंशदक्षरा
अस्मिन् अहनि ततोऽन्यनासु षट्त्रिंशदक्षरासु प्रथमं षष्ठस्तोत्रं
विहितं तस्माद्दधःपतितमिव वै तद्दहः एतेन सौभरेण बृहत-
स्तेजसा तच्चतुर्थमह उतभ्रोति उतभ्रं उपर्यवस्थापितं करो-
त्युजाता ॥ ८ ॥

अथ तृतीयस्योक्तस्य विहिते इममिन्द्रमिति त्वचे गेयं
साम दर्शयति ।

वसिष्ठस्य प्रियं भवति ॥ ९ ॥

वसिष्ठस्य प्रियमिति समुदायः सान्नः संज्ञा तस्मिंस्तृचे
गातव्यं ॥ ९ ॥

अथैतां संज्ञां निर्वृवन् सुवतः फलमाह ।

एतेन वै वसिष्ठ इन्द्रस्य प्रेमाणमगच्छत् प्रेमा-
णन्देवतानाङ्गच्छति वासिष्ठेन तुष्टुवानः स्तोमः ॥ १० ॥

एतेन खलु सान्ना पुरा वसिष्ठ ऋषि इन्द्रस्य प्रेमाणं प्रियत्वं
अगच्छत् प्राप्नोत् प्रियशब्दादिमचमिति प्रियस्थिरस्फिरोहव-
ज्जलेत्यादिना प्रीत्यादेशः तस्मादस्य सान्नो वसिष्ठस्य प्रियमिति
नाम सम्पन्नं तस्मादद्यतनोऽपि वासिष्ठेनानेन सुवन् यजमानो
देवानां प्रेमाणं प्रियत्वं गच्छति एषु च त्रिषु स्तोत्रेषु पूर्वोक्त
एवैकविंशस्तोमः कार्यः ॥ १० ॥

इति तारुण्यमहाब्राह्मणे द्वादशाध्यायस्य

द्वादशः खण्डः ।

अथ त्रयोदशः खण्डः ।

इत्थं पञ्चदशस्तोत्राणि गतानि अथैतस्य चतुर्थस्याङ्गः षोड-
शिमत्वात् तत्र षोडशस्य स्तोत्रे बृहत्सान्ना द्विपदासु स्तोत्रव्यति
विधित्सुराह ।

इन्द्रश्च बृहश्च समभवतां तमिन्द्रं बृहदेकया
तन्वात्यरिच्यत तस्या अविभेदनया माभिमविष्यतीति
सोऽब्रवीत् षोडशी तेऽयं यज्ञक्रतुरस्त्विति स षोडश्य-
भवत्तदस्य जन्म ॥ १ ॥

देवानां मध्ये इन्द्रश्च बृहत्सामं च समभवतां प्रजापतेरुरसो
वाङ्मयाश्च संभूतौ सहोत्पन्नावभूतां एवं सहोत्पन्नं तमिन्द्रं

बृहत्साम एकया तन्वा एकेन शरीरेणानेनात्यरिच्यत अति-
रिक्तमभूत् ततः स इन्द्रः तस्या बृहतस्तन्वा अतिरिक्तया अवि-
भेत् भीतवान् अनयातिरिक्तया तन्वा माबृहत्सामाभिभविष्य-
दिति पराभविष्यति एवं भीतस्मन् इन्द्रोऽब्रवीत् हे बृहत् ते
तव येयमतिरिक्ता तनूः चिह्नितानां पञ्चदशानां स्तोत्राणां
यत् षोडशसंख्यापूरकं स्तोत्रं तदात्मना जातेत्यर्थं अयं षोडशी-
नाम यज्ञक्रतुरस्तीति षोडशस्तोत्राणि षोडशशस्त्राणि यस्यासौ
षोडशी षोडशाख्यः सोमयागो भवत्वित्यर्थः एवमिन्द्रोक्ते तदन-
न्तरं सषोडश्यभवत् उक्तः स्तोत्रपञ्चदशकापेक्षया अतिरिक्ताया
बृहतस्ततः स षोडशी षोडशस्तोत्रवान् यज्ञक्रतुरभवत् अस्य
षोडशिनस्तदेव जन्मोत्पत्तिर्बृहतः सम्बन्धित्यतिरिक्ता तनूः
विहितानां पञ्चदशानां स्तोत्राणां यत् पञ्चदशानां षोडश-
संख्यापूरकं स्तोत्रं तदात्मना जातेत्यर्थः ॥ १ ॥

तस्माद्बृहत्साम षोडशितया कार्यमित्याह ।

अतिश्रिया आटव्यं रिच्यते यो गायत्रीषु द्वि-
पदासु बृहता षोडशिना स्तुते ॥ २ ॥

यत्शब्दश्रवणात्तच्छब्दाध्याहारः सोऽयं श्रिया सम्पदा
आटव्यं शत्रुमतिरिच्यते अधिको भवति योगायत्रीषु द्विपदा-
सु बृहता षोडशिना षोडशिसाम्ना स्तुते स्तावयतीत्यर्थः ॥ २ ॥

काः पुन स्ताः द्विपदा इत्यत आह ।

उप नो हरिभिः सुतमित्येता वै गायत्रो द्विपदा
एतासु स्तोतव्यं ॥ ३ ॥

उपनोहरिभिः सुतमित्याद्याः उत्तराग्र्ये समान्नाताः
एता एव गायत्रो द्विपदाः यद्यपि तास्त्रिपदा गायत्र्यः तथा-
प्युपनोहरिभिः सुतमिति प्रथमं पाद एतत्तृतीयपादात्मना
पुनः पुनरभ्यस्यते इति तासां द्विपदात्वं एतासु द्विपदासु बृहता
सान्ना स्तोतव्यमित्येकः पक्षः ॥ ३ ॥

अथ पश्चान्तरं विधित्सुः सामान्तरस्योत्पत्तिमाह ।

इन्द्रः प्रजापतिमुपाधावदृष्ट्वा हनानीति तस्मा
एतामनुष्टुभमपहरसं प्रायच्छत्तया नास्तृणुत यद-
स्तृतोव्यनदत्तन्नानदस्य नानदत्वं ॥ ४ ॥

इन्द्रः पुरा एतं असुरं हन्तुं स्वयं अपराद्धः सन् प्रजापतिं
स्रष्टारं स्वपितरमुपाधावदुपागच्छत् किं कुर्वन् एतमसुरमहं
हनानि हननसमर्थो भवामि यथाऽहं हन्तुं शक्यामि तथा मां
कुर्वीति ब्रुवन् तस्मा उपगतायेन्द्राय अपहरसं अपगतहरसं
तेजःप्रतिपादकेन हरःशब्देन विधुरामेतां प्रत्यस्मा इत्या
दिकं अनुष्टुभमृचं प्रायच्छत् प्रादात् अनया एतं जहीति तत
इन्द्रसां तस्मिन् एते प्राचिपत् तथा स नास्तृणुत नाहिंस्यत
स्तृहिंसायामिति धातुः सचास्तृतो अहिंसतः सन् यत् व्यनदत्

विशेषशब्दमकरोत् तन्वानदं सामामवत् यस्मादेवं नदना-
ज्जातं तत्तस्मान्नानदस्य साम्बो नानदत्वं नानदमिति नाम
सम्पन्नं ॥ ४ ॥

इत्थं पक्षान्तरोपयुक्तं साम प्रदर्श्य अथ तस्याधारभूता
स्तोत्रीया ऋचो विवक्षुराह ।

तं पुनरुपाधावत्तस्मै सप्तानां होत्राणां हरो
निर्माय प्रायच्छत् ॥ ५ ॥

तं प्रजापतिमिन्द्रः पुनरुपाधावत् उपागच्छत् तथानुष्टुभा
नासौ वृत्रोहत इति ब्रुवन् ततस्तस्मै इन्द्राय प्रजापतिः सप्तानां
होत्राणां होत्रमैत्रावरुणादयः सप्त वक्तारः तेषामात्विज्यानि
होत्राशब्देनोच्यन्ते सप्तसंख्यानां होत्रमैत्रावरुणादिसम्बद्धानां
कर्माणां हरस्तेजः निर्मायोत्पाद्य एकीकृत्य प्रायच्छत् ततस्तेन
हरसा तं वृत्रमलणुत तमवधीत् ॥ ५ ॥

एतद्वेदनफलमाह ।

तमस्तृणुत स्तृणुते तं यन्तुस्तूर्षते यएवं वेद ॥६॥

यं शत्रुं तुस्तूर्षते तनुं हिंसितुमिच्छति तं स्तृणुते दिनस्ति
स पुरुषः यएवं पूर्वोक्तमर्थं वेद जानाति ॥ ६ ॥

किन्तत इत्याह ।

तस्माद्हरिवतीषु स्तुवन्ति हरिवतीः शंसन्ति

हरिवतीषु ग्रहो गृह्यते हरोद्यस्मै निर्माय प्राय-
च्छत् ॥ ७ ॥

यस्मादिन्द्रो हरसा प्रजापतिदत्तेन दत्तमवधीत् तस्मात्
कारणात् हरिवतीषु हरिशब्दयुक्तासु एकदेशविकृतमनन्यव-
द्भवतीति न्यायेन हरिशब्देन हरःशब्दः प्रत्यभिज्ञायते अत
एवासु हरिवतीषु असावि सोम इन्द्र त इत्याद्यासु नानदेन षोड-
शिसान्ना स्तुवन्ति एतत्प्रचान्तरं तथा हरिवती हरिशब्दयुक्ता
एव ये होतारः शंसन्ति तथा हरिवतीञ्चचुरादिशत्रुहननमि-
त्याद्यास्वृक्षु पच्यमानासु अध्वर्युणा ग्रहः षोडश्याख्यो गृह्यते
तस्मादिन्द्राय हरोहरिशब्दवाच्यं खलु तेजो निर्माय पुरा
प्रजापतिः प्रायच्छत् दत्तवान् सप्तानां होत्राणां हरोनिर्माय
प्रायच्छदिति यदुक्तं तस्योपपादकं लिङ्गं ॥ ७ ॥

अस्मिन् षोडशस्तोत्रं दर्शयति ।

एकविंशायतनो वा एष यत् षोडशी सप्त हि प्रा-
तःसवने होत्रा वषट् कुर्वन्ति सप्त माध्यन्दिने सवने
सप्त तृतीयसवने ॥ ८ ॥

यत् यः षोडशी एषः एकविंशायतनो वा एकविंशस्तोम-
स्यायतनभूत आश्रयभूतः तत्कुतो हेतोः प्रातःसवने सप्तसं-
ख्याकाः होत्राः होत्रमैत्रावरुणादयः ऋत्विजो वषट् कुर्वन्ति
प्रस्थितयाज्याद्याभिर्वषट्कृत्य यजन्ते तथोत्तरयोः सवनयोरपी-

त्येकविंशतिसंख्या स्तोत्रा भवन्ति हि यस्मादेवं तस्मात् षोड-
शिन एकविंशायतनत्वं इत्थं बृहन्नानदाख्यं सामद्वयं विकल्पेन
षोडशिसाम कर्तव्यमित्युक्तं ॥ ८ ॥

अथ स्वाभिमतं पञ्चान्तरं दर्शयति ।

गौरीवितं भवति ॥ ९ ॥

गौरीवितं साम इन्द्रं जुषस्व प्रवहेति त्वचे षोडशि साम
कार्यं ॥ ९ ॥

अथास्य साम्नः ऋषिसम्बन्धप्रदर्शनपुरःसरमुत्पत्तिं दर्शयन्
स्तौति ।

गौरीवितिर्वा एतच्छाक्तगो ब्रह्मणोऽतिरिक्तमप-
श्यत्तद्गौरीवितमभवदतिरिक्तं वा एतदतिरिक्तेन स्तु-
वन्ति यद्गौरीवितेन षोडशिनः श्वस्तनवान् भव-
त्यपि प्रजाया उपलभ्यः ॥ १० ॥

तदतिरिक्तं वा एतदित्यन्तं पूर्ववद्याख्येयं यद्गौरीवितेन
साम्ना षोडशिनं षोडशिस्तोत्रं प्रणयति अतिरिक्तेनाधिकेनैव तेन
स्तुवन्ति तस्मादाधिक्यवता साम्ना स्तवनात् श्वस्तनवान् श्वदिवसे
भवं श्वस्तनं तद्वान् प्रजायाः पुनः पुत्रपौत्ररूपायाः उपलभ्यः
उपकल्पितः उपभोग्यश्च भवति पूर्वन्नानदं साम षोडशिस्तोत्र-
तया कार्यमभिहितं पञ्चात्पञ्चान्तरत्वेन गौरीवितमपि ॥ १० ॥

एवं सत्यसतोः षट् त्वादह्नां विकल्पः स्यादिति मन्वानः
एकस्मिन्नेव प्रयोगे देशभेदेनैते सामनी व्यवस्थापयितुमाह ।

विशालं लिबुजया भूत्याभ्यधादिति होवाचोपो-
दिति गौपालेयोऽनुष्टुभि नानदमकगौरीवितेन षोड-
शिनमस्तोष्टाञ्जसा श्रियमुपागान् श्रिया अवपद्य
इति ॥ ११ ॥

लिबुजया लिप उपदेहे उपदेह उपचयः लेपेन उपचयेन
जाता लिबुजया सम्पूर्णया विभूत्या सम्पदा विशालं विस्तृतं
यथा भवति तथा अभ्यधात् अभिहितवानुक्तवानिति खलु गौपा-
लेयो गौपालपुत्र उपोदितिर्नाम ऋषिरुवाच पुरा प्रोक्तवान्
अभिधानप्रकार उच्यते अनुष्टुभि चतुर्थेऽहनि आर्भवपवमाने
पुरोजितीति योऽयं अनुष्टुभसृचस्तस्मिन्वानदं साम अकः कृत-
वान् गौरीवितेन हृत्वा साम्ना षोडशिनमस्तोष्ट षोडशिसोत्रं
कृतवान् एवं सामद्वयं व्यवस्थया कृत्वा अञ्जसा आर्जवेन
श्रियं सम्पदं उपागात् उपागच्छत् उपगतया च तथा श्रिया
नावपद्यते न कदाचिद्दीयत इति ॥ ११ ॥

कोऽसावभिदध्यादिति तमाह ।

एष वै विशालं लिबुजया भूत्याभिदधाति योऽनु-
ष्टुभि नानदं कृत्वा गौरीवितेन षोडशिना स्तुतेऽञ्जसा
श्रियमुपैति न श्रिया अवपद्यते ॥ १२ ॥

एष वै एष खलु विशालं विस्तृतं लिबुजया उपचितया
भूत्या ऐश्वर्येण अभिदधाति यो यजमानः अनुष्टुभिः प्रानुष्टुभे
तृचे नानदं साम इत्वा गौरीवितेन षोडशिना षोडशिसाम्ना
स्तुते तदनन्तरमञ्जसार्जवेन त्रियमुपगच्छति न च तथा त्रिया
वियुज्यते ॥ १२ ॥

इत्थं साम व्यवस्थाप्य षोडशिसाम्ना स्तोत्रियाः कामना
भेदेन विभिन्नाः प्रदर्शयन्नेकं पञ्चमाह ।

शक्करीषु षोडशिना स्तुवीत यः कामयेत वज्री
स्यामिति ॥ १३ ॥

षट् पञ्चाशदक्षरा ऋचः शब्दस्य शक्करीषु षोडशिना षोड-
शिसाम्ना स्तुवीत यो यजमानः वज्री स्यात् वज्रवान् वीर्यवान्
भवेयमिति स शक्करीषु षोडशिना स्तुवीत ॥ १३ ॥

तदेतदुपपादयति ।

वज्री वै षोडशी वज्रः शक्करीषु वज्रैर्यैवास्मै वज्रं
स्पृणोति वज्रीभवति ॥ १४ ॥

षोडशिनः शक्करीणाञ्च वज्रवहतहननसाधनत्वाद्ब्रह्मं
अत्र च शक्करीषु षोडशिसाम्ना स्तवनात् वज्रेण वज्रात्मके-
नैव षोडशिना शक्करीषु वज्रं अस्मै यजमानाय स्पृणोति

बलवति संयोजयति तर्पयति वा स्पृप्रीतिबलनयोरिति धातुः स
च यजमानो वज्जी वज्ज्वान् भवति ॥ १४ ॥

अथ फलान्तराय स्तोत्रीयां विधत्ते ।

अनुष्टुप्सु षोडशिनो स्तुवीत यः कामयेत नमा
वागतिवदेदिति ॥ १५ ॥

अनुष्टुप्सु अनुष्टुप्छन्दस्कास्वृक्षु षोडशिसाम्ना स्तुवीत
नमा वाक् परैः प्रयुज्यमानं वाक्यं नातिवदेदतिक्रम्य न ब्रूया-
दिति यो यजमानः कामयेत सोऽनुष्टुप्सु स्तुवीत ॥ १५ ॥

अथैतदुपपादयति ।

वज्रो वै षोडशी वागनुष्टुब्बज्रौ षौवास्मै वाचं
स्पृणोति नैनं वागतिवदति ॥ १६ ॥

अस्मै यजमानाय वज्रेणैव वाचं स्पृणोति प्रीणयति अत
एनं वाङ्गातिवदति सिष्टं सिद्धं ॥ १६ ॥

काः पुन स्ता अनुष्टुभ इति तत्राह ।

असावि सोम इन्द्र त इत्येतासु स्तोतव्यं ॥१७॥

असावि सोम इत्याख्यायास्तिस्त्रोऽनुष्टुभः एतासु गौरीवि-
तेन षोडशिसाम्ना स्तोतव्यं ॥ १७ ॥

अथान्नाद्यकामस्य षोडशिसोतीयां दर्शयति ।

विराट्खन्नाद्यकामः षोडशिना स्तुवोत वज्रो वै
षोडशी वैराजमन्नं वज्रेणैवास्मा अन्नं सृणोत्य-
न्नादो भवति ॥ १८ ॥

विराट् कन्दस्वाम्यं अन्नाद्यकाम अन्नञ्च तदाद्यं अन्नाद्य-
कामो यजमानः षोडशिसान्ना स्तुवीत वज्ररूप एव षोडशी
अन्नञ्च वैराजञ्च विराट् सम्बद्धं अस्मै यजमानाय वज्रेणैव
अन्नं सृणोति तदनन्तरञ्च यजमानोऽन्नादो भवति ॥ १८ ॥

काः पुनर्विराज इत्यत आह ।

प्रवो महे महे वृधे भरध्वमित्येतासु स्तोतव्यं ॥१९

प्रवोमह इत्याद्यास्तिस्रो विराज इत्येतासु गौरोवितेन
स्तोतव्यं ॥ १९ ॥

एतासु विद्यमानान्यक्षराणि विभज्य स्तौति ।

त्रयस्त्रिंशदक्षरा वा एताविराजो यदेकविं-
शति प्रतिष्ठा सा यद्द्वादशप्रजातिः सा ॥ २० ॥

एताः प्रवोमह इत्याद्या विराजः त्रयस्त्रिंशदक्षरा वै
त्रयस्त्रिंशदक्षराः खलु प्रतिपादमेकादशाक्षरत्वात् तत्र एक-
विंशतिसङ्ख्यान्यक्षराणीति यत् सा प्रतिष्ठा स्तोमानां मध्ये एक-

विंशति प्रतिष्ठाहेतुः तस्माद्दृश्यान्ततोऽवशिष्टानि यत् द्वादशा-
क्षराणि सा प्रजातिः प्रजानामुत्पत्तिः गर्भाधानादूर्ध्वं द्वादश-
मासात्मके संवत्सरे पूर्वं हि प्रजाः प्रजायन्ते ॥ २० ॥

एतद्वेदनफलमाह ॥

प्रतिष्ठाय प्रजायते नो चान्तस्थायाञ्जीयते य एवं
वेद ॥ २१ ॥

प्रतिष्ठाय उत्कृष्टे स्थाने प्रतिष्ठितो भूत्वा ततः प्रजायते पुत्रा-
दिरूपेणोत्पद्यते नो नैव च अन्तस्थायां अन्तर्मध्ये अवस्थितायां
प्रजायां जीयते अपजीयते ज्यावयोहानाविति धातुः य एव-
मासुविराट्सु उक्तां प्रतिष्ठां प्रजातिञ्च वेद एवं कामनाभेदेन
स्तोत्रीयाणां विकल्पा उक्ताः ॥ २१ ॥

अथ नित्यप्रयोगे इन्द्रं जुषस्वेत्याद्यास्तिस्त्र ऋचो गौरीवि-
तस्य षोडशिसाम्ना स्तोत्रीयाः कार्या इत्यभिप्रेत्य तत्रत्यानु-
पसर्गान्विदधाति ।

अथ वा एता एकपदास्त्राक्षरा विष्णोश्छन्दो भु-
रिजः शक्यः ॥ २२ ॥

इन्द्रं जुषस्वेत्याद्यास्तिस्त्र ऋचः पञ्चपदासु पञ्चाक्षराः तत्र
प्रथमायाम्बुचि प्रथमपादात् ऊर्ध्वं प्रवादति तीण्यक्षराण्याम्ना-
तानि द्वितीयपादात्परमिति हरिरिति अक्षरत्रयमाम्नातं तथा

तृतीयपादात्परमिति मतिने नेत्यक्षरत्रितयं अविशिष्टौ पञ्चाक्षरौ द्वौ पादौ आदितः पञ्चाक्षरास्त्रयः पादा इति पञ्चाक्षरायाः पञ्चपादाः प्रथमाः तत्राद्येषु त्रिषु पादेषु प्रवाहाद्यास्त्यक्षराः शक्यं इति च उपसर्गा इति चाख्यायन्ते एवमुत्तरयोरपि तथाच प्रत्युचं तयस्त्रय उपसर्गा इति त्वचेन भवतीति तैर्विरहिता इन्द्रं जुषस्वेत्याद्याः पञ्चविंशत्यक्षरा गायत्र्यो भवन्ति ते तैः सहिताश्चतुर्विंशदक्षरानुष्टुभो भवन्ति अत्र निदानकारः तस्यैता ऋचः पञ्चविंशत्यक्षरापञ्चपदाः पञ्चाक्षरपदाः नवोपसर्गाणि आदितस्त्रयाणां पादानां त्रीणि त्रीण्युपसर्गाक्षराणि विष्णोः पादान्ते तु भवन्ति तेऽष्टाक्षराः सम्पद्यन्ते पञ्चाक्षरावुत्तरौ दशाक्षरावेकः ताश्चतुस्त्रिंशदक्षराः सम्पद्यन्त इत्यादिना इममर्थं बद्ध्वा प्रपञ्चितवान् तत्र तत्र ताः प्रवाहाद्या उपसर्गास्ते प्रदर्शयन्ते अथवा इत्यादिना अथेति पञ्चान्तरमापरिग्रहे इन्द्रं जुषस्वेत्यादीनां तिसृणां आदितस्त्रिभ्यः पञ्चाक्षरपादेभ्य ऊर्ध्वं यानि प्रवहेत्यादीनि त्रीण्यक्षराणि एतास्त्यक्षरा एकपदा विष्णोश्चन्द्रसः विष्णुसम्बन्धिना छन्दसा भुरिजः शक्यं भूरिकनामिकः शक्यरीविशेषः ॥ २२ ॥

एतासां शीघ्रफलत्वमाह ।

एताभिर्वा इन्द्रो वृत्रमहन् क्षिप्रं वा एताभिः
पाप्मानं हन्ति क्षिप्रं वसीयान् भवति ॥ २३ ॥

एताभिः शकरीभिः खलु पुरा इन्द्रो वृत्तमसुरं हतवान्
 आभिर्द्वैतमशकद्वन्तुं तच्छकरीणां शकरीत्वमिति विज्ञायत इति
 निरुक्तं यस्मादेवं तस्मादेकपदाभिर्भूरिकशकरीभिः क्षिप्रं पाशानं
 हन्ति विनाशयति क्षिप्रं शीघ्रं वसीयान् वसुमत्तरः श्रेष्ठश्च
 भवति ॥ २३ ॥

अथैता एकपदाः इन्द्रं जुषस्वेत्याद्याश्च संयुज्य सौति ।

चतुस्त्रिंशदक्षराः संस्तुतो भवति त्रयस्त्रिं-
 शद्देवताः प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशो देवतानां प्रजापति-
 मेवोपयन्त्यरिष्ट्यै ॥ २४ ॥

प्रत्यृचं प्रवहाद्यास्त्रिस्त्रिंशत् एकपदाः ताश्च संस्तुताः प्रत्यृ-
 चन्नवनवाक्षराणि सम्पद्यन्ते पञ्चाक्षरैः पञ्चभिः पञ्चभिः पादैः
 पञ्चविंशत्यक्षराणि सम्पद्यन्ते ता उभयोर्मिलित्वा प्रत्यृचं चतु-
 स्त्रिंशदक्षराः संस्तुतः सङ्घं स्तुतः त्रिचतुस्त्रिंशदक्षरात्मकः ससु-
 दायो भवति त्रयस्त्रिंशद्भिः त्रयस्त्रिंशत्संख्याका देवताः प्राप्नोति
 अष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्या इन्द्रश्च वषट्कारश्चेति
 त्रयस्त्रिंशदेतासां देवतानां प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशत् संख्यापूरको
 भवति चतुस्त्रिंशेनाक्षरेण चतुस्त्रिंशं प्रजापतिमेवोपयन्ति
 उपगच्छन्ति अरिष्ट्यै अहिंसायै ॥ २४ ॥

अथोद्गातृणां षोडशस्तोत्रसमये हिरण्यधारणं विधत्ते ।

हिरण्यं सम्प्रदायं षोडशिना स्तुवते ज्योति-
ष्मानस्य षोडशी भवति ॥ २५ ॥

हिरण्यं सुवर्णं सम्प्रदायं अन्योन्यस्मै प्रदाय प्रदाय उद्गा-
तारः षोडशिसाम्ना स्तुवते तस्य साम्नः यां यां विभक्तिं यो यो
ब्रूते स स हिरण्यं धृत्वा तथा भक्त्या स्तुवीतेत्यर्थः तदुक्तं सूत्रकृता
यो यः सामाङ्गं ब्रूयात् स स हिरण्यं धारयेदिति अत्र सम्प्रदाय-
मिति णसुल प्रत्ययान्तस्तेन एकमेव हिरण्यं एकैकस्मै दान-
समये गातव्यमिति गम्यते षोडशिसाम्ना स्तोष्यमाण इत्यादि-
ना षोडशिस्तोत्राङ्गत्वेन यदुक्तं सूत्रकारेण तत्सर्वमतानुसन्धेयं
स्वस्वभक्तिगानसमये उद्गातृभिर्हिरण्यस्य धारणादस्य यज
मानस्य षोडशी ज्योतिष्मान् तेजस्वी भवति ॥ २५ ॥

अथैतस्मिन् षोडशिस्तुतिकाले अश्वस्य स्थापनं विधत्ते ।

अश्वः कृष्ण उपतिष्ठति साम्येच्याय म्नाटव्यलोक-
मेव सविधमं स्तिष्ठति ॥ २६ ॥

कृष्णः कृष्णवर्णाश्वः सदसः पूर्वस्मिन् परस्मिन्वा द्वारे प्रत्य-
ङ्मुखः प्राङ्मुखो वा उपतिष्ठति यथा उपस्थितो भवति तथा
कुर्व्यादित्यर्थः तदुक्तं सूत्रकारेण अश्वः कृष्णः पूर्वस्यां सदसो-
द्वारि प्रत्यङ्मुखस्तिष्ठेदिति शाण्डिल्योऽपरस्यां प्राङ्मुख इति
आत्रेय इति किमर्थमस्योपस्थानं साम्येच्याय साम्यमीक्षणं

साम्येच्चं साम्यदर्शनायेत्यर्थः अपि च स उपस्थितोऽश्वः आहव्य-
लोकं शत्रुनिवासस्थानमेव विविधसुखवायुना अप्रगमयंस्तिष्ठति
अथ द्विप्रकारोऽयं षोडशी विहृतोऽविहृतश्च तत्र विहृत इन्द्रं
जुषसेत्याद्यास्तोत्रीया विहिताः अविहृते त्वसावि सोम इन्द्रव-
इत्याद्यास्त्रिस्तोऽनुष्टुभः स्तोत्रीयाः ॥ २६ ॥

अथैतासु अनुष्टुप्त्वं स्तोतुमाह ।

एकाक्षरं वै देवानामवमं छन्द आसीत्सप्ताक्षरं
परमन्नवाक्षरमसुराणामवमं छन्द आसीत् पञ्चद-
शाक्षरं परमं देवाश्च वा असुराश्चास्पृहन्त तान् प्रजा-
पतिरानुष्टुभो भूत्वान्तरातिष्ठत्तं देवासुरा व्यह्वयन्त
सदेवानुपावर्त्तत ततो देवा अभवन् परासुराः ॥२७॥

देवानामवमं न्यूनतमच्छन्द एकाक्षरं एकमेवाक्षरं यस्य तथा-
विधमासीत् परमेकं छन्दः सप्ताक्षरमासीत् असुराणामवमन्न-
वाक्षरमासीत् परमं पञ्चदशाक्षरं एवं सप्तभिः सप्तछन्दोभिः
सहिता देवताश्चासुराश्चास्पृहन्त तान् स्पृहमानानुभयविधान-
न्तरा तेषाम्मध्ये प्रजापतिस्तेषां पिता अनुष्टुभः पादो भूत्वा अति-
ष्ठत् स्थितवान् सप्ताक्षरादि देवानां परमं छन्दः असुराणान्नवा-
क्षरन्यूनं सप्ताक्षरं उभयसाधारण्येन मध्येऽवस्थितं अनुष्टुभः पाद-
स्याक्षर इति तद्रूपो भूत्वा प्रजापतिर्मध्यस्थोऽभवदित्यर्थः तन्मध्ये
स्थितं प्रजापतिं देवा असुराः देवाश्चासुराश्च व्यह्वयन्त विविध-

माह्वयन् सं च देवैरसुरैश्चाह्वयमानः प्रजापतिः देवानुपावर्त्त-
तोपागच्छत् नासुरान् ततोऽनन्तरं देवा अभवन् समृद्धा अभ-
वन् असुराः पराभवन् पराभूताः पराजिताः आसन् आनुष्टुभेन
प्रजापतिना सहायेन देवानामभिरुद्धिर्जातेति अनुष्टुप्समृद्धि-
हेतुः ततोऽनुष्टुभस्तोत्रीयाः समृद्धिहेतव इत्यर्थः ॥ २७ ॥

एतद्वेदनं प्रशंसति ।

भवत्यात्मना परास्य भ्रातृव्यो भवति य एवं
वेद ॥ २८ ॥

गतमेतत् ॥ २८ ॥

अथ देवैः केन छन्दसा आसुरं किं छन्दोऽपहृतमिति उभयं
विविच्य दर्शयति ।

ते देवा असुराणामेकाक्षरेणैव पञ्चदशाक्षर-
मष्टञ्जत द्व्यक्षरेण चतुर्दशाक्षरं त्र्यक्षरेण त्रयोदशा-
क्षरञ्चतुरक्षरेण द्वादशाक्षरं पञ्चाक्षरेणैकादशा-
क्षरं षडक्षरेण दशाक्षरं सप्ताक्षरेण नवाक्षर-
मष्टाभिरैवाष्टावष्टञ्जत ॥ २९ ॥

प्रजापतिसहायेन समृद्धा देवाः समृद्धेनैकादशाक्षरेणैव
छन्दसा असुराणां पञ्चदशाक्षरं यत्परमं छन्दसादष्टञ्जत अव-

ईयन् अक्षरेणात्मीयेन छन्दसा आसुरं चतुर्दशाक्षरं छन्दो-
ऽवृत्तत एवमुत्तरत्रापि योज्यं अष्टाक्षरस्य छन्दसान्तरालवर्ति-
त्वेनोभयसाधारणत्वात् अष्टाभिरेवाक्षरैः आसुराण्यष्टाक्षराण्य-
वृत्तत ॥ २६ ॥

एतद्वेदनफलमाह ।

एवमेव भ्रातृव्याङ्गतिं वृङ्क्ते य एवं वेद ॥ ३० ॥

यथा देवाः स्वकीयैश्छन्दोभिः असुराणाञ्छन्दसः क्रमेणा-
वर्जयन् एवमेव भ्रातृव्याङ्गन्तो भूतिमैश्वर्यं वृङ्क्ते वर्जयति य
एवमुक्तं ब्राह्मणार्थञ्जानाति ॥ ३० ॥

अथ प्रकारान्तरेण तद्वेदनस्य फलमाह ।

अपरुद्ध यज्ञ इव वा एष यत् षोडशी कनीयस्विन-
इव वै तर्हि देवा आसन् भूयस्विनोऽसुराः कनीय-
स्वी भूयस्विनं भ्रातृव्यं वृङ्क्ते य एवं वेद ॥ ३१ ॥

यत् योज्यं षोडशी नाम यज्ञक्रतुः एषः स अपरुद्ध इव वै
इवेत्यवधारणे शत्रुभिरवरुद्धमानेन आक्रम्यमाणेन यत्क्रियमाणै-
र्यज्ञोपरुद्ध यज्ञः तादृश इव खलु तत्कस्य हेतोः तस्मिन् काले
असुरैः सह युद्धसमये कनीयस्विनः कनीयांसि एकाक्षरादीनि
सप्ताक्षरान्तानि छन्दसां आसुरेभ्यश्छन्दोभ्यो न्यूनाक्षरत्वात्
अल्पीयांसि तद्वन्तो देवाः अल्पा एवासन् नवाक्षरादीनि पञ्च-

दशाक्षरान्तानि छन्दांसि वृहत्क्षरत्वात् भूयांसि तद्वन्तो असुरा
महान्त आसन् एवं सति अधिकवलयैस्त्रैरुपरुध्यमाना देवाः षोड-
शिनमाहृत्य तत्तत्त्वेनानुष्टुभेन प्रजापतिना तानधिकानसुरान-
भ्यभवत् तस्मादेव षोडशो उपक्षयपक्ष इति य एवं वेद जानाति
स वेदिता कनीयस्वी अल्पीयानपि भूयस्विनं अधिकं श्राव्यं
शतं एतं वर्जयति ॥ ३१ ॥

अथ यदुक्तं सूत्रकारेण इविद्वानं गत्वा षोडशग्रह-
मवेक्षेतोद्गाता अहमवेक्षेत इति अवेक्षेतोद्गाता यस्मादन्य इतीति
तन्मन्त्रविशिष्टमवेक्षणं विधत्ते ।

यस्मादन्योन परो अस्ति जातो य आवभूव भुव-
नानि विश्वाः प्रजापतिः प्रजया सम्बिदानस्त्रीणि
ज्योतींषि सचते स षोडाशीत्युद्गाता ग्रहमवेक्षते
॥ ३२ ॥

यस्मात्प्रजापतेः सर्वकारणभूतादन्यो व्यतिरिक्तः परो जात
उत्पन्नो नास्ति यश्च विश्वानि सर्वाणि भुवनानि भूतजातानि
आवभूव कारणात्मना व्याप्तोऽभूत् भूमाप्ताविति धातुः स प्रजा-
पतिः प्रजानामीश्वरो देवः प्रजया आत्मीयया सामान्याभि-
प्रायमेकवचनं स्वात्मना स्रष्टव्येन सर्वेण कार्यजातेन सम्बि-
दानः एकमर्थं गच्छन् त्रीणि ज्योतींषि चन्द्रसूर्याग्निरूपाणि
अथवा गार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयात्मकानि तेजांसि सचते

सेवते प्राप्नोति स च प्रजापतिः षोडशी षोडशमहात्मना कार्य-
रूपेण वर्द्धत इति मन्त्रार्थः अनेन मन्त्रेण उद्गाता एतत् आसा-
दितं षोडशग्रहमवेक्षते ॥ ३२ ॥

एतद्वेदनं प्रशंसति ।

ज्योतिष्मानस्य षोडशी भवति य एवं वेद ॥३३॥

स्पष्टमेतत् ॥ ३३ ॥

अथ पूर्ववदेतस्मिन् स्तोत्रे स्तोमकृप्तिं विधाय स्तौति ।

एकविंश एव स्तोमो भवति प्रतिष्ठायै प्रतिति-
ष्ठति ॥ ३४ ॥

पूर्वेषु स्तोत्रेषु यः स्तोमो विहितः स एकविंशस्यापि स्तो-
त्रस्य स्तोमो भवति प्रतिष्ठायै प्रतिष्ठानार्थं अतएतेनैकविंश-
स्तोमेन स्तुतेन यजमानः प्रतितिष्ठति ।

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोहार्दं निवारयन् ।

पुमर्थांश्चतुरो देयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥ ३४ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वरवैदिकमार्गप्रवर्त्तकश्रीवीर-
बुक्कभूपालसाम्राज्यधुरन्धरेण सायणाचार्येण विरचिते माध-
वीये सामवेदार्थप्रकाशे ताण्ड्यमहाब्राह्मणे द्वादशाध्यायस्य
तयोदशः खण्डः ।

द्वादशाध्यायः समाप्तमगमत् ।

साण्डमहाब्राह्मणस्य सूची ।

प्रथमाध्याये ।

खण्डः १—१० । यज्ञे उद्गातृगेयानि स्तोत्रस्तोमभागरूपाणि
यजूंष्यभिहितानि ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ दृतस्थीद्गातृजपमन्त्रः ।
- २ गृहान्निर्गतस्य जपमन्त्रः ।
- ३ दूरं गतस्योद्गातृजपमन्त्रः ।
- ४ यागभूमिसन्निहिते जपमन्त्रः ।
- ५ पितृप्रस्थानमन्त्रः ।
- ६ यूपोच्छ्रयणमन्त्रः ।
- ७ वेद्याक्रमणमन्त्रः ।
- ८ रराटीस्पर्शनमन्त्रः ।
- ९ हविर्दानप्रवेशनमन्त्रः ।

इति प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ सोमे वाङ्मयनमन्त्रः ।
- २ सव्यपार्श्वेनादृत्तोपवेशनमन्त्रः ।

(२)

- ३ द्रोणकुम्भस्पर्शनमन्त्रः ।
- ४ द्रोणकुम्भोपोहनमन्त्रः ।
- ५ पावस्पर्शनमन्त्रः ।
- ६ द्रोणकलशस्याधूहनमन्त्रः ।
- ७ द्रोणकलशसम्प्राञ्जनमन्त्रः ।
- ८ द्रोणकलसे पटक्षेपनमन्त्रः ।
- ९ उद्गाहजपमन्त्रः ।

इति द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ प्रवृत्तहोमकरणप्रथममन्त्रः ।
- २ प्रवृत्तहोमकरणद्वितीयमन्त्रः ।
- ३ तृणापसरणमन्त्रः ।
- ४ उपवेशनमन्त्रः ।
- ५ स्तोमयोजनमन्त्रः ।
- ६ स्तोमयोजनादूर्ध्वं प्रथमजपमन्त्रः ।
- ७ स्तोमयोजनादूर्ध्वं द्वितीयजपमन्त्रः ।
- ८ यजमानवाचनमन्त्रः ।
- ९ ईक्षकप्रेक्षणमन्त्रः ।
- १० आदित्योपस्थानमन्त्रः ।

इति तृतीयः खण्डः ।

(३)

अथ चतुर्थः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ आदित्योपस्थानस्य वैकल्पिकमन्त्रः ।
- २ आहवनीयोपस्थानमन्त्रः ।
- ३ आस्तावाद्युपस्थानमन्त्रः ।
- ४ आग्नीध्रीयोपस्थानमन्त्रः ।
- ५ होतृद्विष्णोपस्थानमन्त्रः ।
- ६ मैत्रावरुणस्योपस्थानमन्त्रः ।
- ७ ब्राह्मणाच्छंस्याद्युपस्थानमन्त्रः ।
- ८ मार्जालीयोपस्थानमन्त्रः ।
- ९ औदुम्बर्युपस्थानमन्त्रः ।
- १० ब्रह्मसदनद्वारि जपमन्त्रः ।
- ११ गार्हपत्योपस्थानमन्त्रः ।
- १२ गार्हपत्यसन्पद्माहवनीयोपस्थानमन्त्रः ।
- १३ दक्षिणाग्न्युपस्थानमन्त्रः ।
- १४ दक्षिणवेदान्तोपस्थानमन्त्रः ।
- १५ सर्वसंहत्युपस्थानमन्त्रः ।

इति चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ द्वारवाह संसृज्य प्रवेशनमन्त्रः ।
- २ औदुम्बर्यासुप्रवेशनमन्त्रः ।
- ३ सोमचमसावेक्षणमन्त्रः ।

- ४ सोमचमसभक्षणमन्त्रः ।
५ प्राणाभिमर्शनमन्त्रः ।
६ सोमाभिमर्शनमन्त्रः ।
७ पुनस्तनूमन्त्रः ।
८ सोमाप्यायनमन्त्रः ।
९ नाराशंसभक्षणमन्त्रः ।
१० स्तोमयोजनमन्त्रः ।
११ स्तोमयोजनमन्त्रस्योत्तरभागः ।
१२ यजमानवाचनमन्त्रः ।
१३ चमसभक्षणमन्त्रः ।
१४ स्तोमयोजनमन्त्रस्य शेषभागः ।
१५ तृतीयसवने यजमानवाचनमन्त्रः ।
१६ तृतीयसवने चमसभक्षणमन्त्रः ।
१७ चर्व्ववेक्षणमन्त्रः ।
१८ चर्व्ववेक्षणस्य वैकल्पिको मन्त्रः ।
१९ अक्षिविमार्जनमन्त्रः ।

इति पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ दशरात्रे षोडशस्यहभक्षणमन्त्रः ।
२ वाजपेये षोडशस्यहभक्षणमन्त्रः ।
३ यजमानवाचनमन्त्रः ।
४ चमसभक्षणमन्त्रः ।

(५)

- ५ स्तोमविमोचनमन्त्रः ।
- ६ हविर्योजनस्य अपरद्वारि निष्क्रमणमन्त्रः ।
- ७ आदित्योपस्थानमन्त्रः ।
- ८ आम्नीघ्नीये होममन्त्रः ।
- ९ परिधिनिवपनमन्त्रः ।
- १० अम्नौ शकलप्रहरणमन्त्रः ।
- ११ उद्गाढजपमन्त्रः ।
- १२ पाण्युपघ्राणमन्त्रः ।
- १३ चमससिञ्चनमन्त्रः ।
- १४ आत्माभिसुखे चमसावर्त्तनमन्त्रः ।
- १५ उरसि पाणिधारणमन्त्रः ।
- १६ सुख्यप्राणाभिमर्शनमन्त्रः ।
- १७ दधिभक्षणमन्त्रः ।

इति षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ दक्षिणाप्रतिगृहीतुरश्वसुखसार्जनमन्त्रः ।
- २ रथशिरश्चालम्भनजपमन्त्रः ।
- ३ रथस्थानपहणमन्त्रः ।
- ४ रथ्याङ्गपहणमन्त्रः ।
- ५ रथचक्रसम्पार्जनमन्त्रः ।
- ६ रथारोहणमन्त्रः ।
- ७ आरूढ्य जपमन्त्रः ।

(६)

८ वामरश्मिप्रहणमन्त्रः ।

९ दक्षिणरश्मिप्रहणमन्त्रः ।

इति सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

१ दक्षिणाप्रतिपद्ये प्रथमजपमन्त्रः ।

२ द्रव्यानामधिष्ठातृदेवतोद्देशमन्त्रः ।

३ गोप्रतिपद्यमन्त्रः ।

४ अजप्रतिपद्यमन्त्रः ।

५ हिरण्यप्रतिपद्यमन्त्रः ।

६ अजाप्रतिपद्यमन्त्रः ।

७ अविअन्नयोः प्रतिपद्यमन्त्रः ।

८ अविप्रतिपद्यमन्त्रशेषभागः ।

९ वस्त्रप्रतिपद्यमन्त्रः ।

१० वस्त्रप्रतिपद्यद्वितीयमन्त्रः ।

११ अचेतनवस्तुप्रतिपद्ये जपमन्त्रः ।

१२ उद्भ्रप्रतिपद्यमन्त्रः ।

१३ ऋगप्रतिपद्यमन्त्रः ।

१४ पुरुषहस्तिवराहब्रीहिप्रतिपद्यमन्त्रः ।

१५ तिष्ठमाषप्रतिपद्यमन्त्रः ।

१६ अश्वतरप्रतिपद्यमन्त्रः ।

१७ मन्त्रोत्तरभागानुषङ्गनमन्त्रः ।

इति अष्टमः खण्डः ।

(७)

अथ नवमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ प्रथमस्तोमभागमन्त्रः ।
- २ द्वितीयस्तोमभागमन्त्रः ।
- ३ तृतीयस्तोमभागमन्त्रः ।
- ४ चतुर्थस्तोमभागमन्त्रः ।
- ५ पञ्चमस्तोमभागमन्त्रः ।
- ६ षष्ठस्तोमभागमन्त्रः ।
- ७ सप्तमस्तोमभागमन्त्रः ।
- ८ अष्टमस्तोमभागमन्त्रः ।
- ९ नवमस्तोमभागमन्त्रः ।
- १० दशमस्तोमभागमन्त्रः ।
- ११ एकादशस्तोमभागमन्त्रः ।
- १२ द्वादशस्तोमभागमन्त्रः ।

इति नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ त्रयोदशस्तोमभागमन्त्रः ।
- २ चतुर्दशस्तोमभागमन्त्रः ।
- ३ पञ्चदशस्तोमभागमन्त्रः ।
- ४ षोडशस्तोमभागमन्त्रः ।
- ५ सप्तदशस्तोमभागमन्त्रः ।
- ६ अष्टादशस्तोमभागमन्त्रः ।

(८)

- ७ एकोनविंशस्तोमभागमन्त्रः ।
८ विंशस्तोमभागमन्त्रः ।
९ एकविंशत्याश्वत्वारः स्तोमभागमन्त्राः ।
१० स्तोत्रानुमन्त्रणाश्वत्वारो मन्त्राः ।
११ सन्ध्विस्तोत्रसं वेधानुमन्त्रणमन्त्रः ।
१२ अप्नोर्यामस्य यज्ञस्य अतिरिक्तस्तोमानुमन्त्रणमन्त्राः ।

इति दशमः खण्डः ।

प्रथमाध्यायः समाप्तः ।

द्वितीयाध्याये ।

खण्डः १—१७ । दशरात्रस्य स्तोमगतोद्यत्यादिविष्टुतिविवरणं ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ उद्यतीविष्टुतिस्वरूपमाह ।
२ तत्राधिकारिनिरूपणं ।
३ तस्य प्रशंसनं ।
४ नानाविधफलसाधनत्वेन तत्प्रशंसनं ।
५ प्रतिष्ठाफलतया तत्प्रशंसणं ।

इति प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ परिवर्त्तिनीं विष्टुतिं दर्शयति ।

(६)

- २ वञ्चविधफलसाधनत्वेन तस्य प्रशंसा ।
- ३ तत्रैको दोषो विद्यत इत्याह ।
- ४ यथा भाङ्गविशाखिनां नित्या ।

इति द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ कुलायिनीविष्टुतिं दर्शयति ।
- २ तत्राधिकारिनिरूपणं ।
- ३ तत्राधिकारिविशेषं दर्शयति ।
- ४ अहीनसत्त्वेषु फलसाम्यात् तत्र कुलायिनीविधानं ।
- ५ तस्याः फलान्तरमाह ।
- ६ तस्यां वञ्चदोषसम्भवः ।
- ७ तत्र वञ्चदोषकथनं ।

इति तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ पञ्चपञ्चिनीं विष्टुतिमाह ।
- २ पुरुषपञ्चादिप्राप्तिसाधनत्वेन तत्रशंसा ।

इति चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ अपरां विष्टुतिं दर्शयति ।
- २ तस्या अधिकारिनिरूपणं ।

(१०)

३ तस्याः स्तोमत्रयप्रतिनिधित्वं ।

४ तत्र ज्ञानव्यविषयः ।

इति पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ॥

अन्वः ।

१ अपरा उद्यती विद्युतिः ।

२ तस्याः फलकथनं ।

३ तस्याः फलान्तरमह ।

इति षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

अन्वः ।

१ दशसप्ताख्या विद्युतिः ।

२ तस्याः प्रशंसा ।

३ प्रकारान्तरेण तत्रशंसा ।

४ प्रजापशुसाधनत्वेन तत्रशंसा ।

५ पुनरपि प्रकारान्तरेण तत्रशंसा ।

६ तस्याः फलकथनं ।

७ शुद्धिवारकत्वेन तत्रशंसा ।

८ पशुसाधनत्वेन तत्रशंसा ।

९ इयं प्रतिष्ठाहेतुरिति दर्शयति ।

इति सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

अन्वः ।

१ उक्ताया विद्युतेः प्रकारान्तरकथनं ।

- २ तस्याः प्रशंसा ।
३ उक्ता विद्युतिः त्विसर्वशास्त्रिणां नित्या ।
इति षष्ठमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ सप्तास्थिता विद्युतिः ।
२ तस्या अधिकारिणमाह ।
३ बह्वयजमानकेष्वपि एषा प्रयोक्तव्या ।
४ एषापि केवाञ्चिन्नित्येत्याह ।

इति नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ सप्तास्थिताया व्यूहनप्रकारः ।
२ तस्या अधिकारिनिरूपणं ।
३ अधिकार्यन्तरमाह ।
४ अधिकारिविशेषं दर्शयति ।
५ अधिकार्यन्तरनिरूपणं ।

इति दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ सप्तदशस्थापरा विद्युतिः ।
२ सोमचतुष्टयरूपेण तां प्रशंसन् वा ब्रह्मवर्षसकामस्येत्याह ।

इति एकादशः खण्डः ।

(१२)

अथ द्वादशः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ अपरा उद्यती विद्युतिः ।
- २ तस्याः स्वर्गादिषाधनतया प्रशंसा ।

इति द्वादशः खण्डः ।

अथ त्रयोदशः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ भस्त्राविद्युतिमाह ।
- २ तस्या अधिकारिणमाह ।

इति त्रयोदशः खण्डः ।

अथ चतुर्दशः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ एकविंशस्तोमस्य चतस्रोविद्युतयः ।
- २ तासां स्तुतिः ।
- ३ पुनरपि ताः स्तौति ।

इति चतुर्दशः खण्डः ।

अथ पञ्चदशः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ अस्या द्वितीया उद्यती विद्युतिः ।
- २ तस्या विद्युतेः प्रशंसा ।
- ३ प्रकारान्तरेण तस्याः प्रशंसा ।
- ४ एषा केषाञ्चित्त्रित्येत्याह ।

इति पञ्चदशः खण्डः ।

(१३)

अथ षोडशः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ प्रतिष्टुतिर्नाम तृतीया विष्टुतिः ।
- २ तस्याः स्वरूपनिरूपणं ।
- ३ तस्याः प्रशंसा ।
- ४ पौरोहित्यकामस्य यजमानस्यैषा प्रयोज्या ।
- ५ एषापि केषाञ्चिन्नित्येत्याह ।

इति षोडशः खण्डः ।

अथ सप्तदशः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ स्रग्भ्रां विष्टुतिं दर्शयति ।
- २ अधिकारिणं निरूपयति ।
- ३ अस्यां दोषद्वयमप्यस्ति ।
- ४ अस्या अधिकार्यन्नरमाह ।

इति सप्तदशः खण्डः ।

इति द्वितीयाध्यायः समाप्तः ।

तृतीयाध्याये ।

खण्डः १—१३ त्रिणवादिस्तोमगतप्रतिष्ठितादिविष्टुतिविवरणं ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ प्रतिष्ठितां विष्टुतिं दर्शयति ।

२ तस्याः प्रशंसार्थं उक्तब्यूहनं प्रशंसति ।

३ विहितपञ्चसंख्याप्रशंसनं ।

इति प्रथमः खण्डः ।

—
अथ द्वितीयः खण्डः ।

मन्त्रः ।

१ निषवस्य उद्यत्याख्या द्वितीया विद्युतिः ।

२ तस्याः प्रशंसनं ।

इति द्वितीयः खण्डः ।

—
अथ तृतीयः खण्डः ।

मन्त्रः ।

१ समत्वशाख्या विद्युतिः ।

२ तां स्तौति ।

इति तृतीयः खण्डः ।

—
अथ चतुर्थः खण्डः ।

मन्त्रः ।

१ नेदीयःसंक्रमाख्या विद्युतिः ।

२ एषा त्रयस्त्रिंशेन संगता ।

३ प्रतिग्राहेत्त्वेन तस्याः प्रशंसा ।

इति चतुर्थः खण्डः ।

—
अथ पञ्चमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

१ निषवस्तोत्रस्य उद्यत्याख्या विद्युतिः ।

(१५)

२ स्वर्गकामस्यैषेति अस्याः प्रशंसा ।

इति षष्ठमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

मन्त्रः ।

१ त्रिणवस्य विष्टुत्यन्तरमाह ।

२ तस्याः सदृष्टान्तमुपपादनं ।

३ आयुर्हेतुत्वेनास्याः प्रशंसा ।

४ एषा केषाञ्चित्त्रित्येत्याह ।

इति षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

१ अन्त्या विष्टुतिः ।

२ तस्याः प्रशंसा ।

इति सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

१ छन्दोमानां प्रथमा विष्टुतिः ।

२ तस्याः प्रशंसा ।

३ अथास्याः स्तुतिः ।

इति अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

१ चतुस्रत्वारिंशस्य प्रथमा विष्टुतिः ।

(१६)

- २ तस्याः प्रशंसा ।
- ३ तस्याः पुनः प्रशंसनं ।
- ४ तां पुनः प्रशंसति ।

इति नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ निर्माध्या विष्टुतिः ।
- २ तस्याः प्रशंसा ।

इति दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ तृतीया विष्टुतिः ।
- २ सवनत्रयभेदेन तिसृणां प्रयोगव्यवस्था ।
- ३ प्रकारान्तरेणासां प्रयोगव्यवस्था ।
- ४ उक्तव्यवस्थाप्रशंसनं ।

इति एकादशः खण्डः ।

अथ द्वादशः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ अष्टाचत्वारिंशत्सोमस्य प्रथमा विष्टुतिः ।
- २ तस्याः प्रशंसा ।
- ३ तां स्तौति ।

इति द्वादशः खण्डः ।

(१७)

अथ तयोदशः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ अष्टाचत्वारिंशत्सोमस्य द्वितीया विष्टुतिः ।
- २ तां स्तौति ।
- ३ प्रकारान्तरेण तां स्तौति ।

इति तयोदशः खण्डः ।

इति तृतीयाध्यायः समाप्तः ।

चतुर्थाध्याये ।

खण्डः १—१० गवामयनसत्रस्य षष्ठ्यधिकत्रिंशत्विषुवस्तुत्या-
हानि प्रोक्तानि ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ गवामयननामनिर्व्वचनं ।
- २ द्वादशमासनिर्व्वर्त्य गवामयनं ।
- ३ उक्तार्थं जानतः फलं ।
- ४ तस्य प्रथमाहविधानं ।
- ५ अतिरात्रविधानं ।
- ६ तस्य प्रशंसा ।
- ७ अभिज्ञविकल्पहविधानं ।
- ८ त्रग्रहविवरणं ।
- ९ उत्तरत्रग्रहविधानं ।
- १० पूर्वत्रग्रेण उत्तरत्रग्रहयोजनं ।

- 1. श्री गणेशाय नमः
- 2. श्री गणेशाय नमः
- 3. श्री गणेशाय नमः
- 4. श्री गणेशाय नमः
- 5. श्री गणेशाय नमः
- 6. श्री गणेशाय नमः
- 7. श्री गणेशाय नमः
- 8. श्री गणेशाय नमः

श्री गणेशाय नमः

श्री गणेशाय नमः

- 1. श्री गणेशाय नमः
- 2. श्री गणेशाय नमः
- 3. श्री गणेशाय नमः
- 4. श्री गणेशाय नमः
- 5. श्री गणेशाय नमः
- 6. श्री गणेशाय नमः
- 7. श्री गणेशाय नमः
- 8. श्री गणेशाय नमः
- 9. श्री गणेशाय नमः
- 10. श्री गणेशाय नमः
- 11. श्री गणेशाय नमः
- 12. श्री गणेशाय नमः
- 13. श्री गणेशाय नमः
- 14. श्री गणेशाय नमः
- 15. श्री गणेशाय नमः
- 16. श्री गणेशाय नमः
- 17. श्री गणेशाय नमः
- 18. श्री गणेशाय नमः
- 19. श्री गणेशाय नमः
- 20. श्री गणेशाय नमः

- १५ आद्यस्तोत्रायाविधानं ।
- १६ तस्याः प्रशंसा ।
- १७ स्वाभिमतं पक्षमाह ।
- १८ एषा प्रजननहेतुत्वात् प्रशस्ता ।
- १९ ब्राह्मणान्तरसिद्धसामकथनं ।
- २० स्वाभिमते सिद्धान्तमाह ।
- २१ अस्य पक्षस्य प्रशंसा ।

इति द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ पृष्ठस्तोत्रनिवर्त्तकं साम ।
- २ तस्य नामनिर्व्वचनेन प्रशंसा ।
- ३ विद्वत्तनिधनाहुवादेनास्य प्रशंसा ।
- ४ तदुभयविधानं ।
- ५ तयोरुपपादनं ।
- ६ उभयप्रशंसनं ।
- ७ उभयमनूद्य प्रशंसति ।
- ८ प्रजननहेतुत्वेनास्य प्रशंसा ।
- ९ प्रकारान्तरेणास्य प्रशंसा ।
- १० त्वचसान्नामनावृत्तिप्रशंसा ।
- ११ प्रयुक्तस्य पुनः प्रयोगे दोषमाह ।
- १२ व्यतिरेकसुखेनास्य वृद्धीकरणं ।
- १३ उक्तार्थनियमनं ।

इति तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ के ते प्रगाथास्तोत्रोया इत्याह ।
- २ त्रयोदशसु अहःसु कथं प्रगाथलाभः ।
- ३ के ते छन्दसी इत्यत आह ।
- ४ छन्दःसंयोगे पूर्वोक्तदोषकथनं ।
- ५ न्यूनाहःपरणं ।
- ६ चतुश्चत्तरप्रायपक्षप्रशंसा ।
- ७ चतुश्चत्तरस्य स्थानान्याह ।
- ८ अस्य पक्षस्य निन्दापूर्वकं पक्षान्तरमाह ।
- ९ गायत्रीपरित्यागेनेतरयोर्ग्रहणे कारणमाह ।
- १० अनयोर्नि यमानियमयोर्निरूपणं ।
- ११ अन्यसप्तपक्षप्रदर्शनं ।

इति चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ अभिजिह्विषुवन्मध्यगतस्वरसामविधानं ।
- २ स्वरसंख्यापूर्वकस्तुतिः ।
- ३ एतेषां परसंज्ञाप्रशंसनं ।
- ४ एतज्ज्ञानप्रशंसा ।
- ५ स्वरसामस्तोमविधानं ।
- ६ तस्य प्रशंसा ।
- ७ प्रशंसान्तरं ।
- ८ स्वरसाम्नामनुष्ठानस्थानं ।

- ८ अनुष्ठानस्थानप्रशंसा ।
१० प्रकारान्तरप्रशंसा ।
११ प्रशंसान्तरं ।
१२ उक्तोपसंहारः ।
१३ तस्य दोषदृष्ट्या पक्षान्तरोपन्यासः ।
१४ उक्तदोषापरिहारे पक्षान्तरोपन्यासः ।
१५ पूर्वपक्षनिरसनं ।
१६ तत्र कर्तव्यताकथनं ।
१७ सामसंख्यानिरणयाय ब्रह्मवादविचारः ।
१८ उक्त्यणुणनिरणयः ।
१९ उक्तपक्षस्य दोषप्रदर्शनं ।
२० दोषप्रदर्शमान्तरं ।
२१ उक्तस्य प्रशंसा ।

इति पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

सम्बन्धः ।

- १ गवामयनस्य विषुवदहःप्रदर्शनं ।
२ तस्य स्तुतिः ।
३ तस्मिन्नहनि स्तोमविधानं ।
४ आदित्यस्यैतल्लोकापेक्षयैकविंशत्वं ।
५ एकविंशस्तोमफलं ।
६ अस्मिन्नहनि वहिष्मवमानस्य प्रतिपदः ।
७ सव्येष्वहःसु अनुष्टुप्विधानं ।
८ तस्याः प्रशंसनं ।

- ९ तस्या अपरगुणविधानं ।
१० पवमानस्य वायव्योपपत्तिः ।
११ तस्य शान्तिहेतुत्वेन प्रशंसा ।
१२ अस्मिन्नहनि सामविधानं ।
१३ दिवाकीर्त्यसामत्वेनास्य प्रशंसनं ।
१४ दिवाकीर्त्यसामभिसक्तमोऽपहननं ।
१५ अत्येषामपि त्रयाणां साम्नां तमोऽपहननत्वं ।
१६ अग्निष्टोमत्वेन भासप्रशंसनं ।
१७ भासस्य स्तुतिप्रश्नः ।
१८ तस्योत्तरमाह ।
१९ सत्वावसाने ऋतानां प्रतिष्ठानं ।
२० स्तोत्रीयस्य तृचो विषुवरूपत्वं ।
२१ अतिथिशब्देनाद्वाद्यप्राप्तिः ।
२२ पदप्रयोगफलं ।
२३ विहिताहःप्रशंसनं ।
२४ प्रकारान्तरेण तत्प्रशंसा ।

इति षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ प्रगाथकथनपूर्वकं अभीवर्त्तास्त्वसामविधानं ।
२ उक्तप्रगाथस्वरूपकथनं ।
३ अस्य प्रगाथस्य प्रयोगः प्रजातिहेतोः ।
४ अस्मिन् प्रगाथे प्रार्थ्यमाह ।
५ तत्प्रगाथगतदुराध्यपदव्याख्यानं ।

- ६ प्रगाथशेषसदाहृत्य प्रशंसा ।
- ७ उत्तरपक्षे प्रगाथत्रयोपन्यासः ।
- ८ एतत्पक्षं निरस्य पूर्वोक्तप्रगाथविधानं ।
- ९ उत्तरपक्षे अहःकृत्प्रविधानं ।
- १० एतत्प्रत्यवरोहस्तुतिः ।

इति सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ गो आयुषी द्वे अहनी कर्त्तव्ये ।
- २ अनयोर्द्वित्वसंख्यां प्रशंसति ।
- ३ स्तोत्रोयासंख्याद्वारेणामयोः स्तुतिः ।
- ४ एतौ संयुज्य स्तौति ।
- ५ द्वादशाहमध्ये दशरात्रकर्त्तव्यताविधानं ।
- ६ तेषां स्तुतिः ।
- ७ विहितदशाहानामवयोगेन स्तुतिः ।
- ८ दशमेऽहनि धर्मविधानं ।
- ९ अतुष्टुपुण्ड्रः प्रयोगविधानं ।
- १० वामदेव्यस्यार्थवादविधानं ।
- ११ वामदेव्यस्तुत्यर्थं ब्रह्मवादिनां विचारः ।
- १२ सत्त्वाङ्गित्वितानां फलप्रदर्शनं ।
- १३ उक्तपक्षनिगमनं ।
- १४ स्तोत्रोयाचरसंख्यायास्य प्रशंसा ।
- १५ वामदेव्यस्य बहुधाप्रशंसनं ।

इति अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ आहवनीयोपस्थानविधानं ।
- २ अतिच्छन्दसोपस्थानस्तुतिः ।
- ३ तदीयनिधनप्रशंसनं ।
- ४ मानसस्तोत्रविधानं ।
- ५ तत्प्रशंसनं ।
- ६ प्रतिष्ठाहेतुत्वेन तत्प्रशंसा ।
- ७ त्रिकस्तोत्रसंख्यायास्य प्रशंसा ।
- ८ स्तोत्रोपाकरणमध्वर्युना मनसा कर्तव्यं ।
- ९ हिङ्गारादिकसुप्तादृश्या मनसैव कर्तव्यं ।
- १० असमाप्तसमापनं ।
- ११ स्तोत्रस्थानपरिचयश्च ।
- १२ ब्रह्मोद्यविधानं ।
- १३ होतृशतहोतृमन्त्रविधानं ।
- १४ प्रजापतिपरिवादस्य कर्त्तव्यताविधानं ।
- १५ ऋहपतिकर्तृकमौदुम्बरीधारणं ।
- १६ सर्वेषां वाग्यमनविधानं ।
- १७ तस्य स्तुतिः ।
- १८ प्रकारान्तरेणास्य स्तुतिः ।
- १९ गवामयनस्य स्तुतशस्त्रादेः सन्तुष्टिसम्पादनं ।
- २० एतत् स्तौति ।
- २१ आत्मनोऽवदानप्रकारं दर्शयति ।
- २२ सत्विषां सशिक्षवपनविधानं ।

(२५)

२३ वपनप्रशंसनं ।

इति नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ गवामयनस्य महाव्रताख्याहर्विधानं ।
- २ तन्नामनिर्वचनान्तरं ।
- ३ विषुवतः स्थाने इदमहः कर्त्तव्यमिति पक्षोपन्यासः ।
- ४ सिद्धान्तपञ्चमाह ।
- ५ अस्याहः पञ्चविंशस्तोमत्वं ।
- ६ तस्य प्रशंसा ।
- ७ पञ्चविंशस्तोमस्य चतुर्विंशेन साम्यकथनं ।

इति दशमः खण्डः ।

चतुर्थाध्यायः समाप्तः ।

पञ्चमाध्याये ।

खण्डः १—१० । महाव्रतस्य शिरः पक्षौ पुच्छ आत्मेति होतुः

पञ्चविधपृष्ठस्तोत्रकथनं ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ वामदेव्यमहाव्रतकर्त्तव्यता ।
- २ शिरसस्त्रिष्टोमविधानं ।
- ३ स्तोमस्य शिरसा सहानुरूपत्वं ।

- ४ व्यतिरेकेन शिरसस्त्रिष्टवकथनं ।
५ शिरसा स्तोमकेन स्तोत्रविधानं ।
६ अनाद्यत्तस्तोत्रं ।
७ इतरेषामपि वृद्धिकार्यप्रदर्शनं ।
८ शिरसोगायत्रीसाम्नः स्तोत्रीयाविधानं ।
९ स्तोत्रीयाणामर्कत्वं गायत्रत्वञ्च ।
१० स्तोमविशिष्टौ पक्षौ विधत्ते ।
११ अन्यमतोपन्यासः ।
१२ अन्यमतद्रूपणं ।
१३ बृहद्रथन्नरयोर्दक्षिणतः कार्यं ।
१४ उक्तपक्षस्य सिद्धान्तमाह ।
१५ दक्षिणपक्षे रथन्नरं कार्यं ।
१६ एकविंशत्तकं पुच्छं कार्यं ।
१७ तस्य प्रशंसनं ।
१८ यज्ञायज्ञीयं पुच्छे कार्यं ।
१९ पक्षान्तरकथनं ।

इति प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

सन्धः ।

- १ महाव्रतस्यापरः कल्पः ।
२ पञ्चविधवेदनप्रशंसा ।
३ पञ्चावयवस्वरूपकथनं ।
४ पूर्वोक्तपक्षनिराशः ।
५ निधमत्वमष्टवत्वे हेतुः ।

- ६ महाव्रतस्वरूपनिर्णयः ।
- ७ तस्य प्रशंसा ।
- ८ महाव्रतकरणफलकथनं ।
- ९ पृष्ठस्तोत्रे योग्यताकथनं ।
- १० पृष्ठस्तोत्रनिवर्तकमेकं साम ।
- ११ अतिच्छन्दोगानस्तुतिः ।
- १२ विहितब्रह्मसामप्रशंसा ।
- १३ निधनद्वारेण तत्प्रशंसनं ।

इति द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ इलान्दमग्निष्टोमत्वेन कर्त्तव्यं ।
- २ तस्य प्रशंसनं ।
- ३ ऋचां छन्दोविधानं ।
- ४ तासां सामधारत्वविधानं ।
- ५ अस्य निधनत्वयाणां प्रशंसा ।
- ६ यज्ञायज्ञीयकर्त्तव्यताविधानं ।
- ७ तस्य स्तुतिः ।
- ८ वारवन्तीयमग्निष्टोमसाम कार्यं ।
- ९ तस्य स्तुतिः ।
- १० प्रसङ्गागतमन्यत् किञ्चिदाह ।
- ११ प्रासङ्गिकरूपविधानं ।
- १२ वारवन्तीयस्तुतिः ।

इति तृतीयः खण्डः ।

(२८)

अथ चतुर्थः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ प्राणसान्ना आहवनीयोपस्थानं ।
- २ अपानसान्नापोपस्थानं ।
- ३ पक्षयोरुपस्थानं ।
- ४ अन्यदुपस्थानं ।
- ५ चात्वालस्थोपस्थानं ।
- ६ आधारभूतानामृचां विधानं ।
- ७ अथान्यदुपस्थानं ।
- ८ चतुरक्षरानुवादेन प्रशंसनं ।
- ९ प्राणविरामपर्यन्तं निधनावर्त्तनं ।
- १० हविर्द्धानयोरुपस्थानं ।
- ११ अन्यदुपस्थानं ।
- १२ सदस उपस्थानं ।
- १३ गार्हपत्योपस्थानं ।
- १४ अस्य स्तुतिः ।
- १५ निधनस्य प्रत्यक्षसुपेतव्यत्वं ।

इति चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ उद्गातरुद्गानकाले कञ्चिद्विशेषमाह ।
- २ आसन्द्या औदुम्बरीत्वं विधाय प्रशंसति ।
- ३ एतदेव विधाय प्रशंसति ।
- ४ तस्यारोहणं विधाय प्रशंसति ।

- ५ उपावरोहणविधानं ।
- ६ उद्गानविधानं ।
- ७ पादावरोहणविधानं ।
- ८ पादयोर्भूमौ स्थापनकालविधानं ।
- ९ होतरासनविशेषप्रशंसा ।
- १० प्रेक्षारोहणेन महसोरूपं ।
- ११ अर्धय्योराशंसनं ।
- १२ अन्येषामासनविधानं ।
- १३ सत्विषां प्रशंसननिन्दने विधीयेते ।
- १४ ब्राह्मणश्रुत्योर्विवादः ।
- १५ तस्य स्तुतिः ।
- १६ ब्राह्मणस्य जयप्रशंसा ।
- १७ चर्मणोगुणं विधाय स्तौति ।
- १८ इन्दुभिवादनविधानं ।
- १९ भूमिइन्दुभिवादनविधानं ।
- २० वाचां प्रयोगविधानं ।
- २१ देवयजनस्य पुरतो राजपुरुषस्य गमनविधानं ।

इति पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ॥

मन्त्रः ।

- १ युगपद्गानविधानं ।
- २ अवयवगानमाह ।
- ३ महाव्रतस्तोत्रे विशेषमाह ।
- ४ विनियोगप्रकारकथनं ।

- ५ प्रतिधानस्योपपत्तिः ।
- ६ युगपद्गानपक्षं निरक्ष्य उद्गाहगानविधानं ।
- ७ अस्मिन् पक्षे स्तुतिप्रकारमाह ।
- ८ वीणाविशेषरूपगानविधानं ।
- ९ ब्राह्मणभोजनार्थं पाककर्तव्यताविधानं ।
- १० तस्य प्रशंसनं ।
- ११ अन्नस्य परिष्कादप्रशंसा ।
- १२ वीणाविशेषवादनविधानं ।
- १३ तन्त्रीसंख्याविधानं ।
- १४ वाणस्योक्तेखनविधानं ।
- १५ स्त्रीणामुदकुम्भधारणं ।

इति षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ गौरीवितसामविधानं ।
- २ तस्य प्रशंसा ।
- ३ तद्देनप्रशंसनं ।
- ४ तस्याहुवादेन प्रशंसा ।
- ५ गौरीवितव्यदाससुपजीव्य व्यतिरेकोपन्यासेन प्रशंसा ।
- ६ प्रकारान्तरेण प्रशंसनं ।
- ७ सुज्ञानाख्यसाम्नो निधनविधानं ।
- ८ तस्य प्रशंसनं ।
- ९ तस्य दोषपरिहारः ।

- १० सुज्ञानविधानं ।
११ अनेन सत्त्वियामपि सुज्ञानप्राप्तिः ।

इति सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

सन्तः ।

- १ श्यावान्निहृत्साम्प्रोर्विधानं ।
२ वाचोऽक्षत्वप्रदर्शनं ।
३ तेषां प्रशंसनं ।
४ वृहतीषु भवः कार्यः ।
५ लौकिकभ्रवसाम्येनास्य स्तुतिः ।
६ निधनप्रशंसनं ।
७ ओकोनिधनाख्यसामकर्त्तव्यता ।
८ तस्य स्तुतिः ।
९ तत्र प्रज्ञातिविधानं ।

इति अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

सन्तः ।

- १ गवामयनस्य दीक्षाकालमाह ।
२ संवत्सरसत्वाय दीक्षा ।
३ अस्मिन् पक्षे एको दोषः स्यात् ।
४ अस्मिन् अपरो दोषः ।
५ अस्मिन् संवत्सरे सत्वारम्भः ।
६ दूष्यपक्षवर्जनं ।
७ पक्षान्तरमाह ।

- ८ तस्य गुणकथनेन प्रशंसा ।
९ तत्रापि दोषो विद्यत इत्याह ।
१० सर्वदोषविनिर्मुक्तो दीक्षाकालः ।
११ तस्य स्तुतिः ।
१२ तत्र शुक्लैकादश्यां दीक्षितव्यः ।
१३ एवं दीक्षणस्य गुणमाह ।
१४ अन्येऽपि गुणाः तस्मिन् पक्षे सन्ति ।

इति नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ गवामयने मासि मासि एकाहस्तर्गः ।
२ अतुत्सर्गे वाधमाह ।
३ एतस्य प्रशंसा ।
४ ब्रह्मवादिनां विचारः ।
५ पूर्वपक्षमवलम्ब्य कथनं ।
६ उत्सर्जनानुत्सर्जनप्रकारः ।
७ एतस्य पक्षस्य दूषणं ।
८ अस्मिन् रक्षे सम्पूर्णप्रयोगमाह ।
९ प्रातःसवनयोगः ।
१० माध्यन्दिनसवमस्य प्रयोगः ।
११ तृतीयसवनकृत्यं ।
१२ सायंकाले कर्त्तव्यता ।

इति दशमः खण्डः ।

षष्ठ्यमाध्यायः समाप्तः ।

षष्ठाध्याये ।

खण्डः १—१० । सर्वप्रकृतिभूतोऽग्निष्टोमो निरूप्यते ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ अग्निष्टोमस्वरूपकथनं ।
- २ प्रजासृष्टिप्रकारमाह ।
- ३ तस्य प्रशंसा ।
- ४ प्रसङ्गागतं किञ्चिदाह ।
- ५ दक्षिणार्हतानर्हतादिकथनं ।
- ६ त्रिष्टयायत्त्रादिसम्पाद्या सृष्टिः ।
- ७ उक्तार्थविदुषः फलं ।
- ८ त्रिष्टुभादीनां सृष्टिः ।
- ९ विदुषः फलं ।
- १० सप्तदशादिसृष्टिः ।
- ११ एकविंशस्तोमादिसृष्टिः ।
- १२ तस्य कारणमाह ।
- १३ वेदितुः फलं

इति प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ उपदेशज्ञानं ।

- २ उपदेशस्वरूपमाह ।
- ३ त्रिणवादीनामुपदेशनं ।
- ४ उक्तार्थविदुषः फलं ।
- ५ त्रयस्त्रिंशत्सोपदेशनं ।
- ६ विदुषः फलं ।
- ७ त्रयस्त्रिंशत्स्तुतिः ।
- ८ पुरुषस्याधिपतित्वं ।
- ९ विदुषः फलं ।

इति द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ अङ्गफलसाधनत्वेनाग्निष्टोमस्य प्रशंसा ।
- २ पुनस्तत्प्रशंसनं ।
- ३ तस्य पशुफलसाधनत्वं ।
- ४ प्रकारान्तरेण पशव्यत्वं ।
- ५ तस्य प्रशंसनं ।
- ६ तत्र प्रश्नोत्तरमाह ।
- ७ विदुषः फलं ।
- ८ प्रकारान्तरेणाग्निष्टोमप्रशंसनं ।
- ९ पुनः प्रशंसनं ।
- १० विदुषः फलं ।
- ११ ब्रह्मवादिनां शङ्का ।
- १२ शङ्कायाः कारणं ।
- १३ तस्योत्तरमाह ।

(३५)

- १४ तस्य प्रशंसा ।
१५ स्तोत्रप्रशंसनं ।
१६ प्रतिष्ठासाधनत्वं ।

इति तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ औदुम्बर्युत्पत्तिप्रकारकथनं ।
२ औदुम्बर्युत्रयणविधानं ।
३ उद्गातुरन्वारम्भमन्त्रः ।
४ मन्त्रगतायुःशब्दव्याख्यानं ।
५ मन्त्रभागविशेषव्याख्या ।
६ मन्त्रभागविशेषस्य सदोक्त्युपताप्रदर्शनं ।
७ मन्त्रगतवाक्यद्वयव्याख्यानं ।
८ तद्भागविशेषव्याख्यानं ।
९ उद्गातुरातिञ्जकरणविवरणं ।
१० तस्यान्यदीयनिन्दाभावः ।
११ मन्त्रभागविशेषस्य तात्पर्यकथनं ।
१२ अन्यदीयनिन्दापूर्वकं तस्य दृढीकरणं ।
१३ अन्ननिधाने प्रजानां तृप्तिसाधनं ।
१४ उद्गातृणां स्वस्वप्रयोगादिव्यवस्था ।
१५ उक्तविषये ब्रह्मजादिनां मन्त्रः ।

इति चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

सन्धः ।

- १ द्रोणकलशस्योत्पत्तिकथनं ।
- २ उक्तार्थवेदनप्रशंसा ।
- ३ द्रोणकलशप्रोहणविधानं ।
- ४ तन्मन्त्रप्रथमभागव्याख्या ।
- ५ द्वितीयभागस्य तात्पर्यमाह ।
- ६ तृतीयचतुर्थभागस्य तात्पर्यकथनं ।
- ७ पञ्चमस्य तात्पर्यकथनं ।
- ८ विदुषः फलं ।
- ९ प्रासङ्गिकमाह ।
- १० वागक्षरसम्बन्धकथनायाख्यायिकामाह ।
- ११ उक्तार्थविदः फलं ।
- १२ वाचोवनस्यतिप्रवेशनमाह ।
- १३ वाचसतुर्जाविभागः ।
- १४ कलशप्रोहणदशापवित्रस्थापने च विधीयेते ।
- १५ अक्षास्पर्शनविधानं ।
- १६ ब्रह्मवादिनः प्रश्नोत्थापनं ।
- १७ तस्योत्तरमाह ।
- १८ द्रोणकलशेनोद्गातृणां वृत्तिः ।
- १९ द्रोणकलशस्य प्राङ्मुखप्रोहणे आशयमाह ।
- २० प्राच्यदिग्भिजयाय प्राङ्मुखेनास्य प्रोहणं ।
- २१ उद्गातृणां यज्ञे योगकथनं ।

इति पञ्चमः खण्डः ।

(३७)

अथ षष्ठः खण्डः ॥

मन्त्रः ।

- १ यावोपरि द्रोणकलशाधूहनविधानं ।
- २ यजमानस्य पापं कामयमान उद्गाता एवं कुर्यात् ।
- ३ तस्य भद्रं कामयमान एवं कुर्यात् ।
- ४ आत्मनः श्रेयःकामयमान आह ।
- ५ द्वेष्यविषयकप्रयोगान्तरं ।
- ६ गायत्रादिच्छन्दःसु वेदितव्यतामाह ।
- ७ पावनसाधनमन्त्रानाह ।
- ८ दशापवितस्य शुक्लत्वं विधातुमाख्यायिका ।
- ९ तस्य विधानं ।
- १० तस्य दृढीकरणं ।
- ११ पवितस्य शुक्लत्वप्रसङ्गेन तत्पूर्वनिदानं ।
- १२ तस्मादित्युक्तस्य विवरणं ।
- १३ उक्तार्थविदुषः फलं ।
- १४ उक्तार्थस्य दृढीकरणं ।
- १५ पवित्वप्रसारणे वक्तव्यतामाह ।
- १६ धारानुमन्त्रणैकदेशोपादानं ।
- १७ अनुमन्त्रणमन्त्रशेषभागः ।
- १८ पवमानस्तोत्रं ।
- १९ सोमशोधननियमः ।

इति षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ षष्ठत्तहोमस्य द्वितीयहोमविधातुमाख्यायिका ।

- २ होमविधानं ।
- ३ मन्त्रस्य तात्पर्यमाह ।
- ४ वेदितः फलमाह ।
- ५ प्रवृत्तहोमविधातुमाख्यायिका ।
- ६ समन्वकहोमविधानं ।
- ७ वाक्सरस्वतीशब्दयोरैक्यार्थमाह ।
- ८ मन्त्रपाठस्य कर्त्तव्यतामाह ।
- ९ वहिस्सवमानार्थप्रसर्पणमाह ।
- १० प्रसर्पणे नियमद्वयमाह ।
- ११ तत्र वाङ्नियमविधानं ।
- १२ तत्र पञ्चर्त्विजां समारम्भणमाह ।
- १३ प्रसर्पतां प्रस्तोत्रविच्छेदे प्रयोगकथनं ।
- १४ उद्गात्रविच्छेदे प्रयोगविधानं ।
- १५ प्रतिहर्त्विच्छेदे प्रयोगविधानं ।
- १६ प्रसर्पणे अध्वर्योः प्रस्तरप्रतिहरणं ।
- १७ प्रस्तरप्रशंसा ।
- १८ प्रकारान्तरेण प्रस्तरप्रशंसा ।
- १९ पुनः प्रकारान्तरेण तत्रप्रशंसनं ।
- २० विदुषः फलकथनं ।
- २१ प्रस्तरं भूमौ स्थापयित्वा गानं ।
- २२ गुणसद्भावेऽपि दोषमाह ।
- २३ प्रस्तरं भूमावासञ्जयन्नुपायकथनं ।
- २४ वहिस्सवमानस्य सार्थवादं चात्वालसम्बन्धमाह ।

इति सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ बहिष्पवमाने नवभिः, हिंकारे दशमीभिः स्तोतव्यता ।
- २ विराट्प्रदर्शनद्वारेण तद्विधानं ।
- ३ स्तोत्रीयाणां दशसंख्याप्रशंसा ।
- ४ हिङ्कारवियोगेण स्तुतिः ।
- ५ प्रजननसाधनत्वेन बहिष्पवमानं स्तौति ।
- ६ हिङ्कारपूर्वकं बहिष्पवमानस्तोत्रं ।
- ७ हिङ्कारप्रशंसनं ।
- ८ बहिष्पवमानं स्तौति ।
- ९ स्तोत्रीयानावृत्तिं स्तौति ।
- १० बहिष्पवमानस्यापवृत्त्यभावं प्रशंसति ।
- ११ अन्नःशंसनद्वारेण बहिष्पवमानप्रशंसा ।
- १२ आज्यस्तोत्रविषयकथनं ।
- १३ आज्यस्तोत्रावृत्तिप्रशंसनं ।
- १४ तस्य परिश्रितप्रदेशप्रशंसा ।
- १५ बहिष्पवमानमुपक्रम्याह ।
- १६ आज्येषूक्तवैपरीत्यं दर्शयति ।
- १७ उत्तमायामाकार स्तोत्रं ।
- १८ रथन्तरवर्णगानस्य प्रयोजनकथनं ।

इति अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ यामकामस्य प्रतिपदविधानं ।

- २ एषा यामकामायोचिता ।
- ३ प्रकारान्तरेण तत्कामस्यैषोचिता ।
- ४ प्रजाकामस्य प्रतिपदमाह ।
- ५ तत्र प्रजालिङ्गं दर्शयति ।
- ६ पञ्चादेर्भेषजकामस्य प्रतिपदमाह ।
- ७ पशुभेषजस्याद्यः पादउचितः ।
- ८ तस्य द्वितीयः पादः ।
- ९ तस्य तृतीयः पादः ।
- १० अष्टकामस्य प्रतिपदमाह ।
- ११ एषा तस्योचितेत्याह ।
- १२ अक्षपरिणयने त्रियां सम्बन्धः ।
- १३ बह्वर्थप्रयोगे प्रतिपदमाह ।
- १४ बह्वर्थप्रयोजनयोग्यता ।
- १५ सृष्टिसाधनत्वेन प्रतिपदः प्राशस्त्यं ।
- १६ सृष्टौ पदसङ्गतिमाह ।
- १७ तत्र वर्त्तमानभाविकालयोः सम्बन्धः ।
- १८ असृष्टमिति पदं मनुष्यसृष्टौ सङ्गतं ।
- १९ पितृसृष्टौ सङ्गतपदकथनं ।
- २० कथं तेषां सोमसाम्यं तत्राह ।
- २१ प्रतिपत्करणस्य समृद्धिसाधनत्वं ।
- २२ ऋच आद्यपादप्रशंसनं ।
- २३ तस्या अन्यपादप्रशंसनं ।
- २४ समूहार्थप्रतिपदमाह ।
- २५ उक्तप्रतिपत्त्रातप्रयोगे सङ्गता इत्याह ।

२६ एषा सन्द्विसाधनत्वेन व्रातयोग्या ।
इति नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ ऋतस्य दीक्षितस्य प्रयोगे प्रतिपदमाह ।
- २ नस्य तदयोग्यताकथनं ।
- ३ आयुःशब्दोऽपि तेषामुचितइत्याह ।
- ४ दीर्घरोगिनः प्रयोगे प्रतिपदमाह ।
- ५ तस्यास्तदयोग्यतामाह ।
- ६ अन्वताभिश्चस्तस्य प्रतिपदमाह ।
- ७ कथमभिश्चसनमपहतं भवति ।
- ८ तृतीयपादोऽपि तस्यानुगुणः ।
- ९ क्षत्रियस्य प्रयोगे प्रतिपदमाह ।
- १० द्वितीयपादस्यानुकूलत्वं ।
- ११ तृतीयपादस्यानुकूलत्वं ।
- १२ राष्ट्रकामयमानस्य प्रतिपदमाह ।
- १३ तत्र लिङ्गकथनं ।
- १४ द्वियजमानप्रयोगे प्रतिपदमाह ।
- १५ वृष्टिकामस्य प्रतिपदमाह ।
- १६ वृष्टिलिङ्गकथनं ।
- १७ तृतीयपादे स्थितिहेतुताकथनं ।
- १८ ओजस इति पदं वृष्टिलिङ्गमित्याह ।
- १९ वैरिगोकामस्य प्रतिपदमाह ।

इति दशमः खण्डः ।

इति षष्ठाध्यायः समाप्तः ।

सप्तमाध्याये ।

खण्डः १—१० । बहिष्पवमानादीनां सामानि स्तुतिप्रकाराश्च
विधीयन्ते ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

सम्नः ।

- १ गायत्रिसाम्नः स्तुतिप्रकारकथनं ।
- २ अवनर्दनविधानं ।
- ३ सुखावनर्दत्वयकरणे दोषमाह ।
- ४ प्रतिहारस्थाने हिङ्गारकथनं ।
- ५ हिङ्गारस्य मानसत्वमाह ।
- ६ प्रथमादयः श्रवाः क्रमेण कर्त्तव्याः ।
- ७ गायत्रिगानं कथं भवतीत्याह ।
- ८ अनिरुक्तगानविधानं ।
- ९ अनवानव्यतिरेकेण दोषः ।
- १० निःश्रासेन विना गानसनापनाग्रक्तस्याह ।
- ११ कामभेदे निधनकथनं ।
- १२ अथैतानि स्तौति ।
- १३ वेदितुः फलकथनं ।

इति प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ आज्यस्तोत्राणां देवताकथनं ।
- २ आज्यस्तोत्राणां देवताकल्पनं ।
- ३ उक्तविभागस्यानुवादः ।
- ४ षड्देवतात्वप्रशंसनं ।
- ५ देवतानानात्वस्तुतिः ।
- ६ आभ्यवृत्तगानस्तुतिः ।

इति द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ साध्यन्दिनपवमानस्तुतिः ।
- २ उक्तस्य विषदीकरणं ।
- ३ एतावता किं भवतीत्याह ।
- ४ पवमानसवनयोः साम्नात्मवैषम्यं ।
- ५ पवमानसामसु सवनान्तर्भावः ।
- ६ होतुः पृष्ठादीनामुपसंहारः ।
- ७ गायत्र्यां गायत्रसामविधानं ।
- ८ ऊन्दस्त्रयप्रशंसा ।
- ९ तस्य प्रकारान्तरेण प्रशंसनं ।
- १० संहितव्यतिरेके दोषमाह ।
- ११ सामप्रशंसनं ।
- १२ व्यतिरेकनिन्दया स्तौति ।

- १३ तस्य पुनः प्रशंसा ।
१४ पुनानः सोमेत्यादिषु रौरवविधानं ।
१५ तस्य प्रशंसनं ।
१६ यौधाजयस्तुतिः ।
१७ बृहतीषु यौधाजयविधानं ।
१८ तस्य प्रशंसनं ।
१९ तस्य पुनः प्रशंसनं ।
२० प्रकारान्तरेणास्य प्रशंसा ।
२१ उक्तनिधनस्य प्रतिष्ठाहेतुत्वम् ।
२२ अक्षरसंख्ययास्य स्तुतिः ।
२३ औशननिधनमाह ।
२४ व्यतिरेके वाधमाह ।
२५ अनिधनमौशनस्यानुवादः
२६ स्वरं प्रशंसति ।
२७ आद्यन्तसामानुवादः ।
२८ पुनस्तत्स्तुतिः ।
२९ पुनः प्रशंसनं ।

इति तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ बृहत्याख्यं मध्यमं छन्दः स्तूयते तत्र दक्षिणा योज्या इति प्रशंसति ।
२ प्रकारान्तरेण दक्षिणाप्रशंसा ।
३ बृहत्याष्टहत्त्वमाह ।
४ बृहती स्वस्तौत्रे दक्षिणायोग्येत्याह ।

- ५ बृहतीत्वस्य प्रशंसनं ।
६ बृहत्त्यस्तित्वविषये ब्रह्मणादिन आक्षेपः ।
७ तस्योत्तरमाह ।
८ माध्यन्दिनसवनस्य त्रैदुभलं !

इति चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ गायत्र्यव्यतिरिक्तानि चत्वारि सामानि स्तूयन्ते तत्र प्रथमं आमहीयवं
स्तौति ।
२ स्तौषे इति निधनस्य प्रशंसा ।
३ विदुषः फलमाह ।
४ पुनस्तस्य प्रशंसा ।
५ विदुषः फलं ।
६ रौरवयौधाजयौशनानि प्रशंसितुमाख्यायिकामाह ।
७ रौरवं स्तौति ।
८ तेन किं यशो लब्धमित्याह ।
९ विदुषः स्तुतिः ।
१० रौरवस्याग्निसम्बन्धं दर्शयति ।
११ रौरवसंज्ञां निर्ब्रुवन् स्तौति ।
१२ इन्द्रस्य यौधाजयाख्यसम्बन्धकथनं ।
१३ विदुषः फलमाह ।
१४ निर्ब्रुचनद्वारा तस्य प्रशंसा ।
१५ निर्ब्रुचनान्तरप्रदर्शनेनास्य प्रशंसा ।

(४६)

- १६ वायोरौशनसम्बन्धमाह ।
१७ औशनस्वीकारे वीर्यस्वीकार इत्याह ।
१८ विदुषः स्तुतिः ।
१९ औशनसंज्ञां निर्व्यक्ति ।
२० उशनसः सम्बन्धादौशनमित्याह ।
२१ विदुषः स्तुतिः ।

इति पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ प्रजापतेर्म्मनसि बृहतः प्रादुर्भावमाह ।
२ प्रजापतेर्ध्यानमाह ।
३ वाक्स्मृष्टिकथनं ।
४ वाक्सम्बन्धेन रथन्तरशस्त्रनिर्व्वचनं ।
५ बृहतउत्पत्तिं तन्निर्व्वचनञ्च दर्शयति ।
६ प्रजापतेर्ज्येष्ठपुत्रत्वेन बृहतः प्रशंसा ।
७ कथं ज्येष्ठत्वमस्येति तत्राह ।
८ विदुषः फलं ।
९ ब्रह्मवादिनां प्रश्नसवतारयति ।
१० तत्परिहारमाह ।
११ ज्योगामयाविनः प्रयोगे उभे अपि कार्य्ये ।
१२ ते उभे विदधाति ।
१३ तत्र प्रश्नसत्यापयति ।
१४ विरुद्धस्याक्षेपसमाधानं ।

- १५ निधनवैषम्ये हेत्वन्तरमाह ।
१६ निधनसाम्ये दीपकथनं ।
१७ बृहद्रथन्तरयोर्माहात्म्यकथनं ।

इति षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

अन्तः ।

- १ बृहद्रथन्तरयोः स्तुतिप्रकारसमुच्चयः ।
२ उत्तरयोः ऋचोः प्रस्तावभागः ।
३ रथन्तरस्य प्रतिहारभागः ।
४ बृहतः प्रतिहारभागः ।
५ तयोः ककुबुत्तरागानविधानं ।
६ बृहद्गाने विशेषः ।
७ त्वे तान् विभज्य दर्शयति ।
८ उक्तार्थवेदनपूर्वकारोहणफलकथनं ।
९ उद्गातृव्यवधानविधानं ।
१० तत्र किञ्चित् विशेषकथनं ।
११ तत्रैवोपायान्तरमाह ।
१२ रथन्तरगाने नियमविशेषः ।
१३ पुनर्नियमविशेषमाह ।
१४ तस्य सम्पूर्णगानविधानं ।
१५ तत्रैव किञ्चिन्नियमं पुनः कथयति ।
१६ तस्युपपदस्य प्रकारान्तरेण प्राठः ।
१७ जगन्व्यमन्त्रकथनं ।

(४८)

- १८ तस्य स्वर्गसाधनत्वं ।
१९ संभृतमहिमानं मन्त्रं दर्शयति ।

इति सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ वामदेव्यनिर्व्वचनद्वारा तत्प्रशंसनं ।
२ सर्वदेवतासम्बन्धद्वारेण तत्प्रशंसा ।
३ तत्र प्रजापतेर्भागं दर्शयति ।
४ अग्नेर्भागप्रदर्शनं ।
५ इन्द्रस्य भागं दर्शयति ।
६ भित्वावरुणयोर्भागमाह ।
७ एतस्य वैश्यदेवत्वकथनं ।
८ वामदेवयोनिभूतां गायत्रीमाह ।
९ रथन्तरसृष्टिकथनं ।
१० बृहद्वैरूपयोः सृष्टिमाह ।
११ वैराजसृष्टिकथनं ।
१२ साङ्करसृष्टिमाह ।
१३ रैवतोत्पत्तिमाह ।
१४ उक्तमर्थं संप्रक्षेपेण दर्शयति ।
१५ उक्तार्थवेदनफलमाह ।

इति अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ पृष्ठानां वामदेव्यपुत्रत्वेन प्रथमं ।
- २ तस्योपपादनं ।
- ३ ततः किमित्याह ।
- ४ शान्तिः कथमिति तत्राह ।
- ५ वामदेव्यस्थान्नीयस्थानीयत्वमाह ।
- ६ वामदेव्यस्तुतिप्रकारकथनं ।
- ७ वामदेव्यगाननियमः ।
- ८ वेदितुः फलं ।
- ९ वाक्यद्वयेन उक्तनियमविस्तारः ।
- १० ब्रह्मवादिनां प्रश्नं तदुत्तरञ्चाह ।
- ११ प्रकारान्तरविशेषप्रदर्शनं ।
- १२ नियमान्तरकथनं ।
- १३ गानफलमाह ।
- १४ स्वधूरित्येतस्य विवरणं ।
- १५ स्वधूर्गानविवरणं ।
- १६ स्तोत्रकामस्योक्तिकथनं ।
- १७ उक्तदोषपरिहारायानिरुक्ताकथनं ।
- १८ उक्तवैपरीत्ये दोषकथनं ।
- १९ पशुकामस्य स्तोत्रियान्तरं ।
- २० तासां गोसम्बन्धमाह ।
- २१ उक्तप्रयोगे दोषकथनं ।

(५०)

२२ उक्तदोषपरिहारः ।

इति नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

सम्बन्धः ।

- १ रथन्नरपृष्ठे नौधसं बृहत्पृष्ठे श्वेतमित्याह ।
- २ विवाहप्रकारकथनं ।
- ३ ततः किमित्याह ।
- ४ उक्तार्थवेदनफलकथनं ।
- ५ रथन्नरबृहत्तोः प्रयोगे कृप्तिमाह ।
- ६ तयोः प्रयोगे कृप्तिं दर्शयति ।
- ७ उक्तार्थवेदनफलमाह ।
- ८ नौधसेनासुं लोकं श्वेतेनेमं लोकं दर्शयति ।
- ९ उक्तार्थवेदनप्रयोगप्रशंसा ।
- १० नौधसस्य ब्रह्मवर्चसफलकथनं ।
- ११ ब्रह्मवर्चसायैतद्विधानं ।
- १२ श्वेतविधानप्रतिज्ञा ।
- १३ तस्य पशुसम्बन्धप्रदर्शनं ।
- १४ पशुकामाय एतद्विधानं ।
- १५ अस्य प्रजावृद्धिसाधनत्वं ।
- १६ अस्य प्रजासृष्टिफलत्वं ।
- १७ तत्त्ववस्तुनिधनप्रशंसा ।

इति दशमः खण्डः ।

सप्तमाध्यायः समाप्तः ।

अष्टमाध्याये ।

खण्डः १—१० । अभिचारप्रयोगार्थं ब्रह्मसामविधानं ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ ब्रह्मसामस्वरूपकथनं ।
- २ उक्तोभयसामप्रशंसा ।
- ३ त्रैककुभविधानं ।
- ४ निर्व्वचनद्वारा तस्य प्रशंसा ।
- ५ तेषां जीवनकल्पने वक्तव्यता ।
- ६ तस्योपसंहारः ।
- ७ तस्य पुनःप्रशंसा ।
- ८ दीर्घरोगिनः प्रयोगे ब्रह्मसामम् ।
- ९ तस्य प्रशंसा ।
- १० शुचामन्यत्र प्राप्तिं दर्शयति ।
- ११ धनादीच्छानिर्व्वचनं ।
- १२ असङ्गत्वप्रदर्शनेनोपसंहारः ।
- १३ निधनमपि उक्तविषये अतुक्कूलं ।

इति प्रथमः खण्डः ।

(५२)

अथ द्वितीयः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ प्रतिष्ठार्थिनः प्रयोगे ब्रह्मसामविधानं ।
- २ निधनद्वारास्य प्रशंसा ।
- ३ अप्रजार्थिनः प्रयोगे ब्रह्मसामविधानं ।
- ४ अस्य प्रजासम्बन्धकथनं ।
- ५ स्वर्गार्थिनः प्रयोगे ब्रह्मसामविधानं ।
- ६ अस्य साम्नः प्रशंसा ।
- ७ शत्रूणामपमानार्थं प्रयोगे ब्रह्मसामविधानं ।
- ८ तस्य प्रशंसा ।
- ९ यज्ञविभ्रष्टाय ब्रह्मसामविधानं ।
- १० प्राकार्थत्वात् स्त्रायन्तीयसंज्ञा ।
- ११ प्रकृतोपसंहारः ।

इति द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ कालेयनामनिर्व्वचनं ।
- २ विदुषः फलं ।
- ३ एतस्य प्रशंसा ।
- ४ पुनर्व्विदुषः फलं ।
- ५ सन्ततिरूपत्वेनास्य प्रशंसा ।
- ६ तृतीयसवनकालेययोः सम्बन्धः ।
- ७ सर्व्वष्टस्वरूपत्वेनास्य प्रशंसा ।

इति तृतीयः खण्डः ।

(५३)

अथ चतुर्थः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ तृतीयसवनस्य गायत्रीसम्बन्धः ।
- २ सवनसम्बन्धकथनं ।
- ३ गायत्रीप्राप्तिप्रकारः ।
- ४ गायत्र्याः सर्वच्छन्दोव्याप्तिः ।
- ५ गायत्रिसंहिताधारभूतं स्वादिष्टयेति त्वचं विदधाति ।
- ६ अस्य प्रशंसा ।
- ७ विदुषः फलं ।
- ८ संहितविधानं ।
- ९ तस्य प्रशंसा ।
- १० कालेयेन सहास्य स्तुतिः ।
- ११ कालेयवदस्यापि सर्वपृष्ठत्वं ।

इति चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ सफषौक्लच्छन्दोविधानं ।
- २ तस्य स्तुतिः ।
- ३ उक्ताथस्य फलकथनं ।
- ४ पुनस्तस्य प्रशंसा ।
- ५ अनयोर्नियमविशेषकथनं ।
- ६ सामद्वयविधानं ।
- ७ तदुभयस्य स्तोत्रीयविधानं ।
- ८ श्याबान्त्रविधानं ।

- ९ एतस्य प्रशंसा ।
१० विदुषः फलं ।
११ स्तोमद्वयप्रशंसनं ।
१२ आम्बुगवविधानं ।
१३ निधनप्रशंसनं ।
१४ कावविधानं ।
१५ तस्य स्तुतिः ।
१६ औशनकावे सह स्तौति ।

इति पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ॥

मन्त्रः ।

- १ यज्ञायज्ञीयोत्पत्तिविवरणं ।
२ यज्ञायज्ञीयविधानं ।
३ तस्य प्रशंसा ।
४ तस्य सामप्रयुक्तप्रशंसनं ।
५ सर्वयज्ञात्मकत्वेनास्य प्रशंसा ।
६ स्तोत्रीयगतपदवीष्णाद्वारेणास्य प्रशंसा ।
७ वेदितुः फलं ।
८ अक्षरव्यतिक्रमेण पाठः ।
९ का शिशुमारो कथं गरिष्यतीति विवरणं ।
१० तस्य परिहारमाह ।
११ शब्दव्यतिक्रमेण पाठः ।
१२ शब्दपरित्यागेन पाठः ।

(५५)

- १२ यज्ञायज्ञीयनिधनस्य प्रथमाक्षरप्रयोगः ।
१४ तस्य स्तुतिः ।

इति षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ छन्दोऽवरोहेण सवनप्रशंसा ।
२ अतुष्टुसम्पन्नेनास्य प्रशंसा ।
३ अतुष्टुभं द्वेषा प्रशंसति ।
४ यज्ञायज्ञीयगानप्रदर्शनं ।
५ इत्यभिवेत्यादेर्विवरणं ।
६ शिरःप्रावृत्त्य गानविधानं ।
७ प्रावरणे विशेषकथनं ।
८ पत्नीकर्तृकमपासुपसर्जनं ।
९ अस्य प्रजननहेतुत्वं ।
१० तत्र विशेषकथनं ।
११ अंगुक्तसङ्कोचनं ।
१२ पत्नीसंख्यापनं ।
१३ पत्नीसंख्यापनान्तरं ।
१४ संख्यापनस्य विचारः ।

इति सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ अग्निष्टोभसंस्थाभेदस्तोत्राणि ।

(५६)

- २ उक्थस्त्रीयासु आग्नेयत्वविधानं ।
- ३ तत्स्त्रीयाया गायत्रीच्छन्दस्त्वं ।
- ४ साकमञ्चसामप्रशंसनं ।
- ५ साकमञ्चसामविधानं ।
- ६ इन्द्रावरुणदेवतावैलक्षण्यपरिहारः ।
- ७ एवमैन्द्रावार्हस्येन्द्रावैष्णवयोरपि ।
- ८ तेषामभिप्रायभेदात् पशुकामत्वं ।
- ९ सौभरसामविधानं ।
- १० रथन्तरपृष्ठे अतिरात्रस्य स्तुतिः ।
- ११ अतिरात्रे सौभरकथनं ।
- १२ रथन्तरपक्षे ब्रह्मसामकथनं ।
- १३ स्वर्गप्रतिष्ठार्थप्रयोगः ।
- १४ उर्गितिनिधनेनान्वार्थत्वं ।
- १५ उक्तस्य विधानं ।
- १६ अस्य प्रशंसनं ।
- १७ दृष्टिद्वारेणान्नप्राप्तिः ।
- १८ पृथक्त्वस्य समुच्चयः ।
- १९ कामनाभेदेन सामव्यवस्था ।
- २० तत्र विशेषं दर्शयति ।
- २१ तृतीयोक्थविधानं ।
- २२ अस्य प्रतिष्ठासाधनत्वं ।
- २३ प्रतिष्ठार्थिभिरेतत् कर्त्तव्यं ।
- २४ तस्य नानाच्छन्दस्त्वं ।
- २५ अहोरात्रयोरुपकृप्तिः ।

(५७)

२६ विच्छन्दस्त्वप्रदर्शनं ।

इति अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ साकमश्वादी ब्रह्मसामकथनं ।
- २ तस्य प्रशंसनं ।
- ३ वेदितुः फलं ।
- ४ प्रकारान्तरेणास्य प्रशंसा ।
- ५ रक्षोपहृतिसाधनत्वेनास्य प्रशंसा ।
- ६ अक्षावाकसाम्नः सामोत्पत्तिकथनं ।
- ७ अस्य तेजोरूपत्वेन प्रशस्तत्वं ।
- ८ सजाताप्रयोगनिमित्तमस्य प्राशस्त्यं ।
- ९ अस्य सर्वरूपत्वं ।
- १० रथन्तररूपप्रदर्शनं ।
- ११ बृहतीरूपप्रदर्शनं ।
- १२ वैरूपरूपप्रदर्शनं ।
- १३ बैराजरूपप्रदर्शनं ।
- १४ शाकररैवतयोरूपप्रदर्शनं ।
- १५ अर्द्धेडातिस्वारयोः स्तुतिः ।
- १६ वेदितुः प्रशंसनं ।
- १७ प्रकारान्तरेणास्य प्रशंसा ।
- १८ उक्तार्थवेदितुः प्रशंसा ।
- १९ पशुसाधनत्वेनास्य प्रशंसा ।
- २० सृष्टद्विकामस्य कर्तव्यताविधानं ।

(५८)

- २१ तस्य प्रशंसनं ।
२२ समृद्धार्थिभिः प्रयोक्तव्यविधानं ।

इति नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

अथः ।

- १ ब्रह्मवर्चसकामस्य उक्त्यानि ।
२ ततः किमिति तत्राह ।
३ पशुकामस्योक्त्यानि ।
४ उष्णिक्षम्यत्तेः प्रयोजनं ।
५ पुरुषकामस्योक्त्यानि ।
६ तत्फलकथनं ।
७ अन्नाद्यकामस्योक्त्यानि ।
८ तस्य प्रयोजनं ।
९ ज्येष्ठत्वकामस्य उक्त्यानि ।
१० अनुष्टुप्सम्यत्तेः फलं ।

इति दशमः खण्डः ।

इति अष्टमाध्यायः समाप्तः ।

नवमाध्याये ।

खण्डः १—१०। अतिरात्रादिनिरूपणं ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

- १ रात्रिपर्यायविधानं ।
२ इदानीन्तनैरपि अयं कर्तव्यः ।

- ३ पर्यायशब्दनिर्व्वचनं ।
- ४ प्रथमप्रकारकथनं ।
- ५ देवैः पूर्व्वमनुष्ठितत्वं ।
- ६ प्रस्तावभागकथनं ।
- ७ तस्य प्रशंसनं ।
- ८ प्रगाथसामविधानं ।
- ९ प्रतिष्ठाहेतुत्वेनास्य प्रशंसा ।
- १० श्रीकोनिधनप्रशंसा ।
- ११ लोकप्रसिद्धिबलेन प्रज्ञातिहेतुत्वसमर्थनं ।
- १२ मध्यमपर्यायविधानं ।
- १३ उक्तार्थस्य फलकथनं ।
- १४ त्रिणिधनविधानं ।
- १५ उक्तस्य प्रशंसनं ।
- १६ स्तोत्रोपासु मध्यमपादावृत्तिः ।
- १७ उक्तमपर्यायकथनं ।
- १८ उक्तार्थवेदितुः प्रशंसनं ।
- १९ अन्यपादावृत्तिकर्त्तव्यता ।
- २० सन्धिस्तोत्रस्य विधिः ।
- २१ असुराणामसंघातायाश्चिनकथनं ।
- २२ तद्देदितुः फलं ।
- २३ तत्प्रशंसनं ।
- २४ साम्यप्रदर्शनं ।
- २५ साम्येन सन्धिप्रशंसनं ।
- २६ उभयोः साम्यप्रदर्शनं ।

- २७ सन्धिसामप्रशंसनं ।
२८ प्रतिष्ठाकामाय सन्धिकथनं ।
२९ तस्य प्रशंसा ।
३० बृहत्स्वर्गाय सन्धिकथनं ।
३१ बृहत्स्वर्गयोः साम्यप्रशंसनं ।
३२ पशुकामाय वैकल्पिकसन्धिसामानि ।
३३ तेषां प्रशंसा ।
३४ तस्य होत्रनुवचनं ।
३५ आश्विनविवरणं ।
३६ आश्विनसम्बन्धप्रदर्शनं ।
३७ शस्त्रसम्बन्धप्रदर्शनं ।
३८ प्रशंसननियमकथनं ।

इति प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ अनुवादेन होत्रसामप्रशंसनं ।
२ मैत्रावरुणसामविधानं ।
३ तस्य प्रशंसनम् ।
४ रात्रिपर्याये योग्यताकथनं ।
५ ब्राह्मणाच्छंशिनः सामविधानं ।
६ तस्य प्रशंसा ।
७ अक्षावाकसामप्रशंसनं ।
८ मध्यमे पर्याये होत्रः सामविधानं ।
९ निधनद्वारास्य प्रशंसनं ।

- १० होतव्यैकल्पिकस्तोत्रविधानं ।
- ११ तस्य प्रशंसनं ।
- १२ उक्तार्थवेदितुः प्रशंसा ।
- १३ मैत्रावरुणसामविधानं ।
- १४ तस्य प्रशंसा ।
- १५ ब्राह्मणाच्छंसिसामप्रशंसनं ।
- १६ अच्चावाकसामप्रशंसा ।
- १७ तृतीयपर्याये होतसामविधानं ।
- १८ मैत्रावरुणसामविधानं ।
- १९ तस्य प्रशंसनं ।
- २० ब्राह्मणाच्छंसिसामप्रशंसा ।
- २१ अच्चावाकसामविधानं ।
- २२ तस्य प्रशंसा ।
- २३ तेन किमित्यत आह ।

इति द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ साम्युत्थाने प्रायश्चित्तं ।
- २ सर्वस्वदक्षिणा ।
- ३ व्युष्टेः पूर्वं पर्यायाः न समापयेयुः ।
- ४ सन्ध्वस्तोत्राय सामकथनं ।
- ५ आश्विनशस्त्रस्य संख्याविधानं ।
- ६ तत्संख्यास्तुतिः ।
- ७ स्तुतीनां स्वरूपप्रदर्शनं ।

- ८ विहितन्यूनसंस्तवे प्रायश्चित्तं ।
९ अतिष्टुतौ प्रायश्चित्तं ।
१० अस्तुतावन्यकल्पकथनं ।
११ अतिष्टुतौ सामान्तरं आह ।

इति तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ प्रातरनुवाकोपाकरणकालविशेषविधानं ।
२ एवं सति कोलाभस्तदाह ।
३ इन्द्रस्य यजमानान्तराद्दर्शनं दर्शयति ।
४ तत्र पक्षान्तरप्रदर्शनं ।
५ सर्वदेवतापरिग्रहप्रदर्शनं ।
६ प्रवृत्तहोमान्तरसुद्गानविधानं ।
७ होमे किं प्रयोजनं तदाह ।
८ पृष्ठस्तोत्रबृहतोः प्रशंसा ।
९ सामद्वयविधानं ।
१० आख्यानप्रदर्शनेन प्रयोगानुशुष्यमाह ।
११ अध्वर्युकर्तृकमभिपत्रविधानं ।
१२ ततः किमित्याह ।
१३ संसृतसोमे होतुः कृत्यविधानं ।
१४ इन्द्रस्य शंसनार्थमाख्यानप्रदर्शनं ।
१५ पूर्वपक्षत्वेन संस्थाभेदप्रदर्शनं ।
१६ स्वाभिमतपक्षप्रदर्शनं ।

१७ होतः सूक्तद्वयविधानं ।

१८ उभयप्रशंसनं ।

इति चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ सोमापहरणे प्रायश्चित्तकथनं ।
- २ क्रयोत्तरकाले सोमापहरणे प्रायश्चित्तं ।
- ३ सोमप्रतिनिधिकथनं ।
- ४ पूतिकानां सोमप्रतिनिधित्वकथनं ।
- ५ पूतिकाभिषवयज्ञे गव्यसाहित्यकथनं ।
- ६ प्रतिधुगादेः पूतिकानाञ्च सोमप्रतिनिधित्वं ।
- ७ अर्जुनदृष्ट्यादेः सोमकार्यं च मत्वं ।
- ८ ब्राह्मणाच्छंशिनः पृष्ठस्तोत्रनिवर्त्तकमेकं साम ।
- ९ सामद्वयविधानं ।
- १० दक्षिणाविधानं ।
- ११ तस्य प्रशंसनं ।
- १२ सोमेन साङ्गानुष्ठेयविधानं ।
- १३ तत्र दक्षिणाविधानं ।

इति पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ द्रोणकलसभेदने प्रायश्चित्तं ।
- २ ततः क्रिमित्याह ।

- ३ साम्न आधारभूताः ऋचः ।
- ४ कलशविदारणे ऋचः प्रयोगार्हता ।
- ५ उक्तपक्षस्य दोषकथनं ।
- ६ कलशविदारणे कर्त्तव्यमाह ।
- ७ अस्य साम्नः दोषनिवारणसामर्थ्यप्रदर्शनं ।
- ८ तस्य फलकथनं ।
- ९ वषट्कृतसोमे कर्त्तव्यतामाह ।
- १० अनुष्टुप्सु साम्नः करणप्रशंसा ।
- ११ सामान्तरविधानं ।

इति षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

सप्तमः ।

- १ प्रातःसवने सोमातिरेकप्रायश्चित्तं ।
- २ अतिरिक्तसोमानुगुणस्तुतिः ।
- ३ अतिरिक्तसोमकृप्तिप्रदर्शनं ।
- ४ होतरनुशंसनविशेषमाह ।
- ५ उभयदेवत्वप्रशंसा ।
- ६ माध्यन्दिने सोमातिरेके प्रायश्चित्तं ।
- ७ बृहतीषु गौरीवितानुगुण्यप्रदर्शनं ।
- ८ सोमकृप्ते होतरनुशंसनविधानं ।
- ९ तृतीयसवने सोमातिरेके प्रायश्चित्तं ।
- १० गौरीवितस्तोत्रेऽतिशयकथनं ।
- ११ पञ्चान्तरकथनं ।

(६५)

१२ कुतोबृहतोविधानमित्याह ।

इति सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ सत्रमध्ये दीक्षितानां मरणे कर्त्तव्यं ।
- २ तत्र उद्गाढकृत्यमाह ।
- ३ तेन किमित्याह ।
- ४ कोन साधनेन स्तुतिः ।
- ५ आधारभूतानां ऋचां संख्या ।
- ६ आष्टत्तिप्रकारकथनं ।
- ७ तासां ऋचां स्वरूपमाह ।
- ८ ऋतस्यापनयने अनुकूला ऋचः ।
- ९ ऋचामनुवचनविधानं ।
- १० ऋचामनुशंसनविधानं ।
- ११ तेषामिन्द्रवायवापत्वं ।
- १२ अग्निपावमानीप्रतिपत्विधानं ।
- १३ संवत्सरान्ते कर्त्तव्यताकथनं ।
- १४ तत्र स्तोमपरिमाणमाह ।
- १५ तदुभयप्रशंसनं ।
- १६ प्रातिखिकप्रहापत्वविधानं ।

इति अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ द्रोणकलशस्यस्तोमक्षये दीपकथनं ।

- २ शास्त्रान्तरीयमतप्रदर्शनं ।
- ३ स्वमतप्रदर्शनं ।
- ४ प्राणोपदासपरिहारः ।
- ५ नाराशंसोपशोषणे दोषमाह ।
- ६ तत्र कर्त्तव्यताकथनं ।
- ७ अहावनयनप्रशंसा ।
- ८ भक्षिताभक्षितयोः संसर्गे प्रायश्चित्तं ।
- ९ सोमे केशकीटादिजुष्टे कर्त्तव्यमाह ।
- १० सोमभक्षणमन्त्रः ।
- ११ मन्त्रशेषप्रदर्शनं ।
- १२ चमसभक्षणात् पूर्वं स्तोत्रोपाकरणप्रायश्चित्तं ।
- १३ पात्रां भेदे कर्त्तव्यताकथनं ।
- १४ पात्रां भेदे सामसम्बन्धः ।
- १५ सोमाभिदाहे प्रायश्चित्तं ।

इति नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ प्रवर्ग्याचरणे महावीरभेदने प्रायश्चित्तं ।
- २ निखातयूपस्य विरोहने हानिप्रदर्शनं ।
- ३ प्रायश्चित्तत्वेन पशुयागस्य कर्त्तव्यता ।

इति दशमः खण्डः ।

इति नवमाध्यायः समाप्तः ।

दशमाध्याये ।

खण्डः १—१२ । व्यूढद्वादशाहविधानं ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ प्रथमत्विष्टतःस्तुतिः ।
- २ तद्देदनफलं ।
- ३ त्विष्टतः प्रतिष्ठोपपादनं ।
- ४ पञ्चदशस्तोमप्रशंसनं ।
- ५ तद्देदनप्रशंसा ।
- ६ पञ्चदशस्य ओजोवत्त्वरूपत्वम् ।
- ७ सप्तदशस्तोमप्रशंसा ।
- ८ तद्देदनप्रशंसनं ।
- ९ सप्तदशस्य प्रजातिरूपत्वविधानं ।
- १० एकविंशस्तोमप्रशंसा ।
- ११ तद्देदनप्रशंसनं ।
- १२ अस्य देवतात्पर्यविधानं ।
- १३ त्रिणवस्तोमप्रशंसा ।
- १४ तद्देदनप्रशंसा ।
- १५ त्रिणवस्य पुष्टरूपत्वविधानं ।
- १६ त्रयस्त्रिंशस्तोमप्रशंसनं ।
- १७ तद्देदनफलं ।

(६८)

- १८ अस्य नाकरूपत्वोपपादनं ।
१९ कन्दोमन्त्रप्रशंसा ।
२० तद्देदनप्रशंसनं ।
२१ कन्दोमानां पुष्टिरूपत्वेन प्रशंसा ।

इति प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ अग्निष्टोमस्य ज्योतिष्टोमतामाह ।
२ अग्निष्टोमस्य ज्योतिष्टोमत्वनिर्व्वचनं ।
३ वेदितुः फलं ।
४ त्विवृदादिस्तोमानां गायत्र्यादिच्छन्दसाञ्च वृष्टिमाह ।
५ स्तोमद्वयस्य पूर्व्वप्रयोज्यत्वं ।
६ पञ्चाङ्गाविनोऽहर्विशेषस्य दीप्तिवचनं ।
७ उक्तवृष्टिं जानतः फलं ।

इति द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ द्वादशाहस्य वृद्धिफलत्वमाह ।
२ द्वादशदोक्षायाः समृद्धिफलत्वं ।
३ तत्राधिकारिविशेषकथनं ।
४ अधिकस्य दीक्षणां प्रतिषेधति ।
५ गृहपतित्वादिकाग्निः प्राप्तुः पायकथनं ।
६ गृहपतिं दीक्षिणञ्च भेदेन दर्शयति ।
७ एतस्योपरुंहारः ।

(६६)

- ८ द्वादशाहस्रपुत्रानस्य स्वाराज्यप्राप्तिकथनं ।
९ द्वादशाहप्रशंसनं ।
१० दीक्षादिकस्य योगेन प्रशंसा ।
११ अग्नेन इन्द्रियवीर्यप्राप्तिः ।
१२ द्वादशाहस्य विराट्सम्पत्तिः ।
१३ षट्त्रिंशत्संख्यास्तुतिः ।

इति तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

सन्धः ।

- १ द्वादशाहस्त्राद्यन्तयोरतिरात्रयोर्विधानं ।
२ तत्र द्वे अहनौ विदधाति ।
३ तत्र शयनं न कार्यमिति विधानं ।
४ पक्षान्तरकथनं ।
५ अष्टाहःकर्त्तव्यताविधानं ।
६ विकल्पेन रथन्तरकर्त्तव्यताविधानं ।
७ जाम्बितादिदोषपरिहारः ।
८ कथमजामित्वमित्याह ।
९ रथन्तरस्य विरूपपायनविधानं ।

इति चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

सन्धः ।

- १ नवरात्रस्य त्रेधाविभागः ।
२ ततः किमित्यत आह ।

- ३ विरावाणां गायत्रीसम्बन्धः ।
- ४ तस्यास्तेजसादिकथनं ।
- ५ गायत्र्यास्त्रिरात्रयव्याप्तिः ।
- ६ द्वादशाहस्य वस्त्रात्मकत्वेन तत्शङ्करूपगायत्रीस्तुतिः ।
- ७ द्वादशाहोर्गायत्र्यां प्रतिष्ठित इति प्रदर्शनं ।
- ८ तस्यानुष्टुप्पुरुषत्वेन स्तुतिः ।
- ९ द्वादशाहविभागकथनं ।
- १० अक्षराणामहर्व्याप्तिः ।
- ११ तृतीयस्यानुष्टुभा व्याप्तिः ।
- १२ प्रतिविरात्र्याप्तिवैलक्षण्यं ।
- १३ छन्दसां व्यूहनप्रकारः ।
- १४ व्यूहनान्तरं दर्शयति ।
- १५ द्वादशाहस्य देवानां स्थानत्वं ।
- १६ तस्य गृहत्वेन प्रशंसा ।
- १७ तद्वेदितुःफलं ।
- १८ उक्तार्थवेदितुःफलं ।

इति पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ॥

मन्त्रः ।

- १ प्रथमस्याङ्गस्तदीयस्तोमादेश्च रूपप्रदर्शनं ।
- २ द्वितीयस्याहः स्तोमादेश्च रूपविधानं ।
- ३ तृतीयस्याहः स्तोमादेश्च रूपविधानं ।
- ४ चतुर्थस्याङ्गः स्तोमादेश्च रूपविधानं ।

(७१)

- ५ पञ्चमस्याहः स्तोमादेश्च रूपप्रदर्शनं ।
- ६ षष्ठस्याहः स्तोमादेश्च रूपप्रदर्शनं ।
- ७ तेषां रूपाणां नानात्वप्रदर्शनं ।
- ८ तस्य प्रशंसनं ।

इति षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ षष्ठे षडष्टे अग्निविभक्तिवैचित्र्यं ।
- २ पञ्चमस्याहोऽग्निविभक्तिः ।
- ३ तद्देदितुःफलं ।
- ४ सम्बोधनान्तं षष्ठस्याहोरूपं ।
- ५ विभक्तिनानात्वप्रशंसा ।

इति सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ विभक्तेर्नानात्वं प्रदर्श्य स्तौति ।

इति अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ षडहस्य स्वरान्त्रयाणि रूपाणि ।
- २ स्वरविभक्तेर्नानात्वप्रशंसा ।

इति नवमः खण्डः ।

(७२)

अथ दशमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

१ निधनविभक्तेर्नानात्वप्रदर्शनेन स्तुतिः ।

इति दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

मन्त्रः ।

१ इडाविभक्तेर्नानात्वप्रदर्शनेन स्तुतिः ।

इति एकादशः खण्डः ।

अथ द्वादशः खण्डः ।

मन्त्रः ।

१ अस्य षडहस्य विशिष्टफलहेतुताप्रदर्शनं ।

२ पूर्वप्रदर्शितविभक्तेः स्तुतिः ।

३ निधनविभक्तीनां अवयुञ्ज्य सौत्वं ।

४ इडाविभक्त्यनुवादेन स्तुतिः ।

५ इडानिधनस्यातिशयत्वप्रदर्शनं ।

६ ततः किमिति तत्र कथयति ।

७ सम्पत्त्या वाङ्निधननिबन्धनाशीः कथनं ।

८ अग्निशब्दगतसंख्यानवादेन प्रशंसा ।

९ षडहविभक्त्यनुवादेन स्तुतिः ।

१० धन्यासां देवतानां विभक्तिः कथं नोक्ता इत्याह ।

इति द्वादशः खण्डः ।

इति दशमाध्यायः समाप्तः ।

एकादशाध्याये ।

खण्डः १—११ । दशरात्रिकस्तोत्रोत्तमविधानं ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ प्रथमेऽहनि बहिष्पवमानस्य स्तोमक्रमः ।
- २ अनुष्ठानक्रमानुवादेन स्तोत्रं ।
- ३ प्रकारान्तरेण पौर्वापर्यस्तुतिः ।
- ४ पुनःप्रकारान्तरेण स्तुतिः ।
- ५ प्रकारान्तरेण पुनः स्तुतिः ।
- ६ सत्वियेभ्य इति यदुक्तं तस्योपपादनं ।
- ७ बहिष्पवमानस्य स्तोमप्रशंसनं ।

इति प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ आज्यानां स्तोत्रोत्तमविधानं ।
- २ आज्यविधानं ।
- ३ कानि तथाविधान्याज्यानि ।

इति द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ माध्यन्दिनपवमानस्य स्तोत्रीयाविधानं ।
- २ तत्र गातव्यसामविधानं ।
- ३ गायत्रविधायकब्राह्मणातिदेशः ।
- ४ अभिद्रोणानीत्यस्यां गातव्यसामविधानं ।
- ५ प्रजातिहेतुत्वेनास्य स्तुतिः ।
- ६ निधनविभक्त्यनुवादेन स्तुतिः ।
- ७ एतद्वेदितुः प्रशंसा ।
- ८ गातव्यसामविधानं ।
- ९ राज्यादिहेतुत्वेन स्तुतिः ।
- १० प्राकृतब्राह्मणातिदेशः ।
- ११ पुनर्ब्राह्मणातिदेशः ।

इति तृतीयः खण्डः ।

अथ चतुर्थः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ होतुः पृष्ठस्तोत्रीयप्रगाथविध्यनुवादेन स्तुतिः ।
- २ द्वितीयवृत्तानुवादेन स्तुतिः ।
- ३ तृतीयवृत्तानुवादेन स्तुतिः ।
- ४ अस्मिन् तच्चे मादविशेषाभिप्रायः ।
- ५ चतुर्थप्रगाथानुवादेन स्तुतिः ।
- ६ सामविध्यनुवादेन स्तुतिः ।
- ७ प्रकारान्तरेण प्रशंसनं ।
- ८ पृष्ठस्तोत्रनिवर्त्तकं साम ।

(७५)

- ६ तृतीयष्टसुतोवसामविधानेन स्तुतिः ।
१० चतुर्थष्टसुतरथन्तरयोः स्तुतिः ।
११ निधानस्य अहरातुरुह्यप्रदर्शनं ।

इति चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

सप्तः ।

- १ आर्भवपक्वमानस्य स्तोत्रीयसामानुरुह्यप्रदर्शनं ।
२ अग्निष्टोमसाम्नः स्तोत्रीयाप्रदर्शनं ।
३ गायत्रब्राह्मणातिदेशः ।
४ प्रतिष्ठाहेतुत्वेन स्तुतिः ।
५ गातव्यसामविधानं ।
६ तत्सामकथनं ।
७ गातव्यसामविधानं ।
८ भ्रातृव्यापनोदनहेतुतामस्य प्रतिपादयति ।
९ भ्रातृव्यापनोदनप्रदर्शनं ।
१० आचारसंज्ञानिर्वचनं ।
११ ततः किमित्याह ।
१२ धृतिहेतुत्वेन सप्तसाक्षरस्योभयं स्तौति ।
१३ गौरीवितगानविधानं ।
१४ तदर्थस्य सान्नोऽतिरिक्ततामाह ।
१५ किमतस्तदाह ।
१६ प्रजातिहेतुत्वेनास्य स्तुतिः ।
१७ ऋन्दोद्वारा ऋचः प्रजाहेतुत्वं ।
१८ तद्देदितः प्रशंसा ।

(७६)

- १६ पूर्वोत्तरयोः साम्नोः सन्धायकत्वं ।
२० उदासद्वयेन स्वर्गलोकाध्यवसानं ।
२१ स्तोत्रीयाविधानं ।
२२ स्वर्गे चिरकालस्थितिहेतुत्वेन स्तुतिः ।
२३ पूर्वोक्तब्राह्मणातिदेशः ।
२४ गेयसामविधानं ।
२५ एतल्लोकप्राग्निहेतुताविधानं ।
२६ निधनस्तुतिः ।
२७ अग्निष्टोमसामविधानं ।
२८ अन्ततः स्तुतिः ।
२९ सोमलृप्तिं प्रदर्श्य स्तोति ।

इति पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ वह्निष्पवमानस्य प्रतिपत्तृचविधानं ।
२ सन्धानहेतुत्वेनाह्नीः स्तुतिः ।
३ वह्निष्पवमानस्य द्वितीयतृचविधानं ।
४ अस्य प्रतिसंज्ञानिष्चयं ।
५ तद्वेदनफलं ।
६ तृचातुवादेन स्तोत्रं ।
७ तृचद्वयसंयोगेन स्तुतिः ।
८ वह्निष्पवमानस्यान्यतृचविधानं ।
९ प्रतिपत्सारूप्येणास्य स्तुतिः ।

१० स्तोत्रस्य स्तोमकृत्प्रविधानं ।

११ तस्य प्रतिष्ठाहेतुताकथनं ।

इति षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

१ आज्यविधानं ।

२ विशिष्टाज्यविधानं ।

३ आज्यरूपप्रदर्शनं ।

इति सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

१ माध्यन्दिनपवमानस्य प्रथमस्तोत्रीया तृचः ।

२ गायत्रीणां विनियोगकथनं ।

३ अपरस्तोत्रीयतृचविधानं ।

४ अचस्तोत्रीयतृचविधानं ।

५ तैत्तिरीये द्वितीयेऽहनि सकृत्कथनं ।

६ ब्राह्मणातिदेशः ।

७ गातव्यसामान्तरप्रदर्शनं ।

८ अस्य कामप्राप्तिहेतुताकथनं ।

९ द्विरभ्यस्ते द्वे सामनी ।

१० पापनिष्कृतिहेतुताकथनं ।

११ पुष्टिहेतुताकथनं ।

१२ अन्नाद्यहेतुत्वेनानयोः स्तुतिः ।

(७८)

- ११ तृतीये त्वचे गातव्यं साम ।
१४ वसिष्ठफलहेतुताकथनं ।

इति ऋषभः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ होतुः पृष्ठेऽहनि त्वचानुगुण्यप्रदर्शनं ।
२ तदाधारभूतत्वचविधानं ।
३ पूर्वोत्तरयोरङ्गोः सम्मानहेतुता ।
४ आद्यत्वचे द्वितीयेनाङ्गं सङ्गतिः ।
५ द्वितीयत्वचसाम्नः सन्मानहेतुता ।
६ चिरकान्तं स्वर्गावस्थितिहेतुता ।
७ इडा सङ्गतिकथनं ।

इति नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ आर्भवपवमानस्य स्तोत्रीयत्वचः ।
२ अस्य तृतीयसवनस्यानुबुध्यं ।
३ अस्यान्नाद्यहेतुताकथनं ।
४ स्तोत्रीयवीर्यकथनं ।
५ स्तोत्रीयव्रतविधानं ।
६ जागतव्रतस्य त्रैष्टुभेऽहनि सङ्गतिः ।
७ प्राकृतिकब्राह्मणार्तिदेशः ।
८ सामान्तरविधानं ।

- ९ अमृद्धिहेतुताकथनं ।
- १० प्रकारान्तरेणास्य स्तुतिः ।
- ११ धृतिहेतुत्वकथनं ।
- १२ लोकत्रयप्राप्तिहेतु साम ।
- १३ गातव्यसामविधानं ।
- १४ उभयरूपताकथनं ।
- १५ उभयरूपत्वभिप्रेत्याह ।
- १६ अज्ञप्ता स्वर्गप्राप्तिसाधनं ।
- १७ पूर्ववत् ब्राह्मणातिदेशः ।
- १८ सामान्तरविधानं ।
- १९ तस्य स्तुतिः ।
- २० गेयसामविधानं ।
- २१ स्वर्गलोकाधिपत्यताकथनं ।
- २२ स्वर्गे चिरकल्पावस्थितिहेतुताकथनं ।

इति दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ मैत्रावरुणस्योक्थस्तोत्रीयविधानं ।
- २ तस्य कारणातिदेशः ।
- ३ द्वितीयस्योक्थस्तोत्रीयविधानं ।
- ४ तृतीयस्योक्थस्तोत्रीयस्य त्वविधानं ।
- ५ मैत्रावरुणोक्थसामविधानं ।
- ६ उभयहेतुताकथनं ।

- ७ ब्रह्मण उक्थस्तोत्रं साम ।
८ ऋन्दोभ्यां ब्रह्मचलसङ्गतिः ।
९ ब्राह्मणजातेरभिवृद्धिहेतुताकथनं ।
१० त्वचस्यार्थद्वारा सृष्टिहेतुताकथनं ।
११ विकल्पेन सामविधानं ।
१२ साम्नोकीर्यवत्त्वविधानं ।
१३ ततः किमित्याह ।
१४ स्तोमसाध्यफलकथनं ।

इति एकादशः खण्डः ।

एकादशाध्यायः समाप्तः ।

द्वादशाध्याये ।

खण्डः १—१३ । तृतीये द्वाशरात्रिके स्तोमविवरणं ।

अथ प्रथमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ सप्तदशस्तोमस्य प्रथमतश्चविधानं ।
२ त्विरात्रसम्भानप्रदर्शनं ।
३ अनुरूपस्य त्वचविधानं ।
४ सृष्टिरूपार्थप्रतिपादनं ।
५ त्वचातुरूपसंज्ञावेदनफलं ।

(८१)

- ६ फलान्तरहेतुताकथनं ।
- ७ त्वचान्तरविधानं ।
- ८ पादद्वयानुवादसङ्गतिकथनं ।
- ९ पञ्चसामविधानं ।
- १० अन्यत्वविधानं ।
- ११ विशिष्टफलहेतुताकथनं ।

इति प्रथमः खण्डः ।

अथ द्वितीयः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ होतराज्यस्य स्तोत्रीयत्वचः ।
- २ अग्निशब्दस्य पर्यवसितार्थकथनं ।
- ३ द्वितीयाज्यस्तोत्रीयत्वचः ।
- ४ तस्य सन्धिताकथनं ।
- ५ राधन्तराज्यविधानप्रश्नः ।
- ६ ब्रह्मण्य आज्यस्तोत्रं ।
- ७ तृतीयेऽहन्यस्य सङ्गतिः ।
- ८ चतुर्थाज्यस्तोत्रविधानं ।
- ९ राधन्तरस्य वैरूपे सङ्गतिः ।

इति द्वितीयः खण्डः ।

अथ तृतीयः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ माध्यन्दिनस्याद्यतृतीयत्वचः ।
- २ तृतीयेऽहनि अस्य सङ्गतिः ।

- ३ पत्रमानस्यारम्भयोग्यता ।
- ४ अन्यप्रगाथविधानं ।
- ५ बृहद्रथन्तरयोः सम्बन्धकथनं ।
- ६ तृचान्तरविधानं ।
- ७ जागतेऽहनि सङ्गतिकथनं ।
- ८ प्राकृतिकब्राह्मणातिदेशः ।
- ९ सामान्तरविधानं ।
- १० अहर्दास्यहेतुताकथनं ।
- ११ दिशां धृतिहेतुताकथनं ।
- १२ पौरुषदृग्साभगातव्यता ।
- १३ पापक्षयहेतुताप्रतिपादनं ।
- १४ शुद्धिहेतुताकथनं ।
- १५ नेयसामान्तरविधानं ।
- १६ ब्राह्मणातिदेशः ।
- १७ अहःसङ्गतिकथनं ।
- १८ सामान्तरविधानं ।
- १९ सामाहःसङ्गतिप्रदर्शनं ।
- २० एकसामनेयताविधानं ।
- २१ सन्द्विहेतुताकथनं ।
- २२ एकसामविधानं ।
- २३ स्वर्गप्राप्तिसाधनताकथनं ।

इति तृतीयः खण्डः ।

(८३)

अथ चतुर्थः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ होतः पृष्ठतृतीयतचविधानं ।
- २ ततः किमित्याह ।
- ३ स्तोत्रीयतचविधानं ।
- ४ प्रतिष्ठाहेतुताकथनं ।
- ५ पृष्ठस्तोत्रनिवर्त्तिकं साम ।
- ६ अन्नाद्यहेतुताकथनं ।
- ७ प्रकारान्तरेण स्तुतिः ।
- ८ दिक्सम्बन्धेन ऋतुसम्बन्धेन च प्रशंसा ।
- ९ ऋतेः फलकथनं ।
- १० दिक्शब्दावुवादेन स्तुतिः ।
- ११ दिग्धारणलाभः ।
- १२ निधनान्तरप्रदर्शनं ।
- १३ ततः किं तदाह ।
- १४ रूपद्वयकरणप्रयोजनान्तरं ।
- १५ निधनान्तरावुवादेन स्तुतिः ।
- १६ बहुनिधनप्रयोगे नीरसत्वं ।
- १७ संवत्सरे प्रतिष्ठासाधनं ।
- १८ अन्नाद्यहेतुत्वकथनं ।
- १९ गातव्यसामप्रदर्शनं ।
- २० अन्नेनाद्यस्यावरोधः ।
- २१ निधनस्य प्रयोजनकथनं ।
- २२ आधारभूतानां ऋचां ऋद्धोदारेण स्तुतिः ।

- २३ गातव्यसामविधानं ।
२४ रौरवेनाग्नेः सम्बन्धः ।
२५ ततः किं स्यात्तदाह ।
२६ जानतः स्तुवतश्च फलकथनं ।
२७ तृतीयेऽहनि द्रुडाविशेषस्थानरूपत्वं ।

इति चतुर्थः खण्डः ।

अथ पञ्चमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ आर्भवपवमानस्याद्यत्तच्छालुपूर्वकथनं ।
२ पूर्वोक्तस्योपपादनं ।
३ अपरा स्तोत्रिया ऋक् ।
४ तस्य प्रशंसनं ।
५ अपरस्तोत्रियाविधानं ।
६ पुनरपरस्तोत्रियाविधानं ।
७ तच्चान्तरविधानं ।
८ विततशब्दस्त्वचितमङ्गतिकथनं ।
९ ब्राह्मणातिदेशः ।
१० सामान्तरविधानं ।
११ पठवाह सम्बन्धविधानं ।
१२ गातव्यसामविधानं ।
१३ यज्ञसम्बन्धिहेतुताकथनं ।
१४ साम्नोहेतुताकथनं ।
१५ गातव्यसामविधानं ।
१६ स्वर्गप्राप्तिहेतुताकथनं ।

(८५)

- १७ ब्राह्मणातिदेशः ।
- १८ सामान्तरविधानं ।
- १९ कामप्राप्तिहेतुताकथनं ।
- २० ततः किमित्याह ।
- २१ उत्कटजन्महेतुताकथनं ।
- २२ गातव्यसामविधानं ।
- २३ अरिष्टसंज्ञाकथनं ।
- २४ धृतिहेतुताकथनं ।
- २५ सन्तानहेतुताकथनं ।

इति पञ्चमः खण्डः ।

अथ षष्ठः खण्डः ॥

मन्त्रः ।

- १ प्रथमोक्थस्तोत्रस्य स्तोत्रोपनिषत्तः ।
- २ तस्य प्रशंसा ।
- ३ तृतीयसवनयोग्यताकथनं ।
- ४ तृतीयोक्थस्य स्तोत्रोपनिषत्तः ।
- ५ गेयसामप्रदर्शनं ।
- ६ तस्य स्तुतिः ।
- ७ गातव्यसामप्रदर्शनं ।
- ८ शापापहृतिहेतुताकथनं ।
- ९ केनापहृतवानिति तदाह ।
- १० फलकथनं ।
- ११ गेयसामप्रदर्शनं ।

(८६)

१२ पापापहृतिहेतुताकथनं ।

१३ विशिष्टफलहेतुताकथनं ।

इति षष्ठः खण्डः ।

अथ सप्तमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ आद्यस्तोत्रीयप्रदर्शनं ।
- २ तस्य सङ्गतिकथनं ।
- ३ किमनेन फलतोत्याह ।
- ४ व्यतिरेकेन तस्य वृद्धीकरणं ।
- ५ द्वितीयस्तोत्रीयप्रदर्शनं ।
- ६ तस्य चतुर्थेऽहनि सङ्गतिकथनं ।
- ७ अनुरूपसंज्ञानिर्वचनं ।
- ८ अन्तिमौ संख्युज्य स्तुतिः ।
- ९ षड्द्वयविधानं ।
- १० अन्यत्तद्विधानं ।

इति सप्तमः खण्डः ।

अथ अष्टमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ प्रथमाज्यस्तोत्रीयविधानं ।
- २ विशिष्टफलहेतुताकथनं ।
- ३ द्वितीयाज्यस्तोत्रकथनं ।
- ४ तस्य सङ्गतिकथनं ।
- ५ तृतीयाज्यस्तोत्रकथनं ।

- ६ साध्यफलकथनं ।
७ चतुर्थाज्यसोत्वप्रदर्शनं ।
८ अन्नाद्यफलत्वेन स्तुतिः ।
इति अष्टमः खण्डः ।

अथ नवमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ माध्यन्दिनपवमानस्य प्रथमवृत्तः ।
२ तस्य सङ्गतिकथनं ।
३ अन्यवृत्तविधानं ।
४ प्रयोजनान्तरकथनं ।
५ वृत्तान्तरविधानं ।
६ गातवृत्तसङ्गतिकथनं ।
७ इतिकर्तव्यताबोधकब्राह्मणातिदेशः ।
८ सामान्तरविधानं ।
९ चतुर्थेऽहनि सङ्गतिमाह ।
१० ऋषिद्वारा प्रशंसनं ।
११ सामान्तरविधानं ।
१२ सर्वकामावाप्तिहेतुत्वेन स्तुतिः ।
१३ गातस्यसामप्रदर्शनं ।
१४ ब्राह्मणातिदेशः ।
१५ सामान्तरविधानं ।
१६ लोकप्रदर्शनेनोपपादनं ।
१७ तत्सङ्गतिप्रदर्शनं ।
१८ स्वपृष्ठाख्यसामविधानं ।

- १९ अहःसङ्गतिकथनं ।
- २० गेयसामविधानं ।
- २१ सत्वासाहीयसंज्ञानिर्वचनं ।
- २२ भ्रातृव्याभिभवफलकथनं ।
- २३ छन्दोद्वारेण आधारभूतानामृचां स्तुतिः ।
- २४ त्रिष्टुप्स्वरूपविवरणं ।

इति नवमः खण्डः ।

अथ दशमः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ पृष्ठस्याद्यस्तोत्रीयतृचप्रदर्शनं ।
- २ द्वितीयस्तोत्रीयतृचप्रदर्शनं ।
- ३ अनधःपाताय एतस्य विवरणं ।
- ४ चतुर्थस्तोत्रीयतृचप्रदर्शनं ।
- ५ राजशब्दसूचितफलकथनं ।
- ६ तस्य स्तुतिः ।
- ७ विष्टम्भानुवादेन स्तुतिः ।
- ८ तस्य विवरणं ।
- ९ विष्टम्भकरणीयाभिप्रायः ।
- १० ससृञ्चयेन स्तुतिः ।
- ११ गानविशेषप्रदर्शनेन स्तुतिः ।
- १२ अग्निमन्थनविधानं ।
- १३ तस्य कालविधानं ।
- १४ ततः किमित्याह ।
- १५ जातस्याग्नेः कस्मिन् प्रहरणमितितदाह ।

(८६)

- १६ संशये कर्त्तव्यपक्षमाह ।
१७ वेदितुः फलकथनं ।
१८ आज्यहोमविधानं ।
१९ मन्त्रस्य विशिष्टफलहेतुताकथनं ।
२० गातव्यसामविधानं ।
२१ ऋन्दोद्वारेणास्य स्तुतिः ।
२२ पापक्षयहेतुत्वेन स्तुतिः ।
२३ चतुर्थष्टसोत्सवसामविधानं ।
२४ तस्य स्तुतिः ।
२५ अहःसङ्गतिकथनं ।

इति दशमः खण्डः ।

अथ एकादशः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ आर्भवपवमानस्य प्रथमतः ।
२ द्वितीयतृचस्थाने अङ्गा सङ्गतिः ।
३ तृचान्तरविधानं ।
४ तस्य स्तुतिः ।
५ अन्यतृचविधानं ।
६ तृचान्तरं विदधाति ।
७ तस्य सङ्गतिकथनं ।
८ ब्राह्मणातिदेशः ।
९ सामान्तरविधानं ।
१० स्वर्गप्राप्तिसाधनताप्रतिपादनं ।

- ११ गन्धर्वेषोक्तः किं कृतवान् तदाह ।
- १२ स्वर्गसाधनत्वेनोपसंहारः ।
- १३ गातव्यसामविधानं ।
- १४ तस्य स्तुतिः ।
- १५ गातव्यसामविधानं ।
- १६ तस्य स्तुतिः ।
- १७ निधनस्यावर्त्तनीयत्वं ।
- १८ गातव्यसामविधानं ।
- १९ अहःसन्ततिहेतुताकथनं ।
- २० तस्य स्तुतिः ।
- २१ सामान्तरविधानं ।
- २२ अन्नाद्यहेतुत्वेन स्तुतिः ।
- २३ गेयसामप्रदर्शनं ।
- २४ तस्य स्तुतिः ।
- २५ अन्नाहेतुत्वेन स्तुतिः ।
- २६ सङ्गतिप्रदर्शनेन प्रशंसा ।

इति एकादशः खण्डः ।

अथ द्वादशः खण्डः ।

मन्त्रः ।

- १ प्रथमस्तोत्रोत्पत्त्यप्रदर्शनं ।
- २ वृषिधातुस्त्वचितार्थकथनं ।
- ३ द्वितीयस्तोत्रोत्पत्त्यप्रदर्शनं ।
- ४ तृतीयस्तोत्रोत्पत्त्यप्रदर्शनं ।

- ५ गेयसामप्रदर्शनं ।
- ६ विशिष्टफलहेतुत्वेन स्तुतिः ।
- ७ गेयसामप्रदर्शनं ।
- ८ तस्य स्तुतिः ।
- ९ गेयं साम दर्शयति ।
- १० स्तुतवतः फलकथनं ।

इति द्वादशः खण्डः ।

अथ त्रयोदशः खण्डः ।

अन्वः

- १ बृहत्साम्ना द्विपदासु स्तोत्रव्यता ।
- २ बृहत्साम षोडशितया कार्यं ।
- ३ द्विपदानां स्वरूपकथनं ।
- ४ सामान्तरस्योत्पत्तिकथनं ।
- ५ आधारभूतसामकथनं ।
- ६ वेदितुः फलकथनं ।
- ७ ततः किमित्याह ।
- ८ षोडशिस्तोत्रप्रदर्शनं ।
- ९ स्वाभिमतपञ्चान्तरप्रदर्शनं ।
- १० उत्पत्तिप्रदर्शनेन स्तुतिः ।
- ११ देशभेदेन साम्नाव्यवस्था ।
- १२ कोटसावभिदध्यादिति तत्राह ।
- १३ कामनाभेदेनैकं पञ्चमाह ।
- १४ तस्योपपादनं ।

- १५ फलान्तराय स्तोत्रोपाविधानं ।
१६ तस्योपपादनं ।
१७ अतुष्टुस्वरूपप्रदर्शनं ।
१८ अन्नाद्यकामस्य षोडशस्तोत्रोपा ।
१९ विराट् स्वरूपकथनं ।
२० अक्षरविभागेन स्तुतिः ।
२१ तद्देदनफलकथनं ।
२२ उपसर्गविधानं ।
२३ शीघ्रफलत्वकथनं ।
२४ संयोगेन स्तुतिः ।
२५ हिरण्यधारणविधानं ।
२६ अश्वस्थापनविधानं ।
२७ अतुष्टुस्तोत्रविधानं ।
२८ तद्देदितुः प्रशंसा ।
२९ आसुरच्छन्दोऽपहरणं ।
३० एतद्देदनफलकथनं ।
३१ प्रकारान्तरेण वेदितुः फलं ।
३२ मन्त्रविशिष्टमवेक्षणविधानं ।
३३ तद्देदनप्रशंसा ।
३४ स्तोमकृप्तिविधानेन स्तुतिः ।

इति त्रयोदशः खण्डः ।

इति द्वादशाध्याय सूची समाप्ता ।

